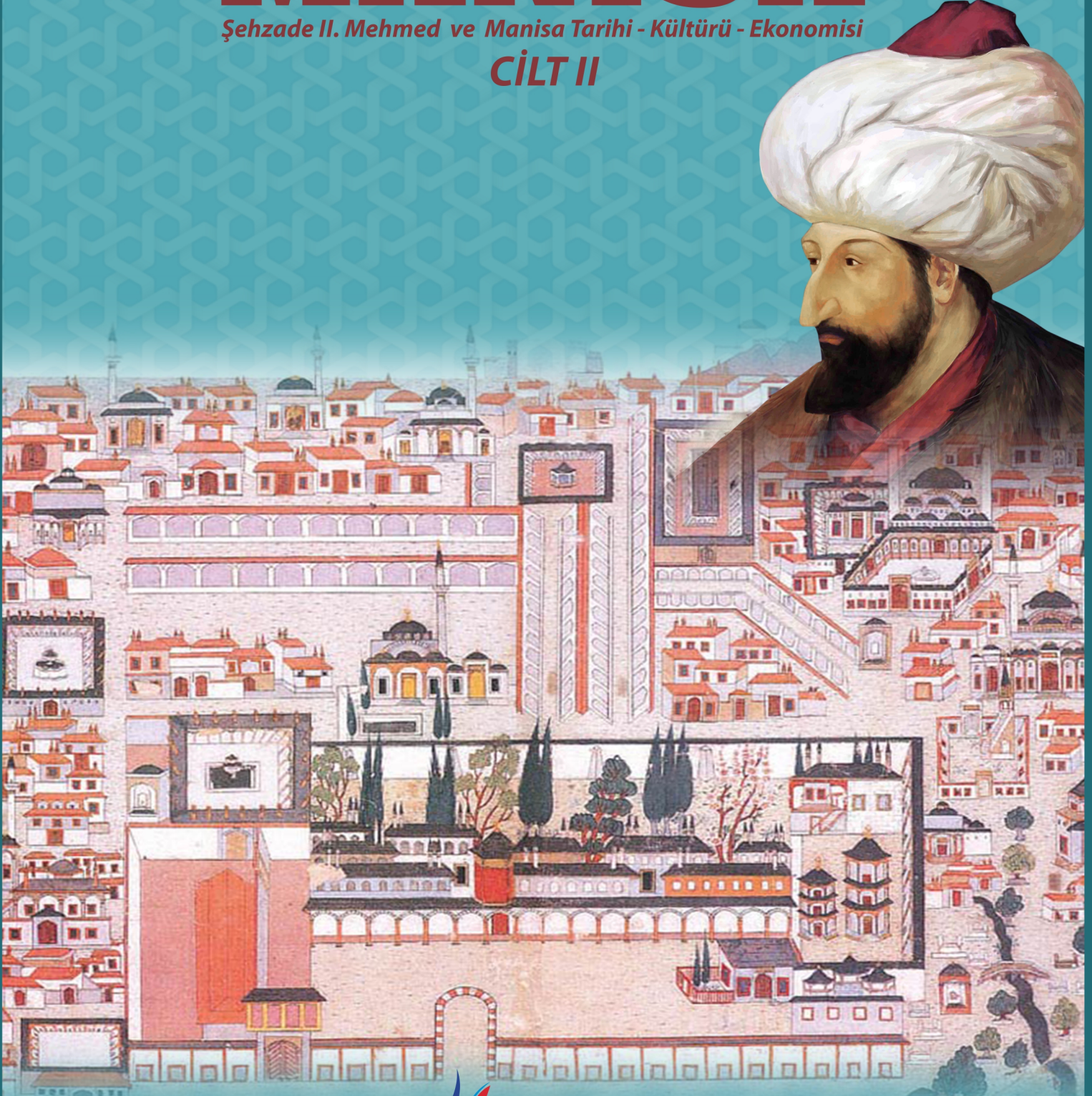

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE

MANİSA

Şehzade II. Mehmed ve Manisa Tarihi - Kültürü - Ekonomisi
CİLT II

Manisa Celal Bayar Üniversitesi Yönetim Kurulu'nun 2018/39 sayılı ve II no'lu kararı ile basılmıştır.

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE MANİSA Şehzade II. Mehmet ve Manisa Tarihi - Kültürü – Ekonomisi

Kapak Tasarım: Murat ALTINORDU

Baskı - Cilt: Manisa Celal Bayar Üniversitesi Rektörlük Basımevi –MANİSA

1. Baskı - 2018

Takım Numarası: 978-975-8628-74-2 (Tk)

ISBN: 978-975-8628-76-6 (2.c)

Bu kitabın Türkçe yayın hakları kitabın hukuki yayıncısına ait olup her hakkı saklıdır. Hiçbir bölümü ve paragrafı kısmen veya tamamen ya da özet halinde, fotokopi, faksimile veya başka herhangi bir biçimde çoğaltılamaz, dağıtılamaz yeniden elde edilmek üzere saklanamaz. Normal ölçüyü aşan iktibaslar yapılamaz ancak normal ve kanuni iktibaslarda kaynak gösterilmesi zorunludur.

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE

MANİSA

Şehzade II. Mehmed ve Manisa Tarihi - Kültürü - Ekonomisi

CİLT II

Editör

Ferhat BERBER

H. Harika DURGUN

Betül AYDOĞAN

İÇİNDEKİLER

Nuri KÖSTÜKLÜ	<i>Manisa ve Yöresi Tarihi İle İlgili Henüz Bilinmeyen Önemli Bir Kaynak: Soma 8. Fırka Ahz-ı Asker Kalem Riyaseti "Makâmâta ve Şuebâta İrsal Kılınacak Şifrelere Mahsus Kayıt Defterleri"</i>	789
Bayram YELBOĞA	<i>Pelitalan'ın Coğrafi Durumu ve Demografik Yapısı</i>	801
Zeynep GÜREL Ertan GÖKMEN	<i>Terekeler Işığında Yunt Dağı Nahiyesinin Sosyal ve Ekonomik Durumu (1850-1900)</i>	821
Arzu TAŞCAN	<i>Amerikan Misyonerlerinin Raporlarında XIX. Yüzyılda Manisa</i>	839
Zeynep İSKEFİYELİ Fatma ÖKSÜZ	<i>1870-1876 Yılları Arasında Manisa'da Görev Yapan Misyoner Bir Aile</i>	855
Adil Adnan ÖZTÜRK	<i>Balkanlardan Manisa'ya Yapılan Göçler (1897-1912)</i>	879
Ferdi ÇİFTÇİOĞLU	<i>Manisa'da Zirâî Üretim (1909-1926)</i>	887
Nurettin GÜLMEZ	<i>1920'den 2017'ye TBMM'deki Manisa Milletvekilleri ve Meclis Faaliyetleri</i>	893
Dilşen İ. ERDOĞAN	<i>CHP Parti Müfettişlik Teşkilatı ve Teftiş Raporlarında Manisa (1943)</i>	909
Kenan OLGUN	<i>II. Dünya Savaşı Yıllarında Manisa'da Halkın Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Durumu (Chp Teftiş Raporlarına Göre)</i>	927
Müslime GÜNEŞ	<i>Manisa Halkevi'nin Manisa'nın Eğitim Hayatına Olan Etkileri</i>	943
İbrahim İNCİ Emrah TULUM	<i>Cumhuriyetin İlk Yıllarında Kula'da İktisadi Hayat(1923-1933)</i>	957
Bayram AKÇA	<i>Atatürk Dönemi Sanayi İstatistiklerine Göre Manisa'nın Sosyoekonomik Yapısı</i>	967
M. Serhan YÜCEL Taner BİLGİN	<i>1925-1926 Ders Yılında Manisa'da Eğitim</i>	985
Veysel HASAR	<i>Manisa Halkevi ve Faaliyetleri (1933-1951)</i>	997

Altay ERBULAK İzzet YÜKSEK	<i>Tarihsel Süreçte Manisa Kentinin Gelişimi</i>	1019
Yasin KAYIŞ	<i>Ragıp Kemal Cantürk'ün Gezi Yazılarında Manisa ve İlçeleri</i>	1027
Mevlüt ÇELEBİ	<i>Manisa Atatürk Heykelinin Tarihçesi</i>	1059
Günver GÜNEŞ	<i>Cumhuriyetin İlk Yıllarında Gediz Havzasında Turizm Politikaları Arayışı; Sart Kermesi</i>	1089
Nejdet BİLGİ	<i>Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Manisa'da Siyasi Hayat (1923-1927)</i>	1103
Nilgün Nurhan KARA	<i>27 Mayıs 1960 Sonrası Manisa'nın Kadın Milletvekili; Zehra Neriman Ağaoğlu</i>	1123
Serhat KÜÇÜK	<i>Manisalı Mehmet Saim Erkun ve Türk Tıbbına Katkıları</i>	1139
Metin KOPAR	<i>II. Dünya Savaşı ve Sonrası Manisa'nın Sosyo-Ekonomik Durumu (1938-1950)</i>	1157
Belkız AYAZ ÇOBAN	<i>Yerel Tarih Araştırmaları Açısından Belediye Meclisi Karar Defterleri ve Belediye Encümen Karar Defterleri: Akhisar Örneği</i>	1169
Emin KIRKIL	<i>Manisa Yeradlarında Boy-Oymak-Aşiret ve Cemaat İzleri Hakkında Notlar</i>	1185
Abdullah TEMİZKAN Muhammet ŞEN	<i>Manisa'da Yaşayan Kafkasya Kökenlilerin Hafıza Mekânları Üzerine Bir Araştırma</i>	1193
Hakan KIRIMLI	<i>Kırım Hanı Şahin Geray Han'ın Oğlu Manisa'da mı Yaşadı?</i>	1209
Muzaffer TEPEKAYA	<i>Osmanlı İktisadi Yapısı İçinde Düzenlemeler ve Manisa Ticaret ve Sanayi Odasının Kuruluşuna Dair</i>	1215
Mahmut KAPLAN	<i>Defterdarzâde Seyyid Ahmed Çelebi Saruhanî, Lealî, Hayatı, Eserleri ve Divanı</i>	1225
Namık AÇIKGÖZ	<i>Terzi-Zâde Ulvî'nin Manisa Şehrengizinde Şehir Tavsifi</i>	1237
Ahmet İÇLİ	<i>Makâlî'nin Yeni Şiirleri</i>	1245
Yunus KAPLAN	<i>Manisalı Bir 16. Yüzyıl Divan Şairi: Câmî'î ve Şiirleri</i>	1261

Şelale Ana HÜMMETLİ	<i>Bir Osmanlı Tezkiresinde Manisalı Beş Şair</i>	1279
Kenan ERDOĞAN Damla ALEVOĞLU	<i>Manisalı Birrî Mehmed Dede ve Saruhanlı Gülşenî Dîvânlarında Dört Mevsim</i>	1283
Emel N. ÇOPUR	<i>Manisalı Birrî Mehmed Dede Dîvânı'nda Medhiyeler</i>	1303
Âdem CEYHAN	<i>I. Dünya Harbi Yıllarında Manisa'da Üsküplü Bir Mutasavvıf Şair: Sâdeddin Sırrî ve Hatıraları</i>	1321
Pervane MEMMEDLİ	<i>İlhan Berk ve Habib Sahirin Şiirlerinde Özgürlük, Aşk, Baskıya Karşı Koyma Moivleri</i>	1371
Sabahattin ÇAĞIN	<i>Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu'nun Edebiyat Yazıları</i>	1379
Ayvaz MORKOÇ	<i>Manisa'nın Yetiştirdiği Büyük Edebiyatçı: Yusuf Atılğan'ın Eserlerinde Bireysel ve Toplumsal Eleştiri</i>	1385
Özlem NEMUTLU	<i>Rûbab Mecmuasındaki Manisalılar</i>	1389
H. Harika DURGUN	<i>Manisa Halkevi'nin İlk Neşriyatı: Güneşi Yakanların Selamı</i>	1399
Emine Bilgehan TÜRK	<i>İkinci Yeni Şiirinin Manisalı Yüzü: İlhan Berk'in Şiirinde Otobiyografik İzler</i>	1407
Seyyare AŞİMOVA	<i>Afşar Timuçin'in Edebî Kişiliği ve Eserleri</i>	1417
Ummahan NERKİZ	<i>Yeni Doğu Dergisinin Edebi Yönden İncelenmesi</i>	1421
Âbide DOĞAN	<i>Manisalı Bir Hikaye Yazarı: Ayşe İlker</i>	1433
Asuman G. ŞAHİN	<i>Manisalı Yazar Bahadır Yenişehirlioğlu</i>	1445
Fidan GASIMOVA	<i>Manisa Halk Edebiyatının Özellikleri ve Mitolojik Kökleri Features And Mythological Roots Of Manisa Folklore</i>	1455
Muzaffer ÇANDIR	<i>Manisa'da Tarih İçinde Gelişen Âşıklık Geleneği ve Bugünkü Durumu</i>	1465
Ümral DEVECİ	<i>Manisa Türkülerinde Kadın İmajı</i>	1485
Şükran OĞUZ İsmail OĞUZ	<i>Manisa Yöresi Türkülerinde Maddi Kültür Unsurları</i>	1493

Aynur CELİLOVA	<i>Manisa ve Azerbaycan Bölgelerinin Benzer Doğa Törenleri</i>	1503
Kadriye TÜRKAN	<i>Manisa Giyim Kuşam Kültüründe Dış Giyim Unsuru Olarak Kıvrak: Gölarmara Örneği</i>	1507
Sagıp ATLI	<i>Manisa'nın Yunusemre İlçesinden Derlenen Lakaplar Üzerine Bir İnceleme</i>	1513
Ferah TÜRKER	<i>Manisa-Salihli Kazaklarının Geleneksel Kültürlerinin Yerli Kültürle İlişkileri (Düğün Törenleri Örneği)</i>	1533
Ferhat KARABULUT Tuba ARI ÖZDEMİR	<i>Salihli Kazak Türkleri: Sosyo-Ekonomik, Linguistik Bir Analiz</i>	1541
Ferhat KARABULUT Betül AYDOĞAN	<i>Salihli Kazak Türklerinin Atasözleri Üzerine Morfo-Semantik Bir Analiz</i>	1551
Yasin KARADENİZ	<i>Manisa Sarıgöl Ağzındaki Süreklilik Tasvir Fiillerinin Tarihî Ve Çağdaş Türk Lehçeleriyle Mukayesesi</i>	1571
Serpil ERSÖZ	<i>Manisa'da Yerleşik Sancaklı Yörükleri Ağzı Üzerine Notlar</i>	1583
Asu ERSOY	<i>Fatih Divanındaki Bitki Adlarının Kültürel Kavramlaştırma Açısından İncelenmesi</i>	1591
Bilal ELBİR Esra YILMAZ	<i>Klâsik Edebiyata Yansıyan Yönüyle Manisa</i>	1597

**MANİSA VE YÖRESİ TARİHİ İLE İLGİLİ HENÜZ BİLİNMEYEN ÖNEMLİ BİR
KAYNAK: SOMA 8. FIRKA AHZ-I ASKER KALEM RİYASETİ “MAKÂMÂTA VE
ŞUEBÂTA İRSAL KILINACAK ŞİFRELERE MAHSUS KAYIT DEFTERLERİ”**

Nuri KÖSTÜKLÜ*

GİRİŞ

Günümüz karşılığı ile Askeralma Bölge Başkanlığı diyebileceğimiz dönemin Ahz-ı asker Kalem Riyasetleri'ne ait yazışmalar, yakın Türk tarihinin henüz bilinmeyen fevkalade önemli kaynakları arasındadır. Bu yazışmaları iki grupta toplayabiliriz. Bunlar, daha önce ilk kez tarafımızdan literatüre tanıtılan “*şifre-i mevrude defterleri*”¹ ile bu bildiriye ele alınan “*makâmâta ve şuebâta irsal kılınacak şifrelere mahsus kayıt defterleri*”dir. Günümüz karşılığı ile bir nevi “giden evrak defteri” anlamına gelen bu defterlerin en önemli özelliği, Kalem Riyasetince gönderilen evrakın olduğu gibi deftere kaydedilmiş olmasıdır.

Bilindiği üzere Tanzimat'la birlikte askerlik alanında yapılan düzenlemeler çerçevesinde askeralma teşkilat ve usulleri üzerine bir dizi kanunlar çıkarılmıştır. 1846, 1870, 1886, 1914 tarihlerinde çıkarılan kanunlar neticesinde; her kolordu bölgesinde bir Ahz-ı asker Heyeti, her fırka (tümen) bölgesinde ise bir Ahz-ı asker Kalem Riyaseti, ve her fırka bölgesinde uygun görülen kazalarda da Kalem Riyaseti'ne bağlı askerlik şubeleri oluşturulmuş idi.

Bu teşkilatlanma çerçevesinde, merkezi Tekirdağ'da bulunan 3. Kolordu bünyesinde, 7., 8., 9., Tümenler bulunuyordu. 8. Tümen Ahz-ı asker Kalem Riyaseti Soma'da idi. Bu Kaleme; Soma, Akhisar, Demirci, Sındırgı, Alaşehir, Eşme, Uşak, Gedüs, Simav, Kula askerlik şubeleri bağlı bulunuyordu. Soma'nın işgali tehlikesi karşısında 28 Ocak 1920 tarihli 3. Kolordu emriyle 8. Tümen Kalemi Uşak'a taşınmış, bilahare buranın da işgale maruz kalması ile 1920 ortalarında Afyonkarahisar'a nakl olunmuş idi. Görüleceği üzere 8. Fırka Kalem Riyaseti'nin² ilgi alanı Manisa ve çevresini içine almaktadır. Kalem Riyaseti'nin gerek üst makamlar ve gerekse kendine bağlı askerlik şubelerine gönderdiği yazılardan sözkonusu bölgenin başta askerî tarihi olmak üzere pek çok tarih probleminde ışık tutacak verilere ulaşmak mümkün gözükmektedir.

* Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, AKEF Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, Meram- Konya; nkostuklu@konya.edu.tr

¹ Ahz-ı Asker Kalem Riyasetleri Şifre-i Mevrude Defterleri'nin bir kaynak olarak tanıtımı ve değişik açılardan analizi ile ilgili olarak şu çalışmalarımıza bakılabilir:

Nuri Köstüklü, *Milli Mücadele'de Manisa-Uşak- Afyonkarahisar- Konya Hattı (8. Fırka ve Akşehir Kalem Riyasetleri 1920 Yılı Şifre-i Mevrude Defterleri)*, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 2009;

Nuri Köstüklü, “Askerlik Şubeleri Yazışmalarına Göre Batı Cephesinde Yaşanan Bazı Zorluklar”, Atatürk Araştırma Merkezi, *VI. Uluslararası Atatürk Kongresi, 12- 16 Kasım 2007, Ankara, Bildiriler Kitabı, C.I*, Ankara 2010, s. 432-448;

Nuri Köstüklü, “Birinci Dünya Savaşı Asker Zayıyatının Tespitinde Henüz Bilinmeyen Önemli bir Kaynak: ‘Ahz-ı asker Kalem Riyasetleri Şifre-i Mevrude Defterleri’”, *Türk Tarih Kurumu, Uluslararası Birinci Dünya Savaşı Sempozyumu (Türk- İngiliz Penceresi)*, 16- 19 Kasım 2016, Antalya.

² “8. Fırka Ahz-ı asker Kalem Riyaseti” için metin boyunca aynı ifadede tekrara düşmemek ve yazışmalarda da kullanıldığı üzere “8. Fırka Kalem Riyaseti”, “Kalem Riyaseti”, ifadeleri de kullanılmıştır.

Şimdi sözkonusu defterleri kısaca tanıtıp, başta Manisa ve yöresi olmak üzere, bir tarih kaynağı olarak değerini anlamaya çalışalım.

ÖNEMLİ BİR TARİH KAYNAĞI OLARAK “MAKÂMÂTA VE ŞUEBÂTA İRSAL KILINACAK ŞİFRELERE MAHSUS KAYIT DEFTERLERİ”

Tanıtmaya çalıştığımız defterler, yıllık olarak tutulmakta ve her yılın başında o yılın tarihi yazılarak “... tarihinden itibaren makâmâta ve şuebâta irsal kılınacak şifrelere mahsus kayıt defteridir”³ ifadesi yer alıp, 1 den itibaren o yılın sonuna kadar şifre numarası verilmektedir. Yıllık kayıtların herbiri müstakil defter şeklinde olmayıp, bir defter veya bir cilt içinde birbirini takip edebilmektedir. Nitekim elimizdeki defterde⁴, Teşrin-i sâni 1331 (Kasım 1915) tarihinden Şubat 1337 (1921)’e kadar kayıtlar bulunmaktadır. Manisa ve yöresini ilgilendirmesi açısından biz burada sadece Aralık 1919’a kadar olan kayıtlar üzerinde bazı örnek değerlendirmeler yaparak, literatüre sunmaya çalıştığımız defterlerin, mahallî tarih ve dolayısıyla genel tarih açısından önemine işaret etmek istiyoruz.

Yazışmaları analiz ettiğimizde daha ziyade; 1- Lojistik faaliyetler, 2- Firar hadiseleri ve alınan tedbirler, 3- Bölgedeki gayr-i Müslimler ve İtilaf devletlerinin faaliyetleri, 4- İtilaf devletlerinden alınan esirler ve bölgedeki üserâ garnizonları, 5- Askerî harekât ve işgaller, 6- Müteferrik, konularda toplandığını görüyoruz.

1- Lojistik faaliyetler

Askerlik şubelerinin ilk akla gelen yetki ve sorumlulukları; asker celb ve sevki, ulaştırma, sağlık hizmetleri vb. lojistik kavramına dahil edebileceğimiz faaliyetlerdir.

Şubelere gönderilen yazılarda, hangi doğumluların nerelere sevk edileceğine dair çok sayıda kayıt bulunmaktadır. Meselâ, Eşme şubesine gönderilen 16/10/ 331⁵ tarihli yazıda; 1311 (1895) doğumlulardan jandarmaya 154, Tekfurdağı’na (Tekirdağ’a) 50 nefer tertip edildiği ve sevkin bir an önce yapılarak bilgi verilmesi

³ 1336 Yılı kayıtları için tutulan defterin ilk sayfası için bkz., EK:2

⁴ Selçuk Es’in oğlu Nazım Es tarafından 1994 yılında Selçuk Üniversitesi’ne devr edilen kitaplar arasında bulunan bu defter, büyük boy olup 198 sahifedir. Sahife numaraları matbu ve latin rakamlı olduğundan eski yazı yönünde sondan başa doğru (yani büyük rakamdan küçüğe doğru) devam etmektedir. Rik’a hattıyla yazılmış kayıtlar R. 14/10/331 dan başlayıp son sayfa R. 14 /2/ 37 tarihli belge ile tamamlanmaktadır. Bir fotokopisi tarafımızda bulunan bu defterin ilk sayfasında (yani latin rakamlı olarak 198. sayfasında) “Konya Belediye Koyunoğlu Müzesi, Selçuk Es Kütüphanesi” yazılı kaşe ile “3 cü Defter 5794” yazısı bulunmaktadır (bkz., EK:1). Koyunoğlu Müzesi ve Kütüphanesinde yaptığımız araştırmada, Selçuk Es kayıtları arasında bu numaralı kayda rastlanmamıştır. Kütüphane yetkilisinin verdiği bilgiye göre; bağış yapılacak kitaplar için, bağış yapılacak eve gidilip burada kitaplara kaşe vurulduğu ve daha sonra kütüphaneye getirildiği, kütüphaneye devir sırasında kaşeli bazı kitapların bağışçıda kalmış olabileceği ifade edilmiştir.

1911 doğumlu olan Selçuk (Gürel) Es, 1936’da İstanbul Yedek Subay Okulunda askerliğe başlamış, 1937’de okulun Dokuzuncu devresinde mezun olmuş ve Konya 13. Piyade Alayı’nda askerliğini tamamlamış, 1941 yılında tekrar askere çağırılmış ve 1942 yazında terhis olmuştur. Ancak 2. Dünya Savaşı’nın hararetli günlerinde (1943) üçüncü defa askere çağırılan Selçuk Es, 1947 yılına kadar Akşehir Askerlik Şubesi Nokta ve İlaş subaylığı ile kısa süreli de olsa Akşehir Askerlik Şube Başkanlığı yapmıştır. Daha sonra Konya Askerlik Dairesinde görevlendirilmiş ve Mayıs 1948’de askerlik görevini tamamlamıştır (Selçuk Es’in Hayatı hakkında ayrıntılı bir çalışma için bkz., Necmi Uyanık, “Yaşadıkları ve Yazdıklarıyla Konya’da Bir Gazeteci: Selçuk Es”, *Tarihin Peşinde- Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl:2009, sayı:1, s. 171-194). Muhtemelen dönemin olağanüstü şartları içerisinde belki de muhafaza amaçlı Akşehir’deki bazı defter ve belgeleri yanında getirmiş olmalıdır. Selçuk Es’in yakını Hasan Yörük’ün ifadesine göre, Selçuk Es’in zengin arşivi ve kütüphanesinin bir kısmı vefatından sonra oğlu Nazım Es tarafından Selçuk Üniversitesi Rektörlüğü’ne devr edilmiştir.

⁵ Defterde kullanılan tarihler Rumî tarih olup, gerektiğinde bazen tarafımızdan Miladî tarih karşılığı verilmiştir.

Geçmişten Günümüze Manisa

istenmiştir⁶. 27/10/31 tarihi itibarıyla, 1895 doğumlulardan Bandırma 7. Fırka emrine şimdiye kadar 1150 nefer sevk ve geri kalanın da sevke hazır olduğu, Tekfurdağı'nda 12. Depoya mürettep 400 neferin yola çıkarıldığı bilgisi 3.Kolordu Vekaleti'ne arz edilmiştir⁷. Soma şubesinde, 1280- 1285 (1864- 1869) arası doğumlulardan 1214 Müslim, 156 gayr-i Müslim bulunduğu ve bunların muayene edilmekte oldukları 3. Kolordu Vekaleti'ne 31/11/331 tarihinde bildirilmiştir⁸. 8/6/334 tarihli bir başka arzda; 310 (1894) doğumlulardan 4223, 311(1895) doğumlulardan 3673, 312 (1896) doğumlulardan 4444, 313 (1897) doğumlulardan 4084, 314 (1898) doğumlulardan 3784, 315 (1899) doğumlulardan 2884 neferin sevk edildiği bilgisi yer almaktadır⁹. Bu tür yazışmalardan, ilçelerin ve bölgenin ne kadar asker sevk edebildiği ve dolayısıyla demografik durumu hakkında bir fikir edinebilmekteyiz.

Ulaştırma konusunun da askerlik şubelerini ilgilendiren ciddi bir mesele olduğunu görüyoruz. Zaten gerek Birinci Dünya Savaşı ve gerekse Millî Mücadele yıllarında nakliye araçlarına ihtiyacın hat safhaya vardığını biliyoruz. İlgili askerî makamlar tarafından Kalem Riyasetlerine zaman zaman "Ordunun vesâit-i nakliyyeye olan ihtiyacının pek ziyade arttığı...Ahz-ı asker mıntkasında sefer hizmetine elverişli her cins hayvanın mübâyaasına devam olunması" emrediliyordu¹⁰. Bu talepler çerçevesinde mümkün olduğu kadar nakliye aracı ve hayvanın temini yoluna gidilmiştir. Birkaç örnekle meseleye bakmak istiyoruz; 17/10/31 tarihli emir ile bağlı şubelerden 40'ar re's bargir (beygir) talep edilmiştir¹¹. Bundan önce de her şube tedarik edebileceği nakliye hayvanları cedveli çıkarıp Kalem Riyaseti'ne göndermiş idi. Buna göre mesela, Simav şubesi 30 kısarak, 18 ester (katır) ve 40 bargir (beygir) temin ettiğini¹²; Gedüs şubesi 61 bargir, 22 kısarak, 21 ester bulunduğunu bildirmişti¹³. Muhtemelen öncelikle 40'ar bargir gönderildi. Takip eden zaman içerisinde, diğer nakliye hayvanı talepleri de karşılanmaya çalışılıyordu. Yine ulaştırmaya yönelik Manisa ve yöresinde bazı merkep kollarının teşkiline çalışıldığını biliyoruz. 1333 (1917) yılı Temmuz ayında Soma'da arabalı merkep kolunun teşekkülü için çalışmalar başlamış idi¹⁴. Yine, bölgedeki yolların durumu ve gerekli ise uygun hale getirilmesi mesâîlerine de raslıyoruz. Mesela bu çerçevede Uşak-Çivril yolunun durumu hakkında Uşak şubesinden bilgi istenmiştir¹⁵.

Askerin sağlığına yönelik mesâîye de önem verildiği anlaşılıyor. Soma'da muhtemelen 1916 yılı ortalarında kilise havalisi dahilinde iki bina hastaneye dönüştürülmüş, Eylül (1916) ayında hastaların çoğalması ve lekeli humma hastalığının görülmeye başlamasıyla daha önce mektep olarak açılmış bina ile Gelibolu muhâcirlerinin iskân ettikleri odalar da hastalar için hazırlanmış idi¹⁶.

Yazışmalardan, takip eden günlerde lekeli hummanın yayıldığını görüyoruz. 1917 Haziranında Gedüs şubesinde, şube binası bitişiğindeki koğuştaki lekeli hummanın ortaya çıktığı ve bunun şube efradına da bulaştığı, bunun için ilgili

⁶ S.198, belge nu: 601. (Buradaki sayfa numaraları latin rakamlı sayfaları, belge nu: ise o sayfadaki şifre numarasını ifade etmektedir)

⁷ S.196, belge nu: 610

⁸ S.192, belge nu: 628.

⁹ S.133, belge nu:39

¹⁰ S.175, belge nu:57; s. 159, belge nu: 135

¹¹ S.198, belge nu:602

¹² S.197, belge nu:607.

¹³ S.196, belge nu:608

¹⁴ S.146, belge nu:42

¹⁵ S.187, belge nu:1

¹⁶ S.157, belge nu:144

makamlardan tabip talep edildiği ve koğuştaki şube efradının diğerlerinden ayrı tutulması için Kalem’ce emir verildiği anlaşılmaktadır¹⁷.

2- Firar hadiseleri ve alınan tedbirler

Yazışmalarda, firar hadiselerinin askerlik şubelerinin mesâîlerinde önemli bir yeri işgal ettiği dikkat çekiyor. Özellikle 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşından itibaren neredeyse kesintisiz devam edegelen savaşlar insan kaynaklarını ciddi olarak etkilemiş bulunuyordu. Dolayısıyla askerî makamlar, mümkün olduğunca asker sayısını üst seviyede tutmaya gayret ediyor, bu konuda gerekli tedbirler alınıyordu. Firarlar, ordunun personel ihtiyacını doğrudan olumsuz etkileyen hadiseler olduğundan bu konuda sık sık bazı tedbirlerin uygulamaya konulduğunu görüyoruz. Bu cümleden olmak üzere, Başkumandanlık, firarlar ve alınması gereken tedbirlerle ilgili 14 Mayıs 332 (1916) tarihinde ilgililere bir şifreli emir gönderdi. Söz konusu emir, 8. Fırka Kalem Riyaseti’ne ulaştığında, Kalem Riyaseti de bu emri, gereği için 18 Mayıs 332 tarihiyle Kalem’e bağlı bütün şubeler ile Alaşehir, Karası Jandarma Tabur Kumandanlıkları ve Akhisar, Uşak Jandarma Bölük Kumandanlıklarına gönderdi. Söz konusu emirde özetle şöyle denilmekte idi; Gerek silah altına yeni alınan efraddan orduya katılmayan ve gerek ordudan firar eden efradın şiddetle takip ve yakalanmaları için Kolordu Ahz-ı asker mıntıkası dahilinde sabit jandarmalardan işe yarar takımından 20-30 kişilik münasip müfrezeler teşkil edilip iyi bir zabıt kumandasında firariler şiddetle takip edilsin ve yakalansın. Direniş gösterirlerse vurulsun. Der-dest olunanların on kişide bir kişisi mensup olduğu köy ve kasabaların meydanlarında ibret için idam edilsin ve geri kalanlar hemen sevkedilsin. Acil tedbirlere teşebbüs olunarak firarın önü alınsın¹⁸. Tabii ki buradaki üslup ve ifadeler, dönemin şartlarında firar konusunun ne kadar önem kazandığını anlama bakımından dikkat çekicidir. Takip eden yazışmalardan, idam cezasının ve diğer cezaların I. Ordu Kumandanlığı ve Bandırma Divan-ı harb-i örfisi veya en yakın Divan-ı harplerin kararı çerçevesinde uygulandığını anlıyoruz¹⁹.

Bu konuda bazı uygulamalara rastlıyoruz. Mesela, Simav şubesince der-dest edilen 12 firariden birisinin ibret için Simav’ın pazarı olan 25 Mayıs 1332 Çarşamba günü idam kararı verilmiştir²⁰.

7 Haziran 332 tarihiyle 3. Kolordu Ahz-ı asker Heyeti Riyaseti’ne gönderilen bir arzda; son üç haftada yani Başkomutanlığın ilgili emrinden sonra Soma şubesinden 3, Gedüs şubesinden 3, Eşme şubesinden 10 nefer firarî yakalanmış ve on nefer meyanında firarı tekerrür eden 17. Alay’ın 1. Taburu 2. Bölüğünden Karakozan köylü Velioğlu 311 (1895) doğumlu Mustafa bin Mehmed idamı müstehak bulunduğundan bu konuda I. Ordu Kumandanlığının kararını beklemek üzere şubece tutuklanmış idi²¹.

Firarlar konusunda, Soma’daki 8. Fırka Kalem Riyaseti, kendine bağlı şubelerden her onbeş günde bir firar künye ve sayılarını bildiren raporlar istiyordu.

Araştırmamıza konu olan defterde bu tür yazışmalar çoktur. Ancak burada şu hususu vurgulamak istiyoruz o da; idamlar konusunda mümkün olduğunca aceleci davranılmayıp, gerekli incelemeler ve işin hukukî yönü ihmal edilmeden sağlıklı karar verilmeye çalışıldığıdır. Yazışmalarda idam cezalarının oranı firar sayılarının oranına göre oldukça düşük olduğu dikkat çekmektedir. Tabii ki burada, firar

¹⁷ S.151, belge nu:16

¹⁸ S. 181, belge nu:32

¹⁹ S.178, belge nu: 44; s.177, belge nu: 48.

²⁰ S.180, belge nu: 35.

²¹ S.178, belge nu: 43.

sebepleri üzerinde de durmak gerekiyor. Meselâ, bir fikir vermesi açısından ileriki yıllarda firar sebepleri üzerinde askerlik şubelerinin görüş ve tespitleri sorulduğunda Yalvaç Askerlik Şube Reisi Rifat; firarın sebeplerinin başında ve ilk sırada “pek çok askerin kimsesizliğinden dolayı mahsulatını orak edememesi” olarak değerlendirmiştir. Tabii ki, sebepler arasında aleyhte propagandalar, efradın cahilliği, kıtalarda zabt-ı rabtın gevşekliği²², sevk subaylarının beceriksiz ve acizliği²³ vb. sebepler de yer alıyordu.

Birinci Dünya Savaşı ve hatta Millî Mücadele yıllarındaki firarlar meselesinin, askerî açıdan öte, sosyoloji, psikoloji, ekonomi vb. disiplinler çerçevesinde ele alınması gereken önemli bir konu olarak değerlendirilmesi gerektiğini düşünüyoruz.

3- Bölgedeki gayr-i Müslimler ve itilaf devletlerinin faaliyetleri

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşına katılmasıyla birlikte, İtilaf devletlerinin ve özellikle İngilizler'in Osmanlı vatandaşı gayr-i Müslimler üzerine faaliyetlerinin dikkat çekici boyuta ulaştığını görüyoruz. Tabii ki bu husus, Osmanlı istihbarat birimlerinin de dikkatinden kaçmıyordu.

Başkomutanlığın, Bahriye Menzil Kumandanlığı'nın istihbaratına istinaden 8. Fırka Kalem Riyaseti ve diğer ilgili makamlara gönderdiği ve 8. Fırka Kalem Riyaseti'nin de 18/ 10/ 331 tarihiyle Karasi, Uşak, Akhisar, Alaşehir Jandarma Kumandanlıklarına dikkatleri ve gereği için sevk ettiği rapor oldukça önemli gözükmektedir. Bu raporda özetle şu bilgiler yer almakta idi; madde 1: Atina'daki İngiliz Ataşemiliteri Anadolu ve Suriye hatlarının taharrisi için Rum çetelerini silahlandırıyor. Bunlardan 18'i yoldadır. Madde 2: Midilli adasında itilafçıların gayr-i memnun ve Anadolu firarilerinden 3000 kişilik bir gönüllü kıtası oluşturduğu mevsub belgeden anlaşılıyor. Bunların Mosko-Pulo ve Lisa adalarından Ayvalık'a taarruzu muhtemeldir²⁴. Tabii ki bu rapor, İzmir'e yakın olan ve gayr-i Müslim meskun nüfusu da bulunan Manisa ve çevresini yakından ilgilendiriyordu.

Bazı Rum ve Ermeniler'in, yabancı unsurların tahrik ve emellerine kolayca alet olabilmelerine karşı, Türk askerî makamlarının bazı tedbirler alma mecburiyetinde kaldıklarını görüyoruz. 8. Fırka Kalem Riyaseti'nce, Başkomutanlık makamının emrine istinaden, 12 Haziran 332 tarihi itibarıyla bağlı askerlik şubelerine gönderilen resmi yazıda; aslen İstanbullu olup Anadolu'da askerlik yapmakta olan veya herhangi vilayet ahalisinden olup terhis olacak Ermeni efradın tren istasyonları ve sahil hattından uzak Şereflikoçhisar- Tuzgölü civarına yerleştirilmeleri ve yol masraflarının askeriye tarafından karşılanmaları gerektiği bildirilmektedir²⁵.

Benzer bir tedbirin, Rumlar'la ilgili olarak uygulamaya konduğunu tespit ediyoruz. Kalem Riyaseti'nin, kendine bağlı askerlik şubelerine gönderdiği 26 Ağustos 332 tarihli yazıda özetle; “Romanya'nın harbe girmesiyle, İtilafın yakında Yunanistan'ı lehlerine çevirecekleri pek muhtemel görülmektedir. Bu vaziyetin tahakkuku gününe kadar Yunan tebaası ile Rumlar'ın buldukları mahalden başka mahalle hareketlerine müsâade olunmaması ve gizlice gözetim altında tutulmaları”²⁶ ifade edilmektedir. Yine benzer bir ikaz, 2 gün sonra Soma, Kırkağaç Kaymakamlıkları

²² Nuri Köstüklü, *Millî Mücadele'de Manisa-Uşak- Afyonkarahisar- Konya Hattı (8. Fırka ve Akşehir Kalem Riyasetleri 1920 Yılı Şifre-i Mevrude Defterleri)*, s.31.

²³ S.182, belge nu: 27.

²⁴ S.197, belge nu: 605.

²⁵ S.177, belge nu: 49

²⁶ S.168, belge nu: 88.

ile Alaşehir, Akhisar, Uşak askerlik şubelerine yapılmıştır. Başkumandanlık emrine istinaden yapılan uyarıda; “mıntıkanızda ve sahilde şayan-ı itimad olmayan Rum ahalisinin düşmana yardım edecek halde bulunmadan sahilden serian uzaklaştırılabilmesi için şimdiden mülkî memurlar ile temasda bulunularak gayet mahrem hazırlıklara başlanması”²⁷ tebliğ edilmektedir.

Bütün bu yazışmalar, Osmanlı askerî makamlarının, kendi vatandaşı olan bazı gayr-i Müslimlerin düşman lehine tutum ve davranışlar ortaya koyması kaygısından kaynaklanmakta idi. Şüphesiz bu kaygı, zan ve tahminlerden öte 1821 Yunan isyanı ve Balkan savaşlarındaki yaşanmış tecrübelere dayanmaktaydı. Nitekim I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele sürecinde, bazı istisnaları olmakla birlikte, Türk devlet adamlarının endişelerini haklı çıkarırcasına gayr-i Müslim vatandaşların büyük bölümünün işgalciler lehine tutum ve davranış sergilediklerini biliyoruz²⁸.

İtilaf devletlerinin özellikle İngilizlerin, Mondros Mütarekesi sonrası gayr-i Müslimlerle ilgili mütareke hükümlerinin uygulanması yönünde müdahaleler yaptıkları görülmektedir. Kalem Riyaseti'nin 9 Nisan 335 (1919) tarihli Soma, Akhisar, Sındırgı, Demirci, Kula, Eşme, Akhisar, Uşak, Gedüs, Simav askerlik şubelerine gönderdiği yazıda; “Hristiyanların askere alınamayacağı, alındığı halde müdahale edileceği Gelibolu İngiliz Kumandanlığından bildirilmiştir” denilerek, Harbiye Nezareti'nden bu konuda yazı gelinceye kadar Hristiyanların askere sevkinde müsâmaha gösterilmesi istenmiştir²⁹. Kısa bir süre sonra, Harbiye Nezareti'nden gelen, “Hristiyan efradın celb ve sevk edil-memesi” hakkındaki yazı 3 Mayıs 335 (1919) de şubelere bildirilmiştir³⁰.

4- İtilaf devletlerinden alınan esirler ve bölgedeki üserâ garnizonları

Yazışmalarda, Osmanlı Devleti tarafından esir alınan İtilaf devletleri askerleri ve bölgede oluşturulan üserâ garnizonları ile ilgili önemli bazı gelişmelere rastlıyoruz. 8. Fırka ilgi alanında bulunan üserâ garnizonları, Afyonkarahisar, Kütahya ve Gedüs'de bulunuyordu. Mart 1332 (1916) ortalarından itibaren, Afyonkarahisar garnizonundan firar eden üç İngiliz esir subay ile ilgili yazışmalar dikkat çekiyor. Kalem Riyaseti tarafından 15/1/ 32 tarihi itibarıyla “*gayet acele*” kaydı ile Alaşehir, Uşak, Akhisar Jandarma Bölük Kumandanlıklarına gönderilen yazıda; Afyonkarahisar garnizonunda tutuklu iken firar eden İngiliz esirlerden denizaltı kumandanı İstoker (?) ile mülâzım-ı evvel Paradis'in Ermeni komitelerine iltihak etmeleri veya İzmir sahillerine gitmiş olmaları muhtemel olduğu belirtilerek yakalayana para ödülü verileceği hatırlatılmış ve gereken ciddî takibatın yapılması istenmiştir³¹. Bir ara adı geçen firarîlerin Eşme kazasının Yeniköy'ünde Durmuş Ali Ağa'nın değirmenine gelerek üç kıyye ekmek aldıkları Akhisar Jandarma Bölük Kumandanlığınca istihbar edilip yakalanmaları için gerekli müfreze gönderilmiş ise de³², daha sonra istihbaratın yanlış olduğu adı geçen üç şahsın bahse konu İngiliz firarîler olmayıp asker kaçakları olduğu anlaşılmıştır³³. Bütün bu iletişim ve takibe rağmen, yazışmalarda, adı geçen firarîlerin yakalandıklarına dair bir kayda rastlanmamıştır.

²⁷ S.167, belge nu: 92.

²⁸ Bu konuda bir fikir vermek için bkz., Nuri Köstüklü, “Batı Cephesi Mıntıkasında Millî Mücadele Karşıtı Ermeni-Rum Faaliyetleri”, *Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri*, Asam-Eren yay., I. Cild, Ankara 2003, s.529-542; Nuri Köstüklü, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Araştırmaları I*, Çizgi kitabevi yay., Konya 2013, s. 105- 120.

²⁹ S.118, belge nu: 112.

³⁰ S.116, belge nu: 117.

³¹ S. 186, belge nu: 3, 4.

³² S. 185, belge nu: 10.

³³ S. 185, belge nu: 11.

Esirlerle ilgili olarak yazışmalara yansıyan bir başka problemin de, iskân meselesi olduğunu görüyoruz. Kütahya'da esirlere tahsis edilen Kütahya askerlik dairesinin cephaneliğe yakınlığı ve gündün güne esir Rus subaylarının sayılarının artmasından bunların ikametleri için, Gedüs ve Simav'daki kışlalara nakli düşünülmüş ve 8 Eylül 1332 tarihli Gedüs ve Simav askerlik şubelerine yazılan yazıda sözkonusu kışlaların ne kadar esir subay alabileceği sorulmuştur³⁴.

Ancak nakl edilmesi düşünülen esir sayısı çok olmalı ki, Uşak, Kula, Demirci, Sındırgı, Eşme şubelerine de bölgelerinde, 100 nefer esirin iskânına müsait mekânlar olup olmadığı, tamirinin ve ihtiyaçlarının kaç paraya mâl olabileceği hususu Eylül'ün 3. haftasından itibaren ilgili askerlik şubelerine yazılmıştır³⁵. Gelen cevaplardan Uşak'ta uygun bina olmadığı³⁶, Sındırgı deposunun alt ve üst katlarının askeriye ait zahire ile dolu olduğu ve bunun boşaltılma imkanının bulunmadığı ancak bir başka yerin 2000 kuruşluk tamiratla 70 neferlik iskân yeri temin edilebileceği kalan 30 kişinin de kasabadaki Rum kilisesinde iskân ettirilebileceği bildirilmiştir³⁷. Yine gelen cevaplarda, Demirci debboyunun mektep olduğu ve 100 nefer iskânına kâfi kullanılmayan bir medresenin mevcut bulunduğu; Eşme debboyunun 7206 kuruşla tamirinin mümkün olduğu; Kula debboyunda 3577 kuruşluk tamir masrafı ile 100 neferin kalabileceği mekânın sağlanabileceği³⁸ anlaşılmış ve alınan bu bilgiler, 3. Kolordu Ahz-ı asker Riyasetine arz edilmiştir.

Bütün bu yazışmalar bize, Osmanlı'da tutulmakta olan İtilaf devletleri esirlerinin, bütün imkansızlıklara rağmen, mümkün olabilecek en iyi şartlarda ikametlerinin sağlanmaya çalışıldığını gösteriyor.

Yazışmalardan, 8. Fırka Ahz-ı asker Kalemi sorumluluk bölgesinde Gedüs'ün önemli esir toplama merkezlerinden biri olduğu anlaşılıyor. Ancak, daha sonra temas edileceği üzere, muhtemelen 1918 Eylül sonlarında Gedüs'de büyük yangın olmuş ve Üserâ Garnizonu da dahil olmak üzere neredeyse kazanın tamamı yanmış idi. Dolayısıyla, buradaki garnizon heyeti, esirler ve muhafız efrad için iskân problemi çıkmış, çözüm olarak bunların büyük bölümünün Kula'ya nakledilmeleri düşünülmüştür. Konu ile ilgili olarak 13/10/34 (1918) tarihinde Kula askerlik şubesine yazılan yazıda; sözkonusu esir ve görevlilerin Kula'ya gelecekleri, ulaştıklarında debboy, medrese vesair uygun yerlere yerleştirilip istirahatleri ve muhafazalarının sağlanmaları için hemen hazırlığa başlanması emredilmiştir³⁹. Çeşitli rütbelerde esirler ile görevli subay ve muhafızdan oluşan 175 kadar kişinin Uşak- Alaşehir yolu ile Kula'ya ulaştırılmaları planlandığından aynı gün Uşak ve Alaşehir şubelerine de bu konuda gerekli tedbirlerin alınması hususunda talimat verilmiştir⁴⁰. Ancak yazışmalardan takip edebildiğimiz kadarıyla, bu işin kolay olmadığı gerek nakliye gerekse iskânlarının sağlanacağı mekânların temininde oldukça sıkıntı yaşandığı anlaşılmaktadır⁴¹.

Mondros mütarekesi ile birlikte esirler ile ilgili uygulamalar farklı bir mecraya girmiş bulunuyordu. Bilindiği üzere, mütarekenin 4. maddesinde "İtilaf devletlerine ait esirler ile Ermeni tutukluların İtilafçılara teslimi" hükmü yer alıyordu. Bu hüküm Harbiye Nezareti'nin ilgili tamimi çerçevesinde 21 Aralık 334 (1918)

³⁴ S. 165, belge nu: 101.

³⁵ S. 163, belge nu: 111, 115.

³⁶ S. 163, belge nu: 114.

³⁷ S. 162, belge nu: 118.

³⁸ S. 162, belge nu: 120.

³⁹ S.127, belge nu: 74.

⁴⁰ S.127, belge nu: 75, 76.

⁴¹ S.127, belge nu: 77, 78; S.126, belge nu: 83, 84; S. 125, belge nu: 85.

tarihli emirle gereği için 8. Fırka Kalem Riyaseti dahilindeki şubelere tebliğ edildi⁴². İngiltere, esirlerinin durumunu yakından incelemek üzere Madam Lavni Vasil adında bir gözlemciyi de Anadolu'ya göndermiş idi. Harbiye Nezareti'nin Madam Lavni Vasil'in iâşesi ve nakliye aracı temini ve kendisine "nâzikâne ve misarfirperâne" davranılması hususundaki emri ilgililere ulaştığında, 8. Fırka Kalem de durumu kendisine bağlı bulunan şubelere ilettili⁴³.

İlgili makamların talebi üzerine, Gedüs Üserâ Garnizon Kumandanlığı'nın raporuna istinaden 28 Şubat 1919 tarihinde 3. Kolordu Ahz-ı asker Heyeti Riyaseti'ne İngiliz esirlerle ilgili şu bilgiler verilmiştir;

1- Mütareke esnasında 77 İngiliz subay ile 34 İngiliz efradı Gedüs Garnizonunda mevcut olup, bu esirler 1917-1918 senelerinde muhtelif tarihlerde garnizona gelmişlerdir. 2- Bu esirler hiçbir iş ile iştilgal ettirilmemiştir. 3- Esir olan 77 İngiliz subayı ve 34 nefer 7 Kasım 1918'de 4. Kolordu Ahz-ı asker Heyeti'ne sevk edilmiş ve bunlar İtilaf memurlarına teslim edilmiş olmalıdır. 4- Gedüs'de İngiliz tabibinin ameliyat ettiği bir Hintli yüzbaşı ameliyat sırasında 7 Haziran 1917'de vefat edip Gedüs'e defn edilmiştir. Bir Hintli başçavuş da 9 Temmuz 1917'de tedavi için Uşak'a götürülürken yolda arabanın devrilmesiyle vefat etmiş ve Uşak hastanesince Uşak'ta defn edilmiş. 5- yukarıdaki 4 maddede arz edilen üserâ bilgilerinden başka İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan Bern Muahedenamesi gereğince 15 Eylül 1918'den 4 Kasım 1919'a kadar 28 İngiliz subayı ile 21 İngiliz neferi (muhtemelen İngilizlere teslim edilmek üzere) 3. Kolordu Ahz-ı asker Heyeti'ne sevk edilmiştir⁴⁴.

Bütün bu yazışma ve ifadelerden Osmanlı Devleti'nin, İtilaf devletleri esirlerine karşı, esirlerle ilgili uluslararası antlaşmalar ve hukuk çerçevesinde davranmaya gayret ettiği görülüyor. Hatta, İtilaf esirlerine aid mezarların bile perişan bırakılmayıp mümkün mertebe bakımının ve tezyininin sağlanması hususunda Uşak ve Gedüs askerlik şubelerine gerekli emrin verildiğini biliyoruz⁴⁵. Vâkıa bu iken, İtilaf devletlerinin elindeki Türk esirlere aynı şekilde davranmadığı, "zabitan ve efradımızın dahi onlar tarafından hüsnü suretle infak ve iâşe ve tedavi edilmedikleri" tespitleri Türk makamlarının raporlarına yansımış idi. Bu tespitlere vurgu yapılarak Mart 1919 itibarıyla şubelere gönderilen yazılarda, esaretden dönen Türk esirlerle ilgili olarak bilgi verilmesi istenmiştir⁴⁶.

5- Askerî harekât ve işgaller

Araştırmamıza konu olan defterlerde, İtilaf veya Müttelik unsurlarına ait askerî hareketler ile, Anadolu'ya yönelik düşman işgalleri hakkında literatüre yansımamış bazı ayrıntı bilgilere rastlamak mümkün olmuştur.

3.Kolordu Ahz-ı asker Heyeti Riyaseti, kendine bağlı Fırka (Tümen) Kalem Riyasetlerinden zaman zaman bölgeleriyle ilgili düşman hareketleri hakkında bilgi istiyordu. Bu cümleden olmak üzere, Kolorduya arz edilen 8 Teşrin-i sani 332 tarihli bir raporda, bu tarih itibarıyla 8.Fırka mıntıkasında düşman donanma ve tayyareleri tarafından bombardımanla hasar edilmiş şehir ve mevki olmadığı bildirilmiştir⁴⁷.

4 Ağustos 333 tarihiyle "gayet acele" kaydı ile arz edilen bir başka raporda ise; "bugün kable'z-zeval saat 6'da 3 düşman tayyaresi Bergama istikametinden Soma'ya

⁴² S.125, belge nu: 91.

⁴³ S.123, belge nu: 96.

⁴⁴ S.123, belge nu: 97.

⁴⁵ S.119, belge nu: 110.

⁴⁶ S.122, belge nu: 99.

⁴⁷ S.159, belge nu: 132.

Geçmişten Günümüze Manisa

gelerek istasyona 10 kadar bomba attığı 4 erkek ile 1 kadın ve 1 çocuğun şehit, 1 erkek ve 1 kadının ağır ve 4 erkek ve 1 çocuğun hafif surette yaralı ve bazı binaların tahrip ve levazımata ait 6 merkebin telef olduğu, mezkur tayyarelerin yine aynı istikamete gittikleri”⁴⁸ ifade edilmiştir.

Fırka mıntıkasını ilgilendiren yönleri ile Müttefik güçlerin hareketlerinden de Kalem Riyaseti haberdar ediliyordu. Muhtemelen, 1917 Ocak ayında Başkumandanlık Vekaleti; “bu günlerde bir Alman uçağının (sefine-i havâiye) Edirne, İstanbul, Marmara, Bandırma, İzmir, İstanköy istikametinde Osmanlı toprağı üzerinde uçuş icra edeceği, altında Osmanlı bayrağı ve beyaz renginde özel işareti olan, yine ön ve arkasında Osmanlı ve Alman ticaret gemileri bayrağı resmedilmiş bulunan 59 numaralı bu uçağa ateş açılmaması ve icap edenlere gizli olarak bildirilmesi”⁴⁹ emrini göndermiştir. Kalem Riyaseti de bu bilgileri Akhisar ve Soma askerlik şubeleri ile, Soma Kaymakamlığına ve İstasyon Kumandanlığına göndermiştir⁵⁰. Takip eden aylarda, Akhisar şubesi ile, Soma ve Kırkağaç Kaymakamlıklarına gönderilen yazılarda; söz konusu Alman uçağının Bandırma- İstanköy yönünde düşman liman ve istinad noktalarına karşı taarruz edeceği, zaman olarak da muhtemelen 6 Mart 1918’den itibaren her hicri ayın son yedi ve ilk yedi günlerinde taarruz seferleri icra edilebileceği⁵¹ hususunda ilgili makamlar haberdar edilmiştir.

İncelediğimiz kayıtlarda, İzmir’in işgali ile başlayan ve 8. Fırka sorumluluk alanı da dahil iç kısımlara yayılma gösteren Yunan işgalleri hakkında özellikle; Menemen, Manisa, Akhisar, Bergama, Soma, Kula, Eşme, Alaşehir ve diğer yerlerin Yunanlarca işgali ve buralarda yaşanan olaylarla ilgili çok ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır⁵².

Söz konusu rapor ve bilgilerden, işgallerde İngiliz- Yunan işbirliği, gayr-i Müslimlerin tutum ve davranışları, Yunan işgal metodu ve karakteristiği vb. hususlarda bazı tespitler elde etmek mümkün gözükmektedir.

6- Mütferrik

Yukarıdan beri ele alınan konuların ötesinde, araştırmamıza konu olan defterlerde, bölge tarihine değişik açılardan ışık tutacak pek çok farklı kayıtlara da rastlanmaktadır. Bu yazışmalar içerisinde, Soma kömür madeni ve işletilmesiyle ilgili olarak pek çok kayıt bulunmaktadır. Yine bölgedeki eşkiya faaliyetlerini takip edebiliyoruz. Ekim 1917’den 1918 ortalarına kadar Simav bölgesindeki eşkiya faaliyetleri ile 1918 yılı içerisinde Soma yöresindeki eşkiya hareketleriyle ilgili pek çok yazışma dikkatimizi çekiyor.

Ayrıca personel maaşları⁵³, personel soruşturmaları vb. personel özlük işleri, Fırka Kalem Riyaseti sorumluluk bölgesindeki teftişler; mesela I. Ordu Kumandanı Esad Paşa’nın Soma’ya gelişi⁵⁴, 3. Kolordu Ahz-ı asker Heyeti Reisi Salim Paşa’nın şubeleri teftişi⁵⁵ vb. konuların defterlerde ayrı bir belge grubunu oluşturduğunu söyleyebiliriz.

⁴⁸ S.148, belge nu: 33.

⁴⁹ S.142, belge nu: 63.

⁵⁰ S.142, belge nu: 63, 65.

⁵¹ S.138, belge nu:14.

⁵² S.113- 104.

⁵³ S. 125, belge nu: 87.

⁵⁴ S. 159, belge nu: 137.

⁵⁵ S. 139, belge nu: 7; s.138, belge nu: 8.

SONUÇ

Yukarıdan beri bazı örnekler çerçevesinde yapılan analizler ve değerlendirmeler, bu bildiriye ilk kez literatüre tanıttığımız **8. Fırka Ahz-ı asker Kalem Riyaseti “makâmâta ve şuebâta irsal kılınacak şifrelere mahsus kayıt defterleri”** nin; hem aid olduğu bölge yani, Manisa ve ilçeleri ile civar il ve ilçeler tarihi hem de ülke tarihi açısından fevkalâde önemli bir kaynak mesabesinde olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele dönemi araştırmaları için, sözkonusu kaynakların; lojistik faaliyetler, firar hadiseleri ve alınan tedbirler, bölgedeki gayr-i Müslimler ve İtilaf devletlerinin faaliyetleri, İtilaf devletlerinden alınan esirler ve bölgedeki üserâ garnizonları, askerî harekât ve işgaller, asayiş ve eşkiya faaliyetleri ve daha pekçok farklı konularda önemli veriler sunduğu görülmüştür.

Kanaatimiz odur ki; diğer Fırka Ahz-ı asker Kalem Riyasetleri’nin, günümüz karşılığı ile bir nevi “giden evrak defteri” diyebileceğimiz **“makâmâta ve şuebâta irsal kılınacak şifrelere mahsus kayıt defterleri”** ortaya çıktıkça yakın dönem Türk tarihi ile ilgili bilgiler ve değerlendirmeler küçümsenmeyecek oranda zenginleşmiş olacaktır.

KAYNAKÇA

Bu araştırmanın temel kaynağı, araştırma başlığında da vurgulandığı üzere;

8. Fırka Ahz-ı asker Kalem Riyaseti “makâmâta ve şuebâta irsal kılınacak şifrelere mahsus kayıt defterleri” dir. (Bu kaynak hakkında dipnot:3’de gerekli açıklama yapılmıştır).

Bunun dışında şu çalışmalara da atıflarda bulunulmuştur:

Köstüklü, Nuri., *Millî Mücadele’de Manisa-Uşak- Afyonkarahisar- Konya Hattı (8. Fırka ve Akşehir Kalem Riyasetleri 1920 Yılı Şifre-i Mevrude Defterleri)*, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 2009;

Köstüklü, Nuri., “Askerlik Şubeleri Yazışmalarına Göre Batı Cephesinde Yaşanan Bazı Zorluklar”, Atatürk Araştırma Merkezi, *VI. Uluslararası Atatürk Kongresi, 12- 16 Kasım 2007, Ankara, Bildiriler Kitabı*, C.I, Ankara 2010, s. 432-448;

Köstüklü, Nuri., “Birinci Dünya Savaşı Asker Zayıtının Tespitinde Henüz Bilinmeyen Önemli bir Kaynak: ‘Ahz-ı asker Kalem Riyasetleri Şifre-i Mevrude Defterleri””, Türk Tarih Kurumu, **Uluslararası Birinci Dünya Savaşı Sempozyumu (Türk- İngiliz Penceresi)**, 16- 19 Kasım 2016, Antalya;

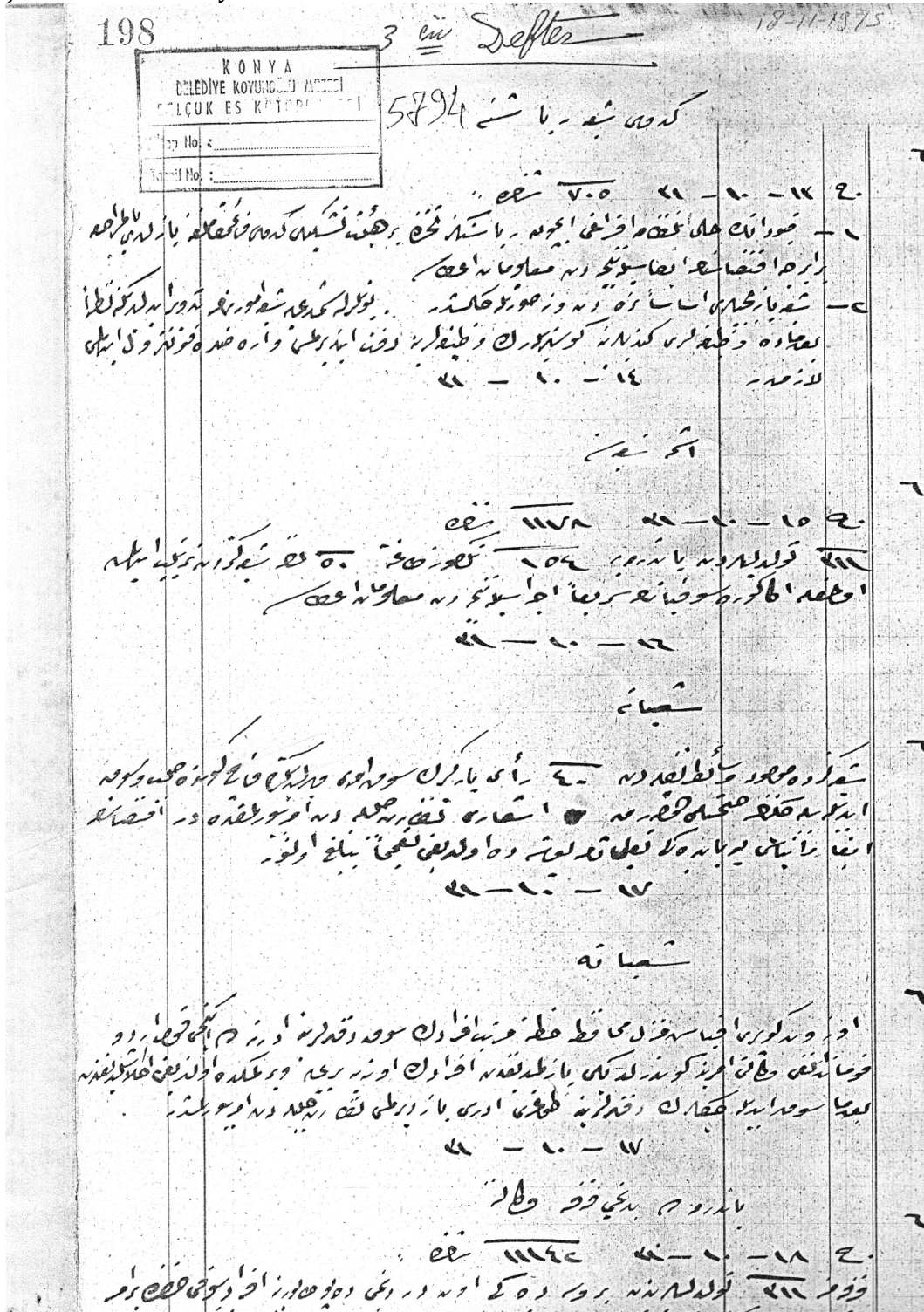
Köstüklü, Nuri., “Batı Cephesi Mıntıkasında Millî Mücadele Karşısı Ermeni-Rum Faaliyetleri”, *Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri*, Asam-Eren yay., I. Cild, Ankara 2003, s.529-542;

Köstüklü, Nuri., *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Araştırmaları I*, Çizgi Kitabevi yay., Konya 2013.

Uyanık, Necmi., “Yaşadıkları ve Yazdıklarıyla Konya’da Bir Gazeteci: Selçuk Es”, *Tarihin Peşinde- Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl:2009, sayı:1, s. 171-194

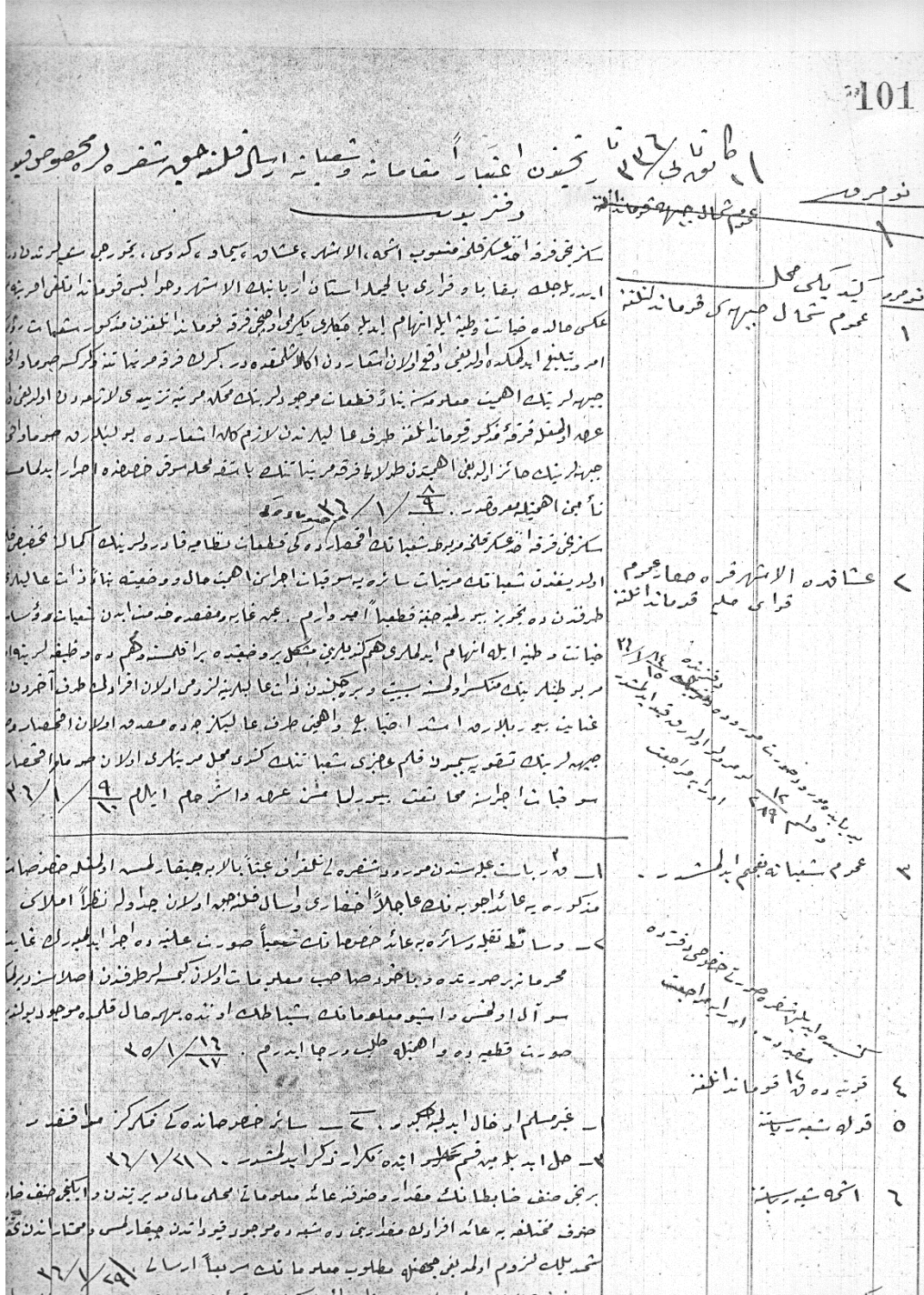
EKLER

EK:1- 8. Fırka Ahz-ı asker Kalem Riyaseti "makâmâta ve şuebâta irsal kılınacak şifrelere mahsus kayıt defteri"

Ek:2- "1 Kanun-ı sani 336 tarihinden itibaren makâmâta ve şuebâta irsal kılınacak şifrelere

mahsus kayıt defteri" ilk sayfası

PELİTALAN'IN COĞRAFI DURUMU VE DEMOGRAFİK YAPISI

Bayram YELBOĞA

1. Pelitalan'ın Coğrafi Durumu Ve Demografik Yapısı

Pelitalan köyü Yunt Dağı olarak bilinen dağ üzerinde bulunmaktadır. Köyün tarihi 16. Yüzyıl ortalarına kadar uzanmaktadır. 1531 tarihli tahrir kayıtlarına göre pelitalan, Çanşa nahiyesine bağlı bulunmaktadır. Bu tarihte köyde 6 sipâhi-zâde, 2 hane mukataa, 12 hane karaca, 15 hane 2 mücerred ellici yörüğü oturmaktadır. 1575'te ise köyde 1 hane karaca 10 hane, 11 mücerred ve bir imamdan oluşan ellici yörüğü ikamet etmekte idi. Köyde bu tarihlerde buğday, arpa, yulaf, nohud, burçak, çavdar, bakla, susam yetiştirilmekte idi. Ayrıca o dönemde topraklarının büyük bir kısmı bağcılığa ayrılmıştır. Bir kısmı zirâatle meşgul civardaki yörüklerin 1531'de 564 aded koyunu vardır. İki de değirmenin bulunduğu köyün vergi geliri, 1531'de 2112 akçe; 1575'de ise, 3400 akçe idi.¹

1842 yılında Pelitalan köyü aşağı mahallede 36 hane ve 77 vergi mükellefi bulunmakta iken yukarı mahalle ise 13 hane olup 38 vergi mükellefi bulunmaktadır.² 1891 yılında ise Pelitalan köyü Saruhan sancağının Yuntdağ nahiyesine bağlı bulunmakta olup 82 haneden meydana gelmektedir. Bu tarihte köyde 402 kişi yaşamaktadır.³ Aşağıdaki tabloda Tuik verilerine göre Pelitalan köyünün yıllara göre nüfusu verilmiştir.

Tablo. 1 Yıllara göre Pelitalan köyündeki kadın-erkek ve toplam nüfusu⁴

Yıl	Kadın	Erkek	Toplam
1935	234	197	431
1965	289	260	549
1967 ⁵	289	260	549
1970	331	301	632
1975	440	401	841
1980	432	407	839
1985	475	480	955
1990	529	535	1064
2000	542	583	1125
2007	569	526	1095
2008	535	574	1109
2009	541	582	1123

¹ Feridun M. Emecen, **16. Asırda Manisa Kazası**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s. 219.

² Nejdet Bilgi, "1842 Yılında Saruhan Sancağının Nüfusu ve İdari Bölünüşü", **Manisa Araştırmaları-1**, Manisa, 2001, s.100.

³ **Salname-i Vilayet-i Aydın**, Sene-i Mali 1307/1891, s. 477.

⁴ Pelitalan köyüne ait nüfus verileri Manisa Tuik personeli Nalan TUTAN tarafından yıllara göre taranarak elde edilmiştir.

⁵ **Manisa İlyılığ**, 1967. s. 48.

2010	536	571	1107
2011	534	567	1101
2012	534	567	1101
2013	527	554	1081
2014	526	546	1072
2015	531	549	1080
2016	519	544	1063

Tablodaki bilgilere göre 1935-1965-1967-1970-1975-1980 ve 2007 yıllarında köydeki kadın nüfusu, erkek nüfustan fazladır. 2008 yılından itibaren 2016 yılına kadar erkek nüfusu kadın nüfusundan daima fazladır. Toplam nüfusun en fazla olduğu yıl 2000'dir. 2011 ve 2012 yıllarında kadın-erkek ve toplam nüfusta herhangi bir değişiklik olmamıştır. 1965 ve 1967 yıllarının nüfuslarının aynı olması Manisa İlyllığı kitabında 1965 Tuik verilerinin kullanıldığını göstermektedir.

Pelitalan köyünün nüfusunun artmasında göçlerin büyük önemi vardır. Zira köyün nüfusu birçok köyün dağılması ve Pelitalan köyüne yapılan göçler sonucu artmıştır. Köye olan göçleri şu şekilde sıralayabiliriz: Kızıklar diye bilinen köy; bir rivayete göre eşkıya diğer bir rivayete göre ise salgın bir hastalık yüzünden dağılmış, dağılan köy insanların büyük bir kısmı Pelitalan köyüne yerleşmiştir.⁶ Yine Haklar (Turpçular) diye bilinen köy eşkıya yüzünden dağılmış bu köyden de bir grup insan Pelitalan köyüne yerleşmiştir. Hacıaliler köyünden de Pelitalan'a göç yapıldığı tahmin edilmektedir. Nitekim bu köye ait kalıntılar bugün halen varlığını korumaktadır.⁷ Ayrıca Alaniçi diye bilinen mevkiide Camibaşı adlı bir köy, Doğrugöl diye bilinen mevkiide Kocaköy diye bilinen başka bir köy, Gökçe Gölcük diye bilinen gölün civarında bulunan Gökçe köy adlı bir köyün daha varlığından söz edilmektedir. Bu köylerden Pelitalan köyüne yerleşen aileler olduğu rivayet edilmektedir.

Günümüzde Manisa'nın Yunusemre ilçesine bağlı olan Pelitalan köyü/mahallesi Manisa'ya yaklaşık 40 km uzaklıktadır. Pelitalan köyünün doğusunda Örencik, Muslih; kuzeyinde Sakallı, Recepli; batısında Süngülü, Maldan; güneyinde ise Karaveliler köyleri bulunmaktadır. Köyün doğusunda kızillar mevkiinde 1000 metre kadar uzaklıkta Ahmetdede ve 200 metre kadar batısındaki Sivri dağı eteklerinde Erendede yatırları bulunmaktadır.⁸

2-Temettuat Defterlerinin Osmanlı Sosyo-Ekonomik Tarihi İçin Önemi

Temettu' kelimesi Arapça kâr etme, kazanma anlamına gelmektedir. Tüccar ve esnafın senelik gelirlerinden alınan vergi için kullanılan bir terimdir.⁹Tanzimat döneminde, önceleri değişik adlarla alınan vergilerin yerine tek bir verginin ikamesi için mükelleflerin gelirlerinin tespiti için yapılan temettü sayımları on dokuzuncu

⁶ Hatta bu köy hakkında şöyle bir rivayet de vardır. Kızıklar köyünde salgın bir hastalık baş göstermiş, bu hastalıktan dolayı köyün 46 tane genç kızından sadece 6 tanesi hayatta kalarak civar köylere yerleşmişlerdir. Bu bilgi Bayram Yelboğa tarafından 11.09.2017 tarihinde 12.04.1938 doğumlu Ramazan Ölmez ve 04.06.1949 doğumlu Halil Ertürk'le yapılan sözlü mülakattan elde edilmiştir.

⁷ Bayram Yelboğa tarafından 09.09.2017 tarihinde 01/03/1934 doğumlu Cennet Yelboğa ile yapılan sözlü mülakattan elde edilmiştir. Cennet Yelboğa, annesinin Turpçular köyünden Pelitalan'a yerleşen ailelerden biri olduğunu belirtmektedir.

⁸ İbrahim Gökçen, **Tarihte Saruhan Köyleri**, Berksoy Basımevi, İstanbul, 1950, s. 69.

⁹ Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, Cilt: 3, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul, 1993, s. 453.

yüzyıl ortaları Osmanlı sosyal ve iktisadi tarihi için önemli bilgileri barındırmaktadır.¹⁰

Tanzimat, Osmanlıdaki vergi sisteminin düzene kavuşturulması için önemli değişikliklerin yapıldığı yeni bir dönemdir. 150 yıldan beri devletin bozulan kurumlarının düzeltilmesini ve halkın refahını sağlayarak ortaya çıkan hoşnutsuzlukları ortadan kaldırmak, öte yandan vergi sistemini yeni bir düzene kavuşturmak için ilan edilen Gülhâne Hatt-ı Hümayûnu'nda vergi hakkında "... Bir devlet muhâfaza-i memâliki için elbette asker ve leşkere ve sâir mesârif-i mukteziyeye muhtaçtır. Bu ise akçe ile idare olunacağına ve akçe dahi teba'anın vergüsüyle hâsıl olacağına bina'en bunun dahi bir hüsn-i suretine bakılmak ehemmiyetlidir. Ba'de-ezin ahâli-i memâlikden her ferdin emlâk ve kudretine göre bir vergü-yi münâsib ta'yin olunarak kimseden ziyâdesi alınmaması gerekmektedir..." şeklinde ifade edilmektedir. Bu ifadeden de anlaşıldığı üzere Tanzimat'ın ilanından sonra yeni bir vergi düzenlemesinin yapılacağı anlaşılmaktadır.¹¹

Mükelleflerin mali durumlarını belirlemek amacıyla, on dokuzuncu yüzyılda ve ülkenin önemli bir bölümünde Emlâk ve Arazi ve Hayvanat ve Temettuat sayımları sonucu oluşan ve kısaca ismine Temettuat Defterleri denilen bu defter koleksiyonları Osmanlı taşrasıyla alakalı tahlilî çalışmalar için önemli sayısal verileri içermektedir.¹² İsmine "Emlâk ve Arazi ve Hayvanat ve Temettuat" sayımları denilen bu sayımlar sonucunda yirmi bine yaklaşan defter serileri meydana gelmiştir. Dokuz katalog halinde Osmanlı Arşivi'nde araştırmaya sunulan defter sayısı 17.747'dir. Buna Maliyeden Müdevver ve Kepeci Tasnifi'nde yer alan temettuat defterlerini de ilave ettiğimizde bu sayı bir hayli artmaktadır.¹³

Temettuat defterleri, iktisadi yapıyı tespit açısından gelir kaynakları ve kaynaklar dengesinin kentsel-kırsal alan bazındaki bilgileri barındırmaktadır. Defterlerin içeriğine baktığımızda; toplam toprak miktarı, toplam ekili ve nadas alanların miktarı, ziraata ayrılan toprakların sınıflanması, ürün çeşidine göre ayrılan toprakların miktarı ve bu ürünlerden sağlanan gelirlerin toplamı ve dönüm başına verimliliği, tarım işletmelerinin büyüklüğü, hayvancılığın kent-köy ekonomisi içerisindeki durumu hakkında değerli bilgiler verdiği görülmektedir. Ayrıca defterler çeşitli alanlarda kırsal alan-şehir, Müslim-gayr-i Müslim nüfus üzerinde karşılaştırma yapma fırsatını da sağlamaktadır.¹⁴

Temettuat defterlerinin bir diğer önemli yanı da on dokuzuncu yüzyılda Osmanlı'nın taşra ve şehir nüfusun niteliği ve niceliği hakkında içerdiği bilgiler demografi çalışmalarına önemli bir kaynak niteliğindedir. Temettuat defterleri vergi yükümlülerinin ayrıntılı dökümünü vermesi sayesinde toplam tahmini nüfus rakamlarına ulaşma imkanı sağlamaktadır.¹⁵ Mükelleflerin isim ve şöhretleri, unvanları, lakapları, meslekleri, resmi görevleri, etnik yapıları bütün teferruatıyla

¹⁰ Mübühâ S. Kütükoğlu, "Osmanlı Sosyal ve İktisâdî Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri", Belleten, Cilt: LIX, Sayı: 225, Ankara, 1995, s. 395.

¹¹ Haydar Çoruh, "Temettü Vergisinin Yapısı ve 1844 Yılı Sayım Sonuçları", Yeni Türkiye Mayıs-Haziran 2002, Sayı: 45, Yıl: 8, Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları Özel Sayısı III, ss. 650-651.

¹² Said Öztürk, "Konya Temettuat Defterleri", Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıldönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi, Konya, 1999, s. 533.

¹³ Said Öztürk, "Türkiye'de Temettuat Çalışmaları", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 1, 2003, s. 287.

¹⁴ Öztürk, "Konya Temettuat..", s. 534.

¹⁵ Öztürk, "Konya Temettuat..", s. 533.

kaydedilmiş olması temettuat defterlerinin dönemin sosyal tarihi açısından da önemli bir başvuru kaynağı olmasını sağlamıştır.¹⁶

3-Pelitalan Köyü Temettuat Defterinin Tanıtımı

Köyün temettuat kayıtları Başbakanlık Osmanlı Arşivinde –ML.VRD.TMT. fon ve 02281 numarasına kayıtlıdır. Defter 74 sayfadan ibarettir. 2-19 sayfa arası Pelitalan köyüne aittir. Defterin ismi: “*Havazâde nam-ı diğer Pelidalan-ı der kaza-i Mağnisa tabî liva-i Saruhan*” şeklindedir. Defterde kayıtlı olan diğer köyler şunlardır; Kızıklar, Muslu, Maldan, Karaveliler, Örencik, Demirciler ve Ahatlar’dır. Defterin dış özelliklerine bakılacak olursa ebatları 18x50 cm olup rik’a hattıyla yazılmıştır. Defterin ilk sayfasında köyün adı zikredildikten sonra hane ve sıra numaraları verilerek mükelleflere ait bilgilere yer verilmiştir. Temettü sahibinin varsa unvanı ile birlikte ismi, mesleği, *vergi-yi mahsusası* ve vergiye tâbi mal ve hayvanatı, meslek ve sanat gelirleriyle kira gelirleri belli bir düzen çerçevesinde kaydedilmiştir. Hane numarası sağ üst köşede verilmiş onun altına da hane reisi olan vergi mükellefinin ismi yazılmıştır. Hane reisinin üzerine yatay şekilde vergi mükellefinin mesleği geçen sene verdiği *vergi-yi mahsusası*, ekip diktiği ürünler ile sahip olduğu hayvanlara ait öşürler yazılmıştır. Haneler ve numaraları rakamla kaydedilmiştir. “Hane” ve “numero” yazısıyla aynı hizada hane sahibinin mesleği “*Kömürcü Taifesinde İdüğü*”¹⁷, “*Oduncu Taifesinden İdüğü*”¹⁸ vs. şeklindeki ifadelerle kaydedilmiştir. Mükellefin mesleğinin yazılı olduğu yerin solunda geçen sene için ödediği *vergi-yi mahsusa* miktarı yazılmıştır. Şayet *vergi-yi mahsusası* yoksa “*sene-i sâbıkada bir senede vergisi olmadığı*”¹⁹ şeklinde ifade edilmiştir.

4- Havazade Kesimine Bağlı Köylerin Nüfusları

Osmanlıda nüfusa dair ilk çalışmalar tahrir şeklinde ortaya çıkmıştır. Tahrir defterlerinin tutulmasındaki amaç ülkedeki vergi kaynakları ile mükellef adedini tespit etmek için yapılmıştır.²⁰ Ancak Tanzimat’ın ilanı ile birlikte tutulmaya başlanan temettuat defterleri bize nüfus hakkında daha detaylı bilgiler sağlamaktadır. Temettuat defterleri kullanılarak da nüfus hesaplamaları yapılabilmektedir. Ancak defterlerdeki hane sayıları kullanılarak yapılan hesaplamalarla kesin nüfus sayısını tespit etmek güçtür. Çünkü temettuat sayımlarında, hane esas alınmış lakin aynı hanede yaşayan mükelleflere farklı numaralar verilmiştir. Haneden kasıt yerleşim yerindeki kaçınıcı hane olduğu, numara verilmesindeki amaç ise kaçınıcı vergi mükellefi olduğudur.²¹ Bazı durumlarda aynı hane içinde iki, üç hatta dört vergi mükellefinin bulunduğu görülmektedir. Bu bilgiler dikkate alındığında temettuat verilerine dayalı olarak kesin değil ancak tahmini nüfus hesaplamaları yapılabilmektedir. Her hanede ortalama 5,3²² kişi yaşadığı düşünüldüğünde havazâde kesiminde bulunan köylerin nüfusu şu şekilde olmaktadır:

¹⁶ Öztürk, “Konya Temettuat..”, s. 534.

¹⁷ BOA.,ML.VRD.,TMT.d.,02281, s. 8.

¹⁸ BOA.,ML.VRD.,TMT.d.,02281, s. 5.

¹⁹ BOA.,ML.VRD.,TMT.d.,02281, s. 7.

²⁰ Mehmet Güneş, “Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlili” **Gazi Akademik Bakış**, Cilt: 8, Sayı:15, Kış 2014, s. 223.

²¹ Kütükoğlu, “Osmanlı Sosyal ve İktisadî...” s. 398.

²² Bu rakam Zeynep Gürel tarafından hazırlanan Tereke Kayıtlarına Göre Yunttağı Nahiyesi Köylerinin Sosyal ve Ekonomik Durumu (1850-1900), **Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yakınçağ Tarihi Yüksek Lisans Programı, Manisa, 2017, s.17’deki sayısal verilere dayanmaktadır.

Tablo.2 Temettuat Defterine Göre Havazâde Kesimi Köylerinin Nüfusları

Köy Adı	Hane Sayısı	Tahmini Nüfus
Pelitalan Aşağı Mahalle	42	222
Pelitalan YukarıMahalle	15	80
Kızıklar	8	42
Muslu	12	67
Maldan	61	323
Karaveliler	13	69
Örencik	53	281
Demirciler	27	143
Ahatlar	17	90
Toplam	248	1.317

Tabloya göre Havazade kesimine tâbi köylerdeki toplam hane sayısı 248, toplam nüfus ise 1.317'dir. En fazla haneye sahip olan köy 61 hane ile Maldan köyüdür. En az haneye sahip olan köy ise 8 haneyle Kızıklar köyüdür.

A-Temettuat Defterindeki Vergi Mükelleflerinin Sektörel Dağılımı

1-Temettuat Defterine Kaydedilen Kişilerin Sosyal ve Ekonomik Durumlarına Göre Sektörel Dağılımı

Temettuat defterlerindeki bilgilere dayanarak Pelitalan köyündeki mükelleflerin mesleklerini sektörlere ayırmamız mümkündür. Bu sektörler şöyle sınıflandırılabilir. 1. grupta esnaflar, 2. grupta tarım ve hayvancılıkla uğraşanlar 3. grupta dini, idari ve askeri sınıftan olanlar, 4. grup ise mesleği belirtilmeyen ve yetimlerden oluşmaktadır. Bu grupta hane sayısı baz alınmamış temettuat defterindeki mükelleflerin sıra numaraları esas alınmıştır. Buna göre Pelitalan aşağı mahallede 42 hane ve 46 vergi mükellefi bulunmaktadır. Pelitalan yukarı mahallede ise 15 hane olup 17 vergi mükellefi bulunmaktadır. Bu bilgiye göre Pelitalan'da 57 hane 63 vergi mükellefi bulunmaktadır. Aşağıdaki tabloda mükelleflerin yukarıda belirtilen sektörlerle göre dağılımı gösterilmiştir.

Tablo.3 Pelitalan'da Temettuat Defterine Kaydedilen Kişilerin Sektörlere Göre Dağılımı

SosyoEkonomik Gruplar	Mükellef Sayısı	63 Vergi Mükellefi İçindeki %'Si
Esnaflar	12	19
Tarım ve Hayvancılık	34	54
Dini, İdari ve Askeri Sınıftan Olanlar	8	13
Mesleği Belirtilmeyen ve Yetimler	9	14
Toplam	63	100

Tablodaki verilere göre temettuata tâbi olan 63 vergi mükellefini sektörlere göre büyükten küçüğe sıraladığımızda ilk sırada 34 kişiden oluşan tarım ve hayvancılık sektörü yer almaktadır. Bu orandan anlaşılacağı üzere köy ekonomisinin temelini tarım ve hayvancılık oluşturmaktadır. Tarım ve hayvancılık sektörünü 12 kişiden oluşan esnaf grubu takip etmektedir. Ardından 9 kişiden oluşan mesleği belirtilmeyenler ve yetimler yer almaktadır. Dağılımdaki en az grup ise 8 kişiden

oluşan dini, idari ve askeri sınıftan olanlardan meydana gelmektedir. Yukarıda genel bir sınıflamaya tabi tuttuğumuz mükelleflerin sektörlere göre dağılımı aşağıdaki başlıklarda ele alınmıştır.

2-Tarım ve Hayvancılık Sektöründe Çalışan Mükellefler

Temettuat defterlerinin meslekler hakkındaki içerdiği bilgiler dikkat çekicidir. Bu veriler incelediğimiz köyün genel olarak meşgul olduğu iş kolları hakkında bilgi sahibi olmamıza imkan sağlamaktadır. Tarım ve hayvancılık Pelitalan köyündeki en büyük iş kolunu oluşturmaktadır. Tarım ve hayvancılık sektörü içerisine dahil ettiğimiz meslek grupları erbab-ı ziraat (26), ırgat (5), çoban (3) gibi meslek kollarından oluşmaktadır.

Bu sektör içerisinde en büyük meslek grubunu 26 kişiyle *erbab-ı ziraat taifesi* oluşturur. Bunlardan 20 tanesi aşağı mahallede 6 tanesi yukarı mahallede ikamet etmektedir. Bu sektör içerisine dahil edilen diğer bir meslek kolu ırgatlıktır. Irgat taifesinden olanların 4'ü aşağı mahallede 1'i ise yukarı mahallede bulunmaktadır. Tarım ve hayvancılık sektöründe en az grubu oluşturan çoban taifesidir. Bu grupta 3 kişi bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi aşağı mahalleye ikisi yukarı mahalleye kayıtlıdır. Aşağıdaki tabloda çobanlara ve ırgatlara dair bilgiler detaylı olarak verilmiştir.

Tablo.4 Pelitalan Köyündeki Çobanların Adı ve Lakabı, Sahip Oldukları Hayvan Sayıları

Köyü	Adı ve Lakabı	Sahip Olduğu Hayvanlar	Toplam Temettuatı	Defter ve Sayfa No
Yukarı mahalle	Çoban Mehmet Bin Hasan	38 Sağman Keçi 19 Erkek Keçi	638	02281/16
Yukarı Mahalle	Çoban İsmail Oğlu Osman	20 Sağman Koyun 10 Erkek Koyun	1003,5	02281/16
Aşağı Mahalle	Hacı Ahmet Oğlu Mustafa	11 Sağman Koyun 13 Erkek Koyun	390	02281/11

Tabloya göre çobanların kendilerine ait küçükbaş hayvanları bulunmaktadır. Çobanların kendilerine ait hayvanlarının bulunması köylünün hayvanlarının çobanlığını yapmadığının göstergesidir. Ancak çobanların ve küçükbaş hayvan sayısının oldukça az olması köyde küçükbaş hayvancılığın yaygın olarak yapılmadığına işaret etmektedir. Çobanlık mesleğiyle meşgul olan iki mükellefin lakaplarının da çoban olduğu görülmektedir.

Geçmişten Günümüze Manisa

Tablo.5 Pelitalan köyündeki İrgatların Adı ve Lakabı, İrgatlığından ve Toplam Temettuatı

Köyü	Adı ve Lakabı	İrgatlığından Temettuatı	Toplam Temettuatı	Defter ve Sayfa No
Aşağı Mahalle	Hacı İsmail Oğlu Mustafa	150	340	02281/4
Aşağı Mahalle	Hacı İsmail Oğlu Mehmet	100	163	02281/4
Aşağı Mahalle	Hacı Ali Bin Hacı Mustafa	200	382,5	02281/7
Aşağı Mahalle	Çakana? Oğlu Mustafa Bin İbrahim	120	150	02281/13
Yukarı Mahalle	Çoban İsmail Oğlu İsmail Bin Mustafa	Belirtilmemiş	338	02281/18

İrgat taifesindeki kişilerin ırgatlıklarından kazançları farklılık arz etmektedir. İrgatların kazançları en az 100 en çok 200 kuruş arasında değerler almıştır. Bir mükellefin ırgatlığından kazancı belirtilmemiştir. İrgatların ırgatlıkları dışında ayrıca gelirleri olduğu görülmektedir bu da toplam temettuat kısmına yansımıştır.

3-Pelitalan Köyündeki Esnafılar

Köyde esnafılık yapan vergi mükellefinin az olduğu görülmektedir. Pelitalan köyünde iki adet esnaf grubuna rastlanmıştır. Bunlar; kömürcülük (11) ve odunculuktur (2). Esnaflara ait detaylı bilgiler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo.6 Esnafıların Kayıtlı Olduğu Mahalle, Adı ve Lakabı, Mesleği, Mesleğinden Kazancı, Defter ve Sayfa Numarası

Mahallesi	Adı ve Lakabı	Mesleği	Mesleğinden Kazancı	Toplam Temettuatı	Defter ve Sayfa No
Aşağı Mahalle	Haymeli? Oğlu İbrahim Bin Halil	Kömürcü	150	701	02281/7
Aşağı Mahalle	Hacı Hasan Oğlu Hüseyin	Kömürcü	250	300	02281/8
Aşağı Mahalle	Hacı Hasan Oğlu İbrahim	Kömürcü	200	294,5	02281/9
Aşağı Mahalle	Şeyh Hacı Ahmet Oğlu Muhammed	Kömürcü	350	-	02281/10

Aşağı Mahalle	Koca Osman Oğlu İbrahim Bin Hasan	Kömürcü	100	495,5	02281/10
Aşağı Mahalle	Bulgurcu Oğlu Süleyman Bin Hüseyin	Kömürcü	250	537	02281/10
Aşağı Mahalle	Hasan Oğlu Halil	Kömürcü	100	275	02281/10
Yukarı Mahalle	Koca Ahmet Oğlu Ömer	Kömürcü	250	365	02281/16
Yukarı Mahalle	Çırak Oğlu Hasan Bin Mehmet	Kömürcü	150	610	02281/17
Yukarı Mahalle	Koca Osman Oğlu Halil	Kömürcü	250	534,5	02281/17
Yukarı Mahalle	Kadı Oğlu Hüseyin Bin Ali	Kömürcü	150	447,5	02281/18
Aşağı Mahalle	Hacı Mehmet Oğlu Osman	Oduncu	150	-	02281/5
Aşağı Mahalle	Halil bin Hasan	Oduncu	250	-	02281/7

Tablodaki bilgilere göre kömürcülük ve odunculuk yapan mükelleflerin kazançları değişkenlik göstermektedir. Kömürcülükle uğraşan kişilerin mesleklerinden kazançları 100 ile 350 kuruş arasında değişmektedir. Kömürcülük mesleğiyle meşgul olup en fazla kazancı olan 350 kuruş ile *Şeyh Hacı Ahmet Oğlu Muhammed*'dir. Bu kişinin başka bir geliri olmadığı için toplam temettuatı da aynıdır. Kömürcülük mesleğinin nasıl yapıldığı köyde yaşayan yaşlı kişilerden sorulmuş ve bu mesleğin dipnotta nasıl yapıldığı belirtilmiştir.²³

Pelitalan'da iki mükellefin odunculuk mesleğini icra ettiği belirlenmiştir. Bu iki mükellef aşağı mahallede ikamet etmektedir. Oduncuların odunculuktan başka

²³ Kömürcülük mesleği şu şekilde yapılmaktadır. Kömür; Meşe, çam, ardıç ağaçlarından yapılmaktadır. Kömür ocağının yapılacağı yer ağaçların bol olduğu çevreye yakın seçilir. Ağaçlar kesilerek odunlar uygun yere toplanır. Odunlar birbirine çatılacak şekilde ocağa yerleştirilir. Yığının üstü çalı çırpıyla örtülür ve bunun üstü de toprakla örtülerek kenarında bir delik bırakılır. Bırakılan bu delikten ocak ateşlenir ardından delik kapatılır. Bir miktar yandıktan sonra üstü açılarak kömürler tek tek kontrol edilip olan olmayan ayırt edilir. Olanlar çuvala doldurularak satılmak için hazır hale getirilir. Kömürlerin tam yanmayanlarına ise **mastak** denir. Ardıç ve çam hızlı yanıp geçtiği için daha çok demir dövme ocaklarında kullanılır. Meşe kömürü ise çay ocaklarında ve mangal kömürü olarak kullanılır. Köylü ürettiği kömürleri Manisa'daki bit pazarının üst kısmında kurulan kömür borsasında satışını gerçekleştirir. Bu bilgi Bayram Yelboğa tarafından 11.09.2017 tarihinde 04.06.1949 doğumlu Halil Ertürk'le yapılan sözlü mülakattan elde edilmiştir.

gelirleri bulunmadığı tespit edilmiştir. Bu meslek sahipleri dağdan kestikleri odunları genelde Üçpınar'a (Eğri Köy) götürerek satmaktadır. Dönüşte ise ihtiyacı olan malzemeleri yük hayvanlarına yükleyerek köye dönmektedir.²⁴

4-Dini İdari ve Askeri Alanda Hizmet Veren Mükellefler

Temettuat defterlerinde dini, idari ve askeri alanda görev yapan kişilerle ilgili bilgilere yer verilmiştir. Bu gruba dahil edilen meslek sahiplerinin sayıca az olduğu görülmektedir. Aşağıdaki tabloda bu grupta yer alanların meslekleri ve mahalleleri belirtilmiştir.

Tablo.7 Pelitalan Köyündeki Dini, İdari ve Askeri Sınıfta Bulunanlar

Mahallesi	İsimleri	Görevi	Görevinden Kazancı	Toplam Temettuatı	Defter ve Sayfa No
Aşağı Mahalle		Muhtar	-	806	02281/2
Aşağı Mahalle		İmam	750	1230	02281/2
Aşağı Mahalle		İmam	300	376	02281/6
Aşağı mahalle		Asker	-	166,5	02281/12
Aşağı Mahalle		Asker	-	337,5	02281/12
Yukarı Mahalle		Asker	-	491	02281/15
Aşağı Mahalle		Hanedan-ı Kadimden	-	2.814	02281/13
Aşağı Mahalle		Hanedan-ı Kadimden	-	3.372	02281/14

Tabloya göre Pelitalan köyünde iki tane imam bulunmaktadır. İmamların her ikisi de aşağı mahallede ikamet etmektedir. Bu imamlardan *Molla İsmail Bin İbrahim*'in imamlığından kazancı 300 kuruş olarak kaydedilmiştir. *Molla İsmail Bin İbrahim*'in yukarı mahallede imamlık yaptığı düşünülmektedir. Havazade kesiminin muhtarı *Hacı Şerif Ağa Oğlu Hüseyin Ağa*'dır. Ayrıca köyde 3 askere rastlanmıştır. Askerlerin biri Arabistan Ordusunda, ikisi ise Rumeli ordusunda görev yapmaktadır. Hanedan-ı Kadimden diye adlandırılan kişilerin lakapları da deftere ismini veren Havazade'dir. Bu tabir mükelleflerin mesleklerinin yazıldığı kısımda "*Hanedan-ı Kadiminden olduğu*", şeklinde zikredilmiştir.

5- Mesleği Belirtilmeyenler ve Yetimler

Pelitalan'daki 63 vergi mükellefinden 8 tanesi bu gruba dahildir. Bu gruba dahil edilenlerin gelirleri ya çok az ya da hiç yoktur. Bu gruptaki yetimlere bir vâsi tayin edilmiştir. Yukarı mahallede ikamet eden bir mükellefin kadın olduğu tespit edilmiştir.²⁵

²⁴ Bu bilgi Bayram Yelboğa tarafından 11.09.2017 tarihinde 12.04.1938 doğumlu Ramazan Ölmezle yapılan sözlü mülakattan elde edilmiştir.

²⁵ BOA.,ML.VRD.,TMT.d.,02281, s. 19.

B- Vergi Mükelleflerinin Sosyal Durumlarını Belirten İsimler, Unvanlar ve Lakaplar

Temettuat defterlerindeki vergi mükelleflerinin adlarının, unvanlarının, lakaplarının, mesleklerinin ve resmi görevlilerinin temettuat defterlerine kaydedilmiş olması bu defterleri dönemin sosyal tarihi açısından önemli kılmaktadır.²⁶ Mükelleflerin isimlerinin deftere kaydedilmesi sayesinde araştırılan yerdeki kişilerin kullandıkları isimlere ulaşabilmekteyiz. Kişilerin isimleri defterlere “*filan oğlu filan*” şeklinde kaydedilmiştir. Pelitalan köyüne ait defterde zikredilen isimler aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Tablo.8 Pelitalan Köyü’nde Kullanılan İsimler

İsim	Kullanan Kişi Sayısı	İsim	Kullanan Kişi Sayısı
Hasan	20	Ömer	1
Mustafa	15	Süleyman	1
Hüseyin	12	Seyfi	1
Mehmet	12	Zeliha	1
İsmail	10	Cennet	1
İbrahim	9	Ayşe	1
Ali	8	Emine	1
Halil	8	Atike	1
Ahmet	8	Yakup	1
Şerif	7	Salih	1
Muhammed	6		
Osman	5		
Mahmut	2		
Kullanılan Toplam İsim Sayısı: 23		İsimleri Kullanan Kişi Sayısı: 132 (Baba adlarıyla birlikte)	

Tabloya göre köyde 23 farklı isim kullanılmıştır. Bazı isimler diğer isimlere nazaran fazla kullanılmıştır. Defterde adı geçen 132 kişi içinde en çok Hasan ismi kullanılmıştır. Köydeki en çok kullanılan ilk beş ismin sıralaması şu şekildedir. Hasan ismini 20 kişi, Mustafa ismini 15 kişi, Hüseyin ismini 12 kişi, Mehmet ismini 12 kişi, İsmail ismini ise 10 kişinin kullandığı tespit edilmiştir. Bunun yanında emlak ve arazisi olan kadınlar da deftere kaydedilmiştir. Ancak bunların sayısı oldukça azdır. Bu mükelleflere ait isimler içerisinde; Zeliha, Cennet, Ayşe, Emine ve Atike yer almaktadır.

Genel olarak unvan; bireyin işi, mesleği veya toplum nezdinde ki durumunu belirtmek amacıyla verilen addır.²⁷ Pelitalan köyündeki yaşayan mükelleflerin bazıları sosyal statü belirten unvanlarıyla kaydedilmiştir. Bu unvanlar ile bunları kullanan kişilerin sayıları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

²⁶ Öztürk, “Konya Temettuat...”, s. 534.

²⁷ Dictionnaire Larousse, “**Unvan**”, Ansiklopedik Sözlük, Cilt. 6, s. 2389.

Tablo.9 Pelitalan Köyü'ndeki Sosyal Statü Belirten Unvanlar ve Kullanan Kişi Sayısı

Sosyal Statü Belirten Unvanlar	Kullanan Kişi Sayısı
Hacı	34
Ağa	9
Molla	3
Şeyh	2
Kadı	2
Havazade	2
Bey	1
Efendi	1
Toplam	54

Tabloya göre 54 unvan sahibi kişiye rastlanmıştır. En çok kullanılan unvan ise 34 kişi tarafından kullanılan Hacı'dır. Köydeki 63 mükelleften 34'ünün kendi adında ve babası adında Hacı unvanının bulunması mükelleflerin hac farızasını yerine getirebilecek ekonomik güçte olduğunu göstermektedir. Bunun dışında 9 Ağa, 3 Molla, 2 Şeyh, 2 Kadı, 2 Havazade, 1 Bey, 1 Efendi'ye rastlanmıştır. Günümüzde resmi işlerde lakap kullanılmamaktadır. Ancak incelediğimiz dönemde soyadıyla eşdeğer olduğu aşikârdır. Defterlere mükellefler lakaplarıyla kaydedilmiştir. Pelitalan köyünde mükelleflerin kullandıkları lakaplar ve kullanım sıklıkları şu şekildedir: Koca (4), Bulgurcu (3), Çoban (3), Kara (2), Çakana? (2), Çırak (1), Kahya (1), Haymeli? (1), Koca imam (1), Bacaksız (1), İmamoğlu (1).

C-Pelitalan Köyünde Zirai Hayat

1-Köydeki Tarım Arazisinin Miktarı ve Ekimi Yapılan Ürünler İçin Kullanımı

Temettuat defterleri Pelitalan köyünde zirai faaliyetlerin yapıldığını ortaya koymaktadır. Pelitalan'daki mükelleflerin sahip oldukları araziler ve bu arazilerde yetiştirdikleri ürünlerin neler olduğunu tespit etmek mümkündür. Ayrıca yetiştirilen bu ürünler için ayrılan tarım arazilerin büyüklüğü tespit edilebilmektedir. Pelitalan'daki mükelleflere ait araziler; mezru tarla, bağ arazileri, palamut koruları, zeytin tarlası, gayrimezru tarla, kavak arazisi şeklindedir. Aşağıdaki tabloda köydeki mükelleflere ait, belirtilen türde kaç çeşit arazi olduğu ve bu arazilerin toplam dönümleri gösterilmiştir.

Tablo.10 Pelitalan'daki Arazi Çeşitleri ve Dönümleri

Mahalle Adı	Toplam Arazi Dönümü	Mezru Tarla	Bağ Arazi	Gayrimezru Arazi	Palamut Korusu	Zeytin Tarlası	Kavak Tarlası
Aşağı Mahalle	1.224,5	652	49	351	170,5	1,5	0,5
Yukarı Mahalle	161,5	82	19	-	60,5	-	-
Toplam	1.386	734	68	351	231	1,5	0,5

Tablodaki sayısal değerler Pelitalan'daki mükelleflere ait arazilerin hangi tarımsal faaliyette kullanıldığı hakkında genel bilgiler içermektedir. Kişilere ait arazilerin toplam miktarı 1.386 dönümdür. Bu arazilerden 734 dönümü mezru tarla, 68 dönümü bağ arazisi 351 dönümü gayrimezru tarla, 231 dönümü palamut korusu,

1,5²⁸ dönümü zeytin tarlası, 0,5 dönümü kavak tarlası²⁹ şeklindedir. Köyde 5³⁰er dönüm arazi 2 mükellef tarafından kiralanmış 30³¹ ve 5³²er dönümlük araziler ise kiraya verilmiştir.

2-Hane Sahiplerinin Sahip Oldukları Arazilerin Büyüklükleri

Köydeki tarım arazilerinin mükellefler arasındaki dağılımının bilinmesi tarımsal faaliyetlerin niteliğinin daha anlaşılır olmasını sağlayacaktır. Köydeki şahısların sahip oldukları arazilerin dağılımını göstermek için aşağıdaki tablo hazırlanmıştır. Bu tabloda araziler 1-10 dönüm, 11-20 dönüm, 21-50 dönüm ve 300-400 dönüm şeklinde büyüklüklere ayrılmıştır.

Tablo.11 Köydeki Mükelleflerin Sahip Oldukları Arazilerin Büyüklükleri

Dönüm Aralıkları	Toplam Dönümler	Arazilere Sahip Olan Hane Sayısı	Toplam Arazi İçindeki %'si
1-10	128,5	28	9
11-20	269	18	19
21-50	304,5	11	23
300-400	684	2	49
Toplam	1.386	59	100

Tabloya göre köydeki 1.386 dönümlük arazi 59 mükellefe aittir. Buna göre 1.386 dönüm köy arazisinin 128,5 dönümü 1-10 dönüm arasında, 269 dönümü 11-20 dönüm arasında, 304,5 dönümü 21-50 dönüm arasında, 684 dönümü ise 300-400 dönüm aralığında bulunmaktadır. Köy arazisinin % 49'u "Havazâde Şerif Ağa bin Hacı Ali Ağa ve Havazâde Mustafa Ağa bin Hacı Ali Ağa"³³ adlı iki mükellefe aittir. Bu da arazinin dengeli bir şekilde dağılmadığının göstergesidir.

3-Gayrimezru Araziler

Gayrimezru arazi, üzerinde tarım yapılmayan anlamına gelmektedir. 8 kişi 351 dönüm gayrimezru araziye sahiptir. Sekiz mükellefte aşağı mahalleye kayıtlıdır. Köydeki 351 dönüm gayrimezru arazi toplam arazinin %25'ine tekabül etmektedir. Defterdeki bilgilere göre gayri mezru araziler şu şekilde zikredilmiştir: "Gayri mezru tarla 150 dönüm Kır olduğundan 4-5 senede bir defa kabili ziraat olduğu"³⁴.

4-Bağcılık

Köydeki 1.386 dönümlük arazinin 68 dönümü bağcılığa ayrılmıştır. Bu oranda köy arazisinin % 5'ine denk gelmektedir. 68 dönüm bağ arazisi 55 kişi tarafından işletilmektedir. Sadece 2 hanede bağ arazisi bulunmamaktadır. Bu da köylünün tamamına yakınında bağ arazisi bulunduğunun göstergesidir. Bağ arazileri en az 0,5 ile 2,5 dönüm aralığında değişmektedir. Bazı bağlar yenice olduğu için vergilendirilmemiştir. Hacı Salih Efendi Bin Mustafa'nın 1 dönümlük bağ arazisi köy arazisi dışında olduğu için bulunduğu mevki (Recepli Kesiminde) belirtilmiştir.³⁵ Kişilerin sahip olduğu bağ arazilerinin dönümleri düşünüldüğünde şu yorumu

²⁸ BOA.,ML.VRD.,TMT.d.,02281, s.13-14.

²⁹ BOA.,ML.VRD.,TMT.d.,02281, s. 8.

³⁰ BOA.,ML.VRD.,TMT.d.,02281, s. 3-6.

³¹ BOA.,ML.VRD.,TMT.d.,02281, s. 13.

³² BOA.,ML.VRD.,TMT.d.,02281, s. 3.

³³ BOA.,ML.VRD.,TMT.d.,02281, s. 13-14.

³⁴ BOA.,ML.VRD.,TMT.d.,02281, s. 14.

³⁵ BOA.,ML.VRD.,TMT.d.,02281, s. 2.

Geçmişten Günümüze Manisa

yapmak mümkündür. Köylü bağıcılığı ticaret için yapmayı sadece kendi ihtiyaçlarını karşılamak için yapmaktadır.

5-Pelitalan'daki bağ mevkileri

Bağ arazilerinin izleri Kocadere boyunca uzanan Daban bağlar, Çıkamak, Yarbağlar ve Doğru mevkilerinde görülmektedir. Bağ mevkilerinde pekmez ocaklarına ait kalıntılar göze çarpmaktadır.

6-Pelitalan'da Palamutçuluk

Palamut, kösele yapımında kullanılan bir çeşit meyvedir.³⁶ Köy, adını köyün çevresinde yoğun olarak bulunan palamut ağacının meyvesi olan pelitten aldığı tahmin edilmektedir. Temettuat defterindeki verilere göre pelitalan'da 231 dönüm palamut arazisi bulunmaktadır. 231 dönümlük arazi 43 hane tarafından işletilmektedir. Şahısların sahip olduğu palamut koruları en az 1 dönüm en çok ise 20 dönüm olarak kaydedilmiştir. Hacı Hasan Oğlu İbrahim'in sahip olduğu palamut ağaçlarının miktarı verilmiştir.³⁷ Şahsın sahip olduğu 2 adet palamut ağacı bulunmakta ve bu ağaçlardan geliri 94,5 kuruş olarak kaydedilmiştir. Geçmişte yoğun olarak yapılan palamut tarımı günümüzde önemini kaybetmiştir. Yakın zamana kadar palamut alım satımını merhum Ramazan Uyumaz yapmaktaydı. Onun bu işi yapmasındaki amaç köy çocuklarının harçlık çıkarmak için topladığı palamutları alıp ilgili yerlere satmaktı.

7-Pelitalan'daki Değirmenler

Temettuat verilerine göre Pelitalan köyünde 3 adet değirmen bulunmaktadır. Bu değirmenler Kocadere boyunca uzanan su değirmenleri olduğu tahmin edilmektedir. 1970-1975 yıllarına kadar değirmencilik yapan Halil Ertürk'ten edindiğimiz bilgiye göre köy dolaylarındaki değirmenlerin isimleri şu şekildedir: Koca Değirmen, Küçük Değirmen Kayrak Değirmen ve Sarp Değirmendir. Kocadere'den köye içme suyu getirilmesiyle deredeki su azalınca bu değirmenler faaliyetlerine devam edememiştir. "Değirmencilikle ilgili şu bilgiyi vermeyi faydalı bulmaktayız. Değirmen sahibi yaptığı işe karşılık değirmencinin deyiimiyle *hak* alırdı. Değirmenci, *Kaşık (2 kilo)* adı verilen ölçekte iki tenekede bir kaşık almaktaydı. Bu ölçekte günümüzde % 5'e tekabül etmektedir"³⁸. Aşağıdaki tabloda değirmen sahiplerinin ismi, değirmenlerin yıllık icarı ve zikredildiği defter ve sayfa numarası verilmiştir.

Tablo.12 Köydeki Değirmen sahipleri ve Değirmenlerin Yıllık İcarı

Hane Sahibinin Adı	Değirmen Yıllık İcarı	Defter ve Sayfa No
Hacı Mehmet Bin Hacı Şerif	210	02281/5
Havazade Mustafa Ağa Bin Hacı Ali Ağa	350	02281/13
Havazade Şerif Ağa Bin Hacı Ali Ağa	360	02281/14

Değirmen sahiplerinden Hacı Mehmet Bin Hacı Şerif dışındaki değirmen sahipleri değirmenlerini kiraya vermişlerdir. Değirmenlerin yıllık gelirleri birbirlerinden farklılık göstermektedir.

³⁶ İsmail Parlatur, **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, Yargı Yayınevi, Ankara, 2006, s. 1334.

³⁷ BOA.,ML.VRD.,TMT.d.,02281, s. 9.

³⁸ Bu bilgi Bayram Yelboğa tarafından 12.09.2017 tarihinde 05.03.1952 doğumlu Hasan Ertürk'le yapılan mülakat sonucu elde edilmiştir.

D-Hayvancılık**1-Büyükbaş Hayvancılık**

Temettuat defterlerinde tarımın dışında en fazla detaylı bilginin yer aldığı konu hayvancılıktır. Köye ait defterde hayvancılığın önemli bir uğraş olduğu görülmektedir. Defterdeki bilgilere göre kişilere ait büyük ve küçükbaş hayvan adetleri ile bu hayvanlardan sağlanan kazançlara dair bilgiler verilmiştir. Pelitalan'daki mükelleflerin sahip oldukları hayvanlar şu şekildedir; sağman inek, kısır inek, öküz, tosun, dana ve düve şeklindedir. Verilen bu hayvanlardan gelir getireni sadece sağman inektir. Sağman ineğin yıllık geliri 50 kuruş olarak kaydedilmiştir. Köyde toplam 158 adet büyükbaş hayvan bulunmaktadır. Büyükbaş hayvanlarda en çok hayvan sayısı 59 adetle öküze aittir. Ardından sırasıyla 32 sağman inek, 21 düve, 20 kısır inek, 20 tosun ve 6 adet dana şeklindedir. Bahsettiğimiz büyükbaş hayvanlara sahip olan hane sayılarının belirlenmesi için aşağıdaki tablo hazırlanmıştır.

Tablo.13 Pelitalan'daki Büyükbaş Hayvan Sahibi Hane Sayısı, Toplam Hayvan Sayısı ve Hayvan Türlerinin Büyükbaş Hayvan Sayısı Toplamı İçindeki payı

Hayvan Türü	Bu Tür Hayvana Sahip Hane Sayısı	Hanelerin Sahip Oldukları Hayvan Sayısı	Toplam Büyükbaş Hayvanlar İçindeki %'si
Öküz	31	59	37
Sağman İnek	27	32	20,5
Düve	15	21	13,5
Kısır inek	14	20	12,5
Tosun	17	20	12,5
Dana	6	6	4
Toplam	110	158	100

Tablodaki bilgilere göre 158 adet büyükbaş hayvan 110 kişiye aittir. Mükelleflerin en fazla sahip oldukları hayvan öküz ve sağman inektir. Mükelleflerin ellerinde genelde 1 veya 2 adet bu hayvanlardan bulunmaktadır. Sadece bir kişide 3 adet sağman inek bulunmaktadır.³⁹ Öküzün büyükbaşlar içindeki oranı % 37, sağman ineğin % 20,5 olduğu görülmektedir. Bu iki hayvanın toplam oranı büyükbaşların yarısından fazladır. Geriye kalan % 43'lük kısmı düve, kısır inek, tosun ve dana oluşturmaktadır.

2-Küçükbaş Hayvancılık

Pelitalan'da büyükbaş hayvancılığın yanında küçükbaş hayvan yetiştirildiği temettuat defterlerindeki bilgilerden anlaşılmaktadır. Köyde 295 adet küçükbaş hayvan tespit edilmiştir. Beslenen küçükbaş hayvan çeşitleri şunlardır; sağman koyun, erkek koyun, sağman keçi ve erkek keçidir. Aşağıdaki tabloda küçükbaş hayvanların cinsi, adedi ve bunlara kaç hanenin sahip olduğu verilmiştir.

³⁹ BOA.,ML.VRD.,TMT.d.,02281, s. 2.

Tablo.14 Küçükbaş Hayvanların Cinsi, Adedi Toplam Küçükbaş İçindeki Yüzdesi

Hayvan türü	Adedi	Bu Tür Hayvana Sahip Olan Hane Sayısı	Toplam Küçükbaş İçindeki Yüzdesi
Sağman Koyun	149	11	50
Erkek Koyun	89		30
Sağman Keçi	38	1	13
Erkek Keçi	19		7
Toplam	295	12	100

Tabloya göre 295 küçükbaş hayvana 12 mükellef sahiptir. Koyun 11 hane tarafından yetiştirilmektedir. Keçi ise sadece 1 hane tarafından yetiştirilmektedir⁴⁰. Temettuat defterinde sağman koyundan 12 kuruş, erkek koyundan 4 kuruş, sağman keçiden 9 kuruş, erkek keçiden ise 2 kuruş senelik gelir kaydedilmiştir. Köyde koyun yetiştiriciliği keçi yetiştiriciliğinin önünde bulunmaktadır. Bu durum günümüzde de aynı şekilde devam etmektedir.

3-Yük ve Binek Hayvanları

Pelitalan'da yaşayan halk; (eşsek) merkep, tay, kısrağ ve (at) bargiri yük ve yolcu taşımada kullanmışlardır. Mükellefler ihtiyaç durumlarına göre bu tür hayvanlardan 1 veya 2 adet ellerinde bulundurmaktadır. Aşağıdaki tabloda yük ve yolcu taşımada kullanılan hayvanların sayıları ve kaç hanede buldukları ve bu hayvanlar içindeki yüzdesi verilmiştir.

Tablo.15 Köydeki Yük ve Binek Hayvanlarına İlişkin Bilgiler

Hayvan Türü	Adedi	Bu Tür Hayvana Sahip Olan Hane Sayısı	Toplam Yük ve Binek Hayvanları İçindeki Yüzdesi
Bargir	41	30	38
Kısrağ	37	26	34
Tay	21	17	19,5
Merkep	9	7	8,5
Toplam	108	80	100

Tablodaki verilere göre 108 adet yük hayvanına 80 mükellef sahiptir. 41 adet bargire 30 mükellef, 37 kısrağa 26 mükellef, 21 taya 17 mükellef, 9 merkebe ise 7 kişinin sahip olduğu görülmektedir. Köyde yük ve yolcu taşımada en çok bargir ve kısrağ kullanılmaktadır.

4-Aricılık

Pelitalan köyünde çok yaygın olmamakla birlikte arıcılığın da yapıldığı temettuat defterlerindeki bilgilerden anlaşılmaktadır. Defterde kişilerin sahip oldukları kovan sayıları ve bunlara ait kazançlar kaydedilmiştir. Köydeki üç mükellefte dokuz adet kovan bulunduğu tespit edilmiştir.

Tablo.16 Arıcılık Yapan Kişilere Ait Bilgiler

Kovan Sahibinin ismi	Kovan Adedi	Arıcılığında Kazancı (Kuruş)	Defter Ve Sayfa No
Hacı Hasan Oğlu Hüseyin	3	24	02281/15

⁴⁰ BOA.,ML.VRD.,TMT.d.,02281, s. 16.

Ali Bin Osman	2	16	02281/18
Hacı Hasan Oğlu Mustafa	4	32	02281/15

Toblodaki bilgilere göre her bir kovan için 8 kuruş kazanç kaydedilmiştir. Köydeki arıcılıkla uğraşan mükelleflerin toplam kazancı 72 kuruş'tur. Geçmişte olduğu gibi arıcılık günümüzde de birkaç hane tarafından yapılmaktadır.

E-Köydeki Tarımsal Üretim Miktarı ve Vergiler

1-Pelitalan'daki Tarım Ürünleri Hasılatı ve Bunların Parasal Değeri

Temettuat defterine kaydedilen mükelleflerin yetiştirdikleri tarım ürünlerinin ne olduğunu ödemiş oldukları aşâr vergilerden tespit edebilmekteyiz. Ziraat yapılan araziler "mezru tarla" şeklinde belirtilmiştir. Lakin tarlada hangi ürün yetiştirildiği bilgisi belirtilmemiştir. Ekili arazilerdeki ürünlerin neler olduğunu, "A'şâr olarak Sene-i Sâbıkada Bir Senede Vermiş Olduğu" şeklinde kaydedilen verilerden öğrenmekteyiz. Aşar vergisi alınan ürünlerin birim fiyatları şu şekildedir; palamutun kantarı 35 kuruş, buğdayın (hınta) ayarı 9 kuruş, nohutun ayarı 10 kuruş, burçağın ayarı 10 kuruş, börülcenin ayarı 10 kuruş, arpanın (şair) ayarı 4 kuruş, üzümün kıyyesi 0,3 kuruş, darının kilesi 5 kuruş, zeytinin bir kilesi 1 kuruştur.

Tablo.17 Pelitalan'da Üretilen Tarım Ürünleri Hasılatı ve Parasal Değeri

Ürün Adı	Köyün Toplam Öşrü (Kuruş)	Ürünün Birim Fiyatı (Kuruş)	Elde Edilen Öşrünün Kile/ Kıyye/ Kantar Olarak Miktarı	Köyün Toplam Üretim Miktarı	Toplam Üretim Parasal Değeri (Kuruş)
Üzüm (kıyye)	658,8	0,3	2.196	21.960	6.588
Şair (ayar)	292	4	73	730	2.920
Palamud (kantar)	24.955	35	713	7.130	249.550
Hınta (ayar)	1.080	9	120	1.200	10.800
Burçak (ayar)	30	10	3	30	300
Nohut (ayar)	50	10	5	50	500
Börülce (ayar)	20	10	2	20	200
Zeytin	15	1	15	150	150
Koza	19,44	1,8	10,8	1.080	194,4
Darı	32,5	5	6,5	65	325
Toplam	27.152,74		3.144,3		271.527,4

Geçmişten Günümüze Manisa

Tabloya bakıldığında Pelitalan köyünde üretilen tarım ürünlerinin toplam öşrünün 27.152,74 kuruş olduğu görülmektedir. Öşür, tarım ürünleri üzerinden onda bir oranında alınan vergidir. Köyün öşür miktarı, onla çarpılarak toplam üretimin parasal değerini bulmak mümkündür. Bu rakam onla çarpıldığında köyde yetiştirilen tarım ürünlerinin hasılatının 271.527,4 kuruş olduğu tespit edilmiştir. Bu gelirin 6.588 kuruşu üzüme, 2.920 kuruşu arpaya, 249.550 kuruşu palamuta, 10.800 kuruşu buğdaya, 300 kuruşu burçağa, 500 kuruşu nohuta, 200 kuruşu börülceye, 150 kuruşu zeytine, 194,4 kuruşu kozaya, 325 kuruşu darıya aittir.

Günümüzde ise 2013 yılında yapılan Pelitalan Göleti sayesinde sulu tarıma geçilmiştir. Bununla birlikte üretilen ürünlerde çeşitlilik artmıştır. (yonca, kavun, karpuz, biber, domates, bamyası, patlıcan, fasulye) Ancak temettuat defterine kaydedilen kozanın (pamuk) günümüz Pelitalan'ında üretimi yapılmamaktadır.

2-Vergiye Mahsus Miktarları

Vergiye mahsus ve öşür adı verilen bu iki verginin miktarına dair temettuat defterlerinde bilgiler bulunmaktadır. Önceki dönemlerde örfi vergi diye adlandırılan vergi, Tanzimat döneminde vergiyi mahsus adı almıştır. 1840 yılından itibaren alınmaya başlanan bu vergi kaynaklarda “*an-cemaatin vergi*”, “*vergiye mahsus*”, “*vergü*” ve “*komşuca alınan vergi*” gibi isimlerle yer almıştır. Mükelleflerin gelirleri göz önüne alınarak paylaştırılan bu vergi dikey eşitliği sağlamayı amaçlamıştır. Sancak ölçeğinde belirlenen bu verginin miktarı kazalar arasında pay edilirdi. Bu verginin düzenlenmesinde ve paylaşılmasında kazanın müdürü, meclis üyeleri, imam vs. gibi kişilerin görev aldığı toplantıda kasaba, köy ve mahallede yaşayan kişilerin ödeme durumu göz önünde bulundurulurdu.⁴¹

Pelitalan köyündeki mükelleflerden alınan vergiyi mahsus miktarının 10 kuruş ile 160 kuruş arasında değerler aldığı görülmüştür. Pelitalan köyünün aşağı mahallesin toplam vergiyi mahsusası 2.468 kuruştur. Yukarı mahallenin ödediği vergiyi mahsus miktarı ise 871 kuruştur. Köyün toplam vergiyi mahsus miktarı 3.339 kuruştur. Daha önce verilen hane sayıları dikkate alındığında vergiyi mahsus ile hane sayısı arasında bir paralellik olduğu görülmektedir.

3-Köyün Toplam Temettuatı

Temettuat defterindeki şahısların sahip oldukları emlak ve araziler ile hayvanlarından sağladıkları toplam gelir “*Mecmû'undan Bir Senede Tahminen Temettuatı*” şeklinde kaydedilmiştir. Lakin şahsın emlak ve arazisi haricinde sahip olduğu meslekten veya sanattan kazancı varsa bunlar da toplam temettuatına eklenmiştir. Mesela *Hacı Hasan Oğlu Hüseyin kömürcülüğünden temettuatı 250 kuruş, toplam temettuatı ise 300 kuruştur.*⁴² Buna göre aşağı mahallenin toplam temettuatı 33.560,5 kuruştur. Yukarı mahallenin ise 9.706 kuruştur. Köyün toplam temettuatı 43.266,5 kuruştur. En fazla temettuata sahip olan mükellef 3.372 kuruşla *Havazade Şerif Ağa Bin Hacı Ali Ağa*'dır. Bu kişinin toplam temettuatı, köyün toplam temettuatına oranı %7,79'dur.

SONUÇ

1844-1845 yıllarında yapılan temettuat yazımlarında Pelitalan köyü , Havazade kesimi köyleriyle birlikte aynı deftere kaydedilmiştir. Havazade kesiminin muhtarı pelitalan köyüne kayıtlıdır. Günümüzde olduğu gibi o dönemde de köy iki mahalleden teşekkül etmektedir. Pelitalan'da toplam 57 hane ve 63 vergi mükellefi bulunmaktadır. Mükelleflerin% 54'ü tarım ve hayvancılık %19'u esnaf, %14'ü

⁴¹ Said Öztürk, *Tanzimat Döneminde Bir Anadolu Şehri Bilecik*, Kitabevi Yayını, İstanbul, 1996, s. 174.

⁴² BOA.,ML.VRD.,TMT.d.,02281, s. 8.

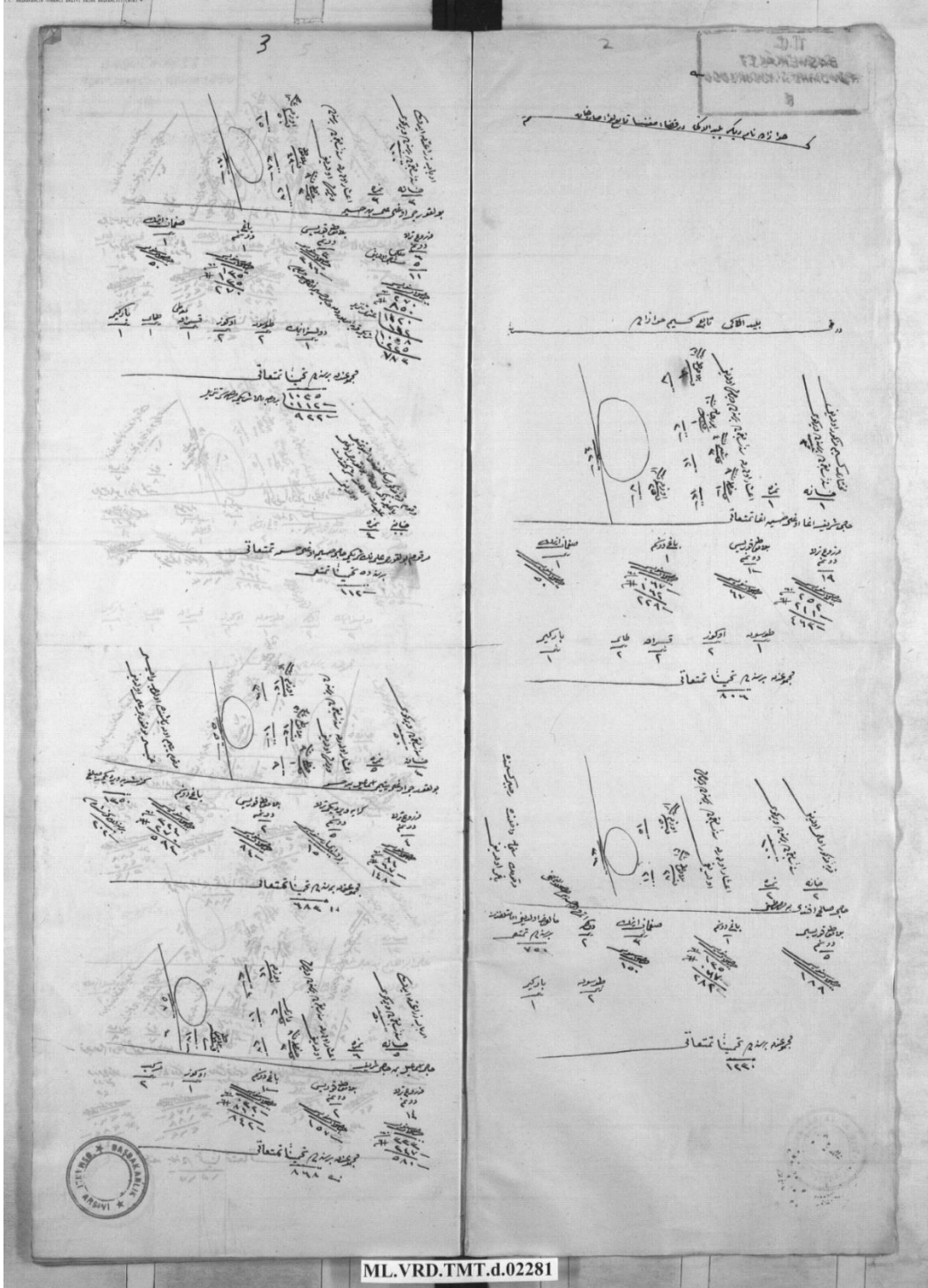
herhangi bir gruba konulamayan ancak vergi mükellefi olanların oluşturduğu, %13'ü ise dini, idari ve askeri sınıftan olanların oluşturduğu grupta yer almaktadır. Mükelleflerin yarısından fazlası tarım sektöründe yer almaktadır. Deftere kaydedilen kişiler en çok Hasan ismini kullanmışlardır. Bunun yanında mükellefler en fazla Hacı unvanını kullanmışlardır. 1.386 dönüm köy arazisinin % 49'u iki mükellefe aittir. İki hane dışında diğer tüm hanelerde bağ arazisi bulunmaktadır. Bağ arazileri küçük dönümler halindedir. Pelitalan'da koyun sürüsü keçi sürüsüne nazaran daha yaygındır. Az miktarda da olsa arıcılık faaliyeti yapılmaktadır. Tahrir defterlerine kaydedilen iki değirmen bulunurken temettuat defterlerinde ise üç adet değirmen bulunmaktadır. Yetiştirilen ürünler ise üzüm, arpa, buğday, palamut, burçak, nohut, börülce, zeytin, koza ve darıdır. Yetiştirilen ürünlerden en fazla öşür vergisi 24.955 kuruşla en çok palamuttan elde edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Arşiv Kaynağı
BOA., ML. VRD. TMT. Defter No: 02281
Kaynak Eserler
Bilgi, Nejdet. "1842 Yılında Saruhan Sancağının Nüfusu ve İdari Bölünüşü", Manisa Araştırmaları-1, Manisa, 2001, ss.87-122.
Çoruh, Haydar. "Temettü Vergisinin Yapısı ve 1844 Yılı Sayım Sonuçları", Yeni Türkiye Mayıs-Haziran 2002, S. 45, Yıl 8, Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları Özel Sayısı III, ss. 650-670.
Dictionnaire Larousse, "Unvan", Ansiklopedik Sözlük, Cilt. 6, s. 2389.
Emecen, Feridun M. 16. Asırda Manisa Kazası, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.
Güneş, Mehmet. "Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlihi" Gazi Akademik Bakış, Cilt: 8, Sayı:15, Kış 2014, ss. 221-240.
Gökçen, İbrahim. Tarihte Saruhan Köyleri, Berksoy Basımevi, İstanbul, 1950.
Gürel, Zeynep. Tereke Kayıtlarına Göre Yuntdağı Nahiyesi Köylerinin Sosyal ve Ekonomik Durumu (1850-1900), (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa, 2017, s.17.
Kütükoğlu, Mübühhat S. "Osmanlı Sosyal ve İktisâdî Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri", Belleten, C. LIX, S. 225, Ankara, 1995, ss. 395-413.
Manisa İlyıllığı, Manisa, 1967.
Öztürk, Said. "Konya Temettuat Defterleri", Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıldönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi, Konya, 1999, ss. 539-553.
Öztürk, Said. "Türkiye'de Temettuat Çalışmaları", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt. 1, Sayı. 1, 2003, ss. 287-304.
Öztürk, Said. Tanzimat Döneminde Bir Anadolu Şehri Bilecik, Kitabevi Yayını, İstanbul, 1996.
Parlatır, İsmail. Osmanlı Türkçesi Sözlüğü, Yargı Yayınevi, Ankara, 2006.
Pakalın, Mehmet Zeki. Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Cilt. 3, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul, 1993.
Salname-i Vilayet-i Aydın, Sene-i Mali 1307/1891.
Yelboğa, Bayram tarafından 09.09.2017 tarihinde Cennet Yelboğa ile 12.09.2017 tarihinde Hasan Ertürk ile 11.09.2017 tarihinde Halil Ertürk ile 11.09.2017 tarihinde Ramazan Ölmez ile yapılan görüşmeler. (görüşme yapılan kişiler 20.10.2017 hayatta)

EKLER

Ek.1 Pelitalan Köyüne Ait Temettuat Kaydının İlk Sayfası
(BOA.ML.VRD.No: 02281,s. 2-19)

Ek.2 Pelitalan Köyüne Ait Temettuat Kaydındaki İlk Hanenin Transkribi
(BOA.ML.VRD.No: 02281, s. 2)

PELİDALAN-I TABİ KESİM-İ HAVAZDE DEFTER NO: 02281

Hane 1 Sıra 1 Sayfa 2

Hane 1			Sıra 1		
Muhtar-ı Kesim-i Mezkur Olduğu			Hacı şerif ağa oğlu Hüseyin Ağa temettuatı		
Sene-i sâbıkada bir senede verdiği 80 kuruş					
A'şâr olarak sene-i sabıkada bir senede vermiş olduğu					
Hinta 1,5 ayar 13,5 kuruş	Burçak 1 ayar 2,5 kuruş	Palamut 9 kantar 7kuruş	Üzüm 25 kıyye 7,5 kuruş	Şaîr 3 ayar 12 kuruş	Toplam: 42,5
Mezru tarla 19 dönüm Hâsılatı senevîsi Sene 60/252 Sene 61/ <u>211,5</u> 463,5	Palamut korusu 1,5 dönüm Hâsılatı senevîsi 67 kuruş		Bağ 1 dönüm Hâsılatı senevîsi Sene 60: 67,5 Sene 61: <u>162</u> 229,5		
Sağman inek 1 re's Hâsılatı senevîsi 50	Tosun 1 re's	Öküz 2 re's	Kısrak 2 re's	Bargir 1 re's	Tay 2 re's
Mecmûndan Bir Senede Tahminen Temettuatı 806					

TEREKELER İŞİĞİNDA YUNT DAĞI NAHİYESİNİN SOSYAL VE EKONOMİK DURUMU (1850-1900) [□]

Zeynep GÜREL* -Ertan GÖKMEN**

GİRİŞ

Bu çalışma, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Yunt Dağı nahiyesi köylerinin sosyal ve ekonomik durumunu ele almaktadır. Çalışma 293, 295, 296, 299, 302, 303, 308, 310, 311, 315, 316, 318, 320, 324, 325, 328, 331, 332, 338, 346, 347, 349, 352, 354, 357, 359, 361, 364 numaralı Manisa şer'iyye sicilleri içerisindeki Yunt Dağı nahiyesine ait terekelerin incelenmesi ile oluşturulmuştur. Bu defterlerin içerisinde Yunt Dağı nahiyesine ait 626 tereke kaydı tespit edilmiştir. Defterlerin incelenmesi neticesinde Yunt Dağı nahiyesine tabi 104 köy¹ ve 6 aşiret² tespit edilmiştir. Çalışmada bu köy ve aşiretlere ait tereke kayıtları incelenerek nahiyenin sosyal ve ekonomik durumu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Terekelerde aşiretlere mensup bazı kişilerin "hayme-nişîn" olduğu belirtilmiştir.³ Nahiyeye ait terekelerde sekiz kişi için hayme-nişîn tabiri kullanılmıştır. Bu kişilerin altısı Derici,⁴ biri Çakal,⁵ biri de Karayağcı⁶ aşiretine mensup bulunmaktadır.

Çalışmada kullanılan terekelerin on dördü gayrimüslimlere aittir. Yunt Dağı nahiyesinde ikamet eden bu gayrimüslimlerin onu Kafirboz,⁷ üçü Eğri,⁸ biri ise Ceditli⁹ köyünde ikamet etmektedir. Terekelerde bu köy isimleri dışında çeşitli kesim ve yer

♦ Bu çalışma, Prof. Dr. Ertan Gökmen danışmanlığında Zeynep Gürel tarafından hazırlanan "Tereke Kayıtlarına Göre Yunt Dağı Nahiyesi Köylerinin Sosyal ve Ekonomik Durumu (1850-1900)" isimli Yüksek Lisans tezine dayalı olarak hazırlanmıştır.

* Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Yüksek Lisans Programı Mezunlu.

** Prof. Dr. Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

¹ Bu köyler şunlardır: Ahadlar, Ahmetli, Akça, Andaklı, Asmacık, Atçılar, Azimli, Balabanlar, Bargir, Bayramcılar, Bekirler, Belen, Beydere, Bostanlı, Ceditli, Çaltepe, Çam, Çamlıca, Davudlar, Dazyurt, Değirmendere, Dellaklar, Demirci, Dere, Dibekalanı, Dikenderesi?, Durasılı, Eğri, Erkeçli, Evrenos, Hacılar, Hacıömerli, Hatipler, Hocaköy, Hüseyinler, İhsaniye, İsmaili, Kafirboz, Kalabak, Kalemli, Kapukaya, Karaahmetli, Karaali, Karahüseyinli, Karakılınçlı, Karakoca, Karaköy, Karakuzu, Karaoğlanlı, Karasılı, Karaveliler, Keçili, Kepenekli, Kışla, Koca, Kocahaliller, Kocakışla, Koldere, Koru, Kozaklar, Köseler, Mahfeller, Maldan, Mamaklı, Maruflar, Mazılar, Muslih, Ortaköy, Osmancalı, Öksüzler, Örencik, Örselli, Papaslı, Paşa, Pelitalanı, Pınar, Rahmanlı, Reçeli, Sakallı, Sarahmetli, Sarıçam, Sarınasuhlar, Sarıtepe, Sarısığırlı, Sarma, Seyitli, Seklik, Selendi, Siyekli, Söğütlü, Süleymanlı, Sünbüller, Şamarlı, Tavukçukuru, Tavuklar, Tirkeş, Türkmen, Uncuboz, Uzunhasanlı, Uzunlar, Yağcılar, Yayla, Yenice, Yunuslar.

² Bu aşiretler şunlardır: Akkocalı, Çakal, Derici, Karayağcı, Karayahşi, Kobak.

³ Bu tabir ile göçebelik ve çadırda iskân etmek ifade edilmektedir. Bkz. Ferit Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat, Aydın Kitapevi Yayınları, 24. Baskı, Ankara, 2007, s. 347.

⁴ MŞS. 296, s. 107; MŞS. 325, s. 47.

⁵ MŞS. 299, s. 167.

⁶ MŞS. 325, s. 56.

⁷ MŞS. 299, s. 56; MŞS. 295, s. 49.

⁸ MŞS. 293, s. 197; MŞS. 352, s. 39.

⁹ MŞS. 296, s. 5.

isimleri zikredilmiştir. Terekelerde Recepli,¹⁰ Mamaklı,¹¹ Havazade(oğlu),¹² Kalabak,¹³ Yağcılar,¹⁴ Öksüzler,¹⁵ Karakılınçlı¹⁶ olmak üzere yedi kesimin adı geçmektedir. Terekelerde zikredilen yer ve mahalle isimleri ise; Sakiler Mahallesi,¹⁷ Hacı Ömer mahallesi,¹⁸ Orta nam mahal,¹⁹ Çekeler Deresi,²⁰ Çekeler,²¹ Kuru Dağı,²² Tepe Çiftlik,²³ Katrancık,²⁴ Kaz Kayası,²⁵ At Çukuru,²⁶ Sultaniye mahallesi,²⁷ Göktepe mahallesi²⁸ ve Tepecik köyüdür.²⁹

Nahiye ait 626 terekenin 78'i kadınlara (% 12,46), 548'i ise erkeklere (% 87,53) aittir. Nahiye de ikamet eden bu tereke sahiplerinin 322'si 100-3000 kuruş arasında bir terekeye sahiptir. 130 tereke sahibi 3001-5000, 106 tereke sahibi 5001-10.000, 43 tereke sahibi 10.001-15.000, 13 tereke sahibi 15.001-20.000, 7 tereke sahibi 20.001-25.000, 5 tereke sahibi ise 25.001-47.756 kuruş terekeye sahiptir.

Tablo-1 Tereke Miktarlarının Dağılımı

Tereke Miktarı (Kuruş)	Sahip Olan Kişi Sayısı	Yüzde
100-3000	322	% 51,43
3001-5000	130	% 20,76
5001-10000	106	% 16,93
10001-15000	43	% 6,86
15001-20000	13	% 2,07
20001-25000	7	% 1,11
25001-47756	5	% 0,79
Toplam	626	% 100

Tabloda verilen bilgilere göre nahiye de zikredilen en düşük tereke miktarının 100 kuruş olduğu görülmektedir. Bu tereke Sakallı köyünden Halil bin Mehmet bin Hacı Ali'ye aittir.³⁰ Nahiye de zikredilen en yüksek tereke miktarı ise 47.756 kuruştur. Bu terekenin sahibi ise Örencik köyünden Ebubekir oğlu el-hâc İsmail bin Abdullah'tır.³¹ Kadınlara ait terekelerde geçen en düşük tereke miktarı ise 168 kuruştur. Bu terekenin sahibi Seklik köyünde ikamet eden Bıçakçı oğlu kızı Emine Hatun ibnet-i el-hâc Halil Hoca'dır.³² Kadınlara ait terekelerde zikredilen en yüksek

¹⁰ MŞS. 310, s. 145; MŞS. 320, s. 204.

¹¹ MŞS. 325, s. 135; MŞS. 349, s.90.

¹² MŞS. 320, s. 204; MŞS. 364, s. 132.

¹³ MŞS. 325, s. 1; MŞS. 349, s. 40.

¹⁴ MŞS. 352, s. 4; MŞS. 364, s. 18.

¹⁵ MŞS. 349, s. 89; MŞS. 364, s. 64.

¹⁶ MŞS. 364, s. 101, 116.

¹⁷ MŞS. 318, s. 60.

¹⁸ MŞS. 325, s. 15.

¹⁹ MŞS. 349, s. 114.

²⁰ MŞS. 318, s. 76.

²¹ MŞS. 359, s. 41.

²² MŞS. 352, s. 30.

²³ MŞS. 361, s.28.

²⁴ MŞS. 357, s. 10.

²⁵ MŞS. 364, s. 39.

²⁶ MŞS. 364, s. 117.

²⁷ MŞS. 295, s. 25.

²⁸ MŞS. 364, s. 129.

²⁹ MŞS. 315, sayfa no yok.

³⁰ MŞS. 364, s. 116.

³¹ MŞS. 357, s. 25.

³² MŞS. 311, s. 124?

tereke miktarı ise 13.275 kuruştur. Bu tereke ise Kalabak köyünden Hatice bint-i Kerim'e aittir.³³

A- Tereke Sahibine ve Yakınlarına İlişkin Bilgiler

1-Medeni Durum

Tereke kayıtlarında vefat eden kişilerin medeni durumları hakkında bilgiler bulunmaktadır. Terekelerde, mirasçılar arasında eşlerin olup olmadığı bilgisine bakılarak vefat eden kişinin medeni durumu hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir.

Yunt Dağı nahiyesi ile ilgili olarak incelediğimiz 626 terekenin 548'i erkeklere, 78'i ise kadınlara aittir. Nahyedeki tereke sahiplerinin 562'si evli (% 89,77), 45'i ise (% 7,18) duldur. Dul olan bu kişilerin onu kadın, 35'i erkektir. Nahyedeki tereke sahiplerinin 19'u ise bekârdır (%3,03). Bekâr olan kişilerin 7'si kadın, 12'si erkektir.

2-Mehir

Evlenirken erkeklerin kadınlara verdikleri veya daha sonraki bir süreçte ödemeyi taahhüt ettikleri para veya mal cinsinden her şeye "mehir" denir.³⁴ Satılmasında veya kullanılmasında herhangi bir yasak bulunmayan her şey kadınlara mehir olarak verilebilir.³⁵ Gayrimüslim bir kadının Müslüman bir erkek ile evlendiği durumlarda da mehir uygulaması geçerlidir.³⁶ İslam hukukunda mehir kadının mutlak hakkıdır ve kadına verilen mehirde babanın, kardeşlerin, diğer akrabaların ve kocanın hiçbir hakkı bulunmamaktadır.³⁷

Nahiyede ikamet eden 364 kişinin terekesinde mehir geçmektedir. Bu kişilerin ikisi çok eşli olduğu için tespit edilen mehir sayısı 366'dır. Terekelerde zikredilen mehir miktarları 6-1001 kuruş arasında değişmektedir. 234 kişinin terekesinde 6-100, 78 kişinin terekesinde 101-200, 36 kişinin terekesinde 201-300, 16 kişinin terekesinde 301-600, 2 kişinin terekesinde ise 1000-1001 kuruş arasında mehir zikredilmiştir.

Tablo-2 Terekelerde Geçen Mehir Miktarları

Mehir Miktarı (Kuruş)	Kişi Sayısı	Yüzde
6-100	234	% 63,93
101-200	78	% 21,31
201-300	36	% 9,83
301-600	16	% 4,37
1000 ve üzeri	2	% 0.54

En düşük mehir miktarı olan altı kuruş, Kalabak köyünden İbrahim bin Halil bin Abdullah'ın zevcesi Halime bint-i Osman'a aittir.³⁸ En yüksek mehir miktarı olan 1001 kuruş ise Köseler köyünden Hacı Mustafa bin Hacı Halil bin Abdullah'ın zevcesi Havva bint-i Salih'e aittir.³⁹

3-Çok Eşlilik

İslam dini bazı şartları sağlayabildiği takdirde erkeklerin çok eşli bir yaşam sürebileceğini belirtmiştir. Bu şartlardan ilki erkeğin eşleri arasında adaleti sağlayabilmesidir. Bu şartın sağlanamadığı durumlarda erkeğin aile hayatını tek eş ile

³³ MŞS. 295, s. 8.

³⁴ Halil Cin, Ahmet Akgündüz, Türk-İslam Hukuk Tarihi, Timaş Yayınları, Cilt: II, İstanbul, 1990, s. 95.

³⁵ Halil Cin, İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1974, s. 214.

³⁶ İlber Ortaylı, Osmanlı Toplumunda Aile, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014, s. 95.

³⁷ Nurhan Mıstanoğlu, "Kırşehir'de XIX. Yüzyılın Sonlarında Sosyo-Kültürel Bakımdan Ailenin Genel Özellikleri (1875-1900)", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 21/2009, s. 351.

³⁸ MŞS. 325, s. 46.

³⁹ MŞS. 364, s. 110.

devam ettirmesi Kuran-ı Kerim’de tavsiye edilmektedir. Eşlerin ve çocukların nafakasından erkeğin sorumlu olması ise erkekleri birden fazla eş ile evlenme konusunda caydırıcı nitelikte olan bir başka husustur.⁴⁰

Çalışmada kullanılan terekelerin 536’sı Müslüman erkeklere aittir.⁴¹ Bu tereke sahiplerinin 528’i tek eşli (% 98,50), 8’i çok eşlidir (% 1,49). Terekelerdeki çok eşli kişilerin dördü hacı,⁴² biri molla ve hacı,⁴³ biri ise molla⁴⁴ unvanını taşımaktadır. Terekelerde geçen çok eşli kişilerin dördü; Maldan,⁴⁵ Uzunhasanlı,⁴⁶ Sünbüller⁴⁷ ve Bayramcılar,⁴⁸ köylerinde ikamet etmektedir. Bir kişinin ise Ortaköy civarında⁴⁹ ikamet ettiği belirtilmiştir. Çok eşli kişilerin üçü ise Derici aşiretine⁵⁰ mensup bulunmaktadır. Maldan köyünden olan tereke sahibi 2759, Uzunhasanlı köyünden olan tereke sahibi 4110, Sünbüller köyünden olan tereke sahibi 3257, Bayramcılar köyünden olan tereke sahibi 3600, Derici aşiretinden olan tereke sahipleri 4800, 27087, 2738, Ortaköy civarında ikamet eden tereke sahibi ise 4770 kuruş terekeye sahiptir. Terekelerde geçen çok eşli kişilerin hepsi iki eşlidir.

4-Çocuk Sayısı

Terekelerde gerek terekenin tanıtımındaki, gerekse miras taksimi yapılırken zikredilen varislere bakılarak ailelerin sahip oldukları çocuk sayıları hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir. Nahiyede çocuk sahibi olan 556 aile bulunmaktadır. 70 kişinin ise hiç çocuğu yoktur. Çocuksuz olan ailelerden ikisi gayrimüslimdir.⁵¹ Nahiyede Müslüman ailelere ait çocuk sayısı 1833’tür. Müslümanlara ait bu çocukların, 966’sı erkek (% 52,70), 867’si kızdır (% 47,29). Nahiyede gayrimüslimlere ait çocuk sayısı ise 51’dir. Bu çocukların 22’si erkek (% 43,13), 29’u kızdır (% 56,86).

Tablo-3 Ailelerin Çocuk Sayılarına Göre Dağılımı

Çocuk Sayısı	Müslüman	Gayrimüslim
1 Çocuk	90 % 16,54	1 % 8,33
2 Çocuk	105 % 19,30	2 % 16,66
3 Çocuk	124 % 22,79	-
4 Çocuk	93 % 17,09	3 % 25
5 Çocuk	64 % 11,76	4 % 33,33
6 Çocuk	35 % 6,43	1 % 8,33
7 Çocuk	18 % 3,30	-
8 Çocuk	7 % 1,28	1 % 8,33
9 Çocuk	5 % 0,91	-
10 Çocuk	1 % 0,18	-
11 Çocuk	2 % 0,36	-

⁴⁰ Said Öztürk, “Osmanlı’da Çok Evlilik”, Türkler, Cilt: 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 695.

⁴¹ Çok eşlilik gayrimüslimlerde resmi olarak görülen bir durum olmadığı için çok eşlilik ile ilgili oranlar verilirken sadece Müslüman erkekler değerlendirilmiştir.

⁴² MŞS. 295, s. 9; MŞS. 296, s. 108; MŞS. 325, s. 21, 74.

⁴³ MŞS. 293, s. 199.

⁴⁴ MŞS. 364, s. 92.

⁴⁵ MŞS. 293, s. 199.

⁴⁶ MŞS. 357, s. 45.

⁴⁷ MŞS. 364, s. 92.

⁴⁸ MŞS. 295, s. 9.

⁴⁹ MŞS. 325, s. 21.

⁵⁰ MŞS. 296, s. 108; MŞS. 325, s. 37, 74.

⁵¹ MŞS. 299, s. 56, 114.

Tablodaki verilere göre Müslüman ailelerin çocuk sayılarına bakıldığında üç çocuklu aileler daha fazladır. Fakat bir, iki, üç ve dört çocuklu ailelerin oranlarının birbirine yakın olduğu göz önüne alındığında nahiyedeki ailelerin çocuk sayılarının genel olarak bir ile dört arasında olduğu söylenebilir. Nahiyyeye ait terekeler içinde gayrimüslimlere ait tereke sayıları az olduğu için genel bir çıkarımda bulunmak güçtür. Fakat tablodaki bilgiler değerlendirildiğinde gayrimüslimlerde beş çocuklu ailelerin daha fazla olduğu söylenebilir.

5-Varisler

İslam miras hukukunda, vefat eden kişinin terekesinde birinci dereceden mirasçılık hakkı olan ve “*ashâb-ı ferâiz*” diye tabir edilen on iki kişi bulunmaktadır.⁵² Birinci dereceden mirasçılık hakkı bulunan bu kişilerin hisseleri Kur’an, Sünnet ve icmâ ile belirlenmiştir.⁵³ Vefat eden kişilerin terekelerinde sadece birinci dereceden olan mirasçıların hakları bulunmaktadır. Ancak bazı durumlarda ikinci dereceden mirasçılar da mirasa dâhil olabilmektedir. Vefat eden kişinin birinci dereceden hiç mirasçısının olmadığı durumlarda ya da birinci dereceden mirasçılar haklarını aldığı halde mirastan hala bir şeylerin kaldığı durumlarda ikinci dereceden mirasçılar da mirasa dâhil olabilmektedir.⁵⁴

Yunt Dağı nahiyesine ait terekelerde 618 kişinin varis veya varisleri bulunmaktadır. Bu kişilerin varisleri arasında; ölen kişilerin eşi, çocukları, çocuklarının çocukları, kardeşleri, kardeşlerinin çocukları, anne ve babaları bulunmaktadır. Nahiyyedeki tereke sahipleri içerisinde dört (% 23,37), beş (% 19,48), üç (% 16,55) ve altı (% 14,93) varisli kişiler çoğunluktadır.

İncelediğimiz terekelerde varissiz olarak ölen kişilere de rastlanılmıştır. Bu tür durumlarda devlet tek mirasçı olarak terekeye el koymaktadır.⁵⁵ Herhangi bir vakfa kayıtlı olan veya padişah hassı gibi serbest bir bölgede yaşayan gayrimüslim Osmanlı vatandaşları hariç, gayrimüslimlerden varissiz olarak ölen kişilerin de terekeleri devlete kalmaktadır.⁵⁶ Nahiyyeye ait tereke kayıtlarında varissiz ölen ve terekeleri beytülmal kalan sekiz kişi tespit edilmiştir. Bu kişiler; Uzunhasanlı,⁵⁷ Bekirler,⁵⁸ Karasılı,⁵⁹ İsmaili,⁶⁰ Türkmen,⁶¹ Yenice,⁶² Yağcılar⁶³ ve Karaveliler⁶⁴ köylerindedir. Terekelerde varissiz olarak ölen bu kişilerin bazılarının meslekleri de belirtilmiştir. Bu kişilerin meslekleri Trabzonlu Kalaycı,⁶⁵ Muğlalı Bakırcı,⁶⁶ Çerçi⁶⁷ diye ifade edilmiştir. Bu bilgilerden yola çıkarak bu kişilerin tüccar olduğu ve bu

⁵² Hüseyin Özdeğer, 1463-1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri, Türk İktisat ve İçtimaiyat Tarihi Araştırmaları Yayınları, İstanbul, 1988, s. 14.

⁵³ Ömer Barkan, “Edirne Askeri Kassamı’na Ait Tereke Defterleri (1545-1659)”, Türk Tarih Belgeleri Dergisi, Cilt: III, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1968, s. 20.

⁵⁴ Said Öztürk, Askeri Kassama Ait On Yedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tahlil), Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1995, s. 98.

⁵⁵ Öztürk, Askeri Kassama...,s. 87.

⁵⁶ Arif Bilgin, Fatih Bozkurt, “Bir Malî Gelir Kaynağı Olarak Varissiz Ölenlerin Terekeleri ve Beytülmal Mukataaları”, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 20, 2010/2, s. 13.

⁵⁷ MŞS. 213, s. 215

⁵⁸ MŞS. 303, s. 37

⁵⁹ MŞS. 320, s. 204

⁶⁰ MŞS. 328.s. 1.

⁶¹ MŞS. 354, s. 61.

⁶² MŞS. 354, s. 71.

⁶³ MŞS. 354, s. 62.

⁶⁴ MŞS. 320, s. 204.

⁶⁵ MŞS. 328, s. 1.

⁶⁶ MŞS. 354, s. 61.

⁶⁷ MŞS. 320, s. 204.

yüzden vefat ettikleri sırada varislerinin yanlarında bulunmadığı ihtimali düşünülebilir.

Terekelerde devletin mirasçılığının olduğu başka bir durum ise; ölen kişinin yalnızca kocası veya karısının mirasçı olarak kalmasıdır. Bu durumda devletin mirastaki payı terekenin yarısı veya dörtte biridir.⁶⁸ Nahiyede eşlerin ve beytülmalın birlikte mirasçı olduğu beş tereke tespit edilmiştir. Aşağıdaki tabloda devletin ve eşlerin birlikte mirasçılık haklarının olduğu terekeler hakkında bilgi verilmiştir.

Tablo-4 Devletin Hak Sahibi Olduğu Terekeler

Tereke Sahibi	İkamet Ettiği Köy	Toplam Tereke (Kuruş)	Eşine Kalan Miktar (Kuruş)	Eşin Aldığı Pay	Devlete Kalan Miktar (Kuruş)	Devletin Aldığı Pay
Aişe Hatun ibnet-i Ali	Evrenos	489	138	% 28,22	138	% 28,22
Kahbe Mustafa bin Mustafa	Durasıllı	1522	280	% 18,39	800	% 52,56
Kuyulu Mehmed ibn-i bin Mustafa	Pınar	1353	159	% 11,75	444	% 32,81
Habib bin Abdullah	İsmailli	637	121	% 18,99	365	% 57,29
Çavuş? Ali ibn Abdullah	Osmançalı	340	47	% 13,82	141	% 41,47

Tabloda verilen bilgiler değerlendirildiğinde, sadece Evrenos köyünden Aişe Hatun'un mirasının eşi ve beytülmal arasında eşit paylaşıldığı,⁶⁹ diğer terekelerde devletin aldığı payın eşlerin almış olduğu paya göre daha fazla olduğu görülmektedir.

6-Vasiler

Tasarruf ehliyeti bulunmayan veya uzakta olduğu için mallarının başında bulunamayan kişiler için vasi tayinleri yapılmaktadır.⁷⁰ Genel olarak, annesi ölen çocuklara babaları, babaları ölen çocuklara ise anneleri vasi olarak atansa da vasilik konusunda kan bağından da önce gelen şey tayin edilen vasinin vasilik görevini hakkıyla yapabilecek bir kişi olmasıdır.⁷¹ Vasiler, görevlerini vasisi buldukları çocukların mallarına hiçbir suretle zarar vermeden yapmak zorundadır.⁷² Çocuklar kendi servetlerini idare edebilecek yaşa geldiklerinde vasilerin görevi son bulur.⁷³

Yunt Dağı nahiyesine ait 481 terekede vasi tayini yapılmıştır. Terekelerde "sagır" olarak kayıtlı 1051 çocuk vardır. Bu çocukların 16'sı gayrimüslimdir. Nahiyede, 261 terekede anne, 45 terekede baba, 45 terekede erkek kardeş, 1 terekede

⁶⁸ Öztürk, Askeri Kassama..., s. 87.

⁶⁹ MŞS. 303, s. 46.

⁷⁰ Cin-Akgündüz, s. 31.

⁷¹ Yavuz Cezar, "18. Yüzyılda Eyüp'te Para ve Kredi Konuları Üzerine Gözlemler", 18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam (Ed. Tülay Artan), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s. 28.

⁷² Mehmet Akif Aydın, "Eyüp Şer'iyye Sicillerinden 184, 185 ve 188 No'lu Defterlerin Hukuki Tahlili" 18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam (Ed. Tülay Artan), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s. 66.

⁷³ Ali Kaya, "17. Yüzyıl Bursa Şer'iyye Sicillerinin İslam Aile Hukuku Açısından Tahlili", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 17, Sayı: 1, 2008, s. 103.

kız kardeş, 12 terekede dede, 2 terekede babaanne, 47 terekede amca, 2 terekede amcaoğlu, 3 terekede dayı, 1 terekede ise hala vasi olarak görevlendirilmiştir. Bunların dışında 61 terekede akrabalık bağı olmayan vasiler ve bir terekede ise devlet görevlisi vasi olarak atanmıştır.⁷⁴ Bu uygulamalarda görüldüğü üzere çocuklar için gerekli durumlarda devlet görevlilerinden bir kişi vasi olarak atanarak yetimlerin malları devletin koruması altına alınabilmektedir.⁷⁵

Terekelerde “*haml-i mevkuf*” diye kaydedilen henüz doğmamış anne karnındaki çocukların hisseleri ayrılıp bu hisseler için vasi tayinlerinin yapıldığı görülmüştür. Miras taksimi gerçekleştirilirken doğacak olan çocuğun cinsiyetinin erkek olabileceği ihtimali göz önüne alınarak, anne karnındaki bu çocukların hisseleri erkeklere verilen oranda ayrılmıştır. Çocuk doğduğunda cinsiyeti kız olursa hissesinin fazla olan kısmı diğer mirasçılar arasında tekrardan pay edilmektedir.⁷⁶ Yunt Dağı nahiyesine ait terekelerin on üçünde haml-i mevkuf tabiri bulunmaktadır. Haml-i mevkuf tabiri bulunan terekelerin on ikisi Müslümanlara, biri ise gayrimüslimlere aittir. Müslümanlara ait çocukların sekizine anneleri,⁷⁷ üçüne akrabalık bağı olmayan kişiler,⁷⁸ birine ise amcası⁷⁹ vasi tayin edilmiştir. Gayrimüslimlere ait terekede geçen haml-i mevkufa ise dedesi vasi olarak tayin edilmiştir.⁸⁰

7-Gaipler

Nerede olduğu ve hayatta olup olmadığı belli olmayan kişilere gaib (mefkûd) denilmektedir.⁸¹ Terekelerde gaiplerin de hisseleri ayrılmıştır ve bu hisseler için vasi ve kayyum tayinleri yapılmıştır.

Terekelerde gaip olarak kayıtlı 67 kişi bulunmaktadır. Gaip olan kişilerin hepsi erkektir. Gaiplerden 46’sının nerede olduklarına dair terekelerde bilgi bulunmaktadır. Bu kişiler gaip olarak yazılmış olsalar da askerde oldukları belirtilmiştir. Terekelerde geçen gaiplerin sayısı 67 olmasına rağmen bu kişilerin bazıları kardeş olduğu için toplamda tayin edilen vasi ve kayyum sayısı 55’tir. Gaipler için 20 terekede akrabalık bağı olmayan kişiler, 19 terekede erkek kardeş, 7 terekede anne, 3 terekede kız kardeş, 2 terekede amcaoğlu, 2 terekede devlet görevlisi, 1 terekede amca, bir terekede ise kayınpederin vasi veya kayyum olarak tayin edildiği görülmüştür.

8-İsimler

Yunt Dağı nahiyesine ait terekelerde çeşitli isimler zikredilmiştir. Nahiye Müslüman erkeklerin isimleri; Mehmet, İsmail, Mustafa, Hüseyin, İbrahim, Osman, Hasan, Ali, Halil, Ahmet, Ömer, Süleyman, Musa, Yakup, Mahmut, Abdullah, Salih, Şerif, Ebubekir, Veli, Yusuf, Abdülaziz, Recep, Yasin, Sadullah, Bektaş, Tahir, İlyas, Abidin, Raşit, Nurullah, Emin, Veliyüddin, Abdülkadir, Durmuş, Ramazan, Kerim, Nuri, Beytullah, Bekir, Nasuh, Eyüp, Davut, Himmet, Şaban, Samet, Abdürrahim, Habip, Abdülkerim, Emrullah, Feyzullah, İsa, Zihni, Kasım, Şükrü ve Halit’tir. Terekelerde iki isimli kişiler de zikredilmiştir. İki isimli bu kişiler; Mehmet Ali, Şerif Ali, Besim Ali,

⁷⁴ MŞS. 364, s. 60.

⁷⁵ Mehmet Çanlı, “Eytam İdaresi ve Sandıklar (1851-1926)”, Türkler, Cilt: 14, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 94.

⁷⁶ Hamza Aktan, “İslam Aile Hukuku”, Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi II, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s. 433.

⁷⁷ MŞS. 318, s. 65; MŞS. 352, s. 7; MŞS. 364, s. 37, 130; MŞS. 295, s. 17; MŞS. 316, s. 57.

⁷⁸ MŞS. 296, s. 6; MŞS. 325, s. 46; MŞS. 364, s. 102.

⁷⁹ MŞS. 318, s. 65.

⁸⁰ MŞS. 296, s. 56.

⁸¹ Cin-Akgündüz, s. 14.

Şerif Ahmet, Zeynel Abidin, Ömer Ahmet, Veli İbrahim, Mustafa Ali, Hasan Ali, Ömer Halil, Halil İbrahim, Mahmut Yusuf ve Mustafa Samet'tir. Nahiyyede yaşayan gayrimüslim erkeklerin isimleri ise; Atnaş, Harlis, Estelyani, Cerban Harsend, Nirako, Ayaskal, Nabako, Yorgi, Manusa, Yani, Vasil, Lanband, Andon, Niyaki, Kostandi, Kornid, Nikola, Kaced, Anderya, Marko, Lazari, Kors ve Petro'dur.

Nahiyyede yaşayan kadınlar için zikredilen isimler ise; Fatıma, Ayşe, Hatice, Keziban, Şerife, Hamide, Elif, Atike, Rabia, Ümmügülsüm, Medine, Sultan, Ummuhan, Meryem, Rukiye, Cennet, Selime, Rahime, Tenzile, Hafize, Esmâ, Dudu, Döne, Huri, İhsaniye, Gülfidan, Radife, Hilmiye, Hanım, Vahide, Raşide, Huriye, Fadime, Döndü, Gülsüm, Ümmü, Gül, Server, Havva, Raziye, Neslihan, Emine, Elveda, Sülbiye, Gülistan, Hanife, Mihriban, Ünzile, Şehriban, İsmihan, Güllü, Zeynep, Zahide, Halime, Emetullah, Arife, Teslime, Nazife, Kerime ve Amine'dir. Nahiyyede yaşayan gayrimüslim kadınların isimleri ise; Yorgola, Remalye, Nazai, Mariko, Asri, Tanasula, Markoya, Kazine, Sarkıye, Subuniye, Arino, Sivaston, Fazite, Konte, Amuse, Esbelko, Kostanoniye, Resbend, Talede, Ergiri, Yağuna, Peraşkühle, Nezuline, Kunti, Bakurya ve Marya'dır.

Nahiyyede en sık kullanılan erkek ismi Mehmet'tir. Bu ismi sırasıyla Hüseyin, Mustafa, Ahmet ve Hasan isimleri takip etmektedir. Nahiyyede kadınlarda en sık kullanılan isim ise Ayşe'dir. Bu ismi ise sırasıyla Fatma, Hatice ve Sultan isimleri takip etmektedir.

9-Lakap ve Unvanlar

Bazı kişilere toplum içinde tanınmaları için kendi isimlerinin yanında başka bir isim daha verilebilmektedir. Kişilere sonradan verilen bu isimlere lakap denilmektedir.⁸² Yunt Dağı nahiyyesindeki tereke sahipleri bazen babalarının adı veya lakabıyla, bazen de babalarının meslekleri ya da memleketleri ile anılmaktadır. "Akçavuş oğlu, Akoğlanlı oğlu, Arap oğlu, Battal oğlu, Bazergan oğlu, Bıçakçı oğlu kızı, Bodur oğlu, Bulgurcu oğlu, Canbaz oğlu, Cedli oğlu, Çoban oğlu, Çullu oğlu, Dede oğlu, Demirci oğlu, Derici Karadonlu oğlu, Develi oğlu, Dürzi oğlu kızı, Emir oğlu, Genç Ali oğlu, Hatip oğlu, Hoca oğlu, Hüseyin Sarı oğlu, İmam Beşe oğlu, İmamoğlu, Kacırcı oğlu, Kahveci oğlu, Kaplan oğlu, Kara Ali oğlu, Kara Bekir oğlu, Karaca oğlu, Kara Hacı oğlu, Kara Hasan oğlu, Kara Hüseyin oğlu, Kara İbrahim oğlu, Karamanlı oğlu, Karaoğlan oğlu, Karataş oğlu, Kel oğlu, Kel Samet oğlu, Kılıcı oğlu, Kırılı oğlu, Kocagöz oğlu, Koca Hasan oğlu, Koca Himmət oğlu, Koca Hüseyin oğlu Koca İbrahim oğlu, Koca Kavuk oğlu, Koca Mahmud oğlu, Koca oğlu, Koca Osman oğlu, Kozak oğlu, Kör Ali oğlu, Köse Hasan kızı, Köse oğlu, Köse Ömer oğlu, Kulalı oğlu, Kundakçı oğlu, Küllü Davud oğlu, Küllü oğlu, Küreli oğlu, Macar oğlu, Manisalı oğlu, Pehlivan oğlu, Sarı Ahmet oğlu, Sarı Hüseyin oğlu, Sarı oğlu, Sarı Musa oğlu, Sarı Mustafa oğlu, Sarıyan oğlu, Solak oğlu, Tavazlı oğlu, Tenbel oğlu, Topal Ali oğlu, Topçu oğlu, Uzun oğlu, Uzun oğlu kızı, Veli göz oğlu, Veli oğlu, Vezir oğlu, Yağlı oğlu" bu lakaplar arasındadır.

Terekelerde bu lakaplar dışında tereke sahiplerine kendi meslekleri, memleketleri, fiziksel özellikleri veya başka bir nedenle verilen lakaplar da yer

⁸² Ertan Gökmen, "Osmanlı Taşrasında Lâkaplar (Demirci Kazası Örneği)", Türk Yurdu, Aralık 2011, Cilt: 31, Sayı: 292, s. 162.

Geçmişten Günümüze Manisa

almaktadır. “Karaman,⁸³ Koca,⁸⁴ Kahveci,⁸⁵ Çavuş,⁸⁶ Bacaksız,⁸⁷ Küçük,⁸⁸ Kahpe,⁸⁹ Köse,⁹⁰ Deli,⁹¹ Kuyulu,⁹² İzmirli,⁹³ Karamanlı,⁹⁴ Boşnak,⁹⁵ Çerçi,⁹⁶ Zenci,⁹⁷ Koca İmam,⁹⁸ Muğlalı,⁹⁹ Trabzonlu,¹⁰⁰ Tekeli,¹⁰¹ Kocabaş,¹⁰² Taşçı,¹⁰³ Parçalı,¹⁰⁴ Konyalı,¹⁰⁵ Sarı,¹⁰⁶ Kara,¹⁰⁷ Hoca,¹⁰⁸ Çerkez,¹⁰⁹ Kozakçı,¹¹⁰ Kürt,¹¹¹ Bakkal,¹¹² Pehlivan,¹¹³ Hatip,¹¹⁴ Şakranlı¹¹⁵” bu lakaplar arasındadır.

Terekelerde lakapların dışında bazı unvanlar da geçmektedir. Tereke sahiplerinin 79’u hacı, 18’i molla, 3’ü hacı ve molla, 6’sı hoca, 3’ü ağa, 7’si ise Efendi unvanını taşımaktadır.

Terekelerde, tereke sahiplerinin doğrudan sahip oldukları bu unvanlar dışında kendilerine babaları vasıtasıyla verilen unvanlar da vardır. Tereke sahiplerine babaları vasıtasıyla verilen unvanlar ise; “Ağa oğlu, Hacı Sarı oğlu, İbrahim Ağa oğlu, Çelebi oğlu, Derviş oğlu, El-hâc Ali oğlu, El-hâc Hasan oğlu, El-hâc Mehmet oğlu, El-hâc Osman oğlu, El-hâc Recep oğlu, Molla Beşe oğlu, Molla Halil oğlu, Molla Hasan oğlu, Molla İsmail oğlu, Molla oğlu, Hacı Abdullah oğlu, Hacı Ahmed oğlu, Hacı Emir oğlu, Hacı İsmail oğlu, Hacı Mustafa oğlu, Hacı oğlu, Hacı Osman Ağa oğlu, Hacı Samet oğlu”dur.

10-Meslekler

Tereke kayıtları vefat eden kişilerin meslekleri hakkında da bilgi vermektedir. Yunt Dağı nahiyesine ait terekelerde mesleği belirtilen yirmi iki kişi bulunmaktadır.

⁸³ MŞS. 359, s. 31.

⁸⁴ MŞS. 296, s. 124.

⁸⁵ MŞS. 299, s. 35.

⁸⁶ MŞS. 347, s. 21.

⁸⁷ MŞS. 299, s. 104.

⁸⁸ MŞS. 299, s. 167.

⁸⁹ MŞS. 303, s. 25.

⁹⁰ MŞS. 299, s. 109.

⁹¹ MŞS. 296, s. 170.

⁹² MŞS. 315, sayfa no yok.

⁹³ MŞS. 318, s. 88.

⁹⁴ MŞS. 318, s. 55.

⁹⁵ MŞS.318, s. 41.

⁹⁶ MŞS.320, s. 204.

⁹⁷ MŞS. 325, s. 24.

⁹⁸ MŞS. 325, s. 82.

⁹⁹ MŞS. 354, s. 61.

¹⁰⁰ MŞS. 328, s. 1.

¹⁰¹ MŞS. 354, s. 71.

¹⁰² MŞS. 364, s. 16.

¹⁰³ MŞS. 357, s. 17.

¹⁰⁴ MŞS. 357, s. 45.

¹⁰⁵ MŞS. 357, s. 61.

¹⁰⁶ MŞS. 364, s. 77.

¹⁰⁷ MŞS. 299, s. 44.

¹⁰⁸ MŞS. 295, s. 21.

¹⁰⁹ MŞS. 361, s. 29.

¹¹⁰ MŞS. 364, s. 42.

¹¹¹ MŞS. 364, s. 75.

¹¹² MŞS. 364, s. 116.

¹¹³ MŞS. 296, s. 169.

¹¹⁴ MŞS. 325, s. 6.

¹¹⁵ MŞS. 295, s. 43.

“Pehlivan,¹¹⁶ kahveci,¹¹⁷ çoban (2),¹¹⁸ çerçi,¹¹⁹ imam,¹²⁰ kalaycı,¹²¹ bakırcı,¹²² medrese öğrencisi,¹²³ taşçı,¹²⁴ deveci,¹²⁵ bakkal,¹²⁶ hatip (3),¹²⁷ kozakçı,¹²⁸ kavvâs (2),¹²⁹ çavuş (4)¹³⁰” bu meslekler arasındadır.

Nahiyede meslekler konusunda fazla çeşitlilik bulunmamaktadır. Diğer tereke sahiplerinin tarım ve hayvancılık ile uğraşmalarından dolayı mesleklerinin belirtilmediği düşünülebilir.

11-Vasiyet

Bir kimsenin ölmeden evvel para veya malının bir kısmını nerelere ya da kimlere bağışlayacağını belirlemesine vasiyet denir.¹³¹ Tereke sahibinin vasiyet olarak bıraktığı miktarın terekesinin üçte birini aştığı durumlarda mirasçıların rızasının alınması gerekmektedir.¹³² Osmanlı hukukunda Müslümanlar ile gayrimüslimlerin birbirlerinin lehine vasiyette bulunabilme hakları vardır.¹³³

Yunt Dağı nahiyesine ait terekelerin 147’sinde vasiyet yapıldığı görülmüştür. Bu vasiyetlerin on biri kadınlar tarafından yapılmıştır. Nahiyedeki vasiyetlerin; 127’si 10-1000, 16’sı 1001-3000, 2’si 3001-4000, 2’si 4001-15481 kuruş arasındadır. Terekelerde geçen en yüksek vasiyet miktarı 15481 kuruş ile Örencik köyünden Ebubekir oğlu El-hâc İsmail bin Abdullah’a aittir.¹³⁴ En düşük vasiyet ise on kuruş olup Yenice köyünden El-hâc Hüseyin bin Veli ibn Veliyüddin’e aittir.¹³⁵ Vasiyetlerin sadece ikisinin ne için yapıldığı belirtilmiştir. Bu vasiyetlerden biri Dere köyden Cennet Hatun ibnet-i Mehmet’e aittir. Cennet Hatun’un 490 kuruşluk mirasının 50 kuruşu su hayratı için ayrılmıştır.¹³⁶ Diğer terekenin sahibi ise Seklik köyünden Kara Ali oğlu Mehmet bin Ali’dir. Bu kişi ise 3400 kuruşluk terekesinin 1065 kuruşunu devletin hazinesine bağışlamıştır.¹³⁷

B-Terekelerde Yer Alan Menkul ve Gayrimenkuller

1-Meskenler

Nahiyede ikamet eden 626 tereke sahibinden 369’unun terekesinde ev bulunmaktadır (% 58,94). Terekelerde on bir kişinin iki, altı kişinin üç evi bulunduğu için toplamda tespit edilen ev sayısı 392’dir. Bu evlerin sekizi gayrimüslimlere aittir.

¹¹⁶ MŞS. 296, s. 169.

¹¹⁷ MŞS. 299, s. 35.

¹¹⁸ MŞS. 303, s. 37; MŞS. 364, s. 73.

¹¹⁹ MŞS. 320, s. 204.

¹²⁰ MŞS. 325, s. 82.

¹²¹ MŞS. 328, s. 1.

¹²² MŞS. 354, s. 61.

¹²³ MŞS. 354, s. 71.

¹²⁴ MŞS. 357, s. 17.

¹²⁵ MŞS. 364, s. 60.

¹²⁶ MŞS. 364, s. 116.

¹²⁷ MŞS. 293, s. 215; MŞS. 295, s. 18; MŞS. 325, s. 6.

¹²⁸ MŞS. 364, s. 42.

¹²⁹ MŞS. 296, s. 23; MŞS. 357, s. 9.

¹³⁰ MŞS. 295, s. 7; MŞS. 347, s. 21, 24; MŞS. 359, s. 44.

¹³¹ Aktan, s. 431.

¹³² Hasan Yüksel, “Vakfiyelere Göre Osmanlı Toplumunda Aile”, Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi II, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları No:71, Ankara, 1992, s. 471.

¹³³ Gülnihal Bozkurt, Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914), Türk Tarih Kurumu Yayınları VII. Dizi- Sayı 107, Ankara, 1996, s. 15.

¹³⁴ MŞS. 357, s. 25.

¹³⁵ MŞS. 295, s. 8.

¹³⁶ MŞS. 357, s. 121.

¹³⁷ MŞS. 299, s. 71.

Terekelerde kadınlara ait ev sayısı oldukça azdır. Kadınlara ait olan 78 terekenin sadece on ikisinde ev bulunmaktadır (% 15,38). Erkek tereke sahiplerinin ise % 65,14'ünün terekesinde ev yer almaktadır. Terekelerde evler genel olarak bir bâb diye zikredilmiştir. Bazı evler harabe¹³⁸ ve köhne¹³⁹ gibi sıfatlarla birlikte verilmiştir. Terekelerde bir evin ise ahşap¹⁴⁰ olduğu belirtilmiştir. Bu bilgilerin dışında terekelerde evlerin vasıflarına dair bilgiler bulunmamaktadır. Terekelerde geçen en düşük ev miktarı 20 kuruştur. Nahiyede evinin değeri 20 kuruş olan iki kişi bulunmaktadır. Bu evlerden biri Seklik köyünden Ebubekir bin Mustafa'ya,¹⁴¹ diğeri ise Eğri köyünden Eyüb ibn Abdullah'a ait bulunmaktadır.¹⁴² Terekelerde geçen en yüksek ev fiyatı ise 8500 kuruştur. Bu evin sahibi Dellaklar köyünden El-hâc İbrahim bin el-hâc Hasan'dır.¹⁴³

Nahiyede aşiretlerde yaşayan bazı kişilerin terekelerinde ise mesken olarak çadır (hayme) bulunmaktadır. Aşiretlerde yaşayan 37 kişinin terekesinde çadır, on sekiz kişinin terekesinde ise ev bulunmaktadır. İki kişinin terekesinde ise hem çadır hem de ev bulunmaktadır.¹⁴⁴ Terekelerde çadır için zikredilen en düşük fiyat 15 kuruştur. Bu çadırın sahibi Derici aşiretine mensuptur.¹⁴⁵ Terekelerde çadır için geçen en yüksek fiyat ise 500 kuruştur. Bu çadır kıldan yapılmıştır. Bu çadırın sahibi de Derici aşiretine mensup bulunmaktadır.¹⁴⁶

2-Değirmenler

Yunt Dağı nahiyesine ait terekelerde nahiyenin dört farklı köyünde değirmen bulunduğu tespit edilmiştir. Bu değirmenler Tavukçukuru (2000 kuruş), Yağcılar (2000 kuruş), Örselli (1500 kuruş), Değirmendere (1200 kuruş) köylerine ait terekelerde bulunmaktadır.

3-Kitaplar

Nahiyede sadece 10 terekede kitaba rastlanmıştır (% 1,59). Nahiyede terekesinde kitap bulunan kişiler şunlardır: Yenice köyünden Tekeli Halil Efendi ibn Abdullah'ın terekesinde yazma Kelam-ı Kadim (100 kuruş) ve Basma Kelam-ı Kadim (35 kuruş), Yağcılar köyünden Ali Molla bin Mehmed'in terekesinde Kelam-ı Kadim (80 kuruş), Karasıllı Köyünden Hatip Şerif Ali ibn Mehmed bin Abdullah'ın terekesinde Kelam-ı Kadim kelimesi (60 kuruş), Yenice köyünden Kulalı Ali Efendi ibn Hasan bin Abdullah'ın terekesinde kütüb-i mütenevvia (50 kuruş), Köseler köyünden Halil Hoca bin Ahmet'in terekesinde kitab-ı mühimme (30 kuruş), Uzunhasanlı köyünden Molla Hüseyin ibn Ali'nin terekesinde hurda kitap (100 kuruş), Beydere köyünden Hasan Hoca bin Ali bin Abdullah'ın terekesinde ise bir miktar kitap evrakı (30 kuruş). Terekesinde kitap bulunan kişilerin üçü ise Derici aşiretine mensuptur. Derici aşiretinden Demirci oğlu el-hâc Veli ibn Osman'ın terekesinde Kelam-ı Kadim (100 kuruş), el-hâc Sünbül bin Abdürrahim bin Abdullah'ın terekesinde Mushaf-ı Şerif (4,5 kuruş), Demirci oğlu el-hâc Veli Mehmet bin Osman bin Abdullah'ın terekesinde ise iki adet Kelam-ı Kadim (100 kuruş) bulunmaktadır. Nahiyede kitaplarının tutarı en fazla olan kişi Yeniceköy medresesinde öğrenim görmekte iken ölen Tekeli Halil

¹³⁸ MŞS. 318, s. 90; MŞS. 349, s. 115.

¹³⁹ MŞS. 318, s. 81.

¹⁴⁰ MŞS. 352, s. 32.

¹⁴¹ MŞS. 296, s. 40.

¹⁴² MŞS. 295, s. 51.

¹⁴³ MŞS. 346, s. 77.

¹⁴⁴ MŞS. 325, s. 21, 35.

¹⁴⁵ MŞS. 318, s. 93.

¹⁴⁶ MŞS. 328, s. 138.

Efendi ibn Abdullah'tır.¹⁴⁷ Terekesinde kitap bulunan kişilerin hepsi erkektir. Kitaplar içerisinde dini bilgi veren kitapların sayısı daha fazladır.

4-Köleler

Savaşta veya başka bir şekilde ele geçirilen, özgürlüğü olmayan, mal statüsünde kabul edilip para ile alınıp satılabilen kişilere köle denir.¹⁴⁸ Köleler mal olarak kabul edildikleri için mal sahibi olamamaktadırlar. Kölelerin üzerinde mal olsa bile bu mallar yine efendilerine ait olmaktadır. Efendisi ölen bir köleye maddi değer biçildiği ve bu kölenin efendisinin malları arasına kaydedilip mirasçılar arasında paylaşıldığı terekelerde görülen bir durumdur.¹⁴⁹

Yunt Dağı nahiyesinde Sarıçam¹⁵⁰ ve Pelitalanı¹⁵¹ köylerine ait terekelerde kölelerin bulunduğu tespit edilmiştir. Sarıçam köyündeki kölenin değeri 800 kuruş, Pelitalanı köyündeki kölenin değeri ise 1000 kuruştur. Sarıçam köyünde yaşayan tereke sahibinin toplam terekesi 1400 kuruş, Pelitalanı köyünde yaşayan tereke sahibinin toplam terekesi ise 8593 kuruştur. Bu kölelerin ikisinin de zenci gulam olduğu terekelerde belirtilmiştir.

5-Ev Eşyaları

Nahiyeye ait terekelerde çeşitli ev eşyaları zikredilmiştir. Tereke sahiplerinin mutfakta kullandıkları eşyalar; sahan, kapaklı sahan, sini, tahta sini, kazan, bıçak, çatal, kaşık, bardak, tas, çorba tası, un tası, çanak, kapaklı çanak, tabak, maşa, esiran, tava, pekmez tavası, tatlı tavası, helva tavası, el tavası, yumurta tavası, iki kulplu tava, tencere, kapaklı tencere, kapaksız tencere, küp, pekmez küpü, havan, güğüm, lenger,¹⁵² kahve takımı, kahve aletleri, sofrası, yağ şişesi ve nihaledir. Nahiyede evlerinin içini döşemede kullanılan eşyalar ise; döşek, yorgan, yastık, minder, kilim, halı, hasır, seccade, çul, keçe, yatak takımı, oda takımı, döşek örtüsü, yastık yüzü, çarşaf, şilte, gergi, hasır, bohça, kutu, yün, yapağı, heybe, çuval, harar, balya, torba, iskemle, çerçeve ve taban tahtasıdır. Terekelerde bu eşyaların dışında günlük işlerde kullanılan eşyalara da rastlanmıştır. Bu eşyalar ise çıkırık, kirman, kıl tarağı, yapağı tarağı, kırkılık, balta, nacak, çapa, tırpan, kürek, kazma, testere, örs, keser, demir tuzak, demir sac, kantar, hamamiye, peşkir, ayna, tarak, sabun, nargile, tespih, ibrik, leğen, sele, sepet, kefe, urgan ve kahve değirmenidir. Nahiyede zengin, orta halli ve fakir tereke sahiplerinin kullandıkları ev eşyaları arasında büyük bir fark bulunmamaktadır.

6-Giysiler ve Kumaşlar

Nahiyeye ait terekelerde çeşitli giysi ve kumaş isimlerinin adı geçmektedir. Erkeklerle ait terekelerde geçen giyim eşyaları olarak; don, kuşak, gömlek, elbise, libas, entari, mintan, nimten, fistan, ferace, maşlah,¹⁵³ şalvar, torlak, aba, cebe, hırka,

¹⁴⁷ MŞS. 354, s. 71.

¹⁴⁸ Güven Dinç, Cemil Çiçek, "Kıbrıs'ta Kölelik (1800-1878)", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 23, Güz 2012, s.185.

¹⁴⁹ İzzet Sak, Şer'iyye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler (17. ve 18. Yüzyıllar), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi, Basılmamış Doktora Tezi, Konya, 1992, s. 15.

¹⁵⁰ MŞS. 296, s. 98.

¹⁵¹ MŞS. 302, s. 68.

¹⁵² Geniş, derinliği fazla olmayan, susuz yemekleri servis etmek için kullanılan kaplara verilen addır, Bkz. Emine Karpuz, "Anadolu Mutfaklarında Kullanılan Bakır Kaplar ve Osmanlı Dönemi Örnekleri", Türkler, Cilt: 12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 696.

¹⁵³ Osmanlı'da çarşaf ve ferace için kullanılan bir tabirdir, Bkz. Mehmet Özkarcı, "Eski Türkçede Kullanılan Dokuma ve Giyim Terimleri", Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:12, Erzurum, 1995, s. 322.

kaftan, ihram, uçkur, yağmurluk, kepenek, abdestlik, peştamal, pazubent, sarık, çorap ve çizme bulunmaktadır.

Kadınlara ait terekelerde geçen giyim eşyaları ise; cebe, entari, libas, fistan, ferace, hırka, yağmurluk, gömlek, don, uçkur, kuşak, şal, yazma, yemeni ve çizmedir. Terekelerde kadınlara ve erkeklere ait eşyalar ile birlikte çeşitli kumaş çeşitleri de zikredilmiştir. Basma, bez, pamuklu, ipekli, yünlü, şitari, abani, taraklı, alaca, kadife, kutni, kumaş, çuka, Hama, Harput, Trablus, efrenc ve Sivasi bu kumaş çeşitleri arasındadır. Nahiyede zengin, orta halli ve fakir tereke sahiplerinin giyim eşyaları arasında büyük bir fark bulunmamaktadır.

7-Terekelerde Yer Alan Silahlar

Terekelerde yer alan kişisel eşyalardan biri de silah ve silah takımlarıdır. Terekelerde zikredilen silah ve silah takımları; tüfek, simli tüfek, tek tüfek, çifte tüfek, tabanca, bıçak, simli tabanca, sarı takım tabanca, gümüşlü tabanca, kara takım tabanca, palaska, harbi ve silahlıktır.

Nahiyede 126 kişinin terekesinde silah yer almaktadır. Bu 126 kişinin 16'sı aşiretlere mensuptur. Köylerde yaşayan kişiler aşiretlerde yaşayanlara göre daha fazla silah sahibidir. Terelerinde silah yer alan kişilerden ikisi kadındır. Bu kadınlardan biri Örencik köyünde ikamet etmektedir. Fatıma bint-i Mehmet isimli bu kadının terekesinde 90,5 kuruş değerinde bir tüfek ve dört kuruş değerinde bir adet tabanca bulunmaktadır. Terekesinde silah bulunan diğer kadın ise Yayla köyündendir. Emine isimli bu kadının terekesinde 110 kuruş değerinde bir tabanca bulunmaktadır.

8-Hayvancılık ve Koşum Aletleri

Yunt Dağı nahiyesine ait terekelerde hayvancılığın önemli bir yer tuttuğu ve önemli bir gelir kaynağı olduğu tespit edilmiştir. Terekelerdeki bilgilerden yola çıkarak nahiyede büyükbaş, küçükbaş ve yük, yolcu taşıma işlerinde kullanılan hayvanların yetiştirildiği görülmüştür. Nahiyedeki tereke sahiplerinin 408'inin büyükbaş hayvanı bulunmaktadır (% 65,17). Terekelerde büyükbaş hayvan olarak inek, öküz, dana, buzağı, düve, manda, malak ve tosun geçmektedir. Nahiyede en çok yetiştirilen büyükbaş hayvan inek ve öküzdür. 304 kişinin terekesinde inek, 254 kişinin terekesinde ise öküz bulunmaktadır. Terekesinde inek bulunan kişilerin 170'in terekesinde bir, 78'inin terekesinde ise iki adet inek bulunmaktadır. Terekesinde öküz bulunan kişilerin ise 97'sinin terekesinde bir, 131'inin terekesinde ise iki adet öküz bulunmaktadır. Nahiyede 142 kişinin terekesinde hem inek hem de öküz bulunmaktadır. Terekelerde verilen bilgilere göre büyükbaş hayvanların ortalama fiyatları; inek 402,5 kuruş, öküz 530 kuruş, düve 251 kuruş, dana 206,33 kuruş, tosun 256,6 kuruş, manda 1500 kuruştur.¹⁵⁴

Yunt Dağı nahiyesinde büyükbaş hayvana en sık rastlanılan terekeler; Kalabak, Tavukçukuru, İsmaili, Seklik, Yenice, Uzunhasanlı, Durasıllı, Akçaköy, Örencik, Değirmendere, Dere, Pelitalanı, Uzunlar, Öksüzler, Yağcılar, Osmançalı, Seyitli, Kapukaya, Hacıömerli, Kafirboz ve Karahüseyinli köylerine aittir. Aşiretler arasında ise Derici aşiretine ait terekelerde inek ve öküze sıkça rastlanmıştır.

Nahiyede 191 kişinin terekesinde küçükbaş hayvan bulunmaktadır. Nahiyeye ait terekelerde zikredilen küçükbaş hayvanlar koyun, yoz ağnam, kısır ağnam, koç, kuzu, keçi, yoz keçi, kısır keçi, teke ve oğlaktır. Nahiyede genelinde koyun yetiştiriciliği keçi yetiştiriciliğine göre ön plandadır. Nahiyede 67 kişinin terekesinde 1-25, 35 kişinin terekesinde 26-50, 8 kişinin terekesinde 51-75, 3 kişinin terekesinde 76-100,

¹⁵⁴ Hayvanlara ait bu değerler tespit edilirken manda hariç diğer hayvanlara ait 15 fiyat alınmış ve bunların aritmetik ortalaması verilmiştir.

4 kişinin terekesinde 101-150 koyun bulunmaktadır. Nahiye 44 kişinin terekesinde 1-25, 18 kişinin terekesinde 26-50, 5 kişinin terekesinde 51-75, 5 kişinin terekesinde 76-100, 2 kişinin terekesinde ise 101-200 keçi bulunmaktadır. Nahiye yetiştirilen küçükbaş hayvanların ortalama fiyatları; koyun 96,49 kuruş, yoz koyun 91,65 kuruş, kısır koyun 71,66 kuruş, koç, 171 kuruş, kuzu 40,52 kuruş, keçi 61,412 kuruş, kısır keçi 40,415 kuruş, oğlak 25 kuruştur.¹⁵⁵

Nahiye koyun ve keçiye en sık rastlanılan terekeler; Kalabak, Uzunhasanlı, Söğütlü, Koru, Öksüzler, Seyitli, Karakuzu, Yağcılar, Bayramcılar köylerine aittir. Aşiretlerde ise koyun ve keçiye en sık Derici, Karayağcı, Karayahşi ve Kobak aşiretlerinde rastlanmaktadır.

Nahiye 410 kişinin terekesinde yük, yolcu ve koşum hayvanına rastlanmıştır. Nahiye ait terekelerde geçen yük, yolcu ve koşum hayvanları; merkep, sığa, katır, kısırak, at, tay, beygir, deve, torum ve köşektir.¹⁵⁶ Nahiye bu işlerde merkep, kısırak ve beygir fazlaca kullanılmaktadır. Nahiye 181 kişinin bir, 14 kişinin iki merkebi, 157 kişinin bir, altı kişinin iki beygiri, 48 kişinin bir, 22 kişinin 2 kısrağı bulunmaktadır. Yük, yolcu ve koşum işlerinde kullanılan hayvanların ortalama fiyatları; merkep 301 kuruş, katır 706,66 kuruş, at 438,12 kuruş, beygir 433,83 kuruş, tay 304,4 kuruş, deve 985,66 kuruştur.

Terekelerde bu hayvanların dışında kümes hayvanı, arı ve ipek böceği yetiştiriciliği de yapıldığı tespit edilmiştir. Nahiye ait terekelerin sadece iki tanesinde kümes hayvanı tespit edilmiştir. Terekelerde geçen kümes hayvanları; iki kaz¹⁵⁷ ve beş Mısır tavuğudur.¹⁵⁸ Karaahmetli, Paşa, Durasıllı ve Kışla köylerine ait terekelerde ise arı kovanlarına rastlanmıştır. Ayrıca Ahmedli,¹⁵⁹ Muslih,¹⁶⁰ Dere,¹⁶¹ Kalabak,¹⁶² Sarıahmedli,¹⁶³ Örencik,¹⁶⁴ Uzunhasanlı,¹⁶⁵ Kalemli,¹⁶⁶ Hacıömerli,¹⁶⁷ köylerinde ise ipek tespit edilmiştir.

Terekelerde bir takım hayvansal ürünler de tespit edilmiştir. Bu ürünler kıl,¹⁶⁸ yün,¹⁶⁹ yumurta,¹⁷⁰ sadeyağ¹⁷¹ ve peynirdir. Terekelerde hayvanları işe koşmada kullanılan aletler de yer almaktadır. Terekelerde bulunan koşum takımları; 1 adet

¹⁵⁵ Küçükbaş hayvanlara ait bu değerler tespit edilirken koyun, kuzu ve keçiye ait on beş fiyat, yoz koyunlara ait on iki fiyat, kısır koyun ve koçlara ait 6 fiyat, kısır keçi ve oğlağa ait 4 fiyat esas alınmış ve bunların aritmetik ortalaması verilmiştir. Terekelerde diğer hayvanlardan ayrı olarak yazılan yoz keçi ve tekeye ait birer fiyat olduğu için bu hayvanların fiyatlarının aritmetik ortalaması verilmemiştir. Terekelerde yoz keçi için verilen fiyat 40, teke için verilen fiyat ise 95 kuruştur.

¹⁵⁶ Deve yavrularının altı aylığa kadar olanına köşek, iki yaşına kadar olanına ise torum denir. Bkz. Mehmet Eröz, Yörükler, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1991, s. 150.

¹⁵⁷ MŞS. 293, s. 217.

¹⁵⁸ MŞS. 325, s. 57.

¹⁵⁹ MŞS. 296, s. 38.

¹⁶⁰ MŞS. 296, s. 124.

¹⁶¹ MŞS. 299, s. 71.

¹⁶² MŞS. 299, s. 72.

¹⁶³ MŞS. 357, s. 22.

¹⁶⁴ MŞS. 357, s. 39.

¹⁶⁵ MŞS. 357, s. 45.

¹⁶⁶ MŞS. 364, s. 101.

¹⁶⁷ MŞS. 295, s. 59.

¹⁶⁸ MŞS. 364, s. 60.

¹⁶⁹ MŞS. 361, s. 28.

¹⁷⁰ MŞS. 293, s. 225.

¹⁷¹ MŞS. 364, s. 21

kolan,¹⁷² 4 adet gem,¹⁷³ 2 adet eğer,¹⁷⁴ 1 adet eğer takımı,¹⁷⁵ 2 adet yular,¹⁷⁶ bir adet nal¹⁷⁷ ve bir adet boyunduruktur. ¹⁷⁸

9-Terekelerde Zikri Geçen Tarım Ürünleri ile Yiyecek Maddeleri

Nahiye ait terekelerde tespit edilen bir başka ekonomik faaliyet türü ise tarımdır. Nahiye buğday, darı, arpa, pamuk, burçak, palamut, nohut, tütün, üzüm, zeytin, çavdar, çitlembik, bakla, soğan, börülce, çeltik, sumak, susam, bamya, yemiş, kavak, armut, ceviz, menengiç, erik üretimi yapılmaktadır. Nahiye tarımsal üretimde en büyük pay buğday ve palamut üretimine aittir. Nahiye buğday ve palamuttan sonra yaygın olarak üretilen ürünler; darı, arpa ve zeytindir. Terekelerde palamut üretimi yaygın olarak; Yenice, Örselli, Maldan, Pelitalanı, Seyitli ve Akça köylerinde görülmüştür.

Terekelerde bir takım yiyecek maddelerine de rastlanmıştır. Terekelerde yer alan yiyecek maddeleri; pekmez,¹⁷⁹ bulgur,¹⁸⁰ un,¹⁸¹ kahve,¹⁸² tuz,¹⁸³ yağ,¹⁸⁴ tarhanadır.¹⁸⁵ Terekelerde tarımsal üretimde kullanılan aletlere de yer verilmiştir. Terekelerde geçen tarım aletleri; orak,¹⁸⁶ saban,¹⁸⁷ saban demiri,¹⁸⁸ burğu,¹⁸⁹ çift takımı,¹⁹⁰ çift alati,¹⁹¹ çift demiri,¹⁹² rençber alati,¹⁹³ araba,¹⁹⁴ öküz arabası,¹⁹⁵ öküz arabası alati, araba demiri,¹⁹⁶ köhne araba,¹⁹⁷ köhne araba takımı,¹⁹⁸ köhne teker,¹⁹⁹ değirmen alati²⁰⁰ ve bulgur taşıdır.²⁰¹ Terekelerde bunların dışında kereste,²⁰² tahta²⁰³ ve saman²⁰⁴ bulunduğu da tespit edilmiştir.

¹⁷² MŞS. 364, s. 101.

¹⁷³ MŞS. 293, s. 217.

¹⁷⁴ MŞS. 296, s. 23.

¹⁷⁵ MŞS. 357, s. 46.

¹⁷⁶ MŞS. 364, s. 76.

¹⁷⁷ MŞS. 320, s. 204.

¹⁷⁸ MŞS. 364, s. 110.

¹⁷⁹ MŞS. 352, s. 27; MŞS. 357, s. 25.

¹⁸⁰ MŞS. 295, s. 40; MŞS. 364, s. 9.

¹⁸¹ MŞS. 293, s. 200; MŞS. 299, s. 71.

¹⁸² MŞS. 357, s. 9; MŞS. 359, s. 46.

¹⁸³ MŞS. 364, s. 39.

¹⁸⁴ MŞS. 364, s. 41.

¹⁸⁵ MŞS. 318, s. 76; MŞS. 364, s. 21.

¹⁸⁶ MŞS. 325, s. 5.

¹⁸⁷ MŞS. 299, s. 68.

¹⁸⁸ MŞS. 352, s. 53.

¹⁸⁹ MŞS. 357, s. 22.

¹⁹⁰ MŞS. 364, s. 101.

¹⁹¹ MŞS. 295, s. 17.

¹⁹² MŞS. 359, s. 44.

¹⁹³ MŞS. 295, s. 64.

¹⁹⁴ MŞS. 293, s. 197.

¹⁹⁵ MŞS. 364, s. 21.

¹⁹⁶ MŞS. 325, s. 9.

¹⁹⁷ MŞS. 364, s. 41.

¹⁹⁸ MŞS. 357, s. 123.

¹⁹⁹ MŞS: 349, s. 93.

²⁰⁰ MŞS. 364, s. 74.

²⁰¹ MŞS. 357, s. 9.

²⁰² MŞS. 299, s. 68; MŞS. 352, s. 39.

²⁰³ MŞS. 357, s. 22; MŞS. 361, s. 28.

²⁰⁴ MŞS. 299, s. 72; MŞS. 349, s. 74.

Sonuç

Yunt Dağı nahiyesi ile ilgili incelediğimiz terekelerin toplam miktarı 2.808.341 kuruştur. Bu meblağın 432.243 kuruşu gayrimenkullere (% 15,39), 2.164.818 kuruşu (% 77,08) ise menkullere aittir. 211.280 kuruş ise sınıflandırma dışında kalan tutardır. Nahiye hayvancılığın önemli bir gelir kaynağı olduğu görülmüştür. Hayvancılığa ait toplam meblağ 1.295.409 kuruştur. Bu meblağ ile hayvancılık toplam terekenin % 46,12'sini oluşturmaktadır. Nahiye tarıma ait toplam miktar ise 282.728 kuruştur. Bu meblağ toplam terekenin % 10,06'sını oluşturmaktadır. Nahiye ait terekelerde borçlara ve terekelerden alınan vergilere ayrılan toplam miktar ise 571.548 kuruştur. Nahiye ikamet eden kişilerin % 51,43'ü 100-3000 kuruş, % 20,76'sı ise 3001-5000 kuruş arasında terekeye sahiptir.

Bu çalışma neticesinde nahiye çok eşliliğin yaygın olmadığı görülmüştür. Nahiye bir, iki, üç ve dört çocuklu aileler çoğunluktadır. Nahiye sagir ve haml-i mevkuf çocuklar için yapılan vasi tayinlerinde çocukların anneleri çoğunluktadır. Terekelerde gaipler için tayin edilen vasilerde ise akrabalık bağı olmayan kişiler çoğunluktadır. Nahiye ait terekelerde Mehmet, Hüseyin, Mustafa, Ahmet ve Hasan isimleri sıkça kullanılmıştır. Ayşe, Fatma, Hatice ve Sultan ise kadınlarda sıklıkla kullanılan isimlerdir. Bu durum, nahiye isim koyma kültüründe peygamber sevgisinin önemli bir yer edindiğini göstermektedir. Terekelerde mesleği belirtilen kişi sayısı oldukça azdır. Bu durum nahiye halkının tarım ve hayvancılık ile meşgul olduğunu, tarım ve hayvancılık dışında bir mesleklerinin olmadıklarını düşündürmektedir. Nahiye ait terekeler kadınların çok azının ev sahibi olduğunu göstermektedir. Nahiye sadece on kişinin terekesinde kitaba rastlanmıştır. Bu kitapların büyük bir bölümü Kur'an-ı Kerim'dir.

Nahiye ait terekeleri incelemeye evvel tereke miktarları düşük olan kişiler ile tereke miktarları yüksek olan kişilerin kullandıkları ev eşyaları, giyim eşyaları arasında fark ya da çeşitlilik olacağını düşünülmüş olsa da terekelerde yer alan bilgiler bu tür hususlarda büyük farklar olmadığı göstermiştir.

KAYNAKÇA

Manisa Şer'iyye Sicili Defter No: 293, 295, 296, 299, 302, 303, 308, 310, 311, 315, 316, 318, 320, 324, 325, 328, 331, 332, 338, 346, 347, 349, 352, 354, 357, 359, 361, 364.

Aktan, Hamza, "İslam Aile Hukuku", Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi II, T.C Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları No: 71, Ankara, 1992, ss. 396-433.

Aydın, M. Akif, "Eyüp Şer'iyye Sicillerinden 184, 185 ve 188 Numaralı Defterlerin Hukuki Tahlili", 18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam (Ed. Tülay Artan) Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998. ss. 65-71.

Barkan, Ömer, "Edirne Askeri Kassamı'na Ait Tereke Defterleri (1545-1659)", Türk Tarih Belgeleri Dergisi, Cilt: III, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1968.

Bilgin, Arif ve Fatih Bozkurt, " Bir Mali Gelir Kaynağı Olarak Varissiz Ölenlerin Terekeleri ve Beytülmal Mukataaları", Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 20, 2010/2, ss. 1-31.

Bozkurt, Gülnihal, Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914), Türk Tarih Kurumu Yayınları VII. Dizi- Sayı: 107, Ankara, 1996.

Geçmişten Günümüze Manisa

Cezar, Yavuz, "18. Yüzyılda Eyüp'te Para ve Kredi Konuları Üzerine Gözlemler", 18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam (Ed. Tülay Artan), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1988, ss. 15-31.

Cin, Halil, İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1974.

Cin, Halil ve Ahmet Akgündüz, Türk İslam Hukuk Tarihi, Timaş Yayınları, Cilt: II, İstanbul, 1990.

Çanlı, Mehmet, "Eytam İdaresi ve Sandıklar (1851-1926)", Türkler, Cilt: 14, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss. 57-73.

Devellioglu, Ferit, Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat, Aydın Kitapevi Yayınları, Ankara, 1993.

Dinç, Güven ve Cemil Çiçek, "Kıbrıs'ta Kölelik (1800-1878)", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 23, Güz 2012, ss. 185-196.

Gökmen, Ertan, "Osmanlı Taşrasında Lakaplar (Demirci Kazası Örneği)", Türk Yurdu, Aralık 2011, Cilt: 31, Sayı: 292, ss. 162-169.

Karpuz, Emine, "Anadolu Mutfaklarında Kullanılan Bakır Kaplar ve Osmanlı Dönemi Örnekleri", Türkler, Cilt: 12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss. 425-432.

Kaya, Ali, "17. Yüzyıl Bursa Şer'iyye Sicillerinin İslam Aile Hukuku Açısından Tahlili", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 17, Sayı: 1, 2008, ss. 81-107.

Mıstanoğlu, Nurhan, "Kırşehir'de XIX. Yüzyılın Sonlarında Sosyo-Kültürel Bakımdan Ailenin Genel Özellikleri (1875-1900)", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 21/2009, ss. 347-364.

Sak, İzzet, Şer'iyye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler (17. ve 18. Yüzyıllar), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi, Basılmamış Doktora Tezi, Konya, 1992

Ortaylı, İlber, Osmanlı Toplumunda Aile, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014.

Özdeğer, Hüseyin, 1463-1460 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri, Türk İktisat ve İçtimaiyat Tarih Araştırmaları Yayınları, İstanbul, 1988.

Özkarıcı, Mehmet, "Eski Türkçede Kullanılan Dokuma ve Giyim Terimleri", Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 12, Erzurum, 1995, ss. 289-344.

Öztürk, Sait, Askeri Kassama Ait On Yedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tahlil), Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1995.

Öztürk, Sait, "Osmanlı'da Çok Evlilik", Türkler, Cilt: 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss. 375-384.

Yüksel, Hasan, "Vakfiyelere Göre Osmanlı Toplumunda Aile", Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi II, T.C Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları No:71, Ankara, 1992, ss. 468-503.

AMERİKAN MİSYONERLERİNİN RAPORLARINDA XIX. YÜZYILDA MANİSA

Arzu TAŞCAN*

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Protestan misyoner faaliyetlerini planlı bir şekilde başlatıp yürüten teşkilat American Board of Commissioners for Foreign Mission (ABCFM-American Board)'dur. Bu teşkilat Osmanlı coğrafyasında faaliyette bulunan diğer Amerikan misyoner örgütlerinin¹ de öncülerinin en önemlisidir. American Board 1810 yılında Boston'da kurulmuş, "bütün dünyayı Protestanlaştırmak" hedefi gereğince 1819'da Osmanlı topraklarını da faaliyet programına almıştır². 1819'da Filistin topraklarında misyonlarını başlatmak için Rev.³ Pliny Fisk ve Rev. Levi Parsons adlarında iki ABCFM misyoneri Boston'dan Sally Ann gemisiyle yola çıkmış, 23 Aralık'ta Malta'ya gelmişler, burada bir süre kaldıktan sonra 15 Ocak 1820'de İzmir'e ulaşmışlardır⁴. Yola çıkma amaçları bu bölge olmasa da yolculukları sırasında faaliyet sahalarının genişletilmesi yönünde talimat almışlar, İzmir ve civarını misyonerlik faaliyetleri sahasına dâhil etmişlerdi. Osmanlı coğrafyasında birçok farklı din ve ırka mensup halkların bulunması yapılan bu değişikliğin nedeniydi⁵.

Fisk ve Parsons'un İzmir'e geldikleri zamanlardan itibaren devam eden yıllarda Board teşkilatının başlıca çalışmalarından biri Osmanlı Devleti'ndeki azınlık gruplarını araştırıp onları tanımak olmuştur. Bunun nedeni ise misyonerler aracılığı ile edindikleri bilgilerden yola çıkarak bu coğrafyada nasıl bir misyonerlik faaliyeti yapılacağına karar vermek ve buna ilişkin bir program oluşturmaktı. Nitekim daha sonraki tarihlerde bölgeye gönderilen misyonerlerin görev tanımlarında da "Yahudilere, Rumlara, Ermenilere, Nesturîlere, Bulgarlara... misyoner" ifadelerinin kullanılması dikkatlerden kaçmamaktadır⁶.

* Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, E-Posta: arzutascan@yahoo.com

¹ Diğerleri için bkz. Gülbadi Alan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Protestan Okulları*, TTK Yay., Ankara 2015, s. 2-29.

² İlknur Polat Haydaroglu, *Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Okullar*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1990, s. 128; Nurdan Şafak, *Osmanlı-Amerikan İlişkileri*, OSAV, İstanbul, Mart 2003, s. 61; Frank Andrews Stone, *Academies for Anatolia, Lanham-New York-London 1984*, s. 3; *First Eleven Annual Reports of the American Board of Commissioners for Foreign Missions*, Boston 1834, s. 229-231.

³ Rev.: İngilizce "reverend" kelimesinin kısaltması olup muhterem, saygıdeğer anlamlarına gelir. Bu kelimenin kısaltması isimlerin başına unvân olarak yazıldığından değişiklik yapmadık.

⁴ Rev. Daniel O. Morton, *Memoir of Rev. Levi Parsons*, Published and Printed by Smith and Shute Poultney (VT.), 1824, s. 270-273; Alvan Bond, *Memoir of the Rev. Pliny Fisk*, Edinburgh MDCCCXXVIII, s. 93-101; Rev. Gavin Struthers, *Memoirs of American Missionaries*, Glasgow, Edinburgh, London MDCCCXXXIV, s. 82; *The Missionary Herald*, Vol., XVI, No: 12, December, Boston 1820, s. 265-267; *Eleventh Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions*, Boston 1820, s. 31.

⁵ Stone, 5, 27; Alan, 4.

⁶ Uygur Kocabaşoğlu, *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika (19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerika Misyoner Okulları)*, Arba Yay., İstanbul 1991, s. 36-37.

Board misyonerleri İzmir'e⁷ geldiklerinden itibaren faaliyet planı hazırlamak için hiç vakit kaybetmeden araştırma ve incelemelere başlarlar. İlk yaptıkları çalışmalar; Ermeni ve Rum okul ve kiliselerini ziyaret etmek, Yahudilerle iletişime geçip sinagoglara gitmek ve keşif gezileri düzenlemektir. Bütün bu işlerinde vaazlar düzenliyor, yanlarında taşıdıkları İncil ve çeşitli dini risaleleri hem dağıtıyor, hem de satıyorlardı.

İzmir'de başlayan bu hareket, devam eden yıllarda İstanbul'dan Anadolu'nun iç kesimlerine, Filistin'den Mısır'a, İran ve Irak'tan Balkanlara kadar bütün Osmanlı coğrafyasına yayılmıştır. American Board böylesine geniş bir sahada faaliyetlerini daha planlı yürütmek⁸ için Osmanlı topraklarını misyon⁹ bölgelerine ayırmış, faaliyet merkezi olan istasyonları¹⁰ ve buralara bağlı dış / uç istasyonları¹¹ misyon bölgeleri kapsamına almıştır. Misyon bölgelerinin sınırları 1871'e kadar değişkendir. 1871 yılı Board'ın Osmanlı ülkesindeki teşkilatlanmasına son şeklini verdiği yıldır.

American Board'ın Osmanlı topraklarında kurduğu ilk istasyonlar İstanbul, Beyrut ve İzmir istasyonlarıdır. Bu istasyonlara yenilerinin eklenmesi, dış istasyonların oluşturulması Board misyonerlerinin işlerini zorlaştırıyordu. Bu nedenle ABCFM teşkilatı 1835'te Osmanlı coğrafyasını üç misyon bölgesine ayırdı: Suriye-Filistin Misyonu, İstanbul Misyonu ve Küçük Asya Misyonu. İzmir Küçük Asya Misyonuna bağlı bir istasyondur.

1839 yılında İstanbul ve Küçük Asya Misyonları birleştirilmiş ve Türkiye Misyonu adı verilmiştir. İzmir istasyonu da bu misyon sınırlarında kalmıştır. Suriye-Filistin misyonu aynı adla devam etmiştir. 1849'da Rumlara yönelik faaliyetlerin durdurulmuş olmasından dolayı Türkiye Misyonu'nun adı Ermeni Misyonu olarak değiştirilmiş ve İzmir bu defa da bu misyon sınırlarında kalmıştır. 1856 yılında Ermeni Misyonu Kuzey ve Güney Ermeni Misyonları olarak ikiye ayrılmış ve İzmir İstasyonu Kuzey Ermeni Misyonu'na bağlanmıştır. 1860 yılı 1871'de yapılan küçük bir değişiklik hâric tutulduğunda Board'ın Osmanlı coğrafyasındaki teşkilatlanmasına kesin şeklini verdiği yıldır. 1860'ta ülkedeki bütün misyonların teşkilatlanmasında

⁷ American Board teşkilatının 1885, 1888 ve 1899 yıllık raporlarında İzmir'in ve bu istasyona bağlı bölgelerinin önemine dâir genel bir değerlendirme yapılmıştır. Bu raporlarda İzmir'in American Board misyonerleri tarafından ilk ziyaret edilen yerlerden biri ve stratejik konumu nedeniyle Anadolu'nun anahtarı olduğu, buraya bağlı bölgelerin verimli vadiler ve ovalarla kaplı olduğu, bu muazzam ovalara şehir ve kasabaların saçıldığı afyon, üzüm ve incirin yetiştiği, Ermeni ve Rum nüfusun bulunduğu kayıtlıdır. *Seventy-Fifth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions*, Boston 1885, s. 33; *Seventy-Eight Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions*, Boston 1888, s. 32; *Eighty-Ninth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions*, Boston 1899, s. 147-148.

⁸ *Seventy-Ninth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions*, Boston 1889, s. 40.

⁹ Misyon: Hristiyan kiliselerinin Hristiyan olmayan bölgelerde yaşayanları Hristiyanlaştırmak için kurdukları teşkilatlardır. İstasyon ve dış istasyonları kapsayan en geniş birimdir. Burada görevli misyoner grubu daha küçük bölgelerden sorumludur ve buralar ilgili karar verme yetkisine sahiptir. Misyonda seminer, yüksek okul, kolej hastane gibi kurumlar vardır. Bütün bu kurumları misyondaki misyonerler kurar ve yönetirler. Frank A. Stone, *Sömürgeciliğin Hasat Mevsimi, Anadolu'da Amerikan Misyonerleri*, (Tercüme: Ayşe Aksu), Dergâh yay., İstanbul 2011, s. 23.

¹⁰ İstasyon: Misyon bölgesine bağlı, nüfusu daha az olan şehir veya kasabaya verilen isimdir. İstasyondaki misyonerin görevleri arasında bölgeyi ayrıntılı bir şekilde keşfetmek, keşif ve tebliğ gezilerine çıkmak, mahallin dili veya dillerini öğrenmek, mahalle okulu açmak, eğitim vermek sayılabilir. Stone, (Tercüme: Ayşe Aksu), s. 23-24.

¹¹ Dış İstasyon: İstasyonlara bağlı olup istasyon misyonerleri tarafından yetiştirilen yerli bir misyonerin sorumluluğundadır. Görevleri arasında bölge halkına vaaz etmek, mahalle okulu açmak, dini kitaplar satmak, şapel açmak ve burada görev yapmak, Pazar okullarını idare etmek sayılabilir. Stone, (Tercüme: Ayşe Aksu), 24.

Geçmişten Günümüze Manisa

değişikliğe gidilmiş, üç misyon oluşturulmuştur: Batı Türkiye Misyonu, Doğu Türkiye Misyonu ve Merkezî Türkiye Misyonu. 1871'de ise İstanbul'un batısında bulunan bölgelerden Balkanlara kadar olan bölge Avrupa Misyonu olarak adlandırılmıştır¹².

Batı, Doğu ve Merkezî Türkiye Misyonları¹³

İzmir ve civarındaki misyonerlik faaliyetlerinden ilk etapta beklenen sonuçlar alınamayınca buradaki Board misyonerleri 1829'da Malta'ya gitmişlerdir. Bir yıl kadar zaman geçtikten sonra İzmir'deki çalışmalar tekrar başlamıştır. Malta'da kurulmuş olan misyoner matbaasının da İzmir'e taşınması bu kenti misyonerlik faaliyetleri açısından güçlendirecek gibi dursa da bu ikinci dönem de misyonerlere göre başarısızlıkla sonuçlandığından ve ileride bahsedeceğimiz diğer bir takım nedenlerden dolayı 1870 yılında İzmir istasyonunun Manisa'ya taşınmasına karar verilmiştir¹⁴. İzmir 1870-1881 yılları arasında Manisa'ya bağlı bir dış istasyon statüsünde¹⁵ olup 1881'de yeniden istasyon merkezine, Manisa ise dış istasyona dönüştürülmüştür¹⁶.

American Board of Commissioners for Foreign Mission adlı Protestan misyonerlik teşkilatı bütün dünyada yaptıkları faaliyetlerini, bünyesinde çalışan misyonerlerin mektuplarını, raporlarını, kendi bünyesinde yaptığı değerlendirme toplantılarının sonuçlarını, misyon istasyonlarındaki gelişmeleri çıkarmış olduğu aylık ve yıllık mecmualarda ve bazı gazetelerde yayınlamaktaydı. The Missionary Herald, Journal of Missions, The Mission Dayspring, The American Board and its Reviewers, Maps, Illustrations, Morning Star, Congregational Quarterly, Mission Studies, American Board Almanac, Annual Reports of the American Board of Commissioners for Foreign Mission... gibi yayınlar diğer dini ve eğitim yayınlarla

¹² Alan, 6-8; Ayrıca bkz. Kocabaşoğlu, 92-93; George E. White, *Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji Hatıraları*, (Tercüme: Cem Tarık Yüksel), Enderun Kitabevi, İstanbul 1995, s. 46-48.

¹³ American Board of Commissioners for Foreign Missions, *Maps of Missions*, Published by the Board, Boston 1914, s. 11.

¹⁴ Alan, 124 vd; başlangıcından itibaren İzmir istasyonunun faaliyetlerindeki başarı durumunun değerlendirilmesi hakkında bkz. *Seventy-Fifth Annual Report*, s. 32-33.

¹⁵ *Sixty-First Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions*, Boston 1871, s. 18; *Seventy-First Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions*, Boston 1881, s. 32.

¹⁶ Alan, 124-127.

birlikte misyonerler vasıtasıyla her tarafa gönderiliyor, satılıyor veya dağıtılıyor, bu işle uğraşanlar tarafından ilgiyle karşılanıyor ve misyonerlik faaliyetlerinde kullanılıyordu.

Bunlardan bütün XIX. yüzyıla ait ve her ay düzenli bir şekilde yayınlanmış olan *The Missionary Herald* ve yıllık yayınlanan *Annual Reports* bu çalışmamız için incelenen ve faydalanılan başlıca kaynaklarımız olmuşlardır. *The Missionary Herald*'da Türkiye'de görev yapan misyonerlerin mektupları ve raporları ile onlara verilen cevaplar düzenli bir şekilde yayınlanmıştır. *Annual Reports* ise ABCFM teşkilatının yıllık toplantı kayıtlarının bulunduğu yayındır. Bunların dışında İzmir ve Manisa¹⁷ istasyonlarında görev yapmış olan misyonerlerin hayatlarının anlatıldığı, bazen onlara ait mektupların da yazıldığı bazı hatıra kitaplarını da inceledik. Buradaki amacımız Manisa'yı bir yabancı, bir din adamının gözünden görmeye çalışmaktır. Misyonerlik faaliyetlerine ise zorunlu kalmadığımız sürece burada değinmemeye çalışacağız.

Manisa 1848'deki yıllık toplantı raporlarında ilk defa dış istasyon olarak karşımıza çıkar¹⁸. Dış istasyonun kuruluş tarihine karşın misyonerlerin raporları ve mektupları ile Board'ın yıllık faaliyet raporlarında Manisa ve çevresindeki faaliyetlerin daha 1820'lerde başladığını görürüz¹⁹. Manisa ve çevresinde Rum, Ermeni ve Yahudi nüfusun varlığı ve Hıristiyanlık açısından kutsal sayılan yedi inayet kilisesinden²⁰ üçünün Manisa yakınlarında olması American Board misyonerleri için Manisa'nın dikkat çeken özelliklerindendi ve misyonerlerin yoğun faaliyet gösterecekleri bölgeler listesine Manisa ve civarının eklenmesinde teşvik edici olmuştu.

İzmir'deki misyonerler daha iç bölgelere araştırma turları düzenlediklerinde, eğer deniz yolunu kullanmıyorlarsa, çoğunlukla Manisa ve civarındaki güzergâhları kullanıyorlardı. Misyonerler diğer yerlere olduğu gibi bu bölge üzerinde de seyahatleri boyunca yaptıkları her türlü faaliyetleri, yaptıkları her türlü görüşmeleri, tanıdıkları kişileri, neler yiyip içtikleri, nerelere neden ve nasıl gittikleri, buralarda nelerle karşılaştıkları gibi hususları Amerika'daki merkezlerine ve bazen de başka yerlerdeki misyonerlere mektuplar ve çeşitli raporlarla sürekli bildirmişlerdir. American Board yöneticileri bu misyonerlerden gelen mektup ve raporları değerlendirip arşivlemişler ve gerektiği zaman cevaplar göndermişlerdir.

Misyonerlerin mektup ve raporlarında seyahatleri ile ilgili vermiş oldukları bilgilerden misyonerlik işleri (İncili vaaz etmek, kilise ve okul ziyaretleri, papaz ve vaizlerle görüşmeler, İncil ve kutsal metinlerin dağıtılması ve satılması, kilise, şapel ve okulların açılması...) hâricinde birtakım başka bilgilerle karşılaşmaktayız. Tur raporu ve sonuçları, faaliyet önerileri ve bazen de ihtiyaçların yazıldığı mektuplardan ve raporlardan Manisa ve civarı ile ilgili olanlarda da bölgenin tarihi, coğrafyası, nüfus yapısı ve nüfusa dâir sayısal bilgileri, ekonomik durumu, tarım ürünleri, gelenekleri, yolları ve mesâfeleri, iklimi, doğal felaketleri, salgın hastalıkları hakkında bazen bir

¹⁷ İncelediğimiz belgelerde Manisa adının yazılışı ile ilgili dört farklı tercih ile karşılaştık: Magnisia, Magnesia, Manissa, Manisa.

¹⁸ *Thirty-Ninth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions*, Boston 1848, s. 141.

¹⁹ *The Missionary Herald*, Vol., XVI, No: 1, January, Boston, 1821, s. 97-105; *The Missionary Herald*, Vol., XVI, No: 7, July, Boston, 1821, s. 202-206; *The Missionary Herald*, Vol., XVI, No: 8, August, Boston, 1821, s. 250-254.

²⁰ St. Pavlos tarafından kurulduğuna inanılan, Havari Yuhanna'nın Kutsal Kitabın son bölümü olan Vahiy Esinlenmesinde bahsettiği yedi kilise İzmir (Smyrna), Efes (Ephesos), Bergama (Pergamon), Alaşehir (Philadelphia), Akhisar (Thyateira), Sart (Sardes), Denizli (Laodikeia) kiliseleridir.

satırlık bazen de daha uzun ifadeler misyonerlerin kaleminden bizlere aktarılır. Onların bu türden bilgileri vermelerindeki sebeplere mektuplarda yazılanlardan ulaşamasak da, yani kendi sözlerinden net bir delil çıkarmasak da “tanıma ve tanıtmaya” amaçlarının bir parçası olduğunu, kendilerinden sonra bölgeye gelecek olanlara bilgi bırakmak, bu bölgede çalışmaya özendirme ve her yeni gelenin işlerini kolaylaştırmak olabileceğini söyleyebiliriz.

**Amerikan Board Misyonerlerinin Tasvirlerinde Manisa
Rev. Levi Parsons ve Pliny Fisk**

Rev. Levi Parsons ve Rev. Pliny Fisk American Board sekreterine yazdıkları 27 Ekim 1820 tarihli mektupta bir sonraki hafta Bergama, Akhisar ve diğer yerlere bir seyahate çıkacaklarını, bu seyahatin muhtemelen dört-beş hafta süreceğini haber vermişlerdir²¹. 22 Kasım ve 4 Aralık 1820’de yazdıkları mektuplarında ise bu tura ilişkin bilgiler aktarmışlardır. Bu bilgiler içerisinde Manisa ile ilgili bazı verilerle karşılaşırız.

Planlanan bu araştırma ve keşif amaçlı tur 1 Kasım 1820-21 Kasım 1820 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. İzmir’den yola çıkan misyonerlerin tur planlarında başlangıçta Manisa yoktu. Buradan geçmeye seyahatleri sırasında karar vererek yollarını değiştirmişlerdi. 22 Kasım’da, turdan dönüşlerinden hemen sonra Fisk ve Parsons American Board sekreterine ve veznedarına tur ile ilgili kısa bir bilgi vererek misyonerlik işleri ile ilgili, yani kaç tane İncil ve Kutsal risale sattıkları veya hediye ettikleri gibi çalışmalarını anlatmışlardır²².

4 Aralık 1820 tarihli ABCFM sekreterine yazdıkları mektuplarında Fisk ve Parsons gerçekleştirmiş oldukları bu Küçük Asya turlarının ayrıntılarını yazmışlardır.

1 Kasım 1820’de İzmir’den yola çıkan misyonerler, seyahatleri boyunca gördükleri ve yaşadıkları her şeyi kaydetmişlerdir. Gördükleri yerlerin tarihi, coğrafi yapısı, yerleşim yerleri arasındaki mesafeyi, kaç saatlik yol olduğunu ve oralarda yaşayan halkları anlatmışlardır. Ziyaret ettikleri Hıristiyan kilise, şapel ve okullarından bahsetmişler, buraların görevlileriyle aralarında geçen diyaloglara, din üzerine yaşadıkları tartışma veya sohbetlere de mektuplarında yer vermeyi ihmal etmemişlerdir.

İzmir’den yola çıkan Fisk ve Parsons sırasıyla Menemen, Ayvalık, Bergama²³, Soma, Kırkağaç, Akhisar, Sart, Alaşehir (Allah-şehir olarak yazılmıştır), Kasaba ve Manisa’ya gelmiş ve buradan İzmir’e dönmüşlerdir. Misyonerlerin tur planlarında Alaşehir’den sonra Laodikeia’ya (Denizli) gidilmesi, oradan Efes yoluyla İzmir’e dönülmesi hedeflenmişti. Ancak Alaşehir’deyken fikir değiştirip Manisa üzerinden İzmir’e dönmeye karar verdiler. Bunun nedeni olarak da Parsons’un yoldayken hastalanması, Laodikeia’nın zaten şimdi harabe olması, kendilerini tanıtabilecek cemaat bulamayacaklarına ve bundan dolayı misyonerlik işleri yapmak için çok az fırsat olduğuna dair inançları ve hepsinden önemlisi de sağlıklarını riske atmak istememelerini göstermişlerdir²⁴. Bu seyahat Amerikan misyonerlerinin Manisa ile ilgili ilk tecrübesidir. Manisa ile ilgili izlenimlerini ise dönüş yolunda Kasaba’dan Manisa’ya doğru süren yolculukları sırasında edinirler. Bu bilgilerden sonra şimdi bu iki misyonerin mektuplarında verdikleri bilgilerden devam edelim:

²¹ *The Missionary Herald*, Vol., XVII, No: 3, March, Boston 1821, s. 78.

²² *The Missionary Herald*, Vol., XVII, No: 4, April, Boston 1821, s. 104-105.

²³ *The Missionary Herald*, Vol., XVII, No: 7, July, 1821, s. 202-206.

²⁴ *The Missionary Herald*, Vol., XVII, No: 8, Augst, 1821, s. 250-254; Alvan Bond, s. 115-127; Rev. Daniel O. Morton, s. 345-349; E. Mackenzie, *Choice Biography*, London 1829, s. 78.

Seyahatlerinden dönüşte iki gün Kasaba'da kalan misyonerler 20 Kasım Pazartesi günü sabahleyin Manisa üzerinden İzmir'e gitmek için ayrılmışlardır. Yolculuklarında Spil Dağı eteklerini izlemişlerdir. Bu süreçten şöyle bahsederler: "Dağın kuzey eteklerinden yolumuza devam ettik. Yaklaşık iki saat boyunca yüksek ve dik bir dağı gördük. Manisa'ya yaklaştığımızda geniş ovanın kısa boylu çeşitli otlar ve tahilla kaplı olduğunu gördük. Bu at yolculuğundan sonra Kasaba'dan Manisa'ya ulaşmıştık. Şehre girerken 20 minare saydık. Camiler minareleri gibi beyaza boyanmıştı ve şehre daha önce gördüğümüz yerlerden daha görkemli bir hava veriyorlardı"²⁵.

Mektupta verilen bilgiye göre Manisa'ya varıldığında vakit öğlendir ve misyonerler şehre gelir gelmez bir hana yerleşip dinlenmişlerdir. Dinlendikten sonra akşama doğru Manisa'daki okul ve papazları görmek için çıkmışlar, görüştükleri papazlara yanlarında bulunan kutsal risalelerden vermişlerdir. Arkasından Rum okulunun idarecisi ile görüşmüşlerdir. Kendilerine söylendiğine göre okulun 50 öğrencisi varmış. Bu mektupta görüşülen bir papazın Manisa hakkında verdiği bilgilere yer vermişlerdir. Herhangi bir kaynağa dayanmadan verilen bilgilere göre şehirde 33 cami, 2 sinagog, 2 Ermeni ve bir de Rum kilisesi ile 12 de Rum papazı bulunuyormuş. Şehirde 300-400 Ermeni, 100-150 Yahudi ve 800 Rum hanesi varmış. Bu bilgileri veren papaza misyonerler kutsal risalelerden vermişler, papaz da bölgede ahitlerin ve diğer dini yayınların satışı ve dağıtımını için temsilci olmaya gönüllü olmuş hatta 20 adet gönderildiği takdirde hemen satabileceğini söylemiştir.

Fisk ve Parsons bu görüşme bilgilerinden sonra Manisa'nın görünümüne kısaca değinir ve İzmir'e doğru yaptıkları yolculuktan bazı ayrıntıları aktarır:

"Manisa Spil Dağı'nın kuzey eteklerinde, İzmir'in yaklaşık 25 mil kuzeydoğusunda bulunur. Bu şehrin geniş caddeleri olup evleri ise bütün seyahatimiz boyunca gördüklerimizden daha büyüktür. Pazarı dopdoludur. Burası Spil Magnesiası diye adlandırılır." Mektupta verilen bu kısa bilginin ardından 21 Kasım Salı günü İzmir'e doğru yapılan yolculuktan bahsedilir. Manisa'dan İzmir'e gitmek için sabah saat yedi buçukta yola çıkılmış, saat dokuzda Gediz Nehri yakınında bir vadiye girilmiş ve yarım saat kadar Spil'den akan bir dere takip edilmiştir. İki saat sonra ise İzmir ve Manisa arasındaki en yüksek yere ulaşılmıştır. Öğlene doğru yolda bulunan bir Rum meyhanesinde yemek molası verilip tekrar yola çıkılmış ve saat dört-beş gibi İzmir'e ulaşılmıştır²⁶.

Misyonerlerin bu uzun seyahatlerini anlattıkları mektuba şu değerlendirme ile son veriliyor:

".....Bu yolculuk nedeniyle 21 gündür İzmir'de değildik. Yaklaşık 100 saat, muhtemelen 300 mil (482 km) at sürmüştük. Hastalandığımızda bizi Rab iyileştirdi. Tehlike anında bizi O korudu. Şüphelerimizde bize O rehberlik etti. Tohum ekme fırsatımız oldu. Tohum ekildi ve mahsulden emindik"²⁷.

²⁵ *The Missionary Herald*, Vol., XVII, No: 8, s. 255.

²⁶ *The Missionary Herald*, Vol., XVII, No: 8, s. 255-256.

²⁷ *The Missionary Herald*, Vol., XVII, No: 8, s. 256; *Twelfth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions*, Boston 1821, s. 91; Alvan Bond, s. 128-129.

Geçmişten Günümüze Manisa

FISK REV. PLINY B. Shelburne, Mass. June 24, 1792.
Sailed fr. Boston Nov. 3, 1819 Middlebury 1814
Ar. Smyrna Jan. 15, 1820 Andover 1818
Ar. Malta Apr. 13, 1822 Ord. Salem, Mass. 11/5/18
Ar. Jerusalem Apr. 25, 1823 Agt. of A. S. C. in C. 43.
18-19
Son of Ebenezer & Sarah Fisk
Died Beirut, Oct. 23, 1825.

Rev. Pliny Fisk²⁸ ve personel kartı²⁹

PARSONS REV. LEVI B. Shelburne, Mass. July 18, 1792.
Sailed fr. Boston Nov. 3, 1819 Middlebury 1814
Ar. Smyrna Jan. 15, 1820 Andover 1818
Ar. Jerusalem Feb. 17, 1821
Son of Justin & Letitia Parsons
Died Alexandria Feb. 10, 1822

Rev. Levi Parsons³⁰ ve personel kartı³¹

Rev. Elnathan Gridley

Manisa'da 1827 yılında başka bir Amerikan misyoneri ile karşılaşıyoruz. Rev. Elnathan Gridley ve Rev. Josiah Brewer Anadolu üzerinden Filistin ve Suriye'deki işlerin gidişatını araştırmak için 16 Eylül 1826'da Amerika'dan yola çıkmışlar, 17 Aralık'ta Malta'ya ulaşmışlardır. Buradaki misyonerler Filistin'deki altyapı çalışmalarının henüz tamamlanmamış olduğundan şimdilik birkaç ay İzmir'de ikamet etmelerinin uygun olduğu tavsiyesini verince bu iki misyoner 27 Aralık 1826'da İzmir'e gelmişlerdir. Gridley ve Brewer İzmir'de kalmaya başladıktan sonra misyonerlik işlerini buradaki diğer grupla birlikte sürdürmüşlerdir³².

Elnathan Gridley 1827 baharında Manisa ve Sart'ı ziyaret etmiş³³, gezisine ilişkin gözlemlerinden 3 Mayıs 1827 tarihli mektubunda bahsetmiştir. Gridley'in Manisa ile ilgili bildirdiklerine göre; şehirde sadece antik Yunanca öğretilen 300 öğrenci barındıran yedi Rum okulu vardır. Bununla birlikte modern Yunan'ı

²⁸ <http://middhistory.middlebury.edu/letter-from-pliny-fisk-to-daniel-o-morton/> (15 Ağustos 2017).

²⁹ <http://www.dlir.org/archive/orc-exhibit/items/show/collection/8/id/12171> (15 Ağustos 2017).

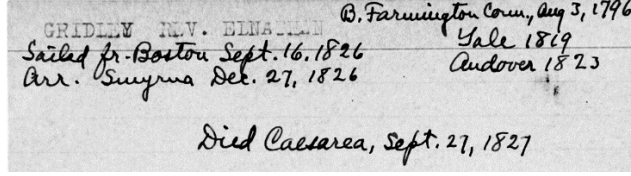
³⁰ <https://kihm6.wordpress.com/category/religion/page/5/> (15 Ağustos 2017).

³¹ <http://www.dlir.org/archive/orc-exhibit/items/show/collection/8/id/15382> (15 Ağustos 2017).

³² Struthers, s. 155; *Eighteenth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions*, Boston 1827, s. 69.

³³ *The Missionary Herald*, Vol., XXIV, No: 4, April, Boston 1828, s. 108-109.

tanıtmanın hiçbir engeli yoktur. Çok yakınında bulunan İzmir'den çok daha hoş olan bu şehirde 3.000 Rum, 2.000 Yahudi, 3.000-4.000 bin Ermeni ve 70.000-80.000 de Türk bulunmaktadır.³⁴

Rev. Elnathan Gridley'in personel kartı³⁵

Rev. John Bailey Adger

Konu edindiğimiz dönemde Manisa hakkında bilgi veren John Bailey Adger adlı bir misyoner ile karşılaşırız. John B. Adger American Board tarafından İzmir'deki Ermeniler arasında misyon çalışmaları yapmakla görevlendirilir ve 25 Ekim 1834'te³⁶ ailesiyle birlikte İzmir'e gelir. Burada Ermenice ve Türkçesini iletir. İzmir'de Ermeniler arasında çalışmaları 1846 yılına kadar sürer. İncil ve dini risalelerin Türkçe ve Ermenice'ye tercüme edilip yayınlanmasıyla ilgilenir³⁷. İzmir'de kaldığı yıllarda bazen Buca, bazen de Bornova'da ikamet eder. John Adger ve bazı arkadaşları 1838 Nisan'ında İzmir'den İstanbul'a kadar uzanan ve "Yedi Kilise" bölgesini kapsayan bir keşif turu düzenlerler. Mr. Adger bu uzun seyahatlerine neden çıktıklarını şöyle izah etmiştir: "İzmir'dekinden daha fazla Ermenice konuşmayı duymak ve bu dili konuşma fırsatı yakalamak, iç bölgelerin ahlâkî durumunu görmek, kitapların dağıtım ve satım işlerinin nasıl gittiğini ve bu hususta daha başka ne gibi fırsatların olabileceğine karar vermek ve bu seyahat vesilesiyle tohum ekmek için"³⁸.

Bu tur ile ilgili izlenimleri ile tura ilişkin hazırladığı raporu 1839 yılında The Missionary Herald'ın Haziran ve Temmuz sayılarında yayınlanmıştır³⁹. Bu yayınlardan John Adger'in İzmir-İstanbul seyahatinin şu rota üzerinden gerçekleştiğini tespit ettik: İzmir-Manisa-Kasaba-Sart-Alaşehir-Adala-Akhisar-Kırkağaç-Bergama-Balıkesir-Bursa-İstanbul ve buradan deniz yolu ile İzmir'e dönüş⁴⁰ gerçekleşmiştir.

John Adger bu uzun seyahatine dâir Board'a yazdığı mektupta 16 Nisan 1838'de İzmir'den başlayan ve beş hafta süren serüvenlerini anlatmaya başlıyor. İlk durak Manisa'dır. İzmir'den Manisa'ya yedi saatte ulaşılmıştır. Manisa'ya giriş şöyle ifade edilmiştir. "İzmir'den çıktıktan birkaç saat sonra Spil Dağı'na geldik. Spil İzmir'in kuzeydoğusunda uzanıyor. Güneyi Spil ile sınırlı olan Gediz Ovası önümüzde açılıyor. Zorlu bir iniş bizi dağın eteğine getirdi ve Manisa'ya ulaştık".

Manisa'ya gelen Adger ve ekibi Ermeni bir rahip olan Der Hagop'un evine giderler. İzmir'deki bir dostlarından aldıkları referans mektubunu rahibe verirler. Mr.

³⁴ *Eighteenth Annual Report*, s. 69.

³⁵ <http://www.dlir.org/archive/items/show/12829> (15 Ağustos 2017).

³⁶ *Twenty-Sixth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions*, Boston 1835, s. 46.

³⁷ John Bailey Adger'in Ermeniler üzerindeki misyon faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz., John B. Adger, *My Life and Times, 1810-1899*, Richmond, V. A., The Presbyterian Committee of Publications, 1899, s. 90-130.

³⁸ *The Missionary Herald*, Vol., XXXV, No: 6, June, Boston 1839s. 204.

³⁹ Frank Fokke Ferwerda, "1819-1919 Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Misyoner Seyyahlar, Biyografi-Bibliyografya Notları -II-", *Kebikeç, İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, 13, Ankara 2002, s. 241-253.

⁴⁰ *The Missionary Herald*, Vol., XXXV, No: 6, June, Boston, 1839, s. 204-209; *The Missionary Herald*, Vol., XXXV, No: 7, July, s. 225-236.

Geçmişten Günümüze Manisa

Adger Board'a yazdığı mektupta yaşlıca görünümlü bu rahibin çok temiz ve çok güzel bir evi olduğunu, kendisi aksini iddia etse de aslında zengin biri olarak düşünülebileceğini, koyun ve keçi sürüleri ile birkaç ineğe sahip olduğunu kaydeder. Çok yorgun oldukları için sadece eğitim konusu üzerine biraz sohbet ettiklerini ve Mesih'in bu müritleriyle "müşterek Usta" hakkında daha fazla konuşma özlemi içinde olduklarından bahseder.

Mr. Adger Manisa'da daha önce kurulmuş olan okul ile ilgili şöyle bir bilgi verir. "Buraya birkaç yıl önce Mr. Brewer tarafından bir okul kurulmuştur. Bu okul English Church Mission'dan Mr. Jetter ve Mr Fjieldstedt tarafından sürekli desteklenmiştir. Amerikanlar ise bu okulu daha çok geliştirmiş, kendi kendilerini geçindirme ve yönetmeyi benimsetmişlerdir. Hâl-i hazırda 70 öğrencisi vardır."

Mr. Adger ve arkadaşları Der Hagop'un evinde rahatlıktan bıkmış olduklarını söyleyerek bu rahatlığın sebeplerini ikramlar ve evin ortamı olarak açıklar. Kaliteli ekmekler, kahve, manda sütü ve kaymaktan oldukça memnun kalmış olduklarını ima eder. Rahibin evi ve oturdukları sofaların tamamı halılarla kaplıymış. Mr. Adger mandayı Amerikan bufalolarına benzetir. Gözlemlerine göre burada manda eti itibar görmezmiş. Mandanın sütü ve süt ürünleri kıymetliymiş. Manda yemi olarak Amerika'da olduğu gibi pamuk tohumu kullanılmaktaymış.

Mr. Adger'in, Manisa'daki toplumun yapısıyla ilgili Der Hagop'un söylediklerini de kaydetmiştir: "Der Hagop'un tahminine göre Manisa'da 300 Rum, 300 Ermeni ve 100 de Yahudi evi varmış. Nüfusun çoğunluğunu oluşturan Türklerle ilgili ise herhangi bir tahminde bulunmadı."

Der Hagop'un evinde bir gün kalan Mr. Adger ve ekibi 17 Nisan'da Kasaba'ya hareket etmek üzere ayrılırlar. Mr. Adger Manisa'dan çıkana kadar gördüklerini anlatmıştır: "Şehrin yaklaşık bir buçuk kilometre dışında Spil Dağı'nda insan figürüne benzeyen bir kaya görüldü. Muhtemelen Mr. Chandler'in bahsettiği Niobe⁴¹ idi. Yanındaki oyuk dikkatimizi çekti. Atlarımızla oraya tırmandık ve sert kalker kayanın ikiye ayrıldığını gördük. Yörük olduğu anlaşılan bir çoban bize oranın St. Karalambos'un mağarası olduğunu söyledi. Bu isim Rumlar tarafından verilmiş ve bu avare bile onun şöhretini duymuş. İçeri girdiğimizde Lordumuz İsa'nın yolunda olduğumuz için Tanrıya şükrettik. Bu mağaradan ayrılırken Spil'in eteklerine doğru coşan pek çok dere geçtik. Bazıları sıcak akıyordu. Bir buraya bir de karşıdaki Gediz Ovası'na baktık. Bu ülkenin şaşırtıcı verimliliği ve zenginliğinden etkilendik.

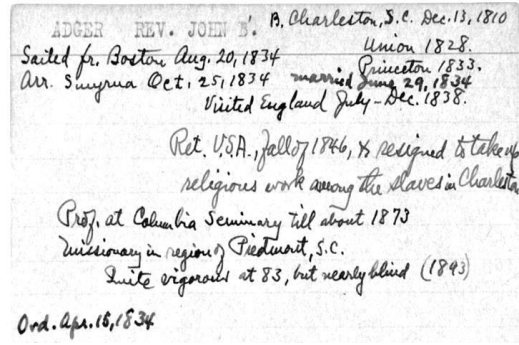
Öğlen vakti dinlenmek için girdiğimiz bir kahvehanede mağarada gördüğümüz Yörük'le karşılaştık. Farkında olmadan yolda düşürdüğümüz eski bir semsiyeyi bize vermesine şaşırdık. Burada dinlendikten sonra Spil'in kuzey eteklerini takip ederek Kasaba'ya doğru yola koyulduk."

Manisa'ya uğrayan diğer yolcular gibi Mr. Adger da şehri tanıtırken Spil Dağı ve Gediz Ovası'nı odak noktasına alır. Bu iki coğrafi yapı Manisa tanımlanırken en belirleyici özellik olarak bahsedilmeden geçilemez. İzmir'den gelirken Spil Dağı ve Gediz Ovası'nı sadece yollarının üzerindeki coğrafi bir görüntü gibi tanımlayan Mr. Adger şehirden ayrılış yolculuğunda buraları için farklı bir tanımlamada bulunmuştur:

"Dünyada yerleşmek ve tarım yapmak için bu muhteşem ovadan daha büyük avantaja sahip başka hiçbir yer yok. Bununla birlikte dünyada bu kadar mükemmel ve ıssız bir manzara da yok! Göçebe Yörükler ve nadiren karşılaşılan seyyahlar da

⁴¹ Richard Chandler, *Travels in Asia Minor*, London MDCCLXXVI, s. 307-308.

olmazsa kendimizi çölde yalnız kalmış gibi hissederdik”⁴². Misyonerin Manisa mevzusu böyle bir yorum ile sona eriyor ve yolculuk Kasaba’ya doğru devam ediyor.

Rev. John Bailey Adger⁴³ ve personel kartı⁴⁴

Rev. Theodore A. Baldwin

American Board’ın faaliyetlerinde Manisa Batı Türkiye Misyonu’nun önemli bir faaliyet sahası olarak görülmekteydi. Bunun nedeni ilk kiliselerin kurulduğu bölgede konumlanmasından başka şehirde Rum ve Ermeni gibi Hristiyan nüfusun varlığıydı. 1870 yılına kadar Manisa’daki faaliyetler İzmir İstasyon merkezli olarak devam etmişti ve bu süreçte Manisa bir dış istasyon konumundaydı. 1870’ten 1881’e kadar ise Manisa ana istasyon merkezine dönüştürülmüş, İzmir ise dış istasyon olarak Manisa’ya bağlanmıştır.

Manisa’nın ana istasyon olmasında Mr. Baldwin’in İzmir istasyonuna tayin edilmesi etkili olmuştur. Mr. Baldwin misyonerlik işlerinin genel çıkarları ve sağlık açısından bir arayış içerisine girmiş ve sonunda en uygun yer olarak Manisa’yı seçmişti. Theodore A. Baldwin Manisa’da ikamet edilmeye uygun hale getirilmiş eski bir pamuk fabrikasında kaldıklarını kaydeder. Burası aynı zamanda okul ve şapel olarak da hizmet vermekteymiş.

Theodore A. Baldwin’in bu seçimin nedenlerini Batı Türkiye Misyonu’nun yıllık toplantısında verdiği raporda anlatmıştır. Biz de Manisa ile ilgili misyonerlik işleri hâricinde verdiği bu farklı bilgiye bu rapordan ulaşıyoruz:

“Manisa şu anki dış istasyonlar bakımından oldukça merkezi bir konumdadır. Bundan dolayı işlerimizin denetimi açısından da çok uygundu. Yaklaşık bir yıllık bir ikamet sonra buranın sağlık açısından son derece uygun bir yer olduğunu anladık. Çok sıcak olmasına karşın sıtma görülmemektedir. Bu nedenle kapı ve pencereler açık bir vaziyette uyuyabiliyoruz. Buranın sağlıklı bir yer olduğunu ise özellikle vurguladım. Çünkü bu bölgelerde çalışmak isteyenlerin sıtmanın dehşetinden korkmalarına gerek yok. Manisa Spil Dağı’nın eteklerinde konumlanmıştır. Sağlıklı iklimiyle ve temizliğiyle Türkiye’de ikamet yeri olarak oldukça caziptir”⁴⁵, diyen

⁴² *The Missionary Herald*, Vol., XXXV, No: 6, s. 205-207.

⁴³ <http://www.theosource.com/2008/12/notes-on-life-of-john-b-adger-december.html> (15 Ağustos 2017).

⁴⁴ <http://www.dlir.org/archive/orc-exhibit/items/show/collection/8/id/11531> (15 Ağustos 2017).

⁴⁵ *The Missionary Herald*, Vol., LXVII, No: 10, October, Boston, 1871, s. 301-302.

Geçmişten Günümüze Manisa

Baldwin Manisa'yı misyonerler açısından cazip kılabilecek sağlık mefhumunu ön plana çıkarır.

Rev. Theodore A. Baldwin ve Personel kartı⁴⁶

Rev. John Otis Barrows

Manisa ile ilgili kayıtlarına rastladığımız misyonerlerden biri de Rev. John Otis Barrows'tur. Board misyoneri olarak Manisa'da bulunan Barrows Manisa'nın coğrafi konumu ve tarihi ile ilgili birkaç kısa bilgi verir ve ardından bir misyoner tarafından çizilmiş olan gravür üzerinden şehri tasvir eder.

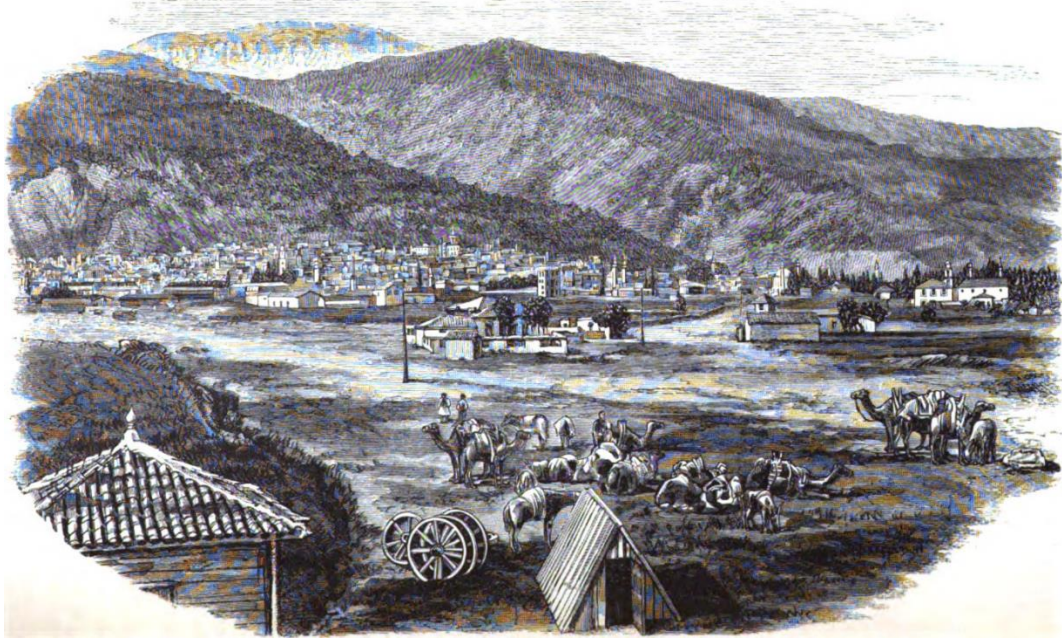
⁴⁶ <http://www.dlir.org/archive/archive/thumbnails/d8b3580a77b6263c3884f31e63b2e6b8.jpg> (04 Haziran 2017).

Rev. Barrows Manisa'yı diğerlerinin yaptığı gibi Spil Dağı'na göre konumlandırarak anlatımına başlar: "Manisa Spil Dağı'nın kuzey yamacına kurulmuştur. Gediz nehri boyunca son derece geniş ve verimli bir ovaya sahiptir. Nüfusu 40 bindir ve çoğu Müslümandır. Çoğunluğu Rum olmak üzere Yahudi ve Ermeniler de vardır.

"Bu şehir antik tarihte büyük bir öneme sahiptir. MÖ. 190 yılında Roma İmparatoru Scipios tarafından Suriyeli Büyük Antiochus'a karşı kesin zafer burada kazanılmıştı. Bu savaş Roma'yı Doğu imparatorluğuna karşı güvenceye almıştı. Tiberius döneminde Anadolu'da pek çok şehri yıkan eden büyük depremde Manisa da harap olmuştu ve yeniden inşa edilmişti.

"Türkler döneminde de bu şehir önemini korumayı sürdürdü. Burası iyi inşa edilmiş bir Türk şehridir. Temiz ve geniş sokaklarıyla uzaklardan görülebilen çok sayıda uzun beyaz minareleriyle hoş bir manzaraya sahiptir. Bir misyoner ikametgâhı olarak Manisa'ya ilk defa 1870 yazında yerleşildi. Buraya ulaşım artık çok kolaydı. Demiryoluyla İzmir'den sadece iki buçuk saattir"⁴⁷.

Mr. Barrows bu girişten sonra bir misyoner tarafından çizildiğini ifade ettiği gravür⁴⁸ üzerinden Manisa tasvirine geçer. Gravürü anlatmaya misyonerlerin ikamet ettiği evi tanıtmakla başlar:

"Bu bina genişliği ve ferahlığı ile oldukça dikkat çekicidir. Geniş bir avlusu vardır. Bu görkemli şehrin tam kalbinde yer alan evin avlusunun bir köşesinde küçük bir şapel bulunmaktadır. Burası ayrıca okul olarak da kullanılıyordu. Sabbat cemaati şimdilerde ortalama 60 kişidir. Kızlar okulu ise misyoner binalarının tam karşısındadır. Bu yapılar resimde belirgin bir şekilde görünmüyor. Ama merkeze yakındır ve neredeyse iki minareli büyük caminin önündedirler. Bir kiliseye benzeyen sağdaki belirgin yapı, bir Katolik kurumudur. Dağın hemen eteklerindeki bir minareli büyük cami eski bir Rum kilisesidir. Türkler burayı kendi kullanımları için dönüştürdüler. Bunun kısa kulelerinin birinde son derece kaba ve görünen o ki

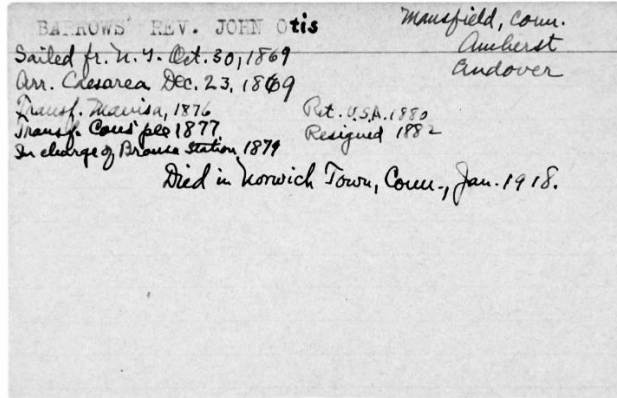
⁴⁷ *The Missionary Herald*, Vol., LXXII, No: 4, April, Boston, 1876, s. 105.

⁴⁸ *The Missionary Herald*, Vol., LXXII, No: 4, s. 104.

Geçmişten Günümüze Manisa

antik bir saat bulunmaktadır. Şehrin büyük bir kısmı resimde görünmüyor. Dağın en yüksek ve en çarpıcı kısmı çizime dâhil edilmemiştir. Bu kısım solda olmalıydı.

“Demiryolu istasyonundan çizilmesine rağmen bina ve araçlar resimde görünmüyor. Bunlar görünmediği için resme bakanlar eski doğu ve yeni batı medeniyetlerinin burada garip bir şekilde birleştiğini hatırına getiremez. Trenlerle hızlı bir şekilde gelen ağır yükler hemen boşaltılır ve develere yüklenir, daha sonra bunların şehrin depo ve dükkânlara taşınması için yavaş ve sıkıcı bir süreç başlar. Bu iki medeniyetten hangisinin diğerine ezip yok edeceğine şüphe yok”⁴⁹. Mr. Barrows’un Manisa gravürü üzerinden yaptığı açıklamalar batı medeniyetine ait görülen trenin hızlı taşımacılığı ve doğu medeniyetine ait görülen yavaşlık karşılaştırmasıyla bu şekilde sona ermiştir.

Rev. John Otis Barrows⁵⁰ ve personel kartı⁵¹

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Amerikan misyonerleri İzmir’den giriş yaptıkları Osmanlı topraklarının diğer yerlerine gitmek için, eğer deniz yolunu kullanmıyorlarsa, çoğunlukla Manisa’dan veya civarlarından geçmek zorunda kalıyorlardı. İncelediğimiz dönem Batı Anadolu’da misyonerlik faaliyetlerinin başladığı, ancak keşif ve araştırmaların da sürdüğü dönemdir. Misyonerler bu tür faaliyetlerini kaydettiklerinde bazen her

⁴⁹ *The Missionary Herald*, Vol., LXXII, No: 4, s. 105-106.

⁵⁰ https://hymnary.org/person/Barrows_JO1_06 Temmuz 2017)

⁵¹ http://www.dlir.org/archive/orc-exhibit/items/show/collection/8/id/11664_06 Temmuz 2017)

ziyaret edilen yer hakkında bilgi verirken bazen de sadece o yerin ismini vermekle kifayet ediyorlardı.

Bu tebliğimizde misyonerlerin mektup veya raporlarını sunarken onların bilgiyi aktarma şekline ve ifadelerine genel itibariyle müdahale etmemeye özen gösterdik. Bunun nedeni; bir misyonerin çalıştığı teşkilata bilgiyi nasıl aktardığının somut bir şekilde görülmesini sağlamaktır. Onların verdikleri nüfus bilgisi hususundaki abartılı verilerine ise burada kısa bir açıklama yapmayı da uygun bulduk: Misyonerler duyduklarını yazmış, bununla birlikte aldıkları bilgilere temkinli yaklaşmışlardır.

1820 yılından itibaren Osmanlı topraklarına İzmir'den giriş yapan Amerikan misyonerleri bu yıldan itibaren hem misyonerlik çalışmalarını yapmaya başlamışlar, hem de daha geniş bölgelere yayılmak için Osmanlı coğrafyasını her yönüyle tanıma çabası içinde olmuşlardır. Misyonerlerin Osmanlı ülkesinde ziyaret ettikleri yüzlerce yerlerden biri olan Manisa hakkında yukarıda paylaştığımız bilgilere baktığımızda, Spil Dağı ve Gediz Nehri ve dolayısıyla verimli Gediz Ovası'ndan bahsedilmeden bu şehir anlatılmamıştır.

Misyonerlerin Protestanlaştırma faaliyetlerinden başka burada sunduğumuz kayıtlarda Manisa'nın yolu ve mesafe bilgileri, coğrafi konumu ve yapısı, ticaretin olduğu, nüfusu, doğal güzellikleri ve etnik yapısı ile dini yapısı hakkında verilere ulaşabiliyoruz. Burada bir misyonerin misyonerlik işlerini anlatırken bunun gibi bilgileri neden verdiği sorusuna da bir cevap verebilmemiz mümkündür. Öncelikle kendilerinden sonra görev yapacak olan diğer misyonerlere tanıtım yapmak, sonra da Osmanlı coğrafyasında misyonerliği özendirerek daha çok misyonerin buraya gelmesini sağlamaktır. Bir başka neden olarak da misyonerlerin aynı zamanda geldikleri devletin hizmetinde oldukları hasebiyle o devleti de bu coğrafya ile ilgili bilgilendirmek olduğunu söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

Adger, John B., *My Life and Times, 1810-1899*, Richmond, V. A., The Presbyterian Committee of Publications, 1899.

Alan, Gülbadi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Protestan Okulları*, TTK Yay., Ankara 2015.

Bond, Alvan, *Memoir of the Rev. Pliny Fisk*, Edinburgh MDCCCXXXVIII.

Chandler, Richard, *Travels in Asia Minor*, London MDCCLXXVI.

Ferwerda, Frank Fokke "1819-1919 Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Misyoner Seyyahlar, Biyografi-Bibliyografya Notları -II-", *Kebikeç, İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, 13, Ankara (2002), s. 241-253.

Haydaroğlu, İlknur Polat, *Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Okullar*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1990.

Kocabaşoğlu, Uygur, *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika (19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerika Misyoner Okulları)*, Arba Yay., İstanbul 1991.

Mackenzie, E., *Choice Biography*, London 1829.

Maps of Missions, American Board of Commissioners for Foreign Missions, Published by the Board, Boston 1914.

Morton, Daniel O., *Memoir of Rev. Levi Parsons*, Published and Printed by Smith and Shute Poultney (VT) 1824.

Stone, Frank A., *Academies for Anatolia*, Lanham-New York-London 1984.

Geçmişten Günümüze Manisa

Stone, Frank A., *Sömürgeciliğin Hasat Mevsimi, Anadolu'da Amerikan Misyoner Okulları*, (Tercüme: Ayşe Aksu), Dergâh yay. İstanbul 2011.

Struthers, Gavin, *Memoirs of American Missionaries*, Glasgow, Edinburgh, London MDCCCXXXIV.

Şafak, Nurdan, *Osmanlı-Amerikan İlişkileri*, OSAV, İstanbul Mart 2003.

White, George E., *Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji Hatıraları*, (Tercüme: Cem Tarık Yüksel), Enderun Kitabevi, İstanbul 1995.

Eleventh Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Boston 1820.

Twelfth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Boston 1821.

Eighteenth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Boston 1827.

First Eleven Annual Reports of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Boston 1834.

Twenty-Sixth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1835 Boston.

Thirty-Ninth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Boston 1848.

Sixty-First Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Boston 1871.

Seventy-First Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Boston 1881.

Seventy-Fifth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Boston 1885.

Seventy-Eight Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Boston 1888.

Seventy-Ninth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Boston 1889.

Eighty-Ninth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Boston 1899.

The Missionary Herald, Vol., XVI, No: 12, December, Boston 1820.

The Missionary Herald, Vol., XVI, No: 1, January, Boston 1821.

The Missionary Herald, Vol., XVI, No: 7, July, Boston 1821.

The Missionary Herald, Vol., XVI, No: 8, Augst, Boston 1821.

The Missionary Herald, Vol., XVII, No: 3, March, Boston 1821.

The Missionary Herald, Vol., XVII, No: 4, April, Boston 1821.

The Missionary Herald, Vol., XXIV, No: 4, April, Boston 1828.

The Missionary Herald, Vol., XXXV, No: 6, June, Boston 1839.

The Missionary Herald, Vol., XXXV, No: 7, July, Boston 1839.

The Missionary Herald, Vol., LXVII, No: 10, October, Boston, 1871.

The Missionary Herald, Vol., LXXII, No: 4, April, Boston, 1876.

<http://middhistory.middlebury.edu/letter-from-pliny-fisk-to-daniel-o-morton/>

<http://www.dlir.org/archive/orc-exhibit/items/show/collection/8/id/12171>

<https://kihm6.wordpress.com/category/religion/page/5/>

<http://www.dlir.org/archive/orc-exhibit/items/show/collection/8/id/15382>

<http://www.dlir.org/archive/items/show/12829>
<http://www.theosource.com/2008/12/notes-on-life-of-john-b-adger-december.html>
<http://www.dlir.org/archive/orc-exhibit/items/show/collection/8/id/11531>
<http://www.dlir.org/archive/archive/thumbnails/d8b3580a77b6263c3884f31e63b2e6b8.jpg>
https://hymnary.org/person/Barrows_IO1
<http://www.dlir.org/archive/orc-exhibit/items/show/collection/8/id/11664>

1870-1876 YILLARI ARASINDA MANİSA'DA GÖREV YAPAN MİSYONER BİR AİLE

Zeynep İSKEFİYELİ*-Fatma ÖKSÜZ**

GİRİŞ

Levi Parsons ve Pliny Fisk 19. Yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı topraklarına ayak basan ilk Amerikalı misyonerler oldu. *American Board of Commissioners for Foreign Missions*'ın Karar Komitesi tarafından Parsons ve Fisk'e verilen talimatlardan bu seyahatin en ince ayrıntısına kadar planlandığı ve bütün bağlantıların en iyi şekilde hesaplanmış olduğu anlaşılıyordu¹. 31 Ekim 1819 günü Boston'daki Old South Kilisesi'nde düzenlenen görkemli bir törende önce Pliny Fisk veda vaazını gerçekleştirmiş, ardından ABCFM Karar Komitesi adına Sekreter Samuel Worcester'in imzaladığı talimatname kendilerine verilmişti². Bu özel talimatnamede iki misyonerin Kaptan Robert B. Edes'in İzmir'e hareket etmek üzere bekleyen Sally Ann isimli gemisine binecekleri belirtiliyordu³. Yolculuklarının başından itibaren etraflarındaki herkese misyonerlik karakterinin sadeliği ve adanmışlığını göstererek örnek olmaları, öte yandan kendilerini önlerine çıkacak her fırsatı değerlendirerek geliştirmeleri tavsiye ediliyordu. Gemi Malta'ya uğrarsa orada birkaç gün kalıp oradaki misyonerlerle görüşmeleri ve onlardan bilgiler almaları isteniyordu. *"İzmir'deki İngiliz Papazı Charles Williamson, Hıristiyan yardımseverliğinin teşvik edici planlarında ve bunların uygulanmasında enerjik ve mükemmel bir ruh sergiledi. İngiltere, Rusya ve Hollanda konsolosları İzmir İncil Cemiyeti'nin cömert başışçılarıdır ve İzmir'in Rum piskoposu da bu cemiyet ve cemiyetin hedefleri doğrultusunda iyi niyetli bir tavır sergilemektedir. Umuyoruz ki, güvenlerini kazanmak, dikkatlerini çekmek ve dostça yardımlarını elde etmek için bu saydığımız kişilere hürmet eder ve onlar*

* Yrd. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Öğretim Üyesi, e-mail: zcumhur@sakarya.edu.tr

** Arş. Gör., Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, e-mail: fatmaoksuz@karabuk.edu.tr

¹ "İlk Amerikalı misyonerler olmaları hasebiyle Fisk ve Parsons'ın elimizdeki raporlarının bir başlangıcı, bir ilk tecrübeyi ve ilk bilgileri dile getirdikleri düşünülebilir ve bu da doğaldır. Ancak durum hiç de bu şekilde gelişmeyecektir. Gidilen coğrafyada onları bekleyen İngiliz misyonerler, onların daha evvel başlattıkları projeler ve nihayet onlardan görecekları rehberlik hizmetleri eldeki raporları bu tanımlamadan uzaklaştırmaya yetecek mahiyettedir." *Osmanlı'da İki Amerikalı Misyoner: Levi Parsons ve Pliny Fisk'in Anadolu ve Kudüs Seyahat Raporları*, Haz. Ayşe Aksu, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2015, s. 12-13.

² Samuel Worcester, "Instructions from the Prudential Committee of the American Board of Commissioners for Foreign Missions to the Rev. Levi Parsons and the Rev. Pliny Fisk, Missionaries designated for Palestine. Delivered in the Old South Church Boston, Sabbath Evening, Oct. 31. 1819," *Occasional Sermons*, Boston, 1819, s. 41-52.

³ Rufus Anderson, *History of the Missions of the American Board of Commissioners For Foreign Missions to the Oriental Churches*, Volume I, Congregational Publishing Society, Boston, 1872, s. 9-10.

*tarafından da hürmet görürsünüz*⁴. Kendilerine verilen talimatlardan anlaşıldığı üzere ABCFM Osmanlı topraklarına gönderdiği bu ilk misyonerler için binecekleri gemiden başlayarak izleyecekleri rotaya, kendilerine rehberlik edecek misyonerlerden, onları koruyup kollayacak çeşitli ülke konsoloslarına kadar her ayrıntıyı en ince detayına kadar planlamıştı.

Aynı talimatnamede, misyonerlerin faaliyetleri açısından öncelikle yerel dilleri, özellikle de İbranice ve Rumca'yı, Arapça ve Türkçe'yi öğrenmeleri tavsiye ediliyordu. Hâlihazırda biraz bildikleri Fransızca ve İtalyanca'yı da daha fazla geliştirmeleri isteniyordu. Çevre gezileri düzenlemek suretiyle kiliselerin buldukları merkezleri, kilise kalıntılarını bir Hıristiyan kalbi ve gözüyle incelemeliydiler. Bölgede pek çok milletten ve dinden insanlarla karşılaşacak olan misyonerler, onların genel vaziyetlerini, dini tavırlarını, ıslah edilebilme vasıtalarını öğrenmeli, İncil'i yaymak için bu toplulukları en iyi biçimde tanımalıydılar. Hangi kitapların dağıtımının yapılabileceğini ve hangi dilde basılabileceğini bunları soruşturmak da onların göreviydi. *"Yahudileri için neler yapılabilir? Putperestler için, Müslümanlar için, Hıristiyanlar için neler yapılabilir? Filistin'deki insanlar için neler yapılabilir? Mısır'daki, Suriye'deki, İran'daki, Ermenistan'daki ve araştırmalarınızın genişleyebildiği diğer ülkelerdeki insanlar için neler yapılabilir?"* bu soruların cevaplarını bulmak da Amerikalı genç misyonerlerin göreviydi. Ve tüm bu araştırmaların sonunda öğrendiklerini elbette merkeze, Boston'a bildirmeleri de büyük görevlerinin bir parçasıydı. Misyonerler, önyarguları uyandırmayacak, kuşkuları harekete geçirmeyecek, kanunlara, geleneklere, ayinlere ve fikirlere karşı gelmeyeceklerdi. Asli görevleri olan Hıristiyanlık propagandası için isi bilgece bir tedbir uygulayarak bir süreliğine kendilerini umumi tebliğden alıkoyarak, inzivaya çekilerek sadece öğrenip araştırıcaklardı. Bu süre zarfında misyonerlerin kendilerine faydalı olabilecek kişilerle tanışıp çevrelerini genişletmeleri isteniyordu.

Pliny Fisk ve Levi Parsons neler yapabileceklerini araştırmak ve yapabileceklerinin en iyisini yapmak için 15 Ocak 1820 tarihinde Malta'dan İzmir'e ulaştılar⁶. Fisk ve Parsons tıpkı ABCFM'nin söz verdiği gibi (!) İzmir'de İngiltere Konsoloslugu ve Levant Company'nin özel papazı Charles Williamson ve İzmir'deki İngiliz Konsolosu Francis Werry tarafından ilgiyle karşılandı⁷. Bu yüzden de 8 Şubat 1820'de "İzmir'deyiz İzmir'deki Dostlarımız" başlığıyla gönderdikleri mektupta şöyle diyorlardı: *"İlişki kurduğumuz herkesin bize karşı nezaketle davrandığı görülüyor. Yine de bu kişilere mesajımızı arz ettiğimizde bize nasıl muamele edeceklerini iyice araştırıp öğrenmek zorundayız. Lakin Türkler hariç bütün halk kitlelerini bu derece kolay erişilecek kişiler olarak bulmayı ummuyorduk. Her şeyi göz önüne alarak bakınca Malta ve İzmir'de elde ettiğimiz bilgiler planlarımıza tahmin ettiğimizden daha fazla katkıda bulunmaktadır"*

⁴ *Occasional Sermons*, s. 42.

⁵ *Occasional Sermons*, s. 47.

⁶ Dilşen İnce Erdoğan, "Amerikalı Protestan Misyonerlerin Raporlarında İzmir İstasyonu'nun Kuruluşu ve Faaliyetleri (1820-1900)", *Karadeniz Araştırmaları*, Bahar 2012, Sayı: 33, s. 99.

⁷ Frank Fokke Ferwerda, "1819-1919 Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Misyoner Seyyahlar: Biyografi-Bibliyografya Notları I", *Kebikeç*, Sayı: 11, 2001, s. 347.

8. Böylece Amerikalı misyonerler ilk merkezlerini İzmir’de kurmuş oldular. İzmir, İstanbul İstasyonu kuruluncaya kadar Amerikan Board’un Anadolu’daki en önemli merkezlerinden biri olarak kalacaktı⁹.

İki genç papaz, vakit kaybetmeden, hemen dil öğrenmeye başladılar; İtalyanca yanında özellikle dikkatlerini çeken modern Rumca idi. Fisk, en kısa zamanda bir basım makinesine sahip olmanın ne denli gerekli olduğunun çok çabuk farkına varmıştı. Mektuplarında ısrarla matbaanın zorunluluğundan söz ediyordu. Birkaç ay sonra Profesör Bambas’ın ünlü akademisinde verdiği Rumca derslerini izleyebilmek için İzmir’den Sakız Adası’na taşındılar. Adada beş ay kalan misyonerler 23 Ekim Pazartesi günü Sakız’dan İzmir’e geri döndüklerinde Batı Anadolu’da hem tarihi hem de dini bir geziye çıktılar¹⁰. 31 Ekim tarihli mektuplarında Yedi Kiliseleri ziyaret kararlarını Boston’daki merkeze bildiriyorlardı. “*Yarın sabah Tanrı izin verirse Ayvalık’a hareket edeceğiz, oradan da Yedi Kiliselerin tamamını veya bir bölümünü gezmeye gideceğiz. Bizimle Sakız’a giden bir Rum bu yolculukta bize refakat edecek. Bütün seyahatimiz boyunca bizi arabasıyla taşıması için bir Ermeni tuttuk. Kendisinin ve atların bütün masrafını o ödeyecek. Biz de ona günlük 37 kuruş yani 5 dolar vereceğiz. İngiliz konsolosu seyahat için Padişah fermanı alınması talebiyle bizim adımıza İstanbul’a yazdı. Bu ferman muhtemelen biz geri dönmeden evvel alınacaktır*¹¹.”

Misyonerler Menemen’den Ayvalık’a, Ayvalık’tan Bergama’ya geçerek seyahatlerine başladılar. 9 Kasım Perşembe günü Soma’dan başlayan yolculukları ile sırasıyla Kırkağaç, Akhisar, Sart (Salihli), Alaşehir ve Turgutlu’yu dolaştılar. 20 Kasım Pazartesi günü saat yedi buçukta Turgutlu’dan yola çıkan misyonerler ovadaki üç saatlik yolculuğun ardından Manisa Dağı’nın doğu eteklerine ulaşmışlardı. Manisa’ya Turgutlu’dan beş buçuk saatlik bir at yolculuğunun ardından ulaşabilmişlerdi. Kasabaya girerken 20 minare saydıklarını söylüyorlardı. Minareleri de camiler de beyaza boyanmıştı ve şehre ziyadesiyle göz kamaştırıcı bir görünüm kazandırdığını itiraf ediyorlardı. Anadolu’da daha önce böylesini görmemişlerdi. Bir handa konaklayan misyonerler akşama doğru papazları görmeye gittiklerini anlatıyorlardı. Papazlar kasabada 33 cami ki bunlardan iki tanesi çifte minareli idi, 2 sinagog, 2 Ermeni kilisesi ve 1 tane de Rum kilisesi bulunduğunu söylemişti. “*Manisa, İzmir’den yaklaşık 25 mil kuzeydoğuda, Manisa Dağı’nın eteklerine doğru uzanıyor. Sokakları geniş ve evleri de gezilerimizde daha evvel gördüğümüz kasabalardan daha iyi. Çarşısı mebzul miktarda malla dolu.*¹²” Amerikalı misyoner papazlar 21 Kasım 1820 Salı günü İzmir’e gitmek üzere Manisa’dan ayrılmışlardı. Bu yolculuk boyunca 300 millik bir yolda yaklaşık 100 saat at üzerinde seyahat ettiklerini vurgulayan misyonerler bazı değerli tohumlar ekme fırsatı bulduklarını, bu tohumların toprağın altına gömülerek kök salacağını ve yakın bir gelecekte mahsul almayı ümit ettiklerini bildiriyorlardı.

⁸ *Osmanlı’da İki Amerikalı Misyoner*, s. 115.

⁹ Erdoğan, “Amerikalı Protestan Misyonerlerinin Raporlarında İzmir İstasyonu’nun Kuruluşu ve Faaliyetleri (1820-1900)”, s. 99.

¹⁰ Ferwerda, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Misyoner Seyyahlar”, s. 347-348.

¹¹ *Osmanlı’da İki Amerikalı Misyoner*, 166.

¹² *Osmanlı’da İki Amerikalı Misyoner*, 194.

Pliny Fisk ve Levi Parsons artık Osmanlı mülküne ayak basmışlardı. Onların nihai hedefleri Kudüs olmakla birlikte ilk aşamadaki asıl görevleri başkaydı. Büyük bir sondaj ameliyesini başlatacaklardı. Gerçekten de ilk yıllardaki çalışmalar her anlamda sondaj ameliyesini andırıyordu. Amerikan Board'ın başlangıç yıllarının birincil amacı içinde çalışılacak yeni alanın derinlemesine araştırılmasıydı¹³. Amerikalı misyonerler Pliny Fisk ve Levi Parsons'ın İzmir ve çevresine yaptıkları keşif ziyaretleri de hep bu amaca hizmet ediyordu. Fisk ve Parsons İzmir'e ayak basan ilk Amerikan misyonerleri idi. Kendilerini çeşitli tarihlerde bölgeye gönderilen misyonerler takip edecekti.

Zaman içinde İzmir İstasyonu merkez olmak üzere Manisa, Aydın, Akhisar, Afyon, Bayındır, Ödemiş, Burdur olmak üzere uç istasyonlar da kuruldu. Josiah Brewer (1826-1828), Elizabeth Adger (1834- 1847), John Adger (1834-1847), Clara Barrows ve John Barrows (1869-1881), Cornelia S. Bartlett (1890-?), Cornelia S. Bartlett (1867-1905), Catherine Godell ve Edwin Godell (1854-1856), Lizzie Kirtland (1889-1891), Charlotte ve Daniel Ladd (1836-1869), Alexander MacLachlan (1890-1926), Daniel Temple ve Martha Temple (1822-1846) İzmir'de; Flora P. Bowen ve Marcellus Bowen (1874-1885), Fanny Brooks ve Charles Brooks (1874-1892), Susie Crawford (1879-1884), Lynden Crawford (1879-1918), Phebe Cull (1871- 1906), Clorissa Lawrence (1879-1907) Manisa'da görev yapan misyonerlerden bazıları idi¹⁴.

Manisa'da Amerikalı Bir Misyoner Aile: Theodore A. Baldwin ve Matilda Baldwin

Theodore Alling Baldwin eşi Matilda ile birlikte ABCFM'nin misyonlarına hizmet edebilmek umuduyla Osmanlı topraklarına geldiğinde henüz 24 yaşındaydı. 1867 yılında geldikleri bu topraklardan ise ancak Birinci Dünya Savaşı'nın hız kazandığı yıllarda 1915'te emekli olarak ayrılacaklardı. İstanbul, Manisa ve çoğunlukla da Bursa olmak üzere tam olarak 48 yıl boyunca çalıştılar. Theodore A. Baldwin Amerika'nın New Jersey eyaletinin en büyük şehirlerinden biri olan Newark'ta 1 Eylül 1843¹⁵ tarihinde Samuel A. Baldwin ile Letitia Davis Ward'ın çocukları olarak dünyaya geldi. 1863 yılında New Jersey Koleji'nden (Princeton Üniversitesi) ikincilikle mezun oldu. New Jersey Koleji 63 yılı mezunları tarafından hazırlanan yıllıkta Baldwin kendisi hakkında şunları yazıyordu; “ *Mezun olduğumda 6 hafta boyunca ABD Hristiyan Komisyonu'nda, 14 ay boyunca ABD Kara Kuvvetleri Levazım Birliği'nde bulunmuş ve Ruhban Okulundaki iki yıllık derslerimi tamamlamıştım. Evli değilim ve hiç çocuğum*

¹³ Uygur Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika: Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Misyoner Okulları*, İmge Kitabevi, 3. Baskı, Ankara, 2000, s. 23.

¹⁴ Erdoğan, “Amerikalı Protestan Misyonerlerinin Raporlarında İzmir İstasyonu'nun Kuruluşu ve Faaliyetleri (1820-1900)”, s. 99-100.

¹⁵ Theodore A. Baldwin'in doğum tarihi New Jersey Kolej yıllıklarında 1 Kasım 1843 olarak verilmiş olmakla birlikte American Board'daki Personal Card ve Memorial Book gibi kişisel kayıtlarında 1 Eylül 1843 olarak kaydedilmiştir. *Records of the Class of Sixty-Three: College of New Jersey*, Not Published, Printed for the Class, 1867, s. 30. Amerikan Bord Heyeti (American Board), İstanbul, "Memorial records for Theodore A. Baldwin," American Research Institute in Turkey, İstanbul Center Library, online in Digital Library for International Research Archive, Item #16677, <http://www.dlir.org/archive/items/show/16677> (accessed October 16, 2017).

yok¹⁶". Kolejden mezun olduktan sonra Baldwin, Princeton Ruhban Okulu'na devam etti. 1867 yılında buradan da mezun oldu.

Amerikalı misyonerlerin pek çoğu Massachusetts, Conecticut, Maine, New York, New England eyaletlerindeki küçük kasaba ve çiftliklerin fakir ailelerinden geliyordu. O günün koşullarına göre iyi eğitim görmüş sayılabilirlerdi. Yale, Amherst, Dartmouth, Brown, Bowdoin, Princeton, Williams gibi kolejlerde dört yıllık yükseköğrenim gördükten sonra Andover, Bangor, New Haven, Auburn, Princeton, East Windsor ve Union gibi İlahiyat Okullarını bitiriyorlardı. Özellikle XIX. Yüzyılın ilk yarısında görev yapan misyonerler iyi bir formel eğitim gördükleri gibi ABD'den ayrılmadan önce gidecekleri ülkenin coğrafi, kültürel, ekonomik ve siyasi durumuna ilişkin ayrıntılı bilgiler de ediniyorlardı¹⁷. İşte Baldwin de eğitimi bu suretle tamamlamıştı. Mezuniyetin hemen ardından Theodore A. Baldwin 8 Mayıs 1867 tarihinde New Jersey Newark'taki İlk Presbyterian Kilisesi'nde Matilda J. Layton¹⁸ ile evlendi. Baldwinler evlenir evlenmez Amerikan Board misyoneri olarak görev almak istediler. Onların görev yeri Osmanlı Devleti oldu. 6 Temmuz 1867 Cumartesi günü New York'tan yelken açan bu genç evli misyoner çift yaklaşık 1 aylık yolculuğun sonunda 9 Ağustos 1867 Cuma günü İstanbul'a ulaşabildiler¹⁹. İstanbul'da bu dönemde misyonerlikteki en uzun görev süresi ile (69 yıl) ileride misyonerlerin piri olarak anılacak olan Elias Riggs bulunuyordu.

1866-1867 yıllarında misyonerler arasına olağanüstü bir katılım gerçekleşti. Osmanlı topraklarına gönderilen misyonerler içinden o yıl her zamankinden daha fazlası sağlıklarının bozulması nedeniyle bir süreliğine memleketlerine geri dönmek zorunda kalmıştı. Öte yandan aynı yıl yani 1868 yılı başında çok sayıda yeni misyoner de bölgeye gönderilmişti. Osmanlı Devleti'nde görev yapmak üzere gönderilen 11 erkek ve 19 kadından oluşan bu yeni misyoner kafilesi arasında Baldwinler de vardı²⁰. Beş evli misyoner çift bu yılın sonunda gelmişti. Bunlar Theodore Baldwin, Henry T. Perry, Henry S. Barnum, Charles C. Tracy ve Lyman Bartlett ve eşleri idi. Çok sayıda evlenmemiş kadın misyoner de bu kafilenin içindeydi²¹. Theodore A. Baldwin ve eşi Matilda ilk birkaç yılı başkent İstanbul'da geçirdiler. Ve Osmanlı topraklarına gelen tüm yeni misyonerler gibi ilk önce dil çalışmalarına ağırlık verdiler. Misyoner faaliyetleri açısından Türkçe, Ermenice ve Rumca gibi yerel dilleri öğrenmek son derece mühimdi. Matilda Baldwin Board tarafından şu ana kadar gönderilen en zeki kadınlardan biriydi. Şaşırtıcı şekilde dil öğrenmeye kabiliyeti vardı ve kolaylıkla yerel dilleri öğrendi. Ermenice, Türkçe ve Rumca'yı akıcı ve doğru bir biçimde konuşabiliyordu. 1870 yılında Manisa'ya transfer olduklarında Matilda zamanının çoğunu kız okulunda geçirecekti. Okulun dili Rumcaydı ve Matilda Baldwin kız

¹⁶ *Records of the Class of Sixty-Three: College of New Jersey*, s. 30.

¹⁷ Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika*, s. 32-33.

¹⁸ Matilda J. Layton 9 Ocak 1845 tarihinde New Jersey Newark'ta dünyaya gelmişti.

¹⁹ "Embarkation", *The Missionary Herald*, Vol. 63, August 1867, s. 261.

²⁰ "Annual Survey of the Missions of the Board", *The Missionary Herald*, Vol. 64, January 1868, s. 2.

²¹ Rufus Anderson, *History of the Missions of the American Board of Commissioners for Foreign Missions to the Oriental Churches*, Vol. II, Congregational Publishing Society, Boston, 1872, s. 263.

öğrencilere şarkılar öğretebilecek kadar Rumca'yı iyi konuşabiliyordu²². Theodore A. Baldwin'in ise ilk misyonerlik dili Ermeniceydi, Türkçe'yi daha sonra öğrendi. Ancak oldukça rahat bir şekilde konuşabiliyordu. Matilda'nın Türkçe ve Ermenice özellikle de Rumca'daki mahareti daha fazla olduğu için eşine bu konuda daima yardım ederdi²³.

Amerikan misyonerlerinin faaliyetleri bu dönemde o kadar gelişme göstermişti ki, misyonların yeniden düzenlenmesi gerekiyordu. Anadolu'daki faaliyetin esas olarak Ermenileri kapsayacağı kesinlik kazanmış, bu çerçevede 1860 yılında yapılan yıllık toplantıda Anadolu'daki tüm faaliyetlerin üç misyon çerçevesinde Batı Türkiye Misyonu, Merkezi Türkiye Misyonu ve Doğu Türkiye Misyonu çerçevesinde yürütülmesi kararlaştırılmıştı. Yüzyılın sonuna kadar bir daha değişmeyecek olan bu bölünmeye göre kabaca Trabzon'dan Mersin'e kadar çekilecek bir doğrunun batısında kalan bölge Batı Türkiye Misyonu'nu oluşturuyordu. Zaman zaman bazı değişiklikler geçirmekle birlikte bu misyonun istasyonları merkezi başkent İstanbul olmak üzere, Merzifon, İzmit, Kayseri, Bursa, Manisa ve Sivas'tı²⁴. Tam da bu dönemde Baldwinler İstanbul'da geçirdikleri birkaç yılın ardından Batı Türkiye misyonunda yer alan İzmir istasyonuna atandılar. Fakat sağlığa ve işin genel çıkarlarına atfen kendine en iyi ikamet yerini seçme özgürlüğüne sahipti. Theodore A. Baldwin sahayı inceledikten sonra ikamet yeri olarak İzmir'in 28 mil kuzeydoğusunda yer alan Manisa'yı seçti. Baldwin bu seçimi yaparak Manisa'yı merkez istasyon haline de getiriyordu. Böylece önemli bir karar alınmış İzmir merkez istasyonunun Manisa'ya taşınması planlanmıştı. Her ne kadar bir önceki dönemde özellikle Manisa'da dini kitapların satılması konusunda baskılar ve karşı koyuşlar yaşanmış olsa da İzmir'de milliyetçilik hareketlerinin artışı, din adamlarının baskısı ve misyonerleri destekleyecek Protestan cemaatinin yeterli olmayışı bu kararın alınmasını gerekli kılmıştı. Böylece 1820 yılında İzmir'e gelen Amerikalı misyonerler yaklaşık elli yıl sonunda istedikleri başarıyı elde edemeyince bu kararı almışlardı²⁵. İzmir, Manisa'ya bağlı bir dış istasyon halini almış oldu.

Baldwinlerin ilk görev yeri 1870 yılında merkezi istasyon konumuna yükseltilen Manisa oldu. Manisa'daki çalışmalar Hagop Charpjian'ın misyoner Baldwin'e yardım etmesi ile aynı yıl büyük bir inançla başladı²⁶. Theodore A. Baldwin Manisa istasyonu hakkındaki düşüncelerini şu şekilde anlatıyordu: "*Manisa şu anda işgal edilen uç istasyonlara göre oldukça merkezi bir konumda yer almaktadır. Konumu uç istasyonların denetlenebilmesi için son derece elverişlidir. Yaklaşık bir yıllık deneyimden*

²² Amerikan Bord Heyeti (American Board), İstanbul, "Memorial records for Matilda J.L. Baldwin," American Research Institute in Turkey, İstanbul Center Library, online in Digital Library for International Research Archive, Item #16676, <http://www.dlir.org/archive/items/show/16676> (accessed October 22, 2017).

²³ Amerikan Bord Heyeti (American Board), İstanbul, "Memorial records for Theodore A. Baldwin," American Research Institute in Turkey, İstanbul Center Library.

²⁴ Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika*, s. 71.

²⁵ Erdoğan, "Amerikalı Protestan Misyonerlerinin Raporlarında İzmir İstasyonu'nun Kuruluşu ve Faaliyetleri (1820-1900)", s. 105.

²⁶ Erdoğan, "Amerikalı Protestan Misyonerlerinin Raporlarında İzmir İstasyonu'nun Kuruluşu ve Faaliyetleri (1820-1900)", s. 105.

Geçmişten Günümüze Manisa

sonra burayı çok sağlıklı bulduk. Bununla birlikte bir taraftan çok sıcak, diğer taraftan da son derece kuru bir iklimi var. Sıtmadan da arındığımız için kapılarımız ve pencerelerimiz açıkken çekinmeksizin mükemmel bir şekilde uyuyabiliyoruz. Özellikle buranın sağlığından bahsediyorum, çünkü ateş ve sıtma korkusu şimdiye kadar bu bölgede çalışmaya istekli olanların yolunda küçük bir engel olmamıştır. Bundan sonra, Spil Dağı'nın eteğindeki Manisa'nın, sağlıklı iklimi ile Türkiye için oldukça temiz, güzel konumda yer alan ve ikamet yeri olarak da son derece cazip bir şehir olduğu açıkça anlaşılın.²⁷ Bununla beraber Amerikalı misyoner konut bulma konusunda bazı zorluklar yaşamıştı. Sonunda metruk bir pamuk fabrikası hem şapel, hem okul ve hem de Papaz Hagop'un ikametgâhı olarak üç amaca hizmet etmesi için temin edilebilmişti.

Ermenilerin Amerikalı Misyonere Tepkisi

Manisa şehri ve istasyonu hakkındaki bu olumlu izlenimlerine rağmen Baldwin ailesi şehirdeki Ermeniler tarafından çok da hoş karşılanmamıştı. Zira giderek sayıları artan misyonerlerle cemaatleri büyüyen yerli Hristiyanlar arasındaki ilişkiler değişmeye başlamıştı. Amerikalı misyonerler genel olarak tüm Hristiyan mezheplerin yöneticileri ve özellikle de Ermeni Patrikliği ile sürekli sürtüşme halindeydi. Üstelik Board misyonerleri Protestanlığı yaymaya başladıktan sonra zaman içerisinde çeşitli güçlüklerle ve dirençlerle karşılaşmaya başladılar. Özellikle de Gregoryen Ermenilerinden büyük tepkiler gördüler. Ermeni cemaatten Protestan misyonerlere karşı bazı münferit reaksiyonlar belirmeye başlamış, bu olaylardan bazılarında misyonerlerin gayrimenkulleri, eşyaları ve dağıtmaya çalıştıkları dini kitapları tahrip edilmiş, bazen de yaralama hatta ölüme biten saldırılar gerçekleşmişti²⁸. Theodore ve Matilda Baldwin de sahaya gittiklerinde ilk olarak bölge halkının tepkisiyle karşılaşmışlar ve evlerinden çıkarılmak istenmişlerdi.

1871 ilkbaharında Amerikalı misyoner Theodore A. Baldwin, bölgedeki Ermeni milletinin tecavüzkâr hareketlerine maruz kalmış, saldırıya uğramıştı. Misyoner Baldwin olayları şu şekilde anlatıyordu: *"Ermeniler de biz de kafalarımızın üzerinde patlayan fırtınanın toplandığını uzun zamandır görüyorduk. Onlar fırtınanın öfkesinden kurtulmak için uzak durdular. Şehrin tamamen Ermeni Mahallesi olan üst köyde vaaz vermeye başlamamız da ise taşkınlığın fitili ateşlendi. Dini törenin ardından çocuk ve erkeklerden oluşan kalabalık şehrin aşağısına doğru bizi kovalamaya, bağırma ve taş atmaya başladılar. Ermeniler daha sonra da kiliseler, okullar, vaiz ve öğretmenler yani aslında ihtiyaç duydukları her şeye sahip olduklarını söyleyerek Protestanların izinsiz faaliyetlerinden kendilerini kurtarması konusunda hükümete şikâyette bulundular. Konuyla ilgili olarak Paşa ile yaptığımız görüşme son derece memnun ediciydi. Çünkü ilk başta köye yeniden gitmememiz konusunda bizi uyararak gözümüzü korkutmaya çalıştı ve bize herhangi bir şey olursa bir tazminat beklememiz gerektiğini söyledi. Haklarımızın ne olduğunu anladığımızı ve bu haklarımızı kullanarak ona baskı yapabileceğimizi gördüğünde ise temkin ve itidalli olmamız*

²⁷ "Western Turkey Mission: The Manissa Station", *The Missionary Herald*, Vol. 67, October 1871, s. 301.

²⁸ Fikretin Yavuz, Osmanlı Amerika İlişkilerinde Bir Krizin Analizi: Anna Melton Hadisesi, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 41, Aralık 2015, s. 648-649.

hususunda bize tavsiyelerde bulundu. Bizi özellikle de beni bir yabancı ve kendilerinin misafiri olarak haksızlık veya şiddete karşı koruyacağına söz verdi. Bu arada bizi evine davet eden kardeşimiz Hacı Sdepan da zulüm gördü. Onun evinde bir daha dini toplantılar yapmamıza izin vermemesi için her türlü çabayı gösteriyorlardı. O eşinin yalvarışları ve kızının gözyaşları nedeniyle ara sıra tereddüt etse de henüz boyun eğmedi ve şimdiye kadar amacında sağlam durdu. Onun, fırtınaya karşı cesur olması için Tanrı'ya dua eder ve güveniriz. Hâlihazırda bahsedilenlere ek olarak gerçeğin pek çoğunun kalbinde işe yaradığının kanıtları da vardır. İlahi gerçeğin kaynakları ne sert ve kurak yerlerin üzerine ne de kayaların ve dikenlerin arasına ekilidir. Aksine, biz pek çoğunun güzel toprakta kök saldığına inanmak için, dua ettiğimiz, çalıştığımız ve beklediğimiz Tanrı'nın lütfu ile kısa sürede ebedi hayata meyve vereceğine inanmak için de güzel sebeplere sahibiz. Bizim hizmetimize düzenli olarak katılanların sayısı dört veya beş kişidir ve biz onlardan üçünün cennetin krallığından uzak olmadığına inanıyoruz.²⁹

Baldwin'in şikâyeti ve ABD'nin İzmir Konsolosu Enoch J. Smithers tarafından yapılan müracaatlar üzerine tutuklanan Ermeniler vilayet merkezinde görülen davalarının ardından tutuklanmışlardı³⁰. Bununla beraber gerek Baldwin gerekse konsolos Ermenilere verilen cezayı yeterli bulmayarak Manisa'da Baldwin'e saldıran Ermenilerin yeniden yargılanmalarını istiyorlar, davanın bir kez de vilayet merkezindeki istinaf mahkemesinde görülmesini talep ediyorlardı. Konsolosun iddiası davanın merkez-i vilâyete istinafı hakkında Baldwin'in vermiş olduğu takririnin kabul edilmeyerek güya konsolosluğun nüfuzunun hiçe sayıldığı şeklindeydi. Konunun ve davanın yeniden tahkik edilmesinin ardından 30 Aralık 1871 tarihinde verilen cevapta Mehâkim Nizamnamesinin on ikinci bendine atıf yapılıyordu. Söz konusu madde, Sancaklarda bulunan temyiz meclislerinin üç aydan ziyade hapis ve beş yüz kuruştan ziyade nakdî ceza verilmesi durumunda ve nefy-i muvakkat ve kanunen memuriyetten uzaklaştırma cezalarını gerektiren suç davalarının istînâfen görebileceğini bildiriyordu. Aynı nizamnamenin sekizinci maddesine göre ise suç türünden olup cezayı gerektiren yani yirmi dört saatten bir haftaya kadar hapis ve nihayet yüz kuruşa kadar nakdi cezalandırma gerektiren fiil ve hareketlere dair davaları kaza deavi meclisleri bile bidayeten ve katiyyen görebileceklerinin açıkça belirtilmiş olduğu anlatılıyordu. Oysa Manisa'da Protestan misyoneri Baldwin'e saldıranlar sekiz gün hapsedilmelerine sancak Meclis-i Temyizi tarafından karar verilmiş ve gereği yapılmıştı. Bu cihetle davanın yeniden istinaf veyahut başka suretle görülmesine ne kanunların ne de maslahatın tahammül edebileceği açıklanıyordu³¹.

Bu suretle Amerikalı misyonerlerin Manisa'da yapacakları faaliyetlere başta müsaade edilmemiş ve çalışma alanları engellenmişti. Ancak misyonerler göreve yeni

²⁹ "Persecution", *The Missionary Herald*, Vol. 67, October 1871, s. 302-303.

³⁰ Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren Amerikan misyonerlerinin korunması ve himayesinde konsolos ve elçilerin her zaman büyük rolü olmuştu. Bu rol özellikle her geçen yıl artarak genişledi. Bu konuda bkz. Fikretin Yavuz, *II. Abdülhamit Döneminde Bir Amerikan Elçisi: Alexander Watkins Terrell*, Babiali Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2016.

³¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), HR. SYS, 81/59.

Geçmişten Günümüze Manisa

başlayanlara çoğunlukla karşılaştıkları sıkıntılar karşısında “*yılan gibi akıllı ol*” veya “*kurtların ortasında kalmış bir kuzu*” gibi sakin ol diyerek vazifelerine devam etmeyi telkin ederlerdi³². ABCFM'nin merkez yönetimi bu olayda da aynı tavrını devam ettiriyordu. 1872 senesi yıllık raporunda Manisa'da Amerikalı misyoner Theodore A. Baldwin'in bir saldırıya uğradığı ancak kendisine saldıran Ermenilere karşı tam bir adalet sağlanamadığı kaydediliyordu. Ancak bu türden zorluk ve engellerin diğer misyon bölgelerinde de zaman zaman yaşandığı, böyle olayların beklenen durumlar olduğu ifade edilerek konunun detaylarının verilmesine gerek olmadığı söyleniyordu³³. Bu yüzden Theodore A. Baldwin ve eşi Matilda da yerli Ermenileri saldırılarına rağmen görevlerini yapmaya devam ettiler.

Zamanla toplumun dilini, yaşam tarzını, gelenek ve göreneklerini öğrenerek, onlara İncil okumaya başladılar ve verdikleri vaazlarla toplumun dikkatini çekmek istediler. Theodore A. Baldwin bu konudaki gayretlerini American Board merkezine 12 Ocak 1871 tarihinde Manisa'dan yazdığı bir raporunda şöyle anlatıyordu: “*Size son yazdığım da bizi evimizden çıkarmak istemeleri ile ilgili bazı sıkıntılarımız vardı. Ancak bizim İzmir'deki Konsolosumuz E. J. Smithers'in yardımları sayesinde durumumuzu korumayı başardık. Ve bize alıştıkları için onlar arasındaki varlığımız az ya da çok görülmeye başlandığını düşünmek eğilimindeyim. Erkekler ara sıra beni ziyarete geliyorlar fakat kadınlar Bayan Baldwin'i görmeye daha sık geliyorlar. Ve sanırım kendi dillerini kullanmada ilerlediğimiz zaman onların evlerine girmenin çok daha kolay bir yolunu bulmuş olacağız*”³⁴. Baldwinler yaşadıkları olay sonucunda yerel dilleri öğrenmenin ne kadar mühim olduğunu bir kez daha anlamış oldular. Bu yüzden de her şeyden önce yerel dilleri öğrenmek ve halkın sempatisini kazanabilmek konusuna ağırlık vereceklerdi.

Manisa'daki çalışmalar Ermeni Papaz Hagop Hampartsune'un gelmesiyle birlikte daha da hız kazandı. Theodore A. Baldwin, Hagop'un gelişinin ardından ilk Pazar günü 8 kişinin katılımı ile Türkçe bir vaaz verdiklerini bildiriyordu. Ertesi Pazar günü 16 ve bir sonraki Pazar günü ise 32 kişi bu vaazlara katılmıştı. Bu Baldwinlerin ulaştıkları en yüksek sayı idi, o zamandan itibaren ayinlerine katılan cemaat sayısı ortalama 15 ila 30 kişi arasında değişecekti. Bunlardan 8 veya 10 tanesi düzenli katılımcılardı, ara sıra gelenler ile sadece Pazar günleri gelen yeni kişiler de vardı. Böylece misyonerler vaazlarının her geçen gün daha çok sayıda dinleyiciye ulaşması için gayret ediyorlardı. Fakat bütün yaşadıkları tepkilere rağmen bunu başarmak kolay olmayacaktı. Çünkü Amerikalı misyonerler Manisa'da hala istenmeyen kişilerdi. Bunun en açık delili ise Amerikalı misyonerlerin bütün bu gayretli çabalarına ve onları teşvik eden gelişmelere rağmen şimdiye kadar hiç kimsenin günahlarından tövbe etmek için gelmemesi, Protestanlığı mezhep olarak kabul etmemesiydi.

³² Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika*, s. 37.

³³ *Sixty Second Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions*, Presented at the Meeting held at New Haven, Connecticut, October 1-4 1872, Printed at the Riverside Press, Cambridge, Boston, 1872, s. 21.

³⁴ “Mission of the Board: Western Turkey Mission, Work at Manissa”, *The Missionary Herald*, Vol. 67, April 1871, s. 106.

Amerikalı misyoner onları Protestanlığı kabul etmeye teşvik edebilmek için elinden gelen gayreti gösteriyor, sık sık onları ziyaret ederek cesaretlendirmeye çalışıyordu: *“Hem Ermeni hem de Rum rahipler cemaat üyelerinin ne kadar sıklıkla şarap dükkânları, içki salonları ve diğer kötü sığınakları ziyaret ettiklerini umursamıyorlar fakat Protestan ibadethanelerinde bulunmaları durumda ise onları sıkı bir hesap sormaya çağırıyordular. Bu rahipler kiliselerinin yoksul ve cahil üyelerine gözdağı vermek için pek çok yola başvuruyorlardı. Doğal olarak özellikle de dini otoritelere ilaveten sivillerin de ruhban sınıfı içine yerleştirildiği bir ülkede kayda değer başarılar elde ediyorlardı. Fakat diğerleri gerçeği aramayı arzulayanların önüne engeller koymak için çalışırken, bu engelleri kaldırmaya çalışmak bizim kutsal ayrıcalığımızdı. Bu amaçla ben ve Hagop eşlerden, ailelerden, kardeşlerden ve akrabalarından gelen istekler üzerine haftada üç öğleden sonramızı dükkân dükkân çarşıları ziyaret ederek geçiriyorduk.”*³⁵ Bu Amerikalı misyoner Manisa’daki Ermeniler tarafından istenmeyen kişi olarak ilan edilmesine, saldırıya uğrayıp kiraladığı evden dışarı atılmaya çalışılmasına rağmen yanında başka bir Ermeni olduğu halde Manisa’da dükkân dükkân dolaşmaktan çekinmiyordu.

Manisa’da Yeni Misyonerler ve Kız Okulu

Baldwinler bir yıldan fazla bir süre Manisa’da tek başlarına görev yaptıktan sonra yanlarına kendilerinden daha tecrübeli bir misyoner çift daha gönderildi: Joseph K. Greene ve eşi Elizabeth. Greenelerin henüz bebek olan oğulları Joseph ile birlikte Osmanlı topraklarına yolculukları Ocak 1859’da başlamıştı. Greene, İstanbul’da bulunan misyonerler komitesinin kararıyla ilk olarak İzmit’te bulunan J. W. Parsons’un yanında görevlendirildi. 1859 yılında İzmit’te 4 Evangelik kilise ile bir düzine kadar küçük bir Protestan topluluk bulunuyordu. Türkiye’deki ilk görev yeri olan İzmit’te üç yıl boyunca görev yapacaktı. Bu süre içinde Greene, Ermenice öğrenmeye başladı. Başlangıçta büyük zorluklar yaşadığı dil çalışmalarının sonunda Ermenice, Türkçe ve Rumca kelimeler için İngilizce birer sözlük hazırlayabilecek kadar ileri gitti. Joseph Greene 1862 yılında 6 yıl boyunca kalacağı Bursa’ya görevlendirildi. 22 Temmuz’da yeni görev yerine oğulları Joseph ve Edward ile birlikte gelmişlerdi. Burada oğulları Frederick ve kızları Elizabeth ile Fannie dünyaya gelecekti.

İzmit ve Bursa’da yaşadıkları 8 yıl boyunca Misyoner Greene eşi ile birlikte birçok kez sıtma atakları geçirmişler ve bu yüzden de çok zayıf düşmüşlerdi. Onun bu Şikâyetleri üzerine, Mayıs 1867’deki yıllık toplantı sırasında Bohemya bölgesindeki Frazensbad kaplıcalarını ziyaret etmelerine izin verildi. Bliss ve eşinin de kendilerine eşlik ettikleri bu yolculuk yaklaşık 6 hafta sürdü. Joseph K. Greene buradan da Evangelical Alliance tarafından düzenlenen bir misyoner toplantısına katılmak üzere Amsterdam’a geçti. Greene Avrupa ve Amerika’nın belli başlı ülkelerinin armaları ile süslenmiş salonda gerçekleşen konferansın çok başarılı olduğunu söylüyordu. Toplantıya 237 yabancı misafir katılmıştı. Greene de Bursa istasyonunu temsilen *“Türkiye”deki Amerikan Misyonları* hakkında bir konuşma yaptı. Greene

³⁵ “Mission of the Board: Western Turkey Mission, Work at Manissa”, *The Missionary Herald*, Vol. 67, April 1871, s. 107.

konuşmasında 35 yıl önce Türkiye'ye gönderilen Amerikan misyonerlerinin öncelikli amacının Türklere İncil'i vaaz etmek olduğunu, fakat Türkler tarafından Hıristiyanların gâvur ve kâfir olarak görüldüklerini, Doğu kiliselerindeki bozulmuş Hıristiyanlığın İncil'in Türkler arasında yayılmasının önündeki en büyük engel olduğunu söylüyordu. Türkiye'deki Hıristiyanlığı yeniden düzeltmek ve bu suretle Türklere saf Hıristiyanlığın yaşayan bir örneğini göstermek gerekiyordu. Misyoner Greene, Türk Misyonları Yardım Cemiyeti'nin (Turkish Missions Aid Society) daveti üzerine Amsterdam'dan sonra İngiltere'ye gitmiş ve Paris-Marsilya üzerinden Ekim 1867'de de Bursa'ya görev yerine tekrar dönmüştü.

Joseph K. Greene misyonerlik hayatı boyunca sadece 3 kez Amerika'ya gitti. Bunlardan ilki 1868 yılındaki sıla ziyareti idi. Türkiye'de 9 yıl ve 7 ay görev yaptıktan sonra ilk kez 16 Ağustos 1868 tarihinde 7,000 millik bir yolculuktan sonra Boston'a ulaştı. Boston'da Amerikan Board yetkilileri ile görüşükten sonra Minnesota'ya geçti. Misyoner Greene, Minnesota'ya sıla izni için gittiğinde de boş durmayacaktı. Bu sırada evlerinde ya da kiliselerde veya 11 Batı eyaletin yıllık cemaat toplantıları sırasında en az bin papaz ile görüşme fırsatı bulduğundan övünerek bahsediyordu. "*Türkiye Geçmiş ve Gelecek*", "*Türkiye ve Türkler*", "*Tanrının Takdiri ile Onaylanan Hıristiyan Misyonlarının Başarısındaki İnanç*" gibi başlıklarla 200'den fazla konferans verdi. Greene Minnesota'daki izni bittikten sonra Haziran 1871'de yeniden Türkiye'ye döndü ve bu kez Manisa'da görevlendirilecekti. 20 Haziran 1871'de Manisa'ya ulaştı³⁶. Joseph K. Greene Manisa'ya geldiğinde misyonerlik hayatında 12 yılı bitirmiş, İzmit ve Bursa istasyonlarında görev yapmış, Avrupa ve sıla izni için gittiği Amerika'da sayısız toplantı ve konferanslar vermiş deneyimli bir misyonerdi.

Board sekreteri Dr. N. G. Clark'ın da hazır bulunduğu yıllık misyoner toplantısında Board'ın Manisa'yı güçlü bir istasyon haline getirmek istediği söylenmişti. Bunun için Manisa istasyonuna üç evli misyoner çift, kız okulu için iki genç bayan misyoner gönderilmeliydi. Ayrıca burada bir kız okulunun yanı sıra Rum gençleri için de bir ilahiyat okulu tesis edilmesi düşünülüyordu³⁷. Böylece Greenelerin de Manisa istasyonunda görevlendirilmesi ile Protestan misyonerlerinin faaliyetleri hız kazandı. Misyonerler Manisa'da Protestanlık propagandası yaparak başladıkları çalışmalarına eğitim alanına yönelerek devam ettiler. Onlara Aralık 1871'de 36 yaşındaki bayan misyoner Phoebe L. Cull da katıldı. Cull'un misyoner dili Rumca idi, kısa sürede Rumca'da iyi bir ilerleme kaydetmeyi başarmıştı. Onun katkıları ile Manisa istasyonunda sonbahar da bir okul açılmasına yönelik çalışmalar da başlamış oldu. Manisa'daki kız okulu Phoebe Cull'un çalışmaları sonucu gerçekleşti. Bu okul daha sonra İzmir Amerikan Üniversitesi'ne dönüşecekti³⁸. Manisa'daki misyonerler

³⁶ Zeynep İskefiyeli, "Misyonerliğe Adanmış Bir Ömür: Joseph Kingsbury Greene", *History Studies*, Vol. 5, Issue: 4, July 2013, s. 281-300.

³⁷ Joseph K. Greene, *Leavening the Levant*, The Pilgrim Press, Boston New York Chicago, 1916, s. 305.

³⁸ Phoebe L. Cull (1835-1913) için bkz: Amerikan Bord Heyeti (American Board), İstanbul, "Memorial records for Phoebe L. Cull," American Research Institute in Turkey, İstanbul Center Library, online in Digital Library for International Research Archive, Item #16815, <http://www.dlir.org/archive/items/show/16815> (accessed October 24, 2017); *Sixty Second Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions*, s. 17; Greene, *Leavening the Levant*, s. 306; İdris Yücel, *Kendi Belgeleri Işığında Amerikan Board'ın Osmanlı Ülkesindeki Teşkilatlanması*,

özellikle kızlar için açtıkları okullar vasıtasıyla kadınların ve kız çocukların vaaz servisine devam etmelerini, İncil okumayı öğrenmelerini, dinsel öğretileri kavramalarını sağladılar. Matilda Baldwin şimdi zamanın çoğunu bu kız okulunda çalışarak geçiriyordu.

Phoebe Cull kız okulundaki faaliyetleri hakkında yazdığı bir mektubunda küçük bir Ermeni kızdan bahsediyordu. “Nasle (Nazlı?) okula yatılı olarak gelen ilk kız çocuğu idi. Bir Ermeni tüccarın kızıydı. Nasle gündüz oyun oynarken çok mutlu görünüyordu, ancak gece olduğunda çok üzülüyor ve annesini isteyerek sürekli ağlıyordu. Okulun açılışından önceki gece de çok uzun süre ağladı. Biz onu rahatlatmak ve dikkatini başka yöne çekmek için birçok yol denedikten sonra Bayan Baldwin onu yola getirmek için onunla Ermenice konuşmaya başladı. ‘Söyle’ dedi çocuğa ‘ne yapmak istiyorsun?’, ‘Anneme gitmek istiyorum’. ‘Ancak bu gece gitmemiz imkânsız. Tren de yok, seninle gidecek kimse de yok. Eğer ağlamayı bırakırsan seninle neler yapabileceğimiz hakkında konuşabiliriz, ancak sessiz olmadığın sürece seni anlamayacağım.’ Kızın gözyaşları anında kurudu, hıçkırıkları sakinleşti ve çok hızlı bir şekilde konuşmaya başladı. ‘Babama bir mektup yazmanızı istiyorum. Ona benim için birini göndermesini söyleyin. Bütün komşular bu kadar küçük bir çocuğun annesinden uzağa gönderilmenin çok yazık olacağını söylediler ve annem de eğer ben gidersem öleceğini söyledi. Diğerleri ölmedi mi? Ve geride kalan bir tek ben miyim? Okula alımadım.’ Bu süre zarfında küçük kız oldukça heyecanlanmıştı, fakat mektubun babasına gönderileceğine dair kendisine söz verilince sessizce yattı ve bütün gece uyudu. Söz verilen mektup yazılmış, artık şiddetli ağlama krizleri kalmamıştı. Nasle cevap için sabırla beklemesi gerektiğini aklına koydu, cevap gelmeden de oldukça mutlu ve hoşnuttu. Birkaç gün önce babasının çok hasta olduğunu ve bir an evvel kızın evine gönderilmesi gerektiğini bildiren bir telgraf geldi. Biz ona babasının hasta olduğunu söylemedik. Evine gideceği gün çok sessizdi, ama mutlu görünmüyordu ve vedalaşırken gözyaşları yeniden akmaya hazırdı. Dini etkilere karşı çok hassastı. Rum öğretmenimiz Bayan Chrysoula’nın hafif bir rahatsızlığı vardı ve Nasle vaizin eşine şöyle dedi: ‘Elbette Bayan Chrysoula iyileşecek. Onun için dua etmedik mi? Ve Tanrı dualara cevap vermiyor mu?’³⁹ Kadın misyonerlerin çabası bunlarla da sınırlı değildi. Phoebe Cull, Bayan Baldwin, Bayan Greene ve onun küçük iki kızı Lizzie ve Fannie ile yardımcı vaizin hanımı ile birlikte önce çevrelerindeki Türk komşularına daha sonra da Rum ve Ermeni kadınların evlerine ziyaretler düzenliyorlardı. Bu ziyaretler sırasında başlarını örtmeseler bile omuzlarına birer şal almayı ve evlere girerken çıkarabilecekleri ayakkabılar giymeyi de ihmal etmiyorlardı⁴⁰. Kadın misyonerlerin bütün bu çabaları yöre halkının gönlünü fethedilmek ve onların güvenlerini kazanmaktan ibaretti. Bu suretle aslında kaleleri içten fethetmeyi amaçlıyorlardı. Kadınlar ve çocuklar onların öncelikli hedefi ve çalışma alanlarıydı.

Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2005, s. 96.

³⁹ “Little Nasle, By Miss Phebe L. Cull”, *Life and Light for Woman*, v. 3, January 1873, s. 26-27.

⁴⁰ “Turkey: Letter From Miss Cull”, *Life and Light for Woman*, v. 3, October 1873, s. 292.

Geçmişten Günümüze Manisa

Misyoner merkezi de aynı şekilde Manisa'daki çalışmalarını desteklemek için gayret ediyordu. "Kim Gidecek?" başlığı ile yapılan çağrıda Manisa'da Türk kızları için çok önemli bir okul açıldığı duyuruluyor ve şöyle deniliyordu: "Hiç kimsenin ne daha parlak öğrenciler ne de onlara daha yüksek bir entelektüel ve manevi yaşam kazandırmak için daha iyi fırsatlar arzulamasına gerek vardır. Vefalı bir öğretmen tek başına bu okulun yükünü taşımaktadır. Eğer uzun süre tek başına kalırsa bu onu mahveder. Onun çalışmalarını ve ödülleri paylaşmak için kimleri gönderebiliriz?"⁴¹ Bu çağrılar sadece American Board'ın bölgeye göndereceği misyonerlerin sayısını arttırmakla kalmıyor, aynı zamanda Manisa Kız Okulu adına yapılan bağışlarla misyoner teşkilatının gelirlerini de yükseltiyordu.

Baldwinler Yine Yalnız Kalıyor

1872 yılının dört ayı boyunca Theodore A. Baldwin ve Joseph K. Greene bir Rum öğretmen ile birlikte Manisa istasyonunda 5 gence eğitim vermeyi başarmışlardı. Bu gençlerden üçü misyonerlerin yanında yardımcı olarak görev alırken biri Pandeli Philadelphes Merzifon İlahiyat Okulunu da okuduktan sonra Trabzon yakınlarındaki Ordu'da bir Rum kilisesine papaz olacaktı⁴². Bu arada Joseph K. Greene Merkezi Türkiye Misyonunun da yer alan Maraş'tan bir teklif aldı. Ancak bu tekliften daha cazip bir teklif İstanbul'dan geldi. Greene Mayıs 1872'de haftalık bir dini gazete ile Ermenice, Ermenice-Türkçe ve Yunanca-Türkçe olarak basılan "Avedaper- Çocuklar İçin" isimli resimli aylık derginin editörlüğünü yapmak üzere İstanbul'a gitmeye karar verdi⁴³. Greenelerin gidişi ile birlikte Baldwin ailesi Manisa'da yine tek başlarına kalmış oldular. Bu durum Theodore Baldwin'i oldukça rahatsız etti. Aslında hala deneyimsiz bir misyonerdi. Muhtemelen Manisa'ya ilk geldiğinde Ermenilerin kendisine karşı gösterdiği tepkinin olumsuzluklarını üzerinden atabilmiş değildi. Kendisine göre daha deneyimli bir misyoner aile olan Greenelerin çok kısa bir süre için Manisa'da yanlarında kalıp sonrasında hemen İstanbul'a gidişleri onu daha da huzursuz etmişti. Son derece geniş bir alanda tek başına görev yapacak olması onu endişelendiriyordu.

Theodore A. Baldwin bütün bu endişelerini 3 Temmuz 1872 tarihli mektubunda açık yüreklilikle kaleme almıştı: "Greene ve ailesi Cumartesi günü İzmir'den ayrılıp sanırım düünden bir önceki gün İstanbul'a ulaştılar. Böyle büyük bir ailenin gidişinin ardından evde nasıl bir değişiklik olduğunu kolayca tahmin edebilirsiniz. Ancak korkarım ki sadece benim gözetimime bırakılan bu büyük ve geniş sahaya baktığımdaki yalnızlık hislerimi tam olarak anlayamıyorsunuz. Bence bu saha bütün Merkezi Türkiye misyonu kadar büyük bir alan ve birçok önemli şehri ihtiva ediyor. Sürekli düşüncem ve arzum genişleme ve imkânların çoğaltılması içindir. Zihnimin en tepesindeki düşünce ise uzun turlarımı yaparken düşündüğüm gibi 'İncil'i bu insanların yakınına nasıl getirebiliriz?' İdi. Bu düşünceyle size yazdığım bir mektubunda ve yıllık misyoner toplantısında Isparta ya da yakınında yeni bir istasyonun hızlı bir şekilde işgal edilmesini önerdim. Elbette

⁴¹ "Who Will Go? By Mrs. Lemuel Gulliver", *Life and Light for Woman*, v. 5, May 1875, s. 139-140.

⁴² Greene, *Leavening the Levant*, s. 308.

⁴³ Zeynep İskefiyeli, "Bir Amerikan Misyonerinin Balkan Savaşı Analizi", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt: 6, Sayı: 12, Yaz 2013, s. 136-137.

böyle bir karar yalnızca istasyon bölünebilecek kadar güçlü olduğu zaman alınabilir, olmasını umut ettiğim şeyler ise bugüne kadar gerçekleşti. Ne yazık ki, umutlar ve beklentiler insanlar için! Yine, uzun bir süre bekledikten sonra kendimi yeni ortaklar vaadiyle yalnız olarak buluyorum! Böyle bir vadin, böyle acil bir istek üzerine derhal yerine getirilmesi gerekir. Mesih'in krallığı için kilise sevgisi nerede ve onun hizmetine bağlılık nerede? Kutsal ve tarihi hatıralarla dolu böyle bir bölge için ve böyle umut verici bir çalışma için yapılan davete ya bir cevap alınamazsa? Size yalvarıyorum, Amerika'daki genç papaz ve vaizlere Rumlar arasında başlatılan yeni çalışmalarla sahanın ihtiyaçlarını anlatmalısınız. Onlara haritada Edremit'ten Konya'ya kadar uzanan ülkenin bu büyük bölümünü gösterin ve böylesi sorumluluğun olduğu bir iş yükünü yalnız başına tek bir kardeşlerine bırakmak isteyip istemediklerini sorun. Bunu tek başıma taşıyamam, yardıma ihtiyacım var. Bu sonbaharda kalplerimize, evimize ve işimize iştirak edecek olan iki yeni misyoneri ağırlamamıza izin vereceğinizi umabilir miyiz? Tanrı buna izin verebilir. 44" Misyoner Baldwin bu mektubunda yalvarıyor, bir an önce kendisine yardım etmesi için bölgeye yeni misyonerler gönderilmesini istiyordu.

Theodore A. Baldwin yazdığı raporlarında Manisa istasyonundaki eğitim çalışmalarından da bahsediyordu. İstasyondaki sınıfın durumunun oldukça iyi olduğunu gelecek sonbaharda sınıf mevcudunun daha da genişleyeceğini ümit ediyordu. Buna hazırlıklı olmak için Amerikalı misyoner yaz aylarını Türkçe çalışmalarına ayırmayı planladığını belirtiyordu. Çünkü artık böyle bir işi nasıl tek başına üstlenebileceğini bilmediğini öte yandan çalışmaların son derece önemli olduğunu söylüyordu. Bununla beraber anlaşılan Baldwin Manisa istasyonundaki sınıfı dağıtıp dağıtmamaya bir türlü karar veremiyordu. Bu yüzden kendisine bir yardımcı misyoner gönderilmesi o da olmazsa en azından yerli yardımcılardan birinin tahsil edilmesi arzusunu yineliyordu⁴⁵. Baldwin 26 Temmuz 1872 tarihli bir başka raporunda ise *"Manisa'daki çalışmalarımız çok ilginç bir aşamaya geldi"* diyordu. Amerikalı misyoner, insanların pek çoğunun kiliseye ait kurallardan memnun olmadıklarını, her şeyi kanıtlama ve neyin iyi olduğuna karar verme haklarını kullanmak istediklerini belirtiyordu. Onları kontrol altında tutmak için çeşitli çabalar sarf edildiğini yazan Baldwin, yaklaşık bir hafta sonra kırk elli kişilik bir grubun yerli Protestan vaize Rum öğretmenlerle bazı dini konularda tartışma yapması için meydan okuduklarını söylüyordu⁴⁶. Aslında bu Protestanlık akidelerine ve yayınlarına karşı bir başkaldırıydı. Raporun sonunda Baldwin'in *"İncil yakıcılarının bir gün İncil okuyucularına dönüşebilmeleri için"* dua etmesi olayların misyonerlerin hiç de istemediği şekilde geliştiğini gösteriyordu.

Theodore A. Baldwin Manisa'ya geldiğinde ilk olarak Ermenilerin tepkisi ile karşılaşmış, saldırıya uğramış ve şehirden çıkarılmak istenmişti. Şimdi de şehirde yaşayan Rumlar tarafından istenmeyen kişi ilan edilmişti. *"Kural olarak Türkiye*

⁴⁴ "Western Turkey Mission: Appeal from Manissa", *The Missionary Herald*, Vol. 68, October 1872, s. 309-310.

⁴⁵ "Western Turkey Mission: Station Class", *The Missionary Herald*, Vol. 68, October 1872, s. 310.

⁴⁶ "Western Turkey Mission: Opposition", *The Missionary Herald*, Vol. 68, October 1872, s. 309-310.

Geçmişten Günümüze Manisa

misyonerlerinin hemen hemen tüm istasyonlarında Ermeniler dini söylemlerden etkilenenlerin en başında gelirdi, ancak Manisa bir istisna olduğunu daha öncesinde kanıtladı. Şimdi de Rumlar arasında sorgulama ruhu daha belirginleşti.” diyordu. Bununla beraber yaptıkların çalışmaların Rumlar üzerinde dolaylı da olsa bazı etkilere sebep olduğunu belirtiyor ve Protestanlığın yayılmasında acizlik ve atalet içinde kalan eski Rum piskoposunun yerine daha genç birinin atanmasını örnek veriyordu⁴⁷. Ancak bu yeni ve genç piskoposla da sorun yaşamaları uzun sürmedi.

24 Ocak 1873 tarihli raporunda Theodore A. Baldwin yeni Rum piskoposu ile yaşadıkları sorunları anlatıyordu. *“Geçtiğimiz hafta yeni bir zulüm yaşandı. Yeni piskopos, aforozun Protestan Rumlar üzerindeki etkisini deniyor. Her ne kadar onlar üzerinde herhangi bir yetkisi yoksa da varmış gibi davranıyor. Zira bu Protestan Rumlardan un tüccarı olan biri piskoposun davetine icabet etmeyi reddetti. Bu durum ona en ağır bir biçimde bir aforoz telaffuz etme fırsatı vermiş oldu. Hiç kimse onunla konuşmayacak ya da onunla iş yapmayacaktı. Fırıncıların ekmek yapmak için ondan un alması veya değirmencilerin onun ununu öğütmesi yasaktı. Kısacası onun yeniden itaat etmesini sağlamak için her türlü çaba sarf edildi. Fakat cesaretimizi kaybettiğimizi zannetmeyin, sadece bir süre çalışmalarımıza engel teşkil eden manifestoları görmekten dolayı derin üzüntü duyduk.”*⁴⁸ Amerikalı misyoner kısa bir süre sonra ise Rumlara yönelik faaliyetlerin olumlu yönde seyrettiğini rapor ediyordu. *“Daha önce de yazmıştım, Rumlar arasındaki uyanış neredeyse yakalanmış gibi görünüyor. Şu anda kilisemizdeki mevcut koltukların neredeyse tamamını dolduran birçok genci görmek son derece memnun edicidir. Rumlara yönelik çalışmalardan beklentimiz oldukça yüksek.”*⁴⁹ Diyordu.

Theodore A. Baldwin, Manisa’da görev yaptığı süre zarfında diğer tüm misyonerler gibi çevre gezilerine çıkmayı ihmal etmemiştir. Bu geziler sırasında hem diğer bölgeler hakkında bilgiler toplamış, hem de kutsal kitap ve İncil satışları yapmıştır. 19 Aralık 1894 tarihli raporuna göre 5 hafta süren bir geziden bahsediyordu. Bu gezi sırasında özellikle Lidya krallığının başkenti olan Sard antik şehrini ve Alaşehir’i gezmişti. *“Altı saatlik bir yolculuk bizi Sard şehrine getirdi. Bir zamanlar Lidya krallarının başkentinden geri kalan birkaç büyük kalıntı iki yönüyle bizi derinden etkiledi: Dünyevi zenginliklerin beyhudeliği ve iflah olmayanlar üzerinde Tanrı’nın hükümünün kesinliği...”*⁵⁰ Sard’ın iki saat ötesindeki büyük bir Rum ve Türk köyünde geceyi geçirdikten sonra ertesi gün öğle vaktinden kısa bir süre sonra Philadelphia (Alaşehir)’a ulaşmıştı. Amerikalı misyoner burada yaptığı kutsal kitap satışından bahsediyordu: *“Kısa süre sonra çarşıda birkaç arkadaş buldum ve onlarla sohbet ederek akşama kadar hoşça vakit geçirdim. Ertesi gün bir kutu kitap çıkardık ve onu han kapısının yanına yerleştirdik. Kutu karşı tarafta açık kapaklar ve raflarla küçük bir*

⁴⁷ “Western Turkey Mission: Encouragement Among the Greeks”, *The Missionary Herald*, Vol. 69, May 1873, s. 158.

⁴⁸ “Western Turkey Mission: Persecution and its Effect”, *The Missionary Herald*, Vol. 69, May 1873, s. 159.

⁴⁹ “Western Turkey Mission: Awakening Among Greeks”, *The Missionary Herald*, Vol. 70, December 1874, s. 390.

⁵⁰ Western Turkey Mission: The Ruins of Sardis”, *The Missionary Herald*, Vol. 70, March 1874, s. 92-93.

dolap gibi veya daha ziyade iki kapaklı dolap gibi düzenlenmişti. Bu yolla biz kitaplarımızı hemencecik açığa çıkardık ve kolaylıkla, arananlardan herhangi birini bulduk. Kısa süre sonra etrafımızda bir kalabalık toplandı ve gün boyu gelip gitmeye devam etti. Kitaplarımız için böyle bir sergi yeterliydi ve biz aslında pek çoğunu aynı gün satamasak da amacımız geldiğimizi duyurmaktı. Daha sonra kitap satın almak isteyenler veya bizimle konuşmak isteyenler odalarımıza geldi. Kitaplarımızı sokaklarda açıkça satın almaktan korkan pek çoğu onları odadan satın aldı. Dört İncil ve önemli sayıda Yeni Ahit ve Zebur ve diğer dini kitaplar satıldı ve pek çoğu gündüz ve gece bizimle sohbet etmek için gelmeye devam etti. Oda bazen öylesine kalabalık olurdu ki bazıları oturacak yer bulamazdı. Fakat onlar kapının ve pencerelerin etrafında ayakta dururdu ve dikkatlice bizim konuşmalarımızı dinlerdi. Büyük çocuklar ve gençler arasında özel bir ilgi gördük. Bunların arasından istasyon sınıfımız için saygın öğrenciler bulabileceğimizden eminiz⁵¹” Amerikalı misyoner Baldwin bu seyahat vesilesi ile çok az da olsa bir ilerleme kaydettiklerini görmekten dolayı şükredip aynı zamanda şimdiye kadar ihmal edilen fakat gelecek vaat eden sahayı daha sık ziyaret edebilmesine yardım etmesi için Tanrı’ya samimiyetle dua ettiğini söylüyordu.

Sonuç

Theodore A. Baldwin eşi Matilda ile birlikte ilk görev yeri olan Manisa’ya görevlendirildikleri 1870 tarihinde henüz 27 yaşında deneyimsiz bir misyonerdi. Buna rağmen öncelikle yerel dilleri kısa süre zarfında öğrenerek önemli bir aşama kaydetmeyi başardılar. Theodore A. Baldwin’in ilk misyonerlik dili Ermeniceydi, Türkçe’yi daha sonra öğrendi. Ancak oldukça rahat bir şekilde konuşabiliyordu. Matilda’nın Türkçe ve Ermenice özellikle de Rumca’daki mahareti daha fazlaydı. Bununla beraber misyonerlerin karşılaştığı tek zorluk dil sıkıntısı olmadı. Baldwinler Manisa’daki Ermeni cemaati tarafından istenmedi. Ermeniler kiliseye de okula da ihtiyaçları olmadığını söyleyerek Protestan misyonerleri Manisa’dan çıkarmak istediler. Baldwinler ancak yerel idarecilerin ve bölgedeki Amerikan konsoloslarının himayesi sayesinde görevlerine devam edebildi. 1871 yılında daha deneyimli bir misyoner olan Joseph K. Greene ve eşi ile Phoebe L. Cull Manisa’ya görevlendirildi. Böylece yeni misyonerlerin Manisa istasyonunda görevlendirilmesi ile Baldwinlerin faaliyetleri hız kazandı. Misyonerler Manisa’da Protestanlık propagandası yaparak başladıkları çalışmalarına eğitim alanına yönelerek devam ettiler ve kısa sürede bir kız okulu açmayı başardılar. Bununla beraber Greeneler Manisa’da uzun süre kalmayıp başka bir görev yerine tayin edilince Baldwin ailesi Manisa’da yine tek başlarına kalmış oldular. Bu durum son derece geniş bir sahada tek başına görev yapacak olması Theodore Baldwin’i oldukça rahatsız etti. Yine de bölgedeki Ermeni ve Rumlara yönelik misyonerlik çalışmalarına, kilise vaazlarına, kitap satışlarına ve çevre gezilerine devam etti. 1876’da Baldwinler İstanbul’a geri çağrıldı. 1880 yılına misyonların mali işlerine bakan Theodore A. Baldwin eşi Matilda 1880 tarihinden 1909 yılına kadar yaklaşık 30 yıl boyunca hizmet yapacakları yer olan Bursa’ya tayin

⁵¹ Western Turkey Mission: Philadelphia- Sale of Books”, *The Missionary Herald*, Vol. 70, March 1874, s. 93.

Geçmişten Günümüze Manisa

edildiler. Theodore Alling Baldwin misyonerlik vazifesinden ancak Birinci Dünya Savaşı yıllarında emekliye ayrılıp Amerika'ya geri dönebildi. 9 Haziran 1934 tarihinde kalp krizi geçirip hayatını kaybedinceye kadar da New Jersey'de yaşadı. Yaklaşık yarım asırlık misyonerlik hayatı boyunca sadece 3 kez Amerika'ya sıla iznine gitti. İlk olarak 1875- 1 Şubat 1876, 22 Ocak 1888- 1 Ağustos 1888 ile 25 Şubat 1904- 10 Ağustos 1904 tarihleri arasında Amerika'da bulundu. Bunun dışındaki tüm zamanını Osmanlı topraklarındaki misyonerlik çalışmalarına adadı.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), HR. SYS, 81/59.

Records of the Class of Sixty-Three: College of New Jersey, Not Published, Printed for the Class, 1867.

Amerikan Bord Heyeti (American Board), Istanbul, "Memorial records for Theodore A. Baldwin," American Research Institute in Turkey, Istanbul Center Library, online in Digital Library for International Research Archive, Item #16677, <http://www.dlir.org/archive/items/show/16677> (accessed October 16, 2017).

Amerikan Bord Heyeti (American Board), Istanbul, "Memorial records for Matilda J.L. Baldwin," American Research Institute in Turkey, Istanbul Center Library, online in Digital Library for International Research Archive, Item #16676, <http://www.dlir.org/archive/items/show/16676> (accessed October 22, 2017).

Amerikan Bord Heyeti (American Board), Istanbul, "Memorial records for Phoebe L. Cull," American Research Institute in Turkey, Istanbul Center Library, online in Digital Library for International Research Archive, Item #16815, <http://www.dlir.org/archive/items/show/16815> (accessed October 24, 2017)

The Missionary Herald/Life and Light for Woman

"Embarkation", *The Missionary Herald*, Vol. 63, August 1867, s. 261.

"Annual Survey of the Missions of the Board", *The Missionary Herald*, Vol. 64, January 1868, s. 2.

"Western Turkey Mission: The Manissa Station", *The Missionary Herald*, Vol. 67, October 1871, s. 301.

"Persecution", *The Missionary Herald*, Vol. 67, October 1871, s. 302-303.

"Mission of the Board: Western Turkey Mission, Work at Manissa", *The Missionary Herald*, Vol. 67, April 1871, s. 106-107.

"Little Nasle, By Miss Phebe L. Cull", *Life and Light for Woman*, v. 3, January 1873, s. 26-27.

"Turkey: Letter From Miss Cull", *Life and Light for Woman*, v. 3, October 1873, s. 292.

"Who Will Go? By Mrs. Lemuel Gulliver", *Life and Light for Woman*, v. 5, May 1875, s. 139-140.

"Western Turkey Mission: Appeal from Manissa", *The Missionary Herald*, Vol. 68, October 1872, s. 309-310.

"Western Turkey Mission: Station Class", *The Missionary Herald*, Vol. 68, October 1872, s. 310.

“Western Turkey Mission: Opposition”, *The Missionary Herald*, Vol. 68, October 1872, s. 309-310.

“Western Turkey Mission: Encouragement Among the Greeks”, *The Missionary Herald*, Vol. 69, May 1873, s. 158.

“Western Turkey Mission: Persecution and its Effect”, *The Missionary Herald*, Vol. 69, May 1873, s. 159.

“Western Turkey Mission: Awakening Among Greeks”, *The Missionary Herald*, Vol. 70, December 1874, s. 390.

Western Turkey Mission: The Ruins of Sardis”, *The Missionary Herald*, Vol. 70, March 1874, s. 92-93.

Western Turkey Mission: Philadelphia- Sale of Books”, *The Missionary Herald*, Vol. 70, March 1874, s. 93.

Kitaplar ve Makaleler

ANDERSON, Rufus, *History of the Missions of the American Board of Commissioners For Foreign Missions to the Oriental Churches*, Volume I, Congregational Publishing Society, Boston, 1872.

ANDERSON, Rufus, *History of the Missions of the American Board of Commissioners for Foreign Missions to the Oriental Churches*, Vol. II, Congregational Publishing Society, Boston, 1872.

ERDOĞAN, Dilşen İnce, “Amerikalı Protestan Misyonerlerin Raporlarında İzmir İstasyonu’nun Kuruluşu ve Faaliyetleri (1820-1900)”, *Karadeniz Araştırmaları*, Bahar 2012, Sayı: 33, s. 97-108.

FERWERDA, Frank Fokke, “1819-1919 Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nda Misyoner Seyyahlar: Biyografi-Bibliyografya Notları I”, *Kebikeç*, Sayı: 11, 2001, s. 345-359.

GREENE, Joseph K., *Leavening the Levant*, The Pilgrim Press, Boston New York Chicago, 1916.

İSKEFİYELİ, Zeynep, “Bir Amerikan Misyonerinin Balkan Savaşı Analizi”, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt: 6, Sayı: 12, Yaz 2013, s. 135-156.

İSKEFİYELİ, Zeynep, “Misyonerliğe Adanmış Bir Ömür: Joseph Kingsbury Greene”, *History Studies*, Vol. 5, Issue: 4, July 2013, s. 281-300.

KOCABAŞOĞLU, Uygur, *Anadolu’daki Amerika: Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Amerikan Misyoner Okulları*, İmge Kitabevi, 3. Baskı, Ankara, 2000. *Osmanlı’da İki Amerikalı Misyoner: Levi Parsons ve Pliny Fisk’in Anadolu ve Kudüs Seyahat Raporları*, Haz. Ayşe Aksu, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2015.

Sixty Second Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Presented at the Meeting held at New Haven, Connecticut, October 1-4 1872, Printed at the Riverside Press, Cambridge, Boston, 1872.

WORCESTER, Samuel, “Instructions from the Prudential Committee of the American Board of Commissioners for Foreign Missions to the Rev. Levi Parsons and the Rev. Pliny Fisk, Missionaries designated for Palestine. Delivered in the Old South Church Boston, Sabbath Evening, Oct. 31. 1819,” *Occasional Sermons*, Boston, 1819.

YAVUZ, Fikretin, *II. Abdülhamit Döneminde Bir Amerikan Elçisi: Alexander Watkins Terrell*, Babıalı Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2016.

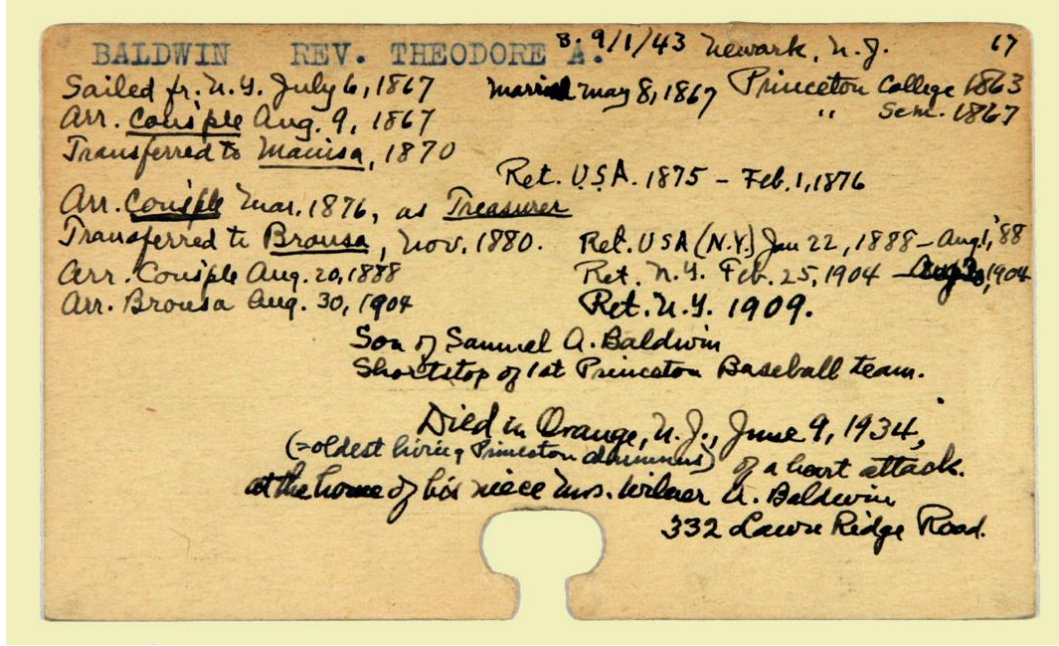
YAVUZ, Fikretin, Osmanlı Amerika İlişkilerinde Bir Krizin Analizi: Anna Melton Hadisesi, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 41, Aralık 2015, s. 648-664.

Geçmişten Günümüze Manisa

Tezler

YÜCEL, İdris, *Kendi Belgeleri Işığında Amerikan Board'ın Osmanlı Ülkesindeki Teşkilatlanması*, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2005.

Ekler

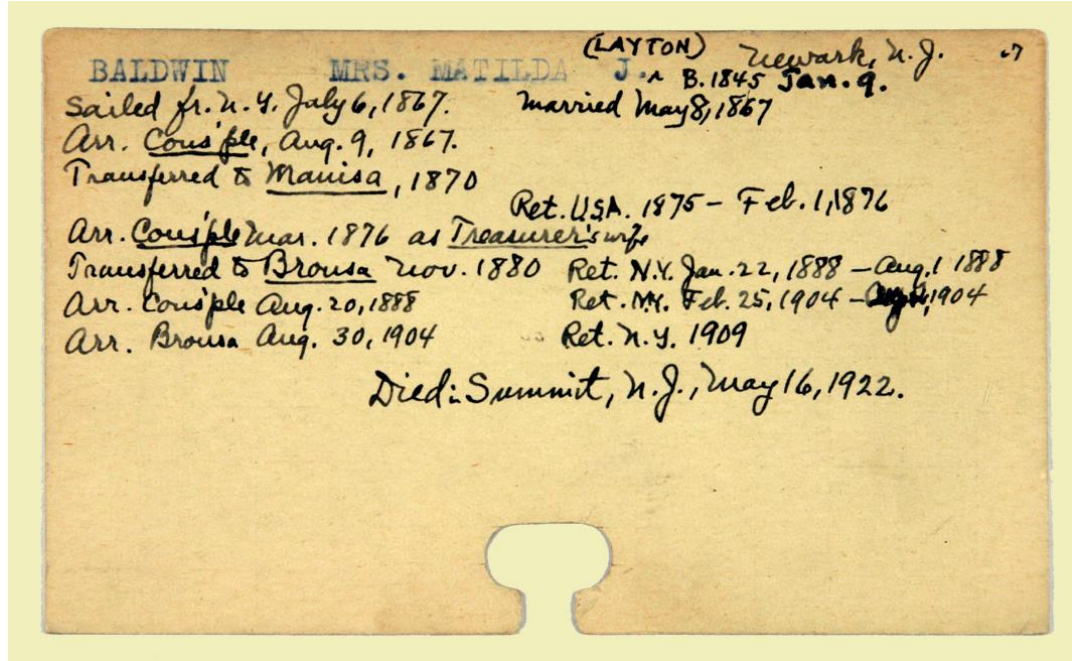
Ek 1 Amerikan Bord Heyeti (American Board), İstanbul, "Personnel records for Theodore A. Baldwin (1)," American Research Institute in Turkey, İstanbul Center Library, online in Digital Library for International Research Archive, Item #11647, <http://www.dlir.org/archive/items/show/11647> (accessed November 29, 2017).

Ek 2 Amerikan Bord Heyeti (American Board), İstanbul, "Personnel records for Theodore A. Baldwin (1)," American Research Institute in Turkey, İstanbul Center

Geçmişten Günümüze Manisa

Library, online in Digital Library for International Research Archive, Item #11647, <http://www.dlir.org/archive/items/show/11647> (accessed November 29, 2017).

Ek 3 Amerikan Bord Heyeti (American Board), Istanbul, "Personnel records for Matilda Layton Baldwin (1)," American Research Institute in Turkey, Istanbul Center Library, online in Digital Library for International Research Archive, Item #11644, <http://www.dlir.org/archive/items/show/11644> (accessed November 29, 2017).

Ek 4 Amerikan Bord Heyeti (American Board), Istanbul, "Personnel records for Matilda Layton Baldwin (2)," American Research Institute in Turkey, Istanbul Center Library, online in Digital Library for International Research Archive, Item #11643, <http://www.dlir.org/archive/items/show/11643> (accessed November 29, 2017).

Geçmişten Günümüze Manisa

Ek 5 SALT Research, Theodore Baldwin, Constantinople, Manisa, Brousa, 1904

Zeynep İSKEFİYELİ-Fatma ÖKSÜZ

BALKANLARDAN MANİSA'YA YAPILAN GÖÇLER (1897-1912)

Adil Adnan ÖZTÜRK*

GİRİŞ

İnceleme konumuz olan Saruhan Sancağı ve ona bağlı olan Manisa Kazası Cumhuriyet öncesi de göç alan yerleşim yerlerimizden birisi idi. Özellikle 1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşı sırasında ve sonrasında, Manisa Kazasının olduğu Aydın Vilayeti'nin merkezi durumunda olan İzmir adeta göçmen akınına uğramıştı. Ocak 1878'de İzmir'e sevk edilen göçmenlerin sayısı 19.150 kişiye¹, daha sonra bu sayı 8 Eylül 1878'e kadar 45 bin, Aralık 1878'de 66 bin kişiye ulaşmıştı.² Bunların büyük bir kısmı başka vilayetlere ve sancaklara sevk edilmişti. Bu Sancaklardan birisi Manisa Kazasının bağlı olduğu Saruhan Sancağı idi. Özellikle Rumeli'den baskı ve zulüm sonucu göç eden ve Aydın Vilayetinde iskân edilen göçmenler için vilayet dâhilindeki sancak ve kazalarda Muhacir komisyonları kurulmuştu.³

Saruhan Sancağında Kurulan Göçmen Komisyonları:

Saruhan Sancağına bağlı Alaşehir ve Salihli Kazalarında da Muhacir Komisyonları kurulmuştu. Alaşehir Kazası Muhacir Komisyonu Üyeleri: Azalar: Mehmet Efendi, Mustafa Efendi, Halil Ağa, Legoki Efendi, Angeli Efendi ve Katip Nuri Efendiden oluşuyordu. Salihli Kazası Muhacir Komisyonu: Azalar: İsmail Ağa, Cafer Bey, H. Mustafa Ağa ve Hüseyin Efendiden oluşmaktaydı. Göçmenlerin ihtiyaçlarının karşılanması ve iskânlarının sağlanması için bu komisyonlar görevlendirilmişti. Komisyonlar çıkarılan İskân-ı Muhacirin Talimatnamesi 'ne göre göçmenlerin iskânını sağlamaya çalışmıştı.⁴

Ayrıca Aydın Vilayeti 'ne çok sayıda göçmen gelmesi üzerine hükümet "*Aydın Vilayetine Gelen Rumeli muhacirinin iskân ve idareleri hakkında Talimat-ı Mahsusa*" adıyla özel bir talimatname çıkarmıştı.⁵ Bu talimatnameye göre göçmenler iskân edilmeye çalışılmıştı. Aydın vilayetine göçler, dolayısıyla Manisa'nın Bağlı olduğu Saruhan Sancağına da daha sonra da devam etmişti.

*Yrd. Doç. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi, adil_adnanozturk@hotmail.com

¹Faruk Kocacık, "Balkanlardan Anadolu'ya Yönelik Göçler (1878-1890)", *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul 1980, s.40.

²Başbakanlık Osmanlı Arşivi Meclis-i Mahsus Dâhili Dosya No: 65-2859 Belge 1 ve 2. Aydın Vilayeti'nin Merkezi İzmir'e Rumeli'den yapılan göçler için bkz; Adil Adnan Öztürk, "Sosyo-Ekonomik Yapıya Etkileri ve İzmir'e Yapılan Göçler (1878-1912)". *Tarih ve Toplum Dergisi*, Ekim cilt: 30, sayı: 178, 1998, ss: 54-62.

³Aydın Vilayetinde kurulan Muhacir Komisyonları için bkz, Adil Adnan Öztürk,1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan Balkan Savaşı'na Kadar İzmir'de Göçmen Sorunu, İzmir, DEÜ. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü (Basılmamış) Yüksek lisans tezi, 1990, Ss. 27-32.

⁴İskân-ı Muhacirin Talimatnamesi, (Tarihsiz),İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Kayıt No: 83379.

⁵"Rumeli'den Aydın Vilâyetine Yapılan Göçler ve Aydın Vilâyetine Gelen Rumeli Muhacirinin İskân ve idareleri Hakkında Talimat-ı Mahsusa", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: III, Sayı: 9-10, Yıl:1999-2000, ss. 123-13.

* 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı sırasında ve sonrasında Aydın Vilayeti'ne gelen göçmenlerin sayısı 23.000 kişiye ulaşmıştı. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Esas Evrak M. Kamil Paşa E. Ek Dosya No:88-39, Gömlek no:862.

Göçmenlerin İskan Edilmeleri

Özellikle 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı sonrası ve Balkan Savaşları sırasında da çok sayıda göçmen Aydın Vilayetinin merkezi olan İzmir'e oradan da Manisa, Aydın, Denizli sevk edilmişti. 1877-1912 yılları arasında Saruhan Sancağında kesin olamamakla 30 bin göçmen yerleştirilmişti. Saruhan Sancağında göçmenlerin yerleştirildiği yerler şöyleydi:

Saruhan Sancağı'nda Göçmenlerin Yerleştirildikleri Yerler:

Manisa'daki mahalle

Yeni mahalle Ma-muret-ülhamid

Manisa'daki kura

Nuriye
Veziroğlu Ahmediyeye
Tilki Süleymaniye
Hamidiye Hamidiye
Demirci çiftliği Bünyan-ı Osmaniye
Palamut çiftliği Tefikiye
Sultaniye Sultaniye
Yenice Asar-ı Hamidiye
Mahmudiye Mahmudiye
Osmaniye Osmaniye
Develi Bayazıd-ı evvel
Mesudiye Bayazıd-ı sani
Latifiye Burhaniye
Ferahiye Turgutalp

Karaağaç'taki kura

Âşıklar Hamidiye

Akhisar'daki mahalle

İhsaniye Aziziye

Akhisar'daki kura

Çerkeskaya
Pınar Osmaniye
Topuzlar Selimiye-i ula
Tog'ice Selimiye-i saniye
Bekirler Burhaniye
Eroğlu Tefikiye
Dayıoğlu Kadriye
Çerkes Lütfiye Bayazıt

Soma'daki mahalle

Çerkes Sisah Ertuğrul

Soma'daki kura

Piyale Sultaniye
Elice Turgutalp

Kasaba(Turgutlu)'daki mahalleler

Ilıca'da İslam Bayazıt
Orhalı'da Hamidiye Hamidiye

Kasaba'daki karye

Orhanlı'da Bala
Yeniköy

Burhaniye

Salihli'deki kura

Orhaniye
İhsaniye
Teşvikiye

Orhaniye
Sultaniye
Süleymeniye

Göçmenlerinin İhtiyaçlarını Karşılama İçin Yapılan Yardımlar ve Düzenlenen Etkinlikler

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Aydın Vilayetinin merkezi olan İzmir'e gelen Rumeli göçmenlerinin sayısı 66 bin kişiye ulaşmıştı. Bu göçmenlerin büyük bir kısmı başka vilayetlere sevk edilmesine rağmen, Aydın sancağı ve Saruhan Sancağına ve Manisa'ya çok sayıda göçmen iskân edilmişti. Bu göçmenlerin ihtiyaçlarının karşılanması için aynı ve nakdi yardımlar başta Saruhan Sancağının da bağlı olduğu Aydın Valisi ve hanımının önderliğinde önde gelen bürokratlar ve halk katılmıştır. Bu dönemde kurban derileri başta olmak üzere herkes her türlü desteği ve yardımı yapmaya çalışmıştır. Ancak göç akını sonraki yıllarda da devam etmiştir. Nitekim Girit isyanları ve 1897 Osmanlı-Yunan savaşı sırasında, İzmir'e Girit'ten gelen göçmenlerin sayısı 23.000 kişiyi bulmuştu.⁶ Bunların bir kısmı Konya, Adana, Antalya, Beyrut vilayetlerine sevk edilmişse de büyük bir bölümü, Aydın vilayetine dağıtılmıştı. Bunlardan bir kısmı da Saruhan sancağına dağıtılmıştı. Bu göçmenlere devlet ve halk tarafından her türlü yardım yapılmaya çalışılmış ve⁷ bunlara aynı ve nakdi yardımların yanı sıra, geliri göçmenlerin masraflarına harcanmak üzere, çeşitli etkinlikler de düzenlenmişti. Bu etkinlikler şöyle idi:

Tiyatro Oynanması: Minak Efendi Kumpanyası tarafından "köylüye şehirli gelin" isimli oyun sahneye konmuş ve elde ettikleri 900 guruş kadar hâsılat göçmenlere bırakılmıştı.

Yine Girit göçmenlerine yardım için "işporting klub"de bir tiyatro oyunu sahneye konmuş ve 700 kadar bilet hemen satılarak geliri muhacirlere verilmişti⁸.

Gazete Çıkarılması: Ahenk Gazetesi tarafından geliri Girit göçmenlerine kalmak üzere "resimli gazete" çıkarılmıştır⁹.

Pul Basılması: Maliye Nezareti tarafından göçmenlere yardım amacıyla pul basılmıştır. Bu pulların yapıştırılacağı evraklar şu şekilde belirlenmişti:¹⁰

Nüfus Tezkereleri: 1 guruş

Mürur Tezkereleri ve pasaport ve protesto ve Şeh-bender hanelerden verilen evraktan: 1 guruş

Ulum ve haberler: 1 guruş

İlamat-ı hukukiye: 10 guruş

Mukavele nameler: 5 guruş

Hüccetler: 10 guruş

Tapu senedi: 20 para

Emre Muharrir senedat: 1 guruş

Sened-i adi: 1 guruş

⁶ Yıldız Esas ev. Sad. M.K. Paşa ev. Ek. D.no:86-9 G.s. no:862

⁷ Aynı belge.

⁸ Ahenk Gazetesi, 9 Teşrin-i Sani 1275

⁹ Ahenk Gazetesi, 21 Şubat 1900

¹⁰ Ahenk Gazetesi Ahenk, 13 Eylül 1889

Poliçeler: 1 guruş
Bordrolar: 1 guruş
Çekler: 1 guruş

Mesalih-i zatiye ve imtiyazlara müteallik olarak şura-yı devletten verilecek mazbatadan: 20 guruş ve ondan yukarı olan maaş senedlerinin beher bin guruşu için: 1 guruş, devair-i saireden mesalih-i şahsiyeye dair verilen mazbatadan: şimdi alınmakta olan rusumun bir nısf'ı rütbe-i rusilerden mütemayize kadar: 100 guruş, ondan yukarı: 200 guruş.

Memurin-i ve teba-i saltanat-ı seniyye ihsan buyurulacak nişan-ı âli beratlarından üçüncü rütbeye kadar: 50 guruş.
İkinci rütbe için: 100 guruş
Birinci rütbe için: 200 guruş

alınmıştır. Fakat bunun dışında tutulanlarda olmuştur. Örneğin; "Nizamiye ve Jandarma ve polis efradiyle üçüncü ve ikinci sınıf polis komiserleri ve binbaşıya kadar olan küçük zabitan iş bu resimden muaftır."¹¹

Maden taharri ruhsatnameleri: 100 guruş
Taşocağı : 10 guruş
Faturalardan : 20 para
Eşya-i ticariye ve zatiye için gümrüklerden: 20 para
Emlak alım ve satımından: 25.000den 100.000 kadar kıymeti olanlardan maktuan (götürü olarak): 10 guruş

100.000 guruş'tan yukarısı için keza maktuan: 20 guruş

Ruhsat ve resmiye ile tesis olacak fabrikalar vesair sanayihanelerden: 1'er lira olmak üzere göçmenler için yardım alınacaktı.¹² Maliye Nezareti tarafından göçmenlere yardım amacı ile çıkarılmış olan pullar ülkenin her tarafına ve bu arada Aydın vilayeti'ne de gönderilmişti.¹³ Göçmenler için çıkarılan bu pulların her türlü resmi evrakta bulunması gerekiyordu. Pul olmadığı zaman pulun değerinin iki katı alınıyordu.¹⁴ Ayrıca bu pullar, Ziraat Bankasında işlem gören 10.000 guruşa kadar olan senetlere de yapıştırılmıştı.¹⁵

Güreş Müsabakası Düzenlenmesi: Girit göçmenleri için Yenişehir'de bir güreş müsabakası düzenlenmiş ve 15.000 guruş toplanmıştır.¹⁶

Piyango Düzenlenmesi: Göçmenlerin yararına Ziraat Bankası tarafından 7 defa piyango düzenlenmiş ve I. Çekilişte 500.000 guruşluk birinci ikramiye (47393) numaralı bilete isabet etmiştir.¹⁷

¹¹ Aynı gazete, 13 Eylül 1889.

¹² Aynı gazete, aynı yer

¹³ *Ahenk Gazetesi*, 18 Nisan 1900

¹⁴ *Ahenk Gazetesi*, 26 Kanun-ı Sani 1901

¹⁵ *Ahenk Gazetesi*, 20 Haziran 1900

¹⁶ *Ahenk Gazetesi*, 24 Temmuz 1906

¹⁷ *Ahenk Gazetesi*, 17 Temmuz 1906.

Göçmenlere Yapılan Yardımlar

1896-1911 yılları arasında Aydın Vilayeti'ne dolayısıyla Saruhan Sancağına göç eden göçmenlere daha önce belirttiğimiz üzere; iskânlarının sağlanması için arazi ve ev yardımı imkânlar ölçüsünde yapılmaya çalışılmıştır. Ancak, bunda tam anlamıyla başarılı olunduğu söylenemez. Bunda en önemli neden ise, gelen göçmenlerin sayısının vilayetin kapasitesinin üstünde olması idi. Daha önce de belirttiğimiz üzere, 1897'den itibaren Girit'ten Anadolu'ya yapılan göçlerde bir artış olmuştur. Girit göçmenlerinin yerleşmek istediği merkezlerin başında Aydın Vilayeti'nin merkezi olan İzmir geliyordu. İzmir'e Avusturya ve Yunan vapurlarıyla gelen göçmenlerin sayısı 23 bin kişiyi bulmuştu.¹⁸ Bunların büyük bir kısmı Aydın vilayetine sınırları içerisinde başta Saruhan Sancağı olmak üzere, Aydın Sancağına yerleştirilmiş, bir bölümü ise başka vilayetlere sevk edilmişti. Göçmenler için Aydın Vilayetindeki sancaklarda yeni mahalleler ve köyler kurulmuştu. Göçmenlerin iskânlarının ve ihtiyaçlarının sağlanması için kurulan "İskân-ı Muhacir Komisyonları"na ilaveten, İzmir'de göçmenlere aynı ve nakdi yardım toplamak amacıyla "*İlane Komisyonu*" kurulmuştu. Bu komisyonda, Seyfeddin ve Hayri Beyler üye olarak bulunuyor ve yardım işinin düzenli gitmesi için çalışıyorlardı.¹⁹

Göçmenler için yapılan yardımlar, "*İlane Komisyonu*" tarafından Ahenk Gazetesi'ne iletiliyor ve gazete bunu günü gününe yayımlıyordu. Bu da yardımın giderek artmasını sağlıyordu.²⁰

Diğer yandan, Aydın Vilayetinde yerleşmiş ve muhtaç durumda bulunan Girit göçmenlerine padişah tarafından 16 Mart 1901'den itibaren maaş bağlanmıştı.²¹ Bağlanan bu maaşlar İskân-ı Muhacirin komisyonları aracılığı ile göçmenlere dağıtılmıştı.²²

Girit göçmenlerine arazi, ev, alet ve edevat yardımının yanı sıra nakdi ve aynı yardımlarda yapılmıştı.

Göçmenlere Yapılan Aynı Yardımlar

Giyecek Yardımı

1896-1912 yılları arasında başta vali ve hanımı olmak üzere, Aydın Vilayeti'nin yönetiminde bulunan yönetici kadro katılımıyla göçmenler için, önemli miktarda giyecek yardımı toplanmıştır. Özellikle, İzmir Valisinin hanımı, kızı, Osman Paşa'nın eşi bu yardımların toplanıp dağıtılmasında önemli rol oynamışlardı. Bunların girişimine İzmirli hanımlar büyük ilgi göstermiş ve yardım konusunda adeta birbirleri ile yarışmışlardı. Bunların topladıkları yardımlar; bu yardıma katılanlar ve yaptıkları katkılar günü gününe basına yansıyordu.

Yapılan yardımlar, başlıca şunlardan oluşmaktaydı: Papuç, çorap, kadın entarisi, çocuk elbisesi, erkek entarisi, gömlek, fanila, hırka, tire gömlek, pantolon, iç fanilas, Amerikan bezi, kaput kumaş, ceket, fes, üstlük, yazma, püskül, mes, astarlık vb. eşyalardan oluşuyordu.²³

Nitekim, 17 Mayıs 1319'da Vali Kamil Paşa'nın kızının göçmenlere yardım amacıyla topladığı elbiselerin sayısı bini bulmuş ve göçmenlere dağıtılması için Meclis

¹⁸ B.O.A. *Meclis-i Mahsus Dâhiliye* D.no:65,2859-Belge 1

¹⁹ Ahenk *Gazetesi*, 17 Kanun-ı Sani 1898

²⁰ Geniş bilgi için bkz; 1898-1912 arasındaki nüshaları (özellikle 23 Muharrem 1315'de çıkan 266 sayı ile 9 Temmuz 1905'de çıkan 2728 sayılar arasında yapılan yardımları ve miktarları detaylı) bir şekilde takip etmek mümkün.

²¹ Ahenk *Gazetesi*, 16 Mart 1901.

²² Ahenk *Gazetesi*, 19 Nisan 1901.

²³ Yapılan bu tür yardımlara örnek için bkz., Ahenk *Gazetesi*, 4 Muharrem 1315; Ahenk, 21 Şubat 1899; Ahenk, 25 Kanun-ı Sani 1899

üyeyi Ragıp Bey görevlendirilmişti.²⁴ Göçmenlere yapılan bir başka aynı yardım ise, un ve saman yardımı idi. 1896–1912 yılları arasında yerel basından elde ettiğimiz bilgilere göre, kesin olmamakla birlikte yapılan yardımlar şöyle idi: 1.050 çuval buğday, 4090 çuvala ilaveten 15 bin kg un, 75.176 çuval ve 103.330 kg saman.

Diğer yandan, Girit göçmenlerine yapılan yardımlar, Aydın Vilayetinde yerleşen göçmenlerle kalmamış, Girit'te bulunan yardıma muhtaç olanlar için de sık sık yardımlar toplanmış ve gönderilmişti. 5 Mart 1275'te Kula Kazasından 18 top alaca, Buldan Kazasında ise 227 guruş ve 23 parça giyecek toplanarak, Girit'te yardıma muhtaç Müslümanlara dağıtılmak üzere gönderilmişti²⁵. Yine Girit'e gönderilmek üzere, dokuz bin çuval un toplanmış ve komisyona verilmişti²⁶.

Göçmenlerin ihtiyaçlarının karşılanması için başvurulmuş yollardan bir tanesi de kurban derileri toplamaktı. 1896–1911 yılları arasında Aydın Vilayeti içerisinde toplanan kurban derilerinin sayısı 105 bin adeti bulmuştu.

Nakdi Yardımlar

Aydın Vilayetinin bütün yerleşim yerinde olduğu gibi Saruhan Sancağı ve Manisa'da da halk, aynı yardım yapmakla kalmamış, nakdi yardımlar da yapmıştı. Aydın Vilayetinin her tarafından toplanan paralar İane Komisyonu'na veriliyordu. Komisyon, kimin ne kadar nakdi yardımda bulunduğunu, Ahenk Gazetesi'ne bildiriyor ve gazete bunları her gün yayımlıyordu. Nitekim 27 Haziran 1275 tarihine kadar toplanan yardımın miktarı 322.921.330 guruşa ulaşmıştı²⁷.

Nakdi yardımlar, münferit olabildiği gibi, meslek örgütleri tarafından da yapılıyordu. Fırıncılar, bakkallar, manifaturacılar, hamamcılar sık sık kendi aralarında para toplayarak, İane Komisyonu'na veriyorlardı. Örneğin; 14 Kanun-ı Evvel 1312'de İzmirli hamamcılar kendi aralarında 30 mecdiye toplamış ve Girit göçmenlerinin ihtiyaçlarının karşılanmasında harcanmak üzere iane komisyonuna vermişlerdi.²⁸ Aydın Vilayeti'nde bulunan göçmenlere yardımlara yalnız Müslüman olanlar katılmamıştı. Gayr-i Müslim Osmanlı vatandaşları da katılmışlardı. Örneğin: 29 Kanun-ı Sani 1899'da çıkan Ahenk Gazetesinde yardım yapan Müslümanların yanı sıra gayr-i Müslimlerin isimleri de yer alıyordu. İsimleri ve yaptıkları yardımlar ise şöyleydi: tüccardan Marko Polo Efendi 3, Mösyö Barif 54, tütüncü piyanot efendi 1, Mösyö Roka 10, Mösyö Kuziri 20, Eksangob 10 adet mecdiye²⁹.

Yine halktan toplanan 2.500 guruş Vali Kamil Paşa'ya verilmiş ve onun emri ile göçmenlerin ihtiyaçlarının bir kısmının karşılanmasında kullanılmıştı³⁰. Göçmenlerin ihtiyaçları halktan toplanan yardımların yanı sıra hükümetten gelen yardımlarla³¹ ve çıkarılan yönetmeliklerle halktan alınan dolaylı gelirlerle karşılanıyordu. Nitekim Hamidiye- Hicaz demiryolundan göçmenlerin ihtiyaçlarına harcanmak üzere, bilet fiyatlarına cüzi bir zam yapılmıştı³².

Sonuç

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı ve Balkan Savaşları sırasında Balkanlardan ve Girit'ten Anadolu'ya doğru içe dönük göç

²⁴ Ahenk Gazetesi, 17 Mayıs 1319.

²⁵ Ahenk Gazetesi, 5 Mart 1275.

²⁶ Ahenk Gazetesi, 27 Muharrem 1316.

²⁷ Ahenk Gazetesi, 27 Haziran 1275.

²⁸ Ahenk Gazetesi, 14 Kanun-ı Evvel 1312, sayı:425.

²⁹ Ahenk Gazetesi, 29 Kanun-ı Sani 1899.

³⁰ Ahenk Gazetesi, 7 Teşrin-i Evvel 1316

³¹ B.O.A.Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrak-ı 7989 D.no:100 s.no:32

³² Ahenk Gazetesi, 29 Kanun-ı Sani 1899

Geçmişten Günümüze Manisa

hareketleri yoğun olarak artmıştır. Bu göç dalgasından Saruhan Sancağı ve ona bağlı olan Manisa'da büyük oranda etkilenmiştir.

Vilayet merkezi İzmir'de göçmenlerin her türlü işleri ile ilgilenmek üzere merkezi İstanbul'da olan "Muhacirin-i Komisyon-u Ali"nin bir şubesi kurulmuştu. Bu komisyon Cuma günü hariç her gün toplanmış ve göçmenlerin her türlü ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmıştır.

Aydın Vilayeti'nde biçare durumda bulunan göçmenlere en büyük yardımı Vali Kamil Paşa önderliğinde halk yapmıştır.

Gelen göçmenler demografik yapının Müslümanlar lehine gelişmesine ve homojen bir yapının oluşmasında etken olmuşlardır. Özellikle tarımsal alanlara yerleştirilen göçmenler, tarımsal kentleşmenin artmasında etken olmuşlardır.

Öte yandan Girit'te zulüm ve baskı gören göçmenlerden bazıları daha sonra Milli Mücadele'de önemli rol oynamışlardır. Göçmenler, Girit'te en çok uğraştıkları zeytinyağı ve sabunculuğun ve üzümçülüğün gelişmesinde büyük katkıda bulunmuşlardır. Ayrıca, pastacılık, mandıracılık, çiçekçilik onlar sayesinde gelişmiştir.

Diğer yandan, ilk geldiklerinde halktan büyük yardım gören Girit göçmenleri, zaman zaman bazı problemlerle karşılaşmışlardır. Bu problemler de dil başrolü oynuyordu. Türkçe bilmemeleri, kendi aralarında Rumca konuşmaları zamanla büyük tepkiye neden olmuştur. Özellikle resmi dairelerde hal ve meramlarını anlatmakta zorlanmışlardır.

Yine Rumca dua etmeleri halk arasında tepki oluşmasına ve "Yarı Gâvur", "bitli muhacir", vb sözlerin söylenmesine neden olmuştur. Girit'ten gelen göçmenler, yaşam tarzlarını ve giyim kuşamlarını burada aynen sürdürmüşler ve özellikle Batı Anadolu'da mutfak kültürünün gelişmesine büyük katkı sağlamışlardır.

Ayrıca U şeklinde yapılan göçmen evleri, daha sonra yapılacak olan konutlara örnek teşkil etmiştir.

KAYNAKÇA

Kocacık, Faruk, "Balkanlardan Anadolu'ya Yönelik Göçler (1878-1890)", *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul 1980, s. 40-52.

Öztürk, Adil Adnan, "Sosyo-Ekonomik Yapıya Etkileri ve İzmir'e Yapılan Göçler (1878-1912)". *Tarih ve Toplum Dergisi*, Ekim cilt: 30, sayı: 178, 1998, ss: 54-62.

Rumeli'den Aydın Vilâyetine Yapılan Göçler ve Aydın Vilâyetine Gelen Rumeli Muhacirinin İskân ve idareleri Hakkında Talimat-ı Mahsusa", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: III, Sayı: 9-10, Yıl:1999-2000, Ss. 123-13.

Öztürk, Adil Adnan, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan Balkan Savaşı'na Kadar İzmir'de Göçmen Sorunu, İzmir, DEÜ. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü (Basılmamış) Yüksek lisans tezi, 1990, Ss. 27-32.

İskân-ı Muhacirin Talimatnamesi, (Tarihsiz), İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Kayıt No: 83379.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Meclis-i Mahsus Dâhili Dosya No: 65-2859 Belge 1 ve 2. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Esas Evrak M. Kamil Paşa E. Ek Dosya No:88-39, Gömlek no: 862.

Yıldız Esas ev. Sad. M.K. Paşa ev. Ek. D.no:86-9 G.s. no:862.

B.O.A.Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrak-ı 7989 D.no:100 s.no: 32.

B.O.A. *Meclis-i Mahsus Dâhiliye* D.no:65,2859-Belge 1.

- Ahenk Gazetesi*, 9 Teşrin-i Sani 1275.
Ahenk Gazetesi, 21 Şubat 1900.
Ahenk Gazetesi Ahenk, 13 Eylül 1889.
Ahenk Gazetesi, 18 Nisan 1900.
Ahenk Gazetesi, 26 Kanun-ı Sani 1901.
Ahenk Gazetesi, 20 Haziran 1900.
Ahenk Gazetesi, 24 Temmuz 1906.
Ahenk Gazetesi, 17 Temmuz 1906.
Ahenk Gazetesi, 17 Kanun-ı Sani 1898.
Ahenk Gazetesi, 16 Mart 1901.
Ahenk Gazetesi, 19 Nisan 1901.
Ahenk Gazetesi, 4 Muharrem 1315.
Ahenk Gazetesi, 21 Şubat 1899.
Ahenk Gazetesi, 25 Kanun-ı Sani 1899.
Ahenk Gazetesi, 17 Mayıs 1319.
Ahenk Gazetesi, 5 Mart 1275.
Ahenk Gazetesi, 27 Muharrem 1316.
Ahenk Gazetesi, 27 Haziran 1275.
Ahenk Gazetesi, 14 Kanun-ı Evvel 1312.
Ahenk Gazetesi, 29 Kanun-ı Sani 1899.
Ahenk Gazetesi, 7 Teşrin-i Evvel 1316.
Ahenk Gazetesi, 29 Kanun-ı Sani 1899.

MANİSA'DA ZİRÂİ ÜRETİM (1909-1926)

Ferdi ÇİFTÇİOĞLU*

GİRİŞ

Osmanlı ekonomisinin temelini tarım sektörü oluşturmuş, nüfusun önemli bir kısmı geçimi tarımdan sağlamıştır. Ayrıca devletin hazine gelirlerinin büyük kısmını da tarımsal kaynaklardan alınan vergiler oluşturmuştur. Gerek devlet gerekse halk açısından bu derece öneme sahip olan sektör hakkında yeterli, güvenilir ve amaca uygun istatistiki veriler oldukça sınırlı kalmıştır. XX. yüzyılın başı itibari ile “*Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909,1913 ve 1914*”¹ isimli çalışma, Osmanlı Devleti döneminde yayınlanan ilk modern tarım istatistikleri olma özelliğini taşımaktadır. 1909 tarım istatistiği, Orman ve Meadin ve Ziraat Nezareti tarafından yayımlanan ilk tarım istatistiği olma özelliği taşımaktadır. Bu çalışma, devletin Asya ve Afrika kıtalarındaki toprakları için hazırlanan verileri kapsamaktadır. Ayrıca 1909 istatistiği, kendisinden sonraki 1913 ve 1914 istatistiklerine² göre daha geniş bir alanı kapsamaktadır³.

Osmanlı son dönem tarımıyla ilgili veriler sunan “*Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909,1913 ve 1914*” isimli çalışma, ülkenin Cumhuriyet dönemi tarımı hakkında da öngörü olanağı sağlamaktadır. Bunun yanında Osmanlı son dönem tarım istatistikleri ile Cumhuriyet dönemi tarım istatistikleri arasındaki benzerlik ve farklılıkların araştırılmasında 1926 yılı tarım istatistikleri de karşılaştırma yapma imkânı sağlamaktadır. Bu bağlamda 1926 yılı tarım istatistikleri çalışmamızın kaynaklarını oluşturan diğer istatistiki veriler arasında yer almıştır.

Osmanlı zirai üretimi, coğrafi koşullar ve arazi yapısına göre her bölgede çeşitlilik göstermiştir. Manisa, gerek iklim gerekse tarıma elverişli arazi genişliği açısından farklı türde mahsul yetiştirilmesine elverişli bir bölgedir. Yetiştirilen ürünler arasında; hububat sınıfından buğday, arpa, yulaf, çavdar, darı, mısır ve burçak; baklagil sınıfından nohut, fasulye, mercimek, bakla, börülce; meyve sınıfından üzüm, kestane, ceviz, erik, elma, armut, badem, zeytin; sanayi bitkisi sınıfından pamuk, tütün, susam, afyon ve haşhaş bulunmaktadır. Ayrıca Manisa’da küçükbaş ve büyükbaş hayvan yetiştiriciliği de oldukça yaygındır.

Manisa’nın 1909, 1913, 1914 ve 1926 yılları tarım istatistiklerine yansıyan tarım ürünlerinin üretim miktarları ve hayvan varlıklarına ilişkin veriler, aşağıda tablolar halinde gösterilmiş ve Manisa’nın tahıl, baklagil, sanayi bitkisi ve meyve

* Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, ferdi.ciftcioglu@cbu.edu.tr

¹ Tefik Güran, Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909,1913 ve 1914, Tarihi İstatistikler Dizisi, Cilt: 3, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 1997. Prof. Dr. Tefik Güran tarafından yayına hazırlanmış olan kitap 1909, 1913 ve 1914 Osmanlı tarım sayımlarına ilişkin verileri detaylı olarak günümüz okur ve araştırmacılarının kullanımına sunmaktadır. Ayrıca bu çalışmanın hazırlanması sırasında yardımlarını aldığım Yrd. Doç. Dr. Halim Demiryürek’e teşekkür ederim.

²1913 ve 1914 İstatistikleri Ziraat ve Ticaret Nezareti İstatistik Umumi İdaresi tarafından hazırlanmıştır.

³ Okan Yaşar, “1909,1913 ve 1914 Tarım Sayımı İstatistiklerine Göre Osmanlı Devleti Son Döneminde ve Kale-i Sultaniye Sancağı’nda Tarımın Değerlendirilmesi”, Çanakkale Araştırmaları Yıllığı (95. Yıl Özel Sayısı), 195-232.

Üretim miktarları ile hayvan varlığı, ülke ortalamalarıyla⁴ mukayeseli bir Şekilde değerlendirilmiştir.

Tablo 1: Ekili Arazi Miktarı ve Tarımla Meşgul Olan Hane Sayısı (Manisa/lke Toplamı/lke Ortalaması)

Yıl	1909 ⁵
<i>Ekili Arazi (Dönüm)</i>	841.257/32.307.801/538.463
<i>Tarımla Meşgul Olan Hane Sayısı</i>	35.554/1.107.815/18.463

Tablo 1’de 1909 yılına ait Manisa’daki ekili arazi miktarı ve tarımla meşgul olan hane sayısı ve ülke genelindeki toplam ekili arazi miktarı ve tarımla meşgul olan hane sayısı ile bunların ülke ortalamaları verilmiştir. Buna göre, Manisa’nın 1909 yılındaki ekili arazisi, ülkedeki toplam ekili sahanın % 2,60’ını, tarımla uğraşan hane sayısı ise, ülkedeki toplam tarımla uğraşan hane sayısının %3,20’sini oluŐturmaktaydı. Manisa’nın gerek ekili arazi ve gerekse tarımla meşgul olan hane sayısının ülke geneli oranlarına bakıldığında Şehirdeki zirai faaliyetlerin yoğunluğu görülmektedir.

Tablo 2: Tahıl retim Miktarı (Manisa/lke Toplamı/lke Ortalaması)

Yıllar	1909 (Ton) ⁶	1913 (Ton) ⁷	1914 (Ton) ⁸	1926 (Ton) ⁹
Buğday	53.303/3.285.274/54.754	57.936/3.915.873/72.516	30.387/4.009.224/81.820	49.340/2.469.226/37.412
Arpa	44.302/1.829.856/30.497	73.893/1.905.338/35.284	62.715/1.785.338/36.440	67.595/1.432.735/21.708
Yulaf	377/239.493/3.991	270/205.715/3.587	284/162.126/3.308	382/102.529/1.553
Çavdar	3.226/307.164/5.119	340/265.911/4.924	967/328.606/6.705	2.330/1710.66/2.409
Darı	1.018/161.141/2.685	1708/64.015/1.148	2.387/154.655/3.156	1.689/138.565/2.099
Mısır	5.035/470.453/7.840	5.445/509.882/9.442	6.377/537.239/10.962	8.286/388.677/5.889
Burçak	10.191/131.732/2.195	5.089/100.864/1.870	7.926/155.523/3.173	3.824/72.557/1.021

⁴ ülke ortalaması, üretim miktarının sayım yapılan bölge sayısına bölünmesiyle saptanmıştır. İstatistiklerde yıllara göre sayım yapılan bölgeler; 1909’da 60, 1913’te 54, 1914’te 49 ve 1926’da 71 olarak tespit edilmiştir.

⁵ Güran, a.g.e., s. 28,29.

⁶ Güran, a.g.e., s. 33.

⁷ Güran, a.g.e., s. 90.

⁸ Güran, a.g.e., s. 162.

⁹ 1926 Senesi Ziraat İstatistikleri, s. 2, 4, 5.

Geçmişten Günümüze Manisa

Tablo 2’de Manisa’daki 1909, 1913, 1914 ve 1926 yıllarına ait çeşitli tahılların üretim miktarları, bu tahılların ülke genelindeki toplam üretim miktarları ve ülkedeki ortalama üretim miktarları ile birlikte verilmiştir. 1909 yılı istatistiki verileri doğrultusunda Manisa’daki tahıl üretimi, buğday, yulaf, çavdar, darı ve mısır ürünlerinde ülke ortalamasının altında; arpa ve burçak üretiminde ise ülke ortalamasının üstündedir. 1913 yılı istatistik verilerine bakıldığında ise tahıl üretiminin buğday, yulaf, çavdar ve mısır üretiminde ülke ortalamasının altında; arpa, darı ve burçak üretiminde ülke ortalamasının üstünde olduğu görülmektedir. Bu iki yıl kıyaslandığında, 1913 yılında 1909 yılına göre darı üretiminde ülke ortalamasının üzerine çıkılmış, diğer ürünlerin üretiminde ise önemli bir değişim yaşanmamıştır.

1914 yılı Manisa’daki tahıl üretiminde ülke ortalaması grafiğinde önemli bir değişiklik görülmemiş fakat buğday üretiminde önceki yıllara göre büyük bir azalma olduğu verilere yansımıştır. 1926 yılında ise ülkedeki buğday üretiminin %2’si, arpanın %4,7’si, mısırın %2,1’i ve burçağın %5,3’ü Manisa’dan temin edilmiştir. Bu yılda buğdayda önemli bir artış yaşanmış ve buğday üretimi önceki yıllardan farklı olarak ülke ortalamasının üzerine çıkmıştır. Arpa üretimi ülke ortalamasının üzerindeki seyrini devam ettirmiştir. Çavdarda ciddi bir artış olmuş fakat ülke ortalamasının üzerine çıkamamıştır. 1926 yılında mısır üretimine bakıldığında ise ülke ortalamasının üstüne çıktığı görülmektedir.

Tablo 3: Baklagil ve Köklü Bitki Üretim Miktarı (Manisa/Ülke Toplamı/Ülke Ortalaması)

Yıllar	1909 (Ton) ¹⁰	1913 (Ton) ¹¹	1914 (Ton) ¹²	1926 (Ton) ¹³
Nohut	4.400/40.905/682	2.164/39.888/738	1.740/42.136/859	1.918/26.496/373
Fasulye	241/25.874/431	87/49.086/908	54/40.538/827	1.138,5/37.563/529
Bakla	6.953/61.373/1.023	3.073/34.807/644	5.598/38.260/781	5.876/35.753/503
Mercimek	25/20.846/347	20/21.052/388	60/14.302/291	153,5/20.434/287
Börülce	-	770/1.549/28	327/1.112/22	909/4.969,5/70
Fiğ	-	-	308/71.377/1.456	18,2/16.687,5/235
Patates	1155/42.066/701	117/65.520/1.213	156/73.130/1.492	822,5/76.170/1.072
Pancar	-	54/28.498/527	33/13.922/284	490/7.605/107
Soğan	-	2.605/104.614/1.936	2.407/80.326/1.639	2.732/34.377/484
Sarımsak	-	170/6.861/126	344/8.471/172	175/4.925/69

Tablo 3’teki baklagil ve köklü bitki üretim miktarları incelendiğinde, Manisa’nın, 1909 yılı nohut, bakla ve patates üretiminde ülke ortalamasının üstünde; fasulye ve mercimek üretiminde ise ülke ortalamasının altında kaldığı görülmektedir. 1909 yılında ülke ortalamasının üzerinde olan patates üretimi bundan sonraki yıllarda ülke ortalamasının altında kalmıştır.

Börülce, fiğ, pancar, soğan ve sarımsak üretimi ile ilgili veriler 1909 yılı istatistik listesine dâhil edilmeyip sonraki yıllara ait listelerde yer almıştır. Bu verilere göre Manisa’nın, 1913 yılında soğan ve sarımsak üretiminde ülke ortalamasının üzerinde, pancar üretiminde ise ülke ortalamasının altında kaldığı görülmektedir. Takip eden yıllarda ise, soğan ve sarımsak üretiminde ülke ortalamasının üzerindeki yerini korumuştur.

1926 yılı verileri 1914 yılı verileriyle mukayese edildiğinde, Manisa’daki fasulye üretiminde ciddi bir artışın yaşandığı ve ülke ortalamasının üzerine çıktığı

¹⁰ Güran, a.g.e., s. 43.

¹¹ Güran, a.g.e., s. 100-110.

¹² Güran, a.g.e., s. 174-185.

¹³ 1926 Senesi Ziraat İstatistikleri, s. 10, 11, 16, 17, 20.

görülmektedir. Ayrıca 1926'da 1914'e göre Manisa'da yetiştirilen ürünlerin üretim miktarlarında artış yaşandığı istatistiksel verilerden anlaşılmıştır.

Tablo 4: Sanayi Bitkisi Üretim Miktarı (Manisa/Ülke Toplamı/Ülke Ortalaması)

Yıllar	1909 (Ton) ¹⁴	1913 (Ton) ¹⁵	1914 (Ton) ¹⁶	1926 (Ton) ¹⁷
Pamuk	7.626/77.335/1.733	3.486/57.138/1.057	27.44/1.1730/549	4.515/2.7341/385
Susam	609/23.542/392	606/31.378/581	689/13.976/285	461,5/31.211/439
Tütün	359/31.237/521	1.908/41.692/772	1.592/35.819/731	74.65,5/48.024/676
Afyon	10/308/5	186/924/17	-	13/106/1,49
Haşhaş	-	1.517/19.469/360	1.266/14.842/303	1.350/1.3264/186

Tablo 4'te 1909, 1913, 1914 ve 1926 yıllarına ait Manisa'daki ve ülke genelindeki toplam sanayi bitkileri üretim miktarları ile bunların ülke ortalamaları verilmiştir. Buna göre Manisa'da en fazla üretilen sanayi ürününün pamuk olduğu görülmektedir. Ayrıca 1909 yılında tütün üretiminin ülke ortalamasının altında olduğu, daha sonraki yıllarda ülke ortalamasının üzerine çıktığı, susam, afyon ve haşhaşa ise dört yılda da ülke ortalamasının üzerinde üretim yapıldığı görülmektedir.

Tablo 5: Meyve Üretim Miktarı (Manisa/Ülke Toplamı/Ülke Ortalaması)

Yıllar	1909 (Ton) ¹⁸	1913 (Ton) ¹⁹	1914 (Ton) ²⁰
Kestane	37/4.068/68	156/7.052/131	190/10.665/217
Ceviz	259/22.233/371	190/24.952/462	145/45.740/933
Erik	121/23.159/386	105/16.292/302	134/22.971/468
Elma	282/3.6120/602	1197/31.575/584	290/52.786/1.077
Armut	763/26.295/438	918/23.880/441	13.790/37.877/772
İncir	20/8.4558/1.409	66/89.837/1663	114/67.140/1.370
Kayısı	141/1.3161/219	31/8.560/158	29/40.480/826
Nar	-	113/1.520/28	295/4.575/93
Dut	-	13/32.730/606	4/118.034/2.408
Badem	40/4.120/69	118/4.051/75	560/5.238/106
Zeytin	5.999/98.894/1.648	5260/166.452/3.082	16.540/89.702/1.830
Üzüm	105.895/1124.698/1.8744	91.399/1172.584/21714	73.711/1.543.578/31.501

Tablo 5'te Manisa'nın meyve üretimi incelendiğinde 1909 yılında en yüksek üretimin üzüm, zeytin ve armutta olduğu görülmektedir. 1913 ve 1914 yıllarında ise nar ve dut meyveleri listeye dâhil edilmiştir. Bu iki yılda Manisa'daki nar üretiminin ülke ortalamasının üstünde olduğu görülmektedir. Ceviz, erik, elma, incir, kayısı ve bademin Manisa'da üretilen diğer meyveler arasında olduğu ve badem hariç diğer meyvelerin üretiminde ülke ortalamasının üzerine çıkamadığı verilerden anlaşılmaktadır. 1926 yılına ait istatistik tablosunda meyve üretimine ilişkin veriler yer almadığı için söz konusu yıl ile ilgili herhangi bir değerlendirme yapılamamaktadır.

¹⁴ Güran, a.g.e., s. 53.

¹⁵ Güran, a.g.e., s. 120.

¹⁶ Güran, a.g.e., s. 193.

¹⁷ 1926 Senesi Zirâat İstatistikleri, s. 10,11.

¹⁸ Güran, a.g.e., s. 61.

¹⁹ Güran, a.g.e., s. 128.

²⁰ Güran, a.g.e., s. 205.

Geçmişten Günümüze Manisa

Tablo 6: Hayvan Sayısı (Manisa/Ülke Toplamı/Ülke Ortalaması)

Yıllar	1909 (Baş) ²¹	1913 (Baş) ²²	1914 (Baş) ²³	1926 (Baş) ²⁴
Sığır	69.694/3.808.656/63.478	59.227/3.923.948/72.665	78.170/3.129.620/63.869	74.151/2.557.380/40.593
Öküz	31.552/2.332.894/38.881	35.911/2.261.801/41.885	49767/1..899.757/38.771	65.574/2.479.637/39.359
Manda	13.043/763.319/12.721	20.397/862.429/15.971	13.382/581.746/1.1872	8.128/547.533/8.691
Koyun	343.504/16.925.470/282.091	394.101/16.078.705/297.753	506.089/14.887.785/303.832	-
Keçi	334236/13.448.012/224.133	484255/14028276/259783	598210/12472400/254538	-
At	19487/855228/14252	21893/894985/16573	21047/625927/12773	20.080/438.919/6.966
Katır	2195/131503/2191	1565/104926/1942	1063/80081/1634	1.211/37.319/592
Merkep	44720/1251632/20860	26514/1182004/21890	32247/932351/19027	45.209/910.004/14.444
Deve	4729/167468/2791	3380/144307/2672	2.172/95.596/1.950	3.643/73.492/1.166

Tablo 6'dan anlaşıldığı üzere Manisa'da, sığır, öküz, manda, at, katır, deve ve merkep türü büyükbaş hayvanlar ile koyun ve keçi gibi küçükbaş hayvanlar beslenmekte idi. İlgili yılların listelerine bakıldığında, Manisa'da hayvan sayısı bakımından koyun, keçi, sığır, manda, at ve merkebin öne çıktığı görülmektedir. Ayrıca genel olarak bütün hayvanlarda Manisa ülke ortalamasının üzerinde bir grafik sergilemektedir. 1926 yılı Manisa'daki koyun ve keçi sayısı istatistiklere yansımamıştır.

Tablo 7: Hayvansal Ürün Üretim Miktarı (Manisa/Ülke Toplamı/Ülke Ortalaması)

Yıllar	1909 ²⁵	1913 ²⁶	1914 ²⁷
Kıl (Ton)	114/4.845/81	169/11.580/93	160/4.089/83
Yün (Ton)	354/2.3437/391	248/15.283/283	291/16.735/341
Süt (Ton)	17003/1140.015/19000	21.918/1178.910/21831	35742/101.4623/20706
Yumurta (Adet)	11.417/857.949/1.4299	-	237.51/767.532/15663
Arcılık (Bal)	151/6.401/107	177/4.144/76	320/3.974/80

²¹ Güran, a.g.e., s. 74,75.

²² Güran, a.g.e., s. 141-143.

²³ Güran, a.g.e., s. 219-221.

²⁴ 1926 Senesi Ziraat İstatistikleri, s. 24,25.

²⁵ Güran, a.g.e., s. 71-77.

²⁶ Güran, a.g.e., s. 145.

²⁷ Güran, a.g.e., s. 217-223.

İpekböcekçiliği Koza (Ton)	16/15.478/258	20/8.387/155	12/4.578/93
-------------------------------	---------------	--------------	-------------

Tablo 7’de görüldüğü üzere 1909, 1913 ve 1914 yıllarında Manisa’da hayvansal ürün üretim miktarı itibariyle süt, yumurta, bal, kıl, yün ve koza öne çıkmaktadır. Bu yıllarda Manisa, kıl ve bal üretiminde ülke ortalamasının üzerinde seyretmiştir. Diğer hayvansal ürün miktarlarında ise dalgalanmalar söz konusudur.

Manisa’daki süt üretimi incelendiğinde yıllara göre artış yaşandığı görülmektedir. Aynı şekilde yumurta miktarının da 1913 yılı istatistik listesine alınmamasına rağmen 1914 yılında, 1909 yılına göre artış gösterdiği anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak, 1926 yılı zirai istatistik verileri 1909, 1913 ve 1914 verileri ile karşılaştırıldığında ülke genelinde buğday, arpa, yulaf, çavdar, darı, mısır ve burçak üretiminin azaldığı görülmektedir. Manisa’daki tahıl üretiminde ise ülke genelinin aksine artış yaşanmıştır. Ayrıca 1926 yılında 1909, 1913 ve 1914 yıllarına göre Manisa’da fasulye, patates, pancar, soğan, sarımsak ve mercimek üretim miktarlarının arttığı görülmüş, nohut, bakla ve börülcede ülke ortalamasının üzerinde üretim yapılmıştır. Sanayi bitkilerine ülkedeki toplam üretim açısından bakıldığında 1909, 1913 ve 1914’e nazaran 1926’da pamuk, susam ve tütünün üretim miktarlarının arttığı görülmektedir. Manisa’da ise pamuk, tütün ve haşhaş üretim miktarında artış, susam ve afyon üretim miktarında ise düşüş olduğu görülmektedir. Hayvan varlığı itibariyle 1926 yılında 1909, 1913 ve 1914’e nispeten öküz sayısı hem Manisa’da hem de ülke genelinde toplam sayı olarak yükselmiştir. Sığır, merkep, katır ve deve sayısında ülke genelinde bir azalma yaşanmış fakat Manisa’da bu durum tam tersi bir grafik göstermiştir. Tüm bu veriler doğrultusunda, XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Manisa’nın tarımsal ürün üretim miktarı ve hayvan varlığı açılarından ülke ekonomisindeki yeri önem arz etmektedir.

KAYNAKLAR

- DEMİRYÜREK, Halim, “İzmit’te Zirai Üretim (1909-1926)”, Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II, C.2, Kocaeli 2016.
- GÜRAN, Tefik, Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909,1913 ve 1914, Tarihi İstatistikler Dizisi, Cilt: 3, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 1997.
- YAŞAR, Okan, “1909,1913 ve 1914 Tarım Sayımı İstatistiklerine Göre Osmanlı Devleti Son Döneminde ve Kale-i Sultaniye Sancağında Tarımın Değerlendirilmesi”, Çanakkale Araştırmaları Yıllığı (95. Yıl Özel Sayısı), 195-232.
- Ziraat Vekâleti İstatistik Müdüriyeti, 1926 Senesi Ziraat İstatistikleri, Sanayi-i Nefise Matbaası, İstanbul, 1926.

1920'DEN 2017'YE TBMM'DEKİ MANİSA MİLLETVEKİLLERİ VE MECLİS FAALİYETLERİ

Nurettin GÜLMEZ*

GİRİŞ

Siyaset ve politika kavramları halk arasında pek sevimli olarak görülmez. Aslında siyasetin anlamı, “devlet işlerini düzenleme ve yürütme sanatıyla ilgili özel görüş veya anlayış”¹ demektir. Fakat siyaset kelimesinin anlamlarından biri de idamdır. Siyaset edilmek, Siyaset Çeşmesi, Siyaset-i Hassa, Siyaset-i Şeriye deyimlerinde idam, Siyaset-i Âmme kavramında ise devlet işlerinin yürütülmesi ve düzenlenmesi anlamı kullanılmıştır.²

Politika denildiği zaman, devletin yapacağı işleri amaç, yöntem ve içerik olarak düzenleme ve gerçekleştirme esaslarının tamamı anlaşılır. Yani devlet yönetme sanatıdır. Ancak politika, bir hedefe varmak için karşısındakilerin duygularını okşayarak, zayıf noktalarından veya aralarındaki uyumsuzlıklardan yararlanarak işini yürütme şeklinde de tanımlanabilmektedir.³ Politikanın bu ikinci tanımı, olduğundan farklı görünmeyi ve iki yüzlülüğü de içermektedir. Latince kökenli olan politika kavramının Yunanca’daki polis/şehir kökeninden geldiği iddia edildiği gibi Lince poli/çok, tika/yüz⁴, yani politika/ çok yüzlülük kökeninden geldiği de ifade edilmektedir. Latince kökenden türediği düşünüldüğünde politika, iki yüzlülük bile değil, çok yüzlülük olarak anlaşılmaktadır.

Buna rağmen Türkiye’de politikaya ilgi çok yüksektir. Bütün seçimlere katılım oranı, hep yüksek olmuştur. Bugüne kadar yerel ve genel seçimlerde, aday bolluğu yaşanmış ve yaşanmaya devam etmektedir. Manisa’da da aynı bolluk söz konusudur. Milletvekillerine gösterilen ilgi de bir o kadar yüksektir. Fakat milletvekilliği bitenler, milletvekilliği sonrası bir boşluğa düşmektedirler. Milletvekillikleri bitince çoğunun Ankara’da yaşamaya devam etmesinin nedenlerinden biri de bu ilgi eksikliğidir. Asıl yanlış olan, milletvekillerine gösterilen aşırı ilgidir. İşsizliğin olduğu bir toplumda milletvekilleri, iş ve aş kapısı olarak görülmektedir. Vatandaş, milletvekilini sevdiğinden değil, iş ve aş peşinde olduğundan bu yanlış davranışı sergilemektedir.

Bu bildiriye, TBMM’de görev yapan Saruhan ve Manisa milletvekilleri incelenmiştir.

TBMM, 23 Nisan 1920’de açılmış ve bu açılıştan sonra 26 dönem seçim yapılmıştır. Seçimlerde Manisa, 7 ile 14 arasında milletvekili ile temsil edilmiştir. Her seçim dönemi büyük bir ilgi ile izlenmiştir. Muhtarlık seçimleri bile kıran kırana

* Prof. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyesi.

¹ Türk Dil Kurumu, *Güncel Türkçe Sözlük*, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.59c8b411b81457.64273576, (Erişim Tarihi: 25.09.2017).

² Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, cilt-3, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, s.243

³ Türk Dil Kurumu, *Güncel Türkçe Sözlük*, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.59c8b41d0e7fe7.34738190 (Erişim Tarihi: 25.09.2017).

⁴ Birol Ertan, “Siyaset İki Yüzlülük müdür”, <http://www.gundem.be/tr/doc-dr-birol-ertan/siyaset-ikiyuzluluk-mudur>, (Erişim Tarihi: 25.09.2017).

geçmiş, bazen iş demokratik sınırlardan çıkmış, kazanan muhtarın taraftarları ile kaybedenin taraftarları arasında kavgalar yaşanmıştır. Dünyanın birçok ülkesinde %40'ın altında katılımlar yaşanırken, Türkiye'de bu rakam %64,3'ün altına hiç düşmemiştir. Milletvekili genel seçimlerine ortalama katılım oranının Türkiye ortalaması 81.06'dır.⁵ Manisa'da da katılım oranı Türkiye ortalamasından daha yüksektir.yüksektir. 1950'den 1 Kasım 2015 seçimleri dahil % 86,32'dir. Türkiye genelinde ve Manisa'da en düşük katılma oranları 1965 ve 1969 seçimlerinde yaşanmıştır.⁶

Manisa Milletvekillerinin TBMM'deki Faaliyetleri

Manisa milletvekillerinin Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki yasama ve yürütme faaliyetlerine katılımları önemlidir. Milletvekilinin temel görevi yasamadır. Yani yasa yapmaktır. 145 Manisa milletvekilinin TBMM'deki performansına bakıldığında ilgi çekici bilgilere ulaşılmaktadır.

24 milletvekilinin görev süreleri boyunca, TBMM'de performans sayılabilecek hiçbir faaliyette bulunmadığı anlaşılmaktadır. TBMM'de söz alma, yazılı ve sözlü önerge verme, teklif verme, üyelere ilgili işler hakkında konuşma yapma, gündem dışı konuşma yapma, önerge verme gibi seçildiği bölgeyi temsilen yapılan hiçbir işte adları olmayan bu milletvekillerinin sayısının 21 olması, üzerinde düşünülmesi gereken bir durumdur.⁷ Bu milletvekilleri arasında TBMM'de çok az görev yapmış, seçildiği halde TBMM'ye katılmamış ve istifa etmiş milletvekilleri olduğu gibi, uzun süre görev yapmış olanlar da bulunmaktadır. Ayrıca bir kısmının da görev süresi devam etmektedir. Görevi süresi devam eden milletvekilleri ile ilgili tutanaklar, henüz yayınlanmamıştır. Bu yüzden şimdiye kadar yaptıkları yasama faaliyetlerine ulaşamamıştır. Görevleri devam edenler; Tur Yıldız Biçer, Mazlum Nurlu ve Murat Baybatur'dur. Adı geçen milletvekilleri görev süreleri içinde TBMM'de faaliyet göstermeleri mümkündür. Onları toplam sayıdan düşüğümüzde 18 milletvekili kalmaktadır. Böyle bile olsa Manisa'nın gönderdiği 145 milletvekilinin %12.41'inin hiçbir işe karışmadan orada oturduğu söylenebilir.

TBMM'de 1-10 arası faaliyette bulunanlar da vardır. TBMM'de az faaliyette bulunanlar diye nitelenebilecek bu gruptaki milletvekilleri, ben de varım deyip, birkaç defa Meclis faaliyetine katılmışlardır. Hiçbir faaliyette adı geçmeyenler için "Zayıf", 1-10 arası faaliyette bulunanlar için "Geçer", 11-50 arası faaliyette bulunanlar için "Orta", 51-100 arası faaliyette bulunanlara "İyi" ve 101 ve üzeri çalışmaya katılanlara "Peki" nitelendirilmesinde bulunmuştur. Bu sınıflandırma tarafımızdan yapılmıştır. Buna göre oluşan tablo şöyledir:

Tablo-1: Milletvekili performans tablosu

	Zayıf/ Faaliyet Yok	Geçer/1-10 Arası Faaliyet	Orta/ 11-50 Arası Faaliyet	İyi/ 51- 100 Arası Faaliyet	Peki/10 1 ve Üzeri Faaliyet
1	Ahmet Balkan	Ahmet Mithat Kalabalık	Abdullah Akarsu	Faik Kurdoğlu	Ahmet Orhan
2	Akif Öztürk	Ali Serdengeçti	Abdullah Çakirefe	Faruk Saydam	Akın Gönen

⁵ Türkiye İstatistik Kurumu, *Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011*, TÜİK yayınları, Ankara 2012, s. 5.

⁶ *Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011*, s.70 ve 183.

⁷https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2_istatistik.iller_detay?p_il=MANISA&v_detay=uye ve [https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2_istatistik.iller_detay?p_il=SARUHAN \(MANISA\)&v_detay=uye](https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2_istatistik.iller_detay?p_il=SARUHAN(MANISA)&v_detay=uye).

Geçmişten Günümüze Manisa

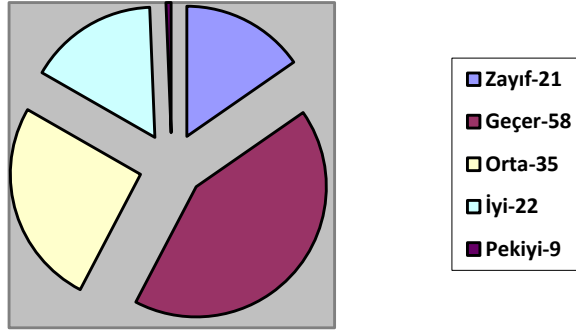
3	Ali Rıza Artunkal	Bahri Sarıtepe	Adnan Karaosmanoğlu	Hasan Gülay	Bülent Arınç
4	Asım Tümer	Cemalettin Selçuk Gümüşpala	Avni Zaimler	Hasan Zengin	Ekrem Pakdemirli
5	Faik Türün	Cengiz Üretmen	Ertuğrul Akça	İsmet Turhangil	Erkan Akçay
6	Faruk İlker	Cevdet Özgirgin	Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu	Mehmet Celal Bayar	Hasan Ören
7	Halil Yaralı	Erkin Topkaya	Feyzullah Uslu	Mehmet Necati Çetinkaya	Mustafa Enöz
8	Hüseyin Hüsnü Yaman	Ethem Bey/Büke	Hamdullah Suphi Tanrıöver	Muammer Erten	Refik Şevket İnce
9	İsmail Necati Ertem	Hakan Taşçı	Hasan Ali Dağlı	Mustafa Necati Uğural	Yunus Muammer Alakant
10	Kâni Karaosmanoğlu	Haldun Sarhan	Hatice Ayseli Göksoy	Mustafa Ok	
11	Mazlum Nurlu	Halil Yurtseven	Hilmi Okçu	Nuri Çilingir	
12	Mehmet Gürbüz Şakranlı	Hasan Nusret Köklü	Hurrem Kubat	Özgür Özel	
13	Mehmet Nafiz Dumlu	Hayri Büke	Hüseyin Tanrıverdi	Reşat Kayalıoğlu	
14	Mehmet Yenişehirlioğlu	Hilmi Öztarhan	İsmail Bilen	Rıza Akçalı	
15	Melih Koçer	Hüseyin Akgül	Kâmil Tuğrul Coşkunoğlu	Samet Ağaoğlu	
16	Murat Baybatur	Hüseyin Nahit Yenişehirlioğlu	Mehmet Çerçi	Sümer Oral	
17	Orhan Ocakoğlu	İ. Süreyya Yiğit	Mehmet Sabri Toprak	Şahin Mengü	
18	Selim Akiş	İhsan Yalkın	Mehmet Yaşar Özey	Şemi Ergin	
19	Tur Yıldız Biçer	İsmail Bozdağ	Muhlis Tümay	Şevket Raşit Hatipoğlu	
20	Yakup Yakut	İsmail Özdağlar	Mustafa Cihan Yazar	Tevfik Diker	

21	Zeynel Balkız	Kâmil Şahinoğlu	Mustafa Erdoğan Yetenç	Ufuk Özkan	
22		Kâzım Taşkent	Mustafa Gündüz Sevilgen	Yusuf Hikmet Bayur	
23		Kemal Gürol	Muzaffer Kurbanoglu		
24		Lütfi Kırdar	Nafiz Körez		
25		Mehmet Atif Akın	Recai Berber		
26		Mehmet Nebil Altuğ	Sakine Öz		
27		Mehmet Sabri Toprak	Sami Binicioğlu		
28		Mehmet Timur Çınar	Selçuk Özdağ		
29		Mehmet Yaşar Özey	Sezai Akdağ		
30		Mekin Sarıoğlu	Sudi Mihçioğlu		
31		Memduh Necdet Otaman	Süleyman Çağlar		
32		Mithat Dülge	Ümit Canuyar		
33		Muammer Dirik	Veli Bakırlı		
34		Muammer Erten	Yahya Uslu		
35		Mustafa Fevzi Sarhan	Zeynel Abidin Bayhan		
36		Mustafa İzci			
37		Mustafa Orhan Daut			
38		Muzaffer Yurttaş			
39		Münir Fuat Yazıcı			
40		Necmi Özgür			
41		Neriman Ağaoğlu			
42		Osman Erçin			
43		Önol Şakar			
44		R. Nafiz Edgüer			
45		Reşit Bey			
46		Saâda Emin Kâatçılar			
47		Saim Uzel			
48		Süleyman Tuncel			

Geçmişten Günümüze Manisa

49		Süleyman Turgut			
50		Tahir Hitit			
51		Uğur Aydemir			
52		Uğur Aydemir			
53		Vehbi Sınmaz			
54		Yahya Uslu			
55		Yakup Kadri Karaosmanoğlu			
56		Yusuf Cemil Şener			
57		Yusuf Kenan Orer			
58		Zeki Karagözlü			

Grafik-1: Milletvekili performansları

Tablo-1 ve Grafik-1’de verilen sonuçlar, bazı açılardan daha değerlendirmeye ihtiyaç duymaktadır. TBMM’de pekiyi performans gösteren milletvekillerinin kaç defa seçildiği göz önüne alındığında, Refik Şevket İnce’nin beş dönem, Bülent Arınç, Ekrem Pakdemirli ve Erkan Akçay’ın dörder dönem görev yaptıkları anlaşılmaktadır. Hasan Ören, Yunus Muammer Alakant ve Mustafa Enöz’ün ikişer dönem, Ahmet Orhan ve Akın Gönen’in ise birer dönem seçildikleri görülmektedir. Refik Şevket Bey’in beş dönem görev yapmış olmasına rağmen 1.128 faaliyet ile birinci sırada yer aldığı söylenebilir. Daha sonra bir dönem görev yapan Akın Gönen 114, iki dönem görev yapan Yunus Muammer Alakant $203/2=101$, bir dönem görev yapan Ahmet Orhan 101, iki dönem görev yapan Mustafa Enöz $177/2=89$, dört dönem görev yapan Erkan Akçay $250/4=75$, iki dönem görev yapan Hasan Ören $133/2=67$, dört dönem görev yapan Bülent Arınç $242/4=61$, dört dönem görev yapan Ekrem Pakdemirli $127/4=32$ adet faaliyet yapmış olmaktadır.

Diğer veriler de dikkate alındığında her bir milletvekilinin bir seçim dönemi boyunca en az 30-40 meclis faaliyetinde bulunması gerekmektedir. Bunun altında kalanların TBMM’deki görevlerini yapıp yapmama dereceleri tartışma konusu olacaktır. Dönem başına 50’den fazla görev yapanlar görevlerini yapmış, 100’den

fazla etkinlik yapanlar başarılı milletvekili sayılabilir. Bu değerlendirmeler, TBMM verileri dikkate alınarak yapılmıştır.⁸

Manisa'nın Parti Tercihî

Milletvekillerinin partilere göre dağılımına bakmadan önce, 1946'ya kadar Türkiye'de tek parti yönetiminin olduğunu unutmamak gerekir. Bu dönemde CHP'den başka parti yoktur. TBMM'nin birinci döneminde ise hiçbir parti yoktur. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası, kısa ömürlü olmuştur. Ayrıca Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 1935'te adı, Cumhuriyet Halk Partisi olarak değiştirilmiştir. Yani fırka kelimesi yerine parti kelimesi kullanılmaya başlanmıştır. Darbe ve muhtıra dönemlerinde partiler kapatılmıştır. Bu yüzden partilerde bir devamlılık, kökleşme, geleneklerinin oluşması, demokratik tutumların yerleşmesi ve tutarlılık oluşmamıştır. Demokrasinin temel taşı olan partilerde demokratik tutumlar kökleşmeyince, demokrasi de kökleşmekte sorunlarla karşılaşmıştır. Bütün bunlar dikkate alındığında Manisa milletvekillerinin partilere göre dağılımı şöyledir:

Tablo-2: 1946 öncesi Manisa milletvekillerinin durumu

Parti Adı	Milletvekili Sayısı	Ara Seçimlerle Artan Milletvekili Sayısı
Partisizler	9	9
CHF	25	31
TCF	1	1
CHP	35	37
Toplam	70	78

Tablo-3: 1946 sonrası Manisa milletvekillerinin Partilere Göre Dağılımı

Sol Partiler	Milletvekili Sayısı	Sağ Partiler	Milletvekili Sayısı
CHP	45	DP	38
Halkçı P.	2	AP	38
SHP	4	CKMP	1
DSP	6	ANAP	18
YTP	2	MDP	1
		DYP	19
		Hürriyet P.	2
		MHP	11
		MSP	1
		RP	1
		FP	1
		DTP	1
		AK PARTİ	27
Toplam	59	Toplam	159

⁸[https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2_istatistik.iller_detay?p_il=SARUHAN\(MANİSA\)&v_detay=uye](https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2_istatistik.iller_detay?p_il=SARUHAN(MANİSA)&v_detay=uye) ve https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2_istatistik.iller_detay?p_il=MANİSA&v_detay=uye

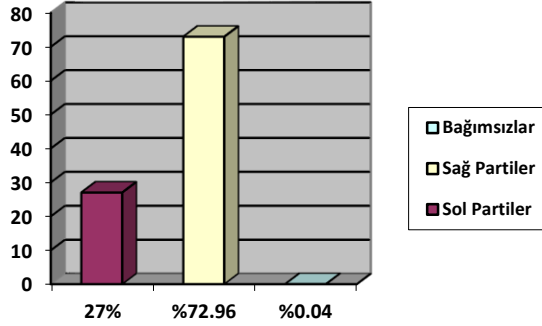
Geçmişten Günümüze Manisa

Tablo-2 ve Tablo-3'teki veriler, milletvekili sayısından daha fazla bir rakama işaret etmektedir. Bu da milletvekillerinin istifa edip, bağımsız olup, bir başka partiye girmesinden veya kendi partisine tekrar dönmesinden kaynaklanmaktadır.

Manisa'da soldaki parti sayısı daha az, sağdaki parti sayısı daha fazladır. Ayrıca Manisalılar, sol partiler içinden merkez soldaki partileri tercih ettiği ve soldaki ideoloji partilerine yönelmediği söylenebilir. Manisalılar, sol parti tercihinde daha çok CHP'yi esas almışlardır. Soldaki merkez parti olan CHP, sadece 12 Eylül 1980 darbesi sonrasında kapatılmış ve 9 Eylül 1992'de tekrar açılmıştır.⁹

Diğer taraftan Manisalı seçmen, merkez sağ partileri büyük bir çoğunlukla tercih etmiştir. Ancak sağ partilerden ideoloji partisi olanlara da oy vermiş ve TBMM'ye temsilci göndermiştir. Sağda yer alan partiler, darbelerden sonra ve mahkeme kararlarıyla kapatıldıkları için daha fazla çeşitlilik göstermektedir. Bu partiler, birbirinin devamı niteliğinde partilerdir. Fakat isimleri değişmiştir.

Grafik-2: Manisa'da sağ ve sol partilerin milletvekili oranları

Manisalı seçmen 1946'dan 2017'ye kadar soldan 59 milletvekili, sağdan 159 milletvekili TBMM'ye göndermiştir. Arada 100 sayılı bir fark vardır. Yani Manisa seçmeni sağ ağırlıklı bir seçmendir. Manisalı seçmenin %72,96'sı sağ partilere, %27'si sol partilere oy verme eğilimi göstermiştir.

Abidin Bey, Saruhan milletvekili olarak Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan seçilmiş, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulunca, bu partiye katılmıştır.

Manisa'dan bağımsız olarak aday olup seçilen milletvekillerinden ilki Hamdullah Suphi Tanrıöver'dir. 9. dönem Manisa milletvekilidir. Manisa'dan bağımsız olarak aday olup seçilen milletvekillerinden birisi de Yusuf Hikmet Bayur'dur. Daha önce 4 dönem CHP'den Manisa milletvekili olarak seçilen Yusuf Hikmet Bayur, 10. ve 11. dönemlerde Manisa'yı bağımsız milletvekili olarak temsil etmiştir.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu ise 11. dönemde CHP'den seçilmiş ve daha sonra istifa ederek bağımsız olarak milletvekilliğini sürdürmüştür.

Şevket Raşit Hatipoğlu, 1965 seçimlerinde CHP'den seçilmiş, daha sonra istifa ederek Güven Partisi'ne katılmıştır. Raşit Hatipoğlu da 7, 8 ve 12. dönemlerde CHP'den milletvekili seçilmiş, fakat Nisan 1967 CHP kurultayında benimsenen "ortanın solu" politikası onu rahatsız etmiş ve CHP'den istifa ederek Turhan Feyzioğlu'nun kurduğu Güven Partisi'ne katılmıştır. Güven Partisi'ni kuran bu gruba göre; "ortanın solu politikası, gelişen sosyalist akımları ehlileştirecek ılımlı bir yol bulma arayışıydı." Fakat Güven Partisi'ni kuranlar, bundan rahatsız olmuşlar, Atatürk

⁹ https://www.chp.org.tr/Haberler/0/chp_tarihi-54.aspx (Erişim Tarihi: 17.10.2017).

ilkelerinden ayrılmadan ve solculuk heveslerine kapılmadan politikaya devam etme anlayışını benimsemişlerdir.¹⁰

Yunus Muammer Alakant, 10. dönemde DP'den seçilmiş, istifa ederek bağımsız olmuş ve sonra Hürriyet Partisi'ne katılmıştır. Aynı şekilde Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu da 10. dönemde DP'den seçilmiş, istifa ederek bağımsız olmuş ve sonra Hürriyet Partisi'ne katılmıştır.

Abdullah Çakırefe, Halkçı Parti'den seçilmiş ve daha sonra SHP'ye geçmiştir.

Sami Binicioğlu, Manisa milletvekilleri arasında en renkli simadır. 13. dönemde Millet Partisi'nden TBMM'ye girmiş, istifa ederek bağımsız olmuş, sonra CKMP'ye katılmış, sonra tekrar istifa edip bağımsız olmuş ve sonunda milletvekilliğini AP'de tamamlamıştır.

İsmet Turhangil de Sami Binicioğlu gibi hareketli bir meclis hayatı yaşamıştır. Halkçı Parti'den seçilmiş, SHP'ye katılmış, istifa ederek bağımsız olmuş ve dönemini DSP'de bitirebilmiştir. Neredeyse o dönemdeki bütün sol partileri dolaşmıştır.

Vehbi Sınmaz, 14. dönemde AP'den seçilmiş, sonra bağımsız olmuş ve sonra DP'ye katılmıştır. Bunun tam tersini ise Süleyman Tuncel yapmıştır. Tuncel, 15. dönemde DP'den seçilmiş, sonra bağımsız olmuş ve sonra AP'ye katılmıştır.

Ümit Canuyar, 19. dönemde DYP'den seçilmiş, sonra bağımsız olmuş, sonra DYP'ye katılmış ve dönemini bağımsız olarak tamamlamıştır.

Mustafa Erdoğan Yetenç, 23. yasama yılına CHP'de başlamış ve dönemi bağımsız olarak tamamlamıştır.

Tevfik Diker 20. dönemde ve Akın Gönen 19. dönemde DYP'den seçilmişler, istifa ederek bağımsız olmuşlar ve ANAP'ta dönemlerini tamamlamışlardır. Tevfik Diker, 1997'de Refah-Yol iktidarının düşürülmesi aşamasında DYP'den ayrılmıştır. Aynı şekilde 20. dönemde DYP'den seçilen Hatice Ayseli Göksoy, DYP'den istifa ederek Refah-Yol iktidarının düşürülmesinde rol almış ve Ana-Sol-D iktidarının oluşumu sürecinde DTP'ye katılmıştır.

Bülent Arınç, 20. dönemde RP'den Manisa milletvekili seçilmiş, bağımsız olmuş, tekrar RP'ye geri dönmüş; 21. dönemde Fazilet Partisi'nden seçilmiş, FP'den ayrılan ekip ile birlikte hareket etmiş, AK Parti'nin kuruluşunda yer almış ve dönemini AK Parti milletvekili olarak bitirmiştir.

Hasan Gülay ve Cihan Yazar, 21. döneme DSP'de milletvekilliğine başlamışlar ve seçimlere gitmeden önce bir umut olarak kurulan YTP'ye katılmışlardır.

Manisa valilerinden Necati Çetinkaya, 21. dönem milletvekilliğine DYP'de başlamış, istifa edip bağımsız olmuş, Fazilet Partisi'nden ayrılarak AK Parti'yi kuran ekiple birlikte hareket etmiş ve AK Parti'ye katılmıştır.

Seçilme Sayıları

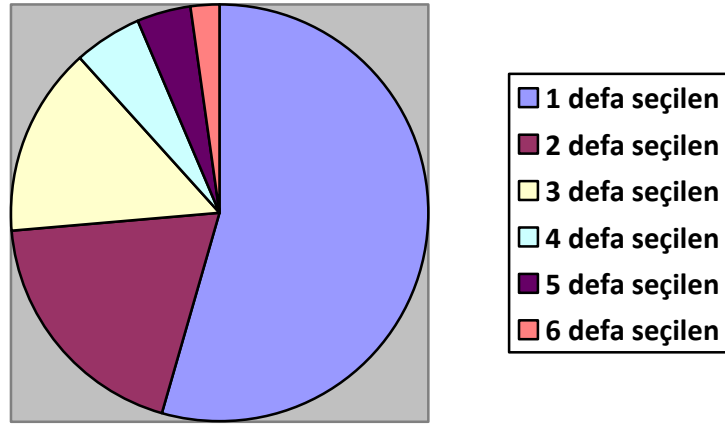
Manisa seçmeni bir kişiyi bir tuttu mu tam tutmakta veya siyasi partiler aynı kişileri sürekli aday göstermekten olumlu sonuçlar almakta olmalıdır. Çünkü 145 milletvekilinin 78'i bir defa seçilmiş, 67 milletvekili ise ortalama 3 defa seçilmiştir.

¹⁰ Tanıl Bora, "Güven Partisi", Birikim Dergisi, <http://www.birikimdergisi.com/haftalik/8319/guven-partisi#>. WeeZATaQzIU, (Erişim Tarihi: 18.10.2017).

Tablo-4: Milletvekillerinin seçilme sayıları

Seçilme Durumu	Seçilme Sayısı	Oranı
1 defa seçilen	79	%54,50
2 defa seçilen	28	%19,20
3 defa seçilen	21	%14,50
4 defa seçilen	8	%5,50
5 defa seçilen	6	%4,15
6 defa seçilen	3	%2,15
Toplam	145	%100

Grafik-3: Milletvekillerinin seçilme sayılarının yüzdelik dağılımı

Birden fazla seçilen milletvekilleri için Manisalılar; ya bu milletvekillerini çok seviyorlar veya Manisa'ya çok hizmet etmişlerdir, diye düşünülebilir. Ya da partileri, o milletvekillerini çok seviyorlar, demektir. Bu sevgi sıralaması şöyledir:

Tablo-5: En çok seçilen milletvekilleri

	1 Kez Seçilen	2 Kez Seçilen	3 Kez Seçilen	4 Kez Seçilen	5 Kez Seçilen	6 Kez Seçilen
1	Hüseyin Avni Zaimler	Reşat Kayalhoğlu	Hasan Zengin	Bülent Arınç	Kâni Karaosmanoğlu	Mehmet Yaşar Özey
2	İbrahim Süreyya Yiğit	Kemal Gürol	Hüseyin Tanrıverdi	Ekrem Pakdemirli	Osman Erçin	Sümer Oral
3	Mahmut Celal Bayar	Mehmet Tahir Hitit	İsmail Bilen	Erdoğan Yetenç	Önol Şakar	Yusuf Hikmet Bayur
4	Mustafa Necati Uğural	Yusuf Kenan Orer	Mustafa Fevzi Sarhan	Erkan Akçay	Refik Şevket İnce	
5	Ömer Lütfi Ünlü	Mustafa Turgut Türkoğlu	Özgür Özel	Faik Kurdoğlu	Saim Uzel	

6	Reşit Bey	Yakup Kadri Karaosmanoğlu	Rıza Akçalı	Mustafa Sabri Toprak	Süleyman Çağlar	
7	Abidin Bey	Kâzım Nami Duru	Selçuk Özdağ	Recai Berber		
8	Ethem Büke	İsmail Necati Ertem	Uğur Aydemir	Şevket Raşit Hatipoğlu		
9	Mehmet Nafiz Dumlu	Feyzullah Uslu	Yahya Uslu			
10	Hüseyin Vasıf Çınar	Yunus Muammer Alakant	Ali Rıza Artunkal			
11	Akif Bey (Öztürk)	Adnan Karaosmanoğlu	Fevzi Lütüfi Karaosmanoğlu			
12	Bahri Bey (Saritepe)	Muhlis Tümay	Hilmi Okçu			
13	Ahmet Mithat Kalabalık	Atıf Akın	Muammer Erten			
14	Halil Yaralı	Neriman Ağaoğlu	Mustafa Ok			
15	Asım Tümer	Nahit Yenişehirlioğlu	Muzaffer Kurbanoglu			
16	Hüsnü Yaman	Ertuğrul Akça	Nafiz Körez			
17	Saâda Emin Kâatçılar	Veli Bakırlı	Nafiz Edgüer			
18	Haldun Sarhan	Gürbüz Şakranlı	Samet Ağaoğlu			
19	Kâmil Coşkunoğlu	Münir Fuat Yazıcı	Sami Ergin			
20	Lütfi Kırdar	Tevfik Diker	Sudi Mihçioğlu			
21	Necdet Otaman	Hasan Gülay	Ümit Canuyar			
22	Hilmi Öztarhan	Cihan Yazar				

Geçmişten Günümüze Manisa

23	Faruk İlker	Mustafa Enöz				
24	Hamdullah Suphi Tanrıöver	Mehmet Çerçi				
25	Kâzım Taşkent	Hasan Ören				
26	Hayri Büke	Murat Baybatur				
27	Melih Koçer	Tur Yıldız Biçer				
28	Sezai Akdağ	Mazlum Nurlu				
29	Selim Akiş					
30	Nebil Sadi Altuğ					
31	Orhan Ocakoğlu					
32	Cevdet Özgirgin					
33	Cemil Şener					
34	İhsan Yalkın					
35	Nusret Köklü					
36	Hurrem Kubat					
37	Yakup Yakut					
38	Sami Binicioğlu					
39	Muammer Dirik					
40	Mithat Dülge					
41	Mustafa Orhan Daut					
42	C. Selçuk Gümüspala					
43	Vehbi Sınmaz					

44	Kâmil Şahinoğlu					
45	Ahmet Balkan					
46	Necmi Özgür					
47	M. Gündüz Sevilgen					
48	Süleyman Tuncel					
49	Hasan Ali Dağlı					
50	Zeki Karagözü					
51	Erkin Topkaya					
52	Halil Yurtseven					
53	Abdullah Çakırefe					
54	Mehmet Timur Çınar					
55	Mustafa İzci					
56	İsmail Özdağlar					
57	Mekin Sarioğlu					
58	İsmet Turhangil					
59	Mehmet Yenişehirlioğlu					
60	Akın Gönen					
61	Faruk Saydam					
62	Cengiz Üretmen					
63	Abdullah Akarsu					
64	H. Ayseli Göksoy					

Geçmişten Günümüze Manisa

65	Hüseyin Akgül					
66	İsmail Bozdağ					
67	Necati Çetinkaya					
68	Ali Serdeng eçti					
69	Nuri Çilingir					
70	Ufuk Özkan					
71	Hakan Taşcı					
72	Süleyman Turgut					
73	Şahin Mengü					
74	Ahmet Orhan					
75	Sakine Öz					
76	Muzaffer Yurttaş					
77	Zeynel Balkız					
78	Faik Türün					
79	İsmail Hakkı Bey					

Tablo-5'e bakıldığında en çok seçilen milletvekillerinden Mehmet Yaşar Özey, çok partili hayat başlamadan önce aday olmuş ve seçilmiştir. Yusuf Hikmet Bayur ise çok partili hayattan sonra iki dönem daha seçilmiştir. Sümer Oral ise tamamen çok partili hayat döneminde, bilerek ve isteyerek Manisalılar tarafından seçilmiştir. Bu durumda Manisalılar açısından en çok sevilen milletvekili, Sümer Oral'dır, denilebilir. Veriler bunu söylüyor.

Beş defa seçilen milletvekillerinden Kâni Karaosmanoğlu, Saim Uzel ve Osman Erçin, çok partili hayat öncesinde Manisa'yı temsil etmişlerdir. Refik Şevket İnce 4 defa çok partili hayat öncesinde ve bir defa da çok partili hayat döneminde seçilmiştir. Önel Şakar ve Süleyman Çağlar ise çok partili dönemde 5'er defa seçilebilmişlerdir.

Dört defa seçilen milletvekillerinden Mustafa Sabri Toprak ve Faik Kurdoğlu, çok partili hayat öncesinde Manisa'yı temsil etmişlerdir. Şevket Raşit Hatipoğlu, 2 defa çok partili hayat öncesinde ve 2 defa da çok partili hayat döneminde seçilebilmiştir. Anlaşılan o ki halk desteği olan bir kişidir. Erdoğan Yetenç, Ekrem Pakdemirli, Bülent Arınç, Erkan Akçay ve Recai Berber, çok partili dönemde yarışarak

ipi göğüslemişlerdir. Bunlardan Erkan Akçay ve Recai Berber, 7 Haziran 2015 ve 1 Kasım 2015 tarihlerinde peşpeşe yapılan seçimler dolayısıyla dört dönem seçilmiş görünmektedir.

Dört, beş ve altı defa Manisa'yı temsil eden milletvekilleri dikkate alındığında ve çok partili hayat dönemi göz önünde bulundurulduğunda sevgi sıralaması şöyledir:

1. Sümer Oral
2. Süleyman Çağlar ve Önel Şakar
3. Ekrem Pakdemirli, Bülent Arınç ve Erdoğan Yetenç, ilk üç sırayı paylaşmaktadır.

Sonuç

Manisalılar tarafından seçilerek gönderilen milletvekillerinin yasama performansı, TBMM tutanakları dikkate alındığında şunlar söylenebilir:

- 18 milletvekilinin hiçbir faaliyette bulunmadığı ve ağzını bile açmadığı,
- 4 milletvekilinin yasama dönemi devam ettiği için, bir şeyler yapması beklendiği,
- 58 milletvekilinin 1 ile 10 arasında tutanaklarda adının geçtiği,
- 35 milletvekilinin 11 ile 50 arasında faaliyette bulunduğu,
- 22 milletvekilinin 51 ile 100 arasında çalışmada isminin yer aldığı,
- 9 milletvekilinin ise 101'in üzerinde tutanaklarda adının geçtiği anlaşılmaktadır.

Milletvekillerinin seçilme sayıları dikkate alındığında, en iyi denilebilecek milletvekillerinin bile seçim dönemi boyunca 30 civarında yasama faaliyetinde adının geçtiği görülmektedir.

Manisa seçmeninin sağ ağırlıklı bir seçmen olduğu, bugüne kadar sol sayılan partilere verdiği ortalama oyun %27 civarında bulunduğu söylenebilir.

Ayrıca bir kişinin birden fazla milletvekili seçilmesi durumunun bir alışkanlık haline geldiği ifade edilebilir. Bir kişinin 3, 4, 5 veya 6 defa Manisa'dan milletvekili seçilebilmesi, üzerinde düşünülmesi gereken bir durumdur. Bu milletvekillerinin Türkiye ve Manisa için neler yaptığı ve hangi katma değeri ortaya konduğu incelenmelidir. Buna bağlı olarak bu adayları, Manisalılar mı yoksa partiler mi aday göstermiştir? Yerel irade, milli iradeye hangi oranda yansımıştır? Soruları, sorulması gereken sorular arasındadır.

Kaynakça

Bora, Tanıl, "Güven Partisi", Birikim Dergisi, <http://www.birikimdergisi.com/haftalik/8319/guven-partisi#.WeeZATaQzIU>, (Erişim Tarihi: 18.10.2017).

Çoker, Fahri, *Türk Parlamento Tarihi (1919-1923)*, Cilt-3, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s. 846.

Ertan, Birol, "Siyaset İki Yüzlülük müdür?", <http://www.gundem.be/tr/doc-dr-birol-ertan/siyaset-ikiyuzluluk-mudur>, (Erişim Tarihi: 25.09.2017).

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, cilt-3, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, s.243

Saydam, Faruk, *Meclis-i Mebusan'dan Türkiye Büyük Millet Meclisine Saruhan/Manisa Milletvekilleri (1877-2011)*, Manisa İl Özel İdaresi Yayınları, Manisa 2013.

TBMM Albümü (1920-1950), cilt-1, TBMM Yayınları, Ankara 2010.

TBMM Albümü, cilt-2, TBMM Yayınları, Ankara 2010.

TBMM Albümü, cilt-3, TBMM Yayınları, Ankara 2010.

TBMM Albümü, cilt-5, TBMM Yayınları, Ankara 2010.

Geçmişten Günümüze Manisa

Türk Dil Kurumu, *Güncel Türkçe Sözlük*,
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.59c8b411b81457.64273576, (Erişim Tarihi: 25.09.2017).
Türkiye İstatistik Kurumu, *Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011*, TÜİK yayınları, Ankara 2012.
Kırkağaç Haber, 4 Mart 2012
Haber Türk, 29.07.2013
Milliyet, 19.02.2014
Hürriyet, 25.09.2017, 28.07.2014
Sözcü, 5 Ocak 2016
<http://www.eskieserler.com/Eski/Eserler/Yazar/1724/Mustafa-Gunduz-Sevilgen.asp> (Erişim Tarihi: 09.10.2017).
<http://www.karar.com/gundem-haberleri/milletvekillerinin-tam-listesi-7-haziran-secim-sonuclari#> (Erişim Tarihi: 26.09.2017)
http://www.kitapyurdu.com/kitap/kiralik-katil-ariyorum/417141.html&manufacturer_id=194720 (Erişim Tarihi: 09.10.2017).
<https://secim.haberler.com/2015/manisa-secim-sonuclari/> (Erişim Tarihi: 26.09.2017)
<http://www.haber7.com/manisa/2434165-eski-milletvekili-karagozgunun-vefati> (Erişim Tarihi:09.10.2017).
<http://www.muratbaybatur.com.tr/sayfalar/BIYOGRAFI.html> (Erişim Tarihi: 10.10.2017).
<https://www.chp.org.tr/Ozgecmis/MTM2MjcxNjg2ODg=/turyildiz-bicer.aspx> (Erişim Tarihi: 10.10.2017).
<https://www.chp.org.tr/Ozgecmis/MTIyMDA3NDQ1MTY=/mazlumnurlu.aspx> (Erişim Tarihi: 10.10.2017).
https://www.chp.org.tr/Haberler/0/chp_tarihi-54.aspx (Erişim Tarihi: 17.10.2017)
https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2_istatistik.iller_detay2?p_il=MANISA&v_detay=uye
[https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2_istatistik.iller_detay2?p_il=SARUHAN\(MANISA\)&v_detay=uye](https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2_istatistik.iller_detay2?p_il=SARUHAN(MANISA)&v_detay=uye)
[https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2_istatistik.iller_detay2?p_il=ARUHAN\(MANISA\)&v_detay=uye](https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2_istatistik.iller_detay2?p_il=ARUHAN(MANISA)&v_detay=uye)
https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2_istatistik.iller_detay2?p_il=MANISA&v_detay=uye
<http://www.manisakulishaber.com/bayramda-dostlarla-nostalji-makale,1339.html> (Erişim Tarihi: 09.10.2017).

CHP PARTİ MÜFETTİŞLİK TEŞKİLATI VE TEFTİŞ RAPORLARINDA MANİSA (1943)

Dilşen İNCE ERDOĞAN*

GİRİŞ

Parti-devlet kaynaşmasının ve partinin taşradaki iradesi olan “*parti müfettişliği*” kavramı ilk olarak Cumhuriyet’le birlikte kullanılmaya başlamış değildir. Kavram, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin 1909’da kabul edilen nizamnamesi ile literature girmiştir. Nizamnamede “*Heyet-i Teftişye*”nin “*Gezici*” ve “*Daimi*” olmak üzere iki kısımdan oluşacağı, teftiş heyetinde kaç kişinin yer alacağı, teftiş bölgelerinin sınırları, teftiş heyetinin masraflarının kim tarafından ve nasıl karşılanacağı belirtilmiştir. 1909 Nizamnamesine göre teftiş heyeti altı kişiden oluşturulacaktır. Görev yapacakları bölgeler Merkez-i Umumi tarafından belirlenecektir. Her vilayet, kendisi için gerekli gördüğü takdirde geçici müfettişler tayin etme hakkına sahiptir. 1911 yılında yapılan kongrenin 20. ve 22. maddelerinde ise; Genel Merkezdeki teftiş şubesinde bulunan üç üyenin Genel Müfettiş (Müfettiş-i Umumi) sıfatını taşıyacağı, bunların dışında yine altı üyenin bulunacağı, teftiş bölgelerinin teftiş heyetinin takdiri fakat Genel Merkezin onayının gerektiği bilgisi yer almaktadır. Maddelerin devamında “*Merkez-i Umumi, Daimi ve Muvazzaf Müfettişliklerden başkan tensib ettiği zevata dahi teftiş vazifesini tevdi edebilir. Müfettişler, Merkez-i Umumice talimat veya emir mahsus şeklinde kendileri için tayin olunan hattı hareketi tatbik mecburdurlar. Teftiş Şubesi dahi Müfettişlerin efrad ve klüplerle olan temasını daima müfrid bir mecra vermek ve yapacakları propaganda için zemin ve fikir hazırlamakla mükelleftir.*” denmiştir. Aynı nizamnamenin 49. maddesinde ise “*Her vilayet merkezi, o vilayet dahilinde müfettişler hakkında Merkezi Umumice tanzim edilen talimatname ahkâmına tevfikân icrayı teftişat etmek üzere Muvakkat Müfettişleri istihdam edebilir. Şu kadar ki Müfettişlerin hüvviyetiyle keyfiyeti tayininden Merkez-i Umumiye Malumat itası lazımdır.*” denilirken; 144. madde ile “*Heyet-i Merkeziye azasının mugayiri görüldüğü takdirde Umumi müfettişlerin tahkik ve işarı üzerine haklarındaki muamele Merkez-i Umumice kararlaştırılır.*” ibaresi yer almıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin 1913 ve 1916 Kongrelerinde de “*Müfettişler*” başlığı altında konuya değinilmiştir¹. Görülen odur ki parti müfettişliği kavramı ilk olarak Halk Fırkasının 1923 yılında kabul edilen Nizamnamesinde kullanılmamıştır.

*Doç.Dr., Adnan Menderes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Aydın. drinceerdogan@gmail.com

¹ Cemil Koçak, “Tek-Parti Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Parti Müfettişliği”, *Tarık Zafer Tunaya’ya Armağan*, İstanbul Barosu Yay., İstanbul, 1992, s.460-461. 1913 Kongresinin 43. ve 44. maddelerinde “*Muamelatı Umumiyeyi Cemiyeti teftiş ve merkezlerin arasında temini intizam için talimatname-i mahsusuna tevfikân salahiyeti haiz Merkezi Umuminin müfettişleri vardır.*” ve “*Müfettişler, Merkezi Umumi tarafından tayin edilir. Teftiş dairelerinin tayini Merkezi Umumiye aittir.*” 1916 Kongresinin 51. maddesinde ise “*Müfettiş ve katib-i mesullerin tayin ve azilleri bir talimata raptedilir ve iş bu talimat, Merkezi Umumice tanzim ve müfettiş ve kâtabi mesullere tevdi olunur.*” ibareleri yer almaktadır.

İttihat ve Terakki Partisi sonrasında parti-devlet kaynaşması 1925 yılından 1945 yılına kadar Türk siyasi tarihinde görülen bir olgu olarak siyasi tarihimizde yerini almıştır. Bu gelenek Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (ARMHC)'nin siyasi bir partiye dönüşüp Halk Fırkası adını almasıyla devam etmiştir. CHP'nin 25. Yıl Kitabında "*Cumhuriyet Halk Partisi, Kemal Atatürk'ün önderliği altında Milli Kurtuluş Savaşını yürüten ve milli egemenliği sağlayan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bir siyasi parti haline gelmesinden doğmuştur. Partimiz memlekette milli iradenin egemenliğini en iyi şekilde belirten Cumhuriyet rejiminin temelini atmış, milletimizin gelişmesine engel olan bütün eskimiş kurumları kaldırarak Türk milletini ileri ve demokratik bir topluluk haline getiren şartları hazırlamıştır*"² denilmektedir.

1 Nisan 1923'de Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) seçimleri yenileme kararı almış ve Mustafa Kemal 8 Nisan 1923'de seçim beyannamesi yayınlamıştır. "*Dokuz Umde*" adı ile anılan bu beyanname ile "*...memleketi milli egemenliğe dayanan bir siyasi teşkilata kavuşturmak için Halk Fırkası kurulacaktır. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu Halk Fırkası'na devr edilecektir.*" denilmiş ve yeni bir parti kurulacağını müjdesi verilmiştir³. Seçimlerden büyük bir zaferle çıkan ARMHC üyeleri, 7 Ağustos 1923'den itibaren Halk Fırkasının tüzüğünü hazırlamaya başlamışlardır. 9 Eylül'de tüzük kabul edilmiş, 11 Eylül'de ise Genel Başkan ve İdare Heyeti seçimleri yapılmıştır. Fırka, Genel Başkan Mustafa Kemal ve Genel Sekreter Recep Peker'in partinin resmi kuruluşu ile ilgili dilekçeyi İçişleri Bakanlığına vermesi ile 23 Ekim 1923'de kurulmuştur⁴. 19 Kasım 1923'de Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa bir telgrafla Halk Fırkası Reisi Umumisi olarak İsmet Paşa'yı görevlendirdiğini bildirmiş, 20 Kasım tarihinde de İsmet Paşa bütün vilayetlere ARMHC'nin Halk Fırkasına dönüştüğünü ilan etmiştir⁵. 1925 yılından 1945'e kadar geçen dönemde CHP, ülke yönetiminde tek parti olarak yerini almıştır.

Tek parti olan CHP'nin hükümeti kurması ve memleketi yönetmesi bazı sorunları da beraberinde getirmiştir. Parti içi ve parti dışı denetimin tam olarak sağlanamaması, halkın şikayetlerinin ve isteklerinin kısa sürede ve düzenli olarak Partiye ve TBMM'ye ulaştırılamaması, Halk Fırkasında Parti Müfettişlik Kurumunun⁶ oluşturulması konusunu gündeme getirmiş ve⁷ konu ilk olarak 1923 Nizamnamesinin

² CHP 25 Yıl Kitabı (1923-1948), Ulus Basımevi, 1948, Ankara, s.1.

³ Fahir Giritlioğlu, *Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii*, I, Ankara, 1965, s.27-28; Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Yay., İstanbul, 2012, s.69; Fahri Sakal, *Çok Partili Döneme Geçişte Tek Partinin Muhalefet Anlayışı*, Samsun, 2007.

⁴ 7 Ağustos 1923'de ilk toplantı yapılmış ve toplantılar 9 Eylül 1923 tarihine kadar devam etmiştir. Bu tarihte yapılan toplantı da Halk Fırkasının Nizamnamesi kabul edilmiştir. 11 Eylül 1923'de yapılan toplantıda ise genel başkan ve yönetim kurulu üyeleri seçimi yapılmıştır. 10 Kasım 1924 tarihinde fırka isminin başına Cumhuriyet kelimesi eklenmiş ve firkanın adı Cumhuriyet Halk Fırkası olmuştur. 1935 yılında yapılan IV. Büyük Kongre de ise fırka partiye dönüştürülmüştür. Hakkı Uyar, *a.g.e.*, s. 73-74; Tuncay Dursun, *Tek Parti Dönemindeki Cumhuriyet Halk Partisi Büyük Kurultayları*, TTK Yay., Akara, 2002, s.7-8. CHP İstanbul İl İdare Kurulu, *Cumhuriyet Halk Partisinin Tarihçesi*, İstanbul, 1962, s.9. 1924'de Halk Fırkasının isminin önüne Cumhuriyet kelimesi eklenmiştir.

⁵ CHP Millet Hizmetinde 40 Yıl, Ankara, 1963, s.11.

⁶ Tek parti döneminde siyasi alanda hizmet veren iki müfettişlik kurumundan bahsetmek mümkündür. Bu kurumlardan ilki bir çeşit askeri genel valiler gibi görev yapan Umumi Müfettişlerdir. Diğeri ise CHP Parti Müfettişlik Kurumudur. 1923, 1931, 1939 ve 1943 yıllarında kabul edilen nizamnamelerde bu konu ele alınmış ve zaman içinde bazı değişiklikler yapılarak 1951 yılına kadar varlığını sürdürmüştür. Fahri Sakal, "CHP Teftiş Raporlarına Göre Tek Parti Döneminde Kocaeli'nde Soyo-Ekonomik Hayat", Ed: Haluk Selvi, Bilal Çelik, Ali Yeşildal, *Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yay., Kocaeli, 2016, s.2039; Aydın Erdoğan, *CHP Tüzükleri Dünü Bugünü*, Ankara, 2000, s.81-85.

⁷ Caner Yüce, Mehmet Karayaman, "CHP Parti Müfettişlik Raporlarına Göre II. Dünya Savaşı Yıllarında Yozgat", *I. Uluslararası Bozok Sempozyumu Bildiri Kitabı*, II, 2016, Yozgat, s.339.

82. maddesinde Teftiş Daireleri ve Mıntıka Müfettişliğinin kurulması başlığı altında ele alınmıştır. 82. maddeye göre her bir vilayet teftiş dairesi olarak kabul edilecek ve her bir dairede bir müfettiş bulunacak ve bu müfettiş o daire içindeki mutemedler ve fırka teşkilatına ait heyetleri teftiş edecektir⁸. 1923 yılındaki Halk Fırkası Nizamnamesi ile kurulan parti müfettişlik kurumunun amacı parti-millet bütünleşmesini sağlamak, parti örgütlerini denetlemektir. 1925 yılında CHF il örgütleri toplam 14 mıntıkaya ayrılmış ve her mıntıkanın başına da bir müfettiş getirilmiştir⁹.

15-23 Ekim 1927 tarihinde CHF'nın II. Büyük Kurultayı toplanmış ve bu kongreye 316 mebus ve 62 delege olmak üzere toplam 378 kişi katılmıştır. Kongrede kabul edilen nizamname 123 maddeden oluşmakta ve Üçüncü Kısım Merkez Teşkilatı başlığı altında yer alan 19. maddesinde fırka müfettişliğinden bahsedilmektedir. Aynı nizamnamenin 30. maddesinde "*Katibi Umumi, Riyaset Divanı, Fırka Divanı ve Umumi Heyet-i İdare namına mıntıka müfettişleriyle muhabere eder ve talimat verir. Lüzumu halinde halkın tenvir ve irşadına ait tebligatta bulunur.*", 32. maddesinde de "*Umumi Heyeti İdare, Mıntıka Müfettişliğini intihab ederek berayı tasdik Riyaset Divanına arz eder*"¹⁰ denilerek mıntıka müfettişlerini Umum İdare Heyetinin belirlediği, müfettişlerin yerlerini değiştirmek ya da müfettişliği kaldırmak gerektiğinde de Umum İdare Heyetinin (Genel Yönetim Kurulu) durum gerekçesi ile Riyaset Divanının (Genel Başkanlık Kurulu) onayına sunduğu açıklanmıştır. 37. maddede her vilayetin bir teftiş bölgesi olarak kabul edildiği ve müfettişlerin vilayetlerde görevlendirildiği belirtilmiştir¹¹. Parti müfettişlerinin görevleri sadece parti- millet bütünleşmesini sağlamak, halkın isteklerini partiye ve TBMM'ye ulaştırılmasında aracılık etmek değil, parti ilkelerini halka benimsetmek ve yaymak, halkın partiye olan bağlılığını arttırmak ve parti teşkilatını güçlendirmektir¹².

CHF'nın 10-18 Mayıs 1931 tarihleri arasında toplanan III. Büyük Kurultayına da 296 mebus ve 103 delege olmak üzere 399 üye iştirak etmiştir. III. Kurultayda kabul edilen nizamnamde 42. madde müfettişlikler ile ilgilidir ve "*Fırka teşkilatının teftiş ve murakabesine Umumi İdare Heyeti azaları memur olabileceği gibi fırka mebus veya mensupları da bununla tavzif edilebilir. Teftiş vazifeleri ve zamanları, lüzumuna göre katib-i umumilikçe tayin edilir. Bunun için bir talimatname hazırlanır.*" denilmektedir¹³. 1931 yılında konu ile ilgili atılan en önemli adım Cumhuriyet Halk Fırkası Teftiş Raporu'nun yayınlanmasıdır. Raporda teftiş yapacakların cevaplamaları istenilen 13 tane genel soru bulunmakta ve bu soruların da hemen altında alt sorular yer almaktadır. Ayrıca Teftiş Raporunda müfettişlerin raporları hazırlarken kendi

⁸ Cemil Koçak, *a.g.m.*, s.459; ayrıca bu konuda bkz: *Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi*, "Tefrişat Daireleri", Ankara, 1339, s.14. Parti Müfettişliği kurumundan 1924 yılında kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının nizamnamesinde de "Teftişat" başlığı altında bahsedilmiştir.

⁹ Metin Koper, "CHP Teftiş Raporlarına Göre II. Dünya Savaşı Yıllarında Gaziantep", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, X/3, Gaziantep, 2011, s.1038-1039.

¹⁰ *Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası, Ankara, 1927, s.8-10.

¹¹ Cemil Koçak, "Tek Partili Dönemde CHP Parti Müfettişliği'ne İlişkin Ek Bilgiler", *Mete Tuncaya Armağan*, İletişim Yay., 2007, İstanbul, s.675-676; Güneş Şahin, "CHP Parti Müfettişlik Raporlarına Göre Kırşehir'de Siyasi, Sosyal ve Ekonomik Hayat (1936-1947)", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, Güz 2016, Sayı:21, s.82-83. Nizamnamede 38.,39.,40.,41.,42.,43., ve 44. maddeler de konu ile ilgilidir. Partinin bütün hesaplarını denetleme yetkisi bulunan müfettişler vilayette en yüksek mevki de bulunan devlet memurlarıdır. Cemil Koçak, *a.g.m.*, 1992, s.462-465.

¹² Cemil Koçak, *a.g.m.*, 2007, s.668.

¹³ Güneş Şahin, *a.g.m.*, s.83; *CHP Nizamnamesi 1931*, s.10. Aynı yıl vilayetlerde bulunan mutemetlik teşkilatı kaldırılmıştır ki mutemetler vilayetlerde fırkanın temsilcileridir ve vilayet yönetim kuruluna başkanlık eder.

vicdanları ile başbaşa kalacakları, raporların hiçbir şekilde kimseyle paylaşılmayacağı, raporların içeriği hakkında kimseye bilgi verilmeyeceği bilgisi de bulunmaktadır¹⁴. Parti müfettişliği 1931 ve 1935 Nizamnamelerinde kurum olarak kabul edilmemesine karşın¹⁵, 1935 yılında toplanan IV. Büyük Kongrede parti içi denetim hakkında “Parti örgütünün ve halkevleri ile partiye bağlı oldukları Genbaşkurca onaylanmış hükmi şahsiyetlerin teftiş ve kontrol işi Genyönkurul üyelerine verilebileceği gibi parti sayılab veya izdeşleri de bununla ödevlendirilebilir. Teftiş ödevleri ve zamanları lüzumuna göre Genel Sekreterlikçe belirtilir. Bunun için öğrenik yapılıır” ifadeleri yer almaktadır¹⁶. 1931 ve 1935 nizamnamelerinde bir kurum olarak kabul edilmeyen parti müfettişliği kavramı ile ilgili 1927 nizamnamesindeki tanıma benzer bir durum söz konusudur¹⁷.

Buna karşın parti müfettişliği kurumuna duyulan ihtiyaç, partinin 29 Mayıs-3 Haziran 1939 tarihinde yapılan V. Büyük Kongresinde tekrardan gündeme getirilmiştir¹⁸. 1939 yılında yapılan V. Büyük Kongrede kabul edilen nizamnamenin 55. maddesi uyarınca teftiş bölgeleri, bu bölgelere dahil olacak vilayetler ve bu bölgelerde görev yapacak vekiller belirlenmiş, Temmuzun 19’unda Ankara CHP Genel Sekreterliğinden gönderilen yazıda da teftiş bölgelerinde görev yapacak olan vekillerden genel merkezin yardımlarını ve desteğini esirgemeyeceği dile getirilmiştir. V. Kongrede teftiş bölgeleri A ve B Grubu olmak üzere ikiye ayrılmıştır. A Grubu Çorum vekili Ali Rıza Eram ve B Grubuna da Gümüşhane vekili Şevket Erdoğan başkanlık etmiştir. Herbir grup onar teftiş bölgesinden meydana gelmiştir. A Grubunda Tevfik Fikret Silay, Ragıp Akça, Zühtü Durukan, Mustafa Bengisu, Bahtiyar Göker, Rıza Levent, Osman Şahinbaş, Adnan Menderes, Şerafettin Karacasu, Şevket Ödül, B Grubunda ise; Esat Uras, Hikmet Işık, Salim Altuğ, Hilmi Çoruk, Hasan Raşit Tankut, Galip Kahraman, Zihni Orhun, Sadattin Uraz, Muzaffer Akpınar, Cemal Karamuğla yer almıştır. Manisa ve İzmir, İstanbul vekili G. Bahtiyar Göker tarafından teftiş edilecektir. V. Kongrenin 58. maddesinde ise; “Parti teşkilatının parti müfettişleri vasıtasıyla daimi mürakabe ve teftiş altında bulundurmak üzere vilayetler muhtelif teftiş bölgelerine ayrılmış ve her bölgeye parti mebuslarından bir müfettiş tayin edilmiştir”¹⁹ denilmiştir. 1939 tarihli Umumi İdare Heyetince hazırlanan ve 21 Haziran 1939’da kabul edilen Teftiş Talimatnamesinde Müfettişlik Kurumunun kuruluş amacı, “Cumhuriyet Halk Partisinin; memleketin umumi hayatında takip ettiği yüksek maksat ve gayelerin tahakkukunu temin; Parti ve Halkevleri faaliyetlerini tezyit emeliyle bilumum Parti teşkilat ve tesisatının merkezin sıkı bir kontrolü altında bulunması ve devamlı rehberliği ile çalıştırılması...” olarak açıklanmıştır²⁰.

Teftiş Talimatnamesinin 3. maddesinde her parti müfettişinin bölgesinde yer alan parti teşkilatını yılda iki defa teftiş edeceği²¹; 4. maddesinde müfettişlerin

¹⁴ Cumhuriyet Halk Fırkası Teftiş Raporu, Ankara, 1931; bu konuda bkz: Hakkı Uyar, a.g.e., s.231.

¹⁵ IV Büyük Kurultay 9-16 Mayıs 1935 tarihinde toplanmış, 384 mebus ve 160 delege olmak üzere toplam 544 kişi katılmıştır¹⁵. 1931 Kongresinde fırka yerine parti kelimesinin kullanılması teklif edilmiştir. 1935 Kongresinde ise Fırkaya Parti, Büyük Kongreye de Büyük Kurultay denilmesi kabul edilmiştir. Tuncay Dursun, a.g.e., s.65.

¹⁶ CHP Tüzüğü, Mayıs 1935, Ulus Basımevi, Ankara, s.13; Cemil Koçak, a.g.m., 1992, s.465-466.

¹⁷ Güneş Şahin, a.g.m., s.83.

¹⁸ V. Büyük Kongre 29 Mayıs-3 Haziran 1939’da toplam 631 kişinin katılımıyla toplanmıştır. CHP Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları, 1939, s.163; Tuncay Dursun, a.g.e., s.123.

¹⁹ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi(BCA), 490.1-0-0-4-21-15-3/4.

²⁰ CHP Teftiş Talimatnamesi, Ulus Basımevi, Ankara, 1939, s.3; Ahmet Akter, “CHP Parti Müfettişliği Teşkilatı ve Teftiş Raporlarına Göre Taşköprü”, Uluslararası Taşköprü Pompeiopolis Bilim Kültür Sanat Araştırmaları Sempozyumu, 10-12 Nisan 2017, Ed: Mustafa Eğilmez, Serap Balcı, Kastamonu, 2017.

²¹ BCA, 490.1-0-0-5-22-19-1.

Geçmişten Günümüze Manisa

bölgelerinin vaziyetini tetkik ederek vilayetleri mevsime, yolların durumuna, ulaşım vasıtalarının vaziyetlerine göre sıraya koyarak hangi aylarda, hangi vilayetleri teftiş edeceklerini gösterir bir teftiş programı düzenleyip incelenmek üzere Genel Sekreterliğe göndermeleri gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca müfettişlerin bu tezkereyi alır almaz teftiş bölgelerine gitmeleri, parti başkanlıklarından ayrılmış olan valilerin yerine asil olarak kimin seçilmesi gerektiğini belirlemeleri ve derhal Genel Sekreterliğe bildirmeleri de istenenler arasında yer almıştır²². Teftiş Talimatnamesi uyarınca müfettişlerin yaz tatili haricinde yılın en az altı ayı teftiş bölgelerinde bulunması ve önceden belirlemiş oldukları planlar uyarınca teftişlerini yapmaları, raporlarını derhal Genel Sekreterliğe göndermeleri, ayrıca her müfettişin parti teşkilatlarını kazalara kadar yılda en az iki defa teftiş etmeleri istenmiştir. 8 Haziran 1940 tarihli CHP Genel Sekreterliğinden gönderilen yazıda bu kurala uyan sadece iki vekilin olduğu belirtilmiş, en geç 1940 yılının sonuna kadar ikinci teftiş raporlarının gönderilmesi konusunda vilayetlere gelen yazılar yazılmıştır²³. 7 Temmuz'da vilayetlere gönderilen yazıda da teftiş bölgelerinde görev yapacak olan vekillere "*partimizin millete vadettiği prensiplerin millet hayatındaki tatbikatının daha verimli daha feyizli yürümesini temin hususundaki bu mühim vazifede devamlı muvaffakiyetler*" dilenmiştir²⁴.

Kongreden bir yıl sonra 1 Eylül 1940 tarihinden itibaren parti müfettişlik bölgeleri değişmiş ve yeni müfettişlik bölgeleri oluşturulmuştur. Ayrıca müfettişlik sayısı da 25'e yükseltilmiştir²⁵. Bu bölgeler, Kırklareli, Kocaeli, Bilecik, Balıkesir, İzmir, Kütahya, Afyon, Aydın, Denizli, Isparta, Konya, Kastamonu, Niğde, Kırşehir, Ankara, Sinop, İçel, Amasya, Sivas, Gaziantep, Maraş, Giresun, Çoruh, Erzurum, Erzincan'dır²⁶. Bu dönemde Manisa, Kütahya teftiş bölgesinin içinde yerini almıştır. Bölge Müfettişi Giresun vekili Dr. Hasan Vasıf Somyürek'tir²⁷.

8-15 Haziran 1943 tarihleri arasında 696 üyenin katılımıyla VI. Büyük Kongre toplanmıştır²⁸. II. Dünya Savaşının etkileri kongrede açıkça görülmektedir. Kongrede parti tüzüğü'nün 2. maddesinde yer alan partinin amacı kısmı yeniden düzenlenmiştir²⁹.

²² BCA, 490-1-0-0-4-21-15-5; BCA, 490-1-0-0-5-22-10-1. Dönemin CHP Genel Sekreteri Erzurum Mebusu Dr. A. F. Tuzer, 23 Mart 1940.

²³ BCA, 490.1-0-0-5-22-19-1; BCA, 490.1-0-0-5-22-10-1.

²⁴ BCA, 490-1-0-0-4-21-15-6.

²⁵ Cemil Koçak, *a.g.m.*, 1992, s.469-70. BCA, 490-1-0-0-5-23-1-1, 22.08.1940.

²⁶ BCA, 490-1-0-0-5-23-1-3.

²⁷ BCA, 490-1-0-0-5-23-1-4.

²⁸ Üyelerin 420'si mebus, 276'sı delegedir. Tuncay Dursun, *a.g.e.*, s.151. VI. Büyük Kongre, CHP'nin tek parti döneminde yapmış olduğu son kongredir. Ankara'da toplanmıştır. İsmet İnönü Genel Başkan, Şükrü Saraçoğlu Genel Başkan Vekili ve Memduh Şevket Esendal Genel Sekreter olarak kurultaya katılmışlardır. Kurultayın beşinci gününde tartışılarak kabul edilen parti tüzüğü partinin örgüt yapısına ve işleyişine önemli değişiklikler getirmemiştir. Altıncı gününde ele alınan ve benimsenen parti programının ilkeleri üzerinde de önemli bir değişiklik yoktur. II. Dünya Savaşının devam ettiği günlerde toplanan kurultayda milli savunma ve dış politika ile ilgili konular detaylı bir şekilde ele alınmış ve tartışılmıştır. Ahmet Demirel, *Tek Parti İktidarı, Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1943-1946)*, İletişim Yay., 2013, İstanbul, s.303.

²⁹ Parti prensiplerinin Türk milletine sevdirmek ve benimsetmek, bunun içinde seçimlerden birinci parti olarak çıkıp TBMM'de çoğunluğu elde etmek ve parti hükümeti kurmak olduğu 1943 Nizamnamesinde belirtilmiştir. Parti üyeleri birbirine bağlıdır ve partinin prensiplerini yaymak adına çok çalışmaktadır. 1939 Nizamnamesinde de yer alan fakat 1943 tüzüğünde yer almayan birçok madde bulunmaktadır. Bunlar arasında Türk gençlerinin partinin doğal üyesi oldukları, Parti Genel Sekreterinin hükümete üye olarak girmesi, Parti kurultaylarının parti ve partililer için kutlu gün sayılacağı ibaresi, parti kongrelerinde oy kullanmak ve yetkili kurullara seçilebilmek için belli bir süre partiye üye olma şartı da bulunmamaktadır. Tuncay Dursun, *a.g.e.*, s.132.

VI. Büyük Kongrede kabul edilen nizamnamede parti müfettişlikleri, parti teşkilatı içinde yer almaktadır. Nizamnamenin 49. maddesinde “*Parti teşkilatının, Halkevleri, Halkodalarının ve partiye bağlı hükmi şahsiyetlerin teftiş, tahkik ve murakabesine Umumi İdare Heyeti azaları edilebilecekleri gibi, parti mebus ve mensupları da bu yolda tavzif edilebilirler. Teftiş vazifeleri ve zamanları lüzumuna göre Umumi İdare Heyetince tayin edilir ve bunun için bir talimatname yapılır.*” ibaresine yer verilmiştir. Aynı Nizamnamenin 52. maddesinde Parti Müfettişlerinin Umumi İdare Heyetince seçileceği ve vazifelerinin belirleneceği ve sonrada Genel Başkanlık Divanınca onaylanacağı belirtilmiştir³⁰. Ayrıca 1943 Nizamnamesinde müfettişlere kongrelerde başkanlık yapma yetkisi de vermiştir³¹. Sonuç olarak 1943 yılında yapılan CHP Kongresi partinin örgütsel yapısında herhangi bir değişiklik yaratmamıştır³².

Sıra	Bölge Adı	Bölge İçindeki İller	Müfettişin Adı
1	Ankara	Ankara, Çankırı	Kemal Satır
2	Antalya	Antalya, Burdur	Feyzullah Uslu
3	Aydın	Aydın, Muğla	Hüseyin Hulki Cura
4	Balıkesir	Balıkesir, Kütahya	Recai Güreli
5	Bursa	Bursa, Bilecik	A. Hamdi Selgil
6	Denizli	Denizli, Isparta	Kazım Aydar
7	Diyarbakır	Diyarbakır, Mardin, Urfa	H. Raşit Öymen
8	Edirne	Kırklareli, Edirne, Çanakkale	Şevket Ödül
9	Elazığ	Elazığ, Tunceli, Bingöl	S. Tahsin Arsal
10	Erzurum	Erzurum, Gümüşhane, Erzincan	Muzaffer Akpınar
11	Eskişehir	Eskişehir, Afyon	Celal Arat
12	Giresun	Giresun, Ordu	Şevket Erdoğan
13	Hatay	Hatay, Gaziantep	T. Cemal Beriker
14	İstanbul	İstanbul, Tekirdağ	Şerafettin Bürge
15	İzmir	İzmir, Manisa	Kamuran Örs
16	Kars	Kars, Ağrı	Zihni Orhon
17	Kastamonu	Kastamonu, Zonguldak, Sinop	Kemal Yiğitoğlu
18	Kocaeli	Kocaeli, Bolu	Mitat Aydın
19	Konya	Konya, Niğde	Kemal Çelik
20	Malatya	Malatya, Maraş	Cemal Karamuğla
21	Muş	Muş, Bitlis, Siirt	İhsan Nuri Olgun
22	Van	Van, Hakkari	İhsan Nuri Olgun
23	Samsun	Samsun, Amasya	Cemal Kazancıoğlu
24	Seyhan	Seyhan, İçel	Abidin Ege
25	Sivas	Sivas, Kayseri, Tokat	Hikmet Işık
26	Trabzon	Trabzon, Rize, Çoruh	Kazım Okay
27	Yozgat	Yozgat, Çorum, Kırşehir	Ziya Arkant

³⁰ CHP Nizamnamesi, Ankara, Zerbamat Basımevi, 1943, s.3-13; Cemil Koçak, a.g.m., s.472.

³¹ CHP Nizamnamesi, Ankara, Zerbamat Basımevi, 1943, s.20; Tuncay Dursun, a.g.e., s.133.

³² Muzaffer Sencer, Türkiye’de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri, İstanbul, 1974, s.116.

Tablo 1: 16 Ağustos 1946 tarihli belgede CHP teftiş bölgeleri ve müfettişleri aşağıdaki şekilde bölümlenmiştir³³

1948 yılına gelindiğinde onaylanan Teftiş Yönetmeliği ile Türkiye tekrar 25 teftiş bölgesine ayrılmıştır. Bu yönetmelik ile müfettişlerin görevleri daha açıklayıcı hale getirilmiştir. Ayrıca, gençlik ve spor işleri, eşrafın partiye kazandırılması, bölgedeki neşriyatın kontrol edilmesi gibi konularda ele alınmış³⁴ ve yıllık teftiş sayısı üçe çıkarılmıştır³⁵. 1950 seçimlerinden sonra 54'e çıkarılan müfettişlik sayısı iktisadi problemler ortaya çıkınca kaldırılmıştır. 1951 yılında da tüzükte müfettişlik kurumuna yer verilmemiştir³⁶.

TEFTİŞ RAPORLARINDA MANİSA (1943)

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinde bulunan Manisa iline ait CHP Parti Teftiş Raporları başlığı altında tasnif edilen belegeler içerisinde Halkevleri tarafından hazırlanan raporlar, milletvekillerinin seçim bölgelerine yaptıkları ziyaretler esnasında hazırladıkları raporlar, CHP parti müfettişlerinin hazırlamış olduğu raporlar ve CHP Parti İl Teşkilatının altı ayda bir hazırlayarak genel merkeze gönderdiği raporlar bulunmaktadır. Yapılan çalışmada özellikle Manisa parti müfettişleri ve CHP Manisa milletvekillerinin kaleme aldığı raporlar ele alınacaktır. Parti müfettişleri yılda iki defa olmak üzere altı aylık dönemlerde müfettişlik bölgeleri ile ilgili rapor düzenlemişlerdir. CHP Genel Merkezinden verilen talimat doğrultusunda raporlarda belli konular üzerinde durulmuştur.

5 Şubat 1943 sayılı XII. Büro Şefliğine Dr.H.V. Somyürek'in 1942-1943 tarihli olarak hazırladığı I. Teftiş Raporunda üye sayıları ile ilgili detaylı bilgiler bulunmaktadır. Geçen altı aylık sürede üye sayısının 50.058 olduğu, fakat şu anda 50.468'e yükseldiği, toplam bütçenin 18.576 lira 82 kuruş olduğu, 15.115 lirasının özel muhasebeden, 1.150 lirasının belediyeden, 150 lirasının üyelerin yardımından, 480 lirasının Genel Sekreterlikten ve 1.681 lira 82 kuruşunun çeşitli alanlardan geldiği belirtilmiştir. Bütçenin vilayet dahilinde genel dağılımı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir³⁷.

KAZALAR	HALKEVİ	PARTİ KURUMUNA
Manisa	4.500	1.000
Turgutlu	500	400
Salihli	500	400
Alaşehir	500	400
Eşme	-	400
Kula	400	200
Gördes	300	200
Demirci	300	200
Akhisar	500	400
Kırkağaç	500	200
Soma	400	400
Sarıgöl	200	-
Gölmarmara	200	-
Yayköy	200	-
Muradiye	200	-

³³ BCA, 490-01-6-0-32-1-7.

³⁴ CHP Teftiş Yönergesi, 1948, s.6-8; BCA, 490.01/456.1877.2. Lef 23-25.

³⁵ CHP Teftiş Yönergesi, 1948, s.6-8. Akmet Akter, a.g.m., s.....

³⁶ Ahmet Akter, a.g.m., s.....

³⁷ BCA, 4490.1.0.0-1579-432-1. Belge 4.

TOPLAM	9.200	4.200
---------------	-------	-------

Tablo 2: 1942-1943 I. Teftiş Raporuna Göre Bütçe Dağılımı

Hesap işlerinin yönetmeliğe ve muhasebe talimatına uygun olduğu belirtilmiştir. Binalar sigortalıdır ve eşyalar demirbaş listelerine kayıt edilmiştir. Raporda kazalar tek tek ele alınarak parti çalışmaları değerlendirilmiştir. Manisa Merkez kazada üye sayısı %85 artmış ve üye sayısı 8.754'e çıkarılmıştır. İdare heyetine yardım paralarının ve üye aidatlarının toplanmasına önem verilmesi gerektiği konusu üzerinde ısrarla durulmaktadır. Bu dönemde Turgutlu kazasının nüfusu 43.000 ve üye sayısı ise 2.005'dir. Nüfusuna göre üye sayısı az bulunmuş ve yeni üye kaydı için çalışılması konusunda gayret gösterilmesi istenmiştir³⁸. Salihli kazası üye artış ve aidatlarının toplanması konusunda başarılı olamamıştır. Alaşehir kazasında üye sayısı 3.067 ve aidat miktarı 75 liradır. Her ikisinin de arttırılması tavsiye edilmiştir. Eşme kazasında ise üye aidatı toplam 30 liradır. Parti binası yoktur. Parti, çalışmalarına yıllık kirası 100 lira olan bir binada devam edilmektedir. Vilayet bütçesinden yeni bir parti binası alınması için 2.000 lira ayrılmıştır³⁹.

KAZALAR	ÜYE SAYILARI
Manisa Merkez	8.754
Eşme	5.736
Kula	6.287
Alaşehir	3.067
Turgutlu	2.005
Kula	6.287
Demirci	2.917
Gördes	3.583
Akhisar	6.215
Kırkağaç	Verilmemiş
Soma	Verilmemiş

Tablo 3: 1942-1943 I. Teftiş Raporuna Göre Üye Sayıları⁴⁰

Gördes kazasında bulunan partiye ait binanın inşaatı heyelan dolayısı ile durdurulmuştur. Kırkağaç ve Soma'da üye sayısının artırılması ve aidatların toplanması konusunda hiçbir çalışma yapılmadığı görülmüştür. Sonuç olarak her kazada görülen eksiklikler sıralanmıştır. Bu eksikliklerin başında üye sayılarının azlığı ve aidatların toplanması konusunda gayret gösterilmediği, bazı kazalarda idare heyetleri arasında devir teslimin yapılmadığı, hesap ve demirbaş defterlerinin tutulmadığı ya da eksiklikler olduğu ve bu eksikliklerin derhal giderilmesi konusundadır⁴¹. Ayrıca raporda, Manisa Vilayet Merkezi ve Parti Vilayet Heyeti hakkında bilgilere de yer verilmektedir. Vilayet Heyetini meydana getiren azaların halk nazarında sevilip sayıldığı ve itibar gördüğü belirtilmiştir. Bu azalar parti nüfuzunu istismar etmemektedir. Azalardan dört tanesi değişmiştir, eski ve yeni azalar arasında herhangi bir uyumsuzluk bulunmamaktadır. Üye sayılarının artırılması ve partinin varlığının devamı için üye aidatlarının toplanması için daha fazla çalışılması ve konunun takip edilmesi ile ilgili kaza yönetimlerine gerekli

³⁸ BCA, 490.1.0.0-1579-432-1. Belge 5.

³⁹ BCA, 490.1.0.0-1579-432-1. Belge 6.

⁴⁰ BCA, 490.1.0.0-1579-432-1. Belge 9.

⁴¹ BCA, 490.1.0.0-1579-432-1. Belge 10.

Geçmişten Günümüze Manisa

talimatlar verilmiştir⁴². Sonuç olarak, Nisan 1943 tarihinde Giresun vekili Hasan Vasif Somyürek tarafından gönderilen teftiş raporunda yönetmeliğe uygun olmayan konular ve bu konuların nasıl düzeltileceği madde madde belirtilmiştir⁴³.

Ayrıca raporda, vilayet, kaza heyetlerinin ve üye kayıt defterlerinin düzenli olarak tutulduğu belirtilmiştir. Bu altı ay içerisinde Akhisar, Kırkağaç ve Soma kazaları teftiş edilmiştir. Teftiş sonucunda parti üyelerinin aidatlarını düzenli olarak verdiği, Vilayet İdare Heyetinin hesaplarının düzenli olarak tutulduğu ve her altı ayda bir Genel Sekreterliğe gönderildiği, İl İdare Heyeti ve Kaza İdare Heyeti toplantılarının düzenli olarak yapıldığı, alınan kararların düzenli olarak karar defterine geçirildiği ve üyeler tarafından imzalandığı, İl ve Kaza İdare Heyetlerinde iş bölümü yapıldığı görülmüş ve raporda belirtilmiştir. 1943 yılına ait birinci altı aylık çalışma raporu Manisa merkez, Turgutlu, Salihli, Alaşehir, Kula, Demirci, Akhisar, Kırkağaç, ve Soma Kaza İdare Heyetlerinden alınmıştır. Sadece Gördes, Eşme Kaza İdare Heyetleri raporlarını göndermemiştir. İl ve Kaza Heyetlerinde okuma-yazma bilmeyen bulunmadığı belirtilmektedir. Parti teşkilatında görev alanlardan Parti üyesi olmayan yoktur. Seçimlerde partinin kazancına engel olacak kişiler ve akımlar bulunmamaktadır. Parti içerisinde irticai fikir besleyen ve nizamnameye uymayan cemiyet ve akımlara yatkın olanların bulunmadığı da bildirilmiştir. Halkevlerinin çalışmaları normaldir. İl merkezinde gençlerin spor yapabilecekleri bir stadyum bulunmaktadır. Demirci ve Eşme'de spor alanı bulunmamakta, Kırkağaç'ta varsa da noksanları bulunmaktadır. İl genelinde en çok Akşam, Tan, Cumhuriyet, Sonposta, Anadolu ve Yeni Asır gazeteleri, köylerde Köroğlu ve Karagöz gazeteleri okunmaktadır. İl merkezi ve çevresinde sosyal ve hayır işleri ve meslek kurumları ile parti teşkilatı yakından ilgilenmektedir. Parti teşkilatı merkezde ve kazalarda hükümet ile uyumlu çalışmaktadır⁴⁴.

1942 yılında Manisa vekillerinin seçim bölgeleri ile ilgili hazırlamış oldukları raporlar 23 Mart 1943 tarihinde CHP Genel Sekreterliğine gönderilmiştir. Bu raporda, mevcut liselerin tahsisat bulununcaya kadar desteklenmesine karar verildiği, Manisa'da bulunan Ziraat Çiftliğinin köy enstitüsüne dönüştürülmesi konusunun Ziraat Bakanlığına yazıldığı, fakat alınan yanıtta bu çiftliğin amacının çiftçiler yetiştirmek olduğu eğer köy enstitüsüne çevrilirse amacına ulaşmayacağı bu nedenle de dönüştürülmemesi gerektiği bilgisi yer almaktadır⁴⁵.

Bayındırlık Bakanı tarafından 28.01.1943 tarihinde Manisa'nın yol ve imar işleri ile ilgili yazılmış ve CHP Genel Sekreteri Mahmud Şevket Esendal'a gönderilmiş olan yazıda Manisa Milletvekilleri eski Demirci-Simav yolunun tekrardan yapılarak tamamlanmasını istemektedir. Bunun üzerine verilen cevapta yolun masrafının il idare bütçesinden verilmesi, Bakanlığın bütçesine bu yolun tekrar yapım masrafı konusunda bir bölüm ayrılmadığı belirtilmiştir. Gördes kazasında inşası önerilen hükümet konağı, okul, belediye, parti ve halkevi binalarının masraflarının da ait oldukları dairelerce karşılanması, Bakanlığın ancak projelerinin çizilmesi konusunda destek vereceği bildirilmiştir⁴⁶.

1943 yılındaki yazışmalarda ele alınan önemli konuların başında heyelan nedeni ile Gördes kazasının nakli gelmektedir. "*Üniversite profesörlerinden ve uzmanlardan oluşan bir heyet tarafından yerinde yapılan inceleme sonucunda*

⁴² BCA, 490.1.0.0-1579-432-1. Belge 1-2.

⁴³ BCA, 490.1.0.0-1579-432-1.

⁴⁴ BCA, 490.1.0.0.684.322.1. Belge 70-92.

⁴⁵ BCA, 490.1.0.0.684.322.1. Belge 93-94.

⁴⁶ BCA, 490.1.0.0.684.322.1. Belge 95.

heyelanın mevcudiyeti ve Gördes kasabasının bugünkü yerinde kaldığı sürece hiç umulmayan bir anda büyük tehlikelerle karşılaşılacağı” bildirilmiştir. Bunun üzerine Gördes kasabasının yeni kurulacağı yer de incelenmiş ve Bayındırlık Bakanlığı tarafından uygun görülmüştür. Yeni mevki Kocamutluk mevkiidir. Kasabanın yeni bölgeye taşınması konusunda gerekli tetkiklerin tamamı yapılmıştır. Bunlardan en önemlisi su meselesidir ki Tekedağı'nın eteğindeki suyun hem miktarı hem de içme kalitesi konusunda incelemeler yapılmış, elde edilen sonuçlar su meselesinin sorun olmadığını ortaya koymuştur. Ayrıca yeni bölgede 15'er dairelik 11 baraka inşaa edilmiştir. Manisa vekilleri raporlarında Gördes halkının bir bölümünün buraya yerleştirileceğinden bahsetmiştir. Halbuki bu evler ani bir afet karşısında kalındığında halkın yararlanması için hazırlanmıştır. Bu nedenle yeni evlerin inşası gerekmektedir⁴⁷.

Tarım Bakanı Ş.R. Hatipoğlu tarafından CHP Genel Sekreterine gönderilen 1943 yılına ait raporda; Manisa vekillerinin seçim dairelerinde yapmış oldukları inceleme sonrasında düzenlemiş oldukları raporlarda çiftçiye iyi derecede ve temizlenmiş tohum verilmesi, Eşme kazasına bir peynirci ustasının, Demirci'ye meyve ambalaj ve sevk usullerini gösterecek bir bilen kişinin gönderilmesi ve deve yetiştirilmesi üzerinde durulduğu görülmüştür. Manisa'da bölge çiftçilerinin bütün işlerinde rehber olacak ve her türlü yardımda bulunabilecek bir örnek çiftlik kurulmuştur. Fakat çiftlik henüz kuruluş aşamasında olduğundan çevresine yapmakta olduğu yardımlar henüz istenilen düzeyde olmamıştır. Çiftlik istenilen seviyeye ulaştığında çiftçiye her şekilde arzu edilen yardımlar yapılarak, temiz ve ilaçlanmış tohumluk verileceği bildirilmiştir. Halka sütçülük ve peynircilik hakkında pratik bilgi verecek kurslar açılması ve durumu incelemek üzere uzmanların gönderilmesi için imkan sağlanmaya çalışıldığı ve hayvan yemi ekimine de büyük önem verildiği raporda yer alan bilgiler arasındadır⁴⁸.

Ayrıca, 1943 yılı ile ilgili raporlarda Manisa'da kurulan Ziraat Okulunun kurs halinde hizmet verirken 1943 yılında iki sınıfı olan bir okula dönüştürüldüğü, okulun ilkokul mezunlarına çevre şartlarına uygun pratik bilgi vermek ve mezun olduklarında kendi işlerinde çalışarak çevrelerine örnek olmak amacıyla kurulduğu bilgisi yer almaktadır. Meteoroloji istasyonunun kurulması istenmiş fakat bu konu Başbakanlık Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü ile görüşülmesi gerektiği belirtilmiştir. Salihli, Alaşehir ve Turgutlu bağlarında görülen hastalık ve haşarat ile ilgili de halkın bu durumu ziraat teşkilatına haber vermeleri gerektiği bildirilmiştir. Hastalıklardan alınacak numuneler derhal Bornova Haşarat Mücadele Enstitüsüne gönderilecektir. Ancak bundan sonra gerekli tedbirler alınabilecektir. Göktaş ve kükürtün zamanında ve yeterli miktarda sağlanabilmesi için gerekli bütün tedbirler alınmaktadır. Potas ihtiyacı ile ilgili de İzmir İncir-Üzüm Satış Kooperatifleri Birliği ilgilenmektedir⁴⁹.

Kula'da yeni hükümet binasının yaptırılması istenmektedir. Bu konuda ilk adım 1937 yılında atılmıştır. Fakat 1939 yılında başlayan Dünya Savaşı nedeniyle demir bulunamamış, inşaatlar durmuş ve Kula Hükümet Konağının yapımı ile ilgili mukavelename de fesh edilmiştir. Buna rağmen yaptırılması için çalışılacağı

⁴⁷ BCA, 490.1.0.0.684.322.1. Belge 97.

⁴⁸ BCA, 490.1.0.0.684.322.1. Belge 99-100.

⁴⁹ BCA, 490.1.0.0.684.322.1. Belge 101-102.

Geçmişten Günümüze Manisa

bildirilmiştir⁵⁰. Üzüm ve Kurtuluş günü olan 6 Eylül'ün panayır günü haline sokulması istenmektedir. Projenin kanunlaşması için derhal hazırlıklara başlanmıştır⁵¹.

İl İdare Heyeti Başkanı Kenan Çapan, 14 Şubat 1944 tarihli dilekçesinde 1943 yılına ait ikinci altı aylık çalışma raporunun 2 Şubat 1944 tarihli toplantıda düzenlenerek Genel Merkeze gönderildiğini bildirmiştir⁵². CHP Manisa Vilayet İdare Heyetinin 1943 İkinci Altı Aylık Çalışma Raporunda; Manisa Vilayeti dahilindeki üye sayısının 50.157 kişi olduğu belirtilmiştir. Fakat yukarıda verilen tabloda Eşme ve Kula'dan çalışma raporu henüz gelmediği için daha önceki raporun rakamlarının kullanıldığı not olarak verilmiştir⁵³. 1943 ikinci altı aylık çalışma raporları Manisa merkez, Akhisar, Alaşehir, Turgutlu, Demirci, Gördes, Salihli, Kırkağaç, Soma'dan alınmıştır. Eşme ve Kula'dan raporlar gelmemiştir⁵⁴.

Rapora göre; Vilayet ve Kaza İdare Heyetleri kayıtları nizamnameye uygundur. Üye kayıt defterleri muntazam tutulmuştur. Altı ay içinde Vilayet İdare Heyeti üyeleri ayrı ayrı kaza teşkilatlarını teftiş etmişlerdir. Fakat mevsim ve ulaşım imkansızlıkları yüzünden Gördes ve Demirci'ye gidilememiştir. Parti üyelerinden muntazam olarak aidat alınmamaktadır. Vilayet İdare Heyeti hesapları düzgün olarak tutulmuş ve Genel Sekreterliğe gönderilmiştir. Vilayet toplantıları düzenli olarak yapılmasına rağmen nahiye ve ocak toplantıları gerekli olduğu zaman yapılmaktadır. Vilayet ve Kaza İdare Heyetleri arasında iş bölümü yapılmıştır. Partide vazife alanlardan parti mensubu olmayan yoktur. Herhangi bir seçimde partinin kazanmasını engelleyecek kişiler ve cereyanlar yoktur. Vilayet dahilinde irticai fikirler besleyen ve nizamnamenin uygun görmediği cemiyet ve cereyanlara yönelik de bulunmamaktadır. Halkevi ve halkodaları muntazam çalışmaktadır. Vilayet merkezinde gençlerin spor yapması için uygun alan ve stadyum bulunmaktadır. Gördes'te ve Demirci'de Halkevi spor şubesinin faaliyetleri aktif şekilde devam etmektedir. Turgutlu'da iyi spor sahasının olmadığı, Alaşehir'de iyi bir spor sahasının ve bir gençlik klübünün olduğu, Akhisar'da da bir spor teşkilatının olduğu ve burada spor yapan gençlerin halkevinin spor malzemelerini kullandığı, Kırkağaç'ta spor sahaslarının bulunduğu, Soma'da spor alanı olarak kullanılmak üzere bir sahanın bulunduğu fakat henüz tapusunun çıkarılmadığı belirtilmiştir. 1943 yılında Manisa'daki basın-yayın faaliyetlerine bakıldığında; Halkevinin yayınladığı Gediz gazetesiyle, Kurtuluş ve Gediz Postası adlı iki günlük gazete çıktığını, Manisa halkının bu süreli yayınlar yanında en çok Akşam, Anadolu, Yeni Asır, Cumhuriyet, Tan, Sonposta gazetelerini okuduğu belirtilmiştir. Parti teşkilatının vilayette bulunan hayır dernekleri ile iyi ilişkiler içinde buldukları, vilayet merkezinde ve kazalarda parti teşkilatının mahalli hükümet ile ahenkli olarak çalıştığı raporda yer alan bilgiler arasındadır⁵⁵. Ayrıca 1943 yılının Aralık ayının 23'ünde yazılan yazıya verilen cevapta Halkevinin sineması için mümkün olduğunca film gönderildiği, film arşivinin zengin olmamasından dolayı istenildiği kadar sevk yapılmadığı, buna karşı Kula'ya daha çok film sevk edileceği konusunda daha titizlikle davranılacağı belirtilmiştir⁵⁶.

Aynı raporda yer alan bilgiler arasında CHP Manisa Vilayeti Kazalarında Kayıtlı Parti Azasının eğitim durumunu gösteren tablo yer almaktadır.

⁵⁰ BCA, 490.1.0.0.684.322.1. Belge 103.

⁵¹ BCA, 490.1.0.0.684.322.1. Belge 104.

⁵² BCA, 490.1.0.0.684.322.1. Belge 36.

⁵³ BCA, 490.1.0.0.684.322.1. Belge 8-39.

⁵⁴ BCA, 490.1.0.0.684.322.1. Belge 50-55

⁵⁵ BCA, 490.1.0.0.684.322.1. Belge 56-57-58-59.

⁵⁶ BCA, 490.1.0.0.684.322.1. Belge 59

Kaza		Yüksek	Lise	Orta	İlkokul	Okuma yazma bilmeyen	Toplam
Manisa	6 ay öncesi	54	68	487	3538	4564	8711
	6 ay sonrası	-	-	-	74	-	74
	Toplam	54	68	487	3612	4564	8785
Turgutlu	6 ay öncesi	16	22	209	1205	770	2222
	6 ay sonrası	-	2	3	1	27	33
	Toplam	16	24	212	1206	797	2255
Salihli	6 ay öncesi	10	28	37	140	2982	3197
	6 ay sonrası	-	-	-3	2488	-2482	3
	Toplam	10	28	34	2628	500	3200
Alaşehir	6 ay öncesi	61	25	491	968	1545	3090
	6 ay sonrası	-	-	-	-	-	-
	Toplam	61	25	491	968	1545	3090
Eşme	6 ay öncesi	1	1	5	4500	1228	5735
	6 ay sonrası	-	-	-	-	-	-
	Toplam	1	1	5	4500	1228	5735
Kula	6 ay öncesi	-	-	180	3378	2781	6339
	6 ay sonrası	-	-	180	3378	2781	6339
	Toplam	-	-	180	3378	2781	6339
Gördes	6 ay öncesi	3	15	256	1935	1270	3479
	6 ay sonrası	-	2	50	330	29	411
	Toplam	3	17	306	2265	1299	3890
Demirci	6 ay öncesi	-	13	120	2513	1551	4197
	6 ay sonrası	-	-	1	40	-	41
	Toplam	-	13	121	2553	1551	4238
Akhisar	6 ay öncesi	24	11	136	4241	2534	6946
	6 ay sonrası	-	-	1	24	5	30
	Toplam	24	11	137	4265	2539	6976

Geçmişten Günümüze Manisa

Kırkağaç	6 ay öncesi	-	-	145	1230	444	1819
	6 ay sonrası	-	-	-	-	-	-
	Toplam	-	-	145	1230	444	1819
Soma	6 ay öncesi	8	42	71	750	2253	Okunamadı
	6 ay sonrası	-	4	4	402	296	Okunamadı
	Toplam	8	46	75	1152	2549	Okunamadı
Toplam		177	233	2193	27757	19797	Okunamadı

Tablo 4: CHP Manisa Vilayet İdare Heyeti'nin 1943 İkinci Altı Aylık Çalışma Raporunda CHP Manisa Vilayeti Kazalarında Kayıtlı Parti Azasının Eğitim Durumunu Gösteren Cetvel⁵⁷

SONUÇ

Manisa Vilayetine ait Teftiş Raporları Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinde bulunmaktadır. Çalışmada özellikle 1943 yılına ait raporlar ele alınmıştır. 1943 yılının belirlenmesindeki en önemli neden de CHP'nin VI. Büyük Kurultayının toplanarak Parti Nizamnamesinde değişikliklere gitmesi hem de savaşın ülke üzerinde ekonomik ve sosyo-kültürel olarak etkisini tam anlamıyla hissettirmesidir. 1943 yılına ait teftiş raporları başlığı altında toplam 112 adet belge bulunmaktadır. Belgelerin tamamı 1943 yılına ait değildir. 1940, 1941, 1942 yılına ait belgeler de mevcuttur. Bu nedenle Manisa Vilayetine ait CHP Teftiş Raporlarının II. Dünya Savaşına ait olanlarının tamamı özellikle de 1944 yılına ait teftiş raporları da incelenmiştir. Fakat yapılan incelemelerin tamamında 1943 yılında Manisa ve kazalarına ait detaylı bilgilere ulaşılamamıştır. Sürekli olarak "geçen yılın aynısı" ibaresine rastlanılmıştır. Bu durum diğer illere ait teftiş raporları hakkında hazırlanan çalışmalara bakıldığında oldukça dikkat çekicidir. Bütün bu nedenler göz önünde tutulduğunda sadece 1943 yılına ait Manisa Vilayeti hakkında müfettişlerin hazırlamış olduğu teftiş raporları değil, vilayetin vekilleri tarafından hazırlanan raporlar da incelenmiştir.

İster bölgede görev yapan müfettişlerin ister vilayeti temsil eden vekillerin hazırlamış olduğu raporlar olsun ana konu CHP'nin vilayet dahilindeki teşkilatlanması ve halk ile olan iletişimi üzerinde yoğunlaşmaktır. Partiyeye bağlı olarak kurulan ve özellikle milletvekillerinin müfettiş olarak görevlendirildiği ve yılda en az iki defa teftiş bölgelerine giderek incelemelerde bulunulmasının istenildiği bu yapılanmanın asıl amacı, halka partinin ana ilkelerini anlatarak parti-devlet ve halk bütünleşmesinin sağlanmasıdır. Her ne kadar parti-devlet bütünleşmesinin doğru olmadığı, her Türk gencinin CHP'nin doğal üyesi olduğu gibi söylemler XXI. yüzyıl Türkiye'sinde olumsuz bir algı oluştursa da dönemin koşulları düşünüldüğünde Halkevleri, Millet Mektepleri ve Köy Enstitüleri kadar Parti Müfettişlik Teşkilatlarının da var olması gerektiği görülmektedir. Bu var oluşun en önemli nedenlerinden biri de halkın sorunlarının daha kolay ve kısa sürede çözüme kavuşturulması olduğu unutulmamalıdır.

⁵⁷ BCA, 490.1.0.0.684.322.1. Belge 40.

KAYNAKÇA

- Akter Ahmet, “CHP Parti Müfettişliği Teşkilatı ve Teftiş Raporlarına Göre Taşköprü”, *Uluslararası Taşköprü Pompeiopolis Bilim Kültür Sanat Araştırmaları Sempozyumu*, 10-12 Nisan 2017, Kastamonu, 2017.
- CHP 25 Yıl Kitabı (1923-1948)*, Ulus Basımevi, Ankara, 1948.
- CHP İstanbul İl İdare Kurulu, Cumhuriyet Halk Partisinin Tarihçesi*, İstanbul, 1962.
- CHP Millet Hizmetinde 40 Yıl*, Ankara, 1963.
- Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi*, “Tefrişat Daireleri”, Ankara, 1339.
- Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası, Ankara, 1927.
- CHF Nizamnamesi ve Programı*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası, Ankara, 1931.
- Cumhuriyet Halk Fırkası Teftiş Raporu*, Ankara, 1931.
- CHP Tüzüğü, Mayıs 1935*, Ulus Basımevi, Ankara, 1935.
- CHP Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları*, 1939.
- CHP Teftiş Talimatnamesi*, Ulus Basımevi, Ankara, 1939.
- CHP Nizamnamesi*, Ankara, Zerbamat Basımevi, Ankara, 1943.
- CHP Teftiş Yönergesi*, Ankara, 1948.
- Demirel Ahmet, *Tek Parti İktidarı, Türkiye’de Seçimler ve Siyaset (1943-1946)*, İletişim Yay., İstanbul, 2013.
- Dursun Tuncay, *Tek Parti Dönemindeki Cumhuriyet Halk Partisi Büyük Kurultayları*, TTK Yay., Ankara, 2002.
- Erdoğan Aydın, *CHP Tüzükleri Dünü Bugünü*, Ankara, 2000.
- Giritlioğlu Fahir, *Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Hak Partisinin Mevkii*, I, Ankara, 1965.
- Güneş Şahin, “CHP Parti Müfettişlik Raporlarına Göre Kırşehir’de Siyasi, Sosyal ve Ekonomik Hayat (1936-1947)”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Güz 2016, Sayı:21, 2016.
- Koçak Cemil, “Tek Partili Dönemde CHP Parti Müfettişliği’ne İlişkin Ek Bilgiler”, *Mete Tuncaya Armağan*, İletişim Yay., İstanbul, 2007.
- Koçak Cemil, “Tek Parti Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Parti Müfettişliği”, *Tarık Zafer Tunaya’ya Armağan*, İstanbul Barosu Yay., İstanbul, 1992.
- Koper Metin, “CHP Teftiş Raporlarına Göre II. Dünya Savaşı Yıllarında Gaziantep”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, X/3, Gaziantep, 2011.
- Sakal Fahri, *Çok Partili Döneme Geçişte Tek Partinin Muhalefet Anlayışı*, Samsun, 2007.
- Sakal Fahri, “CHP Teftiş Raporlarına Göre Tek Parti Döneminde Kocaeli’nde Soyo-Ekonomik Hayat”, Ed: Haluk Selvi, Bilal Çelik, Ali Yeşildal, *Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yay., Kocaeli, 2016.
- Sencer Muzaffer, *Türkiye’de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri*, İstanbul, 1974.
- Uyar Hakkı, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Yay., İstanbul, 2012.
- Yüce Caner, Mehmet Karayaman, “CHP Parti Müfettişlik Raporlarına Göre II. Dünya Savaşı Yıllarında Yozgat”, *I. Uluslararası Bozok Sempozyumu Bildiri Kitabı*, II, , Yozgat, 2016.

Arşiv Belgeleri

- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi(BCA)*, 490.1-0-0-4-21-15-3/4.
490.1-0-0-5-22-19-1.
490-1-0-0-4-21-15-5.
490-1-0-0-5-22-10-1.

Geçmişten Günümüze Manisa

490.1-0-0-5-22-19-1.
490.1-0-0-5-22-10-1.
490-1-0-0-4-21-15-6.
490-1-0-0-5-23-1-1.
490-1-0-0-5-23-1-3.
490-1-0-0-5-23-1-4.
490-01-6-0-32-1-7.
490.01/456.1877.2. Belge 23-25.
4490.1.0.0-1579-432-1. Belge 4.
490.1.0.0-1579-432-1. Belge 5.
490.1.0.0-1579-432-1. Belge 6.
490.1.0.0-1579-432-1. Belge 9.
490.1.0.0-1579-432-1. Belge 10.
490.1.0.0-1579-432-1. Belge 1-2.
490.1.0.0-1579-432-1.
490.1.0.0.684.322.1. Belge 70-92.
490.1.0.0.684.322.1. Belge 93-94.
490.1.0.0.684.322.1. Belge 95.
490.1.0.0.684.322.1. Belge 97.
490.1.0.0.684.322.1. Belge 99-100.
490.1.0.0.684.322.1. Belge 101-102.
490.1.0.0.684.322.1. Belge 103.
490.1.0.0.684.322.1. Belge 104.
490.1.0.0.684.322.1. Belge 36.
490.1.0.0.684.322.1. Belge 8-39.
490.1.0.0.684.322.1. Belge 50-55
490.1.0.0.684.322.1. Belge 56-57-58-59.
490.1.0.0.684.322.1. Belge 59
490.1.0.0.684.322.1. Belge 40.

EKLER

CUMHURİYET HALK PARTİSİ

GENEL SEKRETERLİĞİ

Büro IV. D.

87.994

İŞE ALINDI

5. 2. 947

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Büro I. Şefliğine

Kütahya Bölgesi müfettişi *Giresun*
Mebusu *H. Yusuf Barınçlıoğlu* dan alınan *Harika v. m.*
ait 942:47-1. inci teftiş raporundan büronuzla ilgili kısım-
ların sureti ilişik olarak sunulmuştur.

İcabi yapılınca neticenin büromuza da bildirilmesini
rica eder, saygılarımı sunarım.

Büro IV. D. Şefi *Y.*

Y. Erdoğan
Mebusu

Geçmişten Günümüze Manisa

1942-1943. Muhtesabın Birinci
DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ tıbbi raporları X I - 2 isaretler
CUMHURİYET ARŞİVİ

İlçeler	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	A. M. M. d.	K. M. d.
Afyon						X		X						88459	
Ağrı															
Amasya	X		X			X		X						88021	
Ankara						X		X		X				89399	
Antalya	X					X		X						88264	
Aydın		X						X		X				88158	
Balıkesir															
Bilecik	X	X	X		X	X		X				X	X	92464	
Bingöl															
Bolu															
Bursa	X	X	X		X	X		X				X	X	92465	
Burdur	X	X	X		X	X		X				X	X	94184	87407
Bitlis															
Çanakkale															
Çankırı			X			X		X		X				89991	
Çorum			X			X		X						86018	
Çoruh			X			X		X		X	X			87654	
Denzli	X	X	X		X	X		X				X	X	94183	87408
Diyarbakır															
Dirne															
Elazığ															
Erzincan					X	X		X						89097	
Erzurum		X				X		X						84896	
Eskişehir		X	X			X		X						84996	
G. Antep	X	X	X		X	X		X		X		X	X	89394	
Giresun															
Gümüşane						X		X						89094	
Hakkâri															
Hatay	X	X	X		X	X	X	X				X	X	90417	
İçel															
İsparta		X				X		X						88654	
İstanbul															
İzmir															
Kars		X								X				84479	
Kastamonu		X	X			X		X						86462	
Kayseri		X	X		X	X		X		X				84020	
Kırklareli															
Kırşehir		X	X			X		X						89999	
Kocaeli															
Konya	X	X	X		X	X		X				X		91242	
Kütahya	X	X	X		X	X		X				X		84658	
Malatya	X	X	X		X	X		X				X		93106	
Manisa	X	X	X		X	X		X						87974	
Maras	X	X	X		X	X		X		X		X		93691	
Mardin															
Muğla		X			X	X		X		X				87192	
Muş															
Niğde															
Ordu															
Rize	X	X	X		X	X		X				X	X	89420	
Samsun	X	X	X		X	X		X		X		X	X	94780	
Seyhan	X	X	X		X	X		X		X		X	X	93687	
Siirt															
Sinop		X	X			X		X						84161	
Sivas		X	X			X		X						84358	
Tekirdağ															
Tokat		X	X			X		X						87063	
Trabzon															
Tunceli															
Urfa															
Van															
Yozgat	X	X	X		X	X		X				X	X	90284	
Zonguldak	X	X	X		X	X		X				X	X	42068	

-6- 490 01 61 233 4 1

Ek 2: BCA, 490-01-61-233-4-0.1

II. DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA MANİSA'DA HALKIN SOSYAL, KÜLTÜREL VE EKONOMİK DURUMU (CHP TEFTİŞ RAPORLARINA GÖRE)

Kenan OLGUN*

GİRİŞ

Lozan Antlaşması ve akabinde Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması, Milli Mücadeleyi gerçekleştiren başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere diğer kadrolar için yeni bir başlangıç olmuştur. Kurucu kadro, devleti ve rejimi yaşatmak için bir dizi tedbirler almış ve bunları zaman içinde şartlara göre devreye sokmuştur. Süreç içerisinde yaşanan olaylar, hükümeti yeni düzenlemelere yöneltmiş, rejim ve devletin yaşaması için gerekli adımlar atılmaya çalışılmıştır.

Siyasi anlamda Cumhuriyetin ilk yıllarında ortaya çıkan çok partili dönem, yaşanan çeşitli olayların da etkisiyle tek partili bir hayata dönüşmüştür. Tek parti olarak 1946 yılına kadar varlığını devam ettiren Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), tek parti olmanın yanı sıra yasama ve yürütmenin de tek organı olarak işlevini sürdürmüştür. CHP, özellikle 1930'lu yıllarda yaşanan iç siyasi gelişmelerin de etkisiyle tek partiden devlet-parti bütünleşmesine gitmiştir. Cumhuriyeti kuran kadro, 1930 Ağustos'unda kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası-Partisi (SCF) deneyiminden derinden etkilenmiş, Cumhuriyeti ve devleti korumak için köklü değişikliklere ihtiyaç olduğunu anlamıştır. SCF'nin kapatılmasının ardından geniş kapsamlı yurt gezisine çıkan Atatürk, yaptığı gezi boyunca bunun ne kadar elzem olduğunu görmüştür.

Cumhuriyeti kuran kadro, Halkevleri yönetmeliğinde de belirtildiği gibi, "Türk Milletini medeniyet saflarında layık olduğu yere çıkarmak için var gücüyle çalışıldığı halde" CHP, halka bunların yansımadığını görmüştür¹. Dolayısıyla halka yeni rejimi anlatacak ve benimsetecek yeni kurumlara ihtiyaç vardır. Bu kurumların en önemlisi örgün eğitim dışında kalmış olan halka ulaşmak amacıyla kurulan Halkevleridir. 19 Şubat 1932 tarihinde kurulan Halkevleri, halkın evi olacak, orada halk Cumhuriyetin faziletlerini öğrenecek ve öğretecektir. Bu amaçla önce il merkezlerinde açılan Halkevleri, daha sonra yönetmelik değişikliği ile köylere kadar uzanacak olan Halkodaları teşkilatı kurulmuştur. 1940 yılında kurulan Halkodaları, Cumhuriyeti, partiyi ve yapılanları halka anlatmak amacıyla köylerde faaliyetlerini yürütecek, halka "yararlı" çalışmalar içinde olacaktır².

CHP, inkılaplara devam etmek, halka benimsetmek ve halkın desteğini almak amacıyla sadece Halkevlerini kurmamış, parti-devlet bütünleşmesine gitmek suretiyle de daha ileri bir adım atmıştır. Artık parti demek devlet demektir, devlet demek CHP yani parti demektir.

Parti-devlet bütünleşmesini sağlayan CHP, atılan adımların, yapılan inkılapların halk nazarındaki boyutunu tespit etmek, halkın istek ve görüşlerini

* Prof. Dr., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, Esenboğa Merkez Külliyesi, kolgun@ybu.edu.tr.

¹ *CHF Halkevleri Talimatnamesi*, Ankara, 1932, s.3.

² *CHP Halkodaları Talimatnamesi*, Ankara, 1939.

öğrenmek amacıyla müfettişlik kurumunu ihdas etmiştir. Cumhuriyetin ilanından beri var olan parti müfettişliği, zaman içinde değişikliklere uğramakla birlikte tek parti dönemi boyunca varlığına devam etmiştir. Kurulan müfettişlikler vasıtasıyla iller yerinde incelenmiş, ilin durumu hakkındaki raporlar CHP Genel merkezine ulaştırılmıştır. Müfettişlik sistemi parti-halk ilişkisinde önemli bir konuma sahiptir. Parti müfettişleri, parti adına yurt çapında çalışmalarını sürdürerek önemli görevler üstlenmiştir. Teftişlerde görevlendirilen parti müfettişleri, etki alanları içerisinde sadece parti teşkilat organının sade birer üyesi olarak davranmamışlardır. Halkla da birebir temas halinde olan müfettişler aynı zamanda Halkevleri ile birlikte toplumun yaşam sahası içinde aktif biçimde rol almıştır. Merkezden atanan müfettişler altı ay kaldıkları görev bölgelerinde, merkez ve kazalarda parti örgütünün yaptığı tüm çalışmaları inceleyerek teşkilatla ilgili olumlu ve olumsuz tüm izlenimlerini raporlarına eklemişlerdir.

Çalışmamızın konusunu oluşturan II. Dünya savaşı yılları, müfettişlik kurumu açısından çok daha önemli yıllar olmuştur. Dünya Savaşına Türkiye katılmamakla birlikte o dönemin sıkıntılarını yaşamaktan uzak kalmamış, gerek ekonomik gerekse de sosyal açıdan büyük zorluklarla karşılaşmıştır. Bu yıllar arasında halkın durumunu anlamak, halkı eğitmek, zararlı fikirlere engel olmak daha önceki yıllara göre bir kat daha önemlidir. Bu amaçla CHP, “Teftiş Talimatnamesi” adıyla yayınladığı yönetmelikle; bölgeleri gezerek yerinde incelemelerde bulunacak, gözlemlerini CHP Genel Sekreterliği’ne ulaştıracak müfettişlikleri devreye sokmuştur. Teftiş Talimatnamesinde müfettişliklerin nasıl olacağı, görev ve sorumluluklarının neler olduğu, müfettişlerin yetkileri ve teftişte neler üzerinde durulacağı gibi konular yer almıştır³.

CHP Teftiş Talimatnamesi ve Teftişte Üzerinde Durulması Gereken Konular

CHP Teftiş Talimatnamesi 21 Haziran 1939 tarihinde Parti Genel Başkanlık divanınca kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. Talimatnamenin girişinde bu yönetmeliğin gerekçesi; “Cümhuriyet Halk Partisinin; memleketin umumi hayatında takip ettiği yüksek maksat ve gayelerin tahakkukunu temin; Parti ve Halkevleri faaliyetlerini tezyit emeliyle bilumum Parti teşkilat ve tesisatının merkezin sıkı bir kontrolü altında bulunması ve devamlı rehberliği ile çalıştırılması hususu Partinin Beşinci Büyük Kurultayınca mühim bir esas olarak kabul edilmiş ve bu maksadı temin için yeni kabul edilen nizamname ile daimi teftiş usulü vazedilmiştir.

Bu esasa göre teşkilatımızın çalışmalarını, nizamnamemizin 58 inci maddesine tevfiikan tayin edilen müfettişler vasıtasıyla daimi teftiş ve murakabe altında bulundurmak için bu talimatname tanzim edilmiştir” demek suretiyle açıklanmıştır⁴.

Talimatnamenin genel esaslar kısmının 1. Maddesinde; vilayetlerin büyüklük ve icaplarına göre 1-3 vilayeti kapsayan teftiş bölgelerine ayrıldığı ve bu oluşturulan bölgelere partice birer müfettiş tayin edildiği, 2. Maddesinde ise; her teftiş bölgesinin kendisine merkez kabul edilen vilayetin adıyla anıldığı belirtilmiştir. Bu talimatnamede 2. Maddeye örnek olarak Amasya seçilmiş ve metinde de “Mesela Amasya vilayeti... Amasya bölgesi Parti müfettişi gibi” ifadesi yer almıştır.

Talimatnamenin 3. Maddesinde; Her müfettişin bölgesindeki parti teşkilatını kazalara kadar yılda en az 2 kez teftiş edeceği ve bu teftişin mümkün olan nahiye ve köy ocaklarına kadar yapılacağı ifade edilmiştir.

³ CHP Teftiş Talimatnamesi, 1939.

⁴ CHP Teftiş Talimatnamesi, 1939, s.1.

Geçmişten Günümüze Manisa

4. Maddede; Müfettişlerin TBMM'nin yaz tatili hariç, aralıklarla olmak üzere en az 6 ay teftiş bölgelerinde bulunmalarının zorunlu olduğu, teftiş yapılırken bölgenin durumuna göre önce hangi vilayetten başlanacağı ve hangi aylarda nerelerin teftiş edileceğinin CHP Genel Sekreterliği'ne bildirilmesi istenmiştir.

Talimatnamenin ilk kısmında yer alan diğer maddelerde; müfettişlerin yerlerini değiştirdikçe Genel Sekreterliği haberdar edecekleri, müfettişlerin icabında bölgelerindeki kongrelere ve idare heyetlerine başkanlık edebilecekleri, müfettişlerin parti dışında kalan teşkilat ve müesseseleri ilgilendiren yolsuzluklara tesadüf etmeleri durumunda bunu Genel Sekreterliğe bildirerek yapılması gerekenler hakkında bilgi isteyecekleri, bildirilmesinde fayda gördükleri şikayet ve istekleri Genel Sekreterliğe iletecekleri, Müfettişlerin bölgeleri dahilindeki Parti teşkilat ve mensuplarının kendi aralarındaki uyum ile birlikte partinin yerel memurlarla olan anlaşmazlıklarını düzeltmeye çalışacakları da müfettişlerin görevleri arasında sayılmıştır⁵.

Talimatnameye göre parti müfettişlerinin görevleri genel teftiş ve belli bir işin araştırılması olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Talimatnamenin "Umumi Teftiş" isimli 2. kısmında yer alan 10. maddede genel teftişin ana hatları açıklanmıştır. Buna göre;

"-Parti programının ve prensiplerinin parti mensupları tarafından behemehal bilinmesine ve her yerde müdafaa edilmesine çalışılıp çalışılmadığı,

-Parti prensiplerinin bütün yurttaşlara her vesile ve fırsatla mütemadiyen söylenmesi ve anlatılması vazifesinin parti teşekkülleri ve mensupları tarafından yapılıp yapılmadığı,

-Parti idare heyetlerinin nizamnamede tespit edilmiş olan idare vazifelerini tam yapıp yapmadıkları,

-Parti mensuplarının karşılıklı samimiyet ve itimat duygularıyla birbirine bağlı bir kitle teşkil etmeleri esasının ehemmiyetle takip edilip edilmediği,

-Hiçbir hadise ve tesir önünde sarsılmayan bir hükümet otoritesini kurmak ve işletmek prensibi üzerinde çalışırken, partinin bağrından doğan hükümet teşkilatı ile parti teşkilatının daima birbirini tamamlayıcı bir birlik olduklarının dikkatle göz önünde tutulup tutulmadığı,

-Vatanın kıymetli evlatlarını bağrında toplamak ve her vatandaşa müsavi ve şamil emniyet ve hizmet şartlarını fiilen temin etmek uğrunda bütün dikkatini sarf eden partimize karşı, halkımızın saygı, sevgi ve bağlılıklarını daha ziyade kuvvetlendirecek emek ve dikkat sarf edilip edilmediği,

-Muhtelif maksatlarla kurulmuş olan hayırlı ve faydalı teşekküllere ve bu yoldaki teşebbüslere karşı sevgi ve alaka gösterilip gösterilmediği,

-Milli birlik ve beraberliğin daha ziyade perçinlenmesi için idari, içtimai, iktisadi ve mesleki bütün teşekkül ve müesseselerde parti prensiplerimizin hâkim tutulup tutulmadığı,

-Halkevi ve Halkodaları idare heyetleriyle şube komitelerinin, halkın siyasi, içtimai ve kültürel gelişmesindeki çalışmalarının verimli olup olmadığı,

-Gizli ve aşıkarak sınıfçı, zümreci mıntıkacı veya beynelmilelci fikirleri korumak ve yaymak; sınıf mücadelesini uyandırmak maksatlarını güden veya partimize karşı menfi fikir ve duygu taşıyan fert ve zümreler olup olmadığı,

⁵ CHP Teftiş Talimatnamesi, 1939, s.3-5.

-Parti idare heyetlerinin mahalli matbuat ile münasebet ve alakaları ve parti prensiplerimizin yayılmasında bunlardan layıkıyla istifade edilip edilmediği” gibi esaslar dikkate alınacaktır⁶.

Talimatnamede aynı zamanda bu teftişin nasıl yapılacağı da belirtilmiştir. Teftişler; Parti idare heyetleri, halkevleri ve halkodaları, parti dışındaki muhtelif teşekküller olmak üzere 3 ayrı kısımda yapılacaktır. Müfettişler raporlarını yukarıda belirtilen üç ayrı kısım üzerindeki sorular ve bunlara verilen cevaplara göre hazırlayacaklardır. Hazırlanan raporlarda sorulara verilen cevaplar kısaca “evet, hayır veya iyidir, değildir” gibi kısa ifadelerle olmayacak, raporlar sorulara verilen cevapların gerekli araştırmasının yapılmasından sonra ayrıntılı bir şekilde olacaktır.

Genel teftişin esaslarını belirleyen hükümlerin yer aldığı talimatnamenin son kısmında ilk önce parti idare heyetlerinin nasıl teftiş edileceği belirtilmiştir. Buna göre idare heyetlerinin teftişlerinde şu sorular üzerinde durulacaktır:

“1- Parti idare heyetlerinin içtimai, siyasi ve ahlaki vaziyetleri bakımından halk nazarındaki sevgi, saygı ve sempatileri derecesi,

2- Parti İdare Heyeti azaları arasında Parti nüfuzunu istismar edenler ve nizamnamenin 162 inci maddesine muğayir olarak fazla iş alanlar bulunup bulunmadığı,

3- İdare Heyetleri azalarının aralarında karşılıklı samimiyet ve itimat duygularıyla birbirilerine bağlı olup olmadıkları,

4- Mahalli hükümet amir ve memurlarıyla teşkilatımızın iş ve fikir beraberliği derecesi,

5- Parti prensiplerini halka yaymak yolundaki çalışmaların derecesi,

6- Kongreler:

a) Kongrelerin nizamname hükümlerine tamamen uygun cereyan edip etmediği, b) Bu kongrelerin takip ve intacını o İdare Heyetlerine bıraktığı dileklerden hangilerinin yapıldığı hangilerinin yapılmadığı ve yapılamayanların sebepleri, c) Halkın dilek ve şikayetlerini serbestçe ifade edip edemedikleri,

7- İdare Heyetlerinin iç çalışmaları:

a) En az haftada bir toplanmış, kararlar vaktinde karar defterine geçirilmiş ve imza edilmiş olup olmadığı ve nizamnamenin (91) inci maddesinde yazılı vazife ve mecburiyetlerin yapıldığı, yapılmadığı, b) Yeni İdare Heyetleri, eski İdare Heyetlerinden devir alıp almadığı, c) Hesap işleri, nizamnamemize ve muhasebe talimatımıza uygun yapıldığı yapılmadığı. Hesap, kayıt ve aza sicil defterleri ve dosyaların muntazam tutulup tutulmadığı, ç) Partiye ait binaların tapu kayıtları mazbut ve muntazam olup olmadığı. Bu binalarla, bu binalardaki demirbaş eşya defterlerinin mevcuda tetabuk edip etmediği ve bu eşyaya iyi bakılıp bakılmadığı, d) Aza kaydı muameleleri, nizamnamenin 12 inci maddesine uygun yapıldığı yapılmadığı ve muhitlerindeki içtimai, ahlaki ve milli ideal bakımlardan sevilmiş ve sayılmış, kıymetli yurtdaşları Partiye almak gayreti layıkıyla güdüldüğü güdülmendiği, e) Yoklama talimatnamesine ve Genel Başkanlık Divanı kararlarına göre Parti teşkilatımız tarafından yapılmakta olan yoklama ve denemeler neticelerinin isabet dereceleri,

8- Parti namzedi olarak mahallin resmi ve hususi teşekküllerine seçilmiş olanların, içtimai, ahlaki, milli ideal ve çalışma bakımlarından muhitlerince ne dereceye karlar sevilmiş ve sayılmış yurtdaşlar olduğu”⁷.

Talimatnameye göre Halkevleri ve Halkodalarının teftişinde şu sorular üzerinde durulacaktır:

⁶ CHP Teftiş Talimatnamesi, 1939, s.5-7.

⁷ CHP Teftiş Talimatnamesi, 1939, s.8-10.

“9- Parti İdare Heyetlerinin ve hükümet amir ve memurlarının:

a) Halkevi veya Halk odalarıyla alaka ve nezareti derecesi, b) Halkevleri ve odalarının çalışma, yaşama ve gelişmeleri için lazım olan gelirin temininde alaka ve himayelerinin derecesi, c) Halkevlerine temin edilen gelirlerin vilayet içindeki Halkevlerinin ihtiyaçlarına göre iyi tevzi edilip edilmediği, ç) Halkevleri ve Halk odaları idare heyetleri azaları işlerinin ehli olup olmadıkları, d) Halkevi şubelerinin muhitin takat ve ihtiyacına uygun olup olmadığı, e) Halkevi ve halk odasının muhit üzerinde yaptığı tesir ve bıraktığı intibağın ve halk tarafından gösterilen rağbetin derecesi, f) Halkevi veya odasının hesap, demirbaş eşya ve kütüphane defterlerinin muntazam, doğru ve talimata uygun tutulup tutulmadığı, g) Halkevi binasının ihtiyaca kafi gelip gelmediği”⁸.

Genel teftişin nasıl yapılması gerektiğini belirleyen talimatnamenin son kısmında ise “Parti dışındaki muhtelif teşekküller” hakkındaki sorular yer almıştır. Buna göre;

“10- Parti İdare heyetlerinin, gençlik ve spor teşekkülleriyle alaka ve münasebetleri,

a) Spor ve gençlik teşekküllerinin çalışmaları ve Partimize olan sevgileri ve meyilleri derecesi, b) Spor sahası ve sair ihtiyaçlarının tamamlanıp tamamlanmadığı,

11- Parti İdare Heyetlerinin, mahalli matbuat ile münasebetleri ve Parti prensiplerinin yayılmasında bunlardan istifade derecesi,

12- Parti İdare heyetlerinin muhtelif maksatlarla kurulmuş hayırlı ve faydalı teşekküllere karşı sevgi ve alakaları,

13- Partiye bağlılığı Genel Başkanlık Divanınca kabul edilmiş olan hükmi şahsiyetlerin o bölgelerdeki şubelerinin durumları,

14- Talimatnamenin 10/ i maddesi mucibince gizli veya aşikar olarak, sınıfcı, *zümreci*, mıntakacı (rejijonal) veya *beynelmilelci* fikir cereyanlarına kapılanlar ve Partimize karşı menfi fikir ve duygu taşıyan fert veya zümreler olup olmadığı”⁹.

Ülke genelinde yapılan teftişlerde esas alınan 1939 Talimatnamesi, CHP Genel Sekreterliği’nce de ifade edildiği gibi bazen yanlış anlaşılmış, bu durum Genel Sekreterlikten gönderilen yazılarla düzeltilmeye çalışılmıştır. CHP Genel Sekreteri Erzurum Milletvekili Ahmet Fikri Tuzer, 23 Mart 1940 tarihinde CHP Bölge Müfettişliklerine gönderdiği bir genelgede; Parti Müfettişlerinin Teftiş Talimatnamesinin “3. Maddesine göre her müfettişin bölgesindeki parti teşkilatını kazalara kadar senede iki defa teftişten geçireceği; Müfettişlerin TBMM’nin yaz tatili hariç, aralıklarla olmak üzere en az 6 ay teftiş bölgelerinde bulunmalarının zorunlu olduğu, teftiş yapılırken bölgenin durumuna göre önce hangi vilayetten başlanacağı ve hangi aylarda nerelerin teftiş edileceğinin CHP Genel Sekreterliği’ne yollanacağı” şeklindeki 4. Maddesini bazı müfettişlerin yanlış anlayarak her vilayet için ayrı ayrı ve yılda iki tane olması gereken raporları, teftiş bölgesi için bir tane ve her iki raporun birleştirilmiş hali olarak anladıkları ifade edilmiştir. Vilayetlerin yılda iki defa teftiş edilmesi ve her bir raporun ayrı gönderilmesi gerektiğini belirten Ahmet Fikri Tuzer, bundaki amacın ne olduğunu şöyle ifade etmiştir:

“Bu iki devrü teftiş arasında geçen müddet zarfında, her Vilayetteki Parti ve Halkevi mensubu arkadaşlarımızla fasılalı ve devamlı temaslar yaparak onlardaki çalışma farklarını daha iyi sezebilmek imkanını bulsun ve bu suretle bölgesindeki Parti ve Halkevi faaliyetlerinin daha randumanlı bir hız almasını temin etmiş olsun”¹⁰.

⁸ CHP Teftiş Talimatnamesi, 1939, s.10-11.

⁹ CHP Teftiş Talimatnamesi, 1939, s.11.

¹⁰ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 490.01/5.22.10.

8 Haziran 1940 tarihli bir başka genelgede ise, Teftiş Talimatnamesi'nin 3. ve 4. Maddelerine yapılan atıfla teftiş raporlarının gönderilmesi istenmiş, şimdiye kadar sadece 2 müfettişin bu raporları gönderdiği belirtilmiştir. Genelgeyle raporlarını göndermeyen müfettişlerin, teftişlerine devamla raporlarını Eylül ayının sonuna kadar göndermeleri gerektiği hatırlatılmıştır¹¹.

Bölge müfettişlikleri 1939-1947 yılları arasında çalışmalarını yürütmüş, 30 Kasım 1947 tarihinde CHP Genel Sekreterliği, 24 bölge müfettişine "görevlerinin sona erdiğine" dair bir yazı göndermiş, bu yazıya binaen ülkede 8 yıl süren müfettişlik uygulaması sona ermiştir¹².

II. Dünya Savaşı Yıllarında Manisa'da Halkın Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Durumu (CHP Teftiş Raporlarına Göre)

21 Haziran 1939 tarihinde onaylanan Teftiş Talimatnamesine göre kurulması istenen müfettişlik sayısı önce 20, 1940 yılında ise 25 olmuştur¹³. Çalışma alanımızı ilgilendiren Manisa ili, talimatnamenin yayınlanması sonrası İzmir teftiş bölgesinde İzmir ile birlikte iken, 1940 yılında bu defa Kütahya bölgesinde Kütahya ile birlikte 6. bölge olarak yer almıştır¹⁴.

İçinde Manisa'nın da yer aldığı İzmir bölgesine teftişe İstanbul Milletvekili Galip Bahtiyar Göker görevlendirilmiştir¹⁵. Galip Bahtiyar Göker, Manisa ile ilgili teftiş raporunu CHP Genel Sekreterliği'ne 29 Mayıs 1940 tarihinde sunmuştur. Göker'in bu raporundan sonra Manisa ili İzmir bölgesinden alınarak Kütahya ile birlikte Kütahya teftiş bölgesini oluşturmuştur. Manisa'yı bu defa Giresun Milletvekili Dr. Hasan Vasıf Somyürek, teftişe memur edilmiştir¹⁶.

Manisa'ya müfettiş olarak atanan Galip Bahtiyar Göker ve akabinde Hasan Vasıf Somyürek, ilk iş olarak nizamname hükümleri gereğince bir iş takvimi düzenlemiş, hangi ile ne zaman gideceğini bildiren bu takvimi mevsimin şartlarına, hava durumu ve ulaşım vasıtalarına göre belirlemişlerdir. Manisa ilini de teftiş eden Bahtiyar Göker ve Dr. Vasıf Somyürek, başta seçimler olmak üzere, vilayet kongreleri ve bu kongrelerde dile getirilen şikayet ve önerilerin dikkate alınıp alınmadığı, vilayet idare heyetlerinde Parti adına görevli olanların toplum nazarındaki konumları, parti prensiplerinin halka anlatılması hususunda etkin çalışmaların yapılıp yapılmadığı, partinin vilayet dahilindeki teşkilat ve çalışma şeklinin nizamname çerçevesinde gerçekleştirilip gerçekleştirilmediği, özellikle Halkevi ve Halkodalarının bölgedeki

¹¹ BCA, 490.01/5.22.19.

¹² BCA, 490.01/8.40.16.

¹³ BCA, 490.01/4.21.15.

¹⁴ BCA, 490.01/5.23.1.

¹⁵ Eğitimci ve siyaset adamı olan Bahtiyar Göker, 1882 yılında İstanbul'da doğmuş, Galatasaray Lisesi ve İstanbul Hukuk Mektebi'ni bitirmiştir. Çeşitli kentlerde öğretmenlik, okul müdürlüğü ve eğitim müdürlüğü yapmıştır. Mütareke döneminde Trakya'da milli direniş örgütlerinin kurulmasına katkıları olmuş, son Osmanlı Meclisi'ne Edirne milletvekili seçilmiştir. Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı, İngilizler tarafından basılınca yine bir süre Trakya'da direniş örgütlerinde çalışmış, daha sonra Ankara'daki TBMM Hükümetinin Matbuat ve İstihbarat Müdürlüğü'ne getirilmiştir. İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Müdürlüğü, Şehir Meclisi Üyeliği yapmış, 1939-1945 yılları arasında ise CHP İstanbul milletvekili seçilmiştir. 22.09.1945 tarihinde vefat etmiştir <http://www.byeqm.gov.tr/turkce/genel-mudurlerimiz#collapse6> Erişim tarihi:17.10.2017.

¹⁶ Hasan Vasıf Somyürek'in TBMM tarafından hazırlanan TBMM Albümü isimli kitaptaki özgeçmişi şöyledir: "İstanbul - 1889, Halil - Nuriye - İstanbul Dârü'l-Fünûn Tıbbiye- Fransızca, Az düzey Almanca - Laboratuvar ve İç Hastalıkları, Profesör Doktor - Haseki Hastanesi Asistanı, Tıbbiye Fen Tedavi Asistanı, 1. Dünya Savaşında Tabip Yüzbaşı, Tıbbiye Seririyatı Dâhiliye Müderris Muavini, Şehremaneti Haseki Lisa Hastanesi Emrazı Dâhiliye Laboratuvar Tabibi, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Dış Tababeti Profesörü - V. Dönem Balıkesir ve VI. Dönem Giresun Milletvekili - Evli, 3 Çocuk. Ölüm Tarihi: 07.04.1944". *TBMM Albümü, 1920-2010*, C.I, 1920-1950, Ankara, 2010, s.327,394.

faaliyetlerinin yeterli olup olmadığı, vilayet genelinde halkın siyasal eğilimleri, özellikle rejim tarafından zararlı olduğu varsayılan değişik fikir cereyanlarının etkileri, parti mensuplarının siyasi, ahlaki ve içtimai durumları, parti teşkilatının hesap ve bütçe işleri ve varsa suistimaller, vilayet dahilinde çıkan ve okunmakta olan gazete ve mecmualar ile bunların parti ile olan ilişkileri, vilayet dahilindeki spor imkanları ve bununla ilgili olarak özellikle gençlerin spor faaliyetlerine yönlendirmesi çerçevesinde halkevinin ne tür çalışmalar yaptığı, partinin sosyal yardım kuruluşlarıyla ve vilayet dahilindeki meslek kuruluşlarıyla ilişkileri, partinin mahalli hükümetle uyumlu çalışıp çalışmadığı, özellikle vilayet genelinde görev yapan memurların parti ile olan ilişkileri, parti teşkilatında parti idare heyetlerinin nizamnameye uygun bir şekilde toplanıp toplanmadığı, parti aza kayıtlarında nizamnamede belirtilen hususlara uyulup uyulmadığı vilayet dahilindeki gençlerin parti ile olan alakaları, parti çalışmaları esnasında kazalardan düzenli bir şekilde rapor alınıp alınmadığı, idare heyetlerinde iş bölümü yapılıp yapılmadığı, vilayet idare heyetlerinde alınan kararların karar defterlerinde uygun olarak yazılıp yazılmadığı, CHP Nizamnamesinin parti idare heyetinin görevlerini ilgilendiren 91. ve parti teşkilatında çalışanların görev alamayacakları hizmetlerle ilgili 162. Maddelerine aykırı hareket eden olup olmadığı gibi oldukça farklı hususları ele alarak raporlarını hazırlamışlardır.

CHP idare heyetlerinin görevleri arasında üye sayısını arttırmak, bütçede yazılı masrafları yapmak, gelirleri arttırmak gibi görevlerinin yanı sıra “daha yukarı Parti teşkilatından verilen emirleri yapmak. Partinin maksadına ermesi için lüzumlu gördüğü mütaleaları bir derece yukarı teşkilata yazmak. Bütün seçimlerde Parti namzetlerini ve namzet gösterilmemişse Parti azalarını kazandırmak” gibi görevleri de vardır¹⁷.

Teftişlerde üzerinde durulan bir başka önemli madde de; Nizamnamenin 162. Maddesidir. CHP'nin Beşinci Büyük Kurultayının 29 Mayıs 1939 tarihindeki toplantısında kabul edilen 1939 Nizamnamesine göre 162. Madde, parti teşkilatında çalışanların görev alamayacakları hizmetlerle ilgilidir. Nizamnameye göre madde şöyledir: “Parti teşkilatında çalışanlar, Parti vazifesinden başka amme hizmeti gören imtiyazlı şirketlerin sermayesinde devletin veya mahalli idarelerin hissedar bulunduğu müesseselerin idare meclisi azalığı, mürakiplik gibi işleriyle vilayet umumi meclisi, belediye meclisi, ticaret ve sanayi odaları azalığı gibi vazifelerin birden fazlasını uhdelerinde cemedemezler. Parti vazifesinden başka bu işlerden birini uhdelerinde toplayanlar hayır cemiyetlerinde dahi munzam bir vazife alamazlar.

Parti teşkilatında fiili vazife sahibi olmıyan partililer için de bu maddenin gözettiği maksat daima göz önünde tutulur”¹⁸.

Teftiş raporlarında dikkat çeken önemli konulardan biri il ve ilçe kongrelerinde dile getirilen istek ve arzuların bu raporlar aracılığıyla takibinin yapılmış olmasıdır. “Dilek sistemi” mekanizması CHP tarafından oldukça işler bir vaziyette kullanılmıştır. Bu uygulamada partinin il, ilçe, nahiye, köy ve ocak kongrelerinde dile getirilen istekler CHP Genel Sekreterliği'ne iletilmiştir. CHP Genel Sekreterliği de bu konu üzerinde önemle durarak isteklere cevaplar vermiş, ilgili yerlere gerekli yazıları göndermiştir¹⁹.

¹⁷ CHP Talimatnamesi, 1939, s.23-24.

¹⁸ 192. Madde, CHP Nizamnamesi, 1939.

¹⁹ Dilek sistemi hakkında bkz., Sevda Mutlu, “Tek Parti Döneminde Parti Devlet Bütünleşmesine Bir Örnek: ‘Dilek Sistemi’”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XXIX, Sayı 86, Ankara, 2013, 53-102.

Galip Bahtiyar Göker'in 29 Mayıs 1940 tarihli raporunun ardından göreve yeni atanan Dr. Hasan Vasıf Somyürek de raporlarını CHP Genel Sekreterliği'ne düzenli olarak iletmiştir. Somyürek ilk raporunu 10 Kasım-31 Aralık 1940 tarihleri arasında vermiştir. Daha sonra sırasıyla; 31 Mayıs 1941, 6 Ocak 1942, 27 Mayıs 1942, 22 Aralık 1942 tarihlerinde de raporlar göndermiştir.

CHP teftiş raporlarına göre II. Dünya Savaşı yıllarında Manisa'da halkın sosyal ve kültürel durumu

II. Dünya Savaşı yıllarında Manisa hakkındaki ilk teftiş raporunu İstanbul Milletvekili Galip Bahtiyar Göker hazırlamıştır. Göker hazırladığı raporunda Hasan Vasıf Somyürek gibi, yönetmelikte istenen her bir madde üzerinde ayrı ayrı durmamış, genelde yöre idare heyetlerindeki görevliler hakkında bilgiler vermekle yetinmiştir.

Göker'in raporuna göre Manisa'da, merkez idare heyeti üyeliğine Hava Kurumu muhasebecisi olan Rıza Akaslan seçilmiştir. Geçen sene idare heyeti başkanı olan Faruk Çelebi'nin "hususî işleri" nedeniyle başkanlıkta kalması uygun görülmemiştir.

Ünlü tarihçilerden olan ve bugün Manisa'da adına bir okul da bulunan Mustafa Çağatay Uluçay²⁰ hakkında raporunda Göker; "partiye sadakatiyle temayüz etmiş bir genç" olarak bahsetmekte ve ortaokul öğretmenlerinden Çağatay Uluçay hakkında "halkevinin de önemli unsurlarındandır" demektedir. Uluçay'ın şimdiki kadar Manisa tarihi isimli bir eser yazdığını ve Saruhanlılar adlı diğer eserinin de basılmak üzere olduğunu bildirmiştir²¹.

Galip Bahtiyar Göker, Turgutlu kazasıyla ilgili raporunda buranın idare heyeti üyeleri üzerinde durmuştur. Rapora göre; Turgutlu'da geçen sene idare heyeti ve Halkevi başkanı olan Zühtü Akıncı, bu kongrede kazanamamış, parti başkanlığına tüccardan Osman Sümer ve Halkevi başkanlığına da ortaokul müdürü Hilmi Ziya Apak seçilmiştir. Yine ayı şekilde Salihli Parti başkanı Cehti Çetin "cerbezeli" çalışkan bir zattır. Salihli'ye halkevi açılması için çok çalışılmıştır. Parti idare heyeti hakkında başta ziraat memuru olmak üzere bir iki zattan oluşan bir grup bazı dedikodular yapmaktadır²².

İzmir bölgesi müfettişi Galip Bahtiyar Göker, hazırladığı raporunda kaymakamlar ile parti çalışanları arasındaki ilişkilere de değinmiştir. Özellikle Salihli kaymakamından partiye yardım etmediği konusunda bölgeden gelen şikayetleri merkeze bildirmiştir. Salihli'deki kaymakam "nedense parti idare heyetini çekememektedir. Bunda da amil zabıta mesleğinden neş'et eden kaymakamın parti mefhumunu layıkıyla kavrayamamış olması ve bir de parti reisi ve azasını mertebeye kendinden dün görmesidir" demek suretiyle olayı anlatmıştır. Göker'in raporuna göre Kula kaymakamının alakası zayıf değildir, ancak "ora muhitinin hususiyeti itibarıyla bazı ihtilaflar zuhur etmiştir". Turgutlu kaymakamı ise Salihli kaymakamının tam tersi "parti ve halkevi gayelerine inanarak alakadar" bulunmaktadır²³.

Manisa'daki Karaköy ocağı üzerinde ayrıntılı olarak duran Göker, "partiye bütün bağlılığıyla çalışmakta" olan ocak başkanı Avni İşcan hakkında olumlu kanaatlere sahiptir. Raporda; "denebilir ki bu ocak emsali arasında birinciliği

²⁰ M. Çağatay Uluçay, 1910 yılında Çankırı'da doğmuş, 1935-1956 yılları arasında Manisa'da ortaokul ve lisede öğretmenlik yapmıştır. 1970 yılında da vefat etmiştir.

<http://www.cankiripostasi.com/manisa-tarihini-yazan-cerkesli-makale,262.html>

²¹ BCA, 490.01/271.1082.1, s.109.

²² BCA, 490.01/271.1082.1, s.109.

²³ BCA, 490.01/271.1082.1, s.110.

Geçmişten Günümüze Manisa

kazanabilir. İdari muameleler gayet muntazamdır. Bu ocak azası arasında yaptığı iş bölümü numüne olmağa sezadır. Başkan her azaya muayyen vazifelerini verdiği gibi ocak azasını münavebe ile her gün muayyen saatte ocakta bulunarak o gün ki ocak faaliyetini tanzime memur etmiştir” denmektedir. Raporda ayrıca; “bu ocağı halkevinin rakibi diye anıyorlar güzel bir spor hareketi kültür hareketi uyandırılmış gençleri, halkı ocağa celbolunmuştur. Ocak reisi öğretmen Avni'nin bu çalışması kanaat ve iman mahsulüdür”²⁴.

Dönemin tek parti siyaseti hakkında da önemli ipuçları veren Galip Bahtiyar Göker, Alaşehir belediye başkanının ölmesi üzerine yaşanan siyasi süreç hakkında Genel Sekreterliğe bilgi vermiştir. Alaşehir belediye başkanı için partinin yoklama da Ömer Ünlü'yü belirlediği ifade edilmiş ancak, 5 kişinin “parti disiplinine riayet etmeyerek” başkasına oy verdiklerini belirtmiştir. Bunun üzerine Alaşehir parti idaresince muhalif oy verenlerden dördüne ihtar cezası verildiği, eczacı Sudi Mıhcıoğlu hakkında ise, daha önce de parti disiplinine uymadığı için iki defa ihtar cezası almış olduğunu ifade etmiştir. Göker raporunda Sudi Mıhcıoğlu ile ilgili olarak “nizamname tasrihatı mucibince muvakkat tart cezası verilmesi için keyfiyet katibi umumiliğe bildirilmiş ve bu hususta muhabere ceryan etmekte bulunmuştur” demektedir²⁵.

Galip Bahtiyar Göker'in, Manisa'daki bazı kaymakamların partiye yardımcı olmadıklarına dair teftiş raporunda bilgiler bulunmasına rağmen Hasan Vasıf Somyürek, raporlarında mülki yöneticilerden son derece memnundur. Somyürek'in 10 Kasım-31 Aralık 1940 tarihleri arasında dair teftiş raporuna göre; “mahalli hükümet amir ve memurlarıyla vilayet idare heyeti arasında iş ve fikir beraberliği iyi ve samimidir. Bilhassa Vali Faik Türel, parti teşkilatımızın kanun ve nizamnamemize uygun bütün dilek ve isteklerini yerine getirmekte, ciddi alaka göstermektedir”²⁶.

Bununla birlikte memnun olmadığı yöneticiler de yok değildir. Nitekim, 31.5.1941 tarihli raporunda Hasan Vasıf Somyürek; Kırkağaç kazası kaymakamı Ahmet Bülbülkaya'nın, parti ile iş ve fikir birliği etmekte “lakaydilik ve alakasızlık” gösterdiği ve jandarma “tarassudu” altında bulundurmak gibi anlam verilmesi güç ve “nabeca” hareketlerinden şikayet edilmekte, “mahalli parti erkaniyla partililer bundan sıkılmaktadır” denmektedir. Bu durum Vali ve Jandarma komutanlığına bildirilmiş ve gereğinin yapılması rica edilmiştir²⁷. 22 Aralık 1942 tarihli raporda ise; Demirci kazası kaymakamıyla “iş ve fikir birliği yolunda çalışmak istenilmesine rağmen” başarılı olunamamış, bu durum vilayet makamına bildirilmiş ancak, vilayet makamınca da “keyfiyetin meçhul olduğu” öğrenilmiştir.²⁸

Teftiş raporları genelde parti-halk ilişkileri üzerinde durmakla birlikte, bazı teftiş raporlarında yörenin sosyal, kültürel ve ekonomik durumu hakkında da bilgiler vardır. Merkeze bağlı Muradiye köyünün 1940 yılı nüfusu 3464'tür. Burada CHP'ye kayıtlı üye sayısı 585 kişidir. Muradiye köyünde olduğu gibi pek çok yerdeki idare heyeti üyelerine bakıldığında yörenin hem kültürel hem de sosyal durumu hakkında bilgi alınabilmektedir. Muradiye köyünün 1939 yılındaki idare heyeti üyelerini oluşturan 5 kişinin 3'ü neredeyse hiç eğitim almamış ve çiftçilikle uğraşan kişiler iken, 2 üye ise “eski rüştiye eğitimi görmüş” kişilerdir. CHP bu kişileri “yönetici” olarak yeterli görmediğinden dolayı 1940 yılında değiştirmiş, yerlerine bir yüzbaşı emekli,

²⁴ BCA, 490.01/271.1082.1, s.111.

²⁵ BCA, 490.01/271.1082.1, s.111.

²⁶ BCA, 490.01/271.1082.1, s.95.

²⁷ BCA, 490.01/271.1082.1, s.89.

²⁸ BCA, 490.01/271.1082.1, s.11.

bir başöğretmen ve kooperatif müdürü, bir de rüştiye eğitimi almış kişileri getirerek idare heyetini “takviye” etmiştir²⁹.

Hasan Vasfi Somyürek, CHP Genel Sekreterliği'ne gönderdiği teftiş raporlarında bölgedeki görevlerine uygun davranmayanlar hakkında da bilgiler vermiştir. Parti içinde görev almakla birlikte görevini yapmayanlardan birisi olan Turgutlu kazası idare heyeti üyesi Hasan Şevki Özören hakkında çeşitli iddialar vardır. Aslen Selanikli olan Özören'in Yunanlıların Turgutlu'ya girdikleri sırada Yunanlılara yardım etmek istediği ancak, bu isteği İzmir komutanı Stiryadis'in reddi üzerine yardım edemediği, bu durumu kaza müftüsü Hasan Mutlu ile Sürurizade Cemal'in bildikleri ve aynı zamanda halk arasında da anlatıldığı söylenmektedir.

Hasan Şevki Özören, Milli Mücadele yıllarında “tütün tüccarı” diye geldiği Turgutlu'da bilahare “mübadil sıfatıyla yerleşmiş”, belediye başkanı olunca “mübadil” sıfatıyla kendisine verilmiş bulunan araziye, kazanın plan ve haritası yapılırken kendi hesabına “en değerli” yerlerde tespit etmiştir. Özören, 6 ay önce de parti binasını boyadığı için alacağı olan 200 lirayı askere gideceğinden isteyen boyacıya, “bu parayı verdirmeği ben temin ettim” diyerek boyacıdan 50 lira almıştır. Bu durum boyacının durumu arkadaşlarına söylemesiyle ortaya çıkmıştır. Bu husus 24.6.1940 tarihli zabıtlar ile de tespit edilmiştir. Bundan başka Özören'in kendisine ait atı belediye ahırında baktırdığı, bu atla belediyenin koşum ve arabasıyla Cumhuriyet meydanına toprak çektirdiği ve parasını uşağı namına yazdırarak belediyeden aldığı, belediyeye ait çinkoları evine nakil ettirdiği 15.7.1940 tarihli zabıtlarla tespit edilmiştir. Somyürek'in raporuna göre bu şahıs son seçimde “hariç” bırakılmıştır³⁰.

Yine aynı şekilde Soma kazası parti idare heyetini teşkil eden 7 üyeden Vehbi Tüzel, Tahsin Baykal, Talat Karabıyık, Tevfik Beşer'in “siyasi, içtimai, ahlaki vaziyetleri bakımından halk nazarında sevgi saygı ve sempatici oldukları” görülmektedir. Parti idare heyeti üyesi diğer üçünden Sabri Balcı hakkında bazı “ihbarat” mevcut olduğundan bunun “ciheti adliyeden cevabı” beklenilmektedir. Somyürek, bu konu ile ilgili raporun sonuna yukarıda isimleri sayılan idare heyeti üyelerinin dışındakiler için “Parti nüfuzunu istismar etmez denilemez” ifadesini yazmıştır³¹.

Soma kazası ile ilgili rapora göre Talat Saraçoğlu, “emniyeti suiistimal” suçundan üç ay mahkum olduğu tespit edildiğinden dolayı 1941 yılındaki kaza kongresinde, parti idare heyeti içinden ve başkanlığından çıkarılmıştır. Talat Saraçoğlu, 1942 kaza kongresinde idare heyeti üyesi seçilmiş, ayrıca belediyede kendisini seçtirmeye muvaffak olmuştur. Bu durumda “bir mahkumun” parti idare heyetinde yeri olamayacağından bahseden Somyürek, Saraçoğlu hakkında “icap eden muamelenin vakit geçirilmeksizin karar altına alınması” ve durumun vilayet makamıyla Soma kaymakamlığına bildirilmesini istemiştir.

Yine aynı şekilde 1942 kongresinde kaza idare heyetine giren Nazif Cengiz hakkında da olumsuz durumların olduğundan bahsetmiştir. Nazif Cengiz'in öteden beri işçi kadınları “iğfal ve bu suretle aile yuvalarını yıkmakla” kötü tanınmış olduğu ve 15 gün kadar evvel bu nevi hareketlerine mukabele olmak üzere intikam kastıyla failleri henüz meçhul 4 şahıs tarafından şiddetle dövülmekle beraber “şen'i bir şekilde taarruza” da uğradığından bahsetmiştir. Bu durumun Soma'da birçok kişi tarafından adeta “hazla” ifade edilmekte olduğundan bahisle bu kişinin de parti idare heyetinde

²⁹ BCA, 490.01/271.1082.1, s.99.

³⁰ BCA, 490.01/271.1082.1, s.101.

³¹ BCA, 490.01/271.1082.1, s.15.

yeri “olamayacağı tabii olmakla” hakkında gereken muamelenin karar altına alınmasını ve durumun mülki makamlara iletilmesini raporunda belirtmiştir³².

Türkiye, II. Dünya Savaşı'na fiilen girmemiştir. Bununla birlikte savaş tehlikesine karşın pek çok kişi silah altına alınmış, savaşa girilecekmiş gibi hazırlıklı olunmuştur. Bu durumu Manisa teftiş raporlarında da görmek mümkündür. Alaşehir kazası idare heyeti üyesi dışçı Muhlis Ulutaş'ın “askere gitmesi” nedeniyle yerine yeni bir üye seçilmiştir³³. 6 Ocak 1942 tarihli rapora göre Akhisar kazası idare heyeti üyelerinden Nüzhet Işık, askerde olduğu için yerine birinci yedek getirilmiştir³⁴. Yine Turgutlu'da belediye binasını boyayan boyacı “askere gideceği için belediye başkanı Hasan Şevki Özören'den boya parasını istemiştir.

Teftiş raporlarında yer yer dilek ve şikayetler de yer almaktadır. Manisa ile ilgili incelediğimiz teftiş raporlarında bu konuda çok fazla bir bilgi yoktur. Sadece Turgutlu kazasında yaşayanların istekleri ile ilgili bir rapor bulunmaktadır. Bu raporda isteklerin neler olduğu kısaca yazılmış, sonucu hakkında yeterli bilgi verilmemiştir. Rapora göre Turgutlu'da dul, fakir ve ihtiyar kimsesizlerden belediye vergisi ve bekçi ücretleri alınmaması hususundaki dileğe henüz cevap alınmamıştır³⁵.

Yine bunun gibi kaza mahalli idareye ait isteklerden odun ve kömür ruhsatıyelerinin kış mevsimi gelmeden verilmesi isteği ile İsmetpaşa okulu yanındaki arsanın okula ilhaki, yol parası tahakkukunda tüccar ve servet sahiplerinin nazarı dikkate alınması, sıtma mücadelesinden bataklıkların kurutulması ve daha ciddi bir mesai ile mazot atırılması hususlarına ait isteklere de henüz cevap verilmemiştir³⁶.

CHP teftiş raporlarına göre II. Dünya Savaşı yıllarında Manisa'da halkın ekonomik durumu

Manisa'da ekonominin temeli tarıma dayanmaktadır. Bu nedenle özellikle yaz ayları Manisa'da çalışmayla geçmektedir. Bu durum idare heyetleri toplantılarına da yansımaktadır. Nitekim Somyürek, 31 Mayıs 1941 tarihli raporunda Eşme kazası idare heyetini anlatırken “ekserisi çiftçi olan idare heyeti azalarının gerek bu vaziyetlerinden ve gerek çekirge mücadelesinden dolayı onbeş günde bir toplanabilmekte oldukları görülmüştür” ifadelerini kullanmıştır³⁷. Yine aynı şekilde 6 Ocak 1942 tarihli raporunda da Manisa vilayet idare heyetinin “yaz mevsiminin sıcak ve çok iş aylarında içtimalarını 10-15 günde bir” yaptıkları ifade edilmiştir³⁸. 27 Mayıs 1942 tarihli raporda da Manisa idare heyetinin “yaz mevsiminin çok sıcak ve iş aylarında” 10-15 günde bir toplandığı bildirilmiştir³⁹. Yine bunun gibi Manisa'da idare heyeti toplantıları yapılmakla birlikte, “bağ mevsimi olan Ağustos, Eylül aylarında aksaklıklar var” ifadeleri de Manisa ekonomisinin önemli bir kısmının “bağ” olduğunu göstermektedir⁴⁰.

Hasan Vasıf Somyürek, raporlarında sıklıkla idare heyeti toplantılarının düzenli yapılmadığından bahsetmektedir. Toplantıların düzenli yapılmamasına gerekçe olarak gösterilen “bağ ve bahçe” ile uğraşması gerekçesini geçerli bir sebep olarak görmemektedir. Nitekim bu görüşünü 31 Mayıs 1941 tarihli raporunda da açıkça belirtmiştir. Soma hakkındaki raporunda Somyürek, kaza idare heyetinin

³² BCA, 490.01/271.1082.1, s.14.

³³ BCA, 490.01/271.1082.1, s.102.

³⁴ BCA, 490.01/271.1082.1, s.26.

³⁵ BCA, 490.01/271.1082.1, s.90.

³⁶ BCA, 490.01/271.1082.1, s.90.

³⁷ BCA, 490.01/271.1082.1, s.72.

³⁸ BCA, 490.01/271.1082.1, s.17.

³⁹ BCA, 490.01/271.1082.1, s.45, 57.

⁴⁰ BCA, 490.01/271.1082.1, s.98.

10.3.1941 tarihine kadar 10-20 günde bir toplandığını, bu tarihten bu yana yaklaşık 2,5 aydır toplanmadığından bahisle; “bağ ve bahçe ile meşguliyetin bu kadar uzun fasılaya sebebiyet vereceği özürünün şayanı kabul görülmeyeceği tabiidir” demektedir⁴¹.

Manisa hakkında idare heyetleri toplantılarının yönetmeliğe uygun olarak her hafta yapılmadığından bahseden Somyürek'in raporları üzerine durum CHP Genel Sekreterliği'nce Manisa vilayet idare heyetine bildirilmiştir. Manisa vilayet idare heyetinden gelen cevap da yörede tarımın ne kadar önemli olduğu hakkında bilgiler ihtiva emektedir.

Manisa Vilayet İdare Heyeti Başkanı K. Çapan tarafından 19 Ağustos 1942 tarihinde CHP Genel Sekreterliği'ne gönderilen yazıda; Hasan Vasıf Somyürek'in raporunda gösterdiği eksikliklerle ilgili vilayet idare heyetlerinin 12 Ağustos'ta toplanarak şu kararları aldığını yazmıştır. Buna göre; idare heyetinin yaz aylarında 10-15 günde bir toplanmasına dair “raporda da izah edilmiş olduğu veçhile bu aylar Manisalıların tamamen iş aylarıdır. Her biri toprak işi ile meşgul olan arkadaşların bu toplantıları birer hafta fasıla ile yapmak zorunda buldukları cihetle bunun kabulü zaruri bulunmaktadır. Bundan başka Manisa bilhassa çetin sıcaklar yapan bir memleketdir. Bu mahzurda göz önünde bulundurulursa nizamnameye aykırılık değil mahalli icaplara intibak edilmiş olduğu görülür. Netekim bu senede aynı suretle toplantıların 15 günde bir yapılması heyetimizce tekarrur etmiş bulunmaktadır. Ancak; işlerimiz geri kalmamakta ve müstacel bir iş zuhurunda heyetimiz derhal toplanmaktadır”⁴².

Manisa'dan gelen bu cevaba karşın CHP Genel Sekreterliği 15 ağustos 1942 tarihinde Manisa vilayet idare heyeti başkanlığına gönderdiği yazıda yönetmeliğin 89. Maddesini hatırlatmıştır. Yazıda 89. Maddeye yapılan atıfla toplantıların her hafta yapılacağına dair hükmün “kat'i ve sarihtir” olduğu ifade edilmiştir. Yazının devamında, “ne Umumi İdare Heyeti ve ne de Vilayet İdare Heyeti Nizamnamemizin emrettiği her hangi bir madde üzerinde en ufak bir değişiklik yapmağa salahiyyetli değillerdir” diyerek idare heyetlerinin en az haftada bir defa toplanmaları gerektiği bildirilmiştir⁴³.

Savaş yılları Türkiye ekonomisini de derinden sarsmıştır. Ülkede ekmek gibi bazı temel gıda maddeleri karneye bağlanmış, gelirleri arttırmak için yeni ergiler ihdas edilmiştir. Ülkedeki bu ekonomik sıkıntılar Manisa'da da görülmektedir. Raporlara yansıyan en önemli gösterge üye aidatlarının toplanamamasıdır. Özellikle 1940 yılı raporlarında çoğunlukla aidatların verilmemesinden bahsedilmektedir. 31.5.1941 tarihli rapora göre Ahmetli nahiyesi, üye aidatından hiç tahsilat yoktur. Hatta “idare heyeti bile bu vecibeyi” yapmamıştır⁴⁴.

31 Mayıs 1941 tarihli raporda Alaşehir kazasında aidat olarak hiçbir şey toplanmamıştır. İdare heyeti üyeleri dahi ödeme yapmamıştır. Geçen teftişte bu konuda uyarılmalarına rağmen hala değişen bir şey yoktur.⁴⁵ Akhisar kazası üye aidatı olarak geçen bir sene zarfında hatta idare heyetini teşkil eden kişilerden bile kimsenin bir şey ödemediği görülmüştür⁴⁶.

⁴¹ BCA, 490.01/271.1082.1, s.70.

⁴² BCA, 490.01/271.1082.1, s.43.

⁴³ BCA, 490.01/271.1082.1, s.42.

⁴⁴ BCA, 490.01/271.1082.1, s.71.

⁴⁵ BCA, 490.01/271.1082.1, s.71.

⁴⁶ BCA, 490.01/271.1082.1, s.91.

Geçmişten Günümüze Manisa

Eşme kazası idare heyetine 6 Ocak 1942 tarihli rapora göre; “yardım paralarını toplama yolunda çalışmağa başlamaları ehemmiyetle tavsiye” edilmiştir⁴⁷. Yine aynı rapora göre Kula kazasında üye aidatı olarak ancak 21 lira tahsil edilebilmiştir. Somyürek, Kula kazası idare heyetine “her iki mevzuda da çalışmalara hız verilmesi ehemmiyetle tavsiye” etmiş⁴⁸, aynı tavsiye Demirci kazası için de tekrarlanmıştır⁴⁹. Akhisar kazası üye aidatı olarak 25 lira toplanmış ancak bu rakam da Selçuklu nahiyesinden gelen 732 kuruşla kıyaslanınca yeterli görülmemiş ve “bilhassa gayretle çalışmaları” üzerinde durulmuştur⁵⁰.

Manisa'nın bazı yerlerinde ekonomik sıkıntılara bağlı olarak da hala parti binaları dahi yoktur. 6 Ocak 1942 tarihli rapora göre Honoz köyü, son kongrede seçilen idare heyeti, ilkönce partiye ait binayı tamir ettirerek içine girilebilecek, kullanılabilir bir hale getirmeye çalışmaktadır⁵¹.

Sonuç

II. Dünya Savaşı yıllarında halkın ve partinin durumunu yerinde tespit etmek amacıyla 1939 Temmuzunda Teftiş Yönetmeliği çıkartılmış, bu amaçla bölge müfettişleri tayin edilmiştir. Manisa ilk önce İzmir bölesi içinde yer almış bu bölgeyi teftişle İstanbul Milletvekili Galip Bahtiyar Göker görevlendirilmiştir. Daha sonra Kütahya ile birleştirilen ve Kütahya bölgesi içinde yer alan Kütahya ve Manisa illerini teftişe Giresun Milletvekili Dr. Hasan Vasıf Somyürek, memur edilmiştir. Gerek Göker, gerekse de Somyürek görev yerlerine hemen gitmiş ve her altı ayda bir düzenli şekilde raporlarını CHP Genel Sekreterliği'ne sunmuşlardır. Galip Bahtiyar Göker raporunu çok kısa tutarken Vasıf Somyürek, Göker'e göre raporunu biraz daha geniş ve ayrıntılı olarak hazırlamıştır.

Dr. Hasan Vasıf Somyürek, raporlarında başta seçimler olmak üzere, vilayet kongreleri ve bu kongrelerde dile getirilen şikayet ve önerilerin dikkate alınıp alınmadığı, vilayet idare heyetlerinde Parti adına görevli olanların toplum nazarındaki konuları, parti prensiplerinin halka anlatılması hususunda etkin çalışmaların yapılıp yapılmadığı, partinin vilayet dahilindeki teşkilat ve çalışma şeklinin nizamname çerçevesinde gerçekleştirilip gerçekleştirilmediği, vilayet genelinde halkın siyasal eğilimleri, özellikle rejim tarafından zararlı olduğu varsayılan değişik fikir cereyanlarının etkileri, parti mensuplarının siyasi, ahlaki ve içtimai durumları gibi konular üzerinde durmuştur.

Galip Bahtiyar Göker gönderdiği teftiş raporunda Manisa ilindeki idare heyetleri üyelerinin yönetmeliğin 162. Maddesine göre hareket edenlerin durumları hakkında bilgi vermiştir. Üzerinde birden fazla görev olan yöneticilerin birini tercih etmesini istemiştir. İl genelinde parti yöneticilerine yardımcı olmayan mülki idareciler hakkında da bilgileri rapor etmiştir. Bu idarecilerin parti ile uyumlu çalışmaları ya da değiştirilmeleri istenmiştir.

Gerek Göker, gerekse de Somyürek Manisa merkez ve ilçe idare yönetimlerini yönetmelikte belirtilen usullere göre teftiş etmişlerdir. Göker ve Somyürek, Manisa'da yaptığı teftişlerde durumu tespit etmenin yanı sıra gördükleri aksaklıkları da giderme yoluna gitmişlerdir. Nitekim, Manisa'daki bazı idare heyeti üyelerinin durumlarına binaen müdahale ederek değişmelerini sağlamışlardır.

⁴⁷ BCA, 490.01/271.1082.1, s.23.

⁴⁸ BCA, 490.01/271.1082.1, s.24.

⁴⁹ BCA, 490.01/271.1082.1, s.25.

⁵⁰ BCA, 490.01/271.1082.1, s.27.

⁵¹ BCA, 490.01/271.1082.1, s.20.

Manisa'da ekonominin temelini tarım teşkil etmektedir. Bu duruma uygun olarak da Manisa il ve ilçelerindeki idare meclisi üyeleri ya tarımla uğraşan ya da tarım kooperatiflerine üye olan kişilerden oluşmaktadır. İl genelinde "bağ ve bahçe" işleri nedeniyle yazları idare heyetlerinin toplantılarının aksaması, teftiş raporlarına yansıyan olumsuz durumlardan biridir. Hatta il genel meclisi aldığı bir kararla her hafta yapılması gereken toplantıları 10-15 günde bir yapma kararı vermiş, ancak bu karar Genel Sekreterliğin uyarısı üzerine düzeltilmiştir.

Türkiye II. Dünya Savaşı'na girmemekle birlikte savaşın getirdiği olumsuzlukları kısmen yaşamıştır. Ülkedeki ekonomik sıkıntı, ekme gibi temel besin maddelerinin karneye bağlanmasına sebep olmuş, yeni vergiler konulmak suretiyle halk daha zor şartlar altında yaşamına devam etmek zorunda kalmıştır. Halkın ekonomik sıkıntısı yönetim tarafında toplanan yardım ve aidatlara da yansımıştır. Toplanan ya da toplanması gereken aidat ve yardım paralarının toplanmasında aksaklıklar yaşanmış, bazı yerlerde idare heyeti üyeleri dahi aidatları ödememiştir.

Sonuç itibarıyla II. Dünya Savaşı'nın olumsuzlukları Manisa'da da görülmüş, bölgeyi teftiş edenlerden Dr. Hasan Vasıf Somyürek, bu durumu raporlarında da yansıtmıştır. Halkın parti ve yöneticiler hakkındaki düşüncelerini öğrenmek, sorunları yerinde tespit etmek, yönetim kadrolarının çalışmalarını organize etmek gibi amaçlarla faaliyette bulunan bölge müfettişleri görevlerini zor şartlar altında yürütmeye çalışmış, dönem hakkında çok önemli bilgiler ihtiva eden raporlarını hazırlamışlardır. Hasan Vasıf Somyürek'in hazırladığı raporlar, bize Manisa'nın II. Dünya Savaşı yıllarındaki sosyo-ekonomik dokusuna dair ipuçları sunarken, bu dönemde CHP'nin parti teşkilatlanmasının da bir portresini çizmektedir.

KAYNAKÇA

A- Arşiv belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BCA, 490.01/5.22.10

BCA, 490.01/5.22.19.

BCA, 490.01/8.40.16.

BCA, 490.01/4.21.15.

BCA, 490.01/5.23.1.

BCA, 490.01/271.1082.1.

B- Yayınlanmış eserler

CHF Halkevleri Talimatnamesi, Ankara, 1932.

CHP Halkodaları Talimatnamesi, Ankara, 1939.

CHP Talimatnamesi, Ankara, 1939.

CHP Teftiş Talimatnamesi, 1939.

Mutlu, Sevda, "Tek Parti Döneminde Parti Devlet Bütünleşmesine Bir Örnek: 'Dilek Sistemi'", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XXIX, Sayı 86, Ankara, 2013, s.53-102.

TBMM Albümü, 1920-2010, C.I, 1920-1950, TBMM Yay., Ankara, 2010.

<http://www.byegm.gov.tr/turkce/genel-mudurlerimiz#collapse6>

Erişim

Tarihi:17.10.2017.

<http://www.cankiripostasi.com/manisa-tarihini-yazan-cerkesli-makale,262.html> Erişim Tarihi:17.10.2017

EK 1: CHP Teftiş Bölgeleri ve Müfettişleri 1940.

CUMHURİYET HALK PARTİSİ
GENEL SEKRETERLİĞİ
DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

C.H.P. Teftiş Bölgeleri
ve
Müfettişleri
1940

Sıra No.	Bölge Merkezi	Bölgeye dahil olan Vilâyetler	Bölge Müfettişinin Adı
1	Kırklareli	Edirne, Kırklareli, Tekirdağ	Rağıp Akça Kocaeli
2	Kocaeli	Kocaeli, Bolu	Rahmi Apak Tekirdağ
3	Bilecik	Bursa, Bilecik	Zühtü Durukan Samsun
4	Balıkesir	Çanakkale, Balıkesir	Dr. M. Bengisu İzmir
5	İzmir	İzmir	Galip B. Güker İstanbul
6	Kütahya	Kütahya, Manisa	Dr. H. V. Somyürek Giresun
7	Afyon	Eskişehir, Afyon	Sadettin Uraz İstanbul
8	Aydın	Muğla, Aydın	Dr. Rıza Levent Hârdin
9	Denizli	Burdur, Denizli	Ziya Arkant Yozgat
10	Isparta	Antalya, Isparta	Öcman Şahinbaş Edirne
11	Konya	Konya	Şevket Ödül Kırklareli
12	Kastamonu	Zonguldak, Kastamonu	Şerefettin Karacan Kars
13	Niğde	Kayseri, Niğde	Agâh Sarı Levent Aydın
14	Kırşehir	Yozgat, Kırşehir	Hilmi Çoruk Kastamonu
15	Ankara	Ankara, Çankırı	Esat Uras Amasya
16	Sinop	Samsun, Sinop	Hikmet Işık Sivas
17	İçel	Seyhan, İçel	H. Reşit Tanrıat Maraş
18	Amasya	Amasya, Çorum	Salih Altuğ Erzurum
19	Sivas	Sivas, Tokat	Zihni Orhon Kars
20	G. Antep	Gaziantep, Hatay	F. Tiritioğlu Balıkesir
21	Maraş	Malatya, Maraş	Mitat Aydın Trabzon
22	Giresun	Trabzon, Giresun, Ordu	A. Hilmi Kalaç Kayseri
23	Çorum	Çorum, Rize	Cenâl Karamuğla Muğla
24	Erzurum	Erzurum, Kars	Dr. Vehbi Demir Ordu
25	Erzincan	Erzincan, Gümüşhane	Muzaffer Akpınar Balıkesir

490 31 15 23 1

EK 2: Teftiş raporu örneği

Manisa

-10-

EVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Kongreler:

Nizamname hükümleri dairesinde yapıldığı
Mahalli dileklerin yerlerine getirilmeğe çalışıldığı
Dilek ve şikâyetlerin serbestçe ifade edildiği anlaşılmakta

dir.

İdare heyetinin iç çalışmaları:

İdare heyetinin her hafta muntazam bir şekilde toplantılarını yaptığı ve nizamname hükümlerine tevfikeyen çalıştığı anlaşılmaktadır.

3-)

4-) Vilâyet raporunda olduğu gibidir.

5-)

Bütün seçimlerde Parti namzetleri kazandırılmıştır.

Seçim yoklamaları talimatına göre yapılmış bulunmaktadır.

9-)

10-) Vilâyet raporunda olduğu gibidir.

11-)

12-)

13-)

D-) Vilâyet raporunda olduğu gibidir.

Belediye ve umumî meclis seçim yoklamaları neticelerinin isbatlı olduğu görülmektedir.

8- Vilâyet raporunda olduğu gibidir.

Kırkağaç kazası :

Parti idare heyeti:

Kaza idare heyetini teşkil eden azalar ictimai, siyasi, ahlâk vâziyetleri bakımından halk nazarında sevgi, saygı ve sempatilidirle:

2-)

3-) Vilâyet raporunda olduğu gibidir.

4-)

5-)

Kongreler:

Nizamname hükümleri dairesinde yapıldığı

Mahalli dileklerin yerine getirilmeğe çalışıldığı

Dilek ve şikâyetlerin serbestçe ifade edildiği anlaşılmakta

dir.

İdare heyetinin iç çalışmaları:

İdare heyetinin her hafta muntazam toplantılarını yaptığı ve nizamname hükümlerine tevfikeyen çalıştığı anlaşılmaktadır.

3-)

4-) Vilâyet raporunda olduğu gibidir.

5-)

13

MANİSA HALKEVİ'NİN MANİSA'NIN EĞİTİM HAYATINA OLAN ETKİLERİ

Müslime GÜNEŞ*

GİRİŞ

Toplumların gelişmesinde örgün eğitimin yanında yaygın eğitimin de önemli bir rolü vardır. Toplumun inşası, eğitilmesi, cumhuriyetçi düşünceye uygun yurttaşlık modelinin oluşturulmasında, halkın bilinçlenmesinde 19 Şubat 1932 'de açılan halkevlerinin önemli katkıları olmuştur. Halkevleri, Cumhuriyetin gerçekleştirdiği devrimlerin bir uygulama alanı olduğu kadar; yetişkin eğitiminde, yediden yetmişe herkesin kendisini gerçekleştirebileceği önemli eğitim merkezleri olmuştur.

Halkevlerinin en birinci görevi, farklı pozisyonlardaki insanları bir araya getirerek, onları halk eğitimi¹ ve amacı yönünde örgütlemektir.² Halkevleri 1932 – 1951 yılları arasında faaliyet göstermiş, yakın dönem Türkiye tarihine damgasını vurmuş önemli bir sosyo-kültürel kurumdur. Halkın büyük çoğunluğunun köylerde yaşadığı bu süreçte toplumun eğitilmesi zorunluydu. Halk eğitiminin ülkemizde yetersiz olması ve tam bir eğitim sisteminin kurulamamasından dolayı Kemalist Devrimler halka zamanında yansıtılamıyordu. Bu doğrultuda yoğun bir halk eğitiminin ve buna bağlı olarak yeni bir örgütlenmenin zorunluluğu ortaya çıkmış ve 1931 yılında kapatılmış olan Türk Ocaklarının çalışma yöntemi dışında farklı bir örgütlenmeye gidilmiştir.³ Halkevleri, Cumhuriyet yönetiminin dünya görüşünü aydınlar ve yerel önderler aracılığıyla halka götürme, yaygınlaştırma, tanıtmaya ve toplumun kültür yapısını canlandırma denemesidir. Bu amaçla kurulan, yeni, çağdaş yurttaşı yetiştirmeye yardımcı, yurt yüzeyine yayılmış Kültür Merkezleriydi. Ancak toplum yaşamına kazandırılmak istenen yeniliklerin, yeni değerlerin, toplum katmanlarına yayılması ve yaşanılır kılınması gerekirdi. Bunun için de, her cins ve yaşta kimsenin yararlanabileceği, herkese ulaşabilecek yapıda okul dışı, "resmi" kokusu olmayan sivil kuruluşlara gereksinim vardı. Halkevleri, halkla sıcak iletişim kuracak, halk değerlerinden de kaynaklanacak kültür merkezleri olarak düşünülmüştü. Her yurttaşın ilgi alanına göre katılımını sağlamak, başlıca hedefti. Halk evleri, Atatürk Devrimlerinin benimsetilmesi⁴, Cumhuriyetin kültür etkinliklerini, Milli Eğitimin yanında yürütmek için, 1931'de kapatılan Türk Ocaklarının⁵ yerine kuruldu.⁶

* Dr. Öğr. Üyesi, Müslime Güneş, *Adnan Menderes Üniversitesi, Türkçe Eğitimi ve Sosyal Bilgiler Öğretmenliği*

¹ Rifat Okçabol, *Halk Eğitimi*, Der Yayınları, İstanbul 1996.

Ana Bilim Dalı, Aydın. mgunes@gmail.com.

² Nurcan Toksoy, *Halkevleri*, Orion Yayınları, Ankara, Nurettin Atasayar, ; *Halk Eğitiminde Halkevleri ve Okullar*, İstanbul 1935, s.1-8.

³ Zeki Arıkan, "Halkevlerinin Kuruluşu Ve Tarihsel İşlevi", *Atatürk Yolu*, Yıl:12, C:6, Sayı:23, İstanbul Mayıs 1999, s.261-281.

⁴ *Halkevleri ve Halk Odaları*, CHP, 1944 Ankara

⁵ Kenan AKYÜZ, "Türk Ocakları", *Belleten*, Sayı 196, Ankara, 1986, s.201–228; Zeki Arıkan, agm.,s.265.

⁶ Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları,1. Baskı, İstanbul 2003,195.

20. yüzyılın başlarına gelindiğinde halkın eğitilmesine ve yetiştirilmesine yönelik olan örgütlenmeler her ülkede kendi gereksinimlerine göre oluşturulmaya başlamıştır. Yeni kurulan Türkiye devleti de halkın eğitilmesine ve yetiştirilmesine yönelik örgütlenme çalışmalarına başlamıştır. Ulusal bir bilinç olarak Türk toplumu bu bilinci yakalamış ve kendi devletini çağdaş bir yapıda kurmuştur. Bu yakalanmış olan bilinç birikimini ve yeni devlet düzeninin ilkelerini halka anlatmak ve bilinç düzeninin yükseltmek gerekiyordu. Eğitim bilimlerine göre ülkenin kalkınma dereceleri ile eğitim-kültür seviyeleri arasında doğru bir bağlantı bulunuyordu.⁷

Cumhuriyetin kurulmasından sonra, toplumu bu rejime inandırmak ve onun güvenini sağlamak gerekiyordu. Bunun tek yolu da eğitimden geçiyordu. Örgün eğitimin dışında okul çağını geçmiş olan yetişkinlerin eğitimi de ciddi bir sorun olarak Cumhuriyeti kuran kadronun önünde bulunuyordu. Yalnızca cumhuriyetin kurucu değerlerini halka anlatmak yetmezdi. Okuma yazmadan temel yurttaşlık bilgilerine, sağlıktan tarıma kadar her alanda toplumu aydınlatmak gerekiyordu. Ceyhun Atıf Kansu'nun da belirttiği üzere Halkevleri bir anlamda "Kemalizm'in halk okulları" oldu.⁸ Halkevleri bu eksikliklerin giderilmesinde halk eğitimi alanında çok büyük işlevler yürüttüler.⁹

19 Şubat 1932'de açılan Halkevleri genç Cumhuriyet'in kültür atılımları, laikleşme ve çağdaşlaşma politikaları içinde özgün yapılarıyla önemli bir yer tutar.¹⁰ Birinci aşamada Halkevleri 14 il merkezinde; ikinci aşamada (Haziran 1932) 20 il merkezinde faaliyet göstermeye başladı. 1950'ye gelindiğinde 478 halkevi ve 4332 halkodası vardı.¹¹ Kuruluş gereği 9 alanda çalışma yapmaktaydı: Dil-Edebiyat-Tarih, Güzel Sanatlar, Temsil, Spor, Toplumsal Yardım, Halk Dershaneleri ve Kurslar, Kütüphane ve Yayın, Köycülük, Müzecilik ve Sergi şubeleri.¹²

Kapatıldığı 1951 yılında sayıları 478'e ulaşmış bulunan Halkevi şubelerinin her biri ayrı bir araştırmanın konusu olacak özelliktedir. Bu anlamda Türk devriminin toplumsal tabana yerleşme sürecinde yüklendiği görev her Halkevi şubesini çekim merkezi haline getirmiştir. Manisa Halkevinin de Cumhuriyetin ilk yıllarında bölgesinin sosyal, kültürel, ekonomik yapısına etkisi ciddi bir araştırmaya konu olacak nitelikte görünmektedir.¹³

Manisa Halkevi

Türkiye'de 1932 yılında Halkevlerinin açılması, ülkede son derece büyük bir kültür etkinliğinin doğmasına ve gelişmesine neden oldu. Her Halkevi bulunduğu yörenin tarihine, coğrafyasına, folkloruna sosyal ve ekonomik yapısına ışık tutacak çok değerli çalışmalar ortaya koydu.¹⁴

Manisa, tarihin en eski zamanlarından beri önemli bir eğitim ve kültür merkezi idi ve bu özelliğini Osmanlı Devleti döneminde ve Cumhuriyet döneminde de

⁷ Anıl ÇEÇEN, *Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri*, Gün Doğan Yay, Ankara, 1990 s.79-81

⁸ Ceyhun Atıf Kansu, "Kemalizm Halk Okulları" *Halkevleri*, yıl:5, sayı:64, Ankara 1972, s.3.

⁹ Erol Turgut, *Halkevleri ve Halk Eğitimi (1932-1950)*, Ankara: Gazi Üniversitesi, yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1998.

¹⁰ Özdemir İnce, "Halkevleri", *Hürriyet*, 19 Şubat 2006, Tarhan Erdem, "Kuruluşunun 25inci Yılı Halk Evleri, Dünyaya Örnek Bir Kültür Kurtuluşunun Hayatı", *Vazife*, Yıl 2, Sayı 15, Mart 1957, s.242

¹¹ Orhan Özacun, "Halkevlerini Dramı", *Kebikeç*, II/3(1996),S.91

¹² Müslime Güneş, "Adnan Menderes ve Halkevleri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi Journal Of Modern Turkish History Studies XII/25 (2012-Güz/Autumn)*, ss. 141-155.

¹³ Günver Güneş, Müslime Güneş, "Cumhuriyet Döneminde Manisa'nın Sosyo-Kültürel Yaşamında Halkevinin Yeri ve Önemi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.VI/15 (2007), s.55.

¹⁴ Müslime Şen, *Manisa Halkevinin Çalışmaları Ve Dergileri*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1992, s.9-10.

Geçmişten Günümüze Manisa

devam ettirdi.¹⁵Cumhuriyetin ilk yıllarında sayısı 900 civarında olan Manisa köylerinin büyük bölümünde okul yoktu.1923 yılında Manisa köylerinin %11.2'sinde okul vardı. 1950 yılında bu oran yaklaşık 4 kat artarak %43.3'e ulaştı.¹⁶Manisa'da Cumhuriyetin ilk yıllarında görev yapan öğretmen sayısı 100 ü ancak buluyordu ki bu yıllarda ilin köy mevcudu 900 civarında idi.¹⁷Bu yıllarda kenttin bir ortaokulu vardı. Manisa'da eğitim öğretim olanaklarından nüfusun büyük çoğunluğu yararlanamamaktaydı. Yeni Türk harflerin kabulüyle birlikte Millet Mektepleri okuma yazma öğretimindeki boşluğun giderilmesinde önemli rol üstlendi. Bu yıllarda Millet Mekteplerindeki okuma yazma kurslarına devam edenlerin sayısı 50.000 e ulaştı.¹⁸Lise ancak 1945 yılında açılabilir. Eğitim olanaklarının her köye ve kesime ulaşmadığı bu dönemde Halkevinin açılışı Manisa'nın kültürel yaşamında önemli bir eksikliğin giderilmesinde katkı sağladı.

Manisa Halkevi,24 Şubat 1933 tarihinde açıldı ve faaliyetini sürdürdüğü yıllarda çevresinin bir kültür merkezi olma özelliğini kazandı. 1932 yılında faaliyete başlayan 14 Halkevinin bir denemeden öteye gidip, başarılı sonuçlar ortaya koyması ile, Halkevlerinin sayısı her geçen yıl giderek arttı. Manisa Halkevi 'de 1933 yılında faaliyetine başlayan ve faaliyetini sürdürdüğü yıllarda da çevresinin bir kültür merkezi olma özelliğini koruyan bir Halkevi olmuştur.20 Şubat 1933 tarihinde merkez Manisa olmak üzere, 1934 de Kula, 1935 de Alaşehir, 1936 da Turgutlu, Salihli ve Akhisar, 1937 de Kırkağaç, 1938 de is Demirci Halkevi faaliyete başlamışlardır.¹⁹ Kuruluşunun ilk yılında Manisa Halkevi şube faaliyetlerini düzenlemeye çalıştı.²⁰ 1 salon ve 11 odadan oluşan binada çalışmalarına başlayan Halkevinin açıldığı ilk yılda spor kolu, köycülük kolu, halk dershaneleri ve kurslar şubesi ile çalışmalarını yürütmüştür. Oldukça fazla sorunlarla faaliyete geçen şubeler başlangıçta çalışma güçlükleri yaşamışlardır. Yukarıda saydığımız şubeler gibi temsil kolu da sahnesi olmadığından pek fazla etkinlik gösterememiştir.²¹

Kuruluşu'nun ilk yıllarında Manisa Halkevi'nin dokuz şubesinin yönetimi şu kişilerden oluşuyordu.²²

Dil, Tarih Ve Edebiyat; Başkan: Öğretmen Çağatay Uluçay, Üyeler: Avukat Mithat Turanlı, Dr. Necdet Otaman, Öğretmen Vahit Kurşuncu, Öğretmen İbrahim Gökçen

Ar; Başkan: Öğretmen Feriha Selen, Üyeler: Diş Doktoru Vehbi Kutengin, Öğretmen Cemal Oygan, Öğretmen Halil Er, Öğretmen Akif Saydam

Gösteri; Başkan: Spektör Celal Gürsoy, Üyeler: Öğretmen Kerim Kudat, CHP Sekreteri İhsan Aralongun

Spor; Başkan: Dr Şevket Kırbaş, Üyeler: Tüccar Faruk Çelebi, Dr Ali Rıza Ünlü, Ziraat Fen Memuru Cevat Noyan, Tüccar Kadri Çorapçı

¹⁵ Bkz. Çağatay Uluçay- Besim Darkot, " Manisa", *İslam Ansiklopedisi*, C.VII, s.296-298.

¹⁶ Hakkı Uyar, *Cumhuriyet Döneminde Manisa'da Eğitim*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1993, s.20-93.

¹⁷ H. Uyar, *agtez*, s.11-20.

¹⁸ *Başbakanlık Devlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Maarif İstatistikleri, (1933-1934)*, İstanbul 1935, s. 20-25.

¹⁹ *Anadolu*, 13 Kanun-i Sani 1933, *Yeni Asır*, 30 Teşrin-i Evvel 1934, *Anadolu*, 10 Kanun-i Sani 1934, *Halkevlerinin 1933 Yılı Faaliyet Raporları Hulasaları*, CHP Ankara 1934, *1937 Yılı Yıldönümü Broşürü*, *Geçen Yılda Halkevleri Nasıl Çalıştı*, CHP Genel Sekreterliği Ankara 1937, s.11.

²⁰ *Anadolu* 15 Mart 1933.

²¹ M.Şen, *agtez*, s.10-11.

²² *Gediz*, 11 (20.2.1938)

Sosyal Yardım; Başkan: Ağır Ceza Reisi Rasim Uz, Üyeler: Müdde-i Umumi Rıfat Güllü, Bayan Melek Gökmen, Hava Kurumu Muhasibi Rıza Akalp, Kültür İşyari Eşref Orcan

Halk Dershaneleri Ve Kurslar; Başkan: Ortaokul Müdürü Ziya Aysoy, Üyeler: Öğretmen Sakine Ünlü, Öğretmen Fahriye Güner, Başöğretmen Şükrü Ögen, Avni İşcan Kitapsaray Ve Yayın; Başkan: İnhisarlar Müdürü M. Dümer, Üyeler: Öğretmen Yahya Kaynak, Öğretmen Zehra Güngörün, Öğretmen Ziya İnal, Vilayet Umumi Meclis Başsekreteri Ferit Akşit

Köycülük; Başkan: Mektupçu Şevki Birsell, Üyeler: Dr. Enver Gürgen, Tahsil Şefi Sami Güner, Baytar Müdürü Kadri Baytan, Çiftçi Raşit Meriç

Müze Ve Sergi; Başkan: Başöğretmen Emin Moral, Üyeler: Çiftçi Selahattin Ayrall, Halkevi Sekreteri Kenan Sözen, Öğretmen Nazmi Bayçın, Kültür İşyari Zeki Devocioğlu

Manisa Halkevi şubelerinin yönetiminde yer alan kişileri mesleki açıdan inceleyecek olursak büyük çoğunluğunu öğretmenlerin oluşturduğu görülmektedir. Öğretmenler Cumhuriyetin inşasında çok önemli roller üstlenmiş, Türk İnkılabının toplumsal tabanda benimsetilmesinde "İnkılabın Misyonerliği" görevini yapmıştır.²³

Kütüphane Şubesinin Halk Eğitime Yönelik Çalışmaları

Halkevleri, buldukları yerlerde halk kütüphanesi bulursa dahi, kendi kütüphanelerini kurmak zorundadırlar. Bir halkevinin açılabilmesi için en az üç şubesinin kurulması ve bunlar içinde bir kütüphanesinin de bulunması zorunluluğu vardı.²⁴ Bu zorunluluk bile Halkevlerinin nasıl bir eğitim ve aydınlanma anlayışı içinde olduklarını göstermesi açısından önemlidir. Bir çok yerde halkevi kütüphaneleri amacına ulaşmış, hatta buldukları yerin halk kütüphanesi görevini görmüşlerdir.²⁵ Halkevi kütüphanelerinin çalışmalarına girmeden önce, 1944-1945 yılına ait kitaplık, kitap ve okuyucu sayısı ile ilgili bir karşılaştırma yoluna gidilirse şu tablo ile karşılaşılır.²⁶

	Sayı	Kitap	Okuyucu	Gider
Genel Kitaplıklar	82	658.698	908.953	215.050
Halk Okuma Odaları	230	17.657	39.881	15.165
Halkevi Kütüphaneleri	395	648.408	1.373.672	141.272
Halk Odaları	366	73.681	485.984	153.541
Toplam		1.398.444	2.808.490	525.028

Kütüphaneler, halkevlerinin açık olduğu saatleri göz önünde bulundurarak, mümkün olduğu sürece, halka hizmet vermekten kaçınmamışlardır. Bölgelerin özelliklerine göre çalışma saatleri değişmiştir. Genelde mesai saatinin bitiminden sonra memurların kütüphanelerden faydalanmasını sağlamak, ısınma ve ışıktan yoksun olan öğrencilere hizmet vermek için kütüphane çalışma saatleri bölgelere göre saat 19.00 dan 22.00 ye kadar çıkarılmıştır. Halkevi kütüphaneleri mümkün olursa sabah saat dokuzdan gece 21, 22 ye kadar açık bulundurulmalıdır. Cumartesi ve Pazar günleri açık olması lazımdır. ²⁷Böylelikle her halkevi kütüphanesi halka sun

²³ Hakkı Uyar", Cumhuriyetin İlk Yıllarında Manisa'nın Eğitim ve Kültür Hayatına Genel Bir Bakış", *Manisa'ya Bakış*, (Kültür, Sanat, Aktüalite Dergisi), Yıl 1, Sayı 2, s.39.

²⁴ Şerafettin Turan, *Türk Tarihi ve Kültürü*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2014.s.35.

²⁵ Yaşar Karayalçın, *Kütüphanelerimize Umumi Bakış*, Ankara 1952, s.9.

²⁶ Muzaffer Erol, *Halk Kütüphaneleri, Türk Kütüphaneciliği*, 14,4(2000), 472-479.

²⁷ Uluğ İğdemir, *Halkevi Kütüphaneleri İçin Rehber*, Ankara 1941,s.61.

Geçmişten Günümüze Manisa

Halkevleri Çalışma Talimatnamesinin 89. maddesinde, “Kütüphaneler, halk bilgisinin ilerlemesinde başlıca amildir. Bu sebeple her Halkevinde bir okuma odası ve kütüphanenin bulunması, halkevlerinin ilk kurulma şartlarından sayılır” ifadesi yer almaktadır.²⁸ Halk terbiyesi ve eğitimiyle uğraşan bu kültür kurumlarının önce bir kütüphane kurmaları gayet doğaldır ve gereklidir. Bu amaçla Manisa Halkevi açılır açılmaz Mart 1933'te Kitapsaray ve Yayın Şubesi oluşturulmuş önemli denebilecek güzel bir kitaplık kurulmuştur.

Halkevinin köycülük, Halk dershaneleri ve kurslar şubesi ile kütüphane yayın kolları ilk yıllarda esaslı bir faaliyet gösterememişlerdir. Kütüphane ve yayın kolunun bir tek okuma odası mevcut olup okuma odası da gece gündüz okuyucuya hizmet vermiştir.1933'lerden 1950'ye değin Halkevi, okuma odaları ve kitaplıklarıyla ilin kültür yaşamında önemli bir yer tutmuştur. Kurum, kitaplık dışında yayıncılık, sergi, tiyatro vb. alanlarda etkinlik göstermiştir.²⁹ Gece gündüz demeden okuyucuya hizmet veren kütüphanede 1934 yılında toplam 954 cilt kitap bulunuyordu.³⁰ Bu sayı 1946'da 2932'ye ulaşmıştır.³¹

1935 yılında Türkiye genelinde 106 bin cilt kitap birikimi gerçekleştirilmiş ve halkın hizmetine sunulmuştu. Bir yıl içinde 620.687 kişi halkevlerindeki kitaplardan faydalanmıştı. Ankara Halkevi'nde 18.953 kitabı bir yıl içinde 16.539 kişi okuduğu halde, Kayseri'de 3.110 kitabı 27.730 kişi okumuştur. Muğla'da 1.015 kitabın 12.00 kişi tarafından okunduğu Kula'da 731 kitabı 11.975 kişi okumuştur.³²

Diğer yandan halkevlerinde kitap koruma ve okumayı sevdirmek amacıyla, kitabı tanıtmaya, kitap sevgileri ve kitap geceleri düzenleme ve kitaplığa gelenleri çeşitli vasıtalarla halka bildirme ve ciltsiz kitapları ciltleme yolunda önemli çalışmalar da yapılmıştır. Bu tür çalışmalarda başarı gösteren halkevleri ise, Sivrihisar, Sultanhisar, Bandırma, Edremit, Üsküdar, Şişli, Gölcük, Ankara ve Manisa olmuştur.³³

1937-1938 yıllarında Manisa'nın yedi ayrı köyünde okuma odası açılmıştır. Okuma odalarına halkeviden gönderilen kitapların yanı sıra değiş tokuş yoluyla kitap temin edilmiş, köylülerin sekiz ayrı günlük gazeteden yararlanmaları da sağlanmıştır. Kitapsaray da bir de çocuk kütüphanesi kurularak çocuklar için uygun kitaplar temin edilmiştir. 1939 yılında hizmete açılan yeni kitapsaraya aynı yıl 12 okuma odası daha eklendi. Bunlar Mahfeller, Seklik, Sarı Ahmetli, Koruköy, Büyük Sünbüller, Tevfikiye, Kıranciftlik, Yenice, Küçük Yenice, Kalemler, Sincan, Kepenkli köyleridir.³⁴ Bu okuma odaları Türk Devriminin köylerde kökleşmesinde büyük rol oynamıştır. 1938 yılında tam kapasiteyle halka hizmet eden okuma odaları arasında Manisa-Horozköy, Muradiye, Karaoğlanlı, Saruhanlı, Selimşahlar, ilk sıralarda yer almaktadır.³⁵ Manisa ve ilçe halkevlerinin kütüphane şubelerinden il genelinde ciddi bir okuyucu kitlesine sahip oldukları anlaşılmaktadır.

Bir kültür yuvası olarak görülen halkevleri, bu görevlerini yerine getirirken öncelikle kendi koşullarından çok yöredeki halkın koşullarını göz önüne almıştır. Kütüphaneler de yörelere göre, halkı okumaya ve kütüphaneyi kullanmaya sevk etme politikası izlemiştir. Bunun için kitap okuma yarışmaları, ocak başı kitap okuma

²⁸ *Halkevleri Çalışma Talimatnamesi*, Ankara 1940, s.24-27.

²⁹ M. Şen, *agtez*, s.22

³⁰ *Halkevlerinin 1934 Senesi Faaliyet Raporları Hulasası*, s.79.

³¹ *Ulus*, 26 Şubat 1946.

³² N.Toksoy, *age*, s.318.

³³ *CHP 1945 Yılında Halkevleri ve Halkodaları*, s. 21-23.

³⁴ Müslime Şen, *a.g.tez*, s.23.

³⁵ “Okuma Odaları ve Halkevleri Neşriyatı”, *Ülkü*, Haziran 1939, XIII/ 76, s.365-366; *CHP 1939'da Halkevleri*, s. 26-27

sohbetleri, okuması yazması olmayan kişilere toplu kitap okuma günleri, dergi makalelerini yorumlama sohbetleri tarzında çalışmalara önem verilmiştir. Bazı kütüphanelerde bilimsel araştırma yapan kişilere özel odalar ayrıldığı da faaliyet raporlarında görülmektedir. Kütüphanelerde okuma odaları ve kitap rafları farklı yerlerde. Kütüphanelerin çalışma saatlerine bakıldığında, kullanıcıya ne kadar önem verildiği görülebilir.³⁶

Şubenin düzenli olarak yürüttüğü bir başka etkinlikte halkevi yayınlarından ve halkevi kütüphanesine gelen kitaplardan oluşan kitap sergileridir. Bu sergiler her yıl düzenli olarak sürdürülmüştür.³⁷ Bu şubenin öncülüğünde ve diğer şubelerin de katılımlarıyla Tarihi Eserleri Koruma Cemiyeti” kurulmuştur. Bu şubenin en önemli etkinliği hiç kuşkusuz kitap ve dergi yayınıdır. Özellikle tarih kitapları yayınında diğer halkevleri arasında önemli bir yer aldığı da bilinmektedir. Kitap yayınında Ankara Halkevi 50 kitap ve broşürle başta gelmektedir. Ondan sonra Eminönü, İzmir, Aydın, Gaziantep, Balıkesir, Bursa, Kayseri, Zonguldak, Bergama, Konya, Adana, Manisa en çok yayını olan halkevleri olmakla birlikte Ordu, Samsun, Sivas, Mersin, Kastamonu ve Diyarbakır Halkevleri de ikinci sırada yer almışlardır.³⁸ Manisa Halkevi'nin çoğunluğunu M. Çağatay Uluçay ve İbrahim Gökçen'in araştırmalarının oluşturduğu bilim dünyasına da çok ciddi katkılar sağladığı yayınlarının sayısı kapatıldığı tarihlerde 20'ye ulaşmıştı. Manisa Halkevi'nin yayınladığı eserler şunlardı:³⁹

- 1- N. İlhan Berk, Güneşi Yakanların Selamı, İstanbul 1935
- 2- Şevket Kırbas, Zehirli Gaz Ve Korunma Tedbirleri, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1937
- 3- Cenap Refik Orkun, Manisa Coğrafyası, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1937.
- 4- Cumhuriyetin 15. Yılında Manisa, Kemal Matbaası, İstanbul 1938.
- 5- Halit Giray-Nefi Vural, Halk Zehirli Gazlara Karşı Kendini Ve Başkalarını Nasıl Koruyabilir? Yenyol Basımevi, İzmir 1939.
- 6- Çağatay Uluçay- İbrahim Gökçen, Manisa Tarihi (Manisa Tarihine Genel Bir Bakış I), Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1939.
- 7- M. Çağatay Uluçay, Saruhanoğulları Ve Eserlerine Dair Vesikalar (773 Hicri-1220 Hicri) Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1940.
- 8- Kamil Su, Mimar Sinan'ın Eserlerinden Muradiye Camii, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1940.
- 9- M. Çağatay Uluçay, Manisa'daki Saray-ı Amire Ve Şehzadeler Türbesi (849 Hicri-1296 Hicri), Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1941.
- 10- M. Çağatay Uluçay, XVIII. Yy'da Manisa'da Ziraat, Ticaret Ve Esnaf Teşkilatı I, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1949.
- 11- M. Çağatay Uluçay, Yunus'un Mezarı, Gediz Basımevi, Manisa 1943.
- 12- M. Çağatay Uluçay, XVII. Asırda Saruhan'da Eşkıyalık Ve Halk Hareketleri, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1944.
- 13- M. Çağatay Uluçay- İbrahim Gökçen- M. Rauf İnan- M. Azmi Önakin, Turist Gözü İle Manisa, Marifet Basımevi, İstanbul 1945.

³⁶ M. Erol, age,s.478

³⁷ *Ulus*, 12 Ağustos 1943; *Ulus* 15 Ağustos 1943, *Gediz* VI/64 (Mayıs 1943), s.16; *Gediz*, VIII/86 (1.Kasım 1945), s.15.

³⁸ CHP Halkevleri ve Halkodaları 1944, s. 6-10

³⁹ Hasan Taner, *Halkevleri Bibliyografyası*, Ankara 1944, s.44-45. Ayrıca başka bir liste için bkz; “Manisa Halkevi Yayınları”, *Gediz*, 101-102, (Ekim-Kasım 1947), Müslime Şen, “Manisa Halkevi Yayınları Ve Yerel Tarih Çalışmaları Örneği”, DEÜ, AİİTE, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt:II, Sayı:6-7, Yıl:1996-1997, İzmir 1997, s.147-157.

Geçmişten Günümüze Manisa

- 14- İbrahim Gökçen, XVI Ve XVII. Yy Vesikalarına Göre Manisa'da Deri Sanatları Üzerine Bir Araştırma, Marifet Basımevi, İstanbul 1945.
- 15- Vakıf Armağan, Manisa Arkeoloji Müzesi Kılavuzu, Marifet Basımevi, İstanbul 1946
- 16- İbrahim Gökçen, Sicillere Göre XVI ve XVII. Asırlarda Saruhan Zaviye Ve Yatırları, Marifet Basımevi 1946.
- 17- İbrahim Gökçen, 16. Ve 17. Asır Sicillerine Göre Saruhan da Yörük Ve Türkmenler, Marifet Basımevi, İstanbul 1946.
- 18- M. Çağatay Uluçay, Saruhanoğulları Ve Eserlerine Dair Vesikalar II, Marifet Basımevi 1946.
- 19- İbrahim Gökçen, Manisa Tarihinde Vakıflar Ve Hayırlar (Hicri-954- 1060) Kitap I, Marifet Basımevi, İstanbul 1950.
- 20- İbrahim Gökçen, Manisa Tarihinde Vakıflar Ve Hayırlar (Hicri 1060- Miladi 1650'den Sonra) Kitap II, Marifet Basımevi, İstanbul 1950.
- 21-

Manisa Halkevi kütüphane ve yayın şubesi, faaliyetini sürdürdüğü yıllarda yalnızca okuyucularına hizmet etmekle kalmayıp ciddi bir yayın faaliyetiyle de Manisa'nın tarihi, edebi, kültürel ve folklorik yönlerini gün ışığına çıkaracak araştırmaları okuyucuların hizmetine sunmuştur. Bu araştırmalar birinci elden kaynaklara dayalı olarak yapılmış olup halkevinin önemli yayın organı olan Yeni doğuş⁴⁰ ve Gediz⁴¹ dergilerinde yayınlanmış ve kitap olarak da basılmıştır. Yalnızca bu faaliyetleri bile Manisa Halkevi'nin büyük bir kültür mirasını gün ışığına çıkartması anlamına gelir ki, bu araştırmalar günümüzde dahi araştırmacıların yararlandıkları en temel başvuru kaynakları arasındadır. Manisa Halkevi'nin bu şubesi, çevrede büyük bir kültür ve yayın merkezi olma özelliğini çalışmalarını devam ettirdiği yıllarda korumuş ve sürdürmüş olup kentin eğitim ve kültür yaşamında önemli bir mihenk taşıdır.

Halk Dershaneleri ve Kurslar ve Güzel Sanatlar Şubelerinin Halk Eğitimine Yönelik Çalışmaları

Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi; Halkevlerinin yaygın eğitim alanında en önemli işleve sahip şubesiydi. Bu kolun amaçları, okuma ve yazmayı halk arasında geniş ölçüde yaymak, halkın bilgisini artıracak dil ve uzmanlık kursları açmak, teknik bilgileri halkın arasında yaymak, el sanatlarını teşvik etmektir.⁴²Açılan kurslar arasında, Türkçe, okuma yazma, dikiş nakış, bağcılık, arıcılık, şapkacılık, çiçekçilik, yabancı dil, tarih ve yurt bilgisi resim, müzik, fotoğrafçılık, kitap ciltlemek yer almaktaydı.⁴³Açılan kurslarda genellikle halkın ekonomik ve gündelik faaliyetlerinde çevrenin özellikleri ve ihtiyaçları gözetilmiştir. Halkın ayağına kadar götürülen bu hizmetler tam anlamıyla halk eğitimi uygulamalarının başarılı örnekleriyle doludur.

Okuma yazma oranının artmasında, halkın mesleki anlamda çeşitli beceriler kazanmasında, toplumsal alanda kültür düzeyinin yükseltilmesinde önemli bir rolü olan bu şube aynı zamanda halkçılık ilkesinin taşrada, kasaba ve kentlerde uygulanması ve bilinçli bir halk kitlesi oluşumuna da katkı sağlamıştır.

Halkevinde verilen kurslar ve toplantılarda önemle üzerinde durulan konulardan biri de köylerde okul binaları ve ilkokul seferberliği işleridir. Bu toplantıların sık sık düzenlenmesi çevre köylerin iktisadi ve kültürel kalkınmasında

⁴⁰ .Necdet Bilgi, Yenidoğuş, Manisa Halkevi Dergisi, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.17 (Mart 2001).

⁴¹ Necla Türkçapar Günay, *Gediz Bibliyografyası*, İzmir 1999. Necdet Bilgi,

⁴² Uluğ İğdemir, "Halkevleri ve Halkodaları", *Atatürk ve Halkevleri*, Ankara 1974, s.124

⁴³ *CHP Halkevleri İdare ve Teşkilat Talimatnamesi*, Ankara 1940, s.s.67.

oldukça etkili olmuştur. Böylece Manisa Halkevinin bu şubesi köyün her alanda kalkınması yolunda üzerine düşen görevi başarıyla yerine getirmiştir.⁴⁴

Manisa Halkevinin Halk Dershaneleri Ve Kurslar Şubesi de başta halkı okur yazar hale getirmek amacıyla merkezi bir durumda olan üç ilkokulda okuma yazma kursları açmıştır. Cezaevinde de dört öğretmenin nezaretinde sürdürülen kurslardan 114 yurttaş yararlanmıştır. İngilizce, Fransızca, zehirli gazlardan korunma, pasif korunma uçak modelciliği, biçki dikiş, garsonluk kursları da yoğun bir ilgiyle izlenmiştir. Yalnızca bir yılda zehirli gazlardan korunma kurslarından 642 kişi yararlanırken, 1943 yılında sadece 2. Teşrin ayında bu kurslardan yararlananların sayısı 214'tür.⁴⁵ Halkevleri dönemin koşulları içinde halkı bu güç koşullara hazırlıklı hale getirme görevini de üstlenmiştir. 1930'lu yılların sonunda yaklaşan savaş tehlikesine karşı her an halkı hem moral olarak hem de bütün yönleriyle hazırlıklı hale getirmek amacıyla gerçekleştirilen, zehirli gazlardan ve hava saldırılarından korunma kurslarına katılım ve halkı bu konuda toplumu bilinçlendirme çabaları oldukça önemlidir.⁴⁶

Halk dershaneleri ve kurslar şubesi, güzel sanatlar şubesi ile ortaklaşa düzenledikleri etkinliklere katılım oldukça fazladır. Fotoğraf, resim ve müzik çalışmalarına ise katılım daha fazla olmuştur. ⁴⁷ Bu çalışmalara Halkevinde sürekli olarak devam edilmiş ve 1943 Haziran ayında Halkevinin mandolin ve koro topluluğu tarafından ev radyosunda iki müzik gecesi yapılmıştır. Bu gecelerde çoğu zaman çocuklar tarafından da kısa temsiller verilmiştir. Resim ve müzik eğitimini yanı sıra fotoğraf ve resim sergileri halkın büyük ilgisini çekerken estetik bilincin yerleşmesine bu etkinliklerin katkısı önemli yer tutar. Atölyeler kurularak, fotoğraf ve resim dışında heykel alanında da çalışmalar yürütülmüştür. Amatör ve uzmanları bir araya toplayarak yapılan etkinlikler yetenekli gençlerin yetişmelerine önayak olmuştur. Manisa'nın bir kültür, eğitim ve sanat merkezi olmasında Halkevinin rolü yadsınamaz.⁴⁸

26 Ocak 1945 tarihinde bir ay süreyle Halkevinde 6. Amatör resim sergisi açılmıştır. Sergide derece alan eserler Ankara'da açılacak 6. Amatör resim sergisinde gösterilmek üzere genel sekreterliğe gönderilmiştir. Şubat ayı içinde ise İngiliz Kültür Heyeti tarafından "İngiliz Öğretim Müesseseleri Fotoğraf Sergisi" açılmıştır. Devam eden kurslara ilaveten ilkokul öğretmenleri içinde " mesleki müzik kursu " açılmıştır. Mayıs ayında ortaokul öğrencilerinin bir yıllık çalışmalarının ürünü olan resim sergisi açılmıştır. Aynı yıl bir de piyano kursu açılmıştır. Halkevi salonunda Salı, Cuma ve Pazar günleri müzikli oyun ve koro kursları çalışmalarını düzenli olarak sürdürmüşler ve sık sık düzenlenen tören ve balolarda halka çalışmalarını sergilemişlerdir. Şube çalışmalarını, Halkevinin faaliyette bulunduğu dönemlerde düzenli olarak sürdürmüştür.⁴⁹

Şubenin çalışmaları yalnızca halka yönelik olmamıştır. Aynı zamanda ilkokul öğretmenleri için mesleki müzik kursu açılarak buna bütün ilkokul öğretmenleri katılmıştır. Ev içi faaliyetlerinin yanı sıra Manisa Cezaevinde Cumhuriyet Savcılığının yardımıyla daimi bir dershane ve kütüphane açılması da sağlamış mahkûmların hayata hazırlanmalarına yardımcı olunmuştur. Bu etkinliklerin dışında güzel

⁴⁴ M.Şen, bkz. agtez.

⁴⁵ *Anadolu*, 23 Mart 1939; *Anadolu* 9 Mayıs 1939, *Gediz* 6/71 (Kanun-ı Sani 1944), s.16; *Gediz*, 6/73 (Nisan 1944), s.16.

⁴⁶ *Gediz*, 6/71(Kanun-i Sani 1944).

⁴⁷ *Gediz*, VI/64(Mayıs 1943), *Ulus*, 8 Şubat 1944.

⁴⁸ M. Şen ,agtez.

⁴⁹ *Gediz*, VIII/(28.02.1946), s.17

sanatların gelişmesi için mandolin, piyano, keman, viyolonsel vb. saz kursları açılmış, emniyet görevlileri için “polis bilgisini arttırma”, özel idare memurları için “mahalli idare kanunlarının tatbikatı” hakkında açılan kurslardan başarılı sonuçlar elde edilmiştir.⁵⁰

Temsil Şubesinin Halk Eğitimi Alanındaki Katkıları

Yeni Türkiye'nin oluşum aşamasında yapılan yeniliklerin başlıca amacı toplumu Osmanlı dönemi alışkanlıklarından koparmaktı. Bunu gerçekleştirmek ve yeni neslin Cumhuriyet ilkelerine uygun bir toplum haline gelmesini sağlamak

Cumhuriyet yönetim şeklinin devamlılığı açısından önemliydi. 1930'lar Türkiye'deki okuma yazma oranı düşüklüğü, devrimleri tanıtmada görsel öğeleri ön plana çıkarmayı gündeme getirmişti. Böylece sanat ve sanat dallarından tiyatro; yenilikleri halka anlatmada kullanılmaya başlandı. “inkılap temsilleri” bu amaçla Halkevlerinde oynatılarak “yeni döneme uygun birey yetiştirme aracı olarak kullanılmıştır.⁵¹ Halkevlerinde sergilenen tiyatro oyunları diğer adıyla inkılap temsilleri, Türkiye Cumhuriyeti' nin yeni yurttaşlık modeli oluşturma sürecine önemli katkı sağlamıştır. İnkılap temsilleri aracılığıyla okuma yazma oranının düşük olduğu kitlelere ulaşılarak Cumhuriyetin ilkelerinin benimsetilmesi amaçlanırken; hurafe ve batıl inançlardan arınmış, laik, gerçekçi bir vatandaş profili oluşturma çabası temsillerdeki diyaloglarda gözlenmektedir.⁵²

Halkevinin bu şubesinin amacı halkın eğitilmesi konusunu tiyatro oyunları ve temsiller düzenleyerek gerçekleştirmeye çalışmaktı. Böylelikle tiyatro sevgisinin ve zevkinin kökleşmesinde etkili olan şube yetenekli sanatçıların yetişmesine de olanak sağlamıştır. Halkevlerinde verilen temsillerin amacı resmi ideolojiyi tiyatro aracılığıyla halka yaymaktır.⁵³ Bu nedenle 1933 yılında inkılap temsillerinde bir üretim patlaması yaşanır. Ancak Manisa Halkevinin Gösteri Şubesi ilk günlerde sahne yokluğundan dolayı fazla etkinlik gösteremedi. 1934 yılında sahne gereksinimini karşılayabilmek için çalışmalara başlandı.⁵⁴ Sahne yapımının gerçekleşmesinin ardından temsillerin sergilenmesinde önemli bir artış gözlemlendi. Oyunların büyük çoğunluğunu Cumhuriyet ideolojisini halk tabanına yayma amacını taşıyan inkılap temsilleri oluşturmuyordu. 1937-1938 yılı içinde bu temsillerden Halkevi sahnesinde sergilenenler arasında Canavar, Oğuzlar, Yalnız Bir Kelime, Himmetin oğlu, Mavi Yıldırım, Tırtıllar, İstiklal, Kahraman, Ergenekon, Çoban, Ana, Mahcuplar, Yanık Efe, Kanun Adamı, Kör, Şenlik Palas, Babaların Günahı, Kavga Sonu, Bir Kayıp Aranıyor gibi oyunlar büyük ilgi görüyordu.⁵⁵ Bu oyunlardan bazıları defalarca sergilenirken, bunun dışında radyo ve amfikatör tesisatı ile bazı piyesler radyo oyunu olarak sunulmuştur. Kör, Himmetin oğlu gibi oyunlar ise Köycülük Şubesiyle işbirliği

⁵⁰ “Manisa Halkevinde Açılan Kurslar”, *Ulus*, 12 Ağustos 1943; “Manisa Halkevinde Dil ve Müzik Kursları”, *Ulus* 31 Temmuz 1943 ; *Ulus*, 26 Şubat 1946; Ayrıca bkz. *Gediz*, 23(1Mart 1939), s.17-18.

⁵¹ Özgür Şahap Varnal, *Türkiye'de 1932-1950 Sürecinde Halkevleri Temsil Şubelerinin Yurttaş Eğitimine Katkıları*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2008. Ayrıca bkz. Hamdiye Algan, *Halkevlerinde İnkılap Temsilleri (1932-1951)*, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2011. Nurhan Karadağ, *Halkevleri Tiyatro Çalışmaları*. Ankara: Kültür Bakanlığı. 1998,s.66

⁵² Ö.Ş. Varnal, ag tez, s.223.

⁵³ Levent Boyacıoğlu, “Tek Parti Döneminde İnkılap Temsilleri”, *Tarih ve Toplum*, 27/102 (Haziran1992),s.30. Manisa Halkevinde verilen oyunların bir listesi için bkz. N.Karadağ, age,,s.261.

⁵⁴ *Yeni Doğu*, 8 (1 Haziran 1934), s.15.

⁵⁵ *Gediz*, 11 (20 Şubat 1938), s.2 ; *Ulus*, 12 Aralık 1937.

yapılarak gerçekleştirilen köy gezilerinde çevre il, ilçe ve köylerde de sahneye konmuştur.⁵⁶

Şube, spor kuruluşları ile okulların temsilcilerini de destekleyerek Halkevi sahnelerinden yararlanılmasını sağlamıştır. Bu yıllarda şubenin temsilcilerinden 11.062 kişi, spor şubesinin temsilcilerinden 6200 kişi, okulların temsilcilerinden de 7700 kişi yararlanmıştır. 1939 yılında 11 temsil verilirken, İstanbul Şehir Tiyatrosu sanatçılarının da Manisa'ya gelmesiyle tiyatro sevgisinin kazandırılmasında önemli başarılar elde edilmiştir.⁵⁷

Tiyatro oyunlarının yanı sıra Karagöz gibi orta oyunlarını da sergileyen şube, bunlardan elde ettiği gelirleri Erzincan depreminden zarar görenlere ulaştırarak sosyal dayanışma ve yardımlaşmada çevreye öncülük ediyordu. Sadece Şubat 1938-Şubat 1939 tarihleri arasındaki bir yıllık süreçte 21.633 kişinin temsilcileri izlediği göz önünde bulundurulursa,⁵⁸ o yıllarda ülkemizde tiyatro ihtiyacını karşılayacak imkân ve tekniklerin de azlığı dikkate alındığında halkevinin bu çalışmalarının değeri daha iyi anlaşılacaktır.

Köycülük Şubesinin Halk Eğitime Yönelik Çalışmaları

Halkevlerinin 104. maddesi Köycülük Şubesinin görevlerini şöyle açıklar. “*Köylerin sosyal, sıhhi, bedii gelişmelerine ve köylü ile şehirli arasındaki karşılıklı sevgi ve yardımlaşma duygularının kuvvetlenmesine çalışmaktır*”.⁵⁹ Manisa Halkevinin öncü şubelerinden olan Köycülük Şubesi İlk çalışma yılında köylere düzenlenen gezilerde köylülere yapılan konuşmalarla köylünün kültür düzeyinin yükseltilmesine çalışılmıştır. Köyün kalkınması, köylü ile kentli arasındaki bağlılığın artması, temiz ve zengin Türk köyünün yaratılması konusunda başarılı çalışmalar sergilemiştir.⁶⁰

Köy kalkınma ülküsünü çalışmalarına rehber alan şube, bu program dâhilinde çalışarak köyün gelir yollarını genişletmek, köylünün zirai bilgisini arttırmak amacı ile köylerde çeşitli kurslar da açmıştır. Bu amaçla mevcut 170 köy üç bölgeye ayrılmış, her ayın ilk haftasında bir bölge kursa tabi tutulmuştur. Bu kurslarda köy kanunu, ziraat işleri, hayvan bakımı, bulaşıcı hastalıklar, sıtma ile mücadele, genel sağlık bilgileri, nüfus, kültür işleri ve köy asayışı konularında bilgiler verilmiştir. Her devreye en az 200 kişi devam etmiştir. Ayrıca kurslarda konulara uygun filmlerde gösterilmiştir.⁶¹ Köylere yapılan gezilerde kitap, gazete ve dergi dağıtımı da Manisa Halkevinin bu şubesi eliyle yapılmıştır. Köycülük Şubesi her köy gezisinde 5-6 köyü birden geziyordu. 1938-1939 arasındaki bir yıllık dönemde gezilerek taranan köy sayısı 14'ü bulmuştu. Gezilerde sosyal yardım şubesinin de katılımıyla halk sağlığı konusunda köylülere bilgiler veriliyor, hasta muayene ve tedavileri de gerçekleştiriliyordu.⁶² Bu şube, köy gezilerinin dışında, tiyatro oyunlarının sergilenmesi ile de halk eğitime katkı sağlamış olup, halk dershaneleri ve kurslar şubesi ile işbirliği yapılarak köylü çocukların okutulması sağlanmıştır. Köylerde

⁵⁶ “Temsil Kolu Köylere Giderek Temsiller Veriyor”, *Ulus*, 23 Ocak 1938, *Gediz* 23 (1 Mart 1939), s.12.

⁵⁷ *Anadolu*, 31 Kanun-ı Sani 1939; *Anadolu* 9 Şubat 1939, ; *Anadolu* 12 Mart 1939; *Gediz*, 23 (1 Mart 1939)s.12

⁵⁸ *Gediz*, 23(1 Mart 1939), s.12; *Gediz*, 7/78 (1 Mart 1945), s.15; *Gediz*, 8/89 (Şubat 1946),s.10-11.

⁵⁹ *Halkevleri Çalışma Talimatnamesi*, Ankara 1940,s.27-29, Sadık Karagöz, *Manisa İli Kütüphaneleri*, Ankara 1974, s.68.

⁶⁰ U.İğdemir, age, s.125

⁶¹ *Anadolu* , 10- 15-17 Kanun-ı Evvel 1937; *Anadolu* 2-7 Şubat 1937; *Anadolu* 2 Şubat 1938; *Anadolu* 18 Haziran 1938; *Anadolu* 5 Teşrin-i Evvel 1938; *Gediz* ,11(20 Şubat 1938),s.16-17.

⁶² *Ulus*, 5 Ağustos 1943; *Ulus* 24 Ağustos 1943; *Ulus* 2 Eylül 1943; *Gediz* VII/78 (1Mart 1945),s.15.; *Gediz* VII/79 (1 Nisan 1945), s.15; *Gediz* VII/80, (1 Mayıs 1945), s.15; *Gediz* VIII/89 (28 Şubat 1946),s.9-10.

özellikle Manisa'nın dağ köylerinde okuma yazma oranının düşük olduğu dikkate alınırsa bu şubenin işlevi daha iyi anlaşılır.

Köycülük Şubesinin Manisa Köylerinde açmış olduğu okuma odaları da köyün ve köylünün kültürel kalkınmasında oldukça etkileri olmuştur. 1939 yılında Manisa Halkevinin Horozköy, Karaoğlanlı, Muradiye, Saruhanlı, Selimşahlar, Eğri, Uncuboz Köylerinde açık ve işler konumda okuma odaları faaliyet gösteriyordu.⁶³ 1940 yılında ise Akhisar, Alaşehir, Demirci, Gördes, Kırkağaç, Kula, Salihli, Soma, Turgutlu gibi kaza merkezleriyle Gölmarıara, Sarıgöl, Yayaköy nahiyelerinde köycülük şubeleri bulunuyordu.⁶⁴ Köylünün aydınlatılmasında radyo yayınına büyük önem veriliyordu. Köy kalkınması programı gereğince köylünün yurt sorunlarıyla da ilgilenmesi açısından Manisa'nın pek çok köyüne radyo ulaştırılmıştı. 1938 yılında radyoya kavuşan köyler arasında Saruhanlı, Yılmazköy, Hacırահmanlı, Hacihaliller, Çobanisa, Karaoğlanlı, Belen, Paşa, Koldere, Alibeyli, Gümölcineli köyleri de girmişti.⁶⁵

Halkevlerinin temel amacı kitlelerin inkılap ilkeleri uyarınca eğitimi olup; köycülük şubesi sayesinde gerek düşünüşte gerek yaşayışta modernleşme çabalarının en yavaş yürüdüğü kırsal kesim insanına ulaşmayı hedeflemiştir. Aydınla halk arasındaki uçurumu kapatmak, aydınlara halkın öz değerlerini yani ulusal kültürü tanıtırken, halka da uygarlığı ve Cumhuriyet rejiminin ilkelerini aşlamak yönündeki ikili hedef bu kolun çalışmalarında belirleyici olmuştur.⁶⁶

Müze ve Sergiler Aracılığıyla Halk Eğitimi

Bu şube 1940 yılında yönetmelik değişikliğiyle müze ve sergi şubesi adını almış , sergi ile ilgili bölüm sanat eserlerinin sergiler yoluyla tanıtılmasını, yörenin tarihi, folklorik vb. kültürel değerlerinin halka tanıtılması, halkevi dergilerinde ve kitap ve broşürlerle bu varlıkları koruma bilincini işleyen, halkı bilinçlendirici çalışmalara imza atmıştır.⁶⁷

Manisa tarih eserleri bakımından oldukça zengin bir ilimizdir. Manisa Halkevi bünyesinde kurulan Müze ve Sergi Şubesine bu anlamda epeyce sorumluluk da yüklemiştir. Değerli bir kadroyla faaliyetlerini yürüten şube TTK'nın yayınlarından da faydalanarak Manisa'nın tarihi değerini ortaya çıkaracak belge ve malzemenin toplanmasını sağlamıştır. Şube öncelikle Manisa il merkezinde bir müze kurulmasını sağladı. Dağınık olan tarihi malzemeler kurulan müze sayesinde düzenli bir hale getirildi. İlin antik döneme ilişkin haritasının çıkarılması ile ilgili arkeolojik ve etnografik çalışmalara yoğunlaşan şube üyeleri, Manisa tarihinin yazımı konusunda da kendi üzerlerine düşen görevi başarıyla yerine getirmişlerdir. Halkevi tarafından organize edilen Manisa tarihi araştırmaları o denli sistematik ve programlı yürütüldü ki bu gün pek çok akademisyen için vazgeçilemeyecek kaynak eserlerin yaratıcısı oldular.⁶⁸ Zaman zaman Kültür Bakanlığında Manisa'ya gelen uzmanlar tarafından incelemeler yapılarak, araştırma sonuçları konferanslarla halka sunulmuştur. Müze ve Sergi Şubesi 1937 tarihinden itibaren küçük el sanatları, ev işleri ile üzüm ve inkılap sergileri de düzenlemiştir. Şube halkevinde gerçekleştirilen önemli gün ve haftalarla ilgili törenlere de katılmıştır.⁶⁹ Müze Ve Sergi Şubesinin en önemli çalışmalarından biriside Manisa ve çevresinde bulunan önemli tarihi eserlerin

⁶³ *Ülkü*, VIII/76 (Haziran 1939), s.366.

⁶⁴ *CHP Halkevleri*, Ankara 1940, s.25.

⁶⁵ *Ulus* 15 Mayıs 1938.

⁶⁶ Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul 1967, s.55.

⁶⁷ 16. Yıldönümünde Halkevleri ve Halkodaları, CHP 1948,15.

⁶⁸ *Gediz*, 23 (1 Mart 1939), s.21.

⁶⁹ *Anadolu*, 24 Ocak 1937, *Anadolu* 20 Temmuz 1937, *Anadolu* 26 Temmuz 1937.

müzeye nakledilmesi işi olmuştur. Halkevince düzenlen gezilerde söz konusu tarihi eserlerin tespitine çalışılmıştır. Denilebilir ki Manisa da sistematik biçimde bilimsel yöntemlerle ilk müze çalışmaları halkevi eliyle gerçekleştirilmiştir. Yarık Kaya ve çevresine düzenlenen bir geziye İstanbul Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü Başkanı Bossert'te katılmıştır. Burada yapılan incelemelerde Manisa Dağının sarp bir kısmında yer alan ve Yarık Kaya adıyla bilinen yerde bulunan kalenin Etilere ait olduğu ortaya çıkarılmıştır. Şube kentin tarihi dokusuna sahip çıkacak faaliyetlerde de bulunarak, Manisa'da ki harap bulunan tarihi binaları restore ettirerek binaların yaşamasını sağlamıştır. Böylelikle şube Manisa ve çevresinde çok sayıda olan tarihi eserlerin tespitinde, korunmasında, bunlardan taşınabilir olanların müze kazandırılmasında ve yapılan çalışmaların halka duyurulup, sergilenmesinde küçümsenmeyecek başarılarla imza atmıştır.⁷⁰

Spor Şubesinin Spor Eğitimi Alanındaki Katkıları

Spor kolunun ilk yıllarda esaslı bir faaliyeti olmamıştır. 1934-1935 yılları içinde bir iki spor gezisi ve süre avından başka bir etkinlik gösterememiştir. Ancak 30 lu yılların sonlarına doğru Manisa Halkevi dışında açılan ilçe halkevlerinin spor şubelerinin açılması konusunda yoğun talepler sıklıkla CHP Genel Sekreterline iletilmiştir.⁷¹

Manisa Halkevinin spor kolu, bu alanda halka ve gençlere faydalı olabilecek önemli çalışmalar yapmıştır. Sporun kökleşmesine, sağlıklı ve dinç bir neslin yetişmesine çalışmıştır. Milli sporlarımızı canlandırmaya çalışmış, mahalli şartlar ve imkânlardan yararlanarak sporun her çeşidinin gençler arasında yayılmasında etkili olmuştur. Bu amaçla çeşitli spor karşılaşmaları düzenleyen şube, bulunduğu bölgede çeşitli spor kurumlarının gelişmesine de olanak sağlamıştır. Ayrıca çevre köy ve merkezlerle düzenlenen spor karşılaşmaları, toplumsal kaynaşmalara fırsat vermiştir ilk planda mahalli sporlarımızı teşvik etmiş ve dağcılık, kayak sporları kolları oluşturularak çalışmalara başlamıştır. Bu sporları geliştirmek için Ödemiş-Bozdağ'a düzenlenen gezi, bu sporun geliştirilmesinde bir aşama olmuştur. Ayrıca 1937-1938 yılı içinde atlı sporun geliştirilmesi için de bir Atlı Spor Kulübü kurulmuştur. Bunun yanında avcılık sporunun yaygınlaştırılması için de olumlu çalışmalar yapılmış, 1 Ağustos günü av bayramı olarak tespit edilmiştir. Şube çalışmalarını sürdürdüğü yıllarda futbolu yaygınlaştırmak için, çevre ilçelerin gençleri arasında spor karşılaşmaları düzenlenmiştir. Bu etkinlikler ile gençlerin kaynaşmalarına zemin hazırlamakla beraber, bir yandan da mevcut spor kuruluşlarını çoğaltmak ve takviye etmek için Bozkurt ve Okspor kulüplerinin kurulmasında da etkili olmuştur. Spor karşılaşmaları sadece Manisa ve çevresi ile sınırlı kalmamış, İzmir deki spor kulüpleriyle de işbirliği içine girmiştir.

Halkevi bahçesinde bir voleybol sahası açılarak, şehre beden terbiyesi tarafından gönderilen bir öğretmenin denetiminde çalışmalar sürdürülmüştür. Güreş sporunun yaygınlaştırılması için de çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar diğer şubelerle işbirliği kurularak devam ettirilmiştir.

Sonuç

Halkevlerinin halk eğitimi alanındaki faaliyetleri, her meslekten ve her kesimden yüzlerce vatandaşın bu kurum içinde kendini ve başkalarını yetiştirme imkânına erişmişlerine olanak sağladı. Cumhuriyet rejimi halkçılık temelinde halkevleri aracılığıyla ulusal bütünleşmeyi, eğitim ve kültür çalışmalarıyla inşa etmeye çalıştı. Türkiye Cumhuriyetinin Halkevleri deneyi, yirminci yüzyılın önde

⁷⁰ Gediz, IX/104(Nisan 1950).

⁷¹ Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Cumhuriyet Arşivi*, Arşiv No 3347, BCA, II/ 10.X.1138

Geçmişten Günümüze Manisa

gelen yaygın eğitim ve kültür girişimlerindedir. Manisa Halkevi örneği de bu girişimin halkalarından birisidir. Manisa Halkevi 1930- 1940'lı yıllar Manisa Şehrinin en önemli kültürel kurumu olmuştur. Manisa'nın münevver şahsiyetleri halkevinin Tarih-Dil-Edebiyat, Güzel Sanatlar, Temsil, Spor, Sosyal Yardım, Halk Dershaneleri ve Kurslar, Kütüphane ve Yayın, Köycülük, Müze ve Sergi Şubelerinde bir araya gelerek gerçekleştirdikleri faaliyetlerle kente canlılık kazandırmışlardır. Amatör ve uzmanları bir araya toplayarak yapılan etkinlikler yetenekli gençlerin yetişmelerine önayak olmuştur. Manisa'nın bir kültür, eğitim ve sanat merkezi olmasında Halkevinin rolü yadsınamaz. Manisa Halkevi bu anlamda Manisa kültür tarihinin de önemli bir kilometre taşıdır.

KAYNAKLAR

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Cumhuriyet Arşivi*, Arşiv No 3347, BCA, II/ 10.X.1138

Kitaplar

Başbakanlık Devlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Maarif İstatistikleri, (1933-1934), İstanbul 1935.

CHP 1939'da Halkevleri.

CHP Halkevleri, Ankara 1940.

CHP Halkevleri ve Halkodaları 1944.

CHP 1945 Yılında Halkevleri ve Halkodaları

CHP Halkevleri İdare ve Teşkilat Talimatnamesi, Ankara 1940.

ÇEÇEN, Anıl *Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri*, Gün Doğan Yay, Ankara, 1990 .

Erol, Muzaffer *Halk Kütüphaneleri, Türk Kütüphaneciliği*, 14,4(2000).

Günay, Necla Türkçapar *Gediz Bibliyografyası*, İzmir 1999.

Halkevleri ve Halk Odaları, CHP, Ankara 1944.

Halkevlerinin 1933 Yılı Faaliyet Raporları Hulasaları, CHP Ankara 1934, 1937 Yılı Yıldönümü Broşürü, Geçen Yılda Halkevleri Nasıl Çalıştı, CHP Genel Sekreterliği Ankara 1937.

Halkevleri Çalışma Talimatnamesi, Ankara 1940.

Halkevlerinin 1934 Senesi Faaliyet Raporları Hulasası.

Halkevleri Çalışma Talimatnamesi, Ankara 1940.

Karagöz, Sadık *Manisa İli Kütüphaneleri, Ankara 1974.*

İğdemir, Uluğ *Halkevi Kütüphaneleri İçin Rehber, Ankara 1941.*

İğdemir, Uluğ "Halkevleri ve Halkodaları", *Atatürk ve Halkevleri, Ankara 1974,*

Karayalçın, Yaşar *Kütüphanelerimize Umumi Bakış, Ankara 1952.*

Karpat, Kemal *Türk Demokrasi Tarihi, İstanbul 1967.*

Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2003.*

16. Yıldönümünde Halkevleri ve Halkodaları, CHP 1948.

Okçabol, Rifat Halk Eğitimi, Der Yayınları, İstanbul 1996.

Taner, Hasan *Halkevleri Bibliyografyası, Ankara 1944*

Toksoy, Nurcan *Halkevleri, Orion Yayınları, Ankara, Nurettin Atasayar, ; Halk Eğitiminde Halkevleri ve Okullar, İstanbul 1935.*

Şerafettin Turan, *Türk Kültür Tarihi, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2014.*

Makaleler

AKYÜZ, Kenan, "Türk Ocakları", *Bellekten*, Sayı 196, Ankara, 1986.

- Arıkan, Zeki "Halkevlerinin Kuruluşu Ve Tarihsel İşlevi", *Atatürk Yolu*, Yıl:12, C:6, Sayı:23, İstanbul Mayıs 1999.
- Bilgi,Necdet Yenidoğuş, Manisa Halkevi Dergisi,Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,C.17(Mart 2001).
- Boyacıoğlu,Levent"Tek Parti Döneminde İnkılap Temsilleri", *Tarih ve Toplum*, 27/102 (Haziran1992).
- Erdem,Tarhan " Kuruluşunun 25inci Yılı Halk Evleri, Dünyaya Örnek Bir Kültür Kurtuluşunun Hayatı", *Vazife*, Yıl 2, Sayı 15, Mart 1957.
- Güneş, Müslime "Adnan Menderes ve Halkevleri,"*Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi Journal Of Modern Turkish History Studies XII/25* (2012-Güz/Autumn).
- Güneş, Günver , Güneş ,Müslime,"Cumhuriyet Döneminde Manisa'nın Sosyo-Kültürel Yaşamında Halkevinin Yeri ve Önemi",*Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.VI/15 (2007).
- İnce, Özdemir "Halkevleri", *Hürriyet*, 19 Şubat 2006.
- Kansu,Ceyhun Atıf "Kemalizm Halk Okulları" *Halkevleri*, yıl:5, sayı:64, Ankara 1972.
- Özacun,Orhan"Halkevlerini Dramı", *Kebikeç*, II/3(1996).
- Şen,Müslime "Manisa Halkevi Yayınları Ve Yerel Tarih Çalışmaları Örneği", DEÜ , AİİTE, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt:II, Sayı:6-7, Yıl:1996-1997, İzmir 1997.
- Uluçay ,Çağatay, Darkot, Besim " Manisa", *İslam Ansiklopedisi*, C.VII.
- Uyar ,Hakkı ",Cumhuriyetin İlk Yıllarında Manisa'nın Eğitim ve kültür Hayatına Genel Bir Bakış", *Manisa'ya Bakış,(Kültür, Sanat, Aktüalite Dergisi)*,Yıl I, Sayı 2.

Tezler

- Algan, Hamdiye *Halkevlerinde İnkılap Temsilleri (1932-1951)*, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2011.
- Turgut, Erol *Halkevleri ve Halk Eğitimi (1932-1950)*. Ankara: Gazi Üniversitesi, yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1998.
- Şen, Müslime *Manisa Halkevinin Çalışmaları Ve Dergileri*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1992.
- Uyar,Hakkı *Cumhuriyet Döneminde Manisa'da Eğitim*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1993.
- Varnalı Özgür Şahap,*Türkiye'de 1932-1950 Sürecinde Halkevleri Temsil Şubelerinin Yurttaş Eğitimine Katkıları*,Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2008.

Gazeteler ve Dergiler

- Anadolu*, , *Ulus*,*Yeni Asır*,
Gediz, *Yenidoğuş*, *Ülkü*

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA KULA'DA İKTİSADİ HAYAT(1923-1933)

İbrahim İNCİ*-Emrah TULUM**

A. Ziraat

XX. yüzyılda Türkiye'nin bütün kazalarında olduğu gibi Kula, tarımsal etkinliği ağır basan bir yöre konumundadır. Cumhuriyetin ilk yıllarında çekirge istilaları, kuraklık ve çeşitli hastalıklar sebebiyle tarımsal faaliyetler olumsuz etkilenmiştir. Bunlardan bir tanesi de çekirge istilalarıdır. Örneğin; Mayıs 1919 tarihli bir arşiv belgesinde, Kula'nın çekirge istilasına uğradığı belirtilmiş ve bu konu hakkında İç İşleri Bakanlığına gerekli açıklama yapılmıştır. Yazıda Gediz havzasının çekirge istilasına uğradığı, olaya hemen müdahale edildiği ve çekirge imhasına başlandığı aktarılmıştır.¹ Yine, 1930 yılındaki çekirge mücadelesinde, toprak sürülerek ve çapa yöntemi ile toprağın aktarılması sağlanmış böylece daha fazla çoğalmasının önüne geçilmiş oldu.²

Osmanlı döneminde olduğu gibi Cumhuriyetin ilk yıllarında da çiftlikler karşımıza çıkmaktadır. Kula'daki bu tarım merkezlerinden bazılarını aşağıdaki tabloda vermeye çalıştık.

1932 yılı Kula'ya bağlı çiftlikler

Çiftlik Adı	Dönümü
Manaklar Çiftliği	150000
Çelinkos ve Tatlıçeşme Çiftliği	6500
Papuşlu Çiftliği	4500
Evcî Çiftliği	4500
Aktaş Çiftliği	4500
Çakıro Çiftliği	4200
Çakırca Çiftliği	4200
Davala Çiftliği	3500
Sarnıç Çiftliği	3500
Yalımlar Çiftliği	3500
Selendi Yeniköy Çiftliği	3500
Yanko Çiftliği	2500
Mehmet Ağa Çiftliği	2500
Karakoca Çiftliği	2500
Sazlı Çiftliği	2500
Karacayerhisar Çiftliği	1500
Yeniköy Çiftliği	1500

* Manisa Celal Bayar Üniversitesi Tarih Bölümü Doç. Dr. İbrahim İNCİ

** Emrah Tulum, Emrah_Tulum@hotmail.com

¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Belge No: DHİUM 56-1.

² T.C.Manisa Umumi Vilayet Meclisinin Müzakeratına Ait Zabıtname, (İkinci İntihap- Dördüncü Adi MEclisin Küşadı 15 KanunSani 1930, s.41

Kaza genelinde toplamada irili ufaklı 17 çiftlik bulunmaktadır. Tablodan hareketle bu çiftliklerin en büyüğü 150.000 dönüm ile Manaklar Çiftliği ve en küçüğü 1.500 dönüm ile Yeniköy Çiftliği'dir.

1. Hububat

1844-1845 yıllarındaki Temettuat Defterlerinde, tarımla uğraşan nüfusun oranı %74'tür. Çarşı esnafında bağı bahçesi olanların varlığı azımsanmayacak derecededir. Buradan hareketle, 19. yüzyıl ilçe ekonomisinde toprağın önemini koruduğunu ve tarımın önemli bir gelir kaynağı olduğunu söyleyebiliriz.³

1908-1933 yılları arasında hububat alanları(dönüm)

Ürün Adı	1908 ⁴	1927 ⁵	1929 ⁶	1930 ⁷	1933 ⁸
Buğday	25.000	83.000	58.360	65.000	50.682
Arpa	27.000	100.046	43.770	49.000	40.228
Burçak	4.000	11.617	14.550	16.600	18.450
Çavdar	500	8.485	5.840	9.500	10.223
Yulaf	150	190	200	450	190
Darı	1.000	3.459	2.920	5.500	4.250

Kula ve çevresinde iklime bağlı olarak genel itibariyle tahıl tarımı yapılmaktadır. Yine iklim ve tarımda kullanılan yöntemler sebebiyle yıllar arasında dalgalanmalar görülmektedir. Ayrıca yıllar arındaki bu inişli çıkışlı grafiğin oluşmasında çeşitli zirai hastalıkları, çekirge istilalarını ve nüfustaki hareketlenmeleri de saymak mümkündür. Çekirge istilasına örnek olarak, 1932 yılında Manaklar Köyü çevresinde çekirge istilasını, Kaza Kaymakamı, ziraat memuru ve yöre halkının gayretleriyle imha edilmiştir. Yine aynı tarihlerde Selendi Nahiyesi Karakozan Köyü çevresinde görülmüştür. Halk, yaşanan bu gelişmeler neticesinde yağmur duasına çıkmıştır. Çünkü çekirgelerin yumurtadan çıkması için havanın kurak gitmesi lazımdır. Bu istilalar kurak dönemlerde ortaya çıkmaktadır. Yine zirai mücadele pek yaygın olmadığı için halk bu çekirgeleri çuvallara doldurarak büyük çukurlara gömmüşlerdir. Ya da çapalama veya arazileri sürerek çekirge yumurtalarını imha etmeye çalışmışlardır. Çekirgelerin imhası sırasında her evden bir kişinin bu mücadeleye katılması mecburi kılınmıştır.⁹

1908-1933 yılları arasında en fazla ekili ürün, buğday ve arpadır. Daha sonra sırasıyla; burçak, çavdar ve darı gelmektedir. Sulama yapılamadığı için su ile yetişen ürünler yok denecek kadar azdır.

2. Üzüm

Kula ve çevresinde üzüm bağları, antik dönemden bu yana önemli bir yere sahiptir. Strabon bu yöreden bahsederken bağlardan ve katakekaumene şarabından söz etmektedir.¹⁰ Osmanlı dönemi Temettuat defterlerine baktığımızda bağcılık oldukça yaygındır. Bağcılığın, nüfusa göre oranına baktığımızda karşımıza %64 gibi

³ Zeki Arıkan , "Temettuat Defterlerinde Kula", **Birinci İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler-1**, Ekonomik ve Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul, 2010. s.104.

⁴ **Ahenk**, 24 Mayıs 1908.

⁵ **1927 Tarım Sayımı**, Yayın No:614, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1970,ss.25-36.

⁶ **1928-1929 T.C. Devlet Yılı**, Matbuat Umum Müdürlüğü Devlet Matbaası, İstanbul,1930, ss.718-719.

⁷ **T.C. Manisa Vilayeti Hakkında Tabii, Coğrafi, Tarihi, İdari, İktisadi, Malumatı Havi Mecmua 1932**, Manisa Vilayeti Özel İdaresi, Manisa,1932, s.227-296.

⁸ **İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, Yıl:8, Sayı 1-2, İzmir 1933, ss.145-146.

⁹ **Anadolu**, 20 Haziran 1932.

¹⁰ Nusret Köklü, "Yanık Ülke (Katakekaumene)", **Manisa Dergisi**, Manisa Turizm Derneği Yayınları, Sayı:3, Manisa, 1982, s.29.

Geçmişten Günümüze Manisa

ciddi bir rakam karşımıza çıkmaktadır. Halkın ortalama bağ alanı 1 ile 4 dönüm arasında değişmektedir. Bu dönemde zararlılarla mücadele büyük önem arz etmektedir. Kazada üzüm bağları floksera¹¹ hastalığına yakalanmış ve birçoğu bu sebeple kurumuştur. Halk kuruyan bağların yerine yenilerini dikmişlerdir.¹² 1910-1933 yılları arası üzümden alınan mahsül¹³

Yıllar	1910 ¹⁴	1928	1929	1930	1931	1932	1933
Ton	325	555	40	9	0,5	12	228

Osmanlı ve Cumhuriyetin ilk yılları üzüm üretim yıllarına bakacak olursak, üretimdeki dalgalanmaların sebebini floksera hastalığına bağlayabiliriz. Çünkü bu hastalığa yakalanan bitki yavaş yavaş 3-4 yıl içinde kurumaktadır. Tabloya baktığımızda 1928 yılından 1931 yılına kadar önemli bir düşüş yaşanmıştır. Halk bu bağlardan elde edilen ürünün çoğunu kendi ihtiyaçlarına ayırmaktadır. 1930'lu yıllardan sonra bağlar gençleştirilmediği ve farklı alanlara yönelen çiftçilerimiz tarafından rağbet görmediği için azalmıştır. Ancak son yıllarda devlet desteği ile eski çağlardan günümüze ulaşan Katekekaumene üzümü tekrar yetiştirilmektedir.

3. Tütün

Tütün, Amerika'nın keşfiyle birlikte Fransa'dan Almanya'ya kadar, bütün Avrupa'ya hızla yayılmıştır. Avrupa Üzerinden de Türkiye'ye gelmiştir. ¹⁵ Osmanlı Devleti'nde ilk tütün ekimi 16. ve 17. yüzyıllar arasında Rumeli'de başlamıştır. Rumeli'ye Fransız tüccarlar aracılığıyla geçtiği düşünülmektedir. Anadolu'da ise ilk tütün ekimi yapılan bölgelerden birisi de Batı Anadolu olmuştur.¹⁶

Tütüncülük Manisa'da 1880'li yıllarda, Saray altı adı verilen tarlalarda yetiştirilmeye başlanmıştır. Özellikle mübadele ile birlikte Ege Bölgesi'nde tütün üretimi artmıştır. Tütün Manisa ve çevresinde yoğun olarak yetiştirilmekteydi. 1920 öncesi, Kula ve çevresinde tütün üretimi çok az miktardaydı. Daha sonra yavaş yavaş artmaya başladı. Bunun sebebi diğer yörelerde olduğu gibi mübadele ile gelen mübadillerin etkisi olduğunu söyleyebiliriz. Mübadillere ilk önce bağ ve zeytinlikler verilmiştir. Fakat mübadiller bunları yetiştirmeyi bilmedikleri için bazıları bağ ve zeytinlikleri söküp yerlerine hububat ve tütün ziraatı yapmışlardır. Bu sebeple Kula'ya gelen mübadiller tütün ziraatı ile uğraşmışlardır. Buna istinaden 1920-30 arası kazada tütün üretiminde önemli bir artış olmuştur. Yine bu yıllarda tütün alımı her ne kadar Tekel İdaresi tarafından yapılsa da büyük çoğunluğu Amerikan şirketleri tarafından yapılmaktadır. ¹⁷

Cumhuriyetin ilk on yılında tütüncülük, Kazanın önemli bir gelir kaynağı haline gelmiştir. İklim olayları tütün üretimini doğrudan etkileyebilmektedir. Örneğin 1930 yılında 8.500 dönüm dikili alan vardır. Ancak dikilen tütünlerin tamamına yakını kuraklıktan dolayı telef olmuştur. Bu yıl içerisinde hasat edilen tütünlerin de 25 tonu tek el idaresi tarafından alınmış, geri kalanı satılamamıştır.¹⁸ 1928-1932 yılları arası tütünden elde edilen gelirler(TL cinsinden)¹⁹

¹¹ Asma filizi biti. Zamanla asmanın tamamına zarar vermekte ve kısa sürede kurutmaktadır.

¹² Arıkan, **Temettuat Defterlerinde...**, s.106.

¹³ Cenap Refik Orkon, **Manisa Coğrafyası**, Manisa Halkevi Yayınları, Sayı:3, İstanbul 1937, s. 159; Ahmet Nural Öztürk, **Katekekaumene(Yanık Yöre) Kula**, Öğrenci Basımevi, İzmir 1986, s.88.

¹⁴ **Ahenk**, 6 Ağustos 1910.

¹⁵ Hakkı Nezihi Erkson, **Türkiye Tütünleri**, Yeni Matbaa, İstanbul, 1954, ss.12-22.

¹⁶ **İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi**, Cilt:10, ss.54-57.

¹⁷ **1928-1929 T.C. Devlet Yıllığı**, ss.718-721.

¹⁸ **İller Bankası Belediyeler Yıllığı**, Ankara, 1933, s. 718.

¹⁹ **Hizmet**, 14 Haziran 1929.

1928	1929	1930	1931	1932
50.028.000	40.687.000	42.981.000	28.752.000	26.940.000

Genel anlamda tütün üretiminden elde edilen gelirden 1931 yılı sonrası önemli bir azalma söz konusudur. Bu azalmayı kuraklık, çeşitli bitki hastalıkları ve fiyat düşüklüğü sebebiyle halkın tütüne olan eğiliminin azalması olarak gösterilebiliriz.²⁰

Bu dönemde, halk tütünlerini tekel idaresi ve yabancı şirketlere satmaktadır. Cumhuriyetin ilk yıllarında olduğu gibi günümüzde de bu yörede tütün halkın en önemli geçim kaynağını oluşturmaktadır.

4. Meyvecilik

Kula coğrafi olarak, genel anlamda engebeli bir arazi yapısına sahiptir. 19. yüzyıl Temettuat Defterlerine göre, bütün tarımsal araziler içinde Kulanın %3,31'lik kısmı armut bahçesi, %10'unu bostan oluşturur. 20. yüzyıl başlarında 1903 Aydın Vilayeti Salnamesine göre armut ve palamut yetiştirildiği bilinmektedir.²¹

Cumhuriyetin ilk yılları ile birlikte 1935'li yıllara kadar kazada zeytin yetiştiriciliğinden söz edilemez. Bol miktarda armut, ayva, kavun ve karpuz yer almaktadır.²²

1930'lu yıllara bakacak olursak, kazada genelde toplu olarak meyve bahçesi yoktur. Dağınık şekilde badem, erik, elma, armut, ayva, ığde, nar, ceviz, vişne, incir, zerdali, kayısı ve dut ağaçları vardır. 4.500 palamutluk 500 dönüm kavaklık vardır. 9500 dönüm ahlat ağacı vardır. Palamut çeşitli ülkelere ihraç edilmektedir.²³Günümüzde, modern tarım metotlarıyla yeni yeni küçük çiftlikler oluşturulmuştur.

B Hayvancılık

Kula halkının geçim kaynakları arasında hayvancılığın önemli bir yeri vardır. Temettuat Defterlerinden örnek verecek olursak, halkın %43'ü büyükbaş, %5'i küçükbaş hayvan yetiştirmektedir. Büyükbaş hayvanlar arasında; Sığır, camız, dana, eşek, at, katır ve deve vardır. İlçe ekonomisinde küçükbaş hayvancılığın önemli bir yeri vardır.²⁴

1929 yılı, kazada hayvan sayılarına bakacak olursak; 86.998 ile keçi ilk sırada, 51.242 ile koyun ikinci sırada yer alır. Ayrıca 124 ile Manda ve 65 ile katır son sıralarda yer almaktadır.²⁵

Cumhuriyetin ilk yıllarındaki ziraat alanında uygulanan modernleştirme çabalarına hayvancılık da eklenmiştir. 1932'de Hayvancılığın yaygınlaştırılması ve yerli ırkların ıslah çalışmaları kapsamında Manisa Vilayeti idaresi tarafından çiftçilerin kalkınabilmesi için kaza genelinde, Selendi Nahiyesi, Mine ve Körez Köylerine damızlık boğa verilmiştir.²⁶

1932 yılı tahmini hayvan sayısına bakacak olursak; İlk sıraları, 99.000 kıl keçisi, 65.000 koyun almıştır. Alt sıralarda ise yine 1929 yılında olduğu gibi eşek ve katır yer almaktadır.²⁷

Kula, coğrafi ve iklim şartlarına bağlı olarak küçükbaş hayvancılığa oldukça elverişlidir. Konar- göçer toplumun bir parçası olan yaylak - kışlak usulü

²⁰ Hizmet, 14 Haziran 1929.

²¹ Arıkan, *Temettuat Defterlerinde...* s.106.1930

²² İller Bankası *Belediyeler Yıllığı*, 1933, s-719.

²³ T.C. *Manisa Vilayeti Hakkında...*, s. 17.

²⁴ Arıkan, *Temettuat Defterlerinde...*, s. 107.

²⁵ 1928-1929 *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı...*, s.722.

²⁶ *Anadolu*, 17 Aralık 1932.

²⁷ T.C. *Manisa Vilayeti Hakkında...*, s. 227-296.

cumhuriyetin ilk yıllarında büyük ölçüde devam etmiştir. Ancak günümüzde gerek meraların tarım alanları yapılması gerekçe çeşitli nedenlerle yok edilmesi sonucu konar- göçerlik kültürü yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Tabii ki bunun yanında insanlar gelişen ve değişen çağa ayak uydurabilmek adına az sayıda küçükbaş veya büyükbaş hayvan beslemektedir. Bunu da besi hayvancılığı şeklinde sürdürmektedir.

C. Ticari ve Sanayi Faaliyetler

1. Ticaret

Dünyada coğrafi keşiflerle başlayan gelişmeler sonucunda üretim yaygınlaşmış, verimlilik artışı hızlanmıştır. Tarımsal kesimde kapitalist üretim ilişkileri gelişirken, pek çok köylü üretici topraklarından koparılmış, ya kırsal alanda ücret karşılığı çalışmak ya da kentlere göç etmek zorunda kalmıştır.²⁸ 19. yüzyılda Anadolu içlerine demir yollarının gelmesiyle ihtiyaçlarını karşılayan köylüler yerine, piyasalarla karşılaştırarak pazar için çalışan köylüler gelmiştir.²⁹ Bu yüzyılda Osmanlı, dış ticaret politikasında bağımsızlığını yitirmiş durumdadır. 1. Dünya Savaşı'na kadar ithalat ve ihracatta uygulanan gümrük vergileri son derece düşük düzeyde tutulmuştur. Böylece Osmanlı Açık pazar konumuna geçmiştir.³⁰ Bunlara bağlı olarak Osmanlı'nın gerileme sebeplerinden birisi, kol gücünün ucuzluğudur.³¹

Kula kasabasında 19. yüzyılda yün, pamuk, afyon ve tahıllardan oluşan yerel ticaret, tamamen Rumların egemenliğindedir. Türkler, kervan ticaretinin yanı sıra Rumlarla birlikte İzmir halısı üretmektedir. Bu halılar Avrupa'ya ve Amerika'ya kadar ihraç edilmiştir. Yörük kadınları çadırlarında bu halıyı dokumuşlardır. Bu halılar genelde namaz seccadeleridir. Kazadaki yün bolluğu boya veren bitkilerle birleşmiştir. Kırmızı, sarı, siyah renkler üretilen aşı boyası, kök boya, palamut ve kervanlarla gelen çivit, buradaki yerel sanatın hammaddesini teşkil etmiştir.³²

1924 yılı verilerine göre kazada en çok ithal olan ürünler, manifatura ve hırdavat malzemeleridir. İhracatta ise 562.176 kilo palamut, en çok ihraç edilen ürün olmuştur. İkinci sırayı 89.692 kilo ile tütün almıştır. 1924 yılı sonrası tütün üretimi artarak devam etmiştir. Sanayi ürünleri içerisinde en çok halı ve seccade üretilmiştir.³³

Cumhuriyetin ilk yıllarında pek çok alanda ticaret yapılmıştır. Bunlar arasında gerek halı şirketleri, gerekse un fabrikası vb. kuruluşlarla ticaret canlı tutulmuştur.

1930'lu yıllardan 2000'lere kadar Kula adıyla özdeşleşen battaniye, halı ve kilimleriyle iç ve dış piyasalarda adından fazlasıyla söz ettirmeyi başarmıştır. Tabii ki gerek halı, kilimin gerekse dericiliğin gelişmesi ve ticarete önemli bir yerinin olmasında hayvancılığın büyük rolü vardır. Fakat günümüzde halı ve kilim dokumacılığı etkisini yitirmiştir.

2. Sanayi

Kula, 18. ve 19. yüzyılda bakırcılık, demircilik, dokumacılık, deri işlemeciliği, keçecilik ve ayakkabıcılık gibi sektörlerde büyük gelişme göstermiştir. Ancak Kurtuluş Savaşı yılları ile birlikte sanayi faaliyetler duraklama dönemine girmiştir. Bu yıllarda mesleğini icra eden çok fazla kişi yoktur. Küçük işletmeler ve fabrikalar büyük

²⁸ Şevket Pamuk, Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme 1820-1913, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Üçüncü Basım İstanbul, 2005, s. 2.

²⁹ İsmail Hüsrev Tökin, (Sunuş, Korkut Baratov), *Türkiye'de Köy İktisadiyatı*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, Ankara 1990, s.16.

³⁰ Pamuk, s.60.

³¹ Tökin, s.197.

³² Charles Texier, Çeviren: Ali Suat, *Küçük Asya Coğrafyası Tarihi ve Arkeolojisi*, c.2, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara, 2002, s. 91.

³³ *Türkiye Salon ve İlanat Gazetesi (1924-25)*, s. 3.

sıkıntı çekmişlerdir. İşgal sürecinin bitmesiyle Kula halkı yeniden huzura kavuşmuştur. Asayiş sağlanmasına rağmen sanayiye işletecek işletmecilerin elinde maddi kaynak yoktur. Yine Cumhuriyetin İlk yıllarında tüm bu sorunları ortadan kaldırmak ve sanayiye teşvik amaçlı kalkınma planları hazırlanmıştır. Kazada özellikle dokumacılık alanında önemli gelişme yaşanmıştır.1924 yılı verilerine göre ilçede üç çeşit fabrika bulunmaktadır. Bunlardan ikisi halı ve birisi un fabrikasıdır.³⁴

1927 yılı sanayi kolları

Sanayi Alanları	İşletme Sayısı	Çalışan Sayısı
Tarım, Hayvan Ürünleri Sanayi	175	260
Dokuma Sanayi	37	244
Bitki ve Ağaç Sanayi	20	24
İnşaat	13	34
Maden Sanayi	47	73
Kimya Sanayi	2	20

Tabloya göre işletme ve çalışan kişi sayısının en fazla olduğu sanayi kolu kuşkusuz tarım, hayvan ürünleri ve dokuma sanayidir. En az işletme ve çalışan kişi sayısına baktığımızda inşaat ve kimya sanayisini görmekteyiz. 1927 sanayi istatistiğine göre toplam 294 işletme bulunmaktadır. Bu verilere göre 655 kişi istihdam edilmiştir.³⁵

a. Halıcılık

Dokuma sanatı, insanın erken çağlardan başlayarak öğrendiği geliştirdiği işlerin başında gelir. Dokumanın temelinde dikey ve yatay doğrultudaki ipliklerin birleşerek doku oluşturması yatmaktadır.³⁶ Halıyı ilk olarak, Orta Asya 'da yaşayan konar-göçer toplumlar yaygı yapmak için koyun yünleri ve keçi kıllarını iplik yaparak dokumada kullandıkları bilinmektedir. Halı sanatının Anadolu'ya gelişi Türk boylarının Anadolu'ya gelmesiyle yani 11. yüzyıla rastlamaktadır. 11. yüzyılın ikinci yarısında Türklerin Kula ve çevresine yayıldıkları görülmüştür.

17. yüzyılda Kula'da halıcılığın önem kazandığı görünmektedir. 19. yüzyılda ise Kula halıları evrensel bir üne kavuşmuş ve yörenin belli başlı ürünlerinden biri olmuştur. Bununla beraber 19. yüzyılda İzmir uluslararası bir liman olma özelliğini kazanmıştır.³⁷

1926 yılında Batı Anadolu ve Kula'da halıcılık³⁸

	Tezgah sayısı	İşçi sayısı	Üretim miktarı(m ²)
Kula	1800	4200	30518
Batı Anadolu	11305	30940	547909
Batı Anadolu içerisinde Kula	%15	%13	%5

1926 yılı verileri dikkate alındığında kazada halıcılığın azımsanmayacak bir öneme sahip olduğunu görmekteyiz.

³⁴ 1925-1926 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi,Matba-i Amire, İstanbul, 1927,s675.

³⁵ Sanayi Sayımı 1927, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1969, s. 43.

³⁶ Nazan Ölçer, **Türk İslam Eserleri Müzesi Kilimler**, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1988s. 8

³⁷ Elvan Anmaç, "Batı Anadolu Halıcılığı İçinde Kula Halıcılığının Yeri ve Çolakzade Halı Şirketi",**XIII. Türk Tarih Kongresi Bildiriler, III. Cilt II. Kısım**, Ankara, 2002,s.3

³⁸ **Türkiye Salon ve İlanat Gazetesi**, 1926.

Geçmişten Günümüze Manisa

1929 Dünya ekonomik buhranı sonrası Türkiye'nin, hatta Kula'nın halı ihracatı da bu durumdan etkilenmiş halıcılıkla uğraşan firmaların birçoğu kapanmıştır. Çolakzadeler Halı Şirketi 1934 yılında Mensucat Fabrika T.A.Ş. adını alarak hızla yükselmiştir. 1951 yılında adını Kula Mensucat Fabrikası A.Ş. adı ile İzmir'e taşınmıştır. Burada 1984 yılına kadar halı ve kumaş üretimine devam etmiştir.³⁹

b. Dericilik

Dericilik küçük ve büyükbaş hayvan yetiştiriciliğinin yaygın olduğu yerlerde daha fazla önem kazanmıştır. Türkler konar-göçer yaşam tarzını benimsedikleri için hayvanlardan azami şekilde yararlanmışlardır. Hayvan derilerinden yiyecek ve içecek saklama kapları yapılmıştır. Ayrıca elbise, eyer ve ayakkabı yapımında hammadde olarak kullanılmıştır.

Kazanın Türklerin eline geçmesiyle birlikte dericilik sektörü de başlamıştır. Özellikle 18. Ve 19. yüzyıllarda önemli bir gelişme kaydetmiştir. Temettuat Defterleri kayıtlarına göre kazada 22 tabakçı, 13 ayakkabıcı 3çizmeci ve 1 tabakçı kalfası bulunmaktadır. Dericilik yaklaşık olarak 500 yıldan bu yana kazada varlığını sürdürmektedir. Günümüzde dericiliğe bağlı olarak ayakkabıcılık halen faaliyetini sürdürmektedir. İzmir- Ankara kara yolu üzerinde ayakkabıcılar sitesinde yüze yakın işyeri ile imalat faaliyetini sürdürmektedir.

c. Keçecilik

Keçe yünün ısı, nem ve basınç uygulanarak kohezyon özelliğini arttırıp, birbirine kenetlenmesi ile meydana gelmiştir. Keçe tabaka halinde sıkıştırılmış, dokusuz bir tekstil ürünüdür. Türklerde keçe yapımına tarih boyunca önem verilmiştir. İklim ve konar-göçerliliğin bir sonucu olarak keçeden yaygı ve giysi yapımında yararlanılmıştır.⁴⁰

Keçeden elde edilen ürünlere bakılacak olursa, bunlar; yaygı keçesi, süt keçesi, yük keçesi, eyer keçesi, at keçesi, bebe eçesi, kepenek, kış keçesi, sünger yatak keçesi, başlıklar, börk, hartavi, sikke, zerrin, külah, üsküf, taç, takke, arakiye, keçeleri vardır. Bununla birlikte seccade yolluklar, ayakkabı keçesi, elbise aba, yelek, çizme, çorap ve çuval vb. çeşitleri mevcuttur.⁴¹

Orta Asya'dan bu yana göçebe yaşamın bir mirası olarak sürdürdüğümüz keçe yapımı, yakın zamana kadar yaygı, kepenek olarak günlük hayatın vazgeçilmez parçası idi. Ancak günümüzde geçerliliğini yitirmiştir.⁴² Fakat buna rağmen kazada el sanatı olarak keçecilik mesleği sürdürülmektedir.

3. Bankalar

a. Ziraat Bankası

Türkiye Ziraat Bankası'nın geçmişi 1863 yılında Mithat Paşa tarafından kurulan Memleket Sandıklarına kadar gitmektedir. Memleket Sandıklarının amacı çiftçiyi tefecilerin elinden kurtarmak, kredi sorununa çözüm bulmak gayesiyle oluşturulmuştur. 1888'de Ziraat Bankası Nizamnamesi yürürlüğe girmiş, Menafi Sandıkları kaldırılarak yerine Ziraat Bankası kurulmuştur. Banka cumhuriyetin ilanından sonra 15 Ağustos 1924 yılında yayınlanan Ziraat Bankası Bütçe Kanunu ile bir anonim şirket haline getirilmiştir. Böylece zirai kredi işlemleriyle birlikte her çeşit

³⁹ Bekir Deniz, *Türk Dünyasında Halı ve Düz Dokuma Yaygıları*, Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara,2000. ss108-109.

⁴⁰ Ayşen Soysaldı, "Toros Türkmenlerinde Keçecilik", *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, Sayı:8, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2008, ss71-72.

⁴¹ Hilal Bozkurt, *Manisa İli Kula İlçesi El Sanatları*(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara,2010, ss.8-10.

⁴² Soysaldı, s.72.

işlem yapmaya yetki verilmiştir. 1937 tarihli kanun ile tüzel kişiliği olan devlet kuruluşu haline getirilmiştir.⁴³

Kazada Ziraat Bankası şubesi 1889 tarihinde açılmıştır. Bu şube 56.600lira sermayeli bir bankadır.⁴⁴ Bankanın 1920 ile 1935 yılları arasında Kula merkez çarşısı, bugünkü Yunus Emre Caddesi üzerinde bir yerin kiralandığı ve faaliyetlerine bu yerde devam ettiği bilinmektedir.⁴⁵

Zirai kooperatifler konusuna değinecek olursak; 1923-33 yılına ait tek bir bilgiye ulaşılmıştır. Bu da Anadolu gazetesine gönderilen bir mektupta Kula kazası Selendi Nahiyesi'nde bir zirai kooperatifin açılış fotoğrafı yer almıştır. Haberde başka herhangi bir bilgi yoktur.

Sonuç

Kazada, incelediğimiz dönem itibarıyla, ziraat denilince akla ilk gelen hububat ürünleri olmuştur. İncelediğimiz bu tarih aralığında kazadaki üzüm bağları floksera hastalığı sebebiyle kurumaktadır. Yine mübadele ile birlikte Anadolu'da olduğu gibi Kula'da da tütün üretimi önemli bir seviyeye gelmiş, günümüze kadar halkın geçim kaynağı oluşturmıştır.

Ekonomik anlamda halkın diğer geçim kaynakları arasında meyvecilik, küçük ve büyükbaş hayvancılık karşımıza çıkmaktadır. Diğer başlıklarda olduğu gibi ticari ve sanayi faaliyetlerde de Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi karşılaştırılmıştır.

Sanayi içerisinde ele alınması gereken en önemli unsur, halıcılık ve dokumacılıktır. Osmanlı'nın son döneminden itibaren halıcılık ve dokumacılık adına küçük dokuma atölyeleri, el tezgâhları mevcuttur. Küçük işletmelerle sanayi faaliyetleri yürütülmektedir. Cumhuriyetin ilanından sonra Çolakzadeler halı fabrikası, sonradan ismi Kula Mensucat olacak olan bir kuruluş karşımıza çıkmaktadır. Bu fabrikanın kuruluş ve gelişim süreci aktarılmaya çalışılmıştır.

Türklerin tarih sahnesine çıktığı Orta Asya'dan bugüne kadar yürük kültürü coğrafi şartların getirmiş olduğu uğraş alanlarında halıcılığın yanında dericilik ve keçecilik önemli bir ekonomik faaliyet olmuştur. Özellikle dericilik ve keçeciliğin Türklerde gelişim aşamasından ve Kula'daki sürecinden bahsedilmiştir.

Milli Mücadele sonrasında ulusal bir banka kurulması ve desteklenmesi kararlaştırılmıştır. Böylelikle cumhuriyetin ilk yıllarında büyük atılımlar gerçekleştirilmiştir. Zirai kredi ile beraber her nevi hizmet yetkisi 1924 yılında çıkarılan kanun ile Ziraat Bankasına verilmiştir. Ziraat Bankası incelediğimiz dönem içerisinde kazadaki görevini layıkıyla yerine getirmiştir. Ziraat Bankası ile birlikte aynı zamanda Zirai Kredi Kooperatifinin de varlığından söz etmek mümkündür.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

BOA Belge No: DHİUM 56-1.

Gazete ve Dergiler

Ahenk

Anadolu

Hizmet

Türkiye Salon ve İlanat Gazetesi

İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası, Yıl:8, Sayı1-2, İzmir 1933

⁴³ Şahap Sıtkı İtler, *Ziraat Bankası, Dün- Bugün*, Ankara, 1967.s. 54.

⁴⁴ T.C. Manisa Vilayet Hakkında..., s.227-296.

⁴⁵ Emrah Tulum tarafından, 1950-1960 dönemi belediye başkanlığı yapmış olan, Miladi 1908 doğumlu Mustafa Keleşoğlu ile 29.08.2012 tarihinde yapılan görüşmedir.(Mustafa Keleşoğlu Hayatta değildir.10.09.2017)

Salnameler

1925-1926 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1927.

1928-1929 T.C. Devlet Yıllığı, Matbuat Umum Müdürlüğü Devlet Matbaası, İstanbul, 1930.

Kitap Tez ve Makaleler

ARIKAN, Zeki, "Temettuat Defterlerinde Kula", **Birinci İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler-1**, Ekonomik ve Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul, 2010.

ANMAÇ, Elvan, "Batı Anadolu Halıcılığı İçinde Kula Halıcılığının Yeri ve Çolakzade Halı Şirketi", **XIII. Türk Tarih Kongresi Bildiriler, III. Cilt, II. Kısım**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2002.

BOZKURT, Hilâl, **Manisa İli Kula İlçesi El Sanatları**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2010.

DENİZ, Bekir, **Türk Dünyasında Halı ve Düz Dokuma Yaygıları**, Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000.

ERKSON, Hakkı Nezih, **Türkiye Tütünleri**, Yeni Matbaa, İstanbul, 1954.

İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi, Cilt:10, İstanbul, 1954.

İller Bankası Belediyeler Yıllığı, Ankara, 1933.

İTLER, Şahap Sıtkı, **Ziraat Bankası, Dün- Bugün**, Ankara, 1967.

KÖKLÜ, Nusret, "Yanık Ülke (Katakekaumene)", **Manisa Dergisi**, Manisa Turizm Derneği Yayınları, Sayı:3, Manisa, 1982.

ORKON, Cenap Refik, **Manisa Coğrafyası**, Manisa Halkevi Yayınları, Sayı: 3, İstanbul, 1937.

ÖLÇER, Nazan, **Türk İslâm Eserleri Müzesi Kilimler**, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1988.

ÖZTÜRK, Ahmet Nural, **Katakekaumene (Yanık Yöre) Kula**, Öğrenci Basımevi, İzmir, 1986.

PAMUK, Şevket, **Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme 1820-1913**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Üçüncü Basım, İstanbul, 2005.

Sanayi Sayımı 1927, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1969.

SOYSALDI, Ayşen, "Toros Türkmenlerinde Keçecilik", **Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi**, Sayı:8, Kültür Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Müdürlüğü Ankara, 2008.

T.C. Manisa Umumî Vilâyet Meclisinin Müzakeratına Ait Zabıtname, (İkinci İntihap- Dördüncü Adi İçtima Meclisin Küşadı 15 Kanun Sanî 1930, Manisa, 1930.

T.C. Manisa Vilayeti Hakkında Tabii, Coğrafi, Tarihi, İdari, İktisadi, Malumatı Havi Mecmua 1932, Manisa Vilayeti Özel İdaresi, Manisa, 1932.

TEXIER, Charles, Çeviren: Ali Suat, **Küçük Asya Coğrafyası Tarihi ve Arkeolojisi c. I-II-III**, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara, 2002.

TÖKİN, İsmail Hüsrev (Sunuş Korkut BARATOV), **Türkiye Köy İktisâdiyatı**, 2. Baskı, İletişim Yayınları, Ankara, 1990.

1927 Tarım Sayımı, Yayın No: 614, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1970.

İnternet Kaynakları ve Röportajlar

Emrah Tulum tarafından , 1950-1960 dönemi belediye başkanlığı yapmış olan, Miladi 1908 doğumlu Mustafa Keleşoğlu ile 29.08.2012 tarihinde yapılan görüşmedir.(Mustafa Keleşoğlu Hayatta değildir.10.09.2017)

ATATÜRK DÖNEMİ SANAYİ İSTATİSTİKLERİNE GÖRE MANİSA'NIN SOSYOEKONOMİK YAPISI

Bayram AKÇA*

Bu çalışmanın amacı, Cumhuriyetin ilk yıllarında ülkemiz ekonomisinin genel yapısı çerçevesinde Manisa ekonomisinin yerinin tespit edilmesidir. Cumhuriyet döneminde il ekonomisindeki gelişme tespit edilirken, bu gelişimin ülke sosyoekonomik hayatına katkıları da ortaya konulmuş olacaktır.

Çalışma dönemi olarak seçilen 1927-1938 dönemi, genç Cumhuriyet rejiminin liberal ve devletçi ekonomik politikalarının uygulandığı ve bu yönde kurumsallaşmaya gidildiği bir dönem olmuştur. Bu süreçte dönem boyunca ekonomide izlenen politikaların ekonomik yapıya etkileri, sektörel kurumsallaşma, istihdamın yapısı, niteliği, niceliği ve işgücüne katılım oranları, işgücü piyasasında çalışma koşulları –maaş ve ücretler-Manisa Vilayeti yerelinde ele alınıp değerlendirilecektir.

Çalışma kapsamında, Cumhuriyetin sanayi sektörüne ilişkin ilk sayımı olan 1927 Sanayi Sayımı sonuçları, Teşvik-i Sanayi Kanunu kapsamına giren kuruluşları kapsayan 1932-1941 sayım sonuçları, İş Kanunu kapsamındaki kuruluşlar ve işçiler için düzenlenen 1937-1938 verilerinden yararlanılmıştır.

1927 Sanayi Sayımında Manisa Vilayeti

Cumhuriyet Döneminde sanayi sektörüne ilişkin ilk istatistik¹, 1927 yılında yapılan Sanayi Sayımıdır.² Dünya istatistikçileri arasında önemli bir isim olan Belçikalı uzman Camille Jacquart'ın İstatistik Genel Müdürü olarak yönettiği bu Sanayi Sayımının amacı, 1927 yılı aralık ayında ülkede bulunan sanayi kollarına ilişkin bilgilerin toplanması olarak belirlenmiş ve bu tarihte faaliyette olan bütün sanayi kuruluşları sayıma dâhil edilmiştir.³

Osmanlı Devleti döneminde yapılan 1913-1915 Sanayi Sayımına⁴ göre daha geniş kapsamlı olan bu sayım, küçük sanayii kapsamakla birlikte; ev sanayii, evlerde

* Prof., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fak. Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ Osmanlı Devletinde ilk yapılan 1913-1915 Sanayi Sayımından sonra, Kurtuluş Savaşının yaşandığı 1921 yılında, İktisat Vekaletinin vilayetlere gönderdiği tamimle, sanayi kuruluşlarının ve bu kuruluşlarda çalışanların sayımı yaptırılmıştır. Ankara Hükümeti kontrolündeki bölgelerde uygulanan bu sayım, o dönemde işgal altında olan İstanbul, İzmir, Bursa gibi vilayetleri kapsamaması yanında, sayımı yapılan sanayi kuruluşlarının işletme türü açısından durumu, muharrir kuvvet, hammadde sarfiyatı, üretim ve vilayetlere dağılım açısından da eksik bir sayım olmuş; sayımı yapılan işletmelerin büyük kısmını el sanayi teşkil etmiştir. İsmail Hüsrev Tökin, *Rakamlarla İktisadi ve İctimai Türkiye-Türkiye'de Sanayi*, C:III, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Ankara 1946, s.23-24.

² *1927 Sanayi Sayımı*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Yayın No:584, Ankara 1969. 1927 Sanayi Sayımı sonuçları 1928 yılında İstatistik Genel Müdürlüğü tarafından İstanbul Cumhuriyet matbaasında Arap harfleri ile bastırılmış, daha sonra günümüz Türkçesine çevrilmiştir. Ülke sanayisine ilişkin 1927 Sanayi Sayımını, 1951, 1964 sayımları izlemiştir.

³ *1927 Sanayi Sayımı*, s.3.

⁴ 1913 ve 1915 Sanayi Sayımında, 1913 yılında 269, 1915 yılında 282 sanayi kuruluşu sayımı yapılmıştır. A.Gündüz Ökçün, *Osmanlı Sanayii-1913, 1915 Yılları Sanayi İstatistiki*, Sevinç Matbaası, Ankara 1970, s. 13, 89, 141-142, 161-168.

yürütülen dokuma, kilim ve halı imalatına uygulanmamıştır. 1927 Sayımı, dönem Manisa'sının sanayi kompozisyonunun ortaya çıkarılması açısından önemli veriler sunmaktadır. Buna göre ülkemizde ve Manisa'da 1927 yılı itibariyle faaliyet gösteren sanayi sınıfları, işletme ve çalışan sayıları tabloda gösterilmiştir.⁵

	Türkiye		Manisa	
Sanayi Sınıfları	İşletme	Çalışan	İşletme	Çalışan
İstihraç (maden çıkarma) sanayi	556	18.932	5	68
Tarım, evcil hayvanlar, balık ve ev ürünleri sanayii.	28.439 43.5	110.480	1012	2210
Dokuma sanayi	9.353	48.025	220	889
Ağaç sanayii ve diğer bitki maddeleri sanayii	7.896	24.264	259	546
Kâğıt ve karton sanayi	348	2792	5	8
Maden sanayii, maden işleme ve makine onarımı ve imalatı	14.752	33.866	456	886
Bina ve inşaat sanayi	2.877	12.345	133	623
Kimya sanayi	697	3.107	20	67
Karma sanayi	16	455	2	14
Elektrik sanayi	90	1350		
Diğer çeşitli sanayi dalları veya bilinmeyen	221	1239	10	27
Toplam	65.245	256.855	2122	5338

1927 Sanayi Sayımında, en küçük esnaf atölyeleri de dâhil olmak üzere, 1927 Aralık ayı itibariyle ülke genelinde toplam 65.245 sanayi kuruluşu, 256.855 sanayi çalışmanı tespit edilmiştir. Sayım sonuçlarına göre Manisa, 2122 sanayi kuruluşu ile ülke genelinde % 3,2; bu sanayi kuruluşlarında mevcut 5338 çalışmanı ile de, ülke genelinde % 2 lik bir oran teşkil etmiştir.

⁵ 1927 Sanayi Sayımı, s.44-45. 1927 Sanayi Sayımı sonuçlarının Türkiye geneline ilişkin verileri için ayrıca bkz. İsmail Hüsrev Tökin, *a.g.e.*, s.26-27.

Geçmişten Günümüze Manisa

1927 Sanayi Sayımında sanat gruplarındaki işletme ve çalışan sayıları, ilçeler itibariyle de belirlenmiş olup, Manisa vilayetinde ilçeler itibariyle dağılım şu şekildedir.⁶

	Maden çıkarma	Tarım	Dokuma	Ağaç mamulleri-bitkisel madde sanayi	Bina inşaatı sanayi ⁷	Maden işletmesi ve makine imalatı sanayi	Kağıt ve karton sanayi	Kimya sanayi ⁸	Karım a sanayi ⁹	Çeşitli sanayi ¹⁰	Toplam
Merkez		187/574	39/130	71/185	33/167	80/194	2/5	1/1		3/9	416/1265
Eşme		7/12	1/1		3/3	14/21					25/37
Akhisar	4/19	169/368	30/63	48/120	13/86	86/186	1/1	3/10	2/14	3/6	359/873
Alaşehir		49/75	21/44	19/20	18/57	35/47					142/243
Demirci		94/155	17/52	3/6	11/23	57/101		2/4			184/341
Salihli		37/99	16/180	12/35	6/38	19/46		1/1		2/8	93/407
Soma	1/49	104/195	13/22	31/57	7/37	29/49		2/4		1/2	188/415
Turgutlu		55/157	18/66	18/41	13/120	17/44		2/4			123/430
Kırkağaç		107/257	25/79	29/48	10/35	53/91	2/2	3/5			229/517
Kula		175/260	37/244	20/24	13/34	47/73		2/20			294/655
Gördes		28/58	3/8	8/10	6/23	19/34		4/18			68/151
Toplam	5/68	1012/2210	220/889	259/546/9	133/623/	456/886	5/8	20/67	2/14	10/27	2122/5338

Yukarıda verilen tablolara göre, vilayet genelinde işletme ve çalışan sayısı açısından şu tespitlerde bulunulabilir.

- 1927 yılı itibariyle, Manisa ve Türkiye sanayisinde, tarım, maden işletme, ağaç ürünleri ve dokuma sanayisi, bütün sanayi sınıfları içerisinde % 90'i aşan bir oran teşkil etmiştir. Manisa yereli itibariyle % 91,7 olan bu oran, Türkiye geneline göre % 92.64'tür. Bu oranlar, Cumhuriyetin ilk yıllarında ülkemiz sanayinin fazla çeşitlenmemiş olduğunun da göstergesidir.¹¹
- Manisa sanayisinde, % 47 lik bir oranla tarım ürünlerine dayalı sanayi en büyük paya sahip olmuştur. Aynı durum ülke geneli açısından da geçerli olup,

⁶ 1927 Sanayi Sayımı, s.44-45.. Tablodaki her sütun ve satırda / işareti ile ayrılan ilk sayı, işletme; diğer sayı ise bu işletmede çalışan sayısıdır.

⁷ Bina inşaat sanayi kapsamında, taş işleme ve yontmahaneleri, tuğla kiremit ocakları, kireç ve çimento ocakları, testi, çini, döşeme tuğlası, çanak çömlek vs. fabrikaları, cam ve şişe imalathaneleri vs bina inşaat sanayileri yer almıştır.

⁸ Kimya sanayi kapsamında boya fabrikaları, kimya ilaçları imali, patlayıcı madde fabrikası, kolonya kokulu madde imalatı, sabun ve mum imalathaneleri yer almıştır.

⁹ Ayrı ayrı birkaç cins sanayii kapsayan imalathaneler

¹⁰ Şemsiye imal ve tamiri, bavul imali, tuz ve kahve hazırlanması, telefon işletmesi, elektrikten başka gaz ve benzin ocakları imali, bu sektörde yer alan başlıca faaliyet sahalarıdır.

¹¹ Bursa gibi önemli bir sanayi merkezinde de, ülke geneline uygun olarak % 92.9'luk bir oran tespit edilmiştir. Seher Boykoy, "Türkiye'de Tek Partili Dönemde Kadın İstihdamı: Bursa Örneği", *Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın*, Edi: Osman Köse, C:II, Canik Belediyesi Kültür Yay., Samsun 2016, s.1313.

ülkedeki sanayi kuruluşlarının % 43.59'u bu sektörde toplanmıştır.¹² Sanayideki bu veriler, Cumhuriyetin ilk yıllarında ülkenin tarım ülkesi olduğunun ve ekonomisinin tarıma dayandığının göstergesidir.

- Tarım sanayiine ait kuruluşları, sırasıyla, maden işletme sanayi, ağaç mamulleri sanayi, dokuma, bina ve inşaat sanayileri izlemiştir.
- Tarım sanayii, sırasıyla Merkez, Kula, Akhisar, Kırkağaç, Soma ilçelerinde; dokuma sanayi Merkez, Kula, Akhisar; Kırkağaç ilçelerinde; ağaç sanayi Merkez, Akhisar, Soma ilçelerinde, maden işletme Akhisar, Merkez, Demirci, Kırkağaç ilçelerinde yoğunluk kazanmıştır.
- Vilayet genelinde en az işletme, maden çıkarma ve kâğıt-karton sanayilerinde görülürken; maden çıkarma sanayi işletmeleri yalnızca Akhisar ve Somada, kâğıt-karton sanayi işletmeleri ise merkez, Kırkağaç ve Akhisar'da faaliyettedir. Sayımda Eşme ilçesinin en az sanayi kuruluşuna sahip olduğu, bu kuruluşların da maden işletme sektörü başta olmak üzere tarım, dokuma, bina inşaat sanayilerinde toplandığı görülmektedir.
- 1927 Sanayi Sayımı, işletmelerin hukuki vasfını da ortaya koymaktadır. Sanayi grupları toplamı itibariyle Manisa'da faal olan işletmelerin hemen hemen yarısı, 1 ve 2-3 kişilik küçük ölçekli ve atölye tipi işletmelerdir. Aşağıdaki tabloya bakıldığında ülke geneli için de bu tespitin geçerli olduğu ve küçük sanayinin ülke ekonomisinde önemli yer teşkil ettiği görülmektedir.¹³

	İşletme sayısı	1 kişilik	1 kişi aile efradı	2-3 kişi	4-5 kişi	6 -10 kişi	11- 20	21- 50 kişi	51- 100 kişi	101 ve üstü
Manisa	2122	845	248	663	254	90	15	2	4	1
Türkiye	65245	23316	4914	23332	7683	3940	1180	551	166	155

- Sayım sonuçlarına çalışan sayısı açısından bakıldığında ise, yukarıda belirtilen dört sanayi sınıfı içerisinde, tarım, maden işletme, ağaç mamulleri sanayileri başta gelmektedir. Bina inşaat sanayisinde işletme sayısı, dokuma ve diğer sanayi sınıflarına göre daha az olsa da; çalışan sayısı itibariyle vilayet yerinde dokuma sanayisinden önce yerini almıştır. Burada işletme sayısının tek belirleyici olmadığı, işin niteliği ve teknik faktörlerin de etkisinin bulunduğu görülmektedir.

1927 Sanayi Sayımında, sayımı yapılan kuruluşlarda istihdam niteliği açısından önemli bir diğer husus da, çalışanların cinsiyet açısından dağılımının tespit edilmiş olmasıdır. Bu nedenle sayım, ülkemizde kadın istihdamı ve kadın işçilerin niceliğine ilişkin önemli veriler sunmaktadır. İşgücünün cinsiyet dağılımı, sadece 4 ve daha fazla işçi çalıştıran işletmeleri esas aldığı için, Manisa Vilayetindeki 4 ve daha fazla işçi çalıştıran işyeri ve çalışan sayıları, sanayi sınıflarına göre ve ülke genelindeki verilerle karşılaştırmalı olarak ayrı tablolar halinde belirlenmiştir. ¹⁴

¹² Bursa sanayisinde de, % 39.42 lik bir oranla tarım ürünlerine dayalı sanayi en büyük paya sahip olmuştur. Seher Boykoy, agm, s.1313

¹³ 1927 Sanayi Sayımı, s.46-56.

¹⁴ 1927 Sanayi Sayımı, s. 103, 114.

Geçmişten Günümüze Manisa

	Sayımlı yapılan işyeri sayısı	4 ve daha fazla işçi çalıştıran işyeri sayısı	Sayımlı yapılan çalışan sayısı	4 ve daha fazla işçi çalıştıran kuruluşlarda çalışan sayısı
Türkiye	65.245	13.683	256.855	165.886
Manisa	2122	366	5338	2341
	Manisa		Türkiye	
	İşletme sayısı	Çalışan sayısı	İşletme sayısı	Çalışan sayısı
Maden çıkarma	5	68	339	18949
Tarım sanayi	156	850	6255	70878
Dokuma sanayi	43	600	2459	34926
Ağaç ürünleri sanayi	33	159	1352	13350
Kâğıt karton sanayi			176	2553
Maden işleme	39	188	1564	11245
Bina inşaat	81	404	1245	8723
Kimya	4	36	197	2196
Karma	2	24	10	456
Çeşitli sanayi-elektrik	2	8	59	1913
Diğer	1	4	27	697
Toplam	366	2341	13683	165886

Bu tabloya göre, işletme sayısı itibariyle ilk sırada yer alan tarım sanayiini, bina inşaat, dokuma, maden işletme, ağaç ürünleri sanayileri izlemiştir. Vilayet genelinde % 96'lık oran teşkil eden bu işletmelerde, çalışan sayısı itibariyle de tarım sanayi ilk sırada yer almış; bu sanayi grubundan sonra dokuma ve bina inşaat sanayileri gelmiş; toplam istihdamın % 79'i bu sektörlerde yoğunluk kazanmıştır. Buradan da, dokuma sanayinin işletme sayısına kıyasla istihdam açısından önemli bir sanayi sınıfı teşkil ettiği görülmektedir.

4 ve daha fazla işçi çalıştıran işletmelerde istihdamın niteliği, cinsiyet, uyruklu ve patron-memur-işçi kategorilerinde belirlenmiştir. Buna göre Manisa yerelinde istihdamın niteliği açısından şu tablo karşımıza çıkmaktadır.¹⁵

	Erkek		Kadın		Toplam
	Yabancı	Türk	Yabancı	Türk	
Patron	1	279	2	10	292
Memur	5	39			44
İşçi (14 yaş küçük)	2	325		12	339
İşçi (14 yaş büyük)	2	1389		275	1666
Toplam	10	2032	2	297	2341

- Yukarıda verilen tabloya göre Manisa'da faaliyet gösteren sanayi kuruluşlarının büyük kısmında işverenler erkek olup, bu işverenler içerisinde yabancı işveren, tarım sanayiinde bir erkek, dokuma ve bina inşaat sanayilerinde iki kadın işveren toplam 3 kişi olarak gösterilmiştir. Bu da, İmparatorluktan Cumhuriyete geçiş sürecinde, ekonomik faaliyetlerde sermayenin etnik yapısı açısından yaşanan değişimi açıkça ortaya koymaktadır. Türkiye Cumhuriyetinin ulus devlet olarak kurulmasıyla birlikte, ekonomik hayatta da ulusal politikalar önem kazanmış ve bu politikalara bağlı olarak ekonomide Türk sanayici ve işadamlarının ağırlığı artmaya başlamıştır.
- Erkek işverenlerin yarısının tarım sanayiinde toplandığı Vilayette, aynı sektörde toplamda 10 Türk kadının da işveren statüsünde istihdamı görülmektedir.¹⁶
- Manisa yerelinde memur statüsünde çalışanların tamamı erkek memurlar teşkil etmekle birlikte; bunların çoğunluğu da, Türk uyruklu erkek çalışanlardır.
- Yine sayım sonuçlarına göre, erkek ve kadın çalışanların büyük çoğunluğu, işçi statüsündedir. Sayımda erkek-kadın bütün işçiler, 14 yaş altı ve 14 yaş üstü olarak iki ayrı yaş kategorisinde değerlendirilmiştir. Buna göre şu tablo karşımıza çıkmaktadır.¹⁷

¹⁵ 1927 Sanayi Sayımı, s. 114

¹⁶ İşveren açısından bakıldığında, Bursa yereli itibariyle, hiçbir sektörde işveren statüsünde kadın istihdamı görülmemektedir. Seher Boykoy, agm, s. 1315.

¹⁷ 1927 Sanayi Sayımı, s. 114

	Erkek	Kadın	Toplam
14 yaşından küçük işçi	327	12	339
14 yaşından büyük işçi	1391	275	1666
Her iki yaş kategorisi toplamı	1718	287	2005

Tabloya göre, her iki yaş kategorisi itibariyle, toplam 2005 işçiden 287'si kadındır. Bu sayı, Vilayet genelinde sayımı yapılan toplam işçi sayısının % 14'ünü oluşturmaktadır. Yani, cinsiyet itibariyle değerlendirildiğinde, Manisa yerelinde sanayide çalışan kız çocuk-kadın sayısı çok düşük düzeyde kalmış; dokuma, kimya sanayileri, kadın istihdamının yoğunluk kazandığı sektörler olarak belirlenmiştir.

Teşvik-i Sanayi İstatistikleri (1932-1941) ve Manisa Vilayeti

1927 Sanayi İstatistik verilerinin yayınlanmasından sonra 1932 yılına kadar ülke sanayisine ilişkin hiç bir istatistik yapılmamıştır.¹⁸ Cumhuriyet yönetiminin uzun savaş yıllarından sonra üretimdeki durgunluğu aşmak, sanayi kuruluşlarını güçlendirmek ve özel sektörün sanayi girişimlerini teşvik etmek için aldığı önlemlerden biri, 1913 yılında çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanununun gözden geçirilmesi ve kapsamının genişletilmesi suretiyle 1927 yılında yeniden yürürlüğe konulması olmuştur.¹⁹

1932 ile 1942 yılları arasında sanayi istatistikleri ihtiyacını karşılamak üzere Teşvik-i Sanayi Kanunu kapsamındaki ve büyük kısmı 1923 sonrasında kurulmuş olan²⁰ işyerlerini içine alan anketler uygulanmıştır. Bu anketler kanalıyla, kanundan yararlanan sanayi kuruluşlarının, her yıl aralık-ocak ayları itibariyle 12 ay içerisindeki ekonomik faaliyetlerine ilişkin bilgiler toplanmıştır.²¹

Kanun kapsamına alınan sanayi kuruluşları, ülkedeki sanayi faaliyetinin önemli bir boyutunu teşkil etmekle birlikte, bu kuruluşların kullandıkları motor gücü, beygir kuvveti, hammadde sarfiyatı, üretim kıymeti gibi unsurlar ve çalıştırılan işçi sayısı temel ölçüt olarak alınmıştır. Bu nedenle elde edilen veriler, 1927 Sayımına

¹⁸ Haluk Cillov, "Türkiye'de Sanayi Sayımları-İstatistikleri", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt: XVI, sayı 1-4, İstanbul. 1956, s.183.

¹⁹ Teşvik-i Sanayi Kanunu, Meşrutiyet döneminde çıkarılan kanunda günün koşullarına uygun değişiklikler yapılmak suretiyle, 1927 yılında yeniden yürürlüğe konulmuş; 1942 yılına kadar bazı değişikliklerle 15 yıl yürürlükte kalmıştır. *50 Yılda Türk Sanayii*, Mars Matbaası, Ankara 1973, s.5.

²⁰ *Sanayi İstatistikleri, Teşvik-i Sanayi Kanunundan İstifade Eden Müesseselerin 1932-1934 Seneleri Faaliyeti*, Yayın No:80, Ankara 1936, s. IX. Sanayi kuruluşlarının kuruluş tarihine göre dağılımı için ayrıca bkz. İsmail Hüsrev Tökin, *a.g.e.*, s. 44.

²¹ *Sanayi İstatistikleri, Teşvik-i Sanayi Kanunundan İstifade Eden Müesseselerin 1932-1939 Seneleri Faaliyeti*, Yayın No: 156, Ankara 1941, s.3. İstatistiklerin toplanması sırasında bazı özel kuruluşlar, verecekleri cevapların ileride mükellefiyet teşkil etmesi, rakiplerine bildirilmesi endişesiyle, açık ve net cevap vermekte tereddüt içerisinde kalmışlardır. Bu nedenle, her kuruluşun verdiği bilgilerin, unvan ve adres itibariyle gizli tutulacağı taahhüdünde bulunulmuştur.

göre daha sınırlı kalmış²² ve yalnızca ülkenin en büyük sanayi kuruluşları ile bu sanayi kuruluşlarında istihdam edilenlere ilişkin bilgiler elde edilebilmiştir.

Beşten fazla sanayi kuruluşu bulunan vilayetlerin esas alındığı bu sayımda, Manisa Vilayetine ilişkin verilerin de yer alması, Manisa'nın, Kanun kapsamında Türkiye'de teşvik gören illerden biri olduğunu göstermektedir. 1938-1939 yılları itibariyle vilayet sanayinin sanayi grupları itibariyle dağılımı, ülke geneline ilişkin verilerle tabloda gösterilmiştir.²³

		Sanayi istihracıye-	Ziraat ehli hayvan	Sanayi nesciye- dokumacılık	Sanayi haşebiye-	Kağıt ve karton	Sanayi madeniye	Ebniye inşaati	Sanayi kimyeviye	Muhtelite	Muhtelif ve Gayri muayyene
1938	Manisa	1	16	1						3	2
	Türkiye	33	462	242	56	34	42	29	35	72	98
1939	Manisa	1	14	1						6	3
	Türkiye	37	468	249	53	37	41	28	37	71	123
		İşletme toplamı					İşgünü sayısı				
1938	Manisa	23 % 2.08					342.388 % 1.41				
	Türkiye	1103 % 100					24324204 % 100				
1939	Manisa	25 % 2.19					329.688 % 1.24				
	Türkiye	1144					26796049				

1936-1941 Teşvik-i sanayi istatistiklerinde, Sanayi grup ve sınıflarına göre vilayetler özelinde ayrıntılı tablolar oluşturulduğu görülmektedir. Bununla birlikte yalnızca sanayi sınıflarının belirtildiği bu istatistiklerde, bu sanayi sınıflarında faaliyette olan kuruluş isimlerine yer verilmemiştir. Her bir sanayi sınıfında görülen sanai faaliyetler de, tesisat kıymeti ve bina vaziyeti, sanayi kuruluşlarının çalışma vasıtaları aşağıdaki tabloda belirtilen hususlardan ayrıntılandırılmıştır.

Müessese vaziyet ve mahiyetleri	Tesisat kıymeti v e bina vaziyeti (makine alet ve edavatın sene sonunda takribi kıymeti-lira, binası müessesenin malı olan, binası müessesenin malı olmayan, müessese malı olan binaların takribi kıymeti)
--	---

²² Yılın belli bir kısmında hammadde yokluğu veya bazı sebeplerle faaliyet gösteremeyen kuruluşlar, istatistik kapsamı dışında tutulmuştur.

²³ Sanayi İstatistikleri, Teşvik-i Sanayi Kanunundan İstifade Eden Müesseselerin 1932-1939 Seneleri Faaliyeti, s.30-31.

Geçmişten Günümüze Manisa

Müessese çalışma vasıtaları	<p>Kuvve-i muharrike vaziyeti ve envai</p> <p>(kuvve-i muharrike kullanmayan, kuvve-i muharrike kullanan, su buhar elektrik, yağ, benzin vs motoru)</p> <p>Motor adedi ve H.P. yekûnu</p> <p>Amele ve memur miktarı (erkek kadın, Türk Ecnebi)</p> <p>Masarifat ve istihsalat (Senelik ödenen amele</p> <p>yevmiyesi (Lira), Senelik ödenen fen ve idare memuru ücreti (Lira), iptidai maddeler kıymeti –lira-ecnebi/yerli, işletmeye gerekli mevat toplamı, istihsal kıymeti–lira-</p>
------------------------------------	---

Bu verilere göre 1932-1939 döneminde Manisa'da teşvikten yararlanan işletmelerin sanayi grupları ve sanayi sınıfları da, ayrıntılı olarak şu başlıklar altında tespit edilmiştir.

Sanayi i istihraciye	Ziraat ehli hayvanlar ve av mahsulleri sanayi	Sanayi i nesciye	Sanayi i madeniye	Ebniv e inşaatı sanavii	Sanayi i kimyeviye	Sanayii muhtelite	Sanayi i muhtelif veya gayri muayyene
Kömür madenleri sanayi	Un sanayi Debagat sanayi Çikolata, şekerleme, helva ve levazımı sanayi Zeytinyağı un ve pamuk sanayi Zeytinyağı sanayi Un ve zeytinyağı sanayi	Yünlü mensucat sanayi Halı imalatı sanayi Yün ipliği sanayi	Ziraat aletleri sanayi	Tuğla ve kiremit sanayi	Boya fabrikaları sanayi	Un, pamuk, zeytinyağı ve elektrik sanayii Sair muhtelit müesseseler sanayii	Buz ve soğuk hava depoları sanayi Elektrik sanayii

	Pamuk sanayi						
	Muhtelit un ve pamuk sanayi						

Kömür madenleri sanayiinde ülke genelinde teşvikten yararlanan üç vilayet, Kütahya, Manisa ve Zonguldak'tır. Dönem içerisinde vilayette bu sektörde teşvikten yararlanan 1 sanayi kuruluşu mevcut olup, bu sanayi kuruluşu muharrrik kuvvetle çalışmaktadır. Bu işletmenin 1936 yılında üretim kıymeti, 128.530 lira iken; 1939 yılına gelindiğinde 252.925 liraya yükselmiştir.²⁴

Manisa vilayetinde diğer sanayi sınıfları için tespit edilen veriler, tablolar halinde aşağıda verilmiştir.

Un sanayi²⁵

Yıllar	müessesesi sayısı	kuvve-i muharrrikeli	kuvve-i muharrriksiz	amele ve ustabaşı toplamı	14 yaşından küçük e/k ²⁶	14 yaşından büyük e/k	Türk e/k	Ecnebi e/k	fen memur t/e ²⁷	idare memur t/e	Meşgul eşhas yekünü
1932	6	6		21		21	21		1		22
1933	4	4		12		12	12				12
1934	2	2		7		7	7				7
1935	3	3		2714							
1936	1	1		678							
1937	1	1		580							
1938											
1939											
Yıllar	Müessesesi sayısı	Senelik amele yevmiyesi-lira	Senelik fen ve idare memur ücreti	Ücret ve yevmiye toplamı lira	İptidai madde kıymeti-lira ecnebi	Yerli/toplam	İşletmeye muktazi mevat yekunu	İstihsal kıymeti-lira			
1932	6	5375	720	6095		36200	4590	54301			
1933	4	2702		2702		61150	2318	70037			

²⁴ Age, s.117-119.

²⁵ Age, s.148-150.

²⁶ Tablolarda geçen e/k işaretleri, erkek ve kız çocuk-kadın anlamını taşımaktadır.

²⁷ Tablolarda geçen t/e işaretleri, Türk ve ecnebi anlamını taşımaktadır.

Geçmişten Günümüze Manisa

1934	2	1110		1110		6846	410	9558
1935	3	1387		1387		21763	854	25138
1936	1	464		464		2013	140	2357
1937	1	530		530		8400	250	10500
1938								
1939								

14 yaşından büyük Türk ve erkek işçilerin çalıştığı ve tamamen yerli hammaddenin kullanıldığı bu sanayi sınıfında, teşvik gören işletme sayısı ve bu işletmelerdeki üretim miktarları giderek azalmış ve 1938 yılında hiçbir işletme teşvikten istifade edememiştir.

Debatat sanayi²⁸

Yıllar	müessesesi sayısı	kuvve-i muharrrik	kuvve-i muharrriksiz	amele ve ustabaşı	14 yaşından küçük e/k	14 yaşından büyük e/k	türk e/k	ecnebi e/k	fen memuru t/e	idare memuru t/e	Meşgul eşhas
1932	4	3	1	23		23	23			2	25
1933	4	4		26		26	26				26
1934	2	2		10		10	10				10
1935											
1936											
1937											
1938											
1939											
Yıllar	Müessesesi sayısı	Senelik amele yevmiyesi-lira	Senelik fen ve idare memur ücreti	Ücret ve yevmiye toplamı lira	İptidai madde kıymeti-lira ecnebi	Yerli/toplam	İşletmeye muktazi mevat yekunu	İstihsal kıymeti-lira			
1932	4	3350			3500	25448	4177	42439			
1933	4	2632			400	16257	2481	30057			
1934	2	2000			7085	11500	794	20400			

²⁸ Age, s.187-189

1935								
1936								
1937								
1938								
1939								

Debagat sanayiinde vilayetteki teşvikten yararlanan işletme sayısı ve üretim miktarları yıllar itibariyle azalma göstermiş; bu işletmelerde 14 yaşından büyük Türk erkek işçiler istihdam edilmiş; yerli hammadde kıymeti önemli bir yekûn teşkil etmekle birlikte, bir miktar yabancı hammadde de kullanılmıştır.

Çikolata, şekerleme, helva ve levazımı sanayi²⁹

Yıllar	Müessesesi sayısı	kuvve-i muharrirke	kuvve-i muharriksiz	Amele ve ustabaşı toplamı	14 yaşından küçük e/k	14 yaşından büyük e/k	türk e/k	ecnebi e/k	fen memuru t/e	idare memuru t/e	Mesgul eşhas yekûnu
1932	2	2		8		8					8
1933	2	2		14	1	13					14
1934	1	1		3		3					3
1935	1	1		578							
1936	1	1		370							
1937											
1938											
1939											
Yıllar	Müessesesi sayısı	Senelik amele yevmiyesi-lira	Senelik fen ve idare memur ücreti	Ücret ve yevmiye toplamı lira	İptidai madde kıymeti-lira	ecnebi	Yerli/toplam	İşletmeye muktazi mevat yekunu	İstihsal kıymeti-lira		
1932	2	1096					4847	3262	15964		
1933	2	1700					24955	2411	30406		
1934	1	470					2164	469	3300		

²⁹ Age, s.193-195

Geçmişten Günümüze Manisa

1935	1	460				2000	519	2451
1936	1	200				3102	100	4000
1937								
1938								
1939								

Çikolata, şekerleme sanayiinde teşvikten yararlanan işletme sayısı da sınırlı olup, yerli hammadde kullanılan bu işletmelerde, 1933 yılında 14 yaşından küçük bir erkek işçi istihdamı tespit edilmiştir.

Zeytinyağı un ve pamuk sanayi³⁰

Yıllar	Müessesce sayısı	kuve-i muharrrik	kuve-i muharriksiz	amele ve ustabaşı toplamı	14 yaşından küçük e/k	14 yaşından büyük e/k	Türk e/k	Ecnebi e/k	fen memuru t/e	idare memuru t/e	Meşgul eşhas yekunu
1932	10	10		241	1/15	132/93	133/108			9	245
1933	10	10		312	--/28	213/71	213/99		2	6	320
1934	10	10		295	3/3	247/42	250/45		2	2	299
1935	10	10		19472					1	2	
1936	8	8		18784						6	
1937	6	6		22792						1	
1938	7	7		19084						5	
1939	5	5		18565						3	
Yıllar	Müessesce sayısı	Senelik amele yevmiyesi-lira	Senelik fen ve idare memur ücreti-lira	Ücret ve yevmiye toplamı-lira	İptidal madde kıymeti-lira	ecnebi	Yerli/toplam	İşletmeye muktazi mevazat yekunu	İstihsal kıymeti-lira		
1932	10	12218	1805	14023			289228	8207	338341		
1933	10	10546	854	11400			408911	19621	462851		
1934	10	7647	575	8222			199795	9927	278304		
1935	10	7530	217	7747			194856	4885	237531		
1936	8	11809	3674	15483			461036	14806	571310		
1937	6	13301	70	13371			507004	12489	571797		
1938	7	13954	2136	16090			740722	14009	546829		
1939	5	13327	2071	15398			562314	12642	647566		

³⁰ Age, s.199-201.

Zeytinyağı, un ve pamuk sanayi, vilayette en yoğun sanayi sınıfları arasında yer almıştır. 1935 yılını izleyen yıllarda teşvikten yararlanan işletme sayısı azalmışsa da; üretim miktarları yükseldiği tespit edilmiştir. Tamamı Türk işçilerin istihdam edildiği bu işletmelerde, 14 yaşından küçük kız çocuk ve 14 yaşından büyük kadın çalışanın olduğu dikkati çekmektedir. Aynı tablo, pamuk sanayi, muhtelit un ve pamuk sanayi sınıflarında da istihdam açısından karşımıza çıkmaktadır.

Manisa vilayetinde 1935 yılından itibaren 1 sanayi kuruluşunun yünlü dokuma sanayiinde teşvikten yararlandığı, yabancı hammadde kıymetinin önemli bir yer teşkil ettiği bu işletmede üretim miktarının 1939 yılında önemli miktarda arttığı görülmektedir.³¹ Halı imalat sanayiinde ise tespit edilen en önemli husus, çalışanların neredeyse tamamını 14 yaşından büyük kadın işçilerin teşkil etmesidir.³² Özellikle dokuma sanayiinde kadın işçi sayısının erkek çalışan sayısının üzerine çıkması, kadın işçilerin İmparatorluk döneminden itibaren geleneksel faaliyet alanlarını koruduklarının göstergesidir. Bu noktada, Osmanlı İmparatorluğundan Cumhuriyet Türkiyesine geçiş sürecinde kadın istihdamı açısından bir süreklilikten söz etmemiz mümkündür.³³

Vilayette bina inşaat sanayi grubunda ise, vilayet yerelinde yalnızca tuğla ve kiremit sanayi sınıfında teşvikten yararlanan işletme görülmektedir. Çoğunluğu 14 yaşından büyük Türk erkek işçinin istihdam edildiği bu sanayi sınıfında, yabancı bir erkek işçi ile bir fen memuru istihdamı da tespit edilmiştir.³⁴

İşletme sayısı açısından bakıldığında, 1932 yılından 1939 yılına kadar işletme sayısının azaldığı görülmektedir. Bazı sanayi kuruluşlarının faaliyetine son vermesi, faaliyet vasıtaları ve üretimi yüksek ölçekte olan kuruluşların kurulması yanında, bu istatistiklerin Teşvik-i Sanayi Kanunundan yararlanan kuruluşlar arasından yalnızca İstatistik Müdürlüğü'nün sorularına doğru cevap veren kuruluşları kapsaması, bu oransal azalışta belirleyici olmuştur.³⁵ Oysa ki Kanunun uygulandığı dönemde ülkemizde Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı uygulamaya konulmuş ve plan kapsamında sanayi alanında niceliksel ve niteliksel olarak büyük atılım gerçekleştirilmiştir.

Kanunun uygulanma sürecinde, Manisa vilayetinde en yoğun teşvik gören sanayi dalı ise, ziraat sanayi olmuş, bunu dokuma ve diğer sanayi sınıfları izlemiştir. Bu açıdan söz konusu istatistiklerden elde edilen veriler, 1927 Sanayi Sayımındaki verilerle paralellik göstermektedir.

İş İstatistikleri ve Manisa Vilayeti

1930'lu yıllarda çalışma hayatına yönelik olarak, öz kaynaklara dayalı ekonomik kalkınmada, devletçi sanayileşme sürecine uyumlu en önemli düzenlemelerin başında İş Kanunu³⁶ gelmiştir. 1936 tarihli İş Kanunu'nun yürürlüğe

³¹ *Age*, s.246-248.

³² *Age*, s.252-254.

³³ Seher Boykoy, agm, s.1317. Dokumacılık sanayi, kadın istihdamı açısından önem taşımaktadır. İpek sanayisinde % 81'lik bir oranla kadın işçi istihdam edilirken; ipek sanayiden sonra, yün, halı sanayileri ve işlemecilik, sırmacılık, şerit ve dantela imalatında kadın işçilerin erkeklerden fazla olduğu sanayi sınıflarını teşkil etmiştir.

³⁴ *Sanayi İstatistikleri, Teşvik-i Sanayi Kanunundan İstifade Eden Müesseselerin 1932-1939 Seneleri Faaliyeti*, s.357-359

³⁵ Haluk Cillov, a.g.m., s.187.

³⁶ İş Kanununda, çalışma yaşı, süreleri, çalışma koşulları, işçi sağlığı, iş güvenliği tedbirleri yer almakla birlikte; bu tedbirler arasında kadın işçileri koruyucu sosyal politika önlemlerine de yer verilmiştir. 8.6.1936 tarih ve 3008 sayılı İş Kanunu metni için bkz.

Geçmişten Günümüze Manisa

girmesinden sonra 1937, 1938 ve 1943 yıllarında kanun kapsamına giren işyerlerini³⁷ kapsayan istatistikler tutulmuştur.³⁸ İş Kanunu kapsamına giren kuruluşlarda çalışan işçiler, yılın belli bir günündeki sayıya göre tespit edilmiş; bu işçi sayıları da özellikle o yılın en faal gününe ait olduğu için “azamî işçi sayısı”ni teşkil etmiştir. Küçük sanayide, ev sanayiinde, ticaretle çalışan işçi sayıları ise, istatistikte gösterilen rakamlara dâhil edilmemiştir.

İş Kanunu kapsamındaki işyerleri ile, buralarda çalışan işçilerin ülke içerisindeki dağılımı açısından, işçi sayısına göre İstanbul ilk sırada yer alırken; onu İzmir ve Zonguldak (Kömür üretimi-kömür işletmeleri) vilayetleri izlemiştir. Her işyeri başına düşen işçi sayısı ve yoğunluğu itibarıyla de, ilk sırada gelen Zonguldak'ı, Sivas-Erzurum demiryolu hattının inşası ile Erzincan izlemiştir. Ancak Erzincan'da 1943 yılında inşaatın azalması ve tamamlanmasından sonra, işçi sayısı 10.126'dan 797'ye düşmüştür.³⁹

İşyeri, çalışan sayısı -işçi ve müstahdem-, çeşitli mesleklerde çalışılan gün sayısı, ücretler, iş kazaları gibi verilerin yer aldığı İş İstatistiklerinde, 1937-1938 ve 1943 yılları itibarıyla Manisa vilayetindeki işçi, müstahdem ve işyeri sayısının dağılımı, ülke geneline ait verilerle birlikte tabloda gösterilmiştir.⁴⁰

	İşyeri sayısı	İşçi sayısı	Müstahdem sayısı
	Manisa/Türkiye	Manisa/Türkiye	Manisa/Türkiye
1937	168/6252	4126/265341	83/15422
1938	71/4456	1610/180374	114/18170
1943	52/3205	3860/275083	203/26193

1937-1943 arasında 6 yıl içerisinde Vilayette sanayi kuruluşu sayısı azalırken; işçi ve müstahdem sayıları artmıştır. Burada önemli bir başka husus da, bu işçiler arasında çocuk ve kadın istihdamının fazla olmasıdır. II. Dünya Savaşı'nın başlaması, Türkiye'de seferberlik nedeniyle 19 yaş üstü erkek işgücünün önemli bir kısmının silahlı altına alınması; buna bağlı olarak işgücünde meydana gelen azalma, sanayide özellikle 12-16 ve 17-18 yaş grubundaki çocuk ve kadın istihdamının artmasında etkili olmuştur.⁴¹

Bu artışın hukuksal boyutunda ise, 1940 tarihli Milli Korunma Kanunu yer almıştır. Savaş yıllarında çıkarılan bu Kanunla, 1936 İş Kanunu başta olmak üzere, çalışma hayatına yönelik hukuksal düzenlemelerde yer alan ve ücretli çalışanları koruyucu nitelikteki bazı hükümler askıya alınmış; bu durum da, kadın ve çocuk

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc016/kanuntbmmc016/kanuntbmmc1603008.pdf

³⁷ İşyerlerinin anketlere düzenli cevap vermemeleri, anketlerin her yıl tekrarını güçleştirmiş; üçüncü anket ancak 1943 yılı için yapılabilmektedir.

³⁸ İş Kanunu, günde en az 10 işçi çalıştırabilecek kapasitede işyerlerini kapsamına almakla birlikte, daha az işçi çalıştıran kuruluşların da bu özelliği taşıyabileceği düşüncesiyle, bu sayı 5 e indirilmiş, 5 ve daha fazla işçi çalıştıran kuruluşlar da istatistiklere dâhil edilmiştir. *İşçi istatistikleri 1937-38-İş kazaları istatistiği-1937-1940*, Neşriyat No: 181, R. Ulusoğlu Basımevi, Ankara 1941, s.3.

³⁹ *İş İstatistikleri, 1937-1943 İşçi istatistikleri 1937-38-43, İş kazası istatistikleri-1937-1943*, Neşriyat No: 243, Ankara 1945.s.5.

⁴⁰ *İş İstatistikleri 1937-1943*, s.35.

⁴¹ *A.g.e.*, s.3.

istihdamının artmasına, çalışma hayatı açısından olumsuz koşulların ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir.⁴²

İş istatistiklerinde Manisa vilayeti için tespit edilen diğer husus, ortalama yevmiyelerdir. 1938 ve 1943 yıllarında vasati vermeyen vilayetlerin cetvele alınmadığı bu verilere göre, vilayette 1938 de 131; 1943 de 269 kuruş yevmiye tespit edilmiştir. ⁴³ Burada dikkat çeken en önemli nokta, 1943 yılında yerelde ve genelde ücretlerde görülen artıştır. II. Dünya Savaşı yıllarında işçi sayılarında görülen artış ve pahalılık nedeniyle yapılan zamlar, bu artışı belirlemiştir. Vilayette bir yıl içerisinde çalışılan gün sayısı da, 1938 yılında 149; 1943 yılında 173 olarak tespit edilmiştir. ⁴⁴

SONUÇ

Çalışmamıza esas teşkil eden sanayi sayımları-istatistikleri, erken Cumhuriyet Döneminde Manisa sanayinin küçük sanayi tipi ve daha çok tarım ürünlerine dayalı sanayide yoğunluk kazandığını ortaya koymaktadır. Vilayet sanayii, bu görünümüyle ülke geneline uygun bir yapı arz etmektedir.

Cumhuriyet Dönemi sanayi sayımları-istatistikleri, ülke sanayinin bütününe kapsamaması ve sayım hazırlıkları ile uygulama sürecinde ortaya çıkan bazı aksaklıklar nedeniyle ihtiyatlı bir yaklaşımı gerektirmekle birlikte; sınai gelişimin ana hatları itibariyle yansıtılması açısından önem taşımaktadır. Bu istatistiklerin yapılan çalışma için önemli olan tarafı ise, ülkemizdeki bütün sanayi sayımlarında Manisa Vilayetinin yer almış olmasıdır. Bu da, Vilayetin, Cumhuriyet Türkiye'sinde de önemli bir sosyoekonomik potansiyele sahip olduğunun göstergesidir.

Kaynakça

Resmi Yayınlar

1927 Sanayi Sayımı, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Yayın No:584, Ankara 1969.

İşçi istatistikleri 1937-38-İş kazaları istatistiği-1937-1940, Neşriyat No: 181, R. Ulusoğlu Basımevi, Ankara 1941.

İş İstatistikleri, 1937-1943 İşçi istatistikleri 1937-38-43, İş kazası istatistikleri-1937-1943, Neşriyat No: 243, Ankara 1945.

Sanayi İstatistikleri, Teşvik-i Sanayi Kanunundan İstifade Eden Müesseselerin 1932-1934 Seneleri Faaliyeti, Yayın No:80, Ankara 1936.

Sanayi İstatistikleri, Teşviki Sanayi Kanunundan İstifade Eden Müesseselerin 1932-1939 Seneleri Faaliyeti, Yayın No: 156, Ankara 1941

Makaleler ve Kitaplar

Boykoy Seher, "Türkiye'de Tek Partili Dönemde Kadın İstihdamı: Bursa Örneği", *Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın*, Edi: Osman Köse, C:II, Canik Belediyesi Kültür Yay., Samsun 2016.

Cillov Haluk, "Türkiye'de Sanayi Sayımları-İstatistikleri", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, C:XVI Sayı 1-4, İstanbul 1956.

50 Yılda Türk Sanayii, Mars Matbaası, Ankara 1973

⁴² Ahmet Makal, "Cumhuriyet'ten 21. Yüzyıla Türkiye'de Çalışma İlişkileri", *Güncel Sosyal Politika Tartışmaları - Cahit Talas Anısına*, Yayına Hazırlayan: Berrin Ceylan-Ataman, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara, 2007, s.518-519.

⁴³ *İş İstatistikleri 1937-1943*, s.41. .

⁴⁴ *İş İstatistikleri, 1937-1943*, s.45.

Geçmişten Günümüze Manisa

Makal Ahmet, “Cumhuriyet’ten 21. Yüzyıla Türkiye’de Çalışma İlişkileri”, *Güncel Sosyal Politika Tartışmaları – Cahit Talas Anısına*, Yayına Hazırlayan: Berrin Ceylan-Ataman, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara, 2007

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc016/kanuntbmmc016/kanuntbmmc1603008.pdf

Ökçün A.Gündüz, *Osmanlı Sanayii-1913, 1915 Yılları Sanayi İstatistiki*, Sevinç Matbaası, Ankara 1970.

Tökin İsmail Hüsrev, *Rakamlarla İktisadi ve İctimai Türkiye-Türkiye’de Sanayi*, C:III, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Ankara 1946.

1925-1926 DERS YILINDA MANİSA'DA EĞİTİM

M. Serhan YÜCEL*-Taner BİLGİN**

GİRİŞ

Osmanlı Devletinin Türkiye Cumhuriyetine bıraktığı eğitim mirası tartışma konusu olagelmıştır. Cumhuriyet; enkaz mı devralmıştı, yoksa muhteşem bir mirası çarçur mu etmişti? Bina, derslik, eğitim araç-gereçleri, öğretmen sayıları, öğretmenlerin yeterli düzeyleri, kütüphaneler cumhuriyetin ilk yıllarında nasıldı?

Gerçekten de Cumhuriyetin ilanından Harf Devrimine kadar geçen beş yıllık süre Türkiye'nin elindeki eğitim teşkilatının önce icmalini çıkardığı, sonra yerli ve yabancı uzmanlarla birlikte ne yapılabilir sorusuna cevap aradığı ve son olarak eğitim altyapısına kendi rengini vermeye başladığı dönem olmuştur. Bu noktada Cumhuriyetin ilanının dördüncü ayında kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanununun Türk eğitim ve öğretim sistemine etkileri büyük olmuştur. Öğretimde birlik oluşturmayı hedefleyen bu kanun ülkedeki bütün eğitim-öğretim kurumlarının Maarif Vekaletine (Milli Eğitim Bakanlığına) bağlanmasını öngörmekteydi. Günümüzde de eğitimin temel kanunu kabul edilen bu kanun, 1982 anayasasında 174. maddeyle koruma altına alınmış "inkılap kanunlarından" bir tanesidir. *Halifeliğin Kaldırılmasına dair kanun ve Şeriye ve Evkaf Vekaletinin Kaldırılması* hakkında kanunla aynı gün çıkarılan ve eğitimde çokbaşlılığın kaldırılmasını sağlayan bu kanun; tekke ve zaviyelerin kapatılması, Arap harflerinin yerine Latin Harflerinin kabul edilmesi gibi bazı yeniliklerin altyapısını oluşturmuştur.

1925-1926 Ders Yılında Manisa'da Eğitim başlıklı çalışmamızda Harf Devriminin yapıldığı 1928 yılı öncesinde Manisa'da eğitimin genel durumu ele alınmıştır. İlk ve orta öğretim, Maarif teşkilatında görev yapanlar, okul binaları, tesisler, okul yapıları ve taşınmazları, eğitim araç ve gereçleri gibi eğitime ait konular incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar Türkiye geneliyle karşılaştırılmış, Manisa'nın lehine veya aleyhine olan veriler tartışılmıştır.

Cumhuriyet Öncesinde Manisa'da Eğitim

Osmanlı ekonomisinin dayanağını oluşturan ziraatin en önemli merkezlerinden biri olan Manisa aynı zamanda şehzadeler şehri olarak da anılmaktadır. Fatih Sultan Mehmet ve Kanuni Sultan Süleyman dahil bazı padişahlar "Çelebi Sultan" dönemlerini Manisa'da geçirmişlerdi.¹

Osmanlı'nın Manisa'ya verdiği önem -Şehzadelerin yetişmesini sağlayan şehir özelliğinin yanına- dönemin eğitim kurumlarını yaygın hale getirmesiyle de kendini göstermiştir. 16. yüzyılda Manisa'da dört caminin medresesi bulunmaktaydı: Ulu Camii, Hatuniye Camii, Sultaniye Külliyesi ve Muradiye Camii.² 19. yüzyıl sonu dikkate alındığında da İshakiye, Ali Bey, Elvan Beyoğlu, Sinan Çelebi, Veled Bey, Çaşnigir, Hatuniye, Muradiye, Sultaniye, Tekye, İbrahim Çelebi, Kara Yunus, Hamza Efendi,

* Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Gölpaazarı Meslek Yüksekokulu

** Yrd. Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

¹ Uluçay, M. Çağatay, *Manisa Ünlüleri*, Manisa Lisesi Yayınlarından Sayı: II, Lise Matbaası, Manisa 1946.

² Emecen, Feridun M., *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013, s.103.

Hüsrev Ağa, Derviş Ağa ve Eyyüp Ağa (Çaşnigir Camii) medreseleri görülmektedir.³ Ayrıca Manisa'da 19. yüzyıl sonlarında 12 Tekke bulunmaktaydı. Bu tekkelerden Mevlevi ve Rufai tarikatları öne çıkmaktaydı. 19. yüzyılın sonlarında Manisa vilayet merkezinin yanı sıra Turgutlu, Salihli, Alaşehir, Demirci, Kula, Eşme, Gördes, Soma, Akhisar ve Kırkağaç ilçelerinde birer Maarif Komisyonu kurulmuştu. Ortaöğretim kurumları da ilk olarak 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren açılmaya başlanmış, Manisa Erkek Rüştüyesi 1872'de, İdadi 1884'te açılmıştır.⁴ 1886 yılına gelindiğinde Turgutlu, Alaşehir, Demirci, Soma ve Kırkağaç ilçelerinde Rüştüye bulunuyordu. Bu okulları 1887'de açılan Manisa Kız Rüştüyesi izlemiştir.⁵

İkinci Meşrutiyetin ilan edildiği 1908'de toplam 217 öğretmenin görev yaptığı Manisa vilayeti genelinde toplam 9.228 öğrenci öğrenim görmekteydi. Öğretmenlerin 131'i Türk ve Müslüman okullarında görev yapmaktayken, Gayrimüslim okullarında (Rum, Ermen, Musevi ve Protestan) 86 öğretmen çalışmaktaydı. Öğrencilerin ise 6.145'i Türk ve Müslüman okullarında öğrenim görüyor, 3.083'ü ise Gayrimüslim okullarına (Rum, Ermen, Musevi ve Protestan) devam ediyordu.⁶ Ancak Manisa eğitim tarihine ilişkin çok değerli çalışmaları olan Prof. Dr. Hakkı Uyar, 1908 Aydın Vilayet Salnamesinde Manisa'daki okul, öğrenci ve öğretmen sayılarındaki hatalara dikkat çekmektedir. Bununla birlikte Uyar, Manisa'daki öğrenim çağındaki Türk ve Müslüman çocuklarının %15,2'sinin, Gayrimüslim çocuklarının da %53,6'sının okula devam ettiğini ifade etmektedir.⁷

Milli Mücadele yıllarına gelindiğinde Manisa vilayetinde eğitim sıkıntılı bir döneme girmiştir. İşgal yıllarında Manisa'da bazı öğretmen ve öğrenciler tutuklanmış, bazıları da işgal bölgesi dışına çıkmış veya çıkarılmıştır. İşgal bölgesinde kalan öğretmenler birbuçuk yıl süreyle maaş alamazken, 1921 yılında Manisa Sultanisi kapatılmış, Sakarya Savaşı öncesi de Yunan Hastanesi haline getirilmiştir. Yine 1921 yılında Manisa ve ilçelerinde tüm okullara ve medreselere Yunanca dersi konmuş, bu dersten geçemeyenin sınıfı tekrar edeceği kararlaştırılmıştır. Yunanca dersini verecek sivil öğretmen bulunmayan yerlerde dersi Yunan subayların vermiştir.⁸

İdari Yapı, Nüfus ve Eğitime Dair Temel Bilgiler

Saruhan Vilayetin'in 1925 yılında Merkez, Demirci, Salihli, Alaşehir, Eşme, Kula, Kırkağaç, Soma, Akhisar, Gördes ve Kasaba⁹ olmak üzere 11 ilçesi vardı.¹⁰ Vilayet, 875'inde muhtarlık bulunan toplam 935 köye sahipti. Bu köylerin 681'inde Köy Kanunu uygulanmaktaydı.¹¹

Cumhuriyet Türkiye'sinin ilk nüfus sayımı 1927 yılında yapılmıştır. Dolayısıyla 1925 yılında Manisa'nın nüfusu bilinmemektedir. 1927 sayımına göre Saruhan Vilayeti'nin toplam nüfusu 372.562 olarak belirlenmiştir.¹² Nüfusun 92.659'u (yaklaşık dörtte biri) Manisa merkez ilçede, 47.716'sı Akhisar'da, 32.801'i Alaşehir'de, 31.105'i Kasaba'da, 29.637'si Kula'da, 27.865'i Salihli'de, 26.049'u

³ Uluçay, M. Çağatay ve Gökçen, İbrahim, Manisa Tarihi, İstanbul 1939.

⁴ Manisa İdadisi 1916'da Sultani haline getirilmiştir.

⁵ Uyar, Hakkı, *Cumhuriyet Döneminde Manisa'da Eğitim (1923-1950)*, DEÜ AİİTE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1993.

⁶ Aydın Vilayeti Salnamesi 1326:569-680

⁷ Uyar, 1993:4.

⁸ Uyar, 1993:5.

⁹ Bugünkü ismiyle Turgutlu

¹⁰ Keskin, Nuray, *Devletin Toprak Üzerinde Örgütlenmesi: Türkiye'de İller Yönetimi*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007.

¹¹ Uyar, 1993.

¹² Umumi Nüfus Tahriri 28 Teşrinievvel 1927 Muvakkat Rakamlar, Merkezi İstatistik Müdüriyet-i Umumiyesi, Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası, 1927.

Geçmişten Günümüze Manisa

Demirci'de, 22.763'ü Gördes'te, 21.241'i Soma'da, 20.916'sı Eşme'de ve 19.810'u Kırkağaç'ta yaşıyordu.¹³ Nüfusun yüzde 20'si şehirlerde yaşarken, 5 kişiden dördü köylerde ikâmet etmekteydi.¹⁴ Türkiye'nin toplam nüfusu 13.648.270 olduğundan Saruhan Vilayetinin toplam nüfusa oranı %2.73 olarak saptanmıştır.

1925-1926 ders senesinin başında Maarif Vekilinin Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey olduğu görülmektedir. 3 Mart 1925'te bu göreve gelen Hamdullah Suphi Bey, görevini ders yılı içinde 19 Aralık 1925'te Mustafa Necati (Uğural) Bey'e bırakmıştır. Aynı yıl Maarif Vekâleti Müsteşarlığını Nafi Atıf (Kansu) Bey yürütmekteydi.¹⁵

1925-1926 öğretim yılının ikinci dönemi devam ederken 2 Mart 1926'da çıkarılan Maarif Teşkilatı Hakkında Kanun eğitimde önemli değişiklikler getirmiştir. Kanunla ilkökul lise ve yükseköğretimin belli esaslara göre düzenlenmesi sağlanmış, devletin izni olmadan okul açılmayacağı belirtilerek okullarda hangi derslerin ne şekilde okutulacağı belirlenmiştir. Ayrıca kanunla "Mıntıka Eminlikleri" kurulmuş, buna göre Türkiye 12 maarif mıntıkasına ayrılmıştır. Bu mıntıkalardan Edirne 4, Erzurum 5, İzmir 6, Adana 5, Antalya 3, Ankara 6, Diyarbakır 13, Sivas 4, Trabzon 7, Gaziantep 3, Kastamonu 4 ve Konya 6 vilayetten oluşuyordu. Manisa vilayeti ise İzmir, Aydın, Balıkesir, Denizli ve Muğla vilayetleriyle birlikte İzmir Mıntıkasında yer almaktaydı.

Hukuki düzenlemeler ve olağanüstü çabalara rağmen Türkiye'nin birçok yerinde olduğu gibi Manisa yerelinde de cumhuriyetin devraldığı eğitim mirası iç açıcı değildi. Türkiye, Milli Mücadeleden başarıyla çıkmasına rağmen bulaşıcı hastalıklarla, yoklukla ve yoksullukla mücadele ediyordu. Üstüne üstlük Milli Mücadele sonrası harabeye dönmüş Manisa'nın yeniden imarı gerekiyordu. Manisa, yaraları sarmak için çaba sarf ediyordu.

1925-1926 Sene-i Dersiyesinde Saruhan Vilayeti

Cumhuriyetin ilk yıllarında eğitime başlama tarihi vilayetlerdeki maarif müdürlüklerince köy ve şehir olarak ayrı ayrı belirleniyordu. Saruhan Vilayeti genelinde 1925-1926 eğitim öğretim yılı 26 Eylül 1925'te başlamış ve 7 Mayıs 1926'da eğitim öğretim tamamlanmıştı. Manisa Maarif Müdürlüğünü Ali Haydar (Çerçel) Beyin yerine göreve gelen Faik Doğan Bey yürütmekteydi. Sonraki yıllarda Orta Öğretim Şube Müdürlüğü de yapacak olan Faik Bey, Atatürk'ün yaveri Salih Bozok'un "çok sevdiğim arkadaşım" diye bahsettiği entelektüel bir eğitimcidir. Dönemin dergilerinde eğitim ile ilgili yazıları yayınlanmıştır.¹⁶

Saruhan Vilayetinde bakanlığa bağlı olarak çalışan aylık 40 lira maaşlı Maarif Müdürü ile toplam 25 lira maaşlı 2 kâtip memuru görev yapmaktaydı. Manisa'da "maarif memuru" kadrosunda kimse bulunmuyordu. Türkiye genelinde ise aylık maaş toplamı 2.100 lira olan 36 maarif müdürü ve 24 maarif memuru ile ayda toplam 1.054 lira maaş ödenen 73 kâtip memuru çalışmaktaydı. 1925-26 ders yılında 4'ü Manisa'da görev yapan 144 ilk tedrisat müfettişi bulunmaktaydı.¹⁷ Manisa'daki müfettişler

¹³ Umumi..., 1927.

¹⁴ Uyar, 1993.

¹⁵ T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Cumhuriyetin İlk Yıllarında Eğitimden İzler (1923-1930), Millî Eğitim Bakanlığı Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1999.

¹⁶ Davulcu, Ebru, 1923-1926 Yıllarında Yayınlanan Yeni Yol Dergisi ve Dergide Yayınlanan "Cumhuriyet" Konulu Yazılar Üzerine Bir İnceleme, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Winter III/42, (2016), s. 118.

¹⁷ Alkan, Mehmet Öznur (2000). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924*. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü.

toplam 86 lira maaş alıyordu; Türkiye genelinde 144 müfettişe ise toplam 3.263 lira 25 kuruş aylık maaş ödemesi yapılıyordu.

Manisa Leyli Erkek Orta Mektebi

1925-1926 Eğitim-Öğretim yılında Saruhan Vilayetinde lise yoktu; ancak ilkokul kısmı da bulunan bir ortaokul mevcuttu. Kayıtlara göre Milli Emlak'a ait olan okul binası¹⁸ kargir idi, bahçesi vardı ve 6.000-7.000 lira kıymet taşımaktaydı.

İdare heyetinde 5 kişinin bulunduğu okulun ilkokul kısmında 7, ortaokul kısmında da 10 öğretmen görev yapmaktaydı. İlkokul öğretmenlerinin 1'i Darülfünun, 5'i İlk Muallim Mektebi, 1'i de Orta Mektep mezunuydu. Ortaokul öğretmenlerinin ise 4'ü Darülfünun, 1'i İlk Muallim Mektebi, 1'i Lise, 1'i Ortaokul, 1'i de diğer mekteplerden mezundu.

Manisa Leyli Orta Mektebinin ilkokul kısmının ders yılı sonunda (Mayıs-1926) 246 öğrencisi vardı. Bu öğrencilerin 36'sı ilkokul mezunu¹⁹ olmuş; diğerlerinin 131'i sınıfını geçerken, 79'u ise sınıfta kalmıştı. Ortaokul kısmının başarı oranı ilkokul kısmına yakındı: Ortaokulda toplam 77 öğrenci öğrenim görmüş, bunların 10'u mezun olurken²⁰, 51'i de sınıfını geçmişti. 13 öğrenci sınıfta kalırken, 1 öğrenci sene sonu sınavına girmemiş, 2 öğrenci de başarısızlık nedeniyle ihraç edilmişti.²¹

İlkokullar

1925-1926 Eğitim Öğretim Yılında Manisa Vilayetinde 72 erkek okulu, 17 kız okulu ve 79 karma okul olmak üzere toplam 168 ilkokul ve toplam 301 derslik bulunmaktaydı. Manisa'daki ilkokulların ve dersliklerin ilçelere göre dağılımı, Manisa toplamı ve Türkiye'ye oranı Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. 1925-1926 Eğitim Öğretim Yılında Manisa ve İlçelerinde Bulunan İlkokul ve Derslik Sayıları

İlkokul/Derslik Sayıları	Erkek Okulu	Kız Okulu	Karma Okul	Toplam Okul	Toplam Derslik
Merkez İlçe	7	3	27	37	62
Akhisar	4	3	9	16	36
Alaşehir	13	1	-	14	23
Kasaba	1	1	9	11	29
Kula	3	1	9	13	22
Salihli	13	1	-	14	23
Demirci	11	1	2	14	19
Gördes	8	1	3	12	20
Soma	1	1	5	7	20
Eşme	8	1	10	19	23
Kırkağaç	3	3	5	11	24
Manisa	72	17	79	168	301
Türkiye	3.393	544	1.617	5.554	9.510
Oran	%2,12	%3,13	%4,88	%3,02	%3,17

¹⁸ Bugünkü Şehitler Ortaokulunun bulunduğu yerde.

¹⁹ 1925-1926 Öğretim Yılında "şehadetname" adı verilen diplomalarda yer alan notların 10 üzerinden karşılığı ve bugünkü anlamları şöyleydi: 9-10 Aliyyülâlâ (Pekiyi), 8 Âlâ (İyi), 7 Karib-ül âlâ (İyiye yakın), 6 Vasat (Orta), 5 Kâfi (Yeterli/Geçer).

²⁰ Öğrencilerin 8'i Aliyyülâlâ (Pekiyi), 2'si de Âlâ (İyi) derecesi ile mezun olmuştu.

²¹ İhsaiyat Mecmuası, *Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti 1925-1926 Ders Senesi İhsaiyat Mecmuası*, Devlet Matbaası, İstanbul 1928, s: 34-41, 42-49.

Geçmişten Günümüze Manisa

Saruhan Vilayetinin 1927 nüfusunun Türkiye'ye oranı %2,73 olarak belirlenmiştir. Tablo 1'de yer alan veriler, bu oranla mukayese edildiğinde "erkek okulu" dışında kalan okulların ve toplam derslik sayısının Türkiye ortalamasının üstünde yer aldığı görülmektedir. Özellikle Saruhan Vilayeti genelinde bulunan 79 karma okul, Türkiye'deki bütün karma okullar arasında %4,88'lik oranı teşkil etmektedir. Saruhan Vilayetinin bu oranı Türkiye ortalamasından %79 fazladır.

İlçeler arasında karşılaştırma yapıldığında nüfus bakımından onuncu sırada bulunan ve yalnızca Kırkağaç'tan fazla nüfusa sahip olduğu görülen Eşme ilçesinin²², okul sayısına göre Merkez ilçeden sonra ikinci sırada bulunması dikkate şayandır. Ancak sonraki tablolarla birlikte değerlendirildiğinde Eşme'de okul sayısındaki fazlalığın öğrenci sayısına yansımadağı görülmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında Eşme'nin Elvanlar, Kemer, Güre, Selendi, Serye, İnay ve Takmak yerleşimleri için ortak isim olarak kullanıldığı bilinmektedir. Bu da birbirine mesafeli küçük yerlerde öğrenci sayıları az ayrı okullar açıldığını göstermektedir.

1925-1926 ders yılında Manisa ilkokullarına Maarif Nezareti tarafından tahsis edilen öğretmen kadrosu sayısı 430'du. Bu kadroların 90'ı kadın toplam 343'ü doluyken 87 kadro münhaldi. Dolayısıyla Manisa'da öğretmen kadrolarının %20.2'si boş bulunuyordu; bu oran Türkiye ortalaması olan %12.3'ün oldukça üzerindedi. Ancak diğer taraftan öğretmen kadrosu, erkek/kadın ve toplam öğretmen sayısı, erkek/kız ve toplam öğrenci sayıları ayrı ayrı ele alındığında her birinin Türkiye ortalamasının üstünde olduğu görülmektedir. Özellikle Türkiye nüfusunun %2,73'ünü oluşturan Manisa'da ilkokul öğrencilerinin Türkiye toplamına oranının %3,55'e ulaşması dikkat çekicidir. Buna rağmen kız/erkek öğrenci oranında anlamlı bir fark saptanamamıştır. Nitekim Türkiye genelinde kız öğrencilerin toplam öğrenciye oranı %21,55 iken Manisa Vilayetinde bu oran %22,43'e yükselmektedir. Ancak kız öğrencilerin toplam öğrenciye oranları Manisa ilçelerinde büyük farklar göstermektedir: Manisa Merkez ilçede kız öğrenci oranının %38,31'e kadar yükseldiği görülmüştür. Bu oran Alaşehir'de 12,64'e, Akşehir'de %11,73'e düşmektedir. Soma ilçesinde ise ilkokulda öğrenim gören kız öğrenciye rastlanamamıştır. Bir başka dikkat çeken husus; kadın öğretmen sayısının erkek öğretmen sayısından fazla olduğu tek ilçe olan Akhisar'da, kız öğrenci oranının (Soma hariç) en düşük düzeyde olmasıdır. Manisa ilkokullarındaki öğretmen-öğrenci sayıları ile boş kadroların ilçelere göre dağılımı, Manisa toplamı ve Türkiye'ye oranı Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. 1925-1926 Ders Yılında Manisa ve İlçelerinde Bulunan Öğretmen ve Öğrenci Sayıları

	Öğretmen Kadrosu	Toplam Öğretmen	Münhal	Erkek Öğretmen	Kadın Öğretmen	Erkek Öğrenci	Kız Öğrenci	Toplam Öğrenci	Kız Öğrencilerin Oranı %
Merkez	76	69	7	44	25	1.610	1.000	2.610	38,31
Akhisar	57	45	12	22	23	1.264	168	1.432	11,73
Alaşehir	39	24	15	19	5	788	114	902	12,64
Kasaba	45	24	21	20	4	793	264	1.057	24,98
Kula	47	35	12	31	4	901	301	1.202	25,04
Salihli	37	29	8	23	6	765	254	1.019	24,93

²² Eşme ilçesi, Uşak'ın il olduğu 1953 yılına kadar Manisa iline bağlı ilçe statüsünü sürdürmüştür.

Demirci	22	22	-	19	3	658	90	748	12,03
Gördes	30	25	5	21	4	403	107	510	20,98
Soma	25	23	2	18	5	682	0	682	0
Eşme	23	22	1	20	2	623	118	741	15,92
Kırkağaç	29	25	4	16	9	514	186	700	26,57
Manisa	430	343	87	253	90	9.001	2.602	11.603	22,43
Türkiye	12.003	10.950	1.053	8.457	2.493	256.170	70.376	326.546	21,55
Oran %	3,58	3,12	8,26	2,99	3,61	3,51	3,70	3,55	

1925-1926 Eğitim Öğretim Yılında Manisa ilkokullarında görev yapan öğretmenlerin yaş gruplarına göre dağılımı Tablo 3'te verilmiştir. Buna göre gerek Manisa Vilayetinde gerekse Türkiye genelinde genç öğretmen profili çıkmaktadır. 30 yaşın altındaki öğretmenlerin oranı Manisa Vilayetinde %69,39 iken Türkiye genelinde %72,65'tir.

Tablo 3. 1925-1926 Ders Yılında Manisa'daki İlkokullarda Görev Yapan Öğretmenlerin Yaşları

	18-30 yaş arası	30-40 yaş arası	40-50 yaş arası	50-55 yaş arası	Toplam
Manisa Öğretmen Sayısı	238	81	24	-	343
Oran	%69,39	%23,62	%7,00	%0,00	
Türkiye Öğretmen Sayısı	7.957	2.181	814	1	10.953
Oran	%72,65	%19,91	%7,43	%0,01	
Manisa/Türkiye Oran %	2,99	3,71	2,95	-	3,13

1925-1926 Ders Yılında başında Manisa ilkokullarının öğrenci mevcudu ile ders senesi içinde okuldan ayrılanlara ve yeni kayıt yaptıranlara dair bilgiler Tablo 4'te verilmiştir. Tabloda Manisa toplamının Türkiye'ye oranı da yer almaktadır. Ders yılı içinde okuldan ayrılanlar veya okula yeni kayıt yaptıranların oranının oldukça düşük olduğu; öğrenci sayılarının da sınıf yükseldikçe azaldığı dikkati çekmektedir: Manisa Vilayetinde ilkokul birinci sınıfta okuyanlar Türkiye genelinin %4,07'sini oluştururken, bu oran beşinci sınıfta %2,67'ye düşmektedir.

Tablo 4. 1925-1926 Ders Yılı Başında Manisa İlkokullarında Öğrenci Sayısı ve Yıl İçi Hareketleri

	Ders senesi başındaki öğrenci sayısı												Ders Yılı içinde											
	Birinci Sınıf			İkinci Sınıf			Üçüncü Sınıf			Dördüncü Sınıf			Beşinci Sınıf			Toplam			Yeni Kayıt Yaptıran			Okuldan Ayrılan		
	Kız	Erkek	Toplam	Kız	Erkek	Toplam	Kız	Erkek	Toplam	Kız	Erkek	Toplam	Kız	Erkek	Toplam	Kız	Erkek	Toplam	Kız	Erkek	Toplam	Kız	Erkek	Toplam
Manisa	1.507	4.518	6.025	559	1.989	2.548	306	1.390	1.696	150	744	894	80	360	440	2.602	9.001	11.603	138	451	589	209	459	668
Türkiye	33.667	114.26	147.93	16.807	62.077	78.884	10.344	42.736	53.080	5.934	24.235	30.169	3.624	12.857	16.481	70.376	256.17	326.54	8.106	37.028	45.134	7.759	28.700	36.459

Geçmişten Günümüze Manisa

Oran %	4.48	3.95	4.07	3.33	3.20	3.23	2.96	3.25	3.20	2.53	3.07	2.96	2.21	2.80	2.67	3.70	3.51	3.55	1.70	1.22	1.31	2.69	1.60	1.83
--------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------

1925-1926 Ders Yılında Manisa Vilayetinde bulunan ilkokullarda öğrenim gören öğrencilerden ikmal sınavı dahil sene sonu sınavlarında 6.538'i erkek, 1.887'si kız öğrenci olmak üzere 8.425 öğrenci başarılı olmuştur. 2.455 erkek, 644 kız olmak üzere toplam 3.099 öğrenci ise sınıfta kalmıştır.²³

Tablo 5. 1925-1926 Ders Yılında Manisa'daki İlkokul Öğrencilerinin Babalarının Meslekleri

	Çiftçi-Ziraatle Uğraşan	Ticaret ve Zenaat Erbabı	Asker-Sivil Memur	Serbest Meslek	Diğer Mesleklerden	Toplam (Tespit Edilen)
Manisa	4.558	1.759	294	1.514	3.196	11.321
Türkiye	141.249	48.950	15.931	35.599	83.246	324.975
Oran %	3,23	3,59	1,84	4,25	3,84	3,48

Tablo 5'te ilkokul öğrencilerinin baba meslekleri verilmektedir. Ancak bu istatistikte yer alan değerlerin fazla açıklayıcı olmaması -özellikle diğer mesleklerden sütununda yer alan oranların yüksek olması- sağlıklı değerlendirme yapmayı güçleştirse de, Manisa'da asker-sivil memur meslek grubundaki veli sayısının az olması dikkati çekmektedir.

Tablo 6'da Manisa Vilayetinde bulunan ilkokulların bina özellikleri gösterilmektedir. Tabloda da belirtildiği gibi Manisa Vilayetinde bulunan ilkokulların 95'i ahşap, 73'ü kargir olup, okul binalarının %91,67'sine karşılık gelen 154'ü Milli Emlak'a aittir.

Tablo 6. 1925-1926 Ders Yılında Manisa'daki İlkokul Binalarının Özellikleri

	Yapı Malzemesi		Eğitim- Öğretime Uygunluğu		Kime Ait Olduğu			
	Kargir	Ahşap	Uygun	Uygun Değil	Milli Emlak	Vakıflar	Özel İdare	Şahıs
Manisa	73	95	101	67	154	2	3	9
Türkiye	2.372	3.117	2.994	2.495	4.556	151	173	609
Oran %	3,08	3,05	3,37	2,69	3,38	1,32	1,73	1,48

Maarif Vekaleti 1925-1926 Eğitim Öğretim yılında ilkokullardan okullarında bulunan demirbaş eşyaların yeterli olup olmadığını bildirmesini istemişti. Okulların bir kısmı bakanlığa cevap vermemiştir. Dolayısıyla toplanan verilerin sağlıklı olduğu söylenemez.²⁴

²³ Aynı yıl Türkiye genelinde öğrenim gören ilkokul öğrencilerinden 184.790'ı erkek, 46.891'i kız olmak üzere 231.681 öğrenci sene sonu sınavlarında (ikmal sınavı dahil) başarılı olmuştur. 95.771'i Erkek, 28.176'sı kız olmak üzere toplam 123.947 öğrenci ise sınıfta kalmıştır.

²⁴ Toplanan bilgiler şu şekildeydi:

Manisa Vilayeti

Manisa Vilayetinde bulunan ilkokullarda görev yapmakta olan öğretmenlere bir yıl içinde ödenen toplam maaş ile müstahdem ücretleri ve diğer masraflar Tablo 7’de verilmektedir. Manisa Vilayetinde müstahdemlere verilen toplam ücretin çok düşük olması, ‘diğer masraflar’ın ise çok yüksek olması, ilk etapta müstahdemlerin kadrolu çalışmadığı, dışarıdan hizmet alma denilen yöntemin uygulandığını akıllara getirmektedir.²⁵ Ancak öğretmen maaşları ve müstahdem ücretleri dışında yıllık masrafın tamamını oluşturan ‘diğer giderler’in Türkiye genelinde %12,07’sinin yalnızca Manisa’da yapılmış olması ve Manisa Vilayetinde ‘diğer giderler’in öğretmen maaşları ile müstahdem ücretlerinden fazla olması şayan-ı dikkattir.²⁶

Tablo 7. 1925-1926 Ders Yılında Manisa’daki İlkokulların Maaş, Ücret ve Masrafları

	Öğretmenlerin bir yıllık maaşları	Müstahdem Ücretleri	Maaş Ücret Toplamı	Diğer Giderler	Genel Toplam
Manisa	171.358	16.380	187.738	229.271	417.009
Türkiye	5.775.892	3.608.769	9.384.661	1.898.837	11.283.498
Oran %	2,97	0,45	2,00	12,07	3,70

Manisa İmam ve Hatip Mektebi

1925-1926 Ders Yılında Türkiye’deki toplam 20 İmam Hatip Mektebinin biri Manisa’da faaliyet göstermekteydi. Özel İdareye ait olan okul binasının bahçesi vardı ve bina kargir idi. Okul binasının maddi değeri 3.000 liraydı.

Manisa İmam ve Hatip Mektebi’nde 9 öğretmenin yanı sıra, idare heyetinde de 2 memur görev yapmaktaydı. Dolayısıyla Maarif Vekaletince okula tahsis edilen 12 öğretmen kadrosundan 3’ü boş bulunmaktaydı. 27 öğrencinin öğrenim gördüğü okulun birinci ve ikinci sınıfında 4’er öğrenci, üçüncü sınıfında 7 öğrenci ve son sınıfta 12 öğrenci bulunmaktaydı.²⁷ Sene sonunda ara sınıflarda okuyan 15 öğrencinin tümünün üst sınıfa geçtiği, son sınıf öğrencilerinin de tümünün mezun olduğu görülmektedir. Mezun olan 12 öğrencinin 8’i Aliyyülâlâ (Pekiyi), 4’ü de Âlâ derecesi almıştı.²⁸

İdareye ait demirbaş eşya : 6 okul yeterli-102 okul yetersiz
Ders araç ve gereçleri : 5 okul yeterli-126 okul yetersiz
Müze ait demirbaş eşya : Yeterli okul yok-34 okul yetersiz
Kütüphane : 1 okul yeterli-46 okul yetersiz

Türkiye geneli

İdareye ait demirbaş eşya : 239 okul yeterli-3.340 okul yetersiz
Ders araç ve gereçleri : 202 okul yeterli-3.195 yetersiz
Müze ait demirbaş eşya : 148 yeterli-738 yetersiz
Kütüphane : 91 yeterli-1.663 yetersiz

²⁵ İhs. M., 1928: 74-75, 98-99, 122-123.

²⁶ İhs. M., 1928: 92-93, 116-117, 140-141.

²⁷ Aynı yıl Türkiye genelindeki İmam ve Hatip Mekteplerinin 1. sınıfında 300, 2. sınıfında 280, 3. sınıfında 241 ve 4. sınıfında 188 öğrenci eğitim görmekteydi. (İhs. M. 1928: 56-59).

²⁸ Aynı yıl Türkiye genelindeki tüm İmam ve Hatip Mekteplerinden mezun olan öğrenci ise 165 idi. Bu öğrencilerin 97’si Aliyy’ül âlâ (Pekiyi), 48’i Âlâ (İyi), 16’sı Karib-ül âlâ (İyiye yakın), 4’ü ise Vasat (Orta) idi. (İhs. M. 1928: 56-59).

Tablo 8. 1925-1926 Ders Yılında Manisa İmam ve Hatip Mektebinde Bulunan Öğretmenler

	Öğretmen Kadrosu	Toplam Öğretmen	Mühhal	İmam ve Hatip Mekteplerinde Görev Yapan Öğretmenlerinin Mezun Olduğu Okullar					
				Darülfünun	Yüksek Mektep	Lise	Orta	İlk Muallim Mektebi	Diğer Mektep
Manisa	12	9	3	-	-	1	-	3	5
Türkiye	252	244	8	37	26	9	28	40	104

1925-1926 Eğitim-Öğretim Yılında Manisa'da Anaokulları

Osmanlı Devleti'nde ilk olarak İkinci Meşrutiyet döneminde ilkokulların birinci basamağı olarak açılmaya başlanan anaokulları, savaş şartlarına rağmen sayılarını kısa sürede arttırdı. Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra faaliyetlerine devam etmesine rağmen bina, öğretmen ve ödenek sıkıntısı, ilkokullardaki eğitimde zorluklara yol açtı, bu nedenle anaokulları 1925 yılından itibaren ilkokullarla birleşmeye başladı. Maarif Vekilliğinin vilâyetlere gönderdiği 25 Ekim 1925 tarihli tamimin beşinci fıkrasında;

"Ana Mektepleri mecburî tahsil hududu haricinde olduğu gibi bunların açılması, binaları ve muallimleri hakkındaki 2 Mart 1331 tarihli Nizamname-i mahsusunda mevcut şeraitin tahakkukuna vabeste, bulunduğu mecburî tahsil çağındaki çocukların zararına olarak ve bilhassa Nizamnamedeki şerait haricinde açılmış bu kabil mektepler varsa bütçeden ihracıyla tahsisatının ilk mekteplere ilâvesi"

hükmü getirilmişti. 25 Ekim 1925 Tamiminden sonra anaokulları ardı ardına ilkokulların bünyesine girmeye başladı.

Bu gelişmeden Saruhan Vilayeti de nasibini aldı ve 1925-1926 ders yılının başında Manisa'da bulunan anaokulu, 1925 tamiminin etkisiyle ders yılı sonunda lağvedildi.²⁹

Söz konusu anaokulunun 167 öğrencisi bulunmaktaydı. Bu okulda, biri Darü'l-muallimat Ana Şubesi mezunu iki öğretmen görev yapmaktaydı. 167 öğrencisi bulunan bu okulun 62'si Filiz sınıfında, 70'i Gonca ve 35'i Gül sınıfındaydı.³⁰

Sonuç

29 Ekim 1923 tarihinde gerçekleşen Anayasa değişikliği yönetim şekli Cumhuriyet olan yeni bir devletin doğuşuna yol açmıştır. Bu yeni devletin kurucuları ve yöneticileri 624 yıllık Osmanlı Devletinin son yıllarında var olan eğitim kurumlarından mezun olmuşlar, yeni cumhuriyete verdikleri renk de doğal olarak Osmanlının izlerini taşımıştır. Her ne kadar kurumların isimleri, yöneticileri, yapıları önemli değişikliklere uğrasa da kurum kimliklerinin ve geleneklerinin Osmanlıdan

²⁹ Okul, ders senesi sonunda lağvedildiğinden ve muntazam kayıt bulunmadığından sadece öğrenci ve öğretmen adedi gösterilmiştir.

³⁰ Cumhuriyetin ilk yıllarında anaokullarındaki öğrenciler yaşlarına ve bedensel gelişme düzeylerine göre kategorilere ayrılıyordu. 3-7 yaşları arasındaki çocukların devam ettiği anaokullarında üç sınıf bulunuyordu. Bu sınıflar öğrencilerin bedensel gelişme seviyelerine ve önceki yıllarda anaokuluna devam etmelerine göre *Filiz* sınıfı, *Gonca* sınıfı ve *Gül* sınıfı olarak ayrılıyordu. Filiz sınıflarına daha çok 3-5 yaşları arasındaki çocuklar kabul edilirken, Gonca ve Gül sınıflarına genellikle 5 yaşın üstündeki çocuklar alınıyordu.

Cumhuriyete miras bırakıldığı görülmektedir. Süreklilik, her alanda olduğu gibi eğitim alanında da kendini göstermiştir. Bununla birlikte Cumhuriyetin ilk yıllarında eğitim alanında köklü değişiklikler ve dönüşümler yaşanmıştır. Lozan Antlaşması, Tevhid-i Tedrisat Kanunu gibi hukuksal metinler Cumhuriyet Türkiye'si eğitiminde önemli köşe taşları niteliğindedir. 1928 yılında da önce uluslararası rakamların kullanılmaya başlanması, sonrasında Latin harflerinin kabul edilmesi, eğitim-öğretim alanında yapılan devrimin büyüklüğünü göstermektedir.

1925-1926 Ders Yılında Manisa'da Eğitim başlıklı bu çalışmada Manisa vilayetinde 26 Eylül 1925'te başlayan ve 7 Mayıs 1926'da tamamlanan 1925-1926 ders yılında eğitim öğretimin genel durumunun incelenmiştir. Manisa Merkez, Akhisar, Alaşehir, Kasaba (Turgutlu), Kula, Salihli, Demirci, Gördes, Soma, Eşme ve Kırkağaç ilçelerinde okul, derslik, öğretmen ve öğrenci sayıları, ilk ve orta öğretim, Maarif teşkilatında görev yapanlar, okul binaları, tesisler, okul yapıları ve taşınmazları, kütüphaneler, eğitim araç ve gereçleri gibi eğitime ait konular incelenmiştir.

Faik Doğan Bey'in aylık 40 lira maaşla Manisa Maarif Müdürlüğünü yürüttüğü söz konusu ders yılında, Manisa'da görev yapan 4 ilk tedrisat müfettişi bulunmaktaydı. 1925-1926 Eğitim-Öğretim yılında Saruhan Vilayetinde lise yoktu; sadece ilkokul kısmı da bulunan bir ortaokul mevcuttu. Bununla birlikte 72 erkek okulu, 17 kız okulu ve 79 karma okul olmak üzere toplam 168 ilkokul bulunmaktaydı. Saruhan Vilayetinin, 1927 nüfusunun Türkiye'ye oranı %2,73 olarak belirlenmiştir. Bu oranla karşılaştırıldığında okul, derslik, öğretmen ve öğrenci sayılarının Türkiye ortalamasının üstünde yer aldığı görülmektedir. Özellikle Saruhan Vilayeti genelinde bulunan 79 karma okul, Türkiye'deki bütün karma okullar arasında %4,88'lik oranı teşkil etmektedir. Saruhan Vilayetinin bu oranı Türkiye ortalamasından %79 fazladır. Diğer taraftan kız öğrencilerin toplam öğrenciye oranı Manisa Vilayeti ile Türkiye genelinde önemli bir fark göstermezken, Manisa merkez ilçede kız öğrencilerin toplam öğrenciye oranının %38,31'e kadar yükselmektedir. Söz konusu ders senesinde gerek Manisa Vilayetinde gerekse Türkiye genelinde öğretmenlerin yaş ortalamasının oldukça düşük olduğu görülmektedir. Manisa Vilayetinde görev yapan öğretmenlerin %69,39'u 18-30 yaş arasındadır.

Cumhuriyetin ilanından sonra eğitim öğretime verilen önem, Manisa vilayetinde de kendini göstermiştir. Cumhuriyeti kuran kadrolar kıt kaynakları eğitim öğretime tahsis etmekten geri durmazken, eğitim camiası da gönüllü, fedakâr ve çalışkan tavırlarıyla iyi bir nesil yetiştirebilmek için olağanüstü gayret sarf etmiştir.

KAYNAKLAR

Alkan, Mehmet Öznur, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924*. Devlet İstatistik Enstitüsü. Ankara 2000.

Aydın Vilayeti Salnamesi 1908 (R.1326/M.1910).

Davulcu, Ebru, 1923-1926 Yıllarında Yayınlanan Yeni Yol Dergisi ve Dergide Yayınlanan "Cumhuriyet" Konulu Yazılar Üzerine Bir İnceleme, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Winter III/42, (2016), s. 113-126.

Emecen, Feridun M., *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013.

İhsaiyat Mecmuası, *Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti 1925-1926 Ders Senesi İhsaiyat Mecmuası*, Devlet Matbaası, İstanbul 1928.

İlköğretim ve Eğitim Kanunu, Kanun No: 222, Resmî Gazete, 12 Ocak 1961, S. 10705, s. 3068-3075.

Geçmişten Günümüze Manisa

Keskin, Nuray, *Devletin Toprak Üzerinde Örgütlenmesi: Türkiye’de İller Yönetimi*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007.

T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Eğitimden İzler (1923-1930)*, Millî Eğitim Bakanlığı Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1999.

Uluçay, M. Çağatay ve Gökçen, İbrahim, *Manisa Tarihi*, İstanbul 1939.

Uluçay, M. Çağatay, *Manisa Ünlüleri*, Manisa Lisesi Yayınlarından Sayı: II, Lise Matbaası, Manisa 1946.

Umumi Nüfus Tahriri 28 Teşrinievvel 1927 Muvakkat Rakamlar, Merkezi İstatistik Müdüriyet-i Umumiyesi, Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası, 1927.

Uyar, Hakkı, *Cumhuriyet Döneminde Manisa’da Eğitim (1923-1950)*, DEÜ AİİTE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1993.

MANİSA HALKEVİ VE FAALİYETLERİ (1933-1951)

Veysel HASAR*

GİRİŞ

Türk İstiklal Harbi'nin kazanılmasından sonra Cumhuriyet'in kurucu kadrosu yoğun bir inkılap sürecini başlatmıştı. Bu inkılaplar siyasi, sosyal, kültürel ve eğitim alanlarında kendini önemli ölçüde göstermişti. Özellikle kültürel alanlarda yapılan inkılaplar özgün ve çok kapsamlıydı.¹ Erken Cumhuriyet döneminde, imparatorluk bakiyesinden ulus-devlet inşa sürecine geçişte milli kültür, milli tarih, milli birlik, milli şuur ve medeniyet gibi temel kavramlar üzerinde ciddi manada durulmuştu. Bu noktada milliyetçi, medeniyetçi bir nesil yetiştirmek ve medeni bir Türkiye kurabilmek adına yapılan inkılapların halka ulaştırılabilmesi ve yine halka dayandırılabilmesi, önemli bir mesele olarak görülmekteydi.² 1930 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılması tek parti rejiminin halkla olan temasını daha fazla kuvvetlendirmesi gerçeğini ortaya koymuştur. Cumhuriyet ideolojisini Türk halkına ulaştırabilmek için kültürel alanda köklü inkılapların yapılması gerekmektedir. Yapılan bu inkılapların halkla temasını sağlayacak önemli mekanizmalara yani devlet bürokrasisi ile bağlantılı kurumlara ihtiyaç vardı. Bu ihtiyacın giderilmesi büyük ölçüde Halkevlerinin Türkiye sathında açılmasıyla mümkün olabilmektedir. Bu noktada Halkevleri, Cumhuriyet ideolojisinin kültür ve eğitim faaliyetlerini yürüten ve yönlendiren kurumlar olmuştur.³

Muasır medeniyetler seviyesine ulaşabilmek adına ve modern bir Türkiye'nin tesisi için 19 Şubat 1932 yılında Halkevleri açılmıştır. Atatürk'ün halkçılık programını tatbik etmek ve devlet-millet bütünleşmesini sağlamak, kaynaşmış bir kütle oluşturmak için ilk olarak 14 ilde Halkevleri açılmıştır. Bu iller Afyon, Ankara, Aydın, Bolu, Bursa, Çanakkale, Denizli, Diyarbakır, Eminönü (İstanbul), Eskişehir, İzmir, Konya, Malatya ve Samsun'dur.⁴ Halkevleri bünyesinde dokuz şube ile faaliyetlerini sürdürmekteydi. Bu şubeler: Dil, Tarih, Edebiyat; Ar; Temsil; Spor; Sosyal Yardım; Halk Dershaneleri; Kütüphane ve Yayın; Köycülük; Müze ve Sergi şubeleridir. Bir yerde Halkevinin açılabilmesi için yerleşmeye uygun bina ve maddi kaynaklar sağlandıktan sonra en az üç şubenin faaliyet göstermesi gerekmektedir. Halkevinin başkanları bağlı buldukları il, ilçe, kamun Parti Yönetim Kurulu (Yönetim Kurulu) üyeleri arasından gerekli incelemeler sonucunda seçilirdi. Halkevleri yönetim kuralları yılda iki defa olmak üzere C.H.F. Genel Sekreterliği'ne şubelerin faaliyetleri

* Okutman, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, hveysel25@hotmail.com

¹ Andrew Mango, *Atatürk Modern Türkiye'nin Kurucusu*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2013, s. 608.

² Falih Rıfki Atay, *Babanız Atatürk*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2012, s. 128; A. Afet İnan, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998, s. 159.

³ Alper Akçam, *Anadolu Rönesansı Esas Duruşta!..*, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2009, s. 351.

⁴ C.H.P. *Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942*, Alâeddin Kırıl Basımevi, İstanbul-Ankara 1942, s. 3; Neşe G. Yeşilkaya, "Halkevleri", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, C. 2, s. 113.

ile ilgili olarak bilgiler gönderirdi.⁵ Ayrıca Halkevlerine bağlı olarak çıkarılan dergilerin birer nüshası yine C.H.F. Genel Sekreterliği'ne gönderilmekteydi. Hatta bu konularda aksama yapan Halkevleri bizzat tek parti sekreterliğince uyarı yazıları ile ikaz edilmekteydi. Çok mütevazı bütçelerle kurulan Halkevleri kapatıldıkları 1951 yılına kadar 478 sayısına ulaşmış bununla birlikte Halkevlerinden sonra açılan Halkodaları⁶ da sayıca 4322'ye yükselmiştir.⁷

Halkevlerinin sayısını arttırmak başta Atatürk olmak üzere genç Cumhuriyet'in genel politikası haline gelmişti. Bu noktada Türkiye'nin en kadim şehirlerinden biri olan Manisa'da 24 Şubat 1933 yılında il merkezinde bir Halkevi açılmıştı. Yine Manisa'nın çeşitli yerleşim bölgelerinde (Kula, Akhisar, Alaşehir, Salihli, Turgutlu, Kırkağaç, Demirci, Gölarmara, Gördes, Muradiye, Sarıgöl, Soma, Yayaköy ve Ahmetli'de) Halkevleri açılmıştır. Manisa il merkezinde bulunan Halkevi erken Cumhuriyet döneminde gerçekten de önemli faaliyetlerde bulunmuş ve Türk modernleşmesine büyük katkılar sağlamıştır.⁸

TÜRK OCAKLARI'NIN FESHİ

II. Meşrutiyet'in ilanı Türk tarihinde bir dönüm noktası olmuştur. 1908 yılından sonra Osmanlı topraklarında oluşan serbestlik ve hürriyet ortamı Askeri Tıbbiye öğrencilerine de yansımıştı. Bu noktada Osmanlı Devleti'nin parçalanma sürecinde Türk milletinin haklarını müdafaa etmek amacıyla⁹ dönemin münevver kesiminden olan Askeri Tıbbiyeli öğrencilerin 25 Mart 1912 yılında bir araya gelerek Türk Ocakları'nı kurduklarını görüyoruz. Türk Ocakları gerek Osmanlı Devleti'nin dağılmaya başladığı dönemlerde gerekse de erken Cumhuriyet döneminde yurt genelinde şubeleri aracılığıyla yürütmüş olduğu faaliyetlerle Türk dünyasına büyük hizmetler vermiştir.¹⁰ Bu hizmetler Türk milletinin medeni kemaline ulaşmasında büyük katkı sağlamıştır. Türk İstiklal Harbi'nin kazanılmasında, Cumhuriyet'in kuruluşunda ve sonraki süreçlerde Türk Ocakları siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda aktif rol üstlenmiştir. Anadolu topraklarında ulus-devletin inşa sürecinde, 250'yi aşkın şubeleri ve 30.000'den fazla üyeleri ile Türk Ocakları, kapandıkları 1931 yılına kadar Türkiye'nin en güçlü ve örgütlü cemiyetlerinden biri olmuştur.¹¹

⁵ Halkevleri Teşkilinde Umumi Esaslar için bkz. *C.H.F. Halkevleri Talimatnamesi*, Hakimiyeti Milliye Matbaası, Ankara 1932, s.1-15; *BCA 490.01.1063.1082.1*

⁶ Milli Şef döneminde, Halkevlerinin açılma şartını sağlayamayan küçük köy ve kasabalarda Halkodaları açılmıştır. Halkodalarının bulunduğu köy ve kasabalar genelde maddi imkânları daha mütevazı olan yerlerdir. II. Cihan Harbi'nin getirdiği ekonomik sıkıntılardan dolayı Halkevlerinin masraflarından ötürü daha küçük bütçeyle ve daha az temsil kollarıyla kurulabilen Halkodaları, dönemin yöneticileri tarafından tercih edilmiştir. 1940 ve 1941 yıllarında memleketin 198 bucağında Halkodaları açılmıştır. Bu sayı o yıllarda var olan Halkevlerinin yarısından fazladır. Zaten Halkevlerinin kapanışına kadar olan süreçte Halkodalarının sayısının yüksekliği bakımından Halkevlerini epey geride bırakmıştır. Esasında Halkodaları, Halkevlerinin bir nüvesidir. Aralarında da hizmet ve amaç yönünden farklılık bulunmamaktaydı. Bkz. *C.H.P. Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942*, Alâeddin Kırıl Basımevi, İstanbul-Ankara 1942, s. 17.

⁷ Yeşilkaya, *a.g.e.*, s. 113.

⁸ Günver Güneş, Müslime Güneş, "Cumhuriyet Döneminde Manisa'nın Sosyo-Kültürel Yaşamında Halkevi'nin Yeri ve Önemi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, VI/15, İzmir 2007 Güz, s. 57-58.

⁹ İbrahim Karaer, "Türk Ocakları (1912-1931)", *Türk Yurdu Neşriyat*, Ankara 1992, s. 13.

¹⁰ Türk Ocakları, 1912 yılında Balkan Harbi'nin getirmiş olduğu kötü buhranlı dönemlerin atlatılmasında ve Türklük bilincinin moral ve motivasyonunun tekrar sağlanması yolunda büyük uğraşlar vermiştir. Bu konuda önemli bir yazar olan Şevket Süreyya Aydemir şunları ifade etmiştir; "Türk Ocağı o zamanki genç neslin ruhunda hele Balkan Harbinin yarattığı ruh depresyonları safhasında açtığı bayrak ile hakikaten kurtarıcı etkileri olan ülkücü bir merkezdi." Şevket Süreyya Aydemir, "Türkoçacıdan Halkevine", *Halkevleri*, Yıl 7, S. 76, Şubat 1973, s. 4.

¹¹ Füsün Üstel, "Türk Ocakları", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, C. 4, s. 263-266.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Atatürk tarafından belirli zamanlarda ziyaret edilen ve Türkiye'nin ulus-devlet olma sürecine büyük katkılar sağlayan Türk Ocakları ne oldu da kapanma sürecine girdi? 1929 dünya ekonomik krizi sadece Amerika ve Avrupa da değil dünyanın geri kalan ülkelerinde de ağır yıpratıcı etkilerini göstermiştir. Türkiye Cumhuriyeti de bu krizden olumsuz yönde etkilenmişti.¹² Hem Türkiye'deki ekonomik problemleri hem de siyasi olarak yaşanan sıkıntılı süreçleri aşmak için ülkenin bir muhalefet partisine ihtiyacı vardı. Bu noktada dönemin tek partisi olan Cumhuriyet Halk Fırkası'na karşı denetimli bir muhalefet¹³ yapmak amacıyla 12 Ağustos 1930 yılında Ali Fethi Okyar'a kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası, Türk milletinin yoğun ilgisine mazhar oldu.¹⁴ Liberal politikaları ile ön plana çıkan bu parti¹⁵ dönemin siyasi ve sosyal şartları nedeniyle kendini 17 Kasım 1930 yılında feshetmek zorunda kaldı.¹⁶ İşte Türk Ocakları'nın kapanma süreci böylelikle Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapanma süreci ile paralellik gösterdi. Atatürk, Türk Ocağı tüzüğünü Ocağa yapmış oldu ziyaretlerde açıkça eleştirmişti.¹⁷ Bununla birlikte dönemin Türk Ocakları başkanı Hamdullah Suphi Tanrıöver'de verdiği demeçlerle ve savunduğu görüşlerle Serbest Cumhuriyet Fırkası'na yakın gözüküyordu.¹⁸ Öte yandan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapanmasından kısa süre sonra yaşanan Menemen hadisesi Atatürk'ü bazı tedbirler almaya itmeye başladı. Gazi üç aylığına batı illerimizde çıkmış olduğu seyahatler de bir yandan C.H.F. kadrolarını denetleyip eksikliklerini görürken diğer yandan da Türk Ocaklı gençlerin dinamik yapısını gözlemlemiş ve bu gençlerin inkılap sürecini desteklediğini yalnız Cumhuriyet Halk Fırkası ile bazı siyasi noktalarda farklı düşündüklerini tespit etmişti.¹⁹ Atatürk özellikle genç, dinamik ve teşkilatlı bir yapısı olan Türk Ocakları'nı, Cumhuriyet Halk Fırkası bünyesine taşıyarak faaliyet göstermesini ve parti programının esaslarını telkin ve neşretmelerini istemişti. Böylelikle dönemin en güçlü teşkilatlarından biri olan Türk Ocakları, Cumhuriyet'in ekonomik ve siyasi sıkıntılar geçirdiği bir zamanda, tek parti iktidarına muhalefet etme ihtimalinden dolayı kendini feshetmesi sağlanmıştır.²⁰

TÜRKİYE'DE HALKEVLERİ'NİN KURULUŞU VE AMAÇLARI

Gazi Paşa Türkiye Cumhuriyeti'ni kurduktan sonra milliyetçi-medeniyetçi ve aynı zamanda kaynaşmış sınıfsız bir kütle oluşturmayı hedeflemişti. Bu amaçla yapılan inkılaplar bir yandan milli değerlere diğer yandan da medeni toplum yapısına uygun olmalıydı. Bu noktada 1931 yılında gerçekleştirilen Cumhuriyet Halk Fırkası Üçüncü Büyük Kongresi Türk tarihi açısından bir dönüm noktası olmuştu. Atatürk'ün altı ilkesi kongreye damgasını vurmuş ve ileride yapılacak olan modernleşme faaliyetlerinin haberlerini vermişti. Bu kongreden sonra Türkiye'deki birçok kurum tekrardan teşkilatlandırılarak yenilenecek ve sosyo-kültürel yapı göz önünde bulundurularak yeni kurumlar açılacaktı. İşte bu yenileşme süreci Halkevlerinin temellerini atmış ve açılma sürecini hızlandırmıştı.²¹

¹² Yaşar Akbıyık vd., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2007, s. 323-324.

¹³ İnan, a.g.e., s. 154.

¹⁴ Tuncer Baykara, *Türk İnkılap Tarihi ve Atatürk İlkeleri*, İzmir 1991, s. 118.

¹⁵ İnan, a.g.e., s. 154.

¹⁶ E. Semih Yalçın, *Mustafa Kemal Atatürk, Hayatı ve Eseri*, Gazi Kitabevi, Ankara 2006, s. 288.

¹⁷ Falih Rıfkı Atay, *Atatürkçülük Nedir?*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2012, s. 34.

¹⁸ Özer, İsmail, *Türk Modernleşmesinde Halkevleri ve Diyarbakır Halkevi Örneği*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2010, s. 100.

¹⁹ Kenan Akyüz, "Türk Ocakları", *Belleken*, C. L. S. 196, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1986, s. 216.

²⁰ Ahmet Yıldız, "Hamdullah Suphi Tanrıöver", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, C. 4, s. 642-643.

²¹ Tevfik Çavdar, "Halkevleri", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. IV, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s. 880.

Tavandan tabana doğru yapılacak köklü inkılap hareketlerinin halka hızlı bir şekilde ulaştırılabilmesi ve halkın bu yenilik hareketlerini benimsemesi Atatürk'ün hassasiyetle üzerinde durduğu bir mesele olmuştur.²² Gazi Paşa Türk inkılabı ile ilgili olarak, "Türkiye'yi tedrici olarak mı ilerletmeli, ani olarak mı? İki sistem var; biri bilinen büyük Fransız İhtilâlindeki usul; rejimler değişecek, ihtilâllere karşı mukabil ihtilâller yapılacak, sağ solu tepeler, sol sağı süpürürken bir de bakılacak ki birbuçuk asırlık zaman geçmiş... Bu milletin damarlarında o kadar bol kan ve önünde o kadar geniş zaman var mı?"²³ diyerek yenilik hareketlerin aralıksız bir şekilde gerçekleştirilmesini savunmuştu. Bu noktada özellikle sosyal ve kültürel alanlarda gerçekleştirilecek inkılapları halka doğrudan ulaştıracak aracı kurumlara ihtiyaç duyulmaktaydı. İşte 1931 C.H.F. Büyük Kongresi'nde Halkevlerinin temelleri atılmış ve teorik olarak ta prensipleri belirlenmişti. Ayrıca devlet ve millet arasında aracı kurum olarak Halkevlerinin C.H.F. yönetimi tarafından kapsamlı bir şekilde denetlenmesi gerekmektedir. 1931 yılında parti sekreterliğine tekrar getirilen Recep Peker teşkilatların örgütlenmesinde ve Halkevlerinin faaliyetlerinden sorumlu bir kişi olarak sıkı bir çalışma başlattı. Netice itibari ile Gazi'nin de onayından geçen bu süreçte 19 Şubat 1932 yılında ilk olarak 14 ilde Halkevleri kuruldu. İlerleyen yıllarda Halkevlerinin kapanış tarihi olan 1951 yılına kadar Gazi'nin halkçılık ilkesi doğrultusunda, Türkiye'nin dört bir yanında Türk milletinin telkin ve terbiyesi için Halkevleri ve Halkodaları kuruldu.²⁴

Halkevlerinin kuruluş gayesini iyi anlayabilmek için 19 Şubat 1932 yılında C.H.F. Kâtibiumumisi Recep Peker'in Ankara Halkevi'nde söylediği nutku iyi bilmek gerekir. Bu nutuktan bazı bölümleri incelediğimiz zaman Recep Peker'in Halkevlerinin kuruluş amaçlarını dikkatle izah etmeye çalıştığını görmekteyiz. Recep Peker Ankara Halkevi'nde, Halkevlerinin açılışı ile ilgili olarak, "ARKADAŞLAR; biz Halkevlerinin samimi ve bütün Türk vatandaşlarını müsavi şeref mevkiinde gören zihniyetle kurulmuş çatıları altında bütün vatandaşları toplamağa ve itinalı bir kültür çalışması içinde milli birliğe yükseltmeğe azmetmiş bulunuyoruz. Arkadaşlar; Bir milletin yetişip istikbale hazırlanması için klasik vasıtalar ve müesseseler mekteplerdir. Fakat muasır milletler, milli bir mevcudiyet olarak yetişip teşkilâtlanmak için mekteplerin yalnız usuller, nizamlar altında çalışmasını kâfi görmüyorlar. Gerçi tam şuurlu ve kuvvetli vatandaşlar yalnız mektep sıralarında iyi ve ciddi programlarla ve amelî tatbik usulleriyle yetişmiş olabilir. Fakat bu asırda milletleşmek için milletçe kütleleşmek için mektep tahsilinin yanında ve ondan sonra mutlaka bir halk terbiyesi yapmak ve halkı bir arada ve birlikte çalıştırmak esasının kurulması lâzımdır. Mektep binalarına, en kuvvetli ders vasıtalarına ve yetişkin muallim ordularına malik olan en zengin memlekette bile halkı yetiştirmek, halkı bir kütle haline getirmek için ayrıca milli bir halk mesaisi tanzimini ihmal etmiyorlar. Arkadaşlar; gençlik istikbalin ışığıdır. Gençlik, mütemadiyen yetişen ve yetiştiren bir çalışmanın içinde yaşatılmalıdır. Arkadaşlar; Cumhuriyet Halk Fırkasının Halkevleriyle takip ettiği gaye; milleti şuurlu, birbirini anlıyan, birbirini seven, ideale bağlı bir halk kütlesi halinde teşkilâtlandırmaktır."²⁵ diyerek Halkevlerinin kuruluş gayesini ortaya koymuştur.

Atatürk'ün son yıllarında dâhiliye vekili ve C.H.P. Genel Sekreteri olan Şükrü Kaya, Atatürk inkılabını Türkçülüğe hizmet edecek ana vasıflardan biri olarak

²² Refik Turan vd., *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi*, Bulak Kitabevi, Ankara 2002, s. 4.

²³ Atatürkçülük (3. Kitap), *Atatürkçü Düşünce Sistemi*, Kara Harp Okulu, Ankara 1986, s. 65; Akt. Turan v.d., a.g.e., s. 5.

²⁴ Yeşilkaya, a.g.e., s. 113.

²⁵ *Ülkü Halkevleri Dergisi*, C. I, S. 1, s. 6.

görmekteydi. C.H.P. Genel Sekreteri Türk inkılabını, vatandaşların istidadına ve ihtiyaçlarına cevap verebilen real kaideler olarak görmekteydi. Bu noktada yapılan yenilik hareketlerinin halka dayandırılması gerekliliği üzerinde dikkatle durulan meselelerden biri olmuştur. İşte Türk inkılabının pratik olarak sahada uygulanabilmesi için açılan Halkevleri aracı bir mekanizma olarak tarihte yerini almıştır. Şükrü Kaya'nın ifadesiyle, "*Halkevleri vatandaşların medeni bedîî irfan ve zevk ihtiyaçlarını tatmin edecek bir müessesedir. Her yurddaş orada bildiğini öğretir ve bilmediğini öğrenir.*"²⁶ Türk münevverlerine hitap eden Şükrü Kaya, bilginin paylaşılmasını vatani bir görev olarak addetmiş ve Türk münevverlerinin vatandaşlara öğretmesi gereken birçok şeyin olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bu noktada Şükrü Kaya, Halkevlerinin Türk münevverleri ve Türk halkı için açıldığını açıkça ifade etmiştir. Dönemin şartlarında son derece sayısı az olan münevver grup ile Türk halkının kaynaşması Halkevleri sayesinde olacağı inancı tek parti yöneticilerinde bulunmaktaydı.²⁷ Bu noktada Halkevleri milli kültür ve ilmi faaliyetleri geliştirecek ve bu amaçla mefkûreci yurttaşlar için de birleştirici, bütünleştirici ve toplayıcı yerler olacaktı.²⁸

Halkevleri açıldıkları 1932 yılından kapanışına kadar sayıları sürekli artmıştır. Hatta memleketin uzak mahalli yerleşkelerinin ihtiyaçlarına cevap verebilmek adına 1940 yılından itibaren Halkevlerinin kurulamadığı yerlere Halkodaları birer kültür müesseseleri olarak açılmaya başlanmıştır. Halkevleri ulus-devlet inşa sürecinde hiç şüphe yok ki Türk milletini birbirine kaynaştıran önemli kültür teşkilatları olmuşlardır. Her disiplinli teşkilat gibi Halkevlerinin de kendisine ait bir düzeni İdari ve Teşkilat Talimatnameleri bulunmaktaydı. Halkevlerinin işleyişi ile ilgili olarak bu İdari ve Teşkilat Talimatnamelerinin bir maddesinde, "*Halkevleri, bütün devlet memurlarının, vatandaki bütün entelektüel sınıfın, bütün ilerlemek isteyen unsurların müşterek malı ve müşterek yetişme vasıtası olduğuna göre, Halkevleri'nin her hangi bir muvaffakiyetsizliğinden doğacak her hangi bir mesuliyet, birinci derecede o muhitteki bu elemanların boynundadır.*"²⁹ denmiştir. Bu maddede gösterdiği üzere Halkevleri ile milletin kaynaştırılması ve bütünleştirilmesi önemli bir hedef olarak görülmüştür. Öte yandan dönemin tek parti yönetimi gerek merkez de gerekse de yurdun başka şehirlerinde kurulan Halkevlerinin binalarının yapımında ve maddi eksikliklerinin giderilmesinde ciddi manada yardımcı olmaya çalışmıştır.

MANİSA HALKEVİ'NİN KURULUŞU VE FAALİYETLERİ

Tarihi köklü bir şehir olan Manisa, Cumhuriyet döneminde de Türkiye'nin en önemli şehirlerinden biri olma özelliğini devam ettirmiştir. Dönemin tek parti iktidarının önemli kültür politikalarından biri de Halkevlerinin sayılarını arttırmaktır. Şehirlerde açılacak olan Halkevleri için il merkezine yakın uygun bir bina ve ihtiyaçlardan doğacak problemleri çözecek maddi kaynaklar tahsis edilmeye çalışılmaktaydı. En az üç şubenin aktif olma şartı da tamamlandıktan sonra Halkevleri kurulabilmekteydi.³⁰ Cumhuriyet ideolojisini halka ulaştırmak ve yenileşme sürecini millete benimsetebilmek adına Halkevlerinin kuruluşundan 1 yıl sonra Manisa il merkezinde de 24 Şubat 1933 tarihinde Halkevi açılmıştır. Manisa Halkevi açıldığı tarihten itibaren Cumhuriyet inkılaplarının halka doğrudan ulaşması için birçok

²⁶ Şükrü Kaya, "Halkevlerinin Milli Bünyedeki Geniş Rolü", *Gediz Dergisi*, C. I, S. 1, s. 4.

²⁷ Şükrü Kaya, a.g.e., *Gediz Dergisi*, C. I, S. 1, s. 3-4.

²⁸ C.H.F. *Halkevleri Talimatnamesi*, Hakimiyeti Milliye Matbaası, Ankara 1932, s.3; *BCA 490.01.1063.1082.1*

²⁹ C.H.P. *Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942*, Alâeddin Kırıl Basımevi, İstanbul-Ankara 1942, s. 3.

³⁰ C.H.P. *Halkevleri Öğreneği*, Genyönkurul tarafından hazırlanmış, Genbaşkurca kabul edilmiştir, Ulus Basımevi, Ankara 1935, s. 6; *BCA 490.01.1063.1082.1*

etkinlik düzenlemiştir. Bu etkinlikler konferans, söylev, dil bayramları, Manisa'nın kurtuluş tarihi, sağlık etkinlikleri, ekonomi haftaları ve diğer önemli tarihlerde çeşitli faaliyetlerle halk ile bütünleşerek uygulanmaya çalışılmıştır.³¹

Manisa Halkevi açıldığı tarihten itibaren halkla iç içe olmak için çok yönlü faaliyetler göstermiştir. Daha açıldığı ilk yıllarda Manisa Halkevi'nin genişleme inşaatına rağmen 1937 yılında 23 Marttan 23 Nisana kadar olan sürede 4851 erkek, 1897 kadın olmak üzere toplam 6748 vatandaş Halkevine gelmiştir. Hatta bu sayıya Kitapsaray'a okuyucu olarak gelen 628 kadın ve 1903 erkek dahil değildir. Ayrıca Kitapsaray 1937 yılında Manisa'nın okullarına, ocaklarına ve kurumlarına Manisa Halkevi'nin 1935 yılındaki faaliyetlerini gösteren kitaptan 100 tane tevziatta bulunmuştu. Yine Halkevi tüm Manisalı yurttaşların Yurt gazetesini okumasını telkin etmiş ve bunun içinde bir yayın levhası yaptırmıştı. Bununla birlikte Manisa Halkevi, halk türküleri üzerine küçük bir konser de vermişti. Halkevi çalışmalarında yurttaşların okuma yazma faaliyetlerinde destek olmuş ayrıca kadınlar için dikiş ve biçki kursları açmış ve bu kursların sayılarını arttırmak için yoğun uğraşlar vermiştir. Zehirli gazlardan korunma kursuna ise haftanın üç gününde 170 dinleyici gelmiş ve Doktor Şevket Kırbaş'ın sunumları dinlenmiştir.³²

Manisa Valisi ve parti başkanı Dr. Lütfi Kırdar üzümün Manisa ekonomisi üzerindeki önemine dikkat çekmek amacıyla bunun bir bayram olarak kutlanması fikrini ortaya atmış ve Manisa Halkevi de 22 Ağustos'u üzüm bayramı olarak kutlamaya başlamıştır. 22 Ağustos 1937 tarihinde dönemin iktisat vekili Celal Bayar başta olmak üzere İzmir Valisi ve Belediye Reisi, birçok önemli isim ve çok sayıda Manisalı yurttaşların bir araya gelmesiyle üzüm bayramı kutlanmıştır. Halkevi böyle önemli bir günde bakımı yaptırılarak güzelce süslenmiş, bahçesine üzüm sergileri konulmuştur. Ayrıca şehir içinde üzüm alayı bir gezi yapmış, fener alayı düzenlenmiş ve misafirlere 300 kişilik yemek verilmiştir. Üzüm sergisinde birinciliği elde eden Çobanisa, ikinciliği kazanan İğdecik köyüne ve üçüncülüğü kazanan merkez bağcılarına çeşitli hediyeler verilmiştir.³³

Manisa Halkevi açıldığı tarihten itibaren faaliyet alanlarını genişletmeye gayret etmiştir. Bu noktada kütüphane çalışmalarına ayrı bir önem verilmiş ve sürekli kitap sayısı arttırılmaya çalışılmıştır. 8 Eylül Manisa'nın kurtuluş günü olduğu için 1937 yılında dönemin Başbakanı İsmet İnönü bu anlamlı günde Manisa şehrini ziyaret etmişti. Manisa'da bulunan vatandaşlar Halkevinde toplanarak İsmet İnönü'yü karşılamışlardı. Başbakan İnönü Manisa seyahati süresince Halkevini iki kere ziyaret etmiş ve yapmış olduğu incelemeler neticesinde memnuniyetini bizzat belirtmişti. İnönü, Halkevinde bağcılar ve vatandaşlarla doğrudan görüşmeler yapmış ve memleket sorunları üzerine bir sohbet gerçekleştirmişti. Bununla birlikte ilerleyen dönemlerde Halkevinin ziyaretçi sayısı önemli ölçüde artış göstermiştir. Örneğin 8 Eylül 1937 tarihinde bir ay içinde 5622 kadın, 9902 erkek olmak üzere toplam 15524 Manisalı yurttaş Halkevini ziyaret etmiştir.³⁴ Öte yandan Manisa Halkevi'nin Kitap ve Yayın Kolu yapmış olduğu çalışmalarla Akşam, Tan ve Yeniasır gazetelerine tekrar abone olmuş ve kütüphanedeki kitap sayısını arttırarak mevcut kitaplarında bakımını yapmıştı. Daha sonra Kitap ve Yayın Kolu Manisa'nın Horozköy, Muradiye, Saruhanlı ve Karaoğlanlı köylerinde okuma odaları açarak faaliyet alanını genişletmiştir. Bununla birlikte ceza evinde iki tane dersane açma çalışmalarına başlanmış ve

³¹ *Gediz Dergisi*, C. I, S. 11, s. 8.

³² *Gediz Dergisi*, C. I, S. 1, s. 16.

³³ *Gediz Dergisi*, C. I, S. 5, s. 18.

³⁴ *Gediz Dergisi*, C. I, S. 6, s. 16.

böylece okuma faaliyetleri canlandırılmaya çalışılmıştı. Manisa Halkevi Köycülük Komitesi, numune olarak seçilen bazı köylerde çeşitli geziler yapmış kapsamlı bir program çıkarmıştır. Bu noktada seçilen bazı köylerin muhtarları, köy parti idare heyetleri ve köy kâtiplerini kapsayan bilgilendirici kurslar verilmişti. Bu kapsamlı çalışmalar neticesinde de Halkevinin kadın ve erkek üyelerinde artış sağlanmıştır. Kurs faaliyetleri genel olarak lisan, halk dersaneleri, güzel sanatlar ve teknik alanlarda yoğunlaşarak verilmiştir.³⁵ Özellikle Manisa İlbayı Dr. Lütfi Kırdar'ın yapmış olduğu yardımlar sayesinde Halkevine, radyo tesisatı, hoparlör sistemi ve amplifikatör tesisatı kurularak yapılan faaliyetlerin alanı genişletilmiş ve kitlelere ulaşma konusunda çok daha başarılı olunmuştur.³⁶

MANİSA HALKEVİ'NİN İDARİ YAPISI

Manisa Halkevi'nin münevver kesimden oluşan istidadı yüksek bir idari yapısı bulunmaktaydı. Manisa Halkevi'nin başkanı ilk kurulduğu dönemlerde Avukat Ali Osman Ülkü idi. İlerleyen zamanlarda ise Manisa Halkevi'nin başkanlığına Gediz dergisinin de imtiyaz sahibi olan İlkokul öğretmeni M. Azmi Önakın geçmiştir. Bununla beraber Şevki Birsnel'inde belirli dönem Manisa Halkevi başkanlığı yaptığı bilinmektedir.³⁷ Halkevinin kuruluşunun ilk dönemlerinde Gediz'in yazı işleri direktörlüğünü Mustafa Dümer üstlenmiştir. Memuriyet vazifesiyle tayini Çanakkale'ye çıkan Mustafa Dümer'den sonra yazı işleri direktörlüğüne derginin 23 üncü sayısı ile birlikte Cemal Sezgin getirilmişti.³⁸ Dokuz şubeden oluşan Halkevinin her şubesinin başında bir başkan ve üyeler bulunmaktaydı. Şube başkanlarının ve üyelerin mesleklerine baktığımız zaman öğretmen, mimar, çiftçi, doktor, bağcı ve avukat gibi çeşitli meslek gruplarından oluştuğunu görmekteyiz. Bununla birlikte zaman içerisinde Halkevinin başkanlığında, üyelerinde ve şubelerin başkanlığında bazı değişiklikler olmuştur. Şubelerin yayın işlerini ilk olarak Dereli Basımevi üstlenirken sonra ki süreçte Manisa Basımevi de yayıncılık konusunda Halkevine hizmet vermiştir. Dönemin Manisa İlbayları Halkevinin üstünde bir unsur olarak zaman zaman önemli direktifler ve yardımlarda bulunmuşlardır. Ayrıca tüm Halkevlerinde olduğu gibi idari kadrolar C.H.F. Genel Sekreterliği'nce denetlenmekteydi ve Halkevi başkanları idari kadrolarını bir cetvel oluşturarak liste halinde Ankara'ya göndermekteydiler.³⁹

³⁵ Cezaevlerinde açılan Ulus dersaneleri mahkumların eğitim faaliyetlerini çeşitlendirmek için önemli hizmetlerde bulunmuştur. Bununla birlikte Halkevinde yabancı lisan kursları da açılmış, Fransızca ve İngilizce dil eğitimleri de vermeye başlanmıştır. Bkz. *Gediz Dergisi*, C. I, S 9, s. 15; *Gediz Dergisi*, C. I, S. 11, s. 15; *Gediz Dergisi*, C. I, S. 8, s. 15-16.

³⁶ *Gediz Dergisi*, C. II, S. 23, s. 10.

³⁷ Manisa Halkevi'nin başkanları ve idari kadrosu Gediz dergisinin sayıları taranarak ve Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi belgeleri incelenerek tespit edilmiştir. Özellikle Cumhuriyet Arşiv belgelerinde Manisa Halkevi'nin C.H.P. Genel Sekreterliğine belirli aralıklarla göndermiş olduğu yazılarda idari kadro tespit edilmeye çalışılmıştır. Bkz. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Manisa İl Halk Kütüphanesi Kitapsaray'da *Gediz Dergisi* sayıları; Manisa Halkevi Başkanı Ali Osman Ülkü tarafından C.H.P. Genel Sekreterliği'ne 17.2.1935 tarihli ve 5/447 sayılı yazıların karşılığı", *BCA 490.1.0.0/972.764.2*

³⁸ *Gediz Dergisi*, C. II, S. 23.

³⁹ Manisa Halkevi Başkanı Ali Osman Ülkü tarafından C.H.P. Genel Sekreterliği'ne 17.2.1935 tarihli ve 5/447 sayılı yazıların karşılığı", *BCA 490.1.0.0/972.764.2*

Manisa Halkevi'nin idari heyeti kurulduğu ilk dönemlerde şu şekildedir (15.6.1935);⁴⁰

	Kütüphane ve Neşriyat Kolu	
Doğum Tarihi	Mesleği	İsim-Soyadı
1320	-----	Şükriye Abbas
1326	İlk Mektep Muallimi	Hamiyyet Suzen
1323	Orta Mektep Muallimi	Behzat Sinopluoğlu
1319	İlk Mektep Muallimi	Azmi Önakin
1310	İlk Mektep Muallimi	Nazmi Bayçın

	Dil, Edebiyat ve Tarih Kolu	
Doğum Tarihi	Mesleği	Adı-Soyadı
1299	Fırka Baş Hekimi	Hakkı Sayner
1316	Meclisi Umumi Üyesi	Nefise Oral
1305	İnhisarlar Müdürü	Mustafa Dümer

	İçtimai Yardım Kolu	
Doğum Tarihi	Mesleği	Adı-Soyadı
1307	Tüccar	Cavit Pekgür
1306	Tüccar	Evlat Hüseyin Üzümcü
1320	Encümeni Vilayet Üyesi	Fahriye Akşid
1325	İlk Mektep Muallimi	Sekine Ülkü
-----	Eski Muallimlerden	Safure

	Spor Kolu	
Doğum Tarihi	Mesleği	Adı-Soyadı
1310	Doktor	Enver Gürgen
1306	Doktor	Şevket Kırbaş
1311	Ziraat Fen Memuru	Cevat Noyan
1908	İlk Mektep Muallimi	Enver Takıtamiş
1301	Bağcı	Raşit Meriç

	Temsil Kolu	
Doğum Tarihi	Mesleği	Adı-Soyadı
1319	Orta Mektep Muallimi	Kerim Kodad
1316	İlk Mektep Muallimi	Haydar Bayçın
1329	İlk Mektep Muallimi	İffet
1329	Bağcı	Ahmet Çiftlikli
1329	Ütelci	Cemal Akay

	Güzel Sanatlar	
Doğum Tarihi	Mesleği	Adı-Soyadı
1914	Orta Mektep Muallimi	İlhan Okan
1316	Bağcı	Telât Pazarlı
1319	Diş Hekimi	Vehbi Kutengin

⁴⁰ BCA 490.1.0.0/972.764.2

Geçmişten Günümüze Manisa

1323	İlk Mektep Muallimi	Şevki Dinçer
1330	İlk Mektep Muallimi	Lâtif Günâl

	Köycülük Şubesi	
Doğum Tarihi	Mesleği	Adı-Soyadı
1299	Ziraat Mühendisi	Ali Akkan
1301	Maarif M.	Naili Özeren
1293	Bağcı	Hasan AdanalıoğluÖzseyhan
1310	Rençber	Osman Gürbüz
1327	Muallim	Hasbiye Emer

	Manisa Halkevi İdari Heyeti	
Doğum Tarihi	Mesleği	Adı-Soyadı
1296	Avukat	Ali Osman Ülkü (Başkan)
1320	-----	Şükriye Abbas (Üye)
1305	İnhisarlar Müdürü	Mustafa Dümer (Üye)
1307	Tüccar	Cavit Pekgür (Üye)
1306	Dr.	Şevket Kırbaş (Üye)
1329	Bağcı	Ahmet Çiftlikli (Üye)
1319	Diş Hekimi	Vehbi Kutengin (Üye)
1299	Ziraat Mühendisi	Ali Akkan (Üye)

Manisa Halkevi'nin ilerleyen dönemlerde idari kadrosunda bazı değişiklikler meydana gelmiştir. Yapılan değişikliklerden sonra idari kadro şu şekildeydi; ⁴¹

Şube Adı	Başkan	Üye
Dil, Tarih, Edebiyat	Öğretmen M. Çağatay Uluçay	Avukat Mithat Turanlı
Ar	Öğretmen Feriha Selen	Diş Doktoru Vehbi Kutengin
Gösterit	İspekter Celâl Gürsoy	Öğretmen Kerim Kudat
Spor	Dr. Şevket Kırbaş	Tecimen Faruk Çelebi
Sosyal yardım	Ağır ceza reisi Rasim Uz	Müddeiumumi Rifat Güllü
Halk dersaneleri ve kursları	Ortaokul direktörü Ziya Aysoy	Öğretmen Sekine Ülkü
Kitapsaray ve yayın	İnhisarlar direktörü Mustafa Dümer	Öğretmen Yahya Kaynak
Köycüler	Mektupçu Şevki Birsal	Doktor Enver Gürgen
Müze ve Sergi	Başöğretmen Emin Moral	Çiftçi Salâhattin Ayrıl

MANİSA HALKEVİ SPOR ŞUBESİ VE FAALİYETLERİ

Manisa Halkevi'nde dağ sporları, kayakçılık, av sporları, basketbol, futbol ve atletizm, binicilik kursları ve güreş sporlarına büyük önem verilmiştir. Bu alanlarda Spor Şubesi çok yönlü etkinliklerinin mütevazı bütçelerle mütemadiyen sürdürmeye

⁴¹ Gediz Dergisi, C. I, S. 11, s. 22.

çalışmıştır. Ayrıca Halkevi çamlığında spor sahası inşa edilerek basketbol, tenis, voleybol ve güreş sporları için alanlar açılmıştır.⁴² Manisa Halkevi il merkezi ve bazı ilçelerde (Turgutlu, Salihli, Akhisar) kupa maçı düzenlemiş ve gençlerin spor faaliyetlerini sergilemelerine yardımcı olunmuştur. Bununla birlikte zaman zaman şehirlerarası maç turnuvaları da düzenlenmiştir. Spor Şubesi'nin bir kolu olan Dağcılık Şubesi de geziler düzenlemiş ve özellikle binicilik faaliyetlerine önem vermiştir. Ayrıca haftanın iki gününde tümenden ayrılar subayların yardım ve idareleri altında yurttaşların manej eğitimi yapmaları sağlanmıştır.⁴³

Gerekli maddi bütçe tesis edildikten sonra Manisa Halkevi'nin bahçesine voleybol sahası yaptırılmış yapılacak maçlar içinde bir voleybol takımı kurdurulmuştu. Öte yandan haftanın iki günü sporcular bu bahçede çeşitli egzersizler yapmaktaydılar. Üzümler bayramında da turnuvalar düzenlenir ve birinci olan takıma kupa verilirdi.⁴⁴ İlerleyen dönemlerde Halkevinin Spor Şubesi faaliyetlerini genişleterek devam ettirmiştir. Spor Şubesi Manisa'nın mevcut kulüplerine kısıtlı imkânlarla dahi olsa yardım yapmaya çalışmış ve kulüplerle temas halinde olmaya özen göstermişti. Şehirlerarası spor müsabakaları düzenlenmiş bu kapsamda İzmir'den Yamanlarspor kulübü davet edilerek Yıldırımspor kulübü ile bir maç yapmıştır. Öte yandan Spor Şubesi Manisa il merkezi dışında farklı ilçelerle de temas halinde olmaya çalışmıştır.⁴⁵

MANİSA HALKEVİ SOSYAL YARDIM ŞUBESİ VE FAALİYETLERİ

Manisa hususi idare ve belediye bütçelerinden ve Manisa Valiliğinden, Manisa Halkevi'ne zaman zaman maddi destekler yapılmaktaydı. Manisa Halkevi de bu yardımları ihtiyaç sahiplerine ve genelde de okuyan öğrencilere aktarmaktaydı. Bu yardımlar çoğunlukla milli ve dini bayramlarda yani özel günlerde yapılmaktaydı.⁴⁶ Halkevinin Sosyal Yardım Komitesi 23 Nisan olması münasebetiyle milli bayramlarda okula devam eden yoksul öğrencilere elbise yardımında bulunmaktaydı. Ayrıca Manisa Halkevi'nde Çocuk Esirgeme Kurumu, Kızılay, Okul Himaye Heyetleri ve Kooperatifler 14 toplantı düzenlemiş ve Manisa'nın ihtiyaçları üzerine önemli konuşmalar yapmışlardır. Bu toplantılara 1372 yurttaş katılmıştır. Yine Sosyal Yardım Şubesi Halkevinin açıldığı ilk aylarda bir balo düzenlemiş, çay ziyafetleri ile iki yemek şöleni ve birde üyelerden bir kişinin düğününe ev sahipliği yapmıştır.⁴⁷

Sosyal Yardım Şubesi çalışmalarına imkânları dâhilinde devam etmiş ve Pazarları çaylı dans günleri yapmıştır. Bu günlerde nezih toplantılar gerçekleştirilmiş ve bayram gibi özel günler yaklaştıkça yardıma muhtaç bir kısım talebelerin eksiklikleri giderilmeye çalışılmıştır. Bu yardımlar genellikle para, yiyecek, giyecek ve yakacak şeklinde verilmekteydi. Ayrıca evde muayene edilen hastaların bakımları için de çeşitli yardımlar yapılmıştı.⁴⁸ Halkevine açılan dispanserinde doktorlar görev yapmış ve özellikle yoksul hastalar burada tedavi edilmeye çalışılmıştır. Dönemin sağlık sorunları ve maddi yetersizlikleri dikkate alındığında, tedavi edilen hasta sayısına bakılınca gerçekten de takdire şayan önemli bir faaliyet gerçekleştirilmiştir.⁴⁹

⁴² *Gediz Dergisi*, C. I, S. 11, s. 10-12; *Gediz Dergisi*, C. II, S. 16, s. 14.

⁴³ *Gediz Dergisi*, C. I, S. 1, s. 16.

⁴⁴ *Gediz Dergisi*, C. I, S. 5, s. 18.

⁴⁵ *Gediz Dergisi*, C. I, S. 8, s. 15-16.

⁴⁶ "Manisa Valisi ve C.H.P Başkanı Murat Germe'dan C.H.P. Genel Sekreterliği'ne 13.6.1936 tarih ve 13/1625 sayılı yazının karşılığı", *BCA 490.1.0.0/1515.168.1*

⁴⁷ *Gediz Dergisi*, C. I, S. 1, s. 16.

⁴⁸ *Gediz Dergisi*, C. I, S. 8, s. 15; Yardım listeleri için bkz. *Gediz Dergisi*, C. II, S. 23.

⁴⁹ *Gediz Dergisi*, C. III, S. 25, s. 15.

MANİSA HALKEVİ'NDE DİL, TARİH, EDEBİYAT VE SANAT ÇALIŞMALARI

Manisa Halkevi'nde eğitim faaliyetlerine yönelik değerli çalışmalar yapılmıştır. Eğitim ve öğretim hayatlarında sıkıntı çeken öğrencilere Halkevinde takviye etüt dersleri itinayla verilmeye çalışılmıştır. İlkokulların dördüncü sınıflarına tarih ve hesap, Ortaokulların ise resim dersinden ikmale kalan öğrencilere takviye dersler gösterilmiştir. Tarih zümresini Gazi İlkokulu öğretmenlerinden Yahya Kaynak idare etmekteydi ve toplam 42 öğrencisi bulunmaktaydı. Hesap zümresinin başında ise aynı okulda öğretmen olan Rıza İnal bulunmaktaydı ve 39 öğrenciye ders vermekteydi. Resim dersine ise Ortaokul öğretmeni Cemal Bey girmekte ve toplam 14 öğrencisi bulunmaktaydı. Keman ve mandolin dersine ise öğretmen Halil Er girmiş ve 27 öğrenciye ders vermiştir. Öte yandan haftanın Perşembe günleri Süel bando, Cumartesi günleri de şehir bandosu Manisa Halkevi bahçesinde dinlemesi güzel parçalar çalmaktaydılar.⁵⁰ Bununla birlikte öğretmen Dursun Güney'in gözetiminde Halkevinde haftada iki gün olmak üzere keman kursları verilmekteydi. Keman kursunda 18 bayan 6 bay ders görmekteydi. Öğretmen Necdetin idaresi altında ise yine haftada iki gün olmak üzere mandolin kursu verilmekteydi ve bu kursa da 19 bayan 7 bay devam etmekteydi.⁵¹

Manisa Halkevi memleketin münevver evlatlarından yararlanarak tarih çalışmaları için bir komite kurmuştu. Kurulan bu Tarih Komitesi Manisa'nın yerel tarihi ile ilgili incelemeler yapmıştır. Komite, özellikle Manisa'da bulunan camiler hakkında incelemelerde bulunmuş ve bu değerlerin korunması için çalışmalar başlatmıştır. Ayrıca bu Tarih Komitesi Türk tarih tezini temel alarak sistemli bir şekilde Manisa tarihi hakkında çalışmalara başlamıştı. Bu çalışmalar neticesinde Manisa tarihi tasnif edilmiş ve bölümlere ayrılmıştır. Her bölüm için ayrı bir kadro metotlu bir çalışma yürütmüştür. Bu komite Manisa'nın tarihini şu şekilde bölümlere ayırmıştır;⁵²

- 1- Tarihten evvelki zamanlarda Manisa
- 2- Etiler ve Litler zamanında Manisa
- 3- Yunan, Roma ve İranlılar zamanında Manisa
- 4- Selçukiler ve Saruhanoğulları zamanında Manisa
- 5- Osmanlılar zamanında Manisa

İstanbul'da Dolmabahçe Sarayı'nda açılan ikinci Türk Tarih Kurultayı çalışmaları Manisa Halkevi'nde dikkatle takip edilmekteydi. Dönemin yoklukları göz önüne alınırsa büyük fedakârlıklarla gündüz elektrik temin edilmiş ve radyo tesisatı kurulmuş bu sayede Kurultay çalışmaları dinlenebilmiştir.⁵³

Manisa Halkevi'nde Dil Komitesi yapmış olduğu çalışmalarda, Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin belirlemiş olduğu esasları uygulamaya çalışmıştır. Dil Komitesi, "Öztürkçe" kelimeler ve bu kelimelerin kaynakları üzerinde önemli saha çalışmaları yapmıştır. Bununla birlikte Dil, Tarih ve Edebiyat komitesi, Ar şubesi ile işbirliği yaparak Manisa'nın yerel folkloru üzerine özellikle de Zeybek ile ilgili kapsamlı çalışmalar başlatmıştı. Yine bu Komite Manisa'nın bazı köylerine giderek halkın yerel kültürleri konusunda araştırma ve incelemeler de bulunmuştu.⁵⁴ Bununla birlikte Dil Kurultayı'nın beşinci yıl dönümü münasebetiyle Manisa Halkevi çok kapsamlı bir program düzenlemişti. 26 Eylül 1937 tarihinde saat 17.00 da 600 yüzden fazla

⁵⁰ *Gediz Dergisi*, C. I, S. 5, s. 18.

⁵¹ *Gediz Dergisi*, C. I, S. 1, s. 16.

⁵² *Gediz Dergisi*, C. I, S. 11, s. 4-5.

⁵³ *Gediz Dergisi*, C. I, S. 6, s. 16.

⁵⁴ *Gediz Dergisi*, C. I, S. 11, s. 4.

katılımcının toplanmasıyla birlikte törene başlanmıştır. Bu törende öğrenciler marşlar söylemiş ve Halkevi başkanı Azmi Önakin Türk dili üzerine önemli konuşmalar yapmıştır. Manisa'nın öğretmenleri, doktorların bir kısmı ve okumuş münevver kesiminde iştirak ettiği bu törende Hikmet Bozkurt dil inkılabı ile ilgili önemli bir konferans vermiştir. Halkevi Ar Şubesi de bu programda aktif olarak çalışmış konser vermiş ve halk türküleri seslendirmiştir. Aynı Eylül ayı içerisinde Halkevinde dört konferans daha verilmiş ve bunun ikisinde projeksiyon kullanılmıştır. Diğer taraftan Müze ve Sergi Şubesi Cumhuriyet ideolojisini halk nezdinde pekiştirmek için inkılap köşesi hazırlama çalışmaları başlatmıştır.⁵⁵ Yapılan çalışmalar neticesini vermiş ve Türk inkılap sürecini yansıtan resimler, grafikler halka açık bir şekilde sunuma hazır hale getirilmiştir. Bu sergi Manisa halkı tarafından da oldukça ilgi görmüştür.

Manisa Halkevi'nde balolar, şölenler, ziyafetler ve farklı kurumların sık sık yaptığı toplantılar düzenlenmekteydi. Bununla birlikte Cumhuriyet Halk Fırkası da önemli toplantılarını Halkevinin salonunda yapmaktaydı.⁵⁶ Öte yandan Halkevinin Ar Şubesi çalışma alanlarını genişletmiş keman ve mandolin kurslarından farklı olarak resim, şan ve kitara kursları açmıştı. Aynı zamanda Çarşamba günü verilen konferanslarda ve bazı edebiyat gecelerinde Ar Şubesi halk türküleri ile Türk musikisi söylemekte ve yurttaşlara çeşitli konserler sunmaktaydı.⁵⁷ Ar Şubesi, Gösterit Şubesi ile sıkı koordine olduktan sonra yirmi kişilik bir orkestra kurarak Himmetinoğlu operetinde önemli işler icra etmişti. Aynı zamanda bu gösteri sadece Halkevinde değil Manisa'nın Karaoğlanlı köyünde de başarılı bir şekilde sergilenmiştir.⁵⁸ Ar Şubesinin azaları Manisa ilinin yerel kültürünü kapsamlı bir şekilde araştırmaktaydı. Bu araştırmaların neticesi olarak Manisa ilinde eskiden söylenen 30 türkü tespit edilmiş ve bu türkülerin ikisi üzerinde beste ve güfte çalışması yapılmıştır.⁵⁹ Manisa Halkevi'nin Güzel Sanatlar Şubesi üyelerinden meydana getirilen iki keman, bir viyolonsel ve bir de piyanodan oluşan küçük bir orkestrası bulunmaktaydı. Bu orkestra mütevazı imkânlarla sık sık konserler vermekte ve yurttaşların ilgisini çekmekteydi. Yalnız orkestranın yetişmiş elaman azlığı nedeniyle nota sıkıntısı bulunmaktaydı. Manisa Halkevi bu sıkıntıyı gidermek için dönemin büyükşehirlerinden ve C.H.P. Genel Sekreterliği'nden yardım dahi istemiştir. Dönemin şartları değerlendirildiğinde bu orkestra sanat adına gerçekten önemli işler icra etmiştir diyebiliriz.⁶⁰ Manisa Halkevi musiki çalışmalarına da büyük önem vermiştir. Bu musiki çalışmaları "Ev Orkestrası, Mandolinata ve Koro Ekibi, Halk Sazı Grubu, Tarihi Türk Musikisi Grubu ve Radyo Neşriyatı" olmak üzere beş kol üzerinden yapılmaktaydı. Bu faaliyetler profesyonel olmasa bile değerli çalışmalar ortaya

⁵⁵ *Gediz Dergisi*, C. I, S. 6, s. 16.

⁵⁶ *Gediz Dergisi*, C. I, S. 8, s. 15-16.

⁵⁷ "Manisa Halkevi Başkanı Şevki Birsal tarafından C.H.P. Genel Sekreterliği'ne 10.6.1948 tarihli yollanan yazı", *BCA 490.1.0.0/967.743.1*

⁵⁸ Himmetinoğlu opereti Manisa Halkevi'nde üç kere, Karaoğlanlı köyünde de bir defa sergilenmiştir. Merkezde verilen operetin ikisi halka, bir diğeri de Köycülük faaliyetleri adına köy muhtarlarına ve köy idare heyeti üyelerine verilmiştir. Tabi bu temsil faaliyetlerinde çevrede bulunan ve farklı köylerden gelen misafirler de kabul edilmiştir. Ayrıca Halkevinin Köycülük Şubesi de Karaoğlanlı ve Akpınar yerleşkelerine giderek yurttaşlarla temas içinde olmayı sürdürmüşlerdir. Bkz. *Gediz Dergisi*, C. I, S. 9, s. 15.

⁵⁹ "Manisa Halkevi Başkanı M. Azmi Önakin tarafından C.H.P. Genel Sekreterliği'ne 15.3.1940 tarihli yollanan yazı", *BCA 490.1.0.0/967.743.1*

⁶⁰ "Manisa Halkevi Başkanı M. Azmi Önakin tarafından C.H.P. Genel Sekreterliği'ne 19.3.1946 tarihli yollanan yazı", *BCA 490.1.0.0/967.743.1*

konmuştur. Ayrıca Manisalı yurttaşlar bu kol faaliyetlerinden genelde en çok Türk musikisine ve halk türkülerine rağbet göstermiştir.⁶¹

MANİSA HALKEVİ'NDE VERİLEN ÖNEMLİ KONFERANSLAR

Manisa Halkevi'nin en faal olduğu konulardan biri de şüphesiz vermiş olduğu konferanslar olmuştur. Bu konferanslar konularına göre çeşitlilik göstermekteydi. 1937 yılında Halkevi, "Sinan ve Eserleri, İkinci İnönü Zaferi ve Ehemmiyeti, Cinsi Terbiye, Karakter Terbiyesi, Güzel Sanatlar, Aile İçinde Mevkiini Kaybeden Çocuk" konusu üzerine 6 önemli konferans vermiş ve bu konferanslara toplam 2461 dinleyici gelmiştir. Bununla birlikte Manisa Halkevi başöğretmeni Azmi Önakın söylevlerde bulunmuş ve Halkevinin üyeleri de çeşitli konularda konferanslar vermiştir.⁶² Manisa Mebuslarından Turgut Türkoğlu tarafından 24 Temmuz 1937 tarihinde Halkevinde, dünya iktisadi ve Türk ekonomisi ile ilgili olarak çok beğenilen bir konferans verilmiş ve hitabetin kuvvetli olması nedeniyle konferansa katılanların beğenisi kazanılmıştır.⁶³

Manisa tarihi hakkında önemli çalışmalar yapan ve Gediz dergisinin önemli bir yazarı olan tarih öğretmeni M. Çağatay Uluçay, 13.11.1937 tarihinde Cumartesi akşamı saat 20.00 de "Türk Tezi ve İkinci Türk Tarih Kurultayı" ile ilgili olarak değerli bir konferans vermişti. Bu konferansta M. Çağatay Uluçay, Türk tarihinin sadece Osmanlı ve Selçuklu Devletleri'nin tarihinden başlamadığını, Türklerin tarihi köklerinin çok eskilere uzanan kadim bir medeniyete sahip olduğunu belirtmiştir.⁶⁴

C.H.P. Genele Sekreterliği belirli aralıklarla Halkevlerine devlet bütçesinden yardımlar yapmıştır. Bu noktada yapılan yardımlar sayesinde Manisa Halkevi binasının genişletilmesi için tadilat çalışmaları yapılmıştır. Bununla birlikte zaten C.H.P.'ye ait olan Manisa Halkevi binası yangın tehlikesine karşı Anadolu Sigorta şirketine sigortalatılmış ve yangın söndürme aleti de alınarak bu eksikliği giderilmiştir.⁶⁵ Halkevlerine yapılan yardımlar sadece maddi olarak değil kültürel yönden de faaliyetler yoğun bir şekilde desteklenmiştir. C.H.P. Genele Sekreterliği tarafından Manisa Halkevi'ne bir konferans vermek üzere gönderilen İstanbul Üniversitesi Umumi Ruhیات Doçenti Sabri Esat Siyavuşgil 19.2.1941 tarihinde Manisa'ya gelmiş ve ertesi günü Manisa Halkevi salonunda "Karagöz Nerelidir" içerikli bir konferans vermiştir. Bu konferansa Manisalı yurttaşlar büyük alaka göstermiş ve 500'e yakın vatandaş toplantıyı ilgiyle dinlemişlerdir.⁶⁶

Dil ve Tarih komitesi yapmış oldukları çalışmaları genellikle konferanslarla desteklemiştir. Manisa Halkevi'nde "Yurt İşlerine Halkın İlgisi, Ahlak ve Parti, İkinci Tarih Kurultayı ve Amacı, Apandisitte Halkın Gözeteceği Noktalar" konulu kapsamlı konferanslar verilmiştir.⁶⁷ Bununla birlikte 1938 yılına gelindiğinde Dil, Tarih ve Edebiyat Şubesi sağlık, eğitim, kültür ve ekonomi alanlarında da konferanslar vererek halkın bilinçlenmesi için önemli gayretler sarf etmiştir. Bu gayretler neticesinde Manisa Halkevi'nde değişik muhtevalara sahip farklı konularda konferanslar verilmiştir. Bu konferanslar, "Tiyatro ve Tarihçesi, Kültürel İnkişafımızdaki Önemi,

⁶¹ "Manisa Halkevi Başkanı Şevki Birsnel tarafından C.H.P. Genel Sekreterliği'ne 10.6.1948 tarihli 9 soruya verilen 9 cevapta yollanan yazı", *BCA 490.1.0.0/967.743.1*

⁶² *Gediz Dergisi*, C. I, S. 1, s. 16.

⁶³ *Gediz Dergisi*, C. I, S. 4, s. 18.

⁶⁴ *Gediz Dergisi*, C. I, S. 8, s. 4.

⁶⁵ "Manisa Valisi ve C.H.P. Başkanı Dr. Lütfi Kırdar tarafından C.H.P. Genel Sekreterliği'ne gönderilen 19.2.1937 tarih ve 13/940 sayılı genelgelerin karşılığıdır", *BCA 490.1.0.0/1762.1151.1*

⁶⁶ "Manisa Halkevi Reisi M. Azmi Önakın tarafından C.H.P. Genel Sekreterliği'ne gönderilen 10.2.1941 tarihli ve 7/2003 sayılı yazının karşılığı", *BCA 490.1.0.0/1011.903.3*

⁶⁷ *Gediz Dergisi*, C. I, S. 8, s. 15.

Uyuşturucu Maddeler, Ulusal Ekonomi ve Önemi, Çocuk Bakımı, Kızılay ve Yaptıkları, Genç Kızılaycılar, Cumhuriyet ve Tarihçesi” başlıkları altında olmak üzere belirli günlerde Manisa Halkevi’nde verilmiştir. Aynı zamanda Manisa’nın yerel kültürünü daha iyi yansıtabilmek adına şehrin halk ve saz şairleri tespit edilmiş ve halk edebiyatı gecelerinin düzenlenmesi için çalışmalara başlanmıştır.⁶⁸

Manisa Halkevi’nde verilen bazı önemli konferanslar şu şekildedir;⁶⁹

KONU	VERENİN ADI	TARİHİ	GELENLER	
			(Bayan)	(Bay)
Askerlik Ödevi	General A. Rıza Artankal	21.2.1937	190	480
Tanzimat Edebiyatı	Öğretmen M. Çağatay Uluçay	16.3.1937	118	297
Güzel Sanatlar	Mimar Zeynel	17.4.1937	62	115
Şimal Memleketleri	Alman Kolb	20.6.1937	Bahçede toplam 2500	
Resimle Anadolu’yu Tanıyalım	Dr. Şevket Kırbaş	7.11.1937	194	207
Uyuşturucu Maddeler	Öğretmen Pakize	8.12.1937	141	305
Ulusal Ekonomi ve Önemi	Avukat Mitat Turanlı	15.12.1937	192	351
Cumhuriyet ve Tarihçesi	Mektupçu Şevki Birsal	29.12.1937	148	351
Laiklik ne demektir ve niçin laikiz?	Avukat Kamil Aksoy	9.2.1938	165	220
Viyana usulü grafik	Rauf İnan	28.1.1939	48	74
Halide Edip ve Yakup Kadri	Fevzi Lütfi Kara Osman oğlu	8.2.1939	216	380

MANİSA HALKEVİ TEMSİL ŞUBESİ VE FAALİYETLERİ

Manisa Halkevi açıldığı ilk yıllarda sergilemiş olduğu gösterilerle dikkati çekmekteydi. Bu temsil faaliyetlerinde önemli tarihi olaylara yer verilmiştir. Halkevinin Gösterit Kolu “Oğuzlar, Ergenekon ve Mahçuplar” piyesini sergilemiş ve her üç piyeste Manisalı yurttaşların büyük teveccühüne mazhar olmuştur. Bu piyeslerde temsil salonu halk tarafından doldurulmuş ve piyesleri sergileyenler başarılı bir şekilde görevlerini yapmışlardır.⁷⁰ Bununla birlikte 1937 yılının 30 ve 31 Ağustosunda geceleri “Canavar” adlı piyes oynanmış ve bu oyuna 1236 izleyici katılmıştır. Aynı zamanda gösteriyi yapan şube İzmir Fuarı’nda temsil etmek üzere yeni piyesler üzerinde çalışmalara başlamıştı.⁷¹ İlerleyen dönemlerde Manisa Halkevi’nin Temsil Şubesi farklı konularda gösterilerine devam etmiş ve Halkevinde iki defa “Çoban” ve “Ana” piyeslerini sunmuşlardır. Ayrıca “Tırtıllar, Kahraman,

⁶⁸ *Gediz Dergisi*, C. I, S. 9, s. 15.

⁶⁹ *Gediz Dergisi*, C. I, S. 11, s. 6-7; *Gediz Dergisi*, C. II, S. 23, s. 8.

⁷⁰ *Gediz Dergisi*, C. I, S. 1, s. 16.

⁷¹ *Gediz Dergisi*, C. I, S. 5, s. 18.

İstiklâl, Yalnız Bir Kelime, Himmetinoğlu, Mavi Yıldırım, Kanun Adamı, Yanık Efe, Palavra, Kör” gibi piyesler de Manisalı yurttaşların izlemesi için defalarca temsil edilmişti.⁷² İlerleyen dönemlerde Temsil Şubesi repertuvarlarındaki bütün eserleri sahnelemeye çalışmış ve sık sık civar illere ziyaretler yaparak temaslarda bulunmuşlardır.⁷³

MANİSA HALKEVİ’NİN YAYINLADIĞI DERGİLER

Manisa Halkevi’nin kuruluşu ile birlikte şehrin kültürel yapısı ile ilgili yakından ilgilenilmiştir. Nitekim Türkiye sathında açılan her Halkevinin genelde en az bir yayın organı bulunmaktaydı. Manisa Halkevi’nin Cumhuriyet devrinde çıkan ilk süreli yayını ise Yeni Doğu olmuştur. Yeni Doğu yayını 17 sayı çıkmış ve daha çok edebi nitelikte bir içeriğe sahip olarak Manisa’nın kültürel hayatına katkıda bulunmuştur.⁷⁴ Bununla birlikte C.H.F. Genel Sekreterliği, Yeni Doğu dergisinin yayın hayatını yakından izlemiş ve dergilerin nüshalarının kendilerine düzenli olarak yollanması konusunda gerekli talimatları da açıkça bildirmiştir.⁷⁵ 1933 yılında yayın hayatına başlayan Yeni Doğu dergisi, yayın hayatının sonlanacağı 1935’e kadar bir yandan Cumhuriyet ideolojisinin halka benimsetebilmek için yayın yaparken diğer yandan da Manisa’nın yerel tarihi ve kültürü ile ilgili olarak önemli çalışmalar yapmıştır. Türk inkılabını benimseyen ve Gazi’nin yenilik anlayışına sahip çıkan Yeni Doğu dergisi, dönemin modernleşme çabalarına destek veren yayınlar yaparak Manisa’daki yurttaşların inkılap sürecine adapte olabilmesi için kısıtlı imkânlarla dergilerini çıkarmışlardır. Öte yandan çoğu Halkevi dergisi gibi ayda bir çıkan Yeni Doğu bazı zamanlar bu periyodu aksatmaktaydı. Yeni Doğu dergisi içerik olarak sunmuş olduğu bilgilerle kendisinden sonra yayın hayatına başlayacak olan Manisa Halkevi’nin diğer süreli yayınlara yani Bozkurt ve Gediz dergilerine de örnek olmuştur.⁷⁶

Manisa Halkevi’nin bir diğer önemli dergisi 15 Mayıs 1936 yılında yayına başlayan ve toplamda 3 sayı olarak çıkan Bozkurt dergisidir. Bozkurt’un da alım bedeli 10 kuruştur. Bozkurt dergisinde Manisa’nın yerel tarihine ışık tutabilecek bazı önemli makaleler yayınlanmıştır. Örnek olarak Manisa’nın yetiştirdiği önemli divan şairlerinden “Birrî Mehmed Dede” hakkında yazılan makale şehrin mahalli tarihine ışık tutması hasebiyle Ülkü dergisinde neşredilen yazılarda takdirle karşılanmıştır. Fakat Bozkurt dergisi zaman zaman yazılan makalelerin sınırlı kaynaklara bakılarak neşredilmesi konusunda Ülkü dergisi muharrirlerinden önemli eleştiriler de almıştır. Bununla birlikte Bozkurt dergisi neşrettiği çeşitli şiirler ve tercümelemlerle Türk

⁷² *Gediz Dergisi*, C. I, S. 8, s. 15; *Gediz Dergisi*, C. I, S. 11, s. 10; *Gediz Dergisi*, C. II, S.23, s. 12.

⁷³ Manisa Halkevi Başkanı M. Azmi Önakin tarafından C.H.P. Genel Sekreterliği’ne yollanan 24.9.1945 tarih ve 5/2672 sayılı yazının karşılığıdır”, *BCA 490.1.0.0/1024.943.1*

⁷⁴ Nejdett Bilgi, “Yeni Doğu: Manisa Halkevi Dergisi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XVII, Sayı 49 (Mart 2001), Ankara, ss. 131-157.

⁷⁵ 03.09.1936 tarihinde C.H.P. Genel Sekreterliği’nden Manisa Halkevi Başkanlığına gönderilen bir yazıda; Yeni Doğu dergisinin Mart 1935 tarihinde çıkan 15 inci sayısından sonrasını Ankara’ya yollamadığı ve bu konuda daha önceden yazılan yazıya cevap vermediği noktasında bir uyarı yapılmıştır. Devam eden yazıda eğer Yeni Doğu dergisi yayın hayatına devam ediyorsa belirtilen tarih ve sayısından sonrasını ikişer tane olmak üzere düzenli bir şekilde gönderilmesi istenmiştir. Bunun dışında dergi artık yayın hayatına devam etmiyorsa bunun nedenlerinin bildirilmesi istenmiştir. *BCA 490.1.0.0/840.322.1*

⁷⁶ Bu derginin idare yeri Manisa Halkevi’dir. Yeni Doğu’un yayın müdürü Rıza Külahtaşoğlu iken imtiyaz sahibi ise Avni Gemicioğlu’dur. Dergi İzmir ilinde İktisat, Meşher ve Ticaret Matbaalarından sonra Manisa’da Suhulet ve Kolaylık matbaalarında basılarak yayın hayatına devam etmiştir. Yeni Doğu dergisinin yayınlanma amacı ve muhtevası ile ilgili geniş bilgi için bkz. Bilgi, *a.g.m.*, (Mart 2001), Ankara, ss. 131-157.

edebiyat dünyasına da katkılar sunmuştur. Ayrıca Bozkurt dergisi Türk gençliği ve Türk inkılap süreci ile ilgilide önemli yazılar neşretmiştir.⁷⁷

Manisa Halkevi'nin bir diğer önemli yayın organı da Gediz dergisi olmuştur. Gediz dergisi sahip olduğu muhteva bakımından bugün hala birçok araştırmacı için önemli bir kaynak durumundadır. Gediz dergisi kendisinden önce yayınlanan Yeni Doğu ve Bozkurt dergileri ile kıyaslanmayacak ölçüde geniş bir içeriğe sahiptir. 23 Nisan 1937 tarihinde yayın hayatına başlayan bu dergi ismini ilk sayısında belirttiği üzere güzel Gediz ırmağından almıştır.⁷⁸ Gerçekten de Gediz dergisinin 104 sayısı incelendiğinde görülecektir ki sadece kendi döneminde değil bugün bile pek çok akademik araştırma için değerli bir kaynak olduğu anlaşılacaktır.⁷⁹ Gediz dergisi Manisa'nın folkloru, ekonomik yapısı, Tırhala obası başta olmak üzere coğrafyası, tarım meselesi, yerel kültürel yapısı, şiirleri ve köklü tarihi için yaptığı araştırmalar bir yana, aynı zamanda Cumhuriyet'in ulus-devlet inşa sürecine, yenileşme çabalarına da büyük katkılar sunmuştur. Bu yapısı ile Gediz dergisi, Ankara'nın ve Ülkü dergisinin beğenisini üstünde toplamıştır. Hatta bir bakıma Gediz dergisinin sahip olduğu muhteva yapısını göz önünde bulunduracak olursak adeta Ülkü dergisinin bir alt kolu gibi çalıştığını da söyleyebiliriz. Ayrıca Gediz dergisi ve Manisa Halkevi yapmış oldukları çalışmalarla C.H.P. Genel Sekreteri Erzurum mebusu Dr. A. Fikri Tüzer'inde beğenilerini kazanmış ve hatta bu konuda özel bir tebrik yazısı dahi Halkevine gönderilmiştir.⁸⁰

Manisa Halkevi neşriyatı çok önemli eserler yayımlayarak şehrin kültürel hayatına önemli katkılarda bulunmuştur. Yayımlanan eserler Manisa'nın yerel tarihini kapsadığı gibi muhteviyat olarak da çok farklı alanlara değinilmiştir. Bu eserlerin muharrirleri yazmış olduklarıyla Manisa'nın coğrafyasından, sağlık meselelerinden, Manisa'nın kültüründen ve tarihinden özellikle Saruhanoglularından sıkça bahsetmiştir. Ayrıca bu neşriyatlarda Manisa'nın tarihi vakıfları ve tarihi mekânları hakkında da yazılar yazılmıştır. Nisan 1937'den Mart 1944'e kadar Manisa Halkevi'nin yayınladığı eserler şunlardır:⁸¹

- 1- "Güneşi yakanların selâmı, N. İlhan Berk
- 2- Zehirli gaz ve korunma tedbirleri, Şevket Kırbaş
- 3- Manisa coğrafyası, Cenap Refik Orkon
- 4- Halk zehirli gazlara karşı kendini ve başkalarını nasıl koruyabilir, Halit Giray, Nefi Vural, İbrahim Gökçe

⁷⁷ Ülkü Halkevleri Dergisi, C. VII, S 41, s. 397-398.

⁷⁸ "Niçin Gediz?", Gediz Dergisi, C. I, S. 1, s. 1.

⁷⁹ Alım bedeli 10 kuruş yıllık ise 240 kuruş olan Gediz dergisi, 23.4.1937'de önemli bir kadroyla yayın hayatına başlayarak Nisan 1950'ye kadar 104 sayı çıkarmıştır. Gediz dergisi Manisa şehrinin kültürel hayatına önemli katkılarda bulunmuş ve Manisa'nın bazı ihtiyaçlarını duyurmak adına önemli yazılarda neşretmiştir. Düzenli periyodlarla çıkarılmaya çalışılan dergi özellikle II. Cihan Harbi'nin getirmiş olduğu ekonomik sıkıntılar ve kâğıt eksikliğinden dolayı zaman zaman yayınlarına ara vermek zorunda kalmıştır. Gediz dergisinin ilk dönemlerinde yazı işleri direktörlüğünü Mustafa Dümer üstlenmiştir. Mustafa Dümer edebi konularda yazmış oldukları ile dikkati çekmektedir. Özellikle Divan şairi Birrfi Mehmet Dede ve şiirleri hakkında önemli yazılar kaleme almıştır. Ayrıca Gediz dergisinin imtiyaz sahipliğini de bizzat Manisa Halkevi başkanı M. Azmi Önakin üstlenmiştir. Yine Gediz dergisinin ilk dönemlerdeki basım işlemini Manisa'da bulunan Dereli Basımevi yapmıştır. Bkz. Gediz Dergisi, C. I, S. 2, 19.5.1937; Gediz Dergisi, C. I, S. 3, 24.6.1937; Gediz Dergisi, C. I, S. 4, 1.8.1937, (içindekiler kısmı).

⁸⁰ Gediz Dergisi, C. III, S. 27, s. 13.

⁸¹ İlk 10 madde için bkz. Gediz Dergisi, C. VI, S. 72, s. 236, (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Manisa İl Halk Kütüphanesi Kitapsaray'da 72. Sayıdan sonra C. VI sonunda 1937'den 1944'e kadar Manisa Halkevi neşriyatı hakkında ki eserler sıralanmıştır. İlk 10 Eser yazılırken Gediz dergisinin orijinal imlaları düzeltilmeden direkt yazılmıştır.); 11'den 20'ye kadar olan maddeler için bkz. Güneş, a.g.m., s. 67.

- 5- *Manisa Tarihi, M. Çağatay Uluçay*
- 6- *Saruhan oğulları ve eserlerine dair vesikalar, M. Çağatay Uluçay*
- 7- *Mimar Sinan'ın eserlerinden Muradiye Camii, Kâmil Su*
- 8- *Manisadaki Sarâyî Amire ve Şehzadeler Türbesi, M. Çağatay Uluçay*
- 9- *17 nci asırda Manisada Ziraat, Ticaret ve esnaf teşkilâtı, M. Çağatay Uluçay*
- 10- *Yunus Emren'in Mezarı, M. Çağatay Uluçay*
- 11- *"Cumhuriyetin 15. Yılında Manisa, Kemal Matbaası, İstanbul, 1938.*
- 12- *XVII. Asırda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri, Resimli Ay Matbaası, İstanbul, 1944, M. Çağatay Uluçay*
- 13- *Turist Gözü ile Manisa, Marifet Basımevi, İstanbul, 1945, M. Çağatay Uluçay, İbrahim Gökçen, M. Rauf İnan, M. Azmi Önakin*
- 14- *XVI ve XVII. Yy Vesikalarına Göre Manisa'da Deri Sanatları Üzerine Bir Araştırma, Marifet Basımevi, İstanbul, 1945, İbrahim Gökçen*
- 15- *Manisa Arkeoloji Müzesi Kılavuzu, Marifet Basımevi, İstanbul, 1946, Vakit Armağan*
- 16- *Sicillere Göre XVI ve XVII. Asırlarda Saruhan Zaviye ve Yatırları, Marifet Basımevi, 1946, İbrahim Gökçen*
- 17- *16. Ve 17. Asır Sicillerine Göre Saruhan da Yörük ve Türkmenler, Marifet Basımevi, İstanbul, 1946, İbrahim Gökçen*
- 18- *Saruhan oğulları ve Eserlerine Dair Vesikalar II, Marifet Basımevi, 1946, M. Çağatay Uluçay*
- 19- *Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar (Hicri-954- 1060), Kitap I, Marifet Basımevi, İstanbul, 1950, İbrahim Gökçen*
- 20- *Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar (Hicri 1060- Miladi 1650'den Sonra), Kitap II, Marifet Basımevi, İstanbul, 1950, İbrahim Gökçen*

Manisa Halkevi bağlı bulunduğu ilin coğrafyası ve iklimi ile ilgili olarak sık sık kapsamlı incelemelerde bulunmuştur. Bununla birlikte Halkevi'nin üyeleri bu coğrafi araştırmalara aktif olarak iştirak etmişlerdir. Bu çalışmalar neticesinde Manisa Halkevi'nin önemli üyelerinden biri olan Cenap Refik Orkon,, Manisa coğrafyasını yazdırmış ve neşretmiştir. Bu değerli eser 195 sayfa olup dönemin şartları göz önüne alınırsa iyi bir şekilde basılmış ve özgün bir şekilde kaplanmış. Eser muhteviyat olarak değerli bilgileri içermekle birlikte çeşitli grafiklerle ve fotoğraflarla da desteklenmiştir.⁸² Ayrıca Manisa Halkevi Kitapsarayına okumayı teşvik için Ulus, Cumhuriyet, Tan, Akşam, Haber, Yeni Asır ve Anadolu gazetelerini almaktaydı. Yine Manisa Halkevi kitleleri bilinçlendirmek ve okuryazar oranını arttırmak için haftalık Yedi Gün dergisine de abone olmuştu.⁸³

HALKEVLERİNİN KAPATILMASI

Demokrat Parti'nin 1946 yılında muhalefet olarak meclise girmesi Türk demokrasi tarihi açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. 14 Mayıs 1950 tarihindeki seçimi kazanarak Cumhuriyet Halk Partisi'nden iktidarı devralan Demokrat Parti ülke genelinde kapsamlı faaliyetlere girişmiş adeta memlekette yeni bir dönem başlamıştır.⁸⁴ Demokrat Parti'nin iktidara gelmeden önce seçim yarışlarında büyük sıkıntılar yaşadığı aşikârdır. Özellikle bu seçim rekabetinde Halkevlerinin genel olarak Cumhuriyet Halk Partisi'nin bir alt kolu olarak çalışması seçim yarışlarındaki eşitlik ilkesine aykırı bir durumdu. Her ne kadar Halkevlerinin

⁸² *Gediz Dergisi*, C. I, S. 5, s. 18.

⁸³ *Gediz Dergisi*, C. I, S. 11, s. 16.

⁸⁴ Akbıyık vd., *a.ge.*, s. 548.

kuruluş yıllarından itibaren C.H.P. ile doğrudan resmi bir siyasi bağı olmamasına rağmen, C.H.P. teşkilatları ve belediyelerinden maddi yardım aldığı bilinen bir gerçektir. Bununla beraber C.H.P. teşkilatlarının Halkevlerini toplama yerleri ve propaganda mekânları olarak kullanması Demokrat Parti'nin Halkevlerini kapatması için eline güçlü bir gerekçe vermişti. Bu süreçte gerçekten de Halkevlerinin varlığı ve statüsü Demokrat Parti ve Cumhuriyet Halk Partisi arasında ciddi manada tartışma konusu olmuştur.⁸⁵

Türkiye Cumhuriyeti II. Cihan Harbi'ne girmediği halde savaşın getirdiği birçok problemlerle karşı karşıya kalmıştı. Özellikle Türkiye ekonomik sıkıntıları en ağır şekilde hissetmekteydi.⁸⁶ Bu noktada ülkenin bu ağır ekonomik şartlarında Halkevlerinin devlet bütçesinden almış olduğu maddi yardımda tartışma konusu olmuştu. Fakat bu noktada belirtelim ki Halkevlerinin eline geçen maddi bütçelerin çoğu ilgili yerlerin ihtiyaç sahibi yurttaşlarına verilmekteydi. Ayrıca Halkevleri kapanmasına yakın son dönemlerde devlet bütçesinden yeterince maddi destek alamamaktaydı. Diğer yandan özellikle II. Cihan Harbi'nin getirmiş olduğu maddi ve sosyal sıkıntılar Halkevlerini de etkilemiş ve eskisi kadar rağbet görmemeye başlamıştı. Netice itibarıyla Demokrat Parti siyasi hayatında Halkevleriyle uyumlu çalışamayacağını tespit etmiş ve bu noktada Halkevlerinin kapatılmaması için C.H.P.'den gelen tüm önerileri de reddetmiştir. Demokrat Parti Manisa Milletvekili Refik Şevket İnce ve partili 53 arkadaşı ile birlikte Halkevlerini kapatan bir yasa önerisi hazırladılar. Halkevlerinin kapatılması ve mallarının devlet hazinesine devri hakkındaki yasa tasarısı TBMM'de görüşülmeye başlandı.⁸⁷ Netice itibarıyla Halkevlerinin kapatılmasını ön gören 5830 sayılı yasa Meclis'te oy çokluğu ile kabul edilmiş ve ertesi günü 11 Ağustos 1951 tarihli Resmi Gazete de yayınlanarak Halkevleri kapatılmıştır.⁸⁸ Yurt genelinde tüm Halkevlerinin kapatılması nedeniyle Halkevleri binaları Demokrat Parti'nin çıkardığı kararnamelerle ihtiyaca binaen farklı kurumlara devredilmekteydi. Bu noktada Manisa Halkevi binası da ilk olarak 5830 sayılı kanunla hazineye intikal edilmiş daha sonra da Türkiye Kızılay Cemiyeti'ne satılmıştır.⁸⁹

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti Atatürk önderliğinde yapılan inkılap hareketleriyle imparatorluk bakiyesinden bir ulus-devlet inşa etmiştir. Bu noktada yapılan yeniliklerin halka ulaştırılması için Türkiye genelinde Halkevleri açılmıştır. 1933 yılında Manisa'da açılan Halkevi sahip olduğu münevver kadroyla çeşitli alanlarda yoğun faaliyetler göstermiştir. Halkın telkin ve terbiyesi için sağlık, eğitim, kültür, zirai, spor ve birçok alanda çalışmalar yapılmıştır. Manisa Halkevi açmış olduğu şubeler vasıtasıyla, düzenledikleri konferans ve toplantılarla yurttaşları bilinçlendirmek ve onlara çeşitli mesleki beceriler kazandırmak için büyük çaba sarf etmiştir. Halkevinde farklı alanlarda çeşitli kurslar açılmış ve bu kurslarda disiplinli bir çalışma sergilenmiştir. Manisa Halkevi'nin bu çalışmaları ilde bulunan C.H.P. başkanlığınca ve dönemin İlbayları tarafından da desteklenmiştir.

⁸⁵ Sefa Şimşek, *Bir İdeolojik Seferberlik Deneyimi Halkevleri 1932-1951*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2002, s. 204-205.

⁸⁶ Baskın Oran "Savaş Kaosunda Türkiye: Göreli Özerklik-2", Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, C. I, s. 388.

⁸⁷ Hıfzı Topuz, *Dünyada ve Türkiye'de Kültür Politikaları*, Adam Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 57.

⁸⁸ Anıl Çeçen, *Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2000, s. 210-211.

⁸⁹ Manisa Halkevi binasının Türkiye Kızılay Cemiyeti'ne satılması, Maliye Vekâletinin 5/9/1955 tarihli ve 3121-2363/17658 sayılı yazısı üzerine 1080 sayılı kanunun 1 inci maddesine göre, İcra Vekilleri Heyetince 13/9/1955 tarihinde kararlaştırılmıştır. *BCA 30.18.1.2/140.83.16*

Geçmişten Günümüze Manisa

Manisa Halkevi idari kadrosuyla ve üyeleriyle yaptığı çalışmalarla Ankara Halkevi'ni örnek almış ve bu noktada zaman zaman C.H.P. Genel Sekreterliği'nin ve Ülkü dergisinin takdirini kazanmıştır. Manisa Halkevi Cumhuriyetin kaynaşmış bir kütle ve medenileşmiş bir toplum oluşturma mücadelesine büyük destek vermiştir. Bunun yanı sıra Halkevi yayınlamış olduğu Yeni Doğuş, Bozkurt ve özellikle de Gediz dergisiyle Manisa'nın yerel kültürü ve tarihi zenginliklerini ortaya koymak için araştırmalar yapmış ve bu araştırmaları da yayınlarına mütemadiyen yansıtmıştır. Öte yandan Halkevinin Köycülük Şubesi'nin Manisa'nın çeşitli köylerine yapmış olduğu ziyaretler çok faydalı olmuştur. Bu ziyaretlerde vatandaşın sorunları tespit edilmiş, bu sorunları çözmek için periyodik olarak toplantılar yapılmış ve Manisalı yurttaşların ihtiyaçları giderilmeye çalışılmıştır.

Manisa Halkevi gerçekten de Manisalı yurttaşların bilgilendiği, ihtiyaçlarının giderildiği ve eğitim faaliyetleriyle talebelerin desteklendiği bir kültür evi olmuştur. Ayrıca Manisa Halkevi milli bayramlarda ve tarihi önemli günlerde yapmış olduğu faaliyetlerle Cumhuriyet ideolojisinin halka ulaşabilmesi adına aracı mekanizma rolünü iyi bir şekilde üstlenmiştir. Bu yönüyle Manisa Halkevi'nin Türkiye'nin Başbakanlarını, Mebuslarını, Valilerini ve akademisyenlerini Manisalı yurttaşlarla Halkevinde buluşturması büyük bir başarıdır. Manisa Halkevi, Cumhuriyetin kendisine vermiş olduğu vazifeyi gerçekten de mütevazı bütçelerle yerine getirmeye çalışmıştır. Hülâsa Manisa Halkevi kapandığı 1951 tarihine kadar, teoride ve pratikte uygulamış olduğu faaliyetlerle ve yayınlarla bugün bile sosyal bilimler alanında araştırmacılara önemli kaynaklar sunmaktadır.

KAYNAKÇA

Kitaplar:

- Akçam, Alper, *Anadolu Rönesansı Esas Duruşta!..*, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2009.
- Atatürkçülük (3. Kitap), *Atatürkçü Düşünce Sistemi*, Kara Harp Okulu, Ankara 1986.
- Atay, Falih Rıfki, *Atatürkçülük Nedir?*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2012.
- Atay, Falih Rıfki, *Babanız Atatürk*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2012.
- Baykara, Tuncer, *Türk İnkılâp Tarihi ve Atatürk İlkeleri*, İzmir 1991.
- C.H.F. *Halkevleri Talimatnamesi*, Hakimiyeti Milliye Matbaası, Ankara 1932.
- C.H.P. *Halkevleri Öğreneği*, Ulus Basımevi, Ankara 1935.
- C.H.P. *Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942*, Alâeddin Kırıl Basımevi, İstanbul-Ankara 1942.
- Çeçen, Anıl, *Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2000.
- İnan, A. Afet, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998.
- Mango, Andrew, *Atatürk Modern Türkiye'nin Kurucusu*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2013.
- Oran, Baskın, "Savaş Kaosunda Türkiye: Görelî Özerklik-2", Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, C. I.
- Şimşek, Sefa, *Bir İdeolojik Seferberlik Deneyimi Halkevleri 1932-1951*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2002.

Topuz, Hıfzı, *Dünyada ve Türkiye’de Kültür Politikaları*, Adam Yayıncılık, İstanbul 1998.

Turan, Refik, vd., *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi*, Bulak Kitabevi, Ankara 2002.

Üstel, Füsün, “Türk Ocakları”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, C.4.

Yalçın, E. Semih, *Mustafa Kemal Atatürk, Hayatı ve Eseri*, Gazi Kitabevi, Ankara 2006.

Yeşilkaya, Neşe G., “Halkevleri”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, C.2.

Yıldız, Ahmet, “Hamdullah Suphi Tanrıöver”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, C.4.

Makaleler ve Dergiler:

Akyüz, Kenan, “Türk Ocakları”, *Bellekten*, C. L. S 196, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1986.

Aydemir, Şevket Süreyya, “Türkocağından Halkevine”, *Halkevleri*, Yıl 7, S. 76, Şubat 1973.

Bilgi, Nejdett, “Yeni Doğuş: Manisa Halkevi Dergisi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XVII, Sayı 49 (Mart 2001), Ankara.

Çavdar, Tevfik, “Halkevleri”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. IV, İletişim Yayınları, İstanbul 1983.

Gediz Dergisi, C. I, S 1, s. 16.

Gediz Dergisi, C. I, S. 1, s. 1.

Gediz Dergisi, C. I, S. 11, s. 10.

Gediz Dergisi, C. I, S. 11, s. 10-12.

Gediz Dergisi, C. I, S. 11, s. 15.

Gediz Dergisi, C. I, S. 11, s. 16.

Gediz Dergisi, C. I, S. 11, s. 22.

Gediz Dergisi, C. I, S. 11, s. 4.

Gediz Dergisi, C. I, S. 11, s. 4-5.

Gediz Dergisi, C. I, S. 11, s. 6-7.

Gediz Dergisi, C. I, S. 11, s. 8.

Gediz Dergisi, C. I, S. 2, 19.5.1937.

Gediz Dergisi, C. I, S. 3, 24.6.1937.

Gediz Dergisi, C. I, S. 4, 1.8.1937.

Gediz Dergisi, C. I, S. 4, s. 18.

Gediz Dergisi, C. I, S. 5, s. 18.

Gediz Dergisi, C. I, S. 6, s. 16.

Gediz Dergisi, C. I, S. 8, s. 15.

Gediz Dergisi, C. I, S. 8, s. 15-16.

Gediz Dergisi, C. I, S. 8, s. 4.

Gediz Dergisi, C. I, S. 9, s. 15.

Gediz Dergisi, C. II, S. 16, s. 14.

Gediz Dergisi, C. II, S. 23, s. 10.

Gediz Dergisi, C. II, S. 23, s. 12.

Gediz Dergisi, C. II, S. 23, s. 8.

Gediz Dergisi, C. II, S. 23.

Gediz Dergisi, C. III, S. 25, s. 15.

Geçmişten Günümüze Manisa

Gediz Dergisi, C. III, S. 27, s. 13.

Gediz Dergisi, C. VI, S. 72, s. 236.

Güneş, Günver, Güneş, Müslime, Cumhuriyet Döneminde Manisa'nın Sosyo-Kültürel Yaşamında Halkevi'nin Yeri ve Önemi, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, VI/15, İzmir 2007 Güz, s. 55-72.

Karaer, İbrahim, Türk Ocakları (1912-1931), *Türk Yurdu Neşriyat*, Ankara 1992.

Kaya, Şükrü, Halkevlerinin Milli Bünyedeki Geniş Rolü, *Gediz Dergisi*, C I, S 1, s. 3-4.

Ülkü Halkevleri Dergisi, C. I, S. 1.

Ülkü Halkevleri Dergisi, C. VII, S. 41.

Tezler:

Özer, İsmail, *Türk Modernleşmesinde Halkevleri ve Diyarbakır Halkevi Örneği*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2010.

Arşiv Belgeleri:

BCA 490.01.1063.1082.1

BCA 490.1.0.0/1011.903.3

BCA 490.1.0.0/1024.943.1

BCA 490.1.0.0/1515.168.1

BCA 490.1.0.0/1762.1151.1

BCA 490.1.0.0/840.322.1

BCA 490.1.0.0/967.743.1

BCA 490.1.0.0/972.764.2

BCA 30.18.1.2/140.83.16

TARİHSEL SÜREÇTE MANİSA KENTİNİN GELİŞİMİ

Altay ERBULAK*- İzzet YÜKSEK**

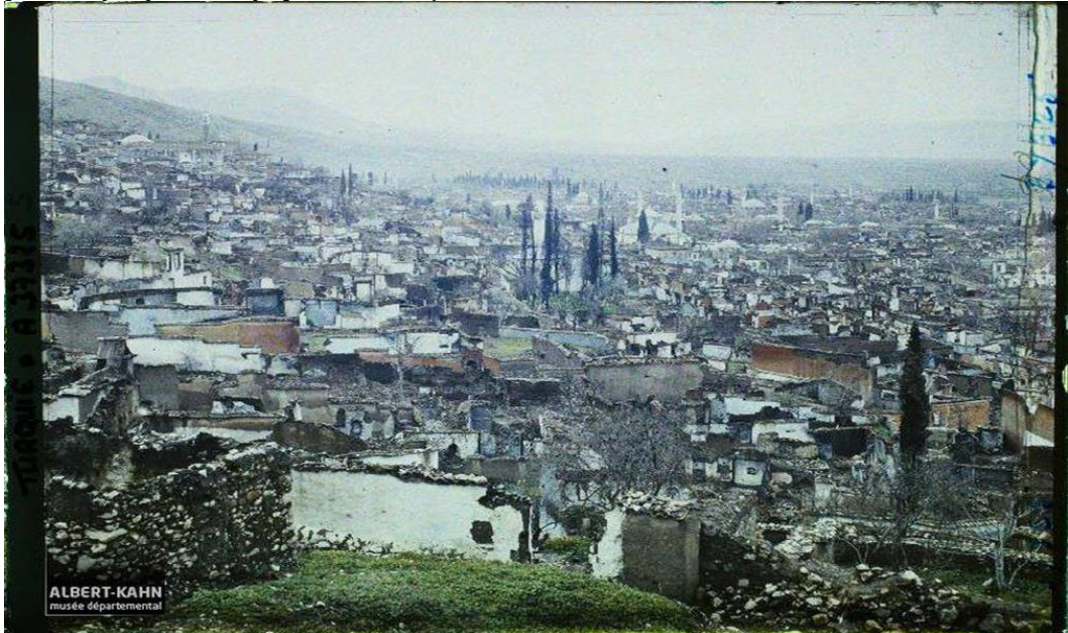
GİRİŞ

Spil Dağı eteklerinden, Gediz Nehrine kadar uzanan ve geniş bir alanı kapsayan Manisa şehrinin çok eskiye giden bir tarihi vardır. Homeros'a göre Truva savaşı'ndan dönen Magnetler tarafından M.Ö. XIV. yüzyılda, bugün şehir merkezinin bulunduğu yerde kurulmuştur. Hitit, Aka, Frigya, Lidya, Hellen, Roma ve Bizans egemenliklerinde kent olarak var olmaya devam etmiştir. Antik çağdaki adı Magnesia'dır. (Manisa İl Halk Kütüphanesi web sayfası).

Manisa'nın daha yakın tarihte kentsel değişim ve dönüşüm geçirdiği dönemler ise sırasıyla; Saruhanoğulları Beyliği, Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet dönemidir. Kentsel gelişim genellikle; kentin yerleşmiş olduğu coğrafyanın fiziki şartlarından ve bu coğrafyadaki geçmiş uygarlıkların bıraktığı ekonomik, kültürel ve idari izlerden etkilenerek şekillenmektedir. Manisa da kendi coğrafyasındaki izlerin yarattığı davranış alışkanlıkları, tercihler ve fiziki zorunluluklar çerçevesinde bir imar süreci yaşamıştır.

Saruhanoğulları Beyliği ve Osmanlı İmparatorluğu döneminde imar edilmesi hız ve biçiminde büyük farklar yaşanmamış, nüfusa orantılı olarak şehir yüzyıllar boyu dengeli bir yavaşlıkla büyümüştür.

Kurtuluş Savaşı'nda Manisa'nın tamamen yanması (Şekil:1a-1b), şehrin baştan şekillendirilmesini de zorunlu hale getirmiş ve şehir cumhuriyet dönemi imar planlarıyla yeniden yapılandırılmıştır.

Şekil 1a: Yangından sonra Manisa (Kaynak: Albert Kahn)

Şekil 1b: Yangından sonra Manisa (H. Nusret Köklü; 1993)

Sonraki yıllarda ise, sanayinin gelişyle ortaya çıkan aşırı göç etkileri, Manisa'da da kendini göstermiştir. Manisa'da sanayileşme 1950-1960 yıllarında başlamış fakat buna bağlı nüfus artışının kendini göstermesi 1970'li yılları bulmuştur. Bu sebeple kent, göçle ilgili yoğunluğu ve sorunları 1970'lere kadar hissetmemiştir. Sonrasına kontrolsüz bir hızla kentin dış halkalarında oluşan gecekondulaşma, kentleşme sürecine zarar vermeye başlamıştır.

Yunan işgalinden harap biçimde çıkan Manisa, kendini yeniden inşaa etme fırsatını başlarda iyi kullansa da, daha sonraları projelendirme hızı, nüfus artışının ve sanayileşme hızının gerisinde kaldığından şehir, beklenen ve arzulanan kentsel yenilenmeyi gerçekleştirememiştir.

Kentleşme coğrafi olarak ele alındığında ise; Manisa şehri başlangıçta daha dik eğimli yamaçlarda gelişim gösterirken, sonraları daha az eğimli alanlara doğru yayılmıştır. Şehir yıllar içinde giderek artan bir hızla yoğun olarak kuzey ve batı yönlerinde gelişme göstermiştir. Gelişme, doğu yönünde de belli bir hızda devam etse de; batı ve kuzeye doğru devam eden yapılaşmaya göre belirgin olarak daha az ve yavaştır. Kentin güney yönündeki gelişimini ise; 60 m rakımdan 1517 metrelik zirveye birden yükselen Spil Dağı engellemiştir.

Bu çalışmada; tarihsel süreç içerisinde İmar Planı odaklı olarak Manisa'nın gelişimi, nüfus ve alan bazında nasıl dönüşüm gösterdiği irdelenerek, batı ve kuzey yönünde gelişen imar hareketinin getirdikleri hakkında bir analiz yapılmıştır.

1- Manisa Kentinin Planlama Tarihi:

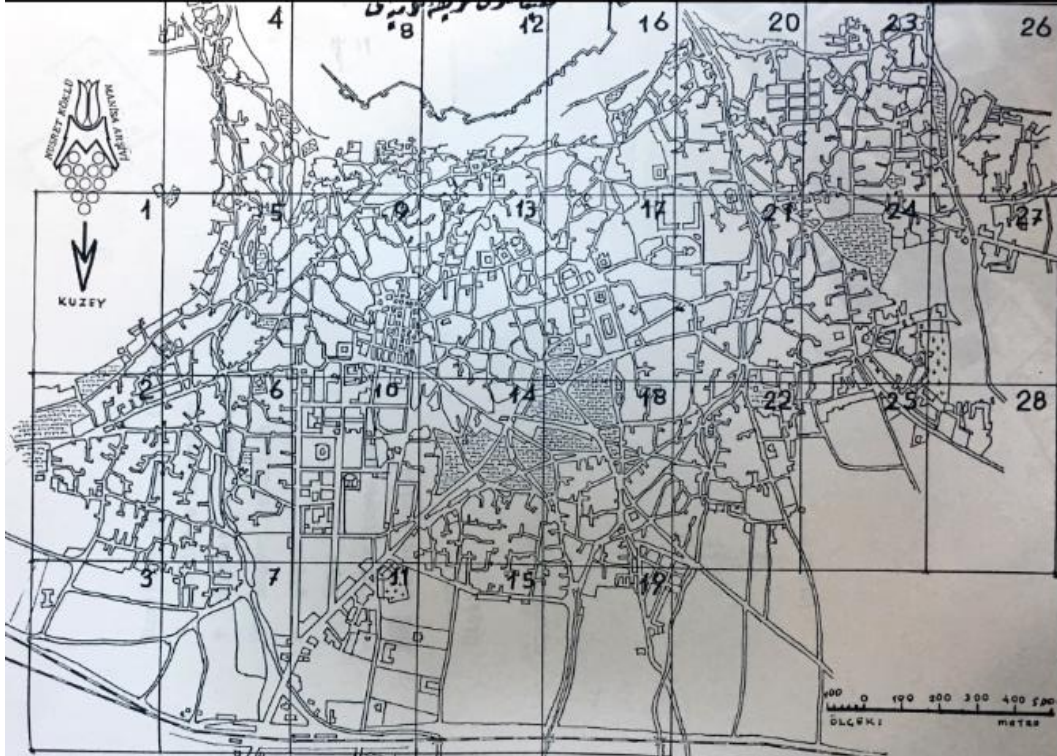
Manisa şehri tarihte var olmaya başladığı andan itibaren kent planlaması açısından kısaca aşağıda bahsedilen süreçlerden geçmiştir.

Cumhuriyet öncesi süreci dikkate aldığımızda, antik çağdaki şehir devletlerinden sonra, Manisa'nın kent olarak varlığını sürdürdüğü dönem, Saruhanoğulları Beyliği ve Osmanlı İmparatorluğu dönemidir. Bu dönemlerde, Cumhuriyet öncesine kadar kentin mutedil, dengeli bir şekilde genellikle spil eteklerinde kentleşme sürmü;

Geçmişten Günümüze Manisa

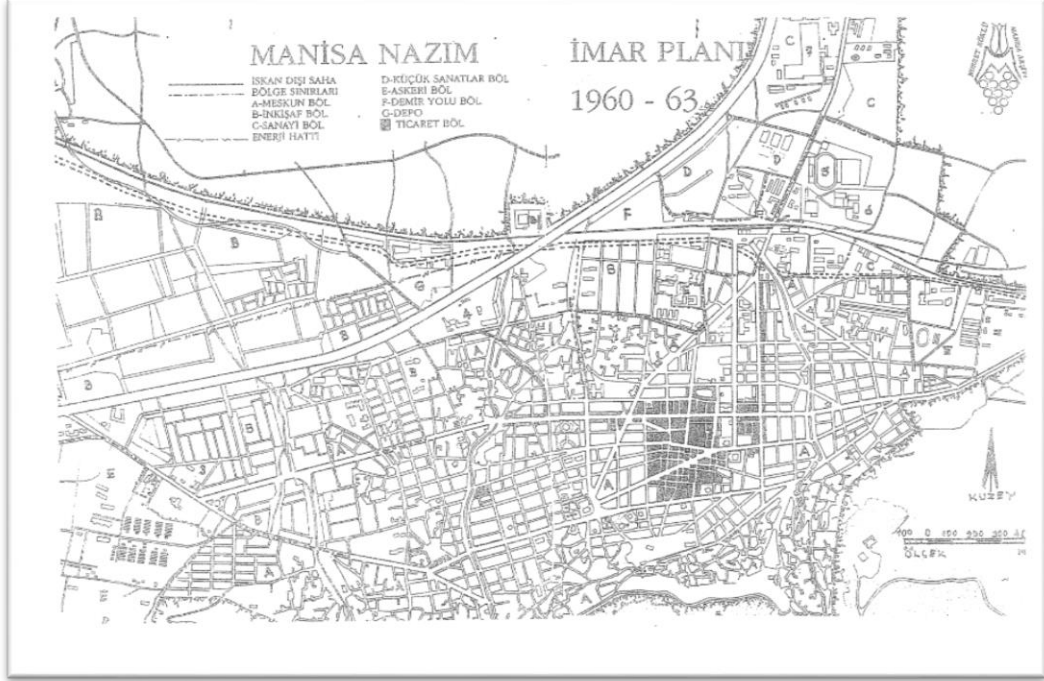
Osmanlı döneminde ağırlıklı olmak üzere de kuzeye doğru yerleşimin arttığı görülmüştür. Bu durum 1923 de ilk yapılacak olan İmar Planına kadar devam etmiştir. Manisa kenti Cumhuriyet dönemine kadar, batı daha ağırlıklı olmak üzere doğu ve batı, bir miktar da kuzeye doğru yerleşmiştir.

Manisa şehri, planlama açısından şanslı sayılabilecek şehirlerden bir tanesidir. Ancak bu şansı elde etme şekli maalesef çok üzücü bir olaya bağlıdır. Kurtuluş Savaşı sırasında ege bölgesini işgal eden Yunan ordusunun üç gün süresince kentin neredeyse üçte ikisini yakarak bölgeyi terk etmesi, Manisa için bir yıkım olsa da ardından yeni bir başlangıca vesile olmuştur. Bu amaçla Manisa 21 Temmuz 1923'de dokuz ay gibi kısa sürede çok hızlı bir şekilde bir imar planına kavuşmuştur (H. Nusret Köklü 1993). (Şekil 2)

Şekil:2 Manisa 1923 İmar planı (H. Nusret Köklü 1993)

Bu yeni plan tabii ki Ebniye kanununa göre tanzim edilmişti. 1/2000 ölçeğindeki bu planda bütün yollar 10 m. ve caddeler önem derecesine göre 12 m., 15m. 20 m. 25 m. olacak şekilde dikkate alınmıştı (1923 Manisa İmar Planı). Daha sonraları 1933 de yürürlüğe giren Yapı ve Yollar Kanuna göre, belediyelerin beş yıl içerisinde elli yıllık bir projeksiyonla yeni bir imar çalışması yapması isteniyordu. Manisa Belediyesi de kendi üzerine düşeni yapmıştı. Ancak bürokrasi sarmalı içerisinde bu söz konusu imar planının onaylanması tam yirmi dört yıl alacaktı. (Şekil: 3) Bu da Manisa'nın bu süre zarfında ilk yapılan İmar planına göre gelişmesi demektir. 1/5000 ölçekli olarak 1960 da hazırlanan İmar planı ancak 1963'de onaylanarak yürürlüğe girmiştir ve bu planda 1923 de kabul edilen ada düzeni hiç değiştirilmemiştir.

Şekil:3 Manisa 1960-1963 Nazım İmar Planı (H. Nusret Köklü-1993)

1963 İmar planından sonra 1967'de 775 sayılı gecekondular kanununun çıkması ile 1967'de ıslah imar planı çalışması yapılmıştır. Bu tarihten sonrada Manisa'da gecekonduların ağırlığı hissedilmeye başlanmıştır. 1972 de Mevzi imar planı yapılmış ama bu da düzensiz gelişmeye engel olamamıştır.

1980 de Revizyon imar planı ile de Manisa artık çok katlı binalarla tanışmış ve tarihi süreçten geçip gelen eserler bu yüksek katlı binaların arasında sıkışıp kalmıştır.

1989 da kentin hali hazır haritası, İzmir- Bursa sürat yolunun güneyi ve kuzeyi iki bölge olarak İller bankasına yaptırıldı. Bu hali hazır harita alımından sonra İmar Planı revizyonu ve ilave İmar planı gerçekleşti ve buda kentin yaklaşık 2000 dönümlük bir genişlemesini sağladı. Ancak tüm bunlar Manisa'nın sağlıklı bir şekilde gelişimini sağlamadı.

2012 yılında Manisa'nın büyükşehir olması ile halen sonuçlanmamış olan İmar planı çalışmaları devam etmektedir. Bu planda da Manisa'nın artık kuzey yönünde geliştiğini görmekteyiz.

2- Manisa Kentinin Mekânsal Gelişimi:

Manisa kenti, Ege bölgesindeki coğrafik konumu ve tarihten gelen önemi nedeniyle her dönem yerleşim açısından ilgi gören bir yer olmuştur. İzmir'e yakın olması hem ekonomik hem de kültürel açıdan avantajlar sağlamıştır. Şehrin bulunduğu coğrafyaya göre aldığı konum (Şekil 4) de gösterilmiştir.

Şekil 4: Manisa Mahalleleri (Karakuyu-2005)

Manisa kentinin genel olarak imar geçmişine baktığımızda bunu birbirine paralel dört yapı içerisinde gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Bunların hepsi doğu- batı yönünde uzanacak şekilde ve her adımda kuzeye doğru kayacak biçimde gerçekleşmiştir.

Buna bağlı olarak Manisa'nın kentleşmesinde odak noktası olan ve daima doğu-batı yönünde uzanan merkez eksenleri ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilkini I.Eksen olarak adlandırırsak, doğuda tarihi Borsa binasından başlayıp batıya doğru devam eden Muradiye camii ve Sultan Camii'yi üzerinde bulunduran ve batıda Karaköy'e dek devam eden bir eksenidir. Bu eksenin üzerinde özellikle Saruhan Bey Parkı'ndan Kırmızı Köprü'ye dek olan aralıkta az katlı yapılar yerini 5-6 katlı apartmanlara bırakmış ve şehrin en çok tercih edilen caddelerinden birini oluşturmuştur.

I. Eksen, merkez olma özelliğini, on yıldan biraz fazla bir süre içinde daha kuzeyde, yine doğu-batı yönünde uzanan bir başka eksene bırakmıştır. Bu II. Eksen, doğuda Vilayet Konağı'ndan başlar, batıda Manisa Moris Şinasi Uluslararası Çocuk Hastanesi'ne dek uzanır. Emlak yatırımı, yeni yapılaşma tercihleri, ikamet etme eğilimi de bu eksen üzerinde yoğunlaşmıştır ve bu yoğunlaşma hızını kesmeden hala devam etmektedir. Ancak II.Eksen de devam eden bu rağbete ve yoğunluğa rağmen kent, bu kez on yıldan çok daha kısa bir süreçte, hızla ve tekrar daha kuzeyde yeni ve üçüncü bir eksene doğru kaymıştır. Bu III:Eksen de yine aynı şekilde diğerleri gibi doğu-batı yönünde geniş bir şerit oluşturarak ovaya doğru bir adım daha yaklaşmıştır. III.Eksen, kısaca tanımlamak gerekirse İzmir-Bursa Karayolu'dur. Aslında bu yol, İzmir-İstanbul istikametinde şehirlerarası trafiği şehrin dışında tutmak amacıyla projelendirilmiştir. Ancak o da hızla, yolun iki yanında ortaya çıkan yerleşim alanları sebebiyle şehir içi caddelerden biri haline gelmiştir.

Bunun üzerine şehirlerarası trafiği verimli yönetebilmek amacıyla, ilk eksenlere göre daha aralıklı bir mesafe bırakılarak ve kentin gelişim hızı öngörülerek daha da kuzeyde bir çevre yolu açılmıştır. Kentin dışındaki merkeze giriş yollarından ayrılarak şehrin oldukça kuzeyinden geçen bu yol; şehre ait tüm dış mahalleleri, organize sanayiye ve küçük sanayiye kendi güneyinde bırakmaktadır. Ancak, bu çevre yolu, trafiğe açıldıktan sonraki birkaç sene içinde kentin ana eksenleri dediğimiz hatlardan sonuncusuyla arasındaki geniş mesafe hızla dolmuş ve yerleşim alanlarının içinde kalmakla yüz yüze gelmiştir. Bu yol, IV.Eksen olarak kentin merkez ekseni olma yolundadır ve diğerleri gibi doğu-batı yönünde uzanmaktadır. Kentte son yıllarda

yoğun olarak tercih edilen site içinde yer alan konut alanları, 2. TOKİ Konutları ve Atatürk Kent Park'ın da içinde bulunduğu çeşitli mesire yerleri, spor tesisleri ve okullar; bu son eksene dek gelip dayanmış ve kenti artık tamamen ovanın üzerine doğru taşımaya başlamıştır.(Şekil:5)

Şekil 5: Zaman içinde Manisa'nın Kuzeye Kaymasını Gösteren Eksenler

3- Sonuç:

Manisa'nın planlama tarihinde 1923 yılındaki İmar planı ile kentin mevcut olan doğu-batı uzanımı 1960-70 yıllarına kadar devam etmiştir. Daha sonraları özellikle 1980 sonrası konut talebinin olabildiğince artması nedeniyle ana eksen olarak doğu-batı yönünde gelişme görülürken kuzey yönünün de imara açılması sağlanmıştır.

Ancak, kentin bulunduğu coğrafyada doğu tarafında da batı tarafında da daha fazla yapılaşması, topoğrafyanın uygunsuzluğu nedeniyle fazla mümkün değildir. İmara açılması en kolay olan kuzey tarafı ise birinci sınıf kıymetli tarım toprağı olarak işlenmekte ve korunması önemsenmektedir. Buna ilave olarak I. derece deprem bölgesinde bulunan Manisa'da alüvyondan oluşan ovaya yerleşmenin yaratacağı riskler de dikkate alınmalıdır.

Bu tablonun çerçevesinde; Manisa nüfusunun 2016 TÜİK adrese dayalı nüfus kayıt sistemi sonucuna göre 390182 kişi olduğu ve imar alanının da 2624 hektar olduğu göz önüne alınırsa (İzmir-Manisa Planlama Bölgesi 1/100.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı); Manisa'nın sağlıklı kentsel gelişimi için yeterli alana sahip olmadığı açıkça görülmektedir. Bu açığın 2012 yılında çıkarılan 6306 sayılı yasa ile aşılacağı düşünülmüş olsa bile uygulamada istenen sonuca şuan kadar ulaşamamıştır. Her kentte uygulanan kentsel dönüşüm modeli/modelleri kendi içerisinde ayrı özellik gösterir. Ancak bu kendine has uygulamanın ülke genelindeki kentsel dönüşüm vizyonuyla birbirini tamamlayıcı ve destekleyici olması gerekmektedir. Bu sebeple hem yerel hem de merkezi planlamanın birlikte yapılması önem arz eder. Bunun yanında; kentin kendi içinde de mahalle ya da ada sel bazında yapılan kentsel dönüşüm uygulamalarının, kentin genel kentsel dönüşüm vizyonuna uyumlu ve bütünlük arz edecek şekilde gerçekleştirilmesi gerekir. Şehrin, sürekli değişen güncel sürece ayak uydurmasını sağlayacak bir makro yaklaşım ve bunun altını dolduran

Geçmişten Günümüze Manisa

mahalle ve ada bazındaki uygulamaları bütünün tavrından uzaklaştırmayacak bir mikro yaklaşım prensibi edinilmelidir.

Manisa kentinde de kentsel dönüşüm uygulamalarının sağlıklı ve sürdürülebilir olabilmesi için her aşamanın tüm paydaşları içine alacak şekilde yapılması zorunludur. Manisa göç alan bir kenttir. Ancak aldığı göç çeşidi açısından geniş bir yelpaze çizer. İşçi, memur, akademik personel, öğrenci, sanayici gibi farklı sosyal kimlikler, farklı kentsel dönüşüm ihtiyaçları ve farklı kentleşme eksenleri yaratmıştır.

Yıllar boyunca yapılan araştırma ve planlarda, kentleşme süreci daha çok kentin yayıldığı alanın nüfusa oranı üzerinden okunmuş, kentleşmeyle ilgili diğer unsurlar (sosyal alışkanlıklar, sürdürülebilirlik, sosyal adalet, vb) ihmal edilmiştir.

Kaynakça:

Kitaplar

ACUN, H. Manisa'da Türk Devri Yapıları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999.

Bilgi, N. 20. Yüzyılın İlk Yarısında Manisa Kazası (1908–1950). (Basılmamış Doktora Tezi), İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD.1996

ÇETİN, S.Geç. Osmanlıdan Erken Cumhuriyete İç Batı Anadolu'da Yapının Değişimi: Manisa,Afyon,Burdur ve Isparta Kentleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme(1),ss 89-126, 2012.

Emecen, F. M. XVI. Asırda Manisa Kazası, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.1989

KARAKUYU, M. Manisa Şehrinde Mahallelerin Tarihsel Gelişimi, Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi,cilt4,sayı2, Mersin,2007.

Manisa Belediyesi, İzmir, 1984, s. 209. 1977-1983

Ortaç, H. Tanzimattan Birinci Meşrutiyete Manisa (İdari, Sosyal, Ekonomik ve Demografik Yapı). (Basılmamış Doktora Tezi), İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, s. 32. 1996

Basılı Olmayan Kitaplar

T.C. Çevre Ve Şehircilik Bakanlığı Mekansal Planlama Genel Müdürlüğü, İzmir-Manisa Planlama Bölgesi 1/100.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı, Plan Açıklama Raporu

KÖKLÜ,H.Nusret, Manisa Şehir Atlası 1. Kitap: 1914 Manisa Şehrinin Umumi Haritası, Ankara,1993.

KÖKLÜ,H.Nusret, Manisa Şehir Atlası 2. Kitap: 5-8 Eylül 1922 Manisa Yangını, Ankara, 1993.

KÖKLÜ,H.Nusret , Manisa Şehir Atlası 3. Kitap: Temmuz 1923 Manisa Şehri İmar Planı, Ankara, 1993.

KÖKLÜ,H.Nusret , Manisa Şehir Atlası 4. Kitap: 1939 Harabeden Mamureye, Ankara, 1993.

KÖKLÜ,H.Nusret , Manisa Şehir Atlası 5. Kitap: 1970 yıllarda Manisa, Ankara,1995.

Makaleler:

KÖKLÜ,H.Nusret , Manisa Şehri İmar Planı Çalışmaları-1,Manisa Dergisi, sayı 3, Haziran 1993,ss.3-7

KÖKLÜ,H.Nusret , Manisa Şehri İmar Planı Çalışmaları-2,Manisa Dergisi, sayı 4, Ekim 1993, ss.28-34

KÖKLÜ,H.Nusret ,Manisa Şehri İmar Planı Çalışmaları-3,Manisa Dergisi, sayı 5, Şubat, 1994 ss.14-20

KÖKLÜ,H.Nusret ,Manisa Şehri İmar Planı Çalışmaları-4,Manisa Dergisi, sayı 6, Haziran,1994 ss.15-21

KÖKLÜ,H.Nusret ,Manisa Şehri İmar Planı Çalışmaları-5,Manisa Dergisi, sayı 8,Şubat,1995 ss.14-19

RAGIP KEMAL CANTÜRK'ÜN GEZİ YAZILARINDA MANİSA VE İLÇELERİ

Yasin KAYIŞ*

GİRİŞ

Emekli Kurmay Albay Ragıp Kemal Cantürk¹ 1930-36 yıllarında Milliyet, Akşam ve Vakit (Kurun) gazeteleri adına Türkiye'nin büyük bir bölümünü dolaşarak 600'e yakın tefrikadan oluşan gezi yazıları kaleme almıştır. Bu kapsamda Manisa'yı 1931 ve 1933 yıllarında iki kez ziyaret etmiş ve izlenimlerini okuyucularıyla paylaşmıştır.

Muhabirin ilk gezisi 1931 yılında Milliyet gazetesi adına olmuş ve daha dar çerçevede kalmıştır. Manisa il merkezi ile Salihli'yi ziyaret eden Cantürk'ün izlenimleri altı tefrika halinde yayınlanmıştır.

İki yıl sonra bu kez Akşam gazetesi adına Manisa'da daha kapsamlı bir ziyaret gerçekleştiren Cantürk, vilâyet merkezine ek olarak sekiz kazayı daha ziyaret eder. Balıkesir üzerinden trenle gelerek önce Soma, Kırkağaç ve Akhisar'da incelemelerde bulunur. Ardından merkeze geçer. Oradan Kula, Eşme, Alaşehir, Salihli ve Turgutlu'ya gidip geldikten sonra yeniden merkezde incelemeler yapar ve Menemen'e gitmek üzere trenle Manisa'dan ayrılır. İzlenimleri 29 Mart- 9 Mayıs 1933 tarihleri arasında toplam yirmi altı tefrika haline Akşam gazetesindeki yayınlanmıştır.

Yazıları "Ragıp Kemal" imzası ya da "K.R.", "R.K." rumuzlarıyla yayınlanan muhabir, hem yeni kurulan cumhuriyet rejiminin meyvelerini vermeye başladığı hem de dünya ekonomik krizinin Türkiye'yi kavurduğu yıllarda söz konusu gezileri yapmıştır. Buna bağlı olarak her iki olgunun da yansımalarını bu tefrikalarda görmek mümkündür.

1931 Yılında Manisa İl Merkezi

Ragıp Kemal Bey'in bir gazete muhabiri olarak Manisa'ya ilk gelişi 1931 yılındadır. O sırada 11 kazası bulunan vilâyetin toplam nüfusu 270,000'dir². Merkezde 30.000 nüfusun³ yaşadığı Manisa'da Vali Fuat Bey⁴, Belediye Başkanı ise Emekli Binbaşı Rıza Bey'dir⁵.

Otuz yıllık bir aradan sonra ilk kez gördüğü Manisa'yı hummalı bir faaliyet içinde bulur. Zira kent "Hayırsız ve eli kirli uğursuz bir çapulcu alayının koyduğu

* Dr. Tarih Öğretmeni, MEB İzmir-Torbalı Anadolu İmam Hatip Lisesi, ykayis@hotmail.com

¹ Bu çalışma kapsamında pek çok biyografi kaynağı incelendiği halde Cantürk'le ilgili ulaşılabilen bilgiler son derece sınırlı kalmıştır. Muhabirin imzasıyla 1938 ve 1939'da iki kısım halinde yayınlanan "Akıl Hocası" adlı risalelerin önsözlerinde "Erkânıharbiye miralayı mütekeidi" olduğu belirtilmiş ve adres olarak "Kadıköy" gösterilmiştir. Bkz. Ragıp Kemal Cantürk, *Akıl Hocası*, Bürhaneddin Matbaası, İstanbul, 1938, s. 11; Ragıp Kemal Cantürk, *Akıl Hocası*, 2ci Kısım, Halk Basımevi, İstanbul, 1939, [s. 88]; İncelenen gezi yazılarında hayatıyla ilgili çok az bilgiye yer vermiş olan Cantürk bir yazısında, babasının kaymakamlık görevi sebebiyle bir süre Bafra'da bulunduğunu belirtmektedir: Ragıp Kemal, "Bafra sıtmadan bunalmış vaziyettedir", *Milliyet*, 1 Kanunusani 1932, s. 7.

² Ragıp Kemal, "Sart harabelerinde ziyaretçiler çok!", *Milliyet*, 9 Temmuz 1931, s. 5.

³ Ragıp Kemal, "Ovası geniş ve münbit bir şehir: Manisa", *Milliyet*, 30 Haziran 1931, s. 5.

⁴ Ragıp Kemal, "Manisa gittikçe şirinleşiyor", *Milliyet*, 20 Haziran 1931, s. 5.

⁵ Ragıp Kemal, "Ovası geniş ve münbit bir şehir: Manisa", *Milliyet*, 30 Haziran 1931, s. 5.

kundakla baştan başa yanmış... namert düşmanın kastı intikamla yaktığı mahalleler cumhuriyetin feyizli idaresiyle asri ve bediî manzaralar iktisabına başlamıştır"⁶.

Manisa'da yaşayanların hiçbir zaman canının sıkılmayacağını ileri süren muhabire göre kent özellikle emekliler için mükemmel bir yerdir. Her şey bol, hayat ve geçim gayet ucuzdur⁷. Dağlara yaslanmış olan kentin yanı başındaki ovada akan Gediz Nehri ahaliyi ihya etmiştir. Bu nehrin zaman zaman yaptığı tahribat da olmasa, bu ovanın eşi benzeri bulunmaz bir hal alması işten bile değildir⁸.

Manisa'nın ortasında ve en güzel yerinde bulunan belediye binası Mutasarrıf Galip Bey tarafından yaptırılmıştır. Arkasındaki geniş çamlık ve ön cephesindeki büyük parkıyla birlikte oldukça güzeldir. Belediyenin yıllık 175.000 lira geliri vardır. Yeni yapılacak olan fenni mezbaha, bu geliri 16.000 lira artıracaktır. İtfaiye için bir arozöz bir de motorpomp alınması gerekmektedir⁹.

Yıllık 1.400.000 lira geliri olan hususî muhasebeyi Ziraat Bankası eski müdürü Nafiz Bey idare etmektedir. Hususi muhasebe istasyon civarındaki bin öğrenci kapasiteli "*Maarif Sarayı*" ile Necati Bey Mektebi'ni inşa ettirmiştir. Ayrıca Salihli'de -biri henüz tamamlanmamış- iki büyük mektep, Akhisar'da iki mektep, Gördes ve Ahmetli'de birer mektep ile birçok şose hususî muhasebenin eseridir. Bundan başka memleket hastanesini de idare ettiği gibi bir de vali konağı yaptırmaktadır¹⁰.

Vilâyet yollarına Vali Fuat Bey tarafından çok önem verilmekte ve Vilâyet Başmühendisliği yapmış olduğu üç senelik programı uygulamaktadır. Hususi muhasebenin para durumu zayıf olduğundan müteahhide yaptırılan işlerde ilerleme yoktur. Ancak İzmir yolu üzerinde bulunan 20 metre uzunluğundaki 5 gözlü betonarme köprü bu yöntemle tamamlanmıştır. Yol yapım çalışmaları ağırlıklı olarak "*amelei mükellefe*" ile yürümektedir. Gördes-Burlu¹¹ arasındaki 33 kilometrelik şose düzgündür. Burlu-Demirci arasındaki 60 kilometrenin 27 kilometresi iyidir. Manisa-Akhisar şosesinin toprak tesviyesi bitmek üzeredir. Akhisar yolunda 2,5 kilometrelik şose taşı hazırlanmaktadır. Kırkağaç-Gültepe yolunda 1100 metre müteahhide ihale edilmiştir. Muradiye köyü ile Manisa arasındaki yolun ise bir an önce bitmesi arzulanmaktadır¹².

Gezdiği yerlerde eğitim konusunu mercek altına almayı alışkanlık edinmiş olan Ragıp Kemal Bey, Manisa'daki eğitim çalışmalarından övgüyle söz eder. Gerek vilayet merkezinde gerekse de kazalarda gayet muntazam mekteplerin inşa edildiğini ve 1931 yılı itibarıyla de inşaatların devam etmekte olduğunu müjdeliler¹³. 24 Temmuz tarihli yazısında ise istasyon civarında henüz tamamlanmış olan ve bir saray kadar güzel olan mektep binasından söz eder. Vilâyette bundan başka dokuz yeni mektebin daha yapıldığını ve yüzlerce öğrenciye eğitim verilmekte olduğunu belirtir¹⁴.

Ragıp Kemal Bey 1931 yılındaki gezisi sırasında vilayet merkezindeki okullara geniş yer ayırmıştır. Bunlardan Necati Bey Mektebi 416 öğrenci ve 11 öğretmenle eğitim-öğretim faaliyetlerine devam etmektedir. Şehrin doğusunda yer

⁶ K.R., "Manisa büyük bir feyiz ve inkişaf gösteriyor", *Milliyet*, 24 Temmuz 1931, s. 5.

⁷ Ragıp Kemal, "Manisa gittikçe şirinleşiyor", *Milliyet*, 20 Haziran 1931, s. 5.

⁸ Ragıp Kemal, "Ovası geniş ve münbit bir şehir: Manisa", *Milliyet*, 30 Haziran 1931, s. 5.

⁹ Ragıp Kemal, "Ovası geniş ve münbit bir şehir: Manisa", *Milliyet*, 30 Haziran 1931, s. 5.

¹⁰ Ragıp Kemal, "Ovası geniş ve münbit bir şehir: Manisa", *Milliyet*, 30 Haziran 1931, s. 5.

¹¹ Borlu nahiyesi 1950'li yılların ikinci yarısında yapılan Demirköprü barajının suları altında kalmış, bunun üzerine halkın bir kısmı günümüzde Köprübaşı ilçesinin bulunduğu yere yerleşmişlerdir.

¹² Ragıp Kemal, "Manisa gittikçe şirinleşiyor", *Milliyet*, 20 Haziran 1931, s. 5.

¹³ Ragıp Kemal, "Manisa gittikçe şirinleşiyor", *Milliyet*, 20 Haziran 1931, s. 5.

¹⁴ K.R., "Manisa büyük bir feyiz ve inkişaf gösteriyor", *Milliyet*, 24 Temmuz 1931, s. 5.

alan bu “şirin ve sevimli mektep” kıymetli bir vatandaş olan Başmuallim Emin Bey tarafından idare edilmektedir. Mektepte himaye heyetleri oluşturulmuş, bir de müze kurulmuştur¹⁵. Başmuallim Azmi Bey’in idaresindeki Sekiz Eylül Mektebi’nin öğrencilerinin % 90’ını memur çocukları oluşturmakta, bu da okulun havasına bir başkalık katmaktadır. Okulun 157’si kız olmak üzere 400 öğrencisi mevcuttur. Binası düzgün ve eğitime elverişlidir. Bir önceki yıl mezun olan 33 öğrencinin tamamı ortaokula gitmiştir. Çocuklardan oluşan kooperatif, kardeş cemiyeti, temizlik ve intizam heyetiyle gazete, spor, muhabere, müze heyetleri faaliyet halindedir. Öğrencilerin Şehit Kubilay Abidesi ile fakir çocuklar ve Kızılay için topladıkları yardımlar dikkat çekicidir. Okulda oluşturulan müze görülmeye değerdir. Bu okulda ayrıca Ragıp Kemal Bey tarafından ahlak eğitimi açısından çok değerli görülen bir uygulama vardır. Çocukların, bulduğu eşyaları bırakabilmesi için hazırlanan bir sepet duvarda asılı durmaktadır¹⁶. 310 öğrencisi bulunan Sakarya Mektebi’nin idaresini Başmuallim Bedia Hanım yürütmektedir. Binası eğitime uygun olmadığı gibi bahçesi de yetersizdir. Çocukların büyük çoğunluğu fakir olduğu halde Himayietfalden yardım edilememektedir. Öğrencilerden kooperatif, divanı haysiyet, spor, tenezzüh, temizlik ve yardım heyetleri oluşturulmuştur. Şehrin uzak bir mahallesinde yer alan Ahmet Mithat Efendi Mektebi’nin binası ve bahçesi eğitime uygun olsa da bu okulun öğrencileri de genellikle fakir ailelerin çocuklarından oluşmaktadır¹⁷.

Manisa il merkezindeki dört ilkokul hakkında bu bilgileri veren Ragıp Kemal Bey, gerek mevkii ve gerekse de bina ve bahçesinin zarafetiyle dikkat çeken ortaokulu da birkaç kez ziyaret etme fırsatı bulmuştur. Ortaokulun bahçe kapısından girenler öncelikle iki tarafta yer alan çiçeklerin yaydığı hoş kokularla karşılaşır ve adeta kendinden geçer. Binanın girişindeki çifte merdivenler ile üstü açık ve havuzlu mevki de okula dikkat çekici bir güzellik katmaktadır. Kısmen yatılı olan bu okulun 45’i kız olmak üzere 261 öğrencisi bulunmaktadır. Erkek öğrencilerden 94’ü yatılıdır. Öğretmenlerin çoğunluğu Darülfünun mezunudur ve gece-gündüz vazife başındadır. Yatakhaneleri yemekhaneleri, sofa ve koridorları tertemizdir ve mazotla yağlanmıştır. Yatakhane gardıropları muallim Cemal Bey tarafından bizzat imal edilerek mektebe kazandırılmıştır. Tuvaletleri, el yıkanacak yerleri, revir ile hemşiresi, su ve elektrik tesisatı, banyo yerleri çok mükemmeldir. Mektebin arka tarafında bir de yeni laboratuvar yapılmaktadır¹⁸.

Manisa’yi betimlerken “*Manisa şehri bir minare memleketidir. Minareleri, tekkeleri ve medreseleri bu kadar çok bir şehir pek azdır zannederim*” diyen Ragıp Kemal Bey sözü eski rejim dönemine getirir. Artık harap haldeki tekkelerden birini sorup soruşturduğunu, rastgele birinin orada eskiden kadın ve içki âlemleri yapıldığı bilgisini verdiğini söyler. Avrupa’daki bilimsel gelişmelere örnek veren muhabir camilere ve tekkelere kapanmanın Türk Milleti’ne pahalıya mâl olduğunu belirterek yeni dönemin ideolojisine gönderme yapar¹⁹.

Gezi yazılarından temizlik konusunda hassas bir kişiliğe sahip olduğu anlaşılan Ragıp Kemal Bey Manisa’daki lokantalar hakkında ise şu bilgilere yer vermektedir:

“Burada sadece 70 kuruşa olduğu halde aşçılar mahlût yağ kullanmakta ve halkı tedricen zehirlemektedirler. Aşçı dükkânlarına girdiği zaman ağır bir yağ kokusu

¹⁵ Ragıp Kemal, “Manisa gittikçe şirinleşiyor”, *Milliyet*, 20 Haziran 1931, s. 5.

¹⁶ Ragıp Kemal, “Manisa gittikçe şirinleşiyor”, *Milliyet*, 20 Haziran 1931, s. 5.

¹⁷ Ragıp Kemal, “Manisa gittikçe şirinleşiyor”, *Milliyet*, 20 Haziran 1931, s. 5.

¹⁸ K.R., “Manisa büyük bir feyiz ve inkişaf gösteriyor”, *Milliyet*, 24 Temmuz 1931, s. 5.

¹⁹ Ragıp Kemal, “Sart harabelerinde ziyaretçiler çok!”, *Milliyet*, 9 Temmuz 1931, s. 5.

insanı karşılar ve midesini bulandırır. Zemin pis ve karmakarışık, ortalıkta kemik ve et ve kâğıt parçaları kirli sular ve çamurlar, kokmuş çatal ve kaşıklar, ağız kokulu havlular, gayri sıhhî ve mikrop yuvası duvarlar insanı iğrendirmeğe ve yemek yememeğe kâfidir!. Sıhhîye müdürü acaba nerededir?”²⁰.

Manisa kent merkezinin dışına çıkarak Karaali’de köyünde Muhtar Halil Efendi ile köylülerin konuğu olan Ragıp Kemal Bey onlarla bir süre sohbet etme fırsatını bulmuştur. 400 civarında nüfusa sahip bu tertemiz köyün sokakları geniş, evleri iki katlı ve kiremitlidir. Yaşlıları çoktur. Gençlerin tamamı yeni yazıyı öğrenmişlerse de mektep olmadığından kadınlar okutulamamıştır. Köyün en büyük sorunu ise domuzların tahribatıdır. Ahalisi mübadil, mülteci ve harikzedelerden oluşan, 600 hane ve 3500 nüfusa sahip Muradiye köyü ise Ragıp Kemal Bey’e göre nahiye olmaya lâayık bir yerdir²¹.

1931 Yılında Salihli

Ragıp Kemal Bey’in ziyareti sırasında Salihli’nin 28.000 nüfusu ve bir nahiyesi vardır. Adala nahiyesi eskiden kaza merkezi iken demiryolunun yapımından sonra merkez yeni yerine kaymış ve kaza, Salihli adını almıştır. Merkezde 1500 hanede 7.000 kişi oturmaktadır²².

Hükümet Konağı Yunanlılar tarafından yakıldığından resmi daireler ayrı ayrı binalarda hizmet vermektedir. Vali Müştak Bey zamanında Hükümet Konağı inşası için 10.000 lira tahsis edilmiş ise de harcanamadan iade edilmiştir²³. Belediyenin bütçesi 30.000 liradır. Başkasına ait olan elektrik fabrikası yeni yılda belediye tarafından satın alınacaktır. İtfaiye için bir motor pomp ve 185 metrelik bir hortum bulunmaktadır. Fakat henüz fenni mezbaha yapılamamış ve kanalizasyon sistemine geçilememiştir²⁴.

Yunanlılar tarafından yakılmış olan Salihli eski haline dönmek üzeredir²⁵. Büyük çınar ağaçlarıyla süslü, iki tarafında bina ve dükkânlar bulunan şose Mithat Paşa zamanında açılmıştır. Kasabanın en görülmeye değer yeri Zeytinlik mevkiidir. Bu mevki hava ve su olarak kaza merkezinden daha iyidir. Hatta Salihli’nin yakılmasından sonra merkezin Zeytinlik’e kaydırılması gündeme gelmiş ise de bazı arazi ve mülk sahiplerinin etkisiyle bu fikirden vaz geçilmiştir. Oysa kaza merkezi bataklık halindedir. Neresi kazılırsa su çıkmaktadır. Bu yüzden rutubetli ve sıtmalıdır. Zeytinlik’te ise böyle bir sorun yoktur. Mücadele sayesinde sıtma sona ermek üzeredir²⁶.

Vilâyet merkezinde olduğu gibi Salihli’de de eğitim konusuna değinen Ragıp Kemal Bey toplam 1000 civarında öğrencinin bulunduğu kazada 31 öğretmenin görev yaptığını belirtir. Okul çocuklarına himaye heyetlerinden yardım sağlanamamaktadır. Köylerin 13’ünde okul vardır. Merkezdeki Namık Kemal Mektebi emvali metrukeden alınmış sıradan bir ev olduğundan binası eğitime uygun değildir. 66 öğrencisi ile iki dersliğı vardır. Bu okul için Zeytinlik mevkiine yeni bir bina inşa edilmektedir²⁷.

Muhabirin Salihli’deki eğitim konusunda övgüyle söz edebildiğı tek şey Altınordu Mektebi’dir. Yedi sene önce kurulmuş olan okulu kaza merkezinin “pırlantası ve bir şaheseri” olarak değerlendirir. Başmuallim Raif Bey’in yönetimindeki

²⁰ Ragıp Kemal, “Sart harabelerinde ziyaretçiler çok!”, *Milliyet*, 9 Temmuz 1931, s. 5.

²¹ Ragıp Kemal, “Ovası geniş ve münbit bir şehir: Manisa”, *Milliyet*, 30 Haziran 1931, s. 5.

²² R.K., “Salihlide bir gün..”, *Milliyet*, 28 Temmuz 1931, s. 5.

²³ R.K., “Salihlide bir gün..”, *Milliyet*, 28 Temmuz 1931, s. 5.

²⁴ Ragıp Kemal, “Sart harabelerinde ziyaretçiler çok!”, *Milliyet*, 9 Temmuz 1931, s. 5.

²⁵ R.K., “Salihli gün geçtikçe eski halini buluyor”, *Milliyet*, 3 Temmuz 1931, s. 5.

²⁶ R.K., “Salihlide bir gün..”, *Milliyet*, 28 Temmuz 1931, s. 5.

²⁷ R.K., “Salihli gün geçtikçe eski halini buluyor”, *Milliyet*, 3 Temmuz 1931, s. 5.

Geçmişten Günümüze Manisa

okulun bahçesi ve manzarası güzeldir. 195'i kız olmak üzere 514 öğrencisi mevcuttur. Salihli'de ayrıca en işlek caddede öğretmenler için bir "Muallimler Birliği" salonu açılmıştır. Bu salonda gazete ve kitaplardan yararlanılabilmekte, mesleki konferanslar burada verilmektedir²⁸.

Salihli'de yetiştirilen başlıca ürünler hakkında bilgi veren Ragıp Kemal Bey, kazayı "fevkalâde" ucuz bulmuştur. Zira koyun peyniri 25 kuruş, âlâ inek yağı 70 kuruş, yağlı yoğurt 10 kuruş, koyun kuzu [eti] 55 kuruş, süt 10 kuruş, arpa 4 kuruş, buğday 6 kuruş, bakla 100 para, bezelye 15 kuruş ve yumurta 1 kuruştur²⁹.

Salihli'nin ünlü Sart harabelerini de gezen muhabir, okuyucularına Sart'ın tarihi hakkında bilgi verir. Ziyareti sırasında İzmir Demiryolu tarafından düzenlenen bir geziye rastgelmiştir. Verdiği bilgilere göre iki binin üzerindeki ziyaretçi Sart'ı gezdikten sonra Salihli'ye geçmiş her iki yerde de satıcılar bu ziyaretçilere fahiş fiyatlarla satış yapmışlardır. Bunun ziyaretlere zarar vereceğini belirten Ragıp Kemal Bey yine de şimendifer idaresinin bu gibi gezileri düzenlemesini yararlı bulmaktadır³⁰.

Salihli'deki sosyal yaşantıya ilişkin edindiği bilgileri ve gözlemleri de aktaran Ragıp Kemal Bey kazada iki kulübün faaliyette olduğunu haber vermektedir. Bunlardan ilki olan "Bozkurt", İlhami Bey adlı bir gencin liderliğinde sporun yanı sıra musiki gibi alanlarda da faaliyet yürütmektedir. 80 üyesi olsa da belediyenin yardımına ihtiyacı bulunmaktadır. Dört yıl önce Cehdi Bey adındaki cevval bir genç tarafından kurulan "Gürpüzler" in üye sayısı ise 120'dir³¹.

Ragıp Kemal Bey Salihli'deki toplumsal yapıyı mutaassıp bulmuştur. Zira birçok kadın hâlâ peçe ve çarşafı atmamıştır. Kadınlar ve erkekler birlikte sinemaya gitmezler. Kadınlar için ayrı bir gün tahsis edilmiştir. Bu taassup ve tesettürün devam etmesini, ismini vermek istemediği "bir sınıf halk"a bağlayan muhabir şu bilgileri verir:

"Bu vatandaşlar maalesef çok muhafazakârlardır ve bu havalinin vaziyeti ticariyesine de hâkimdirler ve servet bunların elindedir. Çok hasis ve tamakârdılar ve hayır müesseselerine karşı çok duygusuzdurlar.

...

*Bu dediğim mutaassıp sınıf (25.000) lira sarfile burada bir cami yaptırmışlardır. Kâfi derecede camilerimiz varken bunun yerine bir hastane yaptırılması hakkındaki halkın ve bilhassa kaymakamlığın tavsiyelerine kulak asmiyarak gene cami yaptırmışlardır"*³².

Salihli'de yaşayan Alevilere de değinen Ragıp Kemal Bey, onlar için daha genelleyici ve daha ağır ifadeler kullanmaktan çekinmemiştir:

*"Kazanın 11 köyü kızılbaştır. Bunlar namaz kılmaz oruç tutmazlar ve gece gündüz iş ve işretle melûfturlar. Bunlar bizlere yezidî derler ve harice kız vermezler ve almazlar. Evvelce Kırşehirden bunlara dedeleri gelip senede bir defa âyîni mahsus yaparlarmış! Bu alevîlerin hepsi sakallı ve bıyıklıdırlar ve beş köy ahalisi çok azlıdırlar. Hırsızlık, cinayet, eşkiyalık hep bunlardan çıkmaktadır. Bu köylerin şu halde idameleri istikbâl için muzir olsa gerektir netekim bunun acılarını hayli çektik!"*³³.

²⁸ R.K., "Salihli gün geçtikçe eski halini buluyor", *Milliyet*, 3 Temmuz 1931, s. 5.

²⁹ R.K., "Salihlide bir gün..", *Milliyet*, 28 Temmuz 1931, s. 5.

³⁰ Ragıp Kemal, "Sart harabelerinde ziyaretçiler çok!", *Milliyet*, 9 Temmuz 1931, s. 5.

³¹ R.K., "Salihli gün geçtikçe eski halini buluyor", *Milliyet*, 3 Temmuz 1931, s. 5.

³² R.K., "Salihlide bir gün..", *Milliyet*, 28 Temmuz 1931, s. 5.

³³ R.K., "Salihlide bir gün..", *Milliyet*, 28 Temmuz 1931, s. 5.

Muhabirin Salihli'deki toplumsal hayata ilişkin değindiği konulardan biri de fuhuş sorunudur. Kazadaki fahişelerin muayeneye gelmediklerini, bundan dolayı da gizli fuhuşla memleketin gençlerini zehirlediklerini belirten Cantürk, halkı endişeye düşüren bu soruna çare bulunmasını ister³⁴

1931'de Ekonomi ve Sorunlar

Adeta Türkiye'nin "erzak ambarı" sayılabilecek vilâyette bol miktarda üzüm, tütün, pamuk, bakla, arpa, palamut, yün yapağı, haşhaş ve saire yetiştiğinden Manisa, maliye hazinesine yıllık 2.500.000 lira civarında katkı sağlamaktadır³⁵. Ragıp Kemal Bey'e göre Manisa'nın toprağındaki verim ve bereket her yere nasip olan saadetlerden değildir. Bölgenin başka kentleri için de söylenen "dağlarından yağ, ovalarından bal akar" sözünü Manisa'yı betimlemek için kullanan muhabir, tüm bunlara rağmen ardı ardına yaşanan savaşlar ve işgaller yüzünden vilâyetin üzerine bir uğursuzluğun çöktüğünü ve hâlâ onun gölgelerinin silinemediğini belirtir. Bir takım vurguncular insanların zor durumundan yararlanarak onları soyup soğana çevirmişler, halkı fahiş faizlerle zavallı durumuna düşürmüşlerdir. Neyse ki İş ve Ziraat bankalarıyla Bağcılar Bankası halkın imdadına yetişmiş ve borçların beş senedir ertelenmesiyle rahatlama sağlanmışır³⁶.

Vilâyetteki sıkıntının kaynağı Harbi Umumî sonrasına kadar dayanmaktadır. Savaş sonrasında bir yandan stokların azalması diğer yandan da ihracat ürünlerine gösterilen talep sebebiyle fiyatlar artmış, eskiden 25 kuruş olan üzümlerin okkası 80 kuruşa kadar çıkmıştır. Bu durumdan gözleri kamaşan ve fiyatların hep böyle süreceğini zanneden üreticiler hem geçmişteki zararlarını kapatmak hem de büyük kârlar edebilmek için fuzulî yatırımlara girişmiş, büyük masraflar yapmış ve borçlanmışlardır. Ancak işler beklendiği gibi gitmemiş 1928 yılından itibaren ihracat ürünlerindeki fiyatların düşmesi insafsız vurgunculara başvurmayı zorunlu kılmıştır. Ne var ki iki sene üst üste dolu, don ve sergi zamanlarında şiddetli yağmurların görülmesi üretimi yarı yarıya azaltmış, buna karşılık sarrafların borç faizlerini % 60'a çıkarmaları üreticiyi mahvetmiştir. İşte bu aşamada devreye giren Ziraat ve İş bankaları 1929 ve 1930 senelerinde vadeleri gelen borçları erteleyerek krizin büyümesini engellemişlerdir. Ragıp Kemal Bey herkesin, hükümetin bankalar ve başka yollarla halka çok yardım ettiğinden bahisle minnettar olduğundan söz etmektedir. Diğer taraftan mahkemelerin cumhuriyet kanunlarını hakıyla uygulamaları sonucunda halkın ezilmesine meydan verilmemiştir. Hâkim Ali Osman Bey, vurguncuların fahiş faizlerini yasal oranlara indirmiş zaten ağır yükler altında belleri kamburlaşmış olan vilâyet halkının yüklerini hafifletmiştir³⁷.

1931 yılı itibariyle vilâyet çapında ziraî kredi kooperatiflerinin kuruluş çalışmaları devam etmekte ve yılsonuna kadar sayılarının ona ulaşması beklenmektedir. Manisa merkez ile Çobanisa ve Saruhanlı köylerindeki kooperatifler kurulmuştur. Marmara, Bakır ve Karaoğlanlı kooperatiflerinin ise resmi işlemleri tamamlanarak onaya gönderilmiştir. Ayrıca Kasaba'da kooperatif kurulduğu gibi Alaşehir ve Salihli'de de kurulması kararlaştırılmışır. Kooperatif kuramayan köyler için ise Ziraat Bankası'nın öncülüğünde yeni bir usul uygulanmaktadır. Bunun kooperatiften farkı taahhüt hissesi olmadan ve köyde bir muhasebeci tutulmadan o köy halkına kredisi oranında yardım etmekten ibarettir³⁸.

³⁴R.K., "Salihlide bir gün..", *Milliyet*, 28 Temmuz 1931, s. 5.

³⁵Ragıp Kemal, "Sart harabelerinde ziyaretçiler çok!", *Milliyet*, 9 Temmuz 1931, s. 5.

³⁶K.R., "Manisa büyük bir feyiz ve inkişaf gösteriyor", *Milliyet*, 24 Temmuz 1931, s. 5.

³⁷K.R., "Manisa büyük bir feyiz ve inkişaf gösteriyor", *Milliyet*, 24 Temmuz 1931, s. 5.

³⁸Ragıp Kemal, "Ovası geniş ve münbit bir şehir: Manisa", *Milliyet*, 30 Haziran 1931, s. 5.

Geçmişten Günümüze Manisa

Salihli'de de üzüm üreticisinin durumu merccek altına alan muhabir yılsonunda vuran don yüzünden üzümlerin % 80'inin harap olduğunu; bu hasarın Manisa çapında % 50 civarında tahmin edildiğini belirtmektedir. Buna rağmen iyimserliği elden bırakmak istemez. Hasat mevsimini beklemenin uygun olduğunu salık verir³⁹. Ziraat Bankası'ndan verilen kredilerin yetersiz olduğunu, kükürt dağıtımında da problemler yaşandığını belirten muhabir köylülerin borçlarının ertelenmemesi yüzünden öküz ve eşyalarının satıldığını işitmiş ve bu üzücü durumu okuyucusuyla paylaşmıştır⁴⁰.

Ragıp Kemal Bey'in ekonomi konusunda dikkat çektiği şeylerden biri de Manisa'da birçok metruk bağ, zeytinlik ve tarlaların varlığıdır. Bunlar kimseye verilmediği için harap olmakta ve ayrıca devlet hazinesi zarar görmektedir. Şöyle der:

*"Muradiye köyü ile diğer köy ve kasabalarda binlerce arazisiz mülteci ve harikzedeler olduğu halde bu boş arazinin bunlara verilip istifadeli bir hale getiril[me]mesi hazinei millet için bir zarar değil midir? Hem zavallı ahali müstefit olsalar ve hem de hazineye para girmiş olsa fena mı olur? Mâliye vekâleti celilesi bunun bir çaresine lütuf buyurmalıdırlar"*⁴¹.

Muhabir Manisa'daki vakıf zeytinliklerini ise iyi durumda bulur. Çapaçarıık, Alibeyli ve Kökçedere köylerindeki bu zeytin ağaçlarının sayısı 5000 olup 1500'ü aşılınmış ve yetiştirilmiştir. Yılda 2500-3000 lira gelir getiren bu ağaçların imar, tımar ve korunmasında zeytin mütehasısı Ali Efendi'nin gayretini takdire değer bulur. Zira daha önceleri bu zeytinliklere bakılmazken Ali Efendi ağaçlara kendi malı gibi bakmış ve hasılatın artmasını sağlamıştır⁴².

Ragıp Kemal Bey'in ziyareti sırasında Manisa havalisinin ekonomik sorunlarından biri de domuz tehdididir. Bol miktarda türeyen domuzlar ekinlere ve bağlara musallat olmuşlardır. Dört köyden yüz kadar avcının düzenlemiş olduğu sürele avına Vali Fuat Bey'le birlikte o da katılır. Ancak havanın yağmurlu olmasından dolayı ancak on tane domuz vurulabilmiş, diğerleri ise sürülmüştür⁴³.

1933 Yılında Manisa İl Merkezi

1933 yılında muhabir olarak Manisa'yı ikinci kez ziyaret eden Ragıp Kemal Bey, biri geldiği akşam olmak üzere iki çay ziyafetine katılmış kentin ileri gelenleriyle bir arada olma fırsatını yakalamıştır. Kentin iki yıl içerisinde büyük ilerlemeler kaydettiğini gözlemleyen muhabir Kurtuluş Savaşı'nda tamamen yanmış olan Manisa'da yeni yapılan binalarla sokaklara hayran olmuştur. *"Şehrin yanmadan evvelki halini bilenlerle şimdiki vaziyetini görenler müthiş bir fark görürler. Milyonlarca liralara sarfıle vücuda getirilmiş olan inşaat bu vilâyetin servet ve ticareti hakkında fikir vermeğe kâfi gelir!.."* demektedir⁴⁴.

Halkevi ve Halk Fırkası

Muhabir, kente geldiği akşam, ayağının tozuyla Halkevi binasında hastane hekimleri tarafından umumî meclis azaları şerefine verilen çay partisine konuk olur. Halkevi binasına girdiğinde hayretler içinde kalmıştır. On sene önce düşmanlar tarafından yakılan ve dört duvarından başka bir şeyi kalmayan harabe haldeki sinema binasının duvarlarından yararlanılarak büyük bir Halkevi inşa edilmiştir. Üstelik keşif

³⁹R.K., "Salihlide bir gün..", *Milliyet*, 28 Temmuz 1931, s. 5.

⁴⁰R.K., "Salihlide bir gün..", *Milliyet*, 28 Temmuz 1931, s. 5.

⁴¹Ragıp Kemal, "Ovası geniş ve münbit bir şehir: Manisa", *Milliyet*, 30 Haziran 1931, s. 5.

⁴²Ragıp Kemal, "Ovası geniş ve münbit bir şehir: Manisa", *Milliyet*, 30 Haziran 1931, s. 5.

⁴³Ragıp Kemal, "Ovası geniş ve münbit bir şehir: Manisa", *Milliyet*, 30 Haziran 1931, s. 5.

⁴⁴Ragıp Kemal, "Eski Manisanın yerinde yepyeni bir şehir", *Akşam*, 18 Nisan 1933, s. 10.

bedeli elli bin lira olduğu halde Vali Fuat Bey ile hususi muhasebenin yardımı ve Halk Fırkası'nın çalışmaları sayesinde bu bina 23.000 liraya mâl edilmiştir⁴⁵.

Ragıp Kemal Bey, Kâtip İhsan Bey'in eşliğinde tarihi özelliği olan Halkevi binasını dolaşır. Binanın büyük bir salonu ve çeşitli odaları vardır. Su ve elektrik tesisatı yapılmış, zemini çinilerle döşenmiş, duvarların bir metreden fazla kısmı kamara tahtalarıyla kaplanmış ve çingirak tertibatı da unutulmamıştır. Kule tarzında olan kısmının Fatih Sultan Mehmet'in kütüphanesi olduğu söylenmekte ve Akşemseddin'in, şehzade iken Fatih'i bu kütüphanede dövdüğü rivayet edilmektedir. Artık bu kütüphanede Halk Fırkası ikamet etmektedir. Fatih'in kütüphanesinin damı terasa dönüştürülmüş olduğundan buradan Manisa manzarası izlenebilmektedir. Binanın iç ve dış görünümü ile bahçesinin mükemmel şekilde düzenlenmiş olması şehre ayrı bir güzellik katmıştır. Kentin aydınları ve memurları sürekli burada vakit geçirmektedirler⁴⁶.

Halk Fırkası yönetimi özellikle de Manisa Mebusu Doktor Saim Bey Halkevi'ne büyük bir önem vermekte, Manisa halkının bu kültür merkezinden yararlanması için ne gerekiyorsa yapmaktadır. Buna bağlı olarak Halkevi de kendinden beklenen faydaları sağlamaya başlamıştır. Henüz yeni açılmasına rağmen eksikleri azdır ve onlar da mefruşata aittir. Dokuz şubeden yedisi açılmış, defterleri mükemmel şekilde hazırlanmış ve bir şubenin daha açılması kararlaştırılmıştır⁴⁷.

Eğitim

Manisa'da toplam 163 okul, 383 öğretmen ve her sene artmakta olan 17099 öğrenci mevcuttur. Son bir yıl içerisinde köylerde 24 yeni okul yapılmış olmakla birlikte 5 okul da tamamlanmak üzeredir. Bolu'dan gelmiş olan Vilâyet Maarif Müdürü Hilmi Bey son sene içerisinde Manisa'da 105 Millet Mektebi açılmasını ve bunlarda 3225 kişinin okutulmasını sağlamıştır⁴⁸.

Her on beş günde bir kere vilâyet merkezinde bütün köy öğretmenlerinin de katılımıyla örnek ve uygulama dersleri ile mesleğe ait konferanslar düzenlenmektedir. Ayrıca diğer müfettişler de görev yaptıkları kazalarda bilimsel ve terbiyeye dair toplantılar yapmaktadır⁴⁹.

Ragıp Kemal Bey iki yıl önce ziyaret ettiği ve oldukça beğendiği ortaokulu bu gezisi sırasında bir kez daha ziyaret etmiştir. Okulun öğretmen kadrosunda değişiklikler olmuş öğrenci sayısı da 325'e yükselmiştir. İki yıl önce inşa halinde olan laboratuvar tamamlanmış, tam teçhizatla donatılmış ve 9.000 liraya mâl olmuştur. Okul Müdürü Cenap Refik Bey, geçen zaman zarfında 250 öğrencinin yetiştirilmesine öncülük etmiştir. Manisa Belediyesi'nin ilk hanım azası olan İrfan Hanım'la evli olan Cenap Bey özverili bir eğitimcidir. Ancak sağlığı Manisa'nın havasından olumsuz etkilenmektedir⁵⁰.

Muhabirin ziyaret ettiği bir diğer eğitim kurumu istasyon civarındaki Gazi Mektebi'dir. Bu binayı "*Vilâyetin imar noktasından şeref ve kıymetini arttıran binalardan birisi*" ve "*muazzam maarif sarayı*" olarak anlatır. Ancak okulun eğitimiyle ilgili herhangi bir bilgi paylaşmamıştır. Zira "*Uzaklardan bile teması ruha zevk veren bu müessesede*" akşamleyin eğitimciler tarafından verilen bir çay partisine katılmıştır⁵¹.

⁴⁵ Ragıp Kemal, "Eski Manisanın yerinde yepyeni bir şehir", *Akşam*, 18 Nisan 1933, s. 10.

⁴⁶ Ragıp Kemal, "Eski Manisanın yerinde yepyeni bir şehir", *Akşam*, 18 Nisan 1933, s. 10.

⁴⁷ Ragıp Kemal, "Eski Manisanın yerinde yepyeni bir şehir", *Akşam*, 18 Nisan 1933, s. 10.

⁴⁸ Ragıp Kemal, "Manisada yeni bir hastaneye ihtiyaç var", *Akşam*, 23 Nisan 1933, s. 10.

⁴⁹ Ragıp Kemal, "Manisada yeni bir hastaneye ihtiyaç var", *Akşam*, 23 Nisan 1933, s. 10.

⁵⁰ Ragıp Kemal, "Manisada yeni bir hastaneye ihtiyaç var", *Akşam*, 8 Mayıs 1933, s. 10.

⁵¹ Ragıp Kemal, "Eski Manisanın yerinde yepyeni bir şehir", *Akşam*, 18 Nisan 1933, s. 10.

Manisa Belediyesi

Manisa Belediyesi'nin iyi çalıştığı kanaatine varan Ragıp Kemal Bey, buna rağmen mevcut elektrik tesisatının yetersiz olduğunu, koca şehrin karanlıkta kaldığını ve geceleri sokakta ancak fenerle gezilebildiğini eklemeyi ihmal etmez. Su sorunu ise çözülmek üzeredir⁵².

Belediye zaten geniş ve oldukça muntazam şosesel halindeki sokakları daha da güzelleştirmek için çalışmalar yapmaktadır. Bu amaçla beş kilometre uzunluğundaki beş caddenin altlarında lağımlar inşası ve ardından caddelerin beton zemine dönüştürülmesi, bunun için de mezbaha gelirlerinin karşılık gösterilmesi kararlaştırılmıştır. Manisa mezbahasında yılda 25.000 hayvan kesildiği hesaplanarak her hayvandan bir lira zephiye resmi alınarak masraflar karşılanacaktır. Ayrıca yol ihalesini alan şirket belediyeye 1500 lira teslim edecek, mezbaha inşası ihalesi de bu şirkete verilecektir⁵³.

1931 yılında yangınlara karşı yeterli donanıma sahip olmayan belediyenin bu durumu 1933 yılında da pek değişmemiştir. Bu işler için belediyenin elinde bir arozöz ile eski bir tulumba bulunmaktadır. Bir motorpompun eksik olduğunu düşünen Ragıp Kemal Bey, yine de yakında şehre tazyikli suyun gelmesinden sonra yangın musluklarına takılacak hortumların arozöze ve motorpompa ihtiyacı bırakmayacağından ve bu sorunun kökten hallolacağından umutludur⁵⁴.

Temizlik işleri ise daha önce bir müteahhide verilmişken, müteahhidin taahhütlerini layıkıyla yerine getirememesinden dolayı yeniden belediye tarafından yürütülmeye başlanmıştır⁵⁵. Ragıp Kemal Bey, belediyenin son bir sene içerisinde 2500 ağaç diktiği, taşocakları civarında bir asri mezarlık oluşturduğu ve karakol binalarında da birer acil sıhhi yardım merkezi kurduğu bilgisini de memnuniyetle paylaşmaktadır⁵⁶.

Sağlık Hizmetleri ve Hastane Sorunu

1933 yılı itibariyle Manisa'da Sıhhiye Müdürlüğü'ne, Arif Bey'in vefatı dolayısıyla, İzmir hekimlerinden Necmeddin Bey vekâlet etmektedir. Vilâyet dâhilinde salgın bir hastalık yoktur. Vilâyet merkezinde özel idare tarafından işletilen 20 yataklı bir hastane⁵⁷, bir bakteriyolojihane, genel bütçeye bağlı olarak hizmet veren bir akıl hastanesi ve Doktor Orhan Bey'in Özel Hariciye Hastanesi olduğu gibi diğer ilçe merkezlerinde de hastaneler ve tedavi evleri vardır. Eşme⁵⁸ ve Gördes haricindeki tüm ilçelerde eczane mevcuttur. Ayrıca aslen Manisalı iken Amerika'ya gidip milyoner olan Moris Eskenazi'nin vasiyeti üzerine il merkezinde 40 yataklı uluslararası lüks bir hastanenin yapımına da başlanmıştır⁵⁹.

21 Nisan 1933'teki yazısında yukarıdaki olumlu tabloyu veren Ragıp Kemal Bey iki gün sonra yayınlanan yazısında ise, yeni edindiği izlenimlerinden olsa gerek, Memleket Hastanesi'nin kentin en önemli sorunlarından biri olduğuna değinmiştir.

⁵² Ragıp Kemal, "Manisanın su ihtiyacı esaslı surette hallediliyor", *Akşam*, 21 Nisan 1933, s. 10.

⁵³ Ragıp Kemal, "Manisanın su ihtiyacı esaslı surette hallediliyor", *Akşam*, 21 Nisan 1933, s. 10.

⁵⁴ Ragıp Kemal, "Manisanın su ihtiyacı esaslı surette hallediliyor", *Akşam*, 21 Nisan 1933, s. 10.

⁵⁵ Ragıp Kemal, "Manisanın su ihtiyacı esaslı surette hallediliyor", *Akşam*, 21 Nisan 1933, s. 10.

⁵⁶ Ragıp Kemal, "Manisanın su ihtiyacı esaslı surette hallediliyor", *Akşam*, 21 Nisan 1933, s. 10.

⁵⁷ Ragıp Kemal Bey daha sonra yayınlanan bir başka yazısında söz konusu hastanenin 80 yataklı olduğunu belirtmektedir: Ragıp Kemal, "Manisada yeni bir hastaneye ihtiyaç var", *Akşam*, 8 Mayıs 1933, s. 10.

⁵⁸ 1933 yılı itibariyle Manisa'ya bağlı bir kaza olan Eşme, 1953 yılında yeni kurulan Uşak iline bağlanmıştır.

⁵⁹ Ragıp Kemal, "Manisanın su ihtiyacı esaslı surette hallediliyor", *Akşam*, 21 Nisan 1933, s. 10.; Ragıp Kemal Bey söz konusu yazısında "çok meraklı bir macera" olarak değerlendirdiği Moris Eskenazi'nin hayat hikâyesine de yer vermiştir.

Kulaktan dolma bilgilerle yetinmeyip hastaneyi ziyaret eden muhabir ilk izlenimini şöyle dile getirmektedir:

*"Bu binaya öyle, diyebilirim ki yanlışlıkla hastane ismi verilmiştir. İnsan Bursa ve Balıkesir hastanelerini gördükten sonra artık buna hastane demekle mazurdur! Evvelce bu bina kilise müstemilâtından galiba papasalara mahsus bir çilehane imiş! Onun için buraya gelenler iyi olmak mahsadile değil, çile doldurmak için girmelidirler!..."*⁶⁰.

Ragıp Kemal Bey, sorunu yerinde gözlemledikten sonra üç yazısında hastane sorununa dikkat çekmiştir. Zira hastanenin fiziki durumu acınacak seviyededir. Hastanede görev yapan 6 uzman doktor ne kadar fedakârca çalışsalar da sağlıklı bir çalışma ortamından yoksun oldukları için kaliteli hizmet vermeleri mümkün değildir. Her gün yatmak için 10-15, ayakta tedavi için de 40 kadar hastanın başvurduğu hastanede, kaynaşma dış kapılara varıncaya kadar taşmaktadır⁶¹. Ameliyathane, bahçede yer alan sıradan bir oda içindedir. Güneş görmeyen hastane binası, rutubetli ve karanlık bir haldedir. Duvarlar çatlak, yerlerdeki muşambalar yırtıktır. Bodrum katında da hizmet verilmekte, bu kattaki odalarda ayrıca çuvallarla eşya ve erzak da yer almaktadır⁶². Karyola ve yataklar ise en fakir aileninkinden bile daha berbattır⁶³. İlçelerde halkın ihtiyacını giderecek hastaneler olmadığı için vilâyet çapında 400.000 nüfusa hitap eden bir hastanenin durumu kesinlikle bu şekilde olmamalıdır⁶⁴.

Ragıp Kemal Bey'in işittiklerinden aktardığına göre Memleket Hastanesi'nin bu halde hizmet vermesinin temel nedeni Eskenazi hastanesinin yapım sürecinde düşülen bir hatadır. Çünkü vilâyet yönetimi yeni bir hastane inşasına başlamanın arifesindeyken Eskenazi hastanesinin söylentisi ortaya çıkmış, bu hastanenin memleketin ihtiyacına yeterli geleceği düşünülerek ayrı bir hastane yapılması fikrinden vaz geçilmiştir. Ancak süreç içerisinde Eskenazi hastanesinin 40 yataklı ve uluslararası nitelikte olacağı anlaşılmış, bundan sonra da – başta vali olmak üzere vilâyet umumi meclisinin tüm üyeleri çok isteseler bile- eski para bolluğu olmadığından hastane yapımına tahsisat ayırmak mümkün olmamıştır⁶⁵. Bir hafta önce Manisa Halkevi'nde umumî meclis azalarına verilen çay ziyafetinde konu yeniden gündeme gelmişse de aynı zamanda Meclisi Umumi Reisi olan Vali Fuat Bey bütçe yetersizliğinden dolayı yeni bir hastane yapımına başlamanın mümkün olmadığını açıklamıştır⁶⁶.

Birkaç gün sonra Manisa'nın meşhur akıl hastanesini ziyaret eden Ragıp Kemal Bey burada bambaşka bir manzarayla karşılaşmıştır. Bu hastane Sıhhiye Vekâleti tarafından 16.000 liralık bütçeyle idare edilmektedir. O sırada seksen hastaya hizmet verilmekteyse de bu sayının yüz elliye çıkarılması kararlaştırılmıştır. Hastanenin Başhekimî Fahri Bey, ünlü başhekim Mazhar Osman Bey'in öğrencisi olduğu gibi Avrupa'da da çeşitli profesörlerden dersler almıştır. Burada hastalar durumlarına göre elektrik ve ilâç tedavisi ile ruhi telkin görmektedir. Başhekim eşliğinde hastaneyi gezen muhabir akıl hastalarının saldırgan tavırlarından korkmuş olsa da ortamı müthiş düzenli bulur. Şehrin dışında, büyük bir bahçenin ortasında,

⁶⁰ Ragıp Kemal, "Manisada yeni bir hastaneye ihtiyaç var", *Akşam*, 23 Nisan 1933, s. 10.

⁶¹ Ragıp Kemal, "Manisada yeni bir hastaneye ihtiyaç var", *Akşam*, 8 Mayıs 1933, s. 10.

⁶² Ragıp Kemal, "Manisada yeni bir hastaneye ihtiyaç var", *Akşam*, 23 Nisan 1933, s. 10.

⁶³ Ragıp Kemal, "Manisanın meşhur emrazı akliye hastanesi", *Akşam*, 9 Mayıs 1933, s. 10.

⁶⁴ Ragıp Kemal, "Manisada yeni bir hastaneye ihtiyaç var", *Akşam*, 8 Mayıs 1933, s. 10.

⁶⁵ Ragıp Kemal, "Manisada yeni bir hastaneye ihtiyaç var", *Akşam*, 23 Nisan 1933, s. 10.; Ragıp Kemal, "Manisada yeni bir hastaneye ihtiyaç var", *Akşam*, 8 Mayıs 1933, s. 10.

⁶⁶ Ragıp Kemal, "Manisada yeni bir hastaneye ihtiyaç var", *Akşam*, 23 Nisan 1933, s. 10.; Ragıp Kemal Bey daha sonra yayınlanan iki yazısında daha Memleket Hastanesi sorununa değinmekte ve yetkilileri görevle çağırılmaktadır.

etrafı duvarlarla çevrilmiş olan hastanenin alt katı kadın hastalara, üst katı ise erkek hastalara ayrılmıştır. Hastaların bulunduğu bölümlere demir kapılardan girilmektedir. Önce kadınlar koğuşunun zili çalınır, içerideki hasta bakıcılar kapıyı açar. Zemin çini taşlarla döşenmiş, her taraf tertemiz bir hale konulmuştur. Hasta kadınlardan kimi dolaşmakta kimi oturmaktadır. Ragıp Kemal Bey burada tedavi gören kadınların acıklı hikâyelerini de okuyucularıyla paylaşır. Birisi bir yaşındaki çocuğunu derede boğmuştur. Bir başkası, doktor ve Ragıp Kemal Bey'den kaçmaktadır. Her ikisini de düşman olarak gören kadın, bir yandan da bağıarak onları Kemal Paşa'ya şikâyet edeceğini söylemektedir. Başhekimle birlikte üst kata çıkarlar. Buranın girişinde de aynı sistem uygulanmaktadır. İçerisi, gözleri dışarı fırlamış, hiddetli bakışlar savuran erkek hastalarla doludur. Başhekim muhabire iki ana katilini göstererek, bunların annelerine âşık oldukları ve annelerinin başkalarıyla cinsel ilişkide bulunduğunu düşündükleri için annelerini öldürdüklerini anlatır. Ragıp Kemal Bey özellikle esrarkeşlikten çıldıranların halini pek acıklı bulur. Bunlar günlerini ve gecelerini birer köşeye çömelmiş, başlarını iki dizlerinin arasına sokmuş, iki kollarını da başlarının üzerinden dizlerine kilitlemiş; alınları kırışık ve gözleri kapalı bir halde geçirmektedirler⁶⁷. Frengiden delirenler de pek feci vaziyettedir ve bunlara sıtma tedavisi uygulanmaktadır. Bu koğuştta yalnızca bir "deli" çok hiddetli ve saldırmaya hazır bir halde olduğundan kolları bağlı vaziyettedir⁶⁸.

Manisa'daki iki hastaneyi birkaç gün arayla ziyaret eden Ragıp Kemal Bey, sonuçta "Buradaki hastanelerden delilere mahsus olan müessese pek muntazam olduğu halde akıllılara mahsus hastane gayri muntazamdır" diyerek yeniden Memleket Hastanesi'nin sorunlarına dikkat çekmiş ve yetkilileri Manisa'nın şerefine uygun bir hastaneye kavuşturulması için göreve çağırmıştır⁶⁹.

Ragıp Kemal Bey ilçeleri gezerken de zaman zaman hastane ve sağlık konularına değinmiştir. Aktardıklarına göre en vahim durumda olan yerlerin başında Eşme gelmektedir. Eşme'de değil hastane, doktor ve ebe dahi bulunmamaktadır. Kasaba'da (Binbaşılıktan ayrılmış) Belediye Doktoru Nedim Bey tarafından idare edilen 12 yataklı bir hastane olduğu halde kazanın ihtiyacına cevap vermekte zorlanmaktadır. 1700 liralık bütçeyle idare edilmeye çalışılan bu hastanenin yatak sayısı yetersiz olduğundan başvurular kabul edilememektedir. Ayrıca hastanenin kadrosunda doktorlardan başka kimse yoktur⁷⁰. Akhisar'da kırk yıl önce zengin bir kişi tarafından bir hastane yaptırılmış ve bir hanla birçok da dükkânlar vakfedilmiştir. 10 yataklı bu hastane hükümet doktoru Hakkı Bey tarafından idare edilmektedir. Yakın zamanda da Akhisar'ın muteber ailelerinden Ayşe Hanım çok sevdiği oğlu merhum Ali Şefik Bey adına 20 yataklı bir hastaneye başlamış ve inşaatın yarısı tamamlandıktan sonra bu iş kesintiye uğramıştır. Ayşe Hanım'ı ziyaret eden muhabir hastane projesinin orta mektebe dönüştürülmesi fikrine razı olmadığını ve hastaneyi tamamlamakta kararlı olduğunu belirtmiştir⁷¹.

⁶⁷ Ragıp Kemal Bey'in esrarkeşler hakkındaki yorumu şöyledir: "Memleketimizde maalesef esrar kullananlar ve çocuklarını uyutmak için haşhaş menkuu verenler pek çok olduğundan bunlar ekseriya aptal ve bunak olmakta ve her türlü zabıta vakaları bunların ellerinden çıkmaktadır": Ragıp Kemal, "Manisanın meşhur emrazı akliye hastanesi", *Akşam*, 9 Mayıs 1933, s. 10.

⁶⁸ Ragıp Kemal, "Manisanın meşhur emrazı akliye hastanesi", *Akşam*, 9 Mayıs 1933, s. 10.

⁶⁹ Ragıp Kemal, "Manisada yeni bir hastaneye ihtiyaç var", *Akşam*, 8 Mayıs 1933, s. 10.

⁷⁰ Ragıp Kemal, "Kasabada çok çalışkan bir gençlik var", *Akşam*, 3 Mayıs 1933, s. 8.

⁷¹ Ragıp Kemal, "Türkiyenin en ticaretgâh kazası: Akhisar", *Akşam*, 12 Nisan 1933, s. 7.

Soma

Ragıp Kemal Bey'in 1933 yılındaki gezisinde ziyaret ettiği ilk kaza Soma'dır. İlk kez geldiği bu kasaba, "uzaktan insanı cezbeden manzarası ve istasyondan şehre kadar uzanan şosesi" ile ilgisini çekmiş onu trenden inmeye mecbur etmiştir⁷².

Yunanlıların kaçarken yakmış oldukları Soma, 1933 yılında hâlâ toparlanmaya çalışan 23.000 nüfus ve 70 köye sahip bir kazadır. Kaymakam Tahsin Bey Mülkiye'den mezun, etkili ve tecrübeli bir kişidir. Hüseyin Hilmi Paşa'nın maiyetinde uzun müddet kaymakamlık yapmış, dört yıldan beri de Soma'da hayli işler görmüş ve bir sene kadar da Manisa'da vali vekâletinde bulunmuştur⁷³. Belediye Başkanı Ahmet Bey ise kendi dükkân ve ticaretini ihmal ederek belediye işleriyle meşgul olmakta, kasabayı imar hususunda canla başla çalışmaktadır. 26.000 liralık hayalî bütçeyi 11.000 liraya, kendi maaşını da 80 liradan 38 liraya indirmiştir⁷⁴.

Kaza merkezinde yavaş yavaş yeni binalar yapılmakta ve kent istasyona doğru ilerlemektedir. Kasabanın istasyon tarafından girişinde yer alan hükümet konağı, Halk Fırkası dairesi, mektep ve dispanser gibi yapılar insanın üzerinde güzel bir etki bırakmaktadır. Çarşının ortasındaki meydanlık ile dükkânların durumu da fena değildir. Ancak Ragıp Kemal Bey'e göre meydanın ortasındaki postane binasıyla pazar yerinin tamamen kaldırılması ve bunların yerine bir park oluşturulması yerinde olacaktır⁷⁵. Memurların görev yaptığı binanın durumu ise oldukça kötüdür. Bu durumdaki bir binaya yıllık 340 lira kira vermektense 2000 liraya yeni bir binanın yapılması yerinde olacaktır⁷⁶.

Soma toprakları verimli olduğundan ve bu verimli topraklarda afyon, susam, tütün, pamuk yetiştiğinden her tarafta bir bolluk ve bereket vardır. Soma'nın iri taneli leblebisi pek meşhurdur. Helvaları ise mis gibi susam kokmaktadır⁷⁷.

Soma'nın her yerinde iyi tütün yetişmediğinden tütün yetiştiricilerinin sayısı 5000'den 1000'e düşmüştür. Kasaba civarının tütünleri köylerinkinden daha iyidir ve Soma'nın en iyi tütünleri Akpınar ve havalisile Lefter çiftliği ve doktor Lazaros çiftliğinde yetişmektedir. Bu kaliteli tütünleri tüccarlar çok tuttuklarından okkasını 40 kuruştan 150 kuruşa kadar satın almışlardır. Ambarlarda bir dirhem tütün kalmamıştır. İhtisas mahkemeleri ve ucuz sigara sebebiyle de kaçakçılık yoktur⁷⁸.

Soma'da merkezle beraber 11 mektep, 22 öğretmen ve 1000 civarında öğrenci bulunmaktadır. Merkezdeki mektep iki parçadan ibarettir. Gerek mevkii ve gerekse bahçesi çok güzeldir. Ancak 120 sırası eksiktir. Kaza içinde sekiz adet millet mektebi açılmış ve öğretmenler elbirliği ile halkın bu dershanelere devamlarına çalışmışlardır. Ancak istenen sonuçlar sağlanamamıştır. İlgililer bu konudaki inzibatî muamelenin pek gevşek olduğu ve kanunun daha zorlayıcı ve daha şiddetli olması lâzım geldiği kanaatindedirler⁷⁹.

Kırkağaç

Muhabirin 1933 yılı gezisinde en iyi durumda bulunduğu kazaların başında Kırkağaç gelmektedir. Öncelikle ekonomik durum iyidir. Halk ekonomik krizden daha az etkilenmiştir Ragıp Kemal Bey'in verdiği bilgilere göre bunun birkaç sebebi vardır.

⁷² Ragıp Kemal, "Soma, insanı çeken çok şirin bir kasabadır", *Akşam*, 29 Mart 1933, s. 10.

⁷³ Ragıp Kemal, "Somada bu sene büyük bir bolluk var", *Akşam*, 30 Mart 1933, s. 13.

⁷⁴ Ragıp Kemal, "Soma, insanı çeken çok şirin bir kasabadır", *Akşam*, 29 Mart 1933, s. 10.

⁷⁵ Ragıp Kemal, "Soma, insanı çeken çok şirin bir kasabadır", *Akşam*, 29 Mart 1933, s. 10.

⁷⁶ Ragıp Kemal, "Somada bu sene büyük bir bolluk var", *Akşam*, 30 Mart 1933, s. 13.

⁷⁷ Ragıp Kemal, "Somada bu sene büyük bir bolluk var", *Akşam*, 30 Mart 1933, s. 13.

⁷⁸ Ragıp Kemal, "Somada bu sene büyük bir bolluk var", *Akşam*, 30 Mart 1933, s. 13.

⁷⁹ Ragıp Kemal, "Somada bu sene büyük bir bolluk var", *Akşam*, 30 Mart 1933, s. 13.

Öncelikle Kırkağaç havalisinde her tür mahsul yetişmektedir⁸⁰. Kaza, Manisa vilâyeti içerisinde pamukçulukta birinci durumdadır. Yılda her biri 200 kilo ağırlığında olan 350 balya preseli pamuk üretilmektedir. Halk çok çalışkandır. Yazın rençperlik kışın da esnaflık yapar. Etraf memleketlere giderek koza ve palamut getirirler, kışın bunları işlerler. Halkın çalışkanlığı sebebiyle pek çok fabrika kurulmuş, Kırkağaç yörede en fazla fabrikaya sahip olan ilçe durumuna gelmiştir⁸¹. İlçede hepsi aynı zamanda un, pamuk ve zeytinyağı üzerine işleyen yedi fabrika mevcuttur⁸². Ayrıca kazada bir askeri kıtanın bulunması da halkın refahına olumlu yansımaktadır⁸³.

Muhabirin belirttiğine göre Kırkağaç'ta yiyecek fiyatları gayet ucuzdur. Âlâ zeytinyağı 25, koyun eti 40, sadeyağ 60, pamuk 37 ½, kavun 15-5, yumurta 1 ½, süt 15, kömür 2 ve odunun arabası 150 kuruşa satılmaktadır⁸⁴.

Özellikle kavunuyla ünlü bu kaza, kanarya kafesi gibi süslenmiş evleriyle, insanın ayaklarını çamura ve suya değdirmeyen temiz, bakımlı cadde ve kaldırımlarıyla; meydanları ve parklarıyla oldukça düzenlidir⁸⁵. Son iki sene içerisinde çarşı içinde önemli istimlâkler yapılmış, sokaklar genişletilmiş ve kaldırımlar yapılmıştır⁸⁶. Kazada bir hamam, bir otel ve bir de lokanta bulunmaktadır⁸⁷.

Ragıp Kemal Bey'in Kırkağaç'ta övgüye değer bulduğu bir başka konu Kaymakam Rauf Bey'in çalışmalarıdır. Mülkiye mezunu Rauf Bey, İznik'ten Kırkağaç'a geleli henüz altı ay olduğu halde önemli başarılarla imza atmıştır. Temizlik her tarafta hissedilmektedir. Bekçilere, tellallara yeni elbiseler yaptırılmış, esnaf için kıyafetler belirlenmiş ve çöp arabaları da yaptırılmıştır. Belediye doktorları gerek umumi gerekse de evlerdeki tuvaletleri sık sık kontrol etmektedirler. Dâhiliye Vekâleti'ne sunulan zabıta talimatnamesinin onaylanmasından sonra kahvehanelerin kapasitesi belirlenerek fazla müşteri yığılması önlenecek, yaya kaldırımlarının işgali önlenecek ve yerlere tükürmek kesinlikle men edilecektir. Kaymakam bey sayesinde şimdiden sokaklarda ve evlerin önünde boş arabaların yolu kapatması önlenmiştir. Kaza merkezinde bulunan "mahallât muhtarlar çalışma odası"nın kurulmasıyla halkın muhtarlara rahatça ulaşabilmesi sağlanmıştır⁸⁸.

Kaymakam Rauf Bey'in çalışmaları kaza merkeziyle de sınırlı değildir. Onun yönetiminde köylerdeki noksan defterler tamamlanmış, 19 köyün bütün evleri gözden geçirilerek kuyulu üstü kapalı tuvaletler yaptırılmış, Gelenbe Nahiyesi'nde Ahırdere adıyla kasabanın ortasından geçen pis dere kapatılmıştır. Her köyde köy odası oluşturulmuş, büyük köylere müstakil birer köy kâtibinin yanı sıra nahiyeye de köyler için bir seyyar kâtip gönderilmiştir. Bakır ve İlyaslar köylerine dörder dersaneli iki mektebin inşasına başlanmış, İlyaslar ve Alacalar köylerinde ikişer oda ve salonlu köy odaları yaptırılmıştır⁸⁹. Bakırçay'ın her sene taşması ve araziye su basması sebebiyle kasabanın on beş yaşından büyükleri "amelei mükellefe suretiyle" çalıştırılarak, Bakırçay'ın Kırkağaç sınırları içerisinde geçen kısımları tamamen temizlenmiştir⁹⁰.

⁸⁰ Ragıp Kemal, "Kırkağaçta 6 ay içinde görülen mühim işler", *Akşam*, 4 Nisan 1933, s. 10.

⁸¹ Ragıp Kemal, "Kırkağaçta bir hükümet binasına ihtiyaç var", *Akşam*, 9 Nisan 1933, s. 10.

⁸² Ragıp Kemal, "Kırkağaçta mühim imar faaliyeti göze çarpıyor", *Akşam*, 8 Nisan 1933, s. 10.

⁸³ Ragıp Kemal, "Kırkağaçta 6 ay içinde görülen mühim işler", *Akşam*, 4 Nisan 1933, s. 10.

⁸⁴ Ragıp Kemal, "Kırkağaçta mühim imar faaliyeti göze çarpıyor", *Akşam*, 8 Nisan 1933, s. 10.

⁸⁵ Ragıp Kemal, "Çok şirin ve temiz bir kasaba: Kırkağaç", *Akşam*, 3 Nisan 1933, s. 10.

⁸⁶ Ragıp Kemal, "Kırkağaçta mühim imar faaliyeti göze çarpıyor", *Akşam*, 8 Nisan 1933, s. 10.

⁸⁷ Ragıp Kemal, "Kırkağaçta mühim imar faaliyeti göze çarpıyor", *Akşam*, 8 Nisan 1933, s. 10.

⁸⁸ Ragıp Kemal, "Çok şirin ve temiz bir kasaba: Kırkağaç", *Akşam*, 3 Nisan 1933, s. 10; Ragıp Kemal, "Kırkağaçta 6 ay içinde görülen mühim işler", *Akşam*, 4 Nisan 1933, s. 10.

⁸⁹ Ragıp Kemal, "Kırkağaçta 6 ay içinde görülen mühim işler", *Akşam*, 4 Nisan 1933, s. 10.

⁹⁰ Ragıp Kemal, "Kırkağaçta mühim imar faaliyeti göze çarpıyor", *Akşam*, 8 Nisan 1933, s. 10.

Ragıp Kemal Bey'in Kırkağaç'ta tespit ettiği en önemli problem ise hükümet konağının yetersizliğidir. Konak sapa bir yerde ve تنها bir sokakta küçücük bir dairedir. Diğer resmi daireler de dağınık bir vaziyettedir. Mevcut bina için 700 liralık bir tahsisat ayrılmış ve tamirata başlanmışsa da bu durum yeni bir hükümet konağına olan ihtiyacı ortadan kaldıracak gibi değildir. Cumhuriyetin şanına ve kasabanın şerefine yakışır bir hükümet konağının yapımı için ise 25.000 lira civarında bir paraya ihtiyaç vardır⁹¹.

Ragıp Kemal Bey, Kırkağaç'taki gezisi sırasında Bakır köyünü de ziyaret eder ve Kaymakam Rauf Bey'in bir "Numune Köy" haline getirmeye çalıştığı bu köy hakkında detaylı bilgiler verir⁹².

600 hane ve 2000 nüfuslu Bakır köyü tarihi bir yerleşimdir. Her cins zahire ile üzüm, pamuk ve zeytinyağının âlâsı burada yetişir. İzmir, Balıkesir hatta Ankara'ya kadar gönderilir⁹³. Ayrıca 150 dirhem ağırlığındaki narları çok meşhurdur ve bol miktarda yetişmektedir. Elma ve ayvaları çok fazla olduğundan, her taraftan gelen tüccarlar ağustos ayında buraya gelip meyveleri satın almaktadırlar. Ayrıca köyde Cuma günleri pazar kurulmakta ve ticari faaliyetler olmaktadır⁹⁴.

Köyün girişinde büyük bir kârgir mektep yapım halindedir. 10.000 lira kıymetinde olan bu mektep 2.000 liraya mâl olacak ve mektebe bir de konferans salonu eklenecektir⁹⁵.

Köy Kanunu'nun uygulandığı Bakır köyünde müthiş bir düzen ve zenginlik göze çarpmaktadır. Ragıp Kemal Bey'in köylülerle sohbet etmek için uğradığı kahvehanede iskambil, tavla gibi oyunlar oynanmamaktadır. Köyde bulunan dört caminin imam ve hatiplerinin maaşları ile camilerin masrafları köy sandığından karşılanmaktadır ki Ragıp Kemal Bey bu durumu bir "bolluk" göstergesi olarak yorumlar⁹⁶.

Bakırköy'de sıtma pek azdır. O da yazın ovada çalışan tarım işçilerinde görülmektedir. Köy, iş mevsiminde iki ay içerisinde yaklaşık dört bin tarım işçisine ev sahipliği yapmaktadır ki bunların arasında Artvin ve Kars'tan gelen amelelere bile rastlanır. Bir yıl önce iş mevsimine denk gelen yağmurlardan ötürü ameleler iki ay boyunca çalışmamışlar, buna rağmen köylüler tarafından beslenmişlerdir. Daha sonra memleketlerine geri dönen bu tarım işçileri Bakırlılar'a teşekkür mektupları göndermişlerdir. Ragıp Kemal Bey'e göre bu durum Bakır köyünün zenginliğini anlatmak için yeterli bir örnektir⁹⁷.

5000 lira bütçeye sahip köyde ciddi bir imar ve inşaa faaliyeti göze çarpmaktadır. Vilâyet merkezinde bile elektrik sorununun yaşandığı bir dönemde Bakır köyünde fabrikadan alınan elektrik köye verilmiş ve 60 ampulle aydınlatma sağlanmıştır. Kısa süre sonra köyün baştanbaşa elektrik ışıklarına kavuşması sağlanacaktır. Köye bir de telefon konulmuş ve kaza merkezine bağlanmıştır. Köyün birçok emlak ve akarata vardır. 10 dükkân kiraya verilmiştir. 10.000 m² sokak kaldırımlanmış, 3 kasap dükkânı inşa edilmiş, 5.000 m²lik bir meydanlık açılmış, 1.000 lira değerinde bazı binalar istimlak edilerek yola katılmıştır. Ayrıca köyün eski mektepleri tamir edilmiş, yeni ve büyük bir mektebe başlanmış, ovada 3 köprü

⁹¹Ragıp Kemal, "Kırkağaçta bir hükümet binasına ihtiyaç var", *Akşam*, 9 Nisan 1933, s. 10.

⁹² Ragıp Kemal, "Zengin ve çok müterakki bir köy: Bakırköy", *Akşam*, 10 Nisan 1933, s. 10; Ragıp Kemal, "Bravo Bakırköyünün uyanık ahalisine..", *Akşam*, 11 Nisan 1933, s. 10.

⁹³Ragıp Kemal, "Zengin ve çok müterakki bir köy: Bakırköy", *Akşam*, 10 Nisan 1933, s. 10.

⁹⁴Ragıp Kemal, "Bravo Bakırköyünün uyanık ahalisine..", *Akşam*, 11 Nisan 1933, s. 10.

⁹⁵Ragıp Kemal, "Zengin ve çok müterakki bir köy: Bakırköy", *Akşam*, 10 Nisan 1933, s. 10.

⁹⁶Ragıp Kemal, "Zengin ve çok müterakki bir köy: Bakırköy", *Akşam*, 10 Nisan 1933, s. 10.

⁹⁷Ragıp Kemal, "Zengin ve çok müterakki bir köy: Bakırköy", *Akşam*, 10 Nisan 1933, s. 10.

yapılmış, Topalhasan ve Çilingirdere akarsuları temizlenmiş, 80 yeni sokak feneri asılmış, fazladan iki çeşme daha yapılmış, dört bataklık kurutulmuş, Bakır köyü ile İlyaslar köyü arasında bir kaldırım yapılmış, köyün harman yerinde büyük bir çeşme yapılarak temiz su getirilmiş, mezarlıkların etrafına duvarlar çekilmiş, gazhane için dört arsa alınmış ve oraya bir depo yaptırılmasına karar verilmiştir. Emvali metrükeden olan bir kilise 225 liraya satın alınmış olduğundan burası tarım işçileri için misafirhane yapılacak, köy odası bu binaya nakledilecek; lonca, arabacı, demirci dükkânı ve ayrıca köyün misafir odası buraya geçirilecektir⁹⁸.

Kırkağaç'ta mal müdürlüğü yapmış olan Muhtar Hüseyin Efendi'nin⁹⁹ direktifleriyle Kâtip Şevki Efendi köyün yirmiye yakın nüfus, evlenme, karar, ecanip, doğum ve ölüm defterlerini büyük bir itina ile tutmuştur¹⁰⁰.

Bakır köyündeki ziyaretini tamamlayıp Kırkağaç'a dönmek üzere yola çıkan Ragıp Kemal Bey yolda elli hanelik Kayadibi köyüne de uğrar. Kahvehanede köylülerle sohbet eder. Köylülerin kılık kıyafetleri düzgün, kahvehaneleri oldukça güzeldir. Herhangi bir şikâyetleri yoktur ve hayatlarından memnun olduklarını söylerler. Ürünleri satılmış, vergilerini vermişlerdir. Köyün 134 yıllık tarihi camisini de inceleyen Ragıp Kemal Bey camiyi oldukça bakımlı bulur. İçerisi güzel ve yeni halılarla döşenmiş, yeni badana yapılmış, tavanları boyanmış ve kapısına da kalın bir perde takılmıştır¹⁰¹.

Akhisar

Ragıp Kemal Bey'in Kırkağaç'tan sonraki durağı Akhisar'dır. Bu gezi sırasında ilçenin 93 köyü, iki nahiyesi ve 55.000 nüfusu vardır. Merkez nüfusu ise 20.000'dir¹⁰². Köylerde 13, merkezde ise yeni yapılmış iki büyük mektep vardır. Bu iki mektepte toplam 1300 öğrenci ve 26 derslik mevcuttur¹⁰³.

Kaza merkezinde bir kent havası hâkimdir. İstasyondan belediyeye kadar olan cadde oldukça canlıdır. Yakında asfaltlanacak olan bu geniş ve iki tarafı ağaçlı yolun iki tarafında şık ve zarif binalar, Misakı Milli Mektebi, Hükümet Konağı, oteller, gazinolar, eczaneler ve büyük mağazalar sıra sıra dizilmişlerdir. Caddenin sağ tarafında büyük depolar ve haller, sinema binası ve diğer teşkilâta ait binalar vardır¹⁰⁴.

Ekonomisi tütüne bağlı Akhisar'ın tütünleri İngiltere ve Amerika'ya ihraç edilmektedir. Ancak eski kârlar kalmadığından, rekolte düşmüş ve bir durgunluk dönemine girilmiştir. Yine de başka yerlerle kıyaslandığında kent "*kendi yağıyla kavrulur*" vaziyettedir ve işler yoluna girme eğilimindedir. Köylünün elinde tütün kalmamış, 45 kuruştan 125 kuruşa kadar hemen hemen tamamı satılmıştır. Kaçak yoktur ve satışlar geçen seneye oranla % 30 artmıştır. Bir sonraki yılda da % 25 fazla üretim yapılması ümit edilmektedir. Ayrıca Ragıp Kemal Bey'in ziyareti sırasında yağın yağmurlar kuraklık tehlikesini ortadan kaldırmış ve üreticinin yüzünü güldürmüştür¹⁰⁵.

Ekonomik durgunluğun kent ekonomisine yansımaları ise ağır olmuştur. Daha önce 7.000.000 liralık bir servete sahip olan kentin şimdi 500.000'i maliyeden

⁹⁸Ragıp Kemal, "Bravo Bakırköyünün uyanık ahalisine..", *Akşam*, 11 Nisan 1933, s. 10.

⁹⁹Ragıp Kemal, "Zengin ve çok müterakki bir köy: Bakırköy", *Akşam*, 10 Nisan 1933, s. 10.

¹⁰⁰Ragıp Kemal, "Bravo Bakırköyünün uyanık ahalisine..", *Akşam*, 11 Nisan 1933, s. 10.

¹⁰¹Ragıp Kemal, "Bravo Bakırköyünün uyanık ahalisine..", *Akşam*, 11 Nisan 1933, s. 10.

¹⁰²Ragıp Kemal, "Türkiyenin en ticaretgâh kazası: Akhisar", *Akşam*, 12 Nisan 1933, s. 7.

¹⁰³Ragıp Kemal, "Akhisar'daki ziraî kredi kooperatifleri çoğalıyor", *Akşam*, 16 Nisan 1933, s. 10.

¹⁰⁴Ragıp Kemal, "Türkiyenin en ticaretgâh kazası: Akhisar", *Akşam*, 12 Nisan 1933, s. 7.

¹⁰⁵Ragıp Kemal, "Türkiyenin en ticaretgâh kazası: Akhisar", *Akşam*, 12 Nisan 1933, s. 7; Ragıp Kemal, "Akhisar'daki ziraî kredi kooperatifleri çoğalıyor", *Akşam*, 16 Nisan 1933, s. 10.

200.000 lirası da hususi muhasebeden olmak üzere 700.000 liralık bir bütçesi vardır. Belediyenin bütçesi ise 90.000 liradan 67.000 liraya indirilmiştir¹⁰⁶.

Tütünün son derece önemli olduğu bu kazada inhisar binasının durumu ise önemli bir sorundur. Bina dar olduğundan memurlarla iş sahipleri birbirine karışmakta, gündüz doğru dürüst iş görülememektedir. Binanın yanı başındaki ambar da yeterli değildir ve mahsulatı depolamak mümkün olmamaktadır¹⁰⁷.

Ragıp Kemal Bey'in Akhisar'da ziyaret ettiği yerlerden de biri hapishanedir. Müddeiumumi Fevzi Bey'in eşliğinde önce erkekler hapishanesinin birinci koğuşuna giderler. 33 kişinin yattığı bu koğuşakilerin çoğu yol parasından dolayı hapistedir. İki katlı bu koğuşun özellikle alt katı berbat durumdadır. Tuvaletler de bu katta yer aldığından yazın fena koku ve tahtakurularından dolayı daha berbat hale geleceği muhakkak görünmektedir. 42 kişinin kaldığı ikinci koğuşta ise dokuz kişi yol parasından, bir kısmı kız kaçırmadan, bir kısmı yaralamadan biri de adam öldürmekten mahkûmdur. Kadınlar hapishanesinin durumu ise daha kötüdür. Pis kokudan dolayı içeriye giremezler. Ancak pencereler açılıp hava temizlendikten sonra bu mümkün olur. Burada Ragıp Kemal Bey'in özellikle gayrimeşru doğum yaparak çocuklarını öldüren iki kadın mahkûm dikkatini çekmiştir¹⁰⁸.

Kula

Ragıp Kemal Bey'in ziyareti sırasında Kula kazasının 93 köyü, bir nahiyesi ve toplamda 35.000 nüfusu vardır. Merkez nüfusu ise 15.500'dür. İlçe merkezinde 2 hamam, 13 cami, 20 kahve, bir meyhane, iki fabrika, bir eczane, birçok aşçı ve leblebici ile iki de otel vardır¹⁰⁹. Buranın özellikle tahinli pidesi çok meşhurdur¹¹⁰.

Muhabirin Kula'yla ilgili dikkatini çeken ilk şey bu küçük kasabada 150 kunduracı ile 100 terzinin bulunması ve bu zanaatlardaki müthiş gelişmişliktir. Ancak her yerde tabakhaneler şehir dışına yapılıırken, Kula'nın orta yerinde 100 tane tabakhane bulunmasını yadırgar. Neyse ki hem yaydığı kokularla rahatsızlık veren hem de barındırdığı mikroplar yüzünden hastalık kaynağı olan bu tabakhaneler, belediye tarafından 3.000 liraya satın alınan ve şehrin 1,5 km dışında olan 300 dönümlük bir araziye taşınacaktır. Tabakhanelerin taşınmasıyla boşalacak olan 400 dönümlük alan ise spor sahasına ve çocuk bahçesine tahsis edilecektir¹¹¹.

Kula'nın bir diğer sorunu susuzluktur. Bu sorunun temelinde ise Kula'nın coğrafi yapısı yatmaktadır. Volkanik arazi üzerine kurulu kasabanın altında içilecek su pek azdır. Halk sarnıç ve kuyu suları içmektedir. Yalnız Hükümet Caddesi'nde çukur bir yerde, merdivenle inilebilen bir çeşme vardır ki Kulalılar gece gündüz çeşme başında bekleyerek buradan su almaktadır¹¹².

Günümüzde Kula'yla özdeşleşen maden suları ise o yıllarda henüz sahipsiz durumdadır. Kaza merkezine 15 km uzaklıktaki iki ayrı kaynaktan çıkan sular tahlil ettirilmiş, birinin Fransa'daki Vichy maden sularına eşdeğer olduğu anlaşılmıştır. Buna rağmen sular hâlâ boşu boşuna Gediz Nehri'ne akmaktadır. Yine aynı civardaki Emir Hamamı denilen, 80 derece sıcaklıktaki suya sahip, demir ve kükürt kaplıcası ise işletilmektedir. Bir kubbe altındaki iki havuzdan oluşan kaplıca yılda en az 20.000 kişiyi ağırlamaktadır¹¹³.

¹⁰⁶ Ragıp Kemal, "Türkiyenin en ticaretgâh kazası: Akhisar", *Akşam*, 12 Nisan 1933, s. 7.

¹⁰⁷ Ragıp Kemal, "Türkiyenin en ticaretgâh kazası: Akhisar", *Akşam*, 12 Nisan 1933, s. 7.

¹⁰⁸ Ragıp Kemal, "Akhisar'daki ziraî kredi kooperatifleri çoğalıyor", *Akşam*, 16 Nisan 1933, s. 10.

¹⁰⁹ Ragıp Kemal, "Kulada Belediye işleri ve tütün satışı", *Akşam*, 26 Nisan 1933, s. 8.

¹¹⁰ Ragıp Kemal, "Kula civarında kaplıca ve güzel maden suları", *Akşam*, 28 Nisan 1933, s. 4.

¹¹¹ Ragıp Kemal, "Küçük bir kasabada 150 kunduracı, 100 terzi!", *Akşam*, 25 Nisan 1933, s. 10.

¹¹² Ragıp Kemal, "Küçük bir kasabada 150 kunduracı, 100 terzi!", *Akşam*, 25 Nisan 1933, s. 10.

¹¹³ Ragıp Kemal, "Kula civarında kaplıca ve güzel maden suları", *Akşam*, 28 Nisan 1933, s. 4.

Geçmişten Günümüze Manisa

Ragıp Kemal Bey, Kula'daki fiyatları oldukça ucuz bulmuştur. Koyun etinin okkası 30, dana eti 15, sadeyağ 70-80, tulum peyniri 40, beyaz peynir 25, merkep yükü odun 15 kuruşa, kömür 60 paraya satılmaktadır¹¹⁴. Keza ev ve dükkân kiralari çok ucuzdur. Dükkânların yıllığı 5 liradan 60 liraya ve evlerin yıllığı da 12 liradan 70 liraya kadardır¹¹⁵.

Senelik bütçesi 18.000, tahsilâtı da 12.000 lira kadar olan belediye zayıf durumdadır. Temizlik teşkilâtı 3 arabadan ibaret olduğu için iç mahallelerde kadınlar kendi evlerinin önlerini süpürerek belediyeye yardımcı olmaktadır. Kazada 250 elektrik abonesi varsa da belediye bu işten zarar etmektedir. Ayrıca sağlıksız şebekenin yenilenmesi ve elektrik motorunun değiştirilmesi için de belediyenin parası yoktur. Her ne kadar, senede 20'er lira alan 15 itfaiyeci varsa da yangın teşkilatı da çok zayıftır. Hatta Ragıp Kemal Bey'e göre yangın olduğunda herkes yardıma koştuğundan bu itfaiyecilere verilen paralar kesilerek belediye bütçesinde 330 lira tasarruf sağlanabilir¹¹⁶.

Geçmişte Şair Eşref, (1933 yılında Balıkesir Valisi olarak görev yapmakta olan) Ethem Bey, Mebus Hacim Muhiddin Bey ile İzmir Vali Muavini Saip Bey burada kaymakamlık yapmışlardır¹¹⁷. Halen görev başında bulunan Kaymakam Sait Bey ise Kula'ya geleli üç yıl olmuş, bu süre içerisinde halkın sevgi ve saygısını kazanmıştır. Geldiğinden beri köy yolları tamamlanmış, beş mektep ile beş köye telefonlar yaptırılmış, Kurşunlu Camii'nin etrafındaki medreseler yıktırılarak tarihi ibadethanenin meydana çıkması sağlanmış ve etrafına duvar çekilerek üzerine demir parmaklık konulmuştur. Belediye tarafından büyük bir medresenin satın alınarak pazar yerine tahsis edilmesi ve tabakhanelerin kasaba dışına taşınması projesi de Kaymakam Sait Bey sayesinde hayata geçmiştir¹¹⁸.

Ragıp Kemal Bey her ne kadar kaymakamın çalışkanlığından ve Kula halkının okuryazarlığının fazlalığından övgüyle söz etse de kazada ciddi bir eğitim sorununun yaşandığına parmak basmayı da ihmal etmemiştir. 93 köyden yalnızca 12 tanesinde okul yaptırılabilmiştir. Kaza merkezinde ise Zafer ve Sakarya adlarında iki okul vardır. Toplamda 1300'ü bulan öğrenci sayısına karşılık öğretmen sayısı 28'dir. Millet mekteplerine ise önem verilmiş ve merkezde dört derslane açılmıştır¹¹⁹.

Kula'nın yıllık bütçesi 162.000 lira, tahsilât ise 125.000 liradır. En büyük gelir hayvan sayımındandır. Borçtan hapiste olan yoktur. Hususî muhasebenin bütçesi ise 60.000 liradır ve bunun ancak 40.000 bin lirası ele geçmektedir. Buna rağmen öğretmenlerin ve memurların maaşları gününde verilmekte ve hasılatın yarısı vilâyet merkezine gönderilmektedir¹²⁰.

Ekonomik krizin Kula'ya en büyük faturası tütün alanındadır. Daha önce burada yıllık 200.000 kilo tütün üretilirken, son yıllarda üretim 4.000-5.000 kiloya kadar düşmüştür. Çünkü eski mahsuller elde kalmıştır. Üreticiler, tütünün para edeceği umuduyla bankalardan para almamışlar, ancak hayal kırıklığına uğramışlardır. Bununla birlikte tütün satışlarına halen devam edilmekte olduğundan, geleceğe yönelik umutlar korunmaktadır¹²¹.

¹¹⁴Ragıp Kemal, "Küçük bir kasabada 150 kunduracı, 100 terzi!", *Akşam*, 25 Nisan 1933, s. 10.

¹¹⁵Ragıp Kemal, "Kulada Belediye işleri ve tütün satışı", *Akşam*, 26 Nisan 1933, s. 8.

¹¹⁶Ragıp Kemal, "Kulada Belediye işleri ve tütün satışı", *Akşam*, 26 Nisan 1933, s. 8.

¹¹⁷Ragıp Kemal, "Kula civarında kaplıca ve güzel maden suları", *Akşam*, 28 Nisan 1933, s. 4.

¹¹⁸Ragıp Kemal, "Küçük bir kasabada 150 kunduracı, 100 terzi!", *Akşam*, 25 Nisan 1933, s. 10.

¹¹⁹Ragıp Kemal, "Küçük bir kasabada 150 kunduracı, 100 terzi!", *Akşam*, 25 Nisan 1933, s. 10.

¹²⁰Ragıp Kemal, "Kulada Belediye işleri ve tütün satışı", *Akşam*, 26 Nisan 1933, s. 8.

¹²¹Ragıp Kemal, "Kulada Belediye işleri ve tütün satışı", *Akşam*, 26 Nisan 1933, s. 8.

Gittiği yerlerin tarihi özelliklerine de zaman zaman değinen Ragıp Kemal Bey “Gülünecek Bir Vaka” başlığıyla Kula’yla ilgili şu ilginç bilgileri okuyucusuyla paylaşır:

“Saltanat devrinde buraya tayin olunan kaymakam İsmail Hakkı bey namında bir zat ailesi ve uşağıle gelirlerken zavallı adam yolda vefat eylediğinden ailesi felaketi anlamış ve bir hile düşünmüştür! Bu akıllı ve kurnaz kadın derhal kocasının elbisesini uşağına giydirmiş ve ona biraz çeki düzen vererek yoluna devam eylemiş ve Kulaya gelmiştir. Sahte kaymakam da İsmail Hakkı ismile hükümet konağındaki makamına oturmuştur. Epi müddet burada kaymakamlık yapan uşak bilâhare başka yerlere tahvili memuriyetle buradan gitmiştir!..”¹²².

Ragıp Kemal Bey’in Kula’daki son durağı Sedendi nahiyesidir. İlçe merkezine 8 saat uzaklıktaki nahiyenin müdürü herkes tarafından sevilmiş, çalışkan ve nazik bir kişi olan Ziya Bey’dir. 19 köyü bulunan Selendi’nin toplam nüfusu 1600’dür. Merkezde 300 hanede 840 kişi yaşamaktadır¹²³.

Kula gibi Selendi’nin de başlıca derdi susuzluktur. Müdür Ziya Bey bir su mühendisi getirtip su buldurtmuşsa da yapılan analizler sonucunda bu suyun içmeye uygun olmadığı anlaşılmıştır¹²⁴.

Nahiyenin arazisi bataklık ve sıtmalıktır. Göçebe yaşam kısmen sürmektedir. Burada sağlam kilimler dokunmakta, her çeşit ürün yetiştirilmektedir. Özellikle haşhaş üretimi yaygındır. İçki, kumar, hırsızlık gibi gayriahlaki durumlarla karşılaşılmaz. Asayiş konusunda kız kaçırma olayları çoktur. Yanmış olan mektebin yerine ise yenisi yapılmaktadır¹²⁵.

Eşme

Ragıp Kemal Bey 1933 yılında Manisa’ya bağlı olan Eşme’ye gitmeye niyetlendiğinde pek çok kişi “Eşmenin nesine gidiyorsun, oranın bir köyden farkı yoktur” diyerek kendisini vazgeçirmeye çalışır. O ise bu telkinlere aldırmayarak Kula’dan hareket eder. Alaşehir’den trene binerek Elvanlar İstasyonu’na ulaşır. Vardığı anda da pişman olur. Hava soğuk ve karanlıktır. Ortada otomobil ve araba yoktur. Hemen trenle Uşak’a gitmeyi düşünse de tren artık hareket etmiştir. Zor da olsa bulabildiği iki tekerlekli bir arabayla 7 km uzaktaki kaza merkezine 1,5 saatte ulaşır. Her taraf kapanmıştır. Muhabiri, Kaymakam Vakkas Bey misafir eder¹²⁶. 14 yıllık kaymakam olan Vakkas Bey, hukuk mezunudur. Halka kendisini sevdirmiş, aktif, çalışkan ve dürüst bir kişidir. Kimi zaman kendi cebinden de para harcayarak kasabanın imarıyla uğraşır. Halk Vakkas Bey’in yanı sıra eski kaymakamlardan Şükrü ve Vasfi beyleri de şükranla anmaktadır¹²⁷.

Ragıp Kemal Bey’in konuk olduğu Eşme kazasının merkezi, günümüzdeki Eşme ilçesinin merkezinden 6,5 km uzaklıktaki Takmak köyüdür. Geçmişte, bu yörede bir kaza teşkiline karar verilince Takmak köyü merkez olmuş, civardaki Eşmeli aşiretine izafeten de kazaya Eşme adı verilmiştir¹²⁸.

1933 yılında Eşme’nin toplam nüfusu 21.000’dir. Kazanın küçük obalardan oluşan 70-80 köyü ve Güre adında bir nahiyesi vardır. Merkez ise bir köy halindedir. 120 hanede 500 kişi yaşamaktadır. Yakıldığı gibi kalmış olan Eşme’de bina olarak ne varsa 300 m. uzunluğundaki bir caddenin iki yanındadır. Bunlar da birkaç dükkân ve kahvehane, kaymakamın evi, postane, belediye, hükümet, adliye ve hususi muhasebe

¹²²Ragıp Kemal, “Kula civarında kaplıca ve güzel maden suları”, *Akşam*, 28 Nisan 1933, s. 4.

¹²³Ragıp Kemal, “Kula civarında kaplıca ve güzel maden suları”, *Akşam*, 28 Nisan 1933, s. 4.

¹²⁴Ragıp Kemal, “Kula civarında kaplıca ve güzel maden suları”, *Akşam*, 28 Nisan 1933, s. 4.

¹²⁵Ragıp Kemal, “Kula civarında kaplıca ve güzel maden suları”, *Akşam*, 28 Nisan 1933, s. 4.

¹²⁶Ragıp Kemal, “Köyden farkı olmıyan bir kaza merkezi: Eşme..”, *Akşam*, 29 Nisan 1933, s. 5.

¹²⁷Ragıp Kemal, “Eşme kazası merkezi Elvanlara nakledilmelidir”, *Akşam*, 2 Mayıs 1933, s. 10.

¹²⁸Ragıp Kemal, “Eşme kazası merkezi Elvanlara nakledilmelidir”, *Akşam*, 2 Mayıs 1933, s. 10.

Geçmişten Günümüze Manisa

binalarından ibarettir. Evlerin sadece iki üç tanesi ikişer katlı, diğerleri ise “yer odası” şeklindedir. Burada memurların mesken sorunu yaşadıkları açıktır¹²⁹.

Eşme’de su ve çeşme yoktur. Köy dışında suları tatlı kuyular varsa da köy içindeki kuyuların suyu acıdır. Köy dışındaki kuyu sularının motorla köye ulaştırılması ve çeşmeler yapılması düşünülmüş ama henüz başarılammıştır. Ragıp Kemal Bey susuzluğuyla meşhur Eşme hakkında Şair Eşref’in şu dizelerini okuyucusuyla paylaşır¹³⁰:

Adı üstünde burası Eşme.
Ne su bulunur ne de çeşme!
Dağ başında Eşme ka[zası]
Bilmem nereden gelir meclis âzası,
Gazap eylerse bir kimseye Hüdası,
Mesken olsun anın Eşme kazası!
Eşmede var iki dükkân iki kahve bir fırın
Peynir ekmek yemekten ne ağız kaldı ne burun!

Ragıp Kemal Bey’in Eşme’deki sağlık şartları hakkında aktardıkları ise içler acısıdır. Yüksek bir noktada yer alan Eşme’nin havası serttir. Buna karşılık kazada doktor ve ebe olmadığından ilaç ve eczane de yoktur. Bu sebeple zaten fazla olan ölümler evlerin sağlıksız olması ve halkın soğuklardan korunmağa dikkat etmemesi yüzünden daha da artmaktadır. Örneğin kadınlar mecburen köy dışındaki kuyu başlarında kışın çamaşır yıkarken terlerler. Sonra da çocuklarıyla beraber orada yıkanır ve ıslak ıslak çamaşırını giyip evlerine dönerler. Sonuçta hastalık kaçınılmaz olur. Yine burada yaşayan insanların evlerinde döşeme ve pencere yoktur. Köylüler topraklar üzerinde otururlar¹³¹.

Ragıp Kemal Bey’e göre Eşme’nin mevcut durumunun düzelmesinin tek yolu kaza merkezinin Elvanlar İstasyonu’na nakledilmesidir. Zaten bu konu kaza gündemindedir ve Takmaklılar’la Elvanlılar arasında gerginlik konusudur. Nakil işine birkaç kez teşebbüs edilmiş ancak kiralık mülk sahibi birkaç kişinin halkı yanlarına alarak muhalefet etmeleri yüzünden gerçekleşmemiştir¹³². Oysa Elvanlar köyü merkez durumdaki Takmak köyüyle kıyaslanamayacak kadar iyi durumdadır. Gerçi bu köy de Yunan istilâsına uğramış ve tamamen yakılmıştır. Ama imarına çalışılmaktadır. Burada 350 hanede 2000 nüfus bulunmaktadır. Suları bol ve nefis, havası yumuşak ve ılımandır. Takmaklıların suları, binaları ve hiçbir şeyleri olmadığı halde Elvanlar demiryolu üzerindedir ve modern bir şehir kurmaya uygundur. Takmak’ta hükümet daireleri belediyeye 800 lira kira ödediği halde Elvanlar’da 18 odalı mükemmel bir hükümet konağı hazırlanmıştır. Burada fabrikalar olduğundan elektrikten yararlanmak mümkün olacaktır. Elvanlar’ın aydın ve uyanık halkı yeni bir mektep ve modern evler yapmağa hazırdırlar. Burada her cins zahire, afyon, tütün, palamut yetişmekte ve bağcılık da çoğalmaktadır. Gaz, tuz ve şeker depoları burada olduğundan kaza merkezine buradan gönderilmektedir. Köylüler çok çalışkandırlar. Herkes ekonomik ve zirâî faaliyette bulunur. Kadınlar evlerinde kilim ve halı dokurlar. Koyunları fazladır ve ahalinin vergi borcu yoktur. Asayiş ve huzur yerindedir. İstasyon civarına büyük bir mektep yapılmıştır. Tatlı su da getirilmek üzere dir¹³³.

¹²⁹ Ragıp Kemal, “Köyden farkı olmıyan bir kaza merkezi: Eşme..”, *Akşam*, 29 Nisan 1933, s. 10.

¹³⁰ Ragıp Kemal, “Köyden farkı olmıyan bir kaza merkezi: Eşme..”, *Akşam*, 29 Nisan 1933, s. 5.

¹³¹ Ragıp Kemal, “Eşmenin Elvanlar istasyonuna nakli lâzım”, *Akşam*, 30 Nisan 1933, s. 4.

¹³² Ragıp Kemal, “Eşmenin Elvanlar istasyonuna nakli lâzım”, *Akşam*, 30 Nisan 1933, s. 4.

¹³³ Ragıp Kemal, “Eşme kazası merkezi Elvanlara nakledilmelidir”, *Akşam*, 2 Mayıs 1933, s. 10.

Eşme’de 16 okul, 25 öğretmen, 1000 öğrenci ve 10 millet dershanesi mevcuttur. Okullardan 12 tanesi Kaymakam Vakkas Bey’in göreve başlamasından sonra yapılmış, 4 tanesi de yine onun zamanında tamir edilmiştir. Elvanlı istasyonu civarındaki 30.000 bin lira değerindeki 18 odalı okul Elvanlar halkının, kaymakamın ve Müstantik Haydar Bey’in gece gündüz çalışması, sırtlarında taş ve tuğla taşınmasıyla yapılmıştır. 130 öğrencisi vardır. Diğer mektepler üçer bin liraya mâl olmuş ve köylüler tarafından yapılmıştır. Hükümetin ise 3000 lira civarında desteği olmuştur. Merkezdeki Dumlupınar Mektebi’nin öğrenci sayısı ise 130’dur ve binası bir sonraki yıla yeterli gelmeyecektir. Çocukların hepsi fakir, önemli bir kısmı da sıtmalıdır. Okul yönetiminin oluşturduğu himaye teşkilâtı sayesinde bu çocuklara yardım edilebilmektedir. Kinin dağıtımı ise yeterli değildir¹³⁴.

Kazada köy yollarının beşte dördü yapılmıştır. 45 köyde köy kanunu uygulanmaktadır. Asayiş ve ahlâk sorunu yoksa da bedava evlenebilmek için kız kaçırma olayları yaygındır¹³⁵. Kazanın geliri 100.000 ve hususî muhasebeninki de 30.000 bin lira kadardır. Kaza dâhilinde 150 bin hayvan olduğundan en çok gelir hayvan sayımından elde edilmektedir. Arpa ve buğday çok olmakla birlikte Eşme’nin en önemli tarım ürünü palamuttur¹³⁶.

Belediyenin ismi var cismi yoktur. Yıllık 1000 lira olan bütçenin 850 lirası maaşları, geri kalan kısmı da kırtasiye ve yakıt gibi giderleri karşılamaktadır. Belediyenin varlığı birkaç kişiye maaş vermek ve onları beslemekten ibarettir¹³⁷.

Kaymakam Vakkas Bey Eşme’ye gelmeden önce Mal Müdürlüğü’nde 10.000, belediye ve hususî muhasebede 6.000, Tayyare Şubesi’nde 8.000 liralık yolsuzluklar olmuştur. Bunları yapanların bir kısmı mahkûm olduğu halde bir kısmının da yargılaması sürmektedir¹³⁸.

Alaşehir

Ragıp Kemal Bey ziyareti sırasında Alaşehir’i bir sorunlar yumağının içinde bulmuştur. Kurtuluş Savaşı sonunda baştan başa yanan kaza yeniden inşa edildiği halde burada büyük bir mesken buhranı vardır. Ev kiralari pahalıdır. Resmi dairelerden birçoğu da kiralık yerlerdedir. Ayrıca her ne kadar mücadeleye çalışılsa da kazada sıtma yaygındır ve parasızlıktan dolayı kasabaya su da getirilememiştir. Diğer yandan Alaşehir’de bol olan maden suyu şişelerle satılmaktadır.

Alaşehir Kaymakamı Şemseddin Bey, göreve başladığından beri özellikle ağaçlandırma çalışmalarlarıyla dikkat çekmiş, kentin yaslandığı çıplak tepeler ağaçlandırılmaya başlanmıştır. Hususî muhasebenin 80.000 liraya yakın bütçesi vardır. Öğretmen maaşları düzenli verilmektedir. Kazadaki tapu işleri de yoluna konmuştur. Aylık tapu hasılatı 500 lirayı bulmaktadır. Âdi iskân ve mübadil teffiz işleri tamamen bitmiştir. Birkaç ay içerisinde de resmi kadastroya başlanacaktır.

Kaza merkezinde beş sene önce yapılan ve 144.000 liraya mâl olan okulun 14 dersliği, 650 öğrencisi ve 15 öğretmeni vardır. Başmuallim ve Maarif Memuru Osman Bey ile diğer öğretmenler eğitim-öğretim için büyük bir gayretle çalışmaktadırlar. Merkezdeki bu olumlu tabloya rağmen köylerin durumu hiç de açıcı değildir. 88 köyden ancak 12 tanesinde okul yapılabildiği görülmüştür.

¹³⁴ Ragıp Kemal, “Eşmenin Elvanlar istasyonuna nakli lâzım”, *Akşam*, 30 Nisan 1933, s. 4; Ragıp Kemal, “Eşme kazası merkezi Elvanlara nakledilmelidir”, *Akşam*, 2 Mayıs 1933, s. 10.

¹³⁵ Ragıp Kemal, “Eşmenin Elvanlar istasyonuna nakli lâzım”, *Akşam*, 30 Nisan 1933, s. 4.

¹³⁶ Ragıp Kemal, “Eşmenin Elvanlar istasyonuna nakli lâzım”, *Akşam*, 30 Nisan 1933, s. 4.

¹³⁷ Ragıp Kemal, “Eşmenin Elvanlar istasyonuna nakli lâzım”, *Akşam*, 30 Nisan 1933, s. 4.

¹³⁸ Ragıp Kemal, “Eşmenin Elvanlar istasyonuna nakli lâzım”, *Akşam*, 30 Nisan 1933, s. 4.

Geçmişten Günümüze Manisa

Bir üzüm memleketi olan Alaşehir’de de ekonomik buhranın etkisi yoğun olarak hissedilmektedir. Üzümler para etmediğinden üretici fakir haldedir. Üzüm piyasası maliyet fiyatının altındadır. Üzümün okkası 40-50 kuruş olduğu dönemde amele fiyatı da 40-50 kuruş iken üzümün fiyatı 10-12 kuruşa düştüğü halde amele yevmiyesi aynı kalmıştır.

Kazada ekonomik sıkıntıdan dolayı ipotek muamelesi çoktur. İcra işleri çok olduğundan ve personel yetersizliğinden dolayı kâtipler gece yarısına kadar resmi dairede çalışmaktadır. Bir sene içerisinde cezadan 1000 ve hukuktan da 900 dosya mahkemeye gelmiştir. Mahkeme heyetinin üyeleri de akşam evlerine dönerken çantalar dolusu dosya ve evrak götürmekte, geceleri bile çalışmaktadır. Bir önceki senenin 1000 ceza dosyasından sadece 70’inin bir sonraki seneye sarkmıştır. Ragıp Kemal Bey’e göre bu, mahkeme heyetinin iş bitirme konusunda ne kadar gayretli olduğunun göstergesidir¹³⁹.

Salihli

İki yıl aradan sonra Salihli’ye gelen Ragıp Kemal Bey kaza merkezini oldukça değilmiş bulur. Bu süre zarfında yeni Kaymakam Kerim Refi Bey göreve başlamış, istasyon civarı daha da şenlenmiş, birçok binalar yapılmış ve şehir medeni bir görünüme kavuşmaya başlamıştır. Salihli’de iki-üç otel vardır. İstasyondaki otel ucuz olmasının yanı sıra güzeldir. Ayrıca altında bir de lokantası bulunmaktadır¹⁴⁰. Her yıl birçok hastanın şifa bulmak amacıyla gittiği Kurşunlu kaplıcalarındaki 25 odalı “mükemmel” otel ise vilâyet hususî muhasebesi tarafından kurulmuştur¹⁴¹.

10.000’i merkezde olmak üzere 31.000 nüfusa sahip Salihli’nin en dikkat çeken yeri şehri ikiye ayıran Mithat Paşa Caddesi’dir. Cadde dümdüz açılmıştır. İki tarafında büyük çınar ağaçları bulunan caddenin iki yanından iki küçük dere akmaktadır¹⁴².

Yeni kaymakam atanalı henüz fazla bir zaman geçmediği halde önemli işlere imza atmıştır. On beş yaşından altmış beş yaşına kadar herkes sıtma mücadelesine sevk edilmiş şehir ve köylerdeki bataklıklar kurutulmaya, köy yolları da yapılmaya başlanmıştır. Altınordu Mektebi salonlarında ilkokul mezunlarına her gece ortaokul dersleri verilmektedir¹⁴³.

İstasyon karşısındaki pamuk ve un fabrikasını Müdür Hamit Bey’in eşiğinde gezen Ragıp Kemal Bey, ilk olarak idare odasında gördüğü yeni harflerle yazılmış, şık çerçeveli “Bismillahirrahmanirrahim” levhasından etkilenir. Bu levhayı çok şık bulmuştur. Üç sene önce çalışmaya başlayan bu fabrika yirmi dört saatte on ton işleyebilmekte ve on beş balya pamuk yapabilmektedir. Gerek makineleri gerekse de binası görülmeye değer olan bu fabrika Salihli’nin ekonomik yaşamına önemli bir değişim katmıştır¹⁴⁴.

Ragıp Kemal Bey Salihli’deki ekonomik durumun detaylarına fazla girmemiştir. Kaza ekonomisinin üzüm, pamuk, arpa ve palamuta dayalı olduğunu ve üzümün en önemli üretim kalemi olduğunu belirtir. Eskiden 5000 dönüm olan bağların 15.000’e yükseldiğini söyleyerek iyimser bir tablo çizer. Ne var ki yine onun belirttiğine göre son yılın üzümlerinden 4.000 çuvalın elde kalması ve ortalama fiyatın 15 kuruş olması Salihli’deki üzüm üreticisinin de sıkıntı içerisinde olduğuna

¹³⁹Ragıp Kemal, “Maden suyu bol bir kasaba Alaşehir”, *Akşam*, 4 Mayıs 1933, s. 7.

¹⁴⁰Ragıp Kemal, “Salihli iki sene içinde çok değişti”, *Akşam*, 5 Mayıs 1933, s. 10.

¹⁴¹Ragıp Kemal, “Manisada yeni bir hastaneye ihtiyaç var”, *Akşam*, 23 Nisan 1933, s. 10.

¹⁴²Ragıp Kemal, “Salihli iki sene içinde çok değişti”, *Akşam*, 5 Mayıs 1933, s. 10.

¹⁴³Ragıp Kemal, “Salihli iki sene içinde çok değişti”, *Akşam*, 5 Mayıs 1933, s. 10.

¹⁴⁴Ragıp Kemal, “Salihli iki sene içinde çok değişti”, *Akşam*, 5 Mayıs 1933, s. 10.

işaret etmektedir. Buna rağmen muhabir kente para girmesi açısından bir sorun olmadığını ileri sürmektedir¹⁴⁵.

Kasaba (Turgutlu)

Salihli'den Kasaba'ya trenle gelen Ragıp Kemal Bey, ilk kez gördüğü bu şehri istasyon tarafından girişte hayal kırıcı bulmuştur. Ancak, İzmir tarafından girişi gördüğünde bu kanaati kaybolur. İki tarafı büyük çınar ağaçlarıyla bezenmiş geniş bir cadde şehre öyle bir şirinlik katmıştır ki bir süre bu manzarayı seyre dalar. İşgal sonrasında tamamen yanmış olan Kasaba'nın yeniden imar edilmekte olduğunu görür. 6.000 yeni ev yapılmış, güzel caddeler açılmış, kıymetli binalarla süslenen şehir medeni bir hale bürünmüştür. En çok rağbet gören yer de kışlaların bulunduğu mekiddir. 60.000 lira bütçesi olan ve beş yıllık imar planının dört yılını geride bırakan belediye bu süre içerisinde yollar, kaldırımlar ve parklar yapmış; fenni bir mezbaha kurmuş, ağaçlar dikmiştir. Bir yıl içerisinde de bir asrî mezarlığın yapılması ile başlanmış olan su işinin tamamlanması planlanmaktadır¹⁴⁶.

Kasaba'nın 41 köyü, iki nahiyesi vardır. Toplamda 33.000'i bulan nüfusun 22.000'i merkezde oturmaktadır. Kazada 12 de fabrika mevcuttur¹⁴⁷.

Muhabir, Kaymakam Haşim Bey'i yeni tayin edildiği Ödemiş'e hareket etmek üzereyken bulur. Kalacak yer aramak üzere gittiği Koza Pazarı civarında oturduğu bir kahvede ise yeni ahbablar edinmesi fazla vaktini almaz¹⁴⁸.

Ragıp Kemal Bey, her ne kadar yapılan çalışmaları takdir etse ve Kasaba için "şirin", "büyük ve mamur" ifadelerini kullansa da gerçekte tespit ettiği sorunlar hiç de az değildir. Kasaba da tıpkı Alaşehir gibi bir sorunlar yumağı içindedir.

Öncelikle halk ekonomik zorluklar içinde kıvrınmaktadır. Zaten İstiklal Harbi sonrasında evleri barkları yanmış yıkılmıştır. Bunları toparlamak için borçlanan halk son yıllarda hastalık, kuraklık gibi afetlerle karşı karşıya kalmış bir de fiyatların düşmesi borçları ödenemeyecek hale getirmiştir. Bir üzüm memleketi olan Turgutlu'da beş yıldır üreticinin yüzü gülmemektedir. Bir önceki yıl üretim yeniden yükseldiği halde daha önceki zararlarını kapatamadıkları için borç batağında dırlar. Ne tütün, ne koza, ne de afyon para etmektedir. Üstelik bunların da üretimi de iyice düşmüştür. Üretilen buğday ise ancak Kasaba halkının tüketimine yetmektedir. Mahsulünü hacizden kurtarmak isteyenler, ürünlerini kaçak ve ucuz olarak piyasaya sürdüklerinden istemeden de olsa piyasayı daha da düşürmektedirler. Kooperatif olmadığı gibi bunun kurulması için gereken sermaye ve bilgi de yoktur¹⁴⁹.

Kasaba'nın sorunları bunlarla da sınırlı değildir. 12 yataklı ve 1700 lira bütçeli hastane yetersizdir. Kadrosunda doktorlardan başka kimse yoktur¹⁵⁰. Hükümet Konağı henüz yapılmadığından resmi daireler dağınık biçimde kiralarda hizmet vermekte ve kiralara 3300 lira ödenmektedir. Belediyenin itfaiyesi sadece eski sistem tulumbadan ibarettir. Su işi yüzünden Belediye Başkanı'na dava açılmış, başkan beraat etmişse de yerine vekâleten Umumî Meclis Azası Zühtü Bey getirilmiştir. Bu arada, 109.000 liraya ihale edilen su işi de henüz bitmemiştir. Boruların döşenmesine devam edilmektedir. Kaza merkezinde elektrik yoktur. Sadece Kırkağaçlılar fabrikasından alınan elektrikle "mümkün mertebe" aydınlanma

¹⁴⁵Ragıp Kemal, "Salihli iki sene içinde çok değişti", *Akşam*, 5 Mayıs 1933, s. 10.

¹⁴⁶Ragıp Kemal, "Kasabada çok çalışkan bir gençlik var", *Akşam*, 3 Mayıs 1933, s. 8; Ragıp Kemal, "Büyük ve mamur bir şehir: Kasaba", *Akşam*, 6 Mayıs 1933, s. 7.

¹⁴⁷Ragıp Kemal, "Büyük ve mamur bir şehir: Kasaba", *Akşam*, 6 Mayıs 1933, s. 7.

¹⁴⁸Ragıp Kemal, "Büyük ve mamur bir şehir: Kasaba", *Akşam*, 6 Mayıs 1933, s. 7.

¹⁴⁹Ragıp Kemal, "Büyük ve mamur bir şehir: Kasaba", *Akşam*, 6 Mayıs 1933, s. 7; Ragıp Kemal, "Üzüm fiatlerinin düşmesinin sebebi nedir?", *Akşam*, 7 Mayıs 1933, s. 7.

¹⁵⁰Ragıp Kemal, "Kasabada çok çalışkan bir gençlik var", *Akşam*, 3 Mayıs 1933, s. 8.

sağlanabilmektedir ve belediye ancak su işinin tamamlanmasından sonra elektrik işine bakabilecektir¹⁵¹.

Bu sorunlar yumağının içindeki Kasaba'da iyi şeyler de olmaktadır ve gördüğü manzara karşısında Ragıp Kemal Bey oldukça memnundur. Bir akşam Nazif Bey'in yönetimindeki 120 kişilik bir "Yurt"a konuk olur. Gazetede ki basım hatası sebebiyle adı belirsiz kalan bu "Yurt" musiki, spor, temsil ve irşat kollarında faaliyet yürütmektedir. Ayrıca "mükemmel" ve "muazzam" bir bandosu vardır. "Yurt"un üyeleri arasında karikatürden müziğe, futboldan edebiyat ve tiyatroya kadar geniş bir yelpazede yeteneğe sahip gençler vardır. Muhabirin "cumhuriyet çocukları" olarak nitelediği bu topluluk yakında "Mete" piyesini sahnelemek için çalışmakta ancak sahneye çıkacak ve kız rolünde oynayacak bir bayan bulamamaktadır. Ragıp Kemal Bey bu durum karşısındaki üzüntüsünü "ne yazık..." sözleriyle ifade etmektedir¹⁵².

Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma

Önce işgal, sonra yangın ve talan daha sonra da ekonomik krizle yüz yüze kalan Manisa halkı, bu zor yıllarda kenetlenmiş ve birbirlerinin dertlerine derman olmak için kolları sıvamış görünmektedir. Ragıp Kemal Bey yazılarında kimi zaman bu konuya da değinir. Aktardığı yardım faaliyetlerinin başında fakir çocuklara yapılan yardımlar gelmektedir. Yardımların hemen hemen tamamının Himayietfal ve okullarda oluşturulan himaye heyetleri eliyle yapıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim Alaşehir'in merkezinde yer alan okulda fakir öğrencilere gerek okulun himaye heyeti de gerekse Himayietfal tarafından yardım edilmektedir¹⁵³. Soma merkezdeki okulun öğrencilerinin %20'si fakir durumdadır ve Soma Başmuallimi Lütfi Bey bunlara yardım etmek için gereken tedbirleri almıştır¹⁵⁴. Kırkağaç'a bağlı Bakır köyünde ise şehit ve fakir çocuklarına bakılmaktadır¹⁵⁵. Ancak bu yardımların içeriği net değildir.

Kula, Kasaba ve Akhisar'daki yardım faaliyetleri hakkında ise daha ayrıntılı bilgilere yer verilmiştir. Örneğin Kula'da mektep muallimleri tarafından oluşturulan himaye heyeti, Kula halkının desteğiyle, iki okuldaki 70 fakir çocuğa her gün öğle zamanlarında sıcak yemek yedirmektedir. Ayrıca sınıf kumbaralarında toplanan paralarla kimsesiz ve fakir çocuklar için rubalar yaptırılmaktadır¹⁵⁶. Kasaba'da da Müddeiumumî Nazif Bey'in öncülüğündeki himaye heyetleri aynı tarzda yardım faaliyetlerini sürdürmektedir. Bir önceki şeker bayramında 250 çocuk baştan ayağa giydirilmiştir. Himayietfal'in yeni heyeti her gün 20 çocuğa sıcak yemek yedirmektedir¹⁵⁷. Akhisar'da ise Umumî Meclis üyelerinden Eczacı Esat Beyin başkanlığında iki seneden beri faaliyet yürüten Himayietfal aktif çalışmalarıyla memlekete hizmet etmektedir. Bir yıl önce 160 çocuk giydirmiş olan heyet, hali hazırda 24 fakir çocuğa her gün yemek vermekte ve altışar çocuklu iki aileye de ayrıca iâşe yardımı yapmaktadır. Bu heyet sayesinde şehit çocuklarının gözyaşlarıyla dolaşmasına izin verilmemiştir¹⁵⁸.

Ragıp Kemal Bey bu kurumsal yardımların dışında, zenginlere örnek olması için bireysel yardım çabalarına da yer vermiştir. Bunlardan Kula ziyareti sırasında tanıştığı ve oldukça renkli bir kişilik olan Emekli Binbaşı Refik Bey, eczanesine çırak aldığı iki yetim kardeşin eğitim masraflarını üstlenmiştir. Bu kardeşlerden büyük

¹⁵¹Ragıp Kemal, "Büyük ve mamur bir şehir: Kasaba", *Akşam*, 6 Mayıs 1933, s. 7.

¹⁵²Ragıp Kemal, "Kasabada çok çalışkan bir gençlik var", *Akşam*, 3 Mayıs 1933, s. 8.

¹⁵³Ragıp Kemal, "Maden suyu bol bir kasaba Alaşehir", *Akşam*, 4 Mayıs 1933, s. 7.

¹⁵⁴Ragıp Kemal, "Somada bu sene büyük bir bolluk var", *Akşam*, 30 Mart 1933, s. 13.

¹⁵⁵Ragıp Kemal, "Bravo Bakırköyünün uyanık ahalisine..", *Akşam*, 11 Nisan 1933, s. 10.

¹⁵⁶Ragıp Kemal, "Küçük bir kasabada 150 kunduracı, 100 terzi!", *Akşam*, 25 Nisan 1933, s. 10.

¹⁵⁷Ragıp Kemal, "Kasabada çok çalışkan bir gençlik var", *Akşam*, 3 Mayıs 1933, s. 8.

¹⁵⁸Ragıp Kemal, "Türkiyenin en ticaretgâh kazası: Akhisar", *Akşam*, 12 Nisan 1933, s. 7.

olanı öğretmen okulundan mezun olarak Milâs taraflarında öğretmenliğe başlamıştır. Küçük kardeş Abdullah Efendi ise Balıkesir Lisesi'nin 9. sınıfında öğrencidir. Cuma günleri de Refik Bey'den aldığı talimat doğrultusunda, Balıkesir'de Azmi Bey'in eczanesinde çıraklık yapmaktadır¹⁵⁹. Manisa'da kereste tüccarlığı yapmakta olan Maksut Bey ise şehit çocuklarıyla kimsesiz yavrulara şefkat elini uzatmış, 70 çocuğu iç çamaşırlarına kadar giydirmiştir¹⁶⁰.

Yukarıdaki yardımlaşma örneklerinin yanı sıra Kırkağaç'ta Tayyare Şubesi'nin aktif olarak çalıştığı anlaşılmaktadır. Toplanan yardımlarla ikinci bir tayyare alınmak üzeredir. Ayrıca bir de Tayyare Şubesi binasının yapılmasına karar verilmiştir¹⁶¹.

Sosyal Yaşam

1933 yılı itibarıyla –henüz yeni açılmış olmasına rağmen- Manisa Halkevi, kentteki aydın ve memurlarının sürekli vakit geçirdikleri bir merkez halindedir¹⁶². Vilâyet merkezinde biri Halkevi'nde diğeri de Gazi Mektebi'nde olmak üzere iki ayrı çay partisine katılan muhabirin verdiği bilgilere göre bu partilerin kentin asker-sivil bürokrat ve memur zümresinin kaynaştığı, sosyalleştiği etkinlikler olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin Maarif Müdürü Hilmi Bey'in gözetiminde Gazi Mektebi'nde hazırlanmış olan çay eğlencesine misafir olarak Manisa'da bulunan Kolordu Kumandanı Mustafa Paşa ile birlikte Fırka Kumandanı Mümtaz ve Liva Kumandanı Şevki ve Nuri paşalarla Vali Fuat Bey, Umumî Meclis âzaları, birçok davetliler ve birçok aile katılmışlardı¹⁶³. Bütün öğretmenler misafirlerini büyük bir nezaketle ağırlamışlar, öğretmenlerden oluşan musiki takımı bir konser vermiş, ardından düzenlenen oyun ve eğlencelerle gece yarısına kadar hoşça vakit geçirilmiştir¹⁶⁴.

Bazı kazalarda da memurların sosyal yaşamına değinen muhabir Kula'da Halk Fırkası binasında Muallimler Birliği için bir daire ayrıldığını ve fırka kitaplığının bu birliğin emrine verildiği bilgisini aktarmaktadır. Yine Kula'da öğretmenler perşembe günleri maarif memurunun nezaretinde toplanarak mesleki konferanslarla meşgul olmaktadır¹⁶⁵. Salihli'deki "Askerî mahfel"de de haftanın bir gecesinde aile toplantıları yapılmakta ve iki gece de halka açık konferanslar verilmektedir¹⁶⁶.

Ragıp Kemal Bey'in verdiği bilgilere göre Kırkağaç, Kula, Salihli ve Alaşehir'de spor kulüplerinin faaliyette olduğu görülmektedir. Kırkağaç'taki Yıldız Spor Kulübü¹⁶⁷ ile Kula'daki Gençler Birliği ve Şafak Spor Kulübü¹⁶⁸ Halk Fırkası'nın himayesindedir. Bu kulüplerin hangi dalda faaliyet yürüttüklerine dair doğrudan bir bilgi olmasa da Ragıp Kemal Bey'in Kula'daki takımların Alaşehirliyle maç yaparak yenildikleri bilgisini vermesi akla futbolu getirmektedir¹⁶⁹. Kırkağaç'ın İlyaslar köyünde faaliyette olan bir spor kulübü ise maçlar yapmakla birlikte ayrıca av, güreş ve binicilik sporlarına da yönelmiştir¹⁷⁰.

¹⁵⁹ Ragıp Kemal, "Kulada Belediye işleri ve tütün satışı", *Akşam*, 26 Nisan 1933, s. 8.

¹⁶⁰ Ragıp Kemal, "Manisada yeni bir hastaneye ihtiyaç var", *Akşam*, 23 Nisan 1933, s. 10; Ragıp Kemal, "Manisada yeni bir hastaneye ihtiyaç var", *Akşam*, 8 Mayıs 1933, s. 10.

¹⁶¹ Ragıp Kemal, "Çok şirin ve temiz bir kasaba: Kırkağaç", *Akşam*, 3 Nisan 1933, s. 10.

¹⁶² Ragıp Kemal, "Eski Manisanın yerinde yepyeni bir şehir", *Akşam*, 18 Nisan 1933, s. 10.

¹⁶³ Ragıp Kemal, "Eski Manisanın yerinde yepyeni bir şehir", *Akşam*, 18 Nisan 1933, s. 10.

¹⁶⁴ Ragıp Kemal, "Eski Manisanın yerinde yepyeni bir şehir", *Akşam*, 18 Nisan 1933, s. 10.

¹⁶⁵ Ragıp Kemal, "Küçük bir kasabada 150 kunduracı, 100 terzi!", *Akşam*, 25 Nisan 1933, s. 10.

¹⁶⁶ Ragıp Kemal, "Salihli iki sene içinde çok değişti", *Akşam*, 5 Mayıs 1933, s. 10.

¹⁶⁷ Ragıp Kemal, "Kırkağaçta 6 ay içinde görülen mühim işler", *Akşam*, 4 Nisan 1933, s. 10.

¹⁶⁸ Ragıp Kemal, "Kulada Belediye işleri ve tütün satışı", *Akşam*, 26 Nisan 1933, s. 8.

¹⁶⁹ Ragıp Kemal, "Kulada Belediye işleri ve tütün satışı", *Akşam*, 26 Nisan 1933, s. 8.

¹⁷⁰ Ragıp Kemal, "Kırkağaçta 6 ay içinde görülen mühim işler", *Akşam*, 4 Nisan 1933, s. 10.

Geçmişten Günümüze Manisa

İki yıl önceki gezisinde Salihli’de iki spor kulübünün faaliyet yürütmekte olduğu bilgisini veren Ragıp Kemal Bey, 1933’teki gezisi sırasında bunun Salihli’nin “müzmin dertlerinden biri” olduğunu söyler. Bu kulüpler sebebiyle Salihli’de dedikodular asla eksik olmamış ve şehrin havası bozulmuştur. Sonunda kaymakam beyin öncülüğünde ikilik son bulmuş ve bu kulüpler Salihli Gençleri adıyla bir çatı altında birleşmişlerdir. Kurdukları 24 kişilik bando ise vilâyet çapında eşsizdir¹⁷¹.

Gezileri sırasında Ragıp Kemal Bey’i hayran bırakan sosyal kulüplerden biri Turgutlu’daki bir “Yurt”tur ve muhabir izlenimlerini şöyle anlatmaktadır:

“Burada toplanan gençlerin her biri büyük bir aşk ile muhtelif cephelerde vazifeler almışlardır. Bu cumhuriyet çocuklarının içinde çok değerli artist ve sanatkârlar da vardır. Meselâ: Hamit bey namındaki genç karikatür, resim ve temsil sanatlarında pek kuvvetli olduğu gibi Halil ağabey denilen delikanlı da klarnet ve futbolda, Kemal bey resimde, Niyazi Hicran bey de şiirde, Hasan bey güzel yazılar yazmak, keman çalmak ve resim yapmakta şöhret almışlardır.

Bu emsalsiz çocukların hepsi de ilk tahsilden geçmiş ve fitrî zekâları sayesinde bu sanatlarda iştihar eylemişlerdir!

Niyazi Hicran B. ismindeki genç ilk mektepten mezun olduğu halde bir istidadı fevkalâde ile şiirler yazmış ve bunu kitap halinde bastırarak bir tanesini de bana vermiştir. Şimdi bu ateşin genç köy kâtibi sıfatile aziz yurduna hizmet eylemektedir.

Yurt, temsiller vermek suretile halkın irşadına çalışmaktadır. Yakında (Mete) piyesi verilecekse de kız rolünü yapacak bir hanım bulamamaktadırlar, ne yazık...

Yurdun şimdilik mevcudu (120) dir. Bunlar gruplara ayrılarak musiki, spor, temsil ve irşat cephelerinde faaliyet göstermektedirler. Yurdun mükemmel ve muntazam bir bandosu da vardır”¹⁷².

Kula’yı eğlence hayatı açısından son derece kısır bulan Ragıp Kemal Bey, bu kanaatini kazada Halk Fırkası’na ait bir sinemanın ramazan ayında işlemiş, sonradan da kapanmış olmasına bağlar¹⁷³. Ancak Kula’daki keklik avı merakına değinmeden de geçemez. Verdiği bilgilere göre soğuk havalara aldırmaksızın uzak dağlara giden Kulalı avcılar, keklik avlamak için yanlarında getirdikleri kafes içindeki bir kekliği kullanırlar. Kafesi yüksekçe bir yere asarak on metre uzağına saklanırlar. Kafesteki keklik ötmeye başlayınca, çevredeki keklikler kıskanarak onu dövmek/öldürmek üzere harekete geçince pusudaki avcı keklikleri vurur. Kaza çapında bolca avlanan kekliklerin bir kısmı Kula’da tüketilir, çoğunluğu da hemen İzmir’e gönderilir¹⁷⁴.

Kula’da olduğu gibi Akhisar’da da sinema yeterince ilgi görmemiştir. Oysa Tayyare Cemiyeti burada şirin ve kullanışlı bir sinema binası yaptırmıştır. Salonu kiralayan şahıs değerli filmler getirirse de sinema ilk gece haricinde üç beş kişi ile kapılarını kapamaktadır¹⁷⁵. Salihli’de ise tersi bir durum söz konusudur. Tiyatro binası elverişli olmadığı halde burada sinema ve kumpanyalar eksik olmamaktadır¹⁷⁶.

Altyapı Hizmetleri

Yol, su, elektrik gibi altyapı hizmetleri Ragıp Kemal Bey’in gittiği yerlerde dikkat ettiği şeylerin başında gelmektedir. İlginçtir ki 1933 yılı itibariyle Manisa il merkezinde elektrik sorunu çözülememişken¹⁷⁷ bazı kazalarda hatta bir köyde¹⁷⁸

¹⁷¹ Ragıp Kemal, “Salihli iki sene içinde çok değişti”, *Akşam*, 5 Mayıs 1933, s. 10.

¹⁷² Ragıp Kemal, “Kasabada çok çalışkan bir gençlik var”, *Akşam*, 3 Mayıs 1933, s. 8.

¹⁷³ Ragıp Kemal, “Kulada Belediye işleri ve tütün satışı”, *Akşam*, 26 Nisan 1933, s. 8.

¹⁷⁴ Ragıp Kemal, “Kula civarında kaplıca ve güzel maden suları”, *Akşam*, 28 Nisan 1933, s. 4.

¹⁷⁵ Ragıp Kemal, “Akhisar’daki ziraî kredi kooperatifleri çoğalıyor”, *Akşam*, 16 Nisan 1933, s. 10.

¹⁷⁶ Ragıp Kemal, “Salihli iki sene içinde çok değişti”, *Akşam*, 5 Mayıs 1933, s. 10.

¹⁷⁷ Ragıp Kemal, “Manisanın su ihtiyacı esaslı surette hallediliyor”, *Akşam*, 21 Nisan 1933, s. 10.

¹⁷⁸ Ragıp Kemal, “Bravo Bakırköyünün uyanık ahalisine..”, *Akşam*, 11 Nisan 1933, s. 10.

elektrik hizmetleri daha iyi durumdadır. Örneğin Kırkağaç'ta belediyenin malı olan elektrik oldukça kuvvetlidir ve sabaha kadar yanmaktadır. Kilovatı azami 30 kuruş ise de daire ve müesseselere 10 kuruştan verilmektedir¹⁷⁹. Akhisar'da ise eski elektrik motorunun yerine 92 beygirlik bir motor alınmış böylece şehrin elektrik aydınlatması düzgün ve memnuniyet verici bir hale gelmiştir. Eskiden 110 olan abone sayısı 300'ü geçmiştir. Hatta bu sayının 1000'e yükseleceği tahmin edilmektedir¹⁸⁰. Soma'da elektrik sistemi iki buçuk yıl önce yapılmış ancak elektrik motorunun 1400 liralık borcu görevdeki Belediye Başkanı Ahmet Bey zamanında ödenebilmiştir¹⁸¹.

Olumlu örneklerin yanı sıra elektrik işlerinin aksak gittiği yerler de vardır. Örneğin Kula'nın merkezinde 250 kadar elektrik abonesi varsa da varsa da belediye bu işten zarar etmekte olduğundan işin bir şirkete devrine karar verilmiştir. Şebeke de iyi durumda değildir. Bunun yeniden yapılması ve motorun değiştirilmesi için belediyenin parası da yoktur¹⁸². Daha kötü durumda olan Kasaba (Turgutlu) ise tıpkı Manisa il merkezi gibi elektrikten neredeyse tamamen yoksundur. Projesi hazırlanmış ve onay için bakanlığa gönderilmiş ise de belediye ancak su işini tamamladıktan sonra elektrik işiyle ilgilenebilecektir. Bununla beraber Kasaba, Kırkağaçlılar fabrikasından alınan elektrikle "mümkün merteye" aydınlatılmaktadır¹⁸³. Eşme'nin durumu Kasaba kadar bile değildir. Aydınlatma yoktur ve her taraf karanlıktır¹⁸⁴.

Manisa'da kimi zaman karayoluyla kimi zaman da trenle yolculuk eden muhabir bazen yollar konusuna da bilgi vermiştir. 1931 yılındaki Salihli gezisi sırasında şunları aktarır:

*"Salihlide ... köy yolları oldukça iyidir. Yazın her tarafa seyrü sefer kabil ise de kışın buna imkân yoktur. Gürdüs ve Demirci şoseleri harap ve türap olduğundan kışın buralarla muvasala münkati olmaktadır. Alaşehir çayı üzerindeki (Taytan) köprüsü harap olduğu için çaydan geçmek ve azgın Gediz taşıdığı zaman kayıklarla muvasalayı temin eylemek mecburiyeti vardır"*¹⁸⁵.

1933 yılında ise daha olumlu örnekler satırlara yansımıştır. Örneğin Soma'da istasyonla kaza merkezi arasındaki yol çok hoştur ve sarsılmadan kasabaya ulaşmak mümkündür¹⁸⁶. Yine, bir mahrumiyet bölgesi olan Eşme'nin en azından yollar açısından iyi durumda olduğu anlaşılmaktadır. Köy yollarının beşte dördü yapılmıştır. Elvanlar İstasyonu ile kaza merkezi arasındaki 6,5 km'lik işlek şose de iki amelenin daima tamiratla uğraşılıyor olmasından dolayı "yumurta sarısı gibi muntazam"dır¹⁸⁷. Ancak muhabirin Akhisar Hapishanesi'ni ziyareti sırasında mahkûmların büyük bir kısmının "yol parası"ndan dolayı içeride olduğunu belirtmesi¹⁸⁸ yol yapım işlerinin kimi vatandaşlar için ağır bedelleri olduğuna işaret etmektedir.

1930'lu yılların başlarında Manisa Vilâyeti'nin birçok yerinde sağlıklı, temiz ve lezzetli içme suyuna ulaşımın sorun olduğu görülmektedir. Özellikle Kula, Eşme, Alaşehir ve Selendi'de halk ciddi bir susuzluk soruyla karşı karşıyadır. Buna rağmen

¹⁷⁹ Ragıp Kemal, "Kırkağaçta mühim imar faaliyeti göze çarpıyor", *Akşam*, 8 Nisan 1933, s. 10.

¹⁸⁰ Ragıp Kemal, "Türkiyenin en ticaretgâh kazası: Akhisar", *Akşam*, 12 Nisan 1933, s. 7.

¹⁸¹ Ragıp Kemal, "Soma, insanı çeken çok şirin bir kasabadır", *Akşam*, 29 Mart 1933, s. 10.

¹⁸² Ragıp Kemal, "Kulada Belediye işleri ve tütün satışı", *Akşam*, 26 Nisan 1933, s. 8.

¹⁸³ Ragıp Kemal, "Büyük ve mamur bir şehir: Kasaba", *Akşam*, 6 Mayıs 1933, s. 7.

¹⁸⁴ Ragıp Kemal, "Eşmenin Elvanlar istasyonuna nakli lâzım", *Akşam*, 30 Nisan 1933, s. 4.

¹⁸⁵ R.K., "Salihli gün geçtikçe eski halini buluyor", *Milliyet*, 3 Temmuz 1931, s. 5.

¹⁸⁶ Ragıp Kemal, "Soma, insanı çeken çok şirin bir kasabadır", *Akşam*, 29 Mart 1933, s. 10.

¹⁸⁷ Ragıp Kemal, "Eşme kazası merkezi Elvanlara nakledilmelidir", *Akşam*, 2 Mayıs 1933, s. 10.

¹⁸⁸ Ragıp Kemal, "Akhisar'daki ziraî kredi kooperatifleri çoğalıyor", *Akşam*, 16 Nisan 1933, s. 10.

ufukta herhangi bir çözüm de görünmemektedir. Diğer yandan bazı yerlerde halkı suya kavuşturmanın öncelikli hedef olarak belirlendiği yerler de vardır. Örneğin vilâyet merkezinde 19 kaynaktan toplanan güzel bir suyun şehre getirilmesi için 267.450 lira bedelle ihale yapılmış ve azami bir sene içerisinde suyun şehre getirilmesi için çalışmalara başlanmıştır¹⁸⁹. Suyun yetersiz olduğu Kırkağaç'ta da 10 kilometre uzaktaki Kocasu denilen ve 24 kaynaktan toplanan tatlı bir suyun getirilmesi için çalışmalar sürmektedir¹⁹⁰. Kasaba'da ise 109.000 liraya ihale edilen su işi henüz bitmediği gibi, bu iş belediye başkanını koltuğundan etmiştir¹⁹¹.

Telefonla ilgili ise çok daha az bilgiye rastlanmaktadır. Sadece Kırkağaç'ta kaymakamın 15 köye telefon için tahsisat koydurduğu muhabirin notlarına yansımıştır¹⁹².

1933'te Ekonomik Sorunlar ve Kuruluşlar

Ragıp Kemal Bey her ne kadar fırsat buldukça iyimser tablolar çizmeye eğilimliyse de gördüğü kötü manzaralara kayıtsız kalmamış ve bunları da detaylı biçimde okuyucusuyla paylaşmıştır. 1933 yılındaki gezisinde, gerek ekonomik çeşitlilik gerekse de alternatif tarım ürünleri sebebiyle ekonomik kriz karşısında fazla sarsılmayan Kırkağaç'a geniş yer ayırmış, okuyucunun yüreğine su serpecek haberlere yer vermiştir. Ancak bu istisnai bir örnektir. Zira Manisa'yı konu alan gezi yazıları toplu olarak değerlendirildiğinde, satırlara yansıyan ekonomik göstergelerin pek de iç açıcı olmadığı görülmektedir. Öncelikle Manisa Vilâyeti'nde 1931 yılında 1.400.000 lira geliri¹⁹³ olan hususî muhasebenin 1933 yılındaki geliri 820,000 liraya¹⁹⁴ gerilemiştir. Muhabir her ne kadar 820,000 liranın "*mühim bir para*" olduğunu söylese de bütçenin daraldığı ve yatırımların yavaşladığı açıktır. Nitekim eski para bolluğu olmadığından ve gelirin azlığından dolayı vali yeni bir hastane yapımına imkân olmadığını açıklamıştır¹⁹⁵.

Özellikle üzüm ve tütün gibi Manisa ekonomisinin bel kemiğini oluşturan iki kalede işler hiç iyi değildir. Kırkağaç, Alaşehir ve Kasaba'daki izlenimlerini aktarırken üzüm üreticisinin durumunu mercek altına alan Ragıp Kemal Bey şu tespitlerde bulunur:

Son yıllardaki afetler¹⁹⁶ ve fiyat düşüşünden dolayı üzüm üreticileri fakirleşmiştir¹⁹⁷. Bir önceki yıl bereketli geçmişse de son beş yılın getirdiği zarar ve borçları telafi etmek mümkün olamamıştır¹⁹⁸. Ege bölgesinde 48.400.000 okka üzüm üretildiği halde rençperin elinde 10.000.000 okka üzüm kalmıştır. Kırkağaç'ta üretilen 1.000.000 okka üzümün 200.000 okkası, Kasaba'da üretilen 62.000 çuval üzümün ve 9000 çuvalı satılamamıştır. Eskiden âlâ üzümler 60'a ve en adileri ise 20 kuruşa satılırken¹⁹⁹sezon başında 25 kuruş olmuş sonra da 10-15 kuruşa kadar

¹⁸⁹ Ragıp Kemal, "Manisanın su ihtiyacı esaslı surette hallediliyor", *Akşam*, 21 Nisan 1933, s. 10.

¹⁹⁰ Ragıp Kemal, "Çok şirin ve temiz bir kasaba: Kırkağaç", *Akşam*, 3 Nisan 1933, s. 10.

¹⁹¹ Ragıp Kemal, "Büyük ve mamur bir şehir: Kasaba", *Akşam*, 6 Mayıs 1933, s. 7.

¹⁹² Ragıp Kemal, "Kırkağaçta 6 ay içinde görülen mühim işler", *Akşam*, 4 Nisan 1933, s. 10.

¹⁹³ Ragıp Kemal, "Ovası geniş ve münbit bir şehir: Manisa", *Milliyet*, 30 Haziran 1931, s. 5.

¹⁹⁴ Ragıp Kemal, "Manisada yeni bir hastaneye ihtiyaç var", *Akşam*, 23 Nisan 1933, s. 10.

¹⁹⁵ Ragıp Kemal, "Manisada yeni bir hastaneye ihtiyaç var", *Akşam*, 23 Nisan 1933, s. 10.

¹⁹⁶ Örneğin Kasaba'da bu afetlerden dolayı rekolteüç seneden dörtte bire inmiştir: Ragıp Kemal, "Üzüm fiatlerinin düşmesinin sebebi nedir?", *Akşam*, 7 Mayıs 1933, s. 7.

¹⁹⁷ Ragıp Kemal, "Maden suyu bol bir kasaba Alaşehir", *Akşam*, 4 Mayıs 1933, s. 7.

¹⁹⁸ Ragıp Kemal, "Büyük ve mamur bir şehir: Kasaba", *Akşam*, 6 Mayıs 1933, s. 7.

¹⁹⁹ Ragıp Kemal, "Üzüm fiatlerinin düşmesinin sebebi nedir?", *Akşam*, 7 Mayıs 1933, s. 7.

gerilemiştir. En yükseği borsada 18 kuruşa satılmaktadır²⁰⁰. Üstelik üzüm fiyatları düştüğü halde, amele yevmiyesi düşmemiş 40-50 kuruşa kalmaya devam etmiştir²⁰¹.

Üzüm fiyatlarındaki düşüşün önemli bir sebebi piyasadaki aşırı arzdir. Eskiden üzümü iki sene elde bekleterek değerinden satmak âdet iken artık böyle bir şey kalmamıştır. Çünkü borç batağında olan pek çok üretici, üzümlerini bankaların ve alacaklıların hacizlerinden kurtarmak için kaçırmakta, mallarını ucuz olarak piyasaya arz etmektedir. Kooperatif ve bankaların elindeki üzümler de buna eklenince fiyatlar aşırı şekilde düşmüştür. Eskiden İzmir Borsası'nda günlük azami 3000 çuval üzüm satılırken 1933 yılında bu satış günlük 14.000 çuvala kadar çıkmıştır ki bu da fiyatların 8 kuruşa kadar düşmesine neden olmuştur. Tabii üreticinin borçlu hali ve teşkilatlanamamış olması İzmir'deki bazı ihracat tüccarının işine gelmiş, tüccarlar bu durumdan yararlanmışlardır²⁰².

Üzüm piyasasındaki bu olumsuz hava, arazi fiyatlarına da yansımıştır. Örneğin 45.000 dönüm bağın olduğu Kasaba'da eskiden dönümü 500-1000 lira olan bağlar artık bağ sahipleri ve icra tarafından 50-100 liraya satılmaktadır. Yine aynı kazada eskiden beş dönüm bağ sahibi bir aile iyi bir hayat sürebilirken artık bu mümkün görünmemektedir²⁰³.

Ragıp Kemal Bey yaptığı incelemeler ve görüşmeler sonrasında üzüm üreticisinin sorunlarına şu çareleri önermektedir²⁰⁴:

1-Ülke içerisinde üzüm tüketimi sağlanmalıdır. Bu amaçla yatılı okullara ve orduya üzüm verilmelidir. Tahin helvası da şekerden değil, üzüm öz suyundan yapılmalıdır.

2-Üzüm ihracatının da umumî takasa dâhil edilmesi gerekir. Bu usul zeytinyağlarında uygulanmış ve üreticiler okka başına 40 para fayda görmüşlerdir.

3-İnhisarlar İdaresi, her ne kadar doğrudan alım yapıyorsa da bu son derece sınırlıdır. Eğer İnhisarlar İdaresi, müteahhitleri aradan çıkarıp doğrudan doğruya üreticiden alım yaparsa okka başına aracılardan cebine giren 3-4 kuruş üreticinin cebine girmiş olur.

1930'ların başlarında tıpkı üzüm üreticileri gibi tütün üreticileri de zor yıllar geçirmektedir. O yıllarda Türkiye'de tütün ekimi açısından İzmir ve Samsun'dan sonra üçüncü sırada yer alan Manisa satış açısından on birinci sıradadır. Yalnız merkez Manisa kazasının senelik tütün mahsulü 1.000.000 kilodur. 1931 yılında tütün rekoltesi 6.000.000 kiloyu bulmuş, tütünün dengi 3 liraya kadar satılmıştır. Tütün fiyatlarındaki bu aşırı düşüş sonucunda pek çok kişi tütüncülüğten vazgeçmiş ve üzerine 1932 yılındaki kuraklık da eklenince rekolte 2.500.000 kiloya düşmüştür²⁰⁵.

Manisa'daki tütün üretiminin bel kemiğini oluşturan Akhisar'daki üretimin beş yıllık seyri ise şöyledir²⁰⁶:

1928 senesinde tütün rekoltesi :	4.170.000
1929 " " " :	1.300.000
1930 " " " :	2.500.000

²⁰⁰Ragıp Kemal, "Kırkağaçta bir hükümet binasına ihtiyaç var", *Akşam*, 9 Nisan 1933, s. 10; Ragıp Kemal, "Üzüm fiyatlarının düşmesinin sebebi nedir?", *Akşam*, 7 Mayıs 1933, s. 7.

²⁰¹Ragıp Kemal, "Maden suyu bol bir kasaba Alaşehir", *Akşam*, 4 Mayıs 1933, s. 7.

²⁰²Ragıp Kemal, "Üzüm fiyatlarının düşmesinin sebebi nedir?", *Akşam*, 7 Mayıs 1933, s. 7.

²⁰³Ragıp Kemal, "Üzüm fiyatlarının düşmesinin sebebi nedir?", *Akşam*, 7 Mayıs 1933, s. 7.

²⁰⁴Ragıp Kemal, "Maden suyu bol bir kasaba Alaşehir", *Akşam*, 4 Mayıs 1933, s. 7; Ragıp Kemal, "Kırkağaçta bir hükümet binasına ihtiyaç var", *Akşam*, 9 Nisan 1933, s. 10.

²⁰⁵Ragıp Kemal, "Manisada yeni bir hastaneye ihtiyaç var", *Akşam*, 8 Mayıs 1933, s. 10.

²⁰⁶Ragıp Kemal, "Türkiyenin en ticaretgâh kazası: Akhisar", *Akşam*, 12 Nisan 1933, s. 7.

Geçmişten Günümüze Manisa

1931 “ “ “ : 1.800.000

1932 “ “ “ : 1.500.000

Kasaba’da da önceden 600.000 kilo kadar tütün üretilirken son yıllarda 100.000’e kadar düşmüştür. Bunun büyük bir kısmı satılmış olsa da 11.000 kilosu ambarlarda kalmıştır²⁰⁷.

Ragıp Kemal Bey’in tespitlerine göre tütüncülerin sorunları da Harbi Umumî yıllarına kadar dayanmaktadır. Muhabir uluslararası tütün piyasasındaki sıkıntının sebeplerini şöyle açıklar²⁰⁸:

1-Genel Harp yıllarında Çin ve Japon tütünleri Mısır piyasasını tutmuşlardır ve bu tütünlerin paketlerine “*Eddühanı Türkiye, mamulâtı Mısriye*” etiketi yapıştırılmıştır.

2- Genel Harp yıllarında büyük tütün stokları oluşmuştur.

3-Stokların depolama maliyeti yüksektir.

4-Almanya’daki Herr Şnor’un oluşturduğu tröst uluslararası piyasada etkilidir.

Muhabir yine de yeni tütün kanunu tasarısındaki mevzi ve mıntıka kısıtlamaları ile üreticiye getirilen kolaylıklar sayesinde tütün işinin ıslah edilmiş olacağından umutludur²⁰⁹. Ayrıca inhisarlar idaresinin aldığı tedbirler sonucunda 1933 yılında %30 ekim artışı sağlanmıştır. %50 civarında da ürün artışı beklenmektedir²¹⁰.

Ragıp Kemal Bey’in tespitlerine göre milli bankalar Manisa’daki ekonomik faaliyetlerin içinde aktif olarak rol almakta, kimi zaman verdikleri kredilerle kimi zaman da kredilerin geri ödemesini erteleyerek kriz döneminde halkta rahatlama sağlamaktadır²¹¹. Tabii Kasaba’da olduğu gibi pek çok köylünün borçlarını ödeyemeyip icralık olduğu durumlar da söz konusudur.

Soma ve Kula’da birer Ziraat Bankası şubesi vardır²¹². Eşme’deki Ziraat Bankası şubesi Alaşehir’e nakledilmiş olduğundan kaza bankasız kalmıştır²¹³. Salihli’de ise Ziraat Bankası’nın yanı sıra İzmir merkezli Esnaf ve Ahali Bankası’nın bir şubesi bulunmaktadır. Özellikle bu ikinci bankanın Salihli ekonomisine çok olumlu katkıları olmuştur²¹⁴.

Bankacılık konusunda en dikkat çekici yer ise Akhisar’dır. Zira burada dokuz yıl önce Mebus Reşat Bey’in öncülüğünde ve 500.000 lira sermayeyle bir Tütüncüler Bankası kurulmuştur. 1931 yılında sermayesini 1.000.000 liraya yükselten banka, Müdür Halil Bey’in bilgi, tecrübe ve saygınlığıyla Akhisar’da önemli işlere imza atmakta ve her türlü banka muamelesini yürütmektedir. Tütüncüler Bankası ayrıca Kırkağaç’ta da bir şube açmış, İzmir ve Soma’da da birer şube açmaya karar vermiştir. Bankanın tütüncülük konusunda istihbaratının çok kuvvetli olduğunu belirten Ragıp Kemal Bey, tütüncülükle meşgul olanlara bu bankanın bilgilerinden yararlanmalarını tavsiye eder. Tütüncüler Bankası ayrıca tütün ekenlerden oluşacak bir “*Tütün Müstahsiller Kooperatifi*” kurmak üzeredir.

²⁰⁷Ragıp Kemal, “Üzüm fiyatlarının düşmesinin sebebi nedir?”, *Akşam*, 7 Mayıs 1933, s. 7.

²⁰⁸Ragıp Kemal, “Türkiyenin en ticaretgâh kazası: Akhisar”, *Akşam*, 12 Nisan 1933, s. 7.

²⁰⁹Ragıp Kemal, “Türkiyenin en ticaretgâh kazası: Akhisar”, *Akşam*, 12 Nisan 1933, s. 7.

²¹⁰Ragıp Kemal, “Manisada yeni bir hastaneye ihtiyaç var”, *Akşam*, 8 Mayıs 1933, s. 10.

²¹¹Örneğin “*Kula’da halk bankaya borçlu iseler de borçlar geriye bırakılmaktadır*”: Ragıp Kemal, “Kula civarında kaplıca ve güzel maden suları”, *Akşam*, 28 Nisan 1933, s. 4.

²¹²Ragıp Kemal, “Somada bu sene büyük bir bolluk var”, *Akşam*, 30 Mart 1933, s. 13; Ragıp Kemal, “Kula civarında kaplıca ve güzel maden suları”, *Akşam*, 28 Nisan 1933, s. 4.

²¹³Ragıp Kemal, “Eşmenin Elvanlar istasyonuna nakli lâzım”, *Akşam*, 30 Nisan 1933, s. 4.

²¹⁴Ragıp Kemal, “Salihli iki sene içinde çok değişti”, *Akşam*, 5 Mayıs 1933, s. 10.

Kooperatifin nizamnamesi hazırlanmış ve İktisat Vekâleti'nin onayına hazır hale gelmiştir. Öte yandan Ziraat Bankası'nın şube müdürü İshak Bey de Akhisar'daki kooperatifleşmenin öncü isimlerindedir. İshak Bey iki yıl içerisinde yedi tane ziraî kredi kooperatifi kurmuştur. Ayrıca üreticiyi araçlardan kurtarıp doğrudan doğruya Avrupa fabrikalarına satış yapmak amacıyla bir satış kooperatifi üzerinde çalışmaktadır.

Akhisar'ın kooperatifleşmeye şiddetle ihtiyacı vardır. Zira komisyoncuların köylünün elinden 30 kuruşa aldığı tütünler İzmir'deki Amerikan kumpanyalarına yüksek kârla satılmaktadır. Ancak kurulacak kooperatifler komisyoncuların çıkarlarına zarar vereceği için çıkarları bozulanların kooperatifleşmeye engel olacağından da endişe edilmektedir. Ragıp Kemal Bey'e göre kooperatifleşme önce köylerde başlamalı ve mevziler kazanılmalıdır²¹⁵.

Kooperatifçiliğin emeklemeye başladığı yerlerden biri de Soma'dır. Memurların beş aydan beri faaliyette olan bir kooperatifi vardır. Kazada bir de ziraî kooperatif kurulması için çalışmalar başlamış ve ortakların yarısı kaydolmuştur²¹⁶.

Bu olumlu örneklerin aksine tarım üreticisinin hiç örgütlenemediği yerler de söz konusudur. Örneğin üzüm memleketi Kasaba'da üzüm için ne üretim ne de ihraç kooperatifi kurulabilmiştir. Ticaret Odası da kâğıt üzerinde kalmış elli tüccarın isimleri deftere yazıldığı halde 5.000-6.000 çiftçi kayıt dışı kalmıştır. Kasaba'da kooperatif kurulabilmesi için umut da yoktur. Zira kazada kooperatifçilik için birinci derecede lazım olan sermaye ile ikinci derecede lazım olan bilgi yoktur. Ragıp Kemal Bey'e göre bunun tek çıkış yolu Ziraat Bankası'na dayanarak bir kooperatif kurulması, ortakların uzun vadeyle borçlanması ve üzümlerini kooperatif dışında bir yere satmamasıdır²¹⁷.

Ragıp Kemal Bey'in Manisa ekonomisine dair tespitlerinden biri de İstanbul'dan Bandırma hattıyla İzmir'e kadar olan nakliyatta Bandırmalı komisyoncuların fiyatları yükseltiyor olmasıdır. Örneğin Bandırma'da vapurlar iskeleye yanaştıkları halde komisyoncular faturalara "*kayıp masrafı*" da eklemekte ve haksız kazanç elde etmektedirler. Eğer Seyrisefain İdaresi ile demiryolu idaresi işbirliği içerisinde çalışıp komisyoncuları aradan çıkarabilirlerse hem bu iki idare kazançlı çıkar hem de halk daha ucuza mal alabilir. Afyon hattında uygulanan bu yöntem ayrıca hem Anadolu hem de İstanbul tüccarının işine yarayacaktır²¹⁸.

Sonuç

1930'lu yılların başlarında Milliyet ve Akşam gazeteleri adına Manisa'yı ziyaret eden Ragıp Kemal Cantürk kelimenin tam anlamıyla küllerinden yeniden doğmakta olan bir vilâyetin ayağa kalkma çabalarına, zorluklarına ve umutlarına şahitlik etmiştir. Milli Mücadele sonunda yıkılıp yıkılan Manisa kolay olmasa da yeniden toparlanmaya başlamış gerek il merkezinde gerekse de bazı ilçelerde kayda değer adımlar atılmaya başlanmıştır. Bunların en somut örnekleri yeni yapılan bina, okul ve caddeler ile halk sağlığı çalışmalarıdır. Ancak hâlâ eğitim, sağlık ve altyapı konularında ciddi eksiklikler de söz konusudur. Değil cumhuriyet ideolojisinin taşıyıcısı okulların, en temel insani ihtiyaç olan suyun bile ulaştırılmadığı yerler vardır. Keza vilâyet merkezindeki hastane dahi sağlık dağıtmaktan uzak bir haldedir.

Her şeye rağmen tarımsal zenginliğiyle yaralarını sarma potansiyeli olan Manisa, 1920'lerin sonlarında kendini hissettirmeye başlayan ve giderek büyüyen

²¹⁵Ragıp Kemal, "Akhisar'daki ziraî kredi kooperatifleri çoğalıyor", *Akşam*, 16 Nisan 1933, s. 10.

²¹⁶Ragıp Kemal, "Somada bu sene büyük bir bolluk var", *Akşam*, 30 Mart 1933, s. 13.

²¹⁷Ragıp Kemal, "Üzüm fiyatlarının düşmesinin sebebi nedir?", *Akşam*, 7 Mayıs 1933, s. 7.

²¹⁸Ragıp Kemal, "Akhisar'daki ziraî kredi kooperatifleri çoğalıyor", *Akşam*, 16 Nisan 1933, s. 10.

Geçmişten Günümüze Manisa

ekonomik krizle ikinci bir darbe almıştır. Başta üzüm ve tütün olmak üzere ihraç mallarının fiyatları düşmüş, üzerine kuraklık vb. afetler de eklenince üreticiler perişan duruma düşmüştür. Her ne kadar bankalar tarafından desteklense ve kooperatiflerle organize edilmeye çalışılsa da pek çok çiftçi için durum hiç de iç açıcı değildir. Aksine pek çoğu borç girdabındadır. Alternatif ürünlerin ve iş olanaklarının bulunduğu yerler ise bu krizden nispeten az etkilenmiştir.

Ragıp Kemal Bey böyle zorlu bir süreçte Manisa'ya cansuyu işlevi gören insanlardan da sıkça söz etmiştir. Çoğu, cumhuriyetin lokomotifi konumundaki asker-sivil bürokrat, aydın, memur zümreye mensup bu kişiler gerek idare mekanizmasında gerekse de toplumsal yaşamdaki rolleriyle Manisa'ya öncülük etmektedirler. Bazı yerlerde adeta mucizeler yaratmışlardır. Ne var ki hiç ulaşamadıkları ya da yaralara pansuman yapmaktan öteye geçemedikleri yerler de az değildir. Ekilen tohumların yeşermesi için ise zaman gerekmektedir.

Kaynakça

Kitaplar:

Cantürk, Ragıp Kemal, *Akıl Hocası*, Bürhaneddin Matbaası, İstanbul, 1938.

Cantürk, Ragıp Kemal, *Akıl Hocası*, 2ci Kısım, Halk Basımevi, İstanbul, 1939.

Gazeteler:

K.R., "Manisa büyük bir feyiz ve inkişaf gösteriyor", *Milliyet*, 24 Temmuz 1931.

R.K., "Salihli gün geçtikçe eski halini buluyor", *Milliyet*, 3 Temmuz 1931.

R.K., "Salihlide bir gün..", *Milliyet*, 28 Temmuz 1931.

Ragıp Kemal, "Akhisar'daki ziraî kredi kooperatifleri çoğalıyor", *Akşam*, 16 Nisan 1933.

Ragıp Kemal, "Bafra sıtmadan bunalmış vaziyettedir", *Milliyet*, 1 Kânunusani 1932.

Ragıp Kemal, "Bravo Bakırköyünün uyanık ahalisine..", *Akşam*, 11 Nisan 1933.

Ragıp Kemal, "Büyük ve mamur bir şehir: Kasaba", *Akşam*, 6 Mayıs 1933.

Ragıp Kemal, "Çok şirin ve temiz bir kasaba: Kırkağaç", *Akşam*, 3 Nisan 1933.

Ragıp Kemal, "Eski Manisanın yerinde yepyeni bir şehir", *Akşam*, 18 Nisan 1933.

Ragıp Kemal, "Eşme kazası merkezi Elvanlara nakledilmelidir", *Akşam*, 2 Mayıs 1933.

Ragıp Kemal, "Eşmenin Elvanlar istasyonuna nakli lâzım", *Akşam*, 30 Nisan 1933.

Ragıp Kemal, "Kasabada çok çalışkan bir gençlik var", *Akşam*, 3 Mayıs 1933.

Ragıp Kemal, "Kırkağaçta 6 ay içinde görülen mühim işler", *Akşam*, 4 Nisan 1933.

Ragıp Kemal, "Kırkağaçta bir hükümet binasına ihtiyaç var", *Akşam*, 9 Nisan 1933.

Ragıp Kemal, "Kırkağaçta mühim imar faaliyeti göze çarpıyor", *Akşam*, 8 Nisan 1933.

Ragıp Kemal, "Köyden farkı olmıyan bir kaza merkezi: Eşme..", *Akşam*, 29 Nisan 1933.

Ragıp Kemal, "Kula civarında kaplıca ve güzel maden suları", *Akşam*, 28 Nisan 1933.

Ragıp Kemal, "Kulada Belediye işleri ve tütün satışı", *Akşam*, 26 Nisan 1933.

1933. Ragıp Kemal, "Küçük bir kasabada 150 kunduracı, 100 terzi!", *Akşam*, 25 Nisan 1933.
- Ragıp Kemal, "Maden suyu bol bir kasaba Alaşehir", *Akşam*, 4 Mayıs 1933.
- Ragıp Kemal, "Manisa gittikçe şirinleşiyor", *Milliyet*, 20 Haziran 1931.
1933. Ragıp Kemal, "Manisada yeni bir hastaneye ihtiyaç var", *Akşam*, 23 Nisan 1933.
- Ragıp Kemal, "Manisanın meşhur emrazı akliye hastanesi", *Akşam*, 9 Mayıs 1933.
- Ragıp Kemal, "Manisanın su ihtiyacı esaslı surette hallediliyor", *Akşam*, 21 Nisan 1933.
1931. Ragıp Kemal, "Ovası geniş ve münbit bir şehir: Manisa", *Milliyet*, 30 Haziran 1931.
- Ragıp Kemal, "Salihli iki sene içinde çok değişti", *Akşam*, 5 Mayıs 1933.
- Ragıp Kemal, "Sart harabelerinde ziyaretçiler çok!", *Milliyet*, 9 Temmuz 1931.
1933. Ragıp Kemal, "Soma, insanı çeken çok şirin bir kasabadır", *Akşam*, 29 Mart 1933.
- Ragıp Kemal, "Somada bu sene büyük bir bolluk var", *Akşam*, 30 Mart 1933.
1933. Ragıp Kemal, "Türkiyenin en ticaretgâh kazası: Akhisar", *Akşam*, 12 Nisan 1933.
- Ragıp Kemal, "Üzüm fiatlerinin düşmesinin sebebi nedir?", *Akşam*, 7 Mayıs 1933.
1933. Ragıp Kemal, "Zengin ve çok müterakki bir köy: Bakırköy", *Akşam*, 10 Nisan 1933.

MANİSA ATATÜRK HEYKELİNİN TARİHÇESİ

MEVLÜT ÇELEBİ*

GİRİŞ

Orta Asya'daki "Balbal" denilen figür yontuların, Türk heykel sanatının ilk örnekleri olduğu kabul edilmekle¹ birlikte, güzel sanatların en önemli kolu olan heykeltıraşlık, Türk sanatına 19. Yüzyılın ikinci yarısında girmiştir. İslam'da insan silüetini yapmanın yasak olduğu inancı, heykelin Türk sosyal hayatına geç girme nedenlerinden birisidir. İslâm'ın heykeli, ortaya çıktığı dönemde, putperest anlayışa bir tepki olarak ve tekrar o döneme dönülmesini önlemek amacıyla yasakladığı bilinmektedir. Bu yasak, bir takım yanlış yorumların da etkisiyle, Osmanlı Devleti'nde de Tanzimât dönemine kadar uygulanmıştır. Tanzimât yöneticileri Avrupa'da önemli olayların ve zaferlerin anısına anıtlar dikildiğini öğrenmişlerdi. Tanzimât'ın ilanından sonra Topkapı Sarayı'nın dış avlusunda "Gülhane Bahçesi" denilen yere bir adalet taşı dikilmesi, ayrıca Bayezıt Meydanı'na, üzerine Gülhane Hatt-ı Şerifi'nin tam metninin yazılacağı bir anıt yapımı planlandı. Ancak bu anıt projesi gerçekleşmemiştir.²

Her ne kadar bu projeler gerçekleşmemişse de, heykel, bu dönemde ülkemize girmiştir. Bunda padişahların da rolü olmuş ve Sultan Abdülaziz de öncülük yapmıştır. Osmanlı sarayı, bir padişahın heykelinin yapılmasına ilk kez Sultan Abdülaziz döneminde (1861-1876) tanık olmuştur. Sultan Abdülaziz, Avrupa seyahatinde (1867) gezdiği ülkelerdeki heykellerden etkilenmiş ve dönüşünde İstanbul'a bir heykeltıraş çağırmıştır. İngiliz heykeltıraş Charles F. Fuller, Sultan Abdülaziz'in bizzat poz verdiği³ at üzerindeki heykelini 1871 yılında yapmış ve bu heykel Beylerbeyi Sarayı'na konmuştur.⁴ Bundan sonra; güzel sanatlar eğitimi vermek üzere 1883'te İstanbul'da, daha sonra Güzel Sanatlar Akademisi adını alan Sanâyi-i Nefise Mektebi açılmıştır. Heykel sanatı bundan sonra da toplum hayatına etkili olarak girememiş, sadece akademide öğretilmiştir.

XIX. yüzyılın sonunda ve XX. yüzyılın başında Osmanlı Devleti'nde bir dizi saat kulesi yapılmıştır. Saat kuleleri yapma geleneği XIV. yüzyılda Avrupa'da yaygınlaşmışsa da, Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyılın sonlarında başladığı kabul edilmektedir. Osmanlı Devleti'nde saat kulesi yapma geleneğinin yaygınlaşması, kentlerin anıtlarla görsel bakımdan zenginleşmesini sağladığı gibi halkın görsel sanatlara olan aşinalığını da artırmıştır.⁵ Meşrutiyetin ikinci kez ilanından sonra 1909'da Mîmar Muzaffer Bey'in tasarımı olan Şişli Âbide-i Hürriyet Anıtı yapılmıştır.

* Prof. Dr. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü İzmir. E-Posta: mevlutcelebi@yahoo.com

¹ Tamer Başoğlu, "Türk Heykel Sanatı", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.4, İletişim Yayınları, (ty), s.896.

² Günsel Renda, "Osmanlılarda Heykel", *Sanat Dünyamız*, Sayı:82, Kış 2002, s.142.

³ Kıvanç Osm, *Cumhuriyet Dönemi Anıt Heykelleri (1923-1946)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2003, s.20.

⁴ Kıymet Giray, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Heykel Sanatının Gelişim Çizgisi", *Osmanlı 11*, Yeni Türkiye Yayını, Ankara, 1999, s.49-492.

⁵ Saat kuleleri hakkında ayrıntılı bilgi ve Osmanlı Devleti'ndeki saat kulelerinin katalog çalışması için şu esere bakılabilir: Hakkı Acun, *Anadolu Saat Kuleleri*, TTK Yayını, Ankara 1994.

1914’de, İstanbul-Kahire arasında düşen uçakta şehit olanların anısına Fatih’e dikilen Tayyare Şehitleri Âbidesi de bu dönemde yapılan anıtlardandır.

Birinci Dünya Savaşı devam ederken, 1915-1916’da Sivas-Erzurum yolunun Hafik-Zara arasına Osmanlı Devleti’nin kurucusu Osman Gazi’nin bir heykeli yaptırılmıştır. Sivas Valisi Muammer Bey tarafından yaptırılan ve 8-10 metre uzunluğunda bir sütun üzerine oturtulan bu büstün yüksekliği 91 cm, göğüs genişliği 60 cm, baş yüksekliği 31 cm idi. Atatürk’ün de 1923’teki konuşmasında atıfta bulunduğu bu büst, 1937’de zamanın Sivas Valisi Nazmi Toker tarafından yıktırılmıştır.⁶

Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Atatürk Anıt ve Heykelleri

Millî Mücadele’nin zaferle tamamlanmasından sonra bütün Türkiye’de Atatürk ve zaferi somutlaştırmak adına anıt ve heykel yatırma konusunda bir hareketlilik yaşanmıştır. Zaferden hemen sonra 1922 sonunda Yunus Nâdi (Abalıoğlu) Bey’in girişimiyle Yeni Gün gazetesi, Ankara’da bir Zafer Âbidesi yaptırmak için kampanya başlatmıştır. Gazete bu kampanyayla ilgili olarak vatandaşları bağışta bulunmaya davet etmiştir. Ankara’daki bu hareketlenme yurdun diğer bölgelerinde de etkisini gösterdi. 10 Ocak 1923 günü yapılan toplantıda, İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından İzmir’de Mustafa Kemal Paşa’nın bir heykelinin dikilmesine karar verildi ve bunun için vatandaşlardan ilk etapta 6 bin Lira toplandı.⁷

Bu kampanyaların devam ettiği günlerde Batı Anadolu gezisine çıkan Mustafa Kemal Paşa, Bursa’yı da ziyaret etti. Burada 22 Ocak 1923’te bir din adamı, bakımsız kalmış türbeleri kastederek, bu âbidelerin korunmasını ve îmar edilmelerini rica etti. Gazi, bu soruya verdiği cevapta, heykel sanatı hakkındaki düşüncelerini de açıklamıştır:

“Âbidelerden bahseden arkadaşımızın maksadı heykel olsa gerektir. Dünyada medeni, ilerlemiş ve gelişmek isteyen herhangi bir millet mutlaka heykel yapacak ve heykeltıraş yetiştirecektir. Âbidelerin şuraya buraya tarihî hâtıralar olarak dikilmesinin dine aykırı olduğunu iddia edenler şer’i hükümleri lâyıkiyle incelememiş olanlardır. Cenâb-ı Peygamberin İslâm dinini tesisinden bu âna kadar bin üç yüz bu kadar sene geçmiştir. Hazret-i Peygamberin ilahi emirleri tebliği esnasında muhataplarının kalp ve vicdanında putlar vardı. Bu insanları Hak yoluna dâvet için evvela o taş parçalarını atmak ve bunları ceplerinden ve kalplerinden çıkarmak mecburiyetinde idi. İslâmî hakikatler tamamıyla anlaşıldıktan ve hâsıl olan vicdanî kanaat kuvvetli hâdiseler ile de sağlamlaştırdıktan sonra bir takım münevver insanların böyle taş parçalarına tapacağını farz ve zan etmek İslâm âlemini tahkir etmek demektir. Münevver ve dindar olan milletimiz gelişmenin gereklerinden biri olan heykeltıraşlığı âzami derecede ilerletecek ve memleketimizin her köşesi ecdadımızın ve bundan sonra yetişecek evlatlarımızın hâtıralarını güzel heykellerle dünyaya ilan edecektir. Bu işe çoktan başlanmıştır. Meselâ Sivas’tan Erzurum’a giderken yol üzerinde güzel bir heykele tesadüf edersiniz. Sonra Mısırlılar İslâm değil midir? İslâmlık, yalnız Türkiye ve Anadolu halkına mı münhasırdır? Seyahat edenler pekala bilirler ki, Mısır’da bir çok büyüğün heykelleri vardır. Milletimiz, din ve dil gibi kuvvetli iki fazilete mâliktir. Bu faziletleri hiçbir kuvvet, milletimizin kalp ve vicdanından çekip alamamıştır ve alamaz. İnsanlar mütekâmil olmak için bazı şeylere muhtaçtır. Bir millet ki, resim yapamaz, bir millet ki,

⁶ Sanat tarihçilerin bir kısmının “heykel”, bir kısmının “büst” olarak nitelediği bu eser hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Mevlüt Çelebi, “Osman Gazi’nin Heykeli Hakkında Bazı Notlar”, Prof. Dr. Necmi Ülker’e Armağan, Hazırlayanlar: Nilgün Nurhan Kara-Latif Daşdemir-Özer Küpeli, İzmir 2008, ss.159-171.

⁷ Hâkimiyet-i Milliye, 11 Kânun-ı sâni 1923. İzmir’de yapılan Atatürk Heykeli hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Mevlüt Çelebi, *İzmir Gazi Heykeli*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2013.

Geçmişten Günümüze Manisa

heykel yapamaz, bir millet ki, fennin îcap ettirdiği şeyleri yapamaz; itiraf etmeli ki, o milletin ilerleme yolunda yeri yoktur. Halbuki bizim milletimiz, hakiki vasıflarıyla medenî ve ilerlemiş olmaya lâyıktır ve olacaktır.”⁸

Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuşmasından sonra basında bazı din bilginleri heykel ve anıt yaptırmanın sakıncası olmadığı konusunda yazılar yazarken,⁹ Türkiye'de hemen hemen her şehirde Atatürk'ün heykelinin yapılması yönünde girişimlere başlanmıştır. Bu harekette; İstanbul diğerlerine göre daha hızlı hareket etmiş ve mesafe almıştır. İstanbul Belediye Başkanı Operatör Emin (Erkul) Bey'in teşebbüsleriyle bir komisyon kurulmuş ve 25 Ağustos 1925 günü törenle Sarayburnu heykelinin temeli atılmıştır. Avusturyalı heykeltıraş Heinrich Krippel tarafından yapılan heykel, 3 Ekim 1926'da törenle açılmıştır. 1917'de Urfa'da Mustafa Kemal Paşa adına yaptırılan bir anıttan¹⁰ sonra bu heykel, Türkiye'de yapılan ilk Atatürk heykeli olarak kabul edilir. Bu anıtta Atatürk, sivil giysiler içinde bürokrat kimliğiyle tasvir edilmiştir.¹¹ Türkiye'deki ilk heykelin buraya dikilmesinin nedeni, Atatürk'ün Samsun'a bu noktadan hareket etmiş olmasıyla açıklanır.¹²

Bu heykel dikildikten ve Taksim Meydanı'na da bir Atatürk anıtı dikilmesi konusunda karar verildikten sonra Mustafa Kemal Paşa'nın heykelinin İstanbul'da nereye dikileceği ve nasıl olacağı konusunda da çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bu tartışma Sarayburnu'na bir Atatürk heykeli dikilmeden önce de, sonra da yapılmıştır. Basına yansıyan bilgilere göre bunu ilk olarak dile getiren Resimli Gazete olmuştur. Dergi, 24 Nisan 1926 tarihli sayısında konuyu kapağına taşımıştır. “Büyük Gazi'mizin Heykeli Nasıl Olmalıydı?” başlıklı yazıda kapakta; Kız Kulesi'nin küçük bir resmi bulunmaktadır. Derginin kapağında büyükçe bir pelerinli üniformalı Mustafa Kemal Paşa'nın resmi bulunmaktadır. Ressam Ali Cemal Bey tarafından çizilen resimde Gazi, Kız Kulesi'nin tepesinde resmedilmiştir. Resmin altında şu satırlar yazılmıştır:

“Dünya ve tarihte Büyük Gazi'nin açtığı muazzam devri hakkıyla temsil edebilmek için biz Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin tabii büyüklüğünden 10-15 misli büyüklükte bir heykelinin İstanbul'da Kız Kulesi'nin bulunduğu yere dikilmesi fikrindeyiz. Asya ile Avrupa'nın birleştiği bu tarihi noktada Gazi'nin arkasını Anadolu'ya

⁸ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, (1906-1938)*, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayını, Ankara 1959, s. 66-67; Enver Ziya Karal, *Atatürk'ten Düşünceler*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1986, s. 99-100.

⁹ Bir örnek olarak bakınız: İlmiye Müderrisi Mehmet Hulusi, “Âbide ve Heykele Cevaz Vardır”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 7 Mart 1923.

¹⁰ 1917 yılında Urfa'da Mustafa Kemal Paşa adına bir âbide yaptırıldığı bilinmektedir. Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesinde savaşan ve kahramanlıklarıyla ünlene “Urfalı Tabur”dan geriye kalan gaziler, savaş sonunda Urfa'ya dönünce, komutanları Mustafa Kemal Paşa'yı büyük bir hayranlıkla çevrelerine anlatmışlardır. O tarihlerde Urfa'da mutasarrıf olarak bulunan Nusret Bey, gazilerin, komutanlarına olan bu sevgi ve bağlılıklarını bir anıtla sembolleştirmeye karar vermiştir. Nusret Bey, şehrin kuzey kesimini Karakoyun Deresi üzerindeki Hacı Kâmil Köprüsü'ne bağlayan bir cadde açtırarak buraya Mustafa Kemal Caddesi adını vermiş, caddenin ortasını çiçeklerle düzenleyerek Vali Konağı karşısına bu anıt çeşmeyi yaptırmıştır. 1972 yılında bu anıt, Vali Turgut Sayın tarafından yerinden alınarak bugünkü yeri olan Diyarbakır-Mardin-Gaziantep yolu kavşağına taşınmıştır. Beyaz kesme taşlardan inşa edilmiş ve dört köşesindeki zarif sütunlarla iki kata ayrılmış olan anıtın alt kısmında bir su haznesi ve dört tarafında çeşme bulunmaktadır. Mustafa Kemal Paşanın adının geçtiği Türkiye'deki ilk anıtın bu olduğu, üzerindeki 1333 (1917) tarihinden anlaşılmaktadır. *Her Yönüyle Şanlı Urfa İl Yıllığı 1988*, İstanbul, (ty), s.73.

¹¹ Kıvanç Osmâ, “Cumhuriyet'in Anıtları: Anıt Heykeller”, *Türkler*, C.18, Editörler: Hasan Celâl Güzel, C.Cem Oğuz, Osman Karatay, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.294.

¹² Neşe G. Yeşilkaya, “Osmanlıda ve Cumhuriyet'te Anıt-Heykeller ve Kentsel Mekân”, *Sanat Dünyamız*, Sayı:82, Kış 2002, s.149.

vermiş, cephesi Avrupa'ya dönük ve Başkumandanlık üniformasını giyinmiş bir heykelini yapmak, Türklüğün en büyük iftihar olacaktır."¹³

Bu tartışma ertesini yıl Cumhuriyet gazetesinin sayfalarında devam etmiş ve Atatürk'ün heykelinin dikilmesi gereken yer olarak yine Kız Kulesi önerilmiştir. Bu konuda aynı gazetenin 9 Temmuz 1927 tarihli nüshasında şu haber yer almıştır: "Gazi'nin Heykeli Nereye Konulmalıdır? Cumhuriyet Ressamının Fikri: En Münasip Yer Kız Kulesi'dir." Yazıda; Krippel ve Canonica'nın başarılı eserler yapmakla birlikte Gazi'yi anlamadıkları ve onu ifade edecek bir eser meydana getiremedikleri ileri sürülmüştür. Cumhuriyet'in hususi ressamı Cemal Bey'in ileri sürdüğü, İstanbul'a Gazi'nin heykelinin dikileceği en uygun yerin Kız Kulesi olduğu görüşünün gerekçesi, "Akdeniz ve Karadeniz'den gelecek vapurların birleşecekleri ve limanın tam ortasına dikilecek bir heykelin denizden ve karadan her taraftan derhal göze çarpacağı" idi. Örnek olarak Newyork'taki Hürriyet Âbidesini verildiği bu habere itiraz eden Mehmet Ubeydullah Efendi, Cumhuriyet gazetesine gönderdiği bir mektupta Cemal Bey'in sahiplendiği Kız Kulesi fikrinin ilk defa kendisi tarafından ortaya atıldığını ileri sürmüştür. Ubeydullah Efendi, Resimli Gazete'de 24 Ekim 1925-1 Nisan 1926 tarihleri arasında Amerika seyahatine ait hâtıraları yayımlandığı dönemde, 12 Aralık 1925'te şunları yazdığını bildirmiştir: "Gönül isterdi ki, Gazi'mizin öyle büyük bir heykeli Kız Kulesi'ne dikilsin ve elinde bir fânus ile Asya'yı aydınlatıyor gösterilsin ve fânus hakiki surette Marmara'yı aydınlatsın." Mektubu yayınlayan Cumhuriyet gazetesi şu notu ilave etmiştir: "Bu fikrin ilk önce muhterem Ubeydullah Efendi veya ressamımız Cemal Bey tarafından ortaya atılmış olmasının büyük bir önemi yoktur. Mesele, oraya güzel bir heykelin yapılmasındadır."¹⁴

Bu tartışmaların yaşandığı dönemde Maarif Vekâleti ve vilayetler, Atatürk'ün heykel, anıt ve büstlerini yaptırmak için girişimde bulunmuşlardır. Atatürk'ün bu girişimi destekler tavrını, bir liderin kendi heykelini diktirme isteği olarak değil, ülkenin meydanlarına halkının görsel çevresine heykeli katma girişimi olarak yorumlanmalıdır.¹⁵ Ülkemizde yaptırılan ilk Atatürk heykel, anıt ve büstleri, ihtiyacı karşılayacak kadar yetişmiş heykeltıraş olmadığı düşüncesiyle, bazı eleştiri ve itirazlara rağmen yabancı sanatçılara yaptırılmıştır. Bunların en önde gelenleri de Avusturyalı Heinrich Krippel ile İtalyan Pietro Canonica'dır.

Yeni Türkiye'nin merkezi Ankara'da da Atatürk'ün anıt ve heykellerinin dikilmesi ve devlet dairelerine asılmak üzere resimlerinin yaptırılması girişimi paralel başlatılmıştır. Mart 1926 başında devlet, Gazi'nin heykel ve resmini yapmak için dünyanın en meşhur sanatçıların davet edilmesine karar verdi.¹⁶ Aynı yılın Temmuz ayında Maarif Vekâleti, Gazi'nin at üzerinde, ayakta ve büst olarak üç heykelini yaptırmak için Avrupa'nın tanınmış heykeltıraşlarına müracaat etti. Aralarında Avrupa'nın önde gelen sanatçıların bulunduğu bu heykeltıraşlar, yaptıkları nünuneleri bakanlığa gönderdiler.¹⁷ Vekâlet, hangi heykeltıraşın Türkiye'ye davet edileceğini uzmanlara sorarak kesinleştirmeye karar verdi. Buna göre uzmanlar ünlü bir heykeltıraş seçecekler ve Vekâlete bildireceklerdi. Heykelin

¹³ "Büyük Gazi'mizin Heykeli Nasıl Olmalıydı?", *Resimli Gazete*, Sene:3, No:138, (24 Nisan 1926)

¹⁴ *Cumhuriyet*, 10 Temmuz 1927.

¹⁵ Hüseyin Gezer, "Atatürk Anıtları", *Sanat Dünyamız*, Yıl:8, Sayı:22, (Mayıs 1981), s.41-42.

¹⁶ *Anadolu*, 3 Mart 1926; *Hâkimiyet-i Milliye*, 6 Mart 1926.

¹⁷ *Milliyet*, 15 Temmuz 1926; *Hâkimiyet-i Milliye*, 15 Temmuz 1926.

Geçmişten Günümüze Manisa

üç ayda tamamlanması planlanıyordu.¹⁸ Bakanlık, Ağustos 1926'da Güzel Sanatlar Komisyonu'nun toplantıya çağırarak, heykeltıraşı seçme görevini bu kurula verdi.¹⁹

Bu girişim ve hazırlıklardan sonra Güzel Sanatlar Komisyonu, ağustos sonunda 10 gün kadar sürmesi planlanan toplantı maratonunu başlatmıştır. Adı geçen komisyon şu üyelerden meydana geliyordu: Mimar Kemaleddin, İstanbul Üniversitesi'nin eski rektörü İsmail Hakkı, Heykeltıraş İhsan, Ressam Çallı İbrahim, Müzisyen Süreyya, Cemal Reşid, İstanbul Müzeler Müdürü Halil, Tiyatro Uzmanı Ertuğrul Muhsin, Ressam Namık İsmail.²⁰ Komisyon yaptığı uzun görüşmelerin sonunda heykellerin, yarışmaya İtalya Dışişleri Bakanlığının ısrarı üzerine katılan²¹ Roma Güzel Sanatlar Akademisi Müdürü Pietro Canonica tarafından yapılmasına karar vermiştir. Ayrıca; Taksim'e dikilmesi planlanan anıtı yapma görevi de İtalyan heykeltıraşa verilmiştir. Heykeltıraş, Gazi'nin biri at üzerinde, biri ayakta ve diğeri de büst olmak üzere üç heykelini yapacaktı.²² Torino'da imal edilen heykellerin parçaları 8 Haziran 1927 günü vapurla İstanbul'a getirildi. Buradan Ankara'ya nakledilen Atatürk heykellerinin açılışı, Başvekil İsmet Paşa ve Büyük Millet Meclisi Kazım Paşa'nın da katıldığı bir törenle 4 Kasım 1927 günü yapıldı.²³

Devlet politikası olarak resim ve heykel gibi güzel sanat dallarının geliştirilmesi için ilk girişimler de bu dönemde yapılmıştır. İlk olarak bir Türk heykeltıraşı Ratip Âşir Acudoğu, 1923'te açılan bir sınavı kazanarak Paris'e gönderildi. Onu, 1924'ten itibaren Paris ve Münih gibi sanat merkezlerine gönderilen Ali Hâdi (Bara) ve Zühtü (Müridoğlu) ve Nusret (Suman) gibi diğer heykeltıraşlar takip etti.²⁴

Cumhuriyetin ilk yıllarında Atatürk'ün sağlığında ve ölümünden sonra pek çok heykel, anıt ve büst yapılmıştır. Esas itibarıyla iyi niyetli olmakla birlikte bu girişimlerde estetik endişelerin çok dikkate alınmadığı da görülmektedir. Sadece yaptırılmış olmak için bir Atatürk heykeli/büstü yaptırma anlayışından hareket edildiği için, kimi zaman Atatürk'ü tam anlamıyla temsil etmeyen eserlerle karşılaşmaktadır. Bu durum da tabii ki üzüntü yaratmaktadır. 1923 sonrası dönemde Maarif Vekâleti, Atatürk heykel ve büstlerinin yapılmasında koordinatör rolü üstlenmiştir. Ancak, bir süre sonra devreye Bakanlar Kurulu da girmiş ve vilayetlere 1 Eylül 1932'de gönderildiği bir tamimde; muhtelif şehirlerde dikilecek heykellerin teknik ve estetik bakımdan incelenmesi için bir komisyon kurulduğu bildirilmiştir.²⁵ Ne var ki, sonraki dönemde yapılan anıt, heykel ve büstlerin Atatürk'e benzememesi nedeniyle Bakanlar Kurulu 1 Aralık 1937'de aldığı bir kararla, büstlerin

¹⁸ Akşam, 25 Temmuz 1926.

¹⁹ Akşam, 29 Ağustos 1926.

²⁰ Hâkimiyet-i Milliye, 3 Eylül 1926.

²¹ Semavi Eyice, *Atatürk ve Pietro Canonica*, Eren Yayınları, İstanbul 1986, s.9.

²² Hâkimiyet-i Milliye, 7 Eylül 1926; *Yeni Ses*, 7 Eylül 1926; *Akşam*, 10 Eylül 1926.

²³ Pietro Canonica'nın Ankara için yaptığı Atatürk heykelleri hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Mevlüt Çelebi, "Heykeltıraş Pietro Canonica'nın Ankara'daki Eserleri", *Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu* (25-26 Ekim 2011), *Bildiriler*, 2. Cilt, Ankara 2012, ss.624-645.

²⁴ Meriç Hızal, "Cumhuriyet Döneminde Heykelcilik", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.4, İletişim Yayınları, s.888,892.

²⁵ Adı geçen tamime göre kurulan komisyon şu üyelerden meydana geliyordu: Dâhiliye Vekaleti adına Naci, Maarif Vekaleti'nden Müzeler Müdürü Hamit Zübeyir, Etnografya Müzesi Müdürü Osman Ferit ve Nafia Yollar Umum Müdürlüğü Köprü İşleri Şefi Mühendis Kemal Beyler. *Hizmet*, 2 Eylül 1932.

Atatürk'e benzerlikleri ve plastik açıdan yetkinlikleri konusunda karar verecek, seçim yapacak bir jüri kurulmasını zorunlu hale getirmiştir.²⁶

Manisa'da Atatürk Heykeli Yapırmak için İlk Girişimler

Atatürk'ün anıt veya heykellerinin yaptırılması çabalarında; işgal altında kalmış Anadolu şehirlerinin ön sıralarda yer aldıkları görülür. Manisa da bu girişimlerde yer almıştır. Şu anki tespitlerimize göre Manisa'ya bir Atatürk heykeli yaptırma girişimi ilk olarak 1927'de söz konusu olmuştur. 1927 yılında Manisa Vilayet Meclisi, kente bir Atatürk heykeli yaptırılmasını gündeme almıştır. 14 Şubat 1927'de Vali Ahmet Nusret Bey başkanlığında yapılan toplantıda konu şu şekilde görüşülmüştür:

"Gazi Paşa Hazretleri'nin merkez-i vilayette rekedilecek heykelleri projelerinin ihzar ve buna müteferri masarifi beş bin lira tayin-i esami suretiyle reye vaz edilerek müttefikân kabul.

Haşim Bey- Projeler ihzar edildikten sonra bütün vilayet halkı Gazi Hazretleri'ne olan deyn-i şükranı îfa için îcap eden mebalîği derhal temin edecektir.

Vali Bey- Hakikaten vilayet bu hususta geri kalmıştır. Bu vecibe-i şükranı bir an önce îfa etmeliyiz.

Rıza Bey- Vilayetin şerefi ve halkın deyn-i şükranı ile ölçülebilecek bir heykelin rekzi için halk bu fedakârlıktan çekinmeyecektir. Bir an evvel projeler ihzar edilsin efendim."²⁷

Vilayet Meclisi bu yönde bir karar almış olmasına rağmen herhangi somut bir gelişme olmadığı için konu ertesi yıl da meclis gündemine gelmiştir. 27 Mart 1928 günü Vali Nusret Bey başkanlığında toplanan vilayet meclisinde okunan izahnâmede heykel konusunda şunlar yazılıydı:

"Heyet- âlileri 927 senelik bütçesine reis-i cumhur hazretlerinin merkez-i vilayette rezk edilecek heykelleri projelerine ihzar ve buna müteferri' masarifi olarak beş bin liralık bir tahsisat vaz' etmişti. Vilayet; bu hususta Maarif Vekâlet-i celilesi ile hal-i muhaberededir. Gerek merkez-i hükûmet gerek bazı vilayâтта heykeller inşa olunduğu için bunların projeleriyle maliyet fiyatları hakkında malumat îtası Maarif Vekâlet-i celilesine arz ve te'kid edilmiştir."²⁸

1927'de bu şekilde karar alınmış olmasına rağmen somut bir adım atılmamıştır. Bir anlamda gündemden de düşen Manisa'ya bir Atatürk heykeli yaptırma konusu 1930'ların sonuna doğru yeniden gündeme gelmiştir. Turgutlu'da bir Atatürk büstünün yaptırılmasından sonra Manisa'da da bir heykel yaptırılması için heykeltıraş arayışına girildi ve bir model de beğenildi. Bir İstanbul gazetesinde yer alan habere göre 14 Kasım 1936 günü Heykeltıraş Krippel, Atatürk heykelini yapmak üzere Manisa'ya gelmiştir. Getirdiği modellerden biri beğenilmiş ve Dâhiliye Vekâleti'nce tasvip edildiği takdirde derhal inşaata başlanmasına karar verilmiştir.²⁹ İl Genel Meclisi'nin 14 Nisan 1936 Salı günü yapılan toplantısında Vali Murat Germen,

²⁶ Meriç Hızal, "Cumhuriyet Döneminde Heykelcilik", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.4, İletişim Yayınları, s.894.

²⁷ *Türkiye Cumhuriyeti Vilayet-i Manisa Beşinci İctima-i Adi Meclis-i Umumi Zabıtnamesi 1927*, Marifet Matbaası, İzmir 1927, s.271-272.

²⁸ *Manisa Vilayeti Umumi Meclisinin 1927 Senesindeki Toplanmasına Ait Zabıtnamesi ve 1928 Senesi Adi ve Fevkalade Bütçeleri*, Alâettin Matbaası, Manisa (ty), s. 57.

²⁹ *Tan*, 15 2 nciteşrin 1936. Gazetede heykeltıraş ismi Rippen şeklinde yer almışsa da, isim yanlış yazılmıştır. 1930'larda Rippen isimli bir Alman heykeltıraşın Türkiye'de ve Manisa'da eser verdiğine dair bilgiye sahip değiliz. Ek olarak, Cumhuriyet Halk Partisi Manisa teşkilatının 1936 yılı raporunda, *Tan* gazetesindeki bu bilgiler aynen yer aldığı gibi, heykeltıraşın Krippel olduğu da ismen zikredilmiştir.

Geçmişten Günümüze Manisa

heykel konusunda şunları söyler: “Vilayet merkezinde Atatürk’ün heykelini yaptırmak istiyorum. Bu hususta bir heykeltıraşla istişare halindeyiz. Bu heykeli yalnız vilayet bütçesinden mi, yoksa belediye ile müşterek mi yapacağız, henüz kati bir esas tespit etmedik. Ben heykel masrafının 3-40 bin Lira raddelerinde olacağını tahmin ediyorum. Bu hususta evvelki gün belediye reisi ile yaptığım konuşmada belediye reisi bu iş için üç seneden- 15.000 Lira kadar bir para vermeyi taahhüt edebileceğini söyledi. Eğer belediye 15 bin Lira verirse 20-25 bin Lirasını idare-i hususiye verecek demektir. Heykeltıraşa peşinen para vermek lazım olduğunu söylüyorlar.”³⁰

Bu çalışmalar, Cumhuriyet Halk Partisi Manisa teşkilatının 1936 yılı raporunda şöyle anlatılmıştır: “Mahalli işlerimiz arasında yapılmasını en büyük bir kuvvetle istediğimiz ve çalıştığımız bir dilek de, yurdumuzun halâskârı ve partimizin yüce kurucusu Büyük Önder’e ilimizin şükran borcu olarak yüksek namlarına izafeten bir âbide kurulması işi olmuştur. Bu iş için gerek Meclisi Umumi, gerek belediye bütçelerine tahsisat konmuştur. Heykeltıraş Krippel de Manisa’ya davet edilerek konuşulmuş ve modelleri de tespit edilerek konuşulmuş ve modelleri de tespit edilmiştir. Modeller Ankara’ya gitmiştir. Münasip görülünce işe başlanacaktır.”³¹

Ancak bu girişim de sonuçsuz kalmış ve Atatürk Heykeli konusu Vilayet Meclisi toplantılarında tartışılmaya devam etmiştir. 8 Şubat 1937 tarihli toplantıda Vali Lütfi Kırdar şu açıklamayı yapmıştır:

“Vilayet Meclisi’nin geçen yıl toplantısında, Atatürk heykelinin inşa masraflarının ilk taksiti olarak bütçeye 5000 lira tahsisat koyduğunu ve bu heykelin Manisa Belediyesi ile müştereken inşasını kararlaştırdığını, belediyenin heykel için üç senden bütçesine koyacağı 15 bin liradan mütebaki heykel inşa masrafının hususi bütçeden verilmesi tasvip edildiğini meclis zabıtlarında gördüm. Vilayete geldiğim gündün beri icap eden temaslarda bulundum. Heykeltıraş Krippel mücessem modeller getirdi. Bunlardan beğendik ve modellerini Ankara’daki imar komisyonuna beğendirmesini bildirdik. Ankara imar komisyonunun tasvip edeceği model üzerine derhal inşaata başlayacağız. Manisa gibi verimli bir vilayette büyük önderimizin heykelinin yapılmasında geç kalındığı inkâr kabul etmez bir hakikattir. Bu noksanı en kısa zamanda tamamlamak en önde gelen amaçlarımızdandır.”³²

İl Genel Meclisi’ne sunulan 22 Mart 1937 tarihli mazbataya göre, Manisa’ya dikilecek Atatürk heykelinin inşaat masrafının taksiti olarak daimi encümenince teklif edilen 10 bin Lira tahsisatın kabulüne karar verildi. Aynı mazbataya göre, heykel için 1937’de daha fazla masraf etmek gerekirse artırılması için vilayet daimi encümenine yetki verilmesinin teklifine karar verildi. Gerçekten de bütçe encümeni üyelerinin imzasıyla 1937 bütçesine konulan 10 bin Lira’ya ilaveten 1938’de 20 bin, 1939’da da 20 bin Lira tahsisat konulmasının heyet-i umumiyeye arz edilmesine karar verildi.³³ Resmi bir yayındaki şu bilgiler, Manisa’daki heykel işinin 1937-1938 aşamaları hakkında aydınlatıcı bilgiler içermektedir: “Manisa’da yaptırılacak Atatürk heykelinin inşa masraflarına karşılık olmak üzere 937 yılı bütçesine 10.000 Lira tahsisat konmuş v aynı yıl içinde 15.000 Lira da munzam tahsisat alınarak inşa masrafı 25 bin Lira’ya iblağ edilmişti. Mezkur yıl içinde bu tahsisattan 10 bin Lirası ile yerine heykel inşası tensip

³⁰ Hakkı Avan, *Manisa Mektupları*, CBÜ Yüksek Öğrenim Vakfı Yayını, Manisa 2001, s.115.

³¹ C.H.P. 1936 İl Kongreleri, (y.y.), 1937, s.313.

³² *Manisa Vilayeti Umumi Meclisinin 8-2-937 Tarihindeki Toplantısında Vilayet Namına Okunan İzahname*, Dereli Basımevi, Manisa 1937, s. 14; *T.C. Manisa Vilayeti Meclisi Umumisi 1937 Yılı Müzakere Zabıtnamesi*, Dereli Basımevi, Manisa 1937, s.47. Bir gazete haberine göre, bu dönemde Manisa’daki Atatürk heykelini, heykeltıraş Zeynel Akkoç’un yapması planlandı. *Ulus*, 6 Mayıs 1937.

³³ Hakkı Avan, a.g.e., s.116-117.

olunan belediye binası satın alınmış, 15 bin Lirası da açılan müsabakada birinci ve ikinciliği kazanan heykeltıraş Nejat Sirel'e mükafât olarak verilmiştir. Bir miktar da ilan ücretleri tediye edilerek tahsisatın bakiyesi tabiatıyla imha olunmuştur. Geçen yıl toplanan meclis, 938 bütçesine 'Atatürk heykelinin inşa ve heykel inşa edilecek yerin etraf bulvarlarının inşa ve istimlak vesair masrafları olarak komisyon emrine' unvanı altında 20 bin Lira tahsisat koymuştu. Bilahare sene başına müdevver nakit mevcuttan 5000 Lira mezkur tahsisata eklenmiştir."³⁴

Vali Dr. Lütfi Kırdar, İl Genel Meclisi'nin 17 Ocak 1938 günü yapılan toplantısında sunduğu izahnamede heykel konusunda şu kaydı düşmüştür: "937 Yılı programında 10 bin Lira tefrik edilmiş bulunan Atatürk heykeli için tahsisat-ı muntazama suretiyle 15 bin Lira temin edilerek tahsisatı 25 bin Liraya iblağ olunmuştur. Heykelin maket ve projesi müsabakaya konulmuş ve netice de taayyün etmiş bulunuyor. Nüfus ve servet itibarıyla Türkiye'nin sayılı vilayetlerinden olan Manisa, biraz geç de olsa, artık yakın bir zamanda Büyük Ata'sının heykeline kavuşmakla bahtiyar olacaktır."³⁵

Kırdar, 25 Ocak 1938'de yapılan İl Genel Meclisi toplantısında, heykelle ilgili şu ayrıntılı bilgiyi verdi: "Ankara'da meşgul olduğum işlerden biri Atatürk heykeli işi idi. Birkaç ay evvel maket projesinin ihzarı için bir müsabaka açmıştık. Müddetin hitamında İstanbul'daki Güzel Sanatlar Akademisi'nde teşekkül eden jüri heyeti tevdi edilen eserleri tetkik etti ve müsabakayı Bursa heykelini yapan heykeltıraş Nijat Sirel kazandı. Jüri heyetinin kararının tekemmülü için işin Dahiliye Bakanlığı'nda komisyon tarafından tasdiki icap etmekte idi. Maketi Ankara'da bulunduğum zaman tetkik ve tasdikini temin için İstanbul yolu ile gittim. Maketi aldık, Ankara'ya götürdük. Fakat burada yeni bir Heyet-i Vekile kararıyla bu işleri için yeni bir komisyon teşekkül etti. Maketi bu komisyon tetkik ve kararını verecek ve tebliğ edecektir. Bu vaziyette inşallah önümüzdeki yıl içinde er geç de olsa vilayetimiz Atatürk'ümüzün heykeline kavuşmak bahtiyarlığını elde edecektir."³⁶

Sonuçsuz Yeni Bir Girişim

Atatürk'ün vefatı heykel konusunun tekrar gündeme gelmesine vesile oldu. Atatürk'ün sağlığında Manisa'ya bir Atatürk heykeli dikememenin de mahcubiyetiyle, heykel işi bu sefer daha ciddi bir şekilde ele alındı. Manisa Vilayet Meclisi'nin 1939 yılındaki ilk toplantısında, kente bir Atatürk heykelinin yapılması da görüşülmüş ve önceki yıldan kalan 127.578 Lira'nın 5.000 Lira'sının heykel yapılması için ayrılmasına karar verilmiştir.³⁷

Bu karardan hemen sonra başlatılan yeni girişimle açılan müsabakaya katılan sanatçıların maketlerinden hiç biri beğenilmedi. Atatürk heykeli için açılan

³⁴ T.C. Manisa Vilayeti Meclisi Umumisi 1939 Yılı Müzakere Zabıtnamesi, Cumhuriyet Basımevi, İzmir (ty), s.49-50; T.C. Manisa Vilayeti Meclisi Umumisi 1938 Yılı Müzakere Zabıtnamesi, Bilgi Matbaası, İzmir (ty), s.49. 1937 yılına ait Manisa Vilayeti Meclisi Umumi tutanaklarında bu bilgiye ek olarak verilen şu kararlılık ifadeleri okunmaktadır: "Nüfus ve servet itibarıyla Türkiye'nin sayılı vilayetinden olan Manisa biraz geç de olsa, artık yakın bir zamanda Büyük Ata'sının heykeline kavuşmakla bahtiyar olacaktır." T.C. Manisa Vilayeti Meclisi Umumisi 1938 Yılı Müzakere Zabıtnamesi, Bilgi Matbaası, İzmir (ty), s.49. Burhan Toprak'ın fikirlerini eleştiren Nijad Sirel, yazısının başlangıcında şu dikkat çekici ifadeyi kullanıyor: "...Evvelki sene müsabakasını kazandığım, tesadüfen yaptırılmayan, Manisa âbidesinin..." Nijad Sirel, "Manisa Heykeli Münasebetile Abidelere Tahsis Edilen Paralar Çok Mudur?", Cumhuriyet, 9 Mart 1939.

³⁵ Hakkı Avan, a.g.e., s.117.

³⁶ Hakkı Avan, a.g.e., s.118.

³⁷ Manisa Vilayeti Meclisi Umumisi 1939 Yılı Müzakere Zabıtnamesi, İzmir 1939, s. 55.

Geçmişten Günümüze Manisa

müsabakaya iştirak eden sanatçıların hazırladığı 16 proje³⁸ Güzel Sanatlar Akademisinde kurulan jüri tarafından kabul edilmedi. Bunun üzerine heykel için uluslararası bir müsabaka açılması gündeme geldi.³⁹ İcra Vekilleri Heyeti'nce Güzel Sanatlar Akademisi'nde kurulan jüri, tanınmış iki Fransız ve iki Alman heykeltıraşın katıldığı bir yarışma açılmasına karar verdi. Söz konusu sanatçıların yarışmaya katılmalarını temin etmek için uluslararası teamüllere uygun olarak biner lira verilmesi de kararlaştırıldı. Bunun için 4 bin Lira Güzel Sanatlar Akademisi'ne gönderildi. Bundan başka, heykelin cephesine rastlayan Atatürk Caddesi'nin asfaltının yapılması uygun bulundu ve bunun için 5010 Lira masraf yapıldı.⁴⁰

Gerçekten de Manisa Atatürk heykeli için uluslararası bir müsabaka açıldı. Yarışmayı sonrasında yaşanan gelişmeleri bütün ayrıntılarıyla haber yapan bir gazetemizden takip edelim:

"Manisa Abidesi Müsabakası. Sanatkâr Poisson'un eseri birinciliği kazandı. Manisa'da yapılacak olan inkılâp abidesi için beynelmilel bir müsabaka açıldığını evvelce yazmıştık. Öğrendiğimize göre, Güzel Sanatlar Akademisi jüri heyeti, bir iki gün evvel, müsabakaya iştirak eden sanatkârların hazırladıkları maketleri tetkik etmiştir. Uzun münakaşalardan sonra Fransız sanatkârı Poisson'un yaptığı maket birinciliği kazanmıştır.

Akademi Müdürü Burhan Toprak, dün kendisiyle bu hususta görüşen bir arkadaşımıza demiştir ki:

"Manisa abidesi için beynelmilel dört kişi arasında açtığımız mahdud müsabakaya Fransa'nın Despian ve Maillol'dan sonra en çok tanınmış heykeltıraşlarından Poisson ve Drivier; Almanya'dan Garbe ve Torak iştirak ettiler. Torak yetiştiremedi. Evvelsi gün Fransa'dan gönderilen iki maketle Garbe'nin dört sureti halli teklif eden maketleri jüri heyeti tarafından tetkik edildi. Uzun münakaşalardan sonra Poisson'un maketi seçildi. Uzun münakaşalardan sonra diyorum; zira maketlerin üçü de fevkalâde idi. Birini diğerine tercih etmek çok zordu. Poisson gibi, Garbe gibi üstadların 50 bin Liralık bir müsabakaya bu kadar büyük bir heyecanla iştirak etmeleri, Güzel Sanatlar Umum Müdürü Suut Yetkin ile beni ve bazı jüri arkadaşlarımızı bir hayli düşündürdü. Demek ki, 50 bin Liraya Avrupa'nın en tanınmış heykeltıraşlarını uzak bir memleketin âbide müsabakasına heyecan ve ihtirasla iştirak ettirmek kabil oluyormuş."

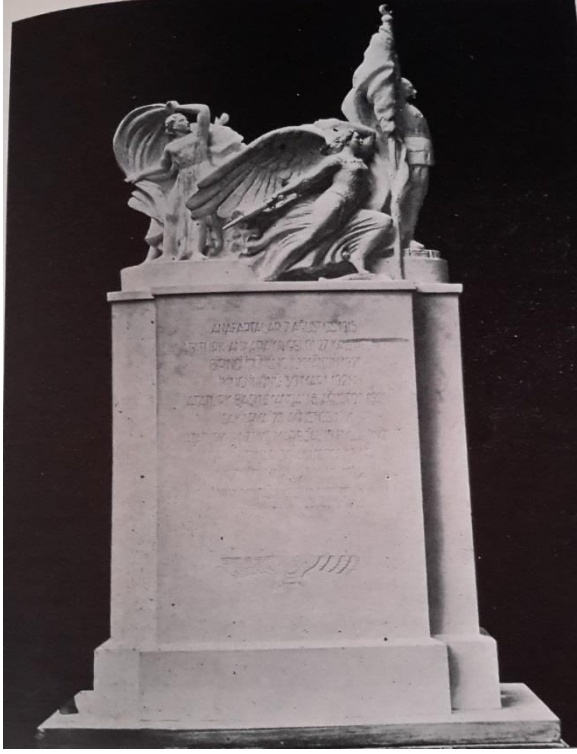
Burhan Toprak bu esnada önünde duran telgrafı alarak ilave etti:

"İşte muvaffakiyetini kendisine tebliğ ettiğimiz Poisson'un gönderdiği telgraf: 'Çok bahtıyarım, Manisa âbidesi müsabakasını kazanmakla son derece müftehirim, hürmetkârane teşekkürlerimi takdim ederim. Memleketinizi pek yakında tanyacağımdan sevinç içindeyim.'

³⁸ Heykeltıraş Nijad Sirel'in ifadesine göre yarışmaya, arkadaşı Ratip Aşir Acudoğu ile birlikte hazırladıkları modelin de olduğu 16 maket gönderildi. Nijad Sirel, "Manisa Heykeli Münasebetile Abidelere Tahsis Edilen Paralar Çok Mudur?", *Cumhuriyet*, 9 Mart 1939.

³⁹ *Akşam*, 25 Şubat 1939.

⁴⁰ *T.C. Manisa Vilayeti Meclisi Umumisi 1939 Yılı Müzakere Zabıtnamesi*, s.50.

Kıymetli sanatkârın bu sevinci hiç şüphesiz beynelmilel bir müsabakayı kazanmasından ileri gelmektedir. Fakat bu sevinç elbette, biraz da tahsis edilen paranın istihfaf edilemeyecek bir meblağ olduğunu göstermektedir. İşte beni ve arkadaşlarımı düşündüren ve ikaz eden nokta bu oldu. Mademki 50 bin lira büyük sanatkârları ihtirasla çalışıp müsabakaya iştirak ettirmeye kâfidir, o halde yolu, hastanesi, kanalizasyonu, mektebi, hatta içecek suyu, ihtiyacı karşılayacak derecede olmayan bazı vilayetlerimizin bütçelerinden 90 bin, 100 bin, hatta 140 bin lira ve bu şekilde müsabaka açılmasını istemeleri hakikaten bir israftır. Çünkü sanatkârın bir destanı ifade için en güzel fikri ne ise müsabakaya onu götürcektir. 50 bin Poisson'un birinciliği kazanan maketi

de verseniz, 500 bin de verseniz netice aynıdır. Fark eden ebat ve malzemedir. Bunu nazar-ı dikkate alarak ufak bir anket yaptım. Almanya gibi zengin bir memleket, son seneler zarfında hiçbir yerde 50 bin liradan daha fazla paraya mal olan âbide yaptırmamaktadır. Diğer memleketleri bilmiyorum lakin Yunanistan daha cezri hareket etmiştir. Geçenlerde Yunanistan'da iken güzel sanatlar umum müdürüyle konuştum. Umum müdür bana; 'Heykeltıraşlarımız henüz kompozisyon yapmak kabiliyetinde olmadıklarından, bir, azamî iki figürden fazlasını ihtiva eden âbide yaptırmıyoruz; bunlar da bize üç beş bin liraya mal oluyor' dedi.

Nitekim ilk defa jürimize iştirak eden Suut Yetkin de Erzurum'un 100 bin, Trabzon'un 140 bin liraya âbide yaptırmaya kalkmasını hayretle karşıladı ve sayın vekilimize meseleyi arz etmeye karar verdi.

Âbideyi çok var manasında almamalıdır. Kendi yarattığı muazzam inkılâbın hakiki âbidesi hiç şüphesiz dâhi Atatürk'e göre de Taksim'deki herkesin tenkit ettiği oyuncak değildir. Bir inkılâbın hakiki âbidesi, büyük bir bilgi ile ince sanatla ve müstesna bir zevkle yapılmış mektepler, halkevleri hastaneler, fabrikalar ve onların içini ve dışını süsleyen heykeller, resimler ve tezyini eşyalardır. Hatta daha geniş manasıyla alırsak yollar, köprüler, barajlar, bahçeler ve nihayet şehirciliğin en modern telakkisiyle meydana getirilen şehirlerdir. Hiç şüphesiz inkılâbın yoktan var ettiği ve ecnebilerin biraz da şaşırarak insanın tabiata karşı zaferi diye gösterdikleri Ankara şehri, herhangi bir âbideden daha büyük bir âbidedir. Eğer âbideye ayırdığımız büyük paralarla ölmez Atatürk'e olan aşkımızı, hayranlığımızı ve saygımızı ifade etmek istiyorsak, onun hatırası için taştan veya tunçtan değil, altından veya elmastan âbide yapsak gene azdır.

Esasen iki figürle yapılan bir âbide muvaffak olursa, hakiki bir sanat eseri olarak ebediyete yadigâr kalabileceği gibi, namütenahi para sarfıyla yapılan bir eser de pek âdi, bayağı olabilir. Mesele parada değil, sanat kalitesindedir. Kaniyim ki Manisa, bütçesine 100 bin, 150 bin lira koysaydı alınan netice katıyyen bundan farklı olmayacaktı. Bunun için zannediyorum ki, önümüzdeki aydan itibaren alacağımız

Geçmişten Günümüze Manisa

direktiflere göre, âbide yaptırma sistemimizi cezri olarak değiştirmek icap edecektir. Zira elimizde muhtelif vilayetler için yarım milyon lirayı müteceviz âbide tahsisatı vardır. Bu parayı herhalde daha rasyonel kullanmak lazımdır.

Akademi müdürü sıfatıyla belki bu paraları az bile bulmaklığım lâzımdır. Fakat jüri azası sıfatıyla böyle düşünmek mecburiyetindeyim. Âbide yaptıracak olan vilayetlerin isimleri ve ayırdıkları tahsisat şudur: Trabzon 140 bin lira, Erzurum 100 bin lira, Bolu 23 bin lira, mersin 50 bin lira, Giresun 40 bin lira, Mudanya 36 bin lira, Sivas 113 bin lira, Kırklareli 6 bin lira, Ayvalık 12 bin lira, Çankırı 15 bin lira.

Bundan başka küçük siparişler de vardır. Mesela 3 bin liraya Çarşamba âbidesi, 6500 liraya Keşan âbidesi, 1500 liraya Aydın âbidesi ilâh."⁴¹

Bu haber, biri kamuoyuna yansıyan, diğeri de devletin ilgili birimleri arasında kalıp kamuoyunun haberdar olmadığı iki tartışmayı beraberinde getirdi. Kamuoyuna da yansıyan ve hararetli bir tartışmayı başlatan husus, yukarıdaki haberde Burhan Toprak'ın, Türkiye'de yapılan heykellerin maliyetiyle ilgili yaptığı açıklamadır. Burhan Toprak'ın fikrini destekleyen veya karşı çıkan pek çok aydın, mesele hakkında fikirlerini açıkladılar. Basına yansıyan tartışmalarda, Manisa heykeli için açılan 1939'daki müsabakaya da katılan fakat daha önce açılan bir müsabakayı kazanan heykeltıraş Nijad Sirel de yer almıştır.⁴² Bundan başka, Nadir Nadi'den⁴³ Fazıl Ahmed Aykaç'a⁴⁴, Necip Fazıl'dan⁴⁵ Nurullah Berk'e kadar⁴⁶ pek çok aydın görüşlerini dile getirdiler. Kolaylıkla tahmin edileceği gibi tartışmaya katılanların bir kısmı; kentlerimizin, anıtlardan önce alt yapı ihtiyaçlarının giderilmesine öncelik verilmesi gerektiğini savundular. Bunun karşısında yer alanlar da, belediyelerin görevlerinin sadece alt yapı yapmak olmayıp, çağdaş kentlerin görsel sanatlarla süslenmesi ve bunun da belediyelerin görevleri olduğunu ileri sürdüler. Bu kısır tartışmadan bir sonuç çıkmadı, fakat göreceli olarak ucuza sipariş verilmiş olmasına rağmen bu son girişimde de çeşitli sorunlarla karşılaşıldı.

Yarışmayla yaşanan ikinci sorun ise, Fransız heykeltıraşlara ödenecek avans ücretiyle ilgiliydi. Daha yarışma açılmadan, Dâhiliye Vekâleti, 28 Aralık 1938'de Maliye Vekâleti'ne, Manisa'da yaptırılacak Atatürk heykelini yapacak yabancı sanatçıya döviz verilmesi talebini ilettiler.⁴⁷ Yazışmalardan ve Maarif Vekili Hasan Âli Yücel imzasıyla Başvekâlet'e 8 Haziran 1939'da gönderilen yazıdan anlaşıldığına göre, yarışmaya katılacak yabancı heykeltıraşlara, yarışmayı kazanamamaları bile 1000'er Lira mansiyon verilmesi gerekiyordu. Alman sanatkârlarından Garbe ile Torak'a mansiyon olarak 1000'er Lira verilmiş olmasına rağmen Fransız heykeltıraşlar Poisson ile Drivier'in mansiyonları ise -Fransa ile aramızda döviz anlaşması olmaması dolayısıyla- Haziran 1939'a kadar ödenememişti. Daha 11 Ocak 1939'da Manisa Valiliği, Maliye Vekâleti'ne, müsabakaya katılan yabancı sanatçılara yapılacak ödemenin icra edilebilmesi için gereken döviz muamelesinin bir an evvel sonuçlandırılmasını talep etmişti. Adı geçen vekâlet, 14 Şubat 1939'da verdiği

⁴¹ *Cumhuriyet*, 28 Şubat 1939. Burhan Toprak ile yapılan bu mülakat, "Güzel Sanatlar Akademisi Müdürü diyor ki: Abidelerle fazla para harcıyoruz!" başlığıyla başka bir gazetede de aynen yayınlandı: *Haber*, 28 Şubat 1939.

⁴² Nijad Sirel, "Manisa Heykeli Münasebetile Abidelerle Tahsis Edilen Paralar Çok Mudur?", *Cumhuriyet*, 9 Mart 1939.

⁴³ Nadir Nadi, "Abide İşinde İsrafa Kaçmayalım", *Cumhuriyet*, 13 Mart 1939.

⁴⁴ Fazıl Ahmed Aykaç, "Abidelerimiz", *Cumhuriyet*, 27 Mart 1939.

⁴⁵ Necip Fazıl, "Vilayetlerin Âbideler İçin Verdiği Para", *Haber*, 28 Şubat 1939.

⁴⁶ Nurullah Berk, "Abideler Meselesinde Yeni Bir Görüş", *Cumhuriyet*, 30 Mart 1939.

⁴⁷ *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, 030-18-01-02-88-72-3.

cevapta, resmi dairelerin serbest dövizle alış veriş yapması veya serbest döviz alıp icap ettirecek taahhütlere girişmesinin İcra Vekilleri Heyeti kararıyla mümkün olabileceğini bildirdi. Bu karar alınmadan taahhüde girişilmiş olması hasebiyle Fransız sanatkârları için istenilen müsaadenin verilememiş olduğunu ve Dâhiliye Vekâleti'nin meseleyi 24 Ocak 1939'da Başvekâlet'e arz ettiğini bildirdi. Şu ana kadar, aradan bu kadar zaman geçmesine rağmen Fransız sanatkârlara verilmesi icap eden mansiyonların hâlâ Fransa'ya çıkarılmamasının zımnen taahhüt altına girmiş olan âbideler jürisini çok müşkil bir vaziyete soktuğu ilave edildi. Diğer taraftan müsabakaya iştirak eden Fransız sanatkârı Drivier, Güzel Sanatlar Akademisi Direktörlüğü'ne gönderdiği 2 Mayıs 1939 tarihli bir yazıda, Manisa âbidesi müsabakasına iştirak edenlere verilmesi kararlaştırılan 1000 Lira'lık mansiyonun geçen şubat ayı içinde ödenmesi gerekirken bugüne kadar tediye edilmemesinin sebebini sormuş ve bu taahhüdün acilen yerine getirilmesi hususunu tekrar hatırlatılmıştır. Maarif Vekili Hasan Âli Yücel, gerek jürinin gerekse jüri adına sanatkârlarla temas eden Akademinin bu zımni taahhüt yüzünden maruz buldukları zor durumdan bir an evvel kurtulmaları için, yukarıda adları geçen her iki Fransız heykeltıraşına mansiyon olarak verilmesi zaruri 1000'er Lira'nın kendilerine ödenmesi hususunda İcra Vekilleri Heyeti'nce gereken kararın alınmasını rica etti.⁴⁸

Bu yazı üzerine Başvekâlet, Maliye Vekilliği'ne, 9 Haziran 1939'da şu talimatı verdi:

*"Manisa âbidesi müsabakasına iştirak edenlere verilmesi tahakkuk eden 1000'er Liralık mansiyonun tediyesine dair Maarif Vekilliğinden alınan tezkerenin bir sureti ilişik olarak gönderilmiştir. Verilmesi lazım gelen paranın 1939 döviz bütçesine idhal ettirilerek muktezi müsaadenamenin verilmesini rica ederim."*⁴⁹

Maliye Vekâleti'nden Başvekâlet'e, 19 Temmuz 1939'da gönderilen şu yazıyla sorun halledildi:

T. C. BAŞVEKÂLET
KARARNAME
11076

Kararname

Manisada Atatürk abidesi müsabakasına iştirak eden Poisson ve Drivier adlı iki Fransız heykeltıraşına ödenecek biner liralık mansiyonun Maliye Vekâleti emrine tahsis edilen 100.000 liradan serbest döviz olarak verilmesi; Maarif Vekilliğinin 8/6/939 tarih ve 570 sayılı tezkeresiyle yapılan teklifi ve Maliye Vekilliğinin 19/7/939 tarih ve 54548/57/10338 sayılı matalâkasması şartına İcra Vekilleri Heyetince 22 TEMMUZ 1939 tarihinde kabul olunmuştur.

Residencem

Hasan Âli Yücel

Ma. V. AL. V. M. M. V. Da. V. Ha. V.

Ma. V. ME. V. Na. V. İ. V. VE İ. M. V.

G. I. V. Za. V. Me. M. V. T. V.

03 01 02 88 72 1

Foto No: 10-18-1-2-100/100-81-Çevre No: 72-100/100-1

*"Manisa abidesi müsabakasına iştirak eden iki Fransız heykeltıraşına ödenecek biner liralık mansiyonun serbest döviz olarak verilmesi heyeti vekilece kabul olunduğu takdirde mevzubahs 2.000 –iki bin Liralık serbest dövizin Vekâlet im emrine tahsis edilen 100.000 –yüz bin liradan-verilmesinin mümkün olduğu arz olunur."*⁵⁰

Yasa gereği, ödemenin yapılabilmesi için son aşamada Heyet-i Vekile'nin izin vermesi gerekiyordu. Nihayet 22 Temmuz 1939 tarihli Heyet-i Vekile Kararnamesiyle iki Fransız sanatçıya mansiyonları ödenebildi:

"Manisa'da Atatürk abidesi müsabakasına iştirak eden Poisson ve Drivier adlı iki Fransız heykeltıraşına ödenecek biner Liralık mansiyonun Maliye Vekâleti emrine tahsis edilen 100.000 Lira'dan serbest döviz olarak verilmesi, Maarif 22 Temmuz 1939 tarihli Heyet-i Vekile Kararnamesi. Vekilliği'nin 8/6/939 tarih ve 570 sayılı tezkeresiyle yapılan teklifi ve

⁴⁸ BCA, 030-18-01-02-88-72-6-7.

⁴⁹ BCA, 030-18-01-02-88-72-5.

⁵⁰ BCA, 030-18-01-02-88-72-2.

Geçmişten Günümüze Manisa

maliye Vekilliği'nin 19/7/939 ve 54248/2/10838 sayılı mütalanamesi üzerine İcra Vekilleri Heyeti'nce 22 Temmuz 1939 tarihinde kabul olunmuştur."⁵¹

Bunca bürokratik uğraşa ve model beğenilmiş olmasına rağmen bu girişim de uygulamaya sokulamadı. Pierre-Marie Poisson (1876-1953), 20. Yüzyıl Fransız heykeltıraşlığında derin izler bırakmış bir sanatçıdır. 1925'te yaptığı başyapıtı sayılan La Havre Şehitleri Abidesi, pek çok sanatçıya ilham kaynağı oldu. Modelden anlaşıldığına göre Poisson, modern bir anıt projesi hazırlamıştı. Bu modelin, biri Cumhuriyet gazetesinin 28 Şubat 1939 tarihli nüshasında, diğeri de 1941'de basılan bir kitapta olmak üzere her ikisi de aynı bir fotoğrafı bulunmaktadır. Yan cepheden çekilmiş resimde, kaidenin yan yüzeyinde, gazeteye tam olarak yansımayan, kitaptakinde de baskı kalitesinin iyi olmaması nedeniyle bir kısmı okunamayan, şu tarihler ve bilgiler dikkat çekiyor.⁵²

Anafartalar 7 Ağustos 1915
Atatürk Ankara'ya Geldi. 27 Kaevvel 1919
Birini İnönü 10 İlkânun 1921
İkinci İnönü 30 Mart 1921
Atatürk Başkumandan 15 Ağustos 1921
Sakarya 23 Ağustos
Atatürk Gazi ve Mareşal 19 Eylül 1921

Poisson'un Manisa için yaptığı modeli yakından görüp inceleyen bir kaynak şu bilgiyi vermektedir: "*Poisson'un maketi halen Manisa Belediyesi'nde bir camkanda muhafaza ediliyor. Sanatçının maketi 50X100 cm. ölçülerindeki bir dikdörtgen kaide üzerinde yükseliyor. Anıtta Atatürk askeri kıyafetli olarak temsil ediliyor. Başu açık, ayakta, göğsü kabarık, bacakları biraz açık, ileriye doğru bakıyor. Sağ kolu kalkık olup, sağ ayağının ucundan yükselen dalgalı bir görünüm verilen bayrağın mahyasıyla birleşmektedir. Sol kol ise, adaleti simgeleyen terazi kabartmayı gösteren dikdörtgen kaideye dayanmaktadır. Kompozisyonun sağında ve solunda iki figür görülüyor. Bunlar, kanatları açık ve uçacakmış izlenimi veren iki melektir. Burada bir devingenlik söz konusudur. Mitolojik figürlerin kanatlarının ucunda, sağ ve solda, iki figür daha yer alır. Sağdaki genç bir kadın, soldaki ise genç bir erkek figürüdür. Yapıt tümüyle bir ilerleyişin, bir eylemin kompozisyonudur. Anıt kaidesinin ön yüzünde "Atatürk 1881-1938" yazılıdır. Kaidenin sağ yüzünde, Atatürk'ün yaptığı savaşlar ve Kurtuluş Savaşı'nın önemli tarihleri yer alıyor. Kaidenin sol yüzünde ise, 19 Mayıs 1919'dan Harf Devrimi'ne kadar olan atılımlar tarihleriyle veriliyor. Maketin arka yüzüne Atatürk'ün Gençliğe Hitabesi'nin ilk cümlesi yer alıyor.*"⁵³

Yarışmadan sonra Poisson'un eserinin neden dikilmediği konusunda elimizde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Manisa'da bir Atatürk heykeli dikilmesi fikri gündemdeki yerini korumaya devam etti. Manisa'daki valilik görevine 23 Aralık 1938'de başlayan ve Poisson'un eserinin birinci seçildiği dönemde Manisa Valisi Osman Şahinbaş, çok iddialı demeçler verdi. Vali Osman Şahinbaş, kabul ettiği Cumhuriyet gazetesi muhabirine çeşitli konularla ilgili açıklamalarda bulundu. Atatürk heykeli hakkında da şunları söyledi: "Umran işlerinin başında Ebedi Şef Atatürk'ün heykelinin dikilmesi gelmektedir. Bu yıl bu iş başarılacaktır. İcap eden

⁵¹ BCA, 030-18-01-02-88-72-1. Bu karar, Başvekâlet Müsteşarlığı tarafından Maliye ve Maarif Vekâletlerine 27 Temmuz 1939'da bildirildi. BCA, 030-18-01-02-88-72-1.

⁵² Louis Hourticq-Burhan Toprak, *San'at Şaheserleri*, İkinci Cilt, Güzel Sanatlar Neşriyatı, İstanbul 1941, s.587.

⁵³ Hakkı Avan, *a.g.e.*, s.119-120.

tahsisat konmuştur.”⁵⁴ Valinin bu açıklamasına rağmen de kamuoyuna yansıyan olumlu bir gelişme olmadı. Sadece 1941’de basılan bir kitapta, önceki sayfalarda verdiğimiz anıtın modeli ve altında şu ifadelere rastlanmaktadır: “Poisson- Manisa’da yapılacak Atatürk âbidesi için maket. (Manisa Vilayet Konağı 1940.) Manisa’da yapılacak Atatürk âbidesi için açılan beynelmilel müsabakaya Almanya’dan Garbe ve Fransa’dan Drivier ile Poisson iştirak etmişti. Müsabakada Poisson bu maketle birinciliği kazanmıştır.”⁵⁵

Araya savaşın girmesi ve bunun getirdiği ekonomik sıkıntılar, heykeli öncelik sıralamasında çok gerilere itti. 1940’lar, Türkiye gibi Manisa’nın da önceliklerinin değiştiği, iktisadi sıkıntıların had safhaya vardığı, dolayısıyla heykelin geri planda kaldığı dönem oldu. Gerçi, 1940 yılı Manisa Vilayet bütçesinde “Mütenevvi Masraflar” başlığı altında, “Atatürk Heykeli inşa ve inşa edilecek yerin etraf duvarlarının inşa ve istimlak vesair masrafları olarak komisyonun emrine” 5.000 Lira tahsis edildi.⁵⁶ Ne var ki, sonraki yıllarda da Atatürk heykelinin inşasına başlanılmadı. Bu arada bir konuya açıklık getirmek yararlı olacaktır: Manisa’da arzu edilen bir heykel yaptırılmamışsa da, elbette resmi törenlerde çelenk sunma, Atatürk büstüne yapılıyordu. Ne zaman ve kime yaptırıldığını tespit edemediğimiz büst hakkında, dönemi çok iyi hatırlayan Manisa’yı Mesiri Tanıtma ve Turizm Derneği Başkanlığı ve Manisa İl Genel Meclis Üyeliği yapmış olan Tezcan Karadaşman şu bilgileri verdi: “Vali Konağı’nın yanındaki Fatih Parkı’nda bir büst vardı. Heykelden önce Atatürk büstü vardı. Yüksekçe bir kaidenin üzerindeki bu büstün önünde merasimler yapılırdı. Çelenkler orada konulurdu. Uzun yıllar öyle devam etti. O zamanlar da bir heykel yapılması gerektiğini dile getirenler olduğu gibi, irtica taraftarlarının karşı çıktıklarını da biliyorum. O büst olduğu için heykele gerek olmadığını ileri sürenler de vardı.”⁵⁷ 40 yılı aşkın bir süredir Manisa’da yaşayan, Manisa Planlama ve Koordinasyon ve İl Kültür Müdürlüğü görevlerini yapan Hakkı Avan da, Tezcan Karadaşman’ın verdiği bilgileri destekleyici mahiyette şu bilgileri paylaştı: “Bu heykelden önce Manisa’da bir Atatürk büstü vardı. Atatürk’ün Manisa’ya gelişi ve diğer törenlerde bu büst meydana taşınır, şehrin ileri gelenler büstün önünde toplanırlardı ve törenler o şekilde yapılırdı. O büst orada olurdu ve çelenkler orada sunulurdu.”⁵⁸

Eldeki belgeler Manisa’da Atatürk yaptırma konusunda 1950’lerin ikinci yarısında yeni bir hareketliliğin başladığını göstermektedir. 1950’lerde Manisalılar, gecikmiş Atatürk heykeli yaptırma kararından vaz geçmiş değillerdi. Tam aksine, bazı çevrelerin Atatürk’e ve eserlerine karşı haksız saldırılarda bulunduğu dönemde, Atatürk heykelini yapmak için daha planlı bir çalışma başlattılar. Bunda, 10 Aralık 1956’da kurulan “Manisa Atatürk Heykeli Yaptırma Derneği”nin büyük rolü oldu.⁵⁹

⁵⁴ *Cumhuriyet*, 23 Mart 1939.

⁵⁵ Louis Hourticq-Burhan Toprak, *a.g.e.*, s.585.

⁵⁶ *T.C. Manisa Vilayetinin 1940 Bütçesi*, Maarif Basımevi 1940, s.41.

⁵⁷ *Manisa, 19 Haziran 1937 doğumlu Tezcan Karadaşman ile 17 Ekim 2017 günü Manisa’da yaptığımız görüşmeden.* (Manisa’nın uzun bir geçmişine tanıklık eden Tezcan Karadaşman’a birikimini bizimle paylaştığı için teşekkürlerimizi sunuyoruz.)

⁵⁸ *Aksaray, 3 Mart 1949 doğumlu Hakkı Avan ile Manisa’da 17 Ekim 2017 günü yaptığımız görüşmeden.*

⁵⁹ Manisa Atatürk Heykeli Yaptırma Derneği hakkında henüz yeterli bilgilere ulaşamadık. Dernek hakkında bilgi alabileceğimiz, arşivlerinde mevcutsa belgelerini inceleyebileceğimiz umuduyla 24 Ekim 2017 günü, değerli meslektaşım Yrd. Doç Dr. Nejdet Bilgi ile birlikte Manisa İl Dernekler Müdürlüğü’nü ziyaret ettik. Dernek yetkilileri, kayıtlarında böyle bir derneğin yer almadığını belirtip, arşivlerinin araştırmacılara kapalı olduğunu söylediler. İkdam (Gece Postası), Hürriyet, Son Telgraf, Tercüman, Tan, Cumhuriyet gibi ulusal ve Ege Ekspres, Demokrat İzmir ve Yeni Asır gibi İzmir gazetelerinde dernek

Geçmişten Günümüze Manisa

Kırkağaç'ta 1928'de doğan Milli Eğitim Bakanlığı Müfettişi Besim Alpaslan'ın başkanlığını yaptığı⁶⁰ derneğin çalışmalarına 22 Ocak 1959'da Manisa Valisi olan Enver Saatçigil'in büyük yardım ve destekleri oldu.⁶¹

Manisa Atatürk Heykeli'nin Açılışı

Belirttiğimiz derneğin kuruluşu ve Vali Enver Saatçigil'in büyük yardımları sayesinde bu son girişim nihayet olumlu sonuçlandı. Heykelin kaidesi ve açılış hazırlıkları yapılırken Türkiye'de 27 Mayıs 1960'ta bir askeri darbe meydana geldi. Yönetimi ele alan Milli Birlik Komitesi, ülkede yaşanan kutuplaşmanın önüne geçmek için ideolojik dayanak olarak Atatürkçü düşünceyi benimsedi. Bunun da etkisiyle, askerin siyasi ağırlığının hissedildiği diğer dönemlerde de olduğu gibi, Atatürkçülük ve Atatürk anıt ve heykelleri yaptırma gibi çabaların arttığı görülmektedir. Fakat Manisa Atatürk Heykeli'ni, bu genellemenin dışında tutmak gerekir. Heykelin yapımına çok daha önce başlandığı gibi, kaidesi hazırlanırken asker yönetime el koydu. Bununla birlikte, dönemin askeri havasının törene yansıdığı görülmektedir.

Manisa Atatürk Heykeli'nin açılışının 25 Haziran 1960 Cumartesi günü yapılmasına karar verildi. Tören hazırlıklarının yaşandığı Manisa'daki havayı yansıtması bakımından Manisa gazetelerinden örnekler vereceğiz. Başarı gazetesi Manisa'nın bu mutlu gününü şöyle yansıtmıştır:

"Büyük Atamızın heykeli bugün açılıyor. Manisa'nın mesut ve mutlu günü olması bakımından şehir, baştan başa şanlı bayraklarımızla süslendi. Bundan tam 8 yıl önce başladığımız ve sık sık tekrarladığımız neşriyatımızda, Türkün en büyük evladı Aziz Atatürk'ün bir heykelinin yaptırılmasını ve Cumhuriyet Meydanı'na dikilmesini, bu iş için de her Manisalının kudreti nisbetinde yardımını ve bir dernek kurulmasını temenni ve teklif etmiştik.

Neşriyatımız, ilgililerce dikkate alınmış, dernek kurulmuş ve işe başlanmıştı. Gerek muhterem hemşehrilerimiz, gerekse resmi ve hususi müesseseler, büyük bir alâka ile bu mevzudaki maddi ve manevi yardımlarını kudretleri nisbetinde, seve seve yapmaktan geri kalmadılar. Fakat nedense, zamanın gelmiş geçmiş olan valileri, heykelin süratle inşa ve ikmalini bir türlü temin edemediler. Nihayet; Sayın Enver Saatçigil, bu çok büyük arzuya ve Kahraman Ata'mıza lâyık olan heykel mevzuuna ehemmiyetle el koyarak işe girişti ve görüldüğü gibi muvaffak da oldu. Halen Hatay

hakkında bilgiye rastlamadık. Derneğin kurulduğu dönemde Manisa'da Işık, Hürriyet Misakı ve Başarı olmak üzere 3 günlük gazete yayınlanıyordu. Ne yazık ki bu gazetelerin koleksiyonu Manisa'da bulunmuyor. İstanbul Beyazıt Devlet Kütüphanesi ve Ankara Milli Kütüphane'de yer almaktadır. Milli Kütüphane yetkilileri, adı geçen gazetelerin dijital ortama aktarılmakta olduğundan incelenemeyeceğini söylediler. Dijital ortama aktarılma işlemi tamamlandığı halde bu üç Manisa gazetesinin bulunmadığını gördük. Bunun üzerine Milli Kütüphane yetkilileriyle telefonda görüştük. Yapılan araştırma sonucu bize, gazetelerin, derneğin kurulduğu döneme ait sayılarının bulunmadığı bilgisini verdiler. 3 gazetenin Beyazıt Devlet Kütüphanesi'deki sayıları incelendiğinde, her üç gazetenin de Ocak-Haziran 1956 dönemine ait sayıları varken, derneğin kurulduğu Aralık 1956'ya ait sayılarının olmadığı görülmüştür. (Adı geçen gazetelerin belirtilen dönemlerinin incelenmesinde yardımcı olan doktora öğrencim Semih Çınar'a ve İstanbul Bilgi Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğrencisi oğlum Emin Kutay Çelebi'ye teşekkür ederim.)

⁶⁰ <http://www.kirkagac.gov.tr/kirkagacta-ilkler> (Erişim: 24/09/2017, 22.30)

⁶¹ Türkiye Kültür Portalı. <http://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/manisa/kulturenvanteri/ataturk-heykel> (Erişim: 20/09/2017, 22.30) Bir kaynağa göre Atatürk heykelini Enver Saatçigil sipariş etti. Tezcan Karadanışman, *Manisa Bizimdir*, Manisa'yı Mesir'i ve Turizmi Tanıtma Derneği Yayını, Manisa 2012, s.136.

valisi olan Muhterem Enver Saatçigil'e bu mutlu günümüzde, candan teşekkürü, zevkli ve şerefli bir meslek borcu telakki ederiz.

Hulasa her fırsatta ve sık sık ehemmiyetle üzerinde durduğumuz ve bir an evvel inşa ve ikmalini candan arzuladığımız, hepimizin kan damarı ve kalbi, Büyük Atatürk'e lâyıkh heykel, Allah'a şükürler olsun artık tamamlanmış, bugün de merasimle açılmak üzere hazırlıkları bitirilmiştir.

Aziz Atatürk'ün heykeli; bugün saat 9.30'da Hükümet Konağı karşısındaki Cumhuriyet Meydanı'nda ve bütün Manisalılarının iştirakleriyle kahraman ordu mensuplarımızın, öğrencilerin ve askeri bandonun katılacağı bir merasimle açılacak. İstiklal Marşı'nı ve valimizin konuşmasını müteakip şehrin en mutena yerini süsleyecektir.

Manisalı olarak en sevinçli günlerimizden birini daha bugün yaşarken, göz bebeğimiz sevgili Ata'mızın aziz ve manevi huzurunda hürmetle eğilir, bu işin maddi-manevi huzurunda hürmetle eğilir, bu işte maddi-manevi hizmetleri geçenlere minnet ve şükranlarımızı sunarız.

Yattığın yer, Cennet olsun, aziz kabrin nurla dolsun Sevgili Ata'm. Var olsun Şanlı Ordu, Büyük Türk Milleti ve asil Türk gençliği."⁶²

Başka bir Manisa gazetesi olan Hürriyet Misakı'ndaki yazı da aşağıdadır:

"Aziz Atatürk'ün Cumhuriyet Meydanı'na dikilen heykeli bugün merasimle açılacaktır. Birkaç seneden beri şehrimizde kurulmuş bulunan Atatürk Heykeli Yaptırma Derneği, muhterem Manisalılarının gösterdiği anlayış ve müzaheretleriyle ve halen Hatay vilayetine tayin edilmiş bulunan eski Manisa vali ve belediye reisi Sayın Enver Saatçigil'in gayret ve direktifleriyle yaptırılmış bulunan büyük Türk milletinin kurtarıcısı Aziz Atatürk'ün heykeli, Cumhuriyet alanına yaptırılmış bulunan kaidesine yerleştirilmiş bulunmaktadır.

Bu münasebetle bugün saat 9.30'da yapılacak olan merasimle muhterem Vali ve Belediye Reisi Celal Kasaroğlu'nun yapacağı bir konuşmadan sonra Türk bayrağına sarılı bulunan Aziz Atatürk'ün heykelini açacaktır.

Bundan sonra Atatürk heykelini, (tören günü) orta dereceli okullar izcileriyle askerler tarafından nöbetleşerek bekleyeceklerdir."⁶³

Bizce Manisa'daki havayı, gecikmiş mutluluğu ve Manisalılarının hissiyatını en iyi ifade eden yazıyı Cenap Görgün kaleme aldı:

"Bugün Manisa'mız mutlu bir gününü kutluyor. Doğan güneş bile bize başka bakıyor. Senelerden beri özlemine duyduğumuz bir vazifeyi yapmanın ve yapılmış görmenin zevkini duyuyoruz. Doğan güneşi ardına alan Ata, bugün bizlere daha manalı bakıyor.

⁶² Başarı, 25 Haziran 1960.

⁶³ Hürriyet Misakı, 25 Haziran 1960.

Memleketimizin muhtelif yerlerine gittikçe oradaki Atatürk heykellerini görür, onların bundan dolayı duydukları gurura gıpta eder, Manisa'mızdaki bu noksanlıktan dolayı büyük üzüntü duyardık. Ama bundan sonra biz de gurur duyacağız. Onlara karşı mahcup başımızı önümüze eğmeyeceğiz. Çünkü bugün biz de ona sahip olduk.

Birkaç seneden beri devamlı çalışmalarıyla üzerin aldığı vazifeyi başaran Atatürk Heykeli Yaptırma Cemiyeti bundan dolayı ne kadar gurur duysa azdır. Bu büyük vazifede emeği geçmiş bütün müessese ve Manisalı vatandaşlara Manisalı olarak, gençlik olarak müteşekkirimiz, var olsunlar.”⁶⁴

Bütün bu hazırlık ve heyecan, 25 Haziran 1960 Cumartesi günü gerçekleştirilen parlak bir törenle zirveye ulaştı. Törende

yapılan konuşmaları sona bırakarak, önce töreni de Manisa gazetelerinden yansıtacağız. Manisa'nın köklü gazetelerinden Işık, töreni şöyle yansıtmıştır:

“Atatürk heykelinin açılış töreni yapıldı. Aziz milletimizin en büyüğü, Kurtarıcımız Atatürk'ün heykeli cumartesi günü bütün Manisalı hemşehrilerimizin içten gelen tezahüratı arasında açıldı. O gün Manisa müstesna bir gününü yaşamak mutluluğuna erdi. Cumhuriyet alanını dolduran okul öğrencileri, izci ve yavrukurttarla, başta vali ve belediye reisi Sayın Cemal Kasaroğlu, Tümen, tugay kumandanları, askeri, mülki erkan ve memurin ve kalabalık halk yerlerini alınca, tümen bandosunun çaldığı İstiklal Marşı ile tören başladı. Atatürk'ün manevi huzurunda saygı duruşu huşu içinde sona erince Atatürk Heykeli Yaptırma Derneği Başkanı Besim Alpaslan veciz bir konuşma yaparak, heykelin kuruluşunda yardımlarını esirgemeyenlere teşekkür ederek heykelin durumunu bildiren konuşmasından sonra, valimiz, heykelin üzerinde bulunan şanlı bayrağımızı kaldırınca meydan alkış tufanı ile çinladı.

Vali Sayın Cemal Kasaroğlu'nun veciz konuşması tasvip ve alkışlarla karşılandı. Teğmen Ahmet Urazkan, Atatürk'ün Gençliğe Hitabı'nı, yüksek tahsil gençlerinden Necmettin Güler, İstiklal Marşı'nı nesir şeklinde okudu. Kürsüye Gazi Okulu öğretmeni Nurhan İzer gelerek içli bir konuşma yaptı. Alkışlarla kürsüyü terk etti. Kız öğretmen okulundan Aysun Taşkelle, liseden Erhan Önver, Atatürk'e şiirler okuyarak alkış topladılar. Eski valimiz Hatay Valisi Enver Saatçigil'in telgrafı okununca, halk, eski valilerinin şahsında tezahürat yaparak alkışladılar.

Dağ Başını Duman Almış marşından sonra törene son verildi. Heykelin etrafında bir kız ve erkek öğrenciyle kahraman Mehmetçik nöbet tuttular ve Atamıza karşı Manisalıların minnet ve şükranlarını ifade eden yüzlerce çelenk kondu.”⁶⁵

Başka bir Manisa gazetesi olan Hürriyet Misakı da töreni okuyucularına şöyle duyurdu:

“Atatürk Heykeli merasimle açıldı. Saat 9.30'da bandonun çaldığı İstiklâl Marşı ile tören başladı. Atatürk için çelenkler kondu. Saygı duruşu yapıldıktan sonra dernek adına Başkan Besim Alpaslan bir konuşma yaparak anıtın meydana gelmesinde yardımları geçenlere teşekkür ettikten sonra anıtı açması için Sayın Valimiz Celal

64 Cenan Görgün, “Mutlu Bir Gün”, Hürriyet Misakı, 25 Haziran 1960.

65 Işık, 27 Haziran 1960.

Kasaroğlu'na rica etti. Vali kısa bir konuşma yaparak Ata'nın üstündeki Türk bayrağını tutan kurdela kesildi ve heykel bütün güzelliğiyle meydana çıktı. Beş metrelik bir kaide üstüne oturtulan heykelin boyu üç metre. Bütün gözler heykelin üstünde çivilenmişken bir teğmen Ata'nın Gençliğe Hitabe'sini okudu. Daha sonra yüksek tahsil gençliğini temsilen Necmi Güler, İstiklal Marşı'nı okudu. Bunu öğretmen Nurhan İzer'in güzel bir konuşması ve öğretmen okulu ile liseden birer öğrencinin okuduğu şiir takip etti. Nihayet bandonun iştirakiyle söylenen dağ başını Duman Almış marşıyla merasime son verildi. Bu sırada dernek başkanı Besim Alpaslan, eski Manisa Valisi Enver Saatçigil'den, heykelin açılışında bulunamadığı için teessür ve Manisahlara hayırlı olması dileğindeki telgrafını okudu."⁶⁶

Tören sırasında konuşmalar da yapıldı. Manisa Valisi Celal Kasaroğlu'nun konuşması aşağıdadır:

"Saygıdeğer Manisalılar, Aziz Arkadaşlarım,

Eşsiz ve mümtaz Atatürk'ün heykelini açıyoruz. Çizgileri heykelde fakat ruhu ve fikri bizde olan Atatürk, tarihin en bahtiyar lideridir. Çünkü emsali görülmemiş inkılâplar yapıyor, bir çağ değiştiriyor. İnkılâplar her türlü gerici fikre ve çalışmalara rağmen nur saçmakta devam ediyor. Atatürk bir fikirdi, Atatürk yükselmenin dayanağıydı. Yapılan her mücadele onun fikirlerini tahakkuk ettirmek yolundadır. Atatürk, gönüllerimizde, ebedileşen sevgisiyle kafalarımızda, çelikleşen fikirleriyle yaşayışımızın her anında bizimledir.

Ona dikilen bu heykel yalnızca bir sevginin, minnetin ifadesi değildir. Bu heykelde Türklüğün kuvvet ve kudreti canlanmaktadır. Daha dün milleti kardeş kavgasına götüren hainleri çarpan da Atatürk'ün ruhuydu. Millettin hürriyet ve insanlık hakları bir avuç eşkıyanın keyfince hüküm sürmesi için ortadan kaldırılınca üniversite, gençlik, Atatürk'ün ruhu ayaklandı. Zalimlerin uşakları onların kanlarıyla da bu toprakları ıslattılar ve nihayet kendisini milletine adayan ordu harekete geçti, babasını anasını koruyan evlat gibi milletine sahip çıktı.

Heykelin yapılmasında büyük emeği geçen selefim Enver Saatçigil'e, dernek azalarına, her türlü maddi ve manevi yardımlarını esirgemeyen Manisalı vatandaşlarımıza, sanatkâr ve işçilerine şükranlarımızı sunarım."⁶⁷

Öğretmen Nurhan İzer da aşağıdaki etkileyici konuşmayı yaptı:

"Aziz Manisalılar, Ata'nın ve eserlerinin bekçisi gençler, kahraman ordu mensupları,

Samsun'da karaya çıkan bir ilah. Anafarta'dan yükselen güneş, Dumlupınar'daki kumandan, Sakarya'daki Gazi, istilacıların galibi, İzmir'in fatihi, Türklüğü binlerce dertten kurtaran, onun alın yazısını yazan, birbirini takip edene inkılâplarla ezeli, feyizli eşsiz baharı milletine getiren, kurduğu devletin aziz başı Ata'mızı, tunçlaşan heykelini selamlıyoruz.

Onun gölgesi, tunçlar, mermerler ancak o bizim kanımızdır. Tek sancak.

Bugün Manisalılar, genç ihtiyar, kadın erkek, büyük küçük, heykelinin karşısında, eserlerinin başında olduğu gibi, sevgi, şükran ve minnet halleriyle çevrilmiş duruyoruz. Sen bir fert, tek başına bir millet yarattın. Bastığın yer, tarihten yer almış gibi değil. Bir gününe bir tarih bağışlasak çok değil. Çok değil, kanımızın rengini süre süre, ismini düğmelerle işleseک göğsümüze. Bize hür, şerefli ve medeni bir millet olarak yaşamasını öğreten iradeli, tabiat aşığı, büyük zekalı, idealist, gösteriş, mevki ve

⁶⁶ Hürriyet Misakı, 27 Haziran 1960.

⁶⁷ Işık, 27 Haziran 1960; Hürriyet Misakı, 27 Haziran 1960; Başarı, 27 Haziran 1960.

Geçmişten Günümüze Manisa

rütbeden asla zevk almayan, ümidini gençliğe bağlayıp, asıl kuvveti halktan alan, hürriyetçi Atatürk'üm.

Batmazsın o güneş nurunun toprak bile çalan, gençlik, senin güvendiğin gençlik yolundadır Ata'm, izindedir. Bir kişi kalsa Atatürk'üm, seni Samsun'da şaha kalkmış atının üstünde görüyorum. Milletini şahlandırdığın günlerinin hatırasındır. O, İzmir'de parmağının ucuyla şahlanmış duygu ile Türklüklerini gösteren ordusu Akdeniz'i hedef gösteriyorsun. Ankara'da Ulus'ta zafere ulaşan insanların iç rahatsızlığının ifadesi var. Duruşunda, etrafında güvendiğin, inandığın, senden bir parça olan Mehmetçik ve Türk anası var. İstanbul'da Taksim Meydanı'nda fakir arkadaşlarımla berabersin. Mersin'de engin denizlerin mavisi gözlerini, engin denize çevirmiş bakıyorsun. Üniversite bahçesinde eserini büyük ve ileri bir görüşle emanet ettiğin gençlikle yan yanasın. O gençlik ki her an bir ağızdan diyor:

Omuzlarımız bir an emaneti indirmez.
Bizi idealimizden, yolumuzdan döndürmez.
Ne tehdit, ne takdir, ne avunma, ne zulüm,
Ya Türkiye, ya mezar, ya İstiklal ya ölüm.
Gökler kararır herkesin ufkunda sönerken
Yalnız akşam tanımaz bir seherin var,
Dağlarda güneş tahtını kurmuş gibi her gün,
Nurunla yanan başların üstünde yerin var.

Atam! Kucak dolusu minnet, bol rahmet, bin şükran, milyonlarca selam sana. Saygı sizlere Manisalılar. Saygı sizlere gençler.”⁶⁸

Ulusal basının Manisa Atatürk heykelinin açılışına yeterli önemi vermediğini, Cumhuriyet, Hürriyet ve Tercüman gibi dönemin önde gelen gazetelerinde ve Varlık, Kim ve Hayat gibi önemli dergilerinde hiç haber yer almadığını belirtmemiz gerekiyor. Sadece Milliyet gazetesi, açılışı şu kısa

haberle vermiştir:

“Manisa'da Atatürk Heykeli Açıldı. 8 metre boyundaki heykel, halktan toplanan paralarla inşa edildi. Manisa, hususi. Şehrimiz Cumhuriyet Meydanı'nda yaptırılan Atatürk heykeli dün sabah saat 9'da merasimle açılmıştır. Atatürk'ü sivil elbiseleriyle boy olarak tecessüm ettiren kadesiyle birlikte 8 metre yüksekliğindeki heykel, Atatürk Heykeli Yaptırma Derneği tarafından halktan toplanan paralarla inşa ettirilmiştir. Heykelin inşasında, eski Manisa Valisi Enver Saatçigil'in büyük rolü olmuştur.”⁶⁹

⁶⁸ Işık, 27 Haziran 1960.

⁶⁹ Milliyet, 26 Haziran 1960. Milliyet'te, Manisa'da Atatürk heykelinin yapılmasında Vali Enver Saatçigil'in büyük rolü olduğu bildirilmiştir. Vali Enver Saatçigil, anılarının Manisa kısmında, kendi çabalarından söz etmediği gibi, Atatürk heykelinin yapımı hakkında da hiçbir bilgi vermemiştir. Enver Saatçigil, Geçen Günlerim, Olaylar ve Hatıralar, İstanbul 1999, s.88-100.

İzmir gazetelerinden Demokrat İzmir’de törenle ilgili şu haber yer aldı:

“Manisa tarihinde Manisalılar müstesna günlerinden birini daha yaşamak mutluluğuna erdiler. Aziz milletimizin en büyüğü kahraman Atatürk için yapılan heykelinin açılış töreni coşkun tezahüratla kutlandı. Bu mutlu gün dolayısıyla Manisalılar 27 Mayıs inkılâbının getirdiği hürriyet havası içinde yaşadılar. Sabahın erken saatlerinde kadın, genç, ihtiyar bütün Manisalıların Cumhuriyet alanını doldurmaya başladıkları görülüyordu. Bu mutlu gün şerefine şehir baştan başa bayraklarla ve yeşilliklerle süslenmiş bulunuyordu.

Cumhuriyet alanında saat 9.30’da Vali Cemal Kasaroğlu, muavinleri, tümen ve tugay kumandanları, subaylar, mülkü erkân ve kalabalık bir halk kütlesi bulunuyordu. Merasime İstiklâl Marşı ile başlandı ve Atatürk’e 1 dakikalık saygı duruşu yapıldıktan sonra Atatürk heykelini yaptırma derneği bir konuşma yaptı. Bunu müteakip Vali Cemal Kasaroğlu, heykelin üzerinde bulunan Türk bayrağını alarak heykeli açtı. Halkın coşkun tezahüratı arasında bir konuşma yaptı. Vali konuşmasına, daha dün milleti kardeş kavgasına götüren hainleri çarpan da Atatürk’ün ruhudur. Millet hürriyet ve insanlık hakları bir avuç eşkiyanın keyfince hüküm sürmesi için ortadan kaldırılınca, üniversite, gençlik, Atatürk’ün ruhu ayaklandı. Zalimlerin uşakları onların kanları ile de bu toprakları ıslattılar. Ve nihayet kendisini milletine adayan ordu harekete geçti, babasını, anasını koruyan evlat gibi milletine sahip çıktı” dedikten sonra öğretmen Nurhan İzer kürsüye gelerek Atatürk’ün Samsun’a ayak bastığı günden itibaren Millî Mücadele’deki hareketlerini veciz bir şekilde anlatarak memleketin dört bucağında şeref veren heykellerin manâ ve mefhumunu açıklamış, en son söz olarak, “Atam kucak dolusu minnet, bol rahmet, bin şükran, milyonlarca selam sana. Saygı sizden Manisalılar, sevgi sizden gençler” diyerek sözlerine son vermiştir. Bundan sonra öğrenciler tarafından şiirler okunmuş ve müteakiben Dağ Başını Duman almış marşı ile törene son verilmiştir.”⁷⁰

Tezcan Kardanişman da açılış günü hakkında şunları söyledi: “Heykelin açılışını hatırlıyorum, çok büyük bir tören yapıldı. Kalabalıktı, önde gelenler katıldı, konuşmalar yapıldı. Konuşma yapan bazı Manisalılar, ağlayarak, sızlayarak ve 27 Mayıs’ı övücü, sabık ve sakıtları yerici konuşmalar yaptılar. Bir esnaf büyüğümüz, Cevat isminde, halk adına o konuştu. Katılım da zorlama tabiki oldu. Okullardan talebeler getirildi. Önde gelenler kendilerini törene katılmak zorunda hissettiler. 27 Mayısın etkisiydi. 27 Mayıs olduğunda heykelin kaidesi yapılıyordu.”⁷¹

Heykel Hakkında Bilgiler

Uzun arayışlar, çeşitli yarışmalar, yerli ve yabancı heykeltıraşlarla kurulan irtibatlarla rağmen Manisa Atatürk Heykeli, Turgutlulu bir öğretmen olan Hüseyin Can tarafından yapılmıştır. Bir kaynağa göre heykeltıraşa 50 bin Lira ödeme yapılmıştır.⁷² İncelediğimiz yazılı kaynaklardan Gültekin Elibal’ın Atatürk ve Resim-Heykel başlıklı kitabında Manisa Atatürk Heykeli’nin Hüseyin Can tarafından yapıldığı kaydına rastladık. Bu kitabın, “İl, İlçe Sıralamasında Atatürk Heykel ve Anıtları” başlıklı listede şu bilgi yer alıyor: “Manisa-Hüseyin Can-1957-1958.” Kitabın “Tarih Sıralaması” kısmının 1957-1958 yıllarında yukarıdaki bilgi yer almıyor. Aynı şekilde Manisa Atatürk heykelinin açılış yılı olan 1960’da da Manisa’dan söz edilmiyor.⁷³ Fark edileceği gibi heykelin yapılış yılı da yanlış verilmiştir. Bunun dışında bir internet

⁷⁰ “Manisa’da Atatürk Heykeli Açılış Töreni”, *Demokrat İzmir*, 26 Haziran 1960.

⁷¹ Tezcan Kardanişman ile 17 Ekim 2017 günü yapılan görüşmeden.

⁷² Hakkı Avan, *a.g.e.*, s.120.

⁷³ Gültekin Elibal, *Atatürk ve Resim-Heykel*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1973, s.385.

Geçmişten Günümüze Manisa

kaynağında da Hüseyin Can'ın, bu heykeli yapan kişi olduğu ifade ediliyor. Turgutlu'daki ünlü fotoğraf stüdyosu Stüdyo Sıtkı'nın kurucusu Fotoğrafçı Sıtkı Cantekin hakkında verilen bilgideki şu ayrıntı, Hüseyin Can'ın kimliğini öğrenmemize de yardımcı oluyor: "Sıtkı Bey, heykeltıraş olan dayısı Hüseyin Can'ın da teşvikiyle fotoğrafçılığa merak saldı. Dayısı Hüseyin Can, 1959 yılında Manisa Cumhuriyet Heykeli'ni yapan önemli isimlerden biriydi..."⁷⁴ Hüseyin Can'ın 1950'lerde Aydın Belediye Bاندosu'nda şeflik yaptığı hakkında da bilgi sahibiyiz.⁷⁵

Hüseyin Can hakkında yeterli bilgiye ulaşamamak ve Manisa'daki heykeli kendisinin yaptığı hakkındaki bilgilerde görülen çelişkiler bizi başka bir arayışa yöneltti. Buna geçmeden, açılış törenindeki bir eksikliğe dikkat çekmek isteriz. Açılışı takip ettiğimiz 3 Manisa gazetesinden hiç birinde, heykelin kimin tarafından yapıldığından ve heykeltıraşın törene katılıp katılmadığından hiç söz

edilmiyor. Vali Celal Kasaroğlu konuşmasında "sanatkâr ve işçilerine şükranlarını sundu" ama keşke heykeltıraşın ismini de zikretseydi. Hatta pek çok anıt ve heykelin açılış töreninde heykeltıraş da yer alır. Bu usul Manisa'da da uygulanmış olsaydı, şimdi daha sağlıklı yorumlar yapabilirdik.

Kaynaklardaki bu çelişkileri ve kargaşayı ortadan kaldırmak için heykelde çalışma yaptık. Heykelde, heykeltıraşın imzasının mutlaka bulunacağından hareketle Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyesi Yrd. Doç. Dr. Nejdet Bilgi ile heykelde 24 Ekim 2017 günü yaptığımız incelemede, heykeltıraşın imzasına rastladık. Heykelin kaidesindeki rölyefin altında "Hüseyin Can 1960"; heykelin sol ayağının altında da "Hüseyin Can" ibareleri görülmektedir.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı Türkiye Kültür Portalı'nda Manisa Atatürk Heykeli hakkında şu bilgiler verilmektedir:⁷⁶

Kimlik

Adı: Atatürk Heykeli.

Envanter No: -

Harita No:-

Mahalle-Köy: Laleli Sementi.

Adres: Büyük Saruhan Oteli Önü.

Koruma Durumu:

⁷⁴ <http://www.studiositki.com/?page=page&id=51> (Erişim: (21/10/2017, 22.05) İnternet araştırmasında bu bilgiyi elde ettikten sonra, Turgutlu'daki Stüdyo Sıtkı ile iletişime geçerek dayıları Hüseyin Can hakkında bilgi talep ettim. Hüseyin Can hakkında kendilerinin yeterli bilgileri olmadığını, ancak İzmir'de yaşayan bir oğlu olduğunu söylediler. Oğlu Tomris Can'ın iletişim bilgilerine sahip olmadıklarını da eklediler. Hüseyin Can'ın oğluna ulaşmak için yaptığım çabalar henüz olumlu bir sonuç vermedi.

⁷⁵ <http://kalimerasas.blogcu.com/aydin-belediye-bandosunu/2252164> (22/10/2017, 21.05)

⁷⁶ Türkiye Kültür Portalı. <http://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/manisa/kulturenvanteri/ataturk-heykel> (Erişim: 20/09/2017, 22.30)

Koruma Derecesi: 1

Diğer Özellikler:

Yapım Tarihi: 1960

Kültür Dönemi: Cumhuriyet.

Genel Tanım: Yüksek kaide üzerinde, adım atan Atatürk heykelidir.

Kullanım Durumu:

Koruma Durumu: A

Taşıyıcı Yapı: A

Üst Yapı: A

Dış Yapı: A

Rutubet: A

Ayrıntılı Tanımı

Yapılan Onarımlar: -

Ayrıntılı Tanım: Atatürk Heykeli, bronzdan olup 1 ton ağırlığında 3 metre boyundadır. Heykelin kaidesi 5 metre yüksekliğinde ve sandıklı taşından yapılmıştır. Kaidenin ön yüzünde ve heykelin altında bulunan ve gençliğin Ata'sını el üstünde tutma veya taşıma mesajını veren rölyef bronzdan olup 300 kg. ağırlığındadır. Atatürk Heykeli, 10.12.1956 yılında kurulan "Manisa Atatürk Heykeli Yaptırma Derneği" tarafından 22.01.1959 tarihinde Manisa Valisi olan Enver Saatçigil'in büyük yardımlarıyla yaptırılmıştır. Heykel, 25.06.1960 günü saat 9.30 da Cumhuriyet Alanında yapılan bir törenle açılmıştır. Heykel bugün Laleli Semtinde Saruhan Otelinin önünde bulunmaktadır.

Su: Yok.

Elektrik: Var.

Isıtma: Yok.

Tescil Kararı: İzmir 2 No'lu KTVKK. 05.02.1997/6519.

Atatürk Heykeli'nin Laleli'ye Taşınması

25 Haziran 1960'da Atatürk Heykeli'nin Cumhuriyet Meydanı'nda açılmasıyla Manisa'da resmi törenler, bayramlar ve Atatürk'e saygı sunumları bu heykelin önünde yapılmaya başlandı.⁷⁷ Heykelin açılmasıyla Manisalıların, bir mahcubiyetten kurtulmuş olmalarına rağmen, sonraki dönemin sancılı geçtiği görülmektedir. Heykelini dikilişinden itibaren Manisa'da bazı kesimler heykele dönük eleştirilerde bulundular. Sığ, zorlama ve mantıksal temeli olmasa da, bu eleştirilerin toplumsal bir taban bulduğunu söyleyebiliriz. Sol kolu havaya kalkık vaziyette olmasının neyi ifade ettiğine dair bir çok söylentiler çıkarıldı. "Denildi ki, Atatürk solcu gibi değerlendirilsin diye sol elini kaldırtılar. Bazı çevrelerce de aşağılayıcı ifadeler kullanıldı. Heykelin havaya kalkık sol elinin, tam karşısında bulunan meyhaneyi gösterdiği iddia edildi."⁷⁸ 12 Eylül öncesinin ideolojik kamplaşmalarının boyutunu göstermesi bakımından çarpıcı bir örnek olan bu tip söylemler ne kadar etkili oldu kesin bir yargıda bulunmak zor. Fakat yukarıda belirttiğimiz yaklaşımlar ve "Neyi ifade ettiği pek belli olmayan, amatör bir heykeltıraşa yaptırılan ve ancak küçük yerleşim yerlerinde olabilecek bir kasaba heykeli"⁷⁹ eleştirileri, Manisalıları yeni bir arayışa yöneltti. Cumhuriyet'in ilanının 50. Yılı olan 1973'te yeni bir Atatürk heykeli

⁷⁷ Tezcan Karadaşman ile Manisa'da 17 Ekim 2017 günü yapılan görüşmeden.

⁷⁸ Tezcan Karadaşman, *Manisa Bizimdir*, Manisa'yı Mesir'i ve Turizmi Tanıtma Derneği Yayını, Manisa 2012, s.65. Tezcan Bey, bizimle 17 Ekim 2017 günü yaptığı görüşmede de bu bilgileri tekrarladı.

⁷⁹ Tezcan Karadaşman, *a.g.e.*, s.65.

Geçmişten Günümüze Manisa

yaptırma fikri eyleme dönüşmemiş bir tasarı halinde kaldı.⁸⁰ Bu heykele dönük “Solcu heykel”, “meyhaneyi gösteriyor” ve “Hükümet Konağı ile Cami arasında heykel olmaz” gibi söylenti ve iftiralar 12 Eylül 1980’e kadar devam etti. Ordunun yönetime el koymasıyla beraber, Türkiye’de sığ ve göreceli bir Atatürkçülük ve Atatürk anıt ve heykelleri yaptırılması furyası başlatıldı. 1981 yılı, Atatürk’ün doğumunun 100. Yılı olduğu için Türkiye’de ve UNESCO tarafından 1981 “Atatürk Yılı” ilan edildiği için bütün dünyada çeşitli programlarla anıldı.

Atatürk heykeli hakkında belirttiğimiz eleştiriler, bu heykelin estetik açısından Manisalıları tatmin etmemesi ve Atatürk’ün doğumunun 100. Yılı Kutlamaları gibi gelişmelere ek olarak Erol Zihni Gürsoy’un Manisa’ya vali olarak atanması, Manisa’da yeni bir Atatürk heykeli yapılmasını gündeme getirdi. Tankut Öktem tarafından yapılıp açılışı 23 Mayıs 1985’te gerçekleştirilen Atatürk ve Milli Egemenlik Anıtı ile birlikte Manisa merkezde iki Atatürk heykeli bulunuyordu. Manisa’da Adalet Partisi’nden 1973-1978 ve Anavatan Partisi’nden 1984-1989 yılları arasında iki kez Belediye Başkanlığı görevinde bulunan Ertuğrul Dayıoğlu, Atatürk Heykeli’nin bulunduğu Cumhuriyet Meydanı’nda bir takım düzenlemeler yaparak burayı Emekliler Parkı haline getirmeyi planlıyordu. Bu durumda, Atatürk heykelinin ne yapılacağı söz konusu oldu. Artık “eski heykel” olarak anılan Atatürk Heykeli’nin, 100. Yıl Kutlamaları çerçevesinde Laleli’de yeni yapılan Atatürk Parkı’na taşınması gündeme geldi. Manisa İl Genel Meclisi üyesi olarak dönemi yakından bilen Tezcan Karadamışman, bu süreci şöyle anlattı:

“12 Eylül’den sonra vali muavinlerinden Mustafa Bayata, Belediye Başkanı yapıldı. Bir gün yanına gidip, ‘Önümüzdeki yıl Atatürk’ün doğumunun 100. Yıl dönümü, ne yapacaksınız?’ diye sordum. Bana hemen, ‘Nereye koyacağız?’ diye sordu. ‘Neyi nereye koyacağız?’ dedim, cevap olarak. ‘Heykeli’, dedi. ‘Heykelden bahseden yok’, dedim. Şimdiki Saruhan Otelinin olduğu yer boştu, başkana, orayı yeşillendirip bir park haline getirmeyi, adını ‘100. Yıl Parkı’ koyup, Atatürk’ün heykelini de oraya götürüp yerleştirmeyi teklif ettim. Kabul etmeyince, makamından kalkıp kapıya yöneldim. Çıkmadan kendisine dönüp, ‘Sen razı mısın, yoksa ben razı olacak adam mı bulayım?’ diye sordum. ‘Nereye gidersen git’ dedi. Ben de birkaç gün sonra valiye gittim. Konuyu anlattım, adamın aklı yattı. Vali Fahrettin Turan. Yani orada bir park yapılacak ve solcu heykel oraya götürülecek. Devreye askerler girdi, inşaatı onlar yaptılar. Orası sergi alanı ve park haline getirildi. Adı da 100. Yıl Atatürk Kültür Parkı kondu. Yer hazır ama Dayıoğlu ile beni bir endişe aldı. Ya heykeli yerinden kaldırırken kırarsak? Bu konu, orası park haline getirildikten birkaç yıl sonra gündeme geldi. Çünkü yeni heykel yapıldığı için eskisinin nereye kaldırılacağı sorunu yaşanmaya başlandı. Ben il genel meclisi üyesiyim. Epey düşündükten sonra karar verdik. Heykeli bir gece ansızın kaldırıp buraya koyalım, kırılırsa kırılır. Kırmamanın çaresini arayalım. Vinçle bir gece sabaha karşı herkes uyurken yerinden kaldırılıp kamyonla kondu. Otelin bahçesindeki girintiyi yerleştirildi. Herhangi bir depoya falan kaldırılmadan doğrudan doğruya eski yerinden alınıp Laleli’ye getirildi. 3-4 yıl izbe bir yere atıldığı iddiaları gerçek dışı, işin içinde olduğum için çok iyi biliyorum. Sürgün Atatürk diye suçlamalarının sebebi, heykelin Laleli’ye götürülmüş olması. Orası kenarda kalmış, gelişmemiş bir yer olduğu için eleştiri konusu oldu. Amacımız, yeni bir anıt yapıldığından, eskisini, gelişmeye müsait bir yere koymak suretiyle değerlendirmek. Adı da Atatürk Parkı olduğu için uygun olacağını düşündük.

⁸⁰ Sadık Karaöz, *Atatürk Manisa’da*, Turizm Derneği Yayını, Manisa 1983, s.115.

Saruhan Hotel yapılırken, otel sınırları içerisinde kaldı. Anıtın kaidesinde de hiçbir değişiklik yapılmadı.”⁸¹

Cumhuriyet Meydanı’ndaki Atatürk Heykeli’nin 1985’te⁸² başka bir yere taşınması, taşınma anından itibaren pek çok eleştiri ve tartışmaya yol açtı. Turhan Güngörün isimli bir vatandaş heykelin taşınması sırasında vinçle, zincir bağlanarak ve yeterli önlem alınmadan taşınmasını fotoğraflayıp “Atatürk’e saygısızlık yapılıyor” diye bir mektupla dönemin Cumhurbaşkanı Kenan Evren’e bildirir. Evren de Genelkurmay’a havale ediyor. Orası İçişleri Bakanlığı’na, bakanlık da Manisa Valiliğine yazar. Yazıyı alan İl Kültür Müdürü Hakkı Avan, inceledikten sonra şöyle bir cevap hazırlar: “Yeni bir anıt yapılıyor, cami ile hükümet konağı arasındaki heykelin şehrin başka bir yerine taşınması gerekiyordu, heykelin taşınması sırasında işçiler özensiz çalıştıkları için bu aksaklık meydana gelmiştir. Üzüntü verici bir durumdur, belediye bunu yaparken Atatürk’ün manevi şahsına karşı bir kasıt gütmemiştir.”⁸³

Büyük Saruhan Hotel’in 1991’de hizmete girmesinden sonra, otelin bahçe duvarlarıyla heykel arasında birkaç metrelik bir mesafe kaldı. Heykelin bu durumu kamuoyunda çeşitli eleştirilere yol açtı. Kamuoyunun bir kısmının “sürgün” olarak nitelendiği bu durumu inceleyen bir gazete yazısı, bazı tarih yanlışlarıyla birlikte özetle şöyledir:

“Solcu heykel, tam 22 yıldır sürgünde Manisa’da, Atatürk’ün sol elini kaldıran, bu yüzden ‘Solcu’ damgası yiyen dev anıt, Laleli semtinde kaderine terk edildi.

Manisa’da bugün Emekliler Parkı olarak bilinen yer, Cumhuriyet Meydanı idi. O meydana, 1962 yılında, Atatürk’ün sol elini havaya kaldırmış bir heykeli dikildi. Tam 24 yıl orada kalan heykel, 1986 yılında ‘Solcu’ damgası yedi. ‘Solcu heykel’, o dönemde CHP’ye en çok oyun çıktığı mahalle olan Laleli’ye taşındı. Zamanla büyüyen Laleli semtinde yeni düzenlemeler yapıldı. O dönemde meydana duran heykel, Büyük Saruhan Oteli’nin gölgesinde kaldı. Şimdi de bir kaldırımda, sürgün hayatını sürdürüyor. Kaderine terk edilen, kimsenin ilgisini çekmeyen heykelin, kentin merkezi bir yerine taşınması isteniyor.

Büyük Ayıp: Bu büyük ayıba son verilmesi için bugüne kadar hiçbir çalışma yapılmadı. Koruma altına alındığı için taşınamayan heykelin, üniversiteye veya büyük bir meydana konması istenirken, CHP İl Başkanı Cahit Kaplan, ‘Kaldırıma hapsedilen Atatürk heykelini kurtaracak kimse yok mu?’ diye haykırıyor.

Atatürk’ü sivil giyimli, sol eli havada tasvir eden, kaidesinde de ellerinde Türk bayrakları taşıyan gençlerin kabartmasının bulunduğu anıtın önünde 24 yıl boyunca törenler yapıldı. Anavatanlı Ertuğrul Dayıoğlu’nun belediye başkanlığında döneminde CHP’liler, heykelden esinlenerek hazırlayıp Manisalıları dağıttıkları sol eli havada, kasketli Atatürk rozeti, Belediye Meclisi’ndeki sağ partilerin tepkisini çekmiş, heykele, “solcu” damgası vurulmuştu. Dayıoğlu’nun ikinci döneminde heykel, sağ partili üyelerin isteği ve oylarıyla, Laleli semtine gönderilmişti. Heykelin durumuna üzülen Dayıoğlu’nun arzusuyla, dönemin Kültür Müdürü Hakkı Avan, İzmir 2 No’lu Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu’na yazı göndererek, bu tür heykellerin koruma altına

⁸¹ Tezcan Karadanışman ile Manisa’da 17 Ekim 2017 günü yapılan görüşmeden. Sayın Karadanışman görüşmemizde heykelin gece taşındığını söyledi. Ancak, elimizde heykelin taşınma anını gösteren bir fotoğraf bulunmaktadır. Bu fotoğrafta, kaidede çalışan bir işçi ve vinçle kaldırılmış vaziyetteki Atatürk heykeli görünmektedir. Bu taşımadan ötürü rahatsızlığını bir mektupla Cumhurbaşkanı Kenan Evren’e bildiren Turan Güngörün tarafından çekilip şikayet mektubunu eklenen bu fotoğraf, taşınmanın gündüz yapıldığını gayet açık bir şekilde göstermektedir. (Şahsi arşivindeki bu fotoğrafı kullanmamıza izin veren ve bilgilerini benimle paylaşan Hakkı Avan’a teşekkür ederim.)

⁸² Hakkı Avan, *a.g.e.*, s.121.

⁸³ Hakkı Avan ile Manisa’da 17 Ekim 2017 günü yapılan görüşmeden.

Geçmişten Günümüze Manisa

*alınması gerektiğini belirtti. Kurul, Cumhuriyet Alanı'ndaki Milli Egemenlik Anıtı ve Laleli'ye dikilen eski heykeli, 1996'da koruma altına aldı. Saruhan Otel'i'nin kapısının değiştirilmesi, bahçe alanının genişletilmesi, otele bahçe duvarlarının yapılması ve Laleli Çarşısı'nın kurulmasıyla 'solcu heykel'in bulunduğu meydan kayboldu. Heykel, otelin arkasındaki kaldırımda, ağaçların arasında kaldı."*⁸⁴

Anlaşıldığı kadarıyla Atatürk Heykeli'nin dikildiği yerden başka bir yere, art niyetli olmasa da, taşınmış olması, Manisalılarının içine sinmedi. Bu ifadeyi şu şekilde genişleterek genellemek bile mümkün: Manisa Atatürk Heykeli, dikilişinden itibaren, Manisa kamuoyunda hep tartışma konusu olmuş, çeşitli haksız eleştirilere maruz kalmış ve sanatsal ve mekânsal açıdan Manisalılarını tatmin edememiştir. Heykelle ilgili eleştiri ve tartışmalar, heykel Laleli'ye taşındıktan sonra da devam etmiştir. Heykelin sonraki dönemine tanıklık eden bir yazar olan Manisa Amatör Spor Kulüpleri Federasyonu Başkanı Seyfettin Ayakyay, bir yazısında bu süreci anlatır. Ayakyay'ın anlattıklarına göre, bir toplantıda Belediye Başkanı Ertuğrul Dayıoğlu, Atatürk Heykelini eski yerinden kaldırarak Laleli Mahallesi'ndeki Saruhan Otel'i yanına aldıklarını anlatır. İtiraz eden Ayakyay, müdahale ederek, "Atatürk'ü sürgüne gönderdik deseniz daha iyi olmaz mı?" diye sorar. Bu eleştiriye kabul etmeyen Dayıoğlu, "Sürgüne değil kurtarmaya çalışıyoruz" şeklinde cevap verir.⁸⁵ Ne var ki, bu arada heykelin dikildiği yerde yapılan bazı değişiklikler de yeni bir tartışma yaratır. Heykelin bulunduğu alan, 1992'de yapılan yeni düzenlemeyle park haline getirilir. Bir bölümü de yanındaki Saruhan Otel'in bahçesine dahil edilince, heykel, otelinin bahçe duvarıyla kaldırım arasında kalır.⁸⁶

29 Mart 2009'da yapılan yerel seçimlerle Manisa Belediye Başkanı seçilen Cengiz Ergün döneminde heykel konusu tekrar gündeme geldi. Atatürk heykelinin bir otel bahçesinin duvarına sıkışmış vaziyette olmasından rahatsız olan Manisalılar, yeni başkandan, heykelin, 8 Eylül Parkı'na, Ulupark'a veya Celal Bayar Üniversitesi Rektörlüğü'nün girişine taşınması için yardım talebinde bulundular. Bu taleplere karşı sessiz kalmayan Celal Bayar Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Semra Öncü, heykele sahip çıktı ve heykelin Celal Bayar Üniversitesi Kampüsü'ne taşınması için bir kampanya başlattı. Rektör Öncü, "Heykeli bize verin, kampus alanına dikelim" diye başvurdu ve konu hakkında şunları söyledi: "Atatürk heykelinin ne gerekçeyle olursa kenarda köşede kalmasını istemeyiz. Heykeli kısa sürede üniversiteye kazandırmak amacıyla Manisa Valisi Celalettin Güvenç ve Belediye Başkanı Cengiz Ergün ile üçlü görüşme talep ettim. En geç önümüzdeki hafta başında görüşmeyi umuyorum. Heykeli bulunduğu yerden alabilmemiz için önce Kültür ve Tabiat Varlıkları Kurulu'nun izni gerekiyor. Valilik ve belediyenin ön izin şartı da var. Sonra engel kalmayacak."⁸⁷

Kamuoyundan gelen baskılar sonuç verdi ve Manisa belediyesi bu taleplere sessiz kalmadı. Manisa Belediye Başkanı Cengiz Ergün, konun hakkındaki fikrini şu sözlerle açıkladı: "Atatürk heykelinin burada olması üzüntü verici bir durum ancak bizim kabahatimiz yok. Heykel yıllar önce buraya dikilerek koruma altına alındığı için belediye meclislerinin kaldırma yetkisi yok. Kültür ve Tabiat Varlıkları Kurulu önce

⁸⁴ *Yeni Asır*, 19 Eylül 2008.

⁸⁵ Seyfettin Ayakyay, "Sürgündeki Atatürk", *Manisa Olay*, 28 Mart 2014.

⁸⁶ http://www.yeniasir.com.tr/KentHaberleri/2009/09/23/solcu_heykel_en_uygun_yere_gidecek (Erişim: 21/09/2017, 21.30)

⁸⁷ *Yeni Asır*, 30 Eylül 2009; [https://www.yeniasir.com.tr/hayatinicinden/2009/10/01/oncu_sol_eli_havada_duran_heykeli_istiyor\(Erişim: 08.11.2017, 23.53\)](https://www.yeniasir.com.tr/hayatinicinden/2009/10/01/oncu_sol_eli_havada_duran_heykeli_istiyor(Erişim: 08.11.2017, 23.53))

nakledilmesi için izin verecek, sonra taşınabilecek. Heykeli kendi dönemimizde güzel bir meydana dikmek isteriz ancak iznin çıkması gerekiyor.”⁸⁸ Başkanın arzusu, Manisa’daki başka bir düzenleme çerçevesinde gerçekleşti. Atatürk Heykeli, son yıllarda yapılan düzenlemelerle meydana getirilen Çanakkale Şehitleri Anıtı (24 Mart 2013) ve Kurtuluş Savaşı Kahramanları Anıtı’nın (18 Mart 2014) bulunduğu parka taşındı.

Sonuç

İslam dininin, ortaya çıktığı dönemde putperestliğin yeniden canlanmasını önlemek için heykel ve resmi yasakladığı kabul edilmektedir. Bu genel kabule, yüzyıllarca sorgulanmaya tabi tutulmadan uyulmuştur. Avrupa ile her alanda teması arttığı 19. Yüzyılda, Avrupa kökenli maddi ve manevi pek çok değer devlet ve toplum hayatımıza girmeye başlamıştır. Resim ve heykel gibi Avrupa medeniyetinin iki unsuru Türk toplum hayatına, Osmanlı Devleti’nin çağdaşlaşması sürecinde girdi. İlk örnekleri heykel ve anıt şeklinde Osmanlı Devleti’nin son yıllarında son zamanlarında gördüğümüz heykel ve diğer görsel sanatların gündelik hayatımızda yaygınlık kazanması, Cumhuriyet döneminde oldu. Atatürk ve Milli Mücadele’yi sembolize eden heykel ve anıtların teşvik edilmesinin, Cumhuriyet ideolojisinin görsel sanatlarla yaygınlaştırılması, halkta bir plastik sanat zevkinin yaratılması ve modern kentler meydana getirmek gibi çeşitli amaçları bulunmaktadır. Bu süreçte yapılan Atatürk heykellerinde, estetik kaygıların kimi zaman dikkate alınmaması gibi eksiklikler olmuştur. Ancak bu işin özünü yani Türk milletinin Atatürk’e olan sevgisini göstermenin yollarında biri olarak heykel yaptırması gerçeğini ortadan kaldırmamalıdır. Böylece heykel, tıpkı resim gibi, Türk kültürünün ve sosyal hayatının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Türkiye’de kimi zaman örneklerini gördüğümüz, heykele karşı çıkıp, resme normal üstünde sahip çıkılması, bir çelişkidir. Türk kültürünün beslediği kaynaklar olan Türklük, İslam ve Avrupa değerlerinin bütün maddi ve manevi ürünleri bugün Türk kültürünü oluşturmaktadır. Dolayısıyla, yüzlerce yılın getirdiği Avrupa ya da genel ifadeyle Türk ve İslam dışı kaynaklardan devlet idaremizden gündelik hayatımıza kadar girmiş değerlere karşı çıkmak, bizi kısırlaştırmaktan başka sonuç doğurmaz.

Cumhuriyet’in ilk yıllarında hemen hemen her ilde, hatta ilçede Atatürk anıt ve heykelleri yaptırma konusunda büyük bir hareketlilik yaşanmıştır. Bunda halkın, Atatürk’e sevgisini ve onun hedef ve yöntemini benimsediğini gösterme isteği temel etkindir. Atatürk anıtlarının yaptırılması veya Atatürk’e sahip çıkma konusunda Yunan işgali altında kalmış bölge halklarının daha ön planda olduklarını görüyoruz. Manisa halkı da, “kurtarıcı” ve “kurucu” rolüyle ilelebet Türk milletinin en büyük kahramanı olacağında şüphe bulunmayan Atatürk’e minnet borcunu ödemek için heykelini yaptırma çabasında diğer kentlerden geride kalmamıştır. Ancak, heykeli yaptırma ve dikme konusunda epey gecikilmiştir. Gerçekte, bu gecikme diğer kentler için de söz konusudur. Örneğin “Kurtuluş” ve “Kuruluş”un sembol kenti İzmir’de de, Atatürk’ün heykelinin yaptırılma kararı 1923, heykelin dikiliş tarihi 1932’dir. İzmir’de de bir gecikmeden söz etmek mümkündür. Bu gecikmede, maddi yetersizlikler ve plansızlığın rol oynadığını düşünüyoruz. Ne var ki, Manisa’daki gecikmede bu iki faktörün dışında etkenler de rol oynamış olmalı. Fakat Manisa ve Manisalıların şu hakkını da teslim etmeliyiz: Manisalıları, bu gecikmeyi, Cumhuriyet’in

⁸⁸ <http://t24.com.tr/haber/mhpli-yeni-baskana-solcu-heykel-cagrisi.54295>(Erişim: 20/09/2017, 21.50)

Geçmişten Günümüze Manisa

75. Yılı münasebetiyle yapımı planlanan ve açılışı 2004'te yapılan görkemli Atatürk ve Kuva-yı Milliye Anıtı'nı yaparak telafi etmişlerdir.

1960'da açılışı yapılan Atatürk Heykelinin sanatsal ve estetik açıdan eksiklikleri olduğunu düşünüyoruz. Ancak heykelin tarihsel ve duygusal anlamı, sanatsal ve estetik açıdan eksiklikleri geri planda bırakmaktadır. Diğer bir hususta, Manisa Büyükşehir Belediyesi'nin tarihimizi canlandıracak ve yaşatacak mekânsal düzenlemeleri çerçevesinde heykelin buraya taşınması, yıllardır süren bir eleştiri ve heykelin maruz kaldığı düşünülen dışlanmışlığı ve ihmalkarlığı ortadan kaldırmıştır. Son zamanlarda Türkiye'de, ne yazık ki, belediyeler eliyle Atatürk heykellerine karşı yapılan saygısızlıkları hatırlayınca, Manisa Büyükşehir Belediyesi'nin bu son davranışının anlamı daha da artmaktadır.

KAYNAKÇA

I- Arşiv Belgeleri
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

II- Süreli Yayınlar

Akşam, 25 Şubat 1939.

Başarı, 25, 27 Haziran 1960.

Cumhuriyet, 10 Temmuz 1927; 28 Şubat 1939; 9 Mart 1939; 23 Mart 1939.

Demokrat İzmir, 26 Haziran 1960.

Haber, 28 Şubat 1939.

Hâkimiyet-i Milliye, 11 Kânun-ı sâni 1923.

Hürriyet Misakı, 25, 27 Haziran 1960.

Işık, 27 Haziran 1960;

Milliyet, 26 Haziran 1960.

Tan, 15 2 nciteşrin 1936.

Ulus, 6 Mayıs 1937.

Yeni Asır, 19 Eylül 2008, 30 Eylül 2009.

III- Kitap ve Makaleler

Acun, Hakkı, *Anadolu Saat Kuleleri*, TTK Yayını, Ankara 1994.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, (1906-1938), Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayını, Ankara 1959.

Avan, Hakkı, *Manisa Mektupları*, CBÜ Yüksek Öğrenim Vakfı Yayını, Manisa 2001.

Ayakyay, Seyfettin, "Sürgündeki Atatürk", *Manisa Olay*, 28 Mart 2014.

Aykaç, Fazıl Ahmed, "Abidelerimiz", *Cumhuriyet*, 27 Mart 1939.

Başoğlu, Tamer, "Türk Heykel Sanatı", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.4, İletişim Yayınları, (ty), ss.896-906.

Berk, Nurullah, "Abideler Meselesinde Yeni Bir Görüş", *Cumhuriyet*, 30 Mart 1939.

"Büyük Gazi'mizin Heykeli Nasıl Olmalıydı?", *Resimli Gazete*, Sene:3, No:138, (24 Nisan 1926)

C.H.P. 1936 İl Kongreleri, (y.y.), 1937.

Çelebi, Mevlüt, "Osman Gazi'nin Heykeli Hakkında Bazı Notlar", *Prof. Dr. Necmi Ülker'e Armağan*, Hazırlayanlar: Nilgün Nurhan Kara-Latif Daşdemir-Özer Küpeli, İzmir 2008, ss.159-171.

_____, "Heykeltıraş Pietro Canonica'nın Ankara'daki Eserleri", Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu (25-26 Ekim 2011), *Bildiriler*, 2. Cilt, Ankara 2012, ss.624-645.

_____, *İzmir Gazi Heykeli*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2013.

Elibal, Gültekin, *Atatürk ve Resim-Heykel*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1973.

Gezer, Hüseyin, "Atatürk Anıtları", *Sanat Dünyamız*, Yıl:8, Sayı:22, (Mayıs 1981), ss.40-42.

Giray, Kıymet, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Heykel Sanatının Gelişim Çizgisi", *Osmanlı 11*, Yeni Türkiye Yayını, Ankara, 1999, ss.491-495.

Görgün, Cenap, "Mutlu Bir Gün", *Hürriyet Misakı*, 25 Haziran 1960.

"Güzel Sanatlar Akademisi Müdürü Diyor ki: Abidelere Fazla Para Harcıyoruz!", *Haber*, 28 Şubat 1939.

Her Yönüyle Şanlı Urfa İl Yıllığı 1988, İstanbul, (ty).

Hourticq, Louis-Toprak Burhan, *San'at Şaheserleri*, İkinci Cilt, Güzel Sanatlar Neşriyatı, İstanbul 1941.

İlmiye Müderrisi Mehmet Hulusi, "Âbide ve Heykele Cevaz Vardır", *Hâkimiyet-i Milliye*, 7 Mart 1923.

Karal, Enver Ziya, *Atatürk'ten Düşünceler*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1986, s. 99-100.

Karadanişman, Tezcan, *Manisa Bizimdir*, Manisa'yı Mesir'i ve Turizmi Tanıtma Derneği Yayını, Manisa 2012.

Karaöz, Sadık, *Atatürk Manisa'da*, Turizm Derneği Yayını, Manisa 1983.

"Manisa'da Atatürk Heykeli Açılış Töreni", *Demokrat İzmir*, 26 Haziran 1960.

Manisa Vilayeti Meclisi Umumisi 1939 Yılı Müzakere Zabıtnamesi, İzmir 1939.

Manisa Vilayeti Umumi Meclisinin 1927 Senesindeki Toplanmasına Ait Zabıtnamesi ve 1928 Senesi Adi ve Fevkalade Bütçeleri, Alâettin Matbaası, Manisa (ty).

Manisa Vilayeti Umumi Meclisinin 8-2-937 Tarihindeki Toplantısında Vilayet Namına Okunan İzahname, Dereli Basımevi, Manisa 1937.

Meriç Hızal, "Cumhuriyet Döneminde Heykelcilik", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.4, İletişim Yayınları, ss.886-895.

Nadir Nadi, "Abide İşinde İsrafa Kaçmayalım", *Cumhuriyet*, 13 Mart 1939.

Necip Fazıl, "Vilayetlerin Âbideler İçin Verdiği Para", *Haber*, 28 Şubat 1939.

Osma, Kıvanç, "Cumhuriyet'in Anıtları: Anıt Heykeller", *Türkler*, C.18, Editörler: Hasan Celâl Güzel, C.Cem Oğuz, Osman Karatay, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss.293-298.

Osma, Kıvanç, *Cumhuriyet Dönemi Anıt Heykelleri (1923-1946)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2003.

Renda, Günsel, "Osmanlılarda Heykel", *Sanat Dünyamız*, Sayı: 82, Kış 2002, ss.139-146.

Saatçigil, Enver, *Geçen Günlerim, Olaylar ve Hatıralar*, İstanbul 1999.

Sirel, Nijad, "Manisa Heykeli Münasebetile Abidelere Tahsis Edilen Paralar Çok Mudur?", *Cumhuriyet*, 9 Mart 1939.

Türkiye Cumhuriyeti Vilayet-i Manisa Beşinci İçtima-i Adi Meclis-i Umumi Zabıtnamesi 1927, Marifet Matbaası, İzmir 1927.

T.C. Manisa Vilayeti Meclisi Umumisi 1937 Yılı Müzakere Zabıtnamesi, Dereli Basımevi,

Geçmişten Günümüze Manisa

Manisa 1937, s.47.

T.C. Manisa Vilayeti Meclisi Umumisi 1939 Yılı Müzakere Zabıtnamesi, Cumhuriyet Basımevi, İzmir (ty).

T.C. Manisa Vilayetinin 1940 Bütçesi, Maarif Basımevi, (y.y.) 1940.

Yeşilkaya, Neşe G., "Osmanlıda ve Cumhuriyet'te Anıt-Heykeller ve Kentsel Mekân", *Sanat Dünyamız*, Sayı:82, Kış 2002, ss.147-153.

IV- Sözlü Kaynaklar

Adı-Soyadı: Tezcan Karadanışman

Doğum Yeri-Tarihi: Manisa, 19 Haziran 1937.

Görüşme Yeri-Tarihi: Manisa, 17 Ekim 2017.

Adı-Soyadı: Hakkı Avan

Doğum Yeri-Tarihi: Aksaray, 3 Mart 1949

Görüşme Yeri-Tarihi: Manisa, 17 Ekim 2017.

V- İnternet Kaynakları

<http://kalimerasas.blogcu.com/aydin-belediye-bandosu/2252164> (22/10/2017, 21.05)

<http://www.kirkagac.gov.tr/kirkagacta-ilkler> (Erişim: 24/09/2017, 22.30)

<http://www.studysitki.com/?page=page&id=51>(Erişim: (21/10/2017, 22.05)

Türkiye

Kültür;

ortali.,<http://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/manisa/kulturenvanteri/ataturk-heykel> (Erişim: 20/09/2017, 22.30)

<http://t24.com.tr/haber/mhpli-yeni-baskana-solcu-heykel-cagrisi,54295>(Erişim:20/09/2017, 21.50)

http://www.yeniasir.com.tr/KentHaberleri/2009/09/23/solcu_heykel_en_uygun_yere_gidecek (Erişim: 21/09/2017, 21.30)

https://www.yeniasir.com.tr/hayatinicinden/2009/10/01/oncu_sol_eli_havada_duran_heykeli_istiyor(Erişim: 08.11.2017, 23.53)

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA GEDİZ HAVZASINDA TURİZM POLİTİKALARI ARAYIŞI; SART KERMESİ

Günver GÜNEŞ*

GİRİŞ

Türkiye’de doğal güzellikleri ve tarihi zenginliği ile dikkati çeken yurt köşelerini tanıtım geleneği oldukça yenidir. Cumhuriyet idaresi ile başlamıştır denilebilir. Batı Anadolu için bu tarihi 1937 yılına kadar götürebiliriz. O dönemde Kermes¹ adı verilen etkinliklerin ilki 1937 yılında Bergama ‘da gerçekleşmiştir.² Dönemin İzmir Valisi Fazlı Güleç’in başkanlığında yapılan bir toplantıda Bergama’nın tanıtılması için bir kermes düzenleme fikri ortaya atılmış ve önce Bergama Halkevi ardından Bergama’yı Sevenler Turizm Cemiyeti tarafından düzenlenen uzunca yıllar devam etmiş, bu girişimin Bergama’nın gerek yurt içinde gerekse yurt dışında tanıtımında önemli bir araç olmuştur. Bergama Kermesinin amacına ulaşmasının ardından İzmir Valisi Fazlı Güleç İkinci Kermesi Ödemiş Gölcük’te yaptırmıştır. Hemen ardından ise Kuşadası Selçuk Kermesi gerçekleştirildi.³ Sart Kermesi İzmir ve kazalarında başlayan bu tanıtım seferberliğinin Manisa’da ilk ve tek uygulaması olmuştur. Kermesin İkinci Dünya Savaşı tarihlerine denk gelmesi devamlılığı konusunda sıkıntılar yaratmıştır.

Savaş yıllarında turizm faaliyetleri ile ön plana çıkmış ülkeler ya savaş sahası hâline gelmiş ya da savaştan ülkeler ile çevrilmiş durumda idi. Savaşın dünya sathında yarattığı askerî, siyasi, iktisadi ve sosyal buhranlar, birçok ülke halkının yurt dışı bir yana yurt içindeki seyahat hareketlerini bile son derece kısıtlamış, bu nedenle turizm hareketleri neredeyse durma noktasına gelmiştir. İkinci Dünya Savaşı yıllarında mevcut koşullar nedeniyle gezme, görme ve dinlenme amaçlı turizm anlayışı kalmasa da savaş içinde yer alan ya da yer almayan bütün Avrupa devletleri turizm alanında savaş sonrası için ciddi hazırlıklarda bulunma gereği hissetmiştir. İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye’de bütün olumsuzluklara rağmen turizm faaliyetlerini teşvik etmeye, kolaylaştırmaya, zenginleştirmeye ve hızlandırmaya yönelik teşkilatlanma çalışmalarının devam ettirildiği, bu suretle bir kısım mevzuat düzenlemeleri yapıldığı ve bu konuda ciddi adımlar atıldığı görülmektedir. Söz konusu dönem itibarıyla turizm teşkilatı, politikası, planlaması konuları ve bunları uygulama yöntemleri ülkedeki yetkililer ve aydınlar tarafından ele alınmış ve tartışılmıştır. Bu bağlamda Türkiye’de turizm altyapısının oluşturulması konusunda fikir önderliği yapan isimler arasında yer alan Ticaret Vekâleti Turizm Müdürü Vedat Nedim Tör’ün savaş

¹ Kermes Orta Asya’da Türk yörelerinde yapılan (keramet- Keremen) şenliklerinden alınan öztürkçe bir kelime olup (eğlence, şenlik, panayır, bayram ve bugünkü deyimi ile festival anlamına gelmektedir. Bkz; A. Emir, “Festivaller”, Folkloru Doğru, Sayı:7, Ocak- Şubat 1973, Ankara 1973, s.22.

² Günver Güneş- Mine Kocamaz, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Taşra’da Turizm Politikaları Arayışı; Bergama Kermesi”, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Belgi Dergisi, Cilt:1, , Sayı:2, Yaz 2011, Denizli 2011, s. 205-212.

³ Günver Güneş, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Kuşadası’nın Tanıtılmasında Propaganda Araçları; Kermeslerden Festivallere”, Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu Bildiriler, Edit: Ayşe Şerifoğlu, İzmir 2001, s.547-551.

yıllarındaki turizm faaliyetlerine ilişkin düşünceleri önem arz etmektedir. Tör: “Her hareket davası gibi turizm de bir medeniyet davasıdır. İşte, bugün turizm davasının devletçe ve milletçe ele alınmasını, medeni ve kültürel rühdümüzün yeni bir ifadesi olarak telakki etmekte hata yoktur.” diyerek söz konusu dönemde turizmin aldığı öneme temas etmiş ve devlet işleyişinde turizme gereken ilginin gösterilmesi hususundaki hassasiyetini dile getirmiştir Ulaşım, konaklama, yeme içme ve eğlenme ihtiyaçlarını gidermeye yönelik altyapı eksikliklerinin ve bu konudaki belirsizliklerin vatandaşların seyahat etme isteklerini yitirmelerine yol açtığını belirten Tör, savaş yıllarında iç ve dış turizme yönelik bir seyahat hareketi yaratmak ve bu yöndeki talebi artırmak üzere millî turizm politikasının oluşturulmasından söz etmiştir. Tör’e göre, turizmi politikalarına konu olarak alan ülkeler onu müstakil bir mercie bağlamış, teşkilatlandırmış ve planlamış durumda idi. Türkiye’de de şuurlu bir turizm politikası ancak turizm işleri için gereken yetki ve sorumluluğa sahip müstakil bir organizasyon yaratılarak mümkün olabilecekti.⁴

Vedat Nedim Tör’ün tespitlerine göre bu dönemde Efes, Sart ve Afrodisyas’ın da dâhil olduğu Batı Anadolu bölgesindeki turistik mahaller, çoğu yabancı olmak üzere binlerce ziyaretçiyi bölgeye çeken tarihî ve turistik cazibesine rağmen söz konusu dönem itibarıyla ulaşımı güç, mütehassıs olmayan idarecilerin elinde, yabancı otların ve dikenlerin istilasına uğramış, bir iki bekçi ile korunmaya çalışılan alanlar durumuna düşmüşlerdi.⁵ Antik şehirlerden Priyen, Milet, Didim ve Hereklea söz konusu dönem itibarıyla Batı Anadolu’da İzmir’in turistik önemini artıran tarihî yerleşkeler arasında yer almış ve bu yerleşkelere ilgi günden güne artmaya başlamıştır

Turizm potansiyeli yüksek olan Efes ve Bergama’da savaş yıllarında da hafriyat ve restorasyon çalışmalarına devam edildiği anlaşılmaktadır.⁶ Bergama’yı bütün dünya için bir cazibe merkezi hâline getirmek ve devletin bu yöndeki çalışmalarını desteklemek üzere 1944 yılı başlarında Bergama’yı Güzelleştirme Cemiyeti teşkil edilmiş ve bu cemiyet Bergama’daki tarihî mekânların tamir ve tadil işleri başta olmak üzere önemli çalışmalar yapmıştır Reisisumhur İsmet İnönü’nün Türk Tarih Kurumu Kongresi üyelerine 1943 yılı Kasım ayında verilen klasik temsillerden biri vesilesiyle: “Bu klasikleri harpten sonra bütün dünyaya Bergama tiyatrolarında göstereceğiz.” şeklindeki beyanatı bölgenin turistik potansiyelinin değerlendirilmesi konusundaki çalışmalara ivme kazandırmış ve bu konudaki esaslı sorumluluklar da devlet desteğiyle söz konusu cemiyet tarafından üstlenilmiş olmasına karşın, Salihli Sart’ta ne bölgeyi güzelleştirme cemiyeti kurulmuş, ne de bölgenin turizm potansiyelinin değerlendirilmesine yönelik merkezi yönetimden de yerel girişim de sözkonusu olmamıştır.⁷ Kermes’in yapıldığı 1940’lı yılların başlarında gerek kaza merkezi Salihli gerekse Sart köyü çok fazla dikkat çekmeyen nüfusun seyrek olduğu bir yerleşim görünümündeydi.

Sart

Manisa’ya demiryoluyla 58 km uzaklıkta bulunan Sart, Salihli batısında, Bozdağlar ile Gediz Ovası arasında, Sart Çayı ve kenarında yer almaktadır. Dünyada ilk altın paranın basıldığı Lidya Krallığı’nda başkent görevi üstlenen yerleşimin 19

⁴ Erol Evcil, Erol Evcin, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Turizm ve Propaganda”, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Sayı: 33, Cilt: XVI, Güz 2016, İzmir 2016, s. 374-377.

⁵ Vedat Nedim Tör, “ Turizm Bakımından Ege Bölgesi; Harabeler”, İktisadi Yürüyüş, Sayı: 19, 16 Eylül 1940, İstanbul 1940, s.5.

⁶ “Efes ve Bergama da ki Eski Eserler Restore Ediliyor”, Akşam 1 Nisan 1940.

⁷ Erol Evcil, a.g.m, s.411.

Ekim 2005 Tarihli ve 25971 Sayılı Resmi Gazete’de yayınlandığı üzere, Sartmahmut olan adı Sart şeklinde değiştirilmiştir. Bir zamanların ünlü başkenti Sart şehrinin zamanla önemini kaybettiği görülmektedir. Nitekim Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivinde 1573–1574 Tarihli 144 Numaralı Tapu Defteri’nde Sart’ta 54 nefer ugrayan Evliya Çelebi şöyle bahsetmektedir: "150 akça kazadır. 40 parça köyü vardır. Kalesi, Sart Dağı eteğinde bir yüksek yerde dörtgen şeklinde küçük bir kaledir. Kalenin içi o kadar mamur değildir. 3 mahalle, 750 toprak örtülü evleri, camii, zaviyeleri, hanları, hamamları vardır. Bağ ve bahçeleri çoktur." Bu bilgilerden Sart’ın 17. yüzyıl sonlarında küçük bir kasaba büyüklüğünde olduğu anlaşılmaktadır.⁸ Zamanla gerileme süreci devam eden Sart, 19. yüzyılın ilk yarısında küçük bir köy durumuna gelmiştir. 1831’de yapılan sayımda "Kazai Sard maa Salihli" de 501 erkek nüfus sayılmıştır.⁹ 19. Yüzyıl ortalarında Sart, nüfus bakımından Manisa Sancağı’nın en küçük kazası durumundadır. Sart’ın 1831’de Aydın Sancağı’na bağlı iken bu dönemde Saruhan Sancağı’na bağlandığı görülür. Saruhan Sancağı’nın 1842 Tarihli Nüfus Yoklama Defteri’nde, kuruluş nedenleri ve zamanı tartışma konusu olan Sartmahmut ve Sartmustafa köylerinin adının geçmemesi de, önemle belirtilmesi gereken bir durumdur. Bölgeye hayat veren demiryolu olmuştur. Demiryolu şirketi, tamamen terk edilen ve harabe halinde olan Sart’ın yaklaşık 1.5 km kuzeyinden demiryolu hattını geçirmiş ve burada çevrede bulunan yerleşmelere (Çamur Hamamı, Baslıoğlu, Çaypınar, Sazköy ve Kapancı Çiftliği) hizmet vermesi için küçük bir istasyon inşa etmiştir. Konukçu, Sazobası Yörükleri’nin az sonra İstasyon ve Sart Çayı kenarına yerleştiklerini ve böylece harabelerin yakınında Mahmut ve Mustafa şeklinde iki yerleşmenin oluştuğu bilinmektedir. 1308 Aydın Vilayeti Salnamesi’nde Salihli Kazası’na bağlı Mustafa Bey (52 hane 556 nüfus) ve Mahmut Bey (18 hane 205 nüfus) adında iki köy kaydedilmiştir. Böylece mevcut bilgilere göre, bu iki köyün, demiryolu ulaşımının başladığı dönemde kurulmuş olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰ Baedekers, 1914’te, Sart harabelerinin yanında bakkal, kahvehane ve birkaç kulübeden oluşan küçük bir yerleşmeden söz etmiş, fakat buranın adını vermemiştir. 1940’ta yapılan yerel bir yayında, İzmir-Afyonkarahisar Demiryolu üzerinde küçük bir istasyon etrafına kurulmuş Sart Mahmut Bey (Aşağı Sart) Köyü ile harabelerin yanında Sart Mustafa Bey Köyü (Yukarı Sart) şeklinde kısa bir bilgi verilmiştir.¹¹ Darkot ise, birisi harabeler yakınında 500 kadar nüfuslu, ikincisi demiryolu istasyonu yakınında son zamanlarda gelişmiş ve nüfusu 1000’den fazla iki köyün birincisine Sart Mustafa ve ikincisine Sart Mahmut denildiğini belirtmiş fakat kuruluşu konusunda bilgi vermemiştir.¹² Köylerin kuruluşunu bir Yörük cemaatine bağlayan Ergül’e göre, Pir Mahmut topluluğunun Sart’a Mahmut adını vermesi mümkündür. Bu topluluğun diğer bir kolu veya Mustafa adlı bir üyesi de Sartmustafa Köyü’nü kurmuşlardır.¹³ Nitekim Sart adını taşıyan bir Türk topluluğu belgelerde yer almaktadır.¹⁴

⁸ Füsün Baykal, Salihli Kent Coğrafyası, Salihli Belediyesi Kültür Yayınları, No:2, İzmir 1989, s.29.

⁹ Enver Ziya Karal, Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Neşriyat No:1943, s.207.

¹⁰ Enver Konukçu, "Manisa Demiryolu 1865- 1923", Manisa Dergisi, sayı:1, Manisa 1992, s.32.

¹¹ C. Nuri Ulas, Rıdvan Aşkın, 5 Mayıs 1940 İ. Sart Kermesi Hatırası, Salihli Halkevi Neşriyatı, Sayı:1, İzmir 1940, s.3.

¹² Besim Darkot, "Sart", İslam Ansiklopedisi, Cilt:10, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, s.238.

¹³ Teoman Ergül, Bir Kentin Özgün Tarihi, Salihli Belediyesi Kültür Yayınları No. 9, İzmir 1992, s.24.

¹⁴ İbrahim Gökçen, Tarihte Saruhan Köyleri, Berksoy Basımevi, İstanbul 1950, s.32. Sart adının, Antik dönemden kalma (Sardis, Sardes, Sardis gibi) olabileceği gibi, buraya daha sonra yerleşen Sart topluluğu ile de ilgili olabileceği ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. Keza bazı yayınlarda Sart kelimesinin,

İncelediğimiz dönemde Sart, 19. yüzyıl ortasında tamamen terk edilen bir yerleşmenin yerinde, demiryolu istasyonunun inşasından sonra kurulmuş yeni bir yerleşmedir. Dolayısıyla Sart kasabası, esas olarak bir "istasyon yerleşmesi" şeklinde kurulmuştur.¹⁵ Kermes'in yapıldığı 1940 yılında Sart'ın Nüfusu 1000 civarında idi. Salihli, 1927 yılındaki ilk nüfus sayımında 7. 191 kişi sayılmış, 1950 yılında bu değer 13.270 kişiye yükselmiştir. Geçen 23 yıllık dönem boyunca 6.179 mutlak nüfus artışı gerçekleşmiş ve toplam % 155 oranında bir artış hızı sağlanmıştır. Bütün bu rakamlara göre, Salihli XX. yüzyılın ilk yarısında nüfus bakımından çok yavaş bir gelişme göstermiştir. Yaşanan bu ağır gelişmede şüphesiz I. Dünya ve Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın ağır izleri birini derecede etkili olmuştur. Salihli bu yıllarda çok az bir nüfus artışına sahne olmuştur. Salihli Kermes'in gerçekleştiği 1940'lı yıllarda 6 mahalleye sahip bulunuyordu. 1944'deki mahalle adı 1- Hamidiye mahallesi (bugünkü adı Mithatpaşa)- 2- Cami-i Atik Mahallesi (bugünkü adı Eskicami) 3- Reşadiye (bugünkü adı Kocaçeşme) 4- Aptallar (bugünkü Atatürk- Gaziler mahalleleri) 5- Tatar (bugünkü Atatürk) 6- Şehitler (bugünkü şehitler- Namık Kemal) M ithatpaşa caddesinin kuzeyinde bir cadde (bugünkü Belediye cad.) daha açıldığını ve Deve yolu adını taşıdığını ve kuzey kenarının tamamen bağ olduğunu ve bugünkü Kurudere yatağı Kurudere yattığı halinde uzandığını görmekteyiz. Kurudere yatağının doğu kısmı, demiryoluna paralel olarak bütünüyle boştur. Çünkü bu kesimler, Bozdağ depolarından inen yan derelerin taşkın tehdidi altındadır ve yer yer de bataklık halindedir. 1940'lı yıllara gelindiğinde Salihli kentsel alanı, 1960 yılına göre çok az büyümüştür. En fazla gelişme demiryolu istasyonu güneyinde görülmektedir. Burada 1933 yılında bir ilkokul (Namık Kemal İlkokulu-Ferah caddesi) açılmış, daha sonra çevrenin hızla yerleşilmesinde, hükümet binasının 1938 yılında Ferah caddesindeki bugünkü yerine taşınması önemli bir paya sahip olmuştur. Yine 1942 yılında hükümet binasının karşısına inşa edilen lise, bu kesimin giderek nüfuslanmasına katkıda bulunmuştur.¹⁶

Birinci Sart Kermesi

CHP Salihli Kaza İdare Heyetinin himayesi altında Salihli Halkevi, Kızılay ve Çocuk Esirgeme Kurumları her yıl tekrarlanmak üzere Sart'ta Mayıs ayının ilk Pazar günü bir kermes düzenlemeyi kararlaştırmışlardır. İlk kermesin yapılacağı tarih içinde ilgili kurumlar 5 Mayıs 1940 Pazar gününü belirlemişlerdir.¹⁷ Sart Kermesinin aynı dönemde Batı Anadolu'da gerçekleşen Bergama, Selçuk- Kuşadası, Ödemiş Gölcük gibi, Savaşın siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel alanlarda yarattığı bütün olumsuzluklara rağmen Türkiye'de turizmin hâlâ düşünülüyor olması ve turizmi geliştirmeye yönelik çeşitli faaliyetlere girişilmesi dikkat çekicidir.

Kermes komitesi Sart'a gelecek konuklara dağıtılmak üzere bölgenin tarihi ve kültürünü anlatan 14 sayfalık bir broşür hazırlatmıştır. C. Nuri Ulaş ve Rıdvan Aşkın tarafından toplanan Sart tarihine dair bilgiler Salihli Halkevi tarafından "Sart 5 Mayıs 1940 I. Sart Kermesi Hatırası" adıyla Salihli Halkevinin ilk ve tek yayını olarak basılmıştır.¹⁸ Broşür'de Sart'ın Tarihi ve Coğrafi Durumu, Solon, Sart Hakkında

eski Türkçede tacir anlamında ve Orta Asya Türkçesinde de çok çeşitli anlamlarda ve nispeten yaygın olarak kullanıldığı da ifade edilmektedir. Besim Darkot, Sart, s.236-237.

¹⁵ Mehmet Akif Ceylan, "Manisa Uşak Demiryolu Ulaşımının Yerleşme Üzerine Etkileri", Eastern Geographical Review, Cilt:15, Sayı:23, Erzurum 2010, s.236.

¹⁶ Füsün Baykal, "Salihli Kentsel Alanının Gelişmesinde ve Belirli Yönlere Kaymasında Rol Oynayan Faktörler", DTFC, Coğrafya Araştırmaları Dergisi, Cilt:1, Sayı:2, Ankara 1990, s.315-316.

¹⁷ Manisa Kültür Turizmi, Zafer Kalkınma Ajansı, Manisa 2013, s.35.

¹⁸ C. Nuri Ulaş- Rıdvan Aşkın, Sart 5 Mayıs 1940, I. Sart Kermesi Hatırası, Ticaret Matbaası, İzmir 1940. Salihli Halkevinin yayını olduğu hakkında ilk kez bilgi sahibi oluyoruz. Eser bu bildiri hazırlanırken

Geçmişten Günümüze Manisa

Muhtasar Arkeolojik ve Tarihi Malumat, Şehrin Adı, Mevkii ve Civarı bölümleri yer almaktadır. Salihli’de ilk defa düzenlenecek Kermesle ilgili olarak CHP Kaza İdare Heyeti Reisi Cehti Çetin Kermes fikrinin nasıl oluştuğunu yapılan hazırlıkları şöyle anlatmıştır. “...Halkevimizin köye doğru faaliyetlerinin en verimli bir işi olarak düşündüğüm Sart gezi ve kermesini yapmayı kararlaştırdığımız zaman ziyaretçilere rehberlik edecek mücmel bir malumatı ihtiva eden kısa yazılar dağıtılmasını uygun bulmuştuk. Kızılay ve Çocuk Esirgeme Kurumlarının genç reislerine bu vazifeyi verdiğim zaman da aynı şeyi düşünüyorduk. Sart gibi esrarının en kıymetlilerini hala toprağı altında saklamakta olan muazzam bir mevzuun ehemmiyeti içinde genç arkadaşlarımızın bocalayacaklarını düşünüyordum, bir taraftan üzülyordum. Gençler büyüklerine selahiyetli kütüphanelerimize başvurdu. 14 sayfa içinde topladıkları oldukça cazip bir malumat serisi içinde vermeye çalıştılar...Maksat bugünü Sartta bizimle beraber geçirenlerde bir hatıra bırakmak ve atiyen de bu tarih hazinesi üzerinde kazma sesleri işitmek olduğuna göre bu küçük broşür memleketimizin bu işteki selahiyetlerine kısık bir sesle Sarttaki büyük tarihi topraktan çıkaralım istirhamından ibarettir”.

Kermese gideceklerin dinlenebilmeleri için kermes komitesi tarafından kermes alanının çeşitli yerlerine çardaklar yaptırılmıştır. Çardaklar gölgede dinlenmek isteyenler için ucuz bir fiyata kiralanabiliyordu.¹⁹ Kermes için pek çok ayrıntı düşünülmüş olmasına karşın konukları ağırlayacak bir otel yapılamamıştı. Bu dönemde önemli turistik bölgelerde tıpkı Sart Kermesi gibi Bergama, Ödemiş Gölcük, Selçuk- Kuşadası Kermeslerinin yapıldığı yerleşimlerde Örneğin Bergama, Kozak ve Gölcük’te otel olarak inşa edilmiş binalarda bile dikkat çekici eksiklikler görülüyordu. Personelin yatacak ve temizlik yerleri, depo ve bodrum katları, mutfak tesisatı ve servis mahallerinin düşünülmediği için pek çok sorun baş göstermiştir.²⁰ Kermes günü halkın ihtiyaçlarının karşılanması konusunda etkinliği düzenleyen kurumlar ve Salihli Belediyesi tarafından gerekli tedbirler alınırken, yiyecek ve içecek her türlü maddenin fiyatlarına zam yapılmaması konusunda hassas olunacağı ifade edilmiştir. Salihli Halkevi²¹ tarafından hazırlanan 5 Mayıs 1940 Pazar günü yapılan kermes şu program dahilinde gerçekleştirilmiştir.

- 1- Sabah saat: 6.55 treniyle Halkevi Başkanı, Kızılay ve Çocuk Esirgeme Kurumu Başkanları bando ile birlikte Sart’a hareket edeceklerdir.
- 2- Saat:9.30 treni ile bilumum vazifeli arkadaşlar Sart’a giderek İstasyonda hazır bulunacaklardır.
- 3- Saat:10.20’de Sart’a İzmir treniyle gelecek misafirler karşılanacaktır.
- 4- Saat:10.30’da sünnet başlayacaktır. Kermes süresince 100 çocuk sünnet ettirilecektir.
- 5- Saat:12.00’de Salihli Kaza Parti İdare Heyeti İstasyon’da İzmir’den ve Manisa’dan gelen misafirlere bir öğle yemeği verecektir.

kadar Halkevlerinin yayınları konusunda yapılmış hiçbir çalışma da belirtilmemiştir. Bkz; Mustafa Özsarı, Ege Bölgesi Halkevleri; Edebi ve Kültürel Çalışmalar, Asi kitap , İstanbul 2009. Ayrıca bkz; Orhan Özacun, CHP Halkevleri Yayınları Bibliyografyası, İstanbul 2001.

¹⁹ “Sart Kermesi Programı”, Yeni Asır 4 Mayıs 1940.

²⁰ Vedat Nedim Tör, “Turizm Bakımından Ege Bölgesi İzmir ve Hinterlandı”, İktisadi Yürüyüş, Sayı:18, 5 Eylül 1940, İstanbul 1940, s.6.

²¹ Salihli Halkevi 23 Şubat 1936 tarihinde açılarak faaliyetlerine başlamıştır. Mustafa Özsarı, “ Ege Bölgesi Ege Bölümü Halkevleri ve Yayın Çalışmaları”, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi, sayı:23, Ankara 1999, s.406, Müslüme Şen, Manisa Halkevi Yayınları ve Yerel Tarih Çalışmaları Örneği, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Cilt:2, sayı:6-7, İzmir 1997, s.155.

- 6- Saat:13.30'a kadar İstasyon'da milli kıyafetlerle hazırlanmış Zeybekler Zeybek oyunları oynayacak bununla birlikte kır koşusu yapılacaktır.
- 7- Saat: 14.00'de Pehlivan güreşlerine başlanacaktır.
- 8- Sart Harabeleri üzerinde tarihi tetkikat yapmak isteyen teşekkül ve gruplara mihmandar ve rehber verilecektir.
- 9- Saat:14.00'den, 17.00'ye kadar Çınarlıkta, harabelerde ve muhtelif yerlerde serbest eğlenceler ve geziler
- 10- Saat:17.00'de İzmir ve Manisa cihetlerinden gelen misafirlerimiz İstasyonda teşyi edileceklerdir.

Not: Sart Tarihi hakkında broşür müvezzilerden temin olunabilir.

Basının fazla ilgi göstermediği yalnızca İzmir basınından takip edebildiğimiz Kermes hakkında İzmir basınının yazdığına göre etkinlik "Neş'eli ve İstifadeli" geçmişti.²² Kermes güzel bir havada yapılmış, Salihli ve Manisa'dan özel tren seferleriyle kalabalık halk ve çevre köylerden köylü vatandaşlar kermese büyük ilgi göstermişlerdir. Tahminlere göre 7-8 bin kişi Kermese iştirak etmişti. Öğleye kadar Sart Harabeleri gezilmiştir. Bu harabeler arasında araştırmalarla yeni ortaya çıkarılmış olan bir lahit ve türbe de bulunmaktadır.²³ Sart şehrinin tarihteki değeri ve burada bulunan kıymetli eserler hakkında rehberler tarafından kermese katılanlara bilgiler verilmiş, son olarak Sart köyü gezilmiştir. İzmir'den de aralarında İzmir Müze Müdürü Selahattin Kantar'ın da bulunduğu 9 kişilik bir grup Sart Kermesini takip etmişlerdir.²⁴ Özellikle uzman misafirlerin incelemeleri, gözlemleri Sart ve çevresinin tarihi zenginliğinin ortaya çıkarılması ve tanıtılması konusunda önemli bir adım olmuştur. Kermes öncesinde ve süresince Sart'ta tetkikler yapan İzmir Müze Müdürü Selahattin Kantar yeni bulunan eserlerle ilgili olarak dönemin basınına da yansıyan şu açıklamalarda bulunmuştur.²⁵ *"...Son defa Sart'ta Manisa Müzesi nam ve hesabına ilk tecrübe kabilinden yaptığımız bahsin mevzuu küçük kazı da elde edilen eserlerden en ehemmiyetlisi Sarı Hoca Demircan'ın evinin avlusundan çıkardığımız mermer türbedir. Kullandığı orta tarihin ikinci asrına ait İon tarzındadır. Diyonizos "Baküs" mezhebinden Lidyalı bir muteber Bektaşî yahut evladının makberidir. Bu hükmü bize bu kabirde elde ettiğimiz eserler verdirdi. Bunlardan başlıcası koyu kırmızı renkle, san'atlı yapılmış kabartma küçük bir baştır. Şakaklarında ve sakalının etrafında yapraklı üzüm salkımı taşıyan bir Diyonizos başıdır. Gene Diyonizos'un ramizlerinden biri olan rölyefli bir kantar "şarap kabı, piyaleden kopmadır. İkincisi kuş şeklinde bir düdüktür. Malumdur ki düdüğü, flavta Diyonizos satırlarının satır müridlerinin aleti ve remzidir. Türbenin Paktalos "Sart" Çayı'nın kıyısında olması da ayrı bir işarettir. Diyonizos mabedleri ekseriya çay ve denizlerin sahiline yapıldı. Mabud Diyonizos ve mezhebinin nereli olduğu ve nerede türediği hakkındaki esatir, şair, hakim ve müverrihlerin rivayet ve mütalaaları üçe ayrılır. Bunların en kuvvetlisi Firikya - Lidya da türediğidir. Omiros "Homeres" in İzmirli olduğu gibi. İşte meydana çıkarılan bu mermer türbe ve gerek burada bulunan mimari ve delil emareler böyle bir mevcudiyete şahadet eder. Geniş mikyasta sondaj ve iyi netice alınırsa hafriyat lazımdır. Keyfiyet Vekillik yüksek katına arzedilmiştir".*

²² "Sart Kermesi Neş'eli ve İstifadeli Geçti", Anadolu 7 Mayıs 1940.

²³ "Bu Seneki Sart Kermesinin Programı Çok Zengin Olarak Hazırlanmıştır". Anadolu 6 Mayıs 1940.

²⁴ Anadolu 7 Mayıs 1940, Yeni Asır 7 Mayıs 1940.

²⁵ Anadolu 4 Mayıs 1940.

İkinci Sart Kermesi

Sart Kermeslerinden ikincisi 11 Mayıs 1941 Pazar günü Salihli Halkevinin organizatörlüğünde gerçekleştirilmiştir.²⁶ Kermes bir önceki yıl yaşanan aksaklıklar da göz önünde bulundurularak elde edilen tecrübelerle daha sistematik bir hale büründürülmüştür. Yeni Asır Gazetesi etkinliği 7 Mayıs 1941 tarihli sayısında "İkinci Sart Kermesi Geçen Senekinden Daha Parlak Surette Yapılacak" başlığı ile okurlarına duyurmuştur. Kermesin hem faydalı hem de eğlenceli olacağı belirtilmiştir.²⁷ Bu suretle komiteler oluşturulmuştur. Kollarında kırmızı kordelalar bulunan rehberler hazırlanmıştır.

İkinci Sart Kermesinde Salihli Halkevi ve kermes komitesi tarafından 25 çocuk sünnet ettirilmiş, milli kıyafetler giymiş zeybekler gün boyu kermes alanında zeybek oynamışlardır. Kermes'e konuk olarak davet edilen Aşık Veysel'de Kermes'te türkülerle süslenen bir konser vermiştir. Salihli Halkevi tarafında oluşturulmuş Koro da şarkılar söyleyerek Kermes'e canlılık kazandırmıştır. Kermes alanına gün boyunca Salihli'den otomobiller çalıştırılmış, bunun dışında Salihli'den saat:7.00- 8.15- 9.00-10.00'da olmak üzere dört tren kermes'e katılacakları taşımıştır.²⁸

Sart Kermesinin en son yapıldığı 11 Mayıs 1941 olmuştur. Manisa Mesir Şenlikleri kadar renkli, canlı, değerli ve anlamlı olabilecek Kermes ilgisizlik, parasızlık ve savaş koşullarının yarattığı olumsuzluklar nedeniyle bu tarihten sonra yapılamamıştır.

SONUÇ

İnsanları ve ülkeleri birbirine yaklaştıran turizm, insanların hayat tarzlarında gelenek ve göreneklerinde bilinçlenme yaratmıştır. Cumhuriyetin İlk yıllarında Batı Anadolu bölgesinde yapılan kermes adı altındaki etkinlikler bu amaca yönelik sosyal-kültürel- ekonomik faaliyetlerin bütünüdür. Merkezi yönetimin geri planda kaldığı yerel unsurların çabası gayreti ile organize edilen bugünün festivallerini anımsatan kermesler 1940'lı yıllarda toplumun her kesimden insanı biraraya getiren, birleştiren, kaynaştıran işleve sahip olmuştur. Sart Kermesi Türkiye'de tarihî turizm ve çağdaş müzecilik altyapısının kuvvetlendirilmesi açısından atılan önemli adımlardan biridir. Kermes II. Dünya Savaşı'nın yarattığı olumsuz etkileri yok edecek ve savaş sonrasında Salihli ve çevresine geniş çaplı iktisadi faydalar sağlayacak bir unsur olarak savaş boyunca gündem yaratan bir etkinlik olmuştur. Kermesten önce yapılan yurt gezilerinde sadece müze gezilirken, kermesle birlikte Sart'ın tüm tarihî yapıları ve doğal güzellikteki mekânları da gezilmeye başlanmıştır. Ekonomisi tarıma dayalı Salihli için kermes ile birlikte yeni bir alternatif doğmuştur. Çeşitli yerlerden gelen misafirler, getirdikleri kültürün yanında ekonomik katkı da sağlamıştır. Kermes düzenlendiği iki yılda Salihli'nin tanınması yanında sosyo-ekonomik düzeyinin de yükselmesini sağlamıştır. Ulusal ve yerel basın kermes ile yakından ilgilenmese de CHP, Salihli Halkevi, Kızılay ve çeşitli kurumlar bölge halkı ile birlikte Kermes'e sahip çıkmışlardır. Uzun yıllar tarihi özellikleri ve doğal güzelliklerinin farkına varılmayan Salihli ve çevresinde 1940 yılında ilk kermesin gerçekleştirilmesi ilçenin tanıtılmasında önemli bir rol oynamıştır. Kermes Salihli'nin kültür, folklor, turizm hareketinin merkezi olmuştur. Kermes'in II. Dünya Savaşı'nın tüm olumsuz koşullarına rağmen devam etmesi etkinliğin halk tarafından ne kadar benimsenmiş olduğunu göstermektedir.

²⁶ Yeni Asır 12 Mayıs 1941, Anadolu 12 Mayıs 1941.

²⁷ Manisa Kültür Turizmi, Zafer Kalkınma Ajansı, Manisa 2013, s.36.

²⁸ "Sart Kermesi", Yeni Asır 12 Mayıs 1941.

Ekonomisi tarıma dayalı olan Salihli'nin kermes ile alternatif gelir kaynağı oluşturmuş, farklı bölgelerden insanları birbirine yaklaştırmış, yurt genelinde tanıtımı için de iyi bir fırsat yaratılmıştır.

KAYNAKÇA

Gazete Ve Dergiler

Akşam- İstanbul
Anadolu- İzmir
Atatürk Yolu- Ankara
Belgi- Denizli
Coğrafya Araştırmaları Dergisi- Ankara
Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi –İzmir
Doğu Coğrafya Dergisi- Erzurum
Folklorla Doğru- Ankara
İktisadi Yürüyüş- İstanbul
Manisa Dergisi- Manisa
Yeni Asır – İzmir

Kitap ve Makaleler

- Baykal, Füsün, Salihli Kent Coğrafyası, Salihli Belediyesi Kültür Yayınları, No:2, İzmir 1989.
- Baykal, Füsün, “Salihli Kentsel Alanının Gelişmesinde ve Belirli Yönlerde Kaymasında Rol Oynayan Faktörler”, DTFC, Coğrafya Araştırmaları Dergisi, Cilt:1, Sayı:2, Ankara 1990, s.311-321.
- Ceylan, Mehmet Akif, “Manisa Uşak Demiryolu Ulaşımının Yerleşme Üzerine Etkileri”, Eastern Geographical Review, Cilt:15, Sayı:23, Erzurum 2010, s.223-250.
- Darkot, Besim , “Sart”, İslam Ansiklopedisi, Cilt:10, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979.
- Emir, A, “Festivaller”, Folklorla Doğru, Sayı.'7, Ocak- Şubat 1973, Ankara 1973, s.19-23.
- Ergül, Teoman, Bir Kentin Özgün Tarihi, Salihli Belediyesi Kültür Yayınları No. 9, İzmir 1992.
- Evcin, Erol, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Turizm ve Propaganda”, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Sayı: 33, Cilt: XVI, Güz 2016, İzmir 2016, s. 374-377.
- Gökçen, İbrahim, Tarihte Saruhan Köyleri, Berksoy Basımevi, İstanbul 1950.
- Güneş, Günver , “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Kuşadası’nın Tanıtılmasında Propaganda Araçları; Kermeslerden Festivallere”, Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu Bildiriler, Edit: Ayşe Şerifoğlu, İzmir 2001, s.547-551.
- Güneş Günver- Kocamaz Mine, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Taşra’da Turizm Politikaları Arayışı; Bergama Kermesi”, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Belgi Dergisi, Cilt:1, , Sayı:2, Yaz 2011, Denizli 2011, s. 205-212.
- Karal, Enver Ziya, Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara 1943.
- Konukçu, Enver, “Manisa Demiryolu 1865- 1923”, Manisa Dergisi, sayı:1, Manisa 1992, s.30-35.
- Manisa Kültür Turizmi, Zafer Kalkınma Ajansı, Manisa 2013.

Geçmişten Günümüze Manisa

-Müslüme Şen, Manisa Halkevi Yayınları ve Yerel Tarih Çalışmaları Örneği, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Cilt:2, sayı:6-7, İzmir 1997, s.147-156.

-Özacun, Orhan, CHP Halkevleri Yayınları Bibliyografyası, İstanbul 2001.

-Özsarı, Mustafa, " Ege Bölgesi Ege Bölümü Halkevleri ve Yayın Çalışmaları", Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi, sayı:23, Ankara 1999, s.401-415.

-Özsarı, Mustafa, Ege Bölgesi Halkevleri; Edebi ve Kültürel Çalışmalar, Ası kitap, İstanbul 2009.

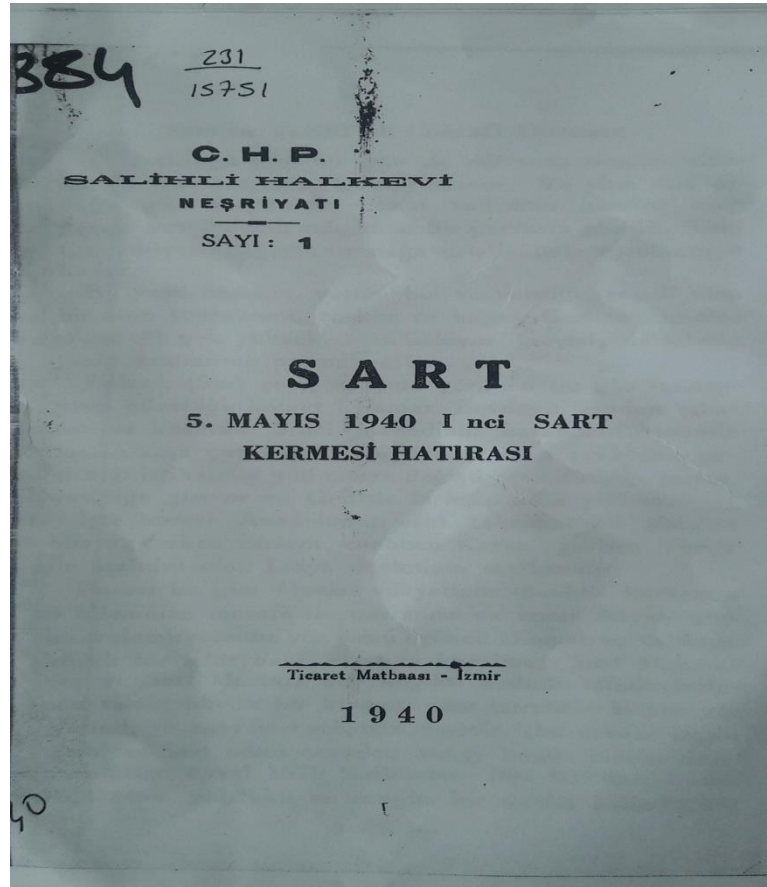
-Tör, Vedat Nedim, "Turizm Bakımından Ege Bölgesi İzmir ve Hinterlandı", İktisadi Yürüyüş, Sayı:18, 5 Eylül 1940, İstanbul 1940, s.5-7.

-Tör, Vedat Nedim , " Turizm Bakımından Ege Bölgesi; Harabeler", İktisadi Yürüyüş, Sayı: 19, 16 Eylül 1940, İstanbul 1940, s.5.

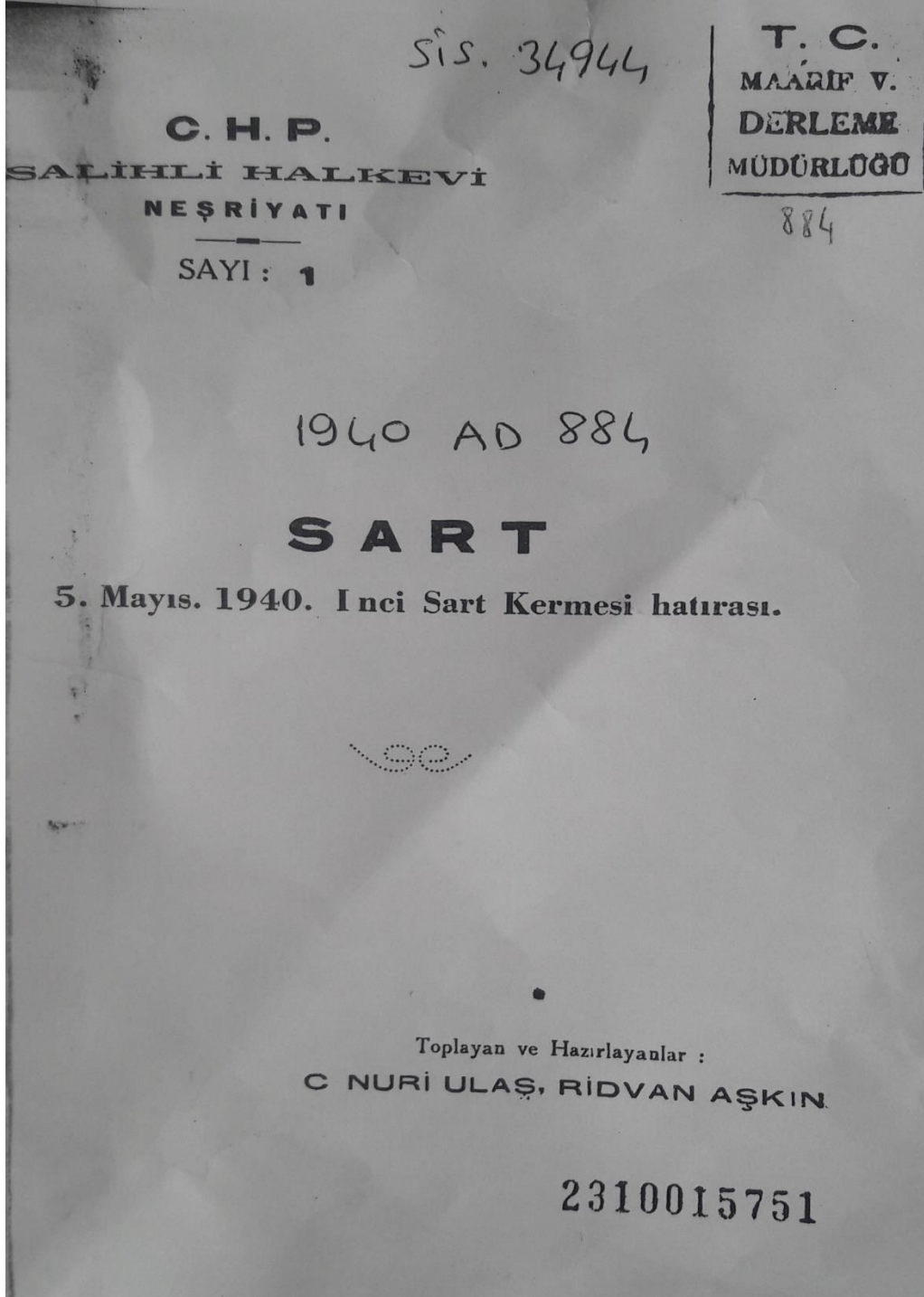
-Ulaş, C. Nuri, Aşkın, Rıdvan, 5 Mayıs 1940 I. Sart Kermesi Hatırası, Salihli Halkevi Neşriyatı, Sayı:1, İzmir 1940.

EKLER

Ek:1 Sart Kermesi Münasebetiyle Salihli Halkevi Tarafından Basılan Broşür

Ek:2 Sart Kermesi Münasebetiyle C. Nuri Ulaş ve Rıdvan Aşkın Tarafından Hazırlanıp Salihli Halkevi'nin Bastığı Hatıra Broşürü

Ek:3 I. Sart Kermesi Programı Yeni Asır Gazetesi 4 Mayıs 1940

Sart kermesi yarın..

Kermes için tanzim edilen program

Cumhuriyet halk partisi Salihli kaza idare heyetinin himayesi altında halk evi, kızılai ve çocuk esirgeme kurumları, her sene tekrarlanmak üzere Sarta Mayısın ilk Pazar günleri bir kermes tertip etmeği kararlaştırmışlardır. Bu sene kermesi 5 Mayıs 940 Pazar günü yapılacaktır.

Kermese gideceklerin istirahati temin için muhtelif yerlerde çardaklar yapılmıştır. Bu çardaklar ucuzca kiralanacaktır. Yiyecek ve içecek her türlü maddelerin fiatlerine zam icra olunması da temin edilmiştir.

KERMES PROGRAMI

Salihli halkevi başkanlığı tarafından kermes hakkında hazırlanmış olan program şudur:

1 — Sabah saat 6/55 treniyle halkevi reisi, kızılai ve çocuk esirgeme kurumu reisleri bando ile birlikte Sarta hareket edeceklerdir.

2 — Saat 9/30 treniyle bilümm vazifeli arkadaşlar Sarta giderek istasyonda hazır bulunacaklardır.

3 — Saat 10/20 de Sarta İzmir treniyle gelecek misafirler karşılanacaktır.

4 — Saat 10/30 da sünnet başlıyacaktır. (100) çocuk sünnet ettirilecektir.

5 — Saat 12 de kaza parti idare heyeti istasyonda bir öğle yemeği verecektir.

6 — Saat 13/30 a kadar istasyonda zeybek oyunları ve kır koşusu yapılacaktır.

7 — Saat 14 de pehlivan güreşlerine başlanacaktır.

8 — Sart harebeleri üzerinde tarihi tetkikat yapmak isteyen teşekkül ve gruplara mihmandar verilecektir.

9 — Saat 14 den 17 ye kadar çınarlıkta harebelerde ve muhtelif yerlerde serbest eğlenceler ve geziler.

10 — Saat 17 de İzmir ve Manisa ci hetinden gelen misafirlerimiz istasyonda teşi edilecektir.

N O T : Sart tarihi hakkındaki bā rōřor müvezzilerden temin olunabilir.

Ek:4 I. Sart Kermesi Yeni Asır Gazetesi 7 Mayıs 1940

Ek:5 I. Sart Kermesi Anadolu Gazetesi 5 Mayıs 1940

SART KERMESİ

Bu seneki Sart Kermesinin programı çok zengin olarak hazırlandı

Izmir, Manisa, Salihli ve civar köylerden binlerce kişi Kermese iştirak edecek

Salihliden bir görünüş.

Salihli Halkevi ve parti ocağı himayesinde bugün için Sarıda bir kermes tertip edilmiştir. İki yıldan beri tekrarlanan kermesin, bu yıl diğerlerinden daha güzel olması zevkli ve eğlenceli geçmesi için fedakârlıklar yapılmış, iyi bir program hazırlanmıştır.

Kermese iştirak edenler, İzmir,

— Devamı 2 nci Sahifede —

ve
mıs-
fir-
iki
türk
ada
nu-
bir
ans,
evr
ös-
tec-
bir
in
ta-
ek
u-
3
-
1
-
Ege
dikkat
Sart
ler
liden
tahrik

İkinci Sart kermesi

Geçen senekinden daha parlak surette bugün yapılıyor..

Geçen sene iyi bir şekilde idare edilen Salihli Halkevinin Sart kermesi bugün ikinci defa olarak yapılacaktır.

Bu seneki kermes, geçen senekinden alınan tecrübeler sayesinde daha muntazam, hem faydalı ve hem de eğlenceli olacaktır. Program geniştir ve misafirlerin izazı için mütaddit komiteler ve kollarında kırmızı kürdelâ bulunan rehberler hazırlanmıştır.

Kermeste 25 çocuk sünnet edilecek, milli kıyafetli zeybekler tarafından millî oyunlar oynanacak, Aşık Veysel ve Salihli Halkevi koro heyeti tarafından şarkılar söylenecektir.

Ege mintakasının en eski ve şayan dikkat medeniyet bakıyelerinden olan Sart harabelerine muntazam otomobiller çalıştırılacaktır, bundan başka Salihliden saat 7, 8, 15, 9 ve 10 da dört tiren tahrik edilecektir.

gö
ke
etr
çek
lık

CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA MANİSA'DA SİYASİ HAYAT (1923-1927)

Nejdet BİLGİ*

GİRİŞ

Büyük ölçüde verimli bir arazi üzerine kurulmuş olan Manisa ya da 1926 yılı sonlarına kadar anılan adıyla Saruhan vilayeti, 1919-1922 yılları arasında işgal altında kalmış ve vilayet merkezi başta olmak üzere birçok yerleşimi kurtuluş sırasında büyük yangınlara maruz kalmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında her şeyden önce işgal ve yangınların tahribatını onarma çabaları öne çıkmıştır. Bu çabalar dolayısıyla ki dönemin basını ve muhtelif kaynaklarda siyasi nitelikli haber veya olaylar çok yer tutmamaktadır. Hatta bazı konulara ilişkin yeterli bilgi bulmak bile güçtür. Bu nedenle burada ulaşılabilen sınırlı bilgiler üzerinden bir tespit yapılmaya çalışılacaktır.

Siyasi hayatın vazgeçilmez unsurlarının başında seçimleri, milletvekillerini ve siyasi partileri sayabiliriz. Ele aldığımız dönemde 1923 milletvekili genel seçimlerinin yanında, 1925 ve 1926 yıllarında yapılan üç ara seçim ile 1922, 1925 ve 1927 Manisa belediye seçimleri yapılmıştır. Başka bir ifade ile bu çalışmada, 1927 genel seçimleri öncesinde gerçekleştirilen bir genel, üç ara ve üç yerel seçim ele alınmaya çalışılmıştır.

Çoğunlukla Manisalı şahsiyetlerin milletvekili listelerinde yer alıp seçilmeleri yanında, az da olsa Manisa dışından adayların da milletvekili oldukları görülmektedir. Dönemin iktidar partisi olan Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) dışında, Manisa'da başka bir siyasi parti teşkilatından söz edilmemiştir. Hatta, Saruhan/Manisa milletvekili Abidin Bey'in 20 Kasım 1924'te istifa ederek Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TpCF) saflarına geçmesine rağmen,¹ TpCF'nin Manisa'da örgütlendiğine ilişkin bilgi bulunmamaktadır.

Milletvekili seçimleri için oylama sancak/vilayet düzeyinde yapıldığından, konu sancak/vilayet bağlamında ele alınmıştır. Fakat Manisa belediye seçimleri sadece Manisa şehrinde oylandığı için, Manisa şehri bağlamında incelenmiştir. Sancağın bütün kaza ve nahiyelerindeki belediye seçimleri için, daha kapsamlı bir çalışma gerekmektedir. Bu nedenle çalışmaya dahil edilmemişlerdir.

1923 Müntehib-i Sani (İkinci Seçmen) Seçimleri

Milli Mücadele'nin ardından 1923 Nisan'ında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) yenilenmesi kararı alınmış ve bu doğrultuda Mayıs ayı başlarında ülke çapında seçim çalışmalarına başlanmıştır. Bilineceği üzere, II. Meşrutiyet'ten 1946 yılına kadar Türkiye'de seçimler iki dereceli idi. Önce oy kullanma hakkına sahip olanlar yani "müntehib-i evvel"ler "müntehib-i saniler"i seçerler, müntehib-i saniler de milletvekillerini seçerlerdi. Seçim kanunu gereği, seçimlerin bir günde yapılması sözkonusu değildi. Aynı vilanın/vilayetin kazaları farklı günlerde seçim yapabildikleri gibi, aynı kaza içindeki sandıklarda oy kullanma

*Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, nejdet.bilgi@cbu.edu.tr

¹ Erik Jan Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Türçesi: Gül Çağalı Güven, Bağlam, İstanbul 1992, s. 74, 76.

işlemi, bir veya birkaç günden fazla sürebilirdi. Tabii ki öncelikli olarak her kazanın nüfusuna göre “müntehib-i evvel” sayısının belirlenmesi gerekiyordu.

3 Nisan 1923 tarihli “İntihab-ı Mebusan Kanun-ı Muvakkati'nin Bazı Mevadinı Muaddil Kanun”a göre, 18 yaşını tamamlayan her erkek seçim hakkına sahiptir. Müntehib-i evvel, müntehib-i sani veya milletvekili olabilmek için vergi mükellefi olmak şart değildir. Bir nahiye dahilinde bulunan 200 erkek nüfus için bir müntehib-i sani seçilir. İkincisi için 301-500 arası ve devamında da, yine aynı hesaplama yöntemi yürütülerek, her 200 kişiye bir “müntehib-i sani” yani “ikinci seçmen” belirlenir. Aynı kanuna göre, her 20.000 erkek nüfustan bir milletvekili seçilecektir. Bir seçim çevresinin nüfusu 20.000'den az olsa bile, bir milletvekili seçme hakkına sahip olacaktır. İkinci milletvekili 30.001-50.000 arası oyla ve diğerleri de aynı hesaplama yöntemi yürütülerek seçilebileceklerdir.² Oy verme işlemi nahiye veya kaza merkezlerinde gerçekleştirilecek olup, köylerde oy kullanılmayacaktır. Oy vermeden önce oy pusulaları seçmenlere dağıtılacak ve bunlara o birimden seçilecek “ikinci seçmen” sayısı kadar isim yazılarak, sandığa atılması sağlanacaktır. Bir köyün oy verme işlemi bitmeden diğerine geçilmeyecektir. Bütün köyler oylarını kullandıktan sonra sandık açılacak ve varsa, fazla oy sayısı kadar oy pusulası, gelişigüzel, içinden alınarak imha edilecektir. Milletvekili seçimleri ise kaza, liva veya vilayet merkezlerinde yapılacaktır. Belirlenen günde “ikinci seçmenler” belediye dairelerine gelecek, kendilerine verilen oy pusulalarına, o livadan seçilmesi gereken milletvekili sayısı kadar aday adı yazdırılarak sandığa atmaları sağlanacaktır. Müntehib-i sanilerden en çok oyu alanlar milletvekili seçilmiş olacaklardır.³

Gazi Mustafa Kemal, seçimleri düzenleyen ve 3 Nisan'da kabul edilen bu kanundan sonra, 8 Nisan 1923 tarihinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun Halk Fırkası'na dönüştürüleceğini belirten bir beyanname yayımladı. Fırka, yeni seçimlere, bu fırkanın ilkeleri kabul edilebilecek olan, 9 ilkeden oluşan bu beyanname ile girdi.⁴

Seçimlere Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun dışında kimlerin katılabileceği açıkça ve resmi olarak belirtilmemekle beraber, dönemin basınında; 1- Müdafaa-i Hukuk Birinci Grubu, 2- Müdafaa-i Hukuk İkinci Grubu, 3- Müdafaa-i Milliye Grubu, 4- İttihatçılar, 5- Amele Grubu, 6- Bağımsızlar, şeklinde bir tasnif yapıldığı görülmektedir.⁵ Bununla birlikte, seçim sürecinde bu grupların pek açıklık kazandıkları söylenemez. Müdafaa-i Hukuk Birinci Grubu hemen her yerde açıkça seçime katılmıştır. Yine de 1923 seçimlerinin tek parti döneminin diğer seçimlerinden “daha özgür bir ortamda” gerçekleştirildiği söylenebilir.⁶

Seçim kararından sonra, ister istemez her yerde olduğu gibi Manisa'da da bir siyasi hareketlilik göze çarpmaya başlıyor. Nitekim kentin yerel tek gazetesi *Saruhan*, Sıhhiye Vekili Tevfik Rüşdü (Aras) Bey'in İzmir'e gitmek üzere İstanbul'dan

² Melda Erdoğan, *1923 Seçimleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir 2000, s. 36-37; İhsan Güneş, “1923 Seçimlerinde Oylar Nasıl Kullanıldı?”, *AÜ Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. XLVI/1-2 (Ocak-Haziran 1991) s. 257-259; Hakkı Uyar, “Tek Parti Döneminde Seçimler”, *Toplumsal Tarih*, 11/64 (Nisan 1999), s. 24; Kenan Olgun, “Türkiye’de Cumhuriyetin İlanından 1950’ye Genel Seçim Uygulamaları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XXVII/79 (Mart 2011), Ankara 2011, s. 11-12.

³ Güneş, *agm*, s. 261-264.

⁴ Erdoğan, *1923 Seçimleri*, s. 39-41. Bu beyanname *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinde defalarca basılmıştır. Bkz. 9 Nisan 1339/1923, s. 1; 27 Nisan 1339/1923, s. 3; 4 Mayıs 1339/1923, s. 3; 25 Mayıs 1339/1923, s. 3; 15 Haziran 1339/1923, s. 3 gibi.

⁵ Erdoğan, *1923 Seçimleri*, s. 44.

⁶ Uyar, *agm*, s. 24.

Geçmişten Günümüze Manisa

yola çıktığını ve Ankara'ya dönerken bir gün Manisa'da kalacağını belirtiyor. Aynı gazete, aynı gün verdiği başka bir haberde, Saruhan mebusu Refik Şevket (İnce) Bey'in ertesi gün Bandırma'dan hareket edeceğini vurguluyor.⁷ Yine aynı gazete, Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım (Özalp) Paşa ile yaptığı mülakata yer veriyor. Muhabir Hüseyin Avni, Kazım Paşa'ya seçimler hakkındaki görüşünü de soruyor. O da seçim çalışmalarının suhuletle yürütüldüğünü, yakında yeni mebusların belirleneceğini, her yerde Müdafaa-i Hukuk adaylarının çoğunluğu kazanacaklarını, milletin Müdafaa-i Hukuk ilkelerini benimsediğini, bu ilkelere sadık kişilerin seçileceğini beyan ettiklerini vurguladıktan sonra, yeni meclisin de birbuçuk aydan önce toplanamayacağını ilave ediyor.⁸ Mayıs'ın son haftasında, Saruhan mebusu Reşad Bey'in Manisa'da iki gün kaldıktan sonra Akhisar'a gittiğini görüyoruz. Yine Saruhan mebuslarından Necati Bey'in, 1 Haziran'da Manisa'ya gelerek Türk Ocağı seçimlerinde hazır bulunduğu dikkati çekiyor.⁹ Bir hafta önce Refik Şevket Bey'in Bandırma'dan hareket ettiğini belirten gazete, bu kez İzmir'e hareket eden Refik Şevket Bey'e, Manisa'ya ne zaman geleceğini sordukları halde, kesin bir cevap alamadıklarını ve bir hafta sonra döneceğinin zan olduğunu vurguluyor.¹⁰ Daha önce, Sıhhiye Vekili Tevfik Rüşdü Bey'in Manisa'ya gelerek, bir gün kalacağı haberini veren yerel gazete, bir hafta sonraki haberinde, Tevfik Rüşdü Bey'in Manisa'ya geldiğini, İstasyon'da Mutasarrıf Aziz (Akyürek), Sıhhiye Müdürü Saim (Uzel) ve Belediye Reisi Bahri (Saritepe) Beyler tarafından karşılandığını belirtiyor. Tevfik Rüşdü Bey'in, Manisa'da sadece yarım saat kadar kalabildiğini, Bergama dönüşü uğrayacağını beyan ettiğini ilave ederek, duruma açıklık kazandırma ihtiyacını hissediyor.¹¹ Yerel gazetenin bu türden haberleriyle, seçimi bahane ederek siyasiler üzerinde bir ilgi baskısı oluşturmaya çalıştığı söylenebilir. Ayrıca bu türden ziyaretlerin, Manisa'nın gündemindeki siyasi hareketliliğe de işaret ettiğini söylemek yanlış olmasa gerektir.

Dönemin Manisa'sının tek yerel gazetesi olan *Saruhan*'ın, İstanbul'daki "müntehib-i sani" seçimlerinin başlamasından ve adayların duyurulmasından söz etmesi,¹² sonraki sayısında İstanbul kadınlarının Halk Fırkası adıyla bir parti kurmalarından, İstanbul'da seçim gösterilerinin devam ettiğinden ve her yerde Müdafaa-i Hukuk adaylarının kazandığından söz etmesi de, siyasi gündemi yoğunlaştırma çabası olarak görülebilir.¹³

Manisa'daki siyasi hareketliliğin bir başka göstergesi de, dönemin önemli sivil toplum kuruluşu olan Türk Ocağı faaliyetlerinde siyasilerin boy göstermeleridir. Nitekim Manisa Türk Ocağı'nın 1 Haziran 1923 tarihindeki seçimlerinde, sadece mebus Necati Bey değil, yerel siyasetin önemli isimlerinden Belediye Reisi Bahri Bey'in, II. Dönemin sonuna doğru milletvekili olan Dr. Saim Bey'in ve ikinci seçmenler arasında bulunan Müftü Âlim Efendi'nin de yer almaları,¹⁴ biraz da milletvekili seçimine yönelik çabalar olarak yorumlanabilir.

Yerel basında 2 Haziran'da yayımlanan bir haberde, Manisa dahilinde seçim faaliyetinin başladığı, şimdilik kazalardan nüfus miktarlarının belirlenerek merkeze bildirildiği, Alaşehir ve Akhisar dışındaki kazaların ve Manisa merkez kazasının

⁷ *Saruhan*, 26 Mayıs 1923.

⁸ *Saruhan*, 26 Mayıs 1923.

⁹ *Saruhan*, 2 Haziran 1923.

¹⁰ *Saruhan*, 2 Haziran 1923.

¹¹ *Saruhan*, 9 Haziran 1923.

¹² *Saruhan*, 9 Haziran 1923.

¹³ *Saruhan*, 16 Haziran 1923.

¹⁴ *Saruhan*, 2 Haziran 1923.

defterlerinin tamamlandığı ve 2 Haziran'da askıya çıkarılacakları belirtilmektedir.¹⁵ Bundan bir hafta sonra, 9 ve 12 Haziran tarihlerindeki iki ayrı gazetede yer alan haberlerde, Manisa livasında seçim faaliyetine devam edildiği, şimdilik her kazadan çıkarılacak olan "müntehib-i sani" sayısının belirlenmeye çalışıldığı ve bu çerçevede Haziran'ın sonlarına doğru müntehib-i sani seçiminin tamamlanacağı belirtilmektedir. "Defatir-i Esasiye"nin merkezde 3 Haziran'da asıldığı ve 25 Haziran'da müntehib-i sani seçimlerinin bütünüyle sonuçlanmış olacağı vurgulanmaktadır. Liva merkezine bağlı köylerde ise, "Defatir-i Esasiye"nin 1 Haziran'da asıldığı ve 23 Haziran'da buralardaki seçimlerin de tamamlanmış olacağı belirtilmektedir. Her iki haberde de, Manisa merkez kazasının 130 müntehib-i sani çıkaracağı yazmaktadır. Müntehib-i sani sayısı belli olan kazalar ise Kasaba/Turgutlu, Kula, Salihli ve Gördes olarak sıralanmakta, diğerlerinden söz edilmemektedir. Buna göre Kasaba 53, Kula 59, Salihli 51, Gördes 52 ikinci seçmen çıkaracaktır.¹⁶ *Saruhan* gazetesi, müntehib-i sanilerin Müdafaa-i Hukuk ilkelerine bağlı kişilerden seçileceğinden şüphe edilmemesi gerektiğini, "Manisa gibi milli felaketin yüksek acılarını tatmış, uzun esaret senelerinin ızdırabı altında tahammülsüz halas ve intizar günleri yaşamış olan bir livada", kurtarıcılarına karşı, başka bir şekilde şükran borcunu ödemenin mümkün olmadığını da vurgulamaktadır.¹⁷

Aradan onbir gün geçtikten sonra, 21 Haziran'da yayımlanan bir haberde, Manisa livasındaki seçimler hakkında biraz farklı bilgi verilmektedir: "Manisa livasında müntehib-i sani intihabatı hitam bulmuştur. Bu hafta zarfında merkezin intihabatı da bitecektir. Manisa'dan 140 müntehib-i sani çıkacaktır."¹⁸ Bu habere göre, livanın merkezi dışında seçim tamamlanmış olup, müntehib-i sani sayısı da, daha önceki haberlerde yer aldığı gibi 130 değil, 140 olacaktır.

İki dereceli bu seçimlerde oy kullanma yöntemi, dönemin yarı resmi gazetesi *Hakimiyet-i Milliye*'de, özetle şu şekilde izah edilmektedir: Seçim günü her mahallenin müntehib-i evveleri (birinci seçmenler) mahallenin muhtar, imam ve mahalle meclisi üyesinden ikişer kişi ile, toplu olarak sandığın bulunduğu yere geleceklerdir. Burada oluşturulan "heyet-i teftişiyeye" huzurunda oylarını sandıklara atacaktırlar.¹⁹

Manisa merkezinin müntehib-i sani seçimleri, muhtemelen benzer bir yöntemle, 26 Haziran 1923 tarihinde gerçekleştirilmiştir. *Saruhan* gazetesinin haberine göre, Manisa müntehib-i sani seçimleri "yüksek tezahürat-ı milliye ile" yapılmıştır. Seçim günü erkenden hazırlanan süslü faytonlar bayrakla örtülü seçim sandıklarıyla şehirde dolaştırılmış ve her seçim sandığı, halkın sevinç gösterileri arasında, ilgililer tarafından saygıyla teslim alınmıştır. Belediye Reisi Bahri Bey, her seçim dairesi halkına, seçimin değeri ve öneminden söz eden, "kısır fakat ruhlu" konuşmalar yapmıştır. Haberin devamında, "halk hür ve serbest bir surette reylerini vermiş ve Çarşamba günü akşamüzeri sandıklar açılarak reyler tasnif edildikten [sonra] Müdafaa-i Hukuk müntehib-i sanilerinin büyük bir ekseriyetle kazandıkları anlaşılmıştır" denilmektedir. Ardından, "bir gün sonra yapılacak mebus intihabında da Müdafaa-i Hukuk namzedlerinin kazanacaklarından şübhe etmiyoruz" denilerek,

¹⁵ *Saruhan*, 2 Haziran 1923.

¹⁶ *Saruhan*, 9 Haziran 1923; *Türk Sesi*, 12 Haziran 1923, s. 3. Her iki gazetede aynı ifadelerle yer alan haberde, "bir Haziran" yerine sehven "bir Mayıs" yazıldığı görülmektedir.

¹⁷ *Saruhan*, 9 Haziran 1923.

¹⁸ *Türk Sesi*, 21 Haziran 1923, s. 3.

¹⁹ *Hakimiyet-i Milliye*, 18 Haziran 1339/1923, s. 2.

Geçmişten Günümüze Manisa

27 Haziran akşamı oyların sayılmasıyla, 6 seçim dairesinden seçilen müntehib-i sanilerin isimleri verilmektedir.²⁰

Buna göre, Manisa merkez müntehib-i sanilerinin, sandık çevresi itibariyle isimleri şu şekildedir:

"Birinci Daire Sultanönü Cami'-i Şerifi: Mutasarrıf Aziz Bey, Müftü Âlim Efendi.

İkinci Daire Cami'-i Kebir Mahallesi: Çelebi Celal Efendi, Muallim Nuri Bey, Belediyeden Said Ali Efendi.

Üçüncü Hatuniye Dairesi: Belediyeden Salahaddin Bey, Belediyeden Mehmed Çavuş, Hulusi Bey, Külahdaşzade Rıza Bey, Bidayet Hakimi Naci Bey, Kani Bey, Kamil Efendi.

Dördüncü Daire: Seyyid Efendi, Belediyeden Hafız Cemal, Belediyeden Hüseyin Beyler, Eşrafdan Ahmed Efendi, Karaköy Cami'-i Şerifi İnşaat Memuru Mustafa Efendi.

Beşinci Daire: Salbaşzade Osman Ağa, Belediyeden Muammer Bey, Kitabçı Mustafa Efendi, Hafız Efendi, Hacı Ali Efendizade Ragıb Bey.

Altıncı Daire: İmam Mehmed Efendi, Tüccardan Maksud Efendi, Tüccardan Sarac Hüseyin Efendi, Bağcılar Bankası Anbar Memuru Sarac Hüseyin Efendi, Şerif Efendi, Ali Rıza Bey, Semercizade İbrahim Efendi, Hacı Mustafa Efendi.

*Kurâdan: Çobanisa Dairesi: Meşhur Mücahid-i Muhterem Parti Pehlivan, Belediye Reisi Bahri Bey, Karaosmanzade Abbas Bey."*²¹

27 Haziran akşamı açıklık kazanan Manisa merkezi sonuçları, ertesi günkü *Vakit* gazetesinde, Avni imzasıyla şu şekilde yer almıştır: "*Bura müntehib-i sani intihabatı neticelendi. Müdafaa-i Hukuk namzedleri kazanarak bu münasebetle fevkalade alaylar yapıldı.*"²²

Bu sonuçlara göre, Manisa merkezinde 33 müntehib-i sani belirlenmiş oluyordu. Liste incelendiğinde, dönemin Manisa'sındaki etkili isimlerin kimler olduğunu görmek mümkündür. Hangi etkili kişilerin bu listeye giremediğini ise bilemiyoruz. Belki de daha önemlisi bu isimlerin belirlenmesinde kim veya kimlerin etkili olduğu sorusudur ki, bunun cevabının, listede sıkça vurgulanan "*belediyeden*" ifadesinde yattığı da söylenebilir. Bu da dönemin Belediye Başkanı Bahri Bey'e işaret etmektedir.

Bu bağlamda, milletvekili seçimlerinin, yalnızca merkez kazaya mensup ikinci seçmenlerin oy vermesi ile sonuçlanmadığını belirtmek gerekir. Milletvekilleri, ilgili sancağın bütün kazalarındaki ikinci seçmenlerin oyları ile belirlenmektedir. Fakat elimizdeki kaynaklarda, diğer kazaların ikinci seçmen seçimlerine ilişkin veriler çok sınırlı olduğu için, şimdilik bu verilerle yetinmek zorunda kalıyoruz.

1923 Mebus (Milletvekili) Seçimleri

Manisa'da müntehib-i sani seçimleri sürerken, Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun milletvekili adaylarının kimler olacağına ilişkin tartışmalar da sürmüştür. Dönemin yarı resmi gazetesi *Hakimiyet-i Milliye*, 20 Haziran'da tahmini Saruhan adayları olarak şu altı ismi açıklıyordu: Saruhan mebusu Reşad, Posta ve Telgraf Müdür-i Umumisi Sabri, Darülfünun Müderrislerinden Mustafa Fevzi, Pehlivanzade Edhem, İzmir Maarif Müdür-i Sabıkı Vasıf, Dava vekili Abidin. Aynı haberde, Manisalı yazar Yakub Kadri, 5 milletvekili çıkaracak olan Mardin'in 11 adayı arasında yer

²⁰ "Manisa'da İntihabat", *Saruhan*, 30 Haziran 1923.

²¹ "Manisa'da İntihabat", *Saruhan*, 30 Haziran 1923.

²² *Vakit*, 28 Haziran 1339/1923, s. 2.

gösteriliyordu.²³ Aynı Saruhan adaylarına, aynı tarihte *Tanin* gazetesinde de yer verilmişti.²⁴ Aynı tarihte İzmir’de yayınlanan *Türk Sesi* gazetesi ise, aynı isimleri “*Müdafaa-i Hukuk Grubu tarafından ilan olunan Saruhan livası mebus namzedleri*” olarak sunuyordu.²⁵ Bu arada, ertesini gün yayımlanan bir haberde, Saruhan’da “*Defatir-i Esasiye’ye göre altı mebus çıkacak ise de nüfus adedine nazaran yedi mebus isabet etmekte olduğundan alakadar makamata müracaat edilmiştir*”²⁶ denilmektedir. Yani nüfus miktarından hareketle 7 milletvekili seçilmesi gerektiği için ilgili makamlara başvurulmuştur. Aynı tarihli bir İstanbul gazetesi, bir gün önceki haberlerde yer alan listelere bir isim daha ekleyerek, şu şekilde veriyordu: “*Saruhan Mebusu Reşad, Posta ve Telgraf Müdür-i Umumisi Sabri, Darülfünun Müderrislerinden Mustafa Fevzi, İzmir Maarif Müdür-i Sabıkı Vasıf, Gördüslü Pehlivanzade Edhem, Dava Vekili Abidin Ali ve İkdam Gazetesi Muharriri Yakub Kadri Beyler.*”²⁷ Bu listeye Yakub Kadri’nin eklendiği görülüyor. Oysa, 23 Haziran tarihli *Tanin* gazetesi, daha önce verdiği 6 kişilik Saruhan adayları listesine yedinci olarak İstanbul Gümrükleri Dava Vekili Kemal Bey’in ismini eklemekteydi.²⁸ Aynı bilgi, ertesini gün *Vakit* gazetesinde de yer alacaktır.²⁹ Daha da önemlisi, 25 Mayıs’ta *Hakimiyet-i Milliye* tarafından, Saruhan’ın milletvekili sayısının 7 olarak tespit edildiğinin duyurulması³⁰ ve yedinci adayın da, “*İstanbul Gümrükleri Hukuk Müşaviri Dava Vekili Manisalı Kadızade Kemal Bey*” olduğunu yazmasıdır.³¹ Gazetelerdeki haberler, aday belirlemede bir rekabete işaret etmekle beraber, taraf veya taraflar hakkında ipucu vermemektedir. Bu bakımdan, Saruhan adaylarının belirlenmesine ilişkin rekabetin, hangi düzeyde olduğunu en fazla gösteren haberin, 22 Haziran’da İzmir’de yayın yapan *Ahenk* gazetesinde yer aldığını belirtmek gerekir. Gazetenin seyyar muhabirinin sözkonusu haberi şu şekildedir: “*Manisa’da intihabat meselesi münakaşatı mucib olmaktadır. Manisa ve havalisi ahalisi alelumum Müdafaa-i Hukuk’un göstereceği namzedlere rey vermek kararında olduklarından memleketleriyle hiç alakadar olmayan ve kendilerine büsbütün yabancı bulunan bazı*

²³ *Hakimiyet-i Milliye*, 20 Haziran 1339/1923, s. 1. Bir gün önceki bir İzmir gazetesinde “*İzmir Maarif Müdür-i Sabıkı Vasıf Beyefendi’nin Müdafaa-i Hukuk Grubu’nca Saruhan Livası mebus namzedleri meyanında gösterileceği mevsukan ve memnuniyetle haber alınmıştır.*” *Türk Sesi*, 19 Haziran 1339/1923, s. 2.

²⁴ *Tanin*, 20 Haziran 1339/1923, s. 1.

²⁵ *Türk Sesi*, 20 Haziran 1339/1923, s. 2.

²⁶ *Türk Sesi*, 21 Haziran 1923, s. 3.

²⁷ *Akşam*, 21 Haziran 1339/1923, s. 3.

²⁸ *Tanin*, 23 Haziran 1339/1923, s. 1. Bu arada I. Dönem’de Saruhan mebusu olan Celal [Bayar] ve Mustafa Necati Beylerin II. Dönem için İzmir’den aday gösterilmeleri üzerine Saruhanlılara şu telgrafi çekerek teşekkür etmişlerdir: “*Mensub olduğumuz Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin tensibi üzerine İzmir’den namzedliğimiz irae edilmiştir. Memleketin en karanlık günlerinde bize tevdi-i mukadderat eden sizlerin daima devam eden teveccühlerinize karşı teşekkür ederiz. Tekrar vekaletinizin kabulü hususundaki samimi arzularınıza derhal kemal-i teşekkürle mutavaat etmek en büyük emelimizdi. Fakat tevdi-i mukadderat ettiğimiz Cemiyet’in bu kararı karşısında şekl-i resmide sizlerden uzaklaşmış bulunuyoruz. Samimiyet-i ruhumuzla arz ederiz ki pek çok hatıralarla merbut bulunduğumuz Saruhanlıları unutmayacağız. // Saruhan’ın imarına çalışacağız. Evladlarının her türlü müracaatlarını daima isafa koşacağız. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin irae edeceği arkadaşlarımızın aynı ruh ve aynı kuvvetle çalışacak arkadaşlar olacaklarına kani olduğumuzdan onlara karşı itimadlarımızı ve reylerinizi ita buyurmanızı rica ile takdim-i hürmet eyleriz. Muhterem halka selamlarımızın arzını rica ederiz efendim.*” *Türk Sesi*, 19 Haziran 1339/1923, s. 3. Bu metni beyanname olarak tanımlayan kısa bir haber için bkz. *Hakimiyet-i Milliye*, 22 Haziran 1339/1923, s. 3.

²⁹ *Vakit*, 24 Haziran 1339/1923, s. 1.

³⁰ *Hakimiyet-i Milliye*, 25 Haziran 1339/1923, s. 2: “*Saruhan livası zehair-i esasiyesinin tedkikatı ikmal edilerek liva-yı mezkur nüfus-ı zükûru 130.400 olduğu tahakkuk etmiştir. Yedi mebus çıkacaktır.*”

³¹ *Hakimiyet-i Milliye*, 25 Haziran 1339/1923, s. 1.

Geçmişten Günümüze Manisa

zevatın namzed gösterilmemesini Ankara'dan rica etmişlerdi. Gösterilecek namzedlerin arasında Manisalıların arzularına tevafuk etmeyen bazı zevat bulunduğu şayi olunca ahali tarafından müntehib zevat telgrafla Ankara'ya müracaat eylemişlerdir. Ve gösterilecek namzedlerin her halde Manisalılarca temiz tanınmış olanlardan bulunmasını istemişlerdir.

*Manisalılar, Müdafaa-i Hukuk'dan olan, Abidin, Reşad, Mustafa Fevzi, Posta Müdür-i Umumisi Kasabalı Sabri, Vakit gazetesi sahibi Hakkı Tarık, Hacı Edhem, Kemal Beyleri ve bir de Yakub Kadri Bey'i mebus yapmak istiyorlar ve bunda ısrar ediyorlar. Esasen Müdafaa-i Hukuk bu zevatdan Abidin, Reşad, Mustafa Fevzi, Sabri, Hacı Edhem Beyleri namzed gösteriyor. Şimdi Manisalılar Kemal, Hakkı Tarık, Yakub Kadri Beyleri feda etmek istemiyorlar ve Ankara'dan bu zevatdan listenin ikmalini istirham ediyorlar. Bugünkü tahkikatım bu merkezdedir. Ahali telgraf çekip duruyorlar.”*³²

Haber, kendi içinde bazı tutarsızlıklar gösterse de, dikkatli bakıldığında Manisa Müdafaa-i Hukuk teşkilatının, özellikle bütün gazetelerde adı geçenlerden 5'inde ısrarlı olduğu anlaşılıyor. Bu da, haberdeki şu cümle ile somutlaşıyor: “*Esasen Müdafaa-i Hukuk bu zevatdan Abidin, Reşad, Mustafa Fevzi, Sabri, Hacı Edhem Beyleri namzed gösteriyor.*” Geriye üç isim kalıyor: Kemal, Hakkı Tarık ve Yakub Kadri. Bir de bu haberde adı geçmeyen, fakat duyurulan listelerde yer alan Vasıf Bey var. Dolayısıyla Müdafaa-i Hukuk Grubu merkezinin, 5'i yerelden destekli bu listeyi, 9'dan 7'ye nasıl indireceği, son 4 kişiden kimlerin listeye dahil edileceği sorusunu akla getiriyor. Nitekim *Ahenk*'in haberinin devamında, Manisa'daki seçim rekabetine işaret eden şu bilgilere yer veriliyor: “*Müftü Efendi hazretleriyle, azadan Halid Bey'in Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyesi'nden istifa ettiklerini haber aldım. Sebebini tahkik edemedim. Saruhan livası eftar-ı umumiyesi her halde kendi livaları dahilinde yetişen simaları -Müdafaa-i Hukuk umdelerine sadakatleri muhakkak olduğu takdirde- diğerlerine her halde tercih merkezindedir. Livanın son tedkiklere nazaran yedi mebus çıkarması lazımgeldiği anlaşılıştır. Bu hususda merkezle muhabere cereyan eylemekdedir.*”³³

Haberin bu son kısmında, Manisa kamuoyunun kendi livaları dahilinde yetişen simaları diğerlerine tercih ettiğinin vurgulanması dikkat çekicidir. Bu ifade, listenin büyük ölçüde bu kriterlere uyan 5 kişilik kısmına karşılık gelmektedir. Diğer 4 kişinin 3'ü, yani Kemal, Hakkı Tarık ve Yakub Kadri Manisalı olmakla beraber, hayatlarını Manisa dışında geçirmektedirler. Dördüncü isim olan Vasıf Bey' ise, İzmirli ve İzmir Maarif Müdürlüğü yapmaktadır. Belki de bu yüzden, *Ahenk*'in haberinde adı hiç geçmemektedir. Haberin bu kısmında bir de Müftü Âlim Efendi ile Halid Bey'in, Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyesi'nden istifa ettikleri bilgisi yer almaktadır. Fakat Âlim Efendi, 26-27 Haziran'da yapılan seçimler sonucunda, müntehib-i sani olarak seçilmiştir. Halid Bey ise, seçilenler listesinde yer almamaktadır. Ayrıca, haberin son cümlesinde halkın adaylar hakkında telgraf çekip durduklarına değinilmesi de, rekabetin çetin olduğuna işaret etmektedir.

Ahenk gazetesi, seyyar muhabirin haberini verdikten sonra, altına dikkat çekici şu yorumu eklemektedir: “*Muhabirimizin işaretinden anlaşılıyor ki Manisalılar Müdafaa-i Hukuk'un namzedlerine rey vermekde müttefikdirler. Yalnız kendi yetiştirdiklerini -Müdafaa-i Hukuk'a sadık kaldıklarına kani oldukları takdirde- tercih etmek istiyorlar. Hususiyle Hakkı Tarık gibi nezih ve faziletli bir oğullarını ileri sürüyorlar. Hakkı Tarık hiç şübhe yok ki Manisa'nın bihakkın medar-ı iftihar olan faziletli bir gençdir. Bu faziletli kardaşın Müdafaa-i Hukuk'a merbutiyeti de sözle değil*

³² “Manisa'da İntihabat”, *Ahenk*, 22 Haziran 1339, s. 3.

³³ “Manisa'da İntihabat”, *Ahenk*, 22 Haziran 1339, s. 3.

fil ile müeyyed ve âlidir. Bunu bizim gibi Ankara intihabat encümeni de takdir eder ve bilir. Pek mütevazı olan Hakkı Tarık'ın hidematını yâda, lüzum görmüyoruz. Çünkü bu aziz kardaşın evsafı arasında kuvvetli bir yer tutan tevazuunu rencide etmiş oluruz.

Madem ki halk, kendi oğulları olan Hakkı Tarık'ı, Kemal Bey'i ve sair oğullarından birini istiyor ve madem ki bu nezih kardaşlar da Müdafaa-i Hukuk umdelerini kanaat edinmişlerdir ve Müdafaa-i Hukuk'dandırlar, o halde zaten namzedlerin kesret-i azimesi üzerinde temerküz eden budur. Grup ve halk temayülâtının bu arzu ile de tetvicine hiçbir mani yokdur. Bize kalırsa bu cihetin iltizamı iyidir. Biz bitaraf bir münekkid sıfatıyla bunu böyle düşünürüz.”³⁴

Ahenk'in bu yorumunda, öncelikle Manisalıların Müdafaa-i Hukuk adaylarına oy verecekleri hususunda bir ittifak olduğu belirtiliyor ve kendi yetiştirdikleri kişileri tercih ettiklerine vurgu yapılıyor. Bu vurgunun doğal olarak haberdeki 5 kişilik listeye yapıldığı anlaşılıyor. Milletvekili sayısı 7 olarak belirlendiğine göre, diğer iki kişinin de halkın “kendi oğulları”ndan Hakkı Tarık ve Kemal Beyler, özellikle Hakkı Tarık olmasına ısrarla vurgu yapıldığı görülüyor. Yorumda, halkın “Hakkı Tarık'ı, Kemal Bey'i ve sair oğullarından birini” istediğine vurgu yapılırken, Yakup Kadri'nin adının hiç geçirilmemesine özen gösterildiğini anlamak zor değil. Ahenk'in onu, “sair oğullarından biri” kategorisine dahil ederek, idare etmeye çalıştığı söylenebilir.

Yakup Kadri, yıllar sonra kaleme aldığı hatıralarında, bu meseleye değinme ihtiyacını hissetmiştir.³⁵ 1923 milletvekili seçimlerinde, Saruhan'a ait bazı aday listelerinde adı geçirilen Yakup Kadri, isminin “şirretçe bir muhalefetle” karşılandığını, adaylığından rahatsız olanların zamanında Erzurum ve Sivas kongrelerinin prensiplerine yeterince ilgi göstermeyen, Yunan istilasına karşısında Ankara'ya gelmek yerine, nerelere gittikleri belli olmayan ve zaferde payları varmış gibi “külâh kapmağa” çalışan kişiler olduğunu belirtiyor ve şöyle devam ediyor: “Fakat, ne çare ki, Rum kundakçılar tarafında baştan başa yakılıp yıkılmış Manisa'nın külleri ve molozları içinde bile gözlerini siyasi ihtiraslar bürüyen kimselere meram anlatmak mümkün olamamıştı. Bunlar daha o zamandan beri birtakım zafer ganimetleri paylaşmağa çıkmışlardı. Hepsini itişe kakışa biribirinin önüne geçmeye cabalıyor; kimi de gözünü daha ilerilere dikiyordu.

Nitekim, Manisa'dan ayrılırken benimle konuşan adam çok zaman geçmeyecek, belediye reisi, onu müteakip yeni kurulan Müdafaa-i Hukuk başkanı olacak ve mebus seçimleri gelip çatdığı vakit benim aleyhime türlü tezvirlere çevirmekten bile geri kalmayacak, Ankara'da Merkez Seçim Kurulu'na çektiği bilmem kaç yüz imzalı 'istemezük' telgraflarıyla meramına erecekti. Yani beni ve benimle beraber Vakıf gazetesi sahiplerinden Hakkı Tarık (Us)'u Manisa milletvekili adayları listesinden çıkartıp kendine yakın bildiği kimseleri getirmek yolunu bulacaktı. Bunlar da Meşrutiyet devrinin küçük bir maliye memurlarından biriyle şeriat hukukçusu bir hoca efendiden başka kimseler değillerdi.”³⁶

Yakup Kadri'nin isimlerini vermediği belediye başkanı Bahri Sarıtepe, “küçük bir maliye memur”u olarak andığı milletvekili Mehmet Reşat Bey ve “şeriat hukukçusu bir hoca efendi” olarak andığı milletvekili ise Mustafa Fevzi Efendi'dir.³⁷

³⁴ “Manisa'da İntihabat”, *Ahenk*, 22 Haziran 1339, s. 3.

³⁵ Yakup Kadri'nin konuyla ilgili anıları ilk kez 1968 yılında yayımlanmıştır. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, İstanbul 1984, s. 13.

³⁶ Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, s. 36-39.

³⁷ 1876 Akhisar doğumlu olan Mustafa Fevzi Efendi, Manisa ve İstanbul'da medrese eğitimi gördü. Hukuk Mektebini birinci olarak bitirdi. Hukuk ve Nüvvab mekteplerinde hocalık yaptı. 1912'de Manisa mebusu seçildi. 1923'den 1933'te ölümüne kadar Manisa milletvekilliği, 1923-1924 yıllarında Şeriyeye

Geçmişten Günümüze Manisa

Oysa, dönemin gazetelerinden aktardığımız tartışmalarda, bu iki isimle ilgili bir çekince söz edilmemektedir. Yakup Kadri'nin listeye dahil edilen bu isimlere ve bu isimlerin listede yer almasını sağladığı anlaşılan Belediye Reisi Bahri Bey'e mesafeli olduğu anlaşılmaktadır.

Aday listeleri bu tartışmaların gölgesinde, *Hakimiyet-i Milliye*'nin 20 ve 25 Haziran'da yayımladığı listedeki 7 adaydan oluşacak ve seçimlere de bu şekilde gidilecektir. Bu çerçevede Yakup Kadri'ye Mardin,³⁸ Hakkı Tarık'a da Giresun³⁹ listelerinde aday olarak yer verilecektir.

Basında yer alan haberlerden anlaşıldığı kadarıyla, Saruhan livasının bazı kazalarında müntehib-i sani seçimleri merkezden daha önce tamamlanmış ve milletvekili seçimleri de bu yüzden erken yapılmıştır. Nitekim Manisa merkezinde müntehib-i sani seçimleri 27 Haziran akşamı tamamlanmışken, *Vakit* gazetesinin 25

Vekilliği yaptı. Kâzım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi TBMM – II. Dönem 1923-1927*, III. Cilt, Ankara 1995, s. 678-679.

³⁸ *Hakimiyet-i Milliye*, 20 Haziran 1339/1923, s. 1. *Tanin* gazetesinde 28 Haziran 1923 tarihinde yayımlanan şu eleştirel hiciv yazısı, Mardin'den aday gösterilen Yakup Kadri ile ilgili olduğunu düşündürmektedir: "*İntihabat Cilveleri: Mutasarrıf Bey'in Mantiği*

Rey vermemiş bir müntehibin kapısı önünde geceleyin nara atan mahalle muhtarıyla hakı intihabata karışır görünce sinirlenen Bektaşî şeyhinin yanına bir de mutasarrıf iltihak ediyor.

Yine şahıs ve mevki tasrih etmeyeceğiz. Vaka Anadolu'da zengin ve münevver bir livanın merkezinde, Mutasarrıf Bey'in daire-i hükümetdeki odasında cereyan ediyor. Evvel-emirde, gayet mevsuk şehadetlere istinaden, şunu söyleyeyim ki Mutasarrıf Bey ihtihabat içinde cidden faalane çalışıyor. O kadar ki halk, intihabatın kendileriyle meclise gönderecekleri vekiller arasında bir mücadele mi yoksa aşar iltizamında olduğu gibi hükümetle görüşüp anlaşmak lazım olan bir pazarlık mı olduğunu kesdiremiyor.

Her ne is i Mutasarrıf Bey namzedler listesinde bilhassa bir ismin kazanmasına son derece sarf-ı gayret etmektedir. Halbuki müntehib-i saniler bu ismi istemiyorlar; çünkü bir defa memleketleri böyle bir ismi yeni işitiyor. Bu adam kimdir? Nereden gelmiş, ne yapmış, tercüme-i hali nedir, mazisinde ne gibi muvaffakiyetler vardır, o livaya uğramış mı, orada halk ile bir teması, oranın ihtiyacı hakkında bir malumati, hiç olmazsa çocukluğu zamanında orası ile bir alakası var mıdır?

Liva Anadolu'nun en zengin ve ticaretle meluf kısımlarında olduğu için malumat-ı umumiye haricinde bazı ihtisaslara malik mebuslar, halkın gönlünden ve dilinden anlayacak vekiller arıyor. Halbuki behemehal muvaffak olması için çalışılan bu İstanbullu namzedin hiçbir haline vakıf değildir. Reyini ona verirse vicdanına karşı muzzeb olacak.

İşte müntehib-i sanilerin Mutasarrıf Bey'e yana yakıla anlatdıkları şey, ama siz diyeceksiniz ki neden gidip Mutasarrıf Bey'le bu çekişme ihtiyacını duymuşlar. Hakk-ı intihab kendilerine aid değil mi, istediklerine versinler, istemediklerine vermesinler. Evet böyle olmak lazım gelirdi. Fakat maalesef olmuyor. Mamefih şimdi bunu münakaşa edecek değiliz. Bunun gibi birkaç iş daha vardır ki münakaşasını da, takdirini de zamana bırakmak daha muvafık olur.

Derken bir aralık Mutasarrıf Bey sinirleniyor. Sanki o yabancı ismi kazandıramazsa livada mesela asayiş i iade edememiş, yahut umran ve terakki hususlarında muvaffak olamamış, yahut bir eşkiya çetesini tutamamış gibi kabahatli kalacağı zehabına düşerek var kuvvetiyle müntehib-i sanileri kandırmaya çalışıyor. Binaenaleyh bütün talakatiyle o namzedi tanıtmaya uğraşılıyor, onun yazılarından, Cihad-ı Milli'ye Bab-ı Ali Caddesi'nde senelerce iştirakinden bahs ediyor. Fakat bütün laflar pratik ve zevk-i selim sahibi müntehibleri iknaa kâfi gelmiyor. Bu başı sarıklı, ayağı poturlu insanlar hem kuvvetli bir mantığa, hem de gevşemez bir inada malikdirler. Mutasarrıf Bey'in cümlesi her hitam buldukça bunlar:

- Bilmiyoruz, tanımıyoruz efendim, bilmediğimiz adama nasıl rey verelim diyorlarmış. Nihayet Mutasarrıf Bey bakmış ki olmayacak, elini masaya vurarak:

*- Siz bilmiyorsunuz ama, biz biliyoruz, bu kâfidir. Siz bilmişsiniz bilmemişsiniz bundan ne çıkar? Diyor ve perde burada kapanıyor. Vakti henüz oyunun sonu gelmedi. Ancak bu gidişle neye müncer olacağını kesdirmek güç birşey değil." Bu yazıdan dört gün sonraki bir habere göre, Yakup Kadri 294 oy alarak, üçüncü sıradan Mardin milletvekili seçilmiştir. *Hakimiyet-i Milliye*, 2 Temmuz 1339/1923, s. 1.*

³⁹ *Hakimiyet-i Milliye*, 5 Temmuz 1339/1923, s. 1; *Türk Sesi*, 6 Temmuz 1339/1923, s. 2.

Haziran tarihli haberinde, Kasaba ve Salihli’de müntehib-i sanilerin müttefikan Müdafaa-i Hukuk adaylarına oy verdikleri belirtilmektedir.⁴⁰ Aynı gazete’nin Gördes hususi muhabiri, 27 Haziran’da gönderdiği ve ertesi gün yayımlanan haberinde, “bugün yapılan intihabatda Müdafaa-i Hukuk namzedleri ittifak-ı ara ile mebus intihab edilmişlerdir” demektedir.⁴¹ Bu da, 27 Haziran akşamı Manisa merkezinde müntehib-i sani seçimleri tamamlanırken, Gördes’te milletvekili seçimlerinin sonuçlandığını göstermektedir. 28 Haziran’da *Hakimiyet-i Milliye*’nin haberinde, Salihli, Turgudlu ve Soma kazalarında milletvekili seçimlerinin yapıldığı ve Müdafaa-i Hukuk adaylarının seçildikleri belirtilmektedir.⁴² Aynı gazetenin 3 Temmuz tarihli haberine göre, bu kez Alaşehir, Demirci ve Akhisar kazalarında da Müdafaa-i Hukuk adaylarına oy verilmiştir.⁴³ Bir gün sonraki *Türk Sesi* gazetesi, Saruhan livasının merkez dışındaki kazalarında mebus seçimlerinin bittiğini ve halkın ittifakla Müdafaa-i Hukuk adaylarına oy verdiklerini, merkezdeki seçimlerin de bugün, yani 4 Temmuz günü yapılacağını belirtiyor.⁴⁴ Detaylı bilgiler verilmemekle beraber, Saruhan livasında Müdafaa-i Hukuk Grubu adaylarının, “ittifaka karib bir ekseriyetle” seçimleri kazandıkları, 8 Temmuz’a *Türk Sesi* gazetesiyle duyurulmuştur. Gazetede kazananların kimlikleri şöyle verilmektedir: “Sabık Nafia Vekaleti Vekili Reşad, Darülfünun müderrislerinden Mustafa Fevzi, sabık mebuslardan Posta ve Telgraf Müdür-i Umumisi Sabri, Sabık İzmir Maarif Müdürü Vasıf, Dava Vekili Abidin, Pehlivanzade Edhem, İstanbul Gümrükleri Hukuk Müşaviri Menemenlizade Kemal Bey ve Efendiler.” Saruhan seçimlerinin son bulduğu, bir gün sonra da Anadolu Ajansı’na (AA) dayalı olarak *Hakimiyet-i Milliye*’de duyurulmuştur. Kazanan 7 milletvekilinin isimleri de aynı şekilde verilmiştir.⁴⁵

1923 seçimlerinde, TBMM II. Dönem Saruhan milletvekili olarak seçilen milletvekillerinin ne kadar oyla seçildikleri gazetelerde verilmemiştir. TBMM Arşivi’nden derlenerek oluşturulan biyografilerindeki bilgilere göre, aldıkları oylar sırasıyla şu şekildedir: Kemal Bey 611, Abidin Bey 607, Ethem Bey 606, Sabri Bey 603, Mustafa Fevzi Efendi 587 ve Vasıf Bey 580. Reşat Bey’in kaç oy aldığı biyografisinde de belirtilmemektedir.⁴⁶

Seçimlerin sonuçlanmasının ardından, Vasıf Bey’in 12 Temmuz’da trenle Alaşehir’e gittiği, aynı tarihli *Türk Sesi* gazetesinde haber olarak yer almaktadır. Haberde Vasıf Bey’in seçmenlerini ziyaret ve herkesle temas ederek mahalli istekleri dinleyeceği ve ihtiyaçları bilahire takip ederek sonuçlandırmak için tespit edeceği belirtilmektedir.⁴⁷

Saruhan/Manisa’da 1923 milletvekili seçimlerinin 7 Temmuz’da tamamlandığı anlaşılıyor. Ancak, ülke genelindeki durum bir hayli farklılık göstermektedir. *Hakimiyet-i Milliye*’nin haberine göre, 1923 genel seçimlerine ilk başlayan liva Çanakkale olmuştur. Haberde, Çanakkale livasının 21 Mayıs 1923 Pazartesi günü müntehib-i sani seçimlerine başlayarak birinciliği kazandığı vurgulanıyor.⁴⁸ Müntehib-i sani ve ardından milletvekili seçimlerini tamamlayan ilk

⁴⁰ *Vakit*, 25 Haziran 1339/1923, s. 2.

⁴¹ *Vakit*, 28 Haziran 1339/1923, s. 2.

⁴² *Hakimiyet-i Milliye*, 28 Haziran 1339/1923, s. 1.

⁴³ *Hakimiyet-i Milliye*, 3 Temmuz 1339/1923, s. 1.

⁴⁴ *Türk Sesi*, 4 Temmuz 1339/1923, s. 2.

⁴⁵ *Hakimiyet-i Milliye*, 9 Temmuz 1339/1923, s. 1; Haber ertesi gün İstanbul gazetelerinden *Tanin*’de de yer almıştır (10 Temmuz 1339/1923, s. 2).

⁴⁶ Öztürk, *age*, III, s. 667, 670-671, 674, 676, 679, 681.

⁴⁷ *Türk Sesi*, 12 Temmuz 1339/1923, s. 2.

⁴⁸ *Hakimiyet-i Milliye*, 22 Mayıs 1339/1923, s. 1.

Geçmişten Günümüze Manisa

seçim çevresi ise Biga livası olmuştur. *Hakimiyet-i Milliye*'nin 8 Haziran tarihli haberine göre, ilk sonuç olarak belirtilen Biga sancağı seçimlerinin,⁴⁹ 7 Haziran 1923 tarihinde tamamlandığı anlaşılmaktadır. Seçim sonuçları en son tamamlanan yerler ise Ordu, Giresun ve Trabzon'dur. *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinden tespit edebildiğimiz kadarıyla Ordu livası seçimleri 8 Ağustos'ta⁵⁰, Giresun livası seçimleri 12 Ağustos'ta⁵¹ ve Trabzon vilayeti seçimleri de 15 Ağustos'ta⁵² tamamlanmıştır. Dolayısıyla 1923 genel seçimlerinde, seçim süreci 87 gün sürmüştür. Bu da seçimlerin yaklaşık üç aylık bir zaman dilimine yayıldığını göstermektedir.

1925 ve 1926 Ara Seçimleri

1923 milletvekili seçimlerinden sonra Manisa'da üç kez milletvekili ara seçimi yapılması ihtiyacı doğmuştur. Bunlardan ilkinin sebebi Hüseyin Vasıf Bey'in 16 Haziran 1925'te Prag büyükelçiliğine atanması dolayısıyla milletvekilliğinin düşmesidir. İkincisi Mehmet Reşat Bey'in 20 Şubat 1926 tarihinde ölümü üzerine yerinin boşalmış olmasıdır. Üçüncüsü ise Abidin Bey'in 13 Temmuz 1926'da İstiklal Mahkemesi kararıyla, İzmir suikast girişiminden suçlu bulunarak idam edilmesidir.

1925 yılı sonlarında, Meclis'te boşalan 6 milletvekilliği için ara seçim yapılmasına karar verilmiş, adaylar belirlendikten sonra Dahiliye Vekaleti 24 Kasım'da vilayetlere bir emir göndererek, seçimlerin başlatılmasını istemiştir.⁵³ Ara seçim yapılacak yerlerden biri de Saruhan vilayetidir. Sebebi Hüseyin Vasıf Bey'in Prag Büyükelçiliği'ne atanması dolayısıyla sandalyesinin boşalmasıdır.

Vasıf Bey'in yerine, yeni Saruhan milletvekilinin kim olacağı konusunun 4 Eylül tarihli *Yeni Gün*'de ele alındığı görülmektedir. Haberde Vasıf Bey'den boşalan milletvekilliği için Manisa Halk Fırkası'nın Doktor Saim (Uzel) Bey'i aday gösterdiği belirtiliyor. Saim Bey'in son zamanlarda Cumhuriyet Halk Fırkası Vilayet Mutemedliği'ne geçtiği, adaylık için görevinden istifa ettiği ve "*temiz kalbli, çalışkan, millet ve memleketi için şahsi menfaatlerini daima feda etmiş bir vatandaş*" olduğu vurgulanmaktadır.⁵⁴ Fakat, aradan iki hafta geçmeden Ziraat Müfettişi Yaşar (Özey) Bey'in de, Cumhuriyet Halk Fırkası'na başvurarak adaylığını koyduğu haberi gündem olmuştur. Haberde kendisi ve adaylığı hakkında şunlar söylenmektedir: "*Yaşar Bey'in Prag Sefiri Vasıf Bey'den inhilal eden Saruhan mebusluğuna namzed*

⁴⁹ *Hakimiyet-i Milliye*, 8 Haziran 1339/1923, s. 1.

⁵⁰ *Hakimiyet-i Milliye*, 15 Ağustos 1339/1923, s. 1.

⁵¹ *Hakimiyet-i Milliye*, 13 Ağustos 1339/1923, s. 2. *Türk Sesi*, 14 Ağustos 1339/1923, s. 1'de aynı haber, "*Ankara 13 Ağustos muhabir-i mahsusumuzdan*" denilerek veriliyor.

⁵² *Hakimiyet-i Milliye*, 15 Ağustos 1339/1923, s. 1; *Hakimiyet-i Milliye*, 17 Ağustos 1339/1923, s. 1. Haber, Anadolu Ajansı 17 Ağustos kaynaklı olarak, *Türk Sesi*, 18 Ağustos 1339/1923, s. 2'de de yer alıyor.

⁵³ *Yeni Gün*, 25 Teşrinisani 1341/1925, s. 3.

⁵⁴ "Yeni Saruhan Mebusu Kim Olacak?", *Yeni Gün*, 4 Eylül 1341/1925, s. 1: "*Saruhan Vilayeti Sıhhiye Müdürü Saim Bey'in Prag Sefiri Vasıf Bey'den inhilal eden vilayet mebusluğuna Cumhuriyet Halk Fırkası tarafından namzedliği münasib görüldüğünü ve bianenaleyh mümaileyhin hal-i hazır vazifesinden istifa eyleyerek intihabat için hazırlandığını bundan evvel işar eylemiş idik. // Saim Bey İstanbul Tıbbiyesi'nden mezun olub uzun müddetden beri memleketimizde icra-yı tababet eylemekdedir. Harb-i Umumi'de de Manisa askeri tababetliğinde bulunmuş ve o vakitten beri oradaki halkımız teveccühlerini kazanmış idi. Yunanlılar orasını da işgal edince mümaileyhi pek gaddarane bir suretde tevkif ve İzmir Habshane-i Umumisi'ne nakl ederek nihayetsiz işkencelere maruz bulundurmuşlardı. Saim Bey, istihlasdan beri Manisa'da bulunarak vilayetin umur-ı sıhhiyesini pek muntazam bir suretde tanzim ve tedvir eylemiştir. Ahiren de Cumhuriyet Halk Fırkası Vilayet Mutemedliği'ne geçmişti. Fırka'nın Saim Bey'i münhal mebusluğa namzed göstermekle pek iyi hareket etdiğini ilaveye lüzum görmeyiz. Muhterem doktorumuz temiz kalbli, çalışkan, millet ve memleketi için şahsi menfaatlerini daima feda etmiş bir vatandaşdır. Bu güne kadar kimsenin kalbini kırmadığını, mukaddes mesleğiyle daima halkın hizmetine amade bulunduğunu söylemek, kendilerinin munsif oldukları iyi meziyetlerini ifade için hiç mübalağa olmaz. Saim Bey kardaşımıza yeni vazifesinde de muvaffakiyetler temenni eyleriz."*

gösterilmesi için Kasaba, Alaşehir ve Salihli ahalisi tarafından temenniyatda bulunulması üzerine mümaileyh Yaşar Bey'in Fırka'ya müracaatla namzedliğini vaz eylediği haber alınmıştır. Yaşar Bey, aslen Kasabalı olub gerek hemşehrilerinin ve gerek bütün İzmirliilerin teveccühünü kazanmış kıymetli ve malumat sahibi bir zat olduğu gibi Ziraat aleminde temeyyüz etmiş, daha genç olduğu halde yüzlerce talebe yetiştirmeğe muvaffak olmuş bir müderrisimizdir.”⁵⁵

Görebildiğimiz kadarıyla, Saruhan milletvekilliği için CHF'den iki aday çıkmıştır. Kimin ya da kimlerin aday olacağına genel merkez karar verecektir. Nitekim Cumhuriyet gazetesi 22 Kasım'da Fırka Divanı'nın toplanarak, ara seçim adaylarını belirleyeceğini ve bu çerçevede Manisa'dan Ziraat Müfettiş-i Umumisi Yaşar Bey'in aday gösterilmesinin muhtemel olduğunu yazmıştır.⁵⁶ *Yeni Gün* gazetesinin 23 Kasım 1925 tarihli haberine göre, 22 Kasım'da toplanan CHF yönetimi, boşalan milletvekillikleri için adaylarını belirlemiştir. Bu çerçevede Saruhan mebusluğu için İzmir Ziraat Müfettişi Yaşar Bey'in aday gösterilmesine karar verilmiştir.⁵⁷ Aynı gazetede başka bir haberde de Saruhan seçimlerine birkaç gün içinde başlanacağı belirtiliyor.⁵⁸ *Yeni Gün* 26 Kasım'daki haberinde ise, ara seçimle ilgili şu bilgileri veriyor: “*Manisa ve mülhakatından alınan malumata göre, Yaşar Bey'in namzedliği bir çiftçi memleketi olan Manisa ve havalisinde pek iyi bir tesir bırakmıştır. Manisa şehri intihabatı yarın veya öbür gün mülhakat intihabatı da Pazarertesi günü icra olunacak. Halk Fırkası namına namzedliğini vaz ederek memuriyetinden istifa eden Saruhan Sıhhiye Müdürü Saim Bey, Yaşar Bey'in namzed gösterilmesi üzerine vaz'eylediği namzedlikden feragat etmiş ve keyfiyeti Fırka Katib-i Umumiliği'ne bildirmiştir.*”⁵⁹ *Cumhuriyet* de AA kaynaklı ve 27 Kasım tarihli kısa haberinde, Saruhan'dan milletvekili adaylığını koyan Dr. Saim Bey'in Fırka adayı Yaşar Bey lehine adaylıktan çekildiğini ve seçimin de 28 Kasım Cumartesi günü başlayacağını yazmıştır.⁶⁰ Dolayısıyla bu haberlerden anlıyoruz ki ara seçim için iki aday çıkmıştır. Fırka'nın tek aday göstermesi üzerine Saim Bey adaylıktan çekilmek zorunda kalmıştır. Fakat anlaşılmayan birşey vardır, Fırka adaylarının dışında başka aday veya adaylar var mıdır yok mudur belirsizdir.

Yanık Yurd gazetesinin haberine göre, 28 Kasım Cumartesi başlayacak ve dört gün sürecek olan Saruhan vilayeti seçimlerinde, Vasıf Bey'den boşalan milletvekilliği için, CHF Kasabalı ziraat uzmanı Yaşar Bey'i aday göstermiştir. Haberde, Yaşar Bey'in önceki akşam İstanbul'dan İzmir'e geldiği, Cumartesi günü Manisa'ya giderek seçimde hazır bulunacağı belirtiliyor. Ayrıca seçim yapıldıkça kazaları gezeceği, seçimin ardından da ihtiyaçları tespit için kazaları tekrar gezdikten sonra Ankara'ya gideceği ilave ediliyor. Bu arada, seçimin de 1 Aralık Salı günü tamamlanacağını tahmin edildiği vurgulanıyor.⁶¹ *Cumhuriyet*'in AA kaynaklı ve 30 Kasım tarihli haberine göre, Saruhan'ın Kasaba ve Soma kazalarında Halk Fırkası adayı seçilmiştir.⁶² *Yeni Gün*'ün 3 Aralık'ta verdiği küçük habere göre,

⁵⁵ *Yeni Gün*, 18 Eylül 1341/1925, s. 1.

⁵⁶ *Cumhuriyet*, 22 Teşrinisani 1341/1925, s. 1.

⁵⁷ *Yeni Gün*, 23 Teşrinisani 1341/1925, s. 1. Fırka Divanı, Diyarbakir için İbrahim Tali', Kastamonu için Nazmi, Erzincan için Abdülhak, Rize için Hasan Cavid, Manisa için Yaşar Beyleri aday göstermiştir. *Cumhuriyet*, 23 Teşrinisani 1341/1925, s. 1.

⁵⁸ “Saruhan Mebusları”, *Yeni Gün*, 23 Teşrinisani 1341/1925, s. 1.

⁵⁹ *Yeni Gün*, 26 Teşrinisani 1341/1925, s. 2.

⁶⁰ *Cumhuriyet*, 29 Teşrinisani 1341/1925, s. 4.

⁶¹ *Yanık Yurd*, 26 Teşrinisani 1925, s. 1.

⁶² *Cumhuriyet*, 1 Kânunısani 1341/1925, s. 2. Soma seçim sonuçları kamuoyuna şöyle duyurulmuştur: “*Halkın arzusu dahilinde tecelli eden divan kararı mucibince Yaşar Bey'in müttefikan intihab edildiğini arz eder ve en yüksek tazimatımızı ref ve takdim eyleriz. Halk Fırkası Heyet-i İdaresinden Hasan Tahsin,*

Geçmişten Günümüze Manisa

Demirci ve Kula'da milletvekili seçimleri son bulmuş ve Yaşar Bey buralarda da müttefikan milletvekili seçilmiştir.⁶³ Seçim sonuçlarına ilişkin basında tespit edilen AA kaynaklı ve 2 Aralık tarihli olup 3 Aralık'ta yayımlanan bir habere göre, Eşme dışında vilayetin on kazasında seçimler son bulmuş ve hepsinde CHF adayı Yaşar Bey müttefikan milletvekili seçilmiştir.⁶⁴ Yaşar Bey'in biyografisinde, 5 Aralık 1925'te yapılan seçimde milletvekili seçildiği belirtilmektedir.⁶⁵

Yeni Gün muhabiri, Vasıf Bey'den boşalan Saruhan milletvekilliğine "her taraftan müttefikan intihab edilen", Sabık İzmir Ziraat Müfettişi Yaşar Bey'le, Defterdarlık Dairesi'nde görüşüğünü belirtmektedir. Yaşar Bey, izleyeceği siyaset hakkında şunları söylemiştir: "Tabiidir ki mensub bulunduğum muhterem Cumhuriyet Halk Fırkası esasat ve programını ehemmiyetle takib edeceğim. Fırkamız programında iktisadiyat ve ziraatimizin terakkisini kâfil birçok esasat mevcuddur. Benim iştigal edeceğim ve ehemmiyet vereceğim kısım bilhassa iktisadiyat ve bittahsis ziraatimizdir.// İstihsalatımızın tezyidine âmil olacak müsbet tedbirler üzerinde tevakkuf etmek isterim." Devamında, hububat üretimini ülke ihtiyacını karşılayacak düzeye çıkarmayı, ihracata konu olan diğer tarım ürünlerini geliştirmeyi, üretim masraflarını ve aracı sayısını azaltmayı, üreticiler arasında ilişkiyi artırmayı ve bir ziraat kanunu hazırlamayı düşündüğünü belirtmiştir. Bu yolla ziraat odalarını daha etkili hale getirmeyi, zirai krediyi kolaylaştırmayı, tarlalarda zararı azaltmak için deştiban ve kır bekçileri teşkilatını güçlendirmeyi, üretici ile amele arasındaki ilişkiyi kuvvetlendirmeyi, araziye zarar veren çayların ıslahı ve benzeri birçok konuyu takip etmeyi düşündüğünü ilave etmiştir. Yaşar Bey, muhabirin bir sorusu üzerine, "Manisa ve havalisi vaziyet-i iktisadiye ve ziraiyesi hakkında her ne kadar kâfi derecede malumat sahibi isem de bu babdaki mütalaat ve ihtisaratımı mülhakatda vâki olacak temaslarımın neticesine terk ediyorum" demiştir.⁶⁶

Bu mülakat 4 Aralık'ta yayımlandığına göre, seçimin en az bir gün öncesinde yani 3 Aralık'ta tamamlandığı söylenebilir. Ancak biyografideki 5 Aralık tarihiyle uyuşmadığı görülüyor.

Saruhan vilayetinde dönem içinde yapılan ikinci ara seçimin sebebi, Mehmet Reşat Bey'in, 20 Şubat 1926 tarihinde ölümüdür.⁶⁷ Aradan fazla zaman geçmeden, Manisa'da seçim çalışmalarının başladığını, 7 Mart tarihli *Anadolu* gazetesinin, "muhabir-i mahsus" imzalı ve 6 Mart Ankara kaynaklı şu haberinden öğreniyoruz: "Dahiliye Vekaleti Saruhan Vilayeti'nde mebus intihabatına başlanmasını emr etdi. Ayın onunda intihabata başlanacaktır."⁶⁸ Haberde verildiği gibi, seçimlere 10 Mart günü başlanacaktır. Nitekim 10 Mart tarihli bir gazetede, "Saruhan mebus intihabatına bugün başlanacaktır. Saruhan'da müntehib-i sani olan Belediye Reisimiz Aziz Bey ile Halk Fırkası Müfettişi Doktor Sadreddin Bey bu sabah Saruhan'a gitmişlerdir. Aziz ve Sadreddin Beyefendilerin bugün avdet etmeleri muhtemeldir" haberi yer alıyor.⁶⁹ Haberden, seçimin 10 Mart günü başladığı anlaşıldığı gibi, ara seçimlerin, 1923 seçimlerinde müntehib-i sani olanların oylarıyla yapıldığı da

Türk Ocağı Reisi Mevlud Cevdet, Belediye Reis-i Sabıkı Osman Nuri, Ticaret Odası Reisi Ahmed Cevdet, Zirat Odası Reisi Süleyman Sırrı, Tütüncüler namına Halid, Gençler Birliği Reisi, , *Cumhuriyet*, 2 Kânunievvel 1341/1925, s. 2.

⁶³ *Yeni Gün*, 3 Kânunievvel 1341/1925, s. 1.

⁶⁴ *Cumhuriyet*, 3 Kânunısani 1341/1925, s. 2.

⁶⁵ Öztürk, *age*, III, s. 683.

⁶⁶ "Yeni Saruhan Mebusu Yaşar Bey'in Beyanâtı", *Yeni Gün*, 4 Kânunısani 1341/1925, s. 2.

⁶⁷ Öztürk, *age*, III, s. 674.

⁶⁸ *Anadolu*, 7 Mart 1926, s. 1.

⁶⁹ "Saruhan İntihabatı", *Anadolu*, 10 Mart 1926, s. 2.

anlaşılmaktadır. Aynı gazete, 11 Mart 1926 tarihli sayısında şunları yazıyor: “*Manisa intihabatına dün başlandı ve intihabat yapılan; Kula ve Soma ile Manisa merkez kazası müntehib-i sanileri müttefikan CHF namzedi olan Saim Bey’e rey vermişlerdir. Bu münasebetle dün sabahleyin Manisa’ya giden Belediye Reisimiz Aziz, Halk Fırkası mutemedi Doktor Sadreddin Beyler vilayet fırka mutemed vekili Hacı Hüseyin ve merkez azasından Nihad, Salih Beyler akşam üzeri Manisa’dan şehrimize avdet etmişlerdir. İntihabatın suret-i katiyede Saim Bey lehinde neticeleneceğine şübhe yoktur.*”⁷⁰ 12 Mart 1926 tarihli *Yeni Gün* gazetesinde yayımlanan haberde ise diğer bazı kazalarda da seçimin tamamlandığı yönünde bilgi verilmektedir. Haber şu şekildedir: “*Saim Bey müttefikan mebus intihab olundu. Aldığımız malumata göre, Manisa, Kasaba, Salihli, Alaşehir, Kula, Akhisar intihabatı icra olunmuş ve Cumhuriyet Halk Fırkası namzedi Doktor Saim Bey müttefikan Saruhan mebusluğuna intihab olunmuştur.*”⁷¹ Haberden anlaşıldığı kadarıyla, seçimler belirtilen altı kazada tamamlanmıştır. Dolayısıyla Saim Bey’in şimdilik bu kazalarda milletvekili seçimini kazandığı anlaşılmaktadır. İki gün sonra *Anadolu* gazetesinde yer alan bir habere göre, Saruhan seçimleri büyük ölçüde tamamlanmıştır. Haberde, Dr. Saim Bey’in çoğunluğu kazandığına dair kanaatin hakim olduğu ve Eşme seçimlerinin de 15 Mart’a ertelendiği belirtiliyor. Haberin kendi içinde başka yorumlara da açık olduğu söylenebilir: “*Saruhan Vilayeti’nin Eşme kazası hariç olmak üzere diğer kazalar ve merkez dahil olduğu halde mebus intihabını ikmal etmişlerdir. Ve müttefikan sevgili ve kıymetli namzedimiz aziz doktorumuz Saim Bey’e rey vermek suretiyle Cumhuriyet Halk Fırkamıza olan kati merbutiyetlerini isbat ve izhar eylemişlerdir. Mevsukan istihbaratımıza nazaran bütün kaza mutemedlerinden Saruhan Vilayeti Mutemed Vekili Bahri Bey Doktor Saim Bey’in namzed iraesı hususundaki isabet hakkında birçok telgraflar varid olmuştur. Vilayetin müddetleri tamam olmuş olan Meclis-i Umumi azalıkların dahi Fırkamızın gösterdiği namzedler müttefikan intihab olunmuşlardır. Eşme kazasının mebus intihabını havaların müsaadesizliği dolayısıyla yetişemeyen müntehib-i sanileri hasebiyle onbeş Mart 1926[ya] talik edilmiştir.*”⁷² Anlaşıldığı kadarıyla Saim Bey, Bahri Bey tarafından aday gösterilmiş ve bu yüzden de bazı eleştirilerle karşılaşmış ki, böyle bir savunma ihtiyacı doğmuştur. 16 Mart’ta ise *Hakimiyet-i Milliye* şu haberi veriyor: “*Saruhan’ın Akhisar, Kırkağaç, Gördüs, kazalarında da mebus intihabatını Cumhuriyet Halk Fırkası namzedi Saim Bey kazanmıştır. Eşme kazası da yarın reyini verecek ve bu suretle Saim Bey’in mebusluğu tahakkuk edecektir.*”⁷³ Haber, AA kaynaklı ve 14 Mart tarihli olduğuna göre, Eşme’deki seçimlerin 15 Mart’ta yapılmış olması gerekiyor. Bu ara seçimle ilgili, incelediğimiz gazetelere yansımış başka bilgi bulunmamaktadır. Saim Uzel’in kısa özgeçmişinde ise, 17 Mart 1926 tarihindeki seçimde, 544 oy alarak Saruhan milletvekili olduğu belirtilmektedir.⁷⁴

Saruhan vilayeti çerçevesinde, dönem içinde yapılan üçüncü ara seçimin sebebi, Abidin Bey’in 13 Temmuz 1926’da İstiklal Mahkemesi kararıyla, İzmir suikast girişiminden suçlu bulunarak idamı sonucu sandalyesinin boşalmasıdır.⁷⁵ Boşalan sandalye için seçim yapılması, yaklaşık beş ay sonra gündeme gelmiştir. 12 Aralık’ta yayımlanan bir haberde, ara seçimle ilgili şu bilgiler veriliyor: “*Manisa,*

⁷⁰ “Manisa’da İntihabata Başlandı Saim Bey Müttefikan Kazandı”, *Anadolu*, 11 Mart 1926, s. 2.

⁷¹ “Saruhan İntihabatı”, *Yeni Gün*, 12 Mart 1926, s. 2.

⁷² “Saruhan İntihabatı”, *Anadolu*, 14 Mart 1926, s. 1.

⁷³ “Saruhan İntihabatı”, *Hakimiyet-i Milliye*, 16 Mart 1926, s. 4.

⁷⁴ Öztürk, *age*, III, s. 685.

⁷⁵ Öztürk, *age*, III, s. 668.

Geçmişten Günümüze Manisa

Kırkağaç, Alaşehir kazaları reylerini müttefikler firka namzedi Erzurum Belediye Reisi Nafiz Bey'e vermişlerdir. Kasaba kazası bugün İntihabatla meşguldür. Diğer kazalar intihabatı ayın onbeşine kadar hitam bulacaktır."⁷⁶ 14 Aralık 1926 tarihinde yayımlanan bir haberde ise, 13 Aralık günü Kasaba'da milletvekili seçiminin yapıldığı ve CHF adayı ve Erzurum Belediye Reisi Nafiz Bey'in ittifakla seçildiği belirtilmektedir.⁷⁷ Ertesi günkü bir haberde de, "*Manisa mebusluğu için devam etmekte olan intihabatda Kasaba kazası reylerini müttefikler firka namzedi Erzurum Belediye Reisi Nafiz Bey'e vermiştir. Elyevm Salihli, Akhisar, Soma kazaları kalmıştır. Bu kazalarda dahi intihabat yarın ve öbür gün yapılacaktır. Havaların bozuk ve yaylaların karlı olması müntehib-i sanilerin zamanında toplanmasını tehir etmiştir.*"⁷⁸ 17 Aralık'taki haberde, Akhisar, Soma, Eşme kazaları seçimlerinin son bulunduğu ve oyların müttefikler CHF adayı Nafiz Bey'e verildiği belirtilmektedir. Haberde, Nafiz Bey'in müttefikler Saruhan milletvekili olduğu da vurgulanmaktadır.⁷⁹ Nafiz Dumlu'nun kısa özgeçmişinde ise, 19 Aralık 1926'da 558 oy alarak Saruhan milletvekili seçildiği belirtilmektedir.⁸⁰

Bu ara seçimle ilgili olarak dikkati çeken husus, İzmir suikasti davasında yargılanan ve idam edilen Manisa milletvekili Abidin Bey'den boşalan sandalye için, Erzurum Belediye Başkanı Nafiz Bey'in aday gösterilerek seçilmesidir. Zira aynı davada yargılanarak idam edilen Erzurum milletvekili Rüştü Paşa'dan boşalan sandalye için yapılan seçimde, Manisa Belediye Başkanı Bahri Bey aday gösterilmiş ve Erzurum milletvekili seçilmiştir.⁸¹

Bu durum, Takrir-i Sükûn dönemi olduğu için, kendi içinde bir mesaj mı taşıyor sorusunu akla getiriyor. Ya da aynı yılın başında Nafiz Bey'in İzmir ve Manisa'ya yaptığı ziyaretlerle⁸² veya dönemin İzmir Belediye Başkanı ve eski Saruhan Mutasarrıfı Aziz Bey'in Erzurumluluğu ile ilişkili olabilir mi sorusunu akla getiriyor.

Manisa Belediye Seçimleri

1922 Seçimi: Manisa'nın Yunan işgalinin sona erdiği 8 Eylül 1922 tarihine kadar belediye başkanı olarak Kemerlizada Rıza Bey belediye başkanıydı. Rıza Bey Manisa'nın işgal altında bulunduğu 1919 Ağustos'undan 9 Eylül 1922'ye kadar bu görevi sürdürmüştür.⁸³

Yunan işgâlinde hemen sonra, İzmir'de bulunan I. Ordu Komutanı Nurettin Paşa, 10 Eylül'de "*İzmir Vilayeti'nin Muhterem Ahalisine*" başlıklı bir beyanname yayımlayarak, vilayete bağlı birimlerdeki bütün belediye başkanları, kurulları ve idare meclislerinin görevlerine son verildiğini, 24 saat içinde mevkii

⁷⁶ *Hizmet*, 12 Kânunievvel 1926, s. 1; *Cumhuriyet*, 12 Kânunievvel 1926, s. 3.

⁷⁷ "Kasaba'da İntihabat", *Anadolu*, 14 Kanunievvel 1926, s. 1.

⁷⁸ *Hizmet*, 15 Kânunievvel 1926, s. 2.

⁷⁹ *Hizmet*, 17 Kânunievvel 1926, s. 1.

⁸⁰ Öztürk, *age*, III, s. 673.

⁸¹ Öztürk, *age*, III, s. 314.

⁸² "Erzurum Belediye Reisi Nafiz Bey bugün Mahmud Şevket Paşa vapuruyla şehrimize muvasalat edecektir. Nafiz Bey belediye tarafından (...) edilerek belediye namına Naim Palas'da misafir edilecektir." *Anadolu*, 9 Mart 1926, s. 2. Nafiz Bey'in geldiğini, Belediye Reisi Aziz Bey tarafından karşılandığını, Vilayeti, Halk Fırkası'nı ve Türk Ocağı'nı ziyaret ettiğini belirten haber için bkz. *Anadolu*, 10 Mart 1926, s. 2. Nafiz Bey'in seçim günü İzmir'den Manisa'ya gittiği, Saruhan CHF tarafından şerefine 25 kişilik bir yemek verildiği, beraberinde Aziz, Sadreddin, Hacı Hüseyin, Nihad Salih Beylerin bulunduğu, Manisa vilayet heyeti ve belediye reislerinin de hazır bulunduğu yolundaki haber için, bkz. *Anadolu*, 11 Mart 1926, s. 2.

⁸³ Sadık Karaöz, *Manisa Belediyesi Tarihçe-Belediye Başkanları - Çalışmalar*, Emek Matbaası, Manisa (ty), s. 41.

kumandanlıklarının gözetiminde, seçim hakkı bulunanların, belediye başkanı ve üyeleri ile idare meclisi üyelerini seçmesini istemiştir.⁸⁴ Bu emir üzerine şehrin ileri gelenleri ve eşrafı, Merkez Kumandanlığı'nın başkanlığında bir toplantı yaparak, oybirliği ile Karaosmanoğlu Kâni Bey'i, seçimler yenilenene kadar belediye reisliğine seçmişlerdir.⁸⁵

Cumhuriyet'in ilk yıllarında belediye seçimleri iki yılda bir yapılmaktaydı. Bu uygulama da 30 Ekim 1922 tarihinde çıkarılan 278 numaralı kanuna dayanmaktaydı. Bu kanunla, Milli Mücadele sonrasında tüm belediye yönetimlerinin seçimle yenilenmesi yoluna gidilmiştir. Kanuna göre, belediye heyetleri, belediye reislerini kendi aralarında, gizli oy ve oy çokluğuyla seçeceklerdir. Kanunun yayımlandığı tarihten itibaren mevcut belediye reisleri müstafi sayılacak ve heyet tarafından yeniden seçileceklerdir. Kanunla belediye reisliği seçiminin iki yılda bir yenilenmesi hükmü getirilirken, önceki reisin tekrar seçilmesi de uygun görülmüştür.⁸⁶ 1930 yılında çıkarılan ve belediye meclisi tarafından 4 yıllığına seçilme kuralını getiren 1580 sayılı kanuna kadar⁸⁷ bu uygulama devam etmiştir.

Kurtuluştan sonra, Yunan işgalinden önce belediye başkanlığı yapan Bahri Bey kente geri dönmüş ve 30 Ekim 1922 tarihinde yapılan seçimlerde, yeniden belediye başkanı seçilmiştir.⁸⁸ Bu seçimlere ilişkin dönemin basınında veya başka bir kaynakta bilgi bulunamamıştır. Yakup Kadri'nin ismini vermeden, "Nitekim, Manisa'dan ayrılırken benimle konuşan adam çok zaman geçmeyecek, belediye reisi, onu müteakip yeni kurulan Müdafaa-i Hukuk başkanı olacak"⁸⁹ dediği kişi, şüphesiz Bahri Bey'dir. Yakup Kadri'nin bir grup gazeteci arkadaşıyla geldiği Manisa'dan 28 Eylül'de ayrıldığını biliyoruz.⁹⁰ Dolayısıyla, kendisinin Manisa'dan ayrıldıktan sonra, çok zaman geçmeden, ismini vermeden belediye başkanı olduğunu söylediği kişiyle Bahri Bey'in durumu örtüşmektedir. Fakat seçimin, kanunun çıktığı gün yapılmış olması şüpheli görüldüğü gibi, başka aday var mıydı, kaç oyla seçildi gibi sorulara cevap bulamıyoruz.

1925 Seçimi: Yeni düzenlemeye göre, Bahri Bey'in iki yıllık görev süresinin, 1924 yılı 30 Ekim'inde dolmuş olması gerekirdi. Fakat, yerel basından öğrendiğimiz kadarıyla, Manisa belediye seçimi 1 Şubat 1925 tarihinde gerçekleştirilmiştir.⁹¹ Seçimle ilişkili olduğunu düşündüğümüz ve basında yer alan bir telgraf dikkat çekmektedir. "Saruhan Belediye Reisi Vekili Şeyh Emin" imzasını taşıyan telgraf şu şekildedir: "Vasf Bey vilayetimizden intihab olunmuş bir mebusdur. İntihab hakkında

⁸⁴ "Bugüne kadar intihab veya tayin suretiyle ifa-yı umur etmekde bulunan bilcümle memurin ile heyat-ı belediye ve mecalis-i idare-i hükümet rüesa ve azalarının vazifelerine nihayet verilmiştir. Bu beyannamenin İzmir ve mülhakatında tarih-i neşrinden itibaren yirmi dört saat zarfında mevaki kumandanlıklarının nezaretinde hak-ı intihabı haiz olanlar bilictima belediye reisini ve azalarıyla mecalis-i idare azaları intihab olunarak esamisi bera-yı tasdik orduya gönderilecek ve memurin-i mülkiye tayin olununcaya kadar mevaki kumandanlarının taht-ı riyasetinde işbu heyatlar vasıtasıyla tedvir-i umur ile halkın huzur ve refahının temini ve hukuk-ı şahsiye-i efradın sıyaneti gaye ittihaz edilecektir." *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, 56/121 (Aralık 2007), Ankara 2008, s. 103, 231, 316; Necati Fahri Taş, *Nurettin Paşa*, ATAM, Ankara 2014, s. 177.

⁸⁵ H. Nusret Köklü, *Manisa İşgalden Kurtuluşa*, Ankara 1976, s. 106.

⁸⁶ *Düstur*, Üçüncü Tertip, III, Ankara 1953, s. 98. Bu kanunun, belediye reisinin iki yılda bir heyetçe seçilmesi hükmüyle ilgili bazı yorum farklılıkları ortaya çıkmış ve yine iki yılda bir yarısı yenilenen belediye meclisi âzâlarının, yeni reisin seçilmesinde oy hakkına sahip olduğu tefsiri yapılmıştır (11 Nisan 1923). Bkz. *Düstur*, Üçüncü Tertip, IV, Ankara 1953, s. 60.

⁸⁷ *T. C. Resmi Gazete*, 14 Nisan 1930, s. 8832.

⁸⁸ H. Nusret Köklü, *İşgalden Kurtuluşa*, s. 110.

⁸⁹ Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, s. 38.

⁹⁰ Falih Rıfki, "Manisa Harabelerinde", *İzmir'den Bursa'ya*, 3. Baskı, Atlas Kitabevi, İstanbul (ty), s. 60-66.

⁹¹ "Namuslu Mücadele", *Manisa*, 31 Kânunısani 1341 [1925], s. 1.

Geçmişten Günümüze Manisa

matbuatdaki bazı dedikodular bizce teessürle karşılandı. Vilayetimiz rüşd-i siyasiyesine malikdir. Bu kabil münakaşatdan sarf-ı nazar olunmasını rica ederim.”⁹² Bu uyarının belediye seçimlerine ilişkin yapıldığı anlaşılmakla beraber, dedikodu olarak nitelendirilen yazılara ulaşamadığı için kesin birşey söylemek zordur.

Manisa Belediye seçimi hakkında ilginç bir yazı, seçimden bir gün önce, yerel *Manisa* gazetesinde yayımlanmıştır. Seçimin başlangıç gününün 1 Şubat olduğu belirtilerek başlayan yazıda, seçmenlerin hakkın büyüklüğünü takdir etme fırsatının ihmal edilmemesi gerektiği, seçim hakkının gasp edilmek istendiği, bir takım kişilerin toplantılar yaparak propagandaya çalıştıkları ve bazı vaadlerde buldukları vurgulanıyor. Bu kişilerin de seçilme hakkının olduğu, fakat bunların belediye ne demek, belediye görevi nedir, neler yapılır bunlardan haberi olmadıkları ve bunların başa geçmelerinin haysalaya sığacak şeyler olmadığı belirtiliyor. Mevcut yönetimin bütün yokluklara rağmen bir hayli başarılı ve eserlerinin meydana olduğu vurgulanıyor. Ayrıca, yönetime diktatörlük iddiası yakıştıranların, kendilerinin topluca diktatörlüğe kalkmayacaklarını kimsenin temin edemeyeceği vurgulanıyor. Bir bakıma, yönetimde diktatörlük olduğu da kabul edilmiş oluyor. Koltuk için perde arkasından iş çevirildiği, düne kadar belediye heyetini başarılı bulanların, şimdiki muhalefetlerinin sebebini açıkça söyleyemeyecekleri ima ediliyor. Yazının devamı şöyle:

“Şurasını pek iyi anlarız:

Müntahablara ilan etmeli ki; belediye heyet-i hazırası şimdiye kadar hiçbir eser-i muvaffakiyet göstermemiştir. Hiçbir zaman hiçbir ferdin ortaya çıkıp da böyle bir şeyi yaptığını göremiyoruz. Ve hangi babayığittir ki bunu yapsın... Yapsın da payını alsın!

Namuslu mücadele hiç de böylesi değildir. Merd olan herhangi bir propangandist, evvel emirde ilan eder; der ki: Biz şu ve şu icraatda bir isabet göremiyoruz. Bunlar halkın zararına tatbik olunan şeylerdir. Ve şu şekilde icrası lazımdır. Bizi intihab ederseniz size şu hizmetleri ifa edeceğiz. Yapamadığımız takdirde itiraf-ı acz ve kusur edip çekileceğiz.

Daha şimdiden her şeye muvaffak olmuşcasına –mahza propagandaya alet etmek için- seni şuraya getireceğiz, sana şu memuriyeti vereceğiz gibi tenezzüller her halde müessirleri hesabına iyi bir netice vermez. Ve onların hasenat hanelerine hiçbir kayıd eylemez.

Münderecatına muttali’ bulunduğumuz listeler modası da bize öğretiyor ki, yapılan propaganda bir hüsn-i niyet eseri değildir. Nefsaniyete garazkarlığa, hırs-ı câha ve hiss-i intikama müstenid bir faaliyetdir.

Ve bu; hiçbir zaman namuslu bir intihab mücadelesi şeklinde karşılanmaz. Mamafih müntahablar işlerini bilirler. Ve bir maksad-ı hafiyeye müstenid bu misillu propagandalara da layık olduğu mukabeleyi ifada elbette kusur etmezler.”⁹³ Yazı, seçimle ciddi bir rekabetin olduğunu gösterse de, sonuçlara bakıldığında bunun sandığa yansımadığını söyleyebiliriz.

Seçimden söz eden bir haberi seçim günü *Anadolu* gazetesinde görüyoruz. Hususi muhabirin 1 Şubat’ta Manisa’dan verdiği bilgiler şöyledir: *“Belediye intihabatı bugün başladı. Bütün yoksulluklara rağmen belediyenin faaliyet ve muvaffakiyatı şayan-ı şükrandır. Şimdiye kadar yeniden birçok caddeler açılmıştır. Belediyenin vücuda getirdiği elektrik tesisatı hitama ermiş olup üç güne kadar Manisa elektrikle tenvir edilecektir. Halk yanık Manisa belediyesinin re’s-i mukadderatında*

⁹² *Anadolu*, 21 Kânunısani 1341/1925, s. 1.

⁹³ “Namuslu Mücadele”, *Manisa*, 31 Kânunısani 1341, s. 1.

şehri imar eden zevatı görmek istiyor.”⁹⁴ Muhabir, dolaylı olarak mevcut belediye yönetiminin halk tarafından tekrar seçilmesini istediğini vurguluyor. Seçim sonuçlarını ilişkin bilgi, 13 Şubat tarihli bir gazetede yer aldı. Haberde, “*Manisa belediye intihabatı Cumhuriyet Halk Fırkası namzedlerinin kahhar ekseriyetiyle neticelendi. Yeni heyet bervech-i ati teşekkül etmiştir: Vilayet Fırka Heyet-i İdare Reisi Bahri, Çiftlikli Mehmed Çavuş, Şeyh Emin, Hafız Cemal, Salim, Giridli Selim Baki, Haşimzade Tevfik, Urgancızade Mustafa, Alay İmamı Hafız Hüseyin, Üs[t]übcü A. Hacı Hafız Mustafa, Yanyalı Tahir, Müslim Beyefendilerdir.*”⁹⁵ Habere göre, aralarında mevcut belediye başkanı Bahri Bey’in de bulunduğu 12 kişi yeni Belediye Heyeti olarak seçilmişlerdir. Seçim hakkında başka bir habere rastlanmamakla beraber, yeni heyetin Bahri Bey’i yeniden Belediye Başkanlığı’na seçtiği anlaşılıyor. Devlet salnamelerine göre, Bahri Bey 1925, 1926 ve hatta 1927 yıllarında belediye reisidir.⁹⁶

1927 Seçimi: Bahri Bey’in resmi kısa özgeçmişine göre, 29 Aralık 1926 tarihinde yapılan Erzurum’daki ara seçimde, 316 oy alarak Erzurum milletvekili seçilmiştir. 24 Ocak 1927 tarihinde mazbatasını onaylanmış ve 3 Şubat 1927 tarihinde Meclis’e katılmıştır.⁹⁷ Bahri Bey’in milletvekili seçilmesiyle boşalan belediye başkanlığı seçim sürecinin de bu tarihten itibaren başladığı anlaşılıyor. Nitekim 8 Şubat 1927 tarihli *Anadolu* gazetesinde, “*Manisa’da Belediye İntihabatı Başlıyor*” başlıklı bir haber yer almaktadır. Haberde, CHF’nin boş bulunan altı belediye azalığı için aşağıda meslekleri ve adları verilen 12 aday gösterdiği belirtilmektedir.⁹⁸ Aynı liste, mesleklerle ilgili bilgilere yer verilmeksizin *Hizmet* gazetesinde de yer almıştır. *Hizmet* gazetesindeki listenin başında: “*Manisa Belediye Namzedleri // Cumhuriyet Halk Fırkası Mutemedliğinden // Manisa merkez belediyesinin nisf azalığı için Cumhuriyet Halk Fırkası’nca bervech-i ati zevat tensib edilmiştir. Muhterem Manisalılara arz ve ilan olunur*” denilmektedir.⁹⁹ Her iki gazetede bilgilerin derlenmesiyle hazırlanan 12 kişilik aday listesi şu şekildedir: 1- Zürra’ Urgancıoğlu Hacı Mustafa Efendi, 2- Zürra’ Hacı Arif oğlu Salim Efendi, 3- Tüccardan Giridli Selim Sırrı Efendi, 4- Zürra’ Esvabcı Hacı Hafız Mustafa Efendi, 5- Sabık belediye azasından Salih Efendi oğlu Mehmed Emin Efendi, 6- Zürra’ Türk Ocağı Reisi Karaosmanoğlu Abbas Bekir Efendi, 7- Zürra’ Tatlıcıoğlu Hilmi Efendi, 8- Zürra’ Mutafoğlu Hüseyin/Hasan Bey, 9- Tüccardan Çipillerin Arif Efendi oğlu Hüseyin Efendi, 10- Zürra’ Nalbandoğlu Ali Bey, 11- Kereste tüccarı Filibeliolu Raşid Efendi, 12- Eczacı Mehmed Sa’deddin Bey.

Manisa Belediye seçimlerinin 19 Şubat 1927’de tamamlandığı anlaşılmaktadır. Seçimde kullanılan oyların tasnif edilmesinden sonra, CHF adaylarının kazandığı duyurulmuştur. Buna göre kazanan adaylar ve aldıkları oylar şu şekildedir:¹⁰⁰

Karaosmanoğlu Abbas Bekir Bey:	3429 oy,
Mehmed Emin Efendi:	3416 oy,
Tüccardan Giridli Selim Efendi:	3198 oy,
Urgancı Hacı Hafız Mustafa Efendi:	3083 oy,

⁹⁴ Hüseyin Muammer, “Manisa Belediye İntihabatı Başladı”, *Anadolu*, 2 Şubat 1341/1925, s. 3.

⁹⁵ “Manisa Belediye İntihabatı”, *Anadolu*, 13 Şubat 1341/1925, s. 2.

⁹⁶ *1925-1926 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi*, İstanbul 1926, s. 678; *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi 1926-1927*, (yty), s. 931. Bahri Bey 1926 yılı sonlarında Erzurum Milletvekili seçilmiştir.

⁹⁷ Öztürk, *age*, III, s. 314.

⁹⁸ *Anadolu*, 8 Şubat 1927, s. 1.

⁹⁹ *Hizmet*, 8 Şubat 1927, s. 1; *Hizmet*, 8 Şubat 1927, s. 1.

¹⁰⁰ “Manisa Belediye İntihabatında Kazanan Zevat”, *Anadolu*, 20 Şubat 1927, s. 1.

Geçmişten Günümüze Manisa

Hacı Arif Efendi oğlu Salim Efendi: 3117 oy,

Esvabcı Hacı Mustafa Efendi: 3010 oy.

Basında yansımalarına rastlanmamakla beraber, *Salname*'deki kayıttan bu azalar arasından en çok oyu alan Karaosmanoğlu Abbas Bey'in reis seçildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Bahri Bey'den sonra Manisa belediye başkanlığına Abbas (Karaosmanoğlu) Bey seçilmiştir. Abbas Bey'in de 1927-28 yıllarında görev yaptığı anlaşılmaktadır¹⁰¹.

Sonuç

Manisa'nın Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki siyasi hayatına, daha çok seçimler penceresinden bakılmaya çalışılmıştır. Dönem içinde 1923 milletvekili genel seçimi, 1925 ve 1926 yıllarındaki üç adet milletvekili ara seçimleri ile 1922, 1925 ve 1927 yıllarındaki Manisa belediye seçimleri gerçekleştirilmiştir. Bir anlamda bu çalışmada, kurtuluştan 1927 genel seçimlerine kadar geçen süreçteki seçimler ve siyasi hayattaki yansımaları ele alınmaya çalışılmıştır. Konuyla ilgili resmi kaynakların yetersizliği dolayısıyla, daha çok dönemin yerel ve kısmen de ulusal basını esas alınmıştır. Buna rağmen, konunun açıklık kazandırılmayan veya detaylandırılmayan yönleri bulunmaktadır. Yerel basının çok sınırlı oluşu ve bu sınırlı yayınların bile, günümüze çok azının intikal etmiş olması, resmi kaynaklardan sonraki ikinci yetersizliği oluşturmaktadır.

Milletvekili seçimlerinde, dönemin iki aşamalı seçim sistemi gereği önce ikinci seçmenler, sonra bunlar tarafından milletvekilleri seçilmiştir. Milletvekili listelerinin belirlenmesinde, daha sonra CHF'ye dönüşecek olan Müdafaa-i Hukuk grubunun ve onun lideri durumunda bulunan Mustafa Kemal Paşa'nın etkili olduğu açıktır. Ancak, grup/fırka mensubu yerel nüfuz sahiplerinin de, listenin şekillenmesinde etkili olabildikleri, Yakup Kadri örneğinden anlaşılmaktadır. Bu çerçevede, Saruhan/Manisa özelinde dönemin belediye başkanı da olan Bahri Bey'in, adaylara ve seçimlere etki eden önemli bir figür olduğu söylenebilir. Böyle olmakla beraber, her seçimde, -yansımaları az da olsa- rekabetin yaşandığını gösteren durumlar ortaya çıkabilmektedir. Dönem içinde ortaya çıkan ve kısa ömürlü olan TpCF, Manisa'da -Abidin Bey'in bu partiye katılması dışında- siyasal bir iz bırakmamıştır. Dolayısıyla siyasi hayatın tek örgütü ve siyasi rekabetin tek alanı CHF bünyesi olmuştur.

Kaynaklar

1. Süreli Yayınlar

Ahenk, (İzmir, 1923)

Akşam (İstanbul, 1923)

Anadolu (İzmir, 1923,1925,1926, 1927)

Cumhuriyet (İstanbul, 1926)

Hakimiyet-i Milliye (Ankara, 1923, 1925)

Hizmet (İzmir, 1926, 1927)

Saruhan (Manisa, 1923)

Tanin (İstanbul, 1923)

T. C. Resmi Gazete (Ankara,1930)

Türk Sesi (İzmir, 1923)

Vakit (İstanbul, 1923)

¹⁰¹ *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi 1927-1928*, Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi, (yty), s. 977.

Yanık Yurd (İzmir, 1925)

Yeni Gün (İzmir, 1925)

2. Gazete Yazıları

Hüseyin Muammer, "Manisa Belediye İntihabatı Başladı", *Anadolu*, 2 Şubat 1341/1925, s. 3.

"Kasaba'da İntihabat", *Anadolu*, 14 Kanunievvel 1926, s. 1.

"Manisa Belediye İntihabatı", *Anadolu*, 13 Şubat 1341/1925, s. 2.

"Manisa Belediye İntihabında Kazanan Zevat", *Anadolu*, 20 Şubat 1927, s. 1.

"Manisa'da İntihabat", *Ahenk*, 22 Haziran 1339, s. 3.

"Manisa'da İntihabat", *Saruhan*, 30 Haziran 1923.

"Manisa'da İntihabata Başlandı Saim Bey Müttefik Kazandı", *Anadolu*, 11 Mart 1926, s. 2.

"Namuslu Mücadele", *Manisa*, 31 Kânunısani 1341, s. 1.

"Saruhan İntihabatı", *Anadolu*, 10 Mart 1926, s. 2.

"Saruhan İntihabatı", *Anadolu*, 14 Mart 1926, s. 1.

"Saruhan İntihabatı", *Hakimiyet-i Milliye*, 16 Mart 1926, s. 4.

"Saruhan İntihabatı", *Yeni Gün*, 12 Mart 1926, s. 2.

"Saruhan Mebusları", *Yeni Gün*, 23 Teşrinisani 1341/1925, s. 1.

"Yeni Saruhan Mebusu Yaşar Bey'in Beyanati", *Yeni Gün*, 4 Kânunısani 1341/1925, s.2.

3. Tez, Kitap, Neşredilmiş Belge ve Makaleler

1925-1926 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, İstanbul 1926.

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, 56/121 (Aralık 2007), Ankara 2008.

Düstur, Üçüncü Tertip, III, Ankara 1953.

Düstur, Üçüncü Tertip, IV, Ankara 1953.

Erdoğan, Melda, *1923 Seçimleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir 2000.

Falih Rıfki, "Manisa Harabelerinde", *İzmir'den Bursa'ya*, 3. Baskı, Atlas Kitabevi, İstanbul (ty).

Güneş, İhsan, "1923 Seçimlerinde Oylar Nasıl Kullanıldı?", *AÜ Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. XLVI/1-2 (Ocak-Haziran 1991).

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Politikada 45 Yıl*, İstanbul 1984.

Karaöz, Sadık, *Manisa Belediyesi Tarihçe-Belediye Başkanları - Çalışmalar*, Emek Matbaası, Manisa (ty).

Köklü, H. Nusret, *Manisa İşgalden Kurtuluşu*, Ankara 1976.

Olgun, Kenan, "Türkiye'de Cumhuriyetin İlanından 1950'ye Genel Seçim Uygulamaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XXVII/79 (Mart 2011), Ankara 2011.

Öztürk, Kâzım, *Türk Parlamento Tarihi TBMM - II. Dönem 1923-1927*, III. Cilt, Ankara 1995.

Taş, Necati Fahri, *Nurettin Paşa*, ATAM, Ankara 2014.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi 1926-1927, (yty).

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi 1927-1928, Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi, (yty)

Uyar, Hakkı, "Tek Parti Döneminde Seçimler", *Toplumsal Tarih*, 11/64 (Nisan 1999).

Zürcher, Erik Jan, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Türçesi: Gül Çağalı Güven, Bağlam, İstanbul 1992.

27 MAYIS 1960 SONRASI MANİSA'NIN KADIN MİLLETVEKİLİ; ZEHRA NERİMAN AĞAOĞLU

Nilgün Nurhan KARA*

GİRİŞ

Cumhuriyet öncesinde Türk kadını kendisini yetiştirebileceği sahalarda yer alma çabası içerisinde olmuştur. Kadınların eğitim ve kültürel alanlarda seviyesi yükseldikçe sosyal ve fikir alanlarında da yer almaya başlamışlardır. Bunun sonrasında ise ekonomik ve siyasi alanlarda yer alma talepleri belirlemeye başlamıştır. Süre gelen bu gelişmeler Cumhuriyet döneminde kadın hakları konusunda meydana gelen gelişmelerin zeminini hazırlamıştır¹. Cumhuriyetin kuruluşu sonrasında kadınlar önce belediye seçimlerine daha sonra ise milletvekili seçimlerine katılma hakkını elde ederek siyasi hayatımızda yer almışlardır. 1924 Anayasa metni üzerinde görüşmeler sırasında “18 yaşını dolduran her Türk’ün seçme”, “30 yaşını dolduran her Türk’ün seçilme” hakkına sahip olması gündeme gelmiştir. Burada kastedilen, kadınlar henüz daha seçme ve seçilme hakkına sahip olmadığı için, “Her erkek Türk”tür.

Daha sonraki süreçte kadınların siyasi haklara sahip olması ile ilgili uğraşlar devam ederken 1927 yılına gelindiğinde “Türk Kadınlar Birliği” Tüzüğüne kadınlara siyasi haklar sağlamak için çalışılacağı şeklinde madde eklenmiştir. Türk Ocaklarının da kadın haklarının gelişme sürecine önemli katkıları olmuştur. 1934 yılına gelindiğinde gösterilen çabaların sonucu kadına seçme ve seçilme hakkının verilmesi ile sonuçlanmıştır. Neriman Ağaoğlu da Türk Kadınlar Birliğinin İdare Kurulunda faaliyet gösterenler arasındadır.

II. Dünya Savaşı'nın ardından çok partili siyasi hayata geçilmiş ve bu dönemde kurulan Demokrat Parti 1950 yılında yapılan seçimlerden galip çıkarak iktidara gelmiştir. Bu dönemde Neriman Ağaoğlu'nun eşi Samet Ağaoğlu, Manisa milletvekili olarak Demokrat Partinin İdare Kurulunda da görev alan, bakanlık yapan, önde gelen isimler arasındadır. 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinin ardından diğer Demokrat Parti milletvekilleri gibi önce Yassıda, Kayseri ve Toptaşı Cezaevlerinde tutukluluk günleri başlayacaktır. İhtilalin sonrasında eşi hapiste olan bir kadın olarak Neriman Ağaoğlu'nun gelişmeler karşısında sessiz kalmadığını görebilmekteyiz.

Manisa İlinden 15.10.1961 tarihinde yapılan seçimler sonucunda ilk olarak XII. ve daha sonra XIII. Dönem de milletvekili seçilen Neriman Ağaoğlu Türkiye Büyük Millet Meclisindeki dosyasında bulunan hal tercümesinde yer aldığı üzere 1330-İzmir² doğumludur. Temyiz azası mahkemesinde görev yapan Ali Münir Babaoğlu'nun kızıdır. Annesi Zehra Hanımdır. İlk tahsilini Eskişehir’de, ortaokulu Çamlıca ve Liseyi Erenköy Kız Lisesinde tamamlamıştır. Fransa’da bir yıl hukuk tahsili

* Yrd. Doç. Dr., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi

¹Ayten Sezer, “Türkiye'deki İlk Kadın Milletvekilleri ve Meclis'teki Çalışmaları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XIV, Kasım 1998, Sayı:42, s. 890

² TBMM Albümü, 1950-1980, 2.Cilt, s.876’da Neriman Ağaoğlu'nun doğum yeri İstanbul, doğum tarihi 1912 olarak verilmiştir. Neriman Ağaoğlu isminin yanında parantez içerisinde Zehra Ağaoğlu ismi de yer almaktadır.

yapmıştır. Hal tercümesinde lise mezunu, ev hanımı bilgisi mevcuttur¹. Neriman Aġaoġlu, tahsil için gittiġi Strasburg’da Samet Aġaoġlu ile tanışıp evlenmiş ve Tektaş, Sitare ve Mustafa Kemal isminde üç çocukları olmuřtur².

Neriman Aġaoġlu’nun Siyasi Hayatının Başlaması

1960 askeri müdahalesi sonrasında siyasi yasakların kalkmasının ardından Neriman Aġaoġlu, yeni bir mücadelenin, bu kez siyasi mücadelenin içinde yer alacaktır. Gazetelerde çıkan beyanatları savcılar tarafından takip edilince “Demokrat Parti devri icraatını övmekten” Topkapı Cezaevinde, ilk duruşmaya kadar bir ay süre ile kalmıřtır³.

14 Temmuz 1961 Milliyet

Bu ġunleri tutuklu bulunan eşinin notlarında; “Dün gazetelerde Neriman’ın örfi idarece tevkif edildiġini okudum. şaşırdım. ġüya geçenlerde buraya geldiġi zaman bir subayla münakaşa etmiş, ileri geri söylenmiş” demekte ve devamında eşinin eve dönmemesi halinde çocuklarının duyacaġı üzüntüyü belirtmektedir⁴. Samet Aġaoġlu eşinin tutukluġundan dolayı ailenin üzüntüsüne deġinirken Neriman Aġaoġlu da eşinin tutukluluk durumundan oldukça etkilenmişti. Neriman Hanımın bu hassas vaziyeti Yassıada mektuplarını beklerken de sürmekteydi. EŞi Samet Aġaoġlu, DP milletvekili olduġu gibi edip, yazar ve şairdir. Bu sıkıntılı ġunlerde Neriman Aġaoġlu da yılların birikimini satırlara dökme fırsatını bulmuştu. Hislerini artık açıkça ortaya dökmeden satırlar arasına hapsetmeye başlamıştı.

¹ TBMM Arşivi. Dosya no: 2766

² Cemile Tarhan, Edebiyat-Siyaset Baġlamında Samet Aġaoġlu’nun Eserleri, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, şubat 2008, s. 14-15

³ 29 Eylül 1987 Tercüman, Yüksel Bařtuñç, İhtilalin Çileli Kadınları Hislerini Mısralara Döktenler, s.9

⁴ Samet Aġaoġlu, Yassıada, Kayseri ve Toptaşı Cezaevi ġünlükleri, Yayına Hazırlayan: ġülay Sarıçoban, İstanbul 2013, s.135

29 Eylül 1987 Tercüman

Neriman Ağaoğlu'nun; "Şiir yazdıkça dertlerimden uzaklaştığımı, hissediyordum. Oysa bu kendimi aldatmaktı. Yazdığım şiiri yeniden okuduğumda dertlerimi dile getirdiğimi anlıyordum." dediği belirtilmektedir. Gazeteci Yüksel Baytunç'un 1987 yılında kaleme aldığı yazısında Neriman Ağaoğlu'nun "Yassıada'da eşiyile yazışmaları bazen mısralarla olmuştur" denilmekte ve aşağıda ki şiire yer verilmektedir;

"Gün geçmez içimden bir acı kıvrınmasın
Çevrilmesin kapımın tokmağı kötü bir haberle
Uyanmasın geceler alev alev
Gün geçmez içimden bir bulut dolaşmasın

Bahçemdeyim kapkaranlık, simsiyah,
Alnım ellerimin üzerinde
El yordamıyla arıyor etrafımda kimi neyi?
Açılıyor avuçların bir hiçliğin içinde"¹

Neriman Ağaoğlu'nun eşi Samet Ağaoğlu'nun ismi bu süreçte idamı istenen Demokrat Parti milletvekilleri arasındadır².

Milliyet 15.07.1961

Bu dönemde Samet Ağaoğlu'nun tuttuğu notlardan ailenin o sıkıntılı sürecini takip etmek mümkündür. Neriman Ağaoğlu o günlerde eşine gerçekleştirdiği ziyaretlerle destek olma cabası içerisindeydi³. 1960 Askeri Müdahalesinin sonrasında ki seçim sürecinde Neriman Ağaoğlu eşinin milletvekili olduğu ilden Manisa'dan aday gösterilmiştir.

Neriman Ağaoğlu'nun Manisa milletvekili olarak adının geçmesinden itibaren gelişmeleri yine eşi Samet Ağaoğlu'nun tuttuğu notlardan adeta gün gün takip etmek mümkündür. Bu notlar cezaevinde olan tutuklu milletvekili olarak günün değişik saatlerinde; bazen sabaha karşı, bazen gece yarısı yazıldığını görmekteyiz. "14.09.1961 saat sabah 3" denilerek yazılanlarda, eşinin adaylığından gazetelerden haberdar olduğu belirtilmekte; "Dün ve evvelki gün gazetelerde Neriman'ın Manisa'dan Adalet Partisinden aday olacağı yazılı. Bu uydurma bir haberdur. Fakat fena her bakımdan tatsız. Neriman'a da farzı muhal böyle bir teklif olursa kabul etmemesini yazdım." demek suretiyle eşinin milletvekilliği adaylığı konusunda ilk tepkisi

¹ 29.09.1987 Tercüman, Yüksel Baytunç, "İhtilalin Çileli Kadınları", s.9, Kadın Eserleri Kütüphanesi, Süreyya Ağaoğlu Dosyası

² Milliyet 15.07.1961, s.1

³ Samet Ağaoğlu, a.g.e., s.135

“uydurma” şeklindedir¹. 24.09.1961 tarihinde ise; “22 tarihli Son Havadis, Neriman’ın Adalet Partisi’nden adaylığını kesin olarak yazıyor. Neriman niçin bana danışmadan bu işi yaptı? Beni kurtarmak mı mebus olarak? Kurtulmuşum ya da kurtulmamışım ne farkı var. Gerçek kurtuluş ruhumu sahibine geri vermekten ibaret artık.”² cümlelerine yer vermesi gelişmeler karşısındaki ruh halini aksettirmektedir.

27.09.1961 tarihine gelindiğinde Neriman Hanımın milletvekilliği kesinleşmiştir. Eşi Samet Ağaoğlu o günlere dair notlarında; “Neriman’ın Manisa’dan mebusluğu doğru! Bunu Manisalıları ısrarla istemişler. Fakat Süreyya ve Tezer pek taraftar değiller. Onlar da benim gibi ağır sözlere dayanması, fena muamelelere göğüs germesi lazım gelecek diye düşünmüşler. Neriman istersen vazgeçeyim dedi. Hayır, yalnız vakur, temkinli ol ve bazı adamlara yüz verme dedim.”³ şeklinde yazdığı satırlardan görüldüğü üzere Neriman Ağaoğlu’nun milletvekilliğinin kesinleşmesi üzerine eşi Samet Ağaoğlu’nun kardeşlerinin de bu adaylığa sıcak bakmadıklarını ve her ne kadar daha önce Neriman Hanım’ın kendisine danışmadığını belirtmiş olsa da şimdi Neriman Hanım’ın eşine istediği takdirde adaylıktan vaz geçebileceğini ifade ettiği notlarda: “Neriman’ın mebusluğuna Süreyya’nın razı olmadığını anladım. Zaten bunu tahmin etmiştim. “Samet’e zararı dokunur” diyormuş. Mustafa Manisa’da imiş. Neriman da belki gidecek. Bu takdirde konuşmamasını, mecbur kalırsa yalnız “Biz ailece kendimizi Manisalı sayıyoruz. İster mebusunuz olayım, ister olmayayım hizmetinizdeyiz”den ibaret birkaç cümleden başka bir şey söylememesini tavsiye ettim.”⁴ denilmektedir.

“13.10.1961- sabah 4”de kaleme aldığı notlarda ise; “Acaba Neriman Manisa’dan milletvekili seçilebilecek mi? Şimdi düşünüyorum olan oldu zaten. Süreyya ve Tezer de kabul etseler ve seçilseler de hasımlarımıza en güzel cevap bu olacaktı.”⁵ ifadelerine yer verilmektedir.

19.10.1961 tarihine gelindiğinde Samet Ağaoğlu; “ Bu sabah radyodan Yüksek Seçim Kurulu tarafından, Neriman’ın Manisa’dan seçildiği resmen ilan edildi. Birçok bakımdan memnunum. Bu seçilişin onun ruhunu çok yormuş olan, doğmalarında benim kusurum çok bulunan bazı hisleri de yok edeceğini, hiç değilse azaltacağını sanıyorum.”⁶

¹ Samet Ağaoğlu, a.g.e., s.159

² Samet Ağaoğlu, a.g.e., s.167

³ Samet Ağaoğlu, a.g.e., s.172

⁴ Samet Ağaoğlu, a.g.e., s.182

⁵ Samet Ağaoğlu, a.g.e., s.188

⁶ Samet Ağaoğlu, a.g.e., s.193

Geçmişten Günümüze Manisa

1960 askeri müdahalesi sonrasında o günlere has bir siyasi tablo karşımıza çıkmıştır. Bu süreçte Türkiye’de tanınan bir ailenin mensubu, Samet Ağaoğlu’nun eşidir. 27 Mayıs sonrasında eşi tutuklanan Demokrat Parti Manisa milletvekilidir.

Manisa Milletvekili Neriman Ağaoğlu’nun Meclis Faaliyetleri

Neriman Ağaoğlu 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi sonrasında üzerinde durduğu konular arasında “af” meselesi önemlidir. Gelişen süreçte yaptığı faaliyetler sırasında bu noktaya dikkat çekmiş ve hassasiyetini vurgulamaktan geri durmamıştır. Parti programı ile ilgili gerçekleştirdiği toplantıda yaptığı konuşmanın gazetelere de aksettğini görmekteyiz. Burada seçmenlerine karşı mahcubiyet duymaması için “af” konusu üzerinde gereken hassasiyetin gösterilmesini istemekte ve koalisyonda yer alırken af konusunun etkisini de dile getirmekten çekinmemiştir¹.

Neriman Ağaoğlu milletvekilliğinin ilk döneminde Mecliste beş kez söz almıştır. Mecliste yaptığı konuşmalarda 1960 sonrası ortaya çıkan mevcut duruma ve şartlara dikkat çekmiştir. Bunlardan ilki Dünya Gazetesinde Bedii Faik’in kaleme aldığı bir yazı dolayısıyla 17.1.1962’de Meclis’te söz alarak yaptığı gündem dışı bir konuşmadır. Neriman Ağaoğlu; “*Muhterem arkadaşlar; bu kürsüye çıkmak istemezdim. Ama son günlerin hâdiseleri beni buna mecbur etti. Birçok arkadaşlar bu kürsüye çıkıyor, kendilerini müdafaadan mahrum kimselerin aleyhinde tarizlerde bulunuyorlar. Bu efendiliğe yakışır mı, Türk ananesine yakışır mı? O insanlar ki yirmi ayda, yirmi senenin ıstırabını çektiler. Çocuklarıyla, karılarıyla, analarıyla, babalarıyla, kardeşleriyle, (C.H.P.’den gürültüler) dolayısıyla hattâ ve hattâ milletin büyük bir ekseriyetiyle yirmi ayda yirmi senenin ıstırabını çektiler.*” CHP sıralarından “*bizde çektik*” sesleri üzerine Neriman Ağaoğlu; “*Siz hiçbir şey çekmediniz. Maddi ıstırap çektiler, manevi ıstırap çektiler. Dokunmayın o insanlara bu kürsüden. Hem onlar hesaplarını verdiler, alınları açık, vicdanları pırl pırl, ölümler evinde akıbetlerini bekliyorlar.*” Başkan’ın Neriman Ağaoğlu’na uyarılarına rağmen konuşmasını devam ettirerek; “*Bu ne kin, bu ne nefret, bu ne intikam hırsı! Bu çeşit hislerin memleketi nerelere kadar götürdüğünü gördük. (C.H.P.’den gürültüler) Allah yeni yeni nefret, intikam hislerinden memleketi korusun. Sanki hiç işimiz yok; Şark’ta eşkıyalık, açlık, hayvan vefiyatı almış yürümüş, iktisadi kriz! Biz burada birbirimizi yiyoruz. Bir kuyruk lâfıdır almış etrafı yine. Bedii Faik yazıyor: (C.H.P.’den: Bedii Faik burada yok sesleri) “Bu vatan onların değil. En küçük kırıntılarında kadar onları imha etmek zamanı gelmiştir. Ne duruyorsunuz taze kuvvet” diyor. (C.H.P.’den müdahaleler)*

Dünya 18 Ocak 1962

Başkan’ın “*Neriman Hanım, sükûnu bozuyorsunuz. Lütfen...*” sözlerine rağmen; “*Çanlar çoktan çaldı.*” kimin için çalmış bu çanlar, kardeş katili onun için mi? (C.H.P.’den kes, kes sesleri) *Onun kuyruk dediği koskoca bir gövde, karşısına dikilmiş dimdik duruyor. Öyle bir gövde ki, ona en vahşi boğa yılanı bile dokunmaya cesaret edemez. Etse*

¹ Son Havadis, 29.10.1961, s.5

bile kıyamaz efendiler, kıyamaz. Kim kıymış bu millete, kim kıyar bu millete. Elele verelim arkadaşlar elele. "Askeri ile, sivil ile, okumuşu ile, köylüsü huzur getirelim. Bu millet acılarının dinmesini istiyor, huzur istiyor, sükun istiyor. Kardeş katliamı değil, huzur çanları çalacak" bu memlekette, katliam çanları değil. Hürmetlerimle."¹

Konuşmasında "düşük", "kuyruk" gibi kelimeleri vurgulayan Neriman Ağaoğlu'nun bu konuşmasından daha önce eşinin de aynı konulara tuttuğu notlarda yer verdiğini görmekteyiz. "07.03.1961 sabah saat 5"de Samet Ağaoğlu;

"Dün gazetelerde Gümüşpala'nın bir beyanatı vardı. "27 Mayıs kardeş kavgasını önlemek için yapıldı. Bu "düşük" ve "kuyruk" kelimeleri bir kavgayı devam ettiriyor. Türkiye'de düşük adam yoktur. Kuyruk kelimesini komünistler, Azerbaycan'da Türkler için kullandılar..." değerlendirmesinde bulunmaktadır.²

Samet Ağaoğlu, ailesine mensup olanların farklı siyasi partiler içerisinde faaliyet göstermesinden dolayı 01.02.1963 tarihini taşıyan notlarında; *"Hapishane haleti ruhiyesi!"* diyerek; *"Süreyya neden Yeni Türkiye Partisinde! Samet uçayak üstünde duruyor! Kendisi Demokrat, karısı Adalet Partili, bir kolu da ablası kanalı ile iktidarda"* şeklinde yapılan değerlendirmelere yer vermektedir.

Samet Ağaoğlu'nun bir süre önce *"uçayak üstünde duruyor"* değerlendirmesine yer vermiş olsa da kısa bir süre sonra Mecliste eşi Manisa Milletvekili Neriman Ağaoğlu'nun yasama dokunulmazlığının kaldırılmasının³ gündeme geldiğini görmekteyiz. *"30.3.1963 tarihinde Kayseri'de Turan Oteli umumi istirahat salonunda yapmış olduğu bir konuşma sebebiyle, Hükümetin mânevi şahsiyetini alenen tahkir ve tezyif ettiği iddia olunan Manisa İli Milletvekili Neriman Ağaoğlu hakkında takibat yapılabilmesi için Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 79 ncu maddesine tevfikkan bir karar verilmesine dair Adalet Bakanlığından alınan 24.4.1963 tarihli ve 10045 sayılı tezkerenin suretiyle eklerinin bağlı olarak sunulduğunu arz ederim."* denilmekle birlikte 22.6.1964 tarihinde yapılan oylamada; *"Manisa Milletvekili Neriman Ağaoğlu'nun yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına mahal bulunmadığı Yüce Meclisçe kabul"* edilecektir⁴.

Diğer bir söz alış 2.1.1964 tarihinde Başbakan İsmet İnönü tarafından kurulan Bakanlar Kurulu programının görüşülmesi münasebetiyledir. Neriman Ağaoğlu konuşmasında; *"sağlam bir iktisadi düzene dayanmayan demokratik rejimlerin, selâmetle işliyebilmesi mümkün olamaz. Memleket ekonomisinin sıhhatli kalabilmesinin temel şartı ise; anlaşmak, birbirleri ile kaynaşmak, sosyal bir bünyeye mâlik olmaktır. Kardeşliğe, millî beraberliğe dayanan, huzur ve sükûn içinde yaşayan bir topluluk, her türlü icraat için en uygun bir vasattır."* Tespitinde bulunduktan sonra *"Hükümetlerin başarıya ulaşabilmelerinin ilk şartı, vatandaşların karşılıklı güven ve inanç içinde yaşayabilmelerine engel olan durumların giderilmesini sağlamaktır. Bu bakımdan, Hükümet programında bir eksiklik olduğu açıkça görülmektedir. Birinci ve ikinci koalisyon hükümetlerinde bugünkü Sayın Hükümet Başkanının üslubuna uygun ifadelerle yer almış bulunan «geçmişin yaralarını sarmak» meselesine yeni Hükümetin programında hiç yer verilmemiştir.*

İster istemez, akla şu soru geliyor. Acaba geçmişin yaraları tamamiyle sarılmış mıdır? Buna kimsenin evet diyebileceğine inanmıyorum". Açık gerçek şudur ki, vaktiyle Sayın Başvekilin bir vesile ile veciz bir şekilde ifade buyurduğu gibi, siyasi mahkûmiyetlerde daima bir hak tereddüdü vardır. Siyasi mahkûmiyetler hiçbir zaman,

¹ Millet Meclisi Tutanak Dergisi 1. Dönem 2. Cilt 34. Birleşim, 17.01.1962, s.7-8

² Samet Ağaoğlu, a.g.e, s.78

³ Millet Meclisi Tutanak Dergisi,1. Dönem 16. Cilt 80. Birleşim, 13.5.1963, s. 610

⁴ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 1. Dönem 31. Cilt 110. Birleşim, 22.6.1964, s. 101

Geçmişten Günümüze Manisa

hiçbir yerde katiyet ifade etmez. Bu kabîl suçlara karşı millet vicdanında varılan hükümlerde her zaman farklar bulunabilir. Böyle olmasa bile, siyasi suçların rengi, kesin ve değişmez kararlarla belirtildikten sonra, cezaların cis'mani bir eza halinde ebediyen muhafaza edilmesinde kati zaruret yoktur. İyi, aydınlık, ferah günlerin kapısına 'buhranların arasından girilir. Memleketin kaderini ellerinde bulunduranlarda bu kapıyı açacak mânevi kuvvet her zaman mevcuttur. Yüce Meclisin bu kuvvetten mahrum olduğuna asla ihtimal verilemez. Bu bakımdan, zor günler Devlet adamlarının önünde fırsat yaratırlar...

Bir milletin beraberlik ve kardeşliği ortak acılar, ortak mutluluklarla belirir. Milletin bir kısmı dertli ve acıklı bir halde yaşarken, mutlulukların ömrü uzun ve tam olamaz.

Af konusu, her hangi bir partinin istismar vesilesi değildir. O, bugün millet beraberliğinin zaruri bir tedbiri haline gelmiştir.

Dost ve düşman karşısına, birbirini affeden, birbirini affetmesini bilen ve affedecek kadar da kendisine güvenen insanlar olarak çıkmalıyız.

İşte bu sebeplerle, yeni Hükümetten uzak ve yakın, bütün geçmişin yaralarının toptan ve gecikmeden sarılması tedbirlerinin ele alınmasını, yalnız kendimin değil, beni milletvekili seçmiş vatandaşlarımızın da arzusu olarak istemek, bana düşen vazifedir¹.” demektedir. Neriman Ağaoğlu konuşmasında milli birlik ve beraberliğin önemini vurgulamanın yanı sıra, af konusunun önemini hatırlatmakta ve bunu kendisini milletvekili seçen seçmenlerine karşı vazifesi olarak görmektedir.

Neriman Ağaoğlu'nun yaptığı Meclis konuşmalarından bir diğerinde ise; yeni Anayasanın icra ve kaza organları arasındaki ilgileri kesin çizgilerle ayırdığını belirterek başladığı sözlerinde; “Bu değişikliklerin.’ Adalet Bakanlığının vazife ve salâhiyetleri üzerinde “büyük” kısıntılar yaptığı bir gerçektir. Fakat bu halin Bakanlığın önem ve değerini azaltacağı iddia olunamaz. Bilâkis bugüne kadar esaslı şekilde meşgul olunamayan birçok önemli meseleler için zaman ve eleman kazanmak suretiyle, Adalet Bakanlığının daha verimli bir çalışma imkânına kavuşması kabil olacaktır.” dedikten sonra kendisinin bu durumdan faydalanmak istediğini ve “cezaların infazıyla ilgili vazifeler üzerindeki görüş ve dileklerimi arz eylemek maksadıyla” söz aldığını ifade edecektir. Konuşmasında; “kader beni yurdun değişik yerlerindeki hapishaneleri sık sık ziyarete, hatta kısa dahi olsa bir müddet, hürriyetten, mahrum olarak bunların içinde ikamete mahkûm etmiştir. Hepimiz birtakımı insanların zaman zaman suç işlediklerini, mahkemelerin bunları yargıladığını ve nihayet bu bahtsızların yaşadığımız şehirlerin bir mahallesindeki hapishaneye atıldığını biliriz. Fakat zindanların duvarları arkasında, oralara gönülsüz giden bu misafirlerin nasıl bir hayat sürdüklerini, ne yiyip ne içtiklerini, nerelerde yattıklarını, ne yaptıklarını ve onlarla kimlerin meşgul olduğunu bilenlerimiz ne kadar azdır. İşte ben oralarda gördüklerimi, dile getirerek, alacağımız tedbirlerin, koyacağımız hükümlerin daha isabetli olmasına belki yardımcı olabilirim ümidiyle yüksek huzurunuzda gelmiş bulunuyorum.” diyerek devamında; “Eğer biz, hapishaneleri, tiksinerik konuşulacak bir yer halinde mütalâa etmekten kurtulamazsak, eğer biz, cezaevlerini bir islah, eğitim ve iş yurdu haline çevirmenin yolunu bulamazsak, eğer biz suçlu ve kabahatli diye zindanlara terk ettiğimiz kimselerin de bizden birer parça olduğunu ve yarın yine aramızda yaşaması mukadder bulunduğunu bir kelime ile, onların da insan olduğunu unutursak büyük bir günah işlemiş olacağız.. Bu cemiyetin bütün suçluları, cezaevleri içinde yaşayanlar değildir. Hapishanelerde suçlulardan çok akıl ve ruh hastaları; serbest gezenler arasında ise masumların yanı başında hakiki suçlular dolaşır. Bunları düşünerek gözlerimizi biraz

¹ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 1. Dönem 24. Cilt 23. Birleşim, 2.1.1964, s.169- 170

da cezaevlerinin karanlık dehlizlerine çevirmenin artık zamanı geldiğine işaret ederek yüce huzurunuzdan hürmetle ayrılıyorum.”¹

Burada da Manisa Milletvekili olarak Neriman Ağaoğlu'nun yine o yıllarda özellikle eşi vesilesi ile tutuklu bulunan kişilere yaşam şartlarının yanı sıra toplumsal açıdan da değinmek suretiyle konuya dikkat çekmiştir.

1965 yılı Bütçe Kanunu tasarısı ve Karma Bütçe Komisyonu Raporu ile 1965 yılı Bütçe Kanunu tasarısında yapılan değişikliğe dair Cumhuriyet Senatosu Başkanlığı tezkeresi ve Adalet Bakanlığı Bütçesi münasebetiyle söz alan Neriman Ağaoğlu bir sonraki birleşimde yine söz almış² ve yaptığı konuşmasındaki Tedbirler Kanunu ile ilgili sözlerinin, yazılı metinden tekrar okunmak suretiyle, bu kısmın radyoda özet olarak verilmesi sırasında yapılan yanlışlığa değinen konuşması için gündem dışı söz isteyerek: *“Adalet Bakanlığı bütçesinin dünkü müzakeresinde söz almış ve Tedbirler Kanunu üzerinde konuşmuştum. Bu konuşmam, radyonun Meclis saatinde söylediklerimin dışında bir mâna ile özetlendirilmiştir. Radyoya yanlış aksettirilen beyanımın aslını aynen tekrar edeceğim: “Adalet Bakanlığı, bugün yürürlükte bulunan kanunlarımız arasında adaleti inciten, yahut da şartların ve zamanın değişmesiyle uygulanmasında fayda kalmıyan, hattâ mahzurlu hale gelen hükümleri tasfiye etmenin yolunu aramalı ve bulmalıdır. Tedbirler Kanununun hâlâ bir heyula halimde ortada sallanmasını, hiç birimizin hoş görmeyeceği inancıyla, bu kanunu iyilik ve kötülükleriyle birlikte, tarihin sinesine iade etmek için, gerekli kanun tasarısını hazırlamasını Hükümetimizden ısrarla rica ederim.” Benim beyanlarım bunlardır, aynen Meclis zabıtlarına da bu şekilde geçmiştir. Zabıtları herkes görüp okuyamaz, ama radyoyu bütün millet dinler. Eğer kasıt yoksa, radyo idaresinin söylediklerimizi ters ve yanlış aksettirerek söz sahiplerinin umumî efkârda müşkül durumda bırakmaması, eğer böyle yapacaksa konuşulanlardan hiç bahsetmemesi daha muvafık olur. Saygılarımla.”* şeklinde sözlerini bitirirken, bu konuşmada “Tedbirler Kanunu” ile ilgili Adalet Bakanlığının yeni bir çalışma yapması gerektiği fikrini beyan etmek suretiyle vurgulamaktadır.³

II. Dönem Millet Meclisi'nde 1967 Yılında Bütçe Kanunu tasarısı ile Adalet Bakanlığı Bütçesinin görüşülmesi münasebetiyle söz alan Neriman Ağaoğlu *“Tedbirler Kanunu hakkında bir soru soracağım. Fikir hürriyetine, söz hürriyetine ve aynı zamanda yazı hürriyetine tek taraflı işleyen bu kanun ne zaman değiştirilecek? Bunu sormak istiyorum.”* demekte ve tekrar söz aldığı soruyu açıklarak *“Efendim, soruyu iyice tebarüz ettiremedim. Yazı hürriyetini, söz hürriyetini hiçe sayan nesriyata karşı tek taraflı işleyen Tedbirler Kanununu sormak istemiştım. Birden heyecanlandım. Affedersiniz, kelimeler birbirine karıştı.”* Burada görüldüğü üzere Neriman Ağaoğlu yine fikirleri doğrultusunda meclisten Tedbirler Kanununun işleyişi konusunda soru sormaktan geri durmamıştır⁴.

Millî Eğitim Bakanlığı, Ankara, Ege, Hacettepe, İstanbul Üniversitesi ve İstanbul Teknik Üniversitesi 1968 yılı bütçeleri münasebetiyle mecliste söz alarak; *“Efendim, ilk, orta, lise kitaplarında sayfa sayfa bir devri baştan sona kadar hakaret dolu kelimelerle kötülüyen bahisler var. Seçimle mevkii iktidara gelmiş insanlar için yalan bilgiler veren bahisler hakkında mesul bakan olarak görüşünüz nedir? Bunları mektep kitaplarından kaldırmayı düşünüyor musunuz?”⁵* Burada da Neriman Ağaoğlu'nun

¹ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 1. Dönem 27. Cilt 58. Birleşim, 21.2.1964, ss.412-414

² Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 1. Dönem 40. Cilt 110. Birleşim, 20.5.1965, s.70

³ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 1. Dönem 40. Cilt 111. Birleşim, 21. 6. 1965, s.99

⁴ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, , 2. Dönem 14. Cilt 64. Birleşim, 25 . 2 . 1967, s.604

⁵ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 2. Dönem 25. Cilt 47. Birleşim, 21 . 2 . 1968 s. 556

Geçmişten Günümüze Manisa

1960 askeri müdahalesi sonrası yakın dönemle ilgili ders kitaplarında kaleme alınanlara dikkat çekmektedir.

Neriman Aġaoġlu 1969 yılına gelindiğinde ise eski Demokrat Partililerin siyaset yasağını kaldıracak af niteliğindeki anayasa değişikliği konusunda AP'nin tutumunu protesto ederek istifa etmiştir. 1983'te Milliyetçi Demokrasi Partisi'ne (MDP)katılmıştır¹.

Yılmaz Karakoyunlu 1960 darbesi sonrasında Neriman Aġaoġlu ve Namık Gedik'in eşinin siyasete girişleri ile ilgili olarak yaptığı değerlendirmede; Yakınma modeli siyasete değinmekte, bunun fayda sağlamadığını ifade ederek neden sorusuna ise cevap olarak; *"Çünkü bu yöntemle demokrasi mücadelesi değil, ancak intikam edebiyatı yapılıyordu. Siyasetten men edilmiş iki önemli politikacının eşleri halkın karşısına çıkarıldı. Her ikisi de "Gözlerime bak ne demek istediğimi anlarsınız" diyerek oy talep ederlerdi. Bu iki mağdur siyasetçi eşleri, Namık Gedik'in eşi Melahat Gedik ile Samet Aġaoġlu'nun eşi Neriman Aġaoġlu idi. Bu yöntemin hiçbir hükmü olmadığı hemen anlaşıldı. İki seçim sonrasında gözyaşına dayalı siyaset modeli bütün değerini ve tesirini kaybetti."*² demektedir.

Manisa milletvekili olarak meclis faaliyetlerine katılan Neriman Aġaoġlu'nun bazen daha uzun bazen de kısaca sorular yöneltmek suretiyle katıldığı meclis faaliyetlerinde daha çok 1960 askeri darbesinin sonrasında ortaya çıkan ve üzerinde durulması, çalışılması gerektiğini değerlendirdiği konuları vurguladığını görmekteyiz. 1960 sonrasında gündeme getirdiği af, hapishaneler gibi konulara baktığımızda Neriman Aġaoġlu'nun milletvekili olarak özellikle hassasiyet gösterdiği görülmektedir.

Milliyet 18 Ocak 1984

Türkiye'de kadınların siyasi hayatta yer almaları konusunda mücadele eden Neriman Aġaoġlu 17 Şubat 1984'te vefat etmiştir.

Sonuç

Geçmişte olduğu gibi Türk milletinin işgal devletlerine karşı verdiği Milli Mücadele döneminde de ülkenin bağımsızlık yolunda mevcut güçleriyle gayret göstererek zafere ulaşılmasında önemli rol oynamışlardır. Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşundan sonrada yine üzerlerine düşen sorumlulukları yerine getirmenin yanı sıra her alanda görev almaktan geri durmamışlardır. Çağdaş medeniyet seviyesine

¹ Milliyet, 10 Ağustos 1983, s.1

² Yılmaz Karakoyunlu, "Eski Defter Karıştırmak", Erişim: 25.11.2017, <http://www.haberturk.com/yazarlar/yilmaz-karakoyunlu/1079647-eski-defter-karistirmak>

çıkma yolunda kadınların yönetime katılmaları görüşmelerde gündeme gelse de, gerçekleşmesi 1930'lu yıllarda olacaktır. Seçme ve seçilme hakkına sahip olan kadınlarımız aldıkları görevlerle de mücadelenin içerisinde yer alacaklardır. Milletvekili olabilme hakkını elde eden kadınlar Meclis'te yerlerini almışlardır.

Osmanlı Devleti'nin son sürecinde kadınların toplum içerisindeki durumlarında mevcut gelişmeler mevcut ise de Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından kadınlar seçme ve seçilme hakkına sahip olmuşlardır. Neriman Ağaoğlu'nda T.B.M.M'e milletvekili olarak seçilen kadınlarımız arasındadır. Neriman Ağaoğlu'nu diğer kadın milletvekillerinden ayrı kılan ise milletvekili olduğu dönemde eşi Demokrat Parti milletvekili Samet Ağaoğlu'nun tutuklu durumda olmasıdır. Ayrıca Ahmet Ağaoğlu'nun gelini olması ile birlikte yine yakınlarından (eşinin kız kardeşlerinin) Tezer Taşkıran'ın C.H.P.'nin eski milletvekili olması ve yine Süreyya Ağaoğlu'nun Türkiye'nin ilk kadın hukukçuları arasında olması önemlidir. 1960 askeri müdahalesinin ardından yine eşinin tutuklanmadan önce milletvekili olduğu ilden Manisa'dan milletvekili seçilmiştir. Neriman Ağaoğlu 27 Mayıs sonrasında Demokrat Parti milletvekillerinin mevcut durumunu dile getirmekten çekinmemiş ve bunun mağduriyetini cezaevinde kalarak yaşamıştır. Milletvekili seçildikten sonrada meclis faaliyetlerinde gündeme getirdiği konular yine Demokrat Parti ve tutuklu milletvekillerinin mevcut durumları ile ilgili hassasiyetleri üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Neriman Ağaoğlu 27 Mayıs sonrasında özellikle Demokrat Parti milletvekili Samet Ağaoğlu'nun eşi olarak o dönemde Demokrat Parti aleyhindeki gelişmeler karşısında sesini duyurmaya çalışmış ve mücadeleden çekinmemiştir.

EKLER: I

1. Dönem
314

Seçildiği yer	Manisa	Evli olup olmadığı ve kaç çocuğu bulunduğu	Evli 3 çocuk
Adı ve soyadı	Neriman Ağaoğlu	Memur ise, seçilmeden evvelki son memurluğu	/
Babasının ve anasının adı	Mehmet Paşa Mümin Zehra	İtibak derecesi ve son mangını aldığı tarih	/
Doğduğu yer ve tarihi	İsmir 1330	Memur değilse intihaplan evvel son durumu	Ev hanımı
Tahsili	Lise	Evvelki davrelerde mebus intihabedilmiş ise devre ve intihap daireleri	/
Bildiği diller	Fransızca		
İhtisası	/		
Eserleri	/	Kurucu Meclise seçildiği tarih	/
Him rütbesi	/	Kaç oyla temsilci seçildiği	/
İşi ve gücü	Manisa Milletvekili	Kurucu Meclise itihak tarihi	/

TBMM Arşivi, Dosya No: 2766

Geçmişten Günümüze Manisa

EK:II

HAL TERCÜMESİ (Kısaca)

Tamamı Azam Mahkemesinde, Mehmet Ali Minin Babaoğlu'nun beyanı. İlk tahvil isimli Etilahinde yaptım. Daha sonra Çarlık ortası ve Erkekler Kız İsmi listisi dem.

İnanca sadece bir sene Hukuk tahvili yaptım. Hukuk esli olup 3 çocuğum vardır.

Mahkemeli kayır cemiyetlerinde çalıştım. Kadınlar Birliği Heyeti idare Ajansı seçiminde bulundum dem.

TBMM Arşivi, Dosya No: 2766

EK: III

Kanun No: 304/34

Örnek: 39

Milletvekilliğine seçilmiş olanlara verilecek tutanak

III : M A N I S A

Soyadı ve Adı	Doğum yeri ve tarihi	Meslek veya sanatı	Mensup olduğu partinin adı	Seçim hakkında itiraz ve şikâyet olup olmadığı	DÜŞÜNCELER
AĞAOĞLU NERİMAN	İZMİR/1330	EV KADINI	ADALET PARTİSİ	YOKTUR	

Milletvekili seçimi kanunu gereğince ilimizde yapılan seçim sonunda AĞAOĞLU NERİMAN' IN nın ilimizden Milletvekili seçilmiş olduğunu gösterir bu tutanağın iki örneği Kurulumuz tarafından Yüksek Seçim Kuruluna gönderilerek bir örneği de kendisine verildi.

18/30/1961

Başkan
(I. HAKKI BERLİKOĞLU)
Asliye I. Tokuk Ha.
603E

Öye
(LAMIA EDGÜ)
Manisa Hakimî
7740

Öye
(AHMET TUNA)
Asliye Geza Ha.
7999

TBMM Arşivi, Dosya No: 2766

EK:IV

Yasa M. 206/24
447/1
833
656

Örnek : 95

Constituent - Çerkesov Uyulğıne seçilmiş olanlara verilecek tutanak
Milletvekilliğine

İTİ : Harisan

Soyadı ve Adı	Doğum yeri ve tarihi	Meslek veya sanatı	Bağlı olduğu siyasi partinin adı	Seçim hakkında itiraz ve şikâyet olup olmadığı	D O Ş Ü N C E L E R
Ağaoğlu Harisan	1915	Baki Millet vekili	A.P	Hayır	

Milletvekilli seçimi ve 447 sayılı Yasalar gereğince çevremizde yapılan seçim sonunda Harisan Ağaoğlu nin çevremizden Milletvekilliği seçilmiş olduğunu gösterir bu tutanağın iki örneği Kurulumuz tarafından Yüksek Seçim Kuruluna gönderilerek bir örneği de kendisine verildi.

13/10/1965

Başkan

Üye

Üye

(İsmettilin Arakan)

(Halil Ekmekeçioğlu)

(İ.Suat Kösal)

TBMM Arşivi, Dosya No: 2766

EK:V

Dönem : 1
Toplantı : 3

MİLLET MECLİSİ S. Sayısı : **662**

Manisa Milletvekili Neriman Aġaoġlu'nun yasama dokunulmazlığının kaldırılması hakkında Başbakanlık tezkeresi ve Anayasa ve Adalet komisyonlarından mürekkep Karma Komisyon raporu (3/570)

T. C.
Başbakanlık
Özlük ve Yazı İşleri : 6/2 - 2047

30 . 4 . 1963

Konu : Manisa Milletvekili Neriman Aġaoġlu'nun yasama dokunulmazlığı.

MİLLET MECLİSİ BAŞKANLIĞINA

30 . 3 . 1963 tarihinde Kayseri'de Turan Oteli umumi istirahat salonunda yapmış olduğu bir konuşma sebebiyle, Hükümetin mânevi şahsiyetini âlenen tahkir ve tezyif ettiği iddia olunan Manisa İli Milletvekili Neriman Aġaoġlu hakkında takibat yapılabilmesi için Türkiye Cumhuriyeti Anayasasınının 79 ncu maddesine tevfikan bir karar verilmesine dair Adalet Bakanlığından alınan 24 . 4 . 1963 tarihli ve 10045 sayılı tezkerenin suretiyle eklerinin baġlı olarak sunulduğunu arz ederim.

Ismet İnönü
Başbakan

T. C.
Adalet Bakanlığı
Ceza İş. Gn. Müdürlüğü
Sayı : 10045

24 . 4 . 1963

Konu : Manisa Milletvekili Neriman Aġaoġlu'nun yasama dokunulmazlığı Hk.

Başbakanlığa

Kayseri Cumhuriyet Savcılığında alınan 13 . 4 . 1963 gün ve 195 sayılı yazı ile buna ekli 12 . 4 . 1963 gün ve Hz. 963/1589 sayılı fezleke; Manisa Milletvekili Neriman Aġaoġlu'nun, 30 . 3 . 1963 tarihinde, Kayseri'de Turan Oteli umumi istihbarat salonunda yapmış olduğu bir konuşma sebebiyle, Hükümetin mânevi şahsiyetini âlenen tahkir ve tezyif ettiği iddia edilerek, takibat yapılması ve Bakanlığımızca izin verildikten sonra, mumaileyhannın yasama dokunulmazlığının kaldırılması talebolunmaktadır.

Hükümetin mânevi şahsiyetini âlenen tahkir ve tezyif suçundan dolayı, T. C. Kanununun 160/2 maddesi hükmüne tevfikan, hakkında takibat yapılmasına Bakanlığımızca izin verilen Manisa Milletvekili Neriman Aġaoġlu'nun, Türkiye Cumhuriyeti Anayasasınının 79 ncu maddesi hükmü dairesinde, yasama dokunulmazlığının kaldırılıp kaldırılmaması hususunda gereği takdir buyurulmak üzere bu konudaki Kayseri Cumhuriyet Savcılığının sözü geçen yazısı sureti ile ilişiği fezlekeli tahkikat evrakının birlikte sunulduğunu arz olunur.

İmza
Abdülhak Kemal Yörük
Adalet Bakanı

— 2 —

Anayasa ve Adalet komisyonlarından mürekkep Karma Komisyon raporu

Millet Meclisi
Anayasa ve Adalet komisyonlarından
mürekkep Karma Komisyon
Esas No. : 3/570
Karar No. : 3

10 . 4 . 1964

Yüksek Başkanlığa

Kendisine, Hükümetin mânevi şahsiyetini tahkir ve tezyif suçu isnadedildiği için Başbakanlığın 30 . 4 . 1963 tarihli ve 6/2-2047 sayılı yazısıyla yasama dokunulmazlığının kaldırılması istenen, Manisa Milletvekili Neriman Ağaoğlu hakkındaki dosya muhteviyatı İçtüzüğü'nün 178 nci maddesi gereğince muameleye tabi tutularak Karma Komisyonumuzun 1 Nisan 1964 Birleşiminde müzakere olunmuş ve Anayasamızın 79 ncu maddesi uyarınca adı geçenin yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına mahal olmadığına karar verilmiştir.

Genel Kurulun tasvibine arz edilmek üzere Yüksek Başkanlığa sunulur.

Anayasa ve Adalet komisyonlarından mürekkep

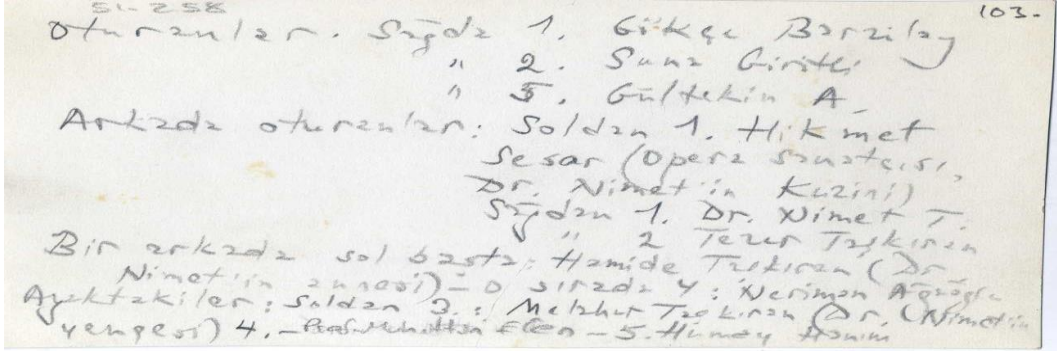
Karma Komisyon Başkanı		Başkan V.	Sözcü	Kâtip	
Ankara		Maraş	İstanbul	Afyon K.	
B. Apaydın		K. Bağcıoğlu	A. C. Kıvca	H. N. Bâki	
Adana	Ankara	Çorum	Elâzığ	Kars	Ordu
A. Bozdoğanlı	E. Paksüt	İ. Tombuş	Ö. F. Sanaç	K. Güven	R. Aksoy
Samsun	Urfa	İstanbul	İzmir	Elâzığ	İzmir
B. Cömert	A. Akan	İ. H. Tekinel	M. Uyar	N. Güray	K. Özek
Kırklareli	Manisa	Sinop	Tekirdağ	Zonguldak	Mardin
A. Altuğ	Y. Yakut	M. Kaptan	T. Kut	S. Konak	T. Oğuz
Ankara	Kayseri	Çorum	Afyon K.	İçel	Ağrı
F. Börekçi	A. Aras	A. Güler	A. Yılmaz	M. Arkan	R. Polat

Kars
K. Kaya

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 1.Dönem, Cilt:31, Birleşim: 110, 22.06.1964.

EK:VI

Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Süreyya Ağaoglu Özel Arşivi

KAYNAKÇA

TBMM Arşivi, Dosya No: 2766

Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Süreyya Ağaoglu Özel Arşivi.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi.

Dünya.

Milliyet.

Son Havadis.

Tercüman.

Ayten

Sezer,

"Türkiye'deki

İlk Kadın

Milletvekilleri ve Meclis'teki Çalışmaları", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: XIV, Kasım 1998, Sayı:42.

Cemile Tarhan, Edebiyat-Siyaset Bağlamında Samet Ağaoglu'nun Eserleri, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Şubat 2008.

Samet Ağaoglu, Yassıada, Kayseri ve Toptaşı Cezaevi Günlükleri, Yayına Hazırlayan: Gülay Sarıçoban, İstanbul 2013.

TBMM Albümü, 1950-1980, 2.Cilt.

Yüksel Baştuğç, "İhtilalin Çileli Kadınları Hislerini Mısralara Dökenler", Tercüman 29 Eylül 1987

Yılmaz Karakoyunlu, "Eski Defter Karıştırmak", **Erişim:** 25.10.2017, <http://www.haberturk.com/yazarlar/yilmaz-karakoyunlu/1079647-eski-defter-karistirmek>

MANİSALI MEHMET SAİM ERKUN VE TÜRK TIBBINA KATKILARI

Serhat KÜÇÜK*

GİRİŞ

Tıbbiye mezunları için kullanılan meşhur bir ifade vardır “Tıbbiye’den her şey çıkar, arada sırada da hekim”¹. Arada sıradası bilinmez ama Tıbbiye’nin medâr-ı iftiharlarından biri de Saim Erkun’dur. Cumhuriyetin ilk yıllarında Türk tıbbının gelişimine hizmet etmiş önemli isimlerinden biridir.

Ali Birinci’nin “Yakın tarih, hatta tarih biraz da şahısların tarihidir ve biyografik temelleri inşa edilmeden yazılamaz. Şahısları tanımak, tarihi rolleri bakımından da onları derecelendirmek şarttır”² sözünden hareketle Türk tıp tarihini yazarken yararlanılması gereken biyografik temellerden biri de Manisalı Saim Erkun’dur. Bu çalışmanın amacı da bir yandan uzmanlık sahasında güncel olanı takip edip geliştiren, diğer yandan tıp tarihinin önemini kavrayıp genç nesillere de kavratmaya çalışan Saim Erkun’un özellikle yaptığı iş ve ortaya koyduğu eserlerden hareketle Cumhuriyet dönemi Türk tıbbına sağladığı katkıları değerlendirmektir.

Saim Erkun (Kişisel dosyasından**)

Hayatı

Mehmet Saim Erkun, Müftü Halil Efendi’nin oğlu Elhac Mehmet Efendi’nin kızı Raşide Hanım’ın oğlu Esat Ahmed Efendi’nin torunu Ahmet Esat Efendi’nin oğludur³. Babası Ahmet Esat Efendi, Manisa Belediye Sandık Emni ve çiftçi olup annesi ise Rukiye Hanım’dır. Adının Cumhuriyet döneminde -resmi evrakta Mehmet Saim Erkun olarak geçmesine karşın- daha çok Ahmet Saim yahut Saim Ahmet diye anılması, muhtemelen soyadı kanunu çıkmadan önce şahsın adı ile birlikte baba adının kullanılmasındandır⁴. 1901’de Manisa’da doğar. Manisa’da ilk ve orta dereceli tahsilini yaptıktan sonra üç sene Alliance Israeilit mektebinde Fransızca eğitimi alır⁵. Osmanlı’nın Yahudi tebaası

* Yrd.Doç.Dr., Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü, skucuk@hacettepe.edu.tr

¹ Edip Kızıldağı, *Bir Tıbbiyelinin Hatıraları*, Kültür Ofset Basımevi, Antakya/Hatay 1990, s.16.

² Ali Birinci, “Bedirhan Paşazade Halil Rami’nin Hayat Hikayesi”, *Toplumsal Tarih*, 270 (Haziran 2016), s.76.

** Saim Erkun’un İstanbul Üniversitesi’nde bulunan kişisel dosyasına ulaşmam konusunda yardımcı olan kıymetli meslektaşım Mustafa Tanrıverdi’ye en içten teşekkürlerimi sunarım.

³ M. Çağatay Uluçay, *Manisa Ünlüleri*, Manisa Lisesi Yay., Manisa 1946, s.74.

⁴ Ancak bizzat kendisi de Mehmet Saim yerine Saim Ahmet ismini kullanmayı tercih etmiştir.

⁵ Asiye İraz Savun, “Dr. Saim Erkun (1901-1949)”, *Tıp Tarihi Araştırmaları*, 4 (1993), s.159.

için faaliyet gösteren bu okullarda okumuş olması ise o dönemde Türk-Müslüman tebaa arasında giderek yaygınlaşan, çocukları, daha iyi öğrenim görmeleri ve yabancı dil öğrenmeleri için gayrimüslim okullarına gönderme yönündeki tutumun yansımalarıdır⁶.

Bu sırada Birinci Dünya Savaşı patlak verir. Bunun üzerine Saim Erkun hazırlık kıtasına, İstanbul'da Kartal Maltepe'deki talimgâha çağrılır. Ardından yedek subay olarak Musul cephesine gönderilir. Bu cephede İngilizlere esir düşen Erkun, diğer bazı esirlerle Hindistan'a gönderilir. Muhtemelen pek çok esir kampına göre nisbeten daha iyi şartlara sahip bir kampta⁷ olmasının da etkisiyle esaret sürecinde İngilizcesini iletir⁸.

Esaretten dönüşte İstanbul'a gelerek Mülkiye Tıbbiyesi'ne girer ancak bir yıl sonra Askeri Tıbbiye'ye geçer. 1926 yılında Askeri Tıbbiye'den diploma alarak teğmen rütbesi ile mezun olur. Bir yıl Gülhane Askeri Hastanesi'nde Hariciye servisinde staj yapar. Buradan Diyarbakır Askeri Hastanesi Cerrahi Kliniği'ne tayin olur. Bir müddet sonra sağlık nedeniyle askeri tıbbiyeden üsteğmen rütbesi ile yedeğe ayrılır ve 23 Ağustos 1929'da askerlikten ilişiyi kesilir.

Bir süre Tıp Fakültesi I. Cerrahi Kliniği'nde Prof. Dr. Kerim Sebati'nin yanında fahri asistan olarak çalışan Dr. Saim Erkun 1929 yılı aralık ayında Prof. Dr. Kerim Sebati'nin tavsiyesi ile Darülfünun Tıp Fakültesi Bevliye Seririyatı bölümünde ihtisasa başlar. 27.11.1932 tarihinde bu eğitimi tamamlar ve başasistan olarak görevine devam eder. Bu esnada röntgen uzmanlığı için de kurs görür. 1933 Üniversite Reformu nedeniyle maaşlı olarak açıkta kalan Erkun, 15.01.1934'te tekrar İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi İdrar Yolları ve Hastalıkları asistanlığına getirilir. 1936 yılında kısa bir süre Alman Hastanesi'nde Prof. Dr. Orhan Abdi Bey'in yanında cerrahi muavinliği görevinde bulunur. Burada da Almancasını geliştirir. Daha sonra Sağlık Bakanlığı Tıp Talebe Yurdu'nda idare tabibi olarak 29.11.1937'den 18.12.1940 tarihine kadar çalışır. Aralık 1940'tan Mayıs 1942'ye kadar Adana devlet hastanesinde bevliye uzmanı olarak görev yapar. Dr. Erkun ikinci defa ihtiyat askerliğine çağrılır ve bu vesileyle İstanbul'a dönmesinden istifade edip 1942 yılında üroloji doçentliği sınavına girerek doçent olur. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Üroloji Kliniği doçenti Orhan Lütfi Somer'in vefatı üzerine Prof. Dr. Behçet Sabit Erduran, Saim Erkun'un üroloji kliniğine doçent kadrosuna atanmasını ister ve böylece Erkun vefat ettiği 1949 yılına kadar sürdüreceği bu göreve atanır⁹. Kaderin garip bir cilvesidir ki 1933'te Orhan Lütfi Somer'in Üroloji kliniğine doçent olarak atandığı sene bu klinikten ayrılan Saim Erkun, Somer'in ölümü üzerine boşalan kadroya atanarak kliniğe geri dönmüştür¹⁰. Ancak 1933 yılından 1946 yılına kadar geçen 13 yıllık zaman diliminde üroloji kliniğine asistan alınmaması nedeniyle zorlu bir dönem geçirmiş, bu dönemde kliniğin hasta müşahedelerini dahi bizzat kendisi gerçekleştirmiştir¹¹.

⁶ Örneğin, ilmiye sınıfına nice kuşak insan yetiştirmiş olan Külahizâdelerden, Şehrî (yani İstanbullu) İsmail Efendi, Ankara kadısı olarak şehre tayin edildiğinde oğlu Fahir'de dil yeteneği gördüğü için onu Fransızca öğrenmesi amacıyla Ankara'daki Yahudi Alliance Israelite okuluna göndermiştir. (Mahir İz, *Yılların İzi*, İrfan Yay., İstanbul 1975, s.22.)

⁷ Cemalettin Taşkıran, *Ana Ben Ölmedim*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2001, s.57.

⁸ Bedi Şehsuvaroğlu, "Doç. Dr. Saim Erkun", *İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 13/1 (1950), s.74.

⁹ Vural Solok, "Doç. Dr. Saim Erkun Hayatı ve Eserleri", *Türk Üroloji Dergisi*, 26/1 (2000), s.2.

¹⁰ Muzaffer Akkılıç, Vural Solok, "Cumhuriyetin 50. Yılında Üroloji Kliniği ve Türk Ürolojisinin Geçirdiği Gelişmeler", *Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Dergisi*, 4/4 (1973), s.339.

¹¹ Vural Solok, "Prof. Dr. Behçet Sabit Erduran ve Üroloji Kliniğinin Kuruluşu (Ölümünün 25inci Yılı Anısına)", *Türk Üroloji Dergisi*, 32/2, 2006, s.160.

Faaliyetleri

Saim Erkun hayatı boyunca çeşitli uluslararası etkinliklerde Türkiye'yi temsil etme fırsatı bulmuştur. 1936'da Viyana'da toplanan Uluslararası VI. Üroloji Kongresi'ne Türkiye üyesi sıfatıyla katılır. 1938'de de Yugoslavya'da toplanan Uluslararası II. Tıp Tarihi Kongresi'nde tebliğler sunar¹². 1947'de İsviçre'de yapılan Uluslararası Üroloji Kongresi'ne de katılmıştır¹³. Bu etkinlikler Saim Erkun için aynı zamanda güncel olanı yerinde tetkik ve takip vesilesi olmuştur. Viyana'ya gittiğinde bu şehrin yanı sıra Berlin ve Peşte'deki kliniklerde inceleme yapma fırsatı bulur. Yine Yugoslavya'ya gittiğinde de Peşte, Viyana, Berlin ve Paris'te iki ay süreyle incelemelerde bulunur. 1949'da hayata gözlerini kapadığı sırada da Amerika'da Atlantic City'de toplanan International Congress of College of Surgeons'ta yine Türkiye'yi temsilen bulunmaktadır¹⁴. Bu son etkinliği öncesinde de altı ay Fransa'da bulunmuş, altı ay da Amerika'da New York Hastanesi Üroloji departmanı direktörü Dr. Oswald Swinney Lowsley'in kliniğinde çalışmayı planlamıştır¹⁵.

Ayrıca söz konusu etkinliklerde edindiği izlenimleri yurda dönüşünde başta meslektaşları olmak üzere tüm ilgilenenlerle paylaşmıştır. 1936'daki yurtdışı tecrübesini "Viyana, Berlin Hastanelerinde Gördüklerim"¹⁶ başlığı altında ve ülkede uzman yetişmesine katkı sağlama düşüncesiyle kaleme alır. Özellikle Türkiye'de henüz başlamış peridural (epidural) anestezinin böbrek müdahaleleri de dahil olmak üzere pek çok üroloji ameliyatında kullanılması usulünün hemen tüm kliniklere girip yerleşmiş olması dikkatini çeker. Bu sayede büyük sayılan müdahalelerin bile hasta ile konuşa konuşa yapıldığını söyler. Avrupa'da pek çok Amerikalıyla karşılaşmak dikkatini çeken bir diğer husustur. Viyana'da faaliyet gösteren American Medical Association adlı kurumu Hollandalı Dr. R. Krishmah vasıtasıyla ziyaret eder. Buradaki işleyişi anlatır. Bu durumu; son asrın en ileri tekniklerine sahip olsa da Amerikan tıbbının, merkezi ve batı Avrupa'nın ilmiyle bağıını korumaya özen gösterme çabası olarak değerlendirir. Bunların dışında Viyana kliniklerinin organizasyon ve işleyişinden çok etkilenir. Türkiye'deki kliniklerin yüksek randımanlı ve modern bir klinik olarak çalışması için her şeyden önce organizasyon ve işleyişin daha iyi düzenlenmesi gerektiğini belirtir. Zira Erkun'a göre ancak bu sayede bütün kliniklerde bir kalkınma olacak ve hekimler ilmî mesaiye ve ince tetkiklere vakit bulabileceklerdir. Kliniklerde doktorlara özel hastalarıyla ilgilenecekleri kısımların ayrılmış olması ve bir çok kısma eskiden ölen büyük hocaların adlarının verilmesi ise Erkun'un takdir ettiği diğer bazı uygulamalardır.¹⁷

1947'deki İsviçre merkezli Avrupa tecrübesini ise "1936 kongre izlenimlerim kadar kuvvetli olmayacak"¹⁸ dese de katıldığı Londra Şirürji Kongresi izlenimlerini de dahil ettiği için aslında daha fazla bilgi barındırır. Önce II. Dünya Savaşı çıkmasaydı kongrenin 1939'da New York'ta toplanacağını, savaş nedeniyle 1947'ye kaldığını belirtir. Hatta bu kongreden on beş gün sonra yapılacak Şirürji Kongresi'ne yine savaşın neden olduğu yoksulluk nedeniyle pek çok kimsenin katılmadığını söyler. Kongre izlenimlerini ise ilmî ve idarî olmak üzere iki başlık altında kaleme alır. İdarî

¹² Fethi Erden, *Türk Hekimleri Biyografisi*, Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul, 1948, s.91.

¹³ Şehsuvaroğlu, a.g.m., s.75.

¹⁴ Savun, a.g.m., s.160.

¹⁵ Behçet Sabit Erduran, "Yolda Bir Yolcu: Doçent Dr. Saim Erkun", *Tıbbiyeli*, 3/49, (19 Aralık 1949), s.2.

¹⁶ Saim Ahmet Erkun, "Viyana, Berlin Hastanelerinde Gördüklerim", *Tıp Dünyası*, X/1, (15 İnkincikanun 1937), s.3392.

¹⁷ A.g.e., s.3392-3394.

¹⁸ Saim Ahmet Erkun, "Doçent Saim Erkun'un Yedinci Milletlerarası Üroloji Kongresi Hakkında İntibaları", *Şirürji*, 1/4, (Şubat 1948), s.186.

başlıkta II. Dünya Savaşı yine başroldedir. Zira idari mesele, Almanların ve Alman yanlılarının kongreye çağırılmamış olmasıdır. Bu mesele kongrede görüşülür ve neticede bundan sonraki kongreye Almanya hariç diğer devletlerin çağırılması kararlaştırılır. Gelecek kongre ise Amerikalılar seyahat sürecine yardımda bulunursa New York'ta, aksi takdirde Portekiz'de olacaktır. Kendisi "Üreter Transplantasyonlarından Uzak Teknikler ve Sonuçlar" konulu oturumda, iki muhtelif usuldeki transplantasyon vakalarında ilk olarak uyguladığı rekto-kromo-sistoskopi üzerine bir tebliğ sunar. Kongre üyelerine verilen bir piknikte ise Dr. Oswald Swinney Lowsley'in Cenevre Üniversitesi Şirürji Kliniği'ndeki bir ameliyatını izlemeye davet edilir. Bu ameliyatın ardından Londra'ya geçer. Kongrenin açılışına katıldıktan sonra kongre bürosunda ilan edilen listeden seçtiği ameliyatları izlemek için bir hayli koşuşturur. Londra'da üriner sistem şirürjisine karşı büyük bir sempati ve hürmetin yerleşmiş olduğunu görmek hoşuna gider. Sık sık ismini duyduğu Millin ameliyesinin Paris ve Londra'da hemen her prostat hipertrofiye uygulanmakta olduğunu, bizzat Millin'in iki vaka uygulamasına da katılarak görür. Gezdiği Saint Louis, Neker, Cochin, Lariboisier üroloji kliniklerinin hepsinde şefler tatilde olmasına rağmen baş asistanların üriner sistemle ilgili en büyük ameliyatları biraz yavaş ve tereddütlü olsa da mükemmelen yaptıklarına şahit olduğunu söyleyerek izlenimlerini sonlandırır¹⁹.

Bunların yanı sıra Türk ürolojisinin adını bütün dünyaya duyurmak üzere bir araya gelip 23 Ocak 1933'te Türk Üroloji Cemiyeti'ni kuran 14 kurucu üye sıfatlı ürologdan biridir²⁰.

Tarihçe

Türk ürolojisinin temeli 1909 yılında atılmıştır. Fakat asıl benliğine 1923 yılından sonra, yani Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren kavuşmuştur. Genç Türk ürolojisi 1933 yılında bir cemiyet halinde bir araya gelmek ve bir varlık olduğunu belirtmek için kurulmuştur. Bilindiği gibi ürolojik konular uzun zaman cerrahi branşların içinde değerlendirilmiştir. Fakat ürolojinin kendine has bazı özellikleri ve farklı cerrahisi, hızla ayrı bir uzmanlık dalı olarak kabul ettirilmiş, İstanbul Tıp Fakültesi'nde ve Gülhane Askeri Tıp Akademisi'nde birer üroloji kürsüsü, daha sonra da Vakıf Güreba Hastanesi ve diğer devlet hastanelerinde birer üroloji kliniği kurulmuştur.

Üroloji adının yayılması için canla başla çalışan ürologlar bir araya gelip bir dernek kurulmasını, bir yayın organı çıkarmayı ve Türk ürolojisinin adını bütün dünyaya duyurmayı arzuluyorlardı. Bu cümleden olmak üzere 3512 sayılı cemiyetler kanunu A maddesine dayanarak 23 Ocak 1933 yılında İstanbul'da bulunan 14 ürolog bir araya gelerek TÜRK ÜROLOJİ CEMİYETİ'ni kurmuştur. Cemiyetin kurucu üyeleri alfabetik sırayla:

Ali Eşref Gürsel, Bahattin Lütfi Varnalı, Besim Eneren, Behçet Sabit Erduran, Fevzi Taner, Fuat Hamid Bayer, Fuat Kamil Beksan, Hakkı Rüştü Hasip, İhsan Arif Derman, Mehmet Ali Oma, [Saim Ahmet Erkun](#), Suphi Şenses, Veli Canidıs'dır. Bu 14 kurucu üye ilk yönetim kurulunu seçmiştir.

1939 yılında derneğin tüzüğü'nün bazı maddeleri değiştirilmiştir. Üye sayısı 30'a ulaşmıştır. İlk yönetimi kurulu; Başkan Behçet Sabit Erduran, 2. Başkan Fuat Kamil Beksan, Genel Sekreter Ali Eşref Gürsel, Sayman Bahattin Lütfi Varnalı, Oturum Sekreteri Fuat Hamid Bayer'den oluşmuştur.

¹⁹ A.g.e. s.187-191.

²⁰ <http://www.uroturk.org.tr/menu/5/tarihce> (Erişim tarihi: 15.11.2017)

Türk ürologi cemiyeti nizamnamesi

İstanbul

3512 numaralı Cemiyetler Kanununun muvakkat maddesinin (A) fıkrası mucibince 1933 tarihinde teşekkül eden ve tasdik edilmiş olan «Türk Ürologi» cemiyetinin ana nizamnamesi 21/6/1939 tarihli umumî heyet toplantısında aşağıdaki şekilde tâdil edilmiştir.

Madde 1 — Merkezi İstanbulda olmak üzere «Türk Ürologi» cemiyeti teşkil edilmiştir.

Madde 2 — Cemiyetin mevzuu tamamen ilmî ve fennî mahiyette olmak üzere Ürologiye ait bütün mesail (teşrih, fizyoloji, kimya, tıp, cerrahî, radyoloji) ile müteveggil ve alâkadar olmaktadır.

Madde 3 — Cemiyetin müessis âzaları:

Adı ve Soyadı	Meslegi	İkametgâhı
Pfr. Dr. Behcet Sabit Erduran	Üroloğ	Taksim Ceylân apartmanı No. 4
» » Fuat Kâmil Beksan	»	Taksim Şark apartmanı No. 1
Dr. İhsan Arif Derman	»	Yeşilköy İstasyon caddesi No. 23
» Ali Eşref Gürsel	»	Cağaloğlu Osman Şerafeddin Bey apartmanı No. 5
» Saim Ahmed Erkun	»	Beyoğlu İstiklâl caddesi No. 81/1
» Fuat Hâmit Bayer	»	Manisa memleket hastanesi Üroloğu.
» Subhi Şenses	»	Beyoğlu İstiklâl caddesi Parmakkapı tramvay durağı karşısında.

Türk Üroloji Cemiyeti Nizamnamesi s.1.²¹

Cemiyet üçüncü yılını doldurduğu 1936 senesinde Türk üroloji sahasında yapılan işleri ve üretilen eserleri bütün dünyaya tanıtmak adına Türk Üroloji Dergisi'ni

²¹ "Türk Üroloji Cemiyeti Nizamnamesi", *Türk Üroloji Dergisi*, 3/12, (Kasım, 1939), s.526.

çıkarmaya başlar²². İngilizce, Fransızca ve Almanca bilen Saim Erkun, üç ayda bir çıkarılan derginin içeriğine telif ve tercüme pek çok makaleyle muazzam katkıda bulunmuştur. Bu dergi günümüzde Web of Science'ta taranan Türkiye kaynaklı dergiler arasında bulunmaktadır²³.

Ana Sayfa | English | ISSN 2149-3235 | E-ISSN 2149-3057

TURKISH ASSOCIATION OF UROLOGY
ESTANBUL • 1958

TURKISH JOURNAL OF UROLOGY

Cilt: 43 • Sayı: 4 • Aralık 2017

Amaç Kapsam | Yayın Kurulu | Yazım Kuralları | Telif Hakkı | İletişim

Makale Gönderimi ve Değerlendirme

Türk J Urology'nin ENDNOTE Stilini indirmek için tıklayınız

Hızlı Arama

Anahtar Kelime

Yazarlar

Tümü

Detaylı Arama

Ara

Anket

Yeni web sayfamızı nasıl buldunuz?

Son Sayı | Erken Baskı

Diğer Sayılar : < Geri | İleri >

- ▶ Editörden
- ▶ Davetli Derleme
- ▶ Özgün Araştırma
- ▶ Kısa Rapor
- ▶ Olgu Sunumu

Saim Erkun'un ülkedeki kurumsal oluşumuna katkıda bulunduğu bir diğer kurum ise 2019 ile birlikte 80. yılını karşılamaya hazırlanan Türk Tıp Tarihi Kurumu'dur²⁴.

Kurumun kökeni, yukarıda sözü edilen Yugoslavya'da, Zagreb'te, 1938'de yapılan Tıp Tarihi Kongresi'ne uzanır. Türkiye'de böyle bir kurumun eksikliğini duyan kongredeki Türk üyeler Süheyl Ünver önderliğinde işe koyulur. O dönemin Uluslararası Tıp Tarihi Derneği (ISHM) Türkiye milli temsilcisi ve tıp tarihi ve deontoloji alanının kurucusu Doç. Dr. A. Süheyl Ünver'in çizdiği, Dünya'yı üç defa devreden yılan simgesi Türk Tıp Tarihi Kurumu'nun rozeti ve mührü olarak kabul edilir. Ünver'in teklifiyle Dr. Feridun Nafiz Uzluk, Dr. Saim Erkun, Dr. Metine Belger, Dr. Ruscuklu Hakkı Üzel, Dr. Fuat Kamil Beksan, Dr. Besim Ömer Akalın, Dr. Akil Muhtar Özden ve Dr. Osman Şevki Uludağ, kurucu üye olarak kabul edilir ve böylece

²² "Türk Üroloji Cemiyetinin Üçüncü Yılı Sonunda İdare Heyeti Başkanı Prof. Dr. Behçet Sabit Erduran Tarafından Okunan Rapor", *Türk Üroloji Dergisi*, 1/1, 1936, s.47.

²³ <http://turkishjournalofurology.com/tr/Anasayfa#> (Erişim tarihi: 15.11.2017)

²⁴ http://www.tttk.org.tr/?page_id=7 (Erişim tarihi: 15.11.2017)

Geçmişten Günümüze Manisa

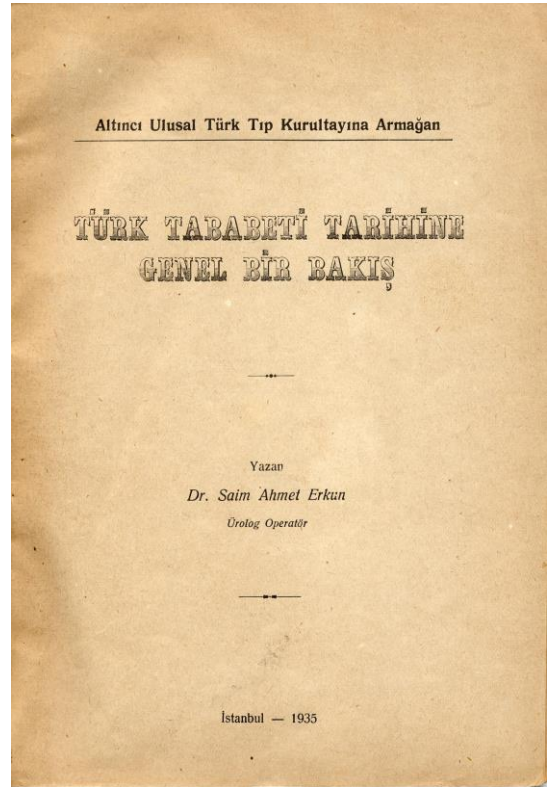
“Türk Komitesi” oluşur. İstanbul’a döndükten sonra Ünver, 5.10.1938 de kurucu üyeleri İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü’nde toplantıya çağırır. Toplantıda uluslararası tıp tarihi kongreleri hakkında bilgi verilir ve XIV. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi’nin Türkiye’de toplanması için bir eğilim olduğu söylenerek, buna şimdiden hazırlanmak için bir Türk Tıp Tarihi Kurumu’nun, önceden Türk Komitesi üyelerinin de düşüncelerine uygun bir şekilde oluşturulması önerilir. Bu öneri, toplantıda bulunanlarca kabul edilir ve derneğin, özellikle Türk tıp tarihi üzerinde incelemeler yapması ve ayrıca yerli üye ve yabancı fahri üye alınması kararlaştırılır. Başkanlığa Dr. Besim Ömer Akalın’ın getirildiği bu toplantıda uluslararası derneğin kurucusu Dr. Tricot-Royer ile o zamanki başkan Prof. Dr. Fomoiu’ya fahri üyelik verilir. Kurum alandaki akademik ve sosyal çalışmaları nedeniyle dünyada ve Türkiye’de en gelişmiş sosyal dernekler arasında yer aldığı gibi 1940’lı yıllardan beri saygınlığını korumakta ve yurtiçinde ve dışında Türk tıbbını tanıtıcı çalışmalarla, Türk tıp tarihinin dünyaya açılan penceresi olmaktadır²⁵.

Yayınları

Saim Erkun kısa ömrüne telif ve tercüme toplam ellinin üzerinde yayın sığdırmayı başarmış bir bilim insanıdır. Yayınları, biri üroloji diğeri tıp tarihi olmak üzere iki başlık altında değerlendirilebilir.

Tıp tarihi üzerine en önemli çalışması *Türk Tababeti Tarihine Genel Bir Bakış* adlı eserdir. Eser bir özeleştiri ile başlar: “Memleketimizde milli tarih tetkikleri eski zamanlardan beri ihmal edilmiştir. Her millet tarih devirlerindeki asırları ayrı ayrı tahlil ve tetkik eder. Tarihten önceki ve tarih fecrindeki vaziyetlerini ve yaşayışlarını tesbite çalışırken; memleketimizde en yakın zamanların bile ilmi bir şekilde tedvin edilmiş tarihi yoktur.”²⁶

Saim Erkun, ülkede henüz tıp tarihine dair etraflı incelemeler yahut bu incelemeleri kolaylaştıracak bibliyografyalar bulunmadığı için bu çalışmasını “ummanda inci aramak” olarak nitelendirmiştir²⁷. “Kendi tarihimizi kendimiz tetkik etmediğimiz müddetçe başkalarının bizim için söylediklerini dinlemeye mecburuz”²⁸ düşüncesiyle hareket ederek vücuda getirdiği bu eserinde Saim Erkun, Türk tıbbının Orta Asya’dan başlayıp Cumhuriyet’e uzanan

²⁵ Ayşegül Demirhan Erdemir, “Türk Tıp Tarihinin Dünyaya Açılan Penceresi: Türk Tıp Tarihi Kurumu”, <https://www.medimagazin.com.tr/authors/aysegul-d-erdemir/tr-turk-tip-tarihinin-dunyaya-acilan-penceresi-turk-tip-tarihi-kurumu-72-25-753.html> (Erişim Tarihi:15.11.2017)

²⁶ Saim Ahmet Erkun, *Türk Tababeti Tarihine Genel Bir Bakış*, İstanbul, 1935, s.1.

²⁷ Erkun, a.g.e., s.2.

²⁸ Erkun, a.g.e., s.5.

gelişim sürecini değerlendirmiştir. Eserin bibliyografyasının Türkçe, Arapça, Acemce, Fransızca, Almanca ve İngilizce eserler olarak tasnifi bile çalışmadaki emeği ve çok yönlü bakış açısını yansıtır niteliktedir²⁹. Ancak başta Batılı olmak üzere yabancı kaynaklara bu denli hâkim olmasına karşın herhangi bir mevzu üzerinde etüt yapılırken ecnebi literatüre verilen önem kadar yerli mesaiye de kıymet verilmesi gerektiğini savunmuştur³⁰.

Ancak bu eserdeki bir ifadesi nedeniyle bir diğer Türk tıp tarihi araştırmacısı Osman Şevki Uludağ ile aralarında bir tartışma yaşanmıştır. *Beş Buçuk Asırlık Türk Tababeti Tarihi* adlı eserin sahibi Osman Şevki, Saim Erkun'un kendisi için kullandığı "bu yokluk ve yolsuzluk içinde ilk olarak bir amatör zevkiyle Osmanlı tababeti tarihiyle meşgul olan Dr. Osman Şevki"dir³¹ ifadesindeki "amatör"e alınarak eleştiri dozu yüksek bir tanıtım yazısı kaleme alır. Ancak eleştirilerine başlamadan evvel eserin hakkını teslim eder: "Kitap (*Türk Tababeti Tarihine Genel Bir Bakış*) şimdiye kadar çıkan ve yalnız ulusal tıbbımızdan bahseden biricik eserdir ve şimdiye kadar ulusal tıp tarihine ait yazı yazarların hiç birisi yazı çerçevesini Dr. Saim Ahmet Erkun kadar geniş tutmamıştır. Çok okunarak, her neşrolunan yazının üstünde çok durularak yazılan bu kitabından dolayı sayın arkadaşımızı kutlarım."³²

Ardından Osman Şevki, Türk tababetinin Osmanlılar devrine ait tarihle nikahlı olduğunu ve uzmanlık alanı bu dönem olduğu için eleştirilerinin de Osmanlılar devriyle ilgili kısımla sınırlı olacağını belirterek eleştirilerini sıralar. Eleştirilerinde ön plana çıkardığı husus, eski ve yanlış bilgi kullanımınıdır. Kendi ifadesiyle bilgisinin kıt olduğu zamanlarda kendisinin de dile getirdiği ancak sonraki dönemlerde doğrusunu tekrar kaleme aldığı bazı bilgilerin, Saim Erkun tarafından eski ve yanlış halleriyle kullanıldığını örneklerle belirtir³³.

Bu yazı üzerine Saim Erkun cevabi bir yazı yayımlar. Önce amatör ifadesine açıklık getirir: "Ben amatörlüğü öz veren çalışmalara karşılık olarak tanır ve kullanırım. Kaldı ki, ben bu kelimeyi de o fedakar mesailerinin ilk eseri hakkında kullanırken kendimce iyi bulunmuş ve yerine konmuş bir tabir saymıştım. Ve saymaktayım... Onun için bu amatör tabirimi mazur görsünler demeyeceğim. Lütfen kabul etsinler ve dünyanın çeşit çeşit işlerinde kalem oynatan sayısız profesyoneller karşısında benim kendilerine saygı ve sevgi ile değer vermeye çalışan bu tabirimi küçük görmesinler. Nitekim kendileri yazılarında bana tıp tarihimizin son amatörü demek lütf ve kadirşinaslığında bulunuyorlar ve ben, böyle bir hitapta buldukları için kendilerine içten teşekkür ediyorum."³⁴

Ardından Osman Şevki'nin eski ve yanlış bilgi kullanımı eleştirisine de şöyle cevap verir: "Yine buyurdıkları gibi kendilerinden aldığım veya kendilerinin neşriyatını aynen nakledenlerden iktibas ettiğim kısımlarda maalesef hatalı yerler olduğunu ben de anlamış bulunuyorum... Bu suretle kendileri de bu hataların hüsnü niyetimden ve kendimden önce bu sahada yazılmış yazılara özel bir değer vermemden ileri gelmiş olduğunu tasdik buyururlar zannederim. Evet demek, binnefis Bay Osman Şevki'nin yazdığı eserin içindeki her şeye de kıymet vermemeli ve onları diğerlerinde yaptığım gibi ana mehazlerden incelemeliymişim. Bu benim için büyük bir ders olmuştur. Zaten ciltler içinde yıllarca uğraşarak çıkardığım bu 84 sahifelik kitapçık için çok emek

²⁹ Erkun, a.g.e., s.81-86.

³⁰ "1inci İlmî Toplantı 12/1/1939", *Türk Üroloji Dergisi*, 3/12, (Kasım, 1939), s.510.

³¹ Erkun, a.g.e., s.1.

³² Osman Şevki Uludağ, "Yeni Bir Tıp Tarihi Kitabı", *Dirim*, 10/12 (Birincikanun 1935), s.359.

³³ Uludağ, a.g.e., s.360-362.

³⁴ Saim Ahmet Erkun, *Türk Tababeti Tarihine Genel Bir Bakış Münasebetile*, Kader Basımevi, İstanbul, 1936, s.3-4.

Geçmişten Günümüze Manisa

verdim. Bu emeği biraz daha artırır veya uzatırsam sanırım bu mesele kendiliğinden halledilmiş olacaktır.”³⁵

Bu denli sert bir karşılığın ardından yazısını birlik ve beraberlik mesajıyla sonlandırmasından mıdır bilinmez bu tartışma literatürde daha fazla sürmeden sonlanmıştı.

Saim Erkun’un tıp tarihi araştırmalarında İbn-i Sina’nın ise ayrı bir yeri vardır. Her meslektaşının özellikle *el-Kanun fi’t-Tıb* adlı eserin kendi uzmanlık alanıyla ilgili kısımlarını her bakımdan okuyup incelemesi gerektiğini savunur³⁶. Bunu savunmakla kalmaz bizzat kendi sahasına giren kısımları okuyup İbn-i Sina’nın sahayla ilgili görüş ve buluşlarının sadece geçmiş değil modern dönem için de etkili ve geçerli olduğunu vurgular³⁷. Kendisinden önceki fikirleri basmakalıp biçimde almayı yeni ve güzel bir tasnife tutup ilaveten yeni buluşlarla süslediğini belirttiği İbn-i Sina’yı Türk milleti ve Türk tarihinin parlak incilerinden biri olarak nitelendirmiştir³⁸.

Bir diğer önemli çalışması *Prostat Dahamesi*(büyümesi)’dir. 1933 yılında üçyüz sayfayı aşan bir monografi olarak çalışmasını ortaya koyan Erkun, 1938 yılında da monografi metninde bilahare neşredeceğini bildirdiği tarihçe ve anket kısmını yayımlar³⁹. 1938 tarihli çalışmasının ilk otuz sayfasında prostat büyümesi konusunda Yunan hekim Herophilus’tan yirminci yüzyıla dek gelişmeleri ve geçmişteki yorumlanma biçimlerini ortaya koymuştur. Memleketimize ait notlar ve istatistikler başlıklı ikinci kısımda ise;

- İlk prostatektomiye ne vakit yaptınız?
- Bu ameliye için kaç seans ve hangi tarikle müdahaleyi tercih ediyorsunuz?
- Tesadüf ettiğiniz ihtilât ve neveleri, şahsi mütalaalarınız, anestezi.
- Ne kadar vaka üzerinde yüzde kaç vefiyat buldunuz? Vefiyat sebepleri?
- 1929 senesinde veya herhangi muayyen bir sene zarfında servisin yatak adedine nazaran kabul edilen mecmu hasta adedi?

³⁵ A.g.e., s.5-6.

³⁶ Saim Ahmet Erkun, *Türk Tababeti Tarihine Genel Bir Bakış*, İstanbul, 1935, s.63.

³⁷ Saim Ahmet Erkun, “Tabip ve Filozof İbni Sinanın Uroloji Sahasındaki Buluşlarından Sondalar ve İceni Kistostomi”, *Türk Üroloji Dergisi*, 2/2-3, (Mayıs-Ağustos, 1936-1937), s.273.

³⁸ Saim Ahmet Erkun, “İbni Sinanın Dünya Hekimliğinde Yaptığı Yenilikler”, *Poliklinik*, 5/49, (Temmuz 1937), s.8-10.

³⁹ Saim Ahmet Erkun, *Prostat Dahamesi Tarihçe ve Anket*, Kader Basımevi, İstanbul, 1938, s.3.

- Aynı sene zarfında müracaat eden prostat dahamesi vaka adedi ve bunlara tatbik edilen tedavi şekli ile alınan neticeler.⁴⁰

Seneler	Prostat dahameli hastaların			Ameliyat edilenler	Şifa	Vefat	Sebebi	Ameliyat edilmeyen	Salâh bulan	Vefat	sebebi
	Müracaat adedi	Polikliniğe devam eden	Seririyata kabul edilenler								
1927	30	20	10	4	3	1	Üremi	6	5	1	Üremi
1928	37	25	12	5	5	–	–	7	5	2	Üremi
1929	54	30	24	16	14	2	Üremi	8	5	3	Üremi
1930	44	30	14	3	3	–	–	11	8	3	Üremi
1931	49	22	27	12	5	7	Üremi	15	9	6	Üremi
1932	70	51	19	2	1	1	Üremi	17	13	4	Üremi
Yekün	284	178	106	42	31	11	=	64	45	19	=

6 seneliktir.

1927-1932 dönemine ait prostat vakalarının çizelgesi

başlıkları altında düzenlediği ankete, Prof. General Cemil, Prof. Orhan Abdi Kurtaran, Prof. Kerim Sebati, Ahmed Nureddin, Kamburoğlu Aleksandr, Necmeddin Arif, General Dr. Hazım, Prof. Behcet Sabit Erduran, Prof. Fuad Kamil, Dr. Feridun Şevket, Dr. Lutfi Orhan, Dr. Ali Eşref Gürsel ve Dr. İhsan Arif katılmıştır. Ayrıca çalışmanın son sayfasında 1927-1932 dönemine ait prostat vakalarının çizelgesini vermiştir⁴¹.

Manisa ile Bağı

Saim Erkun bazı çalışmalarında Manisa'dan da bahsetmiştir. 1938'de Yugoslavya'daki kongre tebliği de bu çalışmalardan biridir. Daha sonra *Türk Üroloji Dergisi*'nde makale olarak da yayımladığı tebliğde Manisa adı şu şekilde geçmektedir: "Fırsat buldukça ihtisasım olan ürolojiyi alakadar eden tarihi vesikaları tetkik etmeyi severim. Bunun için maruzatım mahdut bir sahaya inhisar edecektir. İstanbul, Ankara ve Manisa kütüphanelerinin bir kısmında Türkçe, Arapça ve Farsça literatürde nazar-ı dikkatimi celbeden ürolojiye dair olan bazı hususiyetleri tıp tarihi bakımından enteresan telakki ettiğim için bunları not halinde muhterem heyetinizin nazar-ı tetkikine arz etmeyi muvafık buldum."⁴²

Yine *Türk Tababeti Tarihine Genel Bir Bakış* adlı eserinin Cumhuriyet dönemindeki tıbbi gelişmeleri anlattığı son kısmında Manisa izlenimlerine yer verir: "Geçen sene doğum yerim olan Manisa ve köylerinde bir gezi yaptığım zaman gördüğüm iki devrimin iyilik ve kötülüklerini şu iki satırda hülasa edebilirim. Sıtma mücadelesi yapılmazdan evvel sokaklarında, benizleri sarı, karınları şiş iki veya üç çocuk görülen ve sönmeye, dağılmaya mahkum bulunan sıtmalı köylerde bugün öteye beriye koşuşan sıhhatli çocukların çoğaldığı pek bariz bir surette göze çarpmaktadır.

⁴⁰ A.g.e., s.31.

⁴¹ A.g.e., s.64.

⁴² Saim Ahmet Erkun, "Üroloji Tarihine Dair Bibliyografik Araştırmalar", *Türk Üroloji Dergisi*, 3/12, (Kasım, 1939), s.494.

Geçmişten Günümüze Manisa

Köylülerin yaşlılarına mücadeleden ne fayda gördükleri sorulduğu vakit, eskiden köyümüzde çocukların çoğu yaşamazdı ve bu kadar çocuk yoktu. Mücadele başlayalıdan beri çocuklar çoğaldı diyorlar.”⁴³

Ölümü

Kasım 1949’da Amerika’da Atlantic City’de toplanan International Congress of College of Surgeons’ta Türkiye’yi temsilen bulunan Saim Erkun, 8 Kasım’da gerçekleştirdiği sunumun ardından 10 Kasım 1949 tarihinde bir kalp rahatsızlığı neticesinde vefat etmiştir. Ölüm haberi New York Başkonsolosluğu tarafından bildirilen Saim Erkun’un naaşı hemşehrısı -Manisa Salihli belediye başkanlığı da yapacak- Mustafa Kilimci’nin de katkılarıyla Devlet Denizyolları idaresine bağlı Yozgat adlı gemiyle İstanbul’a getirilmiş ve 6 Şubat 1950’de İstanbul Üniversitesi çatısı altında düzenlenen törenle son yolculuğuna uğurlanmıştır ⁴⁴. Saygıyla anıldığı bir diğer kurum ise kurucu üyelerinden olduğu Türk Tıp Tarihi Kurumu’dur⁴⁵.

Saim Erkun’un vefatının ardında yazılan ve söylenenler ise ünlü tıp tarihçisi, hekim ve sanatkar Ord. Prof. A. Süheyl Ünver’in «Diploma almakla hekim olunmaz, hakiki hekime diploması ancak mezarı başında verilir»⁴⁶ sözüne örnek olacak niteliktedir.

Dönem basınında da birbiri ardına kendisi hakkında yazılar kaleme alınmıştır. Saim Erkun’un hocası ünlü ürolog Prof. Dr. Sabit Behçet Erduran, tabutu başındayken Türk hekimliğinin ve milletinin güzel ahlak ve faziletinin uluslararası alanda temsilcisi olduğuna inandığı öğrencisi için “sana çok yazık oldu Saim Erkun, bize de sevgili muhitine de büyük ve acıklı bir ziyan” diyerek bir yandan yaşadığı gururu diğer yandan üzüntüyü dile getirmiştir⁴⁷. Ayrıca ilim Çin’de olsa da talepten vazgeçmeyen öğrencisinin, Türk tıp tarihi üzerine yaptığı çalışmaların önemini vurgulayarak Türk üroloji tarihini aydınlatan milli şaheser niteliğinde eserler bıraktığını belirtmiştir⁴⁸.

Bir başka yazıda ise arkadaşları ve talebeleri arasında büyük sevgi uyandıran hoş sohbet kişiliği ve vefatının Türk tıbbi ve hekimliği için büyük kayıp olduğu farklı vurgulanmıştır⁴⁹.

Saim Erkun’un kaybı üzerine yazı kaleme alan bir diğer isim ise Mazhar Osman’dır. Türk tıp tarihinin önde gelen isimlerinden olan Mazhar Osman, kendisinin bir okuru ve meslektaşısı olarak duyduğu üzüntüyü şu sözlerle dile getirmiştir: “Üroloji şubesinin en feyizli, en çok ümit bağladığımız dalı birdenbire kırıldı. Bu genç doçentin sık sık neşriyatına şahit oluyorduk, monografilerini okuyorduk. Amerika’ya bir kongreye gitmişti. Oraya ne ümitlerle seyahate katlanmıştı. Bir otel odasında telefon başında ölü bulundu. Feleğin bu acı cilvesine ne denir, yalnız merhum Safa’nın dediklerini tekrardan başka:

Kılarken ilmîni tezyid-i ikmâl
Ederken pürheves takib-i âmâl
Düşer hâke beşer mensi ve pâmâl
Hayat insana karşı bîvefâdır

⁴³ Saim Ahmet Erkun, *Türk Tababeti Tarihine Genel Bir Bakış*, İstanbul, 1935, s.73.

⁴⁴ Şehsuvaroğlu, a.g.m., s.75. ve kişisel dosyasındaki konsolosluk belgesi.

⁴⁵ “Türk Tıp Tarihi Kurumunun Toplantısı”, *Akşam*, 10 Aralık 1949, s.4.

⁴⁶ Kızıldağlı, a.g.e., s.17.

⁴⁷ Behçet Sabit Erduran, “Doç. Dr. Saim Erkun’un Tabutu Başında”, *İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 13/1 (1950), s.77.

⁴⁸ Behçet Sabit Erduran, “Yolda Bir Yolcu: Doçent Dr. Saim Erkun”, *Tıbbiyeli*, 3/49, (19 Aralık 1949), s.2.

⁴⁹ Nihat Benlioğlu, “Acı ve Vakitsiz Bir Kayıp: Doç.Dr. Saim Erkun’u Kaybettik”, *İstanbul Klinik Dersleri*, 2/8 (1949), s.58.

Niçin insan hayata müptelâdır?"⁵⁰

Sonuç

Bu yaşam öyküsünün ardından rahatlıkla söylenebilir ki, yaşadığı coğrafyanın içinde bulunduğu zor zamanlarda bile, her daim -ki buna şahsi esaret dönemi de dahil- bilgi ve birikimini arttırmaktan vazgeçmeyen Saim Erkun, kısa ömrüne pek çok kalıcı iş ve eser sığdırmış ve bu suretle Türk tıp tarihinde silinmez izler bırakmış önemli bir şahsiyettir.

Yayınlarına bakıldığında belirgin bir biçimde öne çıkan üroloji sahası ve tıp tarihi başlıklı iki ana tema, bir yandan uzmanlık sahasında güncel olanı takip edip geliştiren, diğer yandan tıp tarihinin önemini kavrayıp genç nesillere de kavratmaya çalışan bir anlayışı yansıtmaktadır. Saim Erkun'un katıldığı hemen her uluslararası etkinlik sırasında o civardaki üroloji kliniklerini ziyaret etmesi, söz konusu organizasyonları sahasında güncel olanı yerinde tetkik ve takip vesilesi olarak kullandığını göstermektedir. Öte yandan özellikle *Prostat Dahamesi* çalışmasına ilave ettiği anket kısmı ise, bir tıp tarihçisi olarak geleceğin müstakbel tıp tarihçilerine 1930larda ürologların karşılaştığı vakalar ve tedavi yöntemlerinden haberdar olma fırsatı sunması yönüyle son derece değerlidir.

"Kendi tarihimizi kendimiz tetkik etmediğimiz müddetçe başkalarının bizim için söylediklerini dinlemeye mecburuz" yahut her meslektaşının özellikle *el-Kanun fi't-Tıb* adlı eserin kendi uzmanlık alanıyla ilgili kısımlarını her bakımdan okuyup incelemesi gerektiği yönündeki düşüncelerini söylem boyutunda bırakmamış ve her söylediğinin gereğini bizzat yerine getirmiştir. Böylelikle yalnız problemleri, eksiklikleri teorik düzeyde ortaya koyan değil, çözüme dair düşüncelerini pratikte bizzat uygulamaya geçiren örnek bir bilim insanı portresi çizmiştir.

Bilhassa Batı dillerine ve yabancı kaynaklara hâkim olmasına karşın herhangi bir mevzu üzerinde etüt yapılırken ecnebi literatüre verilen önem kadar yerli mesaiye de kıymet verilmesi gerektiğini savunması ise, akademik kaynakları kalıplaşmış bir Batı hayranlığı ile değil kendi kültür varlığını geliştirme aracı olarak ele aldığıнын göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Kurucu üyeleri arasında yer aldığı Türk Tıp Tarihi Kurumu ve Türk Üroloji Cemiyeti, Türk tıbbının ve Türk ürolojisinin uluslararası alanda tanınmasında etkili olmuş kurumlardan olup halen de bu işlevlerini başarıyla sürdürmektedirler. Yine Türk üroloji sahasında yapılan işleri ve üretilen eserleri bütün dünyaya tanıtmak adına çıkarılmasında aktif rol oynadığı Türk Üroloji Dergisi, sadece o dönemde değil bugün Web of Science'ta taranan Türkiye kaynaklı dergiler arasında bulunmak suretiyle günümüzde de ülkenin bilimsel birikimine katkı sağlamaya devam etmektedir.

Manisalı kimliğiyle ilgili olarak yazılarındaki ifadelerinden hareketle denebilir ki; yurt dışında ülkesini ve uzmanlık alanını temsilen gerçekleştirdiği pek çok seyahatin yanı sıra yurt içinde de Diyarbakır, Adana ve İstanbul gibi pek çok şehri görevi gereği gezmek durumunda kalan Saim Erkun, doğum yeri ve aynı zamanda ilk ve orta öğrenim gördüğü Manisa şehri ile olan bağıını daima korumuş ve gerçekleştirdiği ziyaretlerle fiilen sürdürmüştür.

⁵⁰ Mazhar Osman Uzman, "Ölenler: Saim Erkun", *İstanbul Seririyatı*, XXXI/11, (Kasım 1949), s.68.

Geçmişten Günümüze Manisa

EK-1: Saim Erkun'un Eserleri (Kronolojik Sırayla)⁵¹

1. Kilye Fonksiyonunda Su Tecrübesi (tercüme)
İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası 13:181-186 Eski Seri 1931
2. Dahili Verit Ürografi Hakkında Umumi Bilgiler
İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası 14:295-309 Eski Seri 1932
3. Prostat Dahamesi ve Anket
İhtisas Tezi 1933
Monografi 64s. İstanbul 1933
4. Klinikte Ürografi
Kitap 47s. 1934
5. Memleketimizde Prostat Dahamesi ve Etiyolojisindeki Tenasüli İfratın Rolü
5.Milletlerarası Tıp Tarihi Kongresi 1933
Tıp Dünyası 7:2605-2607, 2639-2641 1934
Türk Üroloji Dergisi 1:130-135 1936
6. Çocuklarda İdrar Yolları Taşları ve Patolojik Fizyolojileri
Monografi 69s. Marifet Matbaası 1935
7. Türk Tababeti Tarihine Genel Bir Bakış
Monografi 86s. İstanbul 1935
Tıp Dünyası 8:3002-3005, 3028-3029 1935
8. Türk Tababeti Tarihine Genel Bir Bakış Münasebetile
Monografi 7s. Kader Basımevi İstanbul 1936
9. Kilyenin Tecrübî Cerrahisi (tercüme)
Türk Üroloji Dergisi 1:31-39 1936
10. Zamanımızda Prostat Mevzuu
Türk Üroloji Dergisi 1:82-95 1936
11. Bir Böbrek Anomalisi Vakası
Türk Üroloji Dergisi 1:135-140 1936
12. Gonorenin Teşhisi
Türk Üroloji Dergisi 1:51-55, 142-150 1936
13. Harnwege-steine bei kindern und krankhafte entstehungen
6.Milletlerarası Tıp Tarihi Kongresi 1936
Türk Üroloji Dergisi 1-2:196-205 1936-1937
14. Prostat Dahamesi
Kitap 300s. İstanbul 1936
15. Travmaî İhlil Darlıklarında Urethro-Cystographie'nin ve Diğer Teşhis Vasıtalarının Suret-i Tatbikindeki Ehemmiyetini Gösteren Bir Vaka
Türk Üroloji Dergisi 1-2:206-207 1936-1937
16. Tabip ve Filozof İbn-i Sina'nın Üroloji Sahasındaki Buluşlarından Sondalar ve İcani Kistostomi
Türk Üroloji Dergisi 2:269-274 1936-37
17. Bir Plastik Ameliyat Yardımı ile Erkekteki Empotansın İzalesi (tercüme)
Türk Üroloji Dergisi 2:327-340 1936-37
18. Konservatif Tedavi ile İyi Neticeler Alınan Bevil Cihazı Tüberkülozu

⁵¹ Vural Solok, *Türk Üroloji ve Nefroloji Bibliografyası*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1969, s.73-76. Gerek Vural Solok'un bu çalışmasında gerek Saim Erkun üzerine yapılmış sınırlı sayıda diğer çalışmalarda Saim Erkun'un yayın listesinde dergi adları kısaltmalarla verildiği için bir belirsizlik vardı. Bu listede ise tüm dergiler kontrol edilip kısaltma olarak değil açık adlarıyla belirtildi ve listede eksik olan bir iki çalışma eklendi.

19. Türk Üroloji Dergisi 2:344-349 1936-37
İbn-i Sina'nın Dünya Hekimliğinde Yaptığı Yenilikler
Poliklinik 5:4-10 1937
20. Viyana ve Berlin Hastanelerinde Gördüklerim
Tıp Dünyası 10:3392-3394 1937
21. Prostatla Husye Arasında Mevcut Olan Sıkı Münasebetler ve Bunun Prostat
Dahamesi Üzerine Tatbiki (tercüme)
Poliklinik 5:289-299, 321-328 1938 (M.F. Dölek ile)
22. Menşei Bevli Hematüriler
Tıp Dünyası 11:3808-3809 1938
23. Klinikte Ürografi
Monografi T.A.Ş. Matbaası 1938
24. Üroloji Tarihine Dair Bibliografik Araştırmalar
11. Tıp Tarihi Kongresi Belgrad 1938
Türk Üroloji Dergisi 3:494-500 1939
25. Cerrahî Müşahedeler
7. Milletlerarası Tıp Tarihi Kongresi 1938
Monografi 52s. Hüsnütabiat Matbaası İstanbul 1938
26. Mesaneyi Perfore Eden Bir Parametrit Vakası
Türk Tıp Cemiyeti Mecmuası 4:323-325 1938
27. Unku Mesane Patolojisi Üzerine
Türk Tıp Cemiyeti Mecmuası 4:68-70 1938
28. Teşhis Edilmeyen Bir Halip Taşı Vakası
Türk Tıp Cemiyeti Mecmuası 4:321-323 1938
Türk Üroloji Dergisi 2-3:439-443 1937-38
29. On Sene Zarfında Prostat Dahamesinde Tatbik Edilen Dahilî İfraz
Tedavisinden Alınan Neticeler (tercüme)
Poliklinik 6:249-253, 272-275 1939 (M.F. Dölek ile)
30. Böbreğin Habis Uurları
Poliklinik 8:143-153 1940
31. Üropoetik Sistemin Tüberkülozu
Poliklinik 8:256-260, 284-290, 323-329, 354-360 1941
32. Erkeklerde Telkih Kabiliyeti
Türk Jinekoloji Arşivi No:27-28 1941
33. Vasoponksiyon veya Vasostominin ve Vesikülografinin Teşhis ve Tedavideki
Rolü
Türk Tıp Cemiyeti Mecmuası 7:158-161 1941
34. Ürolojik Endikasyonlarla Gebeliğin Giderilmesi
Türk Jinekoloji Arşivi No:37-38 1943
35. Bir Scrotum Gangreni Vakası
Türk Tıp Cemiyeti Mecmuası 10:149-151 1944
36. Üretero-lithotomi Müdahalesi ile Bulunamayan Büyücek Bir Üreter Taşının
Sonradan Tabii Yoldan Düşmesinde, Kateterizmin Önemli Yardımı
İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası 7-8:4190-4198 1944-45
37. Testiste Amiloide Benzer Tümör
Türk Tıp Cemiyeti Mecmuası 11:392-393 1945
38. Önemi Sebeyle Üretrada Taş
Türk Tıp Cemiyeti Mecmuası 11:393-394 1945
39. Oto-hemoterapiye Cevap Veren Sistit Hemorajik Vakası

Geçmişten Günümüze Manisa

40. Türk Tıp Cemiyeti Mecmuası 11:394-395 1945
İhtiyarlıkta Üriner Sistem Hastalıkları
Monografi 23s. Cumhuriyet Matbaası İstanbul 1947
41. Rezidiv Mesane Taşı
Türk Tıp Cemiyeti Mecmuası 13:250-251 1947
42. Coffey Ameliyatı
Türk Tıp Cemiyeti Mecmuası 13:285-295 1947
43. Tek Taraflı Böbrek Fonksiyon Yokluğu
Türk Tıp Cemiyeti Mecmuası 13:328-332 1947
44. Böbrek Tümörü Vakaları
Türk Tıp Cemiyeti Mecmuası 13:433-441 1947
45. Rein Pelvien'de Şirürjikal Müdahale
Türkiye Tıp Encümeni Arşivi 1-2:43-50 1947
46. Nephritis Hemorragica
Türkiye Tıp Encümeni Arşivi 1-2:52-55 1947
47. Uretra Prostatica
Türkiye Tıp Encümeni Arşivi 1-2:70-73 1947
48. Mesane Anomalisi
Türkiye Tıp Encümeni Arşivi 1-2:74-78 1947
49. Doçent S. Erkun'un Milletlerarası Üroloji Kongresi Hakkında İntibaları
Şirürji 1:186-191 1948
50. Coffey I ve II Vakaları Üzerinde Mukayeseli Tetkikler ve Sistoskoplara Kromosistoskopi
Monografi 12s. Türkiye Basımevi İstanbul 1948
7. International Üroloji Kongresi İsviçre 1948
51. Endo-uretral Chancre Syphilitique Vakası
Türk Tıp Cemiyeti Mecmuası 14:361-362 1948 (C. Sargın ile)
52. Ürolojide B1 Vitamini
Monografi 14s. İsmail Akgün Matbaası 1948
10. Milletlerarası Tıp Tarihi Kongresi Zaptı 301-312 1950 (M. Çetiner ile)
53. Hususilik Gösteren Böbrek Tüberkülozu Vakaları ve Son Tedavi Metodları
Monografi 47s. İsmail Akgün Matbaası İstanbul 1948
10. Milletlerarası Tıp Tarihi Kongresi Zaptı 325-344 1950
Poliklinik 16:69-84 1948 (N. Güvenç ile)
54. Bir Bilharziasis Vakası ve Tedavisi
10. Milletlerarası Tıp Tarihi Kongresi Zaptı 313-315 1950
Monografi 8s. İsmail Akgün Matbaası İstanbul 1948
Poliklinik 16:141-143 1949 (M. Çetiner ile)
55. Ahi Ahmet B. Kemal-id-din il-mütetabbib (Risalet-ül-kilyeti ve'l-mesane)
Kitap 78s. İsmail Akgün Matbaası İstanbul 1948
56. Varikoselin Empotans ve Sterilite Üzerine Tesiri ve Tedavisi
Monografi 15s. İsmail Akgün Matbaası İstanbul 1948
Poliklinik 16:92-96 1948
10. Milletlerarası Tıp Tarihi Kongresi Zaptı 316-319 1950

EK-2: Saim Erkun'a Ait İlmî ve İctimai Hüviyet Bilgileri⁵²

VAZİFESİ :	
Zati sicil No.sı _____	
Mesleki sicil No.sı _____	
İctimai Hüviyeti	
Adı	Mehmet Saim
Babasının adı	Ahmet Esat
Aile adı	Erkun
Doğduğu yer ve yıl	Manisa -1317
(Nüfus kaydına göre)	
Milliyeti	Türk
Evli midir, evli ise evlendiği tarih	Bekar
Çocuklarının adedi, yaşları, vazife veya evli bulunanların adedi	Yoktur
Şahsına veya ailesine ait emlak ve akarı varmıdır, nerededir?	Yoktur
İşe ve infak ile mükellef olduğu nüfusun adedi ve karabeti	Anneme yardımla mükellefim
İlmî Hüviyeti	
İlk tahsilini nerede yapmıştır?	Manisada
Orta tahsilini hangi mektepte yapmıştır. Bitirmedise hangi sınıfa kadar okumuştur? Şehadetnamesinin tarih ve numarası.	Manisada
Yüksek tahsilini nerede yapmıştır. Bitirmedise hangi sınıfa kadar okumuştur? Şehadetnamesinin tarih ve numarası.	İstanbul Tıp Fakültesinden Dip.No.417/3 8.1.inci Tegrin.927 Tes.No.:C.1535 Sıhhat İ.M.V.S.No.2704 İhtisas No.1424 Ta.3/5/934 (Urologi)
Tahsilini tamamlamak için hangi müesseselere devam etmiştir. Haiz olduğu vesikalar nelerdir?	Gülhane haricice Kl.inginde 1/10/926-1/11/927 Diyarbakır as. H.Hariciye Kl.18/10/927- Tıb.Fak.l.inci hariciye Kl.Fahri asistan (Bir sene) Tıb Fakültesi Bevliye Kl.Asistanve başas 27/12/929-31/7/933 Tıb Fak.Röntgenoloji mües.Kurs 1/4/932 Alman nas.Hariciye muaviniğinde uçduğuk 936:Beynelmîlel Uroloji kongrasına Membr rak iştirak ettikten sonra Viyana,Berlin kl/niklerinde iki ay etüt . 938:Beynelmîlel Kl.inci Tıp Tarihi Kongr iştirakten sonra Yugoslav,peşte,viyana, Paris kiliniklerinde etüt(iki ay)

52 İstanbul Üniversitesi'nde yer alan kişisel dosyasından.

KAYNAKÇA

Saim Erkun'a ait İstanbul Üniversitesi'ndeki Personel Dosyası

- "1inci İlmî Toplantı 12/1/1939", *Türk Üroloji Dergisi*, 3/12, (Kasım, 1939), s.509-512.
- "Türk Tıp Tarihi Kurumunun Toplantısı", *Akşam*, 10 Aralık 1949.
- "Türk Üroloji Cemiyeti Nizamnamesi", *Türk Üroloji Dergisi*, 3/12, (Kasım, 1939), s.526-530.
- "Türk Üroloji Cemiyetinin Üçüncü Yılı Sonunda İdare Heyeti Başkanı Prof. Dr. Behçet Sabit Erduran Tarafından Okunan Rapor", *Türk Üroloji Dergisi*, 1/1, 1936, s.47-50.
- Akkılıç, Muzaffer - Solok, Vural, "Cumhuriyetin 50. Yılında Üroloji Kliniği ve Türk Ürolojisinin Geçirdiği Gelişmeler", *Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Dergisi*, 4/4 (1973), s.338-345.
- Benlioğlu, Nihat, "Acı ve Vakitsiz Bir Kayıp: Doç.Dr. Saim Erkun'u Kaybettik", *İstanbul Klinik Dersleri*, 2/8 (1949), s.58.
- Birinci, Ali, "Bedirhan Paşazade Halil Rami'nin Hayat Hikayesi", *Toplumsal Tarih*, 270 (Haziran 2016), s.76-88.
- Demirhan Erdemir, Ayşegül, "Türk Tıp Tarihinin Dünyaya Açılan Penceresi: Türk Tıp Tarihi Kurumu", <https://www.medimagazin.com.tr/authors/aysegul-derdemir/tr-turk-tip-tarihinin-dunyaya-acilan-penceresi-turk-tip-tarihi-kurumu-72-25-753.html> (Erişim Tarihi:15.11.2017)
- Erden, Fethi, *Türk Hekimleri Biyografisi*, Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul, 1948.
- Erduran, Behçet Sabit, "Doç. Dr. Saim Erkun'un Tabutu Başında", *İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 13/1 (1950), s.76-77.
- Erduran, Behçet Sabit, "Yolda Bir Yolcu: Doçent Dr. Saim Erkun", *Tıbbiyeli*, 3/49, (19 Aralık 1949), s.2.
- Erkun, Saim Ahmet, "Doçent Saim Erkun'un Yedinci Milletlerarası Üroloji Kongresi Hakkında İntibaları", *Şirürji*, 1/4, (Şubat 1948), s.186-191.
- Erkun, Saim Ahmet, "İbni Sinanın Dünya Hekimliğinde Yaptığı Yenilikler", *Poliklinik*, 5/49, (Temmuz 1937), s.4-10.
- Erkun, Saim Ahmet, "Tabip ve Filozof İbni Sinanın Uroloji Sahasındaki Buluşlarından Sondalar ve İcani Kistostomi", *Türk Üroloji Dergisi*, 2/2-3, (Mayıs-Ağustos, 1936-1937), s.269-273.
- Erkun, Saim Ahmet "Üroloji Tarihine Dair Bibliografik Araştırmalar", *Türk Üroloji Dergisi*, 3/12, (Kasım, 1939), s.494-500.
- Erkun, Saim Ahmet, "Viyana, Berlin Hastanelerinde Gördüklerim", *Tıp Dünyası*, X/1, (15 İkincikanun 1937), s.3392-3394.
- Erkun, Saim Ahmet, *Prostat Dahamesi Tarihçe ve Anket*, Kader Basımevi, İstanbul, 1938.
- Erkun, Saim Ahmet, *Türk Tababeti Tarihine Genel Bir Bakış Münasebetile*, Kader Basımevi, İstanbul, 1936.
- Erkun, Saim Ahmet, *Türk Tababeti Tarihine Genel Bir Bakış*, İstanbul, 1935.
- <http://turkishjournalofurology.com/tr/Anasayfa#> (Erişim tarihi: 15.11.2017)
- http://www.tttk.org.tr/?page_id=7 (Erişim tarihi: 15.11.2017)
- <http://www.uroturk.org.tr/menu/5/tarihce> (Erişim tarihi: 15.11.2017)
- İz, Mahir, *Yılların İzi*, İrfan Yay., İstanbul 1975.
- Kızıldağı, Edip, *Bir Tıbbiyelinin Hatıraları*, Kültür Ofset Basımevi, Antakya/Hatay 1990.

- Savun, Asiye Iraz, "Dr. Saim Erkun (1901-1949)", *Tıp Tarihi Araştırmaları*, 4 (1993), s.159-163.
- Solok, Vural, "Doç. Dr. Saim Erkun Hayatı ve Eserleri", *Türk Üroloji Dergisi*, 26/1 (2000), s.2-5.
- Solok, Vural, "Prof. Dr. Behçet Sabit Erduran ve Üroloji Kliniğinin Kuruluşu (Ölümünün 25inci Yılı Anısına)", *Türk Üroloji Dergisi*, 32/2, 2006, s.153-161.
- Solok, Vural, *Türk Üroloji ve Nefroloji Bibliografyası*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1969.
- Şehsuvaroğlu, Bedi, "Doç. Dr. Saim Erkun", *İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 13/1 (1950), s.74-75.
- Taşkıran, Cemalettin, *Ana Ben Ölmedim*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2001.
- Uluçay, M. Çağatay, *Manisa Ünlüleri*, Manisa Lisesi Yay., Manisa 1946.
- Uludağ, Osman Şevki, "Yeni Bir Tıp Tarihi Kitabı", *Dirim*, 10/12 (Birincikanun 1935), s.359-362.
- Uzman, Mazhar Osman, "Ölenler: Saim Erkun", *İstanbul Seririyatı*, XXXI/11, (Kasım 1949), s.67-68.

II. DÜNYA SAVAŞI VE SONRASI MANİSA'NIN SOSYO-EKONOMİK DURUMU (1938-1950)

Metin KOPAR*

GİRİŞ

16. Yüzyılda şehzadelerin vali olarak atandıkları “Şehsadel Şehri” olarak gösterilen Manisa¹, ekonomik, kültürel, sosyal ve imar bakımından oldukça önemli gelişmeler göstermiştir. Manisa, önemli yol güzergahlarının üzerinde bulunması ve Gediz Ovasını kıyısında yer alması şehrin önemini artırmaktadır². Şehir, Batı Anadolu’da ana hatlarıyla güney kuzey yönünde uzanan gelişmiş şehirler zincirinin bir halkasını oluşturmaktadır. Kurtuluş Savaşı’nın son günlerinde Yunanlıların çıkardıkları yangında, kentin dörtte üçü yok olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında çoğunluğu kırsal alanlarda yaşayan, fakir ve eğitimsiz bir halk kesimi ve savaşlarda yanmış, harap olmuş bir görüntüsü içinde olan bu şehir, Cumhuriyet döneminde neredeyse yeniden yapılanmıştır³. II Dünya Savaşı bütün dünyada olduğu gibi Türkiye’de de şehirler ve o şehirlerde yaşayan halkların siyasi, sosyal ve ekonomik sürecini derinden etkilemiştir. Doğrudan bir savaş durumu yaşanmamasına rağmen halkın gündelik yaşamı savaş koşullarına göre yeniden şekillenmiştir. Ekonomideki sarsıntıların en büyük nedeni ise savaş hazırlığı olmuştur. Zira savaş başladıktan sonra Türk Silahlı Kuvvetleri’nin ciddi anlamda donanım eksiklikleri bulunmakta ve bu eksikliklerin giderilmesi için de önemli miktarda bir kaynağa ihtiyaç vardı. Ayrıca seferberlik nedeniyle ordu büyütüldüğünden gıda maddelerine olan talep de artmıştı. Ancak bu talebi karşılayabilecek üretici kesim seferberlik nedeniyle orduya alındığından tüketici durumuna geçmiş, bu da beraberinde arz-talep dengesinin

* Yrd. Doç. Dr. Adıyaman Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü/ADİYAMAN

¹ “Şehri, kale olduğu Pus Dağı’nın eteğinde doğudan batıya uzunlamasına Bursa Şehri gibi kurulmuş süslü bir şehirdir. Ve tamamı 60 mahalle ve 6.666 güzel hanedir. Yüksek saraylarla süslenmiş, baştanbaşa kiremit ile örtülü hoş ve temiz, iki katlı ve tek katlı güzel yapılardır ki birbiri üzerine kale dağına yapışmış hanelerdir. Yüzleri, pencere ve şahnişinleri tamamen şehrin kuzey tarafındaki ova içinde akan Gediz Nehri’ne nazır evlerdir. O uçsuz bucaksız ova bağ, bostan, reyhan, gül ve gülistanlı mamur ve şenlikli köylerle donanmış verimli ovardır. Her hane penceresinden bu sahra seyredildikçe insan hayran olur” bkz., Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağı, Yapı Kredi Yayınları, 9. Kitap, C.1, İstanbul 2010, s.76-77.

² “Manisa’nın oviden görünüşü, tamamen büyük bir şehir görüntüsü sergiler. Çevresii dolaşan çok sayıda kervan, İzmir’le bu şehir arasındaki büyük ticari hareketliği kırlara da büyük bir hareket ve şenlik haliyle taşır. Şehrin ortasında dik yükselen Manisa Dağı (Simpylus), güzellikte çok nadir olan bu taplonun gerilerini oluşturur. Aşlında Manisa’nın panoramik görüntüsü en güzel şehirleriyle sürekli olarak yan yana koyabilecek kadar güzeldir. Az yükseklikteki bir tepe üzerinde, bugün harabe halinde bulunan eski istihkâmlar vardır. Şehrin içi, girmeden önce oluşan fikre hiç yaklaşmaz: Çarşı ihmal edilmiş durumdadır. Bununla beraber birkaç yıl önce yapılmış olan geniş bir kervensaray, yerel ticaretin büyük ihtiyacını karşılar. Nüfusu yaklaşık 25 bine ulaşır. 4 bin kadar Ermeni vardır. Türk şehirlerinin çoğunda olduğu gibi burada da mezarlar gezinti yeridir.”bkz., Charles Texier, *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, C.2, Ankara 2002, s.77.

³ Sıdıka Çetin, “Geç Osmanlıdan Erken Cumhuriyete İç Batı Anadolu’da Kentsel Yapının Değişimi: Manisa, Afyon, Burdur Ve Isparta Kentleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme”, *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Dergisi*, S.2, Ankara 2012, s. 95-96.

bozulmasına ve fiyat artışlarına neden olmuştu. Bu durum henüz genç bir devlet olan Türkiye Cumhuriyeti'nin toparlanma yolundaki ekonomisine büyük darbe vurmuş, toplumun bütün kesimlerine sirayet eden iktisadi bir buhran doğurmuştu.

1925 yılında Manisa Vilayeti Manisa, Akhisar, Alaşehir, Kasaba, Salihli, Kırkağaç, Demirci, Kula, Gördes, Soma ve Eşme isimli 11 kazadan meydana gelmiştir. 1926 yılında kazaları bir önceki yıldakilerle aynı kalmış, ancak bu vilayete 10 nahiye ilave edilmiştir. 1928 yılında Manisa Vilayeti'ndeki kaza ve nahiye dağılımı aynen 1926 ve 1927 yıllarında olduğu gibi devam etmiştir. Buna göre Manisa Kazası'nda 38 köy, Salihli Kasası'nda 63 köy, Alaşehir Kazası'nda 118 köy, Kula Kazası'nda 92 köy, Eşme Kazası'nda 83 köy, Demirci Kazası'nda 116 köy, Gördes Kazası'nda 106 köy, Akhisar Kazası'nda 76 köy, Kırkağaç Kazası'nda 26 köy, Soma Kazası'nda 68 köy bulunmaktadır. 1920 ve 1952 yılları arasında Manisa Vilayeti'nde Manisa, Akhisar, Alaşehir, Kasaba, Salihli, Kırkağaç, Demirci, Kula, Gördes, Soma, Eşme isimli 11 kaza bulunmaktadır. Manisa Vilayeti Merkez İlçesi'nde merkez kaymakamlığı teşkil edilmiştir. Gördes Kasabası'nın bulunduğu yerin devamlı heyalana maruz kalması sebebiyle 1952 yılında çıkarılan bir kanun ile Gördes Kazası'nın merkezi Kocamutluk denilen mevkiye taşınmıştır⁴.

Manisa ilinde Cumhuriyet döneminde hızlı bir nüfus artışı gerçekleşmiştir. Cumhuriyet'in ilk nüfus sayımında Manisa, 1927 yılında 372.558 kişi, 1935 yılında 426.237 kişi, 1940 yılında 455.812 kişi, 1945 yılında 472.789 kişi ve 1950 yılında da toplam 520.091 kişilik bir nüfusa sahip olmuştur⁵. Bu nüfus artışında dışarıdan gelen göçmenlerin rolü büyüktür. Tarih boyunca insanların ilgisini çeken ve önemli yerleşim yerlerinden birisi olan Manisa, bu dönemde de Rumeli'den gelen insanların gelip yerleşmek isteği yerlerden birisi olmuştur. Turgutlu'da 350 hane Rumeli muhacir bulunmaktadır⁶. Ayrıca kazada 50 hane Yahudi, 100 hane Arnavud, 100 hane Boşnak bulunmakla beraber bu kişilerin dillerine ve anelerine bağlı kaldıklarını, Türkçeye ve Türk adetlerine intibak edemedikleri belirtilmiştir⁷. Bu durumun vilayet merkezine bağlı Muradiye ve Horos köyünde iskan edilen Arnavut mülteciler içinde aynı durumun mevcut olduğu ifade edilmiştir⁸. Anadili Türkçe olmayan muhacirlerden bir kısmı başka vilayetlere sevk edilen akrabalarını yanlarına alarak sayılarını sürekli olarak artırmışlardır⁹. 1951-1952 yıllarında Bulgaristan'dan ülkemize yönelen Türk göçleri sonucunda Manisa ili merkez dâhil 10 ilçede toplam 5.917 muhacir iskân edilmiştir. Bu göçmenlerden 2.061'i Merkez, 1.463'ü Akhisar, 1.174'ü Turgutlu, 494'ü Salihli, 478'i Alaşehir, 84'ü Soma, 74'ü Kırkağaç, 52'si Kula, 26'sı Gördes ve 11'i de Eşme ilçesine yerleştirilmiştir. Baykal, Bulgaristan göçmenlerinin toplu olarak (361 hane) geldikleri 1951-1952 yılında, Toprak ve İskân

⁴ Musa Şaşmaz, Türkiye'nin İdari Taksimatı (1920-2013), C.XI, Ankara 2014, s.113-115.

⁵ Saliha Koday, Ferdi Akbaş, Cemal Sevindi, "Manisa İlinin Eğitim Coğrafyası", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S.21, Mart 2017, s.362.

⁶ Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 490.1.0 / Yer no: 685.323.1, s. 66.

⁷ 1943 yılında Manisa ve İzmir illerinde incelemelerde bulunan Manisa Mebusu Feyzullah Uslu'nun bölgeden almış olduğu bilgileri düzenlemiş olduğu raporunda; "İçşehirlere, köylere gidin, çoğu milli günlerimizi bile bilmez, Manisa Vilayet merkezinin en yakın köyü olan ve demiryolu üzeririnde bulunan Horozköy, Muradiye köylerine uğrayın, göreceksiniz ki hala Boşnak, Arnavut ve diğer muhacir kahveleri ayrı ayrıdır. Boşnaklar Boşnakça, Arnavutlar Arnavutça konuşur. Buralarda kendinizi Türkiye de değil başka bir ülkede zannedersiniz. İzmir'in Eşref Paşa mahlesine çıkınız. Ora sakinlerinin aralarında, evlerinde Rumca konuştuklarını görürsünüz. Bunların içinde Türkçe öğrenmeyen, mahkemeye gelip de bir Rumca bilen tercümanlığı ile ifade verenlerin çok olduğu hakikatını itiraf pek acıdır." diye belirtmiştir. Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 490.1.0 / Yer no: 684.322.1, s.35.

⁸ Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 490.1.0 / Yer no: 684.319.1, s. 86.

⁹ Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 490.1.0 / Yer no: 684.320.1, s.117.

Geçmişten Günümüze Manisa

Genel Müdürlüğü'nce Salihli'nin Kurtuluş Mahallesi'nde yaptırılan evlere yerleştirildiğini ifade etmiştir¹⁰.

1940'lı yıllar Manisa ilinde emniyet kadrolarının yetersizliği göze çarpmaktadır. Bu da zaman zaman güvenlik sorunlarını beraberinde getirmiştir. Örneğin Turgutlu ilçesinde sadece 5 polis görev yapmaktadır. Bazı yerleşim bölgelerinde acil karakol ihtiyacı göze çarpmaktadır¹¹. Bu dönemde vergilerin yüksek olduğu halk tarafından dile getirilmiş, özellikle ilçe halkı verginin ödenmesinde büyük zorluklarla karşılaşmıştır. 1941 yılında dul ve fakir kimselerden belediye vergisi, bekçi ücreti alınıyorsa da bunun takibi ve alınmasında zorluklar yaşandığından bu verginin 5 yıl sonrasında alınması için meclis kararı çıkarılmış ve uygulanmıştır¹². Bu dönemde tütün zimmeti olarak tahakkuk ettirilen para cezaları, hapse çevrildiğinden dolayı bir çok kişi hapis yatmak zorunda kalmıştır. Halk arasında bu konu oldukça sıkıntılara yol açmıştır¹³. Bu dönemde hırsızlık vakalarının oldukça yüksek boyutta olduğu ve halkın hırsızlıktan dolayı cezaların artırılmasını dile getirmişlerdir. Ayrıca kız kaçırma hadiselerinde rızası ile evlenemediği bir kızın kaçırılması halinde başkası ile evlenemeyeceğini bilen kötü niyetli insanların cezalarının bir miktar daha artırılması talepler içerisinde yer almıştır¹⁴. Halkın isyan içerisinde bulunduğu diğer bir konu "yol parası" adeletsizliğidir. Hamallıkla geçinen 18 yaşındaki bir çocuk altı lira yol vergisi verirken, milyoner bir iş adamıda aynı ücreti ödemektedir. Bu verginin kişinin gelirine göre alınması gerektiği belirtilmiştir¹⁵.

Eğitim

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren eğitime büyük önem verilmiş ve bu amaçla ülkenin hemen hemen her yerinde yeni okulların açılması çalışmaları başlamıştır. İlk yıllardan itibaren okulların açılmasını isteyen illerden birisi Manisa olmuştur. 1923-1927 arasında Manisa'da ilkokul sayısı 133'tür. Bu sayı 1945-1950 yılları arasında 401'e ulaşmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Manisa'da sadece bir ortaokul vardır. 1950 yılına gelindiğinde ortaokul sayısı dokuzu bulmuştur. 1923-1927 yılları arasında tek ortaokulda 191 öğrenci, 7 öğretmen; 1927-1935'te iki ortaokulda 843 öğrenci, 34 öğretmen; 1935-1940'ta üç ortaokulda 1757 öğrenci, 68 öğretmen; 1940-1945'te üç ortaokulda 645 öğrenci, 41 öğretmen; 1945-1950'de dokuz ortaokulda 836 öğrenci ve 71 öğretmen bulunuyordu. 1950'de Manisa'ya bağlı 11 ilçeden dokuzunda ortaokulda eğitim verilmekteydi. 1945 yılında Manisa lisesi açıldı. Manisa'da 1945-1950 arasında açılan iki Orta Ticaret Okulu vardı. 1940-1941 öğretim yılında Kula ilçe merkezinde Orta Ticaret Okulu açıldı. Manisa merkezindeki Akşam Ticaret Okulu, 1950 yılı öncesi Orta Ticaret Okulu'na dönüştürüldü. Manisa, Akhisar ve Turgutlu'da bir tane Akşam Kız Sanat okulu bulunuyordu¹⁶. Devletin tüm ülkede olduğu gibi savaşın getirmiş olduğu bütün sıkıntılara rağmen eğitime büyük önem verildiği görülmektedir. Bu bağlamda: 1948-1949 ders yılında Milli Eğitim Bakanlığı ilkokul için 10 milyon lira ayırmış ve illere göndermiştir. Bu paydan Manisa iline düşen miktar 90.000 olmuştur. Manisa köylüleri eğitim seferberliğine katılmış, kendi çabaları ile 10 ilkokul yaptırmışlardır. 1949 yılında toplam açılan okul sayısı 37

¹⁰ Mehmet Akif Ceylan, "Salihli'de (Manisa) İç Göçlerin Büyüklüğü ve Yönü", Jass, Volume 6, June 2013, s.311.

¹¹ *Cumhuriyet Arşivi*, Fon Kodu: 490.1.0 / Yer no: 685.326.1, s. 4.

¹² *Cumhuriyet Arşivi*, Fon Kodu: 490.1.0 / Yer no: 684.320.1, s.117.

¹³ *Cumhuriyet Arşivi*, Fon Kodu: 490.1.0 / Yer no: 684.318.1, s. 88.

¹⁴ *Cumhuriyet Arşivi*, Fon Kodu: 490.1.0 / Yer no: 685.327.1, s. 79.

¹⁵ *Cumhuriyet Arşivi*, Fon Kodu: 490.1.0 / Yer no: 684.318.1, s.104.

¹⁶ Manisa 2007, Manisa Valiği, Manisa 2007, s.163-164.

olmuştur. Özellikle Turgutlu, Salihli, Kula ve Eşme halkı okul açılması konusunda yoğun çaba göstermişlerdir¹⁷.

CHP teftiş raporlarında bu dönemde eğitimdeki en önemli sorun olarak, özellikle öğrencilerin eğitimlerini gerçekleştirmek için Manisa iline gidiş gelişlerinde büyük zorluklarla karşılaştıklarını belirtmişlerdir. Tren saatlerinin ilçelere varışları ve kalkışlarındaki olumsuz saatler halkı zor durumda bırakmıştır. Örneğin: Turgutlu'dan Manisa'ya öğrenci getiren trenin 8.09'da Manisa'ya varması ve dolayısıyla Alaşehir'den 5.05'de olan hareketin değiştirilmesi halk tarafından dile getirilmiş fakat bu istek uygun bulunmamıştır. Bu da yaklaşık 200 kadar aile ile öğrencinin mağduriyetine yol açmıştır¹⁸. Bu dönemlerde mufetişlerin yapmış olduğu geziler sırasında özellikle Manisa halkının hükümetten en fazla istekte bulunduğu talepler içerisinde eğitim ön planda olmuştur. Bütün sıkıntılara rağmen eğitim ve öğretimin önemli derecede arttığı görülmüştür¹⁹.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Serbest Cumhuriyet Fırkası denemesi, Şeyh Sait İsyanı, Kubilay Olayı; Türk Devrimi'nin toplumsal tabanda tam olarak yerleşmediğini, yeterince benimsenmediğini göstermiştir. Kuruluşunda, halk kitleleri ile Cumhuriyet rejimi arasında bir köprü olarak düşünülen Halkevleri, devrimi yerleştirmek, toplumsal tabana yaymak için açılmıştır²⁰. Manisa'da ilk Halkevi 1933 yılında açılmıştır. 1933-1939 yılları arasında il'de açılan Halkevi sayısı 14 olmuştur. Halk evinin açıldığı yerleşimler; Manisa, Kula, Alaşehir, Salihli, Akhisar, Turgutlu, Kırkağaç, Demirci, Gülmarmara, Gördes, Muradiye, Sarıgöl, Soma ve Yaylaköy'dür. 1946 yılında Ahmetli Halkevi'nin açılmasıyla sayı 152'ye yükselmiştir. 1940 yılından başlayarak halkevi açılmayacak yerleşimlerde halkevinin küçük örneği sayılan Halkodaları açılmıştır. 1946'da Halkodası sayısı 86 olmuştur. Halkevleri Manisa'da okuma alışkanlığının kazanması noktasında çok büyük gayret sarfetmiştir. Kitap ve yayın kolu, kitap sergileri, kütüphane, gezici kütüphaneler, okuma odaları ve arşiv alanında etkinliklerde bulunmuştur. Halkevi kitalığındaki kitap sayısı 2932'ye ulaşmıştır. Köylerdeki okuma odalarının sayısı 19 olmuştur²¹.

Manisa eğitim ve kültür açısından önemli illerimizden birisidir. Ulusal ve yerel basına büyük bir ilgi vardır. Bu dönemde vilayet dahilinde en çok okunan gazeteler; Cumhuriyet, Son Posta, Yeni Sabah, Akşam ve Ulus olmuştur. İzmir gazetelerinden ise Yeni Asır ve Anadolu'dur. Köylerde ise Karagöz ve Hemşeri çok okunmaktadır²².

Bayındırlık

Bu dönemde Manisa ilinin en önemli sorunlarından birisi içme suyunun sağlanmasıdır. 37000 nüfuslu Manisa şehrinin içme ve kullanma suyu 29 kaynaktan toplanarak temin edilmektedir. Kaynakların verimi kış aylarında şehrin ihtiyacına yetiyorsa da yazın hemen hemen dört ay verim saniyede altı litreye düşmekte ve şehir susuz kalmaktadır. Şehrin suyunun karşılanması için Yarıkkaya kaynaklarından da 25 metre yüksekte, Manisa'da kurulması düşünülen su deposundan ise 55 metre kadar alçakta bulunmaktadır. Yarıkkaya kaynaklarının kışın ve bahar aylarındaki verimi tahminen saniyede 1000 litre kadardır. Ayrıca Yarıkkaya kaynaklarında kurulacak bir

¹⁷ Hakkı Uyar, Cumhuriyet Döneminde Manisada Eğitim (1923-1950), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1993, s. 20.

¹⁸ Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 490.1.0 / Yer no: 684.321.1, s.108.

¹⁹ Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 490. 1.0/ Yer no: 685.325.1, s. 76.

²⁰ Anıl Çeçen, Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri, İstanbul 2000, s.355

²¹ Manisa 2007, Manisa Valiği, Manisa 2007, s.167-168.

²² Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 490.1.0 / Yer no: 684.319.1, s.21.

Geçmişten Günümüze Manisa

elektrik santralinin kurulması amaçlanmaktadır²³. Savaş dışında çıkan felaketler Manisa halkını zor duruma düşürmüştür. Özellikle bu dönemde karşılaşılan en önemli sorun sel felaketi olmuştur. Yoğun yağışlardan dolayı Turgutlu Kasabası, Akhisar Kasabası, Ahmetli Nahiyesi su tehditi altındadır. Köylerin durumu daha da vahim olmuştur²⁴. Konu ile ilgili olarak Ankara'ya ulaştırılan raporlar doğrultusunda devletin yapmış olduğu çalışmalar neticesinde Akçapınar çayının Turgutlu'nun Urganlı köyüne olan tehditi büyük ölçüde önlenmiştir²⁵. Ayrıca Turgutlu arazisi içinden geçen Gediz nehri üzerinde bir köprü inşası ve yaptırılacak bir kanalla su taşmalarında arazinin önüne geçilmesi sağlanmıştır. Salihli-Turgutlu kazalarını birleştiren Ahmetli Çayı üzerine bir köprü inşasına başlanılmıştır²⁶.

Manisa ilinin kara yollarındaki yolların bozuk olması halkın en fazla şikayeti ettiği konulardan birisi olmuştur. Akhisar-Manisa arası ve Salihli-Borlu arası geçilemeyecek kadar bozuk olduğu belirtilmiştir²⁷. 1947 yılında Turgutlu içinden geçen yol ile Demirci-Simav yolu ve hattı Bala'dan geçerek Eşme-Kula-Demirci-Gürler Akhisarı bağlayan yolun eksikliklerinin giderilmesi için düzenlenmelerin yapılması istenmiştir²⁸. Manisa ilçelerinden bir çoğu şehirler arası telefon bağlantısı mevcut değildir²⁹.

12 Ağustos 1942 tarihinde Manisa ilinin Kırkağaç kazasının Gülenbe nahiye merkeziyle dört, beş köyünde şiddetli bir deprem meydana gelmiştir. 200'e yakın ev tamamen ve 300'e yakın evde kısmen tahrip olmuştur. Gülenbe nahiyesi dışında bilhassa Alacalar, Cebeker, Kınık, Güvendik köylerinde tahribat yapmış, Alaca'da 10, Cebeker'de 14, Kınık'ta 1 ev tamamen yıkılmıştır ayrıca Nahiye'de 150 evde hasar olmuştur. Kızılay bölgeye yardımlarını ulaştırmış, 300 yakın çadıra halk yerleştirilerek, ihtiyaçların karşılanması için 1000 Lira tahsis etmiştir³⁰.

Sağlık

Savaş yıllarının Manisa'da sosyal yaşam üzerindeki etkilerinden birisi de sağlık alanındadır. Bu dönemde devletin tüm kurumlarıyla vazifesini yerine getirmede tam olarak istenilen düzeye ulaşmaması ve savaş koşullarının ortaya çıkardığı nedenler sağlık hizmetlerinde istenilen sonucu getirmemiştir. Manisa nüfus ve coğrafi durumu göz önüne alındığında mevcut memleket hastanesi ve Moris Şinasi Hastanesi ihtiyacı karşılayacak durumda değildir. 1944 yılında Manisa şehrinin merkezindeki kütüphane binası askeri trahom hastanesi haline getirilmiştir. Hastanelerde hem doktor hem de ilaç eksikliği büyük ölçüde hissedilmektedir³¹. Manisa'da bu dönemde sağlık alanında mücadele edilen hastalıklardan birisi sıtma³²,

²³ *Cumhuriyet Arşivi*, Fon Kodu: 490.1.0 / Yer no: 684.321.1, s. 40.

²⁴ *Cumhuriyet Arşivi*, Fon Kodu: 490.1.0 / Yer no: 685.326.1, s. 3.

²⁵ *Cumhuriyet Arşivi*, Fon Kodu: 490.1.0 / Yer no: 685.326.1, s. 25.

²⁶ *Cumhuriyet Arşivi*, Fon Kodu: 490.1.0 / Yer no: 685.326.1, s. 94.

²⁷ *Cumhuriyet Arşivi*, Fon Kodu: 490.1.0 / Yer no: 685.326.1, s. 10.

²⁸ *Cumhuriyet Arşivi*, Fon Kodu: 490.1.0 / Yer no: 684.321.1, s. 80.

²⁹ *Cumhuriyet Arşivi*, Fon Kodu: 490.1.0 / Yer no: 685.327.1, s. 50.

³⁰ *Cumhuriyet Arşivi*, Fon Kodu: 490.1.0 / Yer no: 684.322.1, s.120.

³¹ *Cumhuriyet Arşivi*, Fon Kodu: 490.1.0 / Yer no: 684.321.1, s. 68.

³² Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Türkiye genelinde en çok görülen hastalıklardan biri sıtmadır. Sıtma ile mücadele için çeşitli şehirlerde mücadele merkezleri oluşturulmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında şehirleri konu edinen muhtelif çalışmalarda bu durum göze çarpmaktadır. Bkz. Ünal Taşkın, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Elazığ (1925-1930)", *Tarihten Günümüze Elazığ Uluslararası Kongresi*, C. 1, Ankara, 2015, s. 243; Ünal Taşkın, "1925-1930 Yılları Arasında Artvin Vilayetinin Genel Durumu", *Yeni Türkiye Kafkaslar Özel Sayısı*, S. 81, Aralık 2015, s. 146; Ünal Taşkın, "1925-1930 Yılları Arasında Kocaeli Vilayeti", *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-III*, C.III, Kocaeli, 2017, s. 1591.

bir diğeri ise frengidir. Manisa'nın bir çok ilçesinde sıtma oldukça yaygındır³³. Karataş'ta bir çok köylerin %80'ninin frengili olduğu, ayrıca Güre nahiyesinde de frengi ve sıtma vakalarının oldukça yoğun olduğu tespit edilmiştir³⁴. Basında yer alan haberlerden Manisa'da sıtma mücadelesinin bir taraftan Kinin tedavisiyle; diğer taraftan ise kanal açmak, bataklıkları kurutmak suretiyle sürdürüldüğü görülmüştür. 1942 yılında 290 kilo Kinin, 4 kili Ateprin, 100 kutu Ampülü gönderilmiştir. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili Dr. H. Alataş; gönderilen ilaçların yeterli olmadığını belirterek, devletin elinde Kinin'in kalmadığını ifade etmiştir³⁵. 1945 yılında Manisa ve çevresinde yoğun bir şekilde sıtma vakalarına rastlanılmıştır. Alaşehir'de sıtmasız ev olmadığı belirtilmiştir. Bilhassa ova baştanbaşa sıtmadan kavrulmakta ve bazı köy mekteplerinde hocalar tarafından hususi bir odaya alınmış sıtma nöbeti içinde titreyen ve kavrulan çocuklar istasyonlarda muhtelif yaşlarda aynı durumda bulunan hastalar ile karşılaşmıştır. Devlet Demir Yolları doktorlarının bir kaç istasyonda her yaşta acınacak halde sıtma hastalığına yakalanmış hastalara rastladıkları ve onları tedavi ettikleri belirtilmiştir³⁶. Manisa ve kazalarında ihtiyacı hasıl olan ve sıtma için girişilen savaşın kazanılması için Kinin, Ateprin ve Plasmokin gibi ilaçlara ihtiyaç duyulmuştur³⁷. Bu tarihlerde tüm Türkiye'de olduğu gibi Manisa ilinde de büyük oranda doktor sıkıntısı yaşanmaktadır. Özellikle hastahane doktorun olmadığı ve bundan dolayı sağlık konusunda büyük sıkıntılar olduğu belirtilmiştir³⁸.

Tarım

Manisa ekonomisi, Eşme ve dağ kazaları ve hat üzerinde bulunan kazalar olmak üzere ikiye ayrılır. Eşme'de hububat, meyvecilik, hayvancılık ve süt sanayi, kilim dokumacılığı diğer dağ kazalarında ise çeşitli madenler, kaplıcalar, halı, palamut ve kısmen tütün vardır. Gördes ve Kula'da bugün dünyada nadir ve yüksek fiyatlar eden eski halı desenleri vardır. Ancak bunların büyük bir kısmı kaybolma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Eşme'nin terayağı ve peynirleri kalitelidir. Bu kazaların dağları armut ormanları ile yer yer süslüdür³⁹.

Manisa ilinin bu dönemlerde en önemli geçim kaynaklarından birisi tarımdır. İl topraklarının %91.7'si tarıma elverişlidir. 1940'lı yıllar tarım açısından pek parlak yaşanan yıllar olmamıştır. 1941 yılında yağın aşırı yağmurlar nedeniyle üzüm mahsulü Manisa'da %80, Turgutlu'da %70 ve Salihli ve Alaşehirde %40 oranında eksilmiştir. Bu eksilmenin en önemli sebebi göktaşının⁴⁰ yeterli miktarda bulunmayışıdır. Halkın en önemli şikayetlerinde birisi göktaş fiyatlarının oldukça yüksek olmasıdır. Bir yıl öncesi 14 kuruşa satılan göktaş fiyatı bakkallara 26 ve halka ise 32 liraya satılmıştır. Bu dönemde halkın ihtiyaç duyduğu kimyevi

³³ Manisa 1940 yılı milletvekillerinden Refik İnce bir hatıratını şöyle anlatmaktadır: "İzmir'de bulunduğum zaman (tahminen 20-25 ağustos 1940 tarihlerinde) kendisi ile hasbihalde bulunduğum Partimizin eski vilayet idare heyeti azasından Borucu İsmail Hakkı Sur, memleketi olan Tire'de bu sen 5-6 bin çocuğun sıtmadan öldüğünü esefle söyledi. Hayret ettim ve mübalağa olabileceği iddasında bulundum. İsrarla bu miktarın aynen kabulünü ve merciine bildirilmesini söyledi. Bu iddianın aslında değil, yarısında veya sülüsünde bir hakikat şemmesi varsa üzerinde çok esaslı bir sürette tevakkuf edilecek yeni bir manzara karşısında bulunduğumu söylemek icap eder." bkz. *Cumhuriyet Arşivi*, Fon Kodu: 490.1.0 / Yer no: 684.318.1, s.127-128.

³⁴ *Cumhuriyet Arşivi*, Fon Kodu: 490.1.0 / Yer no: 684.318.1, s. 89.

³⁵ *Cumhuriyet Arşivi*, Fon Kodu: 490.1.0 / Yer no: 684.321.1, s.126.

³⁶ *Cumhuriyet Arşivi*, Fon Kodu: 490.1.0 / Yer no: 684.321.1, s. 56.

³⁷ *Cumhuriyet Arşivi*, Fon Kodu: 490.1.0 / Yer no: 685.326.1, s. 1.

³⁸ *Cumhuriyet Arşivi*, Fon Kodu: 490.1.0 / Yer no: 685.325.1, s. 79.

³⁹ *Cumhuriyet Arşivi*, Fon Kodu: 490.1.0 / Yer no: 684.318.1, s. 85.

⁴⁰ Göztaş diye de bilinen boya ve tarım ilacı olarak kullanılan mavi bakır sülfatın halk arasındaki adı. Bkz. Abdullah Özen- Ünal Taşkın, *Baytarname-i Kenan Efendi*, Ankara, 2010, s. 114.

Geçmişten Günümüze Manisa

maddeler, Kükürt ve Potas'tır. Bir yıl öncesi kükürt fiyatı 250-300 arasında iken bir yılsonrası kükürtün fiyatı 530 kuruşa yükselmiştir⁴¹. Bu dönemde halkın önemli sıkıntılarının birisi tohum ihtiyaçlarını karşılayamayışlarıdır. Bu amaçla 1942 yılında 66 ton mısır tohumluğu Manisa ili Ziraat vekaleti ermine verilmiştir. Devlet il'in tohum ihtiyacını karşılamaya çalışırken diğer yandan buğdaylar üzerinde deneme ekimleri yapmakta ve ayrıca Cumhuriyet ve Akova buğdaylarının üretilmesine geçmiş bulunmaktadır⁴².

1940-1941 yıllarında Manisa ilinde bulunan halkın en önemli şikayetlerinden birisi Kepek, Saman fiyatlarının Buğday fiyatından yüksek olmasıdır. Özellikle devletten Yeşil silo usullerinin temini, atlar ve diğer iri hayvanlar için pamuk küspesi, Keçi Boynuzu iâşesinin sağlanması, "United Kingdom Corporation" tarafından alınmış ancak sevk edilmemiş ve Mersin'de bekletilmekte olan pamuk küspesinin kolaylıkla ve ucuz olarak alınabileceği belirtilerek, bunun Turgutlu'ya getirilmesi durumunda mevcut ihtiyacı karşılayacağı ifade edilmiştir⁴³. Turgutlu meyvecilik açısından oldukça zengin yerlerden birisidir. Bu dönemde Turgutlu ilçesinde fevkalade bir fidanlığın olduğundan bahsedilmiştir. Özellikle süs, meyva ağaçları, çiçek satın almak için çevre ilçelerin başlıca müracaat ettiği yerlerden birisi olmuştur⁴⁴.

Manisa Vilayeti hiç bir zaman kendi yemeklik buğdayını kendisi temin edememiştir. 1944 yılı teftiş raporlarında Manisa vilayeti yemeklik buğdayını sağlayamamış, bundan dolayı Toprak Mahsulleri ofisi ambarlarından toplanacak hububatın vilayet dışına sevk edilmemesi istenmiş fakat zaman zaman ilden İzmir'e hububatın taşındığı durumlarda Manisa ili ve ilçelerinde hububat ihtiyacının temininde sıkıntılar çekildiği belirtilmiştir. Manisa belediyesi tarafından tedbir olarak bu dönemde 400 tonluk buğday stokunun yapıldığı ve bu buğdayın tohumluk olabileceği belirtilmiştir. Ancak bu buğdayın İzmir'e sevk edildiği ve bu durumdan dolayı da Birinci Teşrin ayının sekizinde Manisa'da buğdayın kalmadığını Ankara Umum Müdürlüğü'ne bildirmiştir⁴⁵. Ayrıca 1945 yılında Manisa'nın diğer ilçeleri ile beraber Turgutlu halkı sadece yağından istifade etmek için hükümetin Haşhaş ekimine müsaade edilmesini talep etmiştir⁴⁶. Halkın un ihtiyacını karşılamak amacıyla Manisa 300, Turgutlu'da 200, Salihli'de 150, Soma'da 60-100 ton kapasitesinde mazotla çalışan ve zaman zaman kömür ile de işletilen değirmenler bulunmaktadır.

Bu dönemde Manisa'nın belli başlı ihracat ürünleri üzüm, tütün, palamut, arpa ve Etibank tarafından üretilen linyit kömürüdür. Ege sahası tütün ve çekirdeksiz üzüm istihsalatının %70'den fazlası Manisa'da üretilmektedir⁴⁷. Her yıl Manisa, Kurtuluş Bayramına rastlayan 8 Eylül'de senelerden beri üzüm bayramında tertip edilmekte taze ve kuru halde teşhir edilen mahsuller, bir hakem heyeti tarafından tetkik edilerek hem mükafatlandırılmakta ve hem de o yıl mahsulünü kalite vaziyeti tespit edilmekteydi⁴⁸. Manisa köylülerinin çektiği en önemli sıkıntılarının birisi sahip oldukları tarlalarının kendi adlarına tapusunun bulunmayışdır. Bu durum

⁴¹ *Cumhuriyet Arşivi*, Fon Kodu: 490.1.0 / Yer no: 684.319.1, s. 80-81.

⁴² *Cumhuriyet Arşivi*, Fon Kodu: 490.1.0 / Yer no: 684.321.1, s. 52.

⁴³ *Cumhuriyet Arşivi*, Fon Kodu: 490.1.0 / Yer no: 684.320.1, s. 63-64.

⁴⁴ *Cumhuriyet Arşivi*, Fon Kodu: 490.1.0 / Yer no: 684.320.1, s.74.

⁴⁵ *Cumhuriyet Arşivi*, Fon Kodu: 490.1.0 / Yer no: 685.324.1, s. 62.

⁴⁶ *Cumhuriyet Arşivi*, Fon Kodu: 490.1.0 / Yer no: 685.324.1, s. 64.

⁴⁷ *Cumhuriyet Arşivi*, Fon Kodu: 490.1.0 / Yer no: 685.324.1, s. 108.

⁴⁸ *Cumhuriyet Arşivi*, Fon Kodu: 490.1.0 / Yer no: 685.323.1, s.122.

Ziraat Bankası'ndan istifade etmelerini zorlaştırmıştır⁴⁹. Ayrıca halkın banka kredisi ve nakliyat işlerinde önemli derecede sıkıntılar içinde olduğu ifade edilmiştir. Turgutlu ilçe merkezinde meyve sebze nakliyecilerinin tahmil saatinin 21'e uzatılması ve bazı köylülerin muayyen kilometrelerde Alaşehir-İzmir treninin durmasından ibaret bulunan istekleri İzmir sekizinci işletme müdürlüğü tarafından çözülmüştür⁵⁰.

1947 yılında kuraklık ve soğuktan dolayı bağcılar açısından felaketle karşılaşılacak bir yıl olmuştur. O yıl ki soğukun tüyler ürpertici olduğu belirtilmiştir. Yemyeşil bağlar yangın yerine dönmüş, dallar yapraklar simsiyah olmuştur. Açması gereken bağlar süresi dolduğu halde açmamıştır. Yaşlı insanlar uzun yıllar bu durumun bir benzerinin olmadığını dile getirmişlerdir. Bir çok kişi 1948 ve 1949 yılı bağların veriminde büyük zararlar ile karşılaşılacağını belirtmişlerdir. Bağların yeniden eski kıvamına gelebilmesi için sulama ve çapalama gibi yeni masraflarla karşı karşıya gelinmiştir. Uzmanların ifadesine göre Ege bağları rekoltesinin %70'ni kaybetmiştir. Manisa vilayet merkezinin kaybı ise %90-95'tir. Bu durum Turgutlu ve Akhisar ilçelerinde % 70-80 dolaylarındadır⁵¹. Aşırı şekilde görülen soğuktan dolayı bağcılar, bağlarına bakabilmek için mevcut kredilerinin devam ettirilmesini, bu yıl yaşanan zarardan dolayı borçlarının bir yıl ertelenmesini ve ayrıca 1948 yılında da hiç borçlu değilmiş gibi kredilerden faydalanmayı istemişlerdir. Aynı felaketten dolayı buğday ve arpa üreticileri de devletten tohumluk buğday talebinde bulunmuşlardır⁵². 1948 yılında Türkiye'nin en önemli ovalarından olan Manisa ovasının sulama işlerinin yapılabilmesi için 34 milyon lira bir kaynağın aktarıldığı görülmüştür⁵³. Halkın karşı karşıya kalmış olduğu sorunlardan biriside Balgam Salgını'dır. Halk arasınca salkım güvesi ve Balgam denen "Polychrosis borona" Ödemiş haşarelerinin İzmir'e doğru birçok kazalara sirayet etmiş, üzümçülüğü tehdit eden bir hal almıştır. 1938-1939 mahsul yıllarında bu haşare yüzünde bazı bağlarda dörte üçünü kaybetmiştir⁵⁴. Tarım Bakanlığının üzüm mahsulünün başka bir şekilde değerlendirilmesi mümkün olmayan bölgelerde şarapçılığın kurulması ve geliştirilmesi için yurdun muhtelif bölgelerinde 1945 yılından önce 16 örnek şarap evi açılmış, bunlara ilaveten 1946 yılında 8 örnek şarap evi yapılması planlanmıştır. Bu örnek şarap evlerinin biriside Akhisar'da açılmasına karar verilmiştir⁵⁵. 1880'li yıllardan itibaren ülkemizde görülen ve en önemli bağ zararlılarından olan Filoksera'nın ülkemizdeki bağları yok etmesinin ardından⁵⁶, asma fidanı üreterek

⁴⁹ "Uzun ve karışık muameleler, küçük tapu memurlarının vazife hususundaki laubalikleri yüzünden köylü, arazisinin tapusunu çıkarmak için teşebbüste bulunmaktan ihtiraz ediyor. Uzak bir mesafeden işini gücünü yüz üstü bırakarak kasabaya gelen köylünün "yarı gel, bu iş karışık görünüyor, tetkike muhtaçtır" yolunda cevaplarla baştan savulması, bazende hüsnü niyete atfedilmesi müşkül olan müdahaleler, tekliflerle izaç edilmesi, işin haftalarca sürünceme bırakılması gibi vakaları nadir olmadığı düşünülürse halkın bu husustaki ihtirazını mazur görmemek kabil değildir." bkz. *Cumhuriyet Arşivi*, Fon Kodu: 490.1.0 / Yer no: 684.318.1, s.166.

⁵⁰ *Cumhuriyet Arşivi*, Fon Kodu: 490.1.0/ Yer no: 685.326.1, s. 1.

⁵¹ *Cumhuriyet Arşivi*, Fon Kodu: 490.1.0/ Yer no: 685.325.1, s. 60.

⁵² *Cumhuriyet Arşivi*, Fon Kodu: 490.1.0/ Yer no: 685.325.1, s. 5.

⁵³ *Cumhuriyet Arşivi*, Fon Kodu: 490.1.0/ Yer no: 685.326.1, s. 12.

⁵⁴ *Cumhuriyet Arşivi*, Fon Kodu: 490.1.0/ Yer no: 684.318.1, s.74.

⁵⁵ *Cumhuriyet Arşivi*, Fon Kodu: 490.1.0/ Yer no: 685.324.1, s. 9.

⁵⁶ Ülkenin çoğu yerinde etkisini gösteren Filoksera ile ciddi bir mücadele gerkiyordu. Mesela, bağlarıyla ünlü olan ve zamanında İstanbul'un üzüm ihtiyacını karşılayan Gebze'nin, Filoksera yüzünden bağlarının çoğu kullanılmaz hale gelmiş veya yok olmuştu. Bkz. Ü. Taşkın, "1925-1930 Yılları Arasında Kocaeli Vilayeti", s. 1582.

Geçmişten Günümüze Manisa

çiftçilere dağıtmak üzere Manisa'da Amerikan Asma Fidanlığı kurulmuştur. Bu fidanlık ildeki bağların bağ çubuklarını karşılayacak büyük bir potansiyele sahiptir.

Bu dönemde yaşanan önemli sorunlardan birisi ülkede fiyatların yükselmesidir. Savaş rüzgarlarının estiği bu ortamdan yararlanmak isteyen fırsatçılar ortaya çıkmıştır. Bu kişiler piyasadaki mal toplayarak, topladıkları malları fayış fiyatlarla satmışlardır. 1949 yıllarında özellikle köylerde gaz yağının bulunmayışından ve karaborsadan çok şikayet gelmiştir⁵⁷. Hükümet haksız kazancı önleyebilmek için bazı tedbirler almıştır. Özellikle büyük şehirlerde İstanbul, İzmir, Adana ve Samsun gibi şehirlerde Men'i İhtikar Mahkemeleri kurulmuştur. Bu mahkemeler aracılığı ile karaborsacılık suçu işlediği tespit edilen kişiler idama kadar çeşitli cezalara çarptırılmıştır⁵⁸. Halkın sahip olduğu, yıllarca ekip biçtiği arazilerin tapusunu çıkarmak önemli bir sorun olmuştur. Kıymetini kaybetmiş olan taapular özellikle taraflar arasında sürtüşmelere ve hatta kavgalara yol açmaktadır. Halkın zaman zaman tapusunu almak istediğinde de tapu memurlarının bugün git yarın gel tavırları halkı zor durumda bırakmıştır. Hal bu sorunun devlet tarafından giderilmesini bunu için seyyar tapu teşkilatının oluşturulması talep etmişlerdir⁵⁹.

Cumhuriyetin kurulması ile beraber ülkenin sosyo-ekonomik yapısında önemli rol oynayan ve halkın %85'inin gelirini sağlayan tarım sektöründe verimliliği artırabilmek, üreticiyi sefaletten kurtarabilmek için kooperatiflerin açılmasına büyük önem verilmiştir Cumhuriyet'in kurucusu Mustafa Kemal Atatürk kooperatifçiliğin geliştirilmesi konusunda büyük çaba göstermiştir. 1924 yılında "İtibari, Zirai Birlikler Kanunu" çıkarılmıştır. Bu kanunla tarım kredi ve tarım satış kooperatiflerinin gereksinimlerini bir elden karşılanmasına çalışılmıştır⁶⁰. Tarım Kredi ve Satış Kooperatifleri kanunundan köylü ve çiftçi daha geniş bir şekilde istifade etmeye başlamıştır. Bu kanunun müstahsil ihtiyaçlarına kolaylıkla cevap verecek hükümler içermesi Manisa halkının kooperatiflere olan ilgisini önemli derecede arttırmıştır. Manisa'da kooperatiflere üzüm mahsulü verenlerin hemen hemen %82 bedellerini almaları ve mahsullerinin iyi bir fiyatla satılması kooperatife bağlılığı çoğaltmıştır⁶¹. Vilayet toplamında ise 891 köyün 271'i kooperatife üye olmuştur. Kurulan kooperatif sayısı ise 41 adettir. 1944 yılında 1945 yılında yaklaşık yarım milyon nüfusu ile bu şehir, yılda 30 milyon liraya yaklaşan, büyük kısmı döviz kaynağı zirai istihsalatımız arasında bulunan kooperatif kurumları bakımından en başta gelen illerden birisi olmuştur⁶².

⁵⁷ "30 Haziran 1946 tarihinde CHP Parti Müfettişi Hulki Cura, CHP milletvekili adayları, Rıdvan Nafiz Edgüer, Faik Kurdoğlu, Feyzullah Uslu Manisa merkez köylerinden Horozköy'e gitmişlerdir. Kurdoğlu'nun, Tahvil Özenler adlı bir vatandaşa, niçin CHP' den DP'ye geçtiğini sorması üzerine seçmen kendisine şunları söylemiştir: Çay, kahve inhisar maddesi olduğu halde elimize geçmedi. Ancak karaborsada çayın kilosunu 40 ve kahvenin kilosunu 12 liradan bulabildik. İnhisar elinde bu maddelerin nasıl karaborsaya çıktığına şaştık. Zeytinyağını devlet eline aldı, litresini 270 kuruşa karaborsadan alıp yedik. Yıllarca devam eden bu hayat pahalılığı bizi sefil ve zayıf düşürdü... sivrisinekten kurtulmak için uyuma ve istirahat vakitlerimizi sivrisinek mücadelesinde geçiriyoruz. Başka şehirlere vesika ile cibinlik verdiler, biz ondan mahrumuz. Diz donları yapmak için kaput bezi bulamıyoruz."bkz., Ömer Karakaş, "Demokrat Parti'nin Manisa Vilayeti'nde Teşkilatlanması (1946)", *History Studies*, Volume 4 Issue 2, July 2012, s.112.

⁵⁸ *Cumhuriyet Arşivi*, Fon Kodu: 030.1.0 / Yer no: 4.22.27.

⁵⁹ *Cumhuriyet Arşivi*, Fon Kodu: 490.1.0 / Yer no: 684.318.1, s.73-74.

⁶⁰ Necdet Bilgin, Şaban Tanıyıcı, "Türkiye'de Kooperatif ve Devlet İlişkilerinin Tarihi Gelişimi", *KMU ĞĖBF Dergisi*, S.15, Aralık 2008, s. 136.

⁶¹ *Cumhuriyet Arşivi*, Fon Kodu: 490.1.0 / Yer no: 684.318.1, s. 167.

⁶² *Cumhuriyet Arşivi*, Fon Kodu: 490.1.0 / Yer no: 685.324.1.s. 72.

Sonuç

I. Dünya Savaşı ve ardından gelen II. Dünya Savaşı; askeri boyutları yanında siyasi boyutlarıyla dünyada güç dengelerini değiştiren önemli savaşlardır. Türkiye, İkinci Dünya Savaşına son anda katılmasıyla birlikte gerek savaş öncesinde gerekse savaş sonrasında savaşın yıkıcı etkilerini derinden hisseden devletlerden birisi olmuştur. Yeni kurulan Türk Devleti tam anlamıyla kalkınma hamlesini gerçekleştirmeden yeni bir savaşın olumsuz sonuçları ile karşı karşıya kalmıştır. Bu koşullardan sadece şehirler değil, onunla birlikte ilçeler ve köyler de etkilenmiştir. Bu olumsuz tabloyu yaşayan illerinden birisi de Manisa olmuştur. Bu ilçelerde yaşanan durumu en iyi şekilde anlatan ve günümüze ulaşmasını sağlayan belgeler o illere gönderilen dönemin milletvekilleri tarafından hazırlanmış olan raporlardır. Hazırlanan bu raporlarda Manisa il'i ve ilçelerinin diğer illere nazaran çok fazla etkilenmediği, devletin her an gerekli yardımı yaparak halkın önemli ölçüde sorunlarını büyük ölçüde giderdiği, ihtiyaç hasıl olan yatırımların gerçekleştirildiği ve halkın ihtiyaçlarının önemli ölçüde karşılanması için devletin büyük ölçüde çaba sarfettiği görülmüştür.

KAYNAKÇA

- Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 030.1.0 / Yer no: 4.22.27.
Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 490.1.0 / Yer no: 684.318.1.
Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 490.1.0 / Yer no: 684.319.1.
Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 490.1.0 / Yer no: 684.320.1.
Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 490.1.0 / Yer no: 684.321.1.
Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 490.1.0 / Yer no: 684.322.1.
Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 490.1.0 / Yer no: 685.323.1.
Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 490.1.0 / Yer no: 685.324.1.
Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 490. 1.0 / Yer no: 685.325.1.
Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 490.1.0 / Yer no: 685.326.1.
Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 490.1.0 / Yer no: 685.327.1.
Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü; 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül
- I.
- BİLGİN, Necdet, TANIYICI, Şaban, "Türkiye'de Kooperatif ve Devlet İlişkilerinin Tarihi Gelişimi", KMU GGBF Dergisi, S.15, Aralık 2008, s.136-159.
ÇEÇEN, ANIL, ATATÜRK'ÜN KÜLTÜR KURUMU HALKEVLERİ, İSTANBUL 2000.
ÇELEBİ, Mevlüt, Atatürk ve Manisa, Manisa 1997.
ÇETİN, Sıdika, "Geç Osmanlıdan Erken Cumhuriyete İç Batı Anadolu'da Kentsel Yapının Değişimi: Manisa, Afyon, Burdur ve Isparta Kentleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme", Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Dergisi, S.2, Ankara 2012.
CEYLAN, Mehmet Akif, "Salihli'de (Manisa) İç Göçlerin Büyüklüğü ve Yönü", Jass, Volume 6, June 2013, s.305-336.
Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, 9. Kitap, C.1. İstanbul 2010
KARAKAŞ, Ömer, "Demokrat Parti'nin Manisa Vilayeti'nde Teşkilatlanması (1946)", *History Studies*, Volume 4 Issue 2, July 2012, s.197-211.
KODAY, Saliha, AKBAŞ, Ferdi, SEVİNDİ, Cemal, "Manisa İlinin Eğitim Coğrafyası", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S.21, Mart 2017, s.359-379.

Geçmişten Günümüze Manisa

MANİSA VALİLİĞİ, Coğrafi Ekonomik Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Yönleriyle Manisa, Manisa 1995.

ÖZEN, Abdullah – TAŞKIN, Ünal, *Baytarname-i Kenan Efendi*, Ankara, 2010.

ŞAŞMAZ, Musa, Türkiye'nin İdari Taksimatı (1920-2013), C.11, Ankara 2014.

ŞENTÜRK, Ali, "Kasabayı Var Eden Turgutlu'nun Adı", Yankı, 22 Eylül 2016.

SU, Kamil, Manisa ve Yöresinde İşgal Acıları, Ankara 1982.

TAŞKIN, Ünal, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Elazığ (1925-1930)", *Tarihten Günümüze Elazığ Uluslararası Kongresi*, C. 1, Ankara, 2015, s. 229-250.

TAŞKIN, Ünal, "1925-1930 Yılları Arasında Artvin Vilayetinin Genel Durumu", *Yeni Türkiye Kafkaslar Özel Sayısı*, S. 81, Aralık 2015, s. 142-149.

TAŞKIN, Ünal, "1925-1930 Yılları Arasında Kocaeli Vilayeti", *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-III*, C.III, Kocaeli, 2017, s. 1579-1594.

TEXIER, Charles, Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi, C.2, Ankara 2002.

TKDK, İpard Programı İle Manisa'da Kırsal Turizmin Geliştirilmesi Stratejileri Projesi, 2015.

UYAR, Hakkı, Cumhuriyet Döneminde Manisa'da Eğitim (1923-1950), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 1993.

YEREL TARİH ARAŞTIRMALARI AÇISINDAN BELEDİYE MECLİSİ KARAR DEFTERLERİ VE BELEDİYE ENCÜMEN KARAR DEFTERLERİ: AKHİSAR ÖRNEĞİ

Belkız AYAZ ÇOBAN*

GİRİŞ

Yerel tarih araştırmaları son zamanlarda giderek popülerleşen bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Sadece sosyal bilimler açısından değil, aynı zamanda fen ve sağlık bilimleri açısından (belki de bu son ikisi için daha eski mazisi olan) geniş bir çalışma imkanı sunan mahalli araştırmalar bilhassa bizim alanımız için ayrı bir keyif unsurudur. Sosyal bilimlerin içinden muhtemeldir ki “insana en çok dokunan” alan tarihtir. İşte mahalli tarihte araştırmacının, araştırmaya konu yerdeki insanlara dokunması, onlarla temas halinde olması bilimsel çalışmaya haz katmaktadır. Yerel tarihin en keyifli taraflarından bir tanesi “sözlü tarih” olmakla birlikte bildirimde sunacaklarım sözlü tarihin dışında, arşiv kaynaklarından ibarettir. Bu yönüyle belki bazı araştırmacılar açısından “sıkıcı” görünse de sunacağım arşiv kayıtlarındaki döneme has durum ve aksiyonlar ilgi çekici olacaktır zannediyorum. Bunun dışında yerel tarihin önemli bir tarafı da genel uygulama için alınan kararların, önlemlerin, prensiplerin lokale yansımalarını gözler önüne serebilme fırsatı sağlamasıdır.

Ben Akhisarlı değilim. Akhisar ile tanışmam yüksek lisans tez çalışmam sırasında. Danışman hocam Sayın Mevlüt Çelebi'nin önerisiyle “Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Akhisar Kazası (1923 - 1933)” başlıklı teze başladığımda Akhisar ile tanıştım. Adı geçen tez, yakın tarihte Akhisar Belediyesi yayınları arasından da basılmıştır ki sunacağım bildiri de tezdən ziyade 1933 - 1950 arası dönem ile ilgili bilgiler sunmaya gayret ettim.

1923 yılını bilinen bir deyişle harmanlamak istersek: “insanlık için sıradan ama Türkiye ve Türkler için büyük” bir tarihtir diyebiliriz. Yeni rejim, yeni tarz, geriye dönük yıkıntılar - ileriye dönük umutlar ve daha pek çok şeyin bittiği - başladığı yıldır 1923. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve ilk Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün bahsettiği “muasır medeniyetler seviyesine ulaşma” ülküsünün izlerini yerelden de takip fırsatı sunmaya çalışacağım Akhisar örneği ile. Pekiyi bu takibi nasıl yapacağız? Şöyle ki, gerek hükümetlerin aldıkları kararların yerel uygulamadaki görüntüleri gerekse bizzat Akhisar'da alınan kararlar ve uygulama yöntemleri görmek asli vazifemiz olacak.

Hazırladığım bildiri de Akhisar Belediyesi arşivinde bulunan iki defter grubundan istifade ettim: Akhisar Belediyesi Meclis Karar Defteri (1930'lu yıllarda Meclis Heyet Karar Defteri olarak da geçiyor) ve Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri. Bunların dışında İhale Karar Defterlerinden de bir takım örnekler sunmaya çalışacağım. Günümüzde bu defterlerin büyük bir kısmı belediyede muhafaza ediliyor iken 1929 öncesinin defterleri Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nde bulunmaktadır.

* Okutman, Ege Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü, belkiz.ayaz.coban@ege.edu.tr

Birtakım İdari Bilgiler

Belediye Heyet Karar Defterlerinden belediye başkanlarının göreve ne zaman başladıklarını, görevlerinin ne zaman son bulduğunu, meclis üyelerinin isimlerini, meclisin hangi dönem aralıklarında toplandığını, meclis toplantıları sırasında hangi konuların konuşulduğunu öğrenmek mümkündür.

Bir örnek vermek gerekirse: 19 Ekim 1930 günü yapılan belediye seçimleri sonucunda belediye başkanlığı seçimini Doktor Cemal Bey kazanarak 20 Ekim 1930'da Akhisar belediye başkanlığına getirilmiştir.¹ Belediye Meclisi, Belediye Başkanı Cemal Bey'in başkanlığında Hacı Şevket, Nüzhet, Dr. Ziya, Eczacı Saffet, İş Bankası Müdürü İzzet, Müderriszade Süleyman, Yazıcızade Tevfik, Halit, Keresteci Halit, Kamil, Boncukluzade Ahmet, Firdevszade Mustafa, Razlıklı Mustafa, Uncu Murat, Benzluzade Ahme Rıza, Tokuçzade Mehmet, Köşklüzade Hüseyin beylerden oluşmuştur.² Belediye Meclis üyeleri 11 Kasım 1930 tarihinden 19 Aralık 1933 tarihine kadar 58 toplantı yapmıştır. Kasım ayında yeni dönem toplantıları başlamışlar, Aralık ayı boyunca toplantılarına devam etmişlerdir. Ocak ayında toplantıya rastlanmamıştır. Şubat, Nisan, Mayıs toplanmıştır. Meclis 1931 ve 1933 yılının Haziran ayında, 1932 yılının Temmuz ayında çalışmalarına ara vermiştir.³

Belediye Seçim Kanunu gereğince belediye seçimlerinin nasıl yapıldığına dair yerel yönetim örnekleri defterlerde görmek mümkündür. 1946 yılı Belediye Seçimleri için Akhisar belediye meclisinde çalışmalar yapılmıştır. Belediye Seçim Kanunu gereğince Akhisar merkezi 26 seçim bölgesine ayrılmıştır. Meclis Karar Defterinde bu 26 seçim bölgesini, sokakların hangi seçim sandığında yer aldığını ve bu bölgelerde kaç kişinin oy kullanacağını gösteren bir tablo oluşturulmuştur. Ayrıca seçimin sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi için seçim büroları oluşturularak bu bürolara azalar seçilmiştir.⁴

29 Mayıs 1946 günü yapılan belediye seçiminden sonra seçilen 33 aza arasında 30.05.1946 günü belediye başkanı seçimi yapılmıştır. Yapılan seçim sonucunda 25 oy ile belediye başkanlığını Ali Rıza Aksel getirilmiştir. Ali Rıza Aksel'in göreve başlamasıyla birlikte encümenler de teşkil edilmiştir.⁵

İmar, İskan ve Peyzaj İşleri

İncelenen defterlerde özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarında ülkenin yeniden imarı çerçevesinde imar ve bayındırlık işleri ile ilgili bilgiler bir hayli göze çarpmaktadır. Belediye Başkanı İsmail Bahri Bey'in başlattığı imar çalışmalarını ondan sonra gelen Belediye Başkanı Doktor Cemal döneminde düzenli ve programlı hale gelmiştir. İmar işlerinin düzenli işleyebilmesi ve eksiklerin görülebilmesi için 3 Haziran 1931'de imar encümenine beş yıllık imar programı hazırlanmıştır.⁶ Program, belediye meclisinde 9 Haziran 1931 günü kabul edilmiştir. Bu programda aydınlanma, su tesisatı, kaldırım, lağım, mezbaha, hal, mezarlıklar konularında plan yapılmıştır.⁷ Akhisar'ın harita ve imar planı yapılması kararı 1934 yılında alınmıştır.⁸ Harita ve imar planı, 24 Temmuz 1934'den 26 Temmuz 1934 gününe kadar kapalı

¹ Akhisar Belediyesi Heyet Karar Defteri (1930 – 1934), Karar no: 1, Karar tarihi: 20.10.1930.

² Akhisar Belediyesi Heyet Karar Defteri (1930 – 1934), Karar no: 3, Karar tarihi: 11.11.1930.

³ Akhisar Belediyesi Heyet Karar Defteri (1930 – 1934).

⁴ Akhisar Belediyesi Meclis Karar Defteri (1943 – 1947), Karar tarihi: 07.05.1946.

⁵ Akhisar Belediyesi Meclis Karar Defteri (1943 – 1947), Karar tarihi: 30.05.1946.

⁶ Akhisar Belediyesi Heyet Karar Defteri (1930 – 1934), Karar no: 24, Karar tarihi: 03.06.1931.

⁷ Akhisar Belediyesi Heyet Karar Defteri (1930 – 1934), Karar no: 26, Karar tarihi: 09.06.1931.

⁸ Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri (19.10.1933 – 19.04.1934), Karar no: 351, Karar tarihi: 19.04.1934

Geçmişten Günümüze Manisa

zarf usulü ile münakasaya (açık eksiltme) çıkarılmıştır.⁹ Münakasa sonucunda Akhisar'ın harita ve imar planı hazırlanması için Harita Mühendisi Sait Erer görevlendirilmiş ve bütçeye plan için 5 000 lira tahsisat konulmuştur.¹⁰ Sait Erer tarafından hazırlanan harita ve imar planının 300 lira bedel ile Şehir Mütahassısı M. Yansen'e tetkik ve islah ettirilmesi lüzumu görülmüştür. Yansen'in Avrupa'ya gitmesi nedeniyle Ankara İmar Müşaviri Dr. Ing Vagner bu iş için görevlendirilmiştir.¹¹ Vagner'in tetkikleri belediyenin dikkatini çekmiştir. Sait Erer'in hazırlamış olduğu plan masraflı ve daha uzun süre alacağından Dr. Vagner'in planı esas alınmıştır.¹²

Bundan başka Soğukkuyu civarında Dramalı Ahmet oğlu Mustafa ve Dramalı Halil oğlu Hüseyin ve Yusuf'a ait bağ ve tarlalar mahalle haline getirilmiştir.¹³ Ayrıca Şeyhisa ve Hashoca mahallelerinde yeni sokaklar açılmış ve Yıldırım Sokağı genişletilmiştir.¹⁴

Bina numara ve sokak levhaları 1934 yılında yapılmıştır. Bina numara levhaları, 6.10 santim boyutunda ve kırmızı zemin üzerine beyaz yazılar yer almaktaydı. Sokak levhaları ise 40.25 santim boyutunda ve kırmızı zemin üzerine beyaz yazılar yer almaktaydı.¹⁵ 1940 yılında yapılacak olan nüfus sayımı öncesinde kaymakamlığın yazısı üzerine sokak, cadde ve ev numaralarının tekrar düzenlenmesi için belediyede çalışma başlatılmıştır.¹⁶ Belediye encümeninde 25.01.1940 günü yapılan toplantıda, bazı evlerin hiç bulunmayan ve değişen kapı numaralarının sahipleri tarafından yeniden yaptırılması kararı alınmıştır. Bu iş için mal sahiplerine bir ay süre verilmiştir.¹⁷

Cadde ve sokakların modern bir şekilde görünebilmesi için yeni yapılan ev ve binaların yapımına dikkat edilmiştir. Yeni yapılan evlerin planı nasıl olursa olsun, sağlık ve zarafet noktalarına dikkat edilmiş, evler kerpiçten bile olsa üzerine badana sürülmesi şartı getirilmiştir.¹⁸ Aynı şekilde şehrin büyük caddelerinde tek katlı ufak binalar yapılması, şehrin görüntüsünü bozduğu gerekçesi ile yasaklanmıştır.¹⁹ 1935 yılına gelindiğinde ise, artık sadece bahçe ve avlu duvarlarının kerpiçten yapılmasına izin verilmiş, evlerin kerpiçten yapılmasına müsaade edilmemiştir.²⁰

Şehrin çevresini güzelleştirmek, yeşillendirmek amacıyla parka, caddelere ve çeşitli alanlara ağaçlar ve çiçekler dikilmiştir. Parkın ağaçlandırılması, parka çiçek dikilmesi için 1931'de Mühendis İzzet Bey tarafından İzmir'den çiçek, fide ve tohum

⁹ Akhisar Belediyesi Encümen İhale Karar Defteri (28.09.1931 – 14.03.1935), Karar no: 95, Karar tarihi: 24.04.1934

¹⁰ Akhisar Belediyesi Heyet Karar Defteri (1934 - 1936), Karar no: 81, Karar tarihi: 16.04.1934.

¹¹ Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri (01.01.1935 – 28.11.1935), Karar no: 647, Karar Tarihi: 15.07.1935.

¹² Akhisar Belediyesi Heyet Karar defteri (1934 – 1936), Karar no: 41, Karar tarihi: 21.11.1935.

¹³ Akhisar Belediyesi Heyet Karar Defteri (1930 – 1934), Karar no: 55, Karar tarihi: 12.11.1932.

¹⁴ Akhisar Belediyesi Heyet Karar Defteri (1930 – 1934), Karar no: 56, Karar tarihi: 15.11.1932.

¹⁵ Akhisar Belediyesi Encümen İhale Karar Defteri (28.09.1931 – 14.03.1935), Karar no: 45, Karar tarihi: 22.02.1934

¹⁶ Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri 31 (27.07.1939 – 11.04.1940), Karar no: 1536, Karar tarihi: 28.11.1939

¹⁷ Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri 31 (27.07.1939 – 11.04.1940), Karar no: 73, Karar tarihi: 25.01.1940

¹⁸ Akhisar Belediyesi Heyet Karar Defteri (1930 – 1934), Karar no: 20, Karar tarihi: 19.04.1931.

¹⁹ Akhisar Belediyesi Heyet Karar Defteri (1930 – 1934), Karar no: 78, Karar tarihi: 12.02.1934.

²⁰ Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri (01.01.1935 – 28.11.1935), Karar no: 721, Karar Tarihi: 01.08.1935.

getirilmiştir.²¹ 1932' de İzmir'e giden Eczacı Saffet Bey İzmir Ziraat Mektebi'nden yollara diktirmek üzere 200 ağaç ve 10 - 15 kadar de atkestanesi satın almıştır.²²1940 yılında da İzmir Mersinli fidanlığından 350 adet fidan alınması için Parkçı Mustafa görevlendirilmiştir.²³

Ayrıca çocuklar için çeşitli oyun sahaları açma çalışmaları yapılmıştır. Çocukların bisiklet kullanmayı öğrenebilmeleri maksadı ile 1932 yılında mevcut parkın batı tarafındaki yol, alıştırmaya sahası olarak ayrılmıştır.²⁴ 1931 yılında yapılan beş yıllık programda yer alan çocuk bahçesi yapılması girişimlerine Nisan 1933'de başlanmıştır.²⁵

İmar ve bayındırlık çalışmaları arasında defterde en çok rastlanan konulardan birisi de kaldırım, döşeme işidir. Defterlerde kaldırım ve döşeme ile ilgili şu örneklerle rastlamak mümkündür:

15 Kasım 1932 günü belediye meclisinde, Şeyhisa ve Hashoca mahalleleri dâhilinde yeni açılan bazı sokakların döşemelerinin yapılması, Camikebir ve Efendi mahallelerinin bozuk kaldırımlarının tamiri, encüme havale edilmiştir. Encümende döşeme konusu görüşülmüştür. Hacı İshak, Gülruh, Kütüphane, Yenice, İnceminare, Bozkurt, Dilküşa, Çorapçı ve Ulu Cami mahallelerinin çoğu sokakları ile Efendi, Şeyhisa, Hashoca mahallelerinde ise yeni açılan yollara döşemelerin yapılması için 1933 yılı tahsisatı yeterli gelmemiş ve döşemelerin yapılması 1934 yılına kalmıştır.²⁶

Yüksek Sokak'ın kaldırım inşası 120 liraya Döşemeci Halil Ağa'ya yaptırılmış;²⁷ 09.04.1943 tarih ve 14 sayılı kararla Kaldırımcı Halil Yavuz'a ihale edilmiş olan Şeyhisa Mahallesi 87. Sokak birinci kısım kaldırım inşası tamamlanmıştır.²⁸Şeyhisa Mahallesi 84. Sokağın ikinci kısım kaldırım inşası tamamlanmıştır. Kaldırım inşası 485 liraya mal olmuştur.²⁹

Cumhuriyetin ilk yıllarında Akhisar'ın temel ihtiyaçları olan yol, su, elektrik işleri ön planda iken zamanla ihtiyaca yönelik binaların yapımı hız kazanmıştır. Yeni belediye binası,³⁰ şehir gazinosu,³¹ posta ve telgraf idaresi binası,³² meteoroloji

²¹ Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri (16.04.1931 - 09.11.1931), Karar no: 435, Karar tarihi: 23.04.1931.

²² Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri (12.11.1931 - 24.01.1933), Karar no: 102, Karar tarihi: 07.03.1932.

²³ Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri 31 (27.07.1939 - 11.04.1940), Karar no: 119, Karar tarihi: 12.02.1940

²⁴ Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri (12.11.1931 -24.01.1933), Karar no: 842, Karar tarihi: 11.10.1932.

²⁵ Akhisar Belediyesi Heyet Karar Defteri (1930 - 1934), Karar no: 63, Karar tarihi: 25.04.1933.

²⁶ Akhisar Belediyesi Encümen İhale Karar Defteri (28.09.1931 - 14.03.1935), Karar no: 4, Karar tarihi: 03.01.1933.

²⁷ Akhisar Belediyesi Encümen İhale Karar Defteri (28.09.1931 - 14.03.1935), Karar no: 49, Karar tarihi: 11.03.1933.

²⁸Akhisar Belediye Encümen Karar Defteri 36 (18.05.1943 - 24.08.1943), Karar no: 840, Karar tarihi: 28.05.1943.

²⁹ Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri 36 (18.05.1943 - 24.08.1943), Karar no: 984, Karar tarihi: 15.06.1943.

³⁰ Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri 41 (25.05.1945 - 11.01.1946), Karar no: 968, Karar tarihi: 07.12.1945

³¹ Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri 34 (24.04.1942 - 05.01.1943), Karar no: 552, Karar tarihi: 23.05.1942.

³² Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri 35 (05.01.1943 - 18.05.1943), Karar no: 575, Karar tarihi: 16.04.1943.

istasyonu,³³ cumhuriyet meydanı,³⁴ uçak alanı yapılması³⁵ ve kaza garajının genişletilmesi çalışmaları başlatılmıştır.³⁶

Bütçe ve Vergi İlgili Bazı Bilgiler

Belediye bütçeleri de belediyelerin nasıl işlediğini, neler yaptığını göstermesi bakımından önemlidir. Burada ayrıntılı olarak belediyenin her yılki bütçelerini yazmamız mümkün değildir. Ancak birkaç örnek sunarak yetineceğiz.

Belediye meclisi tarafından hazırlanan belediyenin gelir bütçesi 1930'da 86,265 lira³⁷,1931'de 90,403,³⁸ 1932'de 67,000 lira,³⁹ 1933'de 75,400 liradır.⁴⁰ 1943 yılı gelir bütçesi de belediye encümeninde incelenmiş ve 182,326 lira olarak tespit edilmiştir. 1943 yılı gelir bütçesi belediye vergisi, inşaat vergisi, temizlik vergisi, elektrik vergisi, numaralar vergisi, kantar resmi, sular hasılatı, mezarlıklar hasılatı gibi vergilerden oluşmaktadır.⁴¹ 1943 yılı gider bütçesi 192,326 lira olarak encümen tarafından teklif edilmiştir.⁴² 1944 yılı gelir bütçesi 444,974 liradır,⁴³ 1946 yılı gider bütçesi 74,511 lira⁴⁴ iken gelir bütçesi 181,995 liradır.⁴⁵ Bunlar dışında zaman zaman belediye gider bütçesine özel masraflar da eklenmiştir. Örneğin 1943 yılı bütçesinden çocuk yuvasına 500 lira tahsisat ayrılmıştır.⁴⁶

1945 yılında Akhisar halkından alınan vergiler ve miktarları şöyledir: Saçak vergisi 974 lira 80 kuruş, temizlik vergisi 1488 lira 03 kuruş, aydınlanma vergisi 8329 lira 78 kuruş, askeri ailelere yardım vergisi 9898 lira 31 kuruş.⁴⁷

Halk Sağlığının Korunması ile İlgili Çalışmalar, Uygulama ve Önlemler

Halk sağlığının ilk çağlarda bir din sanatı olarak uygulandığı görülür. Bu devirde din adamları halkın sağlığını koruma ilkelerini belirli kurallara bağlamışlardır. Daha sonraları halkı idare edenler halkın sağlığı ile meşgul olmayı bir politika aracı olarak kullanmışlardır ve bu suretle halk sağlığı bir siyaset-politika sanatı haline gelmiştir. Tarihte sağlığı korumak için alınan önlemler çok eskilere dayanmaktadır. 1860'da İngiltere kraliyet Sağlık Komisyonu, Halk Sağlığı Kanunu

³³ Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri (02.12.1935 – 25.06.1936), Karar no: 362, Karar tarihi: 09.04.1936.

³⁴ Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri 35 (05.01.1943 – 18.05.1943), Karar no: 404, Karar tarihi: 16.03.1943.

³⁵ Akhisar Encümen Karar Defteri 31 (27.07.1939 – 11.04.1940), Karar no: 1239, Karar tarihi: 02.09.08.1939.

³⁶ Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri 46 (28.05.1948 – 07.12.1948), Karar no: 680, Karar tarihi: 24.08.1948.

³⁷ Akhisar Belediyesi Heyet Karar Defteri (1930 – 1934), Karar no: 35, Karar tarihi: 26.11.1931.

³⁸ Akhisar Belediyesi Heyet Karar Defteri (1930 – 1934), Karar no: 26, Karar tarihi:09.06.1931.

³⁹ Akhisar Belediyesi Heyet Karar Defteri (1930 – 1934), Karar no: 47, Karar tarihi: 15.05.1932.

⁴⁰ Akhisar Belediyesi Heyet Karar Defteri (1930 – 1934), Karar no: 64, Karar tarihi: 27.04.1933.

⁴¹ Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri 35 (05.01.1943 – 18.05.1943), Karar no: 440, Karar tarihi: 19.03.1943.

⁴² Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri 35 (05.01.1943 – 18.05.1943), Karar no: 524, Karar tarihi: 03.04.1943

⁴³ Akhisar Belediyesi Meclis Karar Defteri (1943 – 1947), Karar no: 8, Karar tarihi 10.11.1943

⁴⁴ Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri 41 (25.05.1945 – 11.01.1946), Karar no: 864, Karar tarihi: 01.11.1945.

⁴⁵ Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri 41 (25.05.1945 – 11.01.1946), Karar no: 781, Karar tarihi: 18.09.1945.

⁴⁶ Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri 36 (18.05.1943 – 24.08.1943), Karar no: 1005, Karar tarihi: 18.06.1945

⁴⁷ Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri 41 (25.05.1945 – 11.01.1946), Karar no: 999, Karar tarihi: 18.12.1945

hazırlayarak halk sağlığı için bazı prensipler saptamıştır. Kanunda yer alan içme suyunun temizliği, lağım tesisatının yapılması, çöp ve lağım kirliliklerinin yok edilmesi, şehir planlarının yapılması, salgın hastalıklarla savaşılması, besin maddelerinin kontrolü gibi prensipler belediyelerin görevleri arasında yer almaktadır.⁴⁸ 1930 yılında yürürlüğe giren 1580 sayılı Belediye Kanunu, hemen onun ardından yürürlüğe giren ve halkın toplu halde bulunduğu yerlerin denetimini belediyelere veren 1593 Sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu belediyelerimiz için önemli düzenlemeler getirmiştir.⁴⁹ İncelediğimiz defterlerden halk sağlığı hassasiyetini hem de Umumi Hıfzıssıhha Kanunu doğrultusundaki uygulamaları destekleyecek kararlar bulmak mümkündür:

1931'de belediye meclisinde kabul edilen beş yıllık programda kanalizasyon işi de ele alınmıştır. Yalnızca umumi caddelerden geçecek olan bir kanalizasyonun bedeli 500 küsur bin liraya mal olacağı ve belediyenin bu parayı beş sene zarfında karşılayamayacağından kanalizasyon işi 15 senelik program içine alınmıştır.⁵⁰ Kanalizasyon için 15 sene beklenmemiş 1934 yılında yapılan imar planı ve haritası içerisine kanalizasyon projesi de alınmıştır. Bu projenin 1935 yılı bütçesine dâhil edilerek bu yıl bütçesinden 500 lira ayrılması ile Akhisar bir kanalizasyon şebekesi oluşturulmaya çalışılmıştır.⁵¹

1932 yılında Hal Caddesi civarındaki abdesthanelerin lağımları 40 lira harcanarak birleştirilmiştir.⁵²

07.07.1938 tarihinde belediye encümeninde Elektrik Fabrikası önündeki lağımın uzatılması pis su mecrasının kapatılması kararı alınmıştır.⁵³

Halk sağlığını ve şehir sağlığını tehlikeye soktuğu için Pamuk Han ve Şerifzade Hanı'na kanalizasyon şebekesine bağlanacaktır.⁵⁴

1935 yılında hazırlanan talimatnameyi tekrarlayan ve 1943 yılında Belediye Meclis Karar Defterinde yer alan "Sıhhi Zabıta Talimatnamesi", 1860'da İngiltere'de yapılan Halk Sağlığı Kanunu destekleyecek niteliktedir. 100 maddeden oluşan Sıhhi Zabıta Talimatnamesindeki ceza kapsamına giren hareketlerden bazıları şunlardır:⁵⁵ Sinemada sigara içmek, ruhsatsız ekmek satmak, sıhhiye cüzdanı almamak, sokağa kirli su dökmek ve çöp atmak, sokaklarda ve meydanlarda tavuk gibi hayvanları serbest gezdirmek, otel, han, hamam, kahvehane, lokanta, helvacı, aşçıların tabii oldukları sıhhiye hükümlerine riayet etmemeleri...

Akhisar Belediyesi halk sağlığını tehlikeye soktuğu gerekçesiyle bazı Akhisarlılara cezalar uygulamıştır:

⁴⁸ Sevim Yumrutuğ, Halk Sağlığı Ders Kitabı, Ankara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Yayınları, Ankara 1988,s.1, 6.

⁴⁹ Ahmet Mutlu, Türkiye'de Yerel Yönetimler, [https://personel .omu.edu.tr/docs/ders_dokumanalari/1282_1655.pdf](https://personel.omu.edu.tr/docs/ders_dokumanalari/1282_1655.pdf)

⁵⁰ Akhisar Belediyesi Heyet Karar Defteri (1930 - 1934), Karar no: 26, Karar tarihi: 09.06.1931.

⁵¹ Akhisar Belediyesi Heyet Karar Defteri (1934 - 1936), Karar no: 104, Karar tarihi: 05.05.04.1935.

⁵² Akhisar Belediyesi Encümen İhale Karar Defteri (28.09.1931 - 14.03.1935), Karar no: 428, Karar tarihi: 03.12.1932.

⁵³ Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri 30 (16.06.1938 - 27.04.1939), Karar no: 278, Karar tarihi: 07.07.1938.

⁵⁴ Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri 34 (24.04.1942 - 05.01.1943), Karar no: 925, Karar tarihi: 30.07.1942.

⁵⁵ Akhisar Belediyesi Meclis Karar Defteri (1943 - 1947), Karar no: 34, Karar tarihi: 19.11.1943.

Geçmişten Günümüze Manisa

Ehliyetsiz ve sıhhat cüzdansız birine simit sattırmaktan Hüsnü Tütün hakkında zabıt tutulmuştur.⁵⁶

Avlusundaki sebzeleri pis sularla suladığı gerekçesiyle Osman Özer hakkında zabıt tutulmuştur.⁵⁷

Çıkardığı ekmek unlarını elememekten suçlu bulunan Mümin Kardeş iki lira para cezası ile cezalandırılmıştır.⁵⁸

Sağlık muayenesine gitmediği için Kahveci Hüsnü Onay iki lira para cezası ile cezalandırılmıştır.⁵⁹

Hayvanlarını başıboş salıverdiği gerekçesiyle Süleymanoğlu Mustafa Pilgi bir lira para cezası ile cezalandırılmıştır.⁶⁰

Evinin pis sularını, bulaşık sularını sokağa akıttığı gerekçesiyle bazı kişilere üçer lira para cezası uygulanmıştır.⁶¹

Lekeli humma ve benzeri salgın hastalıkları önlemek amacıyla han, hamam, otel, kahvehane, sinema cezaevleri temizlenecek ve etüv yapılacaktır. Han, hamam, otel, kahvehane sahiplerine mekânlarının boyanması ve temizlenmesi için on gün süre verilecektir. On günlük süre içinde mekânlarını temizlemeyenler hakkında takibat başlanacaktır.⁶²

Halkın önemli ihtiyacından bir de sudur. Suyun kaynağından halka ulaştırılmasının en sağlıklı şekilde yapılması belediyelerin görevleri arasında olmuştur. Akhisar'da suyolunun demir borularla döşenme konusu 1927 yılından itibaren mecliste ele alınmış ve zaman zaman bu konu ile ilgili çalışmalar yapılmıştır. 2 Mart 1931 günü toplanan belediye encümeninde, halkı temsil eden birçok kişinin davet edilmesiyle bir toplantı yapılmıştır. Bu toplantıda, suyolunun yapılmadan kalan kısmının demir borularla döşenebilmesi için 150,000 liraya ihtiyaç olduğu ve bu paranın da tütün ve üzüm yetiştiricisinden %1, diğer tüccar ve esnaflardan mali durumuna göre yardım alınarak yapılması kararı alınmıştır.⁶³ Bu karar uygun olarak, suyolunun kalan kısmının inşası 1931 yılında hazırlanan beş yıllık programda ele alınarak halkın yardımları ile İş Bankası'nda birikecek parayla gelecek senelerde inşa ettirilmesi kararlaştırılmıştır.⁶⁴

Zaman zaman da suyollarının temizliği konusunda encümen mesai yapmıştır:

Şehir içme suyunun kaynaktan borularla su depolarına getirilmesi, yeniden filtre havuzları yapılması, mevcut depoların büyütülmesi ve şehirdeki su geçişinin

⁵⁶ Akhisar Belediye Encümen Karar Defteri 31 (27.07.1939 – 11.04.1940), Karar no: 1164, Karar tarihi: 11.08.1939.

⁵⁷ Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri 31 (27.07.1939 – 11.04.1940), Karar no: 1172, Karar tarihi: 17.08.1939.

⁵⁸ Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri 31 (27.07.1939 – 11.04.1940), Karar no: 1176, Karar tarihi: 17.08.1939.

⁵⁹ Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri 31 (27.07.1939 – 11.04.1940), Karar no: 1179, Karar tarihi: 17.08.1939

⁶⁰ Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri 31 (27.07.1939 – 11.04.1940), Karar no: 1225, Karar tarihi: 28.08.1939

⁶¹ Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri 34 (24.04.1942 – 05.01.1943), Karar no: 726, Karar tarihi: 29.06.1942.

⁶² Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri 35 (05.01.1943 – 18.05.1943), Karar no: 384-385, Karar tarihi: 08.03.1943.

⁶³ Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri (16.07.1929 – 14.03.1931), Karar no: 208, Karar tarihi: 02.03.1931.

⁶⁴ Akhisar Belediyesi Heyet Karar Defteri (1930 – 1934), Karar no: 26, Karar tarihi: 09.06.1931.

ıslah edilmesini de içine alan su projesinin bir uzmana yaptırılması uygun görülmüştür.⁶⁵

1938'de su memurluğunun talebi üzerine su borularının değiştirilmesi kararı alınmıştır.⁶⁶

Halkın hayati bir meselesi olan şehir suyunun ana yollarının tamir ve temizlenmesi işi için çalışmalar başlamıştır. Bu tamirat sebebiyle şehre nöbetle su verilecektir. Hangi saatlerde ve hangi mahallerde su verileceği aşağıda belirtilmiştir:⁶⁷

Su Verme Saati	Su Verilecek Mahalleler
Sabah 8'den 13'e kadar	Hashıoca, Hacı İshak, İnönü, Rağıp Bey, Reşat Bey
13'den 18'e kadar	Şeyhisa, Efendi, Paşa, Kethüda ve Ulucami

Su konusundan başka gündelik muhtemel kazaları önlemek için bacaların temizletilmesinin belediyelerce ele alınması ve bu iş için belediye zabıta talimatnamesine hüküm konulmak suretiyle ayda bir defa yapılmasının temini hakkında yüksek makamlardan gelen 8.11.1949 tarih ve 499 sayılı kaymakamlık makamından bildirilen emirler 11.11.1949 tarihli encüme okunmuştur.

Bacaların temizlenmesi için belediye zabıta talimatnamesinde bir hüküm mevcut ise de bu maddede "senede bir defa temizlenecek" denilmekte olduğundan gelen emirlere uyularak her ay bacaların temizlenmesi mecburiyeti ve bunun bir madde olarak belediye işleri sırasına alınmasına ve halka duyurulmasına karar verilmiştir.⁶⁸

11 Ekim 1949 tarihinde alınan encümen kararlarından bir tanesi de cankurtaran arabası (ambulans) ile ilgilidir. Belediyeye ait cankurtaran otosu sık sık Manisa'ya gidip gelmektedir. Yollarda artan araçlardan dolayı cankurtaran otosunun "fark edilmesini sağlamak", diğer arabaların ona yol vermesini sağlamak amacıyla İzmir piyasasında 125 liraya satıldığı öğrenilen "canavar düdüklerinden" bir tanesinin alınması kararlaştırılmıştır.⁶⁹ Böylece hem cankurtaran otosunun "sefer selameti" sağlanmış olacak hem de hastaların daha çabuk taşınmasının önü açılmış olacaktır.

Vatandaşlara/Kurumlara Yönelik Yardımlar (bağış, muafiyet vb.)

Akhisar Belediyesi defterleri incelendiğinde, belediyede sosyal yönetim anlayışının yansımalarını da bulmak mümkündür. Defterlerden belediyenin asker

⁶⁵Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri (02.12.1935 – 25.06.1936), Karar no: 5, Karar tarihi: 06.01.1936

⁶⁶Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri 30 (16.06.1938 – 27.04.1939), Karar no: 278, Karar tarihi: 07.07.1938.

⁶⁷ Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri 46 (28.05.1948 – 07.12.1948), Karar no: 648, Karar tarihi: 13.08.1948.

⁶⁸ Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri 48 (05.07.1949 – 10.02.1950), Karar No: 752, Karar Tarihi: 11/11/1949.

⁶⁹ Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri 48 (05.07.1949 – 10.02.1950), Karar No: 695, Karar Tarihi: 11/10/1949.

Geçmişten Günümüze Manisa

ailelerine, yardıma muhtaçlara, fakirlere yardım ettiğini, eczanelerden fakirler için ilaç aldığını ve özellikle maaş bağladığını görmekteyiz:

Şeyhisa Mahallesi'nde oturmakta olan İsmail Kızı Ziyne'te ayda üç lira maaş bağlanmıştır.⁷⁰

Efendi Mahallesi Yahya Hayati Bey Sokağında Abdurrahman Kızı Ayşe Özkır'a ayda üç lira yoksul maaşı bağlanması kararlaştırılmıştır.⁷¹

Eczacı Basri'den fakara için 26 lira 10 kuruşluk ilaç alınmış.⁷² Yine Eczacı Hayri Çelikel'dan da fakirler için ilaç reçeteleri tahsis edilmiştir.⁷³

Reşat Bey Mahallesi'nde oturan asker eşi Emine Gülgör'ün müracaatı üzerine, 9, 5 ve 2 yaşlarında üç çocuğu olduğu için dikkate alınarak 12 lira asker maaşı bağlanmıştır.⁷⁴

Kethüda Mahallesinde oturan asker babası Recep Dalkırmaz, asker maaşı bağlanması için dilekçe ile belediyeye başvurmuştur. İki oğlu askerde ve ihtiyarlığı dikkate alınarak ayda 15 lira maaş bağlanması kararlaştırılmıştır.⁷⁵

Asker maaşı için başvuruda bulunan herkese asker maaşı bağlanmamıştır. Başvuran kişilerin gelir durumları incelenmiş, gelirleri olanların başvuruları reddedilmiştir. Örneğin; Reşat Bey Mahallesi'nde 186/20 numaralı evde asker eşi Sabriye dilekçe ile maaş isteğini belediyeye bildirmiştir. Hakkında yapılan tahkikat neticesinde bu sene on balya tütünleri olduğu anlaşıldığında maaş müracaatı reddedilmiştir.⁷⁶

Kethüda Mahallesi 40-12 evde oturan Hanife Pilevne'nin fakir olduğu için belediyeden maaş talebinde bulunduğu dilekçesi 5 Ağustos 1949 günü belediye encümenin görüşülmüş ve reddedilmiştir. Reddedilme gerekçesi de encümen üyelerinden Halit Erdayıoğlu'nun adı geçen kişi ile ilgili yaptığı araştırmada maaş müracaatında bulunan Hanife hanımın bir evi ve bir tarlası olduğunun ortaya çıkması hatta Hanife hanımın tütün işlerine de gittiğinin anlaşılmasıdır.⁷⁷

Kethüda Mahallesi 22-61 evde oturan Remziye Taşkır'ın 4 çocuğu ile muhtaç bir durumda olup kendisine yardım edilmesine dair olan ve kaymakamlık tarafından 20.10.1949 tarihli dilekçe mahalle muhtarlığının fahirhal ilmühaberi ve kolluk üstlüğünün yaptığı tahkikatla 1.11.1949 tarihinde encümeninde okunmuştur. Zabita tarafından yapılan incelemelere göre dilekçenin kocasının genç ve dinç olduğu, hatta uncu Bekir Alpar'ın yanında çalıştığı anlaşılmış olduğu halde yalnız bir defaya

⁷⁰Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri 31 (27.07.1939 – 11.04.1940), Karar no: 1350, Karar tarihi: 09.10.08.1939.

⁷¹Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri 31 (27.07.1939 – 11.04.1940), Karar no: 1351, Karar tarihi: 02.10.08.1939.

⁷² Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri (01.01.1935 – 28.11.1935), Karar no: 2, Karar tarihi: 01.01.1935.

⁷³Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri 46 (28.05.1948 – 07.12.1948), Karar no: 452-453, Karar tarihi: 11.06.1948.

⁷⁴ Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri 35 (05.01.1943 – 18.05.1943), Karar no: 437, Karar tarihi: 18.03.1943.

⁷⁵ Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri 46 (28.05.1948 – 07.12.1948), Karar no: 392, Karar tarihi: 28.05.1948.

⁷⁶ Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri 35 (05.01.1943 – 18.05.1943), Karar no: 417, Karar tarihi: 16.03.1943.

⁷⁷ Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri 48 (05.07.1949 – 10.02.1950), Karar no: 539, Karar tarihi: 05.08.1949.

mahsus olmak üzere dilekçi Remziye'ye düşkünlere yardım tertibinden 10 lira verilmesine karar verilmiştir.⁷⁸

Şeyh İsa Mahallesi 92 Sokak 5 numaralı evde oturan asker anası Ayşe Erer'in yardım talebi hakkındaki 10.12.1949 tarihli beyannamesi ve bu işe ait inceleme 27 Aralık 1949 günü toplanan komisyonda okunmuş, dilekçi ile ilgili yapılan araştırmadan iki çocuğu ile çalışabilir bir durumda olduğu tesbit edilmiş ve dileğin reddine karar verilmiştir.⁷⁹

Süleyman Dede Mezarlığı'nda yatan, fakir, malul olmasından dolayı her ay belediyeden 6 lira aceze maaşı alan Horoz Ali'ye verilen bu paranın bugünkü hayat şartları karşısında pek az olması ve bu yüzden de perişan hali nazar-ı dikkate alınarak maaşının bir misli zammı ile 12 liraya çıkarılmasına karar verildi.⁸⁰

Hashoca Mahallesi 67 Sokak 8 sayılı evde oturan ihtiyar, fakir ve kimsesiz Macide'nin evinin duvarı yıkılarak meydanda kaldığı ve buna belediyece yardım yapılması hakkında mahallesi muhtarlığının 22.11.1949 tarihli ilmuhabiri ve bu hususa ait zabıta tahkikatı okunmuştur. Fakir, kimsesiz ve yardıma muhtaç olduğu anlaşılan Macide'nin duvarının yapılmasına yardımcı olmak ve bir defaya mahsus fakirlere, düşkünlere yardım tertibinden 50 lira verilmesine karar verilmiştir.⁸¹

Belediye, kişilerden başka kurumlara da yeri geldiğinde el uzatmasını bilmiştir. 1 Kasım 1949 gününde toplanan belediye encümeni Halkevi Başkanlığının 31 Ekim'deki "halkevi ihtiyacı için belediye bütçesine konulan yardım ödeneğinden 350 lira verilmesi" talebini gündemine almış ve Halkevi ve Halkodaları yardım tahsisatından bu paranın Halkevi Başkanlığına verilmesi kabul edilmiştir.⁸²

Belediye Meclisi'nin 23.11.1949 günkü toplantısında, 23/11/1949 tarihli çocuk esirgeme kurulu başkanlığının yazılılarıyla 26 Kasım 1949 cumartesi günü akşam Münir Nurettin Selçuk tarafından kurulun yararına Akhisar Tayyare Sineması'nda bir konser verileceği bunun vergiden muaf tutulması hakkındaki müzakeresi okunmuş, belediye kurulunun 2.5.1949 tarihli tarifesinin 2. Maddesine uyularak adı geçen konserden belediye vergisi alınmamasına karar verilmiştir.⁸³

II. Dünya Savaşı Yılları ve Sonrasında Akhisar'da Gündelik Yaşam/Fiyatlar

1940'lı yılları içeren defterler incelendiğinde artık imar ve bayındırlık kararlarından çok, dönemi yansıtan ekonomik kararların alındığı dikkatimizi çekmektedir.

İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı ekonomik buhran dolayısıyla vergiler arttırılmıştır. Vergiler arttırılması sinema biletlerine yansımış ve sinema bilet fiyatları artmıştır. Akhisar'da sinema bileti fiyatları şöyledir:⁸⁴ Loca :150 kuruş, balkon: 35 kuruş, mevki: 30 kuruş, duhuliye: 15 kuruş.

⁷⁸ Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri 48 (05.07.1949 – 10.02.1950), Karar no: 735, Karar tarihi: 01.11.1949.

⁷⁹ Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri 48 (05.07.1949 – 10.02.1950), Karar no: 959, Karar tarihi: 27.12.1949.

⁸⁰ Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri 48 (05.07.1949 – 10.02.1950), Karar no: 811, Karar tarihi: 29.11.1949.

⁸¹ Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri 48 (05.07.1949 – 10.02.1950), Karar no: 804, Karar tarihi: 29.11.1949.

⁸² Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri 48 (05.07.1949 – 10.02.1950), Karar no: 722, Karar tarihi: 1.11.1949.

⁸³ Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri 48 (05.07.1949 – 10.02.1950), Karar no: 795, Karar tarihi: 23.11.1949.

⁸⁴ Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri 34 (24.04.1942 – 05.01.1943), Karar no: 605, Karar tarihi: 02.06.1942.

Geçmişten Günümüze Manisa

Savaş yıllarında mal kıtlığı nedeniyle malların tasarrufuna gidilmiştir. Bunun örneklerinden bir de hastanede kullanılan şeker kısıtlamasıdır. Sağlık Bakanlığı'nın emri üzerine bir kilo süt için 50 gram şeker, bir muhallebi için 30 gram şeker, bir hoşaf için 25 gram şeker kullanılması uygun görülmüştür.⁸⁵ Ayrıca piyasada toz şeker bulunmadığından hastaneye küp şeker alınmıştır.⁸⁶

Özellikle buğday kıtlığı, ekmek fiyatlarında büyük bir artışa neden olmuştur. Bu fiyat artışlarını defterleri inceleyerek görmek mümkündür. 01.10.1942 tarihinden itibaren halkın ekmek ihtiyacı belediyelerin görevleri arasına girmiştir. Akhisar Belediyesi de ekmek için hemen hububat tahsilatına başlamıştır. Ayrıca ekmek narhlarına bir miktar zam yapmıştır. 600 gramlık ekmek 18 kuruştan 22 kuruşa çıkarılmıştır. ⁸⁷12.03.1943 tarihli kararla ekmek fiyatı 46 kuruşa çıkarılmıştır.⁸⁸ Yine iki ay sonra 07.05.1943 tarihli encümen kararı ile 600 gramlık ekmek 62,5 kuruş olmuştur. ⁸⁹

Şehrin ekmeklik hububatını satın almak için Hüseyin Kıbrıslı ve Emin Köle görevlendirilmiştir. İlk partide 45.760 kilo buğday satın almışlardır.⁹⁰ Satın alınan buğdayların fiyat farklılığı nedeniyle ekmek maliyetini düşürmek için buğday ununa % 20 nispetinde akdarı karıştırılması uygun görülmüştür.⁹¹

Karne ile ekmek satılmasına rağmen fırıncılar el altından ekmek sattığından halk ekmeksiz kalmaktadır. Belediye ekmek satışlarını kontrol altına tutabilmek maksadıyla Mili Korunma Kanunu çerçevesinde ekmek satışı ile ilgili 23.03.1943 tarihinde şu tedbirleri almıştır:⁹²

"1. Sabit gelirli memurlara ve bekçilere her ne suretle olursa olsun fırınlardan ekmek satılmayacaktır.

2. Lokantalar, aşçı, köfteci, helvacı gibi dükkânında müşterilerine yiyecek satan esnaf, müşterilerinin ekmeğini kendileri tarafından yaptırılacak ekmeklerden verilecektir. Bu gibi esnaflar dükkânlarında fırın ekmeği kullanmayacak ve bu gibi esnaflara fırınlardan ekmek satılmayacaktır.

3. Tahkikat ve kontrol neticesinde çarşı ekmeği bulunduranlar hakkında ceza tatbik edilmekle beraber bulunan ekmeklere müsadere olunacaktır."

Belediye ekmek satışı konusunda aldığı tedbirlere uymayanları cezalandırmıştır. Sabri Başbakkal'ın dükkânına 15 ekmek saklamaktan Besim Atalay, 3 ekmek saklamaktan köfteci Emin Akyol, Helvacı Süleyman Tosun, 5,5 ekmek

⁸⁵ Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri 34 (24.04.1942 – 05.01.1943), Karar no: 877, Karar tarihi: 21.07.1942.

⁸⁶ Akhisar Encümen Karar Defteri 34 (24.04.1942 – 05.01.1943), Karar no: 1183, Karar tarihi: 25.09.1942.

⁸⁷Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri 34 (24.04.1942 – 05.01.1943), Karar no: 1211, Karar tarihi: 29.09.1942.

⁸⁸ Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri 35 (05.01.1943 – 18.05.1943), Karar no: 401, Karar tarihi: 12.03.1943.

⁸⁹ Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri 35 (05.01.1943 – 18.05.1943), Karar no: 680, Karar tarihi: 07.05.1943.

⁹⁰ Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri 34 (24.04.1942 – 05.01.1943), Karar no: 1337, Karar tarihi: 23.10.1942

⁹¹ Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri 34 (24.04.1942 – 05.01.1943), Karar no: 1416, Karar tarihi: 13.11.1942.

⁹² Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri 35 (05.01.1943 – 18.05.1943), Karar no: 470, Karar tarihi: 23.03.1943.

saklamaktan Köfteci Halil ve 21 ekmek saklamaktan Helvacı Hasan Toprak suçlu bulunmuş ve haklarında zabıt tutulmuştur. Bu kişiler ikişer lira hafif para cezası cezalandırılmıştır.⁹³

Savaşın getirdiği ekonomik sıkıntıların sadece ekmek ve şeker ile sınırlı kalmadığını defterlerdeki kararlarda mevcuttur. Savaşın getirdiği ekonomik sıkıntılar nedeniyle kömür, mazot ve makine yağları seyrek ve az geldiği için sokak aydınlatmasında kısıtlamaya gidilmiştir. Sokak lambalarının bir kısmının yakılması ve saat gece 1'den itibaren de sokak lambalarının söndürülmesi uygun görülmüştür.⁹⁴

Savaş dönemi fiyatlarını örneklemek gerekirse, 21 Mart 1944 günü belediye encümeninde alınan ürün rayiçleriyle ilgili karar şu şekilde karşımıza çıkmaktadır:⁹⁵

Cinsi	Fiyatı (Kuruş)
Ekmek (600 gr)	18,5
Kuzu Eti (Kg.)	200
Sığır Eti (Kg.)	130
Bulgur (Kg.)	60
Sadeyağ (Kg.)	600
Zeytinyağ (Kg.)	200
Tuz	8,5
Şeker	197
Çay	1600
Sabun	150
Pekmez	100
Kuru Biber	300
Patates	35
Pirinç	160
Kuru Fasülye	80
Zeytin (tanesi)	60
Nohut	50
Kuru üzüm	50
Kuru soğan	10
Peynir	160
Odun	5
Gaz	37
Lahana	Kalmadı
Saman	3
Arpa	20
Kuru Ot	Yok
Kuru Bamya	400
Mangal Kömürü	15

⁹³ Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri 35 (05.01.1943 - 18.05.1943), Karar no: 548, Karar tarihi: 09.04.1943.

⁹⁴ Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri 35 (05.01.1943 - 18.05.1943), Karar no: 144, Karar tarihi: 22.01.1943.

⁹⁵ Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri 39 (03.03.1944 - 13.10.1944), Karar no: 556, Karar tarihi: 21.03.1944.

Geçmişten Günümüze Manisa

Bir iktisatçı olmamakla birlikte ekmek fiyatı ile diğer ürünlerin fiyatlarının birbirleriyle olan oranlarına bakıldığında pergelin ne kadar açık olduğu göze çarpmaktadır.

Savaş döneminden yıllar sonra bile ekonomik sıkıntıların izlerini defterler aracılığıyla sürmek mümkündür. Manisa valiliğinden gönderilen yazı doğrultusunda 19 Temmuz 1949 tarihinde toplanan encümen komisyonunda alınan kararlardan biri de tek tip ekmek üretilmesine ilişkindir. Buna göre eldeki unlar bitene kadar 20 Temmuz tarihinden itibaren tek tip (425 gr – 15 kuruş) ekmek üretilecek, has undan imal edilen francala, simit, börek gibi mamullerin üretimi 20 Temmuzdan itibaren durdurulacaktır.⁹⁶

Akhisar fırıncılarından Halit Akseki'nin 5 Ağustos 1949 tarihli dilekçesi aynı gün toplanan encümen komisyonunda görüşülmüştür. Adı geçen fırıncı tek tip ekmek uygulamasında kullanılan 89-91 randımanlık unların fiyatlarının artmasına mukabil ekmek fiyatlarının da artması gerektiğini belirtmiş ve 580 gramlık bir ekmeğin 25 kuruş olarak satılmasını talep etmiştir. Bu taleple ilişkili olarak zabitanın fikri ise 512 gramlık ekmek için 20 kuruştur. Nihayetinde belediye encümeninden çıkan karar 510 gramlık ekmek için 20 kuruş şeklindedir.⁹⁷

Ekmekten başka önemli bir besin kaynağı olan etin fiyatları hakkında da bir takım düzenlemelere gidilmiştir. Kasap Mehmet Karaer ve on arkadaşının 22 Temmuz 1949 tarihinde belediyeye verdikleri dilekçe 25 Temmuz günü toplanan encümen tarafından incelenmiş ve karara bağlanmıştır. Buna göre Akhisar'ın civarındaki il ve ilçelerde koyun etinin fiyatı 260 ila 280 kuruş arasında sayılmakta ve bu yüksek fiyatlar kasaplara olumsuz yansımaktadır. Belediye kasapların başvurusunu dikkate alıp Akhisar'da erkek koyun etinin 250 kuruştan satılmasına karar vermiştir.⁹⁸

Bayram, Kutlama ve Merasim Etkinlikleri

Bayramlar bir toplumun değerlerinin bireylerce kavranıp benimsenmesi ve gelecek kuşaklara aktarılmasında temel bir işleve sahiptirler. Bayramlar toplum yaşamının kurumlaşmasını sağlamasını sağlarlar. Milli bayramlarımız da devlet ve millet olma yolunda Milli Mücadele ve Cumhuriyet süreci içinde yapılan tüm çabaları içinde barındırır. Millet olma ve toplum olma yolundaki milli bayram örneklerini yerel tarih içinde barındırır. Akhisar belediye defterlerinde her yıl Cumhuriyet Bayramı, 30 Ağustos Zafer Bayramı, 19 Mayıs Gençlik Spor Bayramı, 23 Nisan Egemenlik ve Çocuk Bayramı kutlamaları ile 10 Kasım Atatürk'ü Günü merasimi hazırlıklarına rastlanır. Özellikle Onuncu Cumhuriyet Bayramı kutlamaları için encümen ve meclis çok mesai yapmıştır:

Cumhuriyet'in 10. Yıl kutlamaları için Yıldız Caddesi'nde Dernek Pazarı'ndan Tayyare Sineması önüne kadar olan yol 80 lira 15 kuruşa kum ve taş dökmek sureti ile tamir edilmiştir.⁹⁹ Belediye meydanına asılmak üzere saçtan "Yaşasın Cumhuriyet"

⁹⁶ Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri 48 (05.07.1949 – 10.02.1950), Karar no: 507, Karar tarihi: 19.07.1949.

⁹⁷ Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri 48 (05.07.1949 – 10.02.1950), Karar no: 526, Karar tarihi: 05.08.1949.

⁹⁸ Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri 48 (05.07.1949 – 10.02.1950), Karar no: 513, Karar tarihi: 25.07.1949.

⁹⁹ Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri (19.10.1933 – 19.04.1934), Karar no: 1176, Karar tarihi: 12.11.1933.

levhası yaptırılmış ve bu levhanın bayramda aydınlatılması planlanmıştır.¹⁰⁰ İstanbul'dan çeşitli ebatlarda 200 adet bayrak Ali Rıza Bey'e aldırılmıştır.¹⁰¹ Ayrıca Hükümet binası, askerlik şubesi, Gazi İlkokulu ve Misak-ı Milli İlkokulu bayram şenlikleri dolayısıyla elektrik verilmiştir.¹⁰²

1938 yılı Cumhuriyet Bayramı gece şenliği için hazırlıklar yapılmıştır. Belediye karşısındaki havuz etrafına dört adet lale sütunu konulması, havuzdaki heykeli andıran büstün kaldırılarak havuza fiskiye yapılması ve fiskiyeye verilecek suyun renklendirilmesi kararlaştırılmıştır. Bu iş için de mutemet Asım Öztürk görevlendirilmiştir.¹⁰³

Cumhuriyet Bayramı'nın 15. Yıldönümünü kutlamak için Elektrik Fabrikası'na "Türk Öğün, Çalış, Güven" vecizesi elektrikle yazılacaktır.¹⁰⁴

30 Ağustos Zafer Bayramı ve 6 Eylül Kurtuluş Bayramı kutlamaları için 145 lira 97 kuruş harcama yapılmıştır.¹⁰⁵

19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı kutlaması hazırlıkları çerçevesinde stadyumun otlarının temizlenmesi ve Cumhuriyet meydanının çukur olan yerlerinin toprak ile doldurulması işi için görevli tayin edilmiştir.¹⁰⁶

Ülkede değişen siyasi atmosfer, yapılan kutlamalarda değişikliklere yol açmıştır. 1943 yılında Belediye Meclisi her yıl düzenli olarak "İnönü Günü" kutlanmasına karar vermiştir. İnönü günü için icap eden masrafların yapılması işine mutemet Şaban Yurdakul tayin edilmiştir.¹⁰⁷

Yaklaşan Cumhuriyet Bayramı için belediyede çalışmalar encümen komisyonuna da sirayet etmiştir. Bu çerçevede komisyonun 18 Ekim 1949 günü aldığı karara göre, yaklaşan bayram için gerekli hazırlıklar yapılacak, rengi solan bayraklar için 50x75 boylarında 25 bayrak alınacak, eskiyen vecizeler için tamirat ve yeni vecizeler yaptırılacaktır.¹⁰⁸

18.10.1949 tarih 703 nolu karara ek olarak 16.11.1949 tarihli oturumda konu ile ilgili şöyle bir karar alınmıştır:¹⁰⁹

Cumhuriyet Bayramı için yapılan işler ve masraflarına ait kolluk üstlüğünün 1.11.1949 tarihli hesap pusulasında müfredat yazılı 589 lira 55 kuruş masraf tetkik edilmiştir. Yapılan masrafın tahsiline ve tutan 589 lira 55 kuruşun tahsisatından ödenmesine karar verilmiştir.

¹⁰⁰ Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri (30.01.1933 – 16.10.1933), Karar no: 308, Karar tarihi: 01.10.1933.

¹⁰¹ Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri (30.01.1933 – 16.10.1933), Karar no: 309, Karar tarihi: 03.10.1933.

¹⁰² Akhisar Belediyesi Heyet Karar Defteri (1930 – 1934), Karar no: 71, Karar Tarihi: 19.11.1933.

¹⁰³ Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri 30 (16.06.1938 – 27.04.1939), Karar no: 1353, Karar tarihi: 20.10.1938.

¹⁰⁴ Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri (21.08.1938 – 27.07.1939), Karar no:1282, Karar tarihi: 26.09.1938.

¹⁰⁵ Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri 41 (25.05.1945 – 11.01.1946), Karar no: 847, Karar tarihi: 19.10.1945.

¹⁰⁶ Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri 34 (24.04.1942 – 05.01.1943), Karar no: 516, Karar tarihi: 14.05.1942.

¹⁰⁷ Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri 35 (05.01.1943 – 18.05.1943), Karar no: 403, Karar tarihi: 16.03.1943.

¹⁰⁸ Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri 48 (05.07.1949 – 10.02.1950), Karar no: 703, Karar tarihi: 18.10.1949.

¹⁰⁹ Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri 48 (05.07.1949 – 10.02.1950), Karar no: 759, Karar tarihi: 16.11.1949.

Sonuç

Yerel, genelin bir parçasıdır. Et ile tırnak gibi olan bu iki kavramı tarih disiplininde yorumladığımızda şunu görebiliriz: tek merkezden yönetilen bir devlet ve siyasi organı olan hükümet, aldığı kararları ülke genelinde uygulamaya çalışır. Bu sözgelimi hüküm veya kararların hangi bölgelerde ne kadar ve ne şekilde uygulandığını görmek için yerle müracaat zaruri olmaktadır. Tersten düşünecek olursak, bazen bir köyün, bir belediyenin herhangi bir uygulaması, genele yayılabilir hatta hükümeti ve devleti bile etkileyebilir. Bu çerçevede merkez – taşra ilişkilerini yerinden anlamanın önemli yollarından bir tanesinin merkezi olduğu kadar taşrayı da yakından incelemek olduğu gerçektir. Takdir edilir ki alınan her karar tam zamanında, eksiksiz ve yanlışsız değildir. Niyet önemlidir. İngiltere’deki halk sağlığı uygulamasını belediyemize adapte edeceğimiz şeklindeki bir cümle güzel bir slogan olabilir; ama uygulaması yoksa popülizmden başka bir şey olamaz. Bu bakımdan da yerel tarih araştırmalarında gerçekçilik ve sürdürülebilirliğin takibi bizim önümüzü görmemize vesile olacaktır. Yerel tarih araştırmalarının bir örneği olabileceğini düşündüğümüz çalışmada 1930’lu yıllardan 1950’ye kadar incelemiş olduğumuz Akhisar Belediyesi Meclis Karar Defterleri ile Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defterleri’nin bildiri sınırları çerçevesinde dikkate değer gördüğümüz kısımlarını öne çıkarmaya çalıştık. Aynı zamanda bu bildirin amaçlarından bir tanesi de bu defterlerin tanıtılmasıdır. Sadece tarih disiplini için değil, peyzaj mimarlığından, inşaat mühendisliğine, sağlıktan eğitime, ziraatten iktisata coğrafyadan sosyolojiye kadar çok farklı disiplinlerin de yerel çalışmalar yoluyla bilimsel üretim ve paylaşım yapabileceğini yazıda verilen örneklerle göstermeye çalıştık. Hatta mümkünse, bu farklı alanların kendilerine has yorumlarıyla birbirlerine katkı yapmasının ayrı bir hazzı olduğunu da düşünmekteyiz.

Encümen Karar Defteri : 48 (5/7/1949 – 10/2/1950)

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün 7 Ağustos 1949’da Akhisar’a yapacağı gezi öncesinde belediye encümeni konu ile ilgili yapılacak hazırlıkları 5 Ağustostaki toplantıda kararlaştırmıştır. Buna göre şehrin muhtelif yerlerine taklar kurulacak, bilhassa istasyon caddesinden halkevine kadar olan caddedeki evler ve dükkanlar süslenecek, cumhurbaşkanının bu ziyareti şehir sakinlerine tellallar aracılığıyla duyurulacak ve bu işlere harcanmak üzere mutemet Hamza Vardar’a 250 lira verilecektir. (Karar Tarihi : 5/8/1949, Karar No: 535) Bu karar 16 Ağustos günkü toplantıda tekrar ele alınmış Hamza Beye verilen para hazırlıklar için yeterli gelmediğinden 100 lira daha verilmesi kararlaştırılmıştır. (Karar Tarihi 16/8/1949, Karar No: 561)

Seçim bölgelerini gezip halkla temaslarsa bulunan 6 milletvekilinin Akhisar ziyaretleri sırasında kendilerine Turan Lokantası’nda akşam yemeği verilmiştir. Bu yemek 50 lira 40 kuruşa mal olmuş ve bu tutar belediyenin “olağanüstü masraflar kaleminden” hak sahibine ödenmiştir. (Karar Tarihi: 27/9/1949, Karar No: 671)

T.C. Akhisar Belediyesi Encümen Karar Defteri No: 39

18/3/1944 günü toplanan belediye encümeninde, her sene düzenli olarak yapılan, mevcut senede 26/3/1944 Pazar gününe denk gelen, Çağlak Panayırı için gereken masrafların karşılanması ve bu iş için de mutemet Şaban Yurdakul’un tayin edilmesi kararlaştırılmıştır. (Karar Tarihi: 18/3/1944, Karar No: 539)

MANİSA YERADLARINDA BOY-OYMAK-AŞİRET VE CEMAAT İZLERİ HAKKINDA NOTLAR

Emin KIRKIL*

GİRİŞ

Malazgirt Zaferini takiben Anadolu'yu yurt edinmeye başlayan çeşitli Oğuz/Türkmen boyları yeni yurtlarını sahiplenirken aidiyet bağlarının sağlamlığının bir göstergesi olarak verdikleri yer adlarında çoğunlukla kendi boy/ oymak isimlerine göndermelerde bulunmuşlardır. Bu gelenek muhtemelen bozkır çağındaki yurtların geleneksel sahiplenme uygulaması ile ilgili olsa gerektir. Bununla birlikte Türk topluluklarının tarih boyunca kullandıkları yer adlarını farklı biçimlerde tasnif etmek mümkündür. Bunların başlıcalarını şöyle sıralayabiliriz:

- 1) Boy, oymak, aşiret ve şahıs adlarından ürettikleri yer adları (konar-göçer toplum olarak en belirgin aidiyet referansı mensup olunan topluluk adıdır- asabiye).
- 2) Tabii olgulardan esinlenerek verilen yer adları. Bunlar tasviri yer adlarıdır.(Tepecik-Kocadağ-Taşlık-Çorak vb.)
- 3) Meslek adlarından türetilen yer adları (Okçular-Kürkçüler-Tirkeş -Derici vb.)
- 4) Dini müessese ve manevi hayat ile ilgili yer adları (Akçakilise-Manastır-Ziyaret-Tekkeköy vb.)
- 5) Antik dönmelelere ait yer adlarının Türkçe telaffuza uyarlanarak üretilen yer adları (İconium>Konya-Ankyra>Ankara-Magnesia>Manisa). Bu tür isimler çoğunlukla Türk fetihleri sırasında mevcut şehirler için düzenlenmiştir.
- 6) Eski yurtlardaki coğrafi adların yeni yurtlara taşınması (Seyhun>Seyhan-Ceyhun>Ceyhan)¹.

Yukarıda sıraladığımız yer adı verme usullerinin tamamını Manisa ve yöresindeki onomastik uygulamalarda görmek mümkündür. Bu çalışmamızda Manisa Evkaf Defterinde geçen yer adlarının boy-oymak-aşiret ilişkileri üzerinde durarak bölgeye yerleşen toplulukların tespitine yardımcı olmaya çalışacağız.

A- Oğuz Boylarına Ait Yer Adları

Anadolu Türklerinin kahir ekseriyetini Oğuz/Türkmen toplulukları oluşturduğu için yer adlarında 24 Oğuz boyuna ait izlere sıkça rastlamak mümkündür. Kökü destanlara dayanan yirmi dört Oğuz boyu, günümüzde de Türkmen olarak ifade edilen grupların ta kendisidir. Oğuz Kağan'ın altı oğlunun soyundan gelen Oğuz boyları şunlardır:

Bozoklar		Üçoklar	
Kayı	Gün Han	Gök Han	Bayındır
Bayat			Peçenek
Alkaevli			Çavuldur
Karaevli			Çepni

* Dr.Öğrt. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.
¹ Bahaeddin Yediyıldız, "Türkiye'de Yer Adı Verme Usulleri", *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 1984, s. 27-29.

Yazır	Ay Han	Dağ Han	Salurlar
Döğer			Eymür
Dodurga			Alayundlu
Yaparlu			Yüregir (Üreğir)
Avşar(Afşar)	Yıldız Han	Deniz Han	İğdir(Iğdır)
Kızık			Büğdüz
Beğdili			Yıva
Karkın			Kınık

Kayı (*Bozok/Günhan*) : XVI. yüzyılda en çok yer adına rastladığımız oğuz boyu Kayılardır. Bu durum onların sayıları ve Anadoludaki dağılımları ile ilgili ipuçları vermektedir. Bu dönem Saruhan Sancağında bugünkü Akhisar'a bağlı *Kayı* ve *Kayılu* adlı iki köy karşımıza çıkmaktadır ki *Kayı* 12 *Kayılu* ise 8 vergi nüfusuna sahiptir².

Bayat (*Bozok/Günhan*): Güzel Hisar ve Gördüs kazalarında *Bayad* adlı iki köy vardır. Bunlardan Gördüs'e bağlı olanı 62 vergi nüfusuna sahiptir.

Avşar (*Bozok/Yıldızhan*): Adala kazasında 24, Temürcü kazasında 50 vergi nüfusuna sahip *Avşar* adlı birer köy mevcuttur. İran-Suriye ve Anadolu'da çok sayıda *Avşar* yerleşimleri karşımıza çıkmaktadır³.

Karkın (*Bozok/Yıldızhan*): Bu adla altı yer adı mevcuttur. Temürcü, Marmara ve Akhisar kazalarına bağlı olan bu köyler sırası ile 11-31-10-22 vergi nüfusuna sahiptir Sonuncusunun diğer adı Kösem olarak geçmektedir. Bir de Doğanhisarı kazasına sahip olan *Küçük Karkın* köyü vardır. Yunddağı kazasında da *Küçük Karkın* adlı ekinlik karşımıza çıkmaktadır (diğer adı Eski)⁴.

Önemli Oğuz boylarından olan Karkın ile ilişkili olarak Anadolu'da 62 yer adı tespit edildiği gibi Gökşun'da Dede Karkın Zaviyesi mevcudiyeti bilinmektedir.

Bayındır (*Üçok/Gökhan*) : Ilıca kazasında 51 vergi nüfusuna sahip *Bayındır Şeyhlu* adında bir köy karşımıza çıkmaktadır.

Salur (*Üçok/Dağhan*): Adala, Gerdüs kazalarında birer Akhisar kazasında iki olmak üzere toplam dört tane *Salur* adlı köy karşımıza çıkmaktadır.

Ala-yundlu (*Üçok/Dağhan*): Emlak kazasında bir, Gördüs kazasında iki olmak üzere üç adet köy adı *Ala-yundlu* şeklindedir.

Kınık (*Üçok/Denizhan*): Temürcü kazasında 60 vergi nüfusuna sahip *Kınık* adlı bir köy mevcuttur.

Çepni (*Üçok/Gökhan*) Bugünkü Turgutlu çevresinde karşımıza çıkan, *Çepni, Çepni Dere, Çepni Bektaş*, adlı yerleşimlerin Çepni boyu ile ilişkili olduğu aşikardır. Urumiye ve Anadolu'nun bir çok yerinde karşımıza çıkan Çepnilerin Kantemir ve Kızdıllı kollarının Turgutlu yöresine XVII. yüzyıldan sonra geldikleri bilinmektedir⁵.

Bu tablo bize hem Bozok hem de Üçok boylarına ait toplulukların Manisa yöresine yerleştiğini göstermektedir. Burada dikkatimizi çeken bir husus Üçokları oluşturan üç boya mensup topluluklara ait yer adları bölgede karşımıza çıkarken, Bozokların sadece iki boyuna mensup topluluklarla ilişkili yer adları karşımıza çıkmaktadır. Ayhan boylarına ait bir ize rastlanmamaktadır. Ayrıca bu tablo, Faruk Sümer'in XVI. yüzyılda Anadolu'da Oğuzlara ait yer adları tablosu ile de uyumluluk

² Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*, 3. Baskı, İstanbul 1980, s. 425.

³ Avşarların XII ve XVI yüzyıllardaki dağılımları için bkz. Sümer, s. 260-311.

⁴ Sümer, s. 440; Karkın ve Küçük Karkın köyleri için ayrıca bakınız, Feridun M. EMECEN, XVI. Asırda Manisa Kazası, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989, s. 21-218.

⁵ Emin Kırkil, "Turgutlu'dan Türk Dünyasına; Yer Adlarında Benzerlikler" Uluslararası Turgutlu Sempozyumu Bildirileri I, Turgutlu 2018, s.167.

Geçmişten Günümüze Manisa

göstermektedir. Sümer Anadolu'da yer adlarının yoğunluğuna göre Oğuz boylarının sıralamasını vermiştir⁶.

Boyun Adı	Sümer'e Göre Anadolu'daki Yer Adı Sayısı	Manisa (Saruhan)'daki Yer Adı Sayısı
1- Kayı	94	2
2- Avşar	86	2
3- Kınık	81	-
4-Eymür	71	1 (Gökçen İmir okuyor?)
5-Karkın	62	6
6-Bayındır	52	1
7-Salur	51	4
8-Yüreğir	44	-
9-Çepni	43	3
10-İğdir	43	-
11-Bayat	42	2
12-Ala-Yundlu	29	3
13-Kızık	28	1 (Kızıklı)
14-Yazır	24	-
15-Dodurga	24	-
16-Beğdili	23	-
17-Bügdüz	22	-
18-Çavuldur	21	-
19-Yıva	19	-
20-Döğer	19	-
21-Kara-Evli	8	-
22-Peçenek	4	-
23-Alka-Evli	-	-
24-Yaparlu	-	-

A- Türkmen/Yörük Oba ve Oymakları ile İlgili Yer Adları

Özellikle Anadolu'da boy birlikleri bozulan Oğuz toplulukları çeşitli oymaklara ayrılarak yeni oluşumlar meydana getirmişlerdir. Bu süreçte onlar artık eski boy ilişkileri ile anılmaktan ziyade oymak adları ile anılmaya başlamışlardır. Yeni oluşan bu yörük zümreleri Osmanlı devletinin iskan siyaseti çerçevesinde çoğunlukla başlarına kethüda olarak atanmış yöneticilerinin adı ile isimlendirilmiş ve cemaat olarak anılmışlardır.

*Araplar, Araphamzalar, Araplı Sarıbey, Araplı Tepeköy*⁷; Arablular, Yeni-İl'de yaşayan Beğ-dili obaları arasında olup XVII, yy'da iskanları emredilmiştir⁸. XIX. Yüzyılda Salihlide oturmakla beraber buldukları yerler Bursa vilayetine kadar uzanmaktadır⁹.

Bahadırlu, Bahırlu, Bu adlarla oymakların varlığını biliyoruz. XVI. yüzyılda Halep Türkmenlerini oluşturan oymaklar arasında Bahadırlu adını taşıyan bir oymak

⁶ Sümer, 461.

⁷ Defter-i Evkaf-ı Liva-i Saruhan (Metin ve İnceleme), Hızır, M. Akif ERDOĞRU- Ö. BIYIK, Ankara 2014, s. 30-32; İbrahim Gökçen, Tarihte Saruhan Köyleri, İstanbul 1950, s. 33-48.

⁸ Sümer, s. 301, 306.

⁹ Sümer, s. 629.

mevcuttur¹⁰. Seyyah Niebhur'un listesinde Halep vilayeti çevresinde yaşayan 1000 çadırılık Beherli oymağından söz edilir¹¹.

Balabanlı, Beğdili obaları arasında 100 vergi hanesine sahip Balabanlu oymağının adı geçtiği gibi Birgi çevresinde bu adla bir oymağa rastlanmaktadır. Bunlardan başka Safeviler zamanında Şamlu boyunu oluşturan oymaklar arasında da Balabanlı oymağı vardır¹².

Baraklı, Osmanlı Devleti, Aneze Araplarının Rakka çevresindeki baskılarına tedbir olmak üzere; Barakların da aralarında bulunduğu Halep Türkmenleri ile Yeni-İle bağlı oymakları Akçakale'den Rakka'ya kadar olan bölgeye yerleştirdi. Gerek Anezelilerle çarpışmalar gerekse bölgenin iklim ve coğrafya şartlarının elverişsizliği nedeni ile bu oymakların büyük bir kısmı iskan yerlerini terk ederek Anadolu içlerine çekildiler. Cerid obalarından olduğu söylenen Barakların büyük bir kısmının 18. yüzyılda kışlakları Halep vilayetinde olup Sivas vilayetine yaylağa çıkarlardı¹³.

Beğdililer Barakları Türkmen saymasa da özellikle Rakka yöresinde bir arada buldukları malumdur. Hatta Arablu oymağı da bu birliğin içindedir. Bu nedenle Manisa yöresine gelen Baraklarla Arabluların aynı dönemde gelmiş olduklarını düşünebiliriz.

Çapaçarık, Çarık oymağı ile ilgili olmalıdır. Halep Türkmenleri arasında Çarık adı ile küçük bir oymağa rastlandığı gibi Kaşgarlı Mahmud'un Oğuz boyları listesinde Çarukluğ adıyla bir boy anılmaktadır.

Danişmendlü, *Karadanişmendler*, Orta Anadolu'da etkin olduklarını bildiğimiz Danişmendlilerden başka Boz-Ulusu oluşturan üç ana topluluktan birisi olan Diyarbekir Türkmenleri arasında da Danişmendli oymağı mevcuttur.

Karamaniler, *Karaman Kayası*, Oğuzların Salur boyuna mensup Karamanlıların esas yurtlarının Çukur-u Sa'd yöresi olduğu bilinmektedir. Buradan Anadolu'ya gelen Karamanlıların en önemli olayı Karamanoğulları beyliğini kurmuş olmalarıdır. Safeviler çağında İran'daki varlıklarını biliyoruz. Öyle anlaşılıyor ki Karamanoğullarına tabi topluluklar perakende oldukça değişik yerlere dağılmışlardır. Nitekim bunların bir kısmının Anadolu'nun batı bölgelerine kadar gelmiş oldukları bilinmektedir¹⁴.

Kasımlu, *Hacı Kasımlu*, Azerbaycan-Urumiye bölgesinde yaşayan Afşarların iki kolundan biri Kasımlu adını taşımakta idi.

Horasanlu, Bolu sancağında bu adla anılan bir oymak görülmektedir¹⁵.

Kızılkeçilü, Esasında Menteşeli olan Kızılkeçili oymağının bir kısmı XIX. yüzyılda bile Selendi-Kula yörelerinde yaşamakta idiler. Bu dönemde 800 çadırılık bu topluluğun 60000 davarı olduğu bilinmektedir¹⁶. Köyün adının bunlarla ilgili olduğu aşikardır.

Köpeklü, Timur'un Dimaşk Seferi ile ilgili bilgiler veren Şerafeddin Yezdi, dönüşte *Köpeklü Türkmenlerinin*, öncü birliklerin yolunu kesmesi üzerine Çağatay ordusunun bunlara saldırarak bozguna uğrattığını aktarır. Ankara Savaşını takip eden yıllarda Tokat'tan Malatya'ya kadar uzanan coğrafyada birçok olay ve mücadeleye katıldığını gördüğümüz Köpeklülüler bir ara Malatya'yı hakimiyetleri altına alırlarsa da Memluklere terk etmek zorunda kalırlar. Halep Türkmenlerinin büyük

¹⁰ Sümer, s.175.

¹¹ Sümer, s. 624.

¹² Sümer, s. 278, 298, 301, 308.

¹³ Sümer, s. 178, 193, 194, 195, 306, 606, 625.

¹⁴ Sümer, s. 632.

¹⁵ Sümer, s. 182.

¹⁶ Sümer, s. 630.

Geçmişten Günümüze Manisa

teşekküllerinden birisidir. Hem XV. yüzyılın ikinci yarısında Gazze'den Diyarbakir'e kadar uzanan bölgedeki Türkmenler hakkında bilgi veren Halil Zahiri'nin listesinde hem de XVII. yüzyıl Halep Türkmenlerinin listesini veren Katip Çelebi'nin eserinde Köpekoğulları ve Köpekliler oymağının adı geçmektedir¹⁷.

Mamaklu, Ceridlerin Dulkadireli arasında yaşayan obaları arasında Mamalu adlı bir oba vardır.

Menteşlü, Aslen Mentешeli olduğunu bildiğimiz Kızıl Keçililer ile ilgili olabilir.

Sofular, Bu adla anılan Türkmen oymağının varlığı bilinmektedir. Bunların mühim bir kısmı (500 çadırılık) 18. yüzyıl ortalarında Sivas bölgesinde yaşamakta idi.

Şamlu, *Şamli-i Sagir*, *Şamvarı*, Akkoyunlu ulusunu oluşturan oymaklardan olup, Safevi devletinde önemli hizmetler ifa eden Şamlu boyu ile ilgili olsa gerektir. Küçük-Şamlu Mezrası, sakinleri yörüktür¹⁸.

Tahtacılu, Anadolunun kıyı bölgelerinde ormancılık ve ağaç işleri ile iştigal eden Tahtacı obaları ile alakalıdır. Tarihi Ağaç-eri topluluğu bakiyesi olduklarını düşünmeliyiz.

*Tekelü*¹⁹, Şecere-i Terakimeye göre Salur boyunun Taşkı Salur kolunun bu adla anılan bir oymağı vardır. Bundan başka Anadolu'da Çukurova'dan Aydın vilayetine kadar dağılmış Tekelü oymaklarının varlıkları bilinmektedir. Bunlar arasında Sarı Tekelü / Kara Tekelü obaları vardır. Tekelü obalarını Antalyalı olarak algılamak yanlış olmayacaktır. Zira geçen yüzyıla kadar Anatolya bölgesi Teke yöresi olarak adlandırılıyordu. Emecen; "Tekelü Köyü, Yörük köyüdür"²⁰ demektedir.

Tulkadir, Dulkadirli ulusunun bakiyeleri ile ilgilidir.

Turudlu, Bugünkü Turgutlu ilçesi ile ilgilidir. Karaman obaları arasında *Turgutlu* oymağının varlığını ve bunların bir kısmının bölgeye gelmiş olduğunu biliyoruz. Bununla birlikte Kıpçak uruğları arasında *Durut/Durgut* adlı bir topluluğun varlığını biliyoruz. Bu uruğdan bazı obaların Saruhanlılar ile birlikte bölgeye gelmişlerdir²¹. Timur'un Anadolu seferi döneminde bunlar artık Türkmen kabul ediliyorlardı. Emecen'in bunları yörük cemaati olarak kabul etmesi bununla alakalıdır²².

Oba/oymak adlarını taşıyan bu yerleşimlere ilaveten büyük bir kısmı şahıs isimlerinden oluşan yer adlarını şunlardır;

Abdal Ali, *Ahmedlü*, *Alibeylü*, *Balabanlı*, *Bedirbeylü*, *Büyük Şıhlı*, *Dedebeğlü*, *Devlet Han*, *Hacı Hasan Obası*, *Hamzalı*, *İlbasanlı*, *İmranlı*, *Kara Hasan Obası*, *Kara Hüseyinli*, *Koyunobalılar*, *Minnetbeğiler*, *Oğulbeyli*, *Süleymanlı*, *Turali*, *Turasanlı*, *Turhanlı*, *Uzunhasanlı*, *Yancıbedir*, *Zafranlı*²³ gibi yer adlarının büyük bir kısmı Boz Ulus Türkmenlerinin dağılması ile oluşan cemaatlerin boy beyi/ kethüda veya oymak beylerinin adları ile ilişkilidir²⁴.

C- Saruhanoğulları ile lişkili olanlar

Saruhanlı, Saruşıhlı, Saru Hasanlar, Saru Nasuhlar, Sarı Ahmetlü, Sarı Aliler, Danişmendlü adı ile geçen köylerin Saruhanlı çağına ait olduğunu ileri sürülmekte ise

¹⁷ Sümer, s. 175-177, 266-269,273-279, 289, 621-623.

¹⁸ Emecen, s. 177.

¹⁹ Gökçen, s.35.

²⁰ Emecen, s. 183

²¹Mehmet Eröz, " Türk Onomastiği Bakımından Adapazarı Yer Adları", 1970-1971Ders Yılı Sosyoloji Konferansları 11, İstanbul 1971 ,s. 112.

²² Emecen 211

²³ Gökçen, s.33-48.

²⁴ Boz Ulus topluluklarının Anadolu'daki dağılımları ile ilgili olarak bkz., Tufan Gündüz, Anadolu'da Türkmen Aşiretleri, İstanbul 2015, s. 109-173, 191-193.

de bu iddianın hepsi için doğruluğu düşünülemez. Zira daha Timur çağında Irak Türkmenleri arasında *Sarılu* aşiretinin varlığını biliyoruz²⁵.

Bunlardan başka varlığını bildiğimiz Danişmend Mahmud köyü, Saruhanoğulları devrine ait olmalıdır. Zira İshak Bey zamanında Marmara yakınlarında bir çiftlik vakfedilen dönemin fukahasından Danişmend Mahmud'un varlığı bilinmektedir²⁶.

*Yılgun Tatarı, Kürçü Tatarı, Şihlar Tatarı, Tatarlar-ı Kebir, Tatarlar-ı Sagir*²⁷ köyleri, isimlerinden de anlaşılacağı gibi Tatarlar ile ilgilidir. Bunların büyük bir kısmı Timur bakıyyeleridir. Tatarlar dışında *Macarlar* ve *Özbekler*²⁸ gibi Türk toplulukları ile ilgili yerleşim adları da göz çarpmaktadır.

Sonuç

Çalışmamızda Manisa çevresi yer adlarında, tarihi Oğuz boylarının büyük bir kısmının adına rastlandığını görmekteyiz. Bunlar arasında sadece Ay Han oğullarını oluşturan *Yazır-Döger-Dodurga-Yaparlu* boyu ile ilgili adlara rastlamıyoruz. Bu durum daha Oğuz boy birliğine ait toplumsal hafızanın canlı olduğu dönemlere ait yerleşimlerin söz konusu olabileceğini gösterdiği gibi Ay Han koluna mensup boyların bölgeye ulaşmamış olduğunun kanıtı olarak düşündürmektedir.

İkinci grupta karşımıza çıkan yer adlarının büyük bir kısmı oymak-cemaat adları ile ilgilidir. Bu türdeki yerleşimler Oğuz boy sisteminin bozulması sonucu ortaya çıkan yeni oluşumlarla ilgilidir ki bunların büyük bir kısmı *Boz-Ulus* topluluğunu oluşturan oymaklardır. *Halep Türkmenleri* olarak da anılan bu oymaklar iskan politikaları çerçevesinde daha küçük birimlere ayrılırken başlarına *Boy Beyi-Kethüda-Oymak Başı* unvanlı yöneticiler atanmış, böylece oluşan aşiret/cemaatler yöneticilerinin adı ile anılmaya başlamışlardır. İkinci kısımda karşımıza çıkan köy adlarının büyük bir kısmı bunlarla ilgilidir.

Bu sadece Manisaya özgü bir durum olmayıp Anadolu'nun bir çok bölgesi için de geçerlidir. Bu nedenle aile büyüklerinin "nerden gelmişiz?" sorularına cevaben anlattıkları "Bizimkiler Arabistandan gelmiş" rivayetleri esasen bugünkü Suriyeden Anadolu'ya dağılan veya iskan edilen bu Türkmenlerin gelişi ile ilgilidir.

KAYNAKÇA

Defter-i Evkaf-ı Liva-i Saruhan (Metin ve İnceleme), Hızr; M. Akif ERDOĞRU-Ö. BIYIK, Ankara 2014.

EMECEN M. Feridun, XVI. Asırda Manisa Kazası, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989.

ERAVCI H. Mustafa - KORKMAZ Mustafa, Saruhanoğulları ve Osmanlı Klasik Döneminde Manisa'da Yaşayan Kültürel İzler, Manisa 1999.

ERÖZ Mehmet, "Türk Onomastiği Bakımından Adapazarı Yer Adları", 1970-1971 Ders Yılı Sosyoloji Konferansları 11, İstanbul 1971, s. 111-119.

GÖKÇEN İbrahim, Tarihte Saruhan Köyleri, İstanbul 1950

GÜNDÜZ Tufan, Anadolu'da Türkmen Aşiretleri, İstanbul 2015.

KIRKIL Emin, "Turgutlu'dan Türk Dünyasına; Yer Adlarında Benzerlikler" Uluslararası Turgutlu Sempozyumu Bildirileri I, Turgutlu 2018, s. 165-171.

²⁵ Gündüz, s. 165.

²⁶ H.M. Eravcı-M. Korkmaz, Saruhanoğulları ve Osmanlı Klasik Döneminde Manisa'da Yaşayan Kültürel İzler, Manisa 1999, s. 75.

²⁷ Defter-i Evkaf-ı Liva-i Saruhan, s. 30-32; Gökçen, s., 50.

²⁸ Gökçen, s., 32.

Geçmişten Günümüze Manisa

SÜMER Faruk, Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları, 3. Baskı, İstanbul 1980

YEDİYILDIZ Bahaeddin, "Türkiye'de Yer Adı Verme Usulleri", *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 1984, s. 27-29.

MANİSA'DA YAŞAYAN KAFKASYA KÖKENLİLERİN HAFİZA MEKÂNLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Abdullah TEMİZKAN*
Muhammet ŞEN**

Biz bu araştırmada Manisa ili sınırları içerisinde meskûn bulunan Kafkasya kökenlilerin/Adigelerin hafıza mekânlarını tespit etmeyi amaçladık. Öncelikle Kafkasya muhacirlerinin Manisa'da hangi yerleşim birimlerine iskân edildiklerini tespit ettik. Sonra da bu iskânın yapıldığı yerler arasında nüfusu en kalabalık olan yerleri mercek altına aldık. Çünkü bir özgün etnik kültür farklı bir hâkim kültür çevresi içerisinde devamlılığını ancak sahip olduğu insan kaynağının genişliği ölçüsünde ayakta tutabilir. Bu nedenle örneklem olarak Mahmudiye ve Çerkes Osmaniye köylerini kendimize örneklem olarak seçtik.

Kavramsal Çerçeve

Biz bu çalışmada Fransız Annales ekolünün açtığı yoldan yürümeye çalıştık. Annales Okulu temsilcileri, Fransız tarihçisi Fustel de Caulanges'in "*Tarih insan toplumlarının bilimidir*" tespitini kendilerine kılavuz kabul eden bu ekol insanı merkeze alan bir tarih anlayışı geliştirmişti¹. Çalışmamızın kavramsal çerçevesini Annales ekolünün mensuplarından Fransız tarihçi Piyer Nora'nın Hafıza Mekânları teorisi üzerine inşa ettik. Hafıza Mekânları teorisini kısaca şöyle açıklayabiliriz: Hafıza Mekânı kavramı "*İnsanların iradesiyle ya da zamanın işleyişiyle herhangi bir topluluğun ortak hafıza malına ait simgesel öge haline getirdiği maddi ya da fikri düzendeki her anlamlı birim*" olarak tanımlanabilir². Nora'ya göre, hafıza mekânları kalıntılardan oluşur. Söz konusu kalıntılar, müzeler, arşivler, anıtların yanı sıra bayramlar, yıl dönümleri, kutsal yerler ve folklor gibi tarihin içinden doğmuş ve belleğin sosyal olarak üretilmesine hizmet eden malzemeler şeklinde sıralanabilir. Burada dikkat edilmesi gereken husus, bu kavramlar ancak bir ritüele ya da bir sembole dayandırıldıkları zaman "Hafıza Mekânı" olarak nitelendirilebileceğidir. Piyer Nora, tarihi, ritüel ve sembollere dayanan "Hafıza Mekânları"nın şekillendirdiğine özellikle vurgu yapmaktadır. Hafıza Mekânları kendiliğinden bir hafızanın olmadığı fikrinden doğarlar, bir şeylerin avuçlarımızdan akıp gitmesi endişesi hafıza mekânlarını icbar eder³.

Bu çalışmada bizim kavramsal çerçevemizin temel belirleyenlerinden biri de *sembolik etnisite* kavramı olacaktır. Burada bir şeyin kendisi olmaktan ziyade kendini

* Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Sosyal Ekonomik Siyasal İlişkiler Anabilim Dalı öğretim üyesi, abduallah.temizkan@gmail.com

** Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı öğretim üyesi, tardu61@gmail.com

¹ Ergin Ayan, "Türk Tarih Yazımının Evriminde Annales Kuramının Yorumu, Tarih Okulu, 2011, S. XI, ss. 75-101, s.77.

² Piyer Nora, Hafıza Mekânları, Çev. Mehmet Emin Özcan, Ankara 2016, s.9.

³ Nora, age, s.23.

öyle hissetmek durumu vardır. Bunu Baudrillard'ın *simülasyon*⁴ kuramına da benzetebiliriz. Bir tür sanal etnisite olarak da nitelendirilebilir. *Sembolik etnisite* "etnik olmak yerine etnik hissetmek" yolunu postmodern dönemin insanına bir çözüm yolu olarak önermiştir. Bu teoriye göre bireyler etnik miraslarından bazı sembolik unsurları seçerek bunları yaşatmaya çalışırlar ve bu durum aynı zamanda etnisitenin canlanışına da imkân sunar⁵.

Hafıza mekânları üzerine dayandığımız kalelerdir, eğer korudukları şeyler bu kadar tehlikede olmasa bu kaleleri inşa etmeye de gerek kalmazdı. Bunlar tarihin hareketinden kopmuş ama tarihe iade edilmiş tarih anlarıdır⁶. Burada yapmaya çalıştığımız şey, disiplinler arası bir yaklaşımla toplum bilimleri metodlarını tarih bilimine uygulayarak söz konusu semboller üzerinden Manisa'da yaşayan Kafkasya kökenlilerin günümüzdeki tarih algısını ortaya koymaya çalışmaktır. Söz konusu hafıza mekânlarının geçmişte nasıl algılandığı da bizim için önemlidir. Bu algılar arasında dünden bugüne elbette fark olacaktır. Ancak biz burada bu farkın niteliğini anlamaya çalışacağız. Söz konusu kavramlar eskiden de vardı ama o zamanlar kültür ve kimlik için bir tehdit hissedilmediği için muhtemelen bir hafıza mekânı özelliği göstermiyordu. Kafkasya kökenlilerin kullandıkları semboller/simgeler için hangi tarihsel olaylara karşılık gelmekte, hangi olgulara referans vermektedir? Bu semboller burada mı yoksa sürgün faciasından daha önce Kafkasya'da mı teşekkül etmiştir? Bu semboller salt bir şekilden mi ibaret yoksa Nora'nın belirttiği gibi derin anlam içeren ve tarihsel olaylara göndermede bulunan yapılar mıdır? Resmi tarihi nasıl algılıyorlar? Tespit ettiğimiz sembollerin onların tarih algısı üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğu, tarih algıları üzerinde bu semboller dışında akademik tarih metinlerinin ya da popüler tarih metinlerinin bir etkisinin olup olmadığı inceleneyecektir. Aynı zamanda tarih algısının yaşlı ve orta kuşak arasında nasıl değiştiğini de görebilmeyi amaçlıyoruz.

Yöntem

Bu çalışma bilhassa alan araştırmasından elde edilecek malzemelerin belli bir metodolojik yaklaşımla yorumlanması esasına dayanmaktadır. Ancak araştırmaya başlamadan önce bizi yönlendiren bir öngörümüz ve tahminimiz bulunmamaktadır. Biz, yorumu ancak sahadaki veriyi topladıktan sonra baştan ilân ettiğimiz kavramsal çerçeve kuramsal yaklaşımlar temelinde yapacağız. Saha araştırmasında konuya bakış açımız toplum bilimi yöntemleri ile olacaktır. Saha araştırmasında incelenen kişilerin gerçek yaşamlarına bir katılım söz konusudur. Araştırma yöntemi olarak, bize daha rahat hareket etme imkânı sunduğu için nitel araştırma yöntemini tercih ettik. Nitel araştırma "tümevarımcı bir yaklaşımla, olayları ve olguları doğal ortamları içinde betimleme, katılımcıların bakış açılarını anlama ve yansıtma üzerine odaklanan araştırma yaklaşımı" olarak tanımlanabilir⁷. Bu araştırma yönteminde toplanan veriler bir bütünü oluşturduğu varsayımı üzerinden hareket eder, ve doğrudan görüşme yoluyla doğal ortamda veri toplanır. Duruma göre spontane soru sorma imkânı verir. Toplanan verilerin ana temalara göre tasnif edilmesi ve bunların yorumlanması ve incelenen konuyu anlama gayreti ağır basar. Biz nitel araştırma yöntemleri içinden bu mini araştırma için daha hızlı veri toplama imkânı sunduğu için

⁴ Simülasyon kuramı için bkz. Jean Baudrillard, Simulakrlar ve Simülasyon, Çev. Oğuz Adanır, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2003.

⁵ Nurullah Tabakçı, Alt Kültürlerde Kimlik Türkiye'deki Karaçaylar, Kömen Yayınları, Konya 2009.

⁶ Nora, age, s.23.

⁷ Ömay Çokluk-Kürşad Yılmaz-Ebru Oğuz, "Nitel Bir Görüşme Yöntemi: Odak Grup Görüşmesi", Kuramsal Eğitimbilim, S.4/1, ss.95-107, s.96.

Geçmişten Günümüze Manisa

grup odaklı görüşme yöntemini tercih ettik. Grup odaklı görüşme, görüşmeye katılan bireylerin düşüncelerini serbestçe söyleyebileceği bir ortamın oluşturulmasını gerekli kılar ve bu ortamda sınırları esnek olmakla birlikte kontrolün bir liderin kontrolünde olduğu titizlikle planlanmış bir tartışma gerçekleştirilir. Bu yöntemin mantığına uygun olarak, görüşülen kişilerin öznellikleri ön planda tutulur, katılımcıların söylemine ve bu söylemin toplumsal bağlamına dikkat edilir. Bu görüşme yönteminde karşılıklı etkileşim ve çağrışımlar sonucu, katılımcılar birbirlerinin zihinlerindeki duygu ve düşünceleri tetiklerler; böylelikle de zengin bir bilgi akışı sağlanır. Bu yöntemde grup baskısı, sosyal onaylanma ve sosyal beğenilirlik gibi engellerin aşılması ve katılımcıların gerçek algı, duygu ve düşüncelerine ulaşılması amaçlanmaktadır⁸.

Manisa'daki Kafkasya Kökenlilerin İskân Mahalleri

Manisa'da bulunan Çerkes köyleri şöyle sıralanabilir: (Çerkes)Mahmudiye, (Çerkes Sultaniye) Bağyolu, Gülbahçe⁹ (Çerkes İhsaniye, Çerkes Tefikiye), Teşvikiye, Karayenice, Çerkes Osmaniye (Tepeağıl), Yeni Hamidiye¹⁰, (Tekişhan) Süleymanlı¹¹
Çerkes Osmaniye: Köy ağırlıklı olarak Şabsığlardan oluşuyor, Bjeduğ, Abzeh hatta Ubih kökenli Çerkes aileler de var.

⁸ Çokluk-Yılmaz-Oğuz, agm, s.98.

⁹ Ferhat Berber, " Kırım ve Kafkasyalı Muhacirlerin Manisa Kazasında İskânı (1860-1876), CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi, C.11, S.3, (aralık 2013), ss.169-192, s.178.

¹⁰ Muzaffer Tepekaya, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında Kırım ve Kafkasya'dan Göç Hareketleri ve Saruhan (Manisa) Sancağı'na Göçler", Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, C.VI, S.2, ss.463-480, s.470.

¹¹ Burası Osmanlı belgelerinde Denizli'ye iskân edilmek üzere gönderilen ancak sonradan Manisa'ya gönderilen Çerkeslerin iskân edildiği belirtilen Süleyman Paşa Çiftliği olmalıdır. Abdullah Temizkan, "Kafkasya Muhacirlerinin Denizli'de İskânı", Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri, Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Denizli, ss.285-289, s.287.

Mahmudiye: Köy Şapsıg köyü olmakla birlikte köyde Abzehler de bulunmaktadır. Köyde yaşayanlar köyelerine bağlı olup diğer Çerkes köyelerine göre kalabalıktır.

ANALİZ

Tarih Algısı

Araştırma yaptığımız her iki köyde de kendi tarihleriyle ilgili sahip oldukları bilgiler son derece sınırlı ve onlarda daha çok kulaktan dolma bilgilerden oluşmaktadır. En çok yakın tarihe ait bilgi kırıntılarında sahipler ancak bu bilgiler genellikle anakronik ve tutarsız bir şekilde nakledilmektedir. Söz gelimi Mısır kölemenlerinin Çerkes olduğunu biliyorlar ama Bahrî Memlûklular mı Burcî Memlûklular mı bunu bilmiyorlar¹². Etnik bilinci besleyen bir bilgi türü olan tarihsel bilginin, anayurtlarından sürülerek muhacir olarak geldikleri bu diyarda, onların zihinlerinde hamasî bir mahiyet kazanmış olması son derece doğaldır.

Sürgün

Kafkasya'dan Anadolu'ya göçle ilgili olarak, görüştüğümüz Kafkasya kökenlilerin ekseriyeti 1864 tarihini biliyor. Ancak 1864 öncesi, 1876 sonrası ve 1905 devrimi sonrası göçlere dair tarihî bir bilgiye sahip değiller. Deniz yoluyla mı kara yoluyla mı geldikleri, kendi köylerinin kuruluş tarihi, gibi aslında iyi bir dinleyicinin kolaylıkla edinebileceği bilgilere düzenli bilgi anlamında malik değiller. "Balkanlarda *gâvurlara* baskı yapınca bizi tekrar bu tarafa sürdüler"¹³ bilgisi dışında Çerkes Osmaniye Köyü'nün kuruluş tarihine ve ilk kurucusuna dair bilgileri yok. Bununla birlikte oraya yerleşmeden önce Dedeli Köyü'ne yerleşildiğini daha sonra buraya geldiğini biliyorlar¹⁴. Bu bilgilere neden sahip olmadıklarını sorduğumuzda dedelerinin bazı şeyleri kendilerinden sakladığını söyleyenler olduğu gibi bunun sebebinin geleneksel yapı olduğunu söyleyenler de çıktı. Çerkes geleneklerine göre, büyükler otururken gençler ve çocuklar izin verilmeden büyüklerin yanında oturamaz, sadece hizmet etmek üzere bir ya da iki genç kapının hemen dibinde beklemek zorundadır. Bu nedenle bu ortamlara giremedikleri için bu bilgileri edinemediklerini ifade ediyorlar. Sürgünle ilgili olarak ziyaret ettiğimiz hemen her Çerkes köyünde tekrar edilen bir klişe burada da karşımıza çıktı. O da: Kafkasya'dan sürgün esnasında gemilerde hastalıktan ya da başka nedenlerle hayatını kaybedenlerin cenazelerinin denize atıldığını bu nedenle özellikle sahil şehirlerine yerleşen Çerkeslerin balık yemedikleri klişesidir¹⁵. Klişe olmakla birlikte bu bilgi doğru bir bilgidir. Aynı zamanda bu bilginin içinde bir tarih bilincine sahip olduklarını ve "sürgün" mefhumunun bu bağlamda tam bir hafıza mekânı işlevi gördüğünü söyleyebiliriz. Sürgün kavramı bir şekilde kırık dökük bilgilere de sahip olsalar onları Kafkasya'ya ve oradaki uzak geçmişlerine, atalarının ruhlarına bağlamaktadır.

Osmanlı Devleti'nin Muhacirlere karşı muamelesi ve iskân siyaseti ile ilgili olarak, Kafkasya'dan Anadolu'ya göç etmeden önce Osmanlı Devleti'nin yetkililerinin kendilerine Kafkasya'daki şartların aynısının sağlanacağını taahhüt ettiklerini ancak bu sözlerinde durmadıklarını düşünenler olduğu gibi, Osmanlı Devleti'nin ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin son derece sağduyulu ve âlicenap bir yaklaşım sergilediğini düşünenler de bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nin Çerkesleri genellikle verimsiz topraklara ve dağınık bir şekilde iskân ettiğini, özellikle problemlili mıntıkalara yerleştirmek gibi bir iskân siyaseti takip ettiğini düşünenler de bulunmaktadır¹⁶.

¹² Osman Yüksel(1952), Mahmudiye Köyü, 07.10.2017.

¹³ Ziya Öz(1939), Çerkes Osmaniye Köyü, 07.10.2017.

¹⁴ Hasan Hırçiner (1944), Çerkes Osmaniye Köyü, 07.10.2017.

¹⁵ Osman Yüksel (1952), Mahmudiye Köyü, 07.10.2017.; Selahattin Dilek (1958), 07.10.2017.

¹⁶ Osman Yüksel (1952), Mahmudiye Köyü, 07.10.2017.

İmam Şamil: İmam Şamil'in etnik kimliğinin Avar olması onun Kafkasya kökenliler için sembolik değerinde bir değişiklik yapmamakla birlikte görüştüğümüz hemen herkes onun Çerkes olmadığını ama Kafkasya'da Ruslara karşı verilen mücadelenin sembolü olması sebebiyle saygı duyduklarını ifade etmişlerdir. İdeolojik yaklaşımlarla Şamil'in hiçbir sembolik değeri olmadığını ifade edenler olduğu gibi yine ideolojik kaygılarla ona kutsallık atfedecek kadar bağlılık duyanlara da rastladık¹⁷. Ancak genel manzara Şamil'e mücadelecî kişiliğinden dolayı saygı duyuluyor olmasıdır. Burada Çerkeslerin, Ruslar tarafından atayurtlarından sürülmüş olmaları nedeniyle Ruslara karşı yürütülen mücadeleye liderlik eden birisi ile empati kurmaları son derece doğal gözüküyor. O'nun Kafkasyalı kimliğinin bu empatiyi kolaylaştıran bir etken olarak altı çizilmelidir. Ancak İmam Şamil'in bir din âlimi olması ve onun dindar kişiliği, Şamil'i değerlendirenler arasından ideolojik bağlamda iki farklı gurubu ortaya çıkartmaktadır. Onu daha seküler dünya görüşüne sahip olanlar Taliban hareketine benzetirken, dindar Çerkesler olarak nitelendirebileceğimiz görüşmeciler *samimi Müslüman* ya da *yiğit mücahid*¹⁸ olarak nitelendirmeler de bulunabilmektedir.

¹⁷ Muammer Erdoğan (1946), Çerkes Osmaniye Köyü, 07.10.2017.

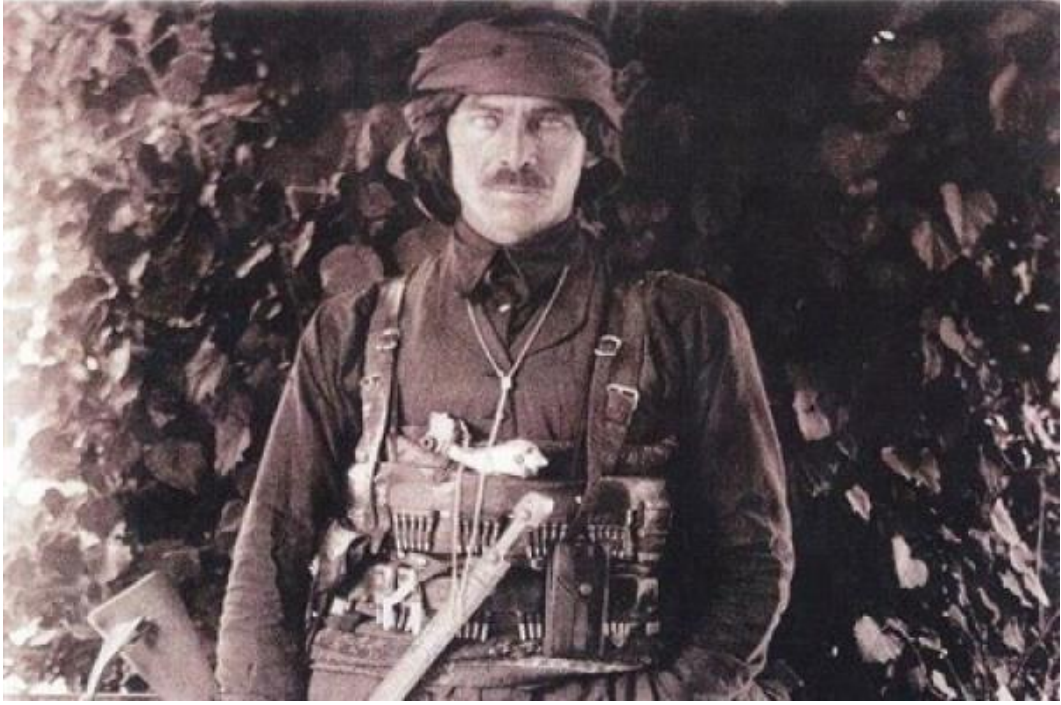
¹⁸ Hasan Hırçiner (1944), Çerkes Osmaniye Köyü, 07.10.2017.

Çerkes Etem: Yakın tarihimizin sembol isimlerinden biri de Çerkes Etem'dir. Etemle ilgili görüşme yaptıklarımızın tamamı Etem'in bir hain olmadığını bilakis bastırıldığı ayaklanmaları göz önünde bulundurarak bir kahraman olarak nitelendirilmesi gerektiğini dile getirdiler. Görüşme yaptığımız insanların hiç biri akademik bir eğitimden geçmemiş ancak sınırlı okumalar ve daha çok da büyüklerinden dinleyerek edindikleri bilgilere istinaden bu yorumları yapmaktadırlar. Görüşmeciler, Etem Bey'in İnönü ile girdiği iktidar mücadelesi yüzünden Atatürk ile arasının bozulduğunu, ayrıca onun iyi bir asker olduğunu ancak siyasetten anlamadığı için İnönü'nün oyununa geldiğini ve ülkeyi terk etmek zorunda kaldığını ileri sürdüler. Etem Bey'in yurt dışındayken ne Türkiye ve ne de Atatürk aleyhinde bulunduğunu, bu ülkeye asla ihanet etmediğini heyecanlı bir şekilde dile getirdiler¹⁹. Görüşmecilerden biri, "...resmî tarihin kasıtlı olarak İsminin başına Çerkes sıfatının eklediğini hâlbuki büyük hizmetler veren Yaşar Doğu'nun Hamit Kaplan'ın Çerkes olduğunu söylemiyorlardı. İnsanlar yanlış yönlendiriyorlar. Bize konuşma fırsatı vermiyorlar."²⁰ yorumunu yapmaktadır.

¹⁹ Muammer Erdoğan (1946), Çerkes Osmaniye Köyü, 07.10.2017.

²⁰ Osman Yüksel (1952), Mahmudiye Köyü, 07.10.2017.

Maddî Kültür Unsurları Vasıtasıyla Atayurt ve Kolektif Şuuraltı ile Kurulan Bağ

Gelinen mekânla yani Kafkasya ile bağ kurma ya da var olan bağları güçlü tutmak adına Kafkasya'da imal edilmiş olup göç ederken yanlarında Anadolu'ya getirdikleri maddî kültür unsurları, ya da Kafkasya'da teşekkül etmiş bir mutfak kültürü, yemekler ve mutfak eşyaları; bunların yanında sürgün edilmeden önce Kafkasya'da imâl edilmiş silah ve at koşum takımları ve Kafkasyalıların geleneksel giyim-kuşamlarına dair materyallerin ne ölçüde muhafaza edildiğini anlamak bir takım sorular yönelttik. Aldığımız cevapları gözden geçirdiğimizde şunu gördük ki maddî kültür unsurları yüzde doksanlara varan ölçüde muhafaza edilememiş. Bunun ekonomik ve siyasal sebepleri var. Ama daha çok da modernitenin yıkıcı etkisinin bir göstergesi olarak daha pratik ve ucuz olan eşyalarla takas edilmesi gibi bir durumla karşılaşmıştır. Bir *mavi leğene* takas edilen bakır kaplar, gümüş işlemeli kamalar, gümüş kemerler, gümüş eyerler ve diğer at koşum takımları bu minvalde zikredilebilir²¹.

Bütün bu unsurların içinde en canlı olanı yemek kültürüdür. Çerkeslerin evlerinde hala en çok tüketilen yemeklerin Çerkes yemekleri olduğu anlaşılıyor. Bu yemeklerin Çerkesce isimleriyle yaşatıldığı gözlenmiştir. Çerkes yemeklerinin hamur ve et ağırlıklı olduğu gözlenmiştir. Bunların en meşhurları arasında *şıpsı Basta*, *velibah* ve *haluj* gibi yemeklerin isimlerini zikretmek gerekir²². Bu yemekleri yerken atalarının daha Kafkasya'da iken aynı adla andıkları ve aynı usullerle pişirdikleri yemekleri yediklerinin farkında olan Çerkesler, bu yemekler ve tatlar yoluyla Kafkasya ile kendi benlikleri arasında bir bağ kurabilmektedirler. Söz gelimi Kafkasya'dan gelen ve daha önce hiç görmedikleri bir misafire yiyip yemeyeceği endişesi taşımadan bu yemekleri ikram edip aralarında lezzetlerden oluşan bir bağ

²¹ Muammer Erdoğan (1946), Çerkes Osmaniye Köyü, 07.10.2017.; Osman Yüksel (1952), Mahmudiye Köyü, 07.10.2017.

²² Osman Yüksel (1952), Mahmudiye Köyü, 07.10.2017.; Hakkı Tay (1950) Mahmudiye Köyü, 07.10.2017.

kurabiliyorlar. Bu anlamda Çerkes yemeklerinin Çerkesler için bir hafıza mekânı işlevi gördüğü rahatlıkla söylenebilir. Ayrıca söz konusu yemeklerin Kafkas kültürünün ayrılmaz bir parçası olarak Çerkes halk hikayeleri, mitolojisi ve tarihinin önemli bir parçası olduğunu da belirtmek gerekir.

Kuzey Kafkasya kültürünün en önemli kültür unsurlarından biri at yetiştiriciliği ve binicilik kültürü ile alakalıdır. Günümüzde hala Kafkasya'da canlı olsa da genel olarak Türkiye'deki Çerkes köylerinde olduğu gibi Manisa'daki Çerkes köylerinde de at kültürünün tamamen öldüğünü gözlemledik. Ailelerin ellerinde aile yadigârı diyebilecekleri ne bir Çerkes eyeri ne bir kolan kayışı, ne gümüş işlemeli kamçılar ve ne de koşum takımları kalmıştır. Atların anatomisi dahil dış görünüşleri, renkleri, huyları, at yetiştirme ve binicilik teknikleri ile ilgili daha genel bir ifadeyle atçılık kültürü üzerine hafızlarda fazla hiçbir şey kalmamış olduğunu tespit ettik. Bir iki küçük bilgi kırıntısı ya da anının dışında elle tutulur bir malumat derleyemedik. Geçmişleri ile güçlü bir bağ kurmalarını sağlayacak çok zengin bir kültür unsurunun ölümünü hoşlanmasak da olsa kayıt altına almış olduk. Kafkasya'da at gibi büyük baş hayvanların kime ait olduğunu gösteren ateşte kızdırılarak atların sağrısına basılan demir damgaların da olmadığını tespit ettik.

Manevî Kültür Unsurları Vasıtasıyla Atayurt ve Kollektif Şuuraltı ile Kurulan Bağlar

Dil: Ana dilini konuşamama Çerkeslerin en belirgin ve en çok üzerinde durdukları problemleri olarak göze çarpmaktadır. Yaşlı kuşak dili bilip konuşurken orta kuşak anlıyor ancak konuşmıyor. Genç nesil ise genel itibarıyla ana dilini bilmiyor. Bunun sebepleri üzerine sorular sordüğümüzde 80 İhtilâli'nde devletin kurduğu baskıya bağlayanlar olduğu gibi bunu karma evliliklerden kaynaklandığını düşünenler de bulunmaktadır²³. Görüşmecilerden biri, bunun önemli nedenlerinden birinin Çerkes kızlarının lüks ve konfor aramasından kaynaklandığını, yani; önceliklerinin Çerkes olan biriyle evlenmek değil de varlıklı olmak veya kentin konforuna ulaşmak gibi unsurların daha ağır bastığını ileri sürüyor²⁴. Kendisi ve hanımı konuşup anadilini öğretmeyi önemsedğini söyleyenlerden biri, çocuklarından ancak birine ana dilini öğretebilmiş²⁵. Anne babası Çerkes olduğu halde dili kısmen anlayacak kadar öğrenebilen yaşlı kuşağa mensup Çerkesler de var²⁶. Bu tip durumlar Bazıları ise üzerinde uzlaştıkları bir alfabelerinin olmamasına, okullarda Çerkesçe eğitim verilmemesine bağlarken bizim tespitlerimize göre kahir ekseriyet çocuklarının akademik başarısını olumsuz etkilemesin diye evde bilinçli olarak Çerkesçe konuşmamıştır. Manisa'da yaşayan Kürtlerin anadillerini konuştuklarını ancak Çerkeslerin bunu başaramadığını ve bunun bir eksiklik olduğunu düşünenler de bulunmaktadır²⁷. Çerkes dilinin fonetik zorluklar ve farklı gramer yapısı nedeniyle öğrenilmesinin zor olduğu gibi genel kanaatler bir tarafa, Çerkes Osmaniye Köyü'nden emekli mühendis Muammer Erdoğan, kendisini "Adıge Dili"nin araştırmasına adanmış biri olarak bunun doğru olmadığını ileri sürmektedir.

²³ Recep Akar, (1953), Mahmudiye Köyü, 07.10.2017.; Osman Yüksel (1952), Mahmudiye Köyü, 07.10.2017.

²⁴ Hakkı Tay (1950) Mahmudiye Köyü, 07.10.2017.

²⁵ Osman Yüksel (1952), Mahmudiye Köyü, 07.10.2017.

²⁶ Selahattin Dilek (1958), Karayenice, 07.10.2017.

²⁷ Gıyaseddin Burcu (1952), Mahmudiye Köyü, 07.10.2017.

Bu konuda bir de kitap yazmış olan Muammer Bey, elbette ki çok sıra dışı bir kişilik olarak genel ortalamayı yansıtmamaktadır²⁸.

Orta ve bazı yaşlı kuşak Çerkeslerin son yasal düzenlemenin verdiği imkândan da faydalanarak çocuklarına Çerkesçe isimler verdikleri tespit edilmiştir. Kültürel olarak asimile olsa bile taşıdığı ad sayesinde kökleriyle bağını koruyup kimliğini muhafaza edeceği umuduyla bu isimleri verdiklerini belirten Çerkesler²⁹ olduğu gibi bunu çok da önemsemeyip hâkim kültürün tercih ettiği Müslüman isimlerini koyanlar da tespit ettiğimiz güçlü eğilimler arasında zikredilebilir.

Dil, kültürün aktarımında çok önemli bir taşıyıcı faktör ancak dilin bu görevi yerine getirebilmesi için gerekli asgarî motivasyon şartlarının da oluşmuş olması gerekir. En önemlisi bu dilin pratik olarak bir işe yaramasıdır. Eğer o dille farklı insanlarla iletişim kurabiliyor, iş bağlantıları kurabiliyor, ekmeğini kazanabiliyorsa insanlar o dili belki de bir zorunluluk olarak öğreniyorlar. Ana dili geçmişle bağ kurmanın çok özel bir yoludur. Dilin semboller dünyası, ifade zenginliği, soyutlama kapasitesi gibi faktörler tarihî hafıza kadar kültürel belleğin ve kolektif şuuraltının aktarımında ciddi katkı sağlayabilmektedir. Türkiye genelinde Çerkeslerin önemli bir kısmı bu imkâna sahip değildir. Manisa'da da aynı durumu gözlemlediğimizi söyleyebiliriz.

HABZE

Çerkesler, geleneklerine son derece bağlı bir etnik topluluk olarak bilinir. Ancak bu bilginin ne kadar doğru olduğunu anlamak ve ölçmek için görüşme yaptığımız Çerkeslere onların töresi olarak nitelendirilebilecek *habze*, *düğün*, *woerşer* ve cenaze adetleri hakkında bir takım sorular sorduk.

Düğün: Artık eski köy düğünlerinin kalmadığı, gençlerin okumak için kentlere yerleşmesi ve özellikle karma evliliklerin çoğalması nedeniyle Çerkes düğünlerinin artık köyde yapılmadığı tespit edilmiştir³⁰. Çerkes *habzesi* uyarınca düğün yerine damadın ve gelinin gidememesi, damatla babasının aynı ortamda bulunamaması gibi adetlerin düğünlerin salonda yapılması nedeniyle artık uygulama alanının kalmadığı ifade edilmiştir³¹. Çerkes gençlerinin kendi kültürlerini, etkili konuşmayı, karşı cinsle tanışıp *habzenin* izin verdiği ölçüler içinde ve bir *thamadenin* gözetiminde sosyalleştikleri müzikli-danslı toplantılara *zehes* ya da *worşer* ismi verilir. Mahmudiye Köyü'nden Osman Yüksel artık bu tür toplantıların yapılmadığını en son yetmişli yıllarda yapıldığını belirtmiştir³². Çerkes Osmaniye Köyünde ise gençlerin hala yapmakta olduklarını ve kendi aralarından seçtikleri bir *thamadenin* bu toplantılara nezaret ettiğini belirtmişlerdir³³. *Habzenin* çok güçlü bir kontrol mekanizması olarak etkili olduğu dönemlerde başka köylere bu toplantılara köydeki kızları da alarak gittiklerini ve herhangi bir tatsızlığın asla zuhur etmediğini belirten Yüksel, *zehes*'i batı toplumlarında görülen *flirte* benzetmektedir. O günün şartlarında her hangi bir yanlış davranış yapanın ağır bir şekilde cezalandırılacağını ifade etmiştir³⁴.

²⁸ Muammer Erdoğan (1946), Çerkes Osmaniye Köyü, 07.10.2017.; Hakkı Toy (1950) Mahmudiye Köyü, 07.10.2017.; Selahattin Dilek (1958), Karayenice Köyü, 07.10.2017.

²⁹ Torununun adını Çerkesce "Nefiset" koyan Osman Yüksel bunlardan biridir. Osman Yüksel (1952), Mahmudiye Köyü, 07.10.2017.

³⁰ Osman Yüksel (1952), Mahmudiye Köyü, 07.10.2017.

³¹ Recep Akar, (1953), Mahmudiye Köyü, 07.10.2017.; Muammer Erdoğan (1946), Çerkes Osmaniye Köyü, 07.10.2017.; Sedat Başkurt (1974), Çerkes Osmaniye Köyü, 07.10.2017.

³² Osman Yüksel (1952), Mahmudiye Köyü, 07.10.2017.

³³ Muammer Erdoğan (1946), Çerkes Osmaniye Köyü, 07.10.2017.; Sedat Başkurt (1974), Çerkes Osmaniye Köyü, 07.10.2017.

³⁴ Osman Yüksel (1952), Mahmudiye Köyü, 07.10.2017.

Konuk Ağırılama: *Habzenin* en yoğun uygulama alanlarından biri de misafir ağırılmada görülmektedir. Her iki köyde de yaptığımız görüşmelerde genel olarak bu adetlerinin *habze*ye kısmen bağlı kalarak devam ettirildiğini ifade etmişlerdir. Görüşmecilerden biri, şimdi her şeyin köreldiğini, eski adetlerin kalamadığını fakat hanımının da Çerkes olması sebebiyle misafirlerini rahatlıkla eve götürebildiğini ifade etmektedir³⁵. Aynı köyden Recep Akar ise artık eski ev düzeninin kalmadığını ifade etmiştir. *Habzenin* bilhassa *haynep* yani ayıp kavramının Çerkes gençlerini çok ezdiğini bu yüzden çok çekingen olduklarını, bazı adetlerin artık terk edilmesinin normal olduğunu belirtmiştir³⁶ Akar, kendi karısının Türk olmasına rağmen misafir ağırılama geleneklerine titizlikle riayet ettiğini bu geleneği yaşattığını ifade etmiştir. Bu hususta en çok verilen örnek babanın kendi çocuğunu evin dedesinin yanında sevmemesi, ona ilgi gösterememesidir³⁷. Bu davranış *habzede* çok net bir şekilde ayıplanmıştır. Konuştuğumuz Çerkeslerin tamamı bu âdetin uygulanmasının artık bir mantığı kalmadığını belirtmişlerdir.

Cenaze: *Habzenin* bir diğer güçlü uygulama alanı cenaze adetleridir. Ancak bu konuda bir deformasyon yaşandığı bizim tarafımızdan da gözlenmiştir. Görüşme yapmak için gittiğimiz Çerkes Osmaniye köyünde taziyede bulunurken toklaşma yapıldığı geleneğe uygun olarak heyet olarak taziyeye gidip heyet adına tek kişinin tokalaşmadan taziyede bulunup ayrılması kuralına herkesin uymadığı tespit edilmiştir. Bunun yanında eskiden cenazelerde taziyeye gelenlere cenaze evinde yemek verilmediği gibi cenaze evinde bir hafta boyunca yemek pişmediği, cenaze sahiplerine yemeğin komşular tarafından getirildiği gibi adetlerin de terk edildiği gözlenmiştir. Artık belediyelerin taziye evlerine yemek servisi yapması bu âdetin uygulama imkânını ortadan kaldırmış gözükmektedir. Ancak Çerkes toplumunun bir cenaze ya da düğün olduğunda iki eli kanda olsa o törene mutlaka iştirak etmeye çalıştığı, bu noktada çok güçlü bir dayanışma ruhunun olduğu gözlenmiştir.

Sosyal Tabakalaşma: Kuzey Kafkasya kökenli toplulukların tamamı kandaş topluluklardır. Kafkasya'nın bu etnik toplulukları sosyal organizasyonlarını, toplumsal hiyerarşiyi de buna göre belirlerler. Özellikle 19. Yüzyıl ve öncesinde her çocuğa ilk önce yedi atasının isminin öğretildiği bilinen bir durumdur. Aynı nesep bilgisi Bedevî Araplar ve Kıpçak Türk grupları için de söz konusudur. Bunu iyi bilmenin gerekçelerinden birisi yedi göbek uzağa kadar olan bütün kan bağı ilişkisi bulunan kabile fertlerinin birbiri ile evlenmesinin yasak olmasıdır. Bu yasağın ihlal edilmemesi için nesep bilgisinin sağlam olması önemlidir.

Çerkesler, Kafkasya'dan Anadolu'ya göç etmeden önce sahip oldukları toplumsal hiyerarşi sosyal tabakalara göre belirlenmişti. Yukarıda sözünü ettiğimiz sülale ya da tukumlar kendi aralarında prens, özden, hür köylü, topraksız köylü ve köleler şeklinde sosyal tabakalara ayrılıyordu. Bu piramidin en tepesinde prens sülaleleri, onların altında, prenslere bağlı olan soylular sınıfı yani özdenler, onların altında yine prene bağlı kendi toprağı ve mülkü olup onu işleyen hür köylüler, onların altında da toprağı olmayıp prens ve özdenlerin kapısında çalışan topraksız köylüler en altta da savaşlarda Ruslardan ve diğer Kafkas kabilelerinden esir alınarak köleleştirilmiş olan köle sınıfı bulunurdu. Bu yapının kalıntılarının kalıp kalmadığını tespit etmeye yönelik olarak sorduğumuz sorulara aldığımız cevaplar genellikle

³⁵ Osman Yüksel (1952), Mahmudiye Köyü, 07.10.2017.

³⁶ Recep Akar, (1953), Mahmudiye Köyü, 07.10.2017.

³⁷ Hakkı Tay (1950) Mahmudiye Köyü, 07.10.2017.; Nahit Serbes bu tutumun daha çok dışarıya karşı olduğunu aşında aile içerisinde bu ilişkinin daha sıcak olduğunu belirtmektedir. Nahit Serbes, Benim Yolum Xabze, Phoenix Yayınları, Ankara 2016, s.114.

negatif idi. Bu adetleri kırdıklarını, bu tip tasniflerin artık yapılmadığını, kendilerinde ağalık, beylik diye bir yapının kalmadığını ifade ettiler³⁸. Akrabalık bağı Türkiye'deki Kafkasyalıları anayurtlarına en sıkı şekilde bağlayan yapılardan birisidir. Ancak Kafkasya ile bağ kurma anlamında bir teşebbüsün varlığını tespit edemedik. Günümüzde iletişim imkânlarının artması sayesinde gerek Kafkasya'daki gerekse dünyanın başka yerlerindeki akrabalarına ulaşan, hasret gideren Çerkeslerin sayısı artmaktadır. Manisa köylerinde buna dair yaptığımız sorgulama da böyle bir durumun bu köylerde yaşanmadığını sadece Mahmudiye köyünden Harun adlı bir kişinin iş vesilesiyle son iki yıldır Kafkasya'ya gidip geldiği belirtilmiştir. Görüşmeciler akrabalık bağlarının iş ilişkileri kurmada katkı sağladığını düşünüyorlar³⁹. Manisa'da görüşme yaptığımız köylerin kendi aralarında ilişkilerinin ve dayanışma duygularının son derece güçlü olduğunu düşün cenaze gibi zamanlarda bir araya geldiklerini, bunu dışında başka meselelerde de akrabalık dayanışması gösterdiklerini söyleyebiliriz.

Çerkeslerin sosyal yapısının düzenini temin eden, çok sınıflı sosyal tabakalaşma düzeninin sigortası olarak nitelendirilebilecek olan *habzenin*, Manisa'da yaşayan çerkeslere bir farklılık duygusu verdiği, eşsiz oldukları intibasını onlara yaşattığını gözlemlemiş bulunuyoruz. Bu duygu onları kendi kimliklerine sıkı bir biçimde, tarihî anayurtlarına yani Kafkasya'ya ise daha gevşek bir bağla sembolik bir bağla bağladığını söyleyebiliriz. Yakın akraba ile evlenmemenin sadece Çerkeslere has bir uygulama olduğu algısı Türkiye'deki Çerkesler arasında çok yaygın. Bu durum onlara kendilerini farklı hissettiriyor. Diğer taraftan 7 yedi göbek öteye kadar yakın akraba ile evlenmeme, büyüklere karşı aşırı saygı, ailenin en büyüğünün sarsılmaz otoritesine tereddütsüz itaat gibi *habze* kuralları da bu minvalde zikredilebilir. Ancak bu saydığımız kuralların tamamı bozkırın göçebe topluluklarında hatta bazılarında çok daha katı bir şekilde bilinmekte ve uygulanmaktadır. Türkiye'de yazılı hukuk kurallarının töreye bağlı örfî hukuk anlayışını çok erken zamanda çözmüş olması, yerleşik hayat tarzın hızlı bir sosyal değişmeyi getirmesi elbette içine kapanan muhacir grupların kendi törelerini muhafaza etmelerini ona bağlı olarak da kendilerini farklı hissetmeleri sonucunu getirmiştir. Ancak Çerkes toplumunun da *habze*ye riayet bakımından hızla çözülmekte olduğu yaptığımız en önemli tespittir. Günümüzün hayat şartlarında bu adet ve kuralların uygulama imkânı olmadığı görüşmecilerimiz tarafından yukarıdaki başlıklarda da görüldüğü gibi sık sık belirtilmiştir.

Vatan: Vatan kavramının kendileri için ne ifade ettiğini sordüğümüzda aldığımız cevap görüşmecilerin tamamında aşağı yukarı aynı tarzda cevaplandırıldı, "Kafkasya bizim anavatanımızsa burası da bizim atavatanımızdır" ya da biz "vatan kaybetmenin acısını biliriz" bir kez daha vatan kaybetmeye tahammülümüz yoktur şeklindeki ifadeler bazı Çerkesler tarafından sık sık tekrarlanıyor. Mahmudiye Köyü muhtarı Osman Yüksel, bu soruyu şöyle cevaplandırdı: "...Bizim için vatan çok önemlidir. Biz dünyaya dağılmışız ama biz bu vatana bu kadar bağlı olmasak bu kadar kolay asimile olmayız. Biz bu ülkeye genelkurmay başkanı çıkarmışız, cumhurbaşkanları çıkarmışız, Fahri Korutürk, Doğan Güreş gibi. Bizim özerklik gibi

³⁸ Hakkı Tay (1950) Mahmudiye Köyü, 07.10.2017.; Osman Yüksel (1952), Mahmudiye Köyü, 07.10.2017.; Recep Akar, (1953), Mahmudiye Köyü, 07.10.2017.

³⁹ Osman Yüksel (1952), Mahmudiye Köyü, 07.10.2017.; Recep Akar, (1953), Mahmudiye Köyü, 07.10.2017.

Geçmişten Günümüze Manisa

bir derdimiz olmaz. Bize bu kadar imkân vermiş bir ülkeye ihanet etmeyiz. Bu ülkenin en üst makamları benim insanıma veriliyorsa ben bu ülkeye ihanet edemem"⁴⁰.

Çerkes Etnik Kimliğinin Göstergeleri: Türkiye’de yaşayan Çerkesler etnik kimliklerini farklı adetleri, dilleri ve halk oyunları ile ortaya koymuşlardır. İletişim imkânlarının çok farklı boyutlarda sunduğu muazzam imkânlar burada da yeni kanallar açmıştır. Sosyal medya üzerinden görsel ve işitsel olarak Çerkes müzik ve danslarının daha fazla paylaşılması söz konusudur. Bunun yanında hemen herkesin elinde bulunan akıllı telefonlarda telefon çağrı sesi olarak Çerkes etnik müziklerinin çalması yükselen bir trendi işaret etmektedir. Görsel olarak, özellikle gençler arasında Çerkes dans figürleri, Çerkes bayrağı ya da aile damgası gibi sembollerin sıklıkla kullanılır olması. Bu görsellerin anahtarlık, kolye, rozet gibi kullanımlarının yanı sıra çıkartmalarının da arabaların arkasına yapıştırılması etnik aidiyet duygusunu yaşamanın yeni bir yolu olarak ortaya çıkmıştır. Bu sadece Çerkeslere has bir durum olmayıp tüm dünyada etnik aidiyetlere bu tip görsellerle vurgu yapıldığının belirtilmesi gerekir. Manisa’nın köylerinde yaşayan Çerkeslerin kültürlerini ve dillerini yaşatma ve nesilden nesile aktarma performansları göz önünde bulundurulduğunda çok başarılı bulunmaları da bu tür semboller üzerinden kültürü yaşayan ve yaşatanlara göre çok daha canlı ve duyarlı bir genç nesil yetiştirdikleri söylenebilir. Buna biz bildirimizin başında da bahsettiğimiz kavramsal çerçeve bağlamında *son çare etnisitesi* ismini veriyoruz. Bu etnik kimliği ortaya koyma biçimi şehirlerde daha yaygın olmakla birlikte kırsal kesimde de görülmektedir.

⁴⁰ Osman Yüksel (1952), Mahmudiye Köyü, 07.10.2017.

SONUÇ

Manisa’da yaşayan Adigelerin tarih algılarını, yaşadıkları kültürel değişimin mantığını ve seyrini anlamaya yönelik bu küçük araştırma bize yoruma açık bir takım ip uçları vermiştir. Öncelikle hafıza mekânı olarak belirlediğimiz sembollerin içinin boşaldığına şahit olduk. Araştırmaya konu olan köylerde yaşayan Çerkeslerin tarih algılarının akademik ve düzenli bilgi sisteminin neredeyse tamamen dışında olduğu tespitini yapabiliriz. Bir iki kişinin dışında Kafkasya kökenlilerin kitaplardan ve güvenilir kaynaklardan alınmış düzenli ve güvenilir bilgi sahibi olmadıkları anlaşılmıştır. Tarih algıları bir köken hissine sahip olmakla birlikte anakronik ve çelişkili bilgiler içerdiği için tutarsız bir görünüm arz etmektedir. Bu algı daha çok kulaktan kulağa yayılan klişeler ve sosyal medya üzerinden yayılan hamâsî bilgilerden oluşmaktadır. Kendi ailelerinin göçü ile ilgili yetersiz bilgiye sahip olsalar da sürgün ya da göç denildiğinde bunu ciddiye aldıkları, kulaktan dolma da olsa bir takım klişeleri tekrarlasalar da bu hususta genel anlamıyla bir bilinç sahibi oldukları söylenebilir. Kitlesele Kafkasya göçlerinin başladığı 1864 tarihi ve sonrasında Çerkeslerin iskân süreci içerisinde yaşadıkları maceraları, Balkanlara iskânı, ikinci iskânı ve belli bir strateji dâhilinde iskân edildiklerinin bilincinde oldukları gözlenmiştir. Bu toprakları vatan olarak benimsediklerini, millî mücadeleye verdikleri güçlü destekle ortaya koyduklarını her fırsatta hatırlatma ihtiyacı duyduklarını ve bu konuda çok hassas olduklarını tespit ettik. Kafkasya ve Anadolu gibi iki mekân arasında yaşadıkları ikilem onların Türkiye’yi atavatan Kafkasya’yı ise anayurt olarak nitelendirmelerine sebep olmuştur.

Dışarıya kapalı bir yapı davranışı sergiledikleri klişesinin doğru olmadığı karma evliliklerin çokluğundan ve zamanında kurulan köylerin çoğunun da artık karma bir yapı arz etmesinden net bir şekilde anlaşılmıştır. Aile hemen her toplum için en küçük kültürel kurum bir yapı taşı olduğu iddiası doğru kabul edilecek olursa karma evlilikler yoluyla Türk kültürüyle harmanlanmış, daha kentli bir kültürün küresel kültürün bütün zararlı etkilerine rağmen kaynaştığını Manisa çapında iki küçük sosyal laboratuvarında gözlemlene şansını bulduğumuzu söyleyebiliriz. Ağır bir kültürel erozyona maruz kaldıklarının farkında olan ve değişimin karşısında yok olmamak için direnmeye çalışan Manisa Çerkeslerinin bu dirençlerini geçiş törenleri dediğimiz doğum, evlenme ve cenaze törenleri gibi ritüellere aşırı hassasiyet göstererek devam ettirmeye çalıştıkları gözlenmiştir. Dili konuşma ve öğretme yeteneklerini büyük oranda kaybettiklerinin farkında olan Çerkeslerin kurdukları dernekler vasıtasıyla organize olarak bir arada durmaya ve dernek bünyesinde açtıkları kurslarla dil öğretmeye çalıştıkları ancak bu teşebbüslerin yeterli olmadığı anlaşılmıştır. Kent merkezinde yaşayan Çerkeslerin son sığınağı ise sembolik etnisite başlığı altında zikrettiğimiz son çare etnisitesi olmuştur. Bu yeni kimlik, içi eskisi kadar dolu olmasa da kabuğu daha kalın ve dayanıklı gözükmektedir.

KAYNAKÇA

- Ayan, Ergin, “Türk Tarih Yazımının Evriminde Annales Kuramının Yorumu, Tarih Okulu, 2011, S. XI, ss. 75-101.
- Nora, Pieter, Hafıza Mekânları, Çev. Mehmet Emin Özcan, Ankara 2016.
- Baudrillard, Jean, Simulakrlar ve Simülasyon, Çev. Oğuz Adanır, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2003.
- Tabakçı, Nurullah, Alt Kültürlerde Kimlik Türkiye’deki Karaçaylar, Kömen Yayınları, Konya 2009.
- Çokluk, Ömay – Yılmaz, Kürşad - Oğuz, Ebru, “Nitel Bir Görüşme Yöntemi: Odak Grup Görüşmesi”, Kuramsal Eğitimbilim, S.4/1, ss.95-107.

Geçmişten Günümüze Manisa

- Berber, Ferhat, “ Kırımlı ve Kafkasyalı Muhacirlerin Manisa Kazasında İskânı (1860-1876), CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi, C.11, S.3, (Aralık 2013), ss.169-192.
- Serbes, Nahit, Benim Yolum Xabze, Phoenix Yayınları, Ankara 2016.
- Tepekaya, Muzaffer, “19. Yüzyılın İkinci Yarısında Kırım ve Kafkasya’dan Göç Hareketleri ve Saruhan (Manisa) Sancağı’na Göçler”, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, C.VI, S.2, ss.463-480.
- Temizkan, Abdullah, “Kafkasya Muhacirlerinin Denizli’de İskânı”, Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri, Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Denizli, ss.285-289.

Kaynak Kişiler

- Osman Yüksel(1952), Mahmudiye Köyü, 07.10.2017.
- Ziya Öz(1939), Çerkes Osmaniye Köyü, 07.10.2017.
- Hasan Hırçner (1944), Çerkes Osmaniye Köyü, 07.10.2017.
- Selahattin Dilek (1958), 07.10.2017.
- Muammer Erdoğan (1946), Çerkes Osmaniye Köyü, 07.10.2017
- Hakkı Tay (1950) Mahmudiye Köyü, 07.10.2017
- Recep Akar, (1953), Mahmudiye Köyü, 07.10.2017.
- Sedat Başkurt (1974), Çerkes Osmaniye Köyü, 07.10.2017.
- Selahattin Dilek (1958), Karayenice, 07.10 2017.
- Gıyaseddin Burcu (1952), Mahmudiye Köyü, 07.10.2017.

KIRIM HANI ŞAHİN GERAY HAN'IN OĞLU MANİSA'DA MI YAŞADI?

Hakan KIRIMLI*

Son Kırım Hanı olan Şahin Geray Han, izlediği politikalar itibarıyla çok tartışılan ve özellikle Kırım Hanlığı'nın ortadan kalkarak topraklarının Rusya hakimiyeti altına düşmesinden sorumlu tutulan bir şahsiyettir. Şahin Geray Han Rusya'nın 1783'de Kırım Hanlığı topraklarını ilhak ettiğini ilân etmesi sonrasında dört yıl Rusya topraklarında yaşamıştır. 1787'de Osmanlı Devleti'ne sığındıysa da, Kırım'ın kaybindan dolayı kendisinden nefret eden Sultan I. Abdülhamid'in emriyle Rodos'ta öldürtülmüştür.¹

Şahin Geray Han 1787'de Osmanlı Devleti'ne ailesi ve kalabalık maiyeti ile beraber gelmişti. Bunlar arasında küçük yaştaki oğlu Devlet Geray Sultan da bulunmaktaydı. 1795 yılına ait bir kayıta onun annesi Hanım Sultan ile birlikte İstanbul'da yaşamakta olduğu görülmektedir.² Devlet Geray Sultan'a ve annesine 1796'dan itibaren 30.000'er akçe yıllık maaş bağlandığı bilinmektedir.³ O devirde normal şartlarda Geray hânedânı mensuplarının İstanbul'da daimî ikametine izin verilmemekle birlikte, Devlet Geray Sultan'ın (ilgili belgelerde kaydedildiği üzere) zihnî açıdan özürlü (akl-ı kalil) ve ciddî ölçüde zaruret içinde bulunması⁴ onun bundan müstesnâ tutulmasında rol oynamış olmalıdır. Devlet Geray Sultan'ın öldüğü 1833 yılına kadar İstanbul'da yaşadığını tahmin etmekteyiz.⁵

XVIII. yüzyıl sonuna ve XIX. yüzyıl başlarına ait kayıtlarda Osmanlı topraklarında Şahin Geray Han'ın oğlu olarak Devlet Geray Sultan haricinde kimsenin bahsi geçmemişken, çok daha sonraları bir başka şahsın daha sâbık hanın oğlu olduğu beyanıyla ortaya çıktığı görülecektir. Bu şahıs İskender Süleyman Bey'dir. İskender Süleyman Bey'in varlığından onun 1840'larda Saray'a yazdığı bir mektubuyla haberdar olmaktadır.

Kendisini tanıttığı şekliyle "Kırım Hanlarından Geray Sultan oğlu İskender Mîr

*Prof. Dr., Bilkent Üniversitesi, kirimli@bilkent.edu.tr

¹ Şahin Geray Han'ın Osmanlı Devleti'ne sığınması ve öldürülmesi hakkında bakınız, Feridun M. Emecen, "Son Kırım Hanı Şâhin Giray'ın İdamı Mes'elesi ve Buna Dair Vesikalar", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* (İstanbul), no.: 34 (1984), ss. 315-346.

² BOA, HAT, Dosya no.: 201, Gömlek no.: 10336

³ Devlet Geray Sultan'a ve onunla birlikte yaşayan annesi Hanım Sultan'a, BOA, *Ali Emirî-Üçüncü Selim*, Dosya no.: 151, Gömlek no.: 9098.

⁴ BOA, *Cevdet-Maliye*, Dosya no.: 84, Gömlek no.: 3891.

⁵ Devlet Geray Sultan ölünce maaş ve sâlyânesinin üçte ikisi Hazine'ye devredilirken, üçte biri oğlu Mustafa Geray Sultan'a tahsis edildi. BOA, *Cevdet-Eyâlât-ı Mümtâze*, Dosya no.: 8, Gömlek no.: 388.

Süleyman” mektubunda, 12 yıl Mısır’da sürgünde yaşadığını, Halil Paşa sayesinde ve onunla birlikte İstanbul’a geldiğini, ancak Midillili Osman Paşa’nın hakkındaki bühtanıyla bu sefer de Trabzon’a sürgün edildiğini, Maraş olayları sırasında İbrahim Paşa tarafından sürgünden kurtarılıp Mısır’a gittiğini ve nihayet Mısır’a kaçırılmış olan Osmanlı donanmasının dönüşünde hizmet ederek İstanbul’a döndüğünü yazmaktaydı.⁶ Bu karışık ibarelerde atıfta bulunulan hadiselerin, Mehmed Ali Paşa’nın Mısır’daki isyanına ilişkin olaylar olduğunu anlayabilmekteyiz. Bu süreç içinde, 1839’da Kaptan-ı Deryâ Ahmed Fevzi Paşa tarafından Mısır’a götürülerek Mehmed Ali Paşa’ya teslim edilmiş olan Osmanlı donanması, Mehmed Ali Paşa’ya İmtiyaz Fermanı ile Mısır valiliğinin irsî olarak verilmesinden sonra İngiltere’nin de delâletiyle 1841’de İstanbul’a iade edilmişti. Yani, İskender Süleyman Bey’in müteakip maceraları bundan sonraki tarihlere ait olmalıdır. İskender Süleyman Bey, mektubundaki ifadelerine göre, Padişah’ın izniyle Trabzon’da bıraktığı ailesini de yanına alarak Kırım’a gitti. Anlattığı şekliyle, Kırım’daki “hikâyesi” şöyledir:

Kır[ım] cânibine dâhil olduğum ecilden bi’l-cümle beyler ve hanlar ve Rusyalı memnûn ve mesrûr oldular. Bir kaç günden sonra Rusya Kırallı tarafından bu kulları nesl-i âcizânemden sual olundu ise de Kırım ve Karasuyun ulêmâsı ve Rusya’nın vezîrleri her vechile Geray sultan oğlu İskender Süleyman olduğumu Karasu’da îlâm eylediler ve Bahçesaray içinde büyük ve küçük cümlesinin marifetleriyle Rusya Kırallı tarafına gönderdiler. Bu kullarını dahi celb [ile] çok sualden sonra Ceneralı bana yazmış ki “Seni Dersaadet’de kimseler bilmez, sakın inanmayasınız, senin düşmanın var” deyu bana “Düşmanı bulurum şurûtlarımda kayd ederim. Taygan’da olan karındaşımda bir senedim çıktı ve Kostantiniyye’de bir senedim çıktı ve iki kıt’a senedin bende var; Kırım’da seni îlâm etdikleri gibi ben de bilirim” deyip “Sen benim ümmetimsin” deyip cümle teb’asına tenbih edip bu kullarına knyazlı pâyesiyle bîgâm edip ba’de kıral cenâblarıyla beraberce Leh tarafına dalıp akdemce on iki boy karındaşı Deli Kostantanti helâk edip manastırda yer aldı ise de ol vakıt bu kullarına ruhsat verdiği “Şimden sonra canın ne tarafa ister isen sana ruhsat verdim” deyu yed-i âcizâ[neme] bir kıt’a emir verdi. Bu kulları dahi yedimde olan na’me-i salavâtı ve dört cihâr yarım ism-i pâkini günden güne İslâm beylerine ve iş erlerine başka başka ulaştırub anlar dahi amel ve ve i’tikâf üzere oldukları ilâ nihâye Şeyh Şâmil’e kadar varıp şeriat-ı Ahmediyye bu derecelerde getirmeğe ancak sebab bu kulları oldum ise de şimdi bu kullarını bilmediklerinden Dersaadet’de kaldım.

İskender Süleyman Bey’in Kırım’da “yaşadıklarına” dair anlattıklarının tamamına yakın kısmının, belki de tamamının hayal ürünü ve mantık dışı olduğu açıktır. Kırım’ın “beylerinin ve hanlarının ve Rusyalıların” onun gelişinden mesrur olmalarının, “Rusya Kırallı”nın hatırını sordurmasının, Karasubazar’da ulema ve

⁶ BOA, HAT, Dosya no.: 464, Gömlek no.: 22755.

“Rusya vezirleri” marifetiyle gelişini halka ilân etmelerinin, “Rusya Kırâlı”nın kendisini maiyetine alıp bir de “knyaz” (prens) unvanını vermesinin ve nihayet buradan ayrıldıktan sonra Şeyh Şâmil’in yanına giderek “şeriat-ı Ahmediyye’yi bu derecelerde getirmesi”nin elbette akla sığar bir tarafı yoktur. Her şey bir yana, prensip olarak Kırım’ın ilhakından sonra Kırım’da Geray hanedânının (en azından birinci dereceden) mensuplarının varlığına asla imkân vermemiş olan Çarlık idaresinin, bir hanzâdenin ve üstelik Şahin Geray Han gibi gayet sansasyonel bir şahsiyetin oğlunun Kırım’daki varlığına sıcak bakması düşünülemezdi.

Öte yandan, İskender Süleyman Bey’in kullandığı diğer ibareler yanında bizzat kendi kimliğini tarifi de hiçbir şekilde Geray hânedânı mensuplarının unvanlarına uymamaktadır. Geleneğe göre, sadece han oğullarının yani hanzâdelerin değil, Geray hânedânının (en uzak kollarına mensup dahi olsalar) istisnasız bütün erkek fertlerinin de adlarına kesinlikle “Geray Sultan” ibaresi gelir, Osmanlı protokolünde de aynen bu şekilde kabul görürlerdi. Gerçek bir hanzâdenin bunu bilmemesi ve kimliğinde kullanmaması olacak iş değildir. Onun kendi babasını da “Kırım Hanlarından Geray Sultan” olarak tanımlaması ayrı bir garabettir. Herşey yana, bir Kırım Hanı ancak “Han” olarak anılabilir, kendisinden alt seviyedeki Geraylara ait bulunan “Sultan” unvanını asla kullanmazdı. Dahası, Geray hânedânının erkek üyelerine hayli standartlaşmış sınırlı sayıda isimler verilegelmekteydi. O devre kadar Geray hânedânı mensupları arasında İskender adına hiç rastlanmadığı gibi, Süleyman adıyla dahi gayet seyrek karşılaşılmaktaydı.

Bununla birlikte, hikâyesinde Karasu[bazar], Bahçesaray ve Taygan gibi gerçek yer isimlerinin geçmesi, diğer anlattıkları tamamen hayal ürünü olsa ve başka bir kimlik altında olsa bile, onun bir ara gerçekten Kırım’a gitmiş olabileceğini de akla getirmektedir. Zira, fazla kültürlü bir kimse olmadığı anlaşılan İskender Süleyman Bey’in bu isimleri başka türlü işitmiş olması pek mümkün görünmemektedir. Ancak, hiçbir Rus kaynağında (yahut diğer kaynakta), iddialarının doğru olması halinde fazlasıyla dikkat çekmesi beklenen böyle bir şahsiyetin Kırım’da bulunduğu zikredilmemektedir.

İskender Bey 1844 yılının ilk yarısında karısı ve oğlu ile İstanbul’a gelerek, Şahin Geray Han’ın oğlu olduğundan ve büyük ölçüde geçim sıkıntısı çektiğinden bahisle, kendisine bir ev verilerek maaş bağlanması hususunda Bâb-ı Âlî’ye dilekçe verdi. İskender Bey, Osmanlı hükûmetinin bu arzusunu yerine getirmemesi halinde vatanı olan Kırım’a dönmesine izin vermesini de rica etmekteydi.⁷

İskender Süleyman Bey’in Rusya makamlarına da bu hususta müracaatta bulunduğu anlaşılmaktadır. 1914’de Sankt Petersburg’da yayınlanan Şahin Geray Han hakkındaki bir makalede, bu Han’ın Mısırlı hanımından dünyaya gelmiş olan oğlunun Kont Mihail Semyonoviç Vorontsov’un Yeni Rusya (Novorossiya) Eyaleti Genel Valisi olduğu dönemde (1823-1844) ona müracaat ederek Kırım’a yerleşmek isteğini bildirdiği kaydedilmektedir. Aynı kaynağa göre, sunmuş olduğu soyuna ilişkin

⁷ BOA, *İrade-Dahiliye*, Dosya no.: 114, Gömlek no.: 5752.

belgeler incelenen İskender Bey'in Kırım'a gelmesine izin verilmişti.⁸ İskender Süleyman Bey Rusya makamlarına başvurmuş olsa bile, isteğinin kabulü hakkındaki bilgiler gerçeği yansıtmamaktadır. Aksine, Bâb-ı Âlî onun Kırım'a dönmesi yönündeki isteğini İstanbul'daki Rusya Sefareti'ne iletildiğinde, Rusya tarafı İskender Bey'in Kırım'a dönüşüne muvafakat etmek şöyle dursun, onun İstanbul'da bulunmasından ve bundan dolayı çıkan söylentilerden bile çok rahatsız olduğunu açıkça Osmanlı makamlarına bildirmişti. Neticede, "bu makûlelerin istihsâl-i emr-i taayyüşü şân-ı maalî-nişân-ı Hilâfetpenâhî iktizâsından" olduğundan, Bâb-ı Âlî tarafından kendisine aylık 300 guruş maaş ve masrafları için gerekecek 1000 guruş atıyye verilerek Manisa'da ikameti kararlaştırıldı.⁹ Bu şekilde ilgiye mazhar olmak ve maaşa bağlanmak İstanbul'un Geray hânedânı mensuplarına yönelik ananevî uygulaması olduğundan, Bâb-ı Âlî nezdinde İskender Süleyman Bey'in Şahin Geray Han'ın oğlu olduğunun, en azından Geray hânedânına mensubiyetinin kabul gördüğünü söylenebilir.

İskender Süleyman Bey'in hayatının geri kalan kısmı çoğunlukla Manisa'da geçmiş olmalıdır. Zaten, hakkında kesin olan husus, onun hayatının büyük kısmında Osmanlı Devleti'nde yaşadığıdır. İskender Süleyman Bey 1855'te yine Bâb-ı Âlî'ye müracaatla ailesinin kalabalık olması dolayısıyla 300 guruşluk maaşına bir miktar zam yapılması ricasında bulundu. "Şahin Geray Han'ın oğlu", maaşına zam yapılmadığı takdirde bu sefer de Mısır tarafına gitmesine izin verilmesini veya kendisine Manisa Pasbanbaşılığı vazifesinin tevdi edilmesini istemekteydi.¹⁰

İskender Bey'in 13 yaşındaki kızı Hatice'nin hekim diye geçinen birinin verdiği yanlış ilaç neticesinde ölmesini anlatan Aralık 1860'a ait bir belgede, onun "bir müddetten beri Manisa'da ikamet etmekte olduğu" kaydediliyordu.¹¹ Bir borç davasına ilişkin belgelere nazaran, onun Ocak 1861 itibarıyla hayatta olduğu görülmektedir.¹² Eğer gerçekten Şahin Geray Han'ın oğlu ise, babasının ölüm tarihi (1787) göz önüne alındığında, 1861'de İskender Bey'in 74-75 yaşlarından daha genç olmaması gerekmektedir. Her halükârda, İskender Bey'in 1861'de veya sonraki bir yılda Manisa'da vefat ettiği söylenebilir.

İskender Süleyman Bey'in ailesinin onun ölümünden sonraki yıllarda da Manisa'da oturmaya devam ettiği görülmektedir. 1887'de, kızı Zeynep Hanım'ın babasından kendisine devredilen 80 guruş maaşın 47 guruşa düşürülmesinden dolayı kendisinin ve 4 çocuğunun maddî sıkıntıda oldukları beyanıyla ve söz konusu maaşın arttırılması talebiyle Bâb-ı Âlî'ye müracaat ettiği bilinmektedir.¹³

İskender Süleyman Bey'in soyundan gelenlerin sonraki takdirleri hakkında

⁸ V. A. Alekseyev, "Şagin-girey, posledniy han krımskiy", *Naşa starina* (Sankt Petersburg), Cilt: I, no.: 5 (Mayıs 1914), s. 453.

⁹ BOA, *İrade-Dahiliye*, Dosya no.: 114, Gömlek no.: 5752.

¹⁰ BOA, *A.MKT.NZD.*, Dosya no.: 170, Gömlek no.: 10; *A.MKT.NZD.*, Dosya no.: 173, Gömlek no.: 53.

¹¹ BOA, *A.MKT.UM.*, Dosya no.: 443, Gömlek no.: 42.

¹² BOA, *MVL*, Dosya no.: 365, Gömlek no.: 102; *MVL*, Dosya no.: 365, Gömlek no.: 112. Bu tarihte İskender Bey'in İstanbul'da ikamet etmekte olduğu belirtilmekteyse de, bunun sehven yazılmış olması yahut onun o sırada payitahtta geçici olarak bulunması ihtimal dışı değildir.

¹³ BOA, *DH.MKT.*, Dosya no.: 1444, Gömlek no.: 103.

Geçmişten Günümüze Manisa

bilgi sahibi değiliz. Ancak onların da Manisa'da yaşamış oldukları tahmin edilebilir. Hayatı hakkında anlattıkları, ilginç ancak fevkalâde çelişkili ve tutarsız anekdotları ihtiva etmekle birlikte, İskender Süleyman Bey'in gerçekten de Şahin Geray Han'ın oğlu olması imkân haricinde değildir. En azından Geray hânedânına mensup yahut bu hânedânla ilişkili olması kuvvetle muhtemeldir. Bu durumda, İskender Süleyman Bey Manisa'da yaşamış yegâne Geray hânedânı mensubu ve belki de hanzâdesi olarak kaydedilebilir. Onun tam olarak kimliği hakkında ancak (eğer varsa) daha fazla delil ve belgeler ortaya çıktığında hüküm verilebilecektir.

OSMANLI İKTİSADİ YAPISI İÇİNDE DÜZENLEMELER VE MANİSA TİCARET VE SANAYİ ODASININ KURULUŞUNA DAİR

Muzaffer TEPEKAYA*

GİRİŞ

XVI. Yüzyıla kadar Baltık Denizi'nden Orta Afrika'ya kadar genişleyen Osmanlı Devleti, askeri gücünün yanında çağına göre güçlü bir iktisadi yapıya da sahipti. Osmanlı iktisadi düzeni üç ilkeye dayanıyordu. Bunlardan birincisi, İaşecilik (Provizyonizm): Halkı 'iaşe' etmek, yani ihtiyaçlarını karşılamak için fiyatların kontrol edilmesi (narh), aşırı kârın yasaklanması, halkı ezecek feodaliteye, aşırı sermaye birikimine izin verilmemesi ve mal darlığı olmasın diye ithalatın kolaylaştırılıp ihracatın zorlaştırılmasıdır. İkincisi, gelenekçilik (kanunu kadim): Sosyal ve ekonomik ilişkilerde yavaş yavaş oluşan dengeleri, eğilimleri mümkün olduğu ölçüde muhafaza etme ve değişme eğilimlerini engelleme şeklinde tanımlanabilir. Üçüncüsü, fiskalizm (mali öncelik): Devlet gelirlerini artırmak, vergi kaçığını önlemek için ekonomi üzerinde çok sıkı bir devlet denetimi sağlamaktır.¹

XIX. Yüzyılın başlarına kadar himayeci ekonomik politikalar takip edilen Osmanlı Devleti'nde İnhisarlar ve ham maddelerin yerli üretimde kullanılması anlayışı hâkim olmuştu.² Osmanlı Devleti'nde altın, gümüş, demir, bakır, kalay, kurşun gibi stratejik madenlerle birlikte taş ocaklarına varıncaya kadar her türlü madenin mülkiyeti devlete aitti.³ Milletlerarası ticaret yolu üzerindeki büyük şehirlere dayanan, fetihlerle genişleyip gelişen Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde, aynı zamanda ileri bir sanayi yapısı vardı.⁴ Hemen her türlü sanayi işletmesi devlet sektörüne aitti.⁵ Devlet denetiminde olan sanayi kuruluşları, yüz binlerce insanı istihdam ettiği gibi hazineye önemli miktarda gelir sağlamakta idi.⁶

Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılın ortalarına kadar ticari hayat ve örgütlenmeleri üzerinde devletin yoğun bir denetim ve müdahalesi bulunmakta idi. Osmanlı iktisadi zihniyetinin sahip olduğu temel ilkelere göre gerçekleşen bu

*Prof. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, muzaffer.tepekaya@cbu.edu.tr.

¹ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 2000, ss.45-50.

²Donald Quataert, "19.Yüzyıla Genel Bakış: Islahatlar Devri 1812-1914", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C.II, (Editör: Halil İncalcık-Donald Quataert), Eren Yayıncılık, İstanbul 2004, s.888.

³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.II, TTK Yayınları, Ankara 1983, s.683.

⁴ Mustafa Akdağ, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve inkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti", *Bellekten*, C.XIII, Sayı: 51, Ankara 1949, ss.508-509; Tunç Tayanç, *Sanayileşme Sürecinde 50 Yıl*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1973, ss.15-16; Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, C.2, Cem Yayınevi, İstanbul 1974, s.216; M.A.Ubacını, *Türkiye 1850*, C.II, (Çev: Cemal Karaağaçlı), Tercüman yayınları, İstanbul 1975, s.356; Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni, Dün-Bugün-Yarın*, Birinci Kitap, Tekin Yayınevi, İstanbul 1990, ss.42-43.

⁵ Avcıoğlu, *a.g.e*, ss.40-41.

⁶ Muzaffer Tepekaya, "Osmanlı Devleti'nde İktisadi Liberalizmin Sonuçları", *Türk Yurdu Dergisi*, Cilt:31, Sayı: 288, Ağustos 2011, s.58.

denetim ve müdahale, öncelikle temel ihtiyaç maddelerinin devlet merkezinde kolay ve ucuz elde edilebilirliğini sağlamaya yönelmişti. Bu amaçla devlet narh koyuyor, üretimin nitelik ve niceliğini belirliyor, ihraç yasaklarıyla bazı maddelerin ülke dışına çıkışını engelliyor, sık sık yapılan teftişlerle ürün kalitesini denetim altında tutmaya çalışıyordu.⁷

Osmanlı ticari hayatı üzerindeki devlet denetim ve müdahalesi ise dolaylı olarak loncalar aracılığı ile sağlanmaktaydı. Ticari hayat içinde yer alan esnaf ve zanaatkârlar, muhakkak surette kendi meslek grubunun loncası içinde yer almak zorundaydı. İslami bir anlayış çerçevesindeki dini ve ahlaki temel üzerinde yükselen loncalar meslek içi eğitimden, mesleğe yeni katılacak ve yeni iş yeri açacak olanlara kadar o meslek grubunu ilgilendiren hemen hemen bütün konularda yetkiliydi.

Osmanlı Devleti, 1838'de İngilizlerle imzalanan Balta Limanı Ticaret Anlaşması ve takip eden benzer anlaşmalarla birlikte iktisadi olarak büyük bir değişim sürecine girdi. Hammadde ihracatına yönelik uygulanan yed-i vahid (tekel) usulü kaldırıldığı gibi, gümrük vergileri düşürüldü.⁸ Zira iç ve dış gümrük vergileri ve bazı ticaret mallarına uygulanan yed-i vahid usulü, Osmanlı Devleti'nin önemli gelir kaynaklarıydı.⁹ Osmanlı ülkesi yabancı ticari malların kolaylıkla ithal edildiği, tarımsal ürünlerin ve ham maddelerin de aynı kolaylıkla ihraç edilebildiği bir yapı kazandı. Devlet modernleşme hedefi içinde siyasal ve toplumsal kurumlarını yenilerken, iktisadi kurumlarını da bu yeni konuma uydurmak zorundaydı. İşte bu süreç içinde yerli sanayi çöküp loncalar ve gedik usulü önemini kaybederken, ticaret ve sanayi odaları ve hukuki yapıları bu yeni iktisadi hayatın kurumları olarak ortaya çıktılar.¹⁰

Tanzimat Dönemi'nde, tarım, sanayi ve ticaretin geliştirilmesi amacıyla ilk olarak idari ve hukuki düzenlemelere girişildi. Bu çerçevede birbiri ardına ortaya çıkan Meclis-i Ziraat ve Sanayi (1838), Islah-ı Sanayi Komisyonu (1865), Nâfia Dairesi (1868) ve Meclis-i Ticaret ve Ziraat(1876), ülkenin tarım, sanayi ve ticari alanlarda gelir ve refah seviyesini yükseltmekle yükümlüydüler.¹¹ 25 Haziran 1876'da kurulan Meclis-i Ticaret ve Ziraat'ın üstlendiği görevler, iktisadi hayatın düzenlenmesi konusundaki düşüncelerin çerçevesini ortaya koyması açısından oldukça önemlidir. Bu meclisin ticaret alanına ilişkin görevleri şunlardı:

- *Bir ticaret okulunun kurulması ve bir ticaret gazetesinin yayımlanması.*
- *Ticaret mallarının korunması amacıyla, gereken yerlerde dok¹² ve mağaza, depo açılması ticaret borsası tellallarının düzene sokulması olanaklarının araştırılması ve bunlara ilişkin nizamnamenin uygulanmasının izlenmesi.*
- *İstanbul başta olmak üzere, diğer vilayet ve kaza merkezlerinde, diğer ülkelerde olduğu gibi, tüccarlar arasında itibar sahibi kişilerden seçilmiş ve Ticaret Nezareti'nin onayını da almış ticaret cemiyetlerinin kurulması.*
- *Ticaret Nezareti'nin önerisi üzerine, ihtiyacına göre ticaretle ilgili kanunlarda değişiklik ve düzenlemeler yapılması hakkında hükûmete sunulacak yasa tasarılarının dayanacağı bilgilerin tartışılması.*

⁷ Ferlal Örs, ve Diğerleri, *19. Yüzyıldan 21.Yüzyıla İzmir Ticaret Odası Tarihi*, İzmir Ticaret Odası Yayını, İzmir 2006, s.24.

⁸ Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı İngiliz İktisadi Münsebetleri 1580-1838*, C.I, Ankara 1974, ss.92-113.

⁹ Emine Kıray, *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, İletişim Yayınları, İstanbul 1993, s.66 vd.

¹⁰ Örs ve diğerleri, a.g.e., s.24.

¹¹ Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C.II, İstanbul 1983, ss.105-108.

¹² *Dok*: Ticaret mallarını saklamak için rıhtımda yapılan büyük depo.

Geçmişten Günümüze Manisa

- *Sermaye ve ticaret borsasının kurulmasına çalışılması.*
- *Ticaret açısından önemli yerlerde ticaret mahkemeleri açılması için adliye nezaretine bilgi verilmesi.*
- *Bankalar ve şirketler kurulmasına ilişkin işlemler hakkında nizamname tasarıları hazırlanması.*
- *Ticaretile ilgili borsaların idaresi ve gerektiğinde patent tarifelerinin yenilenmesi; sigortaların ve emniyet sandıklarının idaresi.*
- *Yabancı ülkelerin ticari faaliyetleri hakkında şehbenderler aracılığı ile bilgi toplanması.*
- *Ülkenin yabancı ülkelerle ticari ilişkilerini genişletme ve deniz ticaretini geliştirilmesi ile ilgili önlemlerin araştırılması*
- *Genel olarak balıkçılık ve diğer deniz mahsullerine ilişkin kuralların belirlenmesi.*
- *Yabancı ülkelerde uygulanan yasa ve anlaşma metinlerinin ve diğer resmi ve gayri resmi ticari yayınların getirilmesi, bunların değerlendirilmesi ve gerektiğinde bunların ülkenin ticari faaliyet ve ilişkilerine örnek olarak alınması.*
- *İthalat ve ihracata ilişkin istatistiklerin hazırlanması.¹³*

Meclis-i Ticaret ve Ziraat'ın ticari alana ilişkin görevleri son derece geniştir. Bu, devletin ticaret üzerindeki denetleme isteğinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Yukarıda sayılan görevler içinde devlet kurumsallaşmasının dışında dikkati çeken en ilginç yükümlülük İstanbul başta olmak üzere, diğer vilayet, sancak ve kaza merkezlerinde, diğer ülkelerde olduğu gibi, tüccarlar arasında itibar sahibi kişilerden seçilmiş ve ticaret nezaretinin onayını da almış ticaret cemiyetlerinin kurulmasıydı. Amacı ticareti geliştirmek, ülkenin zenginliğini artırmak, ülkeyi mamur hale getirmektir.

Bu amaçlar istikametinde öneri bildirmek olarak belirlenen Ticaret Cemiyetlerinin ilk ve tek örneği 19 Ocak 1880'de İstanbul'da faaliyete geçti. Ancak, İstanbul Ticaret Odası'ndan önce İstanbul'da yabancılar tarafından kurulmuş olan ticaret odaları faaliyete geçmişti. 1870'te kurulduğu belirtilen Avusturya-Macaristan Ticaret Odası'nı Fransa, İngiltere, İtalya, Almanya ve Yunanistan ticaret odaları izledi. Bunun dışında Avusturya ile Selanik arasındaki ticareti geliştirmek üzere Selanik'te, Avusturyalı memurlardan oluşan bir ticaret ve sanayi odası kurulmuştu.¹⁴

İstanbul Ticaret Odasının kurulmasından sonra odaların diğer vilayetlerde de kurulmasına ve yaygınlaştırılmasına çalışıldı. Ticaret ve Nafia Nezareti bir genelge ile bu yönde çalışmalar yapılmasını duyurmuştu. Ancak odaların yeterli gelir kaynaklarına sahip olamaması ve yeterli üye sayısına ulaşamamaları yaygınlaşmalarını engelledi. 1882-1884 arasında sadece 68 oda kurulabilmişti. Bu kapsamda kurulan İzmir Ticaret Odası dışındaki odalar uzun ömürlü olamadılar.¹⁵

İstanbul Ticaret Odası'nın kurulmasının ardından yaklaşık altı ay sonra 7 Temmuz 1880'de İstanbul (İstanbul) Sanayi Odası kurularak nizamnamesi yayımlandı.¹⁶ İstanbul (İstanbul) Sanayi Odası, İstanbul Ticaret Odası gibi aynı yöntemle seçilen 24 üyeden oluşuyordu. İstanbul (İstanbul) Sanayi Odası

¹³ Zafer Toprak ve Diğerleri, *Kıtaların, Denizlerin, Yolların, Tacirlerin Buluştuğu Kent*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul 1997, ss.276-278; Örs ve diğerleri, a.g.e., s.25.

¹⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Dahiliye, Mektubi Kalemi (DH.MKT)*, 1588/52, 26/Ca/1306.

¹⁵ Örs ve diğerleri, a.g.e., s.27.

¹⁶ BOA, *Hariciye Nezareti, İstişare Odası (HR.HMŞ.İŞO)*, Dosya No:163, Gömlek No:103, 29.B.1297.

Nizamnamesi'ne göre Odaya üye olabilmek için 25 yaşını doldurmuş, en az iki yıl sanayi ile uğraşmış, herhangi bir suçtan hüküm giymemiş, namuslu ve dürüst olmak gerekiyordu. Üyelerin fabrika sahibi veya devlet fabrikalarında mühendis, ustabaşı veya baş makinist olarak çalışmış olmaları, yurt dışında mühendislik veya sınaî eğitim almış olması gerekiyordu.¹⁷

İstanbul (İstanbul) Sanayi Odası'nın amacı; sanayinin gelişmesi için önlemleri almak, sanayide reform ve düzenlemeler yapmak, teşvikler belirleyerek sanayi işletmeleri kurulmasına zemin hazırlamak, sanayi sergileri düzenlemek, başarılı sanayicilere mükâfat vermek, sanayi ile ilgili hususları Ticaret Nezareti'ne bildirmek olarak sayılabilir.¹⁸ İstanbul (İstanbul) Sanayi Odası ile birlikte aynı tarihte İstanbul (İstanbul) Ziraat Odası da kurulmuştu.¹⁹ Ancak ne İstanbul (İstanbul) Ticaret Odası, ne İstanbul (İstanbul) Sanayi Odası ne de İstanbul (İstanbul) Ziraat Odası 1889'da yapılan düzenlemeye kadar fiilen faaliyete geçemedi.²⁰

Ancak 25 Ocak 1889'da ileride müstakil hale getirilmek üzere; vilayet, liva ve kazalarda sanayi, ziraat ile ticaret işlerini yürütecek birer ticaret odası teşkil edilmesinin²¹ gündeme gelmesi ve 28 Şubat 1889'da bir irade ile o güne kadar ayrı ayrı hukuki statüye sahip, ticaret, ziraat ve sanayi odalarının birleştirilerek tek bir oda çatısı altında toplanması kararlaştırıldı.²²

Böylece kâğıt üzerinde kurulu olan, ancak birbirlerinden farklı iktisadi alanları temsil eden odalar, Ticaret ve Ziraat ve Sanayi Odası bünyesi içinde bir araya getirilecek, daha işlevsel bir yapı kazanmaları sağlanabilecekti. Özellikle taşrada, ziraatın ticaretten daha yaygın olduğu düşünülecek olursa, böyle bir düzenlemede hedefin, o güne kadar yeterli sayıya ulaşamadıkları için kurulamayan, ya da kurulsun bile yeterli aidatı toplayamadığı için çalışma yapamayan odalara yeni kaynak sağlanması olduğu düşünülebilir. Nitekim 1889'dan sonra Osmanlı ülkesindeki oda sayısında bir artış olduğu izlenmektedir. 1889 yılı sonlarında, Ticaret ve Ziraat ve Sanayi Odası adı altında yüze yakın oda bulunmaktaydı. Bu sayı iki yıl sonra, Ağustos 1891'de 123'e çıktı.²³

II. Meşrutiyet ilanını izleyen günlerde, ticaret ve ziraat ve sanayi odaları da nasibini aldı. Bu dönemde odalara ilişkin bir düzenleme gündeme geldi. Bu düzenleme ile 1889'dan beri "*ticaret ve ziraat ve sanayi odaları*" adı altında tek çatı altında faaliyet gösteren odalar, "*ticaret ve sanayi odaları*" ve "*ziraat odaları*" olarak birbirinden ayrıldılar.²⁴ Ticaret ve Sanayi Odaları 14 Haziran 1910 tarihli Ticaret ve Sanayi Odalarına dair Nizamname ile yeniden yapılandırıldı.²⁵

14 Haziran 1910 tarihli bu düzenlemenin amacı, özellikle taşrada kurulu bulunan odaların hukuki durumlarına açıklık kazandırmaktı. Gerçekten de 1910 düzenlenmesine bakıldığında, amacın taşrayı da içine alabilecek bir düzenlemeye gitmekle sınırlı olduğu görülmektedir. Örneğin, eski Nizamname'ye göre, ticaret odaların yönetim kurullarının 24 kişiden oluşması şartı bulunmaktaydı.

¹⁷ BOA, *Hariciye HR.HMŞ.İŞO*, Dosya No:163, Gömlek No:103, 29.B.1297.

¹⁸ Murat Koraltan, *Türkiye'de Ticaret ve Sanayi Odalarının Tarihsel Gelişimi (1880-1952)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1999, s.44.

¹⁹ BOA, *Hariciye HR.HMŞ.İŞO*, Dosya No:163, Gömlek No:103, 29.B.1297.

²⁰ Koraltürk, a.g.t., s.44.

²¹ BOA, *Meclis-i Vükela Mazbataları (MV)*, Dosya No:40, Gömlek No:43, 23.C.1306.

²² BOA, *İrade, Meclis-i Mahsus*, nr.4373, 27.C.1306'dan Koraltürk, a.g.t.,s.243-244.

²³ Koraltürk, a.g.m., s.452.

²⁴ Koraltürk, a.g.t., s.80.

²⁵ Düstur, İkinci Tertib, C.2, Osmanlı Matbaası, İstanbul 1330, ss.322-330.

Yeni Nizamname'de İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası için 24 kişilik yönetim kurulu korunurken, taşra ticaret odaları için bu sayı 12'ye indirildi. Eski Nizamname'de üye seçimi, yarısı Ticaret ve Ziraat Nezareti tarafından ve diğer yarısı tüccar tarafından seçilip ve tayin olunacak yirmi kişi aracılığıyla icra olunur kaydı bulunurken, yeni Nizamname'ye göre üye seçimi, beşi odadan çıkan eski üyelerden, beşi odada birinci ve ikinci sınıfta kayıtlı tüccardan ayrılmak üzere, İstanbul'te Ticaret ve Nafia Nezareti, taşrada vali ve mutasarrıf kaymakam ve nahiye müdürüyle belediye reisi tarafından ve diğer yarısı mahalli ticaret odalarınca, kayıtlı tüccar tarafından seçilip ve tayin olunacak yirmi kişi aracılığıyla icra olunur denilmekteydi. Bir başka maddede eski şekil, "seçim encümeni ticaret nazırının riyaseti altında olarak toplanacaktır" biçimindeyken, yeni nizamnamede taşrada bulunan mülki yetkililer ticaret nazırının yerini alıyordu.²⁶

Yeni nizamnamenin ihtiyaca karşılık vermediği, hükümetin çeşitli üyeleri tarafından da kabul edilmiştir.²⁷ Sonuçta, 1917 yılında yeni bir kanun tasarısı gündeme gelmişse de, Mustafa Şeref (Özkan) tarafından hazırlanan bu tasarı, dönemin olağanüstü koşulları içinde hayata geçirilememiştir. Ticaret ve Sanayi Odaları'nın tüzel kişilik kazanabilmeleri, yeterli gelir kaynaklarına sahip olabilmeleri ve buldukları bölgede bütün ticaret erbabını kapsayabilmeleri için 1925 yılında çıkarılan kanun ve nizamnameyi beklemek gerekecektir.

Manisa Ticaret ve Sanayi Odası'nın Kuruluşu

Manisa Ticaret Odası'na ait belgelerin, Manisa'nın 1922 Eylül'ünde Yunanlılar tarafından yakılması ile yok olması ve diğer kaynakların konuyu aydınlatmakta yetersiz kalması, Cumhuriyetten önce Manisa Ticaret Odası tarihini yazma sıkıntılarını beraberinde getirmektedir.

İstanbul Ticaret Odası'nın kuruluşunun hemen ardından Ziraat ve Ticaret Nezareti tarafından 2 Ağustos 1882'de gönderilen bir yazıda liva ve kazalarda birer ticaret odası açılması istenmekteydi. Yine 12 Nisan 1884'de Nâfia Nezareti'nden gönderilen bir diğer yazıda da "merkez-i vilayetlerde 12, livada 8, kazalarda dörder nefer azadan mürekkeb olmak üzere birer ticaret odası küşadı" isteği yinelenmekteydi.²⁸

Murat Koraltan tarafından yapılan "Türkiye'de Ticaret ve Sanayi Odalarının Tarihsel Gelişimi (1880-1952)" isimli doktora tezinde, Manisa Ticaret ve Sanayi Odası ile ilgili Osmanlı dönemine ait herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Cumhuriyet dönemi bilgileri 1924 yılından itibaren yer almaktadır.²⁹ Diğer taraftan Mehmed Cavid, Ulum-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası, Cilt:1, sayı:2'de yayınlanan "Ticaret Odaları" başlıklı makalesinde, 1908 yılına ait kurulmuş 160'ın üzerinde ticaret odası vermesine rağmen, Manisa ya da Saruhan Ticaret, Sanayi ve Ziraat Odası adına herhangi bir bilgi sunmamaktadır.³⁰

İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi'nin Manisa kısmında; Manisa Ticaret ve Sanayi Odası'nın 1893 (Rumi 1309) yılında mevcut bulunduğunu ve Hasan Fehmi Paşa'nın Aydın Vilayeti valisi bulunduğu sırada gösterdiği alaka üzerine odaya hareket verilmek istenmişse de gerek gelirleri olmaması ve gerekse ticaretin gayri Türk unsurların elinde olması, bunların da bu gibi işleri idare edecek evsafi

²⁶ BOA, DU.İT, 12/2 - 18/2 ve Şura-yı Devlet, 1230/54.

²⁷ Koraltürk, a.g.m., s.454.

²⁸ Aydın Vilayetine Mahsus Salname, Haz. İbrahim Cavit, sene-i mali 1307, sene-i hicri 1308 (1891) defa 13., s.130-131

²⁹ Koraltan, a.g.t., s.146.

³⁰ Mehmed Cavid, "Ticaret Odaları", Ulum-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası, Cilt:1, Sayı:2,15 Kanun-i sani 1324, (28 Ocak 1909), ss.198-232.

olmamaları ve Türkçe okuma yazma bilmemeleri yüzünden Meşrutiyet (II) devrine kadar oda atıl bir vaziyette kaldığı ifade edilmektedir.³¹

1908 yılında II. Meşrutiyetin ilanını takip eden bir kaç ay içinde Manisa Livası Mutasarrıfı Mehmet Galip Bey'in emirleri üzerine Manisa Ticaret ve Sanayi Odası Ziraat Odası ile beraber yeniden kurularak faaliyete geçtiği anlaşılmaktadır.³²

Gerek Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi ve gerekse diğer kaynaklarda yaptığımız araştırma sonucunda Manisa Ticaret ve Sanayi Odası'nın kuruluşu ile ilgili kesin bilgilere ulaşamamıştır. Ancak H.1326/M.1908 tarihli Aydın Vilayeti Salnamesinin Saruhan Sancağı kısmındaki kayıta, Manisa Ticaret ve Sanayi Odası ile ilgili bazı bilgilere rastlanmaktadır.³³ Salnamedeki bu kayıta, Manisa "Ziraat ve Ticaret ve Sanayi Odası" Yönetim Kurulu şu üyelerden oluşmaktadır: Başkan: Hacı Mahmud Bey, Başkan yardımcısı: Avamis Efendi, Üyeler; Mehmed Şükrü Efendi, Hafız Abdurrahman Efendi, Arif Efendi, Bados oğlu Andonaki Efendi, Mustafa Bey, Hacı Hasan Efendi, Appak Gavamil Efendi, Dimitri Efendi, Ohannes Papasyan Efendi, Kâtip Şevki Efendi.³⁴ Bu bilgilerden yola çıkılarak olsa gerek, bugünkü Manisa Ticaret ve Sanayi Odası, kuruluşunu 1908 olarak kabul etmektedir.

Bu bilgilere rağmen Manisa "Ticaret ve Sanayi Odası" kuruluş tarihi ile ilgili bazı tereddütler bulunmaktadır. Zira Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi'ndeki bazı belgelerden Manisa Ticaret ve Sanayi Odası'nın kuruluş tarihi ile ilgili 1908'den önceye giden kayıtlar bulunmaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezareti Mektubi Kaleminden Ticâret ve Nâfiâ Nezâret-i'ne yazılan yazıda Mağnisa hükümet konağının inşaat masrafının Ziraat Bank şubesi hissesine isabet eden 17.399 guruş 10 para meblağın ticâret ve ziraat odası tarafından karşılanması istenmiştir.³⁵ Bu belgeden anlaşılacağı üzere, "*Manisa Hükümet Konağı'nın inşa masraflarından ticaret ve ziraat odaları hissesine isabet eden meblağın, Ticaret ve Nafia Nezareti'nce karşılanması*" yönündeki Ticaret ve Nafia Nezareti'nin yazısı, Manisa Ticaret ve Ziraat Odası'nın 1902 yılında faaliyette olduğunu ortaya koymaktadır.

Ticaret ve Nafia Nezareti'nden Sadarete yazılan 15 Şaban 1322/25 Ekim 1904 bir yazıda aynı şekilde Manisa Ticaret Odası'nın mevcut olduğundan bahsedilmektedir.³⁶ Yine aynı arşivden Şura-yı Devlet Evrakı 28 Muharrem 1323/4 Nisan 1905 tarihli belge³⁷ ve Babıâli Evrak Odası, H. 23 Rebiü'l-Evvel 1323/M. 28 Mayıs 1905 tarihli belge³⁸ Manisa "Ziraat ve Ticaret ve Sanayi Odası"nın 1908 tarihinden önce var olduğunu şüphe bırakmaksızın ortaya koymaktadır.

Manisa Ticaret ve Ziraat ve Sanayi Odası, bölgenin en önemli gelir kaynağı olan üzüm ve bağlar konusunda yakından ilgilenmiştir. Örneğin Manisa Ticaret ve Ziraat Odası, 1909 yılı Aralık ayı başında, zarar gören Gördes kazası üzüm bağları için Aydın Vilayeti'ne müracaat etmiş ve bu müracaat üzerine Aydın Vilayeti, Vilayet Ziraat Fen memuruna, Gördes kazası bağlarında meydana gelen zararının

³¹ "Manisa Ticaret ve Sanayi Odası", *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, C.7, İstanbul 1952, s.171.

³² A.g.m, s.171; Nuri Şahinoğlu, *Zeminden Zirveye Hasan Türek*, Yayınevi yok, Matbası Yok, Manisa 2002, s.155, Dipnot 18.

³³ 1326 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi, s.565.

³⁴ A.g.e., s.565.

³⁵ BOA, DH.MKT, Dosya No:532, Gömlek No: 73, 25.Ra.1320/2 Temmuz 1902.

³⁶ BOA, Ticaret ve Nafia Nezareti, 15 Şaban 1322/25 Ekim 1904.

³⁷ BOA, Şura-yı Devlet Evrakı (ŞD), Dosya No:1221, Gömlek No: 54, 28.M.1323/4 Nisan 1905.

³⁸ BOA, Babıâli Evrak Odası (BEÖ), Dosya No: 2585, Gömlek No: 193845, 23.Ra.1323/28 Mayıs 1905.

Geçmişten Günümüze Manisa

araştırılması ve sonucun bildirilmesi konusunda Ziraat Müdüriyeti'nden emir verilmiştir.³⁹

Yine Manisa Ticaret ve Ziraat ve Sanayi Odası'ndan verilen bilgiye göre, 1910 yılı üzüm rekoltesinin düşük olacağı ve bunun sebebinin hava şartları ile çeşitli hastalıklardan kaynaklandığı belirtilmiştir. Ayrıca 1910 yılı Manisa ve çevresindeki üzüm miktarlarını da şu şekilde verilmiştir: "İzmir ve civarı kazalar kantar 90.000, soma 650, Akhisar 16.000, Nif 10.000, Salihli 15.000, Kula 325, Kasaba 2500, Karaburun 7000, Demirci 1400, Urla 30.000, Alaşehir 8000; Çeşme 10.000, Foçateyn 11.000, Menemen 35.000, Mağnisa 75.000, Aydın, Tire, Bayındır, Kuşadası 20.000, Kırkağaç 4000 yani bu sene men hisseü'l-cemevi 335.470 kantar."⁴⁰

1910 yılında yapılan düzenlemeden sonra Ticaret ve Sanayi Odası ile Ziraat Odası ayrılmıştı. 1917 yılı kayıt belgesinden anlaşıldığına göre bu tarihte Ticaret Odası ile Sanayi Odası da ayrı ayrı odalar haline gelmiştir. Ahenk Matbaası'nda basılmış Ticaret Odası kayıt belgesi örneği aşağıda verilmiştir.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), DH.MKT, Dosya No:532, Gömlek No: 73, 25.Ra.1320/2 Temmuz 1902.

BOA, DU.İT, 12/2 - 18/2 ve Şura-yı Devlet, 1230/54.

BOA, Hariciye HR.HMŞ.İŞO, Dosya No:163, Gömlek No:103, 29.B.1297.

BOA, Hariciye HR.HMŞ.İŞO, Dosya No:163, Gömlek No:103, 29.B.1297.

BOA, Hariciye Nezareti, İstişare Odası (HR.HMŞ.İŞO), Dosya No:163, Gömlek No:103, 29.B.1297.

BOA, Meclis-i Vükela Mazbataları (MV), Dosya No:40, Gömlek No:43, 23.C.1306.

BOA, Şura-yı Devlet Evrakı (ŞD), Dosya No:1221, Gömlek No: 54, 28.M.1323/4 Nisan 1905.

BOA, Ticaret ve Nafia Nezareti, 15 Şaban 1322/25 Ekim 1904.

BOA, Dahiliye, Mektubi Kalemi (DH.MKT), 1588/52, 26/Ca/1306.

BOA, Babiâli Evrak Odası (BEO), Dosya No: 2585, Gömlek No: 193845, 23.Ra.1323/28 Mayıs 1905.

-Ahenk Gazetesi, 21 Temmuz 1326 (3 Ağustos 1910).

-Ahenk Gazetesi, 26 Teşrini Sâni 1325 (9 Aralık 1909).

-Aydın Vilayetine Mahsus Salname, Haz. İbrahim Cavit, sene-i mali 1307, sene-i hicri 1308 (1891) defa 13.

1326 Tarihli Aydın Vilayet Salnamesi.

-Düstur, İkinci Tertib, C.2, Osmanlı Matbaası, İstanbul 1330.

Akdağ, Mustafa, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve inkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti", *Bellekten*, C.XIII, Sayı: 51, Ankara 1949.

Avcıoğlu, Doğan, *Türkiye'nin Düzeni, Dün-Bugün-Yarın*, Birinci Kitap, Tekin Yayınevi, İstanbul 1990.

Cavid, Mehmed, "Ticaret Odaları", *Ulum-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası*, Cilt:1, Sayı:2,15 Kanun-i sani 1324, (28 Ocak 1909). Manisa Ticaret ve Sanayi Odası, *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, C.7, İstanbul 1952,

³⁹ Ahenk Gazetesi, 26 Teşrini Sâni 1325 (9 Aralık 1909), s.2.

⁴⁰ Ahenk Gazetesi, 21 Temmuz 1326 (3 Ağustos 1910), s.3.

Genç, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 2000.

Kıray, Emine, *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, İletişim Yayınları, İstanbul 1993.

Koraltan, Murat, *Türkiye'de Ticaret ve Sanayi Odalarının Tarihsel Gelişimi (1880-1952)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1999.

Kütükoğlu, Mübahat, *Osmanlı İngiliz İktisadi Münsebetleri 1580-1838*, C.I, Ankara 1974.

Örs, Feri ve Diğerleri, *19. Yüzyıldan 21.Yüzyıla İzmir Ticaret Odası Tarihi*, İzmir Ticaret Odası Yayını, İzmir 2006.

Quataert, Donald, "19.Yüzyıla Genel Bakış: Islahatlar Devri 1812-1914", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C.II, (Editör: Halil İnalcık-Donald Quataert), Eren Yayıncılık, İstanbul 2004.

Shaw, Stanford J. ve Shaw, Ezel Kural, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C.II, İstanbul 1983.

Şahinoğlu, Nuri, *Zeminden Zirveye Hasan Türek*, Yayınevi yok, Matbası Yok, Manisa 2002.

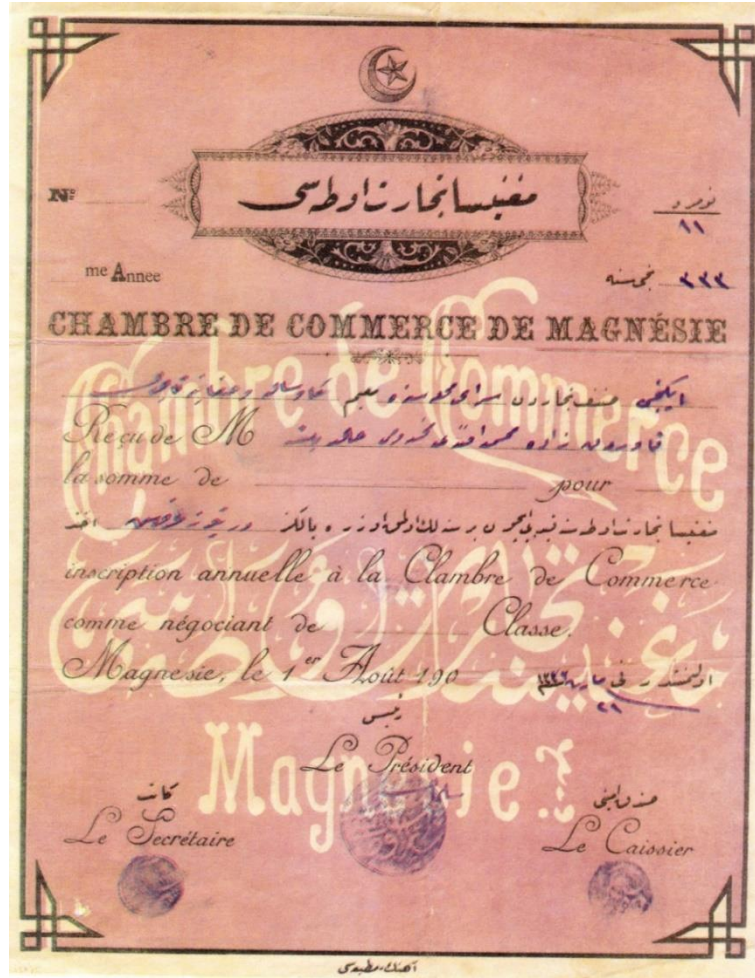
Tayanç, Tunç, *Sanayileşme Sürecinde 50 Yıl*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1973, ss.15-16; Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, C.2, Cem Yayınevi, İstanbul 1974.

Tepekaya, Muzaffer, "Osmanlı Devleti'nde İktisadi Liberalizmin Sonuçları", *Türk Yurdu Dergisi*, Cilt:31, Sayı: 288, Ağustos 2011.

Toprak, Zafer ve Diğerleri, *Kıtaların, Denizlerin, Yolların, Tacirlerin Buluştuğu Kent*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul 1997.

Ubacı, M.A., *Türkiye 1850*, C.II, (Çev: Cemal Karaağaçlı), Tercüman yayınları, İstanbul 1975.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C.II, TTK Yayınları, Ankara 1983.

Manisa Ticaret Odası kayıt belgesi 1917

"Manisa Ticaret Odası

Numro: 81

333'üncü sene

İkinci sınıf tüccardan Saray Mahallesi'nde mukîm Kavsâle attâriye tâciri Kavrukzâde Mehmed Efendi mahdûmu Hâlid Paşanın Manisa Ticaret Odasına kaydı için bir senelik olmak üzere yalnız 400 kuruş ahz olunmuştur.

fi sene 21 Mart 1333 (21 Mart 1917)

Reis Süleyman

İmza mühür

Katib Sandık Emîni"

"Ahenk Matbaası"

**DEFTERDARZÂDE SEYYİD AHMED ÇELEBİ SARUHANÎ, LEALÎ, HAYATI,
ESERLERİ VE DİVANI**

Mahmut KAPLAN*

Hayatı:

Eserlerinde kendi ifadeleriyle adının ve künyesinin “Seyyid Ahmed bin Mustafa eş-şehîr bi-Leâlî” olduğunu açıkça ifade etmektedir. Kaynaklarda bu “kâdî” şairin hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Leâlî’den söz eden tezkire ve kaynaklarda onun Saruhanlı olduğu, Kemalpaşa-zade’nin talebesi, mülazımı olduğunu ve zamanının çoğunu çalışma, eser yazmak ve kemal kazanmakla geçirdiğini belirten kısa bilgilere ulaşabiliyoruz:

“Vilâyet-i Şaruhandandır. Ekser-i evkâtın cidd ü cehd ile ‘ilm ü kemâle hırc iden ehl-i ‘irfândandır. Bârî hiç olmayıcağ kitâblar yazup hâşiyelerin düzerdi her gören hoşca kabacık diyecek kabağlar yazardı.

...

Ve muhtaşarâtuñ mesâ’ilüñ zabt âsân olmağ için cedveller içine derç iderdi. Bu maķûle cüz’iyyâta ‘ömrler şarf idüp emekler hırc iderdi. Kemâl Paşa-zâde-i merhûm kâzî yanında kâtib-i fetvâ olup niçe biñ şûver-i fetvâ cem’ idüp andan mülâzım olup hâlâ kâzîdür. Sa’âdeti hakkında rüzgârüñ müsâ’adesi olmaduğundan nârâzîdür ammâ ne çâre ki...

Eş’âr-ı u:

Hayâl-i hürde fikr it vaşf-ı dendânında dildârüñ
Leâlî tâ ki nazmuñ ola dürr ü gevher-i meknûn

Ve lehu

Ķatline kaşd itmesün her dem iñen ‘âşıkıaruñ
Beklesün yanın yüzi şuyıyla cânâ hancerüñ”¹,

“Vilâyet-i Saruhandan zümre-i kużât-ı celilü’l-‘unvândandır. Mefhar-ı ‘ulemâ-yı Rûm câmi’u’l-fezâ’il ve’l-‘ulûm hâ’iz-i kemâlât-ı insâniyye fâ’iz-i ‘inâyât-ı Subhâniyye mir’ât-ı cemâl-i bâ-kemâl “ahsenü’l-hüsnâ ve ziyâdetün” merhûm ve mağfuru’n-leh Kemâl Paşa-zâde’den mülâzım olup nice zamân kitâbet-i fetvâ ile âsitân-ı semâ-sîmâlarında hâdim, ba’zı kaşabâtta kâdî ve hâkim olmuş idi. Bu eş’âr anuñdur. (Yukarıdaki iki beyit verilmiştir. MK)”²,

“El-Mevlâ Leâlî, Saruhanlı Ahmed Çelebi’dür. Kesb-i fezâ’il ile hâline nizâm ve hulli ve vişâh-ı kemâline iltiyâm geldükde Kemâl Paşa-zâde efendiuñ silk-i talebesine dâhil ve şeref-i mülâzemetle gıbta-engîz-i emâ’il olup tarîķ-kı kazâyâ rû-be-râh ve neyl-i menâşib-ı celîle ile fâ’iz-i vicâhet-i ‘izz ü câh olmuş idi. Hilye-i kâmrânîde

* Prof. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi Emekli Öğretim Üyesi. email: mahmutkaplan53@hotmail.com

¹ *Âşık Çelebi, Meşâ’irü’s-Şu’arâ İnceleme-Metin*, haz. Filiz Kılıç, C II, İstanbul 2010, s.729.

² Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü’s-Şuarâ*, C II, Ankara 1989, s.827.

ihrâz-ı kaşabât sebķ-i emânî itmiş iken tokuz yüz yetmiş bir senesinde güsiste-i âmâl u perîşân-hâl oldu. Mevlânâ-yı mesfûr kuzât miyâmında rüşd ü sedâd ile meşhûrdur. 'İlm-i fıķha etemm-i intisâbı ve fenn-i ferâ'izde bir müdevven kitâbı var idi. rahmetu'llâhi 'aleyh."³, "Saruhânî Ahmed Çelebi'dür. Kemâl Paşa-zâde'den mülâzım olup kâdı olmuşdı. (şiiirlerinden örnek olarak yukarıdaki ikinci beyit verilmiştir MK)...Tokuz yüz yetmiş ikide fevt olmuşdur." ⁴

Mecelletü'n-Nisâb' da kısaca Leâlî mahlasını kullanan, Saruhanlı Seyyid Ahmed bin Mustafa olduğu ve kadılık yaptığı ve H. 971/1563'de vefat ettiği belirtilmiştir.⁵

Kâtip Çelebi müellifin, *Ferâ'iz* adlı eserinden bahsederken kısaca adının Seyyid Ahmed bin Mustafa, mahlasının Leâlî ve Saruhanlı olduğu konusunda bilgiler vermiştir.⁶

Bağdatlı İsmail Paşa, *Keşfü'z-zünûn Zeylî*'nde müellifin Saruhanlı Seyyid Ahmed bin Mustafa Er-Rûmî olarak adı verildikten sonra Leâlî mahlasını kullandığı belirtilerek H. 971/1563'de vefat ettiği kaydedilmiştir. Bağdatlı İsmail Paşa, Leâlî'nin, *Tuhfetü'l-Ĥavvâş fi Tercemeti Dürreti'l-Ĥavvâş el-Ĥarîrî, Dekâ'ıķu'l-Mîzân fi Mekâdiri'l-Evzân, Şerh-i Kaşîdetü'l-Bürde, Ferâ'iz-i Leâlî, Kavânînü's-Sarf-ı Fârsî, Mecma'u'l-kavâ'id ve Menba'u'l-Fevâ'id fi Kavâ'id-i Fârsiye* adlı eserlerinin listesini vermiştir.⁷

Sicill-i Osmanî'de aynı mahlaslı iki şairden bahsedilerek ikisi hakkındaki bilgiler karıştırılmıştır: Şairin Saruhanlı, "İbni Kemâl mülazımı ve mürebbası bir kâdı" denilerek 950'de vefat ettiği belirtildikten sonra Leâlî Ahmed Çelebi diye ikinci bir şair zikr edilerek onun da kadı ve fakih olup H. 971/1563'de vefat ettiği yazılmıştır.⁸

Leâlî hakkında en geniş bilgi *Osmanlı Müellifleri*'nde bulunmaktadır: "Leâlî Ahmed Efendi: Müftiyü's-Sakaleyn allâme İbni Kemâl merhumun halka-i tedrisinde yetişen fuzalâdan olup (Saruhan)lıdır. İkmâl-i tahsilden sonra üstâd-ı fezâil-nihâdının emr ü tensîblerine ittibâen meslek-i kazâya sâlik olarak hasebi'l-vazîfe bir hayli seyâhat ve bu veçhile îfâ-yı vazîfe-i şer'at eyledi. Âhir memuriyeti olan (Amasya) kadılığında iken H. 971/1563 tarihinde irtihâl etti. Ulûm-ı müdevvenede ve bâ-husûs fıķh, ferâ'iz, edebiyattda behre-i küllî sâhibi olduğuna âsâr-ı fâzîlâne ve edibâneleri şâhid-i âdildir. Âsâr-ı mebhûsa gayr-ı matbû olup görülebilenleri ber-vech-i âtidir..."

Bursalı Tahir son olarak bu âlim şair hakkında şu notu düşmüştür:

"Elsine-i selâsede inşâd-ı nazma muktedir idiler. Mahlası Leâlî'dir."⁹

Leâlî'nin, derlediği ve *Mecma'u'l-Mesâ'ilü's-Şer'iyye fi'l-'Ulûmu'd-Dîniye* adını verdiği fetva kitabındaki şu sözlerinden, "Hazreti Resûlün (aleyhi's-selâmuñ) hicretinüñ tokuz yüz kırkıncı yılında seyyidinâ Mevlânâ Bedî'u'z-zamân ferîdü'l-aşr ve'l-âvân Sa'd bin 'Alî bin EmîrĤân 'aleyhimü'r-rahmeti ve'r-rıdvân saķa'llâhu şerâhu ve ce'ala'l-cennete mesvâhu Ĥazretlerinüñ telâmizinden olup müfti oldukları zamânda küttâb-ı fetâvi zümresinden kıldukları âvânda fetva kitabet itdügüm ahyânda şuver-i fetâvi tesvîd itmiş idüm. Ve daķı sâbıķa geķen merĤûmân ve mağfûrân müftîlerüñ rıdvânüllâhi 'aleyhim ecma'ın fetvâları şüretin ehl-i şıķa ve mu'temedü'n-'aleyh kimesnelerden cem' eylemiş idüm. Ve daķı hicret-i nebeviyenüñ tokuz yüz kırık altıncı yılında mevlânâ ve a'lânâ ŞeyĤu'l-islâm ve zübdetü'l-'ulemâ'i'l-a'lâm re'isü'l-muvaĤĤidîn kâmi'ü'l-melaĤidîn bedî'ü'd-dehr ferîdü'l-'aşr ve'l-âvân

³ *Şakaik-i Nu'maniye ve Zeyilleri, Nev'î-zâde 'Atâî, Ĥadaikü'l-Ĥakayık fi Tekmileti's-Şekâik*, haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul 1989, ss.44-45

⁴ Riyâzî Muhammed Efendi *Tezkiretüş-Şu'arâ*, Haz. Namık Açıkgöz, Ankara, 2017, s.281.

⁵ Müstakim-zâde Sa'deddin, *Mecelletü'n-Nisâb*, anka 2000, tıpkıbasım, yk.376a.

⁶ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, C II, 1943, s.1251.

⁷ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifin esmâ'ü'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin*, C I, İstanbul 1951, s. 145.

⁸ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C IV, İstanbul, s.86.

⁹ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C II, İstanbul 1333, ss.51-52.

Şeyh Muhammed eş-şehîr bi-Baħrî-zâde beyne'l-akrân hâzretleri müftî olup fetâvî kitâbetin bu dâ'î bendelerine ihsân idüp anlaruñ daħı fetvâları şûretüñ almış idüm. Ve daħı hicret-i nebeviyyenüñ toķuz yüz kırk sekizinci yılında mevle'l-mevâlîyü'l-'izâm a'la'l-a'âlîyü'l-feħhâm şemsü'l-İslâm faħrû'l-'ulemâ'l-'a'lâmü'l-aħyâr 'Abduķâdir bi-Ķâdirî Ćelebiyü'l-muħtâr hâzretleri müftî oldukları esnâda anlar daħı fetâvî kitâbetin bu dâ'î bendelerine ihsân idüp anlaruñ daħı fetvâları şûretin aħz itmiş idüm." (1a) H.940-948/1534-1542 yılları arasında İbni Kemal'den başka Sadullah Sadî, Ćivîzâde ve Ķâdirî Ćelebi'nin fetva kâtipliğini yaptığını dolayısıyla İstanbul'da bulunduğunu anlıyoruz. Bunun dışında sadece son görev yeri olan Amasya'da yaşadığını ve 971/1563'te orada vefat ettiği bilgisine ulaşıyoruz.

Kişiliği:

Leâlî'nin kişiliği hakkında söylenen, "Ekser-i evķâtın cidd ü cehd ile 'ilm ü kemâle ĥarc iden ehl-i 'irfândandır",¹⁰ "Mevlânâ-yı mesfûr ĳuzât miyânında rüşd üsedâd ile meşhurdur"¹¹. "Ulûm-ı müdevvenede ve bâ-husûs fıkıh, ferâbiz, edebiyatda behre-i küllî sâhibi olduğuna âsâr-ı fâzilâne ve edibâneleri şâhid-i âdildir."¹² İlmiyle âmil bir âlim, özellikle fıkıh ve feraiz ilminde derin bilgi sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Arapçadan Manzum kaside tercümeleri olması ve kullandığı anlaşılır, akıcı dili ve üslubundan şiir vadisinde de değerli eserler verdiği tahmin edilebilir.

Leâlî, eserlerinin başında kendi adını, künyesini, kitabına verdiği adı ve eserini kaç bölüm halinde düzenlediğini belirtmesi bakımından tezkirecilerin dikkatini çekmiştir: "Ve muħtaşarâtuñ mesâ'ilüñ zabtî âsân olmağ için cedveller içine derç iderdi. Bu maķûle cüz'ıyyâta 'ömrlere şarf idüp emekler ĥarc iderdi." Sa'âdeti ĥaķķında rûzgârüñ müsâ'adesi olmaduğundan nâ-râzîdür"¹³ ifadelerinden şairin ilmi ve sanatıyla mütenasib müreffeh bir hayat yaşamadığı anlaşılmaktadır.

Leâlî, Zamanının çoğunu ilim, irfan ve kemal kazanmaya harcamıştır. Âşık Ćelbî, Leâlî hakkında, "Bârî ĥiç olmayacak kitablar yazup ĥâşiyelerin düzerdi her gören ĥoşca ĳabacıķ diyecek ĳabaķlar yazardı" diyerek biraz iğneleyici bir dil kullanır. Kemal Paşa-Zade'nin yanında yetişmiş, ondan mülazım olarak fetva kâtipliğini yapmış olması ilmî seviyesini göstermesi bakımından önremlidir.¹⁴ Müellifin sağlam bir kompozisyon fikrine sahip olduğu söylenebilir.

Eserleri:

Türkçe eserleri:

Terceme-i Baz-ı Âyât-ı Zebûr (Fatlubnî Tecidnî fî-ez-Suver-i Kitâb-ı Zebûr, (Sûre-i Rahman Tercemesi) (Süleymaniye Ktp. İbrahim Efendi, 00460/002(56-66):

Kütüphane kaydında yukarıdakilerden başka, *Sûre-i Rahman* tercümesi olarak kayıtlı olmakla birlikte aslında İbn Abbas tarafından Süryani dilinden Arapçaya çevrilen ve Hz. Davud'un sıkıntılı zamanlarında okuduğu Zebur'dan bir surenin Leâlî tarafından Türkçeye manzum olarak tercüme edilmesinden ibarettir. Leâlî eserini şöyle anlatır:

"Rivâyetdür İbni 'Abbâs'dan (Ra), eydür: Davûd Peyğamber 'aleyhi's-selâm hâzretine nâzil olan *Kitâb-ı Zebûr*'da bir şûre vardur, Hz.Muħammed'e şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem nâzil olan *Kur'ân-ı 'azîm* içindeki er-Raħman sûresine benzer. İçinde mükerrer âyetleri vardur. Süryân dili üzerine idi. Ben 'Arab diline dönderdüm. Ve bu

¹⁰ *Âşık Ćelebi, Meşâ'irü's-Şu'arâ İnceleme-Metin*, haz. Filiz Kılıç, C II, İstanbul 2010, s.729.

¹¹ *Şakaik-i Nu'maniye ve Zeyilleri, Nev'î-zâde 'Atâî, Ĥadaiķu'l-Ĥaķayık fî Tekmileti's-Şeķaik*, haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul 1989, ss.44-45

¹² Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C II, İstanbul 1333, ss.51-52.

¹³ *Âşık Ćelebi, Meşâ'irü's-Şu'arâ İnceleme-metin*, haz. Filiz Kılıç, C II, İstanbul 2010, s.729.

¹⁴ *Âşık Ćelebi, Meşâ'irü's-Şu'arâ İnceleme-metin*, haz. Filiz Kılıç, C II, İstanbul 2010, s.729.

sûreye meşgul olup vird idindüm. Fakîr idüm Haq sübhânehu ve te'âla gınâ virdi. Ve dünyâ belâsından korğum vardı Haq subhânehu ve te'âla hâlâş eyledi. İmdi her kim bu sûreye hürmet idüp ve meşgul olup vird idinse Haq subhânehu ve te'âla andan hoşnud olup dünyâ ve âhiretde mertebelere yetişdüre. Ve cemî-i hâcetlerin revâ eyleye. Eger fakîr ise gâni eyleye. Korğusı olduğu yerlerden hâlâş eyleye, emîn eyleye. Ve eger ma'hibûs ise hâlâş eyleye. Ve eger günahkârsa Allâh tebârek ve te'âla günâhını 'afv idüp yarlıgaya. Ve dağı kaçan Hazreti Dâvud 'aleyhi's-selâma gam ve guşsa 'arız olsa bu sûre'i okıyup secdeye vardı, guşşasından kurtulup murâdı hâşıl olurdu. Bu sûrenün fezâ'il-i keşîresi ve berekât-ı 'azîmesi olduğu ecilden bu fakîr müznib muhtâc ila rahmeti'llâhi'l-müte'âl Seyyid Ahmed bin Muştafa e's-şehîr bi-Leâlî işbu sûrenün ma'nâsına 'âlâ-kaderi'l-imkân işâret için her âyetinün muhâbelesinde Türki lisânla tercüme diyüp yazdum ki 'umûm üzerine fâ'idesi olup tâlib ve râğib olan ihvân vird idinüp meşgul olalar. Ve bu sûreyi okumaya meşgûl olan kimesneler evvel ibtidâsında, Lâ-ilâhe illa'llâh Muhammedün Rasulu'llâh diyüp Allahumme'c'alnî mimmen yüstecâbe da'vetuhu, diye. Andan sonra bu sûre'i okumağa meşgûl ola.

Rivâyet İbni 'Abbâsden didi ol
Zebûr içinde gördüm sûreler bol
Bu sûre sûre-i Rahmân gibidür
Mükerrer âyeti Süryân dilidür
'Arab diline döndürdüm ben anı
Hudâ şaklar belâdan okuyanı
Kaçan bu sûreye meşgûl olasın
Hudâdan her ne istersen bulasın
Eger devlet eger 'izzet eger câh
Tereddüt itme aşlâ virür Allâh
Dinildi burada işbu rivâyet
Şakın şek itme gel eyle dirâyet
Kelâmu'llâh durur bu itme şübhe
Anuñ ma'nâsı ma'atlıbdur ne şübhe
Buña meşgûl olup ma'nâsını hem
Çıkarup Türkiye döndürdüm ol dem
Ve hem nazm eyledüm âyetlerini
Ri'âyet kıluben ma'nâlarını
Bunuñ kırk âyetinün her birisi
Birer beyt oldı kalmadı birisi
Kıomaz isteyen ister Hudâ bil
Zebûr içinde ne didi nazar kıl"

Sonra surenin Arapçası ve Türkçe manzum tercümesi verilmiştir.

Eser Şeyma Benli tarafından neşredilmiştir: "Sahip olduğu lirik ifade tarzıyla sûfîlerin de ilgisini çeken bu sûre, halkın anlayıp vird edinmesi için oldukça sâde bir Türkçeyle tercüme edilmiştir."¹⁵

Aynı eserin Süleymaniye Ktp. Lala İsmail 00728'de bir nüshası daha var. Bu nüshada başlık şöyledir: Fatlubnî Tecidnî fi-ez-suver-i Kitâb-ı Zebûr. Eserin diğer nüshaları: Süleymaniye Ktp., Lala İsmail 00728/005(127-130), Süleymaniye Ktp., Fatih 05427/008 (21-23), 29 Hk 2945/2,

¹⁵ Şeyma Benli, "Leâlî'nin Terceme-i Baz-ı Âyât-ı Zebûr Adlı Manzûmesi", *Türkiyat Mecmuası*, c. 26/2, 2016, ss.75-93.

Şerhü Kaşîdeti'l-Bürde (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi 3369)¹⁶:

1b. Elhamdü li-men ca'ala'n-naẓma li-hüsnî'l-keîâm. Ve's-şalâtu 'ala Muhammedin seyyidi'l-enâm. Ve 'ala âlihi ve aşhâbihi'l-kirâm. **Ve ba'd**: Ol server-i kâyinât ve mefhar-i mevcûdât 'aleyhi afđalu's-şalavât ve ekmelü't-tahîyyât muţţahar mute'azz müvellâ mu'allâ müctebâ Muhammedü'l-Muştafa şalla'llâhu te'alâ 'aleyhi ve's-sellem hazretlerinin medhi bâbında Şeyhü'l-imâmi'l'âlem el-fâzıl Ebu 'Abdullahi'l-Buşîrfî hazretlerinin inşâ itdüğü *Kaşîde-i Bürde-i mübâreke-i müşerreffe-i meymûnenün fezâ'il-i keşîresi ve berekât-ı 'azîmesi olup havâşşdan olduğı ecilden ve buna meşğûl olan kimesnelerün dünyevî ve uhrevî murâdâtı hâşıl olduğı sebebeden ve bunu mu'azzez ve mükerrem tutan kimesneler Hazret-i Resûle 'aleyhi ve's-selleme vâşıl (2a) oldukları cihetden bu fakîr ve hâkîr müznib ve muhtâc ila rahmeti'llâhi'l-müte'âli Seyyid Aħmed bin Muştafa e's-şehîr bi-Leâlî bu kaşîde-i mübârekeye mütâla'a idüp üslûb-ı istihrâcum üzerine lisân-ı Türki ile ta'bîr eyleyüp bu mübârek kaşîde'i mu'azzez ve mükerrem ve müşerref tutan kimesneler için şerh eyledüm. Ve daħı manzûm Türki Fârsî tercümelerden bulup her ebyâtuñ muķâbelesinde zıkr eyledüm. Gerçi bu afķar u aħķar kaşîde-i mezbûre için muķaddemâ elfâz-ı müşkilelerin hâll itmek-ile ve i'râbile ve esvile ve ecvibe îrâd itmekle bir 'Arabî şerh dimişdüm. Türkiyle ta'bîrde ma'nâ-yı 'umûm kaşîd idüp lisân-ı Türkiyle ta'bîr eyledüm. Bilgil ki bu kaşîde-i mübârekenün sebep-i inşâsında ve *Kaşîde-i Bürde* diyü tesmiye olunduğınun veçhinde ba'zı fużalâdan ve niçe (2b) meşâyihden nakl ve rivâyet olunmuşdur ki işbu kaşîdenün kâ'ili Şeyhü'l-imâmi'l-hümâm adhala'llâhu dâre's-selâm hazretlerine rîh-i fâlic yetişüp bedeninin nişfını ibtâl idüp niçe müddet-i medîde 'amelden kâlduķda Hazret-i Rasûl Şalla'llâhu 'aleyhi ve selleme tevessülen ol Hazret-i Rasûlün Şalla'llâhu 'aleyhi ve sellemün menâķıb-ı şerîfinün ve medâyihi hakkında bir kaşîde demek kaşîd eyleyüp istişfâ'an-bih ve ibtigâ'en li-şifâ'ihî ve tálaben li-du'â'i dâ'ihî iz-mâ enzele'llâhu dâ'en illâ enzele lehu devâ'en iş bu kaşîde'i diyüp uyķuya vardı. Ol Hazret-i Rasûli (Şalla'llâhu 'aleyhi ve selleme) menâmında görüp iş bu kaşîde'i Hazreti Rasûle 'arz eyledi. Hazreti Rasûl Şalla'llâhu 'aleyhi ve selleme daħı kendü mübârek arkasından mübârek bürdesin ya'ni cübbesin çıkarup şâķib-i (3a) kaşîdenün arkası üzerine ilkâ itdi. Ve daħı Rasulu'llâh Şalla'llâhu 'aleyhi ve selleme mübârek nûrlı eliyle şâķib-i kaşîdenün bedeninin şıķķ-ı battâlını şıģadı. Vaktâ kim şâķib-i kaşîde uyķudan uyandı; bedenini şıķķat üzerine bulup Hazret-i Rasûlün virdüğü mübârek cübbe'i arkası üzerinde buldı. Bu cihetden işbu kaşîdeye *Kaşîde-i Bürde* dinildi. Şâķib-i kaşîde bu feraħ üzerine kâķup abdest aldı ve şabâķ namâzın kılmaķ için evinden çıkup mescide gitdi. Yolda bir kimesne buluşdı ki şalâķ ile ve zühd ile meşhûr idi. Bu kimesne şâķib-i kaşîdeye yâ seyyidî diyüp ol Hazret-i Rasûlün hakkında didüğü kaşîde'i dilerem ki senden istimâ' idem, didi. Hâlbü ki şâķib-i kaşîde işbu (3b) kaşîde'i bir âķara izhâr itmemişdi. Şâķib-i kaşîde daħı ben Hazret-i Rasûl Şalla'llâhu 'aleyhi ve sellemün hakkında niçe kaşîd diyüp tûruram, benden ne aşıl kaşîde taleb idersin? Didi. Ol kimesne daħı benüm taleb itdüğü kaşîde şol kaşîdedür ki anuñ maţla'ı "Emin tezekkürî cîrânin bi-zî-selemin/ Mezeťtü dem'an cera min muķletin bi-demin"dür, didi. Şâķib-i kaşîde bu kimesnenün kavlini ta'accüb idüp 'acebe ve ĥayrete vardı. Ve bu kaşîdeye 'ilm olduğınun veçhinden su'âl eyledi. Ol kimesne daħı kaşem idüp ol Allah hâķķıçün bu kaşîde bu gice menâmumda senden istimâ' itdüm. Ol Hazret-i Rasûlün Şalla'llâhu 'aleyhi ve selleme ĥuzûrında sen bu kaşîde'i oķuduñ. Hazret-i Rasûl*

¹⁶ Bu eser hale ilgili olarak Ebubekir S.Şahin, Muhammed b. Halil adında bir zatın aynı konuda bir eseri göründüğünü ifade ettikten sonra bu hususu ayrıntılı olarak tartışmış, Muhammed b.Halil'in eserinin intihal ürünü olduğı kanaatine vardığını dile getirmiştir. Bkz.: Ebubekir S.Şahin, "Le'âlî'nin Kaşîde-i Bürde Şerhi ile ilgili Bir İntihal" *Türkoloji*, C 14, S.1 , Ankara 2001 ,ss.263-270.

Şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem dağı ziyâde hazzından kıamış gibi (4a) iki canibine şalınurdu. Vaqtâ kim sen kaşîdeden fâriğ olduñ Hâzret-i Rasûl Şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem kendünüñ mübârek cübbesin arkasından çıkarup senüñ arkaña geydürdi. Pes şâhib-i kaşîde dağı ol kimesneye bu kaşîdenüñ nüshasın virüp haqîkatü'l-hâl ne idügin aña beyân eyledi. Hatta bu kaşîdenüñ nüshası vezir Bahâü'd-dîn hâzretlerine yitişüp anlar istinsâh idüp nezr eyledi ki: İşbu kaşîde'i ayağ üzre turup yalın ayağ ve başı açuk olup istimâ' eyleye. Bu vezîr ve bu vezîrüñ ehli ve tevâbî'i bu kaşîdenüñ istimâ' itmesini ziyâde severlerdi. Bu kaşîde(i) teberrük (4b) idinürlerdi. Dînleri ve dünyâları haqqında bu kaşîdenüñ berekât-ı kesîresin ve âsâr-ı 'acîbesin ve umûr-ı 'azîmesin gördiler. Ve dağı bu kaşîdenüñ cümle fezâ'ilinden birisi budur ki envâ'-ı emrâz için okunsa Allahu te'âlâ şifâ vire. Ve dağı gâ'ib kişi haqqında okunsa fi'l-hâl gele bizni'llâhi te'âlâ. Ve dağı bu kaşîde kankı evde olsa ol eve uğrı girmeye. Ve cemî'-i âfâtdan emîn ola. Ve dağı kankı şandukda olsa ol şanduguñ fetihine uğrı kâdir olmaya bi-fazli'llâhi te'âlâ. Ve bu kaşîde-i şerîfenüñ fezâ'ili ve berekâtı şunun üzerine mevkuûfdur ki bunu ağız iden kimesne hüsn-i kabûl ile kabûl idüp ağız eyleye. Ve bunu istimâ' iden kimesne dağı niyyet-i şâliha ile istimâ' idüp (5a) semâ' için huşûr-ı ceyyid ile gayr kelâm velâ-'abesin hâzır ola. Allahumme nâfi'nî bihâ ve men sem'ahâ ve ketebehâ ve hamelehâ. Âmîn yâ Rabbe'l-âlemîn. **Bundan sonra bilgil:** Şâhib-kaşîde işbu kaşîde'i on faşl üzerine kıldı. **Faşl-ı evvel** tağazzül beyânındadır. Ya'ni: 'ışk göstermek beyânındadır. **Faşl-ı sâni:** Nefs beyânında ve nefsuñ hevâsınıñ men'i beyânındadır. **Faşl-ı şâlis:** Medâyiğ-i Rasûlüñ 'aleyhi's-selâm Zikri beyânındadır. **Faşl-ı râbî:** Rasûlu'llâhuñ 'aleyhi's-selâm mevlûdınıñ zikri beyânındadır. **Faşl-ı hâmis:** Rasûlu'llâhuñ 'aleyhi's-selâm du'âsınıñ mübârekligi beyânındadır. **Faşl-ı sâdis:** Kur'ân-ı şerîfüñ medhi beyânındadır. **Faşl-ı sâbi:** Rasûlu'llâhuñ Şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem mi'râcınıñ ve esrârınıñ zikr(i) beyânındadır. **Faşl-ı sâmin:** Rasûlu'llâhuñ 'aleyhi's-selâm cihâdınıñ zikr(i) beyânındadır. **Faşl-ı tâsi:** istiğfâr ve istişfâ' beyânındadır. Ya'ni Allah Tebâreke ve Te'âlâdan mağfiret taleb eylemek ve Hâzret-i Rasûlden Şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem şefâ' at recâ itmek beyânındadır. **Faşl-ı âşir:** Rasûlu'llâhuñ 'aleyhi's-selâm câhı ve mertebesi beyânında ve nefsuñ münâcâtı ve recâsı beyânındadır.

Bu eser hakkında hazırlanan bir yüksek lisans tezinde müellifin ismi yanlış olarak Zâli Ahmed olarak yazılmış ve dolayısıyla hayatı hakkında bilgiye ulaşılmadığı görülmüştür.¹⁷

Eski harflerle de basılan eserin yazma nüshaları:

Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi 01732, 00400/002, Süleymaniye Ktp., Çelebi Abdullah 0309, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmut 03369, 03478, 03354, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi 00355, 25 Hk 2042/a, 45 Ak Ze 1426, 26 Hk 61/7, 27 Hk 139/2, 06 Hk 2859, 27 Kilis 3193/1, 37 Hk 2480/2, 45 Hk 1647/1, 45 Hk 1646, 45 Hk 1650/3, 06 Hk 4900/4, 15 Hk 161/1, 15 Hk 8/3, 05 Ba 1190/1...

Kaside-i Bürde'nin Manzum Tercümesi: 161 beyit olan bu manzum çeviri Bahattin Kahraman tarafından Karahisârî'nin çevirisi ile mukayeseli olarak neşr edilmiştir.¹⁸

Dâ'ire-i Mermûza, (Süleymaniye Ktp., Fatih 2529):

Leâlî, bu eserin özelliklerini, "4a. Elhamdüli-llâhi'l-lezi la-yu'refu künhehubi'l-efkâr ve lâ-yefhemu zâtehu bi'l-ağbâr. Ve leyse idrâkehu bi'l-ebşârve-lâ 'ilmehu bi'l-ağbâr Ve'-ş-şalâtu 'alâ Muhammedin Seyyidi'l-enâm ve hâteme aşhâbe'l-

¹⁷ Dursun Ali Özdemir, *Zâli Ahmed Bin Mustafa'nın Kasîde-i Bürde Şerhi*, Yüksek Lisans Tezi, Ordu 2015.

¹⁸ Bahattin Kahraman, "Leâlî ve Abdürrahim Karahisârî'nin Manzum Kasîde-i Bürde Tercümeleri", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.4, Konya 1997, ss.57-107.

ferâ'iz ve'l-ahkâm ve 'alâ aşhâbihi'l-'izâm ve âlihi'l-kirâm mine'l-'uşâti ve zevi'l-erhâm. **Ve ba'd:** Bu 'abd-i müznib ve muhtâc ila rahmeti'llâhi'l-müte'âl Seyyidi Ahmed bin Muştafa eş-şehîr bi'l-Leâlî sâbikâ *fenn-i ferâ'izde* bir dâ'ire ihtirâ' idüp etrâfında aşhâb-ı ferâ'iz ve zevi'l-erhâm ve 'aşabât ve sâ'ir vereşeyi yazup ve içinde veresenüñ her birisinden huţûţ çeküp ve bu huţûţ üzerinde her birisinüñ sehmleri ve naşibleriyçün remz idüp **Dâ'ire-i Mermûza** diyü isim virmiş idüm. Ve mahâric-i fûrûzi ve 'adli bu dâ'irenüñ tûlunda ve zahrında yazmış idüm. Şoñra zikr olınan dâ'irenüñ içinde 'ale't-tertib mesâ'ilin aḥz idüp müselleş şeklinde bir cedvel vaz' eyleyüp fevkinde yigirmi iki hâne yazup zevcden ibtidâ idüp on altıncı hâneye varınca hânelerüñ içinde aşhâb-ı ferâ'izi ve 'aşabât-ı nesebiyeyi yazdum. Ve ba'zi hânelerde efrâd-ı keşîre derc eyledüm. On yedinci hânenüñ içinde 'aşabât-ı sebebiyeyi yazdum. Ve cemî'-i efrâdını bir hânede derc eyledüm. Ve aşhâb-ı ferâ'izuñ ve 'aşabâtuñ 'ale't-tertib hâneleri yazıldıktan şoñra **(4b)** zevi'l-erhâmuñ eşnâf-ı erba'asını evvelinden tûtup 'ale't-tertib dört hâne yazup muḳaddemleri mu'aḥḥarlarını ḥacb itdügine işâret eyledüm. Ve her sınıfuñ hânesinde nice efrâd derc eyledüm. Ve zevi'l-erhâmdan şoñra bir hâne de mevle'l- mevâlât ve muḳırr-ıla ve mûşıla ve beytü'l-mâlî yazup şümme i'tibâriyle zikr eyleyüp her birisi sâ'ir vereşeden mu'aḥḥar idüp gine ḥükümleri bir idigüne ve muḳaddemleri mu'aḥḥarlarını ḥacb itdügine işâret eyledüm. Ve cedvelüñ hâneleri içinde vereşenüñ her birinüñ sehmleri ve naşibleri nişf midur ve rub' midur, şümün midur, şülşân midur, şülüş midur, südür midür, ḥurûf-ile işâretlenmişdür. Ve ḳangısı 'aşaba olup şâhib-farzdân bâkî ḳalanı alur ve ḳangısı külli mâlî alur ise yazılmışdur..." diyerek ayrıntılı bir biçimde yazmıştır.

Risâle-i Mükemmile (Süleymaniye Ktp. Kasidecizade 00085/3 (27-81)

(Besmele, hamdele ve salveleden sonra)

60a. "ve ba'dehu: Bu bende-i za'îf u naḥîf el-muhtâc ila rahmeti'llâhi'l-müte'âli Seyyid Ahmed bin Muştafa eş-şehîr bi-Leâlî ba'zi tefâsîre ve eḥâdişe mü'tâl'a idüp Allah Tebâreke ve Te'âla'dan tevfiḳ ve hidâyet ve 'inâyet recâ idüp tarîḳ-i mustaḳîm olan dîn-i İslâma müretteb fevâ'ide ve 'aḳâ'ide ve 'ibâdete müte'allıḳ ḳavâ'id zikr idüp bir risâle eyledüm ki ehemmi mühemmâtdandır. Ve bu risâleden *Risâle-i Mükemmile* diyü ad virdüm. Umûr-ı dînîye'î 'ala ḳadarı'l-imekân kemâline yetişdirdüğü ecilden. Ve daḥı bu risâle'î üç bâb üzerine ḳıldum."

Bir ilmihal kitabı olan bu eserde en geniş bölüm namaza ayrılmıştır. Namazla ilgili olarak hutbelere varıncaya kadar her türlü bilgi ayrıntılı bir biçimde verilmiştir.

Eserin sonunda şu ifadeler vardır:

81a. "Temâm oldı bu *Risâle-i Mükemmile* bi-fazli'llâhi Te'âla ve'l-'inâye. Bu risâlenüñ mü'ellifi faḳîr u ḥaḳîr müznib Seyyid Ahmed bin Muştafa eş-şehîr bi-Leâlî, vaşıyyeti budur ki bu risâleye nazar idüp müstefid oln ihvân ve ḥullân bu faḳîr için fâtiḥa ihşân ideler. 'Aḳıbetümüz ḥayr üzerine ḥatm ola. Âmîn yâ Mu'în ve bi-ḥürmeti Seyyidi'l-mürselîn. Ve'l-ḥamdüli'llâhi Rabbi'l'âlemîn"

Mecma'u'l-Mesâ'ilü's-Şer'iyye fi'l-'Ulûmi'd-Dîniyye: Bursalı Mehmed Tahir'in, "ismi müsemmasına mutabık bir eser-i dînî" diye eser, Leâlî'nin yanında fetva kâtipliği yaptığı şeyhülislâmların ve daha önceki müftülerin fetvalarından derlediği bir fetva mecmuasıdır. Bu fetvaların müsveddelerini hazırlayıp temize çeken de müellifin kendisidir. Dili açık ve anlaşılır olduğundan müdahale etmeden Leâlî'nin eseri hakkındaki açıklamalarını aynen aktarmayı uygun bulduk:

"1b. Haza Kitâbu Mecma'u'l-mesâ'ilü's-Şer'iyye fi'l-'ulûmi'd-Dîniyye: Besmele, hamdele ve salveleden sonra

"Ve ba'dehu: Bu bende-i za'îf u naḥîf muhtâc ilâ rahmeti'llâhi'l-müte'âl Seyyid Ahmed bin Muştafa eş-şehîr bi-Leâlî Hazret-i Resûlüñ (aleyhi's-selâmuñ) hicretinüñ

toğuz yüz kırkıncı yılında seyyidinâ Mevlânâ Bedî'ü'z-zamân ferîdü'l-'aşr ve'l-âvân Sa'd bin 'Alî bin Emîrhân 'aleyhimü'r-rahmeti ve'r-rıdvân sağa'llâhu serâhu ve ce'ala'l-cennete mesvâhu hazretlerinin telâmizinden olup müfti oldukları zamânda küttâb-ı fetavi zümresinden kıldıkları âvânda fetva kitabet itdüğüm ahyânda şuver-i fetâvi tesvîd itmiş idüm. Ve dağı sâbıkâ geçen merhûmân ve mağfûrân müftülerün rıdvânü'llâhi 'aleyhim ecma'în fetvâları şüretin ehl-i şikâ ve mu'temedü'n-'aleyh kimesnelerden cem' eylemiş idüm. Ve dağı hicret-i nebeviyyenün toğuz yüz kırk altıncı yılında mevlânâ ve a'lânâ Şeyhu'l-islâm ve zübdetü'l-'ulemâ'i'l- a'lâm re'isü'l-muvaḥḥidîn kâmi'ü'l-melaḥidîn bedî'ü'd-dehr ferîdü'l-'aşr ve'l-âvân Şeyh Muhammed eş-şehîr bi-Baḥrî-zâde beyne'l-akrân hazretleri müftî olup fetâvi kitâbetin bu dâ'î bendelerine iḥsân idüp anların dağı fetvâları şüretün almış idüm. Ve dağı hicret-i nebeviyyenün toğuz yüz kırk sekizinci yılında mevle'l-mevâliyü'l-'izâm a'la'l-a'âliyü'l-feḥâm şemsü'l-İslâm faḥrû'l-'ulemâ'i'l-a'lâmü'l-aḥyâr 'Abdulqâdir bi-Kâdirî Çelebiyü'l-muḥtâr hazretleri müftî oldukları eşnâda anlar dağı fetâvi kitâbetin bu dâ'î bendelerine iḥsân idüp anlar dağı fetvâları şüretin aḥz itmiş idüm. Ḥaḳ Subḥânehu ve Te'âladan sevâb-ı cemîl ve ecr-i cezîl recâ idüp müfâtaba olan mesâ'il-i şer'iyenün 'ale't-tertib cem' olunmasın murâd idinüp ḥaḳîḳakt-i taḳkâya ve ṭarîkat-i fetvaya sülûk idüp ihvân ve ḥullân için (1b.) bu cümle aḥz itdüğüm fetâvî şüretlerin ve dağı ḥizmetinde olduğum müftülerden eskide gelen müftülerün dağı fetvâları şüretin cem' eyleyüp bir risâle itdüm, *Mecma'u'l- Mesâ'ili's-Şer'iyeye fi'l-'ulûmi'd-Diniyye* diyü ad virdüm. Bu risâle'i dört bâb üzerine kıldum."

Fetvalardan örnekler:

Mes'ele:

Zeyd-i zâkir zıkr iderken a'lâ savt ile La ilâhe illa'llâh, lâ ilâhe Mevlâm illa'llâh diyüp kelime-i iṣṭisnâ'iyeden evvel müsteşnâ-minh ile müsteşnâ beyninde fâsıla getürüp Allah Mevlâm 'ibâretin diyüp kelime-i tevhidi tağyîr eylese şer'an Zeyd'e nesne lâzım gelür mi?

El-cevap: Zecr ve men' olunur. Sa'di Çelebi

Mes'ele:

Zikru'llah olunurken Zeyd'e vecd gelüp ayağ üzre ḳaḳup Hû dimekle şer'ân Zeyd'e küfr lâzım olur mı?

El-cevâb: Küfr lâzım gelmez. Sa'di Çelebi

Mes'ele:

Fî zamânina olan mutasavvifenün ḥareket-i devriyesine mubâḥdur diyü i'tikâd itmek küfür midür?

El-cevap: Küfürdür, başın ve g.ün oynadup elin ve ayağın şalarsa ḥaḳka-i zikirde idüp soñra ḥalâldur dirse. Ahmed bin Kemâl.

Mes'ele:

Ṭarîḳ-i taşavvuf şaḥîḥ degül midür? Zıkr-i devrânî itmek câyiz olmaz mı? Bunların ṭarîḳında ḥod idegelmişlerdür.

El-cevâb: Ṭarîḳ-i taşavvuf şaḥîḥ ṭarîḳdür nâ-meşrû' irtikâb itmeyicek. Ammâ idicek ve fetâvî ve kelimât-ı 'ulemâyı diñlemeyüp şeyḥum böyle didi, diyecek olursa taşavvuf olmaz. Ahmed bin Kemâl.

Mes'ele:

Bir kimesne zikru'llâh meclisinde

"Gel ey serv-i ḥırâmânım olalum rind-i meyhâne

Tecellî eyledi ol Ḥaḳ baḳılmaz küfre îmâne"

diyü beyti oḳısa şer'an ne lâzım olur?

El-cevâb: Tecdîd-i îmân lâzım olur. Ahmed bin Kemâl.

Mes'ele:

Bir kimse zikrullah iderken, "Mevlâm hû, Kur'ân hû, şeyhum hû, pîrüm hû, cânüm hû, dostum hû illa'llâh"bdise ne lâzım olur?

El-cevap: İstıgfâr lâzım olur. Ahmed bin Kemâl.

Mes'ele:

Zeyd, 'Amra 'aşk olsun dise 'Amr dağı Zeyde meşk olsun dise ikisine ne lâzım olur?

El-cevap: Nesne lâzım olmaz. Ahmed bin Kemal.

Mes'ele:

Husrev ü Şîrîn gibi Leylî vü Mecnûn gibi Seyyid baţţâl gibi Mihr ü Vefâ gibi ve Ebû Müslim gibi ve sâ'ir bunlara benzer kışşaları okımağ nicedür?

El-cevap: Mücerred okımağda nesne yoğdur. Ahmed bin Kemâl.

Mes'ele:

Nesîmînüñ ve Mansûruñ kışşaların okımağda nesne var mıdır?

El-cevap: Kışşa okımağda nesne yoğdur, nâ-meşrû' kelimâtına i'tikâd itmeyicek. Ahmed bin Kemâl.

Mes'ele:

Ne aşl yir olursa şî'r içine âyet katmağ câ'iz midür?

El-cevap: Câ'iz degüldür. Ahmed bin Kemal.

Eserin nüshaları: Süleymâniye Ktp. Yazma Bağışlar 4913, Beyazıd Ktp. T.Y.02771, 07 Tekeli 363, 15 Hk 719, 15 Hk 1792/1, 34 dev Mer 454-1912/2, 60 Mü 128), Kitâbu'l-Fetâvâ adıyla da şu kütüphanelerde bulunmaktadır: 60 Hk 234/4, 15 Hk 719, 15 Hk 792/1,

Tuhfetü'l-Havas fi Tercemeti Dürretü'l-Gavvâs,"¹⁹ Bu eseri, Bağdatlı İsmail Paşa ve Bursalı Tahir, Defterdar-zâde Seyyid Ahmed bin Mustafa Saruhanî, Lâlî'ye ait göstermekte ancak bu kitabın başında ve sonunda Leâlî'nin âdet edindiği kendini tanıtm bilgileri bulunmamaktadır. Ayrıca bu dibâce Leâlî Çelebî adında daha sonraki dönemlerde gelen münşî bir zata ait *Münşeât*'ın başında da yer almaktadır. Dolayısıyla bu eser Saruhanlı Leâlî'nin olmayabilir. Bursalı Tahir, eserin "Arab Edîbi Harîrî'nin nahv ve galatat-ı lugattan" bahseden ünlü eserinin tercümesi olduğunu söylemektedir. Aşağıda eserin dibacesinden aldığımız bölümde bu hususta bir bilgi olmadığı görülecektir:

"... ammâ ba'd: 'İlm-i luğat ki uknûm-ı cümle-i 'ulûm u fûnûn ve tercümân-ı esrâr-ı her şerh u mütündür. Siyyemâ sûdâgerân-ı metâ'-ı girân-ıqadr-ı ser-mâye ve bâlâ-hâne-i refî'u'l-ıqadr-i hadîse mirkât-ı bülend-pâyedür. Lâcerem bu fenn-i celîleye üstâdân-ı kârgâh-ı sühendânî ve nakkâdânî haqâyıq-ı ma'ânî(ye) ziyâde 'i'tinâ eylemekde mehâzim-i berâ'a ve er'âf-ı mağâtım-ı yerâ'a kıldılar. Taqabala'llâhu minhum ictihâdehum. Ve ce'ala fi-riyâzi'l-cinânmeğâdehum. Pes bu 'aşabe-i bâ-...uñ üstâd-ı mü-şikâf-ı hırfet-i edeb Mevlânâ Harîrî ki ser-hayl-i dağka-sencân-ı luğat-ı 'Arabdur, *Dürretü'l-Gavvâs fi-Evhâmi'l-Havâş* nâm bir kitâb-ı bedî'ü's-şân perdâhte-i kill-k-i 'anberîn-efşân eylemiş. Lakin zülf-i 'anber-şiken perîşân olup her mağall-i mağlûba bir zâbıta ve eczâ-i mağâşid u evrâğ-ı meğâlîbi be-hem keşide-i tertîb olmağâ râbta olmamağla ol sefir-i 'âlem-i mesirden istintâğ-ı merâm eylemek 'aşîr olduğundan ol gencine-i belâgatda güncide olan cevâhir-i bedâyi'i dest-i endîşe ile çide olup şiküfte-i 'ibâret-i pâkîze-i Türkâne ve dil-keş edâ-yı hoş-âyende-i Rûmiyâne ile harf-i hecâ üzre silk-i tertîbe keşide kılındığdan şoñra ol hudâvend-i âsmân-ı rıf'at ve hudâyğân-ı bülend-himmetüñ huddâm-ı kirâm dergâh-ı efâzil-penâh u melâ'ik-

¹⁹ *Tuhfetü'l-Havas fi Tercemeti Dürretü'l-Gavvâs*, Süleymaniye Ktp. Yazma bağışlar 03523/006(73-84).

maâtaflarına ithâf olunmağa şeref-yâfte-i ihtisâş olduğundan *Tuhfetü'l-Havâş* ile nâm-zed kılındı.”²⁰

Arapça Eserleri:

Leâli, Kasîde-i Bürde'nin Arapça Şerhi: *Kaside-i Bürde'*ye Arapça bir şerh yazdığını Leâli kendisi ifade etmektedir.

Kavânînü's-Sarf: Leâli'nin, *Kavânînü's-Sarf* adlı eseri Arapçayı yeni öğrenmeye başlayanlar için sade, anlaşılması kolay bir dille kaleme alınmıştır. Arapçanın sarfını öğretmeyi amaçlayan önemli bir kitaptır. Bu eserin tenkitli metni bir yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır.²¹ Eser Arapça'dır. Müellif besmele, hamedele ve salveleden sonra diğer eserlerinde âdet edindiği üzere kendisini tanıtmış sonra da eserine *Kavânînü's-Sarf* adını verdiğini belirterek konuya giriş yapmıştır.²²

Risâle-i Ferâ'iz: Arapça kaleme alınan bu eser “ferâiz” hakkında olup miras konularını içermektedir. Kitabın, bu alanda yazılmış önemli eserlerden biri olduğu Bursalı Tahir tarafından ifade edilmiştir. Eserin yazma nüshaları mevcuttur: Süleymaniye Ktp., A.Tekelioğlu 00826/002 (48-78), 32Ulu 85/5, 03 Gedik17207/4, 07 Tekeli 826/2, Harput 00018/36-47).

Şerh-i Muhâkemât, Arapça bir eserdir. (Süleymaniye Ktp. Hüdâyi Efendi 00880).

Kütüphane kaydında Ahmed bin Mustafa Saruhanî Leâli'ye ait gösterilmekle birlikte 223 varak olan eserin başında ve sonunda müellifle ilgili herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Halbuki Leâli, incelediğimiz eserlerinin hepsinde adını ve künyesini ayrıntılı bir biçimde yazmakta ve tertibi hakkında bilgi vermektedir. Bu bakımdan bu esrin Leâli'ye ait olduğunu kesin olarak söylemek mümkün değildir.

Mecâlis, Leâli'ye ait gösterilen bu dinî ahlâkî eserin başında Leâli'den söz edilmemektedir. Eser bir başkasına ait olabilir.²³

Risâle fi-Bahsi Zevâya's-selâs: Arapça kaleme alınan bu risale Arapça olup açılar hakkında bilgi verilmiş, çizimlerle de açılar tanıtılmıştır. Müellif dibâcede eseri niçin kaleme aldığını ifade etmektedir.²⁴

Dağâyıku'l-Mizân fi-Mekâdiri'l-Evzân: Bağdatlı İsmail Paşa ve Bursalı Mehmed Tahir bu eseri Leâli'nin eserleri arasında göstermektedir. Ancak incelediğimiz (Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 03823/3) nüshasında eserin Leâli'ye değil Ali Çelebi saruhânî'ye aittir. Eserin tertibi de Leâli'nin bilindik tertibine uymamakta, eserrin başında ve sonunda müellifin adı geçmemektedir.

Bağdatlı İsmail Paşa ve Bursalı Mehmed Tahir'de isimleri kayıtlı olup başka Leâli'ye ait olduğunu düşündüğümüz veya ulaşamadığımız eserler şunlardır:

Kavânînü's-Sarf-ı Fârsî adlı esere ulaşamadık.

Mecma'u'l-ğavâ'id ve Menba'u'l-Fevâ'id fi Ķavâ'id-i Fârsiye adlı esere de ulaşamadık.

Esmâü'n-Nebî, bir nüshası Halis Efendi Kütüphanesi'ndedir.²⁵

Emsile Şerhi²⁶

²⁰ *Dibâce-i Tuhfetü'l-Havâş*, Süleymaniye Ktp. Yazma bağışlar 03523/006(73-84).

²¹ Hüseyin Kılınçarslan, *Ahmed B. Mustafa Es-Saruhânî El-Lâli'nin Kavânînü's-Sarf Adlı Eserinin Edisyon Kritiği Ve Tebyizi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2007.

²² Leâli, *Kavânînü's-Sarf*, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih 04757 /2(50-87).

²³ Mecâlis, Süleymaniye Ktp. Kasidecizade 00089.

²⁴ *Risâle-fi-Bahsi Zevâya's-selâs*, Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 06376/003(54-61)

²⁵ Halis Efendi'de bu eserin sözü edilen nüshasını bulamadık.

²⁶ Bu eserin nüshalarına ulaşamadık.

Terceme-i Kasîde-i Taiyye “İbni Fârîd hazretlerinin meşhur-ı âfâk olan kaside-i ârifânelerinin tercemesidir.”²⁷

SONUÇ

Defterdar-zâde Seyyid Ahmed bin Mustafa, Leâlî mahlasıyla tanınmış âlim, kâğıt ve şair kimliği ile eserler kaleme almış önemli bir isimdir. Arapça, Farsça ve Türkçe eserler veren Leâlî'nin Türkçe Divanı olduğu söylenmekte ise de onun adına kayıtlı eksik bir divan nüshasının Tokatlı mütacem Leâli'ye ait olduğu ifade edilmiş ve yayımlanmıştır (Gülçiçek Akçay 2017). Manzum çevirilerinde oldukça başarılı olan Leâlî'nin iyi bir şair olduğu söylenebilir. Türkçeyi açık ve anlaşılır, akıcı bir üslûpla kullandığı eserlerinde açıkça görülebilir. Leâlî'nin, halkı bilgilendirmek amacı ile eserlerini kaleme aldığından, külfetsiz bir üslup tercih ettiğini söylemek mümkündür. Uzun yıllar fetva kâtipliği yapmış olmasının böyle bir üslubu seçmesinde etkili olduğu söylenebilir. İbni Kemal'in yetiştirdiği bu değerli müellif üzerine daha çok akademik çalışma yapılması gerektiği gözden uzak tutulmamalı. Özellikle ilahiyatçıların, Arapça eserlerini incelemeleri neticesinde bu önemli âlimin dinî ve fikhî meselelere nasıl bir bakış açısı getirdiğini görmek mümkün olabilecektir.

KAYNAKÇA

Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ İnceleme-metin*, haz. Filiz Kılıç, C II, İstanbul 2010, s.729.

Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn esmâ'ü'l-Müellifîn ve Âsârü'l-Musannifîn*, C I, İstanbul 1951.

Bahattin Kahraman, “Leâlî ve Abdürrahim Karahisârî'nin Manzum Kasîde-i Bürde Tercümeleri”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.4, Konya 1997.

Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C II.

Dursun Ali Özdemir, *Zâli Ahmed Bin Mustafa'nın Kasîde-i Bürde Şerhi*, Yüksek Lisans Tezi, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu 2015.

Ebubekir S.Şahin, “Le'âlî'nin Kasîde-i Bürde Şerhi ile ilgili Bir İntihal” *Türkoloji*, C 14, S.1, Ankara 2001.

Gülçiçek Akçay, *Dîvân-ı Le'âlî (İnceleme-Metin)*, İstanbul 2017.

Hüseyin Kılınçarslan, *Ahmed B. Mustafa Es-Saruhânî El-Lâlî'nin Kavânînu's-Sarf Adlı Eserinin Edisyon Kritiği Ve Tebyîzi*, T. C. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İzmir – 2007.

Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, C II, 1943

Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şuarâ*, C II, Ankara 1989.

Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C IV, İstanbul.

Müstakim-zâde Sa'deddin, *Mecelletü'n-Nisâb*, ankar 2000, tıpkıbasım.

Riyâzî Muhammed Efendi *Tezkiretü's-Şu'arâ*, Haz. Namık Açıkgöz, Ankara, 2017.

Şakaik-i Nu'maniye ve Zeyilleri, *Nevî-zâde 'Atâî, Hadaikü'l-Hakayık fî Tekmiletü's-Şekaiğ*, haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul 1989.

Şeyma Benli, “Leâlî'nin Terceme-i Baz-ı Âyât-ı Zebûr Adlı Manzûmesi”, *Türkiyat Mecmuası*, c. 26/2, 2016.

²⁷ Eserin herhangi bir nüshasına ulaşamadık. M.K.

TERZİ-ZÂDE ULVÎ'NİN MANİSA ŞEHRENGİZİNDE ŞEHİR TAVSİFİ

Namık AÇIKGÖZ*

MANİSA'NIN OVASI

Ulvî, Manisa'yı anlatmaya övgü kelimeleri ile başlar. Buna göre, mânâ bağının tûtîsi ötmeye başladığında, bu kâinata Manisa'nın güzelliğine benzeyen güzellikte bir şehir yoktur ve bu şehir, şevketli ve muazzam niteliği ile âlemin gözünün yüz suyudur:

Ribât-ı tûtî-i bâğ-ı ma'ânî
Kelâma açdı bu resme dehânı

Didi kim kâinat içinde kat'â
Bulunmaz şeh-i Ma'nîsâ'ya hem-tâ

Sevâd-ı şevket ile oldu a'zam
Olupdur âb-ı rûy-ı çeşm-i 'âlem

Bu genel övgü girişinden sonra Ulvî'nin Manisa'da ilk dikkatini çeken özelliğin ovası olduğu görülür. Manisa (Spil) Dağı'nın Kuzey eteklerine kurulmuş olan şehir, 16. Yüzyılda ovaya doğru yayılmamıştır ve ova yeşil ve engin bir deniz gibi, herkesi büyülediği gibi, Ulvî'yi de büyülemiştir. Şehrin önündeki "yemyeşil sahra" tıpkı bir deniz gibi ama yeşil bir deniz gibidir ve rûzgâr estikçe salınan ağaçlar, çimenler ve çiçekler, sanki bir dalgayı andırır ve bu engin yeşil denizin ucu bucağı görünmez:

Öninde görünür bir hûb sahrâ
Zemîni yemyeşil itmiş ser-â-pâ

Olupdur sanasın kim bahr-ı Ahzar
Dem-â-dem mevc urur bâd ile yer yer

Göz irmez ucına hergiz cihânda
Revâdur ana bahr-ı bî-girânda

MANİSA'NIN HİSARLARI

Ortaçağ şehirlerinin bariz özelliği kalelerdir. Savunma ve korunma güdüsüyle inşa edilen bu kaleler, zamanla birer sanat eseri özelliği de kazanmışlardır. Bu yapılar aynı zamanda güçlü yapılardır. Bu yüzden çok sağlam yapılan kalelere "hısn-ı hasîn" denir.

Ulvî'nin Manisa'da dikkatini çeken ikinci özellik, kaleleridir. "Hisar" ve "beden" kelimesi ile ifade ettiği bu yapıları yelken açmış kayıklara benzeten Ulvî, şehrin iki kalesinin olduğunu, bunlara benzer kaleler olamayacağını söyler ve

*Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi, nacikgoz@mu.edu.tr

bunların da yıkılıp viran olduklarını “yıkılmış âşık kalbi”ne benzeterek hüznünü, yani şahsî duygusunu da dâhil ederek onları tasvir eder:

Nazar kılsan hisârında bedenler
Sanasın yelken açmış fülke benzer

İki kal'a ana künc oldu her an
N'ola eski hisârı olsa vîrân

Bulunmazmış egerçi ana hem-tâ
Yıkılmış kalb-i 'âşık gibi ammâ

MANİSA'NIN CAMİLERİ

Ulvî, dönemin toplumsal yapısı ve kültürel zihniyeti gereği, bir şehre değer katan özelliklerden en önemlisi olarak camileri görmüş ve camileri 7 beyitte anlatarak geniş bir yer vermiştir. Camilerin iç yapılarını, kürsülerini, minberlerini, kubbelerini, minarelerini ve kandillerini anlattığı beyitlerde Ulvî, övücü tavsifler yapar. Camilerin süslü iç mekânları cenneti andırır, kürsüleri arşa yükselir; minberleri Sidretü'l-Münteha'ya degecek kadar yüksektir; kubbeler, başında kavuk olan şeyhlere benzer; minareler el açıp Allah'a dua ederken, kemerler de secdeye varmışlardır. Öbür taraftan kubbeler gökyüzünü kaplayan camlara, minareler de ışıklarıyla samanyoluna benzer; kandiller de hilal gibi eğri görünürler. Bütün bu özelliklerle mücehhez camilere halk, sanki dönemin kutbunun ayağına gider gibi gelirler:

Cevâmi'le müzeyyen içi anun
Görenler dir ki 'aynıdur cinânun

Olupdur kürsîleri 'arşa mu'allâ
Hemân minberleri Sidre gûyâ

Cihânda her biridür kutb-ı 'âlem
Gelür ayaklarına cümle âdem

Başında her birinün kubbedür tâc
Sanasın şeyhlerdür halk-ı muhtâc

Minâre kaldurup destin du'âya
Kemerler secde kılmışdur Hudâ'ya

Olupdur kubbeler eflâke mînâ
Minâre keh-keşândur ana gûyâ

Kanâdil oldu ancak yir yir anda
Ham-ı tâk-ı hilâle benzer anda

Ulvî, genel tavsifini yaptığı Manisa'daki güzelleri de anlatır ve hatta bunlardan birine olan tutkunluğunu dile getirir.

Geçmişten Günümüze Manisa

Ulvî'nin Manisa şehrengizi, genel olarak bilinç akımı tekniği kullanılarak yazılmış bir hikâye özelliği gösterirken, hikâyenin başında verdiği Manisa tavsifi, aşkın mutluluk veren boyutuna uygun olarak betimlenmiştir.

MANİSA'NIN DİĞER ŞEHİRLERLE MUKAYESESİ

Ulvî, Manisa'ya değer katmak için, Manisa'yı mâşerî vicdanda önemli yerlere sahip olan ve Osmanlı'ya başkentlik eden İstanbul, Edirne ve Bursa ile mukayese eder. Bu üç şehirle de mukayese ederken, Gediz nehrini esas alan Ulvî, Gediz'i İstanbul'da deryaya ve muhtemelen boğaza, Edirne'de Tunca nehrine benzeterek anlatır. Manisa ile Bursa arasında da kaplıca ilişkisi kurar:

Gediz ırmağı olup ana zencîr
Dil-i dîvânesine kıldı tedbir

Sitâbul'a çü şeref virdi deryâ
Girer deryaya anda nice ra'nâ

Edirne şehrinün de ancak ey yâr
Hemân göze görünür Tunca'sı var

Egerçi Bursa'nun vardur safâsı
Bir iki yirde olmuş kaplıcası

İlk beyitte, Gediz nehrini divane gönüllere vurulan zincir gibi tanımlaması, sırtını dağa dayamış olan bu şehrin ayak tarafının Gediz yönü olduğunu ve bu zincirin de ayaklara vurulduğunu belirtilmesi önemlidir.

MANİSA'NIN HAVUZLARI

Ulvî, eserinde, en geniş mekân tasvirini, havuzlar için yapar. Toplam 10 beyitte anlattığı havuzlar, Manisa'ya özellik katan mekânlardır. Tabii, havuzlar metne tek başına değil, havuz suyuna giren güzelleriyle dahil olur. Beli, ağzı, sîneleri, güzel, latif, nazenin bedenleriyle havuzlara giren peri gibi güzelleri ağlayıp inleyen aşıklar görse kıskançlıktan yakalarını yırtarlar:

Suya girer o havz içre güzeller
Miyânı vü dehâmı bî-bedeller

Açılır sîneler zîbâ bedenler
Latîf ü nâzen ü garrâ bedenler

Giribânın perîler açsa her bâr
Yakasın çâk ider çok 'âşık-ı zâr

Bu güzeller soyunup suya girseler, nura gark olup tutulmuş güneşe ve futa giyseler yarı tutulmuş aya benzerler:

Soyunsa nâz ile her hûb-ı ma'zûr
Tutulmuş mihre benzer k'ola pür-nûr

Siyeh futa tutınsa ak bedenler
Hemân nısfı tutulmuş aya benzer

Bu güzelleri suda seyretmek, suya salınmış güzel bir gülü seyretmek gibidir:

Temâşâ eylesen her bâr mahbûb
Olupdur suya konmuş bir gül-i hûb

Havuzdaki güzeller, aynı zamanda su burcuna girmiş ay gibidirler ve siyah saçlı güzeller havuzlarda saklı yıldızlara benzerler:

O havz içre görinen her dil-ârâ
Kamerdür burç-ı âbîde hemânâ

Siyeh kaküllü dilberler umada (?)
Sanasın sahlı yılduzdur semâda

Havuzda yüzen güzeller, birbiri üstüne düştükçe büyük bir mutluluk verir ve “nur üstünde nur” ayeti gibi olur:

Düşer birbiri üstine her hûr
Zihî devlet zihî nûrun ‘alâ nûr

Manisa'nın gençleri suya dalsa, sanki gök yüzündeki güneş nur ile dolar:

Suya talsa o şehrin her cevânı
Tolar nûr san ki mihr-i âsmânî

Bütün bu canlı ve mutluluk verici tasvirlerle rağmen, cefa çeken âşıkların o havuzlarda yüzmesi, sanki denizlerde çer-çöpün yüzmesi gibidir:

O havz içinde ‘uşşâk-ı cefâ-keş
Yüzer deryâda gûyâ has u hâr-veş

MANİSA'NIN MESİRE YERLERİ

Ulvî, Manisa'nın tabîî güzelliklerine, şehrengizinin başında genel bir dikkati çekmişti; eserinin ilerleyen beyitlerinde, Manisa'nın seyrângâhlarını ayrıca tavsif eden Ulvî, şehrin içinde pek çok mesire yeri olduğunu söyler ve bu mekânlardaki cınar ağaçlarının benzersizliğini dile getirir:

O şehrin içinde vardur çok mesîre
Velî olmaz çenârına nazîre

Manisa'nın mesire yerlerinin can veren havasının hiçbir yerde olmadığını ise şöyle söyler:

Ana benzer kanı cây-ı hevâ-bahş
Hayât-efzâ vü ra'nâ vü safâ-bahş

İrfan ehli olan âşıklar, o güzellikleri seyrederse, her bir çiçek fidanını sevgilinin boyuna benzetirler ve bu fidanların ellerinden teşbihleri hiç düşmez; ibâdet

Geçmişten Günümüze Manisa

ehli gibi devamlı ayakta dururlar. Ayrıca bu bitkiler el kaldırıp Allah'a yalvarırlar; bu durum aşk ehlini kendinden geçirir:

N'ola 'uşşâk-ı 'irfân iderse anı seyrân
Olupdur her nihâl kadd-i cânân

Elinden gitmesin tesbîhi dâyim
Olur ehl-i 'ibâdet gibi kâyim

İder el kaldurup Hakka münâcât
Virür erbâb-ı 'aşka vecd ü hâlât

Bu dünyaya ait somut güzellikleri sembolize eden kavramlar ve kelimeler, 16. Yüzyıl insanı için cennete ait kelime ve kavramlardır. Ulvî de, Manisa'nın güzelliklerini anlatırken, cennet kavramlarına baş vurur. Buna göre Manisa, içi hurîlerle dolu olan bir cennettir; her tarafında tuba ağaçlarından bir nişan vardır ve cennetteki akarsular gibi sularla doludur. O şehre cennet diyen ayıplanmaz ve orası, sevgilinin yüzünün görüleceği bir mekân gibidir. İçi güzellerle süslü olan o yerde, sanki cennetin hurileri görünür:

N'ola dirsem ana Firdevs-i a'lâ
Güzeller oldu anda san ki havrâ

Virür her şâh-ı tûbâdan nişânı
Olupdur selsebîl âb-ı revânı

O şehre tan mı cennet diyene her an
Olur dîdâr-ı yâre anda imkân

Güzellerle müzeyyen içi anun
Görinür anda havrâsı cinânun

MANİSA'NIN MAHBÛBLARININ GENEL ÖZELLİKLERİ

Klasik şehrengiz geleneğinin temel özelliği olan "şehrin güzellerini tavsif" kısmı, Ulvî'nin metninde de önemli bir yer tutar. Şehrengizde ilk 60 beyit genel olarak Manisa tavsifidir; geri kalan beyitler ise Manisa'da o dönemde dikkati çeken "mahbûb"larıyla ilgilidir.

Ulvî, Manisa mahbûblarının genel özelliklerini vermeye, onları Hz. Yusuf ve babası Hz. Yakub'a benzeterek başlar ve arkasından, bu mahbûbların kimisinin ay yüzlü, kimisi de Müşteri yıldızı (Jüpiter)'na benzediği için güzellik burcunun zirvesindeki ay gibidir:

Kimi Yûsuf hüsn ile kimi ra'nâ
Kimi Ya'kûb-veş 'aşk ile şeydâ

Kimi meh-rû kimisi Müşterîdür
Melâhat evcinün meh-peykerîdür

Ulvî, Manisa'nın mahbûblarını ve âşıklarını, dini şahsiyetlere ve astronomik unsurlara benzettikten sonra, onları bir de efsane kahramanlarına benzetir. Ulvî'ye göre Manisa'nın mahbûbları Leyla, Azrâ, Şirin gibi efsanevî güzellere benzerken âşıkları da Mecnun, Vâmık ve Ferhâd gibi âşıklara benzer:

Kimi Leylâ olupdur kimi Mecnûn
Biribirisine her biri meftun

Kimi ma'sûk olupdur kimi 'âşık
Kimi 'Azrâ-'izâr u kimi Vâmık

Kiminün la'li Şîrîn kimi Ferhâd
Olupdur her biri fenninde üstâd

Bu mahbûbların bazılarının yanakları geceyi aydınlatan mum gibidir; bazıları da o mumun etrafında dönerek ciğerleri yakan pervane gibidir:

Kiminün ruhları şem'-i şeb-efrûz
Kimi pervâne-veş olmuş ciğer-sûz

Mahbûblardan kimisi yüksek mevkilerde padişah gibidir; kimisi sıradan bir insan olarak o padişahın kölesi gibidir:

Kimisi şâh kimisi gedâdur
Kimisi bende kimisi pâdişâdur

Onlar birbirlerinin âşıklarıdır ve birbirlerine olan sevgileri, aldatıcı değil gerçek fecir gibidir:

Biri birisine 'âşık geçerler
Yolunda subh-veş sâdik geçerler

Ulvî, işte bu mahbuplardan birisini sevdiğini; padişah gibi olan o mahbubun kulu olup gece gündüz onun için feryat ettiğini söyler. Ama o padişahın kapısında kul olmak bile Ulvî'ye yakışmaz. İşte bu Nâzenin ve şiveli mahbuba olan sevgisinin başlangıcını Ulvî, şöyle anlatır:

Kulı oldum sevüp bir pâdişâhı
İderüm rûz u şeb feryâd ü âhı

Düşer mi hiç benüm gibi gedâya
Kapusında kul olmak pâdişâyâ

Gönül bir nâzenîn mahbûba düşdi
Gönül bir şivesi çok hûba düşdi

Ulvî, metnin geri kalan beyitlerde, Manisa'da o dönemde meşhur olan mahbûbların adlarını vererek bunları tavsif eder. Adı verilmeyen bir Hıristiyan ile birlikte tavsif edilen 19 mahbûbun adları şunlardır: **Haffaf İbrahim, Derviş,**

Kadızzade Ahmed, Aşçızade Hüseyin, Kazzaz Mehemed, Bûstân, Mevtâbzade, Ak Yıldız, Abdi Şah, Müezzinzade Hüseyin, Yusuf, Ca'fer, Halil, Yusuf, Sipahi Mehemed, Berberzade, Hasan Bali, Kethudazade Mehemed ve Nebi.

SONUÇ

Terzizade Ulvî, 16. Yüzyıl Manisa'sını anlatırken, ilk zikrettiği yer, Manisa ovasıdır. Demek ki Manisa ovası, o zamanlarda da, Ulvî'nin de belirttiği gibi, bir yeşil deniz gibiydi ve çok dikkat çekiyordu.

Ulvî'nin Manisa'daki mimarî eserlerden hisar ve kaleyi zikrettiği görülür. Camiler yeni yapıldıklarından sağlamdırlar ve gösterişli yapılardır ama hisarlar yıkılmıştır.

Ova, cami ve hisarlarından sonra Ulvî, Manisa'nın havuzlarını, mesire yerlerini ve güzellerinin genel özelliklerini verir. Özellikle havuzlardan ve buralarda insanların yüzmelerinden söz ettiğine göre, o dönemde Manisa'da havuz kültürü hayli gelişmiş demektir. Havuz kültürünün yanı sıra, şehrin her tarafını kaplayan mesire yerleri ve buralardaki çınar ağaçlarını Ulvî, cennete, mahbûbları da hurilere benzetir.

Ulvî'nin tespitlerinden, 16. Yüzyıl Manisa'sında günlük hayatın, özellikle eğlenmeye yönelik günlük hayatın uygun mevsimlerde hayli yoğun olduğu anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

1) Ahmed Fakih, **Kitabu Evsâfi Mesâcidi'ş-Şerife**, (Haz.: Prof. Dr. Hasibe Mazıoğlu), Ankara 1974.

2) Lâmi'î, **Şehrengiz-i Bursa**, (Haz.: Prof. Dr. Mustafa İsen, Dr. Hamit Bilen Burmaoğlu), Bursa 2011.

3) Bayram Ali Kaya, **Şehrengiz**, TDV İslam Ansiklopedisi, <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=380462> (12.08.2017)

4) İsmail, Çetin, **Derzi-zade Ulvî (Hayatı, Edebî Şahsiyeti ve Divanının Tenkidli Metni)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 1993, C.2, s. 578-582.

MAKÂLÎ'NİN YENİ ŞİİRLERİ

Ahmet İÇLİ*

GİRİŞ

Tezkirelerde ve edebiyat kaynaklarında her iki Makâlî'ye ait bilgilere ulaşılabilmektedir. Bunlardan bir kısmı her iki Makâlî'yi de tanıtır şairlere ait farklı şiir örnekleri sunarlar. Mehmed ve Mustafâ isimli iki şairin hayatları hakkında verilen bilgiler farklı olmakla birlikte şiirlerinin karıştırılma ihtimali söz konusudur. Tezkire yazarlarının şiir örneklerini yanlış aktarma ihtimali olduğu gibi, derleme esnasında da yanlış aktarımın olma ihtimali de bulunur. Daha sonra yapılan biyografik ve akademik çalışmalarda da aynı bilgiler tekrar edilmiş ve Mehmed Makâlî'ye ait şiirler de aynen tekrarlanmıştır. Yapılan yeni akademik çalışmalarda da bulunan her yeni şiir Mustafa Makâlî'ye ait olacak şekilde değerlendirilmiştir. Her iki Makâlî'ye ait şiir örneklerine bakıldığında Mustafa Makâlî'nin şiir örneklerinin çokluğu göze çarpar. Tezkirelerde ve diğer edebiyat kaynaklarında geçen şiir örneklerinin kime ait oldukları konusunda değerlendirmelere alındığında aşağıdaki bilgilere ulaşılır:

Mehmed Makâlî ve Şiirleri

Kınalızâde her iki şairi Aydın Güzelhisarlı olarak tanıtır ikisine ait şiirleri de verir¹;

Bu çarh-i pîre-zen ey dil degüldür mâye-i devlet
Kişinüñ başı şağ olmağ durur ser-mâye-i devlet

Sînemüñ dâğın gören atar melâmet sengini
Gel gör ey şîrîn-dehen dâğ ile şaşuñ cengini

Görüp ruhsâr-ı yâri bâğda açıldılar güller
Gözinden nergisüñ uyhusunu uçurdılar güller

Ahdî de her iki Makâlî hakkında geniş bilgi verdikten sonra şiir örneklerini sunar. Ahdî'nin Mehmed Makâlî'ye ait olarak sunduğu şiir örnekleri Kınalızâde ile uygunluk arz eder². Fakat son beytin ikinci dizesi Ahdî de şöyledir:

Gözinden nergisüñ uyhusunu uçurdu bülbüller

Beyânî de Kınalızâde'de geçen bilgilerle birlikte şairi Aydın Alaşehirli olarak tanıtır. Üçüncü beytin ikinci dizesini de Ahdî de geçtiği şekilde verir³.

* Doç. Dr., Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ahmeticli@ardahan.edu.tr.

¹ Kutluk, İbrahim, *Kınalızâde Hasan Çelebi, Tezkiretü's-Şuara*, TTK Yayınları, Ankara 1989. s. 920-923.

² Solmaz, Süleyman, *Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâsı*, AKMB Yayınları, Ankara 2005. s. 534-536.

³ Kutluk, İbrahim, *Beyânî Mustafa Bin Carullah, Tezkiretü's-Şuarâ*, TTK Yay., Ankara 1997. 271-273

Gelibolulu Kühü'l-Ahbar'ında iki şairi Akşehirli olarak tanıtmıştır. Yukarıdaki şiir örneklerinden son beyit hariç iki matlanın Mülâzım olan Mehmed Makâlî'ye ait olduğunu belirtir⁴. Hatta Ali, kendisinin bulunduğu bir mecliste iki şairin aynı anda hazır olduğunu ve her iki şairden birisinin okuduğu şiirin diğer tarafından sahiplenildiği gibi ilginç bir fıkra aktarır. Şayet Âlî'nin muzipliği yoksa bugün her iki şairin divanı mevcut olmadığı için, hangi şiirin hangisine ait olduğunu tespit etmek pek de mümkün ve elzem görünmemektedir. Âlî'nin aktardığı bilgilere bakılırsa Mustafa Makâlî'nin şiirlerinin birçoğu kendisi tarafından görülmüş hatta düzeltilmiştir. Mustafa Makâlî'nin gözlerinden rahatsız olduğu bundan dolayı da ona Kör Makâlî dendiği bilgisi de Kühü'l-Ahbar' da geçen bilgiler arasındadır.

Kafzâde Faîzî, her iki şaire ait şiir örneklerini sunup H. 992'de ölen Hamamcızâde Mehmed Bey'e ait yukarıdakilerden farklı bir beyit verir⁵

Egerçi muṭrib-i bezmüñ bozuḡ yiri çoḡdur
Fiḡan u nâlemüñ ammâ kıl egrisi yoḡdur

Faîzî, Alaşehirli olarak tanıttığı ve H. 997 yılında ölen Makâlî'ye ait olduğunu belirttiği çeşitli şiir örnekleri sunar.

Riyâzî de Faîzî'de geçen beytin yanı sıra yukarıda geçen bir beyti Mehmed Makâlî'ye ait olarak verir⁶. Riyâzî, Mustafa Makâlî'nin divanından bazı beyitleri tezkiresine almıştır. Bu durumda onun Mustafa Makâlî'nin divanını gördüğü söylenebilir.

Keşfü'z-Zünûn'da da şairin divan sahibi olduğu⁷ ve Zübde'de şairin 14 beytinin olduğuna değinilir. Mehmed Süreyya da onun divanının olduğunu belirtmektedir.⁸

Tezkirelerde ve diğer edebiyat kaynaklarında yukarıdaki şiirlerin Mehmed Makâlî'ye ait olduğu belirtilmektedir. Biz de elimizdeki bilgilere dayanarak şimdilik bu bilgilere sadık kalmak durumundayız. Yukarıda geçen her iki Makâlî'nin hayatı ve şiir örnekleri dışında Âşık Çelebî başka bilgiler sunar. Âşık Çelebî tezkiresinde sadece bir Makâlî hakkında bilgi verir. Şairin adının Bustan olup Anadolu vilayetinden olduğunu belirtir⁹. Bu Makâlî'nin diğer ikisinden farklı bir şair olma ihtimali de vardır. Ama şaire ait bahr-ı mütekaribde (fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ülün) sanatlı ve yazıya aktarılmış ve çokça rağbet görmüş herkes tarafından sevilen bir kasidesinden bahsedilmiş olması, bahse konu Makâlî'nin Mustafa Makâlî olduğuna bir işaret olabilir. Çünkü birçok kaynak bu şiirin Mustafa Makâlî'ye ait olduğu konusunda hemfikirdir. Söz konusu kaside aşağıda matlası verilen manzume olabilir¹⁰:

Şadefveş ger olmasa sad-pâre ḡâṭır
Nisâr itmek olurdu sözde cevâhir

⁴ İsen, Mustafa, *Kühü'l-Ahbar'ın Tezkire Kısmı*, AKMB Yayınları, Ankara 1994. 327-328.

⁵ Bekir Kayabaşı, *Kafzade Faizî'nin Zübdetü'l-Eşârı*. Doktora Tezi. Malatya: İnönü Üniversitesi, 1996, s. 507-508.

⁶ Riyâzî, *Riyazü's-Şuara*, Yazma (Bulunduğu yer; Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, 06 HK 1275), yk. 102a.

⁷ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn, An Esâmî'l Kütübi Ve'l-Fünûn*, (Çev. Rüştü Balcı), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2013, s. 668

⁸ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâyah-i Osmaniye*, C. 4, Matbaa-i Amire, İstanbul 1308-1311. s. 506.

⁹ Kılıç, Filiz, *Âşık Çelebi, Meşâ'irü's-Şu'arâ (İnceleme-Metin)*, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yay., İstanbul 2010. s. 825-826.

¹⁰ Erdem, yaptığı çalışmasında şiiri Mehmed Makâlî'ye ait olarak değerlendirir. Bkz. Erdem, Sadık, "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Yaşamış Manisalı Divan Şairleri", *Türkbilig*, 8 (2008), s. 74-107, s. 94.

Âşık Çelebî, şaire ait dört beyitlik bir gazel de verir:

Zülfün ki ârızunda yatur çin-be-çindür
Mehde sevâd-ı şeh-per-i rûhu'l-emîndür

Ol hıtt-ı nev-demîde ile rüy-ı lâle-reng
Bir bâğdur ki dâiresi yâsemîndür

Dihkân-ı gam eküp biçe tohm-ı belânı tâ
Şemşîrûn açdı sînemi bir nev-zemîndür

Ben ey Mağâlî gülbün-i bâğ-ı melâmetem
Her tâze dâğ-ı sîne gül-i âteşîndür

Eğer Âşık Çelebî'de geçen şairin Mustafa Makâlî olduğu başka delillerle de ispatlanırsa bu durumda bahse konu gazelin de Mustafa Makâlî'ye ait olduğu söylenebilir.

Osmanlı dönemi şiir kaynakları arasında önemli bir yeri bulunan Hisâlî'nin Metâlû'n-Nezâir isimli eserinde de Makâlî'ye ait birçok beyit bulunmaktadır¹¹. Bunlardan bir kısmı gazellere, bir kısmının da kasidelere ait matla beyitlerdir. Eserde Makâlî'ye ait şiirler için "Makâlî Efendi, Makâlî Beg ve Makâliyyü'l-Mülâzım" gibi sıfatlar kullanılmıştır. Tezkirelerde ve edebiyat kaynaklarında her iki Makâlî'nin görevleri konusunda da bir netlik söz konusu değildir. Fakat ortak nokta, Mehmed Makâlî'nin "mülâzım" olduğudur. Sicill-i Osmanî'de Mehmed Makâlî'nin mülâzım ve kadı olduğu bildirilmektedir¹². Hisâlî'de Makâlî'ye ait toplam 61 matla bulunur. Beyitlerin, Kalyon tarafından hazırlanan tezde bir yerde Makâlî Beg'e¹³, bir yerde de Makâlî'ye¹⁴ geri kalan 31 yerde de Makâlî Efendî'ye ait olduğu bildirilir. Aynı şekilde Kaya tarafından hazırlanan tezde de bir yerde Makâliyyü'l-Mülâzım'a, diğer bir yerde de Makâlî'ye¹⁵, diğer 26 yerde ise yine Makâlî Efendî'ye ait olduğu belirtilir. Bu bilgiler ışığında bakıldığında yukarıda tezkirelerde geçen ve Mehmed Makâlî'ye ait olduğu belirtilen aşağıdaki şiirin Hisâlî'de de Mülâzım olan Makâlî'ye ait olduğu belirtilmiştir:

Makâliyyü'l-Mülâzım

Görüp ruhsâr-ı yâri bâğda açıldılar güller
Gözinden nergisün uyhusunu uçurdılar güller¹⁶

Hisâlî'de Makâlî'ye ve Makâlî Beg'e ait olduğu belirtilen diğer üç beyit aşağıda verilmiştir:

Makâlî

Cânâ ruhuñ bir âl Frengî kañfedür
Öykünmiş aña lâle bu rengin lañfedür (726)

¹¹ Bilge Kaya, *Hisali hayatı - eserleri ve Metaliü'n - Nezair adlı eserinin birinci cildi: İnceleme – metin*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2003 ve Kalyon, Abuzer, *Peşteli Hisali Metaliün-neza'ir (II. cilt) inceleme-metin*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2011.

¹² Mehmet Süreyya, a.g.e. s. 506.

¹³ Kalyon, a.g.e. s. 506.

¹⁴ Kalyon, a.g.e. s. 624.

¹⁵ Kaya, a.g.e. s. 518;726.

¹⁶ Kaya, a.g.e. s. 518

Öykünmiş aña lāle bu rengin laṭifedür¹⁷

Makâlî Beg

Peyām-ı vuşlatuñ şād itnese bu ḳalb-i nā-şādum
Çıkarđı bām-ı çerḫe küşe-i fūrḳatde feryādum¹⁸

Makâlî

Bekler gözüñ alup tîr-i kemān-ı kemîn*
Derbend-i aşḳı kim geçer iy bî-amān emîn¹⁹

Her iki Makâlî hakkında çeşitli araştırmalar yapan Koyuncu, makalesinde Tahir'in Makâlî isimli şairlerin isimlerini karıştırdığını bildirir.²⁰ Bu durumda onun verdiği bilgilerin Mustafa Makâlî'ye ait olması gerekir. Verilen şiir örneklerinin de Mustafa Makâlî'nin olması lazımdır. Durum böyle olunca "üzre" redifli gazelin de Mustafa Makâlî'ye ait olması gerekir.

Bursalı Mehmed Tahir'in²¹ verdiği makta beytin matlası, Hisâlî'de şöyle geçmektedir.

Makâlî (Osm. Müellifleri, s. 411)

Maḳâlî ṭa'n-ı a'dādan ne ḡam erbāb-ı irfāna
Atarlar ṭaşı elbetde dıraḫt-ı mîvedār üzre²²

Maḳâlî Efendi

Ḥayālün şāhına başum bu çeşm-i eşk-bār üzre
Teferrücgāh için bir ḳaşr-ı ālidür bînar üzre²³

Mustafa Makâlî ve Şiirleri

Mustafa Makâlî'nin tezkirelerde geçen birçok şiiri bulunmaktadır. Bunun yanı sıra çeşitli mecmualarda da şaire ait yeni şiirler gün yüzüne çıkmaya devam etmektedir. Bu şiirlerin bazıları Mehmed Makâlî'ye de ait olabilir. Fakat mecmualarda geçen şiirlerin tezkirelerde Mustafa Makâlî'ye ait olarak verilen şiirlerin bir kısmı ile birebir örtüşmesi, başka bir tanımlama olmadan da Makâlî'ye ait olarak verilen şiirlerin de aynı kişiye ait olabileceği kanaatine ulaştırır. Bununla birlikte şiir derleme esnasında mecmua yazarı, Mehmed Makâlî'ye ait şiir(ler)i de Mustafa Makâlî'ye aitmiş gibi sunabilir. Ayrıca iki farklı Makâlî değil de sadece bir Makâlî'nin var olduğunu da düşünmüş olabilir. Yukarıda da değinildiği gibi, Gelibolulu Âli bile iki şairin karşılıklı olarak birbirlerinin şiirlerini sahiplendiğini söylemektedir. Bu da bizim şiirlerin hangisine ait olabileceği konusunda yaşadığımız ve yaşayacağımız zorluklar hakkında en önemli sorundur. Makâlî ve şiirleri üzerine bugüne kadar

¹⁷ Kaya, a.g.e. s. 726

¹⁸ Kalyon, a.g.e. s. 506.

¹⁹ Kalyon, a.g.e. s. 624.

²⁰ Fatih Koyuncu, "Alaşehirli Makâlî Mustafa Bey Ve Mecmualardaki Bazı Şiirleri", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9/2 (2011), s. 303-324. s. 308.

²¹ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C.2, Matbaa-i Amire, İstanbul 1333, s. s. 411

²² Mehmet Süreyya, a.g.e. s. 411.

²³ Kalyon, a.g.e. s. 954-955.

yayımlanmış çeşitli akademik çalışmalar vardır.²⁴ Bu makalelerin birinde²⁵ tezkireler ve onların ışığında yapılmış çalışmalar eksensiz şairler hakkında bilgi verilmiş ve çeşitli şiir örnekleri sunulmuştur. Bir diğer çalışmada ise iki şair hakkında geniş bilgiler sunulduktan sonra Mustafa Makâlî'nin iki mecmuada geçen bazı kaside ve gazellerinin metinleri verilmiştir²⁶. Verdiği şiir örnekleri arasında daha önce de varlığı bilinen ve tezkirelerde de geçen "kapar" redifli gazelin (s.322) beş beyitlik metni de vardır. Bu gazel Gülşen-i Şuara'da altı beyit olarak geçer. Mustafa Makâlî'ye ait olduğu belirtilen gazele Zihnî tarafından da tahmis yazılmış olup Ahdî'de bulunan fazla beyit şöyledir.

Ben 'andelibin ol yüzi gül görse nâz ile
Destinde bir kitâb-ı gülistan açar kapar²⁷

Hisâlî'nin Metâliu'n-Nezâir'inde "Makâlî Efendi" adıyla sunulmuş 57 beyit vardır²⁸. Bunların bir kısmı gazel bir kısmı da kasidelere aittir. Matlaları bulunan bu şiirlerden bazılarının (kasidelerin ve gazellerin) tam metinleri yeni çalışmalarla gün yüzüne çıkarılmıştır. Makâlî'ye ait şiirlerin geçtiği üç mecmuanın kısa tanıtımından sonra bugüne kadar yapılmış çalışmalarda olmayan yeni gazellerin ve tahminin tam metinleri, kasidelerin ise matla beyitlerinin metinleri ve tanıtıcı bilgileri verilecektir.

Mecmuaların tanıtımı

1. İzâkî Mecmuası (İM)

Kendisi de bir şair olan İzâkî'nin kendi hattıyla derlediği mecmua, İran İslâmî Şura Meclis Kütüphanesindedir. Kayıt Numarası 9810 olan eser, 97 yapraktan oluşmaktadır. Eserin başında 2, sonunda 1, 28a-31a yaprakları arasında da 3 yaprak boştur.

Mecmua talik hat ile yazılmıştır. Sayfalarda iki sütun halinde çerçeve çizilmiştir. Yazılar çerçeve içine alınmıştır. Yazmanın boyutları 21x11'dir. Mecmua, tamamen manzum metinleri içermektedir. Farklı nazım şekillerinde birçok şaire ait manzumeler bulunur. Şiirlerin çok azı Farsça olup büyük çoğunluğu Türkçedir. Türkçe şiirlerden büyük bir bölümü Bağdatlı Ruhî'ye aittir. Mecmuada İzâkî'nin de şiirleri vardır. Eserin en geç H. 1040 yılı ve/veya sonrasında yazıldığı söylenebilir. Mecmuada Makâlî'ye ait bir gazel vardır. Gazel iki farklı yaprakta aynen geçmektedir. Gazelin matlası Hisâlî'de de geçmektedir:

Mağâlî (İM. 8-b F.12/ İM 35a F.38, Kaya 2003, s. 678)²⁹

Mef'ülü Fâ'ilâtü Mefâ'ilü Fâ'ilün

Bir âfitâb-ı hüsne gönül mühr bestedür
Hakka ki baht-ı yârî vü tâlî' hücestedür

²⁴ Bu çalışmaların tam künyeleri kaynakçada sunulmuş olup, şiir örnekleri sunulunca hangi çalışmada geçtiğine dair atıflar yapılacaktır.

²⁵ Erdem, a.g.m. s. 93-97.

²⁶ Koyuncu, a.g.e.

²⁷ Solmaz, a.g.e. s. 535. 4. beyit olarak geçmektedir.

²⁸ Eserde geçen diğer dört beyit yukarıda Mehmed Makâlî bahsinde verilmiştir. Bu beyitlerle birlikte toplam şiir sayısı 61 olmaktadır.

²⁹ Şiirlerin geçtiği yerlerin belirtilmesinde bazı kısaltmalar kullanılmıştır. İM, İzâkî Mecmuasını; KM, Kasımî Mecmuasını, NM ise Nakıbzâde Nimetî Mecmuasını belirtir. Ayrıca F, kısaltması ise şiirin geçtiği fotoğrafın numarasıdır.

Göz degdi hâl-i ‘arızına cümle ehl-i dil
Şimdi nazar o hindü-yı âteş-perestedür

Ursun gerekse seng-i cefâ urmasun gerek
Mir’ât-ı kalb-i ‘âşık-ı bî-dil³⁰ şikestedür

Yâ rab ne turfe bâğ-ı leţâfetdür ol ‘izâr
Sümbül demed demeddür ü gül-i deste destedür

Cân ey Maķâlî çâkeridür ayağın turur
Sultân-ı ‘aşk taht-ı dil üzre nişestedür

2. Kasımî Mecmuası (KM)

17. yüzyılda yazılmış mecmuaya “Bahru’l-Maarif” ve “Sandukatu’l-Maarif” isimleri verilmiştir. Mecmuanın tamamı, kendisinin de şiirleri olan Kâsımî tarafından derlenmiştir. Çeşitli yönden önemli olan mecmuada, farklı şairlerin manzumelerinin alfabetik olarak tertip edildiği görülmektedir. Birçok şairin nazire gazellerini de barındıran eserde farklı konularda yazılmış mensur ve manzum metinler de söz bulunur.

Mecmua, Atatürk Üniversitesi Seyfettin Özege Yazma eser salonunda Agâh Sırrı Levend yazmaları arasındadır. Eserin kaydı şöyledir: ASL Mec 625. Mecmua, H. 1034/M. 1625 yılının Recep ayında tamamlanmıştır (KM.127a). 270 yapraktan müteşekkil eserde Divanî ve Talik hat kullanılmıştır. Ayrıca nesih yazı örnekleri de vardır.

Mecmuada, Makâlî mahlasıyla yazılmış 12’si gazel biri de kaside olmak üzere toplamda 13 manzume vardır. Bunlardan bir kaside yukarıda bahsi geçen bahr-i mütekârib ile yazılan ve matlası verilen ayrıca diğer çalışmada da geçen manzumedir.

Eserdeki (KM yk 54a, F.55, 5 beyit, NM yk 276a, Ahdî, s. 535) gazellerden biri “kapar” redifli olup tezkirelerde de geçmektedir.

Mecmuadaki 8 (sekiz) gazel ise daha önce matlası veya çok az beyti bulunan gazellerin tam metinleridir. Bu gazellerin tam metinleri çalışmamızda yer almaktadır.

1. Maķâlî Efendi (KM, 62b/F-64, 5 beyit, Kınalızâde s. 922, Erdem 2004: 96)³¹

Fâ‘îlâtün Fâ‘îlâtün Fâ‘îlâtün Fâ‘îlün

Yârdan hoşnûd u a‘dâdan melâmet dîdeyüz
Râzıyuz³² gülden velîkin hardân rencideyüz

Hâşılı çekdük girîbân-ı ta‘allükden eli
Serv gibi gülşen-i ‘uzletde dâmen-çideyüz

*Süfle-ţab‘ olanlar idrâk eylemez kadrimiz
İrtifâ‘-ı kadrimiz var ‘âlem-i ‘ulvideyüz*

³⁰ Bî-dil: miskîn: İM 35a

³¹ Bu şiirin 3. Beyti KM’de yeni bir beyit olarak geçmektedir.

³² KM’de “râzıyuz” şeklinde geçen ibare Kınalızâde’de “Şâkirüz” olarak geçmektedir.

Aña kaldı kim dehānuñ yādına ey mäh-rū
Başumuz alup ‘adem mülkine dek ‘azm ideyüz

Biz ki naqş olduk Maqālī halka halka dāgile
Rüy-ı yāri görmege başdan ayağa dideyüz

2. Maqālī (KM, 101b-F.102, 5 beyit, Erdem s. 97, Kayabaşı, s. 508)
Fe‘ilātün Mefā‘ilün Fe‘ilün

Yār kim luṭf ile kenāra gele
Beñzer ol ‘ide kim bahāra gele

Keh-keşān şanma āh-ı şererüm
Yol idüpdür sipihre vara gele

*Çeşm-i terde hayāl-i ‘arızı var
Şol perīdür ki çeşmesāra gele*

*Ne sa‘ādetdürür ki hāneye yār
İtdügi cevre i‘tizāre gele*

*hāşalillāh ki kuluñ Maqālī gibi
Bir belā-keş bu rüzgāre gele*

3. Maqālī Efendi (KM, 36A/F-37-5 beyit, Yiğit 2003: 415)
Mefā‘ilün Mefā‘ilün Mefā‘ilün Mefā‘ilün

Nihāl-i kāmēt-i mevzūnı yārūñ naḥl-i dil-cūdur
Dil-i meyyālimüz ardınca anuñ bir aqar şudur

Alup bād-ı şabādan büy-ı zülfi didi kim nāfe
Benüm şahrā-yı çini başuma dar eyleyen budur

Letāfetde senüñ ey gonçe-fem çeşm-i gazālānuñ
Hemān mülk-i Ḥotenden Rūma gelmiş iki āhūdur

Düzerdi anı ṭab‘-ı hurde dānum rişte-i naşma
Dehān-ı tengi amma ol mehūñ nā-süfte lülūdur

Uğurlar hān u māmı kimse tuymaz hāne-i dārın
Maqālī gamze-i dilber ‘acāyib rind-i uğrudur

4. Maqālī Efendi (KM, 39b/F-41-5 beyit, Yiğit 2003: 462)
Fā‘ilātün Fā‘ilātün Fā‘ilātün Fā‘ilātün

Her kaçan ol mäh-peyker āsmāniler giyer

Eşk-i çeşmüm āllar āhum duhāniler giyer

Penbesīne dāğımuñ baş üzre yer itsem nola
Kim bu bir devlet külāhıdur Keyāniler giyer

Tāc u hırkayla igen sālūsılanma ey Faķih
Anı hey miskīn cehennemde zebāniler giyer

Bir ‘alevdür zāhir itmiş anı āteşdān-ı hüsın
Şanmañ ol serv-i kabā-püş ergavāniler giyer

Ey Maķākī baña olmışdur libās-ı gam naşīb
Kimi Dārāyī kimi İskenderāniler giyer

**5. Maķālī Efendi (KM, 41a/F-42-5 beyit, Yiğit 2003: 815)
Mef‘ülü Fā‘ilātü Mefā‘ilü Fā‘ilün**

*Ġavvās-ı baħr-ı ‘aşkı geçersen rakīb eger
Uşşāk içinde olmaya mı bir derüñ yüzer*

Ey dāğ-ı sīne şadra geçüp germe gögsümi
Ķan ağlamaķda merdüm-i çeşmüm sīnemi başar

Ey āh-ı sīne sür yürivar āsumāna çık
tutdı zemīni yer ķomadı saña eşk-i ter

Feryāduma irişmedi ol serv-i gül-‘izār
İtdüm şü deñlü gülşen-i kūyuñda nāleler

Sen ey Maķālī nādire güftār-ı dehrsin
Şi‘rūñ olursa tañ mı cihān içre mu‘teber

**6. Maķālī Efendi (KM, 86b/F-88-5 beyit, Kalyon 2011: 469)
Mefā‘ilün Mefā‘ilün Mefā‘ilün Mefā‘ilün**

*Kime varup dil-i pür-derdümüñ dermānını şorsam
Helāküm ķaşdına ol dem şunar bir kāse-i pür-semm*

Meseldür bu ki dirler dem deme uymaz bi-ħamdillāh
Bu gün yaşlar döker dün ķan dökerdi merdüm-i dīdem

Egerçi bir şikeste şişesin tırmaz içinde āb
Ne mümkündür seni ey kūze-i çeşmüm görem *bīnem*

Eger şağem vişalüñle vücūdum şehrine şāhem
Adem iķlīmüne fikr-i femüñle ger ölem *mīrem*

Maḳālî başımı top eyledüm meydân-ı aşḳ içre
Şorarlarsa eger çevġân-ı zülfinde diyem *güyem*

7. Maḳālî (KM, 94a/b-F.95-96 6 beyit, Kalyon 2011: 624)
Mef'ülü Fâ'ilâtü Mefâ'ilü Fâ'ilün

Bekler gözüñ alup tîr ü kemân-ı kemîn
Derbend-i aşḳı kim geçer iy bî-amân emîn

Âhumdan ıztırâbdadur her gün âsumân
Terdür şimdi ey yüzi gül her zamân zemîn

Devr-i lebüñde bâde-i gülgümü dil müdâm
İçmez ġubâr yabane itdi yemân yemîn

Gelmez kaçır o kevkeb-i ferḥunde yanuma
Olmaz gedâya Ḥusrev ü Şâhib-ķırân ķarîn

Yerleşdi ġaldı ġam-ı aşḳuñ olalı
Gözde ḥayâlüñ ey şeh-i âlî-mekân mekîn

Öpdür lebüñ Maḳâliye ġucdur miyânuñı
Senden budur murâdı cihânda hemân hemîn

8. Maḳālî Efendi (KM, 101b- F-103-5 beyit, Kalyon 2011: 1001)
Mef'ülü Mefâ'ilü Mefâ'ilü Fe'ülün

Peykân-ı ġamuñ şaġladuġum bu dil içinde
Biñ câna deġer her biri ehl-i dil içinde

Düşdüm yüzüm üzre ġomadum öpmege pâyün
ḥayfâ ki yüzüm yerlere düşdi il içinde

ḥoş bâdiyedür bâdiye-i 'aşḳ-ı muḥâbbet
ġüm oldı nice ġâfile vü maḥmil içinde

Her kim ki bu gün ġondı göçer yarın ol âḥir
Âsâyiş ü râḥat ķanı bu menzil içinde

Bir yâr-ı perî-zâdla 'ayş itdi Makâlî
Bir vaķı' olur âdeme bu biñ yıl içinde

Bu gazeller dışında Kasımî Mecmuasında Makâlî'ye ait 3 (üç) yeni gazel metni tespit edilmiştir:

1. Makâlî, KM 101a 5 beyit
4 Mefâ'ilün

Ne hâlet var ‘aceb şîrîn kelâmuñ la’l-i nâbında
Kaçan sordukça³³ şekkerler nisâr eyler cevâbında

Anı ey Yûsufa teşbih iden dağı uyursun sen
Bu hüsni görmemişdür dağı Yûsuf belki hûbında

Çapusunda benem ser-ğalka-i erbâb-ı derd ammâ
Ser-âmed bir güzeldür dağı kendi şive bâbında

Semendinden sipihrüñ tâc-ı zerle husrev ü hâver
İnüp ol şâh-ı hüsnuñ yürise lâyıķ rikâbında

Maķâlî boynı bağlu çakeri olmaķ yeter ‘izzet
O şâh-ı kişver-i hüsnuñ der-i devlet-me’âbında

2. Makâlî, KM 109a- 5 beyit

Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilün

Güzel oldur ki dilde dâğ uyara
Yâr odur yaķa pür çerâğ uyara

Âteş-i sînemi fûrûzân it
Hayra gir sende bir ocağ uyara

Nice cân kırtaram ki hâl u müjeñ
Tırmaz urur dile bu dâğ uyara

Mümteni‘dür ki çeşm-i sehğâruñ
ğalkı zinde uyuda sağ uyara

Bülbülâsâ Makâlî nâle(y)i kı
Ki mebâdâ hezârı zâğ uyara

3. Makâlî KM/114b-115a- 5beyit

Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilün

Baña bir dilber olmaya sence
Saña bir ‘âşık olmaya bence

Hele ben bildüğim bu kim olmaz
Görmişüz yâr-ı mübtelâ ince

Benden özge saña ne bir bülbül
Senden özge bana ne bir ğonce

³³ Dizenin ilk kelimeleri aslında Sual itdükçe”dir. Fakat üzerine “kaçan sordukça” yazılmıştır.

Olagelmışdür eyleme ‘ayb ...³⁴
Her kişi söylemek murâd bence

Sen yetersin cihânda begcegizüm
Bu Makâlî kuluña eğlence

2. Nakıbzâde Nimetî Mecmuası (NM)

Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Koleksiyonu, 3424 Numarada kayıtlı Mecmûa Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi 3424 numarada kayıtlıdır. Mecmuanın derleme tarihi, H.1039/M. 1629’dur. İstinsah kaydına göre mecmuanın derleyeni ve aynı zamanda hattatı, Ni’metî mahlaslı, Bursalı Seyyid Nakîb-zâde Ni’metullâh’tır. Mecmua üzerinde akademik bir çalışma bulunmaktadır³⁵.

Eserde Makâlî’ye ait 14 kaside vardır. Bunların bir tanesi yukarıda bahsi geçen bahr-ı mütekaribde yazılan kasidedir. 6 (altı) kaside daha önce Koyuncu tarafından hazırlanan makalede geçmektedir³⁶. Diğer 7 (yedi) kaside ise sadece bu mecmuada görülür. Çalışmamızda bu kasidelerin kaç beyit oldukları bilgisinin yanı sıra matla beyitleri yeni yazıya aktarılmıştır:

1. Kaside-i Beççe-i Makâlî Der-Hakkı Sulţan Murâd Han NM. Yk. 74b (F.062) 13 beyit

Müstefîlün Müstefîlün Müstefîlün Müstefîlün

Tecdîd-i ahkâm eyledi nevrüz-ı sulţânî yine
Âfâkı teshîr eyledi mânend-i Oşmânî yine

2. Kaside-i Makâlî Beg Berây-ı Sulţan Selîm Han NM. Yk. 112a/b (F.99-100) 36 beyit

Mef’ûlü Fâ’îlâtü Mefâ’îlü Fâ’îlün

Açdı hazâyîn-i zeri Keyhüsrev-i hazân
Dâmenleriyle her şarafa oldu zer-feşân

3. Kaside-i Makâlî-i Merhûm NM. Yk. 114a (F.101-102) 35 beyit

Mefâ’îlün Fe’îlâtün Mefâ’îlün Fe’îlün

Sepîde-dem ki açıldı derîçe-i hâver
Pür oldu nûr-ı şabâdan bu nîlgün çâder

4. Kaside-i Makâlî-i Merhûm NM. Yk. 114b (F. 102) 22 beyit

Mefâ’îlün Fe’îlâtün Mefâ’îlün Fe’îlün

İrüp şita yine halk oldu âteşe muhtâc
Görüp bu âteşi pür-âteş oldu yine mizâc

5. Kaside-i Makâlî NM. Yk. 115b (F. 103) 40 beyit

³⁴ Hece eksik gibi

³⁵ Top, Yılmaz, “Bursalı Şâir Nakîb-zâde Ni’metî (ö. 1060?) Efendi ve Onun, Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Koleksiyonu 3424 Numarada Kayıtlı Mecmû’a-i Kasâ’id Adlı Şiir Mecmuasının Muhtevası”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 31, İstanbul 2014. s. 265-348.

³⁶ Koyuncu, a.g.e.

Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün

Sepîde-dem ki Nerîmân-ı şubh çekdi haşem
Firâz-ı kılle-i heft âsmâna dikdi 'alem

6. Kaside-i Makâlî Beg Raḫmetullâhi Aleyhi NM. Yk. 118b-119a (F. 106) 40 beyit

Mef'ûlü Fâ'ilâtü Mefâ'ilü Fâ'ilün

Bir şeb bu nüh-revâḫ-ı zer-endüde-i.semâ
Bî-şem'-i âfitâb ki olmışdı bî-ziyâ

7. Kaside-i Merḫûm Makâlî Beg NM. Yk. 119a/b (F. 106-107) 31 beyit

Yine münşî-i ṭab' alup ele kill-i düf-efşânı
Senâlar nâmesine böyle taḫrîr itdi 'unvânı

Mecmuada Makâlî'ye ait bir tahmis vardır. Şairin Cenâbî'nin gazeline yaptığı bu tahmis beş bendden oluşmaktadır:

Tahmis-i Makâlî, Gazel-i Cenâbî³⁷ NM. yk. 281a (F. 257) 5 bend

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

Nâr-ı ğamda sūzişüm baĝrı kebâbîler bilür
Ergânün nalemi çeng ü rübâbîler bilür
La'lüñ esrarın senüñ rind-i şerâbîler bilür
Teşne-i cām-ı meyi mest ü ḫarâbîler bilür
Lem'a-i envâr-ı mihri âfitâbîler bilür

Bir şınıḫ saĝarca yoḫ bezm-i cihânda raĝbetüm
Var dü-ĝonçe bâdeveş ayaĝa düşdi ḫürmetüm
Neyleyem ol Yûsuf-ı gül-çehre bilmez kıymetüm
Baña hemser olmayan idrâk idinmez ḫâletüm
Âteş-i pervâne şevḫin iltihâbîler bilür

Ḫüblar senden ta'allüm itdi dilberlik yolın
Senden aldı ṭuṭî-i güyâ suḫanverlik yolın
Zülfüñ öğretti baña ḫâke berâberlik yolın
Saña ta'lîm eylesün çeşmüm şenâverlik yolın
Şuda yüzmek resmini çün murĝ-i âbîler bilür

Dem-be-dem geldükçe küyuñdan yaña her şubh bād
Dil çıkar ḫarşulayup dir ḫayr-ı maḫdem ḫayr-ı yād
Gitdi ḫılmaduñ beni demlerdür bir kerre yād
Firḫatüñ âlâmını benden şor ey ḫürî-nijâd
Sūziş-i nâr-ı caḫîmi çün 'azâbîler bilür

Añlamaz nādân esrâr-ı ğamuñ keyfiyyetin

³⁷ Cenâbî'nin "bilür" redifli gazelleri Kesik tarafından hazırlanan çalışmada üç yerde geçmektedir. Bkz. Kesik s. 38, 80, 81

Fehm kılmaz her denî efyün u berşüñ hâletin
Gitdi kendinden Mağâlî içdi la'lüñ şerbetin
Şor Cenâbî bendene pîr-i muğānuñ şöhetin
Meclis-i Cem şevketin çün kâmyâbiler bilür

Nimetî'nin mecmuasında şairin 4 (gazeli) ve bir de tek beyitlik bir manzume vardır. Gazellerden biri "kapar" redifli olup tezkirelerde de geçmektedir. Bunların dışında şaire ait 3 (üç) yeni gazel metni bulunur:

1. NM 270b (F.248) 5 beyit

Mef'ülü Fâ'ilâtü Mefâ'ilü Fâ'ilün

Humlar şikeste cām tehi yok vücūd-ı mey
İtdüñ esîr-i kahve bizi hey zamâne hey

Şürîde göñlüme yine sevdâ haberlerin
Geldi getürdi peyk-i bahâr hüceste pey

Sünbül hevâlar öldi açıldı benefşeler
Eski nesîm-i şubh 'alâ-rağm-ı yād-ı dey

Mürgân-ı bāğ zemzeme-gîr oldılar yine
Ârif olana her biri bir gûne şavt-ı ney

Bir mîrzâ-yı hüsne nökerdür Mağâlî kim
Anı ögünce gâşiye ber-düşü şâh-ı key

2. Mağâlî NM 276a (F. 253)

Mef'ülü Fâ'ilâtü Mefâ'ilü Fâ'ilün
Dil oldı tîğ-ı hecrüñ(i)le pâre pâre gel
Luţf ile eyle merhem-i vaşluñla çâre gel³⁸

Bu kaçre kaçre kan(i)le tölmiş derünımı
Döndürme sîb-i gâbgabuñ için kenâre gel

Sen bir nihâl-i kâmet-i mevzün hırâmsın
turma miyân-ı hâr u has içre kenâre gel

Uzlet-nişîn-i zâviye-i genc-i miñnetem
Luţf it nevâle-i keremüñden bu zâre gel

Altuna bakmak ile ferağ bulmağ isteseñ
Ruhsâre-i Mağâlîye eyle nezâre gel

3. Mağâlî NM 276a (F. 253)

Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün

³⁸ Kâmi'nin bu şiire naziresi vardır.

Görince sevdi gönül bir büt-i Muḥammed-nām
Sevād-ı küfr-i ser-i zülfi revnâḳ-ı İslām

Gören dü çeşmini dir tāk-ı ebruvânında
Neden bu mest bu mihrâba geçdi oldı imām

Sükün-ı şabrumı aldı ebu'l-‘aceb harekât
Şu gibi gönülüm akıtdı o serv-i tırfe-ḫırām

Niçün o mäh kaçır berḳ-i tığ-i āhumdan
Meger şanur ben o mevzün-nihâl-ı serve kıyām

Maḳâli idemedüñ ḫüsni âyetin tefsîr
Hemân burada gerekdür ki ola ḫatm-ı kelām

Nimetî mecmuasında Makâlî'nin iki gazeline yapılan iki tahmis de bulunur. Bunlardan biri Zihnî tarafından "kapar" redifli gazele yapılmıştır. Diğeri de Rıfat tarafından şairin bir gazeline yapılmıştır. Bu gazelin tam metni Kasımî mecmuasında da geçmektedir.

Mecmuada şaire ait bir de matla bulunmaktadır:
Maḳâlî NM 337a (F. 314)- Matla

Maḳâlî der-ḫâlet-i nez' goft

Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün

Dimeñ āḫir nefesde menzilüm zîr-i türâb itdüm
Günāhumdan utandum yerlere geçdüm ḫicâb itdüm

SONUÇ

Kaynaklarda Makâlî mahlaslı iki şairin varlığı hakkında bilgilere ulaşılmaktadır. Bunlardan Biri mülazım olan Mehmed Bey olup diğeri de "Kör" olarak da anılan Mustafa Makâlî'dir. Her ikisinin de aynı şehir hatta mahalleden olduğu bilgisiyle birlikte bu iki şairin nereli olduklarına dair net bir bilgi de bulunmamaktadır. Bir kısmı Aydın Güzelhisarlı, bir kısmı da Aydın Alaşehirli olarak tanıtılır. Yine bir tezkirede şairin Akşehirli olduğu bilgisi geçer.

Her iki Makâlî'ye ait iki yeni akademik çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalarda her iki şair tezkireler ışığında tanıtılmış olup bazı şiirleri yayımlanmıştır. Çalışmalara göre Mustafa Makâlî'nin şiirlerinin çokluğu göze çarpar. Fakat bu çalışmalarda Hisâlî'nin Metaliu'n-Nezâir'inde geçen matlalar hakkında bilgi verilmemiştir. Her iki şairin bu eserde 61 adet matlası vardır. Bu beyitlerin bir kısmı gazellere bir kısmı da kasidelere aittir. Fakat Gelibolulu Ali, her iki şairi de görüp ikisinin aynı ortamda birbirlerinin şiirlerini bile sahiplendiği bilgisini aktarmıştır. Bu da hem Hisâlî'de hem tezkirelerde hem de yeni tespit edilen şiirlerde hangisinin Mehmed Bey'e hangisinin de Mustafa Makâlî'ye ait olduğunu bilmeyi güçleştirmektedir.

Çalışmamız, Makâlî mahlaslı şairin mecmualarda görülen yeni gazellerinin yayımı ve kasidelerinin tanıtımıdır. Makale'de bir de şairin Cenâbî'ye yazdığı bir tahmis de vardır. Kasidelerin beyit sayısı fazla olduğu için çalışmayı uzattığı endişesi

Geçmişten Günümüze Manisa

hâsıl olup tanıtımları yapılmış ve matla beyitleri verilmiştir. Şaire ait bir matla da verilmiştir.

Makâlî'nin bahse konu şiirleri şimdilik tespit ettiğimiz üç mecmuada bulunur. Bunlar İzâkî Mecmuası, Kasımî mecmuası ve Nakıbzâde Nimeti mecmuasıdır.

Makâlî'nin tezkirelerde, mecmualarda matla beytinin bile geçmediği 6 (altı) gazeli tarafımızdan tespit edilmiştir. Bunlardan üçü Kasımî diğer üçü de Nakıbzâde Nimeti mecmuasında geçer.

Kasideleri de olan Makâlî'nin yeni manzumeleri sadece Nimeti mecmuasında görülmüş olup bunların sayısı 7 (yedi)dir. Diğer birçok kaside tezkirelerde ve daha önceki çalışmalarda görülür. Kasımî mecmuasında da bu kasidelerden biri vardır.

Mustafa Makâlî'nin tezkirelerde, mecmualarda ve diğer çalışmalarda bir beyti bilinen 6 (altı) gazelinin metinleri çalışmamızda görülür. Bunların 5'i Kasımî biri de İzâkî mecmuasında geçmektedir. Şaire ait birden fazla beyti bulunan 2 (iki) gazelin de tam metinlerine yine Kasımî Mecmuasında rastlamaktayız.

Son tahlilde çalışmamızda şairin 14 gazeli ile bir tahmininin tam metni bulunmaktadır. Kasideleri ise beyit sayısının fazlalığından dolayı sadece matla beyitleri verilmek suretiyle tanıtılmıştır.

KAYNAKÇA

Erdem, Sadık, "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Yaşamış Manisalı Divan Şairleri", *Türkbilig*, 8 (2008), s. 74-107.

İsen, Mustafa, *Künhü'l-Ahbar'ın Tezkire Kısmı*, AKMB Yayınları, Ankara 1994.

Kalyon, Abuzer, *Peşteli Hisali Metali'ün-neza'ir (II. cilt) inceleme-metin*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2011.

Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn, An Esâmî'l Kütübi Ve'l-Fünûn*, (Çev. Rüştü Balcı), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2013.

Kaya, Bilge, *Hisali hayatı - eserleri ve Metaliü'n - Nezair adlı eserinin birinci cildi: İnceleme - metin*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2003.

Kayabaşı Bekir (1996). *Kafzade Faizî'nin Zübdetü'l-Eşârı*. Doktora Tezi. Malatya: İnönü Üniversitesi

Kesik Beyhan, *Cenabi Paşa, Divan: Hayatı, edebi kişiliği, Divan'ının karşılaştırmalı metni*, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 1996 367s.

Kılıç, Filiz, *Âşık Çelebi, Meşâ'irü's-Şu'arâ (İnceleme-Metin)*, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yay., İstanbul 2010.

Koyuncu, Fatih, "Alaşehirli Makâlî Mustafa Bey Ve Mecmualardaki Bazı Şiirleri", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9/2 (2011), s. 303-324.

Kutluk, İbrahim, *Kınâlızâde Hasan Çelebi, Tezkiretü's-Şuara*, TTK Yayınları, Ankara 1989.

Kutluk, İbrahim, *Beyânî Mustafa Bin Carullah, Tezkiretü's-Şuarâ*, TTK Yay., Ankara 1997. 271-273

Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâyih-i Osmaniye*, C. 4, Matbaa-i Amire, İstanbul 1308-1311.

Riyâzî, *Riyazü's-Şuara*, 06 HK 1275, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi.

Solmaz, Süleyman, *Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâsı*, AKMB Yayınları, Ankara 2005.

Top, Yılmaz, "Bursalı Şâir Nakîb-zâde Ni'metî (ö. 1060?) Efendi ve Onun, Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Koleksiyonu 3424 Numarada Kayıtlı Mecmû'a-i Kasâ'id Adlı Şiir Mecmuasının Muhtevası", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 31, İstanbul 2014.

MANİSALI BİR 16. YÜZYIL DİVAN ŞAİRİ: CÂMÎ'İ VE ŞİİRLERİ

Yunus KAPLAN*

Câmi'î'nin Hayatı

Kaynaklarda Câmi'î'nin hayatı hakkında verilen bilgiler oldukça sınırlıdır. *Latîfî Tezkiresi'*nde şairin hayatıyla ilgili az da olsa bilgi verilmektedir. Lâtîfî, Manisa'da doğan Câmi'î'nin, Kanuni Sultan Süleyman dönemi şairlerinden olduğunu söyleyerek onun hat sanatındaki başarısından övgüyle bahseder. Hatta Câmi'î'yi ünlü hattat Yâkût'a benzeterek onun ikinci Yâkût olduğunu, nakış ilmindeki maharetiyle de ünlü nakkaş Mânî'ye benzediğini söyler.¹ M. Nail Tuman ve M. Süleyman Sadeddin Efendi ise Lâtîfî'nin verdiği bu bilgileri birer cümleyle tekrar etmişlerdir.²

Câmi'î'den bahseden bir başka tezkireci de Âşık Çelebi'dir. Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ* adlı tezkiresinde Manisalı Senâyî'den bahsederken Manisalı Sâmî'î'yle birlikte Kâni'î ve Câmi'î'nin de Manisalı şairler arasında olduğunu zikrederek bunlarla bir mecliste buluştuklarını belirtmiştir.³

Evliya Çelebi de *Seyâhat-nâme* adlı eserinde Manisa hakkında değerlendirmelerde bulunurken Câmi'î'nin, Gülfem Hatun Çeşmesi üzerine düşürdüğü ve 946/1539-40 tarihini veren iki beyitlik tarih kıt'asına yer vermiştir.⁴

Câmi'î'nin nerede ve ne zaman öldüğü hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Latîfî'nin şair hakkında kullandığı "Padişahımız devrinde nakl itdi." ifadesinden Câmi'î'nin, *Latîfî Tezkiresi'*nin yazıldığı tarih olan 1546 yılından önce öldüğü anlaşılmaktadır. Yine Evliya Çelebi'nin *Seyâhat-nâme*'sindeki şaire ait olan tarih kıt'asının verdiği 946/1539-40 tarihine bakarak Câmi'î'nin bu tarihte hayatta olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda Câmi'î'nin 1539-40 ile 1546 tarihleri arasında öldüğünü söylemek mümkündür.

Eserleri:

Vâmîk u Azrâ (Muhabbet-nâme): Câmi'î'nin şimdilik elimizdeki en önemli eseridir. Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatının ilk yıllarında Sinan Paşa'nın teklifi üzerine yazılmıştır. Mesnevi tarzında kaleme alınan bu eser, "mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün" vezninde olup toplam 5240 beyittir. Eser üzerine bir travay, bir mezuniyet ve iki doktora çalışması yapılmıştır.⁵

* Doç. Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, yunuskaplan80@mynet.com.

¹ Rıdvan Canım, *Latîfî, Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ*, AKM Yay., Ankara 2000. s. 208.

² Cemal Kurnaz ve Mustafa Tatcı (hızl.), *Mehmet Nâil Tuman, Tuhfe-i Nâilî- Divân Şâirlerinin Muhtasar Biyografileri*, C. 1, Bizim Büro Yay., Ankara 2001. s. 146; M. Süleyman Sadeddin Efendi, *Mecelletü'n-Nisâb (Tıpkıbasım)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000. s. 165b.

³ Filiz Kılıç, *Âşık Çelebi, Meşâ'irü's-Şu'arâ, İnceleme-Metin*. C. 2, İstanbul Araştırmaları Ens. Yay., İstanbul 2010. s. 1489.

⁴ Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankof, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi IX. Kitap*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005, s. 39

⁵ Rüştü Altunbay, *Câmi'î ve Vâmîk u Azrâsı*, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Birinci Disiplin İlk Travayı, İstanbul 1937; Nuran İşcan, *Câmi'î, Vâmîk u 'Azrâ*, İstanbul Üniv. Türk Dili ve Edebiyatı Bitirme Tezi, İstanbul 1970; M. Esat Harmanlı, *Manisalı Câmi'î Muhabbet-Name (Vâmîk u 'Azrâ) İnceleme-Metin-Nesre Çeviri*, Marmara Üniv. Türkiyat Araştırmaları Ens. Yayınlanmamış Doktora Tezi,

Manisa Şehrengizi: Klâsik Türk edebiyatında Manisa hakkında yazılmış ilk şehrengiz olan bu eser, beşer mısralık 12 bentten oluşmaktadır. Bentlerle yazılmış olması hasebiyle eser edebiyatımızda genellikle mesnevi tarzında yazılmış olan şehrengizlerden farklılık arz eder. Bu bentlerde Manisa övgüsüyle birlikte şehirde yaşayan yedi esnaf güzelinin övgüsü yapılmıştır.⁶

Bu eserler dışında Câmi'î'nin herhangi bir eserinin olup olmadığı hakkında elde bilgi bulunmamaktadır. Ancak çeşitli mecmualarda şaire ait şiirlere rastlansa da Câmi'î'nin bu şiirlerini bir araya topladığı bir *Dîvân*'ının varlığından haberdar değiliz. Sadettin Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri* adlı eserinde, şairin hayatı hakkında *Latîfî Tezkiresi*'ndeki bilgileri tekrarladıktan sonra mecmulardan derlediği beş gazelini yayımlamıştır.⁷

Yaptığımız taramalar neticesinde Câmi'î'nin çeşitli şiir mecmualarında kayıtlı olan çeşitli şiirlere tesadüf ettik. Hem biyografik kaynaklar hem de bu mecmualardan tesadüf ettiğimiz bu şiirleri bir araya getirmeye gayret ettik. Böylece şaire ait bir tahmis, yirmi dokuz gazel, altı matla' ve bir tarih kıt'ası bir araya getirilmiş oldu.

Edebî Kişiliği

Şairlerin edebî kişilikleri hakkında bilgi sahibi olmanın ilk yollarından biri şairler hakkında bilgi veren ve devrin edebî zevkini ve sanat anlayışı üzerine de çeşitli değerlendirmelerde bulunan tezkire yazarlarının değerlendirmeleridir. Aynı zamanda kendileri de birer şair olmakla birlikte edebiyat eleştirmeni vasfını taşıyan tezkirecilerin bu değerlendirmeleri özellikle eserleri günümüze ulaşmayan ve elimizde sınırlı sayıda şiirleri bulunan şairler hakkında edebiyat araştırmacısının belli bir kanaate sahip olmaları için oldukça önemlidir.

Câmi'î'nin hayatı hakkında Latîfî dışında bilgi veren bir tezkire olmadığı için şairin edebî kişiliğiyle ilgili değerlendirmeler bu tezkirecinin verdiği bilgilerle sınırlıdır.

Şairlerin edebî kişilikleri hakkında bilgi sahibi olmanın bir diğer yolu da yazmış oldukları eserlerde kendi sanat anlayışları hakkında yapmış oldukları değerlendirmeler veya bu eserlerden hareketle elde edilecek birtakım çıkarımlardır. Bu bağlamda şairin eldeki en önemli eseri olan *Vâmık u Azrâ (Muhabbet-nâme)* adlı mesnevisi çok önemlidir.

Vâmık u Azrâ üzerinde doktora çalışması yapan Selami Ece, Câmi'î'nin bu eseri üzerinden edebî kişiliği hakkında bazı değerlendirmelerde bulunmuştur. Ece'ye göre Câmi'î'nin bu mesnevisinde yer alan gazelleri mecmualardaki gazellerine göre daha liriktir. Mesnevi ve gazellerinin en önemli özelliği ise sade bir dille yazılmış olmalarıdır. Câmi'î'ye göre şiir, her şeyden önce bir kültür işidir. Aslı astarı belli olmayan bazı saçmalıkları nazmetmek ise şiir değildir. Yani şiir, şekli garaip değildir. Şiir yazmak, Allah vergisi olan bir istidat olup şair, kültürel yeterliliğe sahip olmalı ve diğer insanlara göre hayatı ve dünyayı daha yüksek pencereden seyretmelidir.⁸

Şiirleri

İstanbul 2003; Selami Ece, *Manisalı Câmi'î'nin Vâmık u Azrâ Mesnevisi (İnceleme-Metin-Sadeleştirme)*, Atatürk Üniv. Sosyal Bilimler Ens. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2002.

⁶ Bak. Fatih Tıgılı, "Klasik Türk Edebiyatında Şehrengizler ve Câmi'î'nin Manisa Şehrengizi", *Celal Bayar Üniversitesi Manisa Şehri Bilgi Şöleni*, 29-30 Eylül, Manisa 2005.

⁷ Sadettin Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri*, C. 2, İstanbul 1936. s. 905.

⁸ Ece, Selami, *Manisalı Câmi'î'nin Vâmık u Azrâ Mesnevisi (İnceleme-Metin-Sadeleştirme)*, Atatürk Üniv. Sosyal Bilimler Ens. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2002. s. 8-9.

Tahmîs-i Câmi'î Gazel-i Hâverî⁹

Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün

I

Hilâle döndi cism-i nâ-tüvânım derd ü gamlarla
Bükül-di yâ gibi kaddüm şehâ bâri sitemlerle
Dimişsin anı teşrîf ideyin lutf-ı keremlerle
Seni gözler dü-çeşm-i hûn-feşânım nice demlerle
Gel ey nûr-ı basar merdümlük it demler kademlerle

II

Günâh ise seg-i kûyuñdan ey şeh kendümi 'addüm
Hatuñ ger katlüme hançer getürse yok durur reddüm
Efendüm saña kul olduğum için bilmeyüp haddüm
Kad ü zülf ü dehânuñ hasreti lâm eyledi kaddüm
Hudâ bilür benüm sag olacagum bu elemlele

III

Kemân almış ele gönülüm nişân idüp ol ebrûlar
Dil-i dîvâneyi zencîre çekdi gibi gîsûlar
Beni sihr ile Mecnûn eyledi şol çeşm-i câdûlar
'Aceb nice yazıldı başuma bu kara yazular
Benüm hod mihnet ü derdüm yazılmaya kalemlerle

IV

Gezerken Ka'be-i kûyuñda şey'ullâh idüp cânâ
Tarîk-i kûy-ı vasluñdan beni gümrâh idüp cânâ
Diyâr-ı gurbete salduñ gama hem-râh idüp cânâ
Hevâ-yı kadd-i zülfüñle ölürsem âh idüp cânâ
Mezârımdan turam mahşerde 'Abbâsî 'alemlerle

V

Sirişküm Câmi'î seyl oldı nice çağlamayam kim
Firâk-ı la'l-i yâr ile nice kan ağlamayam kim
Bu âh u sûz-nâk ile nice dil taglamayam kim
Nice zünnâr-ı 'aşka Hâverî bel bağlamayam kim
Der-i dîvâr-ı deyr-i dil pür olmuşdur sanemlerle

Gazeller

1¹⁰

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

La'l-i cân-bahşuñ ki dirler çeşme-i hayvân aña
Âb-ı hayvân olmasa meyl itmez idi cân aña

Bâg-ı cennetdür yañağuş cûy-ı Kevserdür lebüñ
Kâmetüñ Tûbî yüzüñ gül sünbülüñ reyhân aña

Fikr-i esrâr-ı hat-ı sebzüñ hayâline gönül
Düşdigince ey müferrih-leb kalur hayrân aña

⁹ *Mecmû'a-i Eş'âr*, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 22 sel 2164, vr. 68a-b.

¹⁰ *Mecmû'a-i Eş'âr*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ali Nihat Tarlan 62, vr. 106b-107a; *Mecmû'a-i Eş'âr*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ali Nihat Tarlan 68, vr. 2a.

Hâlet-i nez'a yetişdüm ey tabîb-i cân yetiş
La'l-i cân-bahşuñdan özge kalmadı dermân [aña]

Nice yüz biñ 'âşukuñ kanın içüpdür la'l-i dost
Kim emerse Câmî'î va'llâhi düşmez kan aña

2¹¹

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

Nakş-ı dil-keş kim yazar nakkâş-ı kudret kaş aña
Kaldı hayrân sad hezârân Mâni-i nakkâş aña

Âsitânın devlet-i sultân-ı hûbân Yûsufuñ
Kirpügüm cârûb gözüm sakkâ yüzüm ferrâş aña

Ruhlaruñ biñ âfitâbuñ tâbın almaz zerreye
Kaşlaruñ yüz biñ hilâl olursa almaz yaş aña

Hatt-ı reyhanuñla la'lüñ şevkine kim cân vire
'Âkıbet îmân ile Kur'ân olur yoldaş aña

Bezm-i gamda mutrib-i âhum terâna başlasa
Nâle-i dil-sûzum eyler Câmî'î virddâş aña

3¹²

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

Gözlerüñ 'âşıklar öldürmek olupdur hû saña
Kim bilür dahı neler öğredür ol câdû saña

Bu gice ahşamlasañ ey mâh-ı nev didüm didi
Mâh-ı nev bedr olmasa ahşamlamaz yâ hû saña

Tîr-i gamzeñ cânuma kasd itdüginden iñlerem
'Âkıbet kurbân olurın ey kemân-ebrû saña

Görmedüm bir zerre deñlü mihrüñi bu derd ile
Cân özenmekden hilâle döndüm ey meh-rû saña

'Îd-i vuslatda elin öpmek dilerdüm leblerin
Sundi eydür Câmî'î bayramlık olsun bu saña

¹¹ *Mecmû'a-i Eş'âr*, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Manzum 685, vr. 197b.

¹² M. Fatih Köksal, *Edirneli Nazmî - Necma'u'n-Nezâ'ir*, (İnceleme-Tenkitli Metin), Kültür ve Turizm Bak. Yay., e-kitap, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/belge/1-100879/edirneli-nazmi-mecmaun-nezair.html> [ET. 11.07.2017], s. 184; Kâmil Ali Gıynaş, *Pervane Bey Mecmuası*, Akademik Kitaplar, İstanbul 2014, s. 79.

4¹³

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün
Ol perî-ruh âdemi gördükçe eyler ictinâb
Gam degül insâni gördükçe perî eyler hicâb

Günde yüz biñ söyler isem ol perî adum dimez
Biñde bir virmez perî 'adetdür insâna cevâb

Çeşme düzdi merdüm-i çeşmüm senüñçün ey perî
Hoş gelür zîrâ bilüp her dem perîye cûy-ı âb

Ey gönül döymez perîler cevrine tag ile taş
Nice katlansun bu âdem aslı bir avuç türâb

Câmi'î irmez perî vaslına âdem fârig ol
Âdemî olmaz perî *va'llâhü a'lem bi's-savâb*

5¹⁴

Mefâ'ilün Mefâ'ilün Fe'ülün
Salâ vir bâdeye pîr-i harâbât
Yetiş ey sâki fi't-tâ hayr-ı âfât

Surâhînüñ açup agzını söylet
Ele al ayagı göster kerâmât

Dil ü cân rengîni bâd ile pâk it
Ki sâfi idesin olsun vech-i mir'ât

Bugün gül bezmini hoş gör ki yarın
Geçer gel bir dahi gelince heyhât

Salâdur bezme gelsün ehl-i 'irfân
Kim oldı Câmi'î yiri harâbât

6¹⁵

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün
Hind ilinden sünbül-i 'anber-feşânuñ aldı bâc
Geldi miskîn saçuña Çîn ile Mâçînden harâc

Nûr alursa n'ola hüsnüñden 'aceb mi mâh-tâb
Rûşen olmaz lâ-cerem yakmazsa hâverden sirâc

Revnağ için hâk-i pâyüñe yüzün sürdi kamer
Rif'at için farkına mihr-i cihân-tâb itdi tâc

¹³ *Mecmû'a-i Eş'âr*, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Manzum 674, vr. 38b; *Mecmû'a-i Eş'âr*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hasan Hüsnü Paşa 1031, vr. 10b; M. Fatih Köksal, *age.*, s. 315; Kâmil Ali Gıynaş, *age.*, s. 284.

¹⁴ *Mecmû'a-i Eş'âr*, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Manzum 685, vr. 141a.

¹⁵ M. Fatih Köksal, *age.*, s. 480.

Bâde-yi gül-fâm-ı la'lüñ yâdına germ oldugum
Toñdı reşkinden göricek zâhid-i bârid-mizâc

Haste câna şerbet-i la'lüñ içür öldüm didüm
Güldi eydür Câmi'î ol derde ölmekdür 'ilâc

7¹⁶

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

Feyz alurken ey şeh-i hûbân ezel bezminde rûh
Ben fakîre virilmiş hüsnüñ zekâtından fütûh

Cânuma her dem kaşuñ peyveste hışm eyler neden
Ey kemân-ebrûsına kurbânlar oldugum Nasûh

Şöyle yandum nâr-ı hicrânuñda ey hûrî-sirişt
Uçmak ister kûyuña vardukça senden yaña rûh

İRmege ol pîr olası nev-cevânuñ vaslına
Câmi'î ya sabr-ı Eyyûb isterüz ya 'ömr-i Nûh

8¹⁷

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

Gûşe-i haddüñde hattüñ didüm olmuş âşikâr
Didi mushafdur ki yazılmışdur âyet ber-kenâr

Bu ne hatdur kim muhakkak hüsnüñi nesh eylemiş
Bu 'aceb reyhândur didüm didi hatt-ı gubâr

La'lüñ üzre kâtib-i kudret ne hoş hat yazdı kim
Kaldı yâkût-ı lebüñ altında anuñ şermsâr

Resm idüp müşgîn girihler safha-yı ruhsâruña
Lutf ile nakkaş-ı zülfüñ yazdı bir nakş-ı nigâr

Didi ol meh Câmi'î dîvân-ı hüsnümden benüm
Söylesün bir hoş gazel kalsun cihânda yâdigâr

9¹⁸

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

'Âşık-ı rind olana 'âlemde bir dil-ber yiter
Dil tesellî itmek ise bir perî-peyker yiter

Şevkine yanmak ne hâcet her güneş ruhsârenüñ
Bir nazar seyrân ise bir meh-likâ manzar yiter

¹⁶ *Mecmû'a-i Eş'âr*, Millet Kütüphanesi, *Mecmû'a-i Eş'âr*, Ali Emiri Manzum 685, vr. 197a.

¹⁷ M. Fatih Köksal, *age.*, s. 587; Kâmil Ali Gıynaş, *age.*, s. 765.

¹⁸ *Mecmû'a-i Eş'âr*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Belediye 7, vr. 29b.

Murg-ı dil eglenmek ise bir yüzi gülzâr bes
Tûti-i cân gelmek ise bir lebi şekker yiter

Pâresine ey gönül aldanma her meh-pârenüñ
Yiter aldadı seni her gamzesi kâfir yiter

Câmi'î çekmek ne hâcet cevri ni her dil-berüñ
Ger temâşâ ise maksûduñ saña Ca'fer yiter

10¹⁹

Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün

Cevrüñe sabr ider senüñ çokdur
Ben kadar derdüñe döyer yokdur

Ta'n-ı agyâruñ ey kemân-ebrû
Her biri cân içinde bir okdur

Lâle-haddüñ gerek baña yoksa
Ravzada lâleler igen çokdur

Bu letâfet ruhuñ gülünde ki var
Bâg-ı cennet gülünde bu yokdur

Ni'met-i cevre Câmi'î açdur
Nân-ı vasla rakîb-i seg tokdur

11²⁰

Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün

Gözüñ bir kanlu kâfirdür nice biñ 'âşık öldürmiş
Çeküp gamzeñ okın şimdi kemân ebrûsını kurmuş

Başum başmagı irdügi yire irsün diyü himmet
İdüp lutf ile kasd itmiş beni öldürmege turmuş

Hemân bir ben degül 'ışkuñ yolında cân viren ancak
Bu yolda nice biñ bencileyin cân terkini urmuş

Ser-i kûyuñda deryûze iderken 'âşık [u] dervîş
Rakîb-i rû-siyeh dirler bir itüñ var imiş ürmüş

Yoluñda Câmi'î öldür disünler ger beni bir kez
Yüzün Paşmakçı Turmuşuñ ayagı tozına sürmüş

¹⁹ *Mecmû'a-i Eş'âr*, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Manzum 685, vr. 65a

²⁰ *Mecmû'a-i Eş'âr*, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Manzum 685, vr. 197b.

12²¹

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

Gel beni öldür olayın mihnet-i cândan halâs

Cân esîrin pâdişâhum eyle zindândan halâs

İt rakîbüñ pençesinden ey melek aldum seni

Hakka minnet eyledüm îmânı şeytândan halâs

Cânumı al cevri ile ten meclisinde turmasun

Pâdişâhum eyle ol miskîni zindândan halâs

Çok tolaşma zülfine dirdüm tolaşdı boynuña

Ey gönül var imdi eyle boynuñ urgandan halâs

Zülfüñüñ zencîrini bend eyle yatsun Câmi'î

Uslanınca eyleme çâh-ı zenahdândan halâs

13²²

Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün

Dilerseñ kim cihân halkı ola kapuñda fermânuñ

Gel ey dil cân ile kul ol işiginde Süleymânuñ

Leb-i la'lüñ firâkıñdan yapışdı agzuma cânum

Yitiş çok sevdüğüm eyle baña var ise dermânuñ

Çıkarma la'lüñ agzumdan çıkar cânum didüm güldi

Tudagin agzuma virdi didi yâ çıkmasun cânuñ

Didüm cân korkmaz ölmekden düşer tîg-ı müjeñ üzre

Didi düş kendü boynuña ölürseñ yazuguñ kanuñ

Lebüñden Câmi'î bûse diler incinme câyizdür

Öperler çünki ta'zîm eyleyüp mührin Süleymânuñ

14²³

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

Ben öliceğ kabrüme gel eylerin saña dilek

Kim disünler indi bu merhûmuñ üstine melek

Ey şeker-leb sırr ile bir bûse vir vallâh[i] ben

Tatlu cânı virmek olur olmaz anı söylemek

²¹ Kâmil Ali Gıynaş, *age.*, C. II, s. 347.

²² *Mecmû'a-i Eş'âr*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Belediye 7, vr. 19a; *Mecmû'a-i Eş'âr*, İstanbul Üniv. Nadir Eserler Kütüphanesi, TY. 752, vr. 48b; M. Fatih Köksal, *age.*, s. 1501 Kâmil Ali Gıynaş, *age.*, C. II, s. 575.

²³ Bu gazel, Saydî 'nin yazmış olduğu tahmisten alınmıştır. Bak. Ahmet Çolak, *Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan No: 1972'de Kayıtlı Mecmû'a-i Eş'âr, (vr. 1b-80a) (İnceleme-Metin)*, Marmara Üniv. Türkiyat Araştırmaları Ens. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013. s. 369.

Derd ile ben inledikçe nâz ile sen hande kıl
Gonceye gülmek yaraşur 'andelîbe inlemek

Agladum derdüm rakîb-i kelb işitdi agladı
Ol baña rahm eyledi sen eylemezsın ey melek

Başuña ol pîr olası nev-cüvânuñ derdini
Hoş getürdi Câmi'î devrân hemân çekmek gerek

15²⁴

Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün
Anuñçün ey güneş oldı cihân hüsnüñe muhtâcuñ
Sürersın hâk-i pâyine yüzüñ Mahmûd Hallâcuñ

Serîr-i kişver-i hüsne bugün şâh-ı cihânsın sen
Kamerdür ey melek bendeñ güneşdür ey kamer tâcuñ

Ruhuñ cân ferzin açmazdan alup mât eyledi şâha
'Aceb mansûbedür irmez bu lu'ba fikri Hallâcuñ

Asılduñ Câmi'î Mansûrveş zülfine Mahmûduñ
Didiler yirde vü gökde mübârek oldı mi'râcuñ

16²⁵

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün
Tâli'ümde gör sa'âdet var mı ey mâh-cemâl
Aç cemâlüñ mushafından gel baña bir kutlı fâl

Ey hilâl-ebrû sitâremde bu kutsuz başuma
Sen güneş yüzlüden ayrıldum irişdi çok zevâl

Kâmetüñde çağırıp zülfüñ gönüller cem' ider
Nitekim eyler salâ Ka'be menârında Bilâl

Öldi sanmañ cân virürsem kûy-ı dil-berde beni
Mü'min ölmez düstlar eyler bekâya intikâl

Yirde buldı Câmi'î göklerde isterken seni
Tâli'inde ey hümâ himmet olur ikbâl-i bâl

17²⁶

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün
Revnakı gül 'ârız-ı bostândan almışdur ezel
Nâlişi bülbül dil-i nâlândan almışdur ezel

²⁴ *Mecmû'a-i Eş'âr*, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Manzum 685, vr. 197a.

²⁵ *Mecmû'a-i Eş'âr*, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Manzum 674, vr. 150b; M. Fatih Köksal, *age.*, s. 1549
Kâmil Ali Gıynaş, *age.*, C. II, s. 705-706.

²⁶ *Mecmû'a-i Eş'âr*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet 315, vr. 22b,
Mecmû'a-i Eş'âr, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Manzum 685, vr. 197b.

Künc-i 'aşka anuñcün mesken olmışdur göñül
Dest-i kudret hâkini vîrânda almışdur ezel

'Âlemi gark eylese eşküm 'aceb mi kim şehâ
Gözlerüm ser-çeşmesin 'ummândan almışdur ezel

Halk içinde ya nice şîrîn olmasın şehd ü şeker
Lezzeti la'l-i leb-i cânândan almışdur ezel

Haşre deñlü Câmi'î bülbül gibi inler ebed
Olmaz ol şevki ruhi bostândan almışdur ezel

18²⁷

Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün
Ser-i küyuñ yiter Merve hakı Ka'be baña kıblem
Kaçan sa'y-ı tavâf itsem bulur cânım Safâ kıblem

Göñül mir'ât-ı ebrûñı koyup gayra sücûd itmez
Baş indürmez cihân kible olursa bir yaña kıblem

Gözüñ bir 'âşık öldürse namâzın kılmaga zülfüñ
İder 'âşıklara kaddüñ menârından salâ kıblem

İşigüñ taşına başum koyup topraga yüz sürsem
Niyâz ile namâz idüp sücûd itsem revâ kıblem

Mahalleñ gûşesin mesken idindi Câmi'î miskîn
Tavâf-ı Ka'bede oldı mücâvir şükr aña kıblem

19²⁸

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün
Ey ruh-ı dil-ber mukarrerdür ki cennet bâğısın
Cân saña uçmak diler her dem İrem uçmagısın

Nâlişinden bülbülüñ olma gâfil ey gonce-leb
Bâd-ı âhumdan solarsın tâze gül yapragısın

Hurrem olsun Mısır-ı hüsnine revân ol Yûsufuñ
Ey gözüm yaşuñ kesilmez çünki Nîl ırmagısın

Ey leb-i cânân murâdum istedüm sögdüñ baña
Sen ezelden yok yire 'âşıklaruñ kan yagısın

Gerçi ol meh Câmi'î hüsn ile başlar tâcıdur
Fakr içinde fahr ile sen de ayak topragısın

²⁷ Kâmil Ali Gıynaş, *age.*, C. II, s. 876.

²⁸ *Mecmû'a-i Eş'âr*, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Manzum 685, vr. 197a.

20²⁹

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

Gerçi ey meh hüsn ile sen dahı âdem cânısın
Gel bu mihrüñ ayagina sür yüzüñ muhtâcısın

Ay u gün ey meh ne deñlü rüşen olsa hüsn ile
İkisi de ayaguñ topragıdur ser-tâcısın

Gülşen-i cânda n'ola nâz ile elhân eyleseñ
Bâg-ı hüsnüñ sen de ey kebk-i derî dürrâcısın

Tîg-i gamzeñ hışm ile bir yâre urdı sîneme
Şâdilikden tuymazam va'llâh cânım acısın

Câmı kurbân eyledüñ kûyuñda Kassâb Ahmedüñ
Câmi'î sen Mekke de makbûl olmış hâcısın

Ey masad ol çeşm-i hûn-rîzûñ bıçagın eyle tîz
Tâ beni kurbân iderken tuymayam cân acısın

21³⁰

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

Zerre deñlü 'âşika himmet olursa yârdan
Bir degül yüz biñ olursa gam yimez agyârdan

Viridi hoş şîrîn haberler göñlümi şâd eyledi
Bir müferrih nâme geldi ol şeker-güftârdan

Zerrece degmezdi cânım degmez ey meh mihrüñe
Hâsılı çok fâyide itdüm ben ol bâzârdan

Gözlerüñ kanum içüp inkâra çekdi 'âkıbet
Leblerüñ bir bûseye sulh eyledi inkârdan

Ruhları medhin komaz elden olursa Câmi'î
Bülbül-i gûyâ kaçan fârig olur gülzârdan

22³¹

Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün

Yiter nâr-ı firâkumdan bu cismüm içre cân yansun
Bir âh idem ne yir kalsun ne gök cümle cihân yansun

Şerâr-ı âteş-i âhum ko yaksun yir yir eflâki
Yiter yir yandı bu oddan biraz da âsmân yansun

²⁹ *Mecmû'a-i Eş'âr*, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Manzum 685, vr. 197a.

³⁰ M. Fatih Köksal, *age.*, s. 1549-50 Kâmil Ali Gıynaş, *age.*, C. III, s. 75.

³¹ *Mecmû'a-i Eş'âr*, İstanbul Üniv. Nadir Eserler Kütüphanesi, TY. 3549, vr. 105a; *Mecmû'a-i Eş'âr*, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Manzum 685, vr. 192a; *Mecmû'a-i Eş'âr*, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 45 Ak Ze 202, vr. 31b; *Mecmû'a-i Eş'âr*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ali Nihat Tarlan 59, vr. 171a.

Şu deñlü yayayın cevr ü cefâñı 'âleme cânâ
Baña rahm eyleyüp hâlüm gören pîr ü cüvân yansun

Didüm bu Rûm-ı hüsnüñden cihânı dutdı âteş
'Arab yansun 'Acem yansun 'Irâk u Isfahân yansun³²

Göñül germ oldı ey şem'-i şebistân bezm-i hüsnüñde
Düşüp pervâne-veş şem'-i ruhuñ şevkıyla cân yansun³³

Didüm gel âb-ı vasluñla söyündür nâr-ı hicrânı
Didi ko Câmi'î vakti degüldür bir zamân yansun

23³⁴

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün
Her gice ey dil hayâl-i zülf-i 'anber-sâdasın
Uyhu gelmez gözlerüñe bir kurı sevdâdasın

Uydum ulaşdum komazsın bir nazar ey gam beni
Ol rakîb-i rû-siyehden fârig ü âzâdesin

Subh olunca tolanursın kûyın ol mâh-pârenüñ
Eşiğinde itler ile ceng ile gavgâdasın

Sûfiler mey-gûn lebin şevkıyla ey hûrî-nijâd
Rahne çekmişdür şarâba hırkasın seccâdesin

Ol şeh-i hûbân-ı 'âlem destgîr olmaz saña
Câmi'î kalduñ ayakda bir hakîr üftâdesin

24³⁵

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün
'Arz idüp 'uşşâka dîdârın didi ol hûr-ı 'în
Hâzihî cennâti 'adnin fedhulûhâ hâlidîn

Dostum lutf eyle dâd it 'âşıkâ kılma sitem
Hak kelâmında buyurdu lâ-yühıbbü'z-zâlimîn

Bir gedâyum gelmişem sen şâha şey'ullâh içün
Vir zekât-ı hüsnüñi *innâ le-nahnü's-sâ'ilîn*

Merve hakkı ol safâyı Ka'bede ancak olur
Sa'y ile kûy-ı habîb içre olanlar 'âkifîn

³² Bu beyit, Aemnız 685, Ali Nihat 59'da yok.

³³ Bu beyit, İÜ. 10954, 45 Ak Ze 202 ve *Pervane Bey Mecmuası*'nda yok.

³⁴ *Mecmû'a-i Eş'âr*, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Manzum 685, vr. 12b.

³⁵ *Mecmû'a-i Eş'âr*, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz. A 6188, vr. 55b.

Câmi'î hüsnüñ imâmı göz kaşuñ mihrâbıdır
Görelî kiblem cemâlüñ Hakka olduk sâcidîn

25³⁶

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün
Şâh-ı Tûbây[î] gerekmez Pür-Budagum var iken
N'eylerin mihri anuñ gibi çerâgum var iken

Gamzesi tîrin çeküp dir ol kemân-ebrû baña
Öldürin gît karşıma gelme yaragum var iken

Âteş-i şevküñle yandur rûşen itsün bezmüñi
Cân çerâgın ey güneş yürekde yagum var iken

Ravza-i huld-ı berîni istemez ey hûr-ı 'în
Cân u dil bâg-ı cemâlüñ gibi bâgum var iken

Sâyesinde Câmi'î gel hoş geçüp 'ayş idelüm
Müntehâ Sidre budagı Pür-Budagum var iken

26³⁷

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün
Hastedür göñlüm gül-i ruhsâruñ eyler ârzû
Teşnedür la'l-i şeker-güftâruñ eyler ârzû

Her ne lezzet var ise dünyâda göñlüm istemez
Ey melek-sîmâ hemân dîdâruñ eyler ârzû

Bûy-ı sünbül kalbe kuvvet rûha râhatlar virür
Ol sebebden zülf-i 'anberbâruñ eyler ârzû

Zerre deñlü mihrüñe cânlar virür ey mâh-ı nev
Müşterî her gûşede bâzâruñ eyler ârzû

Görmek ister ruhlaruñı rûz u şeb ey lâle-ruh
Bülbüllüñdür Câmi'î gülzâruñ eyler ârzû

27³⁸

Mef'ûlü Fâ'ilâtün Mef'ûlü Fâ'ilâtün
Yazmaga iştiyâkum aldum elüme hâme
'Arz itmege firâkum yazdum habîbe nâme

³⁶ *Mecmû'a-i Eş'âr*, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Manzum 685, vr. 197a.

³⁷ *Mecmû'a-i Eş'âr*, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Manzum 543, vr. 167b; *Mecmû'a-i Eş'âr*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet 315, vr. 6a; *Mecmû'a-i Eş'âr*, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz. A. 318/1, vr. 123a; *Mecmû'a-i Eş'âr*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ali Nihat Tarlan 58, vr. 86b; Kâmil Ali Gıynaş, *age.*, C. III, s. 184.

³⁸ Kâmil Ali Gıynaş, *age.*, C. III, s. 598-99.

Didüm bunı ki evvel 'ıškuñda nice yıllar
Cevrüñi çekdi cânım degmedi bir selâma

Sayyâd-ı zülfüñ âhir dil murgını hevâdan
Bend ile avlayuban sihr ile çekdi dâma

Cân murgı çâbük oldı kurdı duzâg cânâ
Ol âşiyândan uçdı kondı gibi kafâma

Çün Câmi'î usandı senden sen andan ey dost
Var Mısr'a pâdişâh ol sen sag u biz selâma

28³⁹

Mef'ûlü Fâ'ilâtü Mef'âilü Fâ'ilün
Zülfüñ ne hoş ki sünbül komış gül üstine⁴⁰
Bu hoş degül mi olsa gülüñ sünbül üstine

Hoş bû degül mi gülşen-i hüsnüñde gâh gâh
Sünbül gül üstine ola gül sünbül üstine

San sünbül üzre kırmızı bir lâledür komış
La'lin külâhın ol ruhı gül kâkül üstine

La'lüñ ögerken ańsa n'ola nergisüñ göñül
Bâdâm nakd olsa yaraşur mül üstine

Küleng uçurdı hâsılı degdürdi sıklığın
Âh u figânı Câmi'inüñ bülbül üstine

29⁴¹

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün
Âstân-ı yârdan dûr eyledi devrân beni
Vâdi-i hecre salup güldürmedi bir ân beni

Ey ecel ben hasteyi yâd eyler iseñ vaktidür
Levh-i dilden kazıyup giderdi çün cânân beni

Ey sabâ ahvâlüme cânânı âgâh eylegil
İtmedin âh u figânım 'âleme destân beni

Kûy-ı yâruñ ben gubâriyam dimişdüm ey sabâ
Öliceğ hâküm iletgil eyleme yalan beni

Câmi'iyem derd-i yâr ile dün ü gün aglaram
Bulmadum bir yâr-ı sâdik eyleye handân beni

³⁹ *Mecmû'a-i Eş'âr*, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 22 Sel 2164, vr. 14a.

⁴⁰ Bu mısradaki vezin aksamaktadır.

⁴¹ M. Fatih Köksal, *age.*, s. 2689-90.

Matla'lar

1⁴²

Mef'ûlü Fâ'ilâtü Mefâ'ilü Fâ'ilün

Hicrân odına döne döne dil kebâb olur
Göz yaşı katre katre çekîde şarâb olur

2⁴³

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

Bezm-i gamda derd ile 'uşşâk için nây iñledi
Şol tapancalar idi def ki kulagin çıñladı

3⁴⁴

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

Müntehâ kaddüñ 'aceb serv-i cihân-ârâ mıdur
Bilsem ey hür-sıfat yâ Sidre yâ Tübâ mıdur

4⁴⁵

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

Mutribâ düz sâzuñı süz eylesin âheng ile
Başlasun feryâd ile efgâna def ney çeng ile

5⁴⁶

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

Tutdı nâlem 'ûd-ı cânuñ perde-i dil-sûzını
Başladı 'uşşâk içinde yakmaga dil süzünü

6⁴⁷

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

Kûşe-i haddüñde hattüñ didüm olmuş âşkâr
Didi mushaf üzre yazılmışdur âyet ber-kenâr

Kıt'a⁴⁸

Mefâ'ilün Mefâ'ilün Fe'ülün

Bu hakîre didi gülfâm Hâtûn
Müyesser eylesün Hak aña Kevser

Eyitdi Câmi'î bu hayra târîh
İçüñ Allâh yolına âb-ı Kevser

⁴² Canım, Rıdvan (hızl.), *Latîfî, Tezkîretü'ş-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ*, AKM Yay., Ankara 2000, s. 208; Bilge Kaya, *Hisâlî Hayatı-Eserleri ve Metâliü'n-Nezâir Adlı Eserinin Birinci Cildi: İnceleme-Metin*, Gazi Üniv. Sosyal Bilimler Ens. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2003. s. 643.

⁴³ Canım, Rıdvan, *age.*, s. 208.

⁴⁴ Abuzer Kalyon, *Peştelî Hisâlî Metâli'ün-Nezâ'ir (II. Cilt) İnceleme-Metin*, Gazi Üniv. SBE. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2011. s. 844.

⁴⁵ Abuzer Kalyon, *age.*, s. 1050.

⁴⁶ Abuzer Kalyon, *age.*, s. 1054.

⁴⁷ Abuzer Kalyon, *age.*, s. 1102.

⁴⁸

SONUÇ

Manisa Osmanlılar zamanında özellikle şehzadeler döneminde sanat ve kültürel bakımdan büyük canlılık göstermiş şehirlerden biridir. Bu canlılığın kendini hissettirdiği alanlardan biri de edebiyat olmuştur. Klasik Türk edebiyatında bu şehirden birçok şair yetişmiştir. Bunlardan biri de Câmî'î'dir. Kaynaklarda şairin hayatı hakkında verilen bilgiler oldukça sınırlıdır. Manisa'da doğan Câmî'î, Kanuni Sultan Süleyman dönemi şairlerindedir. Ailesi, eğitimi, mesleği, ölüm yeri ve tarihi hakkında elde herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

Câmî'î, hem şairliği hem de hat sanatındaki maharetiyle tanınmıştır. Daha çok *Vâmık u Azrâ* adlı mesnevisiyle meşhur olan şairin, Manisa güzelleri hakkında yazdığı bir şehrengizi de bulunmaktadır. Şiirlerini bir araya getirdiği bir divanınin olup olmadığı hakkında elde kayıt bulunmadığı gibi şimdilik böyle bir eser de ele geçmemiştir. Ancak biyografik kaynaklar ve çeşitli şiir mecmualarında şaire ait bir tahmiş, yirmi dokuz gazel, altı matla' ve bir tarih kıt'ası kayıtlıdır.

Bu bildirimizde şairin hayatı hakkındaki bilgileri bir araya getirerek biyografik kaynaklar ve çeşitli şiir mecmualarını tarayarak tespit ettiğimiz bu şiirleri derlemiş olduk. Böylece 16. yüzyıl şairlerinden Câmî'î'nin biyografisi ve yazmış olduğu şiirleri derli-toplu bir hâlde ilim dünyasının hizmetine sunarak bu alanda yapılacak olan çalışmalara yeni bir zemin oluşturulması hedeflenmiştir.

KAYNAKÇA

Altunbay, Rüştü, *Câmî'î ve Vâmık u Azrâsı*, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Birinci Disiplin İlk Travayı, İstanbul 1937.

Canım, Rıdvan (hzl.), *Latîfî, Tezkîretü'ş-Şu'arâ ve Tabsıratu'n-Nuzamâ*, AKM Yay., Ankara 2000.

Çolak, Ahmet, *Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan No:1972'de Kayıtlı Mecmû'a-i Eş'âr, (vr. 1b-80a) (İnceleme-Metin)*, Marmara Üniv. Türkiyat Araştırmaları Ens. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013.

Dağlı, Yücel, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankof, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi IX. Kitap*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005.

Ece, Selami, *Manisalı Câmî'î'nin Vâmık u Azrâ Mesnevisi (İnceleme-Metin-Sadeleştirme)*, Atatürk Üniv. Sosyal Bilimler Ens. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2002.

Ergun, Sadettin Nüzhet, *Türk Şairleri*, C. 2. İstanbul 1936.

Gürbüz, Mehmet, *Kâbilî'nin Sultân-ı Hübâna Münâsib Eş'âr Adlı Şiir Mecmuası*, Gazi Üniv. SBE., Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2011.

Harmanlı, M. Esat, *Manisalı Câmî'î Muhabbet-Name (Vâmık u 'Azrâ) İnceleme-Metin-Nesre Çeviri*, Marmara Üniv. Türkiyat Araştırmaları Ens. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2003.

İşcan, Nuran, *Câmî'î, Vâmık u 'Azrâ*, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bitirme Tezi, İstanbul 1970.

Kalyon, Abuzer, *Peşteli Hisali Metali'ün-Neza'ir (II. Cilt) İnceleme-Metin*, Gazi Üniv. Sosyal Bilimler Ens. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2011.

Kaya, Bilge, *Hisâlî Hayatı-Eserleri ve Metâlîü'n-Nezâir Adlı Eserinin Birinci Cildi: İnceleme-Metin*, Gazi Üniv. Sosyal Bilimler Ens. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2003.

Kılıç, Filiz (hzl.), *Âşık Çelebi, Meşâ'irü'ş-Şu'arâ, İnceleme-Metin*. C. 2. İstanbul Araştırmaları Ens. Yay., İstanbul 2010.

Köksal, M. Fatih, *Edirneli Nazmî-Mecma'u'n-Nezâ'ir, (İnceleme-Tenkitletli Metin)*, Kültür ve Turizm Bak. Yay., e-kitap, Ankara 2012.

Geçmişten Günümüze Manisa

<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/belge/1-100879/edirneli-nazmi-mecmaun-nezair.html>, [ET. 11.07.2017].

Kurnaz, Cemal ve Mustafa Tatçı (hızl.), *Mehmet Nâil Tuman, Tuhfe-i Nâilî- Dîvân Şâirlerinin Muhtasar Biyografileri*, C. 1, Bizim Büro Yay., Ankara 2001.

M. Süleyman Sadeddin Efendi, *Mecelletü'n-Nisâb (Tıpkıbasım)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.

Mecmû'a-i Eş'âr, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet 315, vr. 6a, 22b.

Mecmû'a-i Eş'âr, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Belediye 7, vr. 19a, 29b.

Mecmû'a-i Eş'âr, İstanbul Üniv. Nadir Eserler Kütüphanesi, TY. 3549, vr. 105a.

Mecmû'a-i Eş'âr, İstanbul Üniv. Nadir Eserler Kütüphanesi, TY. 752, vr. 48b.

Mecmû'a-i Eş'âr, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Manzum 543, vr. 167b.

Mecmû'a-i Eş'âr, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Manzum 674, vr. 38b, 150b.

Mecmû'a-i Eş'âr, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Manzum 685, vr. 12b, 65a, 141a, 192a.

Mecmû'a-i Eş'âr, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz. A. 6188, vr. 55b.

Mecmû'a-i Eş'âr, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz. A. 318/1, vr. 123a.

Mecmû'a-i Eş'âr, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 22 sel 2164, vr. 68a-b, 14a.

Mecmû'a-i Eş'âr, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 45 Ak ze 202, vr. 31b.

Mecmû'a-i Eş'âr, Süleymaniye Kütüphanesi, Ali Nihat Tarlan 58, vr. 86b.

Mecmû'a-i Eş'âr, Süleymaniye Kütüphanesi, Ali Nihat Tarlan 59, vr. 171a.

Mecmû'a-i Eş'âr, Süleymaniye Kütüphanesi, Ali Nihat Tarlan 62, vr. 106b-107a.

Mecmû'a-i Eş'âr, Süleymaniye Kütüphanesi, Ali Nihat Tarlan 68, vr. 2a.

Mecmû'a-i Eş'âr, Süleymaniye Kütüphanesi, Hasan Hüsnü Paşa 1031, vr. 10b.

Özdemir, Mehmet, *Nuh b. Mustafa Konevî, Mecmûa-i Gazeliyyât (İnceleme-Metin)*, Kültür ve Turizm Bak. Yay., e-kitap, Ankara 2017.

<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,187037/nuh-b-mustafa-konevi--mecmua-i-gazeliyyat.html>. [ET. 15.09.2017].

Tıgılı, Fatih, "Klasik Türk Edebiyatında Şehrengizler ve Câmîî'nin Manisa Şehrengizi", *Celal Bayar Üniversitesi Manisa Şehri Bilgi Şöleni*, 29-30 Eylül, Manisa 2005.

BİR OSMANLI TEZKİRESİNDE MANİSALI BEŞ ŞAİR

*Şelale Ana HÜMMETLİ**

GİRİŞ

Evlialar ve şehzadeler vatanı Manisa aynı zamanda ünlü şairlerin, yazarların da vatanıdır. 813/1410 yılından Saruhan sancağı adı altında, Anadolu beylerbeyliğine bağlanan Manisa 1922-de bağımsız sancak ve 1923-de vilayet oldu. Saruhan vilayetinin adı, 1927-de Manisa vilayeti olarak değiştirildi. İkinci Murad döneminden (824-848 / 1421-1444) Üçüncü Mehmet dönemine (1003-1012 / 1595-1603) kadar Saruhan sancağı (Manisa) şehzadelere has olarak tevcih edildi. Manisa, uzun süre bir beylik ve şehzadeler sancağı merkezi olduğundan, halkının görgü ve bilgisi arttı, burada birçok bilgin ve şair yetişti¹. Çeşitli tezkirelerde, kaynaklarda, kütüphanelerde Manisalı, Saruhanlı şairler hakkında bilgilere rast gelinir. Böyle bilgilere malik bir tezkire de Sadık bey Afşarın Tebriz yazma külliyyatında yer almış ve muallifi bilinmeyen (anonim) osmanlı tezkiresidir. Yazma eserler Enstitüsünde fotokopisi² mevcut olan bu tezkire 2012. yılında Baküde Elyazmaşinas alim Ekrem Bağirov tarafından çağdaş alfabeye çevirilerek, tıpkıbasımı (fotofaksimile) ile birge yayınlanmıştır. 138 şairin hakkında kısa bilgi verilen ve her şairin bir, yahut iki beytini örnek getirilen bu tezkirede Şühudi, Sadi, Zafi, Atayi və İtabi isimli beş Manisalı (Saruhanlı) şairin de adı var.

Anonim Osmanlı Tezkiresi

XVI - XVII. yüzyıllarda ünlü Azerbaycan şairi, edebiyatşinası, tezkireçisi ve ressamı Sadık bey Afşarın hayatı ve yaratıcılığı hakkında şerqşinas alim Mantika Muradovanın 1999 yılında yayınlanan araştırma kitabında (monoqrafiya)³, 2008 yılında elyazmaşinas alim Ekrem Bağirovun yayınladığı Sadık bey Afşar. „Mecmeul-havas“ kitabının mukaddimesinde bu anonim (muallifi bilinmeyen) osmanlı tezkiresinden bahs edilmiştir. Sadık bey Afşarın Külliyyatının Tabriz yazma nushasında „Mecmeul-havas“ tezkiresinin altıncı mecmesinin Peygamber soyundan olan şairler faslının sonunda yer almış bu namalum tezkire ile ilgili Ekrem Bağirov şöyle yazıyor: „Bu fasıla aidiyatı olmayan 138 Orta yüzyıl Türk-osmanlı şairinin adı sorulabilir, nereli olması, meşkuliyeti (sanatı) gösterilmekle yaratıcılığınan çok küçük örnekler takdim edilir. Şairlerin takdim üsuli „Mecmeül-havas“dan kesinlikle farklı olan bu sayfalar ya Sadık bey Afşarın yol (sefer)notları, ya da katib (müstensih) ilavesi ola bilir“⁴

* Araştırmacı-yazar, doktor - Azerbaycan Milli İmler Akademisi Füzuli Elyazmalar Enstitüsü-dervish2006@mail.ru

¹ Sadık Erdem. XV. Ve XVI. Yüzyılda yaşamış Manisalı Divan Şairleri. –Türkbilig, 2004/8:-s.74.

² Sadık bey Afşar. Tabriz yazma nushasının fotokopisi- AMİA Muhammed Fuzuli Yazma Eserler Enstitüsü, Fotokopi ,Kserokopi ve Mikrofilmler Arşivi, Fs- 412, 413.

³ Mentika Muradova. Sadık bey Sadıkinin hayat ve yaratıcılığı.-Bakü,1999, s.51.

⁴ Ekrem Bağirov. Sadık bey Afşar ve onun tezkiresi.(Ön söz)-Sadık bey Afşar. Mecmeül-havas.(yayına hazırlayan (tartip.tercüme): E, Bağirov)-Bakü, 2008, s.9.

138 şairle ilgili bilgi veren bu tezkirede ilk şair ismi Ahmed Paşa, sonuncu isim Yahyadır. Tezkirede şairlerin isimleri alfabetik sıraydadır: Ahmed Paşa, İshak Efendi, Emri, Usuli Vardari, Ümidi, Agehi, Ahi, Azeri Çelebi, Ehli, Enveri Rumi, Ahmed Paşa Menafzade, Aftabi Rumi, Baki, Behiştî, Bali, Bekai, Berki, Bezmi, Basiri, Tığı, Taliki, Sani, Celal bey, Cinani, Cemali, Cafer, Cami Rumi, Cezmi, Heyreti, Haleti, Hasan, Hayali bey, Hatemi v.b.

Eserde şairler hakkında bilgiler çok kısadır. Bazı şairlerin ismi değil, sadece mahlası yazılmış, nereden, hangi şehirden olduğu, mesleği, hangi sanat sahibi olduğu ile ilgili bilgi verilmiştir. Şiirlerinden örnek olarak çoğu zaman yalnızca bir, ya iki beyit sunulmuştur. Şairlerin doğduğu yer, şehir adlarına baktığımızda İstanbul, Bursa, Edirne, Vardar ve Rum isimlerini daha çok görüyoruz. Mesleğine, sanatına göre dikkat etdikde çoğunluğun kadı, mudarris, danişmend (alim) ve derviş olduğu görülür.

Tezkirede Manisalı, Saruhanlı şairler

Eserde Manisa ve Saruhanlı beş şairle ilgili bilgiler de yer almıştır. İsimleri alfabetik sırayla sunulmuş 138 şairden 64-cü isim Sadi Saruhani, 71-ci Şuhudi Manisalı, 79-cu Zafi Saruhani, 91-ci Atayi Saruhani, 97-ci İtabi Saruhanidir. Tezkire çağdaş alfabeye transliterasyon yapılarak 2012 yılında Baküde AMİA Muhammed Fuzuli Yazma Eserler Enstitüsü ilmi şurasının kararı ile bir kitap halinde yayınlanmıştır. „Anonim Osmanlı Tezkiresi“ ünvanı ile yayınlanmış tezkirede Manisalı (Saruhanlı) beş şair ile ilgili bilgiler şunlardır:

„SADİ – Saruhanıdır. Mudarrisdir. Bu beyit anındur.

Beyit:

Edib eninimi gah nouruz, gah seba,
Bir aşiqim ki, öyredirim bülbüle heva.“⁵

„ŞUHUDİ – Manisalıdır. Dervişdir. Bu ebyat anındur.

Şiir:

Bana kahve sunulmadı deme sen,
Nasıbin var ise gelir geybden.

Ölürsem, ölmedim, sine o sengindil nigarimle,
Basım bağrıma taşlar haşredek sengi-mezarimle.“⁶

„ZAFİ – Saruhanıdır. Dervişdir. Bu eşar anındur.

Beyit:

Ayineyi-cemalin ile pürsefalarız,
Didara mayiliz, güzelim, biriyalarız.

Aşıklarız, belazedeler, muhtelaleriz,
Alemde bir muhabbete kalmış gedaleriz.

Neçe yatmarız ibadetde durub qeddin hem etmekden,
Demi-insani-kamilden eşitmek bir ibaret tek.“⁷

⁵ „Anonim Osmanlı Tezkiresi“. -Yayına hazırlayan (transliterasyon, ön söz ve adlar göstericisi) Ekrem Bağirov –Bakü, 2012, s.32.

⁶ aynı eser, s.34.

⁷ aynı eser, s.37.

**„ATAYİ – Saruhanidir. Müderrisdir. Bu ebyat anındur.
Şiir:**

Çeşmim cilalanırsa ola haki-payinle,
Ehli-basirete qademin haki- tutiya.

Kaldı Atayi cüreveş ayakde, saqiya
Göre cami-lelini sunsan ona reva.“⁸

**„ İTABİ –Saruhanidir.Kadıdır. Bu eşar onlarındur.
Beyit:**

Rühin letafeti, ey yari-gülüzar, keçer,
Hezan zamanı gelir, fesli-bahar keçer.

Türef-türef iki canıbdə zümreyi-üşşaq,
Semendi-naz ile gördüm o şehsuvar keçer.

Reqibi besteri-möhnetde hastahal görüb,
Dedim o dilbere, qem cekme,ey nigar, keçer.“⁹

SONUÇ

Tezkireler edebiyat tarihimizi, divan şairlerini hayat ve yaratıcılığını öğrenmek için her zaman kıymetli kaynaklardır. Bildirimde şerqşinas, elyazmaşinas alim Ekrem Bağirovun yayına hazırladığı ve Ön söz yazdığı, 2012 yılında Baküde yayınlanan “Anonim Osmanlı Tezkiresi” kitabını tanıtmakla, muallifi (yazar) namalum (anonim) bir osmanlı tezkiresinde Manisalı (Saruhanlı) beş şair (İki mudarris, iki derviş ve bir kadı) Sadi, Şühudi, Zafi, Atayi və İtabi hakkında sunduğum bilgilerin tezkirecilikle, özellikle Manisa divan şiiri ile ilgilenen bilim insanlarına gerekli olacağını düşünüyorum.

KAYNAKÇA

Afşar, Sadık bey. *Mecmeül-havas. (yayına hazırlayan (tartip, tercüme): E. Bağirov)*-Bakü: 2008.

“Anonim Osmanlı Tezkiresi”. –(yayına hazırlayan (tranliterasiyon, ön söz ve adlar göstericisi): Ekrem Bağirov) – Bakü: 2012.

Fotokopi (Afşar, Sadık bey. Tabriz yazma nushasının fotokopisi)- AMİA Muhammed Fuzuli Yazma Eserler Enstitüsü, Fotokopi , Kserokopi ve Mikrofilmler Arşivi, FS- 412, 413.

Erdem, Sadık. XV. Ve XVI. Yüzyılda Yaşamış Manisalı Divan Şairleri. – *Türkbilig*, 2004/8:-s.74-107.

Muradova, Mantika. *Sadık bey Sadikinın hayat ve yaratıcılığı.*- Bakü:1999.

⁸ aynı eser, s.42.

⁹ aynı eser, s. 44.

Şelale Ana HÜMMETLİ

MANİSALI BİRRÎ MEHMED DEDE VE SARUHANLI GÜLŞENİ DÎVÂNLARINDA DÖRT MEVSİM

Kenan ERDOĞAN*-Damla ALEVOĞLU**

GİRİŞ

İnsan hayatında her mevsimin kendisine özgü bir yeri vardır. İnsanın günlük planlarında saat, haftalık planlarında gün, yıllık planlarında ise mevsimler ön plandadır. Böylelikle ömrünü tamamlayan insanoğlunun hayatının her evresini mevsimlerle doğrudan ilişkilendirdiği görülür. Bahar gençlik evresini, yaz olgunluk evresini, güz yaşlılığa geçiş evresini, kış ise yaşlılık evresini temsil etmektedir. 17. yüzyılın son yarısıyla 18. yüzyılın ilk yarısında yaşayan ve Mevlevî bir şair olan Manisalı Birrî Mehmed Dede bu durumu divanında şöyle dile getirmiştir:

*Kırk yıl 'ömrümi sermâ-yı havâ virdi yile
Erbâîn içre imiş hayf meğer hükm-i şitâ*

(Kışın soğuğu ömrümü kırk yıl boyunca heba etti. Yazık ki kışın hükmü kırkyıllık çile içindeymiş.)

(G.3/B.2)

*Kırklar hürmetine hazret-i Hak 'azze ve celle
Keremünden giderüp bu kışı yaz ide 'atâ¹*

(Aziz ve Celil olan Allah kırklar hürmetine ilahi başışıyla bu kışı yazıya çevirsin.)

(G.3/B.3)

*Lâle-veş haddün hevâ-dârdur iy serv-i sehî
Gül bigi hurrem anunçündür bahârı ömrümün²*

(Ey selvi boylu sevgili, ömrümün baharı lale gibi yanaklarının heveslisi olduğu için gül gibi sevinmektedir.)

(G.96/B.2)

Divan şiirinde şairler kendi imgelem dünyaları çerçevesinde mevsimleri hem mecaz anlamlarıyla hem de gerçek anlamlarıyla birlikte kullanmışlardır. Her bir mevsim için yazılan şiirlerin farklı isimlerle anılması, konuya şairlerce ne kadar rağbet edildiğini gösterir. Baharı anlatan bahâriyye veya nevrûziyyelerde, yazı anlatan sayfiye veya temmûziyelerde, sonbaharı anlatan hazaniyelerde ve kışı anlatan

*Prof. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

** Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Doktora Öğrencisi.

¹ Rasih Erkul, *Manisalı Birrî Mehmed Dede, Hayatı, Eserleri, Edebî Şahsiyeti ve Dîvânı*, Manisa Valiliği Yay. Manisa 2000, s. 208.

² Selami Turan, *Saruhanlı Gülşenî Dîvânı*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2011, s. 171.

şitâiyelerde divan şairlerinin tabiattan hareketle şiirlerinde farklı bir dünya yarattıkları ve ömrü dahil pek çok objeyi bu dünya içinde anlamlandırıldığı görülür³.

Her mevsimin kendine özgü bir güzelliği olsa da, bahar mevsimler içerisinde en imtiyazlı olanıdır. Özellikle divan şiirinde bu mevsime verilen mevki hiçbir mevsime nasip olmamıştır. Yeniden dirilişin, canlılığın ve taravetin mevsimi olması onun tahtını kaptırmamasında önemli rol oynamıştır. Manisalı Birrî Mehmed Dede, baharın Nakkâş-ı Ezelînin eserlerini sergilediği, tabiatın bezenip güzelleştiği, gönülden kışın soğukluğunu gideren eşsiz bir mevsim olduğunu şöyle dile getirmektedir:

*Gül vaktidür ki eyledi nakkâş-ı sun'-ı Hakk
Tasvîr-i rüy-ı dil-beri berk-i bahâra nakş⁴*

(Gül mevsimi olduğu için ezeli nakkaş olan Allah, sevgilinin yüzünün tasvirini bahar yapağına nakşetti.)

(G.179/B.2)

*Viridi revnâk memalik-i çemene
Şehr-yâr-ı bahâr-ı bî-hemtâ⁵*

(Eşi benzeri olmayan bahar sultanı, çemen memleketlerine tazelik, hoşluk verdi.)

(G.11/B.2)

*Viren 'izâruna revnâk dem-i cevânîdür
Tarâvet-i güle fasl-ı bahârdur bâ'is⁶*

(Yüze güzellik veren gençlik vakti, güle tazelik veren bahar mevsimidir.)

(G.45/B.3)

*Serdî-i şitâ gitdi âsâr-ı bahârı gör
Gönlün açılıp gitsün dilden ver'a-ı barid⁷*

(Kışın soğuğu gitti, (şimdi) baharın eserlerine bak. Gönünden soğuğun korkusu gitsin, gönlün açilsin.)

(G.63/B.2)

*Tutdı âfâkı yine bûy-ı bühûr-ı Meryem
Sahn-ı eflâkda pür oldı dimâg-ı 'İsa⁸*

(Meryem'in tütsüsünün kokusu yine ufku kapladı. Felek sahnesi İsa'nın nefesiyle doldu.)

(K.7/B.18)

Fatih ve Bayezid devrinde yaşadığı düşünülen Saruhanlı Gülşenî ise, divanında bahar ve sevgilinin yüzü arasında bir ilişki kurarak her ikisinin de güzelliğinden dem vurmaktadır:

*Niçe kim itdi müzeyyen çemeni fasl-ı bahâr
Bâgbân görmedi haddün bigi gül-berg-i tarı⁹*

³ Daha geniş bilgi için bkz. Rıdvan Canım, *Divan Edebiyatında Türler*, Grafiker Yay., Ankara 2014.

⁴ Rasih Erkul, *age.*, s. 314.

⁵ Rasih Erkul, *age.*, s. 212.

⁶ Rasih Erkul, *age.*, s. 234.

⁷ Rasih Erkul, *age.*, s. 244.

⁸ Rasih Erkul, *age.*, s. 166.

⁹ Selami Turan, *age.*, s. 218.

Geçmişten Günümüze Manisa

(Bahar mevsimi çemeni öyle bir süsledi ki; bahçıvan, yanağına benzeyen (böylesine güzel) bir gül yaprağı görmedi.)

(G.180/B.5)

Ayrıca terci' beyti:

"Zamân-ı 'ayş u tarâb oldı sâkiyâ deryâb
Dem-i bahâr durur devr-i câm-ı bâde-i nâb

(Ey saki, yeme içme, eğlenme vakti geldi. Tatlı şarap kadehini elden ele dolandırma vaktidir, bahar mevsimidir.)" olan terci'-bendinde¹⁰ baharı şöyle anlatmaktadır:

Sabah rüzgarı baharın geleceğini müjdelemiş, gül goncası açılmış, etraf misk kokularıyla dolmuş, çemen ahalişi eğlence hazırlıklarına başlamıştır:

I

Sabâ getürdi haber k'irdi nev-bahâr yine
Açıldı gonce-i gül güldi lâle-zâr yine

(Sabah rüzgarı baharın geldiğini haber verdi. Yine gül goncaları açıldı, lale bahçesi güldü.)

'Arūs-ı lâle vü gül cilve itdi bâd-ı bahâr
Kef-i sehâbıla gövher kılur nisâr yine

(Lale ve gül gelini bahar rüzgarına cilve yaptığı için bulutundan köpük köpük cevher saçtı.)

Sabâ dem urdı meger çîn-i zülf-i sümbülden
Pür oldı ceyb-i semen nâfe-i Tatâr yine

(Sabah rüzgarı yine sümbül saçının kıvrımından söz ettiği için yaseminin cebi (kalbi) Tatar miskiyle doldu.)

'Aceb mi serv-i çemen raks urursa şâdîden
Ki düzdi sâz-ı tarab 'andelîb-i zâr yine

(Çemende servi sevinçten dans etse buna şaşılır mı? Çünkü inleyen bülbül eğlence meclisini kurdu.)

Küşâd-ı hâtır için gonca-i gülün gör kim
Ne şühluklar ider bâgda hezâr yine

(Bülbül, bahçede goncanın gönlü açılınsın diye ne çılgınlıklar yapıyor, bak.)

Eger humârını yazarsa vaktidür nergis
Ki lâle aldı ele câm-ı hoş-güvâr yine

(Nergis sarhoşluğunu yazsa yeridir. Çünkü lale tadı güzel şarap kadehini eline aldı.)

Doğanın yeniden canlanışını İsrafil (a.s.)'in suru ve Hz. İsa'nın nefesiyle ilişkilendiren şair, manzarayı tablo misali göz önünde canlandırmaktadır:

II

'Ale's-sabâh dem urdı nesîm-i cân-perver
Pür oldı dâmen-i gül bÿy-ı müşg ü 'anber-i ter

(Cana can katan sabah rüzgarı, sabahın ilk saatlerinde esti. Gülün eteği taze anber ve misk kokusuyla doldu.)

¹⁰ Selami Turan, *age.*, s. 117-118.

Misâl-i sūr-ı Sirâfil oldu ihyâda
Dem-i Mesîhi yile virse tân mı bâd-ı seher
(Sabah rüzgarı dirilticilikte İsrâfil'in suru gibi oldu. Hz. İsa'nın nefesini bile yele
verse (dirilticilikte ondan bile üstün gelse) buna şaşılmaz!)

'Aceb mi şemse-i gül benzediyse hürşide
Çemen sipihr durur şekl-i jâledür ahter
(Gül güneşe benzediyse buna şaşılır mı? Çünkü çemen gökyüzü, yıldızlar da
(çemendeki) çiy taneleri şeklindedir.)

Kenâr-ı berg-i semendür benefşeye bâlîn
Harir-i sebz-i çemendür şüküfeye pister
(Yasemin yaprağının kenarı menekşeye yastıktır. Çemenin yeşil ipek örtüsü de
çiçeklere yorgandır.)

Bahârı şâdisine feyz-i ebr-i neysânı
Pür itdi dâmen-i sahrâ vü küh dürr ü göher
(Baharın sevinciyle nisan yağmurunun feyzi ova ve dağların eteğini inci ve
cevherlerle doldurdu.)

'Aceb mi gıpta-i Firdevs olursa sâhat-ı bâğ
Kim oldu âb-ı revân reşk-i çeşme-i Kevser
(Bahçe meydanı Firdevs cennetine imrenirse ne olur? Çünkü akan su Kevser
çeşmesini kıskanır.)

Nazlı sevgiliyi çemene davet eden şair, ondan aşıkların bulaşıcı bir hastalık
gibi sirayet eden inlemelerini duymasını istemektedir:

III

Teferrüc eyle gel iy serv-i nâz gül-zârı
İşit nevâ-yı hezârı vü nâle-i sârî
(Ey sevgili gel, gül bahçesini gez dolan. Bülbülün sesini ve serçenin inlemesini
duy.)

'Aceb mi bülbüle te'sir iderse nâle-i sâr
Kim oldu derd-i dil-i sâr u 'illet-i sârî
(Serçenin inleyişi bülbülü de etkilese ne olur? Çünkü serçenin gönül derdi ve
hastalığı bülbülde de oldu.)

Okıdı âyet-i rahmet nesîm-i reng-âmiz
Belürdi tâ ki leb-i cûda hatt-ı jengârı
(Renk renk esen yel rahmet ayetini okuduğunda nehir kenarında paslı çizgi
belirdi.)

Nesîm-i nâmiye câmindan âteşîn-bâda
İçürdi anuniçün oldı rüy-ı gül-nârı
(Sabah esen yele sıcak yele kadehinden sıcak şarap içirdiği için yanakları
kızardı.)

Gurur-ı lâle-i sahrâyîyi meger gördi
Ki kahkahayla ider hande kebk kühsârı
(Dağ kekliği ovadaki lalenin gururunu görünce kahkahayla güler.)
Çemende al elüne câm-ı bâde-i gül-gün
Getür kenârına bir serv-i lâle-ruhsârı

Geçmişten Günümüze Manisa

((Bahar mevsiminde)eline gül renkli bir kadeh, yanına da lale yanaklı bir güzel al.)

İşret mevsimi nasihat dinleme mevsimi değil, aşk şarabı içme ve mutribin hoş nağmeleriyle eğlenme vaktidir:

IV

*Bu demde her ki degül câm-ı bâdeye hem-dem
Gerek pür ola dil ü didesi anun hem-dem*

(Bu mevsimde her ne kadar çok sırdaş, arkadaş olsa da hiç kimse şarap kadehi gibi olamaz.)

*Ko pend-i nâsîhi vü kavî-i mutribi gûş it
Kim ol melûl ider hâtırı vü bu hurrem*

(Nasihat dinlemeyi bırak, çalgıcının sözünü duy. Çünkü o hem sevindirir, hem hüznendirir.)

*Ne gam zamâne gamından elünde câm olıcak
'Ale'l-husûs ki mutrib düzetmiş ola negam*

(Çalgıcı özellikle şöyle bir nağme düzmüş: "Elinde kadeh olunca dünya kadar derdin olsa ne olur?")

*Ko fikr-i fâsidi encâm-ı câm-ı mey nûş it
Degüldür emr-i Hudâvend ü fikr-i bende be-hem*

(Münafık kişilerin düşüncesini bırak, şarap kadehinden sonuna kadar iç. Çünkü Allah'ın emri ve kullarının düşüncesi (onunki gibi) değildir.)

*Hoşâ bahâr u şarâb u kenâr-ı âb-ı revân
Sabâh u sebze vü gül-bang-i bülbül-i hoş-dem*

(Bahar, şarap, su kenarı, sabah, yeşillik ve bülbülün güzel ötüşü ne güzel!)

*Murâd câm durur milket-i Sikenderden
Hemin bu harfîdi nakş-ı nigîn-i hâtem-i Cem*

(İskender'in isteği kadehtir. Cem'in yüzüğünün üzerindeki nakış da bu harfti.)

V

*Ne lutf virdi cihâna Hudâ-yı 'azzevecel
Egerçi oldı sebep âfitâb burç-ı hamel*

(Aziz ve Celil olan Allah, dünyaya öyle bir lütufta bulundu ki güneş koç burcuna girdi, gece ve gündüz bir oldu.)

*Hoşâ zamâne ki feyz-i sehâb u bâd-ı bahâr
Dem-i Mesîhe karîn oldı âb-ı Hızra bedel*

(Ne güzel zamandır! Bahar yeli ve yoğun bulutlar, İsa'nın can veren nefesine yakın, Hızır'ın ölümsüzlük veren suyuna bedel oldu.)

*Bu hikmete nazar-ı 'ibretile nâzırdur
Anun ki dîde-i 'aklunda yok gubâr u sebel*

(Gönül gözünde toz ve perde olmayanlar, bu hikmete ibret nazarıyla bakarlar.)

*Ne denlü müşkilüse cân u dilde 'ukde-i gam
Dem-i nesîmi ferah-bahş ider bu müşkili hal*

(Can ve gönüldeki gam her ne kadar zor olsa da; baharda ılık ılık esen yel bu zorluğu giderir ve gönlü rahatlatır.)

*Çemen ki pür-gül ü nesrîn ü hür-manzardur
Eger behişt-i berîn dirisem cihâna mahal*

(Gül ve yaban gülleriyle dolu olan, huri gibi güzellerin dolandığı bahçe..
Dünyaya bu haliyle cennet desem yeridir.)

*Bu demde bî-mey ü ney Gülşenî neçün olasın
Dimâg-ı 'akluna irgürmediyse devr halel*

(Ey Gülşeni, eğer aklından zorun yoksa, bu mevsimde neden şarapsız ve ney
sesinden mahrum olasın?)

Baharın diğer mevsimler arasında ayrı bir öneme sahip olma nedenlerinden biri de nevrüzdür. Türk toplumunda baharın gelişini müjdeleyen ve yeni yılın başlangıcı olarak kabul edilen nevrüz bir bayram gibi kutlanmaktadır. Edebiyatımızda da baharın gelişini vesile edilerek devrin büyüklerinin övüldüğü şiirler nevrüziyye olarak adlandırılmıştır¹¹. Manisalı Birrî, Lütfi Efendi için yazdığı sûriyenin baş kısmında nevrüzün gelişini büyük bir heyecanla dile getirmektedir:

*İrişdi minnet Allâh'a yine nev-rûz-ı sultân
Bahâr ârâyış itdi ser-be-ser sahn-ı gülistân¹²*

(Allah'a çok şükür, yine nevrüz geldi. Bahar baştanbaşa gül bahçesini süsledi.)
(K.5/B.1)

*Merhabâ mevsîm-i ferhunde sana akrân yok
Merhabâ rûz-ı mübarek sana olmaz hem-tâ*

(Merhaba emsali olmayan mübarek mevsim! Merhaba benzeri olmayan
mübarek gün!)

(K.7/ B.2)

*Mevsim ol mevsim-i hurrem ki bahâr u nev-rûz
Rûz ol rûz-ı meserret ki dinür 'ıyd ana*

(Mutluluk mevsimi bahar ve nevrüzdür. Mutluluk günü o gündür ki onun adına
bayram denir.)

(K.7/B.4)

*Niçe şâd olmayalum bendelerün bir demde
'ıyd u nev-rûza irişdüirdi keremkânı Hudâ¹³*

(Yüce Allah bize nevrüz ve bayrama ulaştırdı. Biz kulları nasıl mutlu
olmalıyız?)

(K.7/B.5)

Nevrüzün gelişine tabiat canlanıp güzelleşmiş, dünya yeni gelin gibi süslenmiştir:

*Yine meşşâta sun'-ı Huda tezyîn idüp bâğa
Götürdi bürka-i gül-gûn ile gül-berk-i handânı*

(Yüce Allah yine eserleriyle bahçeyi süsledi. Gülen gülün yüzünden gül renkli
örtüyü çıkardı.)

(K.5/B.3)

¹¹ Cemal Bayak, "Nevrüziyye" Maddesi, TDV İslam Ansiklopedisi, C.33, s. 62.

¹² Rasih Erkul, *age.*, s. 159

¹³ Rasih Erkul, *age.*, s. 165

Geçmişten Günümüze Manisa

*Cihân-ı gül yine bâğ içre zeyn oldı göre ey dil
Ne revnâk buldı bu gül-şen-serâ-yı âlem-i fâni¹⁴*

(Ey gönül, dünya yine güllerle süslendi bak. Bu fani dünya gül bahçeleriyle renklendi.)

(K.5/B.6)

*Göre hâsıyyetini makdem-i nev-rûzın kim
Nev-arûs oldı bu fertûte-i dünyâ hâlâ¹⁵*

(Nevruzun gelişinin yaptığı etkiye bak: koca karı gibi olan bu dünya, yeni gelin gibi oldu.)

(K. 7/B. 6)

*Ebedî hiç ferâmûş olunur mu bu kim
'İyd-ı ekber ola nev-rûz ola dillerde safâ¹⁶*

(En büyük bayram olan ve gönüllere safa veren nevrüz hiç unutulur mu?)

(K.7/B.24)

*Mülk-i dehr-i şitâdan aldı Hudâ
Kıldı nev-rûzı kâm-kâra 'atâ*

(Allah, memleketi kış padişahından alıp nevrüz sultanına verdi.)

(G.11/B.1)

*Bâd-ı nevrûzî nebât emvâtını itmekde hay
Sûr-ı İsrâfildür yâ âyeti ihyâ durur¹⁷*

(Nevruzda esen yel, ölü bitkileri canlandırdığı için İsrafil'in suruna ya da diriliş ayetine benzer.)

(K. 17/B.2)

Bülbüller, tellal misali nevrüzün gelişini çemen ahalisine haber verir, güller bayramlıklarını giyip yeni gelin gibi süslenir, erguvan takılarını takar, lale yüreğini dağlar, sümbül kokusunu sürer, badem bayram harçlığı dağıtır:

*Açılun geldi dem-i 'ıyd ile nev-rûz diyü
Güllere bülbül-i bâg itdi seher vakti nidâ¹⁸*

(Sabah vakti bahçede bülbül: "Açılın, nevrüz ile bayram vakti geldi." diye güllere haber verdi.)

(K. 7/B.8)

*Bisat-ı inbisat-ı bast idüp gülşende bülbüller
Ser-âgâz-ı neşât itdi misâl-i sûd-ı hâkâni*

(Bülbüller, gül bahçesinde çimenliklere açılıp yayılarak sultan düğünü gibi eğlenmeğe başladılar.)

(K.5/B.2)

¹⁴ Rasih Erkul, *age.*, s. 159

¹⁵ Rasih Erkul, *age.*, s. 165

¹⁶ Rasih Erkul, *age.*, s. 166

¹⁷ Selami Turan, *age.*, s. 98

¹⁸ Rasih Erkul, *age.*, s. 165

Arûs-ı gül yine pür zîver olmuş dürr ü gevherde
Galat fehmi eyleyüp şebnem kıyâs itme sakın anı
(Gül gelini yine inci ve cevherlerle donanmış. Sakın yanlış anlayıp bunları çiğ
taneleriyle kıyaslama.)
(K.5/B.4)

Nâz ile gül-şen-i âlemde bu dem 'ıydıyye
Geydi her bir gül-i ter eğnine gül-günî kabâ¹⁹
(Her bir taze gül bu bayram mevsiminde gül bahçesinde nazlanarak kırmızı
elbisesini giydi.)
(K.7/B.10)

Nihâl-i erguvân gûyâ ki bir nahl-ı murassadur
Ser-â-ser dizmiş üstâd-ı ezel la'l-i bedahşân²⁰
(Erguvan fidanını sanki süslenmiş bir fidan gibidir. Ezeli üstad olan Allah
baştanbaşa kırmızı taşları dizmiş.)
(K.5/B.7)

Çemende cilve eyler âteşi dünyayla lâle
Göre yakmış yine kendi derûnun nâr-ı sûzânı
(Lale, ateşiyle dünyaya cilve eder. Bak, yine yakıcı ateşiyle kendi kalbini yakmış.)
(K. 5/ B. 12)

Yine bûy-ı hôşî etrâf u eknâfe tağılmışdur
Düşüp dest-i sabâ sünbülün zülf-i perişânı
(Esen yel ile sünbülün düşüp dağılan saçlarının mis kokusu yine etrafa dağıldı.)
(K. 5/ B.13)

İder zerrîn kadehle gül-izârân çemen-işret
Bu bezm-i gülşenün nergisler olmuşdur nigeş-bânı²¹
(Gül yüzlüler, altından kadehlerle bağda eğlenirler. Nergis de bu gül
bahçesindeki eğlencenin bekçisi olmuş.)
(K.5/ B.14)

Çemen etfâline lutf itdi dıraht-ı bâdâm
Akçalar viridi bu dem eyledi 'ıydıyye 'ata²²
(Badem ağacı bu mevsimde bahçedeki çocuklara bayram harçlığı olarak
akçeler verdi.)
(K.7/B.17)

Bahar, aşkın mevsimidir. Çemende renk renk açılan güller, bülbülün aşkını
depreştirir. Bülbül, güle olan sevdasıyla gece gündüz terennüm ederken; gül, nazlı bir
gelin gibi terennüme karşılık verir. Gülün başına saçlar saçılır:

Verd-i ebyâz geyüp ak sâde yine gül-şende
Bülbül-i zâra ider şimdi hezâr istignâ

¹⁹ Rasih Erkul, *age.*, s. 165

²⁰ Rasih Erkul, *age.*, s. 159

²¹ Rasih Erkul, *age.*, s. 160

²² Rasih Erkul, *age.*, s. 166

Geçmişten Günümüze Manisa

(Gül, yine gül bahçesinde beyaz yapraklarını giymiş, inleyen bülbüle bin naz eder.)

(K.7/B.11)

*Câme-i zerd ile her bir gül-i asfer bu dem
Hûb bir dil-ber-i nâzük-beden olmuş câna²³*

(Bu zamanda her bir sarı gül, giydiği sarı elbiseyle gönüle narin bedenli güzel bir sevgili olmuş.)

(K.7/B.12)

*'Aceb mi Birriyâ giryân u nâlân olsalar 'uşşâk
Bu demler mevsim-i güldür ki feryâd-ı hezâr artar²⁴*

(Ey Birrî, aşıklar ağlayıp sızlansa buna şaşılır mı? Gül mevsiminde bülbüllerin feryadı elbette artar.)

(G.84/B.7)

*Dem-i güldür yine dil bülbül-i gûyâ olmasun
Vaktidür gel açıl ey gönçe-fem ü lâle-'izar²⁵*

(Gül mevsimidir, gönül neden şakiyan bülbül gibi olmasın? Vakti geldi, gel ey gonca ağızlı, lale yanaklı sevgili açıl.)

(G.101/B.4)

*Gül yüzine hezâr ola 'âşık didüm revân
Bülbül işitdi didi ki evvel bahâr²⁶*

(Gül yüzünün binlerce aşığı olsun dedim. Bunu duyan bülbül: "Önce bahar gelsin."dedi.)

(G.24/B.5)

*Gülşenî bigi ruhı devrinde yârûn her seher
Söyle iy bülbül ki gül devri sühân devrânıdır²⁷*

(Ey bülbül, sen de sevgilinin yanağının devrinde her sabah Gülşenî gibi, gül devrinin konuşma devri olduğunu söyle.)

(G.30/B.7)

*Dil güft ü gûdadur gül-i ruhsâr-ı şevkıla
Tahrik iden 'anâdili bâd-ı bahâr olur²⁸*

(Gönül, gül yanaklının aşkıyla konuşur. Bülbülleri de tahrik eden bahar yeli olur.)

(G.46/B.5)

*Gülün ezhâr-ı bâdâm akça saçdı başına gûyâ
İder dâmâd-ı zî-kudret 'arûse çarh-ı hemyânı²⁹*

²³ Rasih Erkul, *age.*, s. 166

²⁴ Rasih Erkul, *age.*, s. 257

²⁵ Rasih Erkul, *age.*, s. 267

²⁶ Selami Turan, *age.*, s. 133

²⁷ Selami Turan, *age.*, s. 126

²⁸ Selami Turan, *age.*, s. 145

²⁹ Rasih Erkul, *age.*, s. 159

(Gülün başına badem çiçeklerinden saçılar saçtı. Güya damat olan felek,
çantasından geline saçtı.)

(K.5/B.5)

Tâ gül yüzi nesîmi hevâ-dâridur bahâr
Her goncanun derûnı gülîstân u bâgdur³⁰

(Bahar mevsiminde esen rüzgar, gül yüzünün heveslisidir. Her goncanın içinde
gül bahçesi vardır.)

(G.21/B.5)

Gül-i cemâlünün iy serv-kadd ü lâle-‘izâr
Bahâr peyk-i hevâ-dârı var ola hezâr³¹

(Ey lale yanaklı, selvi boylu sevgili, senin yüzünün güzelliğinin gülünün bahar
mevsiminde çok heveslisi var, daha da binlerce olsun.)

(G.22/B.1)

Eşk ü âhum ruhlarun devründe iy gül itme ‘ayb
Çün bilürsin kim kem olmaz bâd u bârân-ı bahâr³²

(Ey gül gibi güzel sevgili, gözyaşım ve çektiğim ahlarım yanakların içindir, ayıp
etme. Çünkü bilirsin ki bahar mevsiminin yağmuru ve yeli az olmaz.)

(G.45/B.2)

Her ne kadar mevsim-i gül olarak adlandırılrsa da, bahar sadece gülün
mevsimi değildir. Lale, nergis, sümbül, servi etrafı bezeyen çemen ahalsinin diğer
mensuplarıdır:

Göre te’sirini enfâs-ı nesîm-i seherün
Çeşm-i nergis açılır olmuş iken nâ-binâ³³

(Sabah vakti esen rüzgarın nergis üzerindeki etkisine bak. Daha tam ayılmadan
gözlerini açıyor.)

(K. 7/B.7)

Sümbül-i ter ise bir atlas-ı nilî giymiş
Bî-karâr olmuş anun zülfine âşuften sabâ³⁴

(Çivit renginde bir elbise giyen taze sümbülün saçları karşısında sabah rüzgarı
şaşırp kalmıştır.)

(K.7/B.13)

Lâleler açdı kırmızı bayrak
Serviler çekdi râyet-i hadrâ³⁵

(Laleler, kırmızı bayraklarını açtı. Serviler, yeşil bayraklarını çekti.)

(G.11/B.3)

³⁰ Selami Turan, *age.*, s. 131

³¹ Selami Turan, *age.*, s. 132

³² Selami Turan, *age.*, s. 144

³³ Rasih Erkul, *age.*, s. 165

³⁴ Rasih Erkul, *age.*, s. 166

³⁵ Rasih Erkul, *age.*, s. 212

Geçmişten Günümüze Manisa

*Gül-fürûş-ı gülsitân-ı 'ârızundur n'ola ger
Lâle vü gül oldısa ecnâs-ı dükkân-ı bahâr³⁶*

(Bahar dükkânı lale ve güllerle dolu olsa ne olur? Gül bahçesinde en çok gül satan yine senin yanağındır.)

(G.45/B.6)

Bahar işret mevsimidir. Kışın kasvetinden kurtulan doğa tüm güzelliğiyle kendisini gösterir. Sevgilinin de arz-ı endam ettiği bu mevsimde şairler zahidlere seslenir, onları da eğlenceye ortak olmaya davet eder:

*Eyyâm-ı bahâr oldı çık savma'adan zâhid
Hengâm-ı kıyâm irdi olmak ne revâ kâ'id³⁷*

(Ey zâhid, bahar geldi, hücrenden çık, ayağa kalkıp dolanma vakti geldi, oturmak olur mu?)

(G.63/B.1)

*Seni sahrâya düşmen çağırırsa dinleme dostum
Bahâr eyyâmıdır şimden girü savt-ı humâr artar³⁸*

(Ey dostum, düşmanın seni çağırırsa onu dinleme. Bahar mevsimi geldi, artık sarhoşluk daha da artar.)

(G.84/B.5)

*Sâki-i nev-hatt kıl zîb-i kenâr irdi bahâr
Bezm-gâh-ı çemenün zevki bu hengâmdedir³⁹*

(Ey yeni yetme saki, bahar geldi, etrafı süsle, hazırla. Çemende işretin zevki bu zamanda çıkar.)

(G.95/B.2)

*'Aceb ki cân çekinür keş-t-i bağa ey Birrî
Bahâr vakti meger inzivâ ne müşkil imiş⁴⁰*

(Ey Birrî, gönül, bahçelerde dolanmak istiyor. Meğer bahar vakti inzivaya çekilmek ne zormuş.)

(G.187/B.7)

*Yine hurremdür hevâ sevr ü semen devrânıdır
Mevsim-i gül 'işret ü 'ayş-ı çemen devrânıdır⁴¹*

(Yine havada mutluluk var, selvi ve zamanıdır. Gül mevsimi yeme, içme ve mesirelerde eğlenme zamanıdır.)

(G.30/B.1)

³⁶ Selami Turan, *age.*, s. 144

³⁷ Rasih Erkul, *age.*, s. 244

³⁸ Rasih Erkul, *age.*, s. 257

³⁹ Rasih Erkul, *age.*, s. 263

⁴⁰ Rasih Erkul, *age.*, s. 319

⁴¹ Selami Turan, *age.*, s. 136

*Bahâr u mevsim-i güldür 'aceb mi olsa iy zâhid
Güsiste rişte-i tesbîh ü mey-âlûd seccâde⁴²*

(Ey zâhid, bahar ve gül mevsimidir, tespihin ipinin kopmasına ve seccadenin şaraba bulaşmasına şaşılır mı?)

(G.158/B.2)

*Gülşenî gül mevsimidür câm-ı cân-bahş eyle nûş
Olmasun kim fevt ola bî-bâde devrân-ı bahâr⁴³*

(Ey Gülşenî, gül mevsimidir, can bağışlayan şaraptan iç. Kimse bahar mevsiminde şarapsız olmasın.)

(G.45/B.9)

*Zinhar vakt-i fursatı fevt itme bâde iç
K'eyyâm-ı 'ayş u mevsim-i gül devr-i câmdur⁴⁴*

(Bu fırsatı asla kaçıрма, şarap iç. Çünkü bu mevsim gül mevsimidir, yeme içme, eğlenme devridir.)

(G.71/B.4)

*Tefekkür eyleyüp bildüm ki bu vakt-i meserretdür
Nisar itmek dilerler bir cenâbun pâyine anı⁴⁵*

(Düşünüp bunun mutluluk mevsimi olduğunu anladım. Bir büyüğün ayağına saçı saçmayı isterler.)

(K.5./ B.16)

*Pes bu hengâm-ı meserretde felek mihrinden
Subh-dem âleme bezl itdi ser-âser dibâ⁴⁶*

(Bu mutluluk devrinde felek, sabah vakti âleme baştan başa güneşinden kumaşlar serdi.)

(K.7/B.9)

*Mevsim-i güldür ki irişdi bahâr
'Arz-ı cemâl eyledi ol gül'izâr⁴⁷*

(Bahar geldi, bu mevsim gül mevsimidir. O gül yüzlü sevgili de güzel yüzünü gösterdi.)

(G.88/B.1)

*Nev-bahâr oldı tenün dağla zeyn it Birrî
Gele gül-zâr-ı temâşâsına şâyet dil-dâr⁴⁸*

(Ey Birrî, bahar geldi, vücudunu kanlı yaralarla süsle ki sevgili gül bahçesinin seyrine gelsin.)

(G.101/B.5)

⁴² Selami Turan, *age.*, s. 206

⁴³ Selami Turan, *age.*, s. 144

⁴⁴ Selami Turan, *age.*, s. 158

⁴⁵ Rasih Erkul, *age.*, s. 160

⁴⁶ Rasih Erkul, *age.*, s. 165

⁴⁷ Rasih Erkul, *age.*, s. 259

⁴⁸ Rasih Erkul, *age.*, s. 267

Geçmişten Günümüze Manisa

*Hem-çü keşt-i tonanma tonanup her eşcâr
Çemenistân urur mevc-misâl-i deryâ⁴⁹
(Her ağaç, donanma gemisi gibi donanıp deniz dalgaları gibi bahçeye vurur.)
(K.7/B.20)*

*Ruh u zülfün n'ola ârâyış-ı bâğ-ı cemâl itse
Gice gündüz beraber olduğu demde bahâr artar⁵⁰
(Parlak yanağının ve siyah saçlarının yüzünü daha da güzelleştirmesine şaşılır mı? Gece ve gündüzün eşit olduğu zaman bahar olur.)
(G.84/B.6)*

*Bahâr-ı 'âlem-i cândur meger ol 'ârız-ı gül-gün
Nihâl-i bâğ-ı cennetdür meger bu kâmet-i bâlâ⁵¹
(O gül renkli yanakları olan sevgili, meğer can aleminin baharıymış. Meğer o uzun boylu sevgili, cennet bahçesi fidanıymış.)
(G.1/B.4)*

Gülşenî'ye göre sevgiliye kavuşma mevsimi olan bahar, aynı zamanda fitnenin de baş gösterdiği mevsimdir:

*Yâd it Gülşenîyi dahı ol evkatda kim
Vuslat-ı yâr müyesser ola fasl-ı bahâr⁵²
(Bahar mevsiminde Gülşenî'yi de hatırla ki, o da sevgiliye kavuşsun.)
(G.27/B.7)*

*Hançerini süsenün ser-tîz kılmış şâh-ı gül
Gördi kim 'âlemde ol leşker-şiken devrânıdur
(Dünyada askerlerinin kırıldığına gören gül şahı, susamın hançerini keskinleştirmiştir.)
(G.30/B.5)*

*Gamzesi devr-i ruhında gösterür âşüb u şer
Ya'ni kim devr-i kamer mekr ü fiten devrânıdur⁵³
(Yanağının devrinde yan bakışları fitne ve kötülüğü gösterir. Yani ay devri, fitne ve hilenin devridir.)
(G.30/B.6)*

*Hayl-i hüsnün dökdi hün çün leşker-i nevruzdan
Lâle vü gül sanma pür-hün oldı meydân-ı bahâr⁵⁴
(Bahar meydanın kanla dolu olmasının nedenini lale ve gül sanma. Güzellik ordusu nevruzun askerlerinin kanını döktü.)
(G.45/B.4)*

⁴⁹ Rasih Erkul, *age.*, s. 166

⁵⁰ Rasih Erkul, *age.*, s. 257

⁵¹ Selami Turan, *age.*, s. 121

⁵² Selami Turan, *age.*, s. 135

⁵³ Selami Turan, *age.*, s. 136

⁵⁴ Selami Turan, *age.*, s. 144

Bir yok oluş evresi olan kış mevsimi, beyitlerde baharın tam zıddı özellikleriyle karşımıza çıkar. Zorlu ve çetin şartların mevsimi olan kış, hazan mevsiminde cazibesini kaybetmeye başlayan doğanın süs ve ziynetlerini tamamıyla bıraktığı mevsimdir. Kışın doğa üzerindeki bu etkisinin insan üzerinde de görülmesi pek tabiidir. Birrî Dede, Muhammed Paşa için yazdığı medhiyesinde bahar karşısında kışı şöyle tasvir etmektedir:

*Geldi lutfile bu ahlâk-ı hasen misl-i bahâr
Gitdi ol gussa vü gam demleri mânend-i şitâ⁵⁵*
(Bu güzel ahlak bir lütufla bahar misali geldi. Kış gibi çekilen o gam ve kederler gitti.)
(K.7/B.36)

Yine Gediz Nehri'nin donması üzerine yazdığı bir kasidede, bahar mevsimindeki güzelliklerin, geçirilen hoş vakitlerin geçmişte kaldığını söyleyerek hayıflanmaktadır:

*Kanı hengâm-ı bahâr itdügümüz zevk ü safâ
Kanı ol mevsim-i hurremde olan hâletler*
(Hani o zevk ve safa sürülen bahar mevsimi? O mutluluk mevsiminde olan haller nerede?)
(K.16/B.10)

*Bir zamân-ı hurrem olup lâle-ruhân-ı gül-şen
Hoş sürerler idi zerrin kadehiyle demler*
(Bir zamanlar ,gül bahçesindeki lale yanaklılar, altından kadehleriyle hoş vakitler geçirirlerdi.)
(K.16/B.11)

*Bir zamân bülbül iderdi nağamâta âgaz
Ana nazüklük ile güş tutardı gül-i ter*
(Bir zamanlar, güzel sesiyle öten bülbülün sesine taze gül nezaketle kulak tutardı.)
(K.16/B.12)

*Bir zaman akmişe-i sebz olunup pâ-y-endâz
Her gedâ şâh gibi eyler idi geşt ü güzer*
(Bir zamanlar, her dilenci, serilen yeşil kumaşlar üstünden sultan gibi gelip geçerdi.)
(K.16/B.13)

*Bir zamân ehl-i safâ hayline sahrâlarda
Her şecer sâyeleri olmuş idi bir çadır⁵⁶*
(Bir zamanlar, her bir ağaç çöllerdeki safa ehline çadır olmuştu.)
(K.16/B.14)

Gülşenî divanında kış mevsiminin anlatıldığı bir kaside bulunmaktadır. Bu kasidede de şairin kış hakkındaki görüşleri Birrî'den farklı değildir. Kış mevsimini bir

⁵⁵ Rasih Erkul, *age.*, s. 167

⁵⁶ Rasih Erkul, *age.*, s. 189

Geçmişten Günümüze Manisa

orduya benzeten şair, herkesin bu orduya esir düştüğünü, yaşlı ve genç herkesin saçının sakalının beyazladığını ve gözlerindeki yaşların donduğunu, daha önce böyle bir kış görmeyen feleğin soğuktan yüzünün morardığını, getirdiği kıtlık sebebiyle ah ve feryatların göklere çıktığını belirtmektedir:

*Oldı âfâka musallat ceş-i mîr-i zemherîr
Gösterür sermâ bugün "yevmen 'abüsen kamtarîr"⁵⁷*

(Kara kış komutanının askerleri ufuklara musallat oldular. Kış bugün; "Çünkü biz, asık suratlı, çetin bir günden (o günün azabından dolayı) Rabbimizden korkarız." ayetini açıklar.

(K. 18/B.1)

*Çeşm-i gerdün görmedi bu resme bir sermâ-yı saht
Şöyle kim tondı felekde çeşme-i mihr ü münîr*

(Feleğin gözü böyle bir soğuk görmedi. Öyle ki gökyüzünde ay ve güneşin çeşmeleri dondu.)

(K. 18/B.2)

*Eyledi te'sir kevneyne bu sermâdan eser
Ka'r-ı duzahda revâdur kalmadı dirsem esîr*

(Bu soğuk, her iki alemi de etkiledi. Cehennemin dibinde esir kalmadı, desem yeridir.)

(K. 18/B.3)

*Şiddet-i sermâdan ağardı kamu saç u sakal
Şöyle kim sûretde hem-reng oldılar bernâ vü pîr*

(Soğuğun şiddetinden herkesin saç ve sakalı ağardı. Öyle ki hem yaşlılar hem gençler görünüşte bir oldu.)

(K. 18/B.4)

*Oldı efsürde bu sermâdan devâtında midâd
Kaldı gerdün bigi ser-gerdân olup tîr-i bidîr*

(Bu soğuktan dolayı divitteki mürekkep dondu. Kalem, felek gibi şaştı kaldı.)

(K. 18/B.5)

*Eşk-i merdüm çün celîd-i perdede oldı celîd
Berfden irdi kamer göz kaldı bî-nûr u karîr*

(Gözyaşım soğuktan dondu. Ay gibi parlak olan kardan dolayı gözler kamaştı.)

(K. 18/B.6)

*Çihresi çarhun gögerdi şiddetünden sarsarun
Oldı levn-i âfitâb-ı hâver-i berg-i zerîr*

(Feleğin çehresi, kasırganın şiddetinden morardı. Güneşin rengi yanmış yaprak gibi oldu.)

(K. 18/B.7)

*Gösterür âyine-i İskenderi şeklin bugün
Dün misâl-i âb-ı Hızr olmuşiken mâ'ü'l-gadîr*

⁵⁷ Bkz. Selami Turan, *age.*, s. 99; "Çünkü biz, asık suratlı, çetin bir günden (o günün azabından dolayı) Rabbimizden korkarız." (İnsan 76/10).

(Dün Hızır'ın suyu gibi olan bu durgun suda bugün İskender'in aynası gibi şekiller görünür.)

(K. 18/B.9)

Berd elinden çerh toprak saçmak ister başına
Berfden mümkün degül devr eyledün bâlâ vü zîr
(Felek, soğuk elinden başına toprak saçmak ister. (Ancak) yerde ve gökte dönüp duran kar yüzünden mümkün değildir.)

(K. 18/B.10)

Fâka vü killetde sermâ kesretinden âh kim
Günbed-i fırûze-fâma irdi feryâd u nefîr
(Ah ki, bu kışın kesretinden, yokluktan insanların feryadı mavi renkli gök kubbeye kadar çıktı.)

(K. 18/B.11)

Şâh-ı Rûyen bigi huşk olup tamarda kaldı hûn
Cân u tenden merdüm-i zâr u gürisne oldı sîr
(Kan, damarda donup kalınca tok olanlar bile Ruyen şahı gibi can ve tenden geçip aç ve inleyen birer insan oldular.)

(K. 18/B.12)

Zulmet-i şâmıla görđi âsumân âmihte
Eyle sandı kim cihânı tutdu yiksân kâr u kîr
(Gökyüzü akşamın karanlığıyla karıştı. Öyle ki, dünyanın düpedüz kar ve katranla çevrelendiğini zannedersin.

(K. 18/B.13)

Pây-mâl ü berf ü sermâ ola cân-ı Gülşenî
Âfitâb-ı lutf-ı Yezdân olmazısa dest-gîr⁵⁸
(Allah'ın lütuf güneşi, Gülşeni'ye yardımcı olmazsa, canı soğuk ve karın altında telef olur.)

(K. 18/B.14)

Kış ile ilgili en önemli hadise, şüphesiz Birrî Dede divanında bulunan ve 1701'de gerçekleşen Gediz Nehri'nin donması hadisesidir. Kış her sene bir kere uğrasa da daha önce Manisa'da böyle bir kışın görülmediğini söyleyen şair, kasidesini münazara şeklinde kaleme almıştır⁵⁹. Kış sultanı, yaz sultanına savaş açmıştır. Savaşta yaz sultanının mağlup olması kötü günleri beraberinde getirmiştir. Baharda türlü renklerle bezenen doğa, bembeyaz olmuştur. Ağaçlar üstündekileri döküp üryan kalmış, çiçekler solmuştur. Bir zamanlar zevk ve safa süren ehl-i çemen, şimdi köşelere sığınmış tir tir titremektedir:

Dahı bi vakte kadar belde-i Mağnisada
Böyle serdî-i hava görmedi hiç nev'-i beşer
(İnsanlar bu vakte kadar Manisa beldesinde böyle soğuk bir hava görmedi.)

(K.16/B.25)

⁵⁸ Selami Turan, *age.*, s. 99-100

⁵⁹ Rasih Erkul, *age.*, s. 188-191

Geçmişten Günümüze Manisa

*Gerçi bu semte dahı şâh-ı şitâ hükmi ile
Lâ-cerem her sene bir kerre gelürdi leşker*

(Gerçi bu semte kış sultanının emriyle şüphesiz her sene bir kere askerler gelirdi.)

(K.16/B.27)

*Lîk sultân-ı şitâ şimdi ne hikmetdür kim
Eyledi bu tarafa kendüsi bi'z-zat sefer*

(Ne hikmettir bilinmez ama; kış sultanı bu tarafa bizzat kendisi geldi.)

(K.16/B.28)

*Kuvvet-i kâhireyi şâh-ı şitâyı fehm it
Kahramân olsa huzurunda anun lerze tutar*

(Kış sultanının insanı kahreden gücüne bak. Huzuruna çıkan kahraman bile olsa tir tir titrer.)

(K.16/B.36)

*Kıldı bi-tâb u tevân pâdişâh-ı sayfi kader
Çekdi sultân-ı şitâ mülk-i cihâna leşker*

(Kader, yaz padişahını güçsüz bıraktı. Kış padişahı, cihan mülküne askerlerini çekti.)

(K.16/B.1)

*Kendüden halkı sogutdı göre hâl-i sermâ
Verâ-ı bârid-i zühhad ile oldı hem-ser*

(Bu hali ile kaba sofulara benzeyen kış, halkı kendinden soğuttu.)

(K.16/B.7)

*Şimdi bezm-i çemen erbâbı kaçup sermâdan
Muhtefî küşe-i kâşânededür dir dir ditrer*

(Şimdi bağın meclis erbabı soğuktan kaçıp evlerinin bir köşelerine gizlice çekilmiş, tir tir titremektedir.)

(K.16/B.15)

*Şimdi gül lâle bize nâr-ı dil ü dâg-ı derun
Sümbüle oldı bedel dūd-ı kebūd-ı micmer*

(Şimdi bize, gül gönüldeki ateş, lale sinedeki yaradır. Buhurdanın mavi dumanı sümbüle bedel oldu.)

(K.16/B.16)

*Şimdi minkal gül ocağı gibidür ma'nide
Verd-i ahmer görünür âdeme her bir ahker*

(Şimdi yanan mangal, gül ocağı gibidir. Her bir köz, insana kırmızı gül gibi görünür.)

(K.16/B.17)

*Kıldı el-âne zemistân gülistânı harâb
Kalmadı hiç çemenistânda olan zînet ü fer*

(Kış mevsimi, gül bahçesini mahvetti. Bahçede hiç süs ve ışık kalmadı.)
(K.16/B.18)

Kırmızı kîse-i pür-zer idi her gonca-i gül
Rüzgâr eyledi yağma komadı andan eser
(Her gül goncası, altın dolu kırmızı birer kese idi. Ancak rüzgarın yağması sonucu ondan eser kalmadı.)
(K.16/B.20)

Germ ü serd-i feleğe oldığıçün serv hamül
Câme-i sebz ile âzâde olup cilve ider
(Selvi, feleğin sıcağına da soğuğuna da dayanıklı olduğu için (yaz-kış) yeşil elbisesiyle cilvelenerek salınmaktadır.)
(K.16/B.21)

Aldı üstünde ne buldı ise hep düzd-i nesîm
Dikilüp kaldı hasâret ile 'uryân şecer
(Esen yel ağaçların üstünde ne varsa soydu, aldı. Uğradığı zararlı ağaçlar çıplak halde dikilip kaldı.)
(K.16/B.22)

Gör zemîni ki bir ak sarıya muhtâc oldı
Kalmadı bâkî çiçekli o kumaş-ı ahzâr
(Yeryüzüne bak, bir beyaza ve sarıya muhtaç oldu. O yemyeşil örtüdeki çiçekler daimi kalmadı.)
(K.16/B.23)

Kılmağa ceş-i zemistân için ihzâr-ı dakik
Âsiyâb-i felek yeryüzine berf döker
(Feleğin su değirmeni, kış askerlerini hazırlamak için yeryüzüne kar döker.)
(K.16/B.24)

Birrî Dede, bir beyitte baharın lütfunu kışın feyzinden aldığını söylemektedir:

Şekva-i kahr sezâ mı ki bahârın lütfu
Ehl-i 'irfân bilür feyz-i zemistândandur⁶⁰
(Çekilen kahırdan şikayet etmek olur mu? Çünkü irfan ehli baharla gelen güzelliklerin feyzinin kış mevsiminden geldiğini bilir.)
(G.124/B.4)

Hüznün mevsimi ve baharın zıddı olan hazan, her iki divanda da birer beyitte geçmektedir. Birrî güzün gelmesiyle bülbüllerin hüznünlendiğini, güllerin yakalarını yırtıp yapraklarını döktüğünü belirtmektedir.

Dem-i hazân gelüp eylemiş hezârı hazîn
Bu bağda nice gül sîne-çâk olup gitmiş⁶¹

⁶⁰ Rasih Erkul, *age.*, s. 281

⁶¹ Rasih Erkul, *age.*, s. 316

Geçmişten Günümüze Manisa

(Güz mevsimi gelip bütün bülbülleri hüzünlendirmiş. Çünkü bu bahçede nice gül bağlarını yırtmış gitmiş (solmuş).)

(G.182/B.2)

Gülşenî ise hazanın gül bahçesine etkisinden ve zahmetinden dem vurmaktadır:

*Çekmeyeydi zahmet-i hâr u hazân iy serv-i nâz
Şemmece alsa nesîmünden gülsitân-ı bahâr⁶²*

(Ey nazlı sevgili, bahar gül bahçesi ılık ılık esen yelinden bir miktar alsaydı da güzün ve dikenin eziyetini çekmeseydi.)

(G.45/B.3)

Ayakların yere değmediği bahardan sonra gelen yaz, Birrî divânında üç beyitte geçmektedir. Gediz nehrinin donması üzerine yazdığı kasidesinde yazın ziyafet mevsimi olduğunu ve kıymetinin bilinmediğini; diğer beyitte de gönül yarasını güle benzeterek bir gül ile yazın gelmeyeceğini söylemektedir:

*Hayf idüp pâdişeh-i sayfı kaçurdu 'adne
'Aceb olmaz soğusa halk-ı cihân ser-tâ-ser*

(Ne yazık ki, yaz padişahını memleketine gönderdi. Cihan halkı baştanbaşa soğursa buna şaşmamalı.)

*Kadrini bilmedüler gürsine-çeşmân-ı zamân
Sayf-ber-sayf idi kim halka ziyâfet-güster⁶³*

(Devrin açgözlüleri kadrini bilmediler. Oysa halka ziyafet döşeyen yaz mevsimi idi.)

(K.14/B.5-6)

*Ey Birrî dâg-ı sîne açup 'âşıkum dime
Bir gül açılmağ ile hemân sanma yaz olur⁶⁴*

(Ey Birrî gönül yaranı açıp da "Aşığım" deme! Bir gülün açılmasıyla hemen yaz gelir sanma.)

(G.91/B.5)

SONUÇ

Verilen beyitlerden de anlaşılacağı üzere her iki şair, kendi hayal dünyaları çerçevesinde dört mevsimi de şiirlerinde kullanmıştır. Mevsimlerin padişahı olan bahar bu divanlarda da tahtını diğer mevsimlere kaptırmamıştır. Bahardan sonra beyitlerde en çok karşılaşılan mevsim kıştır. Divanlarda kış ile ilgili en dikkate değer şey ise Birrî Dede'nin kaleme aldığı kasidedir. Gediz Nehri'nin donmasını anlattığı münazara şeklindeki kasidesinde gerçek hayat ve hayal dünyasını birleştirdiği görülür. Diğer iki mevsim olan hazan ve yaz ise bahar ve kış kadar rağbet görmemiştir.

⁶² Selami Turan, *age.*, s. 144

⁶³ Rasih Erkul, *age.*, s. 188

⁶⁴ Rasih Erkul, *age.*, s. 261

KAYNAKÇA

- Akarca, Döndü, “Şitâiyelerde Sosyal Yaşantı”, http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20%20EDEBIYATI/Akarca_01.pdf, 23.08.2017.
- Aypay, İrfan, “Klasik Türk Şiirinde Nevruzun İşlenişi”, <http://sbd.aku.edu.tr/VII2/IrfanAypay.pdf>, 23.08.2017.
- Batıslam, H. Dilek, “Divan Şiirinde Hazan”, http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20%20EDEBIYATI/batıslam_2.pdf, 26.08.2017.
- Bayak, Cemal, “Nevrûziyye” Maddesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.33, s. 62.
- Cafer MUM, “Divan şiirinde Hazâniyye ve Bâkî'nin Hazâniyyesi”, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Sayı: 4, Bahar 2006 .
- Canım, Rıdvan, *Divan Edebiyatında Türler*, Grafiker Yay., Ankara 2014.
- Erdoğan, Mehtap, “Sıdkî Paşa'nın Alegorik Bir Eseri: Berf ü Bahar”, *Turkish Studies*, Volume 4/2, Winter 2009.
- Erkal, Abdulkadir, "Divan Edebiyatında Hazaniyye ve Nev'î'nin Hazaniyye-i Latif Adlı Kasidesi", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 18, Erzurum 2001.
- Erkal, Abdulkadir, “Divan Edebiyatında Temmûziyye ve Mustafa Sâmi'nin Temmûziyyesi”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 24, Erzurum 2004.
- Erkul, Rasih, *Manisalı Birrî Mehmed Dede, Hayatı, Eserleri, Edebî Şahsiyeti ve Dîvânı*, Manisa Valiliği Yay., Manisa 2000.
- Ertek Morkoç, Yasemin, “Mesihî ve Yahya Bey'in Şitaiyelerindeki Anlatım Teknikleri Çerçevesinde Kış İmgesi”, Çukurova Üniversitesi Prof. Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu (20-22 Ekim 2011), Adana 2012.
- Göre, Zehra, “Divan Şiirinde “Cünûn Eyyâmı” Olarak Bahar”, *Turkish Studies*, Volume 2/3 Summer 2007.
- İpekten, Haluk, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, Dergah Yay., İstanbul 1994.
- Karaköse, Saadet, “Eski Türk Edebiyatında Nevrûz ve Nevrûzla İlgili Unsurlara Genel Bir Bakış”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, <http://asosindex.com/cache/articles/eski-turk-edebiyatinda-nevruz-ve-nevruzla-ilgili-unsurlara-genel-bir-bakis-f273559.pdf> , 23.08.2017.
- Köse, Fatih, “Osmanlılarda Nevrûziyye Geleneklerine Tarihsel Açından Bakış”, *EKEV AKADEMİ DERGİSİ*, Yıl: 16, Sayı: 51, Bahar 2012.
- Okatan, Halil İbrahim, “Ahmed Paşa'nın Bahariyyât Kasidesinde Baharın Çağrıştırdığı Anlamlar”, *EKEV AKADEMİ DERGİSİ*, Yıl: 19, Sayı: 62, Bahar 2015.
- Sefercioğlu, M. Nejat, “Nev'î'nin Bahar ve Kış İle İlgili İki Gazeli”, http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20%20EDEBIYATI/nejat_sefercioglu_ne_vi_iki_gazel.pdf, 26.08.2017.
- Turan, Selami, *Saruhanlı Gülşenî Dîvânı*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2011.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “Münâzara” Maddesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.31, s.576, 577
- Yekbaş, Hakan, “Tırnakçı-zâde Mehmed Sa'îd Ziver Bey ve Mensur Şitâiyyesi”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 3, İstanbul 2009, 147-184.

MANİSALI BİRRÎ MEHMED DEDE DÎVÂN'INDA MEDHİYELER

Emel NALÇACIGİL ÇOPUR*

GİRİŞ

İç Anadolu'yu Ege kıyılarına ulaştıran yolların kesişme noktasında yer alan Manisa MÖ iki bin yılına dayanan eski bir yerleşim yeridir. Bölgeye yerleşen Magnet kavminden ismini alan kent önceleri Magnesia olarak bilinmekteydi. Kentin ismi Türk hâkimiyeti ile Mağnisiye, Mağnisa'dan günümüze Manisa olarak gelmiştir.¹

Magnesia, Roma ve Bizans dönemlerinde Anadolu'daki önemli askeri üslerden biridir. 1314'te Saruhan Bey tarafından ele geçirilerek Türk kenti olmuş 1415'te de tamamen Osmanlı idaresine geçmiştir. Bu arada II. Murad kendi isteğiyle idareyi oğlu II. Mehmed'e vererek Manisa'ya yerleşmiş ve kentin imarını düzenlemiştir. İki yıl sonra iç ve dış kaynaklı karışıklıklardan dolayı 1446'da yeniden tahta çıkmış ve oğlu II. Mehmed'i Zağanos ve Şehabeddin paşalarla Manisa'ya göndermiştir.² Bu olay neticesinde kentin siyasi önemi artmıştır. Nitekim bu olayın akabinde Manisa Bursa ve Edirne'den çok daha önemli siyasi bir merkez konumuna gelmiştir. II. Mehmed de tıpkı babası gibi ikinci kez devraldığı saltanatında oğlu Mustafa'yı Manisa'ya göndermiştir. Daha sonra bu durum Fatih Sultan Mehmed'in diğer oğlu Sultan II. Beyazid'in de oğullarına ev sahipliği yaparak devam etmiştir.³ Bu doğrultuda Manisa o dönemde şehzadelerin yetiştirilmesi için hocaların, paşaların kısaca aydın kesimin toplandığı ilim ve irfan mektebi haline gelmiştir demek kanaatimizce yanlış olmayacaktır. Çünkü toplumun en küçük birimi olan insan davranışlarını, alışkanlıklarını yaşadığı çevreye göre şekillendirir. Manisa padişah adayı şehzadelerin yetiştiği bir kent olmasının yanında Aşkî, Derûnî ve Halimî gibi değerli pek çok şairimizin de yetiştiği bir kenttir.

Manisa'da yetişen, klasik şiirimizin ikinci derecede önemli temsilcilerinden biri kabul edilen 4şairimiz ise Birrî Mehmed Dede'dir. Hayatı boyunca Manisa'dan çıktığı bilinmeyen Birrî Mehmed'in gerçek adı Mehmed'dir. Şairimiz Dîvânî'nin üçüncü gazelinin yedinci beytinde doğum tarihinin 1699 olduğunu belirtmektedir. Salim tezkiresine göre Dârüşşifâ-yı tabib-i sâniî Ahmed Efendi'den ders alan Birrî Mehmed'in zamanındaki öğrenimleri aldığı, bilgili bir insan olduğu bildirilmektedir. Ayrıca Nakşî Ali Dede Efendi ile Lütfî Efendi'nin sohbetlerinde bulunan şairimiz Mevlevî tarikatına intisap ederek burada çile hizmetini tamamladıktan sonra Dede olmuştur. Manisa'da geçimini attarlık yaparak kazanan Birrî Mehmed bu sebeple Attâr Birrî diye de bilinmektedir. Şairimizin edebî kişiliği hakkında ise 17. yüzyılın önde gelen şairi Nâbî ve bir dönem Manisa kadılığı yapan klasik edebiyatımız

*Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü emelcopur@akdeniz.edu.tr

¹ Feridun Emecen, *Tarihin İçinde Manisa*, Manisa 2006, s. 1.

² Halil İnancık, *Murad II*, İstanbul 2006, C. 31, s. 170.

³ Feridun Emecen, *Tarihin İçinde Manisa*, Manisa 2006, s. 4.

⁴ Kenan Erdoğan "Birrî Divanı'nda Manisa ve Şairin Sosyal Çevresi", *A. Ü. TAD*, 37 (2008), s. 70.

şairlerinden Sâbit, Birrî Mehmed Dede'yi sohbetlerine dâhil ederek şairin şiirlerinin nazîre yapılamayacak kadar güzel olduğunu söylemişlerdir.⁵

Zamanın zarif şairi Birrî Mehmed Dede'nin Bülbüliyye ve Dîvân'ı olmak üzere iki tane eseri vardır. Bülbüliyye alegorik anlatım tarzında kuşlar aracılığıyla insanları sembolize eden bir mesnevidir. Şairin Dîvân'ı ise Klasik Türk edebiyatı nazım şekillerinden pek çoğunu barındırmaktadır.

Biz Uluslararası Manisa Sempozyumu'nda Manisalı Birrî Mehmed Dede'nin Dîvânı'ndaki medhiyeleri incelemek istedik. Nitekim Çağatay Uluçay 1946 yılında Manisa Ünlüleri isimli kitabında şairin Manisa'yı, Gediz'i, Lâle'yi ve şehrin önde gelenlerini anlatması bakımından eserin tarihi kaynak niteliğinde olduğu bildirmiştir. ⁶Güzel söz söyleyen Birrî Mehmed Dede, Dîvân'ında 13 tane kaside nazım şeklinde medhiyye yazmıştır. Şair medhiyelerinde dört halife, Hz. Hasan, Hüseyin gibi din büyüklerini, Mevlevî şairi olması sebebiyle Mevlâna'yı, yaşadığı dönemin son padişahı Sultan 3. Ahmed'i, Manisa mevlevihânesi şeyhi Mehmed Lütî Efendi'yi, Manisa kadısı Necip Efendi'yi, Hatvânîzâde'yi ve kentin müftüsü Müftizâde gibi çevresinde veya çağında yaşayan şahsiyetleri övmektedir. Böylece mesleği gereği hayatı daha iyi gözlemleyen şair bir insanın gözünde Manisa'nın önemi, kente hizmet etmiş şahsiyetler, onlara has özellikler tanıtılacaktır. Çalışma, tarihi bilgileri canlandırıp örnek teşkil eden davranış ve tutumları gözler önüne sereceği için gelecek kuşaklar adına ayrıca önem arz etmektedir.

Manisalı Birrî Mehmed Dede Dîvânı'nın İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi ve Millet Kütüphanesi'nde bilinen iki nüshasının yanında bir nüshası da Manisa İl Halk Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.⁷ Bu eser 2000 yılında Rasih Erkul tarafından yeni yazıya aktarılmıştır. Klasik Türk edebiyatı nazım şekillerinin hemen hemen hepsine yer verilen eserde on üç kişiye medhiyye yazılmıştır. Ancak çalışmamızda şairimizin Dîvânı'nda yer alan on üç medhiyyenin hepsi incelenmemiştir. Sempozyum konusu gereği sadece Manisa'ya hizmet eden şahsiyetler eserdeki sıralama düzenine sadık kalınarak ele alınmış olup örnek verdiğimiz beyitler bu esere aittir. Beyitlerin sonunda Dîvân'daki medhiyye numarasından sonra gelen sayı/sayılar; ilgili medhiyyedeki beyit numarasını göstermektedir. Çalışmamızda yer alan şiirleri parantez içinde (Med. XII, 1-3) bu şekilde verdik.

Mehmet Lütî Efendi (?-1737)

Mehmet Lütî Efendi, babası Nakşî Ali Efendi'den sonra Manisa mevlevihânesi şeyhliği yapmıştır. ⁸Birrî Dede'nin Mehmet Lütî için yazdığı kaside bahâriyye'dir. Şairimiz kasidenin on beşinci beytine kadar baharı, baharda gül bahçesinin durumunu anlattıktan sonra zamanın sevinç zamanı olduğunu bir hazretin ayağına övgüler saçmak dilediğini söyleyerek ağırbaşlı, Yüce Allah'ın ilim nasip ettiği Lütî Efendi'nin Mevlâna Celâleddin Rumî'ye bağlı olduğunu bildirir:

Tefekkür eyleyüp bildüm ki vakt-i meserrüdüdür
Nisâr itmek dilerler bir cenâbun pâyine anı

Cenâb-ı hazret-i Lütî Efendi kim ezelden tâ
Hudâ lutf itmiş ol zât-ı şerîfe fazl u irfân

⁵ Rasih Erkul, Manisalı Birrî Mehmed Dede Hayatı, Eserleri, Edebî Şahsiyeti ve Dîvânı, Manisa 2000, s. 4-5.

⁶ a.g. e. s, 29.

⁷ a.g.e. s, 11.

⁸ Rasih Erkul, Manisalı Birrî Mehmed Dede Hayatı, Eserleri, Edebî Şahsiyeti ve Dîvânı, Manisa 2000, s. 17.

Geçmişten Günümüze Manisa

O bir şeh-zâde-i şâh-ı vilâyetdür ki ciddîdür
Celâleddîn-i Rûmî kâşif-i esrâr-ı Yezdânı
(Med. VI, 16-18)

Şairimiz şehirde tarikat erbabına rehber olan Mehmet Lütfi'nin eskisi gibi âyinleri düzenleyen halife olduğunu belirtir ve böyle bir kişinin Manisa'da görev yapmasını Hakk'ın lütfu olarak görür:

Ne devlet şehrimüzde müsniid-ârâ-yı hilâfetdür
Kemâ-kân itmege icrâ müdâm-ı âyin ü erkân

Sülûk erbânına reh-ber odur kim zâtı olmuşdur
Bu dem kavm-i Mağnisâ'ya Hakkun lutf u ihsânı
(Med. VI, 19-20)

Mehmed Birrî hemen bir sonraki beytinde Manisa mevlevihânesi şeyhi Mehmet Lütfi'nin Manisa için önemini onun ilim ve fazilet şehsuvarı, maârifî koruyan biri olduğuna dayandırarak açıklar:

Ma'ârif-perver-i ebr şehsüvâr-ı fazl u 'irfânsın
Ki rahş-ı himmetün evvel kademde oldı meydânı
(Med. VI, 21)

Daha sonra nisan bulutunun gül ve nesrine bile vermediği faydayı Mehmet Lütfi'nin bilgisiyle ilim erbabına verdiğini anlatır. Hatta deniz onun insanlara bu kadar faydasını görünce kıskanmış ve temiz gönlü karşısında okyanusların da göbek borusuna geldiğini, tamamen ihya olduklarını anlatır:

Kef-i cûdun k'ider bezl-i atâ erbâb-ı 'irfân
Ol ihsânı gül ü nesrîne kılmaz ebr-i nişanı

Görüp reşk itdi bahr u ber der-i tab'un degül
Dil-i pâkûn göbek burusına ugratdı 'ummânı
(Med. VI, 22-23)

Eski edebiyatımız İslâmi kaynaklarla desteklenen bir edebiyattır. Elbette destek aldığı kaynakların başında Kur'ân-ı Kerîm ve hadis-i şerîfler gelmektedir. Mehmed Birrî Dede de her klasik edebiyat şairimiz gibi şiirlerinde Kur'an ayetlerini ve Hz. Peygamber'in hadislerini kullanmıştır.

Peygamber Efendimiz hadislerinde Hz. Ebubekir'i doğruluğu, samimiyetiyle, Hz. Ömer'i adaletiyle, Hz. Osman'ı yumuşak başlılığıyla, Hz. Ali'yi ilmiyle övgüye mazhar kılmıştır. Bu hasletler klasik edebiyatımızda dört halife için doğrudan övgü veya benzetme unsuru olarak kullanılır. Şairimiz de Mehmet Lütfi'nin Hz. Ebubekir'den doğruluk Hz. Ömer'den adalet, Hz. Ali'den ilim ve Hz. Osman'dan yumuşak başlılık aldığını anlatır:

Sana irs ile n'ola sıdk-ı hazret-i Sıddîk
O zât-ı pâk-i cedd-i emcedündür ey kerem-kânı

Zihî ihsân u fazl-ı lâ yezâli kim virilmişdür
Sana hulk-ı Ömer ilm-i Ali vü hılm-i 'Osmânı
(Med. VI, 25-26)

Hemen ardından Birrî Dede Manisa mevlevihânesi şeyhi Mehmet Lütfî'nin Cenab-ı Hakk'ın izniyle Peygamber Efendimizden devralınan şariat hanesinin saadetini uygulayanlardan olduğunu söyleyerek medheder:

Îtâ'at kıldun emr-i fekehu izn-i Hakk ile
Se'adet-hâne-i şer'a kodun mahdum-ı devrânı
(Med. VI, 27)

Aynı zamanda Lütfî mahlasıyla şiirler yazan bu şeyh Birrî Dede'nin Bülbüliyye'sine takrîz de yazmış bir şairdir. ⁹ Bu sebeple şairimiz böyle güzel söz söyleyen bir kimseyi vasıflandırmasının mümkün olamayacağını belirtir:

Ânunçün vâli zât-ı şerîfün bu şeref-besdür
Ne hâcet eylemek tavsîf o mahdum-ı suhandânı
(Med. VI, 28)

Necip Mehmet Efendi (?-1706)

Necip Mehmet Efendi Manisa'da kadılık görevinde bulunmuştur. Şeyhülislâm Yahyâ Efendi'nin oğludur. ¹⁰ Birrî Dede Necip Mehmet Efendi için yazdığı kasidesinin nesip bölümünde onuncu beyite kadar Manisa'yı tasvir eder. Daha sonra Hz. Peygamber'in torunu Hz. Hasan'ın soyundan gelen Necip Efendi'nin şehre ayak basmasıyla Manisa'nın yüceltiğini söyler. Ardından adaletin hüküm sürdüğü şehirde kadı Necip Efendi'nin zengin fakir herkesin sevinçten gözünü cilalandırığını, parlattığını anlatır. Elbette böyle sevilen bir kadı için herkes ona tutunmaktadır, kimileri onun eteğine güneş, kimileri de ay olmuş böylece sabah akşam geçmektedir:

Ulüvv-i şân ile teşrif idince olmuşdur
Kudûmi bâ'is-i 'ızz ü alâ-yı Magnisâ

Necip Efendi ki şimdi anun zamânında
Fezâ-yı ma'deler oldu kazâ-yı Magnisâ

Güzîn-i âl-i Hasan cân odur ki zâtıdur
Bu demde revnâk-ı hüsn ü bahâ-yı Magnisâ

Gubâr-ı dergehi oldu o dâver-i dehrün
Cilâ-yı dîde-i bây u gedâ-yı Magnisâ

Kimî 'ızârına hurşiddür kimî bedr-i ay
Geçer bu bahs ile subh u mesâ-yı Magnisâ
(Med. VII, 11-15)

Muhammed Paşa (?- 1606)

Mehmed Birrî'nin Manisa'ya hizmet edenler arasında medhettiği üçüncü kişi Muhammed Paşa'dır. Erkul eserinde bu paşanın adının Mehmet olduğunu belirtmiştir. ¹¹ Biz İslâm dinine samimiyetle inanan milletimiz için Muhammed isminin Türkçe karşılığının Mehmet olduğu görüşüyle araştırdığımızda Paşa'nın lâla olarak bir ara Manisa'da görev yaptığını öğrendik. Lâla Mehmet Paşa tanınmış Osmanlı

⁹ Rasih Erkul, *Manisalı Birrî Mehmed Dede Hayatı, Eserleri, Edebî Şahsiyeti ve Dîvânı*, Manisa 2000, s. 17.
¹⁰age, s. 17.

¹¹ Rasih Erkul, *Manisalı Birrî Mehmed Dede Hayatı, Eserleri, Edebî Şahsiyeti ve Dîvânı*, Manisa 2000, s. 18.

Geçmişten Günümüze Manisa

sadrazamlarından olup Sokullu Mehmet Paşa'nın akrabasıdır. Enderun'da yetiştikten sonra çeşitli komutanlıklara atanmış ve hepsinde başarılı olmuştur.¹²

Dîvân'da Mehmet Paşa için yazılan kaside bir idiyye; bayramı anlatan manzumedir. Mehmet Paşa Kalenderoğlu isyanında Kadı Handan Efendi ile Manisalıların topladıkları parayı Kalenderoğlu'na vererek onun şehirden uzaklaşmasını sağlamıştır.¹³ Birrî Dede yirmi dördüncü beyitten sonra Mehmet Paşa'nın yardımlarından dolayı başlarına talih kuşu konduğunu bu sebeple bayram üstüne bayram yaptıklarını, her günlerinin nevrüz olduğunu söyler:

'Yd-ber- 'yid iderüz her günümüzdür Nev-rû
Sâye-i himmetini üstümüze saldı hümâ
(Med., IIX, 25)

Ardından bu dünyada şehsuvarların atası olan, pek çok vezirin iftihar ettiği Mehmet Paşa'nın Manisa'ya gelişinden duyduğu memnuniyeti dile getirir. Hatta böyle mübarek bir insanın gelmesinden dolayı Manisa'nın onurlandırıldığını anlatır:

Cedd-be-cedd şâh-suvârıdır o bu arsa-gehün
Cedd-i emcedleridür mefhar-i hayl-i vüzer

'Yd u Nev-rûz iki yanında olup dâmen-gîr
Höş safâ şehrimüze geldi o fahrü'l-ümerâ

O Hudâvend-i mübârek kadem itdi teşrif
Ne 'aceb eyler ise kesb-i şeref Magnisâ
(Med., IIX, 27-29)

Şairimiz bundan sonraki beyitte komutan Mehmet Paşa'nın Manisa'ya gelişinde yolların yeşilliklerle döşendiğini anlatır:

Döşenüp akmeşe-i sebz-i çemende yollara
Geldi devletle se'âdetle o server Hakkâ
(Med., IIX, 30)

Güllerin Paşa'nın ayağına eşsiz incileri döşemek için eteğini doldurduğunu, gül bahçesinin güllerinin efendisi bülbülün ve Muhammed ümmetinin de onu medhettiklerinden dem vurur:

Yine dâmânın pür eyledi her bir gül kim
Pây-ı paşaya nisâr eyleye dürr-i yektâ

Gül-i gül-zâr-ı siyâdetdür o kim çün bülbül
Ümmet-i Ahmet-i Muhtâr senâ hândur ana
(Med., IIX, 31-32)

Şairimiz aşağıdaki beyitte Mehmet Paşa'nın güzel ahlâk sahibi, Peygamber Efendimizin torunu Allah'ın arslanı; Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin'in soyundan geldiğini ifade eder:

Hasenü'l hulk u Hüseyinî-neseb ol zât-ı şerîf
Zübde-i âl-i resul-i samed ü Şîr-i Hudâ
(Med., IIX, 33)

¹² T. Yılmaz Öztuna, *Lâla Mehmet Paşa*, İstanbul 2008, C, 4, s, 2136.

¹³ Rasih Erkul, *Manisalı Birrî Mehmed Dede Hayatı, Eserleri, Edebî Şahsiyeti ve Dîvânı*, Manisa 2000, s, 18.

Eski edebiyatımızda gül ve bülbül ayrılmaz ikilidir. Bu ikiliden bülbül âşık, seven; gül ise sevilendir. Şiirlerimizde kavuşma isteğiyle bülbül güle güzel nağmelerle öter, gülün kalbini fethetmeye çalışır. Gül ise nazlanır, nazlandıkça bülbül içli içli şakır. Birrî Dede de beytinde taze gül yaprağının kokusu Mehmet Paşa'nın lütfuna çıldırmış iken bülbülden gül bahçesi vasfında olan Paşa'ya güzel nameler söylemesini ister:

Bûy-ı gül-berg-i ter-i lutfunun âşuftesidür
Eylesün bülbül-i dil gül-şen-i vasfında nevâ
(Med., IIX, 34)

Daha sonra bülbülün beyazlığını gören Paşa'nın adil davranarak o beyazlığı güle saklattırıldığını/onun mazlumların yanında olduğunu dile getirir:

Beyzâ-i bülbül olur jâle degül koynında
Güle hıfz itdürür anı göre 'adl-i paşa
(Med., IIX, 45)

Mazlumların yanında olan Paşa'nın bu tutumundan dolayı şairimiz yeni çıkan bu güzel gazelini bülbülün gül meclisinde her zaman şevkle okuduğunu, bunu diline doladığını anlatır:

Meclis-i gülde okur şevk ile her dem olmuş
Bülbülün virdi bu zibâ gazel-i nev-peydâ
(Med., IIX, 47)

Aşağıdaki beyitte Mehmet Paşa'nın fiziki özelliği/boyunun uzunluğu gül bülbül ilişkisi üzerinden verilmiştir. Sabahleyin bülbül gül bahçesine gitmeyi arzularken iki renkli gülün Paşa'nın boyuna âşık olduğu anlatılır:

Subh-dem azm idicek gül-şene toğru cânâ
Âşık olmuş kad-i mevzununa serv-i ra nâ
(Med., IIX, 48)

Bu beyitte ise Paşa'nın gözlerinin güzelliği vurgulanmıştır. Çiğ tanelerinin âşık olduğu Paşa'nın gözlerinde dünyalık işlerin olmadığı dile getirilir. Böylece onun dünyada lüks yaşama hırsının olmadığını anlıyoruz:

Şeb-nem üftâdesidür nergisinün ammâ nergis
Çeşmünün âşıkı aynında degüldür dünyâ
(Med., IIX, 49)

Burada da Paşa'nın yanaklarının güzelliği anlatılmaktadır. Gülün çiğden/terden üzerinde damla damla tanelerin olması, Paşa'nın yanaklarının temiz ifadesi karşısında utanmasına dayandırılır:

Sanma şeb-nem anı ey yâr arak-nâk olmuş
Gül senün 'ârız-ı pâkünden idüp istihyâ
(Med., IIX, 50)

Şairimiz Mehmet Paşa'nın bahar havası yumuşaklığında ahlâkını över, Paşa'nın gelişiyile kışın, gamın ve kederin gittiğini anlatır:

Geldi lutfile bu ahlâk-ı hasen misl-i bahâr
Gitdi ol gussa vü gam demleri mânend-i şitâ
(Med., IIX, 36)

Geçmişten Günümüze Manisa

Yukarıdaki beyitten Manisa'da Paşa'nın gelişine kadar yaşamın çok da iyi olmadığını anlıyoruz. Birrî Mehmed Dede Paşa'nın gelişiyile sanki rüya gibi özlemine çektikleri hayatın gerçekleştiğini, Manisa'da herkesin özellikle fakirlerin de rahat yaşadığını dile getirir. Bu sebeple yüzlerce hamd/şükür eder:

Şimri ru'yâ gibidür cevri-güzeşte sad hamd
Hab-ı râhatda umûmen fukarâ vü zu'afâ
(Med., IIX, 37)

Şairimiz yine Manisa'nın eski günlerinde kanlı gözyaşlarının olduğunu Paşa ile sevinme zamanının geldiğini, herkesin neşeli olduğunu anlatır:

Demidür hurrem oley Birrî nice demler idi
Lâle-zâr olmuş idi kanlu yaşundan sahrâ

Gitdi bu mevsim-i hurremde gam-ı halk-ı cihân
Böyle demde gam-ı 'âlem sana gelmek ne revâ
(Med., IIX, 52-53)

Mehmed Paşa akıllı ve tutarlı kararlarıyla Manisa'dan Kalenderoğlu'nu çıkarmayı başaran tek komutandır. Şairimiz bu olaya çağrışım yaparak Paşa'nın kahrının gül bahçesi düşmanların gönül yarasına gül; lütfunun ise tanıdıklara/şehir halkına ışık olduğunu anlatır:

Halvet-i lütfuna nûr-ı dil-i ahhâb çerâğ
Gül-şen-i kahrına gül dâğ-ı derûn-ı a'dâ
(Med., IIX, 38)

Şairimiz sözleri şeker gibi lezzetli ve bülbül gibi güzel nağmelerle konuşan Paşa'nın ümit ehline sığınak olduğunun bilinmesini ister:

Suhânı rîze-i sükker gibidür lezzetde
Nutka geldükde dili tûtî-i gûyâ gûyâ

Tâk-i dergehine yazılmış ezel kim tahkik
Olun âğâh budur melce-i erbâb-ı recâ
(Med., IIX, 39-40)

Paşa'nın konuşma yeteneğinden sonra biniciliği anlatılır. O ata bindiği zaman Âsaf; Süleyman peygamberin vezirinin dahi çalışarak ancak Paşa'nın eteklerini tutabileceği söylenir:

Olduğu demde suvâr esbine ol şeh-süvâr
Sa'y idüp Âsaf ana gâşiye-dâr olsa revâ
(Med., IIX, 41)

Klasik Türk edebiyatında çiçekler de benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Lâle; sarıya benzeyen renkli yapraklardan oluşan oldukça kısa ömürlü bir çiçektir. Edebiyatımızda çabuk solması, suya ihtiyaç duyması gibi özellikleriyle şiirlerde kullanılan bir çiçektir. ¹⁴Mehmed Birrî ise aşağıdaki beytinde Mehmet Paşa'nın talih sancağının/görev süresinin lâleye benzetilmemesini, kısa ömürlü olmayacağını tam tersine lâlenin değerinin ondan geldiğini bildirir:

¹⁴ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul 2004, s.284.

Lâleyi râyet-i ikbâline teşbih itmen
Lâle kandan bulur anun gibi kadr-ı vâlâ
(Med., IIX, 42)

Klasik şiirimizde peygamberler ve onlara has mucizeler de doğrudan veya benzetme unsuru olarak kullanılır. Aşağıdaki beyitte Hz. Musa'nın asa mucizesi Kur'an'da beyan edildiği üzere inanmayanlara karşı ejderha olması (A'râf, 7/107) hatırlatılarak Mehmet Paşa'nın mızrağının düşmanlarının gözüne ejderha gibi görüldüğü söylenir. Böylece bu mucizeye telmih yapılmıştır.

Görinür dîde-i a'dâya misâl-i ejder
Nîzesin alsa ele hem çü asâ-yı Mûsâ
(Med., IIX, 43)

Mehmet Paşa'nın askeri üstünlüğünün anlatıldığı bir diğer beyitte ise savaşta kılıncının isabeti ile her tarafın düşman kanından akarsu gibi olduğu ve o akarsuyun da düşmana mezar olduğu dile getirilir:

Cûy-u hûnîdür anun tîgı ki hemgâm-ı neberd
Dil-i düşmen olur elbette o cûya mecrâ
(Med., IIX, 44)

Sümbül; türlü renklerde çiçekleri olan, hoş kokulu, çiçeklerinin ağırlığından dolayı eğik duran bir bitkidir. Onun bu eğik duruşu Birrî Dede'nin şiirinde de mazlumların eğik duran başlarına benzetilmiştir. Şairimiz arzuların su kabarcığı zindanına kapatılmasının ne olacağını sorarak o eğik duruşa Paşa'nın el uzattığını anlatır. Aynı zamanda istifham sanatını uygular:

Sümbülün zülf-i perîşânına el sunmuşdur
Habs olunsa n'ola zindân-ı habâb içre hevâ
(Med. IIX, 46)

Mehmed Birrî, vasıfları oldukça fazla olan Mehmet Paşa için son olarak ona ihlâsla dua edilmesini ister:

Ey dil ol serverün evsâfına gâyet yokdur
Eyle şimden girü ihlâs ile âgâz-ı du'â
(Med. IIX, 59)

Hatvânîzâde

Hatvânîzâde Mehmed Birrî'nin Dîvânı'nda kaside başındaki bilgiler doğrultusunda öğrendiğimize göre Manisalı övülen tek kişidir.

Hatvânîzâde itibarlı ve üstün zekâlı bir Manisa kadısı olup şeriyyatın emirleri ile hüküm vermesi sebebiyle kendisine saygı gösterilmiştir. Hikmetiyle abdest aldıracağı namaz kılmayan kimseler bile o olaydan sonra ömürlerinde hiçbir zaman namazı terk etmemişlerdir:

Habbezâ Hatvânî-zâde fahr-i eşrâf-ı kuzât
Tabına fart-ı zekâdandır bu hall-i müşkilât

Emr-i şer î olmada hükmi ile mer'î anun
Kendüye tefyîz olunmuşdur umûr-ı mu'zamât

Geçmişten Günümüze Manisa

Hâkimâne âb-dest aldurduğu her bî-nemâz
Müddet-i 'ömründe itmez bir dahı terk-i salât
(Med. X, 1-2, 4)

Saygı duyulan Hatvânîzâde adaleti tüm dünyaya duyulması istenen, açgözlü ve yaşlı kimselerin de adil kadısıdır. Kötülük eden, fesat kimseleri sevmeyen, güzel ahlâk sahibi Hatvânîzâde'nin bu özelliği ile günahlarının affına sebep olması ümit edilir:

Hâkim-i a'deldür oldı pîr ü kazî-i şerîh
N'ola tolsa 'adlünün avâzesiyle şeş cihât

Bugzulil'lâh eyler eşrâra zihî hulk-i hasen
Olsa bu haslet n'ola bâdî-i afv-ı seyvi'ât
(Med. X, 3, 5)

İnançlarımız doğrultusunda biz Müslümanların kutsal kabul ettiği bazı geceler vardır ki bu gecelerden sadece bir tanesi Kitab'da bildirildiği üzere Kur'an'ın indirilmeye başlandığı Kadir gecesidir. Diğer geceler Kur'an'da beyan edilmediği halde sadece İslâmiyete samimiyetle inanan milletimizce değerli olduğu düşünülerek o gecelerin de mübarek olduğu konusunda hem fikir olunmuştur. Bu gecelerden biri de Berât gecesine olup kamerî aylardan Şaban'ın 14-15. gecesine denilir. Bu gecede Peygamberimize peygamberlik bildirilmiştir. Müslümanlar için bağışlanma gecesidir.¹⁵

Mehmed Birrî de Kur'an'da beyan edilen ve milletimizce makbul sayılan bu geceleri hatırlatarak tüm gücüyle kötülüklerle savaşan kadı Hatvânîzâde ile Manisa halkının gündüz bayram, geceleyin de Kadir ve Berat gecesini sevincini yaşadığını anlatmaktadır:

Hamdu li'llâh kavm-i Magnisâ'nun oldı hâliyâ
Gündüz 'ıyd-i se'îd ü gicesi Kadr u Berât
(Med. X, 6)

Bundan sonraki beş beyitte Mehmed Birrî Hatvânîzâde'nin hatiplik yeteneğini anlatır. İnce manalı/nükteli konuşan Hatvânîzâde'nin ilim üzerine sohbet ettiğini, ilim meclisinin kalabalık olduğunu, meclise sözlerinin can verdiğini söyler. Hatta papağan gibi güzel söz söyleyen bu kadının ağzından dökülen sözlerle bitkilerin dahi hayat bulduğunu ifadelendirir:

Cem olurlar şem'ine nükte-şinâsân-ı zemân
Hep karîn-i bezm-i hâsidür ider fehm-i nikât

Sohbet-i 'ilmiyyeden hâlî degüldür meclisi
Ehl-i bezme nutk-ı cân-bahşı virür tâze hayât

Öyle bir tûtî-zebândur kim tekellüm eylese
Meclise gûyâ dehânından nisâr eyler nebât
(Med. X, 7-9)

Yukarıda ahlâkının güzelliği bildirilen Hatvânîzâde'nin meclislerde fakirleri onurlandırdığı, gözünün ucuyla bile onlara iltifat ettiği anlatılır. Bu sebeple zengin

¹⁵ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul 2004, s. 67.

fakir onun lütfunu/bu özelliğini kendilerine doğan güneş ve ay gibi görerek sabah akşam ona hayır duada bulunmuşlardır:

Her gedâ-yı ahkarı şâh-ı cihân eyler kılup
Gûşe-i çeşm-i 'inâyetle nigâh-ı iltifât

Lutf u cûdun mihr ü meh-âsâ görüp bây u gedâ
Hep bu du'â-yı hayrına meşgul âsâl u gadât
(Med. X, 10-11)

Şairimiz Manisa kadısı/Hatvânîzâde'nin hasta gönüllere deva olmasının ne olacağını sorarak istifham sanatını gerçekleştirir. Kadının ilminin zekât olduğunu ifade eder. Kur'an'da beyan edildiği üzere belli oranda mal varlığına sahip insanın malının kırkta birini fakirlere zekât olarak vermesi farz bir ibadettir (Bakara, 2/43, 83, 110, 277; Nisâ, 4/77; Tevbe, 9/5, 11; Hac, 22/41, 78; Nûr, 24/56; Mücâdile, 58/13; Müzzemmil, 73/20). Böylece Birrî Dede bu şekilde güzel hasletlerde bir kadının görev almasından dolayı Manisa'nın zenginleştiğini anlatır:

N'ola olsa zümre-i dil-hastagâne çâre-sâz
'İlmi lâhıkdur ki oldur 'ızz ü ikbâle zekât
(Med. X, 12)

Mehmed Birrî güzel ahlâkından dolayı Hatvânîzâde'ye gönülden bağlandığını söyler. Hemen arkasından Cenab-ı Hak'tan Nuh peygamberin ömrünün uzunluğunu (Ankebût, 29/14) Hatvânîzâde'ye de vermesi için dua eder. Hatvânîzâde ile tıpkı Nuh'un ve ona inanan kimselerin tufandan kurtulduğu (A'râf, 7/64; Enbiyâ, 21/77; Sâffât, 37/80) gibi Manisa halkının da gam tufanından kurtulduğunu anlatarak ilgili ayetlere telmihte bulunur:

'Ömr-i Nûh ihsân ide Bârî ki fülk-i himmeti
Oldı bâdî buldı dil tûfân-ı mihnetden necât
(Med. X, 13)

Şairimiz Hatvânîzâde'yi övdüğü kasidesinde yine telmih sanatını gerçekleştirmiştir. Yüce Allah'ın izniyle güzel ahlâkından dolayı Mısır'a sultan olan Hz. Yusuf'u Hatvânîzâde ile aynı kefeye koyarak (Yûsuf, 12/56) Yusuf'un ahlâkına Nil ve Fırat ırmaklarının coştığı gibi kendisinin de gönülünden Hayvânîzâde'yi medetmek isteği geldiğini söyler:

Feyz-bahş oldı dile ol Yûsuf-ı Mısır-ı hüsün
Reşk ider cûş u hurûş-ı tab'una Nîl u Fırât

Feyz-i eltâfı gönül der-bendîn açdı hâliyâ
Nev-be-nev gelmekteür şeh-râh-ı dilden vâridât
(Med. X, 15-16)

Mehmed Birrî mahlasını verdiği ve daha sonraki beytinde Hatvânîzâde'nin övülmesine kalem ve mürekkebin dayanamayacağını deftere sadece birkaç özelliğin yazıldığını ifade eder:

Hadd ü 'add yok cümle evsâfi yazılmış Birrîyâ
Anı tahrيره tahammül eylemez kilk ü devât

Geçmişten Günümüze Manisa

Cümle-i evsâfını kâbil degül çün kim hisâb
Sebt olundu defter-i icmâle birkaç müfredât
(Med. X, 19-20)

Hoş vasıflara sahip Manisa kadısı Hatvânîzâde için son olarak boş sözlerin bırakılıp Hakk'tan ona dua edilmesinin gerekliliği söylenmiştir:

Vâcib oldı ol şehün ey dil du'â-yı devleti
Nâfile güftârı ko eyle edâ-yı vâcibât

Müstedâm-ı 'ömr ü devlet eyleye 'âlemde Hakk
Mesned-ârâ-yı şer'atdür a zât-ı hûş-sıfât
(Med. X, 21-22)

Seyyid Vehbî (?-1736)

İstanbul'da doğan Seyyid Vehbî Hacı Ahmed Efendi'nin oğludur. Nesebi Ehl-i beyt'e dayandığı için "Seyyid" lakabıyla anılmıştır. Sissilesi Hüsâmeddin Efendi'ye dayanan Seyyid Vehbî bir dönem Hüsâmî mahlasını kullanmıştır. Edebiyat tarihimizde Sünbülzâde Vehbî ile karıştırılmaması için Vehbî-i Kadîm diye de anılmaktadır. Hocası Mirzâde Şeyh Mehmed Efendi'dir. İyi bir öğrenim gören Seyyid Vehbî hat dersleri de almıştır. 1696 yılında Hocaâde Seyyid Osman Efendi'nin Anadolu kazaskerliği zamanında mülâzım/teğmen rütbesiyle hayata başlamıştır. Halep'ten ayrıldığı sırada hac farızası için kutsal topraklara giden şairimiz dönüşünde İstanbul'da Aksaray'daki evinde vefat etmiştir. Cerrahpaşa Cambaziye Mescidi'nde medfûndur.

Seyyid Vehbî bir dönem Nâbî'yi örnek almışsa da sonraları Nedîm'in etkisine girerek pek çok şairin gazelini tanzîr ve tahmîs etmiştir. Şiirimizin Türkçe yazılması yolunda önemli adımları olan şairin Türkçe Dîvân, III. Ahmed'in şehzadelerinin sünnet törenleri ile kızlarının düğün merasimlerinin ayrıntılı anlatıldığı mensur ara ara manzum parçaları olan Surnâme, Hadîs-i Erbaîn Tercümesi ve Risâle-i Sulhiyye olmak üzere dört eseri bulunmaktadır.¹⁶

Birrî Dede Seyyid Vehbî'yi melek yüzlü olarak vasıflandırır. Onun ayak basması ile Manisa'nın cennet olduğunu anlatır. Nesebinden dolayı ahlâkının da Hz. Hüseyin'den geldiğini söyler:

Haberün var mı ki bir yâr-ı melek-sîmânun
Şehrimüz şimdi kudûmiyle behîst-âsâdur

Pür-şeref zâtı ki ahlâkı hasennâmı Hüseyin
Hüsn ile bâğ-ı siyâsetde gül-i ra'nâdur
(Med. XI, 5-6)

Şairimiz Seyyid Vehbî'yi sözünde duran bir kişi olarak vasıflandırır. Gülün dahi âşık olduğu Seyyid Vehbî için bülbül deliye dönmüştür:

Bu gülistânda olup bûy-ı vefâ zatından
Gül dahi 'aşkı ile bülbül dil-i şeydâdur
(Med. XI, 8)

Mehmed Birrî marifet denizinin kıymetli incisi olan Seyyid Vehbî'nin kıymetinin idrak edilmesini ister:

¹⁶ Halit Dikmen, *Seyyid Vehbî C*, 37, s, 74-75. 2009.

Ey gönül kıymetin idrâk it anun kim zâtı
Lücce-i bahr-i ma'rifetde dür-i yek-tâdur
(Med. XI, 9)

Seyyid Vehbî 1711'de Rus seferi üzerine yazdığı kaside ve tarihlerle padişah III. Ahmed'in iltifatına mazhar olmuştur. Böylece İstanbul medreselerinde müderrislik yapmıştır. Güçlü bir kalemi olan Seyyid Vehbî Surnâme isimli eseriyle padişahтан büyük bir takdir almış ve Tebriz'e kadı tayin edilmiştir. Ardından Kayseri, Manisa, Halep mevleviyetlerinde bulunmuştur.¹⁷

Mehmed Birrî Seyyid Vehbî'yi Keyâniyân ismindeki eski Fars hükümdarlarının dokuzuncusu Dârâ/Keykubad¹⁸ ile aynı kefeye koyarak onun şiir ve nesirdeki hâkimiyetine dikkatleri çeker:

Şi'r u inşâ hep anun kabza-i teshîrinde
Bahr u berre yed-i tûlâsı irur Dârâdur
(Med. XI, 10)

Birrî Dede bundan sonraki sekiz beyitte Seyyid Vehbî'nin şairliğini över. Sözleri büyüklü olan Seyyid Vehbî'nin kaleminin iki başlı ejderha olduğunu dile getirir. O olmazsa şiirde lezzet kalmayacağını ifade eder, kaleminin şeker yiyen papağan gibi güzelliğinden dem vurur:

Suhanı genç-i mutalsam ki olunmaz sırka
Gûyiyâ kilki iki başlu bir ejderhâdur

N'ola çâk itse dimâğ kalmaz lezzet-i şi'r
O kalem tûtî-i gûyâ gibi şeker-hâdur
(Med. XI, 11-12)

Şairimiz kaleminin rengi siyah olan Seyyid Vehbî'nin tıpkı Hz. İsa'nın ölülere canlandırdığı (**Âl-i İmrân, 3/49; Mâ'ide, 5/110**) gibi onun da sözlerinin ölü gönülleri dirilttiğini ifade eder:

Vechî var olsa siyeh-fam o hâme zîrâ
Dâ'imâ âb-ı hayât-ı suhana mecrâdur

Yine bu mürde-dile virdi hayât-ı tâze
Dem-i cân bahş ile 'âlemde o kim 'İsâdur
(Med. XI, 13-14)

Birrî Dede daha sonraki beyitlerde şairlerin başı/önderi ve Yüce Allah'ın lütfuna mazhar olan Seyyid Vehbî'nin gönül ehlini mest ettiğini haber verir:

Ser-i hayl-i şu'arâ Vehbî-i dâna ki ana
Bu pesendîde edâ mevhibe-i Mevlâdur

Bezm-i 'âlemde heme ehl-i dili mest eyler
Nazm-ı rengini ki hem hâsiyet-i sahbâdur
(Med. XI, 15-16)

Mehmed Dede bu medhiyesinde kendisinden de bahseder. Seyyid Vehbî'nin şiirleri dışında hiçbir nesneye gönül vermediğini, dergilere can olan şairin şiirlerinin

¹⁷ Halit Dikmen, *Seyyid Vehbî C*, 37, s. 75. 2009.

¹⁸ Gencay Zavotçu, *Klasik Türk Edebiyatı Sözlüğü*, İstanbul 2013, s. 178.

Geçmişten Günümüze Manisa

dünyayı süslediğini söyler. Onun şiir ve nesirlerinin özelliklerinin ehil mecmualarda yazıldığını anlatır:

Hiçbir nesneye dil virmedüm illâ ki ana
Şâhid-i nazmı ‘aceb dil-ber-i müstesnâdur

N’ola ârâyiş-ı mecmu’a-i cân oldu ise
Nazmı çün hüsn-i nizâmiyle cihân-ârâdur

Ehl-i tab’un heme mecmu’a-i güftârında
Sebt ol vasfı gerek şi’r ü gerek inşâdur

Sana teslîm olunmuş ezeli genç-i suhan
De’bün ehl-i dile bezl-i Güher-i zibâdur

(Med. XI, 17-18, 51, 44)

Bundan sonraki beyitte şairlik gücü, şiirlerinin üstünlüğü bildirilen Seyyid Vehbî’nin tabiatının temizliği sahili olmayan engin denize benzetilir. Ardından gönüllerde yüksek bir yer edinen şairin kıymetini bildirmek için felek/gökyüzü ile baştanbaşa onu methetmesinin ne olacağı sorulur:

Dür-i şeh-vâr-ı ma’ârifle pür olmuşdur anun
Tab’-ı pâkizesi bir sâhili yok deryâdur

Ne ‘aceb olsa felekler ile kadri hem-ser
Tab’-ı çâlâkı anun berk ile çün hem-pâdur

(Med. XI, 19-20)

Kur’ân-ı Kerîm’in 50. suresinin ismi ve hurûf-ı mukattaadan olan Kaf; gerçek anlamını sadece Yüce Allah, Hz. Peygamber’in bildiği ve ilimde derinleşen âlimlerin anlayabildiği bir harftir. Bu harf hakkında müfessirlerden bazıları bunun yeri kuşatan, semanın uçlarının kendisine dayandığı bir dağın adı olduğunu bildirmişlerdir. Edebiyatımızda ise yüksekliğin, uzaklığın, ihtişamın ve kâinatın sembolü olarak şiirlerde Anka; Kaf’ta yaşadığına inanılan, asla yere konmayan, ulaşılması zor durumlar için söz konusu edilen kuş ile birlikte anılır.¹⁹

Mehmed Birrî aşağıdaki beytinde Seyyid Vehbî’yi mütevâzı kişiliği ile tanıtır. Ağırbaşlı şahsiyeti ile onun Kaf Dağı’ndaki Anka kuşu olduğunu söyler:

Gönli alçakdur egerçi mütevâzı’ ammâ
Kulle-i Kâf-ı vekâr üzre göre ‘ankâdur

(Med. XI, 21)

Ardından onun anlayış kuvvetinin idrak edilmesini ve ne kadar iyi gören, gözlemleyici olduğunun bilinmesini ister. Ferasetle fakirin yerinin ayakaltı olduğunu, onların durumlarının kötü oluşunu gördüğünü söyler:

Kuvvet-i bâsıra-i fehmini idrâk eyle
Çeşm-i idrâkini fehm it ne kadar binâdur

Kıldı teşhiş ferâsetle hayâl-i mahzı
Gördi bu mûr-ı za’ifün yeri zîr-i padur

(Med. XI, 22-23)

¹⁹ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul 2004, s. 24, 248.

Şairimiz Seyyid Vehbî ile ilim meclislerde bulunmuş, ona nazîreler yazmıştır.
²⁰ Bu durumu aşağıdaki şiirine de yansıtan Birrî Dede mana dünyasının Süleyman'ının bile hürmet ettiği Seyyid Vehbî'nin sohbetlerinde olmanın kendisi için çok yüce bir duygu olduğunu anlatır:

İtdi hürmet o Süleymân-ı cihân-ı ma'nî
Sohbet-i hâsı bana mertebe-i 'ulyâdur
(Med. XI, 24)

Mehmed Dede aşağıdaki şiirinde cihan padişahının dahi ikramda bulunduğu, dünya güneşi Seyyid Vehbî'nin sohbetlerinde olduğu için kendisi gibi zerreye lütufla muamele edildiğini dile getirerek mütevazı kişiliğini yansıtır. Bu durumun da ilim ehline ibret alınması gereken mana olduğunu belirtir:

Zerreyi lütfa sezâ gördi o mihr-i 'âlem
Ehl-i 'irfâna bu 'ibret alacak ma'nâdur
(Med. XI, 25)

Daha sonra Manisalı şair olarak mazmununun düzensizliği için Seyyid Vehbî'den özür diler. Onun tarafından affolunmasının şehrinin İstanbul'a göre kenarda olmasından daha önemli olduğunu belirtir:

Bî-nizâm ise dahı nazmumı ma'zûr buyur
Böyle dür bu suhan-ı şa'ir-i Mağnisâdur

Şehrimüz çünkü Stanbûla göre oldı kenâr
'Afv olunmak bu kenâriligümüz evlâdur
(Med. XI, 34-35)

Ardından söz pazarının hocası olarak nitelendirdiği Seyyid Vehbî'ye seslenir. Amacının şairlik gücünü göstermek olmadığını ancak bu yolla ona durumunu anlatmak istediğini söyler. Can kulağıyla kendisinin dinlenmesini isterken zamanındaki haksızlıktan yakınır:

'Arz-ı kâlâ degül ey hâce-i bâzâr-ı suhan
Garaz ahvâli bu takrîb ile inhâdur

Sana ahvâlümü takrir ideyüm sultânüm
Gûş-ı hûş ile beni dinle dem-i asfâdur
(Med. XI, 36-37)

Şairimiz sıkıntılı dünya hayatında inzivaya çekilmenin hoş görüleceğini bildirir. Kederle örülü dünya işlerini terk ederek gönlün huzura kavuşacağını anlatır:

Hoş görüp uzleti bu dâr-ı mihende şimdi
İnzivâ kûşesi âzâde dile ma'vidür

Buldı dil terk-i sivâyile safâ kim hâlâ
Târik-i meşgale-i pür-keder-i dünyâdur
(Med. XI, 38-39)

²⁰ Rasih Erkul, *Manisalı Birrî Mehmed Dede Hayatı, Eserleri, Edebî Şahsiyeti ve Dîvânı*, Manisa 2000, s. 19.

Geçmişten Günümüze Manisa

Klasik edebiyatımızın beslendiği diğer alan ise tasavvuf felsefesidir. Bu felsefede insan her daim Allah Teâlâ'ya muhtaç (**Fâtır, 35/15**), **Yaratan Allah'ın aciz bir kulu ve O'nun fakiridir. Kul kendisini Allah yoluna adadığı, sahip olduklarına kanaat ettiği sürece dünya hayatında rahat eder. Bu felsefenin etkisi ile hiçbir yerde rahat edemediğini dile getiren Birrî Dede gönlünün Mevlâna'nın dergâhında huzur bulduğunu söyler. Bunun da sebebinin orada tasavvuf düşüncesiyle kanaat ülkesinin padişahı olmakta yattığına dayandırır:**

Hiçbir yerde bana kalmadı rahat ancak
Cây-ı âsâyîş-i dil dergeh-i Mevlânâdur

Fıkarâsına anun fakr u fenâ virdi gınâ
Her biri pâdişâh-i mülket-i istiğnâdur
(Med. XI, 40-41)

Birrî Dede ezelden beri söz definesinin Seyyid Vehbî'ye teslim edildiğini, onun tarzının gönül ehline bolca verilen değerli elmas olduğunu anlatır. Ondan yüce değerini görmesini ister. Şairlerin iftihar ettiği, önderi olan Seyyid Vehbî'nin sözlerinin farklı olduğunu söyler. Çünkü o gönül okşayan nağmeleri cana mutluluk veren, söz bahçesinin bülbülü bir şairdir:

Sana teslîm olunmuş ezeli genç-i suhan
De'bün ehl-i dile bezl-i güher-i zibâdur

Şân-ı valânı gör ey mefhar-i hayl-i şu'arâ
Cây-ı kadr-i suhanun fark-ı ser-i şu'arâdur

Dilün ey gönçe-dehen bülbül-i gülzâr-ı suhan
Dil-güşâ nağmelerün câna safâ-efzâdur
(Med. XI, 44-45, 47)

Mehmed Birrî'nin gözünde Seyyid Vehbî binlerce çalışma ile vasıfları anlatılmayan, uçsuz bucaksız sahradır. Onun temiz zâtı güzellik denizinde eşsiz bir incidir:

Deşt-i evsâfunı keşf eylese bin kûşîş ile
Dil nihâyet bulamaz gâyeti yok sahradur

Ziver-i efser-i devlet ola zât-ı pâki
Çünkü deryâ-yı melâhatde dür-i yek-tâdur
(Med. XI, 48, 50)

Müftizâde

Taradığımız kaynaklarda 17. yüzyılda Manisa'da müftülük yapan bu kişi hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Ancak Mehmed Birrî'nin şiirleri doğrultusunda onun değerli bir şahsiyet olduğunu öğrenmekteyiz. Onun Manisa'ya uğurlu geldiği böylece mutlu olduğunu anlıyoruz:

Müfti-zâde 'aceb mufahhamdur
Kanda varur ise mükerrermdür

Oldı teşrif-i bâdi-i şâdî
Habbezâ huçeste-mukaddemdür

Makdemi ile oldı Mağnisâ
Pür-şeref kavm şâd u hurremdür

(Med. XII, 1-3)

Birrî Dede Müftîzâde'nin şeriatın hükümlerini adilce verdiğini ifade eder. Onun söylediği her sözün ilim üzerine olduğu herkesçe bilinen bir gerçektir:

Hükmini viridi mesned-i şer'ün
Müdde'-ı adlı ile mülzemdür

Her ne nutk itse kavli müftiye
'İlm u fazlı ise müsellemdür

(Med. XII, 5-6)

Her türlü hüner sahibi Müftîzâde'nin vasıfları ve işindeki becerisi sayılamayacak kadar fazladır. Çünkü o cennet bahçesinin melek tabiatlı kişisidir:

Her hünerde kemâlini dersen
Sığmaz ol vasfa emr mu'azzamdur

Meclis-i ünsi ravza-i cennet
Bir melek-hû zarîf-i 'âlemdür

(Med. XII, 9-10)

Peygamber Efendimiz İsrâ suresi 79. ayet beyanı doğrultusunda Makâm-ı Mahmûd'a mazhar olmuştur. Ayette geçen Mahmûd; hamd/şükür kelimesinden türemiş bir kelimedir. Peygamberimiz Yüce Allah'ın izniyle ahirette yardıma ihtiyacı olanlara yardım edecek tek kişi olup bu sebeple kendisine şükredilmesi/teşekkür edilmesi gereken tek peygamberdir. Müftîzâde de Hz. Peygamber gibi teşekkür edilmeye değer bir kişidir:

Hasleti nâm-ı pâki veş mahmûd
Ol semiy-i nebiyy-i ekremdür

(Med. XII, 11)

Birrî Dede böyle hasletlerle övdüğü kişinin güzel ahlâkına âşık olduğunu dile getirir:

Hüsn-i hulkına 'âşıkam 'âşık
Şimdi dil râz-ı 'aşka mahremdür

(Med. XII, 13)

Nice zaman gerek dış görünüş gerek ahlâken böyle bir kişiyi görmediğini anlatır. Hemen ardından yanağı gül; yüzündeki tüyleri menekşe olan Müftîzâde'nin güzelliğini mutluluğun bahçesi olarak yorumlar:

Sûret ü sîreti hasen böyle
Bir güzel görmedim nice demdür

'Ârızı gül benefşedür hattı
Hüsn-i zîbâsı bâğ-ı hurremdür

(Med. XII, 17-18)

Geçmişten Günümüze Manisa

Mehmed Birrî aşağıdaki beyitte de Müftîzâde'nin fiziki özelliklerini telmihle anlatmıştır. Onun cesaret veren kirpiklerinin ok gibi olduğunu söylerken; kaşlarının ise İranlı şair Firdevsî'nin Şehnâme'sindeki ünlü pehlivan ve savaşçı Rüstem'in²¹oklarına benzetir:

Bî-emândur hadeng-i müjgâni
Ebruvânı kemân-ı Rüstemdür
(Med. XII, 19)

Müftîzâde'nin güzel vasıflarının her birini gönülde tekrarlamamanın gerektiğini söyler. Çünkü görenlerin melek zannettikleri Müftîzâde değerli bir insandır:

Zikr-i vâsf-ı cemilini her bâr
Dilde vird eylemek musammemdür

Hep melek zann iderler görenler lîk
Âdemî-zâdedür mükerrermdür
(Med. XII, 22, 28)

Mehmed Birrî her melek görünümlü kişiye insan demediğini ancak Allah Teâlâ'nın bütün varlıkların *isimlerini öğrettiği/alleme -esmâ* ilmine mazhar olan kişilerin Hz. Âdem'in oğlu olduğunu söyler.

Yukarıdaki *'alleme -esmâ* ibaresi Bakara suresi 31. ayette geçmektedir. Ayetten anladığımıza göre Cenab-ı Hak yarattığı ilk insan Hz. Âdem'in ruhuna işleyip âlemlerde mevcut bütün varlıkların isim ve mahiyetlerini ilham yoluyla ona öğretmiş, onu meleklerin vâkıf olmadığı ilimlerle teçhiz etmiştir.²² Böylece insana verilen ilim yanında varlıkların isimlerinin öğretilmesi ile ona kelâm/konuşma gücü verilmesine de işaret edilir. Yani sadece insana has olan söz söyleme gücü, bir başka deyişle insanlar arasında bir iletişim aracı olan dil de Hz. Âdem'e yaratılıştan verilen İlâhî bir lütuf olup ondan bizlere geçmiştir. Şairimiz Müftîzâde'yi ayette geçen *'alleme -esmâ/isimlerini öğretti* ibaresine kısmî ve lafzî iktibas yaparak överken onun hem Yüce Allah'ın ilmiyle amel ettiğini hem de güzel konuşmasını vurgular:

Her melek manzara dimem âdem
Âdem olan melekten ekremdür

Vâris-i 'ilm-i alleme'l-esmâ
Her kim olduysa ibn-i Âdemdür
(Med. XII, 29-30)

Müftîzâde'yi övülen kasidenin sonunda onun her türlü kötülüklerden korunması için dua edilir:

Dâ'im olsun âfâtdan ola sâlim
Müftî-zâde 'aceb mufahhamdur
(Med. XII, 37)

SONUÇ

Manisalı şair Mehmed Birrî Dede Dîvânı'nda on üç tane kaside şeklinde medhiye bulunmaktadır. Bunlardan altı tane medhiye bizzat Manisa'ya hizmet etmiş kişilere yazılmıştır. Çalışmamızda sempozyum konusu gereği bu altı medhiye

²¹ Gencay Zavotçu, *Klasik Türk Edebiyatı Sözlüğü*, İstanbul 2013, s. 615.

²² Elmalılı Hamdi, Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, İstanbul 2008, C, 1, s, 309.

incelenmiştir. Medhiyye yazılan bu kişilerden sadece kadı Hatvânîzâde Manisalıdır. Mehmed Birrî övdüğü diğer beş kişi için öncelikle Manisa'ya böyle önemli kişilerin gelmesinden dolayı duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Dîvân'da altmış iki beyitten oluşan en uzun medhiyye bir idiyye; bayram kasidesi olup komutan Mehmed Paşa için yazılmıştır. Bundan da o dönemde Manisa halkının Kalenderoğlu isyanından fazlasıyla rahatsız olduğunu anlamaktayız. İncelediğimiz altı kişi hakkında medhiyyelerdeki ortak özellik bu kişilerin bilgili olmalarıdır. Böylece dönemin meşhur probleminin katl-i rical; bilgili insan sayısının az olduğunu bir kez daha öğrenmekteyiz.

Birrî Dede diğer klasik edebiyat mümessilleri gibi şiirlerinde edebî sanatları kullanmıştır. Edebî sanatlardan en çok manaya dayalı telmih ve iktibasa yer vermiş, iktibasta bulunduğu ibareler de lafzen kısmî Kur'an ayetleri üzerinedir. Ayrıca şairimiz istifham, nida sanatlarını da uygulamıştır. Hatvânîzâde'yi ve Seyyid Vehbî'yi övdüğü kasidelerinde telmih sanatına fazlasıyla yer vermiştir. Bu bağlamda her iki şahsiyetin de kadılık görevi yapmasından; yaşanan dönemde gerek Manisa gerek herhangi bir kent için adaletle hükmetmenin önemini ve etkisini öğreniyoruz.

Sonuçta Manisalı şair Mehmed Birrî Dede, şiirlerinde telmihe yer veren, lafzî iktibas sanatını kullanan, derin bilgi birikimine sahip, Kur'an'a hâkim ve tarihi olaylara ışık tutan yönüyle klasik edebiyatımızın önemli temsilcilerindendir.

KAYNAKÇA

- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın yay., Ankara 1993.
- Dikmen, Halit, *Seyyid Vehbî*, Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi yay., İstanbul 2009.
- Emecen, Feridun, *Tarihin İçinde Manisa*, Manisa Belediyesi Kültür yay., Manisa 2006.
- Erdoğan, Kenan, "Birrî Divanı'nda Manisa ve Şairin Sosyal Çevresi", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 37 (2008), s. 70.
- Erkul, Rasih, *Manisalı Birrî Mehmed Dede Hayatı, Eserleri, Edebî Şahsiyeti ve Dîvânı*, Manisa Valiliği yay., Manisa 2000.
- İnancık Halil, *Murad II*, Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi yay., İstanbul 2006.
- Öztuna, T. Yılmaz, *Lâla Mehmet Paşa*, Diyanet İslâm Ansiklopedisi yay., İstanbul 2008.
- Pala, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı yay., İstanbul 2004.
- Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, Huzur yay., İstanbul 2008.
- Zavotçu, Gencay, *Klasik Türk Edebiyatı Sözlüğü*, Kesit yay., İstanbul 2013.

I. DÜNYA HARBİ YILLARINDA MANİSA'DA ÜSKÜPLÜ BİR MUTASAVVIF ŞAİR: SÂDEDDİN SIRRÎ VE HATIRALARI

Âdem CEYHAN*

GİRİŞ

1909-1910 yıllarında Muallim Sâdî tarafından Üsküp'te haftalık olarak yayınlanan *Yıldız* dergisinde, daha sonra 1909 senesinden itibaren İstanbul'da neşredilmeye başlanan *Ceride-i Sufiyye*'de çok sayıda yazı ve şiiri çıkmış Sadeddin Sırrî'nin hayat hikâyesi ve eserleri hakkında *Osmanlı Müellifleri*, *Son Asır Türk Şairleri*, *Sicill-i Osmani Zeyli*, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi* gibi belli-başlı biyografik, bibliyografik kaynaklarımızda bilgi yer almaz. Bununla birlikte onun adının anıldığı, hayatından, şeyhlik ve şairliğinden kısaca bahsedilen eser yahut yazıların hiç bulunmadığı da söylenemez. Tanınmış yazar Abdülbaki (Gölpınarlı, 1900-1982), *Melâmîlik ve Melâmîler* adlı yayınlanmış mezuniyet tezinde Bursalı Tahir Bey'in şairliğinden bahsederken, "gönül" redifli gazelini "Üsküp Rifâî şeyhi Sadeddin Sırrî'nin da tahmis ettiği bilgisini verir.¹ *Üsküp ve Civârı Târîhi*'ni yazan Sâlih Âsım, 1932'de bu şehirde bastırıldığı mezkûr eserinde, Sâdeddin Sırrî'den "şâir-i şehîr", yani tanınmış şair diye bahseder ve onun 1326 (1909 yahut 1911) yılında Taş Köprü'nün genişletilmesi üzerine yazdığı tarihi verir.² İbnü'l-Emîn Mahmud Kemâl İnal'ın (1871-1957) *Son Asır Türk Şairleri* isimli eserinde ise Üsküplü Sadeddin Sırrî Efendi'nin biyografisine yer verilmemiş; sadece Muallim Sadi'den bahsedilirken adı anılmıştır.³ Sâdeddin Sırrî'nin hayatı, şeyhliği, tekkesi ve şahsiyeti hakkında, bunlardakine nisbeten daha çok bilgiyi, ünlü hemşehrisi Yahyâ Kemâl'in (Beyatlı, 1884-1958), tahminimize göre, 1920'li yılların sonlarında veya 1930'lu yılların başlarında kaleme aldığı "Şiirde Otuz Senem" başlıklı yazısından edinmekteyiz.⁴ Yahyâ Kemâl'in vefatı üzerine kardeşi Reşat Beyatlı'nın (ö. 1965) yazdığı ve 1959'da ağabeyi namına kurulan enstitünün mecmuasında yayınladığı yazıdan da bu kayıtları teyid edici malûmat almaktayız.⁵ Aynı bilgiyi, Nihad Sami Banarlı da *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*'nde Yahyâ Kemâl'in hayatını yazarken nakleder.⁶

Tekkeler ve tarikatler tarihi hakkındaki araştırmalarıyla tanınmış yazar Cemalettin Server Revnakoğlu'nun (1909-1968) Sâdeddin Sırrî'ye dair hâlen Süleymaniye Kütüphanesinde bulunan arşiv dosyası da bu konuda faydalandığımız, çeşitli bilgi, vesika, mektup, fotoğraf ve yazıları ihtiva eden, emek mahsulü bir

* Prof. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yunusemre- Manisa. ceyhanadem@hotmail.com

¹ Abdülbaki [Gölpınarlı], *Melâmîlik ve Melâmîler*, İstanbul Devlet Matbaası, 1931, s. 329.

² Sâlih Âsım, *Üsküp ve Civârı Târîhi*, Üsküp 1932, s. 15.

³ "Üsküp'te Rûfâî Şeyhi Sadeddin Sırrî (Efendi)'nin *Ceride-i Sofiyye*'de yazdığı makalede 'Harputlu idi. Siroz'da müddet-i medide oturduğu cihetle 'Siroziyim' derdi' deniliyor." (İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, haz. İbrahim Baştuğ, Ankara 2002, c. 4, s. 1999).

⁴ Nihad Sami Banarlı, *Yahya Kemal'in Hâtıraları*, İstanbul 1960, s. 65-66, 69-71, 75. (Ayrıca, Yahya Kemal, *Çocukluğum, Gençliğim, Siyâsî ve Edebî Hatıralarım*, 3. bs., İstanbul 1986, s. 93-97).

⁵ Reşat Beyatlı, "Yahya Kemal'in Hayatı", *Yahya Kemal Enstitüsü Mecmuası*, İstanbul 1959, Sayı 1, s. 137.

⁶ Nihad Sâmi Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, s. 1169.

derlemedir.⁷ Bu dosyada el yazısıyla yazılmış otobiyografik bir metinde bizzat Sâdeddin Sırrî, Üsküp Rifâi dergâhı, anılan tekkenin şeyhleri, babası ve kendi hayatı hakkında bilgi vermektedir. M. Zihni Üskübî'nin *Yönelişler* adlı edebiyat dergisinde yayınlanmış olan "Üsküp Rifai Dergahının Tarihçesi" isimli metinde⁸ ve Fahri Kaya'nın Üsküp'te münteşir *Birlik* gazetesinde çıkan "Yahya Kemal Beyatlı'nın şiir öğretmeni Şeyh Saadettin Sırrı" başlıklı yazısında da Sadeddin Sırrî'nin hayatı hakkında bilgiler yer alır.⁹ Prof. Dr. Mehmet Akkuş tarafından Türk Tarih Kurumu Kütüphanesinde bulunan ve 1940-41 yıllarında Saffet Örfi Betin tarafından istinsah edildiği anlaşılan hatıraları ise, Sadeddin Sırrî'nin Üsküp'te geçen yılları, musiki sanatına alâkası, İstanbul'a göçü, bu büyük şehirde karşılaştığı meseleler, sonra Manisa'ya gidişi ve oradaki hayatı konusunda daha fazla ve ilk ağızdan bilgiler edindiğimiz bir metindir. Biz onun hayatını yazarken ve Manisa'daki yayın faaliyetleri hakkında bilgi verirken, saydığımız bütün bu vesikalardan faydalanmaya çalıştık.

Hayatı

Sâdeddin Sırrî, H. 1286/ M. 1869-70 yılında Üsküp'te doğmuştur. Onun bu şehirde dünyaya geldiğini, Üsküb'ün Osmanlı idaresinden çıkışı üzerine 1913 yılında yazdığı ve *Ceride-i Sûfiyye*'de yayınladığı bir yazısından öğrenmekteyiz.¹⁰ Sâdeddin'in babası, Üsküp Rifâi dergâhı şeyhlerinden Hacı Mehmed el-Bâkır Efendi, annesi Hurşid Bey'in kızı Sara Hanım'dır. Oğlu Sâdeddin'e çocukluğundan gençliğine dek, gerektiği kadar ilim tahsil ettiren babası, lâzım gelen terbiyeyi ve dervişlik yolunu da bizzat öğretmiş, telkin etmişti. Sâdeddin Efendi, gençliğinde babasından el aldı; kendisine ikrar verdi; böylece tarikata girdi. Yirmi yaşında artık ikrarlı bir dervişti. İlim, irfan sahibi bir insan olan Şeyh Mehmed Efendi, emsali birçok mutasavvıf gibi, şiir okumayı ve yazmayı severdi. Bu sebeple Sâdeddin de aşağı yukarı on iki yaşındayken bazı manzum parçalar yazar; bunları babasının görebileceği bir yere bırakırdı. Pederi onları görür; düzeltir ve bazı talimat yazıp yine beklerdi. Böylece Sâdeddin de manzumelerindeki kusurları anlar ve giderip iyileştirmeye çalışırdı. On beş yaşında Türkçe'de kullanılan Arapça ve Farsça kelimeleri doğru olarak yazmaya ve şiire yakışır bir şekilde kullanmaya başlamış; vezin ve kafiye usullerini de öğrenmişti.

Babasının dört erkek, iki de kız çocuğu olmuştu. Sâdeddin, onun ikinci oğluydu. Kendisiyle küçük kız kardeşi yaşamış; diğerleri henüz çocukken vefat etmişlerdi. Her ailede nesli devam ettirecek erkek çocuk merakı bulunduğu malûmdur. Bundan dolayı anne ve babası, erkek olduğu için Sâdeddin'e hususi

⁷ Cemalettin Server Revnakoğlu, *Üsküplü Şeyh Sadeddin Sırrî Efendi*, Süleymaniye Kütüphanesi Revnakoğlu Arşivi, nr. 45, s. 113-129.

⁸ M. Zihni Üskübî, "Üsküp Rifai Dergahının Tarihçesi", *Yönelişler*, Nisan 1983, yıl 2, sayı 22, s. 43-46.

⁹ Fahri Kaya, "Yahya Kemal Beyatlı'nın şiir öğretmeni Şeyh Saadettin Sırrı", *Birlik*, Üsküp, 18, 21, 23 Kasım 2000.

¹⁰ "Üsküp'de pek çok cevâmi', mesâcid, medâris ve tekâya mevcûddur. Hâricen bakılsa, derhâl mebâni'-i kudsiyesiyle bir belde-i İslâm olduğunu gösterir. Üsküb'de pek sarîh bir rûhâniyet vardır. İnsan içine girince, ayrılmasını istemez. Bu sözüm -Kişi meskat-ı re'sini sever- diye mübâlagaya haml edilmemelidir. Hâricden gelen me'mûrîn ve sâire, ki cihânı dolaşmışlar, en ziyâde Üsküp'den hoşlanmışlardır." (Sâdeddin Sırrî, "Üsküb", *Ceride-i Sûfiyye*, 17 Şaban 1331-8 Temmuz 1329/ 22 Temmuz 1913, nr. 54 s. 67). (Günümüz Türkçesiyle: "Üsküp'te pek çok cami, mescid, medrese ve tekke mevcuttur. Dışarıdan bakılsa, derhal mukaddes yapılarıyla bir Müslüman şehri olduğunu gösterir. Üsküp'te pek açık bir ruhanilik vardır. İnsan içine girince, ayrılmayı istemez. Bu sözüm 'Kişi doğduğu yeri sever' diye abartmaya isnad edilmemelidir. Dışarıdan gelen memurlar ve başkaları, ki dünyayı dolaşmışlar, en fazla Üsküp'ten hoşlanmışlardır.)

olarak fazlaca itina gösteriyorlardı. 1304/1886-87 yılında 18 yaşında, babası tarafından evlendirildi. Pederi, oğluna Üsküb'ün ileri gelenlerinden merhum Ömer Bey'in kızı Hayriye Hanımı aldı. Kendisi, hayatı hikâyesi ve tekkesinin tarihçesi hakkında yazdığı yazıda dört kere evlendiğini, dört eşinden çok çocuklarının olduğunu, fakat evlâdından yalnız bir kızın kaldığını belirtir.

Babası H. 1314/ M. 1896 yılında vefat eden Sâdeddin Efendi, 1316/1898 senesinde Manastır'a gidip bu şehirde bulunan amcası şeyh Hacı Bedreddîn Efendi'den hilâfet aldı; Üsküb'teki Rifâî tekkesinin şeyhi oldu ve dergâhı başka bir şekle çevirerek hayli imara çalıştı; yaşadığı müddetçe de o yolda gayret etti. Burayı iyi idare ederek zamanının âlim ve faziletli kişileri arasında seçkin bir yer tuttu. Rifâî "burhân"ını kemaliyle icra ederdi. Bu tekkenin tarihindeki ilk Şeyh Sâdeddin'den dolayı "İkinci Şeyh Sâdeddin Efendi" diye anıldı. Söz konusu tekke, 16. asrın meşhur şuaara tezkiresi yazarı, Üsküb kadılığında dolayı şehir halk arasında "Gazi Baba" (Kadı Baba) diye anılan Âşık Çelebi'nin (926-979/1520-1572) türbesi altında, şehrin eski, güzel, çeşmeli, şadırvanlı, hayli zengin bir dergâhıydı. Halk arasında meşhur olan adıyla "Hacı Şeyh Tekkesi"...

Sâdeddin Efendi, ilk eşi Hayriye Hanım'ın vefatından sonra Hacı Abdurrahman'ın kızı Redife Hanım'la evlenmiş; onun bu evlilikten üç kızı dünyaya gelmiş... Ne var ki, eşi, bir çocuğunun doğumu sırasında genç yaşta vefat etmiştir. Redife Hanım'ın Üsküb Rifâî dergâhı haziresinde bulunan kabir taşı kitabesi, Yahyâ Kemâl'in verdiği genç yaşında ölüm bilgisini teyid etmektedir. Eğer kabir taşındaki 1321 senesi Hicrî ise, o takdirde Redife Hanım, Milâdî 1903'te vefat etmiş demektir.

Sâdeddîn Sırrî, ilim ve irfan sahibi bir kişi olduğu için şehrin eşrafından sayılır; o zaman Üsküb'te yaşayan Bursalı Tâhir Bey ve Eşref Paşa gibi faziletli insanlarla görüşürdü. H. 1300/ M. 1883 yılında Harbiye'den mezun olduktan sonra Manastır'a tayin edilen ve bu şehirdeki Askerî Rüşdiye, Mülkiye Rüşdiyesi, Mülkiye İdâdisinde coğrafya, tarih, hitabet gibi dersler veren Bursalı Tâhir Bey (1278-1344/1861-1925), mürşidi Harîrîzâde'den sonra Seyyid Muhammed Nûrû'l-Arabî'ye bağlanmış; Melâmî-meşreb bir kişiydi. Aynı zamanda bazı biyografi ve bibliyografya çalışmaları da yapan Bursalı Mehmed Tâhir'in vazife yeri, 26 Kasım 1897 tarihinde Üsküb Askerî Rüşdiyesine nakledildi. Tâhir Bey'in bu şehirde yaklaşık bir sene yaşadığı sırada Sâdeddin Sırrî'yle görüştüğü anlaşılmaktadır. Bununla birlikte onun 1898'den itibaren Manastır Askerî Rüşdiyesi, 1904'ten 1906 yılına kadar Selânik Askerî Rüşdiyesi müdürlüğünde bulunduğu bilinmekte;¹¹ anılan seneler zarfında da Üsküplü Rifâî şeyhi Sâdeddin Efendiyle münasebetlerini devam ettirmiş olması mümkün görünmektedir. Bursalı Tâhir Bey'in "gönül" redifli tasavvufî bir gazelini Sâdeddin Sırrî'nin de tahmis etmesi, bu dostluğun başka bir işaret ve delilidir.¹² Manastır'a gittiği yıldan beri çevresine vatanî düşünceler telkin etmeye çalışan ve ülkeye meşrutiyet idaresini getirme hedefli siyasî eğilimleri benimsemiş olan Bursalı Tâhir Bey'in, bu yönden Sâdeddin Sırrî üzerinde de tesirli olduğu tahmin edilebilir. Zira Sâdeddin Sırrî'nin II. Meşrutiyet'ten sonra *Yıldız*'da yayınladığı bazı yazı ve şiirleri, benzer siyasî fikirlere sahip olduğunu göstermektedir.

Sadeddin Sırrî'nin Türk basınında tesbit edebildiğimiz ilk yazı ve şiirleri, 1909-10 yıllarında Üsküb'te Muallim Sâdî (1853?-1917) tarafından çıkarılan haftalık *Yıldız* gazetesinde görülür. Onun Onu edebî eserler yazmaya teşvik eden kişi de Muallim Sâdî'dir. Sâdeddin Efendi, Muallim Sâdî'nin *Tercümân-ı Hakikat* gazetesinde

¹¹ Bursalı Tâhir Bey'in hayatı ve söz konusu yıllardaki çalışmaları hk. bilgi için bk. Ömer Faruk Akün, "Bursalı Mehmed Tâhir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1992, c. 6, s. 453-54 vd.

¹² Abdülbakî [Gölpınarlı], *Melâmîlik ve Melâmîler*, İstanbul Devlet Matbaası, 1931, s. 329.

“Deli Şâir” müstear adıyla, daha sonra Selânik’te çıkardığı *Gonca-i Edeb* dergisinde bazı şiirlerini okumuştur. Muallim Sâdî, tahminimize göre *Yıldız*’ın yayınlanmaya başladığı 1909 senesi Şubat ayında, bir gün Sâdeddin Efendi’nin Üsküp’teki tekkesine gelerek onunla edebî konularda sohbet etmiş ve kendisini edebiyata dair eserler yazmaya teşvik etmişti. Bunun üzerine Sâdeddin Efendi, bazı yazı ve şiirlerini “Kalender” takma adıyla takdim etmiş; anılan metinler *Yıldız*’da Muallim Sâdî tara-fından yayınlanmıştı.¹³ Sâdeddin Sırrî’nin daha sonra kendi gerçek ismiyle gönderdiği birçok yazı ve şiir, *Yıldız*’ın sayfalarında yer almıştır. (Bu arada şunu da belirtelim ki, onun mahallî gazete veya dergilerde yahut bütün Osmanlı memleketlerinde dağıtılan başka yayın organlarında da yazı ve şiirlerinin çıkmış olması mümkündür. Meselâ 1909’da yayınlanan *Muhibbân* adlı tasavvufî derginin üçüncü sayısında “Manzûme-i Dervîşân” adlı bir şiiri görülür). Üsküp’te doğan *Yıldız*, henüz ikinci yaşını tamamlamadan batmıştı.

Sâdeddin Sırrî’nin *Yıldız*’da neşredilen şiir ve yazıları, memleketinde şair, yazar olarak tanınmasını sağlamıştı. Meselâ, *Üsküp ve Civârı Târîhi*’ni yazan Sâlih Âsım, 1932’de bu şehirde bastırıldığı anılan eserinde, Sâdeddin Sırrî’yi “şâir-i şehîr”, yani tanınmış şair diye vasıflandırmakta ve onun 1326 (1909 yahut 1911) yılında Taş Köprü’nün genişletilmesi üzerine yazdığı tarihi vermektedir.¹⁴

Sâdeddin Sırrî, eserlerini, *Yıldız*’ın kapanışından bir müddet sonra *Cerîde-i Sûfiyye* adlı tasavvufî dergide yayınlamaya başlamıştır. 1909 yılından itibaren haftalık olarak yayınlanan *Cerîde-i Sûfiyye*, II. Meşrutiyet’ten sonra neşredilen tasavvufî dergilerden biridir.¹⁵ Sâdeddin Efendi’nin de ümit ve sevinçle karşıladığı II. Meşrutiyet’ten dört sene sonra meydana gelen mühim bir hadiseyi kaydetmek yerinde olacaktır. Balkan memleketlerinde huzur ve sükûn içinde yaşayan pek çok Müslüman Türk’ün hayatında olduğu gibi, Üsküplü Sâdeddin Efendi’nin hayatında da büyük bir sarsıntı ve değişim oldu: 1390-92’den beri 520 küsur senedir Osmanlı idaresinde bulunan Üsküp, ne yazık ki, Balkan Harbinden sonra 1913 yılında Türk hâkimiyetinden çıktı. Sâdeddin Efendi’nin *Cerîde-i Sûfiyye*’de yayınladığı “Üsküp” başlıklı yazısı, doğup büyüdüğü, kırk küsur senedir yaşadığı memleketi için mensur bir mersiye gibidir. Sağlığın değeri nasıl hastalanınca biliniyorsa, vatanın kıymeti de kaybedilince anlaşılıyordu...¹⁶

İstanbul ve Manisa Hayatı

Sâdeddin Efendi, bu acı hadise üzerine memleketinden ayrılıp on kişilik ailesiyle İstanbul’a göçmek zorunda kalmıştır. Onun İstanbul’da kısa süren ikameti ve bilhassa Manisa hayatı hakkında yakın zamanda bulunan hatıralarından bilgi edinmekteyiz. Prof. Dr. Mehmed Akkuş, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesine bağışlanan kitaplar ve evrak arasında Sâdeddin Sırrî’nin hatıralarından kopya edilen iki defter bulmuştur. *Yıldız* gazetesinde yazıları çıkan edebî şahsiyetlerden Saffet Örfî Betin’in Üsküp Rifâî dergâhındaki aslından Kasım 1940- Ocak 1941 tarihleri

¹³ Sâdeddin Sırrî, “Bir Hasb-i Hâl”, *Cerîde-i Sûfiyye*, 10 Şâban 1331-1 Temmuz 1329/ 15 Temmuz 1913, Pazartesi, nr. 53, s. 54. (Şairin *Yıldız*’da “Kalender” müstear adıyla yayınlanan şiiri ve yazıları şunlardır: Kalender, “Va-tan”, *Yıldız*, Üsküp, 22 Şubat 1324/ 7 Mart 1909, 1. Yıl, 2. Sayı, s. 7-8; Kalender, “Şar Dağı”, *Yıldız*, Üsküp, 1 Mart 1325/ 14 Mart 1909, 1. Yıl, 3. Sayı, s. 6; Kalender, “Bahar”, *Yıldız*, Üsküp, 29 Mart 1325/ 11 Nisan 1909, 1. Yıl, 7. Sayı, s. 5-6).

¹⁴ Sâlih Âsım, *Üsküp ve Civârı Târîhi*, Üsküp 1932, s. 15.

¹⁵ Bu dergi hk. bilgi için bk. Mustafa Kara, “Cerîde-i Sûfiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, c. 7, s. 410.

¹⁶ Sâdeddin Sırrî, “Üsküp”, *Cerîde-i Sûfiyye*, 17 Şâban 1331-8 Temmuz 1329/ 22 Temmuz 1913, nr. 54 s. 68.

Geçmişten Günümüze Manisa

arasında kopya ettiği bu hatırat, Üsküplü Sâdeddin Sırrı'nın memleketinden İstanbul'a göçüşü, payitahtta kısa süren ikameti ve daha sonra Manisa'ya gidişi ve bu şehrimizde yıllarca kalışı konusunda hayli bilgi ihtiva etmektedir. Biz bildirimizde Sâdeddin Sırrı'nın Manisa hayatı hakkında bu hatıralarıyla *Ceride-i Sûfiyye*'de çıkmaya devam eden şiirleri ve yazılarına dayanarak bilgi vereceğiz.

Üsküb'ü Sırpların istilasından sonra, 1913'te İstanbul'a göç eden Sâdeddin Sırrı, Erenköy- Sahrâ-yı Cedîd'de Bağdat Caddesi üzerinde, meşhur maarif müfettişi Sâtı Bey'in (1880-1968)¹⁷ geniş bir bahçe içindeki iki köşküden birini kiralamıştır. Memleketinden göçmelerinin en mühim sebebi, çocuklarına millî dilimizi, yani Türkçeyi ve dinimizi öğrettirmektir. Bir sabah, erkek, kız beş çocukla kendilerine yakın caminin yanında bulunan "ibtidâî" (ilköğretim) mektebine giden Sırrı Efendi, içeride kız çocuklar bulunduğu için mektebin kapısının kapalı tutulduğunu öğrenmiş; müdür henüz okula gelmediğinden bu idarecinin oğluyula görüşmüştür. Hemen trenle Sirkeci'ye giden Sâdeddin Efendi, mektepler hakkında tanıdıklarından bilgi almış; çocuklarını hangi mektebe vermesinin uygun olacağını öğrenmeye çalışmıştır. Nihayet "ehl-i dil" (gönül adamı, kalender) bir tanıdığı, Sırrı Efendi'ye şu tavsiyede bulunmuştur: "Aziz, İstanbul'da ibtidâî mektebi arama! Çocukların adamakıllı tahsil ve terbiyesini arzu ediyorsan, bir ecnebî mektebine ver!" Bu tavsiye karşısında şaşakalan Sâdeddin Efendi, ona şu cevabı vermiştir: "Ne diyorsunuz?! Biz lisân-ı millî ve dînimizi tahsîl ettirmek için bu zavallı çocukları buraya sürükleyip getirdik. Ecnebî mektepler bizim memleketimizde var..."

Ertesi sabah yine çocuklarla beraber evinin yakınındaki okula giden ve mektep müdürüyle görüşen Sâdeddin Efendi, onları ister-istemez buraya göndermek mecburiyetinde kalmıştır. Daha sonra cemiyetin yüksek tabakasına mensup kişilerin çocuklarını yabancı okullarına yolladığını, burada Erenköyü'nün orta hâlli ve fakir çocuklarının okuduğunu öğrenmiştir. Sâdeddin Sırrı, Erenköyü'nde altı ay kadar oturmuş; çocukları, ne yazık ki, bu hayat devrelerini boşuna harcamışlar; o bayağı mektebe gidip gelmekten başka bir şey kazanmamışlardır. Bir gece köşkün birkaç aylık kirasını vereceğini bildirerek Sâtı Bey'le görüşen Sâdeddin Efendi, gördüğü mekteplerin hâlinin kendisine ümitsizlik verdiğini söylemiş ve ondan ümitlendirici sözler işitmek istemiştir. Maarif müfettişi Sâtı Bey, durumu bildiğini belirterek gece- gündüz çalıştıklarını, her şeyin yoluna gireceğini ifade etmiştir.

İstanbul'un pahalı olduğunu gören ve parasını çabuk bitireceğini anlayan Sâdeddin Sırrı, bu şehirdeki insanların ilgisizliğinden de şikâyetçidir. Tanıdıkları kendisine çok iltifat etmekte; fakat ayrılınca onu hemen unutmaktadır. Tanımadıklardan da bir selâma, bir merhabaya bile mazhar olamamıştır. Kızkardeşine Kadıköyünde bir ev tutup çoluk çocuğuyla Manisa'ya giden Sâdeddin Sırrı'nın Hicrî 1331 senesi Zilhicce ayında *Ceride-i Sufiyye*'de çıkan şiirlerinden, 1913 Kasım'ında Manisa'da olduğu anlaşılmaktadır. Manisa, İstanbul gibi değil, fakirlerin dar gelir durumuna uygun, yaşayabilecekleri bir şehirdir. Sâdeddin Efendi, Üsküb'ün Gazi Baba Altı gibi bir yerde bir ev tutmuştur. Ertesi gün bütün komşular ziyarete gelip hâl-hatır sual etmiş; son derece fakirliklerine rağmen, bir şeye ihtiyaçları olup olmadığını sormuşlardır. Onların diğerkâmlığı ve yardımseverliği, Sâdeddin Efendi'yi hayli memnun etmiştir. Bundan dolayı hatıralarını yazarken okuyucularına büyük şehirlere hicret etmemeyi, göçeceklerse küçük memleketlere gitmelerini

¹⁷ Hayatı ve eserleri hk. bilgi için bk. Şit Tufan Buzpınar, "Sâtı' el-Husrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2009, c. 36, s. 176-178.

şöyle öğütlemektedir: “Hicret etmeyiniz; ederseniz büyük şehirlere gitmeyiniz. Vatanınız olan kasabaya mümâsil (benzer) bir yer arayınız. Benden nasihat!”

Şeyh Sâdeddin Efendi, Manisa’da altı buçuk sene oturmuş; burada diğer Üsküplülere ve tekkesinin “ihvânına” (sadık dostlarına, mensuplarına) da rastlamıştır. Göç edişinden üç sene sonra İstasyon tarafında üç katlı bir ev yaptıran Sâdeddin Efendi, bu binayı otele çevirmeyi, ayrıca bir mesken inşa etmeyi düşünmektedir. Fakat kendisi, kızı gibi bazı yakınlarının Üsküp’te kalmış olması yüzünden sık sık oraya gidip gelmektedir. I. Dünya Harbi’nin sürdüğü o yıllarda memlekete gidiş-geliş son derece zor, zahmetli ve masraflıdır. Bu sebeple kendisi tekrar hicret etmemeyi, eğer göçülürse ilkin memleketle ilişiği kesmeyi ve iki yerde alâka bırakmamayı tavsiye etmektedir.

Evlâdının millî dilimizle okumasını ve İslâmi bir terbiyeyle yetişmesini düşünerek Üslûp’ten göçtüğünü naklettiğimiz Sâdeddin Sırrî, Manisa’da ikamet ederken yine çocuğunun tahsili meselesiyle uğraşmış; ilk öğrenim çağı geçmek üzere bulunan kızını Manisa İnas Rüşdiyesine¹⁸ (kız ortaokuluna) kaydettirmiştir. Kızı, üç yüze yakın öğrencisi olan bu okula iki sene devam etmiş; ne var ki tek bir harf öğrenememiştir. Fakat iki sene sonra “Ruhsar Hanım” adında bir müdire tayin edilince iş değişmiş; onun mektebe ayak basışının üzerinden üç ay geçince şeyh, kızının gazete okuduğunu görerek gözlerine inanamamıştır. Kerimesi, jimnastik derslerinin tesiriyle, “keklik gibi daldan dala” atlamakta; ayrıca kendisinden yeni kitaplar istemektedir. Onun okuma, yazma gibi derslerde hayli başarılı olduğunu müşahade eden Sâdeddin Efendi, bir gün gidip söz konusu ilerlemenin vesilesi Ruhsar Hanımla görüşmüş ve eğitim-öğretim faaliyetlerinden dolayı bu gayretli müdireyi tebrik etmiş; okulda şahit olduğu gelişmeleri memnuniyetle tasvir etmiştir.

Sâdeddin Efendi, “Açlıklar, Yoksulluklar” başlığı altında “Harb-i Umumi” (I. Dünya Harbi) sırasında çektikleri sıkıntı ve mahrumiyetleri anlatmaktadır. Bütün parasını yaptırdığı eve harcamış; veresiyeye başlamıştır. Kızkardeşi de İstanbul’dan gelmiş; Üsküp’le haberleşmek bile mümkün değildir. Kendisi, çoluk çocuğunun nafakasını temin etmek için iş aramaya karar vermiştir. Fakat görüşmekte olduğu Manisa mutasarrıfı Selânikli Hüsnü Bey ve İttihat ve Terakki Fırkası temsilcisi Avni Bey kendisini zengin bilmektedir. Bu durum, resmî bir iş bulmasının önünde engeldir. Harp yüzünden kıtlık ve pahalılık yaygınlaşmış; meselâ unun fiyatı on kat artmış; et, yağ, şeker, sabun gibi ihtiyaç maddelerini temin etmekse imkânsız hâle gelmiştir. Asker alma şubeleri, on iki yaşından yetmiş yaşına kadar herkesi zorla sürüp götürmektedir. Asker olmak ve adam öldürmek zorunda kalmaktan endişe eden Sâdeddin Efendi, sokağa rahatça çıkabilmek için bir vesika temin etmeye çalışmış; sonunda bir tanıdığı asker alma şubelerinden birinde kâtip olan damadı sayesinde bu belgeyi alabilmiştir. Kendisinin ihtiyacı, Manisa’dan, çocuklarının yanından ayrılmamaktır. Vesikayı aldıktan sonra ihtiyaçlarını karşılayabileceği bir iş bulma ve benzerleriyle birlikte asker gitmeme telâşi içindedir...

Şehrin öbür başında Avni Bey’in idaresinde bir İttihat Terakki Mektebi var; bu okulun müdürü ise Yanyalı Şeyh Safvet Efendi’dir. Şeyh Sâdeddin, bir gün “İttihat Terakki’nin meddâhi” şeklinde tarif ettiği Safvet Hoca’nın yanına gidip onun okulunda öğretmen olmak istediğini bildirir. Maaş istememekte; yalnız mektep usulü ucuz erzak, bir de muallimlik vesikası talep etmektedir. Geçimini

¹⁸ İlk ve ortaokul sınıflarından meydana gelen ve öğrenim müddeti altı sene olan inas rüşdiyelerinin ders programı için bk. *Sâl-nâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye*, Matbaa-i Âmire, 1316, s. 393. 1313-1314 (1896-97) Öğretim yılında Manisa’da üç muallime, 105 talibat (kız öğrencisi) ve iki hademesi olan bir inas mekteb-i rüşdîsi vardı. a.g.e., s. 888.

kolaylaştıracak bir çare araştıran ve askere gitmeme mecburiyeti içinde bulunan Sâdeddin Efendi, müdürden musiki muallimliği kadrosunun açık olduğunu öğrenince, ona hemen bu vazifeyi kabul ettiğini bildirerek güç-belâ resmî yazıyı yazdırmış; partinin adamlarından birinin aracılığıyla Avni Bey'den tayin emrini aldırtmıştır. Böylece öğretmenlik mesleğine giren Sâdeddin Efendi, vazife yeri olan okula gidip burada muallimlerle görüşmüş; üç gün sonra derslerinin başlayacağını öğrenmiştir. Onun Manisa hatıraları, I. Dünya Harbi yıllarında orta dereceli okullarda sabahleyin yapılan merasim hakkında bilgi edinmemizi de sağlıyor: Tasvir ettiğine göre, öğrenciler her sabah okulda toplanınca Sancak Marşı okutulmakta; tabur düzenlenerek geçit töreni yapılmakta; ondan sonra derslere başlanmaktadır.

Sâdeddin Efendi, musiki dersi için bir piyano temin etmeye çalışmış; ayrıca öğrencilerden ödünç olarak keman, ud gibi müzik aletlerini getirmelerini istemiştir. Bir derste öğrencilere marş okutan "muallim bey", onlardan yedi sekiz kadar iyi ve yüksek sesli olanı tesbit ettiğini; keman yardımıyla talebeye müzik öğretmeye uğraştığını; ayrıca mektebin bütün sınıflarına nota dersi verdiğini anlatır. Şeyh Sâdeddin, beş sınıflı bu okulda mâlûmat-ı dîniyye (dinî bilgiler) dersini de maaşsız olarak üstlenmiştir. Bununla birlikte, İttihad Terakki sayesinde zeytin yağı gibi ihtiyaç maddelerini daha ucuz satın alabilmektedir...

Büyük bir kısmının özünü verdiğimiz ve tamamının metnini sunacağımız hatıralarıyla dergilerde yayınlanan eserlerinden anlaşıldığına göre, Sâdeddin Sırrî, yaşadığı çevre, şehir, ülke ve dünyada olup biten hadiseleri takip eden bir kişidir. Onun Hicrî 1332 senesi Muharrem (1913 Aralık) ayının gelişi üzerine yayınladığı Kerbelâ faciasını hikâye eden manzumesi, Fethî ve Sâdık Bey adlı havacılarımızın 15 Şubat 1329 (28 Şubat 1914) tarihinde bir uçuş denemesi sırasında vefat etmelerinden¹⁹ dolayı duyduğu üzüntüyü anlatan şiiri, İzmir'de münteşir *Âhenk* gazetesinde Mart- Nisan 1914'te çıkan "külâh-ı Mevlevî" redifli gazellere yazdığı naziresi, bu konuda verilebilecek örneklerden birkaçıdır.

Sâdeddin Sırrî'nin *Cerîde-i Sûfiyye*'de çıkan bazı yazı ve şiirlerinin altındaki "Mağnisa" (Manisa) kaydı da 1913-1918 yıllarında bu şehrimizde ikamet ettiğini göstermektedir. Kendisinin hayatının son on beş yılı hakkında fazla bilgiye sahip değiliz. Ancak yer yer rastlanan bazı yazı ve şiirleri, onun bu senelerini de ilmî, irfanî eserler okuyup yazmak suretiyle geçirdiğini düşündürmektedir. Meselâ, Sâdeddin Sırrî, H. 1350/ M. 1932 yılında, Sâlih Âsım'ın daha önce andığımız *Üsküp Târîhi* için manzum bir tarih ve takriz yazmış²⁰; bir katalogtaki kayda göre, 1934'te meşhur mutasavvıf şair Niyâzî-i Mısrî'nin (1027-1105/ 1618-1694) "Devr idüp geldüm cihâna yine bir devrân ola/ Ben gidem bu ten sarâyı yıkılup vîrân ola" matla'lı gazelinin beş beytini şerh etmiştir.²¹

Pek çok muhibbana, bu arada Kumanova kazasında Çukarkalı Baba Hayrullâh'a hilâfet veren Sâdeddin Efendi, 6 Şubat 1936 tarihinde vefat etmiştir.

SONUÇ

Sâdeddin Sırrî'nin hayatı hakkında hem *Yıldız* ve *Ceride-i Sûfiyye*'de yayınladığı şiir ve yazılarından, hem de Safvet Örfî Betin tarafından 1940-41 yıllarında *Üsküp Rifâî Dergâhı*ndaki aslından kopya edilen hatıralarından bilgi edinilmektedir. Onun "Menâkıb-ı Târîhiyye- Mûsikî" başlıklı hatıraları, ilkin

¹⁹ Bu konudaki bir gazete haberi: "Husûsî Telgraflarımız- İstanbul: 15 Şubat, nr. 3493, "Dil-sûz Bir Kaza", *Âhenk*, İzmir, 16 Şubat 1329 (1 Mart 1914), s. 2.

²⁰ Sâlih Âsım, a.g.e., s. 36.

²¹ Yaşar Aydemir- Abdülkadir Hayber, *Makedonya Kütüphaneleri Türkçe Yazma Eserler Kataloğu*, TİKA yayını, Ankara 2007, s. 124, nr. 251.

memleketinde musiki sanatına tasavvufi sebeple alâka duyduğunu, bu konuda kitaplardan teorik bilgi edinme ve bir müzik aleti çalma yolunda hayli gayret sarf ettiğini, çalışmaları neticesinde iyi sonuçlar aldığını göstermektedir. Yine anılan hatıratından öğrenildiğine göre, Sâdeddin Efendi, memleketinin Sırplarca işgal edilmesi üzerine 1913'te İstanbul'a göçmüş; burada meşhur maarif müfettişi Sâti Bey'in Erenköyü'ndeki bir köşkünü tutmuş; çocuklarının millî dilimizle tahsil ve İslâmi bir terbiye görmeleri için uğraşmıştır. Yazarın hatıralarından yirminci asır başlarında İstanbul'daki ilk okulların durumu, eğitim tarzı ve seviyesi, bilhassa küçük bir şehirden geçerek gelen kimseler için hayatı sürdürmenin zorluğu, beşerî münasabetlerin niceliği konusunda da bilgi ve fikir edinilmektedir.

İstanbul'da altı ay kadar kalan Sâdeddin Sırrî, 1913 yılında Manisa'ya göçmüş ve bu şehrimizde altı buçuk sene ikamet etmiştir. Çocuklarının İstanbul-Erenköyündeki ilkokula devamından istediği sonucu alamayan ve tahsili konusunda ümitsizliğe düşen Sâdeddin Sırrî, Manisa'da bir kızını inâs mekteb-i rüşdîsine (kız orta okuluna) kaydettirmiş; fakat onun buraya iki sene devam etmesine rağmen bir şey öğrenemediğini üzülenek görmüştür. Ancak bu mektebe "Ruhsar Hanım" adında genç bir müdirenin tayin edilmesinden sonra kızının okuma, yazma öğrendiğini sevinçle fark eden Sâdeddin Efendi, söz konusu başarının vesilesi olan idareciyle görüşerek onu kutlamış; kendisinin eğitim-öğretim faaliyetlerini övgüyle tasvir etmiştir.

Manisa'da sokağa çıkabilmek, çoluk-çocuğunun başından ayrılmamak ve benzerleriyle askere gitmemek için önce resmî bir vesika almaya çalışmış; uğraşarak bu isteğine erişmiş; sonra geçimini temin etmek maksadıyla bir iş araştırmaya başlamış; neticede zor da olsa bir okulda müzik öğretmenliği kadrosuna tayinini yaptırabilmiştir. Bu okulda dersi için piyano, ud gibi müzik aletleri bulmaya gayret eden Sırrî Efendi, öğrencilere keman yardımıyla musiki ve nota öğretmeye çalışmıştır. Yine bu mektepte "mâlûmât-ı dîniyye" (dinî bilgiler) dersini de vermiştir.

Sonuç olarak denebilir ki, Sâdeddin Sırrî'nin hatıraları 19. asır sonları ve 20. asır başlarında Üsküp'teki irfani hayatı, musiki sanatına tasavvufi sebeple şahsen duyduğu alâkayı, bu konuda teorik bilgi edinme ve pratik başarı kazanma gayreti, İstanbul'a hicreti, 1910'lu yıllarda anılan şehirdeki bazı ilk okulların eğitim-öğretim tarzı, I. Dünya Harbi sırasında Osmanlı memleketlerindeki halkın çektiği maddi, manevi sıkıntı ve acıları, Manisa'daki ilk ve orta dereceli mekteplerin durumunu anlatması dolayısıyla tasavvuf, müzik, eğitim, edebiyat ve şehir tarihi yönünden ilgiyle okunabilecek bir metindir.

SÂDEDDİN SİRRÎ'NİN HATIRALARI- (Türk Tarih Kurumu Ktp. Y 648/ 5).

[(40 b) Şeyh Sâdeddîn Sırrî, Menâkıb-ı Târihiyye- Mûsikî başlıklı iki broşür yazmıştır. Yâhut Üsküp'deki Rifâh Tekkesinde ancak bu ikisi kalmıştı. Sâdeddîn Efendi bunlarda kendi terceme-i hâlinden bahsetmektedir. Fakat bilhassa tebârüz ettirmek istediği şey, kendisinin mûsikî merâkı, öğrenmesi ve sonra Manisa'ya hicretinde mekteplerde öğretmesidir. Bu, şeyhin nasıl bir gönül ve sanat adamı olduğunu anlatıyor. Şeyh, bir mukaddimeden sonra esere şöyle başlıyor:]

Üsküp'de Sanâyi Mektebinin teşkilinden sonra orada tahsilde bulunan bâzı efendilerle görüştüğüm sırada mûsikî derslerinde bilhassa nota usûlünde bâzı şeyler sorar ve dinlerdim.

Bütün sadâların yedi tam perde içinde dâhil bulunduğunu ve bu tam perdeler arasında makâmâtın tebeddülü îtibârıyla birtakım yarım perdeler de mevcûd olduğunu ve yarım perdeler diyey, bemol işâretleriyle gösterildiğini, tam perdelere ise natürel denildiğini öğrenmiştim.

Geçmişten Günümüze Manisa

Bu kadar sathî bir mâlûmât sâikasıyla bir nev' kitâbet-i mûsikîye olabileceğini düşündüğüm "nota" fennini bir muallimden okumak ve bellemek hevesine düştüm. Fakat muallim bulamadım. Yaşım geçmiş olduğu için mektebe gidip de talebe arasına da karışmadım. İstanbul'da bazı kitapçılarla muhâberem var idi. Onlara yazdım.

[Ona Zâtî Bey'in Nazariyât-ı Mûsikî kitabını göndermişler. Sonra Selânik'te intişâr eden Ud Muallimi risâlesini de getirtmiş. Okumuş, canı sıkılmış. Nazariyât-ı Mûsikî'deki târiflerden bir şey anlamamış. Ud Muallimi'nde biri mızrabın nasıl tutulduğunu, biri de ud çalarken alınan vaziyeti gösteren iki resim varmış ki, bunlara daha çok akli ermemiş.]

İstlâhât-ı Mûsikîye kitabını buldum. Bir de Girit'te neşredilen ve mûsikîye ait mâlûmât-ı ibtidâiyeyi ihtivâ eden taş basması küçük bir kitap getirdiler. Bunlarla bir müddet uğraştım. Heyhât! Anlaşıldı ki bir muallime ihtiyaç var. O zamanda Üsküp'de mûsikî muallimi ne gezer?!

[Çok kimseler çalgı çalıyor ama târif edemiyor. Osman Çavuş'un gırnatasında coşkun Cezâyir türküsünü dinlerken nasıl çalındığına şeyh ancak hayret ediyor. (41 a) Onun maksadı ise başka. Meselâ İstanbul'da bestelenmiş bir ilâhîyi notada görüp aynıyla Üsküp'de tatbîk etmek, çalmak. Ona, "Vaz geç; nota denilen şey palavradan ibârettir. Kâğıt üzerine hava zabt etmek, su üzerine yazı yazmaya benzer" diyorlarmış. Fakat sanâyi mekteplileri bu iddiâyı reddediyorlar; her hafta kendilerine yeni notalar geldiğini söylüyorlar. Sâdeddîn Efendi de bu fikirde. Adamakıllı bir şarkı ve ilâhî dinlemek istiyor.

Yine eserlere mürâcaat ediyor. Tanbûrî Cemil'in o sırada (Ama hangi sırada? Zamânı Sâdeddîn Efendi söylemiyor) Rehber-i Mûsikî eseri çıkıyor. Şeyh bunu getiriyor ve rûhu müncezib oluyor. Cemil Bey'in kalemiyle âşinâ çıkıyor ve bir şeyler öğrenmeye başlıyor.]

Manastır'a Seyâhat

Manastır'da, Hanlarönü Rifâî dergâhı postnişini amcam Şeyh Bedreddin Efendi'yi ziyârete gittim. Orada Neyzen Nazîf Efendi'yi gördüm. Tekkenin âyîn günlerinde ney ile zâkirlere iştirâk ediyordu. Bu adamın evinde mûsikî imâlâthânesi de var imiş. Her nev' çalgı çalıyor ve her birini tâmîr ediyormuş. Asıl ihtisâsı da sazda imiş. Bursalı Kolağası Mehmed Tâhir Efendi²² ile Nazîf Efendi birleşerek tekkede okunan bâzı ilâhîlere çeki düzen vermişler ve îcâb eden nağmeleri tebdîl ederek usûle koymuşlar. Hakîkaten bu musahhah ilâhîlerde bir rûh, müstesnâ bir zevk görülüyordu.

Bir gün Nazîf Efendi'ye bir nefes çalmasını teklîf etmiş; dervişlerden birine okutmuşlar. Nazîf, beş, altı defa dinlemiş, çıkarmış. Bu bestenin aksak usûlünde uşşâk olduğunu da söylemiş. Notaya alma teklîfi karşısında da Nazîf, "Ne çaluyorsunuz ki ona göre nota yazayım" deyince şaşıyor. "Demek her çalgının nota tarzı ayrı imiş. Öyle ise körüklü kucak piyanosu için yaz" dedim. Nazîf Efendi yüzüme bakarak bu çalgıyı intihâb ettiğimi yüzünde hâsıl olan işmizâzlarıyla âdetâ tezyîf etti. Fakat "peki, yazayım" dedi. Evvelâ yarım tabaka bir kâğıt üzerine cetvel tahtasına beşer beşer çizgiler çizdi. Sonra nefesi ilk iki mısra olmak üzere kelime kelime ney ile

²² Kastedilen Bursalı Mehmed Tâhir, irili- ufaklı biyografik, bibliyografik yayınları, bilhassa *Osmanlı Müellifleri* adlı üç ciltlik eseriyle meşhur Bursalı Mehmed Tahir Bey'dir. Bursalı Tahir Bey, Hicrî 1300 (1883) yılında Harbiye'den mezun olduktan sonra Manastır'a tayin edilmiş ve bu şehirdeki Askerî Rüşdiye, Mülkiye Rüşdiyesi, Mülkiye İdâdîsi'nde coğrafya, tarih, hitabet gibi dersler vermiştir. (Hayatı ve eserleri hk. fazla bilgi için bk. Ömer Faruk Akün, a.g.e., c. 6, s. 452-461).

lekeleyerek çizgiyle üzerine birtakım tersine mimler yazmaya başladı. Kitâbet hitâm buldu. (41 b)

Hey'et-i umûmiyyesini dikkatlice bir defa da ney ile geçti; okuyuşuyla tatbîk etti. Sonra yazılanlara amûdî çizgiler çizdi. Usûlleri ayırdı. Okuyan noksan okuyordu. Usûlleri ikmâl için aralarda saz payı gibi latîf nağmeler kattı. Usûller doldurdu ve bir defâ daha ney ile muâyene ederek, "Tamamdır, alınız" dedi. Notayı aldım, fakat fazla tafsilât alamadım.

Üsküb'e geldim. Tekkenin zâkiri Hâfız Mehmed'e, "Hâfız", dedim, "bu notayı bir tecrübe yapalım." Notanın karargâhı, ikinci ve üçüncü çizgiler arasındaki boşlukta olduğu için evvelâ bu karar perdesini armonikte bulmaya uğraştık. İki siyah arasında bir beyaz perdeyi intihâb ettik. Okuyuşa göre bu perde uşşâk için bir karargâh olabilir. Fakat nefes dürüst çalınamıyordu.

Vâli Ali Mazhar Bey'de büyük bir piyano var. Bir gün evine gittim. Kendisine sordum; "Uşşâk makâmı karargâhı piyanoda hangi perdedir?" "Alafrangada uşşâk filân yazmaz; fakat aradığımız perde, üç siyah arasında ikinci beyazdır" dedi.

[Nihâyet Mazhar Bey'den yedi esas ses olduğunu, siyahların yarım perdeyi teşkil ettiğini öğreniyor. Kânunda da akorttan sonra bu yarım perdelerin mandallar vâsıtasıyla istihsâl edileceğini anlıyor ve evine dönünce, "Hâfız! Bu olmuyor!" diye bağıyor. Selânik'ten bir kânun getiriyor, karar perdesini bulunca diğerlerini lâ-si-do... sayarak tâyîne uğraşiyor. Nihâyet nefesi kânunda fenâ bir şekilde çıkarıyorlar].

Canım nota değil mi, işte bu kadar olabilir!

§

[Baytar mektepli genç bir zâbit iyi kânun çalıyor. Doktor binbaşı Rızâ Bey'in evinde şeyh tanışmış, kânununu göstermiş. Zâbit perdeleri değişmiş bularak gülmüş. Bütün mandalların da açık bırakılmayacağını söylemiş. Şeyh, uşşâk akordu isteyince, zâbit yapmış ve uşşâk karargâhının "lâ" olduğunu bildirmiş.]

Çabucak "lâ" telleri üzerine kurşun kalemiyle siyahlatarak nişan koyduk. Sonra kendi kendimize uzun şerit gibi bir kâğıt keserek tellerin altına uzattık. İşaretli "lâ"dan tîze ve peste doğru sırasıyla (42 a) her perdenin ismini tellerin altına ve kâğıdın üzerine yazdık. Artık sahîh bir sûrette kânun perdelerinin mevkileri tahakkuk etmiş idi!

[Nihâyet Hâfızla pratik olarak, fakat bir elle çıkarmaya başlıyorlar ama mandallar bir türlü olmuyor. Şeyh düşünüyor. Kitapta yazılan şey şu: Diyez tam perdenin yarım derece tizi. Bemol yarım derece pesti diye...(?) Onlar da kânunda mandalların yarısını açık, yarısını kapalı bırakacaklar. Sonra uşşâk akordu verecekler. Sonra notaya bakıp hangi makamda hangi perdelerin diyez, hangilerin bemol olduğunu anlayacak ve bu sûretle her makâmı bulacaklar. Hâfız buna merak sarıyor; geceleri uyumuyor; ammâ meselâ sabâ makâmı "re bemol" olduğu hâlde iyi çıkmıyor da Hicaz "si"yi açıp "do"yu kapamakla iyi çıkıyor. Şeyhin hâtırına şu geliyor:]

"Hâfız!", dedim, "Kânun yeni... Bir muallim elinden geçmemiş. Olabilir ki yapan bu mandalı tam yerine vaz' edememiştir. Bu mandalın yerini değiştirelim. Aradığımız sadâyı bulup oraya koyalım."

Mandalı söktük. Muâyene ve tecrübe ile yerine getirdik. Tamam bir sabâ olmaya başladı. Bunda da Hâfız usta olmuştu. İcâb eden mandalların tebdîlini kolayca yapabiliyordu. *Rehber-i Mûsikî'*yi verdim. Kendisi mûsikîye müsteid. Nazariyâtı da kitaptan alarak iki hatlılar yarım, bir hatlılar bir, düz kuyruklular iki, açıkgozlular dört darp îtibârıyla okuduğu ilâhîleri notaya alıyor ve çaldığı vakit dinleyenlere lezzet veriyordu. Noktalı notalar da biraz iyilemişti.

“İşte”, dedim, “kıymet itibarıyla bir notun sağ tarafına bir nokta konulursa, o notun yarım misli kıymetini, yani darb adedini tezyîd eder. Kitap bunu bir kânun olmak üzere yazıyor!”

Her şey halledilmiş idi. İlâhî okurken bu nihâventtir diye hüküm verip hemen kânun mandallarını nihâvende tebdîl ile çalmak işten bile değil idi. Makamların karargâhları ve seyirleri hep anlaşıldı. Açık bir tarzda zabt edildi. İşitilen şeyler çalınmaya ve mevcut notalardan matlûb şarkılar alınmaya başlandı.

Yalnız bir ukde var idi. Bizim okuduğumuz tekke ilâhîlerinin bâzıları notaya yazıldığı vakit (42 b) usûller noksan veya fazla zuhûr edip usûl te'mîn edilemiyordu. İşte bu ilâhîleri usûlsüz okuyoruz. Dört dörtlük düyek, sekizer darb say gelmiyor. Baksan a, yanlış! Bunları tashîh edelim. İyi amma ilâhî çığırından çıkıyor. Ya uzun ya kısa oluyor. Gelmeyenleri bırak, usûle muvâfık düşenleri al ve onları yaz. Daha ziyâde üstâd olduğumuz zaman hep bunları tashîh eder, hem de yeniden besteleriz!..

§

Yeniden bestelemek!.. Bu mühim mes'ele araya karışınca ben, “Yok Hâfız”, dedim, “Bestelemek bir güfteye îcâb eden nağamâtı uydurmak demektir. Bu ise bir cesede can ilkâ etmek kadar güç bir şeydir. Bu iş müntehî bir üstâd ile müddet-i medfide düşüp kalkmayınca hâsıl olacak şeylerden değildir.”

Bir güfte yazdım:

Tîğ-ı aşkınla açılmışdır bu gönlüm yâresi
Vuslatından gayrı yokdur dil-pesendim çâresi
Derdimin dermânını bir kimseden etmem ümîd
Vuslatından gayrı yokdur dil-pesendim çâresi

[Nihayet bunu Üsküb'ün o vakitki üstâdı Hâfız Yahyâ Efendi besteliyorlar. Devr-i Hindî usûlüyle, Hicaz'dan besteleniyor. Hâfız da evvelâ sadâ ile geçip sonra notaya alıyor. Ara nağmesi de katıyorlar, Hâfız'a çalıyorlar. “Hele meyânındaki sanat insanı gasy edecek kadar”mış. Sonra Hâfız Yahyâ Efendi, “Rifâî'nin misli yokdur” ilâhîsini değiştirerek İstanbul'da işittiği şekle koyuyor. Hicazkâr makâmında, düyek usûlünde.. يا غصن النقا بالذب مكلل na'tını besteliyor. Şeyh, “Doğrusu bu beste, tekke mûsikîsine yeniden bir hayat ilkâ etti” diyor.

İşler ilerliyor. Fakat ûdun çalınışına takılıyorlar. Meselâ “Mahmud Efendi'nin ud çalışı, bilâhare Üsküb'e gelen a'mâ Ali Bey'in kânun çalışı” onlardan çok yüksek. Hattâ Hâfız'la berâber uğraştıkları hâlde Hâfız şeyhten iyi mızrap vuruyormuş. (43 a) Şeyh nihâyet anlıyor ki, bu fark, şahıstadır, sanat kâbiliyet mes'alesidir.]

Ben bu mes'ele-i mühimmeyi uzun muhâkeme ettim. Netîce, şöyle bir hulâsayı çıkardım. İnşâ ve edebiyat kitaplarında yazılan kavâidi her kim okur ve o kavâide tebean hareket ederse, işte (?) az çok bir muharrir veyâ bir edîb olur. Fakat Nâmîk Kemâl Bey gibi yazı yazamaz; Tefîk Fikret gibi şiir söyleyemez. Muharrirler, şâirler asırlarda bir yetişiyor.²³ Ekseriyet dâimâ alelâde saflardadır.

Nasıl olur da her eli saz tutan bir Tanbûrî Cemil olsun? Çok teessüf olunur ki elân bizde nota usûlü hakkında bir yanlış fikir ve kanâat mevcuttur. Hâlbuki nota öğrenmekle biz mücid olamayız. Mücidlik bir fen değil, bir hârikadır. O kıratta ihtisâs ve âlî zekâyâ mâlik olan erbâb-ı istîdâd, nota bilsin bilmesin, o îcâd eder. Notanın hizmeti ne kadar büyüktür ki onların nefâis-i âsârını bize asırlarca ve belki ilelebed hıfz ettirmek için vâsita oluyor.

²³ Fakat şimdi her tarafta pek mebzûl! O cihet de başka... (Şeyh bu tâbîri, tabîi eseri yazarken yaşadığı zamânı telmîh etmek istemiştir. (1920'den sonra...) Üsküb 17/ 2/ 1941, S.Ö.

[Binâen aleyh Sırrı'nin her şey kadar mâ-bihî'l-ihdiyâcı olan mûsikîyi de bilmesi ve istidâdı kadar terennüm etmesi nota öğrenmekle kâbil olur! Hâfız, kânunda ilerliyor, meclis açıyor ve tekke âyinlerini de idâre ediyor. Şeyh Sâdeddîn'e kânun güç geliyor, uda sarılıyor. Fakat o da güç geliyor. Parmak basılacak yerlerde nişân yok. Ama akordu kânundan daha kolay. Sadâsı da kuvvetli ve daha pest.]

Evvelâ udun sapını bir kâğıt üzerine yatırıp resmini çizdim. Sonra kâğıtta kalan resimde telleri gösterdim. Sapın tûlünü pergel ile dörde taksîm ederek çivilere yakın, yâni baş tarafta ikişer taksîmin isâbet ettiği yerlere ve en ince gerdâniye teline dört taksîmin de isâbet ettiği mahallerin kâffesine birer nokta koydum. Yegâh telini de işâretsiz bıraktım. Tabîî perdelerin mevzi'leri bu sûretle anlaşıldı. Her taksîmi de yarıya böldüm. Ortalara da diğer birer küçük nokta koydum. Bunlar da yarım perdelerin yerleri oldu.

[Bu taksîmât şeyhin zihnine yatıyor. Tatbîkâta başlıyor. Ud fenâ ses çıkarıyor. Hâfız da şeyhin ud çalmak teklîfini reddediyor. Kânun ona yeter. Şeyh ise udu bir notaya, bir çalgıya bakmak mecbûriyetini tahmîl etmediği (için) ele daha muvâfık buluyor.

(43 b) Hâfız kânunda işi ezberciliğe vurmuş. Güzel. Fakat "ara yere giren müstesnâ diyey ve bemolleri çok kere kaçırıyor."]

Sonra usûllerin birtakım yerleri noksan kalıyordu. Eslerle tezyîn edilen çok yerler nağme ile geçiştiriliyor ve bu sûretle müellifin sanatı ve hukûku pâymâl oluyordu.

[Nihâyet Hâfız kânunla, kendisi udla meşk etmeye karar veriyorlar. Kendisi udda tek mızrap vurduğu için olmuyor. Kendi kendine uğraşiyor, yapamıyor. Piyasa çalgıcılarından birini çağırıp onun bildiği şarkıyı şeyh çalıyor ve ona dinletiyor. Çalgıcı şeyhin gezişini iyi buluyor. "Bu şarkının aslı böyle olsa gerektir. Bizim elimize geçmiş de bozulmuş" diyor. Fakat şeyhin mızrabını noksan buluyor. Cemiyetlerde bulunup dinlemesini, çünkü mızrabın kâğıtla filân olmayacağını söylüyor. Kânunda bu kendi kendine olurmuş amma burada değil.

Hakîkaten şeyh, Zâtî Bey'in bütün izâhâtından bir netîce çıkaramıyor. Cemil Bey ise Rehber'inde bir îmâ ile "Mızrap tâlîmini mutlakâ bir üstadın geçmelidir" deyip kesmiş.]

En nihâyet şu netîceye varabildim: Bir sekizlik bir darpdır. Bir darb da udda mızrabı bir aşağı, bir de yukarı (v)urmaktır. On altılıklar ... (?) yarım sayılır. Yalnız aşağı (v)urmakla icrâ ediliyor. Nota kavâidinden bu kıymetleri belledikten sonra üstâdların mızraplarına dikkat ve onları taklîd etmeli, vesselâm.

Ş

[Şeyh nihâyet bir keman da alıyor, sesi çok berbat çıkıyor. Meğer yaya sakız lâzımmış. Kemani, kemençe gibi tutuyor, çalamıyor. Nihâyet meşhûr bir kemânîyi çağırıyor. Ters tutuşun bir noksan teşkîl edip etmediğini soruyor ve "Ud, kucağa, keman sîneye yakışır" cevâbını alıyor. Bu kemânî ona, orta hâlli ve nisbeten kolay çalgı olarak yine udu tavsiye ediyor. Ve nihâyet sathî bir muârefesi olan Selânikli Üd[î] Ahmed Efendi ile muhâbereye koyuluyor. Gerçi Üdî Ahmed'in çok münnekidi var; te'lif-i âsârda "büyük bir dehâsı var"; eserleri ruh-nüvâz. Fakat eserlerindeki nağamât birbirinin aynı veya müşâbihi olduğundan Dede Efendi ve Hacı Ârif Beyler arasına giremez. Orta hâlli! (44a) Şeyh ise bu tenkidleri yapanların Ahmed derecesine varamayacaklarını zikrediyor. Ahmed, nihâyet bu muhîtin medâr-ı iftihârî bir üstâddır. Eserleri sehl-i mümtenidir.

Bir Muharrem ayı idi. Küçük bir mersiye yazdım; bir de uhuvvet mektûbu.. Selânik'e Üdî Ahmed Efendi adresine gönderdim. Mersiyeyi bestelemesini ve yine

Geçmişten Günümüze Manisa

notasıyla berâber bize göndermesini ricâ ettim ve bu mersiye tekkede ihvân tarafından dâimâ okunacağı cihetle bir yâdigâr-ı hayâtı olacağını da ilâveten söyledim. Mersiye budur:

Mâh-ı mâtem geldi yansın âşıkân, kan ağlasın
Eşk ile saçsın demâdem dîde kan, kan ağlasın
Dil harâb-âbâda dönsün mâteminle yâ Hüseyin
Sînede dâğlar açılsın cism ü cân kan ağlasın
[Mersiye bir hafta sonra notasıyla geliyor. Şeyh çok beğeniyor.]
Bir mülâkâtımızda Ahmed Efendi'ye sordum:
- Mevlevî tekkeleri gibi bizim de tekkelerin âyinlerine çalgı giremez mi?
- Çalgılarınız var ya!.. dedi. Defler, kudümler, ziller!..
- Hayır, ud, keman, kânun gibi şeyler?
- Giremez!
- Niçin?
- Tarîk-ı sûfiyye destinizde onun için!..
Güldük. §

Hissî ve Zevkî Fenler

Hissî ve zevkî fen üçtür: Şi'r, mûsikî, resim. Maa't-teessüf âlem-i İslâm'da - nasılsa bir yanlışlık neticesi olmak üzere- şi'r mezmûm, mûsikî ile resim haram addedilmiştir. Bu memnûiyet mevcûd olmakla berâber Müslüman ulemâ-yı mütekaddime ve müteahhiresi her üçüyle de uğraşmaktan hâlî kalmamışlardır. Fakat şu kadar var ki ulemâ-yı mutaassıb değil!.. Ezcümle ulemâdan Fârâbî, kânûnun mücididir.

Hazret-i Âişe'nin resmi, Cebrâil vâsıtasıyla Peygamberimize cennetten gönderildiği ve onunla izdivâcî emredildiği, menâkıb-ı dîniyyemiz arasında mütevâtirdir. Şi're gelince; bütün fuzalâ-yı İslâm onun meftûnudur. Hattâ Hazret-i Muhammed'in mu'cize-i bi'setleri belâgattir.

Bu üç fenn-i refî'in neden kerâhete uğradığı hakkında tedkîkât yürütmek, burada mevzûmuzla temâs etmediğinden söylenebilecek sözleri başka bir sahîfeye terk ederiz. Yalnız devr-i İslâmiyet'te (44 b) bu fennin geçirdiği istihâleleri burada bu sahîfeye muhtasaran kayd etmek isteriz!

Şi'r

Araplardan başladı. Zâten dînin de menşei orası!.. İslâmiyet'ten mukaddem de her dînde, her milletde şi'r mevcûd idi. Fakat İslâmiyet'le hadd-i kemâle vardı. Arapların vüs'at-i lisâniyyesi buna çok yardım etmiştir. O lisândaki nezâhet-i ifâde başka bir lisân ile kâbil-i ifâ olamayacağı bedîhî bir hakîkattir. İslâmiyet Acemistan'a sirâyet etti. Acemler kendi edebiyatlarını Arabî edebiyat ile mezc ederek milliyetlerine göre bir edebiyât-ı İslâmiyye ihdâs ettiler. Bu da çok rengîn oldu. Yalnız Acemler, bu ıslâhâtta mâlûm olan mâhûd mübâlağakârlıklarını terk etmediler. İslâmiyet Türklere geldi. Türkler, lisân itibârıyla pek fakîr idiler. Sâfi Türkçe ile bidâyeten şi'r nâmına söylenen şeylerin hiç bir değeri yoktur. İşte nümûne!

Öküzün boynuzunu eğri kılan Allah
Eşegin kuyruğunu doğru kılan Allah²⁴

²⁴ 18. asır Osmanlı âlimlerinden Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin Efendi, *Istılâhâtü's-şi'riyye* adlı eserinde bu mısraların Yırtılmış Acemî'ye ait olduğunu belirtir: Harun Tolasa, "18. YY.da Yazılmış Bir Divan Edebiyatı Terimleri Sözlüğü- Müstakimzâde'nin *Istılâhâtü's-şi'riyye'si*", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1980-1986, c. XXIV-XXV, s. 372. (Anılan mısralar burada şu şekilde: "Koçun boynuzı egri kılan sen- Sığır kuyrugunu togrı kılan sen".)

Bir zaman sonra Türkler terakkî ettiler. Merkezîyet-i dîniyye Araplardan Türklere intikâl etti ve Türklük, Osmanlılığa inkılâb eyledi. Bittabi' bu meyânda lisân da terakkî ediyordu. Nihâyet Türk lisânı, Osmanlı lisânı oldu.

Osmanlı lisânı, dîn-i İslâm'ı kabûl eden bütün milletlerin elsine-i milliyelerinden karıştırılmış bir halîta-i müterekkibe olarak tertîb edildiğinden umûm Müslümanlarca resmî lisân tanıldı. Bu istihâleler ortaya bir Edebiyât-ı Osmâniye doğurdu. Artık Türk lisânı kendi sâdeliğinden çıkmış; Arabî ve Fârisî lügatlarının yardımıyla Osmanlı lisânı zengin bir lisân olmuştu.

Vezne Arapların arûzu, kâfiyyeye Acemlerin âhengi alınarak, fesâhat-ı kelâmîyyede her ikisi kabûl edildi. Yavaş yavaş iş bir dereceye geldi ki kırk satırlık bir ibârede kırk kelime Türkçe bulunamıyordu. İki satırlık bir yazı ile ifâde edilebilecek bir meâl, her hâlde yirmi satırlık yazıya iblâğ edilmek bir mecbûriyet-i inşâiye hükmüne girmişti. Açık, dürüst yazmak ayıp sayılıyordu. İnşâ ciheti böyle nâ-mütenâhî bir mübâlağakârlık içinde iğlâkâta boğulduğu sıralarda şiir, vezin ve kâfiye sâyesinde bir dereceye kadar bu tatvîlât-ı mâ-lâyâniden sâlim kaldıysa da onda da (45 a) ıstılâh-perdâzlık, asıl şi'r'in mâ-bihi'l-esâsı olan hikmet ve zevk-ı bediîye galebe çalıyordu.

Bu mübâlağakârlıklar Araplardan gelmiş değildir. Bunlar Acemlerin "tunturâk-ı elfâz" denilen belâgat-ı lafziyelerinden arama birer tarz-ı gayr-ı mâkûl idi. Türkçe bilen her insan, Osmanlı lisânını yazmak değil, yalnız anlayabilmek için Türkçeden başkaca bir tahsîle muhtâc idi. Bütün Arabî ve Fârisî kavâidi, lügatları bilmeli idi.

Sonra bir başka moda çıkdı. Garplılaşmak sevdâsı! Yalnız bir lisanla tekellüm eden Fransız milletinin edebiyâtındaki sâdelik, yeni asır gençlerini celb ve teshîr etmeye başladı. Buna rağbet günden güne arttı. Osmanlıca[ny] tekrar Türkçeye tahvîl edilmek fikirleri uyandı. İmkân derecesinde me'nûs olmayan Arabî, Fârisî kelimeler atılmaya başlandı. Hattâ bir aralık sâfi Türkçe yazmak tecrübeleri yapıldı. O vakit bir şâirimiz böyle demişti:

Soğan bizim soğan iken;
Tutar buna basal derler,
Bırakır şu tatlı balı da;
Döner ona asel derler²⁵

Bu moda, bi't-tabî' Şinâsî'den başlamıştır. O devrin üdebâ ve şuarâsı hakîkaten iyi bir çığır açtılar. Nâmîk Kemâl, Ziyâ Paşa, Nâcî ve sâire ortadan bu mânâsızlıkları kaldırarak en selîm bir üslûp vaz' ettiler.

İnşâyı pek sâde, merâmı en selîs bir sûrette ifâde edebilecek tarza döküp şi'ri de lâıyk olduğu şîve-i hikmet-nisâra uydurdular. Türkler, edebiyâtı bir parça anlar gibi oldular. Avam, yazılan eserlerden bi-hakkın istifâde ediyordu.

§

Mûsikî de şi'rlerle berâber yürümüşdür. Fakat mûsikînin Osmanlıcası filân olmamıştır. Türk ulemâsı, ehl-i Arab'ın esâtine-i kadîmesi tarafından yazılan edvârları ıslâh ede ede nazariyât kısmını bir dereceye kadar, fakat tatbîkât kısmını pek âlî bir dereceye îsâl etmişlerdir. Osmanlı lisânının tasfiyesi devrinde nasıl ki en mûtenâ bir üslûp vaz' edildiyse, mûsikîye de en güzel bir (45 b) tavrı verildi.

²⁵ Bu mısralar, Sâdeddin Sırrî'nin şairliğin pek takdir ettiği Muallim Sâdî'ye aittir: Sâdî, "Osmanlı Türklerinin

Târîhi", *Yıldız*, 27 Kânûn-ı Evvel [1]325/ 9 Ocak 1910, sy. 42, s. 7.

Geçmişten Günümüze Manisa

Dedeler, Hacı Ârif Beyler, hattâ Kemânî Tatyoslar ve sâire o zamânın en nâmdar üstâdlarıdır.

§

Resim, hiç tetiğini bozmamıştır. O, bir mecrâ-yı sâlimde yürüyerek her zaman en iyi, en canlı eserler en ziyâde rağbete mazhar olmuştur. Hiç bir vakit azmamış; dâimâ tekemmülünde devâm etmiştir. Bugün de böyle gidiyor.

§

Bilâhire şi'rlere mûsikîde bir nev (nev-zuhûrîlizmlik) meydan aldı. "Dekadan" dediler; senbolizm dediler, bilmem daha neler uydurdular. Velhâsıl Türkçe'ye Arabî, Fârisî kelimeler yerine bir sürü Fransız lügatları geçti. Fakat Arabî, Fârisî kelimelerin bakıyyetü's-süyûfu kaldı. Lisânımız dört lisândan mürekkep bir halîta-i haltiyyât oldu.

Hiç düşünmeden yazmak usûlü! lisânımızın en büyük bir meziyeti addedildiği gibi, bütün bir kitabı bestelemek gibi mûsikî divânelikleri baş gösterdi... Artık Fransız şi'rleri taklîd ediliyordu. Fakat fenâ bir taklid, çılgınca bir hareket... "Sarı rüyâ", "yeşil hülyâ"... Daha bilmem ne gibi mânâsız kelimeler, cümleler sanat îcâd yerine geçti. Edîblik, bî-edebliğe kadar vardı. Şâirlik, serserilik oldu... Mûsikîde eskiden tertîb edilen fasıllara bedel fassallıklar meydan aldı. Sâde yaz, sâde bağır! Nereye çıkarsa çıksın... Düşünmeye, okumaya vakit mi var, ömr-i beşer buna müsâid mi? Yaz, bağır, eserlerin gazetelere dolsun, notalara doldurulsun.

Al sana; makâlenin üst başında bir resim! Üdebâ-yı cedîdemizden bir beyefendi. Bir buna bak, bir de makâlenin alt tarafında M. Ş.'den ibâret olan imzâya bak! Orta yerini zinhâr okumağa gelmez. O okunmak için yazılmamıştır. Gazeteye makâle olarak geçmek için yazılmıştır!.. Acebâ şu M. Ş. ne demektir? Ne olacak maymun, şebek kelimelerinin ilk harfleri! Zamânımızda bu serserizm zümresi arasında fâzıl, muktedir, yazıları rûh-perver zevât da yok değil, var. Var fakat ender! Ekseriyet bunlarda. Şiirlerde vezin yok, fakat kâfiye de yok! Notalarda rûh yok (46 a) fakat âhenk de yok! Zannolunmak mümkündür ki bugün bu hoppalık da durmuştur. Görmekle mübâhî oluyoruz ki, aklı başında, sözü yerinde muharrirler, bestekârlar da bulunuyor.

Yazı olsun diye yazılan, nota olsun diye bestelenen eserlere bugünün gençleri metelik vermiyor; herkes mütâlaadan zevk-ı rûhânî arıyor!

§

[İstanbul'a Hicret]

[Nihâyet şeyh, Sırp istilâsından bir sene sonra çocuklarının tahsîli için on kişilik bir âile ile kalkıp İstanbul'a hicret ediyor. -Âile reisi, bakıcı sâde o. Eniştesi Üsküp'de kalmış. Bahren İstanbul'a gidiyor ve Erenköyünde Sahrâ-yı Cedîd de Bağdat Caddesi üzerinde Şaşkın Bakkal'da Sâtı Bey'in köşkünü tutuyor. İbtidâî, kendilerine yakın câmi yanında.]

Bir sabah erkek, kız beş tâne yavruyu önüme kattım; mektebe yollandık. Mektep kapısına varınca şaşladım. Bu küçük bir kapıcık idi ve kapalı idi. Dakk-ı bâb ettim. Sakallı bir herif çıkageldi.

- Burası mektep değil mi?
- Mekteptir.
- Niçin kapalı?
- İçeride kız çocuklar da var da ondan.
- Girmek memnû' mu?
- Evet.

- Tuhaf şey, fakat ben mektep müdürünü behemehâl görmek isterim. Mâdâm yanına girmek mümkün değil, lütfen kendisi buraya kadar teşrîf etsin.

- Peki, söyleyeyim.

İki dakika sonra, pîş-i enzârımda cübbeli, kocaman sarıklı, büyük sakallı, ayağında mest kundura, tahmînen ellilik bir adam göründü.

- Hayr ola efendim?

Ne diyeceğimi şaşırdım,

- Hoca efendi! dedim. Bir sürü taşralı muhâcir çocuklarımız var. Yeni geldik ve buraya yerleştik. Bu yavruları mektebe vermek istiyorum. Sebeb-i hicretimiz de yalnız bunların tahsîli mes'elesidir.. İşte işimiz bu!

- A'lâ efendim. Fakat peder efendi burada değil, henüz gelmedi. Biraz sonra gelirsiniz ve görüşürsünüz.

- Mektep müdürü pederiniz efendi mi efendim?

- Evet mübârek bir zâttır. Hem tarîkat-ı aliyyeye mensuptur. Kendisiyle görüştüğünüz vakit memnûn olacaksınız.

- Teşekkür ederim.

(46 b) Hemen çocukları topladım, eve geldim. Bilâ-tevakkuf trene atlayarak Sirkeci'ye gittim. Maksadım, mektepler hakkında biraz mâlûmât edinmek idi. O gün Üsküp(de) tanıştığım ve İstanbul'da bildiğim birçok zevâtla temâs ettim. "Çocuklarımı hangi mektebe vereyim?" diye sordum. Aldığım cevaplar:

- Nerede oturuyorsunuz?

- Erenköyü'nde.

- Öyleyse orada ibtidâî mektebi var...

- Evet var ama... Canım, İstanbul'da en iyi ibtidâî mektebi hangisidir?

- Hepsi iyidir!..

En son tanıdığım ehl-i dil bir zât bana şöyle dedi:

- Aziz! İstanbul'da ibtidâî mektebi arama! Çocukların adamakıllı tahsîl ve terbiyesini arzu ediyorsan, bir ecnebî mektebe ver!

- Ne diyorsunuz?! Biz lisân-ı millî ve dînimizi tahsîl ettirmek için bu zavallı çocukları buraya sürükleyip getirdik. Ecnebî mektepler bizim memleketimizde var...

- Eh, gayri buradan ötesini siz bilirsiniz!..

Doğrusu o gece rahatça uyumak nasîb olmadı. Ertesi sabah yine mektebe gittik. Çocukları berâber götürdük. Bu defa müdür-i muazzamı da mektepte bulduk. Bizi avluda dizilmiş birkaç sandalyede oturtular.

Mektep müdürü yetmiş beşi mütecâviz, ak ve uzun sakallı, şalvarlı, cübbeli bir adam idi. Oğlundan fazla olarak bunun başında keçe üzerine yeşil ve büyük bir sarık, elinde tesbih, ayağında da mest pabuç var idi.

Elini öpmek istedim. "Estağfirullah!" deyip vermedi. Çok konuşmuyordu. Eliyle tesbihleri tahrîk edip ağzıyla bir şeyler okuyordu.

Hâlimizi, işimizi anlattım. - Kolay! dedi. Karşısında duran oğluna:

- Bu küçük beyleri, hanımları al, içeriye götür! diye emir verdi.

- Azîzim! dedim, gâlibâ Nakşibendî erenlerindensiniz?

Gülümseyerek,

- Eyvallah! Min gayri haddin!

- Mektebiniz resmî mi, yoksa husûsî mi?

- Ne demek?

- Yani şu demek ki, ücretli mi diye sormak istiyorum.

- Hay hay! Fakat sizden o kadar çok ücret almamız. Daha dervîşâne anlaşırız...

Geçmişten Günümüze Manisa

- Teşekkür ederim. Fakat biz ücretin azlığına değil, çocukların (47 a) mükemmel tahsil ve terbiyelerine bakıyoruz.

- İnşâallâh feyiz bulurlar.

- İnşâallah, duânız berekâtıyla... Ancak şunu ricâ ederim ki, müsâadeniz olursa sınıfları, talebenin tarz-ı tahsîlini bir kere göreyim!..

- Hâcet yok efendim. Bu mektep gâyet nâmuslu bir mekteptir, emîn bir yerdir. Hiç merak etmeyiniz!

- O cihet başka; ben derslerdeki intizâma bakmak isterim.

- Olur. Mektebimize kimseyi sokmuyoruz, fakat zât-ı âlîniz görebilirsiniz.

Bu müsâadeyi fırsat bilerek hemen dershâneye atladım. Bir koğuş... Sınıflara mahsus odalar yok. Küçük bir müdür odası.. Kanepeler, masa yok.. Bir minder, köşede bir rahle, üzerinde *Kelâm-ı Kadîm*.. Talebe için koğuştaki sıralar, filânlar var. Dâiren

mâdâr kız, erkek gelişi güzel oturmuşlar, *Kur ân* çalışıyorlar. Müdüre sordum:

- Başka muallimleriniz var mı?

- Hayır! Mahdûm dâînizle biz idâre ediyoruz.

- Allah sa'yinizi meşkûr etsin! Himmetinizle bizim de şu çocuklar feyiz bulurlar. Ücret hakkında emrinize intizâr ediyorum.

- Çocuklara söyleriz, akşam size haber verirler.

- İyi iyi, müsâade efendim. Gidiyorum.

- Şerefle...

Bilâhire anladım ki, kibâr çocukları ecnebî mekteplerine gidiyormuş.. Burada Erenköyü'nün orta hâlli ve fakir çocukları okuyormuş.

Altı ay kadar Erenköyü'nde durduk. Çocuklar da bu devre-i hayatlarını havaya sarf ettiler. O süflî mektebe gidip gelmeden başka, bir şey kazanamadılar. Köşkümüzün sâhibi, maârif müfettiş-i meşhûru Arap Sâtî' Bey idi. Vâsî' bir bahçede iki köşk: Birinde kendisi oturuyordu, birinde biz...

Birkaç kere görüşmek istedim. Erken çıkıyor, geç geliyor. İşi çok, mülâkâta vakti yok. Bir gece yemekten sonra "Köşkün birkaç aylık kirâsını vereceğim" dedim ve mülâkât talep ettim. Görüştük. Bizi yazı odasına kabûl etti. Güzel bir kütüphânesi var idi. İki duvar, yerden tavana kadar muntazam dolaplar; dolapların içi kitap dolu ve mükemmel (47 b) ciltlenmiş, sıralanmış, tanzîm edilmiş idi. Mefrûşât gâyet sâde ve müstâmel.

Sâtî Bey, İstanbul'un en muktedir ve en şöhretli maârif memûru. Kendisi muallimlikten yetişmiş. Bir kaç havâî söz teâtî ettik. Sonra da üç aylık kirâyı verdim. Kâ'im vâlidesi nâmına bir makbuz yazıp verdi.

- Demek ki köşkler kâ'im vâlide hanımın!.. Gülerem

- Evet!.. dedi.

- Fakat beyefendi! Maârif hakkında bâzı mârûzâtım var. Lütfen dinler misiniz?

- Biliyorum efendim! Çalışıyoruz, gece gündüz işimiz bu; böyle kalmayacak, her şey yoluna girecektir.

- Yaa! İnşâallâh her şey olur. Ancak evlâd-ı vatanın tahsîli esâsen ibtidâîlerdedir. Gördüğüm mektepler hâli bana yeis veriyor. Bunun hakkında ümîd-bahş bir şey söyleyemez misiniz?

- Şeyh efendi! Bir herc ü merctir gidiyor. Benden fazla söz aramayınız!

§

[Altı aydır Erenköyü'nde oturuyor; İstanbul'un doymaz yedi başlı bir ejder olduğunu, parasını çabuk bitireceğini anlıyor, hemşiresine Kadıköyü'nde bir ev tutup kendisi de çoluğunu çocuğunu topluyor, Manisa'ya gidiyor.]

[Sâdeddin Sırrî Manisa'da]

İstanbul'dan nefret etmiştim. Tanıdıklarım çok iltifât ediyor, fakat ayrıldık mı hemen unuttuyordu. Kimse hâlîmi sormadı; tanımadıklarımın da bir selâm, bir merhabâya nâil olmak şerefine mazhar olamadım.

Manisa öyle değil, fukarâ harcı bir yer. Üsküb'ün Gâzî Baba Altı gibi bir yerde bir ev tuttuk. O gece yerleştik. Ertesi günü bütün komşular geçti; hâl, hatır sordu. Komşularımız gâyet fakir kimseler idi. Fakat bir şeye ihtiyâcımız olup olmadığını soruyorlardı. Sahanı yok ise bir çanak ile bir ağaç kaşıkla muâvenet etmek için, hele işimize yardım etmek için koşuyorlardı.

Ara sıra bizde yemek görünce, artık köle oldular. Senede bir defa evlerinde et görmüyorlardı. Hele sâde yağlı belki de ömürlerinde görmemişlerdi. Zeytinyağıyla bakla yiyorlardı. Fasulyeyi hiç sevmiyorlardı, yaz sebzesi; en çok kereviz otlarının suda kaynamış çorbası ile idâre oluyorlardı.

(48a) Nasîhat: Hicret etmeyiniz, ederseniz büyük şehirlere gitmeyiniz. Vatanınız olan kasabaya mümâsil bir yer arayınız. Benden nasîhat!

[Şeyh altı buçuk sene Manisa'da oturmuş; orada diğer Üsküplülere ve tekkesi ihvânına da rastlamış. Orada hicretinden üç sene sonra, 250 liraya İstasyon tarafında bir de hisse alıp üç katlı bir ev de yaptırmış. Bu binâyı otele tahvîl, ayrıca küçük bir mesken inşâ etmeyi düşünüyormuş. Fakat kendisi alâka sebebiyle sık sık Üsküb'e gidiyormuş. Bir defâ Üsküb'te iken "zehrînk bir mektup" almış. Dâmâdı asker olmuş, Çanakkale'ye gitmiş. Evde idâre için para yok.

Manisa'ya gidecek, fakat Üsküb'ten hareket güç. Nihâyet İstanbul'a gidiyor. Şimendifer memurlarından bir iki Üsküplü görmüş, asker olmuşlar. Ahvâli sormuş; dünyâ asker olmuş. İstanbul'da dâmâdını buluyor. Çanakkale'ye hareket etmek üzere.

Kendisi de güç hâl ile Manisa'ya müteveccihen yola çıkıyor. Trenler hep askerî olmuş. Bandırma'da ancak üç kişi bilet almış, üç yüz kişi de alamamış. Bir hamal vagonuna binmişler. Arkadaşlarından biri de İzmir'de kitapçı Nazmi Efendi. Bir haftada Manisa'ya varıyor. İstasyonda birçok istintaklardan sonra İstanbul'da sâyesinde yola çıkabildiği ve yanında bulundurduğu Manisa Mutasarrıflığı Tahrîrâtı sâyesinde şehre girebiliyor ve evine girebiliyor.]

Nasîhat! Hicret etmeyiniz. Ederseniz de iki yerde alâka bırakmayınız. Evvelâ vatanınızdaki alâkanızı kesiniz; sonra başka yere gidiniz. Zîrâ yollarda sürüne sürüne hem servetiniz elinizden gider, hem de hayâtınızdan bezersiniz.

Manisa Mektepleri

Bir kızım var. İbtidâî tahsil çağı geçmek üzere bulunuyor. Manisa İnâs Rüşdiyesi evimize bir komşu aşırı. İçinde üç yüze yakın tâlibât var. Kızı oraya verdik. İki sene diz çürüttü. Tek bir elif olsun öğrenemedi. Fakat ben İstanbul ibtidâîlerinden zâten dersimi almış idim ve artık evlâdımın hayât-ı tahsîliyelerinden ümîdim kalmamışdı. Gidip gelsin! Ne yapalım? (48 b)

İki sene sonra inâs rüşdiyesine Rumeli muhâcirelerinden Ruhsâr Hanım nâmında bir müdürâye tâyîn edildi. Bu müdürârenin mektebe ayak bastığı günden üç ay sonra bizim kızın gazete okuduğunu gördüm. "Yâ Rabbî", dedim; "rüyâ mı görüyorsunuz?!" Sâde gazete mi ya? Kız keklük gibi daldan dala atlıyor, jimnastikçi de olmuş. Benden birçok ismini bilemediğim yeni kitaplar istiyor; "Bu kitaplarla tahsîl olmaz" diyor.

Dünyâda muhâller de mümkün imiş be yâ hû! Kız okumuş ve okuyor; benim haberim yok. Başladım her dersten tecrübe etmeye. Kırâat âlâ, kitâbet, imlâ daha iyi.

Geçmişten Günümüze Manisa

Coğrafya, târih, eşyâ karıştırıyor. Jimnastik fevkalâde, ne hâcet kızın lehçesinde kan, vücûdunda çeviklik emâreleri zâhir. Yalnız hesap yok.

- Niçin hesap yapamıyorsunuz?

- Ruhsâr Hanım hesap dersine gelmiyor ki!.. Kız, "Ah" diyor, "hep muallimler Ruhsâr Hanım gibi olsa..."

Ruhsâr... Bu ismi ben zikretmeye ve meziyetini takdîs etmeye başladım. Kendisini görmek mümkün değil. Kimse ile görüşmüyor. Nasılsa bir yolunu bulup bir mülâkâta muvaffak oldum.

- Ruhsâr Hanım! dedim. Bir mektep müdîresi bu kadar da bîgâne olur mu?

- Hayır. Öyle bir şey yok, dedi.

- Ne bileyim... Kimseyi kabûl etmiyormuşsunuz...

- Ah birâder, görüşmeye vakit mi var? Şu mektebi öyle bir hâlde buldum ki!

- İzâha hâcet yok efendim. Mektep ahvâlini biz sizden iyi biliyoruz. Ancak ümîd ediyorum ki mektep mektebe benzedi...

- İsti'câl etmeyiniz. Daha yapılacak şeyler var!

- Allah vücûdunuza âfiyet, kalbinize gayret versin!

- Aman efendim! Her şey ölmüş. Bu bî-rûh cesetleri harekete getirinceye kadar kabir azâbı, vallâhi kabir azâbı çekiyorum.

-Aman müdîre hanım! Me'yûs olmayınız. Zîrâ Manisa maârifine hayat ilkâ etdiniz. Allah huzûrunda ben şâhidim.

- Teşekkür ederim. Çalışacağım. Ya muvaffak olacağım yâhud teverrüm edip öleceğim. Niyetim, azmim kat'îdir.

- Yaşa dişi arslan!

(49 a) Ruhsâr Hanım!.. On sekizinde bir kız, Dâru'l-muallimât me'zûnesi. İnadına kara, değnek gibi kuru!.. Gözleri şimşek gibi parlak. Nazarları cevval, oturması bile bir hareket. Pek asabî, hırçın; sadâsı, tekellümü latîf. Bilhassa hey'et-i umûmiyyesi pek câzibeli, pek sevimli. Tâlibât kendisini çıldırasiya seviyor. Şehâdet parmağının bir işâreti üç yüzden fazla tâlibâtın gürültüsünü ân-ı vâhidde kesiyor.

Mektep eski bir binâ olmasına rağmen her taraf pâk! Vâsi' bahçede ağaçlıklar aralığı kum döşenmiş. Terbiye-i bedeniyeye dershâneleri yapılmış, direkler, ipler konulmuş. Mektep gülüyor, tâlibât şen; icâbında şakrak, iktizâsında vakûr; her hâlde göre bir vaziyet...

O gün mektepten çıktığım dakıkada gözlerimden de yaş çıktı. Bu gün de mâziye geçen bu şeyleri yazarken yine ağladım. Yaşasın sa'y erbâbı!..

[Şeyh, "Açlıklar, yoksulluklar" ser-levhası altında Harb-i Umûmî içinde çektiklerini anlatıyor. Bütün nakdini yaptırdığı eve sarf etmiş, veresiyeye başlamış. Hemşiresi de İstanbul'dan gelmiş. Üsküp'le muhâbere bile mümkün değil. Nihâyet iş aramaya karar veriyor. Manisa mutasarrıfı Selânikli Hüsnü Bey isminde²⁶ biri. İyi bir adammış. İttihad ve Terakkî mümessili de Avni Bey. Onlarla iyi görüşüyor amma kendisini zengin biliyorlar. Nasıl iş arasın?]

[Sadeddin Sırrî'nin Musiki Muallimliği]

Bir taraftan kaht u galâ... Unun okkası on kuruştan yüz kuruşa fırladı. Et, yağ zâten hiç bulunmuyor. Sabunsuzluktan sırtımız kaşınıyor. Uyuz her tarafta mebzûl. Döşek çarşafalarını ortalık kefen yapıp ölülerini gömüyorlar. Kahve yerine arpa döğüyoruz, şeker yerine pekmez kullanıyoruz. Pekmez de nerede? Evlerden gizli bir

²⁶ Ben bu zavıf, sarı benizli mutasarrıfı 1329-1330 [1913-1914] senesinde Aydın'da görmüştüm. Ben orada lisede edebiyat muallimi iken de o da orada mutasarrıftı. Demek sonra Manisa'ya gitmiş. 21. 2. 1941 Üsküp S. Ö.

şey ele geçirebilsek meğer! Tekâlîf-i harbiye her yere pençesini atmış, her tarafta erzâkı silip süpürmüş. (49 b) Ahz-ı asker şu'beleri kudurmuş. On iki yaşından yetmiş yaşına kadar muhâcir, yerli ne bulursa insanları sürüp götürüyor. Fazla asker de olacağız, kâtil kıyâfetine de bürüneceğiz. [*Şeyh, askerliği kâtillikle bir tutuyor. Fakat bir taraftan millî ve dînî vatan ihtiyâcı ve telakkîsiyle Türkiye'ye sığıyor. 21. 2. 1941 S. Ö.]*

Şeyh, hatîb, imâm filan tanımıyorlar; müderrisleri hapsedip geceleyin askerle sevk ediyorlar. ... (?) bini bir paraya...

Sokaklarda gezmek yasak. Devriyeler vesîka arıyorlar. Tuhaf bir ahz-ı asker usûlü var. Sokak başları devriyelerle tutuluyor; halk muâyene ediliyor. Vesîkasızlar doğruca dükkânından sevk ediliyor; sermâyesi de müsâdere olunuyor. Dertlinin dediği gibi: "Derdim çokdur hangisine yanayım."²⁷

Vesîkasız evden çıkılmıyor. Evvelâ bana bir vesîka lâzım. Vesîka almak, paraya kuvvet!.. Bizde o da yok. Köprülü Kaymakamı Hıfzı Bey var idi. Onun birâderi Muhyiddîn Efendi Manisa'da! Manastır şu'be-i askerîsi riyâsetinden tekâüd maâşıyla geçiniyor, fâzıl bir zâttır. Onun dâmâdı bir mülâzım var. Ahz-ı asker şu'belere birinde kâtip bulunuyor. Oraya yüz sürdük. Fakat "Şimdiye kadar kayd olmamışsın; bilâ-tedkîk sevk lâzım geliyor!.."

"Etmeyin aman!.."

Neyse, bir çâresine bakalım. İki hafta muâmele-i kırtâsiye netîcesinde yalnızlığımın dolayısı sınıf-ı sâniye kayd olabildim. Bir de vesîka alabildim. Sinnim i'tibârıyla sınıf-ı sâniye geçemedim. Fakat Üsküp'te hizmet-i nizâmîyeme bedel-i nakdî vermişim. İlm-i haberim elimde, gittiğim yerde birkaç defâ gösteriyorum. Beş sene hizmet-i nizâmîyeyi atlayıp erken redife geçmişiz de o sûretle sınıf-ı sâniye geçmek olabiliyormuş... Geçtik ne olacak! Sâniiler de toplanıyor, sâlisler de!.. Hâlbuki benim ihtiyâcım Manisa'dan, evlâdımın yanından ayrılmamaktır. Haddin var ise bunu söyle..

İster misin bir de ihânet-i vataniyye lekesiyle i'dam sehbâsına veya kurşun bataryasına gidesin! Nah, işte, bizim evin yanındaki hâlî arsada her gün beş on tâne vatan hâinini kurşuna diziyorlar...

Âzâde-ser olurum âsîb-i derd ü gamdan

Yâ dehre gelmeseydim ya aklım olmasaydı!²⁸

(50 a) Şâir bunu haklı söylemiş, feryâd etmiş. Fakat bugün bu sözleri aldırın kim.. Biz işimize bakalım. Vesîkayı aldık ya... Şimdi ikinci derecesi kalıyor. Hem biraz lokma, hem de emsâl ile askere gitmemek... Bu da hilâf-ı vicdân bir hareket ama ne yapalım? Gâzî veyâ şehîd olmak terbiyesiyle büyümedik ki... Farz-ı kifâyedir, bunu da kahramanlar, yiğitler îfâ etsin. En nihâyet, yaşasın İttihad Terakkî!..

Avni Bey idâresinde bir İttihad Terakkî Mektebi var, tâ şehrin öbür başında. Bu mektebin müdürü Yanyalı Şeyh Safvet Efendi, İttihâd Terakkî'nin meddâhı!..

Mûsikî Muallimliğine Kayrılmam!

Anlıyorsunuz ya... Artık şeytânî hilekârlıklar bütün mevcûdiyet-i fikriyyeme istîlâ etmiş. Bir gün Safvet Hoca'nın yanına çöktüm.

²⁷ Sâdeddin Sırrî, bu mısraı, tahminimize göre hafıza yanlışlığı yüzünden, Dertli'ye ait göstermiştir. Anılan mısra Dertli'nin değildir; Pir Sultan Abdal'a nisbet edilen şiirlerden birinde yer alır. (Sadettin Nüzhet, *Bektaşî Şairleri*, İstanbul Maaarif Vekâleti, 1930, s. 308; Abdülbâki Gölpinarlı- Pertev Nailî Boratav, *Pir Sultan Abdal*, TTK Basımevi Ankara 1943, s. 92).

²⁸ Bu beyit, Ziya Paşa'nın bir kıt'asında yer alır. *Külliyât-ı Ziyâ Paşa*, Nazım Kısmı, haz. Süleyman Nazif, Yeni Matbaa, İstanbul 1343/ 1925, s. 182.

Geçmişten Günümüze Manisa

- Ooo azîzim! Neredesiniz?
- Affedersiniz, ziyârette kusûrum var. Bu da kasdî değil, mecbûrî!..
- Neden?..
- Neden olacakmış? Sanki ne soruyorsunuz, sokağa çıkamıyorum da ondan...
- Kim sizi men ediyor?
- Askerlik.
- Vesîkanız yok mu?
- Var, al!
- İyi fakat emsâliniz kalkacak, siz ne yapacaksınız?
- Mektebinizde muallim olacağım. Hem de maâş istemem. Yalnız mektep usûlü ucuz erzâk vereceksiniz, ben paramla alacağım, bir de muallimlik vesîkası!..
- Baş tâcımız, fakat bu sizin için bir tenezzüldür.
- Baş tâcı, ayak başmağı... Bunlar mevzû-ı bahis olamaz. Matlûbunuz dâiresinde hizmet edeceğim! Yalnız şunu ricâ ederim, kimsenin azline gitmeyeceksiniz. Açık yer var ise, çabuk söyle...
- Açık nerede, fazla muallim var! Hele hele? Yok canım.. Mûsikî muallimliği açık, kimse gelmiyor, ama onunla ne yapacaksınız?.
- Fahrî olarak, tâyin ettiğim şartlarla kabûl ediyorum. Sen inhâyı yaz, bana ver, öte tarafına karışma!.

Biliyorum ki Safvet, meddahlığı sâyesinde müdür olmuştur. Tâyîn etmek elinden gelmez. Oluruyla idâre-i maslahat edecek ve pek sabırsız, mecâlsiz bulunduğum hâlde bana aylarca dolmalar yutturacaktır. Safvet, bende bu ısrârı görünce çehresini ekşitti:

- Avni Bey, senin benden ziyâde ahhâbındır, diye baştan savmak istedi. Fakat aldırmadım. Zar zor inhâyı yazdırıp aldım ve fırka ricâl-i kirâmından!.. -radiyallâhu anh- bir zât vesâtatıyla Avni Bey'den tâyîn emrini aldirttim. Bu iş de bir günde bitti.

§

Tedrişe Mübâşeretim

Resmî olarak ilk mektebe girdiğim vakit, umûr-ı idâreye me'mûr ve muallimlerden müntehab bir komisyon gördüm. (50 b) Komisyonu müctemî' buldum. Tâyîn emrini verdim. Safvet Efendi de prezante etdi. Muallimlerin hayretini mûcib oldu. Üsküp Rifâî şeyhi, mûsikî muallimi!..

- Bugün dersim var mı? Sınıflarımı gösteriniz, dedim.

- Hayır! Bugün misâfirimizsiniz. Zâten mûsikî dersi birkaç aydan beri muattaldır. Muallim bulamıyorduk; şimdi sınıfları ayıralım; gün, saat tâyîn edelim. Üç gün sonra derse başlarsınız...

Mektebi çeviren üç muallim vardı. Safvet, solda sıfır, Necmi yirmi yaşında bir çocuk, fakat çok anûd, çok mağrûr. Priştineli Bekir, benim gibi bir felekzede. Bir de Yanyalı bir efendi.

Derse başlamazdan mukaddem mektebin dâhilî siyâseti dalavereleriyle karşılaştım. Genç muallimler Safvet'i atmak istiyorlar; fakat müdürlüğü paylaşamıyorlarmış!.. O gün bir ders müddeti kadar mektepte durdum. Ders esnâsında her muallimin beşer, onar dakîka derslerine girdim. Dershânelere girdiğim vakit, muallimlerin serî bir işâretiyle sınıf başı "Selâm!" bağılıyor, talebe yek-vücûd gibi birden kıyâm ediyor; selâmlaştıktan sonra yine sınıf başı "Rahat!" kumandasını veriyor; talebe oturuyor; derse devâm olunuyordu.

İşte benim için yeni bir hayat ve bu hayâta ilk attığım hatve... Biraz şaşalıyor, bocalıyordum!. Talebenin safvet-i hâli ve böyle yek-vücûd hareketi, bende târifî

mümkün olamayan bir te'sîr halk ediyordu. Kemâl-i sükûn ve sükûnetle bütün dersleri gezdikten sonra, teneffüs zamânında muallimlere sordum:

- Talebeye marş okutmuyor musunuz?

- Evet, her sabah talebe ictimâ edince, marş okunur, tabur tertîb edilir, resm-i geçit yapılır, bâdehu derslere başlanılır. Artık vazîfedârsınız; yarın inşallâh erkence teşrif! dediler.

Eve geldim. Üzülmüştüm, yorulmuştum. Yarın kuvvet toplamak için istirâhat ettim.

Ertesi sabah herkesten evvel, mektepte ben isbât-ı vücûd ettim. Doğru müdürün odasına girdim. Safvet geldi, aldırmadı. Meğerse muallimler odası var imiş. Muallimler oraya toplanıp tertîbât yaparlarmış ve bu bir kâ'ide-i mer'iyye imiş. Benim böyle doğrudan doğruya müdürün odasına girmekliğim bütün rüfekâca hod-perestliğime haml olunmuş. "Bu çok fenâ; bir şeyhi çekemezken belâ iki oldu" demişler. Benim haberim bile yok.

Talebe geldi, toplandı. En tûvânâsı muhteşem bir sancakla yürüdü. Talebe dörder dörder asker usûlü marş okuyarak, muntazam adım atarak ardınca hareket etti. Mektebin vâsi' avlusunda, sancağa mahsûs mahalde bir yarım kavis düzülde. Muallimler sancak altında toplandı. Boru (51 a) ve boruzan da var imiş. Boru selâm havası çaldı. Üç defa, "Pâdişâhım çok yaşa! Hürriyet çok yaşa! Meşrûtiyet çok yaşa!" bağırıldı. Sonra sancak ileriden, iki boru ile bir trampet ardından yürüdü. Borular ve trampet hatve havası yapıyorlardı. Talebe de yine tabur hâlinde üç defa dolandılar, bir resm-i geçit yaptılar. Sonra sancak orta yerde durdu. Çocuklar sancağı saldırasıyla ihâta ettiler. Muallimler pest, talebe tîz sadâ ile tam-âhenk olarak Acem âşirandan bir marş okudular:

"Ertuğrul'un ocağında uyandın
Şehîdlerin al kanıyla boyandın
Nice düşman kal'asına dayandın
Selâm sana ey Osmanlı sancağı"²⁹

Sonra talebe bir saf dizildi: Tek, çift diye. Mevcud yoklaması oldu; gelmeyenlerin velîlerinden gelen mâzeret varakaları tedkîk edildi. Paydos!

Perâkende bir sûrette talebe dershânelere koştu. Benim o günlük dersim yoktu. Mektebin hademe başını buldum. Muallimlerin odalarını öğrendim. Ve oraya girip kapandım. Teneffüs zamânını bekledim. Safvet Efendi geldi. Biraz konuştuk. Sonra ders bitti. Muallimler toplandı, onlarla görüştük.

[Nihâyet ders programlarının yapılmasından, Priştineli Bekir'in tavsiyesi vech ile sabah saatini aldığından, programın Avni Bey'in de tasdîkına iktirân ettiğiinden sabah resm-i geçitlerine ve kır gezintilerine iştirâk edip marş söylemeyeceğini, ancak nota okunacağını muallim arkadaşlarına söylediğinde, meşiyette çuha (?) ve destâr ile kumanda etmesini zikrettiğinde riyâziyye ve coğrafya muallimi Yanyalı Fuâd Efendi'nin bu işi yapacağından bahsettikten sonra şeyh, Bekir Efendi'nin kendisini "seyyar muallim" diye tavsîf etmesi üzerine, "Ha şöyle diyor, şuna seferî muallim diyelim; seferîlere yarım namaz, oruç da muâf" demesi üzerine, muallimlerin

²⁹ Sancak Marşı'nın sözleri İbrâhim Alâeddin'e (Gövsâ, 1889-1949) aittir. Şairin *Çocuk Şiirleri* isimli kitabında Osmanlı Bayrağı adıyla yer alan bu manzumesinin ilk kıt'ası şu şekilde:

"Ertuğrul'un ocağında uyandın,
Şehitlerin kanlarıyla boyandın,
Nice düşman kal'asına uzandın,
Selâm sana ey Osmanlı bayrağı!" (İbrâhim Alâeddin, *Çocuk Şiirleri*, 3. bs., İstanbul 1330/ 1912, s. 22).

Geçmişten Günümüze Manisa

güldüğünü ve şeyhin istemediği şeyleri aldıklarını söylüyor. Sonra şeyh mûsikî dersi için müdürden piyano istiyor. Müdür hayrette. Mektepde ancak boru ve trampet var. Muallimler şeyhe hak veriyorlar. Muallimler meclisi toplanıyor. Piyano tahsîsâtı isteyecekler. Fakat şeyh, İzmir'deki metrûk ecnebî mekteplerinde behemehâl piyano olduğunu düşünerek bir tâne istenmesini teklîf ediyor.]

(51 b) Muallimlerden birisi, "Evet", dedi, "çok iyi! Ben gördüm, bir piyano İzmir hükûmet mahzeninde çürüyor." Müessir bir takrîr yazarak, müdür vâsıtasıyla Avni Bey'e gönderdik. Muallim Necmi dedi ki: "Şeyh efendi! Şu piyano işi belki uzar. Biraz paramız var. Size şimdilik bir keman alalım; sonra piyano da gelir, keman da lâzım!" "Burada haylice eşrâf, me'mûrîn çocukları görüyorum. Bunların ekserisinde ud ve keman da vardır. Âriyeten birisi bir çalgı getirsin. Bu da daha âlâ!"

Talebeden birkaç efendi çağırdık. Çocuklar sevincinden uçuyorlar. "Muallim Bey! Bende keman var, bende ud var." Müsâbakalı cevaplar!..

Birisine, "Haydi kemanını git al, çabuk gel!" dedim. Çocuk uçtu. Fakat müdür huylandı. "Canım şeyh efendi! Pek ileri gitmeyelim. Bu ahâlî henüz mutaassıptır, sonra mektebi dile düşüreceğiz." "Niçin hocam? Her sabah boru çaldırıyorsun ya! Keman ne, boru ne?! Nah işte memleketin kiblegâhında kocaman bir Mevlevîhâne var. Keman ile, ney ile, dümbelekleibâdet yapıyorlar da niçin ahâlînin taassubuna dokunmuyor. Hem bir şey daha var müdür efendi! Benim gür sadâm yoktur, ben îfâyı vazîfe için bir âlete muhtâcım. Salâhiyetimi tahdîd etme. Bir şey söyleyen olursa, cevap vermek de bana âit bir mes'eledir!.."

Birinci Ders

Selâmlaştıktan sonra kürsüye geçtim. Talebenin yerlerine oturmalarını söyledim. Üç muallim de derse gelmişti. Onlar da talebe arasına ahz-ı mevki ettiler. Talebeye dedim ki:

- Bildiğiniz bir marşı okuyunuz. Ben dinleyeceğim!

- Marş bilmeyiz muallim bey.

- Öyle şey olmaz! Her gün okuduğunuz Sancak Marşını okuyunuz! Birçok karışık sesler:

- Siz başlayınız muallim bey, biz de tâkîb edelim. Biz böyle öğrendik...

- Hayır! Evvelâ siz okuyacaksınız!..

- Bârî Güneş marşını okuyalım!..

- Pekâlâ!

Talebe birinci kısım, yani daha mübtedî talebeler; ikinci kısım müntehîlerdir. Arada küçüklük de haylice var; pek söz anlamıyorlar. Marş bir beyit okundu:

Güneş senin azametin

Parlaklığın ve kuvvetin

Fezâda en uzak, derin

Yerleri kaplar...

(52 a) Durunuz! Bitti, dedim. Bu tecrübe ile yedi, sekiz kadar iyi ve yüksek sadâlî çocuk bellegebildim. Numaralarını bilmiyordum. Kürsüden inerek "Sen, sen, sen buraya çıkınız" dedim. Bunları ayrı bir sıra tanzîm ettim.

- Evvelâ, size ricâ ederim, beni dikkatlice dinleyiniz. Bu marş, rasttır soldan başlıyor. Bu perde kalın soldur. Bunun daha incesi, kalını olmak üzere, kemanda daha iki sol vardır. Ben size şimdi bu marşın başladığı sol perdesini göstereceğim. Yayı kemana çektim ve 9 kıymeti kadar uzattım. Birkaç defa tekrâr ettim. Haydi bakalım, şimdi berâber, ben kemanla, siz sadâ ile.

Sol 9... evlâdlar! Sadâlarınız kemanla bir gitmiyor. Aynı kemanı taklîd etmenizi isterim. Haydi, birlikte (?) sadâ kuvvetli. Sol, sol, sol, sol. Gördünüz mü, müstaidsiniz. Sadâlar birleşti.

Küçük bir şeytan: “Muallim Bey! Ablam kemanı ters tutuyormuş, siz başka türlü tutuyorsunuz!” Hay şeytan! Haklı bir i'tiraz!

Ona cevap verdim:

- Keman böyle tutulmaz. Ben size parmaklarımın bastığı yerleri göstermek için böyle tutuyorum. Asıl kemanın vaziyeti senin gördüğün ve bellediğin gibidir.

Sükût.

- Şimdi iyi dikkat ediniz. Bir şey soracağım. Kim doğru cevap verirse âferin! Gözler açıldı.

- Mektebin üst katına nereden çıkıyorsunuz? Gülüştüler..

- Söyleyin canım!

- Merdivenden.

- Peki amma nasıl çıkıyorsunuz? Hep basamakları birden mi atlıyorsunuz?

(Yine gülüştüler.) Söyleyiniz!

- Hayır muallim bey. Hepsi birden atlanmaz. Birer birer basıp çıkarız.

- Hah, benim de maksadım bu. Şimdi ben perdeleri kemanla birer birer, tıpkı basamakları sizin çıktığınız gibi çıkacağım. Siz de sadâ ile tâkîb edeceksiniz. Bakınız ikinci basamak, ikinci perde “lâ”, haydi birden “lâ”. Lâ, lâ, lâ, lâ!

- Gine bir suâlîm var: Sol ile lâ arasında ne fark buldunuz? (Sükût!.) İkinci basamağın, birinci basamaktan ne farkı var?

Hep birden: - Biraz daha yüksektir.

Evet. İşte bu, soldan lâ'nın farkı da bu...

(52 b) *[Nihâyet şeyh cümlesini tahtaya da kaldırmak sûretiyle perdeleri öğretiyor, not etdiriyor. Perdeler sekizinciye çıkıyor. Sadâsı ince olanlara ince sol, kalın olanlara kalın sol ve sesleri belletiyor. Rehberi hep keman. Bir ince solu, bir kalın solu çekiyor. Nihâyet her ikisinden çekerken, “Herkes istediğine iştirâk etsin” diyor. Falso olunca çocuklar, “Aldandık muallim bey, biraz meşk edersek istediğiniz olacaktır” diyorlar. Yeniden başlıyorlar. Nihâyet yapıyorlar. Derken müdür geliyor. Herkesin on dakikadan beri teneffüste olduğunu söylüyor. Paydos! Dağılıyorlar. Birinci ders de böylece bitiyor.]*

Üsküp 23/ 2/ 1941 istinsâh tarihi. Menâkıb-ı Târihiyye. Mûsikî I defterinden.

[Şeyh mektebin bütün sınıflarına nota dersi veriyor. İzmir'den bir piyano geliyor, fakat Mekteb-i Sultânî zabt ediyor. Mektebe yeni müdür Necmi ile kadın hademe getiriliyor. Muallimler ve talebe memnun. Şeyh, beş sınıflık şu mektepte mâlûmât-ı dîniyye de veriyor, fakat maassız. Mâamâfih halk zeytinyağını 150 kuruşa yerken, o İttihad ve Terakkî sâyesinde 15 kuruşa alabiliyor. Pekmezi 100 kuruşa alıyorlar. Muallimlere(?) Kim bilir hangi tüccarın ocağına mum dikmişler demektir! Üsküp Meclis-i İdâre İskân kâtibi Yusuf Efendi de Manisa'ya gelip zeytinyağlarının tevzûne me'mûr olunca, şeyh, mutasarrıfa mahsûs Ayvalık torba zeytinyağından bol bol alıyor.

Mektebe duhûlünün üçüncü ayında mutasarrıf beyin himmetiyle yedi, sekiz ana mektebi, bir de kız nümûne mektebi açılıyor. Muallim arkadaşlar arasında Necmi'den kaçmak isteyen isteyene. Fakat Şeyh, sene sonuna kadar yerinden oynamıyor ama arada kendisine kavâid derslerini de vermişler. Hep parasız... Erzak almakta da güçlük çekilmeye başlıyor. İmtihan geliyor. Kavâidin eski muallimi, Üskübî Sâmi Bey Sultânî Mektebi ve Dâru'l-Hilâfe Medresesi edebiyat muallimi olduğu için hiç kavâid dersine gelememiş, çocuklar da hiçbir şey bilmiyor. İhzârî denilen son sınıfın -ki kavâidi şeyh

Geçmişten Günümüze Manisa

bu sınıfta okutuyor- beş talebesinin biri fazla uyuz oluyor; -fakat muallimler bile uyuzmuş- mektebe gelmekten men edilmiş. Biri de çekip gitmiş. Kalan üç talebeden birincisi (53 a) şeyhten mûsikî dersinde taksim istiyor. Kimi de hınzır etinin lezîz olmasına rağmen niçin haram olduğunu -fakat (?)- soruyor.

İmtihanlar başlıyor. Mûsikî dersine İzmir'den genç bir efendi mümeyyiz geliyor. Bizim milletin nota öğrenemeyeceğinden şikâyet ediyor. Derken imtihan başladığı zaman mümeyyiz, sâde marş okumak yerine talebenin tahtaya gelip nota yazdığını, perdeleri târif ettiğini görünce hayret ediyor. Sâdeddîn Efendi isminde bir çocuk ateş gibi. Sol anahtarından başlayarak rasttan "fâ-diyez"i ve sâireyi yazıyor, çiziyor. Ondan sonra Sıracalı kalkıyor. Şeyh, bu çocuk hakkında şu mâlûmâtı veriyor.]

Sıracalı kalktı. Bu zavallı çocuk ne kadar zekîdir. Hıfzu's-sihha dersinde tahtada bir diş resmi yaptı. Diş hakkında o kadar güzel tafsîlât verdi ki mümeyyizleri âdetâ ağlattı. Gâyet fakirdir. Yetmişlik bir pederi, altmışı mütecâviz vâlidesi, bir sürü hemşireleri var. Hepsî aç, sefâlette. Muallimler maaşlarından ara sıra birer miktar para ayırıyorlar. Hiç olmazsa iki günde bir ekmek parası olarak îâne ediyorlar. Kitaplarını da yine öyle îâne ile alıyoruz. Fakat üst başını bakamıyoruz ki hepimiz kopuk!..

Çocuğun bacağında köhne bir aba çakşır, ayağında nalın, başında püskülsüz eski bir fes.. Fazla olarak boğazında tavuk yumurtası kadar sıraca var. O zekâvete, bir de bu ahvâle bakınca insanın yüreği sızlıyor.

(Sıracalı da mükemmel imtihan veriyor. Diğer talebe de kimi tahtaya kalkarak kimi tahtadakini bilmediğini söylemek için el kaldırarak imtihanını geçiyor. Derken tefennün başlıyor. Sâdeddîn ile Sıracalı -sesi de güzelmüş- tahtaya geliyor. Biri yazacak, diğeri kumanda edecek ve okutacak. Derken ikisi de cevap veriyorlar. "Kemansız yapamayız muallim efendi! Falso olur." Ve şeyh kemani yanlış çekince, çocuklar kendilerini yanıltmak için mahsus falso yaptığını söylüyorlar.

Şeyh, mümeyyizin huzûrunda alafranga akord ve usûl bilmediğinden dolayı i'tizâr ederken, Sıracalı yine atılıyor:

- Biz alaturka öğreniyoruz muallim efendi! Millî usûlümüz bize kâfi!

Öğleden sonra küçükleri imtihan ediyorlar. Küçükler neûzü billâh susmuyor, dur otur anlamıyor. (53 b) Mâlûmât-ı dîniyye imtihânına iş gelince Sâdeddîn, "Muallim Efendi! Zekâttaki şu deve yavruları hesâbını bir türlü hulâsa edip de zihnime yapıştıramıyorum. Ne yapayım?" diye soruyor. Şeyh de bu bahsi ezberlemesini tavsiye ediyor. Şeyh de imtihanda o bahsi sorduruyor. Fakat kavâid imtihânı fenâ. Eski muallim Sâmî Bey mümeyyiz çağırıyor ama aksine başka iki hoca da mümeyyiz olarak bulunuyor. Üç çocuktan hiç biri yok. Müdür Necmi adam gönderiyor. En kaltabanını bakkal dükkânında üzüm yerken buluyorlar. Şurada muhâvereyi aynen naklediyorum.)

Getirip odaya tıktılar. Müdür evvelâ tokatlamak istedi. Hocalar işe karıştılar. "Ricâ ederiz, ona en büyük tokat imtihandır. Şimdi biz de berâber canını çıkaracağız." Müdür diyor:

- Nerede idin canavar?

- Karnım acıktı müdür efendi!

- İmtihan saatinde mi tığınacaksın³⁰ obur!

(Hulâsa Sâmî Bey, bu dersin maaşını da hâlen aldığı hâlde başka mekteplerde dersi olduğu için gelemediğini, kabahatin kimsede olmadığını söylüyor. Çocuğa sekizer

³⁰ Bu kelime, Safvet Örfî Betin'in kopya ettiği hatırat metninde "tukanacaksın" şeklinde yazılıdır.

numara veriyorlar, iş bitiyor. Mektep de taltîfe mazhar oluyor. Piriştineli Kemâl'in³¹ müdür olduğu Kız Nümûne Mektebi açılıyor. Kemâl, şeyhi oraya mûsikî muallimliğine alıyor. Kemâl, şatafatı sevdiği için ilânlar, filânlar... Nihâyet bir gün şeyh, muallimeler odasına giriyor. Yarı mestûr üç hanım: Biri kısa boylu, esmer, en genci Emine. Manisalı bir tâcirin kızı. Diğeri hem kısa hem yassı, yuvarlak, tesettüre fazla i'tinâkâr, Manisalı fakir bir adam evlâdı. İzmir (54 a) Kız Muallim Mektebi'nden (Dâru'l-Muallimât'tan) mezûn. Üçüncüsü de Giritli, beyaz, fakat tenâsübsüz, hâin bir kız. Emine Hanım, meccânen ders veriyormuş. Şeyh de Emine Hanım'da cevher görüyor. İlk verdiği dersi elifbâcılara... Kızlar söylemekten çekiniyorlar. Hele on beş yaşlarında olması lâzım gelen bir çarşafı.. Bu kızlar hiç mektebe gitmemişler. Pis, bakımsız.. Hoca çıkarken selâm vermiyor, ayağa da kalkmıyorlar. Emine Hanım, bunları adam etmeğe ahdettiğini söylüyor.

Maamâfih şeyhin ikinci dersi derli toplu; sekiz, on iki yaşlarındaki on kadar kız talebeye veriyor. Bunlardan, terbiyelerinden, açık göz lülüklerinden çok memnun. "Hiçbir ham halat³² yok" diyor şeyh. Pehlivânî vücutlara, şâirâne çehrelere mâlik. Birisi biraz fazla esmer. Tüccâr, levâzım reisi kızları ilh... Emine Hanım'ın hemşiresi de onlar arasında.. Bâzılarının İstanbul dili kullanışlarına şeyh bayılıyor. Bunlar udla ve kemanla gösterilmeyen şeyleri ve notaları da çabuk kavlıyor. Derken mektep başka bir harap binâyâ naklediyor. Çünkü Kız Nümûne Mektebi'nin bulunduğu binâda bir kız Dâru'l-eytâm'ı açılıyor. Şeyh şöyle diyor:

Bu adamın (Mutasarrıfın) bazı geceler muallimelerle âlemler yapmasına rağmen şu mektepler açmaktaki himmeti hasbiyle takdîse lâyıf olmasına kâni' idim.

Mutasarrıf bir teftîşinde şeyhin yazısını güzel bulmuş! Bir aksilik, bir muhâcir kaltaban hoca Kur'ân dersini verirken, şeyh de udlarla, kemanlarla aynı saatte mûsikî dersi veriyormuş. Maamâfih kimse aldırıyor.

Mektebin yirmi hatve ilerisinde bir kız ana mektebi de bulunuyormuş. Oraya yeni iki hemşire muallime gelmiş: Lutfiye ve Bahriye.. Lutfiye otuzluk, müdüre; Bahriye de yirmisinde, onun muâvinesi. Cemâl Paşa İstanbul'dan bunları Haleb'e aldırmiş. Fakat halkın galeyânından korkarak İstanbul'a îade etmiş; İstanbul da Manisa'ya yollamış.

Şeyh, Cemal Paşa'nın bu kızları ne sıfatla Suriye'ye getirdiğini söylemiyor. Bu iki hemşirenin üçüncü bir hemşiresi var: Huceste! 14 yaşında, Ruhsâr Hanımın mektebinde okuyor. Ama pudralı, kokulu, tuvaletli giydiği için Ruhsâr söylenmiş. Lutfiye ile Bahriye de zâten onu kıskanıyorlar. "Mutasarrıf Bey'in kadir-şinâslığı! sâyesinde Bahriye bizim (54 b) mektepten de bir maaş yakaladı, resim muallimesi oldu. Haftada üç ders.. Fakat her gün mutlakâ bizim mektebe de uğruyor, görünüyor!..

Bir gün Lutfiye de şeyhin mektebine uğramış da Ruhsâr'ın kendini beğenmişliğini söylemiş. Fakat Lutfiye daha cevherli bir şey. Şeyhin vazîfesine nota öğretmek şartıyla ve çocuklara marş okutmak sûretiyle iştirâk ediyor ve hiç iştirilmemiş "Kadınlar Ahidnâmesi" marşını öğretiyor. Lutfiye bu marşın notasını yazmasını şeyhten ricâ ediyor. Çünkü Ruhsâr'a vereceğini biliyor.

Bir gün Şeyh, Lutfiye'yi mektebinde ziyârete gidiyor ve hayrân kalıyor. Çünkü ana sınıfındaki üç-beş yaşında kız çocukları ne yapıp edip yeknesak giydirmiş. Temiz,

³¹ (Üsküp'te mektep arkadaşım. Aydın'da ben lise edebiyat muallimi iken ibtidâî mekâtib müfettişi. Mütâreke'nin başında Bebek Dâru'l-eytâm müdür muâvini. Sonra Mütâreke sırasında Kuvâ-yı Milliye aleyhdârı meşhûr polis müdürü Kalkandelenli Tahsin'in muâvini olan ve el-yevm Piriştine'de sürünen Piriştineli Kemâl budur. 1923 Lozan Muâhedesinden sonra memleketten çıkarılan 150'likler arasında idi. Atatürk ölmeden evvel 1938'de affolunmuşlardı. Fakat Kemâl'in Türkiye'ye getirecek parası yoktur. Üsküp, 10 Mart 1940, Saffet Örfi).

³² "Ham halat", biçimsiz, şapşal. (Ş. Sâmî, Kâmûs-ı Türkî, Dersaadet 1317/ 1900, c. 1, s. 570).

Geçmişten Günümüze Manisa

tâlimli. Sonra mukavvâdan kesilmiş bir sürü harfler, oyuncaklar, kibritler (?) daha neler. Çocuklar oyuncakla tadrîs ediliyor. Lutfiye ve Bahriye Halep'te de ana mektepleriyle uğraşmışlar.. Onun için Manisa'da da öyle yapıyorlarmış. Üç günde bir kıra da çıkıyorlarmış.

Mekteplerin avlu duvarı alçak, öte tarafında bir bahçe, ortası han. Han odalarından mektebe bakanlar var. Bir gün mektebin duvarı üstüne bir tahta perde çekilmiş. Kemâl hakkında da dedikodu yapılmış. Kayınvâlidesi evde kıyâmet koparıyormuş. Kemâl bir rezâlet üzerine o mektepten gidiyor. Amma ille bir gösteriş yapacak. Şeyhin etine buduna dolgun, yakışıklı ve şık bulduğu bu delikanlı, bir gün şeyhe şöyle diyor: "Me'mûriyetim hazırdır. Yine Manisa'da bir mektep müdüriyeti aldım. Fakat bu mektebin adamakıllı parlak bir resm-i küşâdı olmadı. Bir ... (?) ziyâfeti vereceğim, Ekâbir-i hükûmete bir cemîle daha göstereceğim. Sonra da me'mûriyet-i cedîdeme gideceğim." Bu noktayı sırf Kemâl'in karakterini anlattığı için alıyorum. 11/3/1941, Üsküp S.Ö.

Şeyhin tavsiyesiyle Kemâl, ileride o mektebe jimnastik muallimi olacak olan Ruhsâr'ı çağırıyor. Ruhsâr sekiz kızla geliyor. Şeyh de kendi tâlibâtından sekiz tâne seçiyor ve marş öğretmek, okutmak işini Ruhsâr'a havâle ediyor. Fakat Ruhsâr bunlardan dördünü muhâfaza ediyor. Bunları da tâlim esnâsında boyuna tekdîr ediyor: "Cansızlar! Hayat isterim! Nedir bu? Ölü gibi?.."

(55 a) Hulâsa onlara kumanda veriyor, hazırlıyor, temizletiyor. Şeyh, Ruhsâr'ın kendi talebesinden hiç birini atmıyor. Şeyhin talebesinden dördünü atmasına, "Kendi talebenden hiç birini çıkarmadın" şeklinde i'tirâz edecek olmuş da Ruhsâr, "Benim başım atılır, onlar atılmaz! İstersen gelmeyiz" cevâbını veriyor. Şimdi şeyh bu ziyâfeti şöyle târif ediyor):

Ertesi sabah mektebimizde büyük bir cemiyet.. Bütün erkân-ı livâ. Muallimler, muallimeler, müdürler, müdireler.. Hep eşrafzâde var, esnaf da var. Tâlibâtımız tarafından nutuklar, neşîdeler, birçok şeyler. Te'sîr alelâde... En sonra topal kız tarafından bir aşr-i Kur'ân... Eh, nısf yâhut rub' bir te'sîr.

Ruhsâr, on iki kızla bir odaya kapanmış; kapıyı kapamış. Orada bir şeyler yapıyor. Haydi! Marşlar okunacak. Hep cemâat aşağı salona. Ruhsâr çıktı; ben merdiven basamaklarının birisinde durdum. Huzzâr-ı kirâmı kemâl-i nezâketle öyle tertîb etti ki, orta yerde boş ve beyzî bir yer açık bıraktı. Sonra kızları çıkardı. Huzzârı selâmladılar. Ruhsâr, küçük bir nutuk îrâd etti. Mektebin yeni teessüs ettiğinden, ilk devre-i tahsîliyesi olduğundan bahs ile kusûra bakılmamasını ricâ etti. Bâdehu kızları müsâvî fâsılalarla beyzî bir halka olarak ortadaki boşluk yere dizdi. Kendisi halkaya dâhil oldu, kumanda verdi.

Marş okunmaya başladı. Serî, şedîd hatveler atıyordu. Ruhsâr'ın sadâsı o kadar güzel değil, fakat kumandası kuvvetli. Kızların sadâları kalpleri eziyor, üzüyor. "Tunca, Vardar, Güzel Meriç" marşı okunuyor. Ruhsâr, gâh halkaya giriyor; gâh atılan hatvelere intizâm veriyor. Hareketleri pek ânî, pek çevik... Cemâate dikkat ettim, herkesin gözleri sulanmış idi. Bâ-husûs livâ muhâsebecisi, elinde mendil, hüngür hüngür ağlıyordu. Doğrusu ben de ondan çok daha ziyâde ağladım. Kızıma baktıkça (Ruhsâr, mektepten şeyhin kızını da getirmiş), kızımın yüzü hadd-i tabîisinden bir derece daha küçülmüş idi. Bütün mevcûdiyetini müdüre, Ruhsâr'a rabt etmiş idi. On iki kız, bir vücut gibi hareket ediyordu. Yâ Rabbi! Ne kadar hâkimiyet!

Âferîn Ruhsâr, yaşa Ruhsâr.. Benim kızımı (55 b) o okuttu. Yalnız okutmak mı ya? Belki ruh verdi. Öyle kıyâs ediyorum ki, kızlar ceset, Ruhsâr cân... Belki inanmazsın ey kârî! Fakat bu bir hakîkattir.

Günümüz Türkçesiyle Sadeddin Sırrî'nin Hatıraları

"Menâkıb-ı Târihiyye- Mûsikî" (Tarihî Menkıbeler- Musiki)

(40 b) Şeyh Sadeddin Sırrî, "Menâkıb-ı Târihiyye- Mûsikî" başlıklı iki broşür yazmıştır. Yahut Üsküp'teki Rifai Tekkesinde ancak bu ikisi kalmıştı. Sadeddin Efendi bunlarda kendi biyografisinden bahsetmektedir. Fakat bilhassa belirtmek istediği şey, kendisinin musiki merakı, öğrenmesi ve sonra Manisa'ya göçünde mekteplerde öğretmesidir. Bu, şeyhin nasıl bir gönül ve sanat adamı olduğunu anlatıyor. Şeyh, bir başlangıçtan sonra esere şöyle başlıyor:]

Üsküp'te Sanayi Mektebinin kuruluşundan sonra orada öğrenimde bulunan bazı efendilerle görüştüğüm sırada müzik derslerinde bilhassa nota usulünde bazı şeyler sorar ve dinlerdim.

Bütün seslerin yedi tam perde içinde dahil bulunduğunu ve bu tam perdeler arasında makamların değişmesi itibarıyla birtakım yarım perdelerin de mevcut olduğunu ve yarım perdelerin diyez, bemol işaretleriyle gösterildiğini, tam perdelere ise "natürel" denildiğini öğrenmiştim.

Bu kadar üstünkörü bir malûmatın sevk etmesiyle bir tür müzik yazıcılığı olabileceğini düşündüğüm "nota" hünerini bir öğretmenden okumak ve bellemek hevesine düştüm. Fakat öğretmen bulamadım. Yaşım geçmiş olduğu için okula gidip de talebe arasına da karışamadım. İstanbul'da bazı kitapçılarla haberleşmem vardı. Onlara yazdım.

[Ona Zâtî Bey'in "Nazariyât-ı Mûsikî" (Müzikle İlgili İlmî Görüşler) kitabını göndermişler. Sonra Selanik'te yayınlanan Ud Muallimi kitapçığını da getirtmiş. Okumuş, canı sıkılmış. Nazariyât-ı Mûsikî'deki tariflerden bir şey anlamamış. Ud Muallimi'nde biri mızrabın nasıl tutulduğunu, biri de ud çalarken alınan durumu gösteren iki resim varmış ki, bunlara daha çok akli ermemiş.]

İstîlâhât-ı Mûsikî'ye kitabını buldum. Bir de Girî'te yayınlanan ve müziğe ait ilk, başlangıçla ilgili bilgileri içine alan taş basması küçük bir kitap getirdiler. Bunlarla bir müddet uğraştım. Yazık! Anlaşıldı ki bir öğretmene ihtiyaç var. O zamanda Üsküp'te müzik öğretmeni ne gezer?!

[Çok kimseler çalgı çalıyor ama tarif edemiyor. Osman Çavuş'un gırnatasında coşkun Cezayir türküsünü dinlerken nasıl çalındığına şeyh ancak hayret ediyor. (41 a) Onun maksadı ise başka. Meselâ İstanbul'da bestelenmiş bir ilâhiyi notada görüp aynıyla Üsküp'te tatbik etmek, çalmak. Ona, "Vazgeç, nota denilen şey palavradan ibarettir. Kâğıt üzerine ezgi kaydetmek, su üzerine yazı yazmaya benzer" diyorlarmış. Fakat sanayi mekteplileri bu iddiayı reddediyorlar; her hafta kendilerine yeni notaların geldiğini söylüyorlar. Sâdeddin Efendi de bu fikirde... Adamakıllı bir şarkı ve ilâhi dinlemek istiyor.

Yine eserlere müracaat ediyor. Tanburi Cemil'in o sırada (Ama hangi sırada? Zamanı Sâdeddin Efendi söylemiyor) "Rehber-i Mûsikî" (Müzik Rehberi) eseri çıkıyor. Şeyh bunu getiriyor ve ruhu tutkun oluyor. Cemil Bey'in kalemıyla bildik çıkıyor ve bir şeyler öğrenmeye başlıyor.]

Manastır'a Seyahat

Manastır'da, Hanlarönü Rifâî dergâhı postunda oturan amcam Şeyh Bedreddin Efendi'yi ziyarete gittim. Orada Neyzen Nazif Efendi'yi gördüm. Tekkenin ayin günlerinde ney ile zikredenlere katılıyordu. Bu adamın evinde müzik imalâthanesi de varmış. Her çeşit çalgı çalıyor ve her birini tamir ediyormuş. Asıl fazla çalışarak derinleştiği sanat da sazda imiş. Bursalı Kolağası Mehmed Tahir

Efendi³³ ile Nazif Efendi bir araya gelerek tekkede okunan bazı ilâhilere çeki düzen vermişler ve gereken nağmeleri değiştirerek usule koymuşlar. Gerçekten bu düzeltilmiş ilâhilerde bir ruh, benzerlerinden üstün bir zevk görülüyordu.

Bir gün Nazif Efendi'ye bir nefes çalmasını teklif etmiş; dervişlerden birine okutmuşlar. Nazif, beş, altı defa dinlemiş, çıkarmış. Bu bestenin aksak usulünde uşşak olduğunu da söylemiş. Notaya alma teklifi karşısında da Nazif, "Ne çalılıyorsunuz ki ona göre nota yazayım?" deyince şaşırıyor. "Demek her çalgının nota tarzı ayrıymış. Öyle ise körüklü kucak piyanosu için yaz!" dedim. Nazif Efendi yüzüme bakarak bu çalgıyı seçişimi çehresinde meydana gelen buruşturmalalarıyla âdeta aşağıladı. Fakat "peki, yazayım" dedi. Evvelâ yarım tabaka bir kâğıt üzerine cetvel tahtasına beşer beşer çizgiler çizdi. Sonra nefesi ilk iki mısra olmak üzere kelime kelime ney ile lekeleyerek çizgiyle üzerine bir takım tersine mimler yazmaya başladı. Yazı yazma işi son buldu. (41 b)

Hepsini dikkatlice bir defa da ney ile geçti; okuyuşuyla tatbik etti. Sonra yazılanlara dikey çizgiler çizdi. Usulleri ayırdı. Okuyan eksik okuyordu. Usulleri tamamlamak için aralarda saz payı gibi hoş nağmeler kattı. Usuller doldurdu ve bir defa daha ney ile gözden geçirerek "Tamamdır, alınız" dedi. Notayı aldım, fakat fazla açıklamalar alamadım.

Üsküb'e geldim. Tekkenin zikredicisi Hafız Mehmed'e, "Hafız", dedim, "bu notayı bir tecrübe yapalım." Notanın karargâhı, ikinci ve üçüncü çizgiler arasındaki boşlukta olduğu için önce bu karar perdesini armonikte bulmaya uğraştık. İki siyah arasında bir beyaz perdeyi seçtik. Okuyuşa göre bu perde uşşak için bir karargâh olabilirdi. Fakat nefes doğru düzgün çalınamıyordu.

Vali Ali Mazhar Bey'de büyük bir piyano var. Bir gün evine gittim. Kendisine sordum; "Uşşak makamı karargâhı piyanoda hangi perdedir?" "Alafrangada uşşak filan yazmaz; fakat aradığınız perde, üç siyah arasında ikinci beyazdır" dedi.

[Nihayet Mazhar Bey'den yedi esas ses olduğunu, siyahların yarım perdeyi teşkil ettiğini öğreniyor. Kanunda da akorttan sonra bu yarım perdelerin mandallar vasıtasıyla elde edileceğini anlıyor ve evine dönünce, "Hafız! Bu olmuyor!" diye bağırıyor. Selanik'ten bir kanun getiriyor, karar perdesini bulunca diğerlerini lâ-sido... sayarak belirlemeye uğraşılıyor. Sonunda nefesi kanunda fena bir şekilde çıkarıyorlar.]

Canım nota değil mi, işte bu kadar olabilir!

§

[Baytar (veteriner) mektepli genç bir subay, iyi kanun çalıyormuş. Doktor binbaşı Rıza Bey'in evinde şeyh tanışmış, kanununu göstermiş. Subay perdeleri değişmiş bularak gülmüş. Bütün mandalların da açık bırakılmayacağını söylemiş. Şeyh, uşşak akordu isteyince, subay yapmış ve uşşak karargâhının "lâ" olduğunu bildirmiş.]

Çabucak "lâ" telleri üzerine kurşun kalemiyle siyahlatarak işaret koyduk. Sonra kendi kendimize uzun şerit gibi bir kâğıt keserek tellerin altına uzattık. İşaretli "lâ"dan tîze ve peste doğru sırasıyla (42 a) her perdenin ismini tellerin altına

³³ Kast edilen Bursalı Mehmed Tâhir, irili, ufaklı biyografik, bibliyografik yayınları, bilhassa *Osmanlı Müellifleri* adlı üç ciltlik eseriyle meşhur Bursalı Mehmed Tahir Bey'dir. Bursalı Tahir Bey, Hicrî 1300 (1883) yılında Harbiye'den mezun olduktan sonra Manastır'a tayin edilmiş ve bu şehirdeki Askerî Rüşdiye, Mülkiye Rüşdiyesi, Mülkiye İdâdîsi'nde coğrafya, tarih, hitabet gibi dersler vermiştir. (Hayatı ve eserleri hk. fazla bilgi için bk. Ömer Faruk Akün, a.g.e. , c. 6, s. 452-461).

ve kâğıdın üzerine yazdık. Artık doğru bir şekilde kanun perdelerinin yerleri meydana çıkmıştı!

[Nihayet Hafızla pratik olarak, fakat bir elle çıkarmaya başlıyorlar ama mandallar bir türlü olmuyor. Şeyh düşünüyor. Kitapta yazılan şey şu: Diyez tam perdenin yarım derece tizi. Bemol yarım derece pesti diye (?). Onlar da kanunda mandalların yarısını açık, yarısını kapalı bırakacaklar. Sonra uşşak akordu verecekler. Sonra notaya bakıp hangi makamda hangi perdelerin diyez, hangilerin bemol olduğunu anlayacak ve bu şekilde her makamı bulacaklar. Hafız buna merak sarıyor; geceleri uyumuyor; ama meselâ saba makamı “re bemol” olduğu hâlde iyi çıkıyor da Hicaz “si”yi açıp “do”yu kapamakla iyi çıkıyor. Şeyhin hatırına şu geliyor:]

“Hafız!”, dedim, “Kanun yeni... Bir öğretmen elinden geçmemiş. Olabilir ki yapan bu mandalı tam yerine koyamamıştır. Bu mandalın yerini değiştirelim. Aradığımız sesi bulup oraya koyalım.”

Mandalı söktük. Gözden geçirme ve deneme ile yerine getirdik. Tam bir saba olmaya başladı. Bunda da Hafız usta olmuştu. Gereken mandalları değiştirmeyi kolayca yapabiliyordu. *Rehber-i Mûsikî*'yi verdim. Kendisi müziğe kabiliyetli... İlmî görüşleri de kitaptan alarak iki hatlılar yarım, bir hatlılar bir, düz kuyruklular iki, açıkgozlular dört vuruş itibarıyla okuduğu ilâhileri notaya alıyor ve çaldığı zaman dinleyenlere zevk veriyordu. Noktalı notalar da biraz iyileşmişti.

“İşte”, dedim, “kıymet itibarıyla bir notun sağ tarafına bir nokta konulursa, o notun yarım misli değerini, yani vuruş sayısını arttırır. Kitap bunu bir kanun olmak üzere yazıyor!”

Her şey halledilmişti. İlâhi okurken “bu nihaventtir” diye hüküm verip hemen kanun mandallarını nihavende değiştirmekle çalmak, işten bile değildi. Makamların karargâhları ve seyirleri hep anlaşıldı. Açık bir tarzda kaydedildi (ezberlendi). İşitilen şeyler çalınmaya ve mevcut notalardan istenilen şarkılar alınmaya başlandı.

Yalnız zor bir iş vardı. Bizim okuduğumuz tekke ilâhilerinin bazıları notaya yazıldığı zaman (42 b) usuller eksik veya fazla çıkıp usul temin edilemiyordu. İşte bu ilâhileri usulsüz okuyoruz. Dört dörtlük düyek, sekizer vuruş say gelmiyor. Baksan a, yanlış! Bunları düzeltelim. İyi ama ilâhi çığırından çıkıyor; ya uzun, ya kısa oluyor. Gelmeyenleri bırak, usule uygun düşenleri al ve onları yaz. Daha fazla usta olduğumuz zaman hep bunları düzeltir, hem de yeniden besteleriz!..

Ş

Yeniden bestelemek!.. Bu mühim mesele araya karışınca, ben “Yok Hafız”, dedim, “Bestelemek, bir söze gereken nağmeleri uydurmak demektir. Bu ise bir cesede can vermek kadar zor bir şeydir. Bu iş, sona eren bir üstatla uzun müddet düşüp kalkmayınca meydana gelecek şeylerden değildir.”

Bir güfte yazdım:

Tîğ-ı aşkınla açılmışdır bu gönlüm yâresi
Vuslatından gayrı yokdur dil-pesendim çâresi
Derdimin dermânını bir kimseden etmem ümîd
Vuslatından gayrı yokdur dil-pesendim çâresi

[Bu gönlümün yarası, senin aşkının kılıcıyla açılmıştır. Ey gönlümün beğendiği (sevgili), onun sana kavuşmaktan başka çaresi yoktur. Derdimin dermanını bir kimseden ummam; ey gönlümün beğendiği (sevgili), onun sana kavuşmaktan başka çaresi yoktur...]

[Nihayet bunu Üsküb'ün o zamanki üstadı Hafız Yahya Efendi besteliyorlar. *Devr-i Hindî usûlüyle, Hicaz'dan besteleniyor. Hafız da önce sesle geçip sonra notaya*

Geçmişten Günümüze Manisa

alıyor. Ara nağmesi de katıyorlar, Hafız'a çalıyorlar. "Hele meyanındaki sanat, insanı kendinden geçirecek kadar"mış. Sonra Hafız Yahya Efendi, "Rifâî'nin misli yokdur" ilâhîsini değiştirerek İstanbul'da işittiği şekle koyuyor. Hicazkâr makamında, düyek usulünde... يا غصن النقا بالذب مكال na'tını besteliyor. Şeyh, "Doğrusu bu beste, tekke musikisine yeniden bir hayat verdi" diyor.

İşler ilerliyor. Fakat udun çalınışına takılıyorlar. Meselâ "Mahmud Efendi'nin ud çalışı, daha sonra Üsküb'e gelen a'ma (kör) Ali Bey'in kanun çalışı" onlardan çok yüksek. Hatta Hafız'la beraber uğraştıkları hâlde Hafız şeyhten iyi mızrap vuruyormuş. (43 a) Şeyh sonunda anlıyor ki, bu fark şahıstadır, sanat kabiliyet meselesidir.]

Ben bu mühim meseleyi uzun muhakeme ettim (bir hüküm çıkarmak için zihinde inceledim). Sonuç olarak şöyle bir özü çıkardım: Güzel nesir yazma ve edebiyat kitaplarında yazılan kaideleri her kim okur ve o kaidelere uyarak hareket ederse, az çok bir yazar veya bir edebiyatçı olur. Fakat Namık Kemâl Bey gibi yazı yazamaz; Tevfik Fikret gibi şiir söyleyemez. Yazarlar, şairler asırlarda bir yetişiyor.³⁴ En büyük kısım, her zaman bayağı sıralardadır.

Nasıl olur da her eli saz tutan bir Tamburi Cemil olsun? Çok teessüf olunur ki, şu anda bizde nota usulü hakkında bir yanlış fikir ve kanaat vardır. Hâlbuki nota öğrenmekle biz icad edici olamayız. İcad edicilik bir sanat değil, bir harikadır. O kıratıda ihtisas ve yüksek zekâya sahip olan kabiliyet erbabı, nota bilsin bilmesin, o icad eder. Notanın hizmeti ne kadar büyüktür ki, onların güzel eserlerini bize asırlarca ve belki sonsuza kadar muhafaza ettirmek için vasıta oluyor.

[Bundan dolayı Sırrı'nın her şey kadar gerekli olan musikiyi de bilmesi ve kabiliyeti kadar şakıması da nota öğrenmekle mümkün olur! Hafız, kanunda ilerliyor, meclis açıyor ve tekke ayinlerini de idare ediyor. Şeyh Sâdeddin'e kanun zor geliyor, uda sarılıyor. Fakat o da güç geliyor. Parmak basılacak yerlerde işaret yok. Ama akordu kanundan daha kolay. Sesi de kuvvetli ve daha aşağı.]

Önce udun sapını bir kâğıt üzerine yatırıp resmini çizdim. Sonra kâğıtta kalan resimde telleri gösterdim. Sapın boyunu pergelle dörde bölerek çivilere yakın, yani baş tarafta ikişer taksimin rast geldiği yerlere ve en ince gerdaniye teline dört taksimin de düştüğü yerlerin hepsine birer nokta koydum. Yegâh telini de işaretsiz bıraktım. Tabii perdelerin yerleri bu şekilde anlaşıldı. Her taksimi de yarıya böldüm. Ortalara da diğer birer küçük nokta koydum. Bunlar da yarım perdelerin yerleri oldu.

[Bu bölmeler şeyhin zihnine yatıyor. Pratik derslere başlıyor. Ut kötü ses çıkarıyor. Hafız da şeyhin ut çalma teklifini reddediyor. Kanun ona yeter. Şeyh ise udu bir notaya, bir çalgıya bakmak mecburiyetini yükletmediği (için) ele daha uygun buluyor.

(43 b) Hafız kanunda işi ezberciliğe vurmuş. Güzel. Fakat "ara yere giren, ayrı tutulan diyez ve bemolleri çok kere kaçırıyor."]

Sonra usullerin birtakım yerleri eksik kalıyordu. Eslerle süslenen çok yerler nağme ile geçiştiriliyor ve bu şekilde yazarın sanatı ve hakları ayak altında kalmış oluyordu.

[Nihayet Hafız kanunla, kendisi utla meşk etmeye (alıştırma yapmaya) karar veriyorlar. Kendisi udda tek mızrap vurduğu için olmuyor. Kendi kendine uğraşılıyor, yapamıyor. Piyasa çalgıcılarından birini çağırıp onun bildiği şarkıyı şeyh çalıyor ve ona dinletiyor. Çalgıcı şeyhin gezişini iyi buluyor. "Bu şarkının aslı böyle olsa gerektir.

³⁴ Fakat şimdi her tarafta pek çok! O yön de başka... (Şeyh bu ifadeyle, tabii eseri yazarken yaşadığı zamani ima etmek istemiştir. (1920'den sonra...) Üsküb 17/ 2/ 1941, S.Ö.

Bizim elimize geçmiş de bozulmuş” diyor. Fakat şeyhin mızrabını eksik buluyor. Düğün, derneklerde bulunup dinlemesini, çünkü mızrabın kâğıtla filân olmayacağını söylüyor. Kanunda bu kendi kendine olurmuş ama burada değil.

Hakikaten şeyh, Zâtî Bey’in bütün izahlarından bir sonuç çıkaramıyor. Cemil Bey ise Rehber’inde bir ima ile “Mızrap öğretimini mutlaka bir üstadın geçmelidir” deyip kesmiş.]

En sonunda şu neticeye varabildim: Bir sekizlik bir vuruştur. Bir vuruş da udda mızrabı bir aşağı, bir de yukarı vurmaktır. On altılıklar ... (?) yarım sayılır. Yalnız aşağı vurmakla icra ediliyor. Nota kaidelerinden bu değerleri belledikten sonra üstatların mızraplarına dikkat ve onları taklid etmeli, vesselâm.

§

[Şeyh nihayet bir keman da alıyor, sesi çok berbat çıkıyor. Meğer yaya sakız lâzımmış. Kemani, kemençe gibi tutuyor, çalamıyor. Sonunda meşhur bir kemancıyı çağırıyor. Ters tutuşun bir kusur teşkil etmediğini soruyor ve “Ut, kucağa, keman göğse yakışır” cevabını alıyor. Bu kemancı ona, orta hâlli ve bir dereceye kadar kolay çalgı olarak yine udu tavsiye ediyor. Ve nihayet üstünkörü bir bilişmesi olan Selânikli Üd[î] Ahmed Efendi ile haberleşmeye koyuluyor. Gerçi Üdî Ahmed’in çok tenkit edeni var; eserler meydana getirmede “büyük bir dehası var”; eserleri ruhu hoşlandırıcı... Fakat eserlerindeki nağmeler birbirinin aynı veya benzeri olduğundan Dede Efendi ve Hacı Arif Beyler arasına giremez. Orta hâlli! (44 a) Şeyh ise bu tenkitleri yapanların Ahmet derecesine varamayacaklarını zikrediyor. Ahmet, nihayet bu çevrenin övünme vesilesi bir ustadır. Eserleri sehl-i mümtenidir.³⁵

Bir Muharrem ayı idi. Küçük bir mersiye yazdım; bir de dostluk mektubu... Selaniğe Üdî Ahmed Efendi adresine gönderdim. Mersiyeyi bestelemesini ve yine notasıyla beraber bize göndermesini rica ettim ve bu mersiye tekkede ihvan (aynı tarikata mensup olanlar) tarafından her zaman okunacağı için bir hayat yadigârı olacağını da ilâve olarak söyledim. Mersiye şudur:

Mâh-ı mâtem geldi yansın âşıkân, kan ağlasın
Eşk ile saçsın demâdem dîde kan, kan ağlasın
Dil harâb-âbâda dönsün mâteminle yâ Hüseyin
Sînede dâğlar açılsın cism ü cân kan ağlasın

[Yas ayı geldi; âşıklar yansın, kan ağlasın! Göz, her zaman gözyaşıyla kan saçsın, kan ağlasın! Ey Hüseyin, gönül, senin matemle harabeye dönsün! Bağırda yaralar açılsın, beden ve ruh kan ağlasın!]

[Mersiye bir hafta sonra notasıyla geliyor. Şeyh çok beğeniyor.]

Bir görüşmemizde Ahmed Efendi’ye sordum:

- Mevlevi tekkeleri gibi bizim de tekkelerin ayinlerine çalgı giremez mi?
 - Çalgılarınız var ya!.. dedi. Defler, kudümler, ziller!..
 - Hayır, ut, keman, kanun gibi şeyler?
 - Giremez!
 - Niçin?
 - Sufi yolu elinizde, onun için!..
- Güldük.

§

His ve Zevke Ait Sanatlar

His ve zevke ait sanat üçtür: Şiir, müzik, resim. Yazık ki İslâm âleminde - nasılsa bir yanlışlık sonucu olmak üzere- şiir yerilmiş, müzik ile resim haram

³⁵ Sehl-i mümteni’, kolay ve sade görüldüğü hâlde bulunup söylenmesi ve taklidi zor olan söz, şiir.

sayılmıştır. Bu yasak edilme var olmakla beraber eski ve sonraya kalan Müslüman âlimleri her üçüyle de uğraşmaktan boş kalmamışlardır. Fakat şu kadar var ki mutaassıp (kendi tarafını aşırılıkla tutan) âlimler değil!.. Meselâ âlimlerden Farabi, kanunun mucididir.

Hazret-i Âişe'nin resmi, Cebrâil vasıtasıyla Peygamberimize cennetten gönderildiği ve onunla evlenmesi emredildiği, dinî menkıbelerimiz arasında ağızdan ağıza dolaşan bir rivayettir. Şiire gelince; bütün İslâm faziletli kişileri ona tutkundur. Hattâ Hazret-i Muhammed'in peygamber olarak gönderiliş mucizeleri belâgattir (iyi, güzel, yerinde ve kusursuz söz söylemedir).

Bu üç yüksek sanatın neden iğrenmeye uğradığı hakkında incelemeler yürütmek burada konumuzla alâkalı olmadığından söylenebilecek sözleri başka bir sayfaya bırakırız. Yalnız İslâm devrinde (44 b) bu sanatın geçirdiği başkalaşmaları burada bu sayfaya kısa olarak kaydetmek isteriz.

Şiir

Araplardan başladı. Zaten dinin de çıktığı yer orası!.. İslâm'dan önce de her dinde, her millette şiir vardı. Fakat İslâm'la olgunluk hâline vardı. Arapların dille ilgili genişliği buna çok yardım etmiştir. O dildeki ifade inceliğinin başka bir dille yerine getirilmesinin mümkün olamayacağı besbelli bir gerçektir. İslâm, İran ülkesine geçti. Farslar kendi edebiyatlarını Arap edebiyatıyla karıştırarak milliyetlerine göre bir İslâmi edebiyat meydana getirdiler. Bu da çok renkli oldu. Yalnız Farslar, bu terimlerde, bilinmiş olan mübalağacılıklarını bırakmadılar. İslâm Türklere geldi. Türkler, lisan itibarıyla pek fakirdiler. Saf Türkçe ile başlangıçta şiir adına söylenen şeylerin hiç bir değeri yoktur. İşte örnek!

Öküzün boynuzunu eğri kılan Allah

Eşeğin kuyruğunu doğru kılan Allah³⁶

Bir zaman sonra Türkler ilerlediler. Dinî merkezîyet Araplardan Türklere geçti ve Türklük, Osmanlılığa döndü. Tabii olarak bu arada dil de ilerliyordu. Nihayet Türk dili, Osmanlı lisanı oldu.

Osmanlı lisanı, İslâm dinini kabul eden bütün milletlerin millî dillerinden karıştırılmış bir birleşik karma olarak düzene konulduğundan bütün Müslümanlarca resmî dil tanındı. Bu bir hâlden başka hâle geçişler, ortaya bir Osmanlı Edebiyatı doğurdu. Artık Türk dili kendi sadeliğinden çıkmış; Arapça ve Farsça kelimelerin yardımıyla Osmanlı lisanı zengin bir lisan olmuştu.

Vezne Arapların aruzu, kafiye Farsların ahengi alınarak, sözün fesahatinde her ikisi kabul edildi. Yavaş yavaş iş bir dereceye geldi ki kırk satırlık bir paragrafta kırk kelime Türkçe bulunamıyordu. İki satırlık bir yazı ile anlatılabilecek bir mana, her hâlde yirmi satırlık yazıya vardırıma, bir güzel nesir yazma mecburiyeti hükmüne girmişti. Açık, doğru, düzgün yazmak ayıp sayılıyordu. Nesir tarafı böyle uçsuz bucaksız bir mübalağacılık içinde anlaşılmasız sözlere boğulduğu sıralarda şiir, vezin ve kafiye sayesinde bir dereceye kadar bu manasız, faydasız boş sözlerden salim kaldıysa da onda da (45 a) tuhaf ve karışık kelimeler kullanış, asıl şiirin esasına vesile olan hikmet ve estetik zevke üstün geliyordu.

³⁶ On sekizinci asır Osmanlı âlimlerinden Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin Efendi, *İstîlâhâtü's-Şi'riyye* adlı eserinde bu mısraların Yırtılmış Acemî'ye ait olduğunu belirtir: Harun Tolasa, "18. YY.da Yazılmış Bir Divan Edebiyatı Terimleri Sözlüğü- Müstakimzâde'nin *İstîlâhâtü's-Şi'riyye'si*", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1980-1986, c. XXIV-XXV, s. 372. (Anılan mısralar burada şu şekilde: "Koçun boynuzı eğri kılan sen- Sığır kuyruğunu togrı kılan sen".)

Bu mübâlağacılıklar Araplardan gelmiş değildir. Bunlar Farsların “tunturâk-ı elfâz” (kelimelerin debdebesi, söylenişinde parlaklık görünmesi) denilen kelimenin söylenişine ait belâgatlarından arama birer akla aykırı tarzıdır. Türkçe bilen her insan, Osmanlı dilini yazmak değil, yalnız anlayabilmek için Türkçeden başkaca bir öğrenime muhtaçtı. Bütün Arapça ve Farça kaideleri, kelimeleri bilmeli idi.

Sonra bir başka moda çıktı. Batılılaşma sevdası! Yalnız bir dille konuşan Fransız milletin edebiyatındaki sadelik, yeni asır gençlerini kendisine çekmeye ve ele geçirmeye başladı. Buna istek ve meyil günden güne arttı. Osmanlıcanın tekrar Türkçeye döndürülmesi fikirleri uyandı. Alışılmış olmayan Arapça, Farsça kelimeler mümkün olduğu kadar atılmaya başlandı. Hatta bir aralık sadece Türkçe (kelimelerle) yazma denemeleri yapıldı. O zaman bir şairimiz şöyle demişti:

Soğan bizim soğan iken;
Tutar buna basal derler,
Bırakır şu tatlı balı da;
Döner ona asel derler³⁷

Bu moda, tabiatıyla Şinâsî'den başlamıştır. O devrin yazar ve şairleri gerçekten iyi bir çığır açtılar. Nâmık Kemal, Ziyâ Paşa, Nâcî ve başkaları ortadan bu manasızlıkları kaldırarak en sağlam, kusursuz bir üslûp koydular.

Nesri pek sade, maksadı en akıcı bir şekilde ifade edebilecek tarza döküp şiiri de lââyık olduğu hikmet saçıcı üslûba uydurdular. Türkler, edebiyatı bir parça anlar gibi oldular. Herkes, kaba ve cahil halk, yazılan eserlerden hakkıyla faydalanıyordu.

§

Müzik de şiirlerle beraber yürümüştür. Fakat müziğin Osmanlıcası filân olmamıştır. Türk âlimleri, Arapların eski ileri gelenleri tarafından yazılan müzik nazariyat kitaplarını ıslah ede ede ilmî görüşler kısmını bir dereceye kadar, fakat pratikler kısmını pek yüksek bir dereceye ulaştırmışlardır. Osmanlı dilinin saflaştırılması devrinde nasıl ki en itinalı bir üslûp konulduysa, müziğe de en güzel bir (45 b) tavır verildi. Dedeler, Hacı Ârif Beyler, hattâ Kemanî Tatyoslar ve başkaları o zamanın en tanınmış üstatlarıdır.

§

Resim, hiç tetiğini bozmamıştır.³⁸ O, bir sağlam akıntı yerinde yürüyerek her zaman en iyi, en canlı eserler en fazla rağbete mazhar olmuştur. Hiç bir zaman azmamış; daima olgunlaşmasında devam etmiştir. Bugün de böyle gidiyor.

§

Sonradan şiirle müzikte bir tür (nev-zuhurilizmlik) meydan aldı. “Dekadan” dediler; senbolizm dediler, bilmem daha neler uydurdular. Kısacası, Türkçe’ye Arapça, Farsça kelimeler yerine bir sürü Fransız sözleri geçti. Fakat Arapça, Farsça kelimelerin kılıçtan kurtulanları kaldı. Dilimiz, dört dilden meydana gelen bir münasebetsiz sözler karması oldu.

Hiç düşünmeden yazma usulü (!) dilimizin en büyük bir meziyeti sayıldığı gibi, bütün bir kitabı bestelemek gibi müzik delilikleri baş gösterdi... Artık Fransız şiirleri taklid ediliyordu. Fakat kötü bir taklit, çalgınca bir hareket... “Sarı rüya”, “yeşil hülya”... Daha bilmem ne gibi manasız kelimeler, cümleler sanat, icat yerine geçti. Yazarlık, edepsizliğe kadar vardı. Şairlik, serserilik oldu... Musikide eskiden

³⁷ Bu mısralar, Sâdeddin Sırrî'nin şairliğin pek takdir ettiği Muallim Sâdî'ye aittir: Sâdî, “Osmanlı Türklerinin Târîhi”, *Yıldız*, 27 Kânûn-ı Evvel [1]325/ 9 Ocak 1910, sy. 42, s. 7.

³⁸ “Tetiğini bozmamak”, hiç kımıldanmamak, telâş etmemek manasında bir deyimdir. (Ş. Sâmi, *Kâmûs-ı Türkî*, Dersââdet 1317/ 1899-1900, c. 1, s. 380).

düzenlenen fasıllara karşılık fassalıklar (dedikodu edicilikler) meydan aldı. Sadece yaz, sadece bağır! Nereye çıkarsa çıksın... Düşünmeye, okumaya zaman mı var, insan ömrü buna müsait mi? Yaz, bağır, eserlerin gazetelere dolsun, notalara doldurulsun.

Al sana; makalenin üst başında bir resim! Yeni yazarlarımızdan bir beyefendi. Bir buna bak, bir de makalenin alt tarafında M. Ş.'den ibaret olan imzaya bak! Orta yerini asla okumağa gelmez. O okunmak için yazılmamıştır. Gazeteye makale olarak geçmek için yazılmıştır!.. Acaba şu M. Ş. ne demektir? Ne olacak maymun, şebek kelimelerinin ilk harfleri! Zamanımızda bu serserizm grubu arasında faziletli, güçlü, kuvvetli, yazıları ruh besleyen zatlar da yok değil, var. Var fakat pek nadir! En büyük kısım bunlarda. Şiirlerde vezin yok, fakat kafiye de yok! Notalarda ruh yok (46 a) fakat ahenk de yok! Sanmak mümkündür ki bugün bu hoppalık da durmuştur. Görmekle övünüyoruz ki aklı başında, sözü yerinde yazarlar, bestekârlar da bulunuyor.

Yazı olsun diye yazılan, nota olsun diye bestelenen eserlere bugünün gençleri metelik vermiyor; herkes okumaktan ruhi zevk arıyor!

§

[İstanbul'a Göç]

[Sonunda şeyh, Sırların basıp ele geçirmesinden bir sene sonra çocuklarının öğrenimi için on kişilik bir aile ile kalkıp İstanbul'a hicret ediyor. -Aile reisi, bakıcı sadece o. Eniştesi Üsküp'te kalmış. Deniz yoluyla İstanbul'a gidiyor ve Erenköyünde Sahrâ-yı Cedid'de Bağdat Caddesi üzerinde Şaşkın Bakkal'da Sâti Bey'in köşkünü tutuyor. İbtidâî (ilkokul), kendilerine yakın cami yanında.]

Bir sabah erkek, kız beş tane yavruyu önüme kattım; mektebe yollandık. Mektep kapısına varınca şaşaladım. Bu küçük bir kapıcıkta ve kapalıydı. Kapıyı çaldım. Sakallı bir herif çıkageldi.

- Burası mektep değil mi?

- Mekteptir.

- Niçin kapalı?

- İçeride kız çocuklar da var da ondan...

- Girmek yasak mı?

- Evet.

- Tuhaf şey, fakat ben mektep müdürünü mutlaka görmek isterim. Madem yanına girmek mümkün değil, lütfen kendisi buraya kadar şeref versin.

- Peki, söyleyeyim.

İki dakika sonra, gözlerimin önünde cübbeli, kocaman sarıklı, büyük sakallı, ayağında mest kundura, tahminen ellilik bir adam göründü.

- Hayr ola efendim?

Ne diyeceğimi şaşırdım,

- Hoca efendi! dedim. Bir sürü taşralı göçmen çocuklarımız var. Yeni geldik ve buraya yerleştik. Bu yavruları mektebe vermek istiyorum. Göç sebebimiz de yalnız bunların öğrenimi meselesidir... İşte işimiz bu!

- Pekiyi efendim. Fakat peder efendi burada değil, henüz gelmedi. Biraz sonra gelirsiniz ve görüşürsünüz.

- Mektep müdürü babanız efendi mi efendim?

- Evet, mübarek bir zattır. Hem yüksek tarikata mensuptur. Kendisiyle görüştüğünüz zaman memnun olacaksınız.

- Teşekkür ederim.

(46 b) Hemen çocukları topladım, eve geldim. Durmadan trene atlayarak Sirkeci'ye gittim. Maksadım, mektepler hakkında biraz bilgiler edinmekti. O gün

Üsküp'te tanıştığım ve İstanbul'da bildiğim birçok kişilerle görüştim. "Çocuklarımı hangi mektebe vereyim?" diye sordum. Aldığım cevaplar:

- Nerede oturuyorsunuz?
- Erenköyü'nde.
- Öyleyse orada ibtidai mektebi (ilkokul) var...
- Evet var ama.. Canım, İstanbul'da en iyi ibtidai mektebi hangisidir?
- Hepsi iyidir!..

En son tanıdığım gönül sahibi bir kişi bana şöyle dedi:

- Aziz! İstanbul'da ibtidai mektebi arama! Çocukların adamakılı tahsil ve terbiyesini arzu ediyorsan, bir yabancı okula ver!

- Ne diyorsunuz?!. Biz millî dili ve dinimizi öğrettirmek için bu zavallı çocukları buraya sürükleyip getirdik. Yabancı okullar bizim memleketimizde de var...

- Eh, artık buradan ötesini siz bilirsiniz!..

Doğrusu o gece rahatça uyumak nasib olmadı. Ertesi sabah yine mektebe gittik. Çocukları beraber götürdük. Bu defa kocaman müdürü de mektepte bulduk. Bizi avluda dizilmiş birkaç sandalyede oturttular.

Mektep müdürü yetmiş beşi aşan, ak ve uzun sakallı, şalvarlı, cübbeli bir adamdı. Oğlundan fazla olarak bunun başında keçe üzerine yeşil ve büyük bir sarık, elinde tesbih, ayağında da mest pabuç vardı.

Elini öpmek istedim. "Estağfirullah!" deyip vermedi. Çok konuşmuyordu. Eliyle tesbihleri kimildatıp ağızıyla bir şeyler okuyordu. Hâlimizi, işimizi anlattım.

- Kolay! dedi. Karşısında duran oğluna:
- Bu küçük beyleri, hanımları al, içeriye götür! diye emir verdi.
- Azizim! dedim, galiba Nakşibendi erenlerindensiniz?

Gülümseyerek,

- Eyvallah! Haddim olmayarak!
- Mektebiniz resmî mi, yoksa hususi mi?
- Ne demek?

- Yani şu demek ki, ücretli mi diye sormak istiyorum.

- Hay hay! Fakat sizden o kadar çok ücret almamız. Daha dervişçe anlaşıyoruz...

- Teşekkür ederim. Fakat biz ücretin azlığına değil, çocukların (47 a) mükemmel tahsil ve terbiyelerine bakıyoruz.

- İnşallah feyiz bulurlar.

- İnşallah, duanızın bereketleriyle... Ancak şunu rica ederim ki, müsaadeniz olursa sınıfları, talebenin öğrenim tarzını bir kere göreyim!..

- Gerek yok efendim. Bu mektep son derece namuslu bir mekteptir, güvenilir bir yerdir. Hiç merak etmeyiniz!

- O taraf başka; ben derslerdeki düzgünlüğe bakmak isterim.

- Olur. Mektebimize kimseyi sokmuyoruz, fakat yüksek şahsınız görebilirsiniz.

Bu izni fırsat bilerek hemen dershaneye atladım. Bir koğuş... Sınıflara mahsus odalar yok. Küçük bir müdür odası... Kanepe, masa yok... Bir minder, köşede bir rahle, üzerinde *Kur'an-ı Kerim*... Öğrenciler için koğuştaki sıralar, filânlar var. Çepeçevre kız, erkek gelişi güzel oturmuşlar, *Kur'an* çalışıyorlar. Müdüre sordum:

- Başka öğretmenleriniz var mı?

- Hayır! Oğlum duacınızla biz idare ediyoruz.

- Allah çalışmanızı makbul etsin, gayretinizle bizim de şu çocuklar feyiz bulurlar. Ücret hakkında emrinizi bekliyorum.

Geçmişten Günümüze Manisa

- Çocuklara söyleriz, akşam size haber verirler.
- İyi iyi, müsaade efendim. Gidiyorum.
- Şerefle...

Sonradan anladım ki, cemiyetin üst tabakasına mensup olanların çocukları yabancı okullarına gidiyormuş... Burada Erenköyü'nün orta hâlli ve fakir çocukları okuyormuş...

Altı ay kadar Erenköyü'nde durduk. Çocuklar da bu hayat devrelerini havaya harcadılar. O bayağı mektebe gidip gelmeden başka bir şey kazanamadılar. Köşküme sahibisi, meşhur maarif (eğitim) müfettişi Arap Satı Bey'di. Geniş bir bahçede iki köşk: Birinde kendisi oturuyordu, birinde biz...

Birkaç kere görüşmek istedim. Erken çıkıyor, geç geliyor. İşi çok, görüşmeye vakti yok. Bir gece yemekten sonra "Köşkün birkaç aylık kirasını vereceğim" dedim ve görüşme istedim. Görüştük. Bizi yazı odasına kabul etti. Güzel bir kütüphanesi vardı. İki duvar, yerden tavana kadar intizamlı dolaplar; dolapların içi kitap dolu ve mükemmel (47 b) ciltlenmiş, sıralanmış, düzenlenmişti. Ev döşemeye yarayan eşya son derece sade ve eski.

Satı Bey, İstanbul'un en kuvvetli ve en şöhretli maarif (millî eğitim bakanlığı) memuru. Kendisi öğretmenlikten yetişmiş. Birkaç havai söz veriştik. Sonra da üç aylık kirayı verdim. Kaynanası adına bir makbuz yazıp verdi.

- Demek ki köşkler kayın valide hanımın!.. Gülerek
- Evet!.. dedi.

- Fakat beyefendi! Maarif (millî eğitim) hakkında bazı arz edilecek şeylerim var. Lütfen dinler misiniz?

- Biliyorum efendim! Çalışıyoruz, gece gündüz işimiz bu; böyle kalmayacak, her şey yoluna girecektir.

- Yaa! inşallah her şey olur. Ancak vatan çocuklarının öğrenimi esas olarak ilkokullardadır. Gördüğüm okulların hâli bana ümitsizlik veriyor. Bunun hakkında ümit verici bir şey söyleyemez misiniz?

- Şeyh efendi! Bir karma karışıklıktır gidiyor. Benden fazla söz aramayınız!

§

(Altı aydır Erenköyü'nde oturuyor, İstanbul'un doymaz yedi başlı bir ejder olduğunu, parasını çabuk bitireceğini anlıyor, kız kardeşine Kadıköyü'nde bir ev tutup kendisi de çoluğunu çocuğunu topluyor, Manisa'ya gidiyor).

[Sâdeddin Sırri Manisa'da]

İstanbul'dan nefret etmiştim. Tanıdıklarım çok hatır sorup gönül alıyor, fakat ayrıldık mı hemen unutuluyordu. Kimse hâlimi sormadı; tanımadıklarımından da bir selâm, bir merhabaya ermek şerefine mazhar olamadım.

Manisa öyle değil, fakirlere elverişli bir yer. Üsküb'ün Gazi Baba Altı gibi bir yerde bir ev tuttuk. O gece yerleştik. Ertesi günü bütün komşular geçti, hâl, hatır sordu. Komşularımız gayet fakir kimselerdi. Fakat bir şeye ihtiyacımız olup olmadığını soruyorlardı. Sahanı yok ise bir çanakla bir ağaç kaşıkla yardımcılık için, hele işimize yardım etmek için koşuyorlardı.

Ara sıra bizde yemek görünce, artık köle oldular. Senede bir defa evlerinde et görmüyorlardı. Hele sade yağlı belki de ömürlerinde görmemişlerdi. Zeytinyağıyla bakla yiyorlardı. Fasulyeyi hiç sevmiyorlardı, yaz sebzesi; en çok kereviz otlarının suda kaynamış çorbasıyla idare ediyorlardı.

(48 a) Nasihat: Göç etmeyiniz. Ederseniz büyük şehirlere gitmeyiniz. Vatanınız olan kasabaya benzer bir yer arayınız. Benden nasihat!

(Şeyh altı buçuk sene Manisa'da oturmuş; orada diğer Üsküplülere ve tekkesinin ihvanına (samimi dostlarına, mensuplarına) da rastlamış. Orada hicretinden üç sene sonra, 250 liraya İstasyon tarafında bir de hisse alıp üç katlı bir ev de yaptırmış. Bu binayı otele çevirmeyi, ayrıca küçük bir oturulacak yer inşa etmeyi düşünüyormuş. Fakat kendisi alâka sebebiyle sık sık Üsküb'e gidiyormuş. Bir defa Üsküp'te iken "zehirli bir mektup" almış. Damadı asker olmuş, Çanakkale'ye gitmiş. Evde idare için para yok.

Manisa'ya gidecek, fakat Üsküp'ten hareket güç. Sonunda İstanbul'a gidiyor. Tren memurlarından bir iki Üsküplü görmüş, asker olmuşlar. Hâlleri sormuş; dünya asker olmuş. İstanbul'da damadını buluyor. Çanakkale'ye hareket etmek üzere.

Kendisi de güç hâl ile Manisa'ya gitmek üzere yola çıkıyor. Trenler hep askere ait olmuş. Bandırma'da ancak üç kişi bilet almış, üç yüz kişi de alamamış. Bir hamal vagonuna binmişler. Arkadaşlarından biri de İzmir'de kitapçı Nazmi Efendi. Bir haftada Manisa'ya varıyor. İstasyonda birçok sorguya çekmelerden sonra İstanbul'da sayesinde yola çıkabildiği ve yanında bulundurduğu Manisa Mutasarrıflığı resmî yazısı sayesinde şehre girebiliyor ve evine girebiliyor.)

Hicret etmeyiniz. Ederseniz de iki yerde alâka bırakmayınız. Önce vatanınızdaki alâkanızı kesiniz; sonra başka yere gidiniz. Çünkü yollarda sürüne sürüne hem servetiniz elinizden gider, hem de hayatınızdan bezersiniz!

Manisa Mektepleri

Bir kızım var. İlkokul öğrenim çağı geçmek üzere bulunuyor. Manisa İnas Rüşdiyesi (kız ortaokulu) evimize bir komşu aşırı... İçinde üç yüze yakın kız öğrenci var. Kızı oraya verdik. İki sene diz çürüttü. Tek bir elif olsun öğrenemedi. Fakat ben İstanbul ilkokullarından zaten dersimi almıştım ve artık çocuklarımın öğrenim hayatlarından ümidim kalmamıştı. Gidip gelsin! Ne yapalım? (48 b)

İki sene sonra kız ortaokuluna Rumeli göçmenlerinden Ruhsar Hanım adında bir müdire tayin edildi. Bu müdirenin mektebe ayak bastığı günden üç ay sonra bizim kızın gazete okuduğunu gördüm. "Ya Rabbi", dedim; "rüya mı görüyorum?!" Sadece gazete mi ya? Kız keklik gibi daldan dala atlıyor, jimnastikçi de olmuş. Benden birçok ismini bilemediğim yeni kitaplar istiyor; "Bu kitaplarla tahsil olmaz" diyor.

Dünyada mümkün olmayan şeyler de mümkünmüş be yahu! Kız okumuş ve okuyor; benim haberim yok. Başladım her dersten sınamaya. Okuma pekiyi, yazı yazma, imlâ daha iyi. Coğrafya, tarih, eşya karıştırıyor. Jimnastik fevkalâde, (delile ne) ne lüzum (var)? Kızın yüzünde kan, vücudunda çeviklik alâmetleri belli. Yalnız hesap (aritmetik) yok.

- Niçin hesap yapamıyorsunuz?

- Ruhsar Hanım hesap dersine gelmiyor ki!.. Kız, "Ah" diyor, "hep muallimeler Ruhsar Hanım gibi olsa..."

Ruhsar... Bu ismi ben anmaya ve onun meziyetini ululamaya başladım. Kendisini görmek mümkün değil. Kimseyle görüşmüyor. Nasılsa bir yolunu bulup bir görüşmeyi başardım.

- Ruhsar Hanım! dedim. Bir mektep müdiresi bu kadar da ilgisiz olur mu?

- Hayır. Öyle bir şey yok, dedi.

- Ne bileyim... Kimseyi kabul etmiyormuşsunuz...

- Ah birader, görüşmeye vakit mi var? Şu mektebi öyle bir hâlde buldum ki!

- Açıklamaya gerek yok efendim. Mektebin hâllerini biz sizden iyi biliyoruz.

Ancak ümid ediyorum ki mektep mektebe benzedi...

Geçmişten Günümüze Manisa

- Acele etmeyiniz. Daha yapılacak şeyler var!
- Allah vücudunuza sağlık, kalbinize gayret versin!
- Aman efendim! Her şey ölmüş. Bu ruhsuz cesetleri harekete getirinceye kadar kabir azabı, vallahi kabir azabı çekiyorum.
- Aman müdire hanım! Ümitsiz olmayınız. Çünkü Manisa millî eğitimine hayat verdiniz. Allah huzurunda ben şahidim.
- Teşekkür ederim. Çalışacağım. Ya başarılı olacağım yahud vereme tutulup öleceğim. Niyetim, azmim kesindir.
- Yaşa dişi arslan!

(49 a) Ruhsar Hanım, on sekizinde bir kız. Dâru'l-muallimât (Kız Öğretmen Okulu) mezunesi. İnadına kara, değnek gibi kuru!.. Gözleri şimşek gibi parlak. Bakışları devamlı hareket hâlinde, oturması bile bir hareket... Pek sinirli, hırçın; sesi, konuşması hoş. Bilhassa umumi görünüşü pek cazibeli, pek sevimli. Kız öğrenciler kendisini çıldırasıya seviyor. Şehadet parmağının bir işareti, üç yüzden fazla kız öğrencinin gürültüsünü bir anda kesiyor.

Mektep eski bir bina olmasına rağmen her taraf temiz! Geniş bahçede ağaçlıklar aralığı kum döşenmiş. Beden terbiyesi (eğitimi) dersaneleri yapılmış; direkler, ipler konulmuş. Mektep gülüyor, kız öğrenciler şen; gereğinde şakrak, lâzım geldiğinde ağırbaşlı; her hâle göre bir duruş...

O gün mektepten çıktığım dakikada gözlerimden de yaş çıktı. Bu gün de maziye geçen bu şeyleri yazarken yine ağladım. Yaşasın çalışan kişiler, emek sahipleri!..

(Şeyh, "Açlıklar, yoksulluklar" başlığı altında Umumi Harp, yani I. Dünya Savaşı içinde çektiklerini anlatıyor. Bütün parasını yaptırdığı eve harcamış, veresiyeye başlamış. Kızkardeşi de İstanbul'dan gelmiş. Üsküp'le haberleşme bile mümkün değil. Sonunda iş aramaya karar veriyor. Manisa mutasarrıfı Selânikli Hüsnü Bey isminde³⁹ biri. İyi bir adammış. İttihat ve Terakki temsilcisi de Avni Bey. Onlarla iyi görüşüyor ama kendisini zengin biliyorlar. Nasıl iş arasın?)

[Sadeddin Sırrı'nın Müzik Öğretmenliği]

Bir taraftan kıtlık ve pahalılık... Unun okkası on kuruştan yüz kuruşa fırladı. Et, yağ zaten hiç bulunmuyor. Sabunsuzluktan sırtımız kaşınıyor. Uyuz her tarafta bol. Döşek çarşaflarını ortalık kefen yapıp ölülerini gömüyorlar. Kahve yerine arpa döğüyoruz, şeker yerine pekmez kullanıyoruz. Pekmez de nerede? Evlerden gizli bir şey ele geçirebilsek meğer! Harp vergileri her yere pençesini atmış; her tarafta yenilecek, içilecek şeyleri silip süpürmüş. (49 b) Asker alma şubeleri kudurmuş. On iki yaşından yetmiş yaşına kadar göçmen, yerli ne bulursa insanları sürüp götürüyor. Fazla asker de olacağız, katil kıyafetine de bürüneceğiz.

(Şeyh, askerliği katillikle bir tutuyor. Fakat bir taraftan millî ve dinî vatan ihtiyacı ve telakkisiyle Türkiye'ye sığınıyor. 21. 2. 1941 S. Ö.)

Şeyh, hatip, imam filan tanımıyorlar; müderrisleri haps edip geceleyin askerle sevk ediyorlar. ... (?) bini bir paraya...

Sokaklarda gezmek yasak. Devriyeler vesika arıyorlar. Tuhaf bir asker alma usulü var. Sokak başları devriyelerle tutuluyor; halk gözden geçiriliyor. Vesikasızlar

³⁹ Ben bu zavıf, sarı benizli mutasarrıfı 1329-1330 [1913-1914] senesinde Aydın'da görmüştüm. Ben orada lisede edebiyat öğretmeni iken de o da orada mutasarrıftı. Demek sonra Manisa'ya gitmiş. 21. 2. 1941 Üsküp S. Ö.

doğruca dükkânından sevk ediliyor; sermayesi de kanuna uygun olarak zabt ediliyor. Dertlinin dediği gibi: "Derdim çoktur hangisine yanayım?"⁴⁰

Vesikasız evden çıkılmıyor. Önce bana bir vesika lâzım. Vesika almak, paraya kuvvet!.. Bizde o da yok. Köprülü Kaymakamı Hıfzı Bey vardı. Onun kardeşi Muhyiddin Efendi Manisa'da! Manastır askerlik şubesi reisliğinden emeklilik maaşıyla geçiniyor, faziletli bir zattır. Onun damadı bir teğmen var. Asker alma şubelerinden birinde yazıcı bulunuyor. Oraya yüz sürdük. Fakat "Şimdiye kadar kaydolmamışsın; inceleme yapmaksızın sevkine lâzım geliyor!.." (denildi).

"Etmeyin aman!.."

Neyse, bir çaresine bakalım. İki hafta kâğıtla ilgili muamele neticesinde yalnızlığımdan dolayı ikinci sınıfa kayd olabildim; bir de vesika alabildim. Yaşım itibarıyla ikinci sınıfa geçemezdim. Fakat Üsküp'te nizami hizmetime nakdî bedel vermişim. İlm-i haberim elimde, gittiğim yerde birkaç defa gösteriyorum. Beş sene nizami hizmeti atlayıp erken redife geçmişiz de o şekilde ikinci sınıfa geçmek olabiliyormuş... Geçtik ne olacak! İkinciler de toplanıyor, üçüncüler de!.. Hâlbuki benim ihtiyacım Manisa'dan, çocuklarımın yanından ayrılmamaktır. Haddin varsa bunu söyle..

İster misin bir de vatana ihanet lekesiyle idam sehпасına veya kurşun bataryasına gidesin! Nah, işte, bizim evin yanındaki boş arsada her gün beş on tane vatan hainini kurşuna diziyorlar...

Âzâde-ser olurdu âsîb-i derd ü gamdan

Yâ dehre gelmeseydim ya aklım olmasaydı!⁴¹

[Ya dünyaya gelmeseydim ya da aklım olmasaydı, dert ve keder belâsından başı dinç ve rahat olurdu...]

(50 a) Şair bunu haklı söylemiş, feryad etmiş. Fakat bugün bu sözlere aldırın kim?.. Biz işimize bakalım. Vesikayı aldık ya... Şimdi ikinci derecesi kalıyor. Hem biraz lokma, hem de (yaşça) benzerlerle askere gitmemek... Bu da vicdana aykırı bir hareket ama ne yapalım? Gazi veya şehit olmak terbiyesiyle büyümedik ki... Farz-ı kifâyedir⁴², bunu da kahramanlar, yiğitler yerine getirsin. En nihayet, yaşasın İttihat Terakki!..

Avni Bey idaresinde bir İttihad Terakki Mektebi var, ta şehrin öbür başında. Bu mektebin müdürü Yanyalı Şeyh Safvet Efendi, İttihat Terakki'nin çok övücüsü!..

Müzik Öğretmenliğine Kayrılmam!

Anlıyorsunuz ya... Artık şeytani hilekârlıklar bütün fikrî varlığımı ele geçirmiş... Bir gün Safvet Hoca'nın yanına çöktüm.

- Ooo azizim! Neredesiniz?

- Af edersiniz, ziyarette kusurum var. Bu da kasdi değil, mecburi!..

- Neden?..

- Neden olacaktı? Sanki ne soruyorsunuz, sokağa çıkamıyorum da ondan...

- Kim sizi alıkoyuyor?

- Askerlik...

- Vesikanız yok mu?

⁴⁰ Sâdeddin Sırrî, bu mısraı, tahminimize göre hafıza yanılması yüzünden, Dertli'ye ait göstermiştir. Anılan mısra Dertli'nin değildir; Pir Sultan Abdal'a nisbet edilen şiirlerden birinde yer alır. (Sadettin Nüzhet, a.g.e., s. 308; Abdülbâki Gölpinarlı- Pertev Nailî Boratav, a.g.e., s. 92).

⁴¹ Bu beyit, Ziya Paşa'nın bir kıt'asında yer alır. *Külliyât-ı Ziyâ Paşa*, Nazım Kısmı, a.g.e., s. 182.

⁴² Allah'ın bir kısım Müslümanların yerine getirmesiyle diğerlerinden düşen emirlerine "farz-ı kifâye" denir. Meselâ cenaze namazı kılmak farz-ı kifâyedir.

Geçmişten Günümüze Manisa

- Var, al!

- İyi fakat benzerleriniz kalkacak, siz ne yapacaksınız?

- Okulunuzda öğretmen olacağım. Hem de maaş istemem. Yalnız mektep usulü ucuz erzak (yiyecek, içecek vb. şeyler) vereceksiniz, ben paramla alacağım, bir de öğretmenlik vesikası!..

- Baş tacısınız, fakat bu sizin için bir tenezzüldür.

- Baş tacı, ayak başmağı... Bunlar söz konusu olamaz. İsteğinizin dairesinde hizmet edeceğim! Yalnız şunu rica ederim, kimsenin işinden çıkarılması(tarafı)na gitmeyeceksiniz. Açık yer varsa, çabuk söyle..

- Açık nerede, fazla öğretmen var! Saklama söyle? Yok canım... Müzik muallimliği açık. Kimse gelmiyor, ama onunla ne yapacaksınız?.

- Fahrî olarak, belirlediğim şartlarla kabul ediyorum. Sen vazifeye tayin yazısını yaz, bana ver, öte tarafına karışma!..

Biliyorum ki Safvet, çok övücülüğü sayesinde müdür olmuştur. Tayin etmek onun elinden gelmez. Oluruyla işi şöyle-böyle görecektir ve pek sabırsız, güçsüz bulunduğum hâlde bana aylarca dolmalar yutturacaktır. Safvet, bende bu ısrarı görünce yüzünü ekşitti:

- Avni Bey, senin benden fazla ahabındır, diye baştan savmak istedi. Fakat aldırmadım. Zar zor tayin yazısını yazdırıp aldım ve partinin değerli adamlarından!.. -Allah ondan razı olsun- bir kişinin vasıta olmasıyla Avni Bey'den tayin emrini aldirttim. Bu iş de bir günde bitti.

§

Ders Vermeye Başlamam

Resmî olarak ilk mektebe girdiğim zaman, idari işlerle vazifeli ve öğretmenlerden seçilmiş bir komisyonu gördüm. (50 b) Komisyonu toplanmış buldum. Tayin emrini verdim. Safvet Efendi de sundu. Öğretmenlerin şaşırmasına sebep oldu: Üsküp Rifai (tekkesi) şeyhi, müzik öğretmeni!..

- Bugün dersim var mı? Sınıflarımı gösteriniz, dedim.

- Hayır! Bugün misafirimizsiniz. Zaten musiki dersi birkaç aydan beri tatil edilmiştir (boş geçmektedir). Öğretmen bulamıyorduk, şimdi sınıfları ayıralım; gün, saat belirleyelim. Üç gün sonra derse başlarsınız...

Mektebi çeviren üç muallim vardı. Safvet, solda sıfır, Necmi yirmi yaşında bir çocuk, fakat çok inatçı, çok gururlu. Priştineli Bekir, benim gibi bir felek kahrına uğramış, talihsiz. Bir de Yanyalı bir efendi...

Derse başlamadan önce mektebin iç siyaseti dalavereleriyle karşılaştım. Genç öğretmenler Safvet'i (başlarından) atmak istiyorlar; fakat müdürlüğü paylaşamıyorlarmış!.. O gün bir ders müddeti kadar mektepte durdum. Ders esnasında her öğretmenin beşer, onar dakika derslerine girdim. Dershanelere girdiğim zaman, öğretmenlerin hızlı bir işaretiyle sınıf başkanı "Selâm!" diye bağırıyor, öğrenciler tek vücut gibi birden ayağa kalkıyor; selâmlaştıktan sonra yine sınıf başkanı "Rahat!" kumandasını veriyor; talebe oturuyor; derse devam olunuyordu.

İşte benim için yeni bir hayat ve bu hayata ilk attığım adım... Biraz şaşalıyor, bocalıyordum!.. Öğrencilerin hâlinin saflığı ve böyle tek vücut hareketi, bende tarifi mümkün olamayan bir tesir yaratıyordu. Tam bir durgunluk ve rahatla bütün dersleri gezdikten sonra, teneffüs zamanında öğretmenlere sordum:

- Öğrencilere marş okutmuyor musunuz?

- Evet, her sabah talebe toplanınca, marş okunur; tabur düzene konulur; geçit töreni yapılır; ondan sonra derslere başlanılır. Artık vazifelisiniz; yarın inşallah erkence (okula gelerek) şeref verin!.. dediler.

Eve geldim. Üzülmuştüm, yorulmuştum. Yarın kuvvet toplamak için istirahat ettim. Ertesi sabah herkesten önce, okulda ben hazır bulundum. Doğru müdürün odasına girdim. Safvet geldi, aldırmadı. Meğerse öğretmenler odası varmış. Öğretmenler oraya toplanıp hazırlıklar yaparlarmış ve bu gözetilen bir kaideymiş... Benim böyle doğrudan doğruya müdürün odasına girmem, bütün arkadaşlarca kendimi beğenmişliğime isnad edilmiş. "Bu çok kötü; bir şeyhi çekemezken belâ iki oldu!.." demişler. Benim haberim bile yok.

Öğrenciler geldi, toplandı. En kuvvetlisi muhteşem bir sancakla yürüdü. Talebe dörder dörder asker usulü marş okuyarak, düzgün adım atarak ardınca hareket etti. Mektebin geniş avlusunda, sancağa mahsus yerde bir yarım yay düzüldü. Öğretmenler sancak altında toplandı. Boru (51 a) ve boru çalan da varmış. Boru selâm havası çaldı. Üç defa, "Padişahım çok yaşa! Hürriyet çok yaşa! Meşrutiyet çok yaşa!" diye bağırıldı. Sonra sancak ileriden, iki boruyla bir trampet ardından yürüdü. Borular ve trampet adım havası yapıyorlardı. Öğrenciler de yine tabur hâlinde üç defa dolandılar, bir geçit töreni yaptılar. Sonra sancak orta yerde durdu. Çocuklar saldırısına sancağın etrafını çevirdiler. Öğretmenler hafif, öğrenciler keskin sesle tam ahenkli olarak Acem aşirandan bir marş okudular:

"Ertuğrul'un ocağında uyandın
Şehitlerin al kanyla boyandın
Nice düşman kal'asına dayandın
Selâm sana ey Osmanlı sancağı"⁴³

Sonra öğrenciler bir sıra (hâlinde) dizildi: Tek, çift diye. Mevcut yoklaması oldu; gelmeyenlerin velilerinden gelen mazeret kâğıtları incelendi. Paydos!

Dağınık bir şekilde öğrenciler dershanelere koştu. Benim o günlük dersim yoktu. Okulun hademe başını buldum. Öğretmenlerin odalarını öğrendim ve oraya girip kapandım. Teneffüs zamanını bekledim. Safvet Efendi geldi. Biraz konuştuk. Sonra ders bitti. Öğretmenler toplandı, onlarla görüştük.

(Nihâyet ders programlarının yapılmasından, Priştineli Bekir'in tavsiyesi sebebiyle sabah saatini aldığından, programın Avni Bey'in de doğruluğunu beyan ve kabulüne yetiştiğinden sabah geçit törenlerine ve kır gezintilerine katılıp marş söylemeyeceğini, ancak nota okunacağını öğretmen arkadaşlarına söylediğinde, meşiyette çuha (?) ve sarıkla kumanda etmesini söylediğinde matematik ve coğrafya muallimi Yanyalı Fuat Efendi'nin bu işi yapacağından bahsettikten sonra şeyh, Bekir Efendi'nin kendisini "seyyar muallim" diye vasıflandırması üzerine, "Ha şöyle diyor, şuna seferî muallim diyelim; seferîlere yarım namaz, oruç da muaf (bağışlanmış)!.. demesi üzerine, öğretmenlerin güldüğünü ve şeyhin istemediği şeyleri aldıklarını söylüyor. Sonra şeyh müzik dersi için müdürden piyano istiyor. Müdür hayrette. Okulda ancak boru ve trampet var. Öğretmenler şeyhe hak veriyorlar. Öğretmenler meclisi toplanıyor. Piyano için para ayrılmasını isteyecekler. Fakat şeyh, İzmir'deki terk

⁴³ Sancak Marşı'nın sözleri İbrâhim Alâeddin'e (Gövsâ, 1889-1949) aittir. Şairin *Çocuk Şiirleri* isimli kitabında Osmanlı Bayrağı adıyla yer alan bu manzumesinin ilk kıt'ası şu şekilde:

"Ertuğrul'un ocağında uyandın,
Şehitlerin kanlarıyla boyandın,
Nice düşman kal'asına uzandın,
Selâm sana ey Osmanlı bayrağı!" (İbrâhim Alâeddin, a.g.e., s. 22).

edilmiş yabancı okullarında mutlaka piyano olduğunu düşünerek bir tane istenmesini teklif ediyor).

(51 b) Öğretmenlerden birisi, “Evet”, dedi, “çok iyi! Ben gördüm, bir piyano İzmir hükümet bodrumunda çürüyor.” Tesirli bir resmî yazı yazarak müdür vasıtasıyla Avni Bey’e gönderdik. Muallim Necmi dedi ki: “Şeyh efendi! Şu piyano işi belki uzar, biraz paramız var, size şimdilik bir keman alalım; sonra piyano da gelir, keman da lâzım!” “Burada çokça ileri gelenler ve memurların çocuklarını görüyorum. Bunların çoğunda ut ve keman da vardır. Ödünç olarak birisi bir çalgı getirsin. Bu da daha iyi!”

Öğrencilerden birkaç efendi çağırdık. Çocuklar sevincinden uçuyorlar. “Muallim Bey! Bende keman var, bende ut var.” Birbirini geçmeye çalışan cevaplar!..

Birisine, “Haydi kemanını git al, çabuk gel!” dedim. Çocuk uçu. Fakat müdür huylandı. “Canım şeyh efendi! Pek ileri gitmeyelim. Bu halk henüz mutaassıptır (dinini, geleneklerini tutucudur), sonra okulu dile düşüreceğiz.” “Niçin hocam? Her sabah boru çaldırıyorsun ya! Keman ne, boru ne?! Nah işte memleketin kiblenin bulunduğu tarafında kocaman bir Mevlevihane var. Kemanla, ney ile, dümbelekle ibadet ediyorlar da niçin halkın taassubuna dokunmuyor? Hem bir şey daha var müdür efendi! Benim gür sesim yoktur, ben vazifeyi yerine getirmek için bir alete muhtacam. Yetkimi sınırlandırma. Bir şey söyleyen olursa, cevap vermek de bana ait bir meseledir!..”

Birinci Ders

Selâmlaştıktan sonra kürsüye geçtim. Öğrencilerin yerlerine oturmalarını söyledim. Üç öğretmen de derse gelmişti. Onlar da öğrenciler arasında yer aldılar. Öğrencilere dedim ki:

- Bildiğiniz bir marşı okuyunuz. Ben dinleyeceğim!

- Marş bilmeyiz muallim bey.

- Öyle şey olmaz! Her gün okuduğunuz Sancak Marşını okuyunuz! Birçok karışık sesler:

- Siz başlayınız muallim bey, biz de takib edelim. Biz böyle öğrendik...

- Hayır! Önce siz okuyacaksınız!..

- Bari Güneş marşını okuyalım!..

- Pekâlâ!

Öğrenciler birinci kısım, yani daha yeni başlayan, acemi talebeler; ikinci kısım sona erenlerdir. Arada küçüklük de oldukça var, pek söz anlamıyorlar. Marş bir beyit okundu:

Güneş senin azametini

Parlaklığın ve kuvvetini

Fezada en uzak, derin

Yerleri kaplar...

(52 a) Durunuz! Bitti, dedim. Bu deneme ile yedi, sekiz kadar iyi ve yüksek sesli çocuk belleyebildim. Numaralarını bilmiyordum. Kürsüden inerek “Sen, sen, sen buraya çıkınız” dedim. Bunları ayrı bir sıra hâlinde düzenledim.

- Önce, size rica ederim, beni dikkatlice dinleyiniz. Bu marş, rasttır soldan başlıyor. Bu perde kalın soldur. Bunun daha incesi, kalını olmak üzere, kemanda daha iki sol vardır. Ben size şimdi bu marşın başladığı sol perdesini göstereceğim. Yayı kemana çektim ve 9 kıymeti kadar uzattım. Birkaç defa tekrar ettim. Haydi bakalım, şimdi beraber, ben kemanla, siz sesle...

Sol 9.. çocuklar! Sesleriniz kemanla bir gitmiyor. Aynı kemanı taklit etmenizi isterim. Haydi, birlikte (?) ses kuvvetli. Sol, sol, sol, sol. Gördünüz mü, kabiliyetlisiniz... Sesler birleşti.

Küçük bir şeytan: "Muallim Bey! Ablam kemanı ters tutuyormuş, siz başka türlü tutuyorsunuz!" Hay şeytan! Haklı bir itiraz!

Ona cevap verdim:

- Keman böyle tutulmaz. Ben size parmaklarımın bastığı yerleri göstermek için böyle tutuyorum. Asıl kemanın duruşu senin gördüğün ve bellediğin gibidir.

Susuş.

- Şimdi iyi dikkat ediniz. Bir şey soracağım. Kim doğru cevap verirse aferin! Gözler açıldı.

- Mektebin üst katına nereden çıkıyorsunuz? Gülüştüler...

- Söyleyin canım!

- Merdivenden...

- Peki ama nasıl çıkıyorsunuz? Hep basamakları birden mi atlıyorsunuz? (Yine gülüştüler.) Söyleyiniz!

- Hayır muallim bey, hepsi birden atlanmaz. Birer birer basıp çıkarız.

-Hah, benim de maksadım bu. Şimdi ben perdeleri kemanla birer birer, tıpkı basamakları sizin çıktığınız gibi çıkacağım. Siz de sesle takip edeceksiniz. Bakınız ikinci basamak, ikinci perde "lâ", haydi birden "lâ". Lâ, lâ, lâ, lâ!

- Yine bir sorum var: Sol ile lâ arasında ne fark buldunuz? (Susuş!.) İkinci basamağın, birinci basamaktan ne farkı var?

Hep birden: - Biraz daha yüksektir.

Evet. İşte bu, soldan lâ'nın farkı da bu...

(52 b) *(Sonunda şeyh hepsini tahtaya da kaldırmak suretiyle perdeleri öğretiyor, not ettiriyor. Perdeler sekizinciye çıkıyor. Sesi ince olanlara ince sol, kalın olanlara kalın sol ve sesleri belletiyor. Rehberi hep keman. Bir ince solu, bir kalın solu çekiyor. Nihayet her ikisinden çekerken, "Herkes istediğine katılsın!" diyor. Falso olunca çocuklar, "Aldandık muallim bey, biraz alıştırmaya yaparsak istediğiniz olacaktır" diyorlar. Yeniden başlıyorlar. Nihayet yapıyorlar. Derken müdür geliyor. Herkesin on dakikadan beri teneffüste olduğunu söylüyor. Paydos, Dağılıyorlar. Birinci ders de böylece bitiyor).*

Üsküp 23/ 2/ 1941 istinsah tarihi. Menâkıb-ı Târihiyye- Mûsikî defterinden.

(Şeyh mektebin bütün sınıflarına nota dersi veriyor. İzmir'den bir piyano geliyor, fakat Mekteb-i Sultani kendisine mal ediyor. Mektebe yeni müdür Necmi ile kadın hademe getiriliyor. Öğretmenler ve öğrenciler memnun. Şeyh, beş sınıflık şu mektepte dinî bilgiler (dersi) de veriyor, fakat maşsız. Bununla birlikte halk zeytinyağını 150 kuruşa yerken, o İttihat ve Terakki sayesinde 15 kuruşa alabiliyor. Pekmezi 100 kuruşa yiyorlar. Kim bilir hangi tüccarın ocağına mum dikmişler demektir! Üsküp İdare Meclisi İskân kâtibi Yusuf Efendi de Manisa'ya gelip zeytinyağlarının dağıtılmasına memur olunca, şeyh, mutasarrıfa mahsus Ayvalık torba zeytinyağından bol bol alıyor.

Mektebe girişinin üçüncü ayında mutasarrıf beyin gayretiyle yedi, sekiz ana mektebi, bir de kız nümune mektebi açılıyor. Öğretmen arkadaşlar arasında Necmi'den kaçmak isteyen isteyene. Fakat Şeyh, sene sonuna kadar yerinden oynamıyor ama arada kendisine kaideler derslerini de vermişler. Hep parasız... Yiyecek, içecek almakta da güçlük çekilmeye başlıyor. İmtihan geliyor. Kaidelerin eski öğretmeni, Üsküplü Sami Bey Sultani Mektebi ve Dâru'l-Hilâfe Medresesi edebiyat öğretmeni olduğu için hiç kaideler dersine gelememiş, çocuklar da hiçbir şey bilmiyor. Hazırlayıcı denilen son

Geçmişten Günümüze Manisa

sınıfın -ki kaideler(dersin)i şeyh bu sınıfta okutuyor- beş öğrencisinin biri fazla uyuz oluyor; -fakat öğretmenler bile uyuzmuş- okula gelmekten alıkonulmuş. Biri de çekip gitmiş. Kalan üç öğrenciden birincisi (53a) şeyhten musiki dersinde taksim istiyor. Kimi de domuz etinin lezzetli olmasına rağmen niçin haram olduğunu -fakat...(?)- soruyor.

İmtihanlar başlıyor. Müzik dersine İzmir'den genç bir efendi mümeyyiz (imtihanda bulunup öğrencilerin bilgisini yoklayan kimse) geliyor. Bizim milletin nota öğrenemeyeceğinden şikâyet ediyor. Derken imtihan başladığı zaman mümeyyiz, sadece marş okumak yerine talebenin tahtaya gelip nota yazdığını, perdeleri tarif ettiğini görünce hayret ediyor. Sadeddin Efendi isminde bir çocuk ateş gibi. Sol anahtarından başlayarak rasttan "fâ-diyez"i ve benzerlerini yazıyor, çiziyor. Ondan sonra Sıracalı kalkıyor. Şeyh, bu çocuk hakkında şu bilgileri veriyor.) Sıracalı kalktı. Bu zavallı çocuk ne kadar zekidir. Sağlığı koruma dersinde tahtada bir diş resmi yaptı; diş hakkında o kadar güzel açıklamalar yaptı ki mümeyyizleri âdeta ağlattı. Son derece fakirdir. Yetmişlik bir babası, altmışı geçen annesi, bir sürü kızkardeşi var. Hepsini aç, yoksulluk içinde... Öğretmenler maaşlarından ara sıra birer miktar para ayırıyorlar. Hiç olmazsa iki günde bir ekmek parası olarak yardım ediyorlar. Kitaplarını da yine öyle yardım parasıyla alıyoruz. Fakat üstüne, başına bakamıyoruz ki hepimiz kopuk (durumdayız)!..

Çocuğun bacağında eski bir aba çakşır, ayağında nalın, başında püskülsüz eski bir fes... Fazla olarak boğazında tavuk yumurtası kadar sıraca var. O zekâvete, bir de bu hâllere bakınca insanın yüreği sızlıyor.

(Sıracalı da mükemmel imtihan veriyor. Diğer öğrenciler de kimi tahtaya kalkarak kimi tahtadakini bilmediğini söylemek için el kaldırarak imtihanını geçiyor. Derken hüner ve maharet gösterme başlıyor. Sadeddin ile Sıracalı -sesi de güzelmiş- tahtaya geliyor. Biri yazacak, diğeri kumanda edecek ve okutacak. Derken ikisi de cevap veriyorlar. "Kemansız yapamayız muallim efendi! Falso olur." Ve şeyh kemani yanlış çekince, çocuklar kendilerini yanıltmak için mahsus falso yaptığını söylüyorlar.

Şeyh, mümeyyizin huzurunda alafranga akort ve usul bilmediğinden dolayı özür dilerken, Sıracalı yine atılıyor:

- Biz alaturka öğreniyoruz muallim efendi! Millî usûlümüz bize yeter!

Öğleden sonra küçükleri imtihan ediyorlar. Ama küçükler, Allah'a sığınırız, susmuyor, dur otur anlamıyor. (53 b) Dinî bilgiler imtihanına iş gelince, Sadeddin, "Muallim Efendi! Zekâttaki şu deve yavruları hesabını bir türlü özetleyip de zihnime yapıştıramıyorum... Ne yapayım?" diye soruyor. Şeyh de bu bahsi ezberlemesini tavsiye ediyor. Şeyh de imtihanda o bahsi sorduruyor. Fakat kaideler imtihanı kötü. Eski öğretmen Sami Bey mümeyyiz çağırıyor ama aksine başka iki hoca da mümeyyiz olarak bulunuyor. Üç çocuktan hiç biri yok. Müdür Necmi adam gönderiyor. En kaltabanını bakkal dükkânında üzüm yerken buluyorlar. Şurada konuşmayı aynen naklediyorum.)

Getirip odaya tıktılar. Müdür önce tokatlamak istedi. Hocalar işe karıştılar. "Rica ederiz, ona en büyük tokat imtihandır," Şimdi biz de beraber canını çıkaracağız." Müdür diyor:

- Neredeydin canavar?

- Karnım acıktı müdür efendi!

- İmtihan saatinde mi tıknacaksın obur!

(Sözün özü, Sami Bey bu dersin maaşını da hâlen aldığı hâlde başka okullarda dersi olduğu için gelemediğini, kabahatin kimsede olmadığını söylüyor. Çocuğa sekizer numara veriyorlar, iş bitiyor. Mektep de (derece, maaş artırımını gibi) bağışlara mazhar

oluyor. Priştineli Kemal'in⁴⁴ müdür olduğu Kız Nümune Mektebi açılıyor. Kemal, şeyhi oraya müzik öğretmenliğine alıyor. Kemal, şatafatı sevdiği için ilanlar, filanlar... Sonunda bir gün şeyh, hanım öğretmenler odasına giriyor. Yarı örtünmüş üç hanım: Biri kısa boylu, esmer, en genci Emine. Manisalı bir tacirin kızı. Diğeri hem kısa, hem yassı, yuvarlak, örtünmeye fazla itinalı, Manisalı fakir bir adamın evlâdı. İzmir (54 a) Kız Muallim Mektebi'nden (Dâru'l-Muallimât'dan) mezun. Üçüncüsü de Giritli, beyaz, fakat yakışsız, hain bir kız. Emine Hanım, ücretsiz olarak ders veriyormuş. Şeyh de Emine Hanım'da cevher görüyor. İlk verdiği dersi elifbacılara... Kızlar söz söylemekten çekiniyorlar. Hele on beş yaşlarında olması lâzım gelen bir çarşafı... Bu kızlar hiç okula gitmemişler. Pis, bakımsız... Hoca çıkarken selâm vermiyor, ayağa da kalkmıyorlar. Emine Hanım, bunları adam etmeğe yemin ettiğini söylüyor.

Bununla birlikte şeyhin ikinci dersi derli toplu; sekiz, on iki yaşlarındaki on kadar kız öğrenciye veriyor. Bunlardan, terbiyelerinden, açıkgozlülüklerinden çok memnun. "Hiçbir ham halat⁴⁵ yok" diyor şeyh. Yiğitçe vücutlara, şairce çehrelere sahip. Birisi biraz fazla esmer. Tüccar, levazım reisi kızları vb. Emine Hanım'ın kızkardeşi de onlar arasında... Bazılarının İstanbul dili kullanışlarına şeyh bayılıyor. Bunlar utla ve kemanla gösterilmeyen şeyleri ve notaları da çabuk kavlıyor. Derken okul başka bir harap binaya taşınıyor. Çünkü Kız Nümune Mektebi'nin bulunduğu binada bir kız yetimler yurdu açılıyor. Şeyh şöyle diyor:

"Bu adamın (Mutasarrıfın) bazı geceler bayan öğretmenlerle âlemler yapmasına rağmen şu okullar açmadaki gayretinden dolayı ululamaya lââyık olmasına kanaat getirmiştım."

Mutasarrıf bir teftişinde şeyhin yazısını güzel bulmuş! Bir aksilik, bir göçmen kaltaban hoca, Kur'an dersini verirken, şeyh de utlarla, kemanlarla aynı saatte müzik dersi veriyormuş. Bununla beraber kimse aldırıyor.

Mektebin yirmi adım ilerisinde bir kız anaokulu da bulunuyormuş. Oraya yeni iki kızkardeş öğretmen gelmiş: Lutfiye ve Bahriye... Lutfiye otuzluk, müdire; Bahriye de yirmisinde, onun yardımcısı. Cemal Paşa İstanbul'dan bunları Haleb'e aldirmiş. Fakat halkın coşup taşmasından korkarak İstanbul'a geri döndürmüş; İstanbul da Manisa'ya yollamış.

Şeyh, Cemal Paşa'nın bu kızları ne sıfatla Suriye'ye getirdiğini söylemiyor. Bu iki kız kardeşin üçüncü bir kız kardeşi var: Huceste! 14 yaşında, Ruhsar Hanım'ın mektebinde okuyor. Ama pudralı, kokulu, tuvaletli giydiği için Ruhsar söylenmiş.

Lutfiye ile Bahriye de zaten onu kısıkanıyorlar. "Mutasarrıf Bey in değer bilirligi (!) sayesinde Bahriye bizim (54 b) mektepten de bir maaş yakaladı, resim öğretmeni oldu. Haftada üç ders... Fakat her gün mutlaka bizim okula da uğruyor, görünüyor!..

Bir gün Lutfiye de şeyhin mektebine uğramış da Ruhsar'ın kendini beğenmişliğini söylemiş. Fakat Lutfiye daha cevherli bir şey. Şeyhin vazifesine nota öğretmek şartıyla ve çocuklara marş okutmak suretiyle ortaklık ediyor ve hiç işitilmemiş "Kadınlar Ahitnamesi" marşını öğretiyor. Lutfiye bu marşın notasını yazmasını şeyhten rica ediyor. Çünkü Ruhsar'a vereceğini biliyor.

⁴⁴ (Üsküp'te mektep arkadaşım. Aydın'da ben lise edebiyat öğretmeni iken ilkokulların müfettişi. Mütareke'nin başında Bebek Daru'l-eytam (Yetimler Yurdu) müdür yardımcısı. Sonra Mütareke sırasında Kuva-yı Milliye aleyhtarı meşhur polis müdürü Kalkandelenli Tahsin'in yardımcısı olan ve bugün Priştine'de sürünen Piriştineli Kemal budur. 1923 Lozan Antlaşmasından sonra memleketten çıkarılan 150'likler arasındaydı. Atatürk ölmeden önce 1938'de affolunmuşlardı. Fakat Kemal'in Türkiye'ye getirecek parası yoktur. Üsküp, 10 Mart 1940, Safvet Örfi).

⁴⁵ "Ham halat", biçimsiz, şapşal. (Ş. Sâmî, a.g.e., c. 1, s. 570).

Geçmişten Günümüze Manisa

Bir gün Şeyh, Lutfiye'yi mektebinde ziyarete gidiyor ve hayran kalıyor. Çünkü ana sınıfındaki üç-beş yaşında kız çocukları ne yapıp edip tek düzen, yani hep aynı tarzda giydirmiş. Temiz, talimli. Sonra mukavvadan kesilmiş bir sürü harfler, oyuncaklar, kibritler (?) daha neler. Çocuklara oyuncakla ders veriliyor. Lutfiye ve Bahriye Halep'te de anaokullarıyla uğraşmışlar... Onun için Manisa'da da öyle yapıyorlarmış. Üç günde bir kira da çıkıyorlarmış.

Mekteplerin avlu duvarı alçak, öte tarafında bir bahçe, ortası han. Han odalarından mektebe bakanlar var. Bir gün mektebin duvarı üstüne bir tahta perde çekilmiş. Kemal hakkında da dedikodu yapılmış. Kaynanası evde kıyamet koparıyormuş. Kemal, bir rezalet üzerine o mektepten gidiyor. Ama ille bir gösteriş yapacak. Şeyhin etine buduna dolgun, yakışıklı ve sık bulunduğu bu delikanlı, bir gün şeyhe şöyle diyor: "Memurluğum hazırdır. Yine Manisa'da bir mektep müdürlüğü aldım. Fakat bu mektebin adamakıllı parlak bir açış töreni olmadı. Bir ... (?) ziyâfeti vereceğim, hükümet büyüklerine bir jest daha göstereceğim. Sonra da yeni memurluğuma gideceğim." Bu noktayı sırf Kemal'in karakterini anlattığı için alıyorum. 11/3/1941, Üsküp S.Ö.

Şeyhin tavsiyesiyle Kemal, ileride o mektebe jimnastik öğretmeni olacak olan Ruhsar'ı çağırıyor. Ruhsar sekiz kızla geliyor. Şeyh de kendi kız öğrencilerinden sekiz tane seçiyor ve marş öğretmek, okutmak işini Ruhsar'a havale ediyor. Fakat Ruhsar bunlardan dördünü muhafaza ediyor. Bunları da öğretim esnasında boyuna azarlıyor: "Cansızlar! Hayat isterim! Nedir bu? Ölü gibi?.."

(55 a) Sözü'nün özü, onlara kumanda veriyor, hazırlıyor, temizletiyor. Şeyh, Ruhsar'ın kendi öğrencilerinden hiç birini atmıyor. Şeyhin talebesinden dördünü atmasına, "Kendi talebenden hiç birini çıkarmadın" şeklinde itiraz edecek olmuş da Ruhsar, "Benim başım atılır, onlar atılmaz! İstersen gelmeyiz" cevabını veriyor. Şimdi şeyh bu ziyafeti şöyle tarif ediyor):

Ertesi sabah mektebimizde büyük bir cemiyet... Bütün liva⁴⁶ ileri gelenleri, erkek öğretmenler, hanım öğretmenler, müdürler, müdireler... Hep eşrafzade (şehrin itibarlı kimseleri) var, esnaf da var. Kız öğrencilerimiz tarafından konuşmalar, okunan şiirler, birçok şeyler. Tesir, âdet olduğu üzere, bayağı... En sonra total kız tarafından bir Kur'ân aşri⁴⁷... Eh, yarım veya dörtte bir tesir...

Ruhsar, on iki kızla bir odaya kapanmış; kapıyı kapamış. Orada bir şeyler yapıyor. Haydi! Marşlar okunacak. Hep topluluk aşağı salona. Ruhsar çıktı; ben merdiven basamaklarının birisinde durdum. Hazır bulunan değerli kişileri tam bir naziklikle öyle düzene koydu ki orta yerde boş ve oval bir yer açık bıraktı. Sonra kızları çıkardı. Hazır bulunanları selâmladılar. Ruhsar, küçük bir konuşma yaptı. Mektebin yeni kurulduğunu, ilköğrenim devresi olduğunu anlatarak kusura bakılmamasını rica etti. Ondan sonra kızları eşit aralıklarla oval bir halka olarak ortadaki boşluk yere dizdi. Kendisi halka içine girdi, kumanda verdi.

Marş okunmaya başladı. Hızlı, şiddetli adımlar atıyordu. Ruhsar'ın sesi o kadar güzel değil, fakat kumandası kuvvetli. Kızların sesleri kalpleri eziyor, üzüyor. "Tunca, Vardar, Güzel Meriç" marşı okunuyor. Ruhsar, bazan halkaya giriyor; bazan atılan adımlara intizam veriyor. Hareketleri pek ani, pek çevik... Topluluğa dikkat ettim, herkesin gözleri yaşarmıştı. Hele liva muhasebecisi, elinde mendil, hüngür hüngür ağlıyordu. Doğrusu ben de ondan çok daha fazla ağladım. Kızıma baktıkça

⁴⁶ Liva, Osmanlı Devleti'nin son zamanlarındaki mülki teşkilâta göre, bir mutasarrıfın idaresine emanet edilmiş olan memleketler parçasıdır. Vilâyetin birkaç kazadan meydana gelen her bir kısmına "mutasarrıflık" adı da verilirdi. Liva, mülki idarede kaza ile vilâyet arasında bir derecedir.

⁴⁷ Aşr: Kur'ân-ı Kerim'den on ayet kadar okumak.

(*Ruhsar, mektepten şeyhin kızını da getirmiş*), kızımın yüzü tabii derecesinden bir derece daha küçülmüştü. Bütün varlığını müdüre, Ruhsar'a bağlamıştı. On iki kız, bir vücut gibi hareket ediyordu. Ya Rabbi! Ne kadar hakimiyet!..

Aferin Ruhsar, yaşa Ruhsar... Benim kızımı (55 b) o okuttu. Yalnız okutmak mı ya? Belki ruh verdi. Öyle kıyas ediyorum ki, kızlar beden, Ruhsar can... Belki inanmazsın ey okuyucu! Fakat bu bir hakikattir.

KAYNAKÇA

Abdülhakî [Gölpınarlı], *Melâmîlik ve Melâmîler*, İstanbul 1931.

Akün, Ömer Faruk, "Bursalı Mehmed Tâhir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1992, c. 6, s. 452-461.

Aydemir, Yaşar - Abdülkadir Hayber, *Makedonya Kütüphaneleri Türkçe Yazma Eserler Kataloğu*, TİKA yayını, Ankara 2007.

Banarlı, Nihad Sâmî, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi- I-II*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1983.

Banarlı, Nihad Sami, *Yahya Kemal'in Hâtıraları*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yahya Kemal Enstitüsü Neşriyatı, Baha Matbaası, İstanbul 1960.

Beyatlı, Reşat, "Yahya Kemal'in Hayatı", *Yahya Kemal Enstitüsü Mecmuası*, İstanbul 1959, Sayı 1, s. 134-140.

Buzpınar, Şit Tufan, "Sâti' el-Husrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2009, c. 36, s. 176-178.

Erginer, Halis, "Yahya Kemal'den Hatıralar", *Yahya Kemal Enstitüsü Mecmuası*, İstanbul 1959, c. 1, s. 85-94.

Gölpınarlı, Abdülhakî, Pertev Nailî Boratav, *Pir Sultan Abdal*, TTK Basımevi Ankara 1943.

"Husûsî Telgraflarımız- İstanbul: 15 Şubat, nr. 3493, "Dil-sûz Bir Kaza", *Âhenk*, İzmir, 16 Şubat 1329 (1 Mart 1914), s. 2.

Huyugüzel, Ö. Faruk, *İzmir Fikir ve Sanat Adamları (1850-1950)*, Ankara 2000.

İbrâhim Alâeddin, *Çocuk Şiirleri*, 3. bs., İstanbul 1330/ 1912.

İnal, İbnü'l-Emin Mahmud Kemal, *Son Asır Türk Şâirleri*, I-V, Ankara 1999-2013.

Kara, Mustafa, "Cerîde-i Sûfiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, c. 7, s. 410.

Kaya, Fahri, "Türk Edebiyatında Güçlü Bir Ses", *BAL-TAM Türklük Bilgisi*, Prizren Mart 2009, s. 174-181.

Kaya, Fahri, "Yahya Kemal Beyatlı'nın şiir öğretmeni Şeyh Saadettin Sırrı", *Birlik*, Üsküp, 18, 21, 23 Kasım 2000.

Okumuş, Necdet (haz.), *Külâh-ı Mevlevî*, İstanbul 2013.

Sâdeddîn Sırrî, *Menâkıb-ı Târihiyye- Mûsikî*, Türk Tarih Kurumu Ktp. Y 648/5.

Sâdeddîn Sırrî, "Üsküb", *Cerîde-i Sûfiyye*, 17 Şaban 1331-8 Temmuz 1329/22 Temmuz 1913, nr. 54 s. 65-68.

Sadettin Nüzhet, *Bektaşî Şairleri*, İstanbul Maaarif Vekâleti, 1930.

Sâdî, "Osmanlı Türklerinin Târîhi", *Yıldız*, 27 Kânûn-ı Evvel [1]325/9 Ocak 1910, sy. 42, s. 6-8.

Sâlih Âsım, *Üsküp ve Civârı Târîhi*, Üsküp 1932.

Sâl-nâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, Matbaa-i Âmire, 1316 (1898-99).

Ş. Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, I-II, Dersâdet 1317/ 1899-1900.

Geçmişten Günümüze Manisa

Tolasa, Harun, "18. YY.da Yazılmış Bir Divan Edebiyatı Terimleri Sözlüğü-Müstakimzâde'nin Istılâhâtü's-Şi'riyye'si", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1980-1986, c. XXIV-XXV, s. 363-380.

Üskübi, M. Zihni, "Üsküp Rifai Dergahının Tarihçesi", *Yönelişler*, Nisan 1983, yıl 2, sayı 22, s. 43-46.

Yahya Kemal, *Çocukluğum, Gençliğim, Siyâsî ve Edebî Hatıralarım*, 3. bs. İstanbul 1986.

Yücebaş, Hilmi, *Bütün Cepheleriyle Yahya Kemal Hayatı- Hatıraları- Şiirleri, Şairin Aşkları*, İstanbul 1979, (5. baskı).

Külliyât-ı Ziyâ Paşa, Nazım Kısmı, haz. Süleyman Nazif, Yeni Matbaa, İstanbul 1343/ 1925.

İLHAN BERK VE HABİB SAHİRİN ŞİİRLERİNDE ÖZGÜRLÜK, AŞK, BASKIYA KARŞI KOYMA MOTİVLERİ

Pervane MEMMEDLİ*

GİRİŞ

İlhan Berk ve Habip Sahir ayrı-ayrı coğrafyalarda yaşasalar da, Türk şiirine çok önemli katkılarda bulunmuş şairdirler. Her ikisi dünyaya şiir gözüyle bakıp yaşama, dünyaya besledikleri sevgi, umut ve coşkuyu, özgürlüğü ve eşitliği içeren şiirler yazmışlardı. Gençliklerinde, Ahmet Haşim, Yahya Kemal ve Nazım Hikmetten etkilendiğini belirten bu iki şair zamanla bu etkilerden sıyrılarak müstakil bir şiir ortaya koymayı başarabilmiştir.

Türk şiirinin önemli isimlerinden biri olan İlhan Berk'in çocukluk ve gençlik yılları Manisa'da geçmiştir. Manisa, Saruhanoğulları'ndan bugüne gerek yetiştirdiği Fatih Sultan Mehmet, Kanunî Sultan Süleyman gibi padişahlarla gerekse şair ve yazarlarıyla önemli bir kültür şehri olmuştur. Manisa'nın bir kültür şehir hâline gelmesinde özellikle Osmanlı Devleti'nde uzun süre şehzade sancağı olmasının büyük etkisi vardır. Manisa'da bulunan şehzadeler Manisa'yı hem imar etmişler hem de kültürel olarak gelişmesini sağlamışlardır. (Uluçay 1946: 2)

Manisa'da doğup büyüyen İlhan Berk Uzun Bir Adam adlı eserinde Manisa hatıralarına da yer vermiş, bu hatıralar 1920'li-1930'lu yılların Manisa'sına ışık tutmuştur.

İlhan Berk'in ilk şiir kitabı "Güneşi Yakanların Selamı" adlanır. Nazım Hikmetin "Güneşi İçenlerin Türküsü" isimli şiirinden esinlenip yazmıştır. Hatıralarında o yıllarda sevdiği kız için şiirler yazdığını söyleyen İlhan Berk, Manisa'daki edebî faaliyeti hakkında şunları aktarıyor:

"Cebim, onun için yazdığım şiirlerle dolu. (ilk şiirlerim bu sıralarda Halkevi dergisinde yayımlanıyor ve hep onun için yazıyorum.) Güneşi Yakanların Selamı yayımlanıyor. Ahmet Haşim ile Nâzım Hikmet arasında gidip gelen bir kitap. O zamanlar benim günlerim, her gün okulla dışı dışında kitaplıkta geçiyor. Bol bol dergi okuyorum. Hayat, Muhit dergileri en çok okuduğum dergiler. Muhit'te Necip Fazıl'ın Kaldırımlar şiiri çıkmıştı ve uzun zaman o şiirin etkisinden kurtulamadığımı anımsıyorum. Kitaplığa arada Şerif Hulûsi gelirdi. Koltuğunda hep kitap taşırdı. Adı Manisada saygı uyandırır. Üniversitede okuyor ve Cumhuriyette yazıyordu. İlk kez bir yazar görüyordum. (...)" (Berk 1997: 55-56)

Habip Sahir Güney Azerbaycan şiirinde "yeni yöntemli şiirin oluşmasına ve gelişmesine katkıda bulunan şairlerdendir.

Habip Sahir 1903 yılında İranın eski kültür merkezi olan, koynunda ünlü Türk bilim ve kültür insanları yetirmiş Tebriz'de dünyaya geldi. Babasını erken kaybettiğinden çocukluk ve gençlik yıllarında yaşamın ağır denemeleri ile yüzleşmeli oldu.

* Doç. Dr., Azerbaycan Bilim Akademisi, Edebiyat Enstitüsü, mamedli_ph@yahoo.com

Tebriz'in Mehemmediyye medresesinde eğitim aldığı yıllarda onun Fransız Dili ve Edebiyatı öğretmeni Tağı Han Rıfat olup. H.Sahir onunla ilgili anılarında yazıyordu: "Bir gün sabah sınıfımıza İstanbul'da yüksek öğrenim gören, başına" genç Türkler"e ait börk koyan, boynuna renkli fokol bağlayan, güzel siyah elbiseli genç bir öğretmen varid oldu. O, Fars şiirinde yenilik yaratmış Tağı Rıfat idi. ... Okuldaki genç şairler artık kaside ve medhiyeleri bırakıp aruz vezninde serveti finun edebiyatı tarzında lirik ve toplumsal şiirler yazmaya başladılar. Ben de onlara katılıp, Farsça, kah türkçe yeni yöntemde şiirler yazdım ... "(Memmedli 2015:53)

T.Rıfatın aracılığıyla Habip S. Türkiye'de yayınlanan " Serveti-fünun ", " resimli ay " gibi edebi-toplumsal toplularla ve diğer neşriyyelerle tanışıyor. Orada yayınlanan şiirleri, özellikle Ahmet Haşim, Tevfik Fikret ve Celal Sahirin eserlerini çok beğeniyor. Celal Sahirin eserleri genç şairin edebi-bedii zövküne, bakış açısına öyle etki burakır ki, onun soyadını kendisine tehellüs götürür.Habip Sahir doğulduğu Tebriz şehrini ve hayatını çok erken kayb etmiş sevimli öğretmen şair T.Rifeti şiirleride tez-tez hatırlatır.

İlhan Berk 19 yaşındayken Güneşi Yakanların Selâmı adıyla kitaplaştırdığı şiirlerinde "hece vezni" kullanmış ve o dönemin şiir anlayışına özgü bir karamsarlık katmıştır.Batıdan gelen Sembolist şiirden esinlenilmiş izlenimi veren imgeler yapmayı seven İ.Berk bu şiirinde "Kızıl" ve "ateş" en sevdiği sözcükler olarak görünmektedir:

bir ateş yakalım ki geçmesin hatta bir an
ve sussun kurtlar, kuşlar bir gök gürültüsüyle;
bir ateş yakalım ki, tutuşsun gökler bile
ve güneş içilsin o gün, kızıl çanaklardan!...(Berk 1935:49)

"Kızıl", "ateş", ve "od" Habip Sahirin şiirlerinde de en çok kullanılan, rastlanan kelimelerdir. Habip Sahir ismi halk kahramanına çevrilmiş Fıridun İbrahimi'nin anısına sunduğu şiirinde yazıyor:

Dolaşarken şimal yeli,
Yurdun kızıl bayrağında
Eller ile od yandırdın
Babekiler ocağında
Lakin efsus son ışık tek
Söndün heyat چراğında

Günün yeddi rengi erir
Kızılözen sularında
Senin izin, kölgen qalmış
Astara'nın baharında
Faşizm hele hüküm sürür
Kızıl Odlar diyarında. (Sahir 1979:182)

İlhan Berk şiirleri ("Berk Sözlüğü", "Pavurya", "Kartaca", "Delta", "II. Ramses", "Ve") aynı zamanda görsel değer taşımaktadır. İlhan Berk ilk yıllarında simgecilerden (Fransız Simgecileri ve Ahmet Haşim) ve Walt Whitman'dan etkilenmiştir:

Bir karanlık gecenin masmavi seherinde
Kızıl başörtünle gül yüzlü bahçede görün

Geçmişten Günümüze Manisa

İlhan Berk, daha sonra 1940'lara doğru Yeni Edebiyat anlayışı içinde yer almış, Servet-i Fünun (Uyanış), Ses, Yiğın, Yeryüzü, Kaynak gibi dergilerde yazmıştır.

Habip Sahir eğitimini Türkiyede almıştır.İstanbul eğitimi ve edebi-kültürel ortamı onun bakış açısının olgunlaşmasına büyük etkisi koyur. Sahir orada önemli şairlerle tanışıyor ve onların eserlerini mütalaa ediyor. Bütün bunlar onun hem zengin doğu edebiyatı, hem de Avrupa edebi-sanatsal, estetik ve felsefi düşünce tarihi, modern edebi eğilimlerle tanışmaya fırsat yaratır.

İstanbul'da faaliyet gösteren "Amerikalılar kulübü"nde Fransız misyonerlerinden yeni Fransız edebiyatını öğrenir. Sahir şiir yaratıcılığında daha çok düzenli okumaya vakit ayırır. Ara-sıra şiirler, İstanbul Türkçesi ise bir-iki şiir yazsa da, esasen büyük Fransız şairi Charles Bolderin yeni tarz şiirlerini fars diline tercüme edir. Klasik şiir geleneklerinden farklı, aruz vezninde türk dilinde yazıp yaratan Türkiye'nin büyük bir yenilikçi şairi Yahya Kamalın eserlerini daha çok okur ve bu şiirler ruhunda güçlü iz sürüyor.

Tanınmış Türkiye araştırmacısı Ali Yavuz Akpınar yazıyor ki, "Sahirin birçok şiirinde Türkiye Türkçesinin havasını, ifade özelliklerini duymak olur. Şairin İstanbul hayatının izlerini taşıyan menzumelerinde Azerbaycan türkcesinin dil ve üslup özelliklerini duymak olur. Şairin İstanbul hayatının izlerini taşıyan menzumeleri azerbaycan dilinin dil ve üslup örnekleri ile zevk okşayan bir tarzda öne çıkıyor ". (Akpınar, İdrisi 1982 :6)

O Türkiye şairi Tofik Fikret'in
Çal, ben de olayım şevk ile ahengine hemkar
Ruhlardaki sevdaları çuşan edelim.

diye başlayan "Ey yarı şarkıcı" şiirinden ruhlanıp 1977'de aşağıdaki şiiri yazıyor;

Bak, Çamlıca'da ay ucalır
Rengi altın kan
Andıkca seni nazlı peri,
Sanki çıkar can.
Kumral saç dök yüzüne
Al ele udun.(Sahir 2005:146)

H.Sahir İran'da Farsça yayına hazırladığı "Türk şiiri antolojisi"nde ümumtürk edebiyatını tanıtır. Kitabın önsözünde kısaca tarihi ve edebi bilgilere yer ayırır.

Sahir yedi yıl sonra yeniden İran'a kayıdır. Maarif Kurulu'nun tayini hususunda görevlisi olarak Tebriz şehir okulunda öğretmen olarak çalışıyor. Öğrencilere coğrafya dersleri ve ders kitapları yazıyor. Ana yurdunu, halkını ve vatanını ateşli sevgiyle seven, doğduğu toprağa kırılmaz tellerle bağlı olan Sahir fitreten şair doğmuştu, edebiyat, şiir aşığı idi. Ders verdiği öğrencilere ana dili ile beraber Azerbaycan edebiyatını da derinden öğretiyordu. Duyarlı şair bilimlerin hazinesinin anahtarı sandığı ana dili uğruna tüm ömrü boyunca mücadele götürüp, inanıp ki, dilini koruyan halk, millet milli varlığını, kimliğini de korumaya ve ne zamansa kaybettiği özgürlüğüne kavuşuyor.

İlhan Berkin ve Sahir'in şiirlerinde konu sınırlamasının olmadığı anlaşılmaktadır. Onlar toplumun Bütün kesimlerinden türlü türlü konular seçip işlemiştir. Edebiyat dünyasında en çok işlenen temaları gözden geçiresek şair ve

yazarların genel olarak ele aldıkları konular Aşk ve Veten sevgisidir.Divan edebiyatında ve Halk şiirinde her iki konu uzun süre işlenmiştir. Aşk, aynı zamanda lirik şiirin de vazgeçilmez konusu olmayı sürdürmüştür. İlhan Berkin aşk lirikasının vizit kartına çevrilmiş aşağıdaki şiiri çok aşıkane dir:

Ne zaman seni düşünsem
Bir ceylan su içmeye iner,
Çayırları büyürken görürüm

Her akşam seninle
Yeşil bir zeytin tanesi
Bir parça mavi deniz
Alır beni

Seni düşündükçe
Gül dikiyorum ellerimin değdiği yere,
Atlara su veriyorum
Daha bir seviyorum dağları.(Berk 1991:45)

İ.Berk yaşayacağı güzellikler için onu mutlaka götürmek istediği yerleri, özellikle özgürlük kokulu dağları ve rüzgârları bol coşkulu bir hayata kendini hazırlanmaktadır.Su için ceylan ve atlar, büyüyen çayırlar şiirin ağırlık noktalarını oluşturan imgelerdir.Şair Kısa ve özlü bir anlatımda, basit bir kompozisyonda güzellikler yaratır.

İ.Berk ve H.Sahirin Şiirlerinde deniz kuş,yaprak, ırmak ve orman bir imge olarak sıklıkla kullandıkları nesnelere dir.

Şairin sonbahara adadığı aşağıdaki şiirsel parça ise belki de şiirden çok resim eserini - "Sonbahar tablosunu" hatırladır;

Hazan çağı
Altın güneş odlanıb.
Ağaçların yaprakları,
Bin bir renge boyanıb.
Her yaprağın bir rengi var;
Sevgi rengi,
Hasret rengi,
Tutkun, tozlu gurbet rengi
Hazan çağı yel eserken,
Al yaprak,
Ölgün yaprak
Talanıb yığınları.(Sahir.1979:65)

Ali Yavuz Akpınar Habip Sahir lirikasıyla Türk şairi Ahmet Haşim'in lirikası arasında birçok benzerlikler arayıp yazıyor; "Habip Sahirin şiirlerinde hakim renk olarak, aynen Haşimde olduğu gibi kırmızıyı görürüz.Onların her ikisi doğa menzerelerini ansıdarken bu renge siyasi-sosyal bir anlam kazandırıyorlar."(Akpınar 1982:8)

Aynı yaprak imgesi Âşıkane şiirinde İ.Berkde başka bir anlam taşıyor:

Geçmişten Günümüze Manisa

- (Berk 204: 12) *Yaprağım, sığığım beyaz som gülüm*
Aşkı, kıyım, yenim İlhan Berk'im sen. (Berk 204:31)
Seninle konuşurken yeşil bir *yaprak* ağzın seninle konuşurken.
- (Berk 204:98) Gök akşama hazırlanıyor. (Berk 2004:76)
Yeşil korkunçtur şiirinde :
Bir *yaprağı* kopardın.
- Bu *yaprak* Bizans resimlerinde var, dedin.
Yalın, diri, korkunç yeşil bir *yapraktı* ve ben ilk görüyordum.
- nereden bilecektim? (Berk 2004:45)
Birden akşam düşüverdi. Hiç Bizans'ta olmadığını düşündüm.
Üç kuş birbiriyle çarpıştı, gitti. (Berk 2004:45)
Yaprağı elinden bıraktın.
Kalktık.
Neden sonra bir taş kabartmasında aynı *yaprağı* göreceğimi
Yapraklara çıkıyordun! (Berk 2004:18)

Bu iki alıntıda şairin kurduğu benzetmeler üzerinde bazı açıklamalar yapmak gerekir.

İlk Dünya bir yansımadır şiirinde şair benzetmeyi bilinen kurallar çerçevesinde okuyucuya verir. Bu benzetmeden *yaprağın* kadının varlığı ile bağlantılı düşünülmesi gerektiği sonucu çıkar. Kadının varlığı okuyucu için, yapılacak incelemenin başlangıcını oluşturur. İkinci alıntıda kadının ağzı şiirdeki yerini alır.

Fakat bu, diğer alıntılar düşünüldüğünde tek bir dizedir. Diğer alıntıda Delta ve Çocuk şiirinde şiirinde ise Berk benzetmeyi dolaylı yollarla ifade eder. Bu alıntıda şair, dizelerde teknik açıdan odaklanmayı "dünya bir yansımadır" ifadesinde toplar. Çünkü bu ifade ve devamı çözümlendiğinde şiirin anlamsal boyutu bir değişime uğrar. Okuyucuya neyi anlattığı daha açık hâle gelir.

Habip Sahir Fransız romantizminin etkisinden çıkıp gerçek gerçekleri ifade etmeye gayret ediyordu. Onun yaratıcılığının ilk yıllarında yazdığı eserlerde lirik doğa tasvirleri, Fransız edebiyatının etkisi altında yazılmış duygusal ruhlu şiirlere dahi çok rastlanmak olur. Gençliğin ilk yıllarında romantik duygularla köklenmiş H.Sahirin yaratıcılığında vatan, tabiat, güzeller, aşk konusunda yazılmış şiirler üstündür:

Gazel yazıp gözellerden
Perilerden bahsederdi.
Yıldızlarla dertleşerek,
Bilmez idi, nedi derdi.(Sahir 1979:103)

Dünya Edebiyatını izlediği için o, kalemini çeşitli şiir formlarında dener. Dünya şiirinin ilerici geleneklerden yararlanarak Azerbaycan şiirinde önemli yer tutan aruz vezni ve folklordan beslenen hece vezninde şiirler yazmaya daha çok eğilim gösterir.

Sahir Zencana işlemeye gönderilir. Şairin anılarında yazdığı gibi okulda çocuklarla Türkçe konuştuğu için onu üç yıl «didergin yahudi gibi" bu şehirden o şehre göçürürler. Kendi ilinden, ailesinden ayrı düşen, Zencan, Mazenderan, Tahran, Kazvin, Erdebil'de yaşamış öğretmenlik yapan Sahir o yılları hatırlayıp yazıyordu:

Ben yurdumu özgelere satmadım,
Bahşış alıp doğma elimi atmadım
Kadife, ipek yatak üste yatmadım,
Kadar bana acı şerbet içirtti
Düşman beni yad ellere taşıtdı. (Sahir 1979:83)

Berk'in toplumcu gerçekçi anlayışının öne çıktığı şiir döneminde Şiirlerindesiyasal, ideolojik, ekonomik bir söylemi öne çıkarır. Berk'i İstanbul, İstanbul Kitabı, Günaydın Yeryüzü, Türkiye Şarkısı ve Köroğlu şiir kitapları toplumcu gerçekçi eğilimin ürünleridir. Berk, adını zikrettiğimiz bu kitaplarda toplumcu gerçekçi bir çizgide proletaryanın, emekçilerin, ezilen, sömürülen, kapitalizmin pençesi altında çırpınan kitlelerin yaşamını, acılarını şiire taşımış; geniş halk kitlelerin sözcülüğünü yapmıştır. Emekçilerden, işçi sınıfından, yoksul halk kitlelerinden yana açık bir tavır sergilemiş, 'bilinç aşılama' amacıyla 'iyi' ile 'kötü'nün ne olduğunu göstermeye çalışmıştır. Yalnız 'an'ın gerçekliğini sunmamış; 'gelecek'in geniş halk kitleleri adına 'kurulması'nı amaç edinmiş, mutlu bir gelecek düşüyle sosyalist ütopyanın arkasından gitmiştir" (Can 2013:356)

Sahirin sağlığında on taneden daha çok kitabı basılmıştı. Onların çoğu Farsça, beşi ise Azerbaycan dilindedir. Ana dilinde ilk şiir kitabı "Lirik şiirler" adı altında 1965 yılında piyasaya sürüldü. Sonraları "Kövşen", "Sabah aydınlanıyor", "Sönmeyen güneş" (klasik fars poeziyasından tercüme), "Dağınık anılar" "Türk Edebiyatı Antolojisi" (Farsça) kitapları 1978-1979 yılları İran devriminden sonra yayınlanmıştır.

H.Sahirin yaratıcılığının özelliklerden biri doğma diline öncelik vermesi idi. Eserlerinin geniş bir okuyucu kitlesinin arasında yayılması, sahirin şiirlerinin anlaşılır bir dilde yazılması ile ilgiliydi. Dili sadeleştirmeye, halk diline ve düşüncesine uymaya, özel eğilim gösteren Sahir halk konuşma dilinin zenginliğinden ustaca kullanıyordu. Şairin nazarında dil özgürlüğü - ana dilinde yazıp oluşturmak ve okumak hakkı milli manevi özgürlüğün en önemlisi, zerurisi ve önemlisidir.

Sahir defalarca sürgün edilmesine rağmen baskılara, takiplere boyun eymedi, hede-korkulardan çekinmedi, halkın özgürlüğü uğruna mücadeleden yorulmadı ve geri çekilmedi, şiirleri elden ele dolaşıp halka mücadele ruhu aşıladı.

Ünlü Türkolog-alim ve şair Hamid Nutku Habip Sahiri aşk, yurt sevgisi ve hasret türkülerini dile getirip tüm güzellikleri anlatan şair adlandırdı. H.Sahirin yaratıcılığını izlerken onun uzakgörenlikle söylediklerinin bir daha tanık oluruk. H.Sahirin "Esir Ellerin şairiyem" adlı şiiri diktaturaya, istibdada karşı yönelmiş açık isyandı;

Binehayet bu göğün altında
Bize bir kübbeyi-Füruze de yok.
Yanar eflakta binlerce lamba
Bize bir mum, bir avize de yok.
Bu kadar yıldız arasında bize
Yedi gökte bir yıldız yokmuş.
Öldüler kuşları alemde meğer,
Bize ulaştı o ağlar Baykuş
Kovlarken beni hergün mühlet
Kapımı döymededi her gece gam
Herkes azade elin şairi var
Ben esir Ellerimin şairiyem ... (Varlık 1981:10)

Geçmişten Günümüze Manisa

Halkının derdini, acısını çeken şair yenilgiden sarsılmaz, kalemi ile halkını geleceğe ruhlandıran şiirler yazıyordu;

Yine güneş ışığı düşürür sulara
Buğday biter, gider ağaçlar bara,
Siyah günün ömrü "baba", az olur
Zulmün ateşi sönüp, gülü tez solar. (Cenubi Azerbaycan edebiyatı antologiyası 1994:18)

Malumdur ki, şah usul-idaresi Güney Azerbaycan'ın ekonomik ve kültürel gelişimine engel töredirdi, bu yüzden de bu diyarın şehir ve köylerde işsizlik artıyor, Azerbaycanlılar iş bulmak ümidiyle Güney'e, merkeze özellikle Tahran'a doğru akıp gidiyordu. Bunu gören ve içten yanıp yakılan şair son derece önemli siyasi meseleye değinerek yazıyordu;

Gel köçme Vatandan,
Yada bel bağlama kardeş.
Dolaşım böyle gitmez,
Kalmaz taş üzere taş.(Cenubi Azerbaycan edebiyatı antologiyası 1994:24)

Başka şiirsel bir parçada o İran'ın uzak tarihine göz atıp, onu yöneten türksoylu sulalelerin, İran'ın korunması için canından bile geçen Azerbaycanlı oğulların hizmetlerini, hatırlar;

Türk Şahlari olmasaydı,
Taş taş üste kalmaz idi.
İran adlı memleketi
Tarih yada salmaz idi. (Memmedli 2015 :54)

Dünya literatürünü yakından bilen Sahir şiirde işlenen bir çok tarzı ve veznlerden behrenlenmiş, güzel şiirsel örnekler oluşturmayı başarmıştır

Güney Azerbaycan'ın Hüseyin Düzgün, Ateş, Hasan Yıldırım gibi tanınmış aydınları Azerbaycan dilinde serbest şiirin örneklerinin Tağı Rıfatdan sonra oluşturulmasını Habip Sahirin adı ile ilişkisini yazıyorlar. Bu fikirle razılaşmamamak mümkün değildir. Çünkü, Güney şiirinde serbest şiire ilk kez Habip Sahir resmi statü vererek onun daha da tekmilleşmesine gelişmesine imkan sağlamıştır.

Sahir şiir yazmaya aruz vezni ile başlasa da, sonraları hece veznine üstünlük verdi. Onun kendisi bu konuda yazıyordu: "Şüphesiz Türk şiirinin vezni hece vezni. Bu veznde söz ve kelimeler doğal ahenginden ve kalıbından zorunlu üretilmiyor. Bugüne kadar bizim Azerbaycanlı türklerimiz (osmanlıları demiyorum) ister klasik, ister Günümüzde Türkçe şiir yazsalar da, gafiyeleri Farsça olup, fars lehcesine adapte edilmiştir. Bu bize yakışan bir şey değil. Ama benimle birlikte birkaç genç şairler temiz türk dili ve ahengi ile aruz vezninde şiir yazmaya muvaffak olduk. Bu da çok dikkat ve emek istiyor. Osmanlı Türklerinden Yahya Kemal, Ahmet Haşim'in aruz vezninde yazdıkları şiirler hiç az da olsa Fars şiirine benzemez". ("Varlık" 1982:43)

İlhan Berk'in pek çok söyleşisinde belirttiği gibi şiirin, yıkılıp yeniden inşa edilmesi gereken bir dil yapısı olduğunu düşünmüşlerdir. Bununla birlikte İlhan Berk'in Fütürizm'e en yakın olan tarafı, yılmayan deneyciliğidir.

SONUÇ

Şiiri değişik evrelerden geçen İ.Berk başlangıçta toplumcu anlayışla işçileri, kırsal kesimdeki tarım emekçilerini anlatan; yaşama, hayata beslediği aşk ,sevgi, umut, özgürlüğü ve eşitliği içeren şiirler yazdı.

Habib Sahir Güney Azerbaycan şiirine yeni ruh, yeni biçim tarzi getiren bir şairdir. Yalnız fikirle deyil, daha çok duygu yüklü şiirler yazmaya çalıştı. Konuşma dili ile yakından ilişkili olan yeni bir dil stilinin temelini koydu. Poetik şiirlerinde bol bol sintaksisler; zarf ve sıfatlardan yararlanırdı. Yeni resim ve biçimler arayan yenilikçi bir şair idi.

İlhan Berk ve Habip Sahir Türk şiirinde yeni yöntemli şiirin oluşmasına ve gelişmesine katkıda bulunan, şiirsel tarif sisteminin özgünlüğü ile seçilen şairlerdendir.

KAYNAKÇA

ULUÇAY, Çağatay - GÖKÇEN, İbrahim (1939), Manisa Tarihi, Manisa Halkevi Yayınları, İstanbul

BERK İlhan (1935), Güneşi Yakanların Selâmı, Manisa Halkevi Neşriyatı, İzmir

SAHİR Sahir. "Kövşen",Tehran,1979.

AKPİNAR Yavuz, İDRİSİ Habib, "Azerî Şairi Habib Sâhir" Kardeş Edebiyatlar, Erzurum 1982, S. 2

SAHİR Sahir. Seçilmiş eserleri . Bakı 2005

BERK İlhan (1997), Uzun Bir Adam, YKY, İstanbul

MEMMEDLİ Pervane.Güney Azerbaycan: edebi şahsiyetler, portretler. 1.bölüm Bakü.Sabah, 2015

BERK, İlhan Kül. İstanbul: Adam Yayınları, 1992.

HİTQİ Hemid."Derin duygulu şair Sahir".Varlıq,1981, 26-cı sayı

AKPİNAR Yavuz. Habip Sahir. Azerbaycan Edebiyatı Araştırmaları,147..DergâhYayınları.İstanbul 1994

BERK İlhan (2004). Ben İlhan Berk'in Defteriyim. İstanbul: Alkım Yay.

CAN Şen Çocukluk ve Gençlik Hatıralarında. Manisa CBÜ Sosyal Bilimler dergisi Yıl : 2013 Cilt :11 Sayı :3 Varlıq" jurnalı,1981 № 26 ve s.

Cenubi Azerbaycan edebiyatı antologiyası,IV cild B.1994,s.18

ARAS Enver.Güney azerbaycanlı şair Hebib Sahir.Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Cilt: 14,Sayı: 2,Sayfa: 93-119, Elazığ,2004

BERK İlhan (1955). Köroğlu. Ankara: Seçilmiş Hikâyeler Dergisi Kitapları.

____, (1982). Günaydın Yeryüzü. Adam Yay.

____, (1994a). İnferno. İstanbul: Yapı Kredi Yay.

____, (1994b). İstanbul Kitabı. İstanbul: Adam Yay.

KOÇAK Orhan (1992). "Kalmak İmkânsız". Defter (19): 158-175.

KOÇAK Orhan ve İskender Savaşır (1992). "İlhan Berk'le Söyleşi". Defter (19):

FEVZİ LÜTFİ KARAOSMANOĞLU'NUN EDEBİYAT YAZILARI

Sabahattin ÇAĞIN*

Fevzi Lütü Karaosmanoğlu 13 Haziran 1900 yılında Manisa'da doğmuş, şehrin ileri gelen ailelerinden Karaosmanoğullarının bir üyesidir. Türk siyasî hayatının önemli ve aktif kişilerinden biri olmakla beraber, Fevzi Lütü yazı hayatına edebî nitelikte yazılarla 1921 yılında *Dergâh* mecmuasında başlamıştır. *Dergâh* o dönemde Yahya Kemal ve Ahmet Haşim'in önderliğinde yayımlanan en önemli yayın organlarından biridir ve on beş günde bir olmak üzere 42 sayı çıkmıştır. Fevzi Lütü dergiye birinci sayısından itibaren dahil olmuş ve 39. sayıya kadar toplam 39 yazı kaleme almıştır. Bu tespit onun ilk otuz dokuz sayısının her birine yazı yazdığını göstermektedir. *Dergâh*'in kapanmasını takip eden günlerde bu defa *Yeni Mecmua*'da yazmaya başlar ("İzmir'den Bursa'ya", 15 Ocak 1923, C.IV, nr.68, s.30-31). Bu dergide de bir yıllık sürede 25 yazı kaleme alır. Millî Mecmua'da yazdığı sırada *Resimli Gazete*'de de üç yazı yazar. *Son Telgraf* onun artık gazeteci kimliğiyle öne çıktığı bir atlama taşı olacaktır. Burada çok sayıda siyasî yazı yazan Fevzi Lütü edebiyatla ilgili altı yazı yazar (1924-1925). Onun edebiyata dair kaleme aldığı son yazıları yine devrin önemli dergilerinden *Güneş*'tir. Yazar burada ikisi Ahmet Haşim'le ilgili olmak üzere üç yazı kaleme alır.¹

Fevzi Lütü'nin bu yazıları arasında bir tasnif denemesi yapılacak olursa onun hikâye, deneme ve makale türlerinde yazılar yazdığı görülür. Bu yazıların büyük bir kısmını makaleler ve onların da ekseriyetini tenkit yazıları oluşturur. Burada dikkat çekici bir hususu belirtmeden geçemeyeceğim. Hikâye ve denemelerinde oldukça yumuşak ve naif yanıyla karşılaştığımız Fevzi Lütü, tenkit yazılarında keskin, hatta zehirli bir dil ve saldırgan bir tutum içine girer. Belki de yıllar içinde bu ikinci yanı ağır basmış, şartlar onu aktif politikanın içine itmiştir. Nitekim edebiyatla ilgili yazılarına göz attığımızda tenkit yazılarının son dönemlerinde artış gösterdiğine şahit oluruz. Özellikle *Yeni Mecmua*'daki yazıların sadece altısı tenkit dışı yazılardır.

Fevzi Lütü'nin *Dergâh*'ta yazdığı yıllar Anadolu'da Kurtuluş Savaşı'nın yapıldığı yıllardır. Memleketin işgal altında olmasının (ki kendi memleketi Manisa da işgal altındadır) verdiği hüznün, bu yazıların neredeyse tamamına yansımıştır. Bunu özellikle Anadolu'yu anlattığı ve bazılarında "Memleket Manzaraları" üst başlığını kullandığı yazılarında şahit oluruz.

Fevzi Lütü'nin "Memleket Manzaraları"nı anlattığı ilk yazısı "Manisa Bağları" ve onu izleyen ikinci yazısı "Hasret Mektubu" doğrudan Manisa ile ilgilidir. İlk yazısında yazar Manisa bağlarını uzun uzun anlatır. Manisalıların bir şehirde bir de bağlarında ve bahçelerinde iki evleri olduğundan bahseder. Kule adı verilen bağ evlerinden âdeta hasret çeken bir canlı olarak söz eder: "Kuleler bir yaz daha sefalı ömürlere melce olabilmek için bir kış rüzgârlara, yağmurlara, karlara ve sellere

* Dr. Öğr. Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Alanlar Eğitimi Bölümü.

¹ Fevzi Lütü Karaosmanoğlu'nun edebî ve sosyal konulu yazıları Alev Sınar Uğurlu tarafından *Bir Muhafifin Edebî ve Sosyal Yazıları* (Dergâh Yayınları, İstanbul, 2014) başlığıyla kitaplaştırılmıştır. Bildirimizdeki alıntılar bu kitaptan yapılacak, alıntılarının sonunda sadece sayfa numaraları verilecektir.

mukavemet eder." (s. 21) Bağ evleri ile şehirdeki evlere de hasretin hüznü çöker: "Bütün bir kış bağ kuleleri ve bütün bir yazda şehir evleri hüznle, hasretle sahiplerini beklerler." (s. 20) Yazıda baharla birlikte bağ evlerine taşınmanın verdiği sevinçle birlikte şehrin ıpsız, bomboş, kalması; üzüm kesmenin güzellikleri, insanların eğlenceleri uzun uzadıya anlatılır. Sonda ise diğer "Memleket Manzaları" yazılarında olduğu gibi işgalin buradaki bütün güzel duyguları öldürdüğünü anlatan hüznü bir söyleyişle karşılarız:

"Bu âlemler yazık ki şimdi olan şeyler değil, biten şeylerdir. Hepimiz şimdi onları, son günleri üç dört yıl evvele ait kıymetli ve hazin hatıralar gibi anıyoruz. Öyle söylüyorlar ki şimdi ne o bağlar varmış, ne o insanlar. Bağlar kimsesiz, insanlar bağızsız." (s. 22)

Fevzi Lütfi'nin "Anadolu İnsanı" nı anlatan diğer iki yazısı "Aydınlılar" ve "Erzurumlular" başlığını taşır. Yazar muhtemelen Türkiye coğrafyasının batısındaki insanlarla, doğusundaki bu insanları bilinçli olarak arka arkaya kaleme almıştır. Çünkü bu yazıların muhtevasına bakılırsa birbirine zıt iki insan topluluğuna ait mizaçları ortaya koyar. Nitekim ilk yazısının hemen başındaki bazı karşılaştırmalarla bunu bizzat kendisi de ortaya koyar:

"Anadolu nasıl memleketse, coğrafyaca Garp, Şark, ve Orta Anadolu diye birbirinden farklı ise sakinlerinin huyu, ruhu, hayatı ve haline göre de birbirine hiç benzemeyen tarafları vardır. Nasıl bir Garp Anadolu varsa yine bir Garp Anadolu, Orta ve Şark Anadolu vardır ve bu insanların huyları, âdetleri, hüznleri, aşkları başka başkadır. Bir Aydınlinın sevdasıyla bir Eğinlinin sevdası ve bir Sivaslinın efsanesiyle bir Bolulunun efsanesi arasında çok fark vardır. Birinde hayat bütün bir gurbet ve iç acısından ibaretken öbüründe basit bir ibadetten, sathî bir ömürden başka bir şey değildir. Birinde ruhun ferahladığı yerler serin subaşlarıyla suların ahengi iken öbüründe ziyası az tekkelerle hazin tambur sesleridir. Bu iki hususi fark Adalar Denizi ile Marmara kıyılarındaki havası mutedil, suyu güzel, bol çimenli üzüm ve incir Anadolu'sunun sakinlerinde görünür." (s. 35)

Bu karşılaştırmada Sivaslılar için söylediği "hayat bütün bir gurbet ve iç acısından ibaretken" sözleri, Erzurumlular için de sarf edilir; "Her Erzurumlu için gurbet hemen mukadderdir. Hicran onun alın yazısıdır ve hicranla hasretin doğurduğu sevda, kalbin bir köşesinde uyuyan kuştur." (s. 39) Bir başka şeyi daha tespit eder Fevzi Lütfi, Erzurumlular, ya da analarıyla, hasret türküleri söyleyen âşıklarıyla, yol gözleyen ihtiyarlarıyla, nineleriyle doğu insanı kendileri için mukadder olan bu gurbet ve iç acısı karşısında asla kadere isyan etmezler, çok bunaldıklarında da sadece sitem ederler. Bu tespitte bir halk türküsünün "Ölüm Allah'ın emri ayrılık olmasaydı" mısraındaki sitem ve tevekkül duygularının bir arada bulunmasını hatırlamamak mümkün değildir.

Gurbet, Fevzi Lütfi'nin yazılarında işlediği en önemli temalardan biridir. Yazımızın başında sözünü ettiğimiz "Hasret Mektubu" yazarın Manisa'ya hasretini dile getirir.

1918 yılında İstanbul Halkalı Ziraat Mektebi'ndeki eğitimi için Manisa'dan ayrılan Fevzi Lütfi, uzun zaman Manisa'ya dönmemiştir. İşte bu ayrılığın getirdiği hasret duygusu bu mektupta buram buram kokmaktadır.

Yazarın gurbet duygusunu işlediği "Anadolu Hanları" ve "Anadolu Akşamları" birbirini tamamlayan iki yazıdan ibarettir. Özellikle "Anadolu Hanları", bu yazıdan beş yıl sonra kaleme alınan Faruk Nafiz'in "Han Duvarları" şiirine çok şeyler vermiş gibidir:

Geçmişten Günümüze Manisa

"Akşamdan sonra ortalık iyice kararır, tenhalastığı zaman isli bir çıra ile yarı aydınlanan ve pis kokan bir odanın alçak tavanı altında gurbet acısının ve elemli gecelerin en koyusuna rast gelinir. Odanın bütün duvarları yılların ağır hüznlerini üstünde biriktirmiştir. Dumanlarla esmerleşmiş o duvar, bütün karışık hislerin söylendiği, kazıldığı ve gâh isle yazıldığı yerlerdir. Oradan bin bir acılı geçmiş, memleketinden uzak düşmüş ve sevgililerinden ayrı kalmıştır. Acılarını oraya döker. Hasretin, gurbetin ağır ve tahammül-sûz olduğunu kendinden sonraki yolcular bilsin diye oraya işaret eder." (s.30)

Fevzi Lütfi'nin sözünü ettiğimiz bu denemelerinde duygusal ve şairane bir anlatım vardır. Gurbet duygusunu bizzat yaşayan bir kişi olması, aynı zamanda ülkenin düşman işgali altında bulunması onun bu denemeleri yazmasına yol açmıştır diyebiliriz. Çünkü yazar bu temayı sadece *Dergâh*'taki yazılarında ve Kurtuluş Savaşı sırasında yazmıştır. Savaşın ardından kaleme aldığı yazılarda bir daha bu temaya dönmediği görülmektedir.

Nitekim düşmanın yurttan atılışının ikinci yıl dönümünde kaleme aldığı 9 Eylül 1924 tarihli *Son Telgraf* gazetesinde yazdığı "Kavuştuğumuz Gün" adlı makalesindeki şu sözler bu düşüncemizi doğrulamaktadır:

"Dört sene adım adım hezimet ve ricat havası teneffüs ettik. Fakat bu senelerin son on günü ne mehib ve müheyyiç levhaların aksettiği günlerdir. On beş gün evvel Afyon'a kavuştuk. Aradan bir hafta geçti, Uşak'ın dizlerine kapandık. Üç gün evvel Kula, Alaşehir bizimdi, iki gün evvel Alaşehir'i aldık. Bir gün evvel Akhisar'a kavuştuk ve nihayet dün alevler ve ıstıraplar içindeki Manisa bize ve biz Manisa'ya sarıldık. Ve nihayet bugün İzmir... İzmir... Yıllarca hasretinin cefasını, visalinin hâlecânını çektiğimiz İzmir ansızın gözümüz önüne dikildi. İşte bugün o gündür. Kalbimizin üstündeki hasret odunu, visal titremeleriyle söndürdükümüz; bayrağımızdaki matem rengini, kanlarımızla boyadığımız gün..."

İki sene evvel bugünlerde kan akıtılmaktan söz söylemeye, sevinçle ağlamaktan ağız açmaya vakit bulduk mu? İşte bugün o gündür. Daha fazla ne söyleyebiliriz?.. Biz ona, o bize, onlar bize, biz onlara kavuştuk..." (s. 277)

Fevzi Lütfi'nin denemeleri dışında dokuz hikâyesi vardır. Hikâyelerin altısı *Dergâh*'ta, üçü *Yeni Mecmua*'da yayımlanmıştır. Hikâyeler bazen bir anı-hikâye tarzında yazılmış, mekân olarak da Anadolu ve Arabistan coğrafyası kullanılmıştır.

Dergâh'ta yayımlanan hikâyelerin büyük çoğunluğu gurbet temasını, Kurtuluş Savaşı ve işgal yıllarının acılarını işlemiştir. Sözgelimi; mensur şiir üslûbuyla yazılan "Çoban Zeynep"te Manisa'nın işgalinden önce insanların ülkenin içlerine doğru gidişi, topraklarıyla birlikte geride bıraktıkları hatıraların, emellerin, sevdaların hüznü ve acısı anlatılır. Yıllar sonra o güne dönen anlatıcı işgal altındaki toprakları düşünerek Çoban Zeynep'e seslenir: "Ağlayalım Zeynep Ana!.. Ağlayalım!.. Sen en güzel hatıralarınla sevdalarını gömdüğün topraklardan uzaksın. Ben de ölülerimin..." (s. 46)

Gurbet fikrinin âdeta bir kişide somutlaştırıldığı "Gurbette Bir Hemşehri" hikâyesi de bir anı-hikâye tarzında kaleme alınmıştır. Eser, anlatıcının İstanbul'da rastgeldiği çocukluk arkadaşının hüznü veren kaderinin hikâyesidir. Küçük yaşta annesini ve babasını kaybeden Hüseyin'in şehirdeki Sandık Baba adlı bir dervişin ona bir sandık vererek ona "Bugün memleketten çıkarsın, şu kitaptaki bez astar eskiyip yırtılincaya kadar memlekete uğramazsın..." der. Böylece gurbete çıkan Hüseyin, aradan on yıl geçmesine ve çok istemesine rağmen memleketine dönemez. Çünkü sandığın astarı eskimemiştir ve "her sözde her tenbihte ayrı bir büyü, ayrı bir sır uman Hüseyin için böyle bir tenbihten daha ciddi bir emir dünyada yoktur." (s. 60)

Hikâye, anlatıcının, arkadaşı hakkındaki hükmüyle biter: “Zavallı, sandıktaki yazı, kendi alınyazısından başka nedir?..” (s. 62)

Görüldüğü gibi her iki hikâye de işgal ve Kurtuluş Savaşı’nı konu alıyor ve bu yıllarda insanların yaşadığı acıklı durumları anlatıyor. Bu yılların acılıklarını anlatan ve *Dergâh*’ta yayımlanan iki hikâyesi daha vardır, Fevzi Lütfi’nin: “Esir Emine” ve “Bir Hemşire”.

“Esir Emine” bütün Manisalıları gibi, kendi yurdunda yabancı, esir yaşamamanın ıstırabının ruh dünyasını bozması ve kendini Gediz’in sularına bırakarak canına kıymasının hikâyesidir.

Aşağıdaki satırlarda Emine’yle birlikte bütün Manisalıların hatta daha genelleştirirsek bütün Anadolu insanının içinde bulunduğu durum çok ustalıkla çizilmiştir.

“Üç senedir kendi evinde, kendi toprağında, dedelerinin, ninelerinin mezarı karşısında gurbetteymiş gibi, yabancı bir yerdeymiş gibi hasretin, kimsesizliğin bin ezası ve zahmeti içinde sabahı olmak bilmeyen uzun, karanlık, tahammül edilmez gecelerde ağlaya ağlaya, feryat ede ede, dua ile, niyazla bin tövbe ve istiğfarla geçirdiği elîm dakikaları bir gün evvel bitirmek ve yıllardır çekilen ıstırapların yerine biraz olsun ferah görmek istiyordu. (...) Emine bütün hemşehrileri gibi dört senedir esirdi. Düşman süngüsü, düşman gözü ve düşman sitemi altında ruhunun ve içinin duyduğu eza ile günden güne havassındaki bütün iştihanın, kuvvetin ve ümidin solup döküldüğünü görüyordu.” (s. 83)

“Bir Hemşire”de ise I. Dünya Savaşı’nda Filistin’e savaşa giden bir genç dört yıl sonra döndüğünde annesini ve giderken sekiz yaşlarında bıraktığı kız kardeşini bulamaz. Uzun zaman kız kardeşini arar, her yerde onu sorar. Sonunda bir gün onu bir kilisede rahibe olarak görür. Burada da işgalin acı sonuçlarından biriyle karşılaşırız. Anlatıcı o sırada yapılan savaşın amacını da bu vesileyle açıklar:

“Bilmiyorum. İşte üç senedir o dağların üstünde en şanlı kan oyunları onun kararın yüzünü kumrala döndürmek ve başkalaşan sesini tekrar tekrar düzeltmek için oynanıyor.” (s. 132)

Yazarın gurbet ve savaşın acılarını anlatan hikâyeleri bu hikâyeye bitiyor. Böylece denemelerinde olduğu gibi savaşın kazanılması şehirlerin esaretten kurtulmasıyla birlikte gurbetin bittiği sonucu hikâyelerde de görülüyor. Dolayısıyla yazarın gurbet ve hürriyet kavramları arasında bir ilişki kurduğu anlaşılıyor.

İsimlerini zikrettiğimiz bu hikâyelerden “Bir Hemşire”nin dışındakilerin konusu Manisa’da geçiyor. Yazarın denemelerinin de bir kısmının konusu Manisa oluşturduğu göre, onun doğup büyüdüğü şehirden uzakta olsa da orayı aklından çıkaramadığını göstermektedir.

Yazarın konusu Manisa’da geçen diğer bir hikâyesi “Mesir Serpen Softa”dır. Bu hikâyede kendisine Sultan Camii’nin dış avlu kapısının üzerinden kadınlara mesir fırlatma görevi verilen Gördesli Hafız adlı genç softanın bu görev karşısında duyduğu heyecan anlatılır:

“Genç kız kalabalığını gördükçe seviniyor. Onları çoğalan av gibi benimseyerek seyrediyor. Sanki bunların hepsi kendisi içindir. Hepsi kendisine geliyor. Artık geceleri hiç uyuyamıyor. Gündüz yollarda gördüğü kadınlar rüyasına giriyor. Baş ucundan bir genç kız görüyor. Üryan kadınlar, kollarını boynuna atıyor. Biraz gözlerini kapayıp dalacağı sırada feci bir kâbusla uyanıyor.” (s. 193-194)

Hikâyenin sonunda genç Hafız, bu heyecana dayanamaz ve dağıtacağı mesirlerle beraber dış avlu kapısının üzerinden kendini kadınların bulunduğu yere

atar. Fevzi Lütfi'nin bu hikâyesinde gencin psikolojisini vermede oldukça başarılı olduğu görülmektedir.

Mekânın İstanbul olduğu "Sonbahar Delisi" yine anı ile hikâye arasında bir yerde durmaktadır. Hikâyede anlatılan kişinin özelliklerine bakıldığında okuyucuya onun Ahmet Haşim olduğu düşündürülüyor. Mesela şunları söyletiyor bu kişiye:

"Seninle çok sonbahar geçirdik. Sonbahar kızılığını, senenin bu olgun meyvesini mermerlerde tattık, sokak aralarındaki iniltelerde dinledik... (...) Sonbahar için her şeyi seviyorum, kızıl yaprak, hafif hafif dalgalanan mavi deniz, yeni uyanan çocuklar gibi gâh korkunç, gâh neşeli sesler çıkaran rüzgâr, kederli insanlara benzeyen gökyüzü, kızıl renkle yanan mermer, bal renkli hava, bu kızıl yaprak, bu coşan deniz için yaşamak istiyorum." (s. 226-227)

Bu ifadeler hep Ahmet Haşim'i hatırlatan ifadeler, hatta bu duyguyu pekiştirmek için mi bilinmez yazının epigrafına da Ahmet Haşim'in "Merdiven" şiirinin bir bölümü konulmuş.² Ancak altındaki son cümlede geçen "yaşamak istiyorum" sözü insanı bu konuda tereddüte düşürmektedir.

Fevzi Lütfi'nin son üç hikâyesi Arabistan coğrafyasında geçer: "Hind'in Sergüzeşti", "Sabah'ın İsyanı" ve "Sababe'nin Cinayeti".

Hikâyelerin üçü de İslamiyet'in ilk yıllarını anlatmaktadır. Bunlardan "Hind'in Sergüzeşti", Hind adlı Mekkeli bir Arap kadınının hicretin onuncu yılında kocasının Müslümanlarla savaşmaktan kaçması, buna karşılık kadınlara saldırarak onları saçlarından sürümesi karşısında kocasından nefret eder. Kocasını ve Mekke'yi terk ederek yollara düşer. Zaman içinde inançlarında da zayıflama olur. Habeşistan'da tanıdığı bir Müslüman erkek ona doğru yolu gösterir ve Müslüman olur.

İkinci hikâye ise Mekkeli kadınların Kabe üzerindeki Muallakat-ı Seba'nın indirildiğini duyunca buna isyan ederek sokaklara dökülmesiyle başlar. Bunların başında bulunan ve eskiden çok güzel bir kadın olan Sahban, o şiirlerde gençliğinin, heyecanlarının ve aşklarının bulunduğunu söyleyerek en fazla itiraz eden kişi olur. Geceleyin bir ara Kabe'nin kapısından içeri girdiğinde duvara asılı bazı yazılar görür. Bunlar Kuran-ı Kerim'den sayfalardır. Sahban bunları okudukça sakinleşir, durulur:

"...bu sözler İmruü'l-Kays'inki kadar belîğ ve fasihti, bunlarda da kalpten, aşktan, ölümden ve maveradan bahsediliyordu. Hatta çok defalar ana-baba yüzü görmemiş, ömründe mesut olmamış bir insanın sözlerine değil, belki bir insan olmayanın sözlerine tesadüf ediliyordu. Üstüne bu sözler, aşkla, kalple ve ümitle beraber, saadet ve teselliyi de terennüm ediyordu." (s. 145)

Hikâyenin sonunda Sahban evine döner ve kendini Kuran'ın sayfalarını yazarken bulur. Ne yaptığını da şu sözlerle açıklar: "Din, aşk ve ümit... Hepsini bir yere topluyorum."

Son hikâye olan "Sababe'nin Cinayeti" ise Mekkeli hanende Sababe babasıyla birlikte Müslüman olunca putlara tapmaya devam eden nişanlısından ayrılır. Bunun üzerine nişanlısı onu kaçıtır ve kendisinin olmaya zorlar. Ancak Sababe buna yanaşmaz. Son olarak nişanlısı ona Hz. Muhammed'i hicveden bir şarkı söylerse kendisini serbest bırakacağını söyler. Ancak Sababe bunu da reddeder. Bunun üzerine nişanlısı onu öldürmeye karar verir. Nişanlısı sarhoş olup elinde hançerle odasına geldiğinde Sababe ona teslim olacakmış gibi davranır. Ardından üzerine gelen nişanlısını, onun yere düşürdüğü hançerle öldürür.

² Eğilmiş arza kanar, muttasıl kanar güller

Durur dallarda alev gibi kanlı bülbüller

Sular mı yandı, neden tunca benziyor mermer?

Görüldüğü gibi Fevzi Lütfi, yazı hayatının başlangıcında çok sayıda eser kaleme almıştır. Bunların en dikkate değer özelliği sanatkârane bir dille yazılmış olmaları, başka bir deyişle üslupçu bir yazarın kaleminden çıkmış olmalarıdır. Fevzi Lütfi'nin bunların dışında çok sayıda tenkit yazısı vardır. Bu yazıların incelenmesi bu bildirinin sınırlarını aşacağından onları ayrı bir inceleme konusu yapacağız. Fevzi Lütfi, 1924'ten itibaren gazeteciliğe ve siyasî yazılara yönelmiş, bir süre sonra da edebî yazılarına son vermiştir. Bu da aslında gelecek vaat eden bir edebiyat adamının, siyaset alanında bu yeteneğinden uzaklaşıp gitmesine yol açmıştır.

MANİSA'NIN YETİŞTİRDİĞİ BÜYÜK EDEBİYATÇI: YUSUF ATILGAN'IN ESERLERİNDE BİREYSEL VE TOPLUMSAL ELEŞTİRİ

Ayvaz MORKOÇ*

GİRİŞ

1921-1989 yılları arasında yaşayan Yusuf Atılgan, kaleme aldığı az sayıdaki eseriyle edebiyat dünyasında ses getiren, modern roman tarzının önemli temsilcilerinden kabul edilen bir yazardır. 1959'da yazdığı *Aylak Adam* ve 1973'te basılan *Anayurt Otel*i adlı eserleriyle Türk edebiyatında kendine mahsus bir yer edinmiştir. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ndeki öğrenciliği sırasında üç yıl kadar Ahmet Hamdi Tanpınar'ın öğrencisi olmuştur. Atılgan, hocası Tanpınar'ın kendi sanatçı kişiliğinin oluşmasında önemli tesiri olduğunu söyler.

Yusuf Atılgan, Tercüman gazetesinin 1955 yılında düzenlediği hikaye yarışmasına katılır. Nevzat Çorum takma adıyla katıldığı yarışmada "Evdeki" adlı eseriyle birincilik kazanır. Aynı yarışmaya Ziya Atılgan imzasıyla gönderdiği "Kümesin Ötesi" isimli hikayesi ile de yedinci olmuştur. Ne ilginçtir ki yazar, bu olaydan sonra gerçek kimliğini açıklamadığı gibi, ödülü de almamıştır.

Atılgan'ın ilk romanı *Aylak Adam*, toplumla sağlıklı ilişkiler kuramayan, kendine yabancılaşan bir aydının hikayesidir. Sözü edilen aydın, zengin iç dünyasını paylaşabileceği bir sevgili beklemektedir. İsmi belirtilmeyen ve yalnızca C, olarak tanıtılan roman başkışisi, etrafındaki bireylerle sağlıklı iletişim kuramamaktadır. Bu süreçte umutla umutsuzluk arasında gidip gelmektedir.

İlk romanından sonra inzivaya çekilen ve suskunluğa bürünen Atılgan'ın bu tutumunun sebebi aldığı ceza olmalıdır. Zira 1946 yılında komünistlik suçuyla yargılanmış on ay hapis yatmıştır. Hapisten sonra öğretmenlikten el çektirilince köyü Hacır Rahmanlı'ya dönerek çiftçilik yapmıştır.

Aylak Adam romanının bir hayat eleştirisi ve karşı çıkış olduğunu belirten Atılgan, şehrili ve aynı zamanda iyi eğitilmiş bir kişinin toplum kurallarına ve evlilik hayatına olumsuz bakışını tasvir ettiğini söyler¹. Hem modernizm, hem de postmodernizmin kimi unsurları kullanılarak farklı bir tarzda yazılmış olan *Aylak Adam* Yunus Nadi Roman ödülünü kazandıktan sonra edebiyat dünyasından değişik tepkiler almıştır. Bazı eleştirmenler eseri yenilikler taşıdığı için tamamen olumlu karşılarken, bazı eleştirmenler ise epeyce olumsuz bakış açısıyla değerlendirmiştir.

Romanlarda Bireysel ve Toplumsal Eleştiri

Aylak Adam'ın ana eksininde yer alan C, çalışmayan işsiz ve avare bir kişidir. Her gün işe gidiyormuş gibi evden çıkarak yakın arkadaşı olan ressam ve öğrencileri dolaşır. Hayatının bir sonraki döneminde mutlu olacağı beklentisi içindedir. Hayat arkadaşı olmasını arzu ettiği kadın olarak önce Ayşe'yle yakınlaşır. Ardından Güler'e

* Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Muradiye Şehit Prof. Dr. İlhan Varank Yerleşkesi Yunusemre - MANİSA.

¹ Mürşit Balabanlar, "Anayurt Otel'i'nin Yazarı Yusuf Atılgan'ın Yönelindiği Üç Tema: Hapis İntihar İşkence", *Yusuf Atılgan'a Armağan*, 1992, s. 66.

aşık olur. Duygu dünyasında sürekli gelgitler yaşayan C, bir süre sonra yeniden Ayşe'ye dönecektir. Artık evlenecek gerçek kişiyi bulduğuna inanmaya başlayan C, yeniden Ayşe'den ayrılır. Bir pastanede otururken ilgisini çeken güzel bir kadınla karşılaşır. Artık bu genç hanımın kendisinin yıllardır beklediği sevgili olduğuna inanmaktadır. Kadının arkasından çıkarak onunla konuşmayı düşünür. Fakat kadın arkasına bakmadan otobüse binip uzaklaşır. C, Ayşe ve Güler'den sonra bu kadını da kaçırmıştır.

Tam bir mirasyedi olan C, babasından kalan mirasla gününü gün etmektedir. Yazar, bilinçli olarak eser başkişisine açık ve anlaşılır bir isim vermemiştir. Zira C, gerçek kimliğini ve kişiliğini bulamamış bir bireydir. Romanda C'nin bozuk psikolojisinin sebebi baba olarak gösterilir. Babasına düşmanca duygular besleyen C, bütün olumsuzlukların müsebbibi olarak babasını görmektedir. Zira kendisine tokat atan, çok sevdiği teyzesini elinden alan yine o babadır. Duygu ve düşüncelerinde dengesizlikler yaşayan C, çocukluğunun takıntı ve kuruntularını benliğinde yeniden yaşayan bir kişidir. C, nefret ettiği babası öldükten sonra eski hayatını hatırlatan bütün izleri yok etmeye girişir.

Sürekli bir arayış içinde olan C, bu durumu hayatının temel unsuru haline getirmiş gibidir. Arayışının ilk sırasında hayatını birlikte geçireceği güzel bir kadın vardır. İkinci olarak tutunacak bir dal veya destektir. Üçüncü olarak sevgi vardır.

İlk romanın okuyucusuyla buluşmasının ardından eleştirmenler Atılğan ve roman hakkında değerlendirmelerde bulunmuşlardır. 1959 yılının edebiyat dergilerinde hemen tamamı toplumcu olan Tahir Alangu, Demirtaş Ceyhun, Muzaffer Erdost, Reşat Nuri Darago, Fethi Naci gibi şahsiyetler *Aylak Adam*'a olumlu yaklaşmışlardır. Adı anılan şahsiyetler, romanı toplumdan kopuk aydın tipi anlattığı, cinsel bunalımlardan söz ettiği, gençlik romanı olarak ele aldığı, toplumsal değerlerin yok oluşuna dikkat çektiği, içe kapanmayı dile getirdiği için başarılı bulmuşlardır².

Aylak Adam'a yüksek değer veren Fethi Naci, romanda toplumsal değerleri içselleştirememiş bir aydının iç bunalımlarının, kendine ve topluma yabancılaşmasının tasvir edildiğini söyler. Eserdeki aydın kişinin hatalarını şu şekilde sıralar: Kendini beğenme, insanlara yukarıdan bakma, kendini herkesten zeki bulma (Naci, 1968, 181-182).

Toplumun değerlerine, kurumlarına, yaşayış tarzlarına, insan ilişkilerine muhalif bir duruşa sahip olan C, yine de toplumdan kopamaz. Devamlı tenkit ettiği şehir ve şehir yaşantısı onu kendine çekmektedir. Yazar, yabancılaşan C'nin bu davranışlarını belli bir şehre ve döneme bağlamaz.

Yabancılaşmanın hastalıklı görüntüsü C'nin kişiliğinde tam olarak müşahede edilir. Pasif isyankarlık gösteren C, aynı zamanda "içe dönüş" ve "arayış" durumundadır. Toplum içinde yaşayan C, kendini toplumdan soyutlamıştır. O, toplumu eleştirip yabancılaşmayı davranış düzleminde idrak ederken, aynı zamanda yalnızlık, kötümserlik, belirsizlik, huzursuzluk, iç sıkıntısı gibi yabancılaşmanın psikolojik düzlemini de yaşamaktadır. Maruz kaldığı tüm olumsuzluklardan sonra o iki kişilik mutlu bir dünyanın kadını beklemektedir³

"Yabancılaşma" ve onun bir çeşidi olan "anomi" toplumsal değer ve normlarla, bireyi bunlara uymaya zorlayan kurumlar arasındaki kopma halidir. Yabancılaşmanın esas göstergelerinden biri kendi değerlerinden uzaklaşmadır. Ancak bunun yanı sıra bazı kişilerde kendine özgü bir "özel yabancılaşma" da görülebilmektedir. Yabancılaşma yaşayan çok sayıdaki bireyin bir kısmında değişik, farklı

² Hakan Sazyek, "Yusuf Atılğan'ın *Aylak Adam*'ı: C", *Kitaplık*, 2010, Sayı: 142, s. 64-78.

³ A.g.e, s. 66

diyebileceğimiz bir yabancılaşma ortaya çıkar. Bazı kişilerin tutum, davranış ve dış dünyayı algılayış biçimlerinde kendini gösteren olağandışı yaşantı ve durumların ortaya çıkmasıdır.

Uzunca bir süre sessiz kalan yazar, 1973 yılında *Anayurt Oteli* ile yeniden edebiyat dünyasında isminden söz ettirmiştir. Roman, Manisa şehir merkezinde yer alan Anavatan Oteli'nden yola çıkılarak yazılmıştır. Bir otel katibi olan Zebercet'in iç dünyasını anlatan romanda psikolojik unsurlar epeyce önemli yer tutar. 18 yıldan beri aynı otelde katiplik yapan ve ilkokul mezunu olan Zebercet, psikolojik sorunları olan bir şahıstır. Bütün dünyası otelden oluşan ve bekar olan Zebercet'in, saplantılı cinsel düşünceleri vardır. Gecikmeli Ankara treniyle gelip otelde bir gece kalan kadın, Zebercet'in umutlarını yeşertmeye başlamıştır. Ona göre yıllardır beklediği kadın artık ayağına kadar gelmiştir. Uzun zaman sonra dışarı çıkan Zebercet, yeni elbiseler alıp tıraş olmuştur. Gecikmeli Ankara treniyle gelen kadın, Zebercet'in beklentisinin aksine otele dönmez. Büyük bir hayal kırıklığı yaşayan Zebercet, temizlikçi kadını öldürdükten sonra intihar eder. Atılğan, Zebercet'in iç sıkıntılarını, toplumla iletişim problemlerini ve kendisine zarar veren yalnızlığını ustaca tasvir etmiştir.

Eserdeki temel olay, Zebercet'in hayatı, psikolojisi ve hastalıklı ruh hali üzerine inşa edilmiştir. Yaşadığı olaylar, onun bilinçaltından yararlanılarak tasvir edilir. Terk edilmeye ve reddedilmeye karşı aşırı duyarlı olan Zebercet, içine kapanık, şizoid kişiliktir⁴ (Acehan, 2012, 43).

Okuyucuya psikolojik rahatsızlığı bulunan sorunlu kişilerin iç dünyasını gözler önüne sermede başarı gösteren Yusuf Atılğan, modern roman anlatım tekniklerinden yararlanmıştır. Yazar eserdeki psikolojik havayı daha başarılı biçimde oluşturmak amacıyla içinde yaşanılan zamanın anlamsızlığını vurgulamaya çalışır. Bu sebeple sürekli "saçma" kavramını öne çıkarır.

Anayurt Oteli, yayımlandıktan sonra olumlu karşılayan edebiyatçıların başında Rauf Mutluay gelir. Yazarın anlatımının orijinal, roman tekniğinin batılı olduğunu vurguladıktan sonra romanın usta işi olduğunu belirtir⁵ (Mutluay, 1973, 192).

Atılğan'ın eserlerine dikkatli gözle bakıldığında bireylerin suçla ilişkisinin erken çocukluk dönemlerinde başladığı görülür. Bu dönemde şiddete, itilmişliğe, ötekileştirilmeye uğrayan bireyler, sonraki dönemlerde toplumda sorunlu birer insan olarak ortaya çıkarlar. Yazarın eserlerindeki suçlular çoğunlukla kişilik bozukluğuna sahip, toplumsal ilişkileri sorunlu bireylerdir. Yazar, *Aylak Adam*, *Anayurt Oteli*, yarım kalmış romanı *Canistan* ve *Bütün Öyküleri*'ndeki metinlerde suç temasını çoğunlukla problemlili kişiler üzerinde kurgulamıştır.

Yazarın eserleri "suç ve suçlu" bakımından irdelendiğinde eser kişilerinin hayatlarının bir döneminde ve birbirinden farklı biçimde bir "iğdiş edilmişlik" süreci geçirdikleri görülür. Böylece eserdeki toplum dışına itilmişlik, yabancılaşma gibi kusurların sebebi açıklanmış olur. Eser kişilerinin kendilerini eksik, yetersiz hissetmelerinin nedeni sözü edilen "iğdiş edilmişlik"le belirtilmeye çalışılır. Eserlerde belirgin biçimde ortaya çıkan "eksiklik", "iğrenme" ve "suç" ilişkisi *Aylak Adam*'in C'sinde baba nefreti, *Anayurt Oteli*'nin Zebercet'inde eksiklik hissi ve şizoid kişilik,

⁴ Abdullah Acehan, "Fahim Bey ve Biz, Anayurt Oteli ve Aylak Adam Romanlarına Psikolojik Bir Bakış", *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 2012, s. 128.

⁵ Rauf Mutluay, "Bir Romanın Başarısı", *Cumhuriyet*, 20 Aralık 1973, *Yusuf Atılğan'a Armağan*, s. 192.

Canistan'ın Selim'inde çocukluğunda maruz kaldığı itilmişlik ile izah ve tahlil edilebilir⁶.

Atılğan'ın hem romanlarında, hem de hikayelerinde bireyleri suç işlemeye yöneltten sebepler ayrıntılı biçimde izah edilir. Eser kişilerinin bir yandan geçmişleri tasvir edilirken, öte yandan hayatı absürd görmelerinin sebepleri izah edilir. Baba nefretinin kökeni irdelenirken "iğdiş edilme" süreci gözler önüne serilir. Başka bir söyleyişle intikam hırsı, ölüm, öldürme, intihar gibi suçlar bireyin geçirdiği kötü geçmişle ilişkilendirilmiştir⁷.

SONUÇ

Manisalı olan ve bu şehirle gönül bağlarını koparmayan Yusuf Atılğan, 1950 sonrası Türk edebiyatında çokça ele alınan çağdaşlaşma sürecindeki bunalımlı insanları anlatmaktadır. Gerçek hayatında büyük sıkıntılar yaşamış olan Atılğan, maruz kaldığı zorluklardan yola çıkarak edebi eserlerini kaleme almıştır. Romanlarında daha çok topluma yabancılaşan ve yalnızlaşan bireyleri ele alırken, hikayelerinde ise yalnızlık sarmalında bunalan ve toplumda kitle halinde yaşamaya mecbur edilen insanların acılarıyla yüklü hayatını gözler önüne serer.

Edebi eserleri dikkatli bir gözle incelendiğinde gerek roman ve gerekse hikayelerinde yer alan şahıslar hem yalnız ve çaresiz, hem de fakir ve umutsuzdurlar. Kişilik yapıları toplum genelinin dışında görülen bu şahıslar, pek çok yönden "farklı"dırlar. Kimliklerini tam olarak bulamamış bu eser kişilerinin ne ilginçtir ki çoğunun ismi yoktur. Yazar, edebi eser kişilerine bilinçli olarak isim vermeyerek onların yaşadığı kimlik ve kişilik bunalımını vurgular.

Günümüz insanını aşk, yalnızlık ve yabancılaşma temaları çerçevesinde ele alan, Türkçeyi çok özenli kullanan Atılğan, hem ele aldığı konular, hem de bu konuları işleyiş biçimiyle dikkat çekmektedir. Türk romanında modern anlatım tekniklerini ustaca kullanması bakımından çığır açıcı edebiyatçılardan bir tanesidir.

KAYNAKÇA

Acehan, Abdullah, "Fahim Bey ve Biz, Anayurt Oteli ve Aylak Adam Romanlarına Psikolojik Bir Bakış", *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 2012, s. 128-152.

Balabanlar, Mürşit, "Anayurt Oteli'nin Yazarı Yusuf Atılğan'ın Yönelindiği Üç Tema: Hapis İntihar İşkence", *Yusuf Atılğan'a Armağan*, İletişim Yayınları, 1992, s. 66.

Balık Macit, "Kendilik ve Ötekilik Sorunu Açısından Yusuf Atılğan'da Suç Ölüm ve İntihar", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 9, S. 45, s. 35-49).

Mutluay, Rauf, "Bir Romanın Başarısı", *Cumhuriyet*, 20 Aralık 1973, *Yusuf Atılğan'a Armağan*, s. 192.

Naci, Fethi, Aylak Adam, *Yeni Dergi*, sayı: 48, Eylül 1968, *Yusuf Atılğan'a Armağan*, s. 182.

Sazyek, Hakan, "Yusuf Atılğan'ın Aylak Adam'ı: C", *Kitaplık*, Ekim 2010, Sayı: 142, s. 64-78.

⁶ Macit Balık, "Kendilik ve Ötekilik Sorunu Açısından Yusuf Atılğan'da Suç Ölüm ve İntihar", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 9, S. 45, s. 35.

⁷ A.g. e., s. 38.

RÜBAB MECMUASINDAKİ MANİSALILAR

Özlem NEMUTLU*

7 Şubat 1912-28 Mayıs 1914 tarihleri arasında 116 sayı çıkan *Rübab*,+ II. Meşrutiyet devrinin önemli edebiyat ve kültür dergilerinden birisidir. Nazım Hikmet Polat'ın doktora ön çalışması olarak hazırladığı ve daha sonradan yayımladığı *Rübab Mecmuası ve II. Meşrutiyet Dönemi Türk Kültür, Edebiyat Hayatı* başlıklı eseri¹, bu bildiri de hareket noktamızı teşkil etmiştir.² Çalışmanın ilk bölümünde *Rübab* hakkında genel bir değerlendirmeden sonra derginin bibliyografyası verilmiş, tahlilî fihris ve kaynakçayı takiben ikinci bölümde de *Rübab*'tan günümüz harflerine aktarılmış seçilmiş metinler yayımlanmıştır. Bu seçkide bildirimize konu olan yazarların metinlerinden bazılarına da yer verilmiştir. Ancak geri kalan Arap harfli yazılar, derginin Hakkı Tarık Us koleksiyonu ve Taksim Atatürk Kitaplığı'ndaki nüshalarından tedarik edilmiştir.

Bilindiği üzere 1908'de II. Meşrutiyetin ilanı ile basın-yayın faaliyetlerinde, sahne sanatlarında bir patlama yaşanmıştır. *Rübab* da bu dönemin ürünüdür. Derginin çıktığı yıllarda toplumumuzu derinden etkileyen Balkan savaşları, Trablusgarp'ın müdafaası gibi bu hadiselerden bahseden yazılara pek rastlanmamaktadır. Dolayısıyla daha çok edebî, estetik, felsefî ve kısmen de fikrî meselelerin tartışıldığı dergide birçok makale, şiir, telif ve tercüme hikâye ve roman örnekleri neşredilmiştir. Yazar kadrosu arasında Şehabettin Süleyman, Rıza Tevfik, Tevfik Fikret, Ahmet Haşim, Halit Fahri Ozansoy, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Cenap Şehabettin gibi Türk edebiyatının tanınmış birçok simasının yanı sıra Manisalı olarak başta Cemal Nadir olmak üzere, Gördesli Hüseyin Hüsnü, Hakkı Tarık Us gibi kalemlerin varlığı da dikkat çekicidir. Ben bu bildirimde, tenkit, şiir ve hikâye türlerinde örnekler veren Manisalı yazarların dergiye katkılarını belirlemeye çalışacağım.

Cemal Nadir, derginin mesul müdürü aynı zamanda sahib-i imtiyazıdır. "Derginin yayım adresi olarak gösterilen 'Cağaloğlu'nda *Rübab Salonu*" hakkındaki "her nevi istida, layiha, hissinize muvafık yazılar yazdırmak isterseniz Cemal Nadir Yazıhanesi'ne müracaat ediniz."³ ifadelerinden bir hukuk, takip ve çeviri bürosu gibi çalıştığını söyleyebiliriz. Cemal Nadir'in kardeşi Abdurrahman Sami ile birlikte çıkardıkları *Mihverü'l-ulum*'un kapak sayfasında şöyle bir bilgi vardır:⁴

Cemal Nadir Yazıhanesi. Cağaloğlu'nda numara 40

*Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

¹ Nazım Hikmet Polat, *Rübab Mecmuası ve II. Meşrutiyet Dönemi Türk Kültür, Edebiyat Hayatı*, Akçağ Yay., Ankara, 2005, 752 s.

² Halil Sağlam da aynı dergiyle ilgili olarak bir yüksek lisans çalışması yapmıştır: *Rübab Dergisi Üzerine Sistematik ve Tematik Bir İnceleme*, Dan.: Alaaddin Karaca, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2005, 391 s.

³ *Rübab*, nr.2, 2 Şubat 1327, (arka kapak), s.22-23.

⁴ *Mihverü'l-ulum*, nr.1, 2 Kanunievvel 1327, kapak sayfası.

Bilumum devair-i resmîyeye hitaben hissinize muvafık gayet selis istida, layiha-ı resmî ve gayr-ı resmî her nev evrak, edebî mektuplar yazdırmak istiyorsanız Cemal Nadir Yazıhanesi'ne müracaat ediniz. Cemal Nadir Yazıhanesi umur ve mesalih-i resmîyenin takip ve teshilini deruhde eder. Hariçten doğruca yazıhaneye iş'ar-ı keyfiyet edilmemelidir.

İstanbul'un en meşhur vükela-yı deavisi tarafından mehakim-i Osmaniye ve Konsoloshane ve Patrikhaneye ait her nev dava kabul edilir.

Arapça, Fransızca, İngilizce her nev muharrerat tesvid ve tebyiz ve tercüme edilir.

Hususi olarak yazı, kitap, edebiyat-ı Fransızca dersleriyle Arapçadan her fen gösterilir.

Akraz ve istikraz, alım satım komisyonculuğu deruhde olunur.

Yazıhane doğruluk mesleğinden ayrılmaz.

Halid Fahri Ozansoy'un bildirdiği ve ondan alıntı yapan Nazım Hikmet Polat'ın da vurguladığı gibi *Rûbab*'ın müdürü Cemal Nadir ile karikatürist Cemal Nadir Güler (1902-1947) aynı kişiler değildirler. İlk şiiri *Rûbab*'da yayımlanan⁵ Halid Fahri Ozansoy, *Edebiyatçılar Geçiyor*'da Cemal Nadir'den ve *Rûbab*'dan şöyle bahseder:⁶

Yıl 1328... Miladiye lütfen siz çevirin.. Ben henüz Galatasaray Lisesi'nde talebeyim: Son sınıf arkadaşım, bugün ölümünü içim yanarak hatırladığım ressam Namık İsmail.. Ben gece etüdlerinde şiir yazıyorum, Namık, resim yapıyor! Hey gidi günler!

İşte o esnada *Rûbab* isminde bir haftalık edebi mecmua çıkmaya başlamıştı. Mecmuanın sahibi, arzuhalciliği edebiyatçılığa çeviren Cemal Nadir isminde-şimdiki genç karikatürist Cemal Nadir değil. Aman zühul etmeyelim?-kısaca sivri sakallı bir adamcağız... Bugün ölü mü, diri mi bilmem, yalnız adını hatırlıyorum. Çehresi de hayalmeyal gözlerimin önüne geliyor. Ha gözlükleri de vardı! İşte o edebiyat patronunun mecmuasında "Sana" isimli bir şiirim çıkmıştı. O güne kadar kimbilir kaç edebî mecmuanın yazı odasından elme kağıtları ve defterlerim sıkıştırılıp nezaketle kovulduktan sonra ilk zaferim... Tanrı arzuhalciden razı olsun.. Yarım edebî hüviyetimin teşekkülünde ilk yardımı ondan görmüşüm! Galiba son yardımı da...

Gerek Halit Fahri Ozansoy'un Cemal Nadir için "arzuhalciliği edebiyatçılığa çeviren" şeklindeki ifadelerinden gerekse *Rûbab*'ın çıktığı yazıhanenin aynı zamanda bir hukuk bürosu gibi çalışmasından Cemal Nadir'in Mülkiye mezunu veya hukukî işlemlerden haberdar birisi olduğunu düşünebiliriz. Dergideki çoğu yazıda imzası olan ve derginin "edebî müdür" sıfatıyla çalışan yazarı Şehabettin Süleyman'ın⁷ Mülkiye mezunu olması, Feyzullah Sacit⁸ ile derginin diğer Manisalı yazarı Gördesli Hüseyin Hüsnü'nün Mekteb-i Mülkiye'nin son sınıf öğrencileri olduğunu göz önünde bulundurursak, *Rûbab*'ın çıkışında Mülkiyelilerin önemli rol oynadığını iddia edebiliriz.

Cemal Nadir'in *Hanımlara Açık Mektup* (1332/1916), *İzmir Kasaba Şimendüferleri Güzergâhı Rehberleri* (1927), *Ordumuzun Zafer Kitabeleri* (1341/1925) adlı eserleri de vardır. Kardeşi Abdurrahman Sami ile *Mihverü'l-Ulûm* (8 sayı) ve Manisalı Halil Hilmi ile 5. sayısıyla *Rûbab*'dan bir gün sonra kapanan *Musavver İslam Salon Mecmuası* adlı bir dergi çıkarmıştır.

Mihverü'l-Ulûm 8 sayı devam eden dinî, ilmî ve edebî konuların yer aldığı bir dergidir. 2 Kanunievvel 1327/1911-7 Haziran 1327) tarihleri arasında *Rûbab*'dan neredeyse iki ay önce çıkan bu derginin, -*Rûbab*'ın ilk sayısı 25 Kanunısani 1327'de çıkmıştır- sorumlu müdürü de Cemal Nadir'dir. Derginin imtiyaz sahibi ise kardeşi Şeyh Abdurrahman Sami'dir. Babaları Yemen Naibi Asım Efendi'dir.⁹

⁵ Halid Fahri Ozansoy, "Mazideki Aşk İçin, Sana", *Rûbab*, S.6,1 Mart 1328, s.46.

⁶ Halid Fahri Ozansoy, *Edebiyatçılar Geçiyor*, Dergâh Yay., Hazl.:Yakup Öztürk, İstanbul, 2016, s.16.

⁷ Nâzım Hikmet Polat, *Şehabettin Süleyman*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1987; Ömer Faruk Huyugüzel, "Şehabettin Süleyman", *İzmir Fikir ve Sanat Adamları*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2000, s.551-555.

⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Nâzım Hikmet Polat, "Kırşehirli Bir Şair: Feyzullah Sacit Ülkü, *I.Kırşehir Kültür Araştırmaları Bilgi Şöleni Bildiriler*, 8-10 Ekim 200, s.461-464.

⁹ *Mihverü'l-ulum*, nr.1, 2 Kanunievvel, 1327.

Derginin fıkıh, hadis, tefsir gibi dinî ilimler ile Arap ve Fars edebiyatları hakkındaki yazıları Şeyh Abdurrahman Sami yazarken edebî yazıların bir kısmını diğer yazarlarla birlikte Cemal Nadir ve daha sonra *Rûbab*'ı birlikte çıkaracakları Gördesli Hüseyin Hüsnü kaleme almıştır. Ancak Gördesli Hüseyin Hüsnü'nün sekiz sayı çıkan derginin ilk üç sayısında biri Cemal Nadir'le olmak üzere üç yazısı¹⁰, Cemal Nadir'in ise ilk üç sayı ve son sayıda yazıları¹¹ vardır. Gördesli Hüseyin Hüsnü daha çok hikâye, kısmen mensur şiir türlerinde yazmıştır. Bu yazı türlerine *Rûbab*'da tenkit ilave olacaktır. Cemal Nadir daha çok mensur şiir, kısmen de hikâye yazarı olarak karşımıza çıkmaktadır. *Rûbab*'da derginin mesul müdürü sıfatıyla *Cadı* romanıyla ilgili anket sorularını devrin önemli yazarlarına göndermek veya bizzat kendi fikirlerini beyan etmek suretiyle bu romanla ilgili tartışmaları başlatan isim olarak görüyoruz. *Mihverü'l-ulum*'un son sayısındaki "Edebiyat-ı Farisiye"¹² başlıklı yazının yazarı da Mağnisalı Şeyh Sami'dir. Derginin ilmî, dinî, tasavvufî yazıları genellikle Şeyh Sami'ye aittir. s.126-127'de ise "Yemen Naibi Merhum Mağnisalı Asım Efendi'nin Bedîî Bir Tahmisi" başlıklı bir tahmis vardır. "Validemin Matemi" başlıklı metin Cemal Nadir'indir. Dolayısıyla derginin son sayısında Manisalı baba Asım Efendi ve iki oğul Abdurrahman Sami ve Cemal Nadir üçü birden yer almışlardır. Asım Efendi harameyn valilerindedir. Babası Şeyh Ahmed Nuri Efendi'dir. Soyları Hz. Ömer'e kadar dayanır.

Nazım Hikmet Polat, *Rûbab*'la ilgili çalışmasında Cemal Nadir'in basında ilk kez adına *İzmir* gazetesinin dördüncü yılında "Manisa'dan Asımzade Cemal Nadir" imzasıyla rastlandığını bildirmektedir.¹³ Ancak *İzmir* gazetesinin ilgili yılına baktığımızda Cemal Nadir'le ilgili bir bilgiye rastlamadık. Muhtemelen söz konusu yıla ait sayılar yıpranmış olduğu için gazete kullanımından kaldırılmıştır. Nazım Hikmet Polat o yıllarda bu dergiye çalışırken birçok kaynağa başvurduğunu, bu bilgiye ait kaynakçayı da tam olarak hatırlayamadığını ve notları arasında bulamadığını bildirdi.

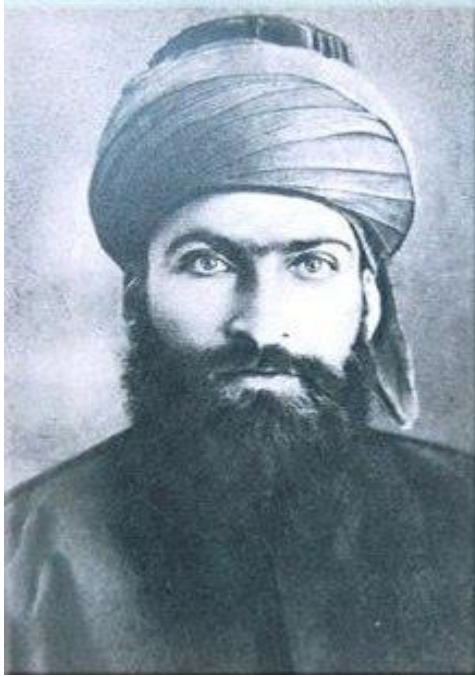
Mihverü'l-ulum'daki dinî, felsefî ve Arap ve Fars edebiyatlarına dair yazılarıyla dikkat çeken Abdurrahman Sami hakkında kardeşi Cemal Nadir'e nazaran daha çok bilgi mevcuttur.

¹⁰ Gördesli Hüseyin Hüsnü, "Avaze-i Hayat", nr.1, 2 Kanunievvel, 1327, s.14; "Mensur Şiirler", Gördesli Hüseyin Hüsnü-Cemal Nadir, nr.2, 24 Kanunievvel 1327, s.32; "Kısm-ı Edebî, "Baykuş" (küçük hikâye), Gördesli Hüseyin Hüsnü, nr.3, 8 Kanunısani 1327, s.45-48.

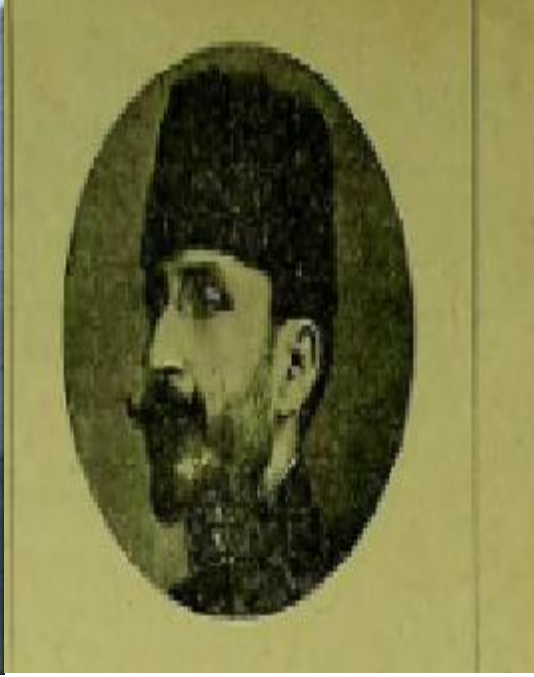
¹¹Cemal Nadir, "Oyuncak", nr.1, 2 Kanunievvel, 1327, s.16; "Mübhem", nr.2, 24 KE 1327, s.32; "Kısm-ı Edebî-Haluk'un Defteri'nden "Zelzele", Fikret'in yegane Haluk'una", nr.3, 8 Kanunısani 1327, s.44; "Validemin Matemi", *Mihverü'l-ulum*, nr.8, 5 Recep 1330/7 Haziran 1327, s.128.

¹² Mağnisalı Şeyh Sami, "Edebiyat-ı Farisiye", *Mihverü'l-ulum*, nr.8, 5, 7 Haziran 1327, s.121.

¹³ Nazım Hikmet Polat, *Rûbab Mecmuası ve II. Meşrutiyet Dönemi Türk Kültür, Edebiyat Hayatı*, s.23-24.

Abdurrahman Sami Uşşakî

Cemal Nadir

Abdurrahman Sâmî Efendi¹⁴, 6 Mart 1879'da Manisa'da dünyaya gelmiştir. Şiirlerinde Niyazi mahlasını kullanmıştır. İlk tahsiline memleketi Manisa'da başlamış, daha sonra İstanbul'a gelerek Fatih Çifteayak Bahr-ı Sefîd Medresesine devam etmiştir. Çanakkale Gelibolu'daki Uşşakî şeyhlerinden Ahmed Şücaeddin Efendi'ye intisap etmiş, dört yıl süluktan sonra Uşşakîlikten icazet almıştır. Abdurrahman Sâmî Efendi, Kasımpaşa'daki Yahyâ Kethüdâ Dergâhı Postnişînliğine tayin edilir ve tekkeler kapatılıncaya kadar burada vazîfe yapar. Aynı zamanda bir kimyager olan ve bu alanda kitapları da olan Sâmî Efendi Arapça ve Farsçaya şiir yazacak derecede vakıftır. *Mihverü'l-ulum*'daki yazıları İslamî ilimlerle birlikte Arap ve Fars edebiyatlarına dair bilgisinin olduğunu gösterir.

Asıl bağılı bulunduğu Uşşakîliğin yanı sıra Nakşibendi, Kadriye, Şadiye, Şabaniye, Rufaiye, Bedeviye, Gülşeniye, Şazeliye, Dussukiye, Mevlevilik ve Halvetilikten de icazetleri vardır. Tekkelerin kapatılmasından sonra takibe uğrar, Menemen Hadisesi'nde halifesi Bekir Sıdkî Visalî ile tutuklanır. Altı aylık tutukluluktan sonra salıverilirler ancak hayatları boyunca takip edilirler. Müderris olmakla birlikte vaizlik de yapamaz. 1934'te vefat eder. Kabri Edirnekapı Şehitliği'ndedir. Yazma ve matbu birçok eseri vardır.¹⁵

¹⁴ Abdullah Sami hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Süleyman Derin, *Abdurrahman Sami'nin Hayatı, Eserleri ve Tefsîr-i Fâtîha-i Şerîfe Risâlesi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1993; Mehmet Halit Ayar, "Şeyh Abdurrahman Sâmî Efendi'nin *Nâme-i Muharrem*", *Artuklu Akademi/Journal of Artuklu Academia*, 2016/3, s.41-77.

¹⁵ Yazmaları: *Sırr-ı Tevhid, Tefsîrü'l-Kuran Tenvirü'l-Beyan, Hadis-i Erbain, Tevcihü'l-Âyati'l-Muhtelifi'z-Zâhir, Düstûr-i Bedi', Sırrı'l-Kadîr fî İlmi'l-İksîr, Kenzü'l-Âşîkîn, Şerhu'l-Emâlî, Fatiha Suresi Tefsiri*, Matbu Eserleri: *Mi'yâru'l Evliyâ, Dîvân-ı Sâmî, Müntehabât-ı Sâmîyye, Evrâdü'l Mukarrabîn, El-Meslekü's-Sâmîyye Fî Sülûki'n-Nakşîyyeti'l Behâiyye ve'l-Halvetiyyeti'l-Hüsâmîyye*, , *Şerh-i Esrâr-i Esmâ'l-Hüsna, Binâ-yı İslâm, Hedîyyetü'l-Âşîkîn, Tuhfetü'l-Uşşâkiyye*. İsimleri belirtilen ancak ulaşılamayan başka eserleri de vardır.

Geçmişten Günümüze Manisa

Mihverü'l-ulum'un 4.sayısında *Rübab*'ın çıkacağını duyuran bir reklam mevcuttur:¹⁶

Rübab, Bu isim ile yalnız edebiyata hizmet emeliyle haftalık musavver bir mecmuanın imtiyazı müdür-i mesulümüz tarafından istihsal olunmuş ve Perşembe günü ilk nüshanın saha-i intişara vaz'ı mukarrer olmuştur.

Rübab, şimdilik sekiz sahife olacak, onu edebiyata müştak fikirler yaşatacaktır.

Rübab'ın ilk nüshası Tefik Fikret Beyin en son şiiriyle müzeyyendir. *Rübab* maruf ve muhterem simaların âsârını ihtiva edecektir.

Bu edebî mecmuanın bir senelik abone bedeli yalnız yirmi beş kuruştur. Mahall-i idaresi Çağaloğlu'nda Cemal Nadir Yazıhanesi'dir. Arzu eden şimdiden ismini yazdırabilir.

5. sayıda da *Rübab*'ın ilk üç sayısının gördüğü ilgiye dair bir reklam yazısı bulunmaktadır.¹⁷

Cemal Nadir, bir başka Manisalı Resne eski kadısı Manisalı Halil Hilmi ile ilk sayısı 27 Mart 1330/9 Nisan 1914'te çıkan *Musavver İslâm Salon Mecmuası*'nı neşrederler. 5.sayıda 29 Mayıs 1330/12 Haziran 1914'de, *Rübab*'dan bir gün sonra kapanan derginin mesul müdürü bu sefer "Resne Kadı-ı Sabıkı Mağnisalı Halil Hilmi"dir. Cemal Nadir, ise gönderilen mektuplarla ilgilenen "müdür-i umur"dur. Onun yine "Yemen Naibi Asım Efendizade" şeklinde takdim edilmesine bakılırsa Naib Asım Efendi'nin ne kadar saygın bir insan olduğu ortaya çıkar. Cemal Nadir'in *Musavver İslâm Salon Mecmuası*'nda "Fazilet'le Bey Babası" başlıklı bir hikâyesi ve Dört Halifenin sözlerinden tercümeleleri (Sad Kelime-i Çiharyar"¹⁸ bulunmaktadır.

Cemal Nadir devrin önemli edebiyatçıları arasında yer almadığından *Rübab*'ın edebî müdürlüğünü 6. sayıdan sonra derginin yazarlarından Feyzullah Sacit Ülkü ve Şehabettin Süleyman yürütmüştür¹⁹ ve ikisinin dergideki yazıları nicelik ve nitelikçe daha fazla ve daha iyidir. İlk sayıda takdim yazısıyla birlikte bir mensure/hikâyesi ve şiiri bulunan Cemal Nadir, sonraki sayılarda da, zaman zaman ara vermekle birlikte, daha çok mensur şiir, iki tenkit ve birer seyahat yazısı ve hikâyesiyle yer almıştır. Süleyman Sırrı ve Şehabettin Süleyman'la birlikte derginin önemli mensur şiir yazarlarındandır. Servet-i Fünuncuların üslubunu hatırlatan bir üslupla kaleme alınmış mensur şiirlerinde romantik tabiat tasvirlerinin eşlik ettiği romantik aşk duyguları işlenmektedir. Duyarlı ve yalnızlığa cevap vermiş ve mitolojik unsurlarla tasvir edilmiş kadın motifi de önemli unsurlardan biridir bu mensurelerde. "Çölde", "Yalnız Senin Aşkın", "Sabah Olmadı", "Tahassür", "Mabude-i Hayalime", "Bir Tel Saç", "Bûselerin-Perestide-i Hayalime", "Gözlerin-Perestide-i Hayalime", "Ey Melike-i Hayal" vb başlıklar mensurelerin içerikleri hakkında bilgi vermeye yeter. Bu türde eser veren Halit Ziya, Yakup Kadri gibi yazarların eserlerine göre hayli zayıf olan mensurelerden sonra Cemal Nadir'i az da olsa şiir, hikâye, tenkit ve seyahat yazılarında görüyoruz. Tenkit yazılarından biri, o dönemde feminist tartışmaların gündemde olması gereği "tesettür"le alakalı, diğeri de derginin sayfalarında hayli ateşli tartışmalara sebep olan Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın *Cadı* romanı dolayısıyla. Cemal Nadir, derginin ilk sayısında *Rübab*'ın çıkma gayesini açıklarken "edebiyata hizmet etmek, değerli edebiyatçılara sayfalarına açmak, gençlerde estetik zevki oluşturmak" şeklinde özetleyebileceğimiz fikirlerinden başka insanlığın ilerlemesinin kadını yetiştirmeye bağlı olduğu tezinden hareket ederek sayfalarını "kadınlık hiss-i

¹⁶ *Mihverü'l-ulum*, nr. nr.4, 16 Sefer 1330/23 KS 1327, arka kapak.

¹⁷ *Mihverü'l-ulum*, nr.5, 9 Rebiülevvel 1330/14 Şubat 1328, arka kapak.

¹⁸ "Fazilet'le Bey Babası", nr.1, 27 Mart 1330/9 Nisan 1914, s.9-10 ve "Sad Kelime-i Çiharyar"dan (Tercüme), nr.4, 8 Mayıs 1330/22 Mayıs 1914, s.4-5.

¹⁹ Nazım Hikmet Polat, age, s.24-25.

bediînin ulvi numuneleri"yle süsleyeceklerini ifade eder. Onun *Kadınlara Mektuplarım*'ın çıkma gerekçesi de *Rûbab*'da izah edilir. Derginin sayfalarında sık sık derginin yazar kadrosunun fotoğraflarıyla birlikte, kimi zaman müstehcen, kadın portrelerine de yer verilir. 112. sayıda neşrine son vermeyi düşündükleri *Rûbab*'ı okurlarından aldıkları etkileyici bir mektuptan sonra çıkarmaya devam edeceklerini, ancak bu sefer daha çok kadın kalemlere yer vereceklerini duyurur. (C.III, nr.112, 17 Nisan 1330, s.177) Ancak dergi 116. sayıda son nüshasını verir.

Cemal Nadir'in *Cadı*'yla ilgili tartışmalardaki tavrı son derece önemlidir. Devrin diğer yazarlarına bu roman dolayısıyla dergide açtıkları anket sorularını gönderen, sorumlu müdür olarak Cemal Nadir'dir. Kendisi de bu tartışmada zaman zaman fikirlerini beyan eder. *Cadı*'yı eleştiren Şehabettin Süleyman ve Hemedanizade Ali Naci'ye cevap veren Hüseyin Rahmi'nin dilini ve üslubunu "ahlaksız", "şiddetli" bulur. Onu, *Rûbab*'ın çıkmaya devam etmesinin kışkırdığını düşünür. (nr.62, 29 Mayıs 1329, s.298-299; nr.82, 14 Teşrinievvel 1329, s.541)

Gördesli Hüseyin Hüsnü, Cemal Nadir'e imzaladığı fotoğraf.

Rûbab'da Cemal Nadir'den sonra en çok yazan diğer Manisalı yazar, **Gördesli**, o zamanki kullanımıyla **Gördüslü/Gördöslü Hüseyin Hüsnü**'dür. O da mensur şiir, daha çok telif kısmen tercüme hikâye türlerinde eser vermiş, edebî, fikrî makaleler yazmıştır. Hayatı hakkında ne yazık ki pek bilgi bulamadık. Cemal Nadir'in Hüseyin Rahmi'ye *Cadı* romanı dolayısıyla başlayan tartışmada verdiği "Bir İzah"²⁰ başlıklı cevap yazısından öğrendiğimize göre *Rûbab*'ı çıkarmaya Mekteb-i Mülkiye'de öğrenci olan Gördesli Hüseyin Hüsnü ile karar vermişlerdir:

Rûbab'ın esbab-ı neşrini izah edeyim: Arkadaşım o vakit Mekteb-i Mülkiye'nin son senesinde bulunan Görüslü Hüseyin Hüsnü Bey ile bir gün konuşurken edebî bir gazete neşrini tasım ettik ve buna "*Rûbab*" ismini intihap eyledik. Edebî bir mecmuanın herhalde büyük bir nasiyenin himayesine ilticasını zarurî gördüğümüz için ben de Tefvik Fikret Beyefendiye bir arıza yazdım ve ârizamda olan "*Rûbab*" isminin çıkaracağımız gazeteye unvan olmasını, saniyen müdürlüğünün kabul edilmesini istirham eyledim. Tefvik Fikret Beyefendi taallukatından *Tanin* gazetesi idare memuru Tahsin Beyle meşguliyetinin kesretinden dolayı müdürlüğü kabulde mazur olduğunu ve "*Rûbab*" isminin istimalinde beis olmadığını tebliğ ettiler. Sonra kendilerine ikinci bir ârizâ takdim ettim ve *Rûbab* isminin istimaline müsaade

²⁰ Cemal Nadir, "Bir İzah", *Rûbab*, C.II, nr.62, 29 Mayıs 1329, s.298-299

ettiklerinden dolayı teşekkürle beraber ilk nüshaya derc edilmek üzere bir manzume lütf buyurmalarını rica eyledim. Bunun üzerine “Revzen-i Mahlû” sernameli manzumelerini ihda ettiler ve *Rûbab*’ın ilk nüshası bu suretle intişar etti.

Görüleceği üzere *Rûbab*’ın çıkarılmasına Cemal Nadir ve Gördesli Hüseyin Hüsnü birlikte karar vermişler ve Hüseyin Rahmi’nin, dergilerini ve kendilerini “çoluk çocuk karalaması” ve “Tevfik Fikret’in meşhur ‘Rûbab’ manzumesinden sirkatlık eden hokkabazlar” suçlamalarına kafa tutacak ve 116 sayı çıkacak dergilerinde önemli edebiyatçıları toplayacak kadar edebiyata hevesli ve azimli gençlerdir. Cemal Nadir’in devrin edebiyat otoritelerinden kabul edilen Tevfik Fikret’e danışması ve ondan ilham ve destek alarak bu dergiyi çıkarmaları da önemlidir. *Mihverü’l-ulum*’da birlikte çalıştıkları Hüseyin Hüsnü, dergide daha çok edebiyatçı kimlikleriyle tebarüz ederler. Hüseyin Hüsnü, aralıklı olmakla birlikte, *Rûbab*’ın ilk sayılarından son sayılarına kadar mensur şiir, telif/tercüme birkaç hikaye ve tenkit yazılarıyla Cemal Nadir’in destekçisi olmuştur. Onun dergiye katkısı daha çok hikâye ve fikrî yazıları dolayısıyladır. *Cadı*’yla ilgili tartışmalara o da küçük bir yazıyla katılmış ve taraf tutmaktan uzak daha objektif bir tavır takınmaya çalışmıştır. O zaman olgun bir yazar olan hem Hüseyin Rahmi’ye hem de gençleri temsil eden Şehabettin Süleyman’a büyük hürmeti olduğunu, tartışmanın yaygaraya dönüştükçe haklılık/haksızlık durumlarının iyice izah edilemez bir şekil aldığı belirtir ve yazısını “İlk defa kim kime söğmüş ve edebiyat namına bu şekaveti yapmışsa bütün mesuliyet onun olsa gerek” diyerek bitirir.²¹ Aslında tartışmayı ilk başlatan “Son Bir Eser *Cadı*”²² başlıklı yazısıyla Şehabettin Süleyman’dır fakat bu yazıya, tecrübeli bir edebiyatçıdan beklenenin tersine, şiddetli, biraz da gayri ahlakî bir üslupla cevap veren *Cadı* muharriri Hüseyin Rahmi Gürpınar olur.

Hüseyin Hüsnü’nün dergi sayfalarında katıldığı bir diğer tartışma “tesettür” meselesine dairdir.²³ Kılıçzade Hakkı’nın aynı meseleyle ilgili *İçtihad*’daki yazısına *Rûbab*’dan Maide Rıza cevap verir. Kılıçzade Hakkı’nın tesettürün kadını sosyal hayatın dışına ittiği iddiasına *Rûbab*’dan Maide Rıza katılmaz. Gördesli Hüseyin Hüsnü ise Kılıçzade’yi haklı bulur, gayrimüslimlerde de olmak üzere tesettürün örfî olduğunu iddia eder.²⁴ Tartışma Hüseyin Hüsnü’ye hak veren Cemal Nadir ile *Rûbab*’ın kadın yazarları Maide Rıza, Calibe Hanım, V.Ayın Faik, Hüseyin Avni ve Hüseyin Hüsnü arasında devam eder. Kadınlar, Faik ve Hüseyin Avni tesettürü ve bununla ilgi haklarını savunurlarken Hüseyin Hüsnü “Medeniyet ve Tesettür” başlıklı yazısında dinin de müsaadesiyle tesettür anlayışının devirden devire değiştiğini iddia eder.²⁵ Cemal Nadir, Hüseyin Hüsnü bir bakıma o devirde iyice etkili olan pozitivist anlayışın etkisi altındadırlar.

Recaizade Mahmut Ekrem’in ölümü dolayısıyla çıkan özel sayıya, Hüseyin Hüsnü de üstadın Türk edebiyatındaki yerini teslim eden küçük bir değerlendirme yazısı yazmıştır.²⁶ Bu yazı dışında hatıra niteliğinde bir yazısı ve iktisadî meseleleri ele alan kısa bir makalesi daha bulunmaktadır. Dergideki mensure yazarlarından birisi de odur. “Bu memleketin feylosofuna” ithafli mensuresinde²⁷ rüzgarsız, mahmum sisli bir sabahta felsefî bir şiir okur ve onunla kendinden geçerken Müslümanlara nazil olan bir sayha-i azamet” şeklinde vasıflandırdığı “Allahüekber”

²¹ Gördesli Hüseyin Hüsnü, “*Cadı* Hakkında”, *Rûbab*, nr.84, 28 Teşrinivvel 1329, s.572.

²² Şehabettin Süleyman, “Son Bir Eser *Cadı*”,

²³ *Rûbab*’daki tartışmalar için bkz. Nazım Hikmet Polat, age, s.42-49.

²⁴ Gördesli Hüseyin Hüsnü, “Cemal Nadir Beye”, *Rûbab*, nr.105, 20 Şubat 1329, s.7072.

²⁵ Gördesli Hüseyin Hüsnü, “Medeniyet ve Kadın”, *Rûbab*, nr.107, 6 Mart 1330, s.97-100.

²⁶ Gördesli Hüseyin Hüsnü, nr.102, 30 Kanunisanı 1329, s.20.

²⁷ Gördesli Hüseyin Hüsnü, “Sabah-ı İhtişam” *Rûbab*, nr.6, 1 Mart 1328, s.46-48.

nidasıyla, bu “azamet-i tembih” ile birden bire sükut ettiğini, beyninde bir eziklik, yükselemekten mütevellid bir yeis-i nevmidî ile çöktüğünü bununla birlikte bu herkesi, her şeyi uyandıran feryatta mefkureye sığmayan bir haşmet olduğunu söyler. Onun bu ihtişamlı ulviyetini güneş, ay, yıldız, rügar vb. bütün unsurlarıyla tabiat da teslim ediyor gibidir.

Telif ve tercüme iki hikâyesi de bulunan Hüseyin Hüsnü'nün devrin diğer dergi ve gazetelerindeki faaliyetleri de araştırılmalıdır. Aynı durum Cemal Nadir için de geçerlidir. *Rûbab*'da “Hareket-i Edebiye”, “Hafta-i Edebiyat” başlıkları altında dönemin *Servet-i Fünun*, *Şehbal*, *Türk Yurdu*, *İçtihad*, *Kadın* gibi dergilerinin içerikleri, yazarları vb hakkında bilgi verilirken bu isimlerden hiç bahsedilmez. Bununla birlikte bu iki şahsın biyografilerinin tam olarak ortaya çıkarılması gerekir.

Son olarak *Rûbab*'ta iki yazısıyla yer alan Hakkı Tarık Us'tan²⁸ bahsetmek istiyorum. 1889 Gördes doğumlu Hakkı Tarık'ın basın-yayın dünyasında tanınmasına, Gördes'e kaymakam olarak atanan ve şiirlerini beğenen Şair Eşref vesile olur. İstanbul'a gitmesi ve orada Darülfünun Hukuk fakültesine kaydolması, *Tanin*'le başlayan İstanbul'daki basın hayatı ise kendisi gibi gazeteci ağabeyi Mehmet Asım sayesinde olur. Hakkı Tarık Us'un *Tercüman-ı Hakikat*, *Tasvir-i Efkâr* ve Milli Mücadeleye büyük destek verdiği *Vakit* gazetesindeki yazarlıklarının yanı sıra öğretmenlik, çeşitli hayır kurumlarında idarecilik gibi görevleri olmuştur. *Vakit*'i diğer iki kardeşi Mehmet Âsım ve Hasan Rasim ile birlikte çıkarmışlardır.²⁹

²⁸ Selahattin Öztürk-Abdurrahman M. Hacısmailoğlu, “Hakkı Tarık Us”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 2012, C.42, s.188-189.

²⁹ Us kardeşlerin faaliyetleri için bkz. Nuri Akbayar-Orhan Koloğlu, *Gazeteci Bir Aile Mehmet Asım, Hakkı Tarık, Hasan Rasim Us'lar*, Ankara 1996, 160 s.; Zeynep Uysal, *Us Kardeşler ve Vakit Gazetesi*, İstanbul, 1991.

İzmir Vilayet Meclisi'ne Gördes'ten üye seçilmiş, 1923-1936 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti'nin Giresun milletvekili olmuştur. Çeşitli konulardaki cesur çıkışları dolayısıyla milletvekili olarak lakabı "muteriz"tir. Onun Türk kültür tarihine en önemli hizmeti elbette kütüphanesidir. Kendi gayretleriyle topladığı gazete, dergi ve kitaplar, Vakıf Matbaası'ndaki kütüphaneden sonra Beyazıt Camii Külliyesi içindeki Sıbyan Mektebi'nde uzun yıllar araştırmacıların hizmetine sunulmuş, 1995'te Kültür Bakanlığı vasıtasıyla Beyazıt Devlet Kütüphanesi'ne taşınmıştır. Çeşitli yazarlar adına düzenlediği jübileler arasında Ahmet Mithat Efendi adına olanı bilhassa önemlidir. Namık Kemal ve Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerinden neşirleri de bulunan Hakkı Tarık'ın *Rübab*'ta sadece iki kısa yazısı bulunmaktadır. Bunlardan biri *Cadı* romanıyla ilgili Cemal Nadir'in düzenlediği ankete verdiği cevap³⁰, diğeri ise Recai Zade Mahmut Ekrem için hazırlanan özel sayıdaki "Ekrem Bey İçin"³¹ başlıklı küçük tenkit yazısıdır. O da *Cadı* muharririni matbuat asayişini bozmak ve kendisinden beklenmeyen bir eser verdiği için "dolandırıcılık"la suçlar. Bir zamanların "muallim, münekkit ve hatta şair Ekrem"inin edebî faaliyetlerini eskisi gibi devam ettiremediği için çoktan aralarından ayrıldığını ifade ettikten sonra onun ölümü ardından yazarak vefatından da istifade etmeye çalışanları eleştirir. Bu kısa, dili oldukça oturmuş ve sağlam küçük yazıda Hakkı Tarık'ın Ekrem' övmekten uzak, "hatta şair Ekrem" diyerek onun şairliğini zayıf bulan objektif bir tavır takındığını görüyoruz.

Sonuç olarak Türk edebiyatının güçlü kalemlerine sayfalarını açan ve II. Meşrutiyet'in önemli basın-yayın organlarından biri olan *Rübab*, her ne kadar

³⁰ Hakkı Tarık Us, "Cadı Hakkında/Meselesi", *Rübab*, nr.84, 28 Teşrinievvel 1329, s. 572.

³¹ Hakkı Tarık Us, "Ekrem Bey İçin", *Rübab*, nr.102, 30 Kanunısani 1329, s.19-20.

dergideki diğer yazarlar kadar güçlü bir kaleme sahip olmasa da, Manisalı bir yazar olan Cemal Nadir'in imtiyazı ve sorumluluğu altında neşir hayatına atılmıştır. Dergiyi bir başka Manisalı/Gördesli o sırada Mekteb-i Mülkiye'de son sınıf öğrencisi olan Hüseyin Hüsnü ile birlikte çıkarmaya karar vermişler, *Rübab* adını da birlikte bulmuşlar, Fikret'in de iznini alarak dergilerine bu ismi vermişlerdir. Başta Şehabettin Süleyman, Rıza Tevfik, Yakup Kadri olmak üzere Türk edebiyatının önde gelen isimleri derginin yazar kadrosundadır. Hatta Cemal Nadir'in yanı sıra Şehabettin Süleyman derginin idaresini üstlenmiştir. Cemal Nadir'i hikaye, şiir ve tenkit alanlarındaki yazılarıyla Gördesli Hüseyin Hüsnü desteklemiştir. Her ne kadar bu dergide iki kısa yazıyla yer alsada, Gördesli Hakkı Tarık Us'un, Beyazıt Devlet Kütüphanesi'ne geçen ve süreli yayınları dijital ortama aktarılan koleksiyonuyla, gazeteciliği ve diğer faaliyetleriyle Türk fikir ve kültür hayatına ne denli büyük hizmetlerinin olduğu aşikârdır.

MANİSA HALKEVİ'NİN İLK NEŞRİYATI: GÜNEŞİ YAKANLARIN SELAMI

H. Harika DURGUN*

Türk Ocakları'nın kapatılması üzerine 19 Şubat 1932'de kurulan Halkevleri, Cumhuriyet devrinde ülkenin sosyal ve kültürel kalkınmasında, Cumhuriyet'in getirdiği değerlerin geniş halk kitlelerine ulaşmasında önemli bir role sahip olmuştur. Özellikle dil, edebiyat, tarih, güzel sanatlar, spor, kütüphanecilik, yayıncılık sahalarında yürüttüğü çalışmalarla milli birlik ve beraberliği güçlendirmeyi, kültürel değerlerimizi yaygınlaştırmayı amaçlamıştır.¹ 24 Şubat 1933 tarihinde açılan Manisa Halkevi de Cumhuriyet ideolojisine bağlı kalarak sürdürdüğü edebiyat, tarih, coğrafya, folklor çalışmalarıyla bölgenin bir kültür merkezi olmuştur.² Halkevlerinin yayın faaliyetleri, ilgili bölgenin sosyal, ekonomik ve kültürel açıdan gelişimine katkı sağlamıştır. Bu amaçla Halkevi talimatnamesine göre dergilerin yayımından "Dil ve Edebiyat Şubesi", kitap yayımından ise "Kütüphane ve Yayın Şubesi" sorumlu tutulmuştur.³ Bu konuda Manisa Halkevi çıkardığı *Yeni Doğu*⁴, *Bozkurt*⁵ ve *Gediz*⁶ dergileriyle şehrin kalkınmasını, halkın bilinçlenmesini amaçlamıştır. Manisa Halkevi dergi faaliyetinin yanı sıra yayımlayacağı kitapların basımını da düzenlemiştir.⁷

Manisa Halkevi'nin ilk neşriyatı *Güneşi Yakanların Selamı*⁸, 1935 yılında yayımlanan bir şiir kitabıdır. Bu kitap, Manisa doğumlu İlhan Berk'in de aynı zamanda ilk şiir kitabıdır. Kitap "Güneşi Yakanların Selamı", "Sen de Her Şey Gibi", "Mumyalar" ve "Rüzgâr Gülü" olmak üzere dört bölüm ve toplam otuz sekiz şiirden oluşur. İlhan Berk, *Güneşi Yakanların Selamı*'nda düz ve açık üslupla şiirler yazmış, "karamsarlık, mutsuzluk, yalnızlık, geçmişe/ sevgiliye özlem" gibi lirik konuları ele almıştır. Ayrıca mesnevi, kıta, sone, terza rima gibi eski ve yeni nazım şekillerini kullanmıştır.

* Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi.

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Tefik Çavdar, "Halkevleri", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, cilt: 4, s. 878 - 884.; Zeki Arıkan, "Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, cilt: 6, sayı: 23, yıl: 1999, s. 261 - 281.

² Müslime Şen, "Manisa Halkevi Yayınları ve Yerel Tarih Çalışmaları Örneği", *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, cilt: 2, sayı: 6-7, yıl: 1996, s. 147 - 156.

³ *CHP Halkevleri Halkodaları (1932 - 1942)*, Alaeddin Kırıl Basımevi, s. 4, 12.

⁴ 29 Ekim 1933 - Haziran 1935 yılları arasında toplam 17 sayı yayımlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nejdet Bilgi, "Yeni Doğu: Manisa Halkevi Dergisi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XVII, sayı: 49 (Mart 2001), s. 131-157.

⁵ Mayıs - Aralık 1936'da toplam 3 sayı yayımlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nejdet Bilgi, "Bozkurt: Manisa Halkevi Dergisi", *Manisa Dergisi*, sayı: 19 (Haziran 2000), s. 16-23.

⁶ Ekim 1941 - Nisan 1950 yıllarında toplam 104 sayı yayımlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Necla Türkçapar Günay, *Gediz Bibliyografyası*, Akademi Kitabevi, İzmir, 1999.

⁷ Manisa Halkevi toplam 20 kitap yayımlamıştır. Yayımlanan kitaplar arasında M. Çağatay Uluçay ve İbrahim Gökçen'in Manisa tarihine yönelik çalışmaları ağırlıktadır. Bunun yanı sıra iki tane sağlık, bir tane coğrafya ve bir tane şiir kitabı bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Güven Güneş - Müslime Güneş, "Cumhuriyet Döneminde Manisa'nın Sosyo-Kültürel Yaşamında Halkevi'nin Yeri ve Önemi", *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, sayı: 15 (Güz 2007), s. 55 - 72.

⁸ N. İlhan Berk, *Güneşi Yakanların Selamı*, Manisa Halkevi Neşriyatı I, 1935.

1940'lı yıllarda Marksist ideolojinin, Toplumcu Gerçekçi şiirin etkisine giren İlhan Berk, 1955-1956 yıllarında toplumsal, bireysel, sanatsal etkilerle ortaya çıkan İkinci Yeni şiir hareketinin öncü şairlerinden biri olmuş ve gerçek-üstücülük akımı ile modern resmi teknik ve üslup açısından şiirine dâhil etmiştir.⁹ İkinci Yeni şiiri genel itibarıyla kendinden önceki şiirden dil, biçim, muhteva ve söylem yönünden farklıdır.¹⁰ Ancak yazımızın amacı *Güneşi Yakanların Selamı*'ni İkinci Yeni şiirinin özelliklerine göre değerlendirmek değil şairin ilk şiirlerinde kimlerden nasıl etkilendiğini ortaya koyabilmektir.

İlhan Berk henüz 17 yaşındayken¹¹ *Güneşi Yakanların Selamı*'ni kaleme alır. Ortaokul yıllarında edebiyatla ilgili olduğu için "okul gazetesi çıkarma" ve "büyük yazarlar hakkında konferanslar verme" görevinin kendisine verildiğini belirten şair, o yıllarda özellikle Manisa Halkevi kütüphanesinden istifade ettiğini söyler:¹²

Gene bu sıralar Halkevleri'nden çok yararlandım. O zamanlar dergiler filan hep oraya gelirdi. Halkevleri'nin de *Uyanış* [*Yeni Doğuş*] diye bir dergisi vardı. İlk şiirim orda yayımlandı. Bunlar Manisa gibi küçük bir kentte büyük etkilerdi ve *Güneşi Yakanların Selamı*'nin çıkmasına yol açtı.

İlhan Berk, kitabında yer alan şiirlerden "Ses I"¹³, "Gözlerin"¹⁴, "İstedğim Gibi Ol"¹⁵, "Düşün"¹⁶, "Bir Mum ve Bir Kandil Rüyası"¹⁷, "Deniz Hasreti"¹⁸ni Manisa Halkevi'nin ilk dergisi *Yeni Doğuş*'ta yayımlar. Şairin yazılarında ve röportajlarında bu kitap için üzerinde durduğu hususlardan biri de etkilendiği sanatçılardır. *Uzun Bir Adam* adlı hatıra kitabında *Güneşi Yakanların Selamı* için "Ahmet Haşim ile Nazım Hikmet arasında gidip gelen bir kitap"¹⁹ ifadesini kullanan İlhan Berk, bir röportajında bu şairlere Necip Fazıl Kısakürek'i de dâhil eder:²⁰

Ortaokulda, kendime en yakın şair olarak Ahmet Haşim'i bulmuştum. Ahmet Haşim'in dilinin anlaşılmasındaki güçlüğü karşın bana yakın gelmişti o şiir. Bu yakınlığı, yaşamını öğrenince daha da fark ettim. Ahmet Haşim son derece içine kapanık, en küçük şeyden nem kapın, korkunç duyarlı bir şair olarak var o zamanki

⁹ Mehmet Kaplan, "Balad", *Şiir Tahlilleri 2, Cumhuriyet Devri Türk Şiiri*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2009, s. 174-187.

¹⁰ İkinci Yeni şiirinin ortaya çıkışı ve özelliği hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Asım Bezirci, *İkinci Yeni Olayı*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2013.; Cevat Akkanat, *Gelenek ve İkinci Yeni Şiiri*, Okur Kitaplığı, İstanbul, 2012.; Alâattin Karaca, *İkinci Yeni Poetikası*, Hece Yayınları, Ankara, 2016.

¹¹ "Benim doğum tarihim Hicri 1334. Bunu yeniye çevirirken iki yıllık bir hata yapıp 1916 demişim Necatigil'e. Dolayısıyla uzun yıllar hep 1916 olarak geçti sözlüklerdeki doğum tarihim. Ta şeye kadar... *Papirüs*'teki söyleşiye kadar. *Papirüs*'teki arkadaşlar bir gelenek koymuşlardı, söyleşiler öncesinde nüfus cüzdanını da getiriyordu herkes. İşte ben de götürdüm ve Cemal Süreya'nın hesabından sonra 1918 çıktı doğum tarihim.", İlhan Berk, *Kanatlı At*, YKY, İstanbul, 1994, s. 93.

¹² İlhan Berk, *Kanatlı At*, s. 94.

¹³ *Yeni Doğuş*, sayı: 4, 1 Şubat 1934.

¹⁴ *Yeni Doğuş*, sayı: 7, 1 Mayıs 1934. Ancak dergide yayımlanan "Gözlerin" şiiriyle kitaptaki farklı olup sadece başlıkları aynıdır.

¹⁵ *Yeni Doğuş*, sayı: 13, İkinci Kânun (Ocak) 1935.

¹⁶ *Yeni Doğuş*, sayı: 14, Şubat 1935. İlhan Berk, bu şiiri kitabına alırken bazı mısraların yerini değiştirmiş ve iki mısra eklemiştir.

¹⁷ *Yeni Doğuş*, sayı: 16, Nisan 1935. Derginin bu sayısında yayımladığı "Hep Senin İçin" başlıklı şiiri, kitabına almamıştır.

¹⁸ *Yeni Doğuş*, sayı: 17, Haziran 1935. İlhan Berk, bu şiirini kitabına alırken bazı kelime ve ibarelerde değişikliğe gitmiştir.

¹⁹ İlhan Berk, *Uzun Bir Adam*, Yazko, İstanbul, 1982, s. 57.

²⁰ İlhan Berk, *Kanatlı At*, s. 88.

Geçmişten Günümüze Manisa

kafamda. Şiirlerinde bunu fark ettim ve bu özellik beni ilk anda Ahmet Haşim'e yaklaştıran öge oldu. Bu bakımdan işte, ilk borcumun Ahmet Haşim'e olduğunu anlıyorum. Yine ortaokulda S. Behzat adındaki öğretmenimin etkisiyle Necip Fazıl'ın şiirlerini okumaya başladım. O zamanlar Necip Fazıl'ın "Kaldırımlar" diye çok ünlü bir şiiri vardı, ama beni "Nocturne"* adındaki iki bölümlük şiirleri enikonu ilgilendirmişti. İkinci borcum onadır.

İlhan Berk, *Şairin Toprağı*'nda ise şiir için "yeryüzüne yeni, özgün bir şey koymak" arzusunda olduğunu belirtir ve "İlk kitabım *Güneşi Yakanların Selamı*'nı bir yana bırakırsak (ki çoktan bıraktım ben)" ifadesiyle şiir anlayışının başka mecralara kaydığını ifade eder.²¹ Fakat İlhan Berk, bir soruşturmaya verdiği cevapta ilk dönem ürünleri için "Ben de bütün genç ozanlar gibi kendimden önce yazılan şiirle başladım işe"²² dediğinden *Güneşi Yakanların Selamı*'nda başta Ahmet Haşim olmak üzere Nazım Hikmet'in ve Necip Fazıl'ın etkilerini göstermeye çalışacağız.

Şair, kitabına "Okuyana" başlıklı bir mukaddimeyle başlar:²³

Şi'ri haddeden çeken bu sanat âleminde,
Bütün bunlara ister dudak bük, ve ister gül!
Bu bir kızılık: fakat ne lâledir, ne de gül...

"Şiiri en ince ayrıntısına kadar inceleyen bu sanat dünyasında, yazdıklarımı ister beğenin ister beğenmeyin. Bütün bu şiirler aslında bir "kızılık"tır ama bu kızılık, ne "lale"nin ne de "gül"ün kızılığıdır" diyen İlhan Berk, kitabındaki şiirlerde "akşam, gece, mehtap, ateş, alev, kızıl, mor, gül, karanfil" kelimelerini sıkça kullanarak "zaman ve renk" hakkındaki tercihini vurgulamıştır. Özellikle şiirlerinde yaşadığı hayattan mutlu olmayan, çevresi tarafından anlaşılmayan, yalnız bir insanın duygularına yer verdiği için "akşam kızılığı", "gece", "karanlık" şiirlerinin atmosferini oluşturur.

"Akşam ve gece" atmosferini, "ışık-gölge, kırmızı, sarı" gibi renk ve hareketi şiirlerinin karakteristiği yapan Ahmet Haşim²⁴, bu özellikleriyle İlhan Berk'e ilham kaynağı olmuştur, diyebiliriz. Ayrıca Ahmet Haşim'in çekingen ve içine kapanık olması, İlhan Berk'i şaire yaklaştıran bir başka husustur. Ahmet Haşim'i modern şiirin "babası" kabul eden ve kendisinin "Ahmet Haşim'den çıktığını" söyleyen İlhan Berk²⁵, ilk şiirlerinden itibaren Haşim'i kendisine örnek almıştır.

Ahmet Haşim'in *Piyale*'deki "Mukaddime"siyle İlhan Berk'in "Okuyana" başlıklı önsözünü karşılaştırdığımızda bu etkilenmeyi net bir şekilde görebiliriz:²⁶

Zannetme ki güldür, ne de lâle,
Âteş doludur, tutma yanarsın
Karşında şu gülgün piyâle...

İçmişti Fuzulî bu alevden,
Düşmüştü bu iksir ile Mecnûn
Şi'rin sana anlattığı hâle...

* "İlk neşrinde adı bir Batı müziği formu olan Noktürn'ler de sonraki kitaplarına Geceye Şiir adıyla geçecektir." M. Orhan Okay, *Necip Fazıl Kısakürek*, Şule Yayınları, İstanbul, 2003, s. 56.

²¹ İlhan Berk, *Şairin Toprağı*, Simavi Yayınları, İstanbul, 1992, s. 141.

²² Alâattin Karaca, *İkinci Yeni Poetikası*, s. 91-92.

²³ *Güneşi Yakanların Selamı*, s. 5.

²⁴ Mehmet Kaplan, "Yollar", *Şiir Tahlilleri 1*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1997, s. 138-146.

²⁵ İlhan Berk, *Şairin Toprağı*, s. 24.

²⁶ Ahmet Haşim, *Bütün Şiirleri*, (Haz. İnci Enginün, Zeynep Kerman), Dergâh Yayınları, İstanbul, 2003, s. 77.

Ahmet Haşim'deki "gül, ateş, alev" imajlarını İlhan Berk de kullanır. Ancak İlhan Berk'teki "gül, kızıl" gibi ateş unsurları daha çok "kadın"la beraber kullanılır:²⁷

"Bir karanlık gecenin masmavi seherinde
Kızıl başörtünle, gün yüzlü bağçemde görün" (Sen de Her Şey Gibi, s. 27)

"Kalbimdeki rüyalar anmada hep bir devri.
Sanki böyle her akşam sönüp gölgelenmede
Çılgın bakışlarında, aşkın bu kızıl rengi!" (Bir Nehir, s. 42)

"Kıpkızıl hülyalı bir renge yükselmede gün,
Bir devrin neşesini taşımakta yüzünün..
(...)
Ayırma gözlerini, bakışlarımdan kinle,
Kızıl dudaklarında birikmiş kalmış yasın." (Portre, s. 55, 56)

"Yüzünde gözümün rengi eksilir,
Kırmızı güllere eş pembe yüzün" (Bir Gün Tekrar Gelirsen, s. 59)

İlhan Berk'in ilk şiirlerinde karşımıza çıkan "kadın-gül-kızıl renk" ilişkisi, daha sonra geliştirerek işleyeceği "cinsellik" konusuna zemin hazırlamıştır, diyebiliriz.²⁸

Çocukluğuyla ilgili hatıralarında altı kardeşin en küçüğü olduğunu, babasıyla ilgili hiçbir anısının bulunmadığını -İlhan Berk doğduktan sonra evi terk etmiş-, annesine olan bağlılığını, yalnızlığını, sosyal çevreyle bir münasebet kuramadığını anlatan İlhan Berk²⁹, "Havuz" başlıklı şiirinde benliğine, şahsiyetine dair ipuçları verir:³⁰

Kalbim bir mermer havuz, süslü, renk renk her yanı
Yıllar var ki: Kalbimin bütün rüyalarını,
Seyrettim bin hasretle camların arkasından!

Mehtapların aksiyle süslenmiş gibi dibi
Fakat benim gözlerim bir taş parçası gibi
Kupkuru ve ışısız parlamada durmadan...

Gölgelendirdi yalnız rüyalarımı böyle,
İpekten bir tül kanat gibi sade üstünde
Dolaştı o hülyadan yeşil kanatlarıyla..

... Şimdi o havuzun; o taşlı köşelerinde
Rüyalarımı yine süslemede bir kandil,
Fakat benim kulağım sağır, gözlerim alif!

²⁷ Mehmet Kaplan, "Balad", *Şiir Tahlilleri 2, Cumhuriyet Devri Türk Şiiri*, s. 183.

²⁸ "Doğrusu erotizm, benim büyük konularımdan biridir. Erotizm, benim kendi insan boyutum içinde, ana en yakın yermiş gibi geliyor. Çocukluğuma indiğim zaman büyük aşklar göremiyorum. Yani ben, aslında çocukluğumu yaşamadım. Bir kızın, bir kadının eline dokunmak; bir kızı, bir kadını sevme olayı, bende sanıyorum ki çok geç yaşlarda başladı. Sanırım, beni erotik temalara iten de bu oldu. Şiirlerimde bu konuya yönelmem bu yüzden. Bu açıdan, bizim edebiyatımızda beni gerçekten ilgilendiren iki şair var: Biri Cemal Süreya... diğeri de Ece Ayhan... Bunların şiirlerinde erotizm gerçekten şah damarı halinde... Benim bu iki şairi sevişim de herhalde bu yönleriyle olacak...", İlhan Berk, *Kanath At*, s. 32.

²⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. *Uzun Bir Adam*, Yazko, İstanbul, 1982, 115 s.

³⁰ *Güneşi Yakanların Selamı*, s. 15-16.

Geçmişten Günümüze Manisa

Freud'un psikanaliz eleştiri yönteminin bir amacı da sanatçının psikolojisini, bilinçaltı dünyasını, cinsel komplekslerini vb. ortaya çıkarmaktır.³¹ İlhan Berk'teki "havuz, deniz, nehir" gibi su unsurları "akis-ayna-benlik" ilişkisiyle bağlantılıdır. Çocukluğuna dair hatırlarında yanan şehri ve yangından kaçan halkı hatırlayan şair, mutsuz, hüznü, sessiz, yalnız bir çocukluğu olduğunu ve fakirlikleri sebebiyle ilkokuldan itibaren çalıştığını anlatır.³² Onun için hayallerine "camların arkasından" bakar ve hayata karşı "kulağı sağır, gözleri kör"dür.

Ahmet Haşim'in şiirlerindeki "göl, havuz" imajları da şairin şahsiyetiyle ilgili bilgi vermektedir. Küçük yaşta annesini kaybetmesi, babanın ilgisizliği, içe dönük mizacı, yalnızlığı şairi, hayal dünyasına yönlendirmiştir. Bu sebeple akşam ve gece manzaraları, bu manzaralardaki alacalıklar, akisler, gölgeler, silik şekiller Haşim'in çocukluk hatıraları ile etkisinde kaldığı sembolist ve empresyonist akımların neticesidir. *Göl Saatleri*'nin "Mukaddime"sini, "Şi'r-i Kamer" serisini, *Piyale*'deki "Havuz" şiirini bu örnekler arasında sayabiliriz.

İlhan Berk'in "Sabah" adlı şiirindeki güneşin doğuşu ve batışıyla ilgili izlenimleri de Ahmet Haşim'in *Göl Saatleri*'ndeki "Gece" ve "Seher"i hatırlatır. Haşim'in bu şiirlerindeki kahramanlar kuşlardır. Kuşların hareketi ile zamanın geçişi paralellik arz eder. İlhan Berk'in şiirinde ise zaman geçişi sadece tabiat olayları üzerinden verilir:³³

Bir damla damlatılmış, bir buz rengi fanusa
İnce bir buharla yer, gök buğulanmış artık.
Bu sessizlik kalmayıp sürse ne kadar kısa;
Sarmış, bütün havaya, suya, güne ılıklik..

Bu bir damla buz rengi eriyip için için
Neden sonra *kül rengi bu nazlanış* solunca,
Sükûtu artık yaprak yaprak atar her konca
Artık ziyaya, rengen, güne kavuşmak için...

Güneş doğmadan önce ufku kaplayan belli belirsiz aydınlık için Ahmet Haşim "Seher"de³⁴ "Semâyı kaplayacak, şimdi gâzeler gibi nûr" ifadesini kullanırken İlhan Berk de bu tabiat olayını "ince bir buhar"a benzetir. Ahmet Haşim "Gece"de³⁵ gökyüzündeki ayın ve yıldızların ışığının ağaçların üzerine yansıdığını ve bunu da gümüş renkli bir buluta benzettiğini söyler. Bu esnada kuşların da mehtabın nurlu boşluğuna ulaşmak için acele ettiğini belirtir. İlhan Berk ise "kül renkli nazlanış" ifadesiyle Ahmet Haşim'e benzer "gümüş renkli aydınlığın" ortadan kaybolmasıyla her goncanın büyüüp yapraklarını açmak için ışığa, güne kavuşmak istediğini ifade

³¹ Berna Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 149.

³² "Nasıl bir çocukluktu bu benimki? Beş yaşım, yıkık dökük, dumanlar içindeki bir dünyaydı. Kendini savaşın içinde bulan çocukluktu. Ama ya sonrası? Dünya hep o muydu? Öyle olacak. Benim oyuncaklarım ağabeyimle içinde dondurma yapıp sattığımız o dondurma kutusu, o varil, kar, süttü. Sonra da bir ciğerci dükkânı; dükkânın sandalyeleri, masaları, ateşi, ciğerleri, soğanları, ekmekleri, kömürleri. Bunların dışında ben oyuncak bilmiyorum. Bana kimse de oyuncak getirmedi. Benim bu dünyada oyuncak olarak bildiğim sapanlarımdı. Onları da kendim yapıyordum. Sapanlarımdın saklanması ne denli isterdim. Benim çocuk olduğum bu dünyaya ir onlar tanıklık edecekti. Yazık! Bunun için Neruda "oyuncakla oynamayan bir çocuk, çocuk sayılmaz" demez mi?", İlhan Berk, *Uzun Bir Adam*, s. 60.

³³ *Güneşi Yakanların Selamı*, s. 23-24.

³⁴ Ahmet Haşim, *Bütün Şiirleri*, s. 131.

³⁵ Ahmet Haşim, *Bütün Şiirleri*, s. 129.

eder. Fakat Ahmet Haşim gün ışığına ulaşmayı bir “nihayet”³⁶ kabul ederken İlhan Berk bunu bir “başlangıç, hayat” olarak algılar. Nitekim İlhan Berk, kitabının sonunda yer alan “Son” başlıklı şiirindeki “Gün geçmez çiçeklerin boyunları bükülür,/ Çiçekler ki aslına dönmek için dökülür...”³⁷ mısralarıyla “ölüm”ü³⁸ “yeniden hayat bulmak, tazelenmek” olarak değerlendirir.

Nazım Hikmet, şiirlerini topladığı ilk kitabı *Güneşi İçenlerin Türküsü*'nü 1928'de Bakü'de yayımlamıştır. İstanbul'a geldikten bir süre sonra 1929'da Latin harfleriyle basılan ilk şiir kitabı *835 Satır*'ın ilk şiiri “Güneşi İçenlerin Türküsü” olmuştur.³⁹ Şiirde:⁴⁰

Akın var
güneşe akın!
Güneşi zaptedeceğiz
güneşin zaptı yakın!

tekrarı şairin hem savaşçı, mücadeleci özelliğini hem de Marksist ideolojisini ortaya koyar. Bununla birlikte kitabının yayımından hemen sonra Haziran-Temmuz 1929 tarihinde *Resimli Ay* mecmuasında başlattığı “Putları Yıkıyoruz” kampanyasıyla kendinden önceki edebiyat anlayışına hücum eder. Dönemin eleştirmeni Nurullah Ataç, Nazım Hikmet'i serbest nazımla yazdığı şiirleriyle başarılı bulurken şiiri politikaya alet ettiği için eleştirir.⁴¹ Nazım Hikmet'in edebiyat tarihindeki bu çıkışı, düzene gösterdiği “reaksiyon” İlhan Berk'e etki etmiş ve “Güneşi Yakanların Selamı” ile Nazım Hikmet'e bir cevap vermek istemiştir, diyebiliriz.⁴²

Bir zevk duyulmaz oldu, buranın rüzgârından,
Hayat soldu bir günün enginlerinde yine.
Selam! Sonsuzlukların yorgun gönüllerine
Selam! Güneşi içen çocuklar diyarından!..

Bir ateş yakalım ki geçmesin hatta bir an
Ve sussun kurtlar, kuşlar bir gök gürültüsüyle;
Bir ateş yakalım ki tutuşsun gökler bile
Ve Güneş içilsin o gün kızıl çanaklardan!.

Varsın eskiyen sesim kaybetsin ahengini
Geceler kıskanmasın aydınlığa süsünü.
Donatsın sonsuzluklar bir gurubun rengini
Söylesin ve uzaklar baharın türküsünü...

³⁶ “Ve onların gözü eyler nücüm-ı fecre itâb/ Ve onların sesi eyler “nihayet”i işrâb”, Ahmet Haşim, “Seher”, *Bütün Şiirleri*, s. 131.

³⁷ *Güneşi Yakanların Selamı*, s. 92.

³⁸ “Düşünüyorum da ölüm beni hiçbir biçimde ilgilendirmedir. Ne yaşamlarda ne de kitaplarda. Ta baştan beri üstünü çizdiğim, sözlüğümün dışında tuttuğum, üstünde düşünmediğim tek sözcük belki de. (...) Ölümünü gördüğüm, ölümlerine katıldığım, duyduğum nice yakınım, arkadaşım, dostum bende bir acı bırakmıyor, bir başka ülkede yaşıyorlarmış bir gün ya onlar geleceklermiş ya ben onları görecekmışim gibi geliyor bana. Bu dünyayı bir gün bırakırsam, ihtiyarlığı, ölümü tanımadan yaşamadan bırakacağım sanki: öylesine dışımda benim.”, İlhan Berk, *Kanatlı At*, s. 44-45, 102.

³⁹ Saime Göksu, Edward Timms, *Romantik Komünist, Nâzım Hikmet'in Yaşamı ve Eseri*, (Çev. Barış Gümüşbaş), Doğan Kitap, İstanbul, 2001, s. 111, 120.

⁴⁰ Nâzım Hikmet, *835 Satır, Şiirler 1*, YKY, İstanbul, 2002, s. 9-13.

⁴¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Şeife Çağın, *Bir Şiir Eleştirmeni Olarak Nurullah Ataç*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2012, s. 218-222.

⁴² *Güneşi Yakanların Selamı*, s. 9-10.

Geçmişten Günümüze Manisa

Neler, neler beklenmez nihayetsiz bir yerden
Güneşi içelim mor şafaklar gecesinden.
Selam! Sonsuzluklara, hasretli gönüllerden,
Selam, güneşi, göğü yakanlar bahçesinden!..

Nazım Hikmet “Güneşi Yakanların Türküsü”nde “güneşe giden köprü”lerden geçerek, “altın yeveli aslanlar”la mücadele ederek “güneşi zaptetme” uğruna yolda ölenlerin matemini tutmaya zaman olmadığını, “önde giden, emreden”in sesini takip ettiklerini ve davalarına inanmayanları yok saydıklarını anlatır. İlhan Berk de bu şiiriyle Nazım Hikmet’e benzer bir söylem yakalamaya çalışmış, onun mücadelesine destek vermiştir. “güneşi içmek” ve “güneşi yakmak” ifadeleri her iki şairde “yok etme” isteğini gösterir. Nazım Hikmet, inandığı ideoloji uğruna “düzeni” yok etme amacındayken İlhan Berk, kendisiyle hesaplaşmaktadır. Yaşadığı hayattan mutlu olmayan, acı çeken şair, her şeyi yok etmek ister.

Necip Fazıl Kısakürek, 1925’te *Örümcek Ağı* ve 1928’de *Kaldırımlar*’da “kendi ruhî bunalımlarını aksettiren”⁴³ şiirler kaleme almıştır. Bu ilk dönem şiirlerindeki hâkim temalardan biri “korku”dur. Bu duygu, anlaşılmayan ayak sesleri, periler, cinler, hayaletler, kâbuslar, siyah kediler, geceleri insanın etrafında fıldır fıldır dönen kambur cüceler gibi ürpertici motiflerle, birtakım irreal varlıklarla beraber gelir.⁴⁴ Bir diğer tema da “yalnızlık”tır. Kalabalıklar arasında ferdin kendini yalnız hissetmesi ve bunun ortaya çıkardığı huzursuzluk, gerginlik şiirlerin atmosferine yansır. İlhan Berk’in “Ses I”⁴⁵, “Ses II”⁴⁶ şiirlerinde de “inleyen, derinden gelen” seslerle karşılaşırız:

Odamda bazı bir yorgun ses inler;
Hasta ve kurumuş pınarlar gibi.
Geceler bu sesi derinden dinler! (Ses I)

Günlerce bilmeden sade bir sesin
Arkasından öyle akarak gitsem... (Ses II)

Yine “Ses II”, “Odam ve Mangalım”⁴⁷ ve “Düşün”⁴⁸ başlıklı şiirlerinde ferdin anlaşılmasını ve kalabalıklar ortasında insanın kendini yalnız hissetmesi dile getirilir:

Kafamın içinde kurşun eritsem,
Yabancıyım ben, yine herkesin.
(...)
Beni anlamadı, beni hiç kimse! (Ses II)

Biri eski bakırdan iki kulplu bir mangal,
Öbürü ise dört duvar ve bakımsız bir tavan.
Anlatılır durmadan her gece birer masal,
Ne onlar durur ne ben bıkarım anlatmaktan!
(...)
Odam! O çöküp duran vakitsiz bir ölümdür,

⁴³ Mehmet Kaplan, “Kaldırımlar”, *Şiir Tahlilleri 2, Cumhuriyet Devri Türk Şiiri*, s. 73.

⁴⁴ Orhan Okay, *Necip Fazıl Kısakürek*, Şule Yayınları, İstanbul, 2003, s. 41.

⁴⁵ *Güneşi Yakanların Selamı*, s. 31-32.

⁴⁶ *Güneşi Yakanların Selamı*, s. 33-34.

⁴⁷ *Güneşi Yakanların Selamı*, s. 57-58.

⁴⁸ *Güneşi Yakanların Selamı*, s. 83-84.

Ve mangalım, karanlık dünyam gibi sağırdır! (Odam ve Mangalım)

Gökler yalan dolu! İnsanlar kaya...
Dünya dönek!.. Yarın döner başkaya. (Düşün)

İlhan Berk, “Beni etkileyen ilk kaynaklara indiğimde önümde Ahmet Haşim’i görüyorum; daha sonraları Necip Fazıl var”⁴⁹ der. Onun için dünya görüşü bakımından Nazım Hikmet’ten etkilenirken sanat anlayışı yönünden Ahmet Haşim’in ve Necip Fazıl’ın tesirinde kalmıştır, diyebiliriz. Çünkü her iki şairin poetikalarında ortaya koyduğu “mana, dil, estetik, ahenk/ eda” gibi unsurları İlhan Berk *Poetika*, *Logos* ve *Şairin Toprağı*’ndaki yazılarında ön plana çıkarmıştır.

⁴⁹ *Kanatlı At*, s. 56.

İKİNCİ YENİ ŞİİRİNİN MANİSALI YÜZÜ: İLHAN BERK'İN ŞİİRİNDE OTOBİYOGRAFİK İZLER

Emine Bilgehan TÜRK*

GİRİŞ

Divan Edebiyatı tecrübesini yaşayan Türk şiiri, Tanzimat, Servet-i Fünûn, Millî Edebiyat ve Cumhuriyet dönemleriyle şekil ve içerikte değişikliklere uğrayarak İkinci Yeni anlayışını da tecrübe eder. Çoklarınca anlamdaki kapalılığı ve sözcük yapısıyla söz konusu edilen İkinci Yeni şiiri, Türk şiirinin geniş sanat altyapısı dikkate alındığında hiç de küçümsenmemesi gereken bir öneme sahip olduğu ortaya çıkar. Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı gibi varlık yokluk mücadelesinin içinde Türk halkının duygularını taşıyan şiir, toplumcu anlayışla birlikte zamanın da gereğiyle protest bir yapıyı üstlenir. Cumhuriyet devri, sosyal yaşantıda olduğu gibi edebiyatta da çeşitliliği arz eder ancak her hâlükârda zamana ve dünyaya hâkim bir sanat portresinden söz etmek mümkündür. İkinci Yeni anlayışını da toplumsal, siyasal ve kültürel arka planla beraber sanat ağırlıklı bir şiir olarak kabul etmek gerekir. Bu çerçevede değerlendirilen sanatçıların dünya ve Türk edebiyatı anlamında derin bir birikimle şiir oluşturdukları görülür. Şiirin anlam zenginliği ön planda olmakla birlikte onu gerek bireysel gerekse toplumsal yaşantıdan tecrit etmek doğru değildir. İkinci Yeni sanatçıları da en az diğerleri kadar hayatın içinden eserleriyle var olmuşlardır. Burada önemli olan yaşantıyla şiiri birlikte ele alarak son derece kırılğan bu anlayışla sanatçı-yaşantı-şiir üçgeninde metin incelemesi yapabilmektir. Zira her sanat eseri sanatçısının biraz açık biraz gizemli duygularının ya da yaşantısının farklı bir söyleyişteki ifadesidir. İkinci Yeni'nin önemli isimlerinden İlhan Berk'in de eserlerinde yaşantısının izlerini görmek mümkündür.

İlhan Berk: Şiiri /Otobiyografisi

Yazmanın hemen her sanatçıda farklı bir tanımı vardır. Kelimeler, ifadeler başka başka olsa da bu tanımların birçoğunda yazmanın sanatçının benine kapılar aralayan bir tutku olduğu fikrine ulaşılabilir. Kimi sanatçı fikrini açıklıkla söylemese de çoğu sanatçı, sanat yaşantılarının farklı noktalarında bunu ifade etmekten geri durmaz. Yazdıklarının kendi beninin ifadesi olduğunu söyleyenlerden biri de İlhan Berk'tir. Asıl adı "Emrullah İlhan Birsen" olan şair, Hicri 1334'te Manisa Deveciyan mahallesinde doğmuştur. Şiirlerinde kullandığı N. İlhan Berk imzasının N. harfine dair çocukluk aşkı Nesrin'den mülhem olduğunu sonradan bu imzadan vazgeçtiğini söyler. Berk soyadının ise Nurullah Berk'e hayranlığından ileri geldiği anlatılır.¹

İlhan Berk yazdıkları ve kendisi arasındaki ilişkiyi şu cümlelerle ifade eder. "Yazdıklarımın bana benzemesini istedim. Bu, insanlara, doğaya, acılara, sevinçlere, kısaca yeryüzüne bakarken de böyle olmalı: Ben vurmalyım, ben çıkarmalyım. Bana, bir bana tanıklık etmeli; İlhan Berk adlı bir bireyi koymalıdır ortaya. Yazdıklarımın,

* Dr. Öğr. Üy. Giresun Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Giresun - Türkiye. eminebilgehanturk@hotmail.com

¹ İlhan Berk'in adı ile ilgili bilgiler Tarık Özcan, (1995). İlhan Berk - (Hayatı, Şiiri): Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.'nden yararlanılarak yazılmıştır.

benim boyumu bosumu, sevdiğim yemekleri, kâğıtları, kalemleri, harfleri, suları, hayvanları, kadınları, çocukları bütün insanları, bütün nesnelere öğrensinler isterim. Bu dünyada yaşadığının bilinmesini istemektir bu. Yaşama olayına sahip çıkmak... Yazmak, bu anlamda, önce kendimi, sonra da yeryüzünü var etmektir.”²

Bu dünyaya gelişinin izlerini kalıcı kılmak isteyen, sanatını bu doğrultuda geliştiren İlhan Berk, *Uzun Bir Adam*'la biyografisinin bir bölümüne kapı aralar. Berk, *Kül* kitabının *Gökdörtgen* adını verdiği bölümünde Sait Faik, Cihat Burak, Ece Ayhan ve son olarak da İlhan Berk adını verdiği şairlerinin sonuncusunda kendi biyografisinin öne çıkan yönlerini şiir diliyle anlatır.

“İlhan Berk, 1918, Manisa, Boy: 1.70, göz: kara, renk: buğday. Bir insan herkes gibi

Bir fotoğrafta uzun pantolonlar, uzun kollar.

Bilinmez niçin?

Bir açık hava fotoğrafı, güneşli duru. Ayaklarına düşüyor gölgesi bir ağacın

Uzun saçları uzun yüzüne vurmuş

Ve yanında duruyor deli ablası

(Hep soyunuk dolaşan ve topuklarına çıkan saçları)

Gök boş

Önüne bakıyor, ürkek, utangaç ve ayakta

Böyle koşmaya başlar yeryüzünü

Önüne bakan gözleri solgun (Biliyoruz solgun okullarda) yetişmiştir ve ancak bayramları tutmuştur babasının elinden)

Bodur, kara, kunt babasının (bir yığın elli bir yığın kadınla yattığından) “³

Bu satırlar, şairin biyografisindeki birçok olgunun izlerini taşır. Berk'in hayatında baba daha çok babasızlık, önemli bir yere sahiptir. “Babam bodur, enikonu esmer, yuvarlak yüzlü, kalın dudaklı ve bol döllüydü. Babamı gözümün önüne böyle getirebiliyorum. Hovardaydı. Çapkındı. Bunları ben çok sonra öğrendim. Evde babamdan söz edildiğini hiç duymadım. Annem babamın adını hiç ağzına almazdı. Ablalarımla ağabeylerim de bana bir şey anlatmadılar. Annem ilk karısı mıydı? Bilmiyorum. Annemden altı çocuğu olmuştu, bir o kadar da ikinci karısından. Kimdi babam? Manisa'ya, Karaman'dan nasıl gelmiş, annemle nasıl evlenmişti? Çirkin bir adamdı. Pek az konuşur, pek az gülerdi.”⁴ der. Çok iş değiştirdiğini söylediği babasının son işi meraklılığın arkadaşlarınca anlaşılmasının verdiği gizemin kendisini mutlu ettiğini söyleyen Berk, bu kelimeye dair hissettiklerini söylerken kendi şiir algısının ilk yansımalarını da okuruna iletir. “Benim çocuk dünyamda bu sözcüğün yeri çok büyüktür. Yeryüzünün en somut bir sözcüğü gibi gelirdi bana. Görürdüm onu. Bir insandı sanki. Anlamını hemen açmayışı, kapalılığı, karanlığı en sevdiğim yönüydü.”⁵ Bu gizem, şairin babasına dair hissettiği belki de tek mutluluk duygusudur. Çocukluk, kişilik gelişiminde en etkin dönem olarak kabul edilir. Bu dönemde bilinçaltına itilen duygular ömrün ilerleyen yıllarında farklı tepkilerle gün yüzüne çıkar. İlhan Berk de babası ve çocukluğunu özdeşleştirir. Çocukluğu bu dünyada özgür yaşamak olarak algılayan şair, “Çocukluğunu yaşamış olanlarla benim aramdaki ayırım nedir? Öyle sanıyorum ki benim çocukluğum olmadı derken, babamı,

² İlhan Berk, *Uzun Bir Adam*, İstanbul 1982, s. 7.

³ İlhan Berk, *Aşk Tahtı*, İstanbul 2001, s. 287.

⁴ İlhan Berk, *Uzun Bir Adam*, İstanbul 1982, s. 21.

⁵ İlhan Berk, *Uzun Bir Adam*, İstanbul 1982, s. 22.

Geçmişten Günümüze Manisa

bir onu düşünüyorum da böyle diyorum. Aslında benim 'Babam olmadı, ben baba nedir bilmiyorum' demek yerine, 'Çocukluğum olmadı benim, diyorum.'⁶

Yaşamak, her bireyde farklı duyguların çağrışımıyla dillendirilse de sanata ve şiire gönül verenlerde yaşamak aslında yaşaya-ma-makın ifadesiyle tanımlanır olmuştur. Bu çocukluğun gençliğin yaşanmamasıdır. Bu durum, Otağ şiirinde aşkın yaşanmamışlığı olarak ses bulur.

"Biz ki zamanı tırnak içine alıp yaşadık
(İsteğin bulanık kıyısında).
Bundan değil midir bizim aşkımızda
Sürekli bir akşam hüznü vardır."⁷

İlhan Berk, ben hiç çocuk ve genç olmadım. Benim Hiç Oyuncaklarım Olmadı, Ortaçağ Kentlerine Benzetiyorum Çocukluğumu dediği hayatını;

Ben ki savrula savrula yaşadım
(Anla ki, bütün yaşları yaşadım)⁸ dizeleriyle de başka bir söyleyişe bırakmış olur.

Çocukluğu "kıyıya atılmış kapalı bir sandık" gibi tanımlayan İlhan Berk'in hayatında ağabeyi Hüseyin'in özel bir yeri vardır. Şair, "Hüseyin ağabeyim çocukluğum, gençliğim demek."⁹ der. Ve onun en çok;

"Uzun biri ve tabancasıyla gider gittiği yere ve
Her sabah atı bağlanır
Ve dip odalı evler gibi sinirli gergin ve karanlık."¹⁰

mısralarında yer aldığını belirtir. Sinirli, gergin bir karaktere sahip olan Hüseyin diğer kardeşlerinin giyimlerine yasaklar koyarken küçük kardeşinin boyun bağı takmasından hoşnuttur. Bu küçük kardeşin mektepli oluşuna duyulan saygının ifadesidir bir yerde. Bu giyim hassasiyeti ilerleyen yaşlarda da şairde devam eder. Knut Hamsun, Hasan İzzettin Dinamo¹¹ gibi birçok sanatçıda öne çıkan ayakkabı hassasiyetini İlhan Berk'te de görmek mümkündür. "Giyinişime çocukluğumdan beri özen gösterdim, koyu renk esvapları, uzun ceketleri severim Ayakkabıya çok düşkünüm. Dünyada en iyi ayakkabıları ben giyerim sanırım."¹² der.

1919 şiiri ise İlhan Berk'in doğup büyüdüğü şehir olan Manisa'nın onun belleğinde yer eden acı günlerini anlatır.

"Yunan Harbi'nde yanan şehirlerimizi bir dağdan seyrettim
O çadır çadır insanları askerleri esirleri
Arkalarında bir gömlekle kaçan halkımızı
İlk topu ilk tayyareyi gördüm

⁶ İlhan Berk, *Uzun Bir Adam*, İstanbul 1982, s. 15.

⁷ İlhan Berk, *Akşama Doğru*, İstanbul 2007, s. 23.

⁸ İlhan Berk, *Akşama Doğru*, İstanbul 2007, s. 80.

⁹ İlhan Berk, *Uzun Bir Adam*, İstanbul 1982, s. 26.

¹⁰ İlhan Berk, *Uzun Bir Adam*, İstanbul 1982, s. 26.

¹¹ Ayakkabının bir nesne olarak iki sanatçının da dünyalarındaki önemine dair karşılaştırma için bk. E. Bilgehan Türk, *Kurmacadan Gerçeğe Hasan İzzettin Dinamo (Roman- Otobiyografi)*, Trabzon 2016, s. 95/96.

¹² İlhan Berk, *Uzun Bir Adam*, İstanbul 1982, s. 69.

Anam kardeşim ve ben ayaktaydık.” mısraları
“O gün dünyayı ve insanları tanıdım

O gün ayağımın dibindeki şehirden ağlamayı öğrendim”¹³ ile devam eder. 1919 şiiri Samim Kocagöz gibi daha birçok sanatçının da bilinçaltına yerleşen Yunan işgalinin yansımalarını içerir. Yalnız İlhan Berk’in kendi kitaplarının kapak kısmında da belirtildiği üzere 1918 doğumlu olduğu göz önünde bulundurulursa bunun hatırlamadan ziyade anlatılanların ya da okunanların tesiriyle yazılmış bir şiir olduğu düşünülebilir. İlhan Berk’in bir tarihe kadar 1916 doğumlu olduğunu bilip sonra da Cemal Süreya’nın Hicri takvimi Miladi takvime 1918 olarak çevirmesinden sonra bu tarihi esas aldığı “Kanatlı At”¹⁴ kitabında anlatılır. Halbuki hicri 1334 tarihi, Türk Tarih Kurumunun çeviri sistemiyle Miladi takvime dönüşümü 1915/1916’dır. Bu tarih tespitiyle de 1919 şiirinin dinlemeden çok yaşantıdan mülhem olduğu düşünülebilir. Uzun Bir Adam kitabının Dünya Dedikleri bölümünde de bu zaman dilimini “Ben çocuk olduğum dünyayı alevler içinde buldum. Beş yaşındaydım ve Manisa yanıyordu. Bütün kent bir gömlekle dağa çıkmıştı.”¹⁵ cümleleriyle ifade eder. İlhan Berk, “Ablamı düşman Manisa’ya girince evde bırakıp dağa çıktık. Kent yanıyordu ve ablam bizimle dağa gelmek istememişti. Ben neden sonra onun, yangın evimizi sarınca, saçlarından tutuşarak yanıp kül olduğunu öğrendim. Benim çocuk dünyam da böylece yıkıldı. Ya da ben onun ölümüyle yıkıklığı bu yeryüzünde ilk böyle öğrendim.”¹⁶ dediği büyük ablasının bir deli olduğunu, çıplak gezdiği için insanlardan tecrit edilmiş bir şekilde yaşadığını ve o vakitler “yedi yaşında ya var ya yoktum” şeklinde ifade ettiği göz önünde bulundurulursa sanatçının doğum tarihine ilişkin karışıklık yeniden değerlendirilir.

İlhan Berk’in şiirinde takip edilecek imgelerden birisi de “Yüz” dür. Onun hatıralarında annesi yüzüyle canlı bir silüettir. Ve kendi yüzü kitabına bir başlık, şiirlerine imge olarak girebilecek öneme sahiptir. Yüzüm Üstüne, Uzun Bir Adam’ın en çarpıcı yazılarından. Burada şair kendi yüzünü tasvir ettikten sonra “Yüz ki kimliktir; belki de bu kimlik sıkıyor beni. Değil mi ki her yere onu taşıyoruz ve ondan kurtuluş yoktur. Bundan sıkıcı ne olabilir?”¹⁷ düşüncesindedir.

Yüz ile karşılaşılan ayna şiirin vazgeçilmez imgelerindedir. Ayna bazen şairin kendi beniyile hesaplaşma alanı bazen de kendi çıkmazlarının kaynağıdır. Necip Fazıl, “Aynalar bakmayın yüzüme dik dik”¹⁸derken Ahmet Haşim¹⁹ aynada gördüğü kocaman başı, suçsuz bedeninin cezası olarak şiire konu eder. İlhan Berk de hatıralarında bedenine olan ilgisini, onu varlığının dışında bir nesne olarak irdeleyerek anlatır. Ve insan bedeninde görmek istedikleri ve istemediklerini işlerken kendi iç benine doğru birçok kapıyı da okurlarına aralamış olur. Uzun Bir Adamı sadece vücudunu anlatmak üzere kaleme aldığını şöyle ifade eder. “W. H. Auden üstüne bir yazıyı okurken gözüm birden fotoğrafına kaydı. Auden’in buruşukluklar, kırışıklıklar içindeki yüzünü birden kendi yüzüme benzettim. Burdan da vücudum üstüne yazmak isteğim depreşti yine. Kendim üstüne bir deneme olan ‘Uzun Bir Adam’a böyle başlamıştım ama, bambaşka bir şey olup çıktı: vücudumu bir elma gibi

¹³ İlhan Berk, *Eşik*, İstanbul 2016, s. 49.

¹⁴ İlhan Berk, *Kanatlı At*, İstanbul 1994, s. 93.

¹⁵ İlhan Berk, *Uzun Bir Adam*, İstanbul 1982, s. 17.

¹⁶ İlhan Berk, *Uzun Bir Adam*, İstanbul 1982, s. 36.

¹⁷ İlhan Berk, *Uzun Bir Adam*, İstanbul 1982, s. 73.

¹⁸ Necip Fazıl Kısakürek, *Çile*, İstanbul 1992, s. 269.

¹⁹ Ahmet Haşim, *Piyale*, İstanbul 2007, s. 32.

Geçmişten Günümüze Manisa

alıp anlatmak istemiştim.”²⁰ İnsan kişiliğinin geçen zaman ve yaşanan hayat tecrübeleriyle değişmesi gibi yüzün fizik olarak değişmesi de bir kimlik arayışının sonucu olarak değerlendirilir. “Yüzüm bugüne değin istediği yüzü bulamamış, onu arıyor gibidir. Yüzümden kurtulmak istemem bundandır da diyebilirim. Değişimi bir onu kendine ilke edinmiş gibi boyuna kılıktan kılığa girip çıkıyor. Gövdeme (o cehenneme) karşı yaşıyor, neredeyse hiçe sayıyor onu. Aslında yüzün de, adın da asıl alanı ölümdür: Orda buluruz onu.”²¹

Ve dünya iyi ve kötü her yönüyle bir bedenle yaşanır.

“Vücudumun şehrinde kurulmadık
Pazarlarım var
Zengin eşyalı dükkanların, saadeti
Yaşanır
Dağca arzular yunur, yeni defterlere
Geçilir
Dibi yok göklere, evlere değil.”²²

Şiirlerinde ise;

“Bir şairin şiirleri, üstüne başına benzemeli; yazdıklarından kendi çıkmalı.”²³
der.

İlhan Berk 1976'da yayımlanan Atlas'a şu cümlelerle başlar:

“Atlas benim coğrafyamdır. Benim bu dünyada yaşadığımın insanlarla doğayla alışverişimin bu dünyaya çıkması, vurması. İnsanların, kentlerin doğanın tarihinden böyle geçip gelmiş birinin coğrafyası. Bu dünyada olduğumun, yaşadığımın bir kanıtı, dökümü. Bu dökümdeki ben. Kâğıda, kaleme sarılışım bana tanıklık etsin diyerdir. Yazmak ki yaşamayı yazarak öldürmek böylece ondan kurtulmaktır. Öyleyse Atlas ölümün somutlaşmış bir biçimidir diyebilirim. Artık içimden attığım, boşalttığım, sürdüğüm bir ölüm. Şimdi yalnız bir kâğıda vuran yalnız olan. Varoluşu bir kâğıda dökülmüş olan ben.”²⁴

Yazılanlar, yazmanın sanatçının hayatını kuşatmışlığının ifadesidir. Bu yaşanan an'ın ve zamanın biriktirdiklerinin sanatçı beninden koparak başka benlerle paylaşımıdır. İlhan Berk'in şiirlerine farklı imgelerle giren tabiatın sanata yansıma şeklidir. Tabiat, doğanlar büyüyenler ölenlerle kendi sürekliliğini başka bedenlerde devam ettirir. Sanatçı da kendi beninin çıkmazlarını eserine yansıtıkça bir çeşit katharsis (arınma) yaşar. Yalnız bu çıkmaz başka benlere aktarıldıkça bir bende ölürken yazıda ve ona ulaşabilenlerde somutlaşır. Berk, yazdıkları ve kendisi arasındaki bütünlüğü birçok yerde dile getirir.

“Ben ki ne zaman doğduğumu bir köşeye yazmamışım
Ve hep kendimi götürmüşümdür gittiğim yere

Ve bir sıkıntıyı alt katlarda oturan
Ve hiç çıkmayan”²⁵

²⁰ İlhan Berk, *El yazılarına vuruyor güneş*, İstanbul 1997, s. 158-159.

²¹ İlhan Berk, *Uzun Bir Adam*, İstanbul 1982, s. 73.

²² İlhan Berk, *Uzun Bir Adam*, İstanbul 1982, s. 72.

²³ İlhan Berk, *Akşama Doğru*, İstanbul 2007, s. 153.

²⁴ İlhan Berk, *Aşk Tahtı*, İstanbul 2001, s. /.

²⁵ İlhan Berk, *Aşk Tahtı*, İstanbul 2001, s. 14.

Sanatçının beni içinde bir huzursuzluğun, sorgulayışın sebebi olarak görülen ikinci benin “alt katlarda oturan” şeklinde ifadesi Ahmet Hamdi Tanpınar’ın “Abdullah Efendi’nin Rüyaları” hikayesinde de görülür. Bu çatışma, Cumhuriyet dönemiyle gelişme gösteren sanatta bireyselleşmenin, eski ve yeni hayat arasındaki sorgulayışlarıyla Türk entelektüelinin karşı karşıya olduğu bir durum olarak görülebilir. Tanpınar da hikâyesinde:

“Hakikatte Abdullah Efendi, ömürlerinin sonuna kadar kendileri olmaktan kurtulamayan, nefislerini bir an bile unutamayan, etrafındaki havaya kendilerini en fazla bıraktıkları zamanda bile, içlerinde, tıpkı alt katta geçen bütün şeyleri takip eden bir üst kat kiracısı gibi köşesinde gizli, mütecessis gayri memnun ve zalim ikinci bir şahsın mevcudiyetini, onun zehirli tebessümünü, inkâr ve istihfaftan hoşlanan gururunu ve her an için ruhu insafsız bir muhasebeye davet edişini duyan insanlardan biriydi. Ah bu ikinci Abdullah Efendi, bu üst kat sakini...”²⁶ cümleleriyle bu duygusal çatışmanın ifadesini sağlar.

İlhan Berk, “Şiirin Geleceği” başlıklı yazısında:

“Şiirin geleceği üstüne bir yazı okudum, anlamsız bir yazı. Anlamsız, çünkü şiirin geleceği üstünde düşünmek, ona bir gelecek biçmek bana eni konu yapay görünüyor. Şiirin geleceği yoktur çünkü: Dünü, bugünü vardır. Dünü bugünü konuşabiliriz. Şiire ille de bir gelecek düşünüyorsak, bugünün dışında bir gelecek kuramayız ona. Hiçbir şairin geleceği düşünerek şiir yazdığını sanmıyorum. Her şair şiirinin geleceğe kalmasını, gelecekle hesaplaşmasını isteyebilir ama bundan onun geleceği düşünülerek şiir yazdığı düşünülemez. Şiirin geleceği bugünün şimdinin sonsuzluğundadır.”²⁷ der.

“Bir daha elimden tutun sözcükler
Gideriz hep bilmeden
Yazmak ki geriye dönmektir

Taşlar sürünüp gitmeyi kurar”²⁸ mısraları şairin şiir karşısında içinde biriktirdiklerinin, kendi duygu dünyası içindeki sürekliliğin ifadesi olarak okunabilir.

Gökyüzü, İlhan Berk’in dünyasında yadsınamayacak bir yere sahiptir. Birçok şiirine imge ya da konu olarak giren gökyüzü, ilk öğretmenlik günlerinin de uzun süren ders konusu olmuştur. “İyi bir öğrenci değildim de iyi bir öğretmen miydim? Onu da sanmıyorum. Öğretmen olarak E...’ye atandığımda üçüncü sınıfı okutuyordum. Yağmurlu günlerin dışında hep açık havada ders yapıyorduk. Bütün sınıfı otların çayırkların üstüne yatırıyor gökyüzüne baktırıyordum. Gökyüzü üstüne sorular soruyor, yanıtlar alıyordum. Sanki bir gökyüzü öğretmeniydim ve bu yeryüzünde öğrenilecek tek şey oydu.”²⁹ Gökyüzüne ayrılan bu kadar zaman şiirlerde de çok farklı sıfatlarla birlikte kullanılır. İkinci Yeni şiirinin karakteristiği olarak kabul edilen sözcükleri farklı şekillerde kullanma özelliğini İlhan Berk, *Kül* kitabında gök kelimesini dikdörtgen yerine *Gökdörtgen* olarak kullanır.

“Kımiltısız deniz. Gök boş. Zakkumların orda
Kıyıya çekmiş kayığı onarıyor yaşlı gemici.”³⁰
“Biri yürüyor güneşli kıyı boyunca

²⁶ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Hikâyeler*, İstanbul 1991, s. 162.

²⁷ İlhan Berk, *El yazılarına vuruyor güneş*, İstanbul 1997, s. 209.

²⁸ İlhan Berk, *Çiğnenmiş Gül*, İstanbul 2011, s. 47.

²⁹ İlhan Berk, *Uzun Bir Adam*, İstanbul 1982, s. 57.

³⁰ İlhan Berk, *Aşk Tahtı*, İstanbul 2001, s. 324.

Geçmişten Günümüze Manisa

Gölgesi tutmuş elinden, birlikteler. Gök kof.”³¹
“Bir gök şiirde ağar, bir sokak şiirlerde
Gider gelirdi.”³²

“Sandalyeleri düzeltiyor ihtiyar kahveci. Gök kocamış. Kahve boş.”³³

Cemal Süreya “Yazının fena tutsağı”³⁴ dediği İlhan Berk’in hep yeni ve başka olanın ardından giderken geçmiş oluşturamadığını söyler. Bu ifadeler, İlhan Berk’in şiir dağarcığı bir bütün olarak okunduğunda okurun karşılaştığı çeşitliliği açıklar niteliktedir. Şairin 1953’te Türkiye Şarkısı kitabında yer alan “Massey Harris” şiiri, Aziz Nesin’in “Medeniyet’in Yedek Parçası”³⁵ hikâyesiyle anlattığı, Anadolu toprağının traktörle tanışması hikâyesini, traktöre umutla bakan halkın zamanla traktör için elinde avucunda bulunan her şeyi kaybetmek zorunda kalışını toplumcu gerçekçi bir çizgide şiir diliyle ustaca anlatır.

“Bir acayip kuştular Massey Harris’ler,
Memleketin göğünde.
Yolda, evde, çarşıda ısınılacak gibi şeyler değildi.
Halbuki her toprakta ekmek, aydınlık, aşkı.
Burda,
İnsanların karısını, kızını, öküzünü alan şeydi
Daha çok oydu.
Halbuki peşin sevinerek bakmışlardı insanlar
Massey Harris’lere
Hatırlarım, tekerlekleri bıçakları, vidaları, somunları
Okşamışlardı.”³⁶

1962’de kendisine yöneltilen “Türk şiiri ve romanı nereye gidiyor? En kuvvetli örneklerini verebildi mi?”³⁷ sorusuna “Türk edebiyatında iki çizgi göze çarpıyor, bu şiirde de romanda da aynı biçimde gelişiyor. Toplumcu çizgi bireyci çizgi ben bireyci çizginin bizim asıl şiirimizin çizgisi olduğu kanısındayım. Bu çizgi günümüzde daha çok büyümekte”³⁸ cevabını verir. 1969’da Mehmet Fuat’tan ve Dost dergisinden şiiri için iki sayfa istediğinde “Bak İlhan, böyle oyunları bırak da devrimci şiirler yaz. Bak üniversite kapılarında, meydanlarda gencecik çocuklar kurşunlanıyor. Böyle bir dönemde iki sayfa çok önemli benim için harcayamam.”³⁹ cevabını alınca “Doğru her yerde doğrudur, değişmez...” karşılığını verse de. Şairin şiir çizgisi

³¹ İlhan Berk, *Aşk Tahtı*, İstanbul 2001, s. 325.

³² İlhan Berk, *Aşk Tahtı*, İstanbul 2001, s. 326.

³³ İlhan Berk, *Aşk Tahtı*, İstanbul 2001, s. 329.

³⁴ Cemal Süreya, *99 Yüz*, İstanbul 2015, s. 322.

³⁵ Aziz Nesin, *Yedek Parça*, İstanbul 2016, s.5/12.

³⁶ İlhan Berk, *Eşik*, İstanbul 2016, s. 127/131.

³⁷ Gavsı Ozansoy, *40 Yıl Sonra Diyorlar ki*, Erzurum 2016, s. 95.

³⁸ Gavsı Ozansoy, *40 Yıl Sonra Diyorlar ki*, Erzurum 2016, s. 95.

³⁹ Salim Şengil, *Anılarda Kalan Portreler*, İstanbul 1991, s. 74/80.

“ AY

Bir yalnız

Gökyüzünün sözlüğünde.”⁴⁰ “Ay” gibi sanatçının bireysel algısını gösteren bir eğilimle devam eder.

İlhan Berk’in eşi Edibe Hanım da “Uzun Bir Adam” kitabının “Bir Gençlik Fotoğrafı” başlıklı yazısında Kırşehir’de öğretmenlik günlerinde çekilmiş bir fotoğrafın anıları arasında “ve dünyada gülünce bu kadar güzel gülünür”⁴¹ cümlesiyle yerini alırken “Günaydın Yeryüzü” kitabının “Günaydın Edibe I” “Kasım Ayı” şiirinde, şairin vazgeçilmezi olarak ifadesini bulur.

“Sana Bağlı diyorum, ağacın, kuşun, karıncanın hayatı
Nefes alışım, nefes verişim sana bağlı her defasında
Daha çetin değil gözümün nuru
Daha çetin değil sokak muharebeleri
Seni sevmekten.”⁴²

SONUÇ

İlhan Berk ilk şiirlerinin ortaokul yıllarında Halkevi dergisinde yayımlandığını söyler. Güneşi Yakanların Selamı kitabı da 1935’te o daha yirmili yaşlara ulaşmadan yayımlanır. Behçet Necatigil’in “Şiirimizin uç beyi” olarak andığı İlhan Berk, üzerine yapılan değerlendirmeler onun hep bir yeni arayışı içinde olduğu fikrinde birleşirler. Sanatçının doksanı aşkın yaşı içerisinde yetmiş yıllık şiir çizgisinde sapmaların ve arayışların olması belki de uzun yılların tanıklıklarından yeni olan her söyleyişle tanışabilme şansının sonucu olarak değerlendirilebilir. Şairin zengin şiir dağarcığı;

“İstanbul mahzun avare çıplak
Bir ince gömlek arkasında
Çalışan insanların alın terinden
Çalışan insanların emeğinden”⁴³ gibi kafiye ve redifin olduğu dörtlükleri,
“Hikâyet etmem

Halimiz söylerim”⁴⁴ “Şikayet /hikayet ” aynı çağrışımları yapabilecek mısralarla dolu olduğu gibi her mısraında bir başka İlhan Berk düşündüren

“Ben

-Ben, sıkıntıyım”⁴⁵ çizgisinde şiirleri de barındırır.

KAYNAKÇA

Ahmet Hamdi Tanpınar, *Hikâyeler*, Dergâh yay., İstanbul 1991.

Ahmet Haşim, *Piyale*, Çağrı yay., İstanbul 2007.

Berk, İlhan, *Akşama Doğru*, YKY, İstanbul 2007.

Berk, İlhan, *Aşk Tahtı*, YKY, İstanbul 2001.

Berk, İlhan, *Çiğnenmiş Gül*, YKY, İstanbul 2011.

Berk, İlhan, *El yazılarına vuruyor güneş*, YKY, İstanbul 1997.

Berk, İlhan, *Eşik*, YKY, İstanbul 2016.

Berk, İlhan, *Kanatlı At*, YKY, İstanbul 1994.

⁴⁰ İlhan Berk, *Eşik*, İstanbul 2016, s. 415.

⁴¹ İlhan Berk, *Uzun Bir Adam*, İstanbul 1982, s. 48.

⁴² İlhan Berk, *Eşik*, İstanbul 2016, s. 99.

⁴³ İlhan Berk, *Eşik*, İstanbul 2016, s. 21.

⁴⁴ İlhan Berk, *Eşik*, İstanbul 2016, s.41.

⁴⁵ İlhan Berk, *Eşik*, İstanbul 2016, s. 415.

Geçmişten Günümüze Manisa

Berk, İlhan, *Uzun Bir Adam*, YKY, İstanbul 1982.

Gavsi Ozansoy, *40 Yıl Sonra Diyorlar ki*, Salkımsöğüt yay., Erzurum 2016.

Kısakürek, Necip Fazıl, *Çile*, Büyük Doğu yay., İstanbul 1992.

Nesin, Aziz, *Yedek Parça*, Nesin yay., İstanbul 2016.

Özcan, Tarık, *İlhan Berk - Hayatı, Şiiri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 1995.

Süreya, Cemal, *99 Yüz*, YKY, İstanbul 2015.

Şengil, Salim, *Anılarda Kalan Portreler*, Cem yay., İstanbul 1991.

Türk, E. Bilgehan, *Kurmacadan Gerçeğe Hasan İzzettin Dinamo (Roman-Otobiyografi)*, Serander yay., Trabzon 2016.

AFŞAR TİMUÇİN'İN EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

Seyyare AŞİMOVA*

Çağdaş Türk edebiyatı dünya kültürel sürecinden farklı olarak kendine özgü öğeler barındırmaktadır. Türkiye etkili yazarları ve şairleriyle uzun zamandan beri meşhurdur. Nazım Hikmet, Aziz Nesin, Yaşar Kemal, Orhan Kemal ve diğer yazarlar uluslararası edebiyat ödülleri kazanmış ve onların bazı eserleri Rusçaya tercüme edilmiştir. Rusya-Türkiye edebî ve kültürel ilişkileri şimdi oluşmamıştır, 20. yüzyıldan itibaren sürekli gelişmiştir. Her iki ülke arasındaki siyasî, ekonomik ve kültürel ilişkiler 20. yüzyılda yeni bir çehreye bürünmüştür. Rus okurlar 20. yüzyılda birçok çağdaş Türk yazar ve şairlerin eserleriyle tanışma imkanına sahip oldular. 1950'li yılların sonlarından itibaren Türkiyeli yazarların bazı eserleri Rusçaya tercüme edilmiş ve 20 bin ile 100 bin tirajlarla, yani yüksek tirajlarla yayımlanmıştır¹. Bu durum okurların Türk tarihini ve kültürünü yakından tanımasına fırsat tanımıştır. Bunun yanı sıra Moskova Lomonosov Devlet Üniversitesi, Doğu Dilleri Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. T. D. Melikov “Sovremennaya Turetskaya Literatura v Perevode Na Russkiy Yazık” (Çağdaş Türk Edebiyatından Rusçaya Tercüme) başlıklı makalesinde Türk halkının gerçek yaşantısını realist olarak yazan yazar ve şairlerin eserlerinin çok kıymetli olduğunu dile getirmiştir.

Bu edebî tercüme sayesinde biz sadece Türk edebiyatı eserleriyle tanışma imkanına sahip olmadık aynı zamanda yazarın dünyasına girme, yazarın edebî tasvirleriyle insan ve kültür arasındaki bağı, gelenek görenekleri, sosyal hayatı tanıma fırsatını da yakaladık.

Afşar Timuçin, Çağdaş Türk yazarları arasında yerini almış, eserleri diğer Rusçaya tercüme edilmiştir. Rus diline çevirilen meşhur yazar ve şairlerin arasında kendine önemli bir yer edinmiş ve PEN 2015 Şiir Ödülüne layık görülmüştür. Yazar Afşar Timuçin, güzel Manisa yakınında Akhisar'da dünyaya gelmiştir. Hem Manisa'nın zengin tarihini dünyaya tanıtmış hem de Manisa'yı anlatan edebî eserleriyle Manisa'nın kültürünü ve geleneklerini gözler önüne sermiştir. Böylece Manisa'nın Türkiye'ye emsalsiz bir manevî hazine bağışlamasına vesile olmuştur.

Afşar Timuçin'in 1980 yılında kaleme aldığı “Gece Gelen Eski Dost” adlı romanı, 1989 yılında Rus mütercim V. Kudelin tarafından Rusçaya tercüme edilmiş ve Afşar Timuçin'in bu eseri İrfan Yalçın, Yaşar Kemal, Bekir Yıldız gibi çağdaş Türk yazarlarının önemli eserlerinin yayımlandığı Raduga Yayınları arasında çıkmıştır. Bu yayınevinde Türk yazarların uzun hikâyeleri “V Pasti Smerti” (Ölüm ağzında) adıyla yayımlanmıştır.

Roman yirmi bir bölümden oluşmaktadır. Eserin ana teması ve karakterleri, kahramanların iç dünyası, sosyal durum realist bir gözle aktarılmıştır. Eserin atmosferinden, karakterlerin davranışlarından bu anlaşılmaktadır. Bu romandan

*Öğretim Elemanı, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Türkistan/Kazakistan, seyyare.25@mail.ru

başka yazarın kalemine mansûb yine “Yarına Başlamak” ve “Kıyıları Durunca” adlı romanları yayınlanmıştır. Ayrıca Afşar Timuçin’in “Türk Şiir Antolojisi” de aynı yılda Rusçaya tercüme edilmiş ve yayımlanmıştır.

Afşar Timuçin roman, öykü, şiir, destan gibi edebiyatın farklı türlerinde eserler yazmıştır. Onun ilmî araştırmaları da önemlidir. Afşar Timuçin, edebiyat alanında Türkiye’de Nazım Hikmet’i (“Nazım Hikmet’in Poetikası”, 1978) araştıranlardan biridir. Nazım Hikmet yaratıcılığı yaşadığı yüzyıldaki Türk yazarları etkilemiştir. Nazım Hikmet sadece Türk edebiyatının klasik yazarı değil aynı zamanda Dünya Edebiyatı Klasikleri arasındadır. Nazım Hikmet’in şiirleri Türk şiirinin gelişmesinde etkisini göstermiştir. O, serbest vezinle şiir denemeleri yapmıştır. Türk edebiyat araştırmacıları onu Türk şiirinin büyük reformcularından biri olarak göstermektedir. Sanatının erken çağlarında mektup, hitap tarzında yazmıştır. Daha sonraları derin bir lirizme bürünmüştür.

Afşar Timuçin felsefeyle alakalı geniş araştırmalara sahiptir. 1972 yılında “Deskartesçi Bilgi Kuramının Temellendirilişi” adlı doktora tezini savunmuştur. “Aristo’nun Felsefesi” (1976), “Felsefe Sözlüğü” (1978), “Estetik” (1987), “Aşkın Diyalektiği” (2002) onun ilmî çalışmalarındandır. Onun ilmî ve sanat eserleri yıllarca süren çalışma ve birikime dayanmaktadır.

Afşar Timuçin uzman bir psikologtur. Bu nedenle, insanların iç dünyasını araştırmış, eserlerinde değişik karakterlerin iç dünyasında bu bilgilerini yansıtmıştır. Onun şiirlerindeki felsefede her zaman güncel can alıcı problemler yer almıştır. Afşar Timuçin’in lirik eserlerinde insan ve tabiat konusu geniş yer alıyor. İnsan ve tabiat konusunu bir bütün olarak işlemektedir. Şair şiirlerinde tabiatın güzelliğini, insanın iç dünyasını açmış, sevdikleri onda hayranlık uyandırmış, hislerinin hayranı olmuştur. Onun şiiri özlem, duygu ve izlenimlerle örülmüştür. Şair tabiatın ve insanın ruhundaki gizemi anlamaya çalışmaktadır. Onun lirizmindeki ben, insanın iç dünyasını çok yönlü olarak tasvir etmektedir. Şiirlerindeki kahramanlar bilgiye, tabiata âşık ve hayal kuran insandır. Çok değişik tiplerle, kelimelerle yaptığı resimler, sonsuzluk içindeki varlık ve zamanla belleklerde yer edinmektedir.

Lirik şiirlerindeki bütün konu ve imgelerde şairin kendi iç dünyasındaki konuşmaları görmekteyiz. Afşar Timuçin’in şiirleri düşünceyle, hisle örülüdür. İnsanı düşünmeye davet etmektedir. Kelime dünyasında ne kadar çok romantizm, heyecan, tazelik ve temizlik vardır. Ne kadar çok içtenlik, ümit, kalbi saran heyecan vardır. Ne kadar çok kendiyi barışıklık, insanın ruhunu sarmalayan keder ve mutluluk anları vardır.

Edebiyat ve felsefe ayrılmaz bir şekilde bağlantılıdır. Uzun yıllar edebiyat çalışmalarının neticesinde Afşar Timuçin felsefî lirizmin temsilcisi olmuştur. O; nesir ve nazım eserlerinde yaşadıklarını, deneyimlerini ele almıştır. Afşar Timuçin’in sanatı edibin zengin iç dünyasının, derin felsefî düşüncelerinin mahsulüdür.

Edebiyatın ölümsüz temaları tabiat, aşk, güzellik yazarın esas işlediği konulardır. Onun şiirlerinde tabiat teması diğer temalardan daha ağır basmaktadır. Özellikle deniz konusu birçok klasiklerin eserlerinde işlenmiştir. Türk, Rus ve dünya edebiyatı çağdaş ve klasik yazarların tarafından da ele alınmıştır. Deniz her şeyden önce yazarlar için bir ilham esin kaynağı olmuştur. Deniz her zaman dinler ve anlar. O hiçbir zaman ihanet etmez. Edip çok sık olarak eserlerinde deniz karakterinden istifade etmektedir. Denizde ve gökyüzünde değişik renkler, imgeler, kâfiyeler bulmuş, bütün hayatı boyunca hatıralarını bir ressam gibi tasvir etmiştir. “Beni Rüzgâra Verme” adlı şiirinde kişileştirme sanatına başvurmuştur. Şairin *denizi öfkeli*,

Geçmişten Günümüze Manisa

kuşları yazı yazar, akşam yamaçlardan iniyor, ay ellerini sallıyor, kargalar ise söylüyor...

İnsanın iç heyecanı ve düşüncesi tabiatın varoluşuyla verilmektedir. Şairin eserlerindeki aşk, vatan aşkı, millet aşkıyla birlikte veriliyor. Timuçin'in en iyi lirik şiirlerinde bence aşk vardır. Birçok şair bu konuda yazmıştır; ancak Timuçin yaşayarak ve hissederek yazmıştır.

*Seni sevmek mor denizlerdi biraz
Ne kadar gidilse bir o kadar bitmeyen
Umutlar ve yıkılmalar ardında direnilen
Seni sevmek mevsimler içinde en güzel yaz
Seni sevmek yaşamın aşılmaz büyüklüğü
Seni sevmek kan dolu yüzyılları korkutan
Ve sığınıp ılık kıyı kentlerinde biraz akşam
Seni sevmek çocukların düşlerinde gördüğü
Varılırdı daha saydam günlere isteseler
İsteseler yalnızlık giremezdi evlere
Seni sevmek bir kırlangıç olacak bekleseler
Ve uçacak durmadan adasız denizlere
Kim bulacak cam kırığı gözlerinde sevgimi
Sonra yalnız kalmak gibi yoksulca uğuldayan
Bütün okyanusların baş eğdiği tek kaptan
Sana verdim geç diye bütün denizlerimi*

Şairin aşk konusunda yazdığı şiirlere ulaşmak zor değil. Sadece kadına duyulan aşk değil aynı zamanda vatan, anne ve arkadaş sevgisini de şiirlerinde işlemiştir. Türk şiirinde aşk konusu yeni bir tema değildir. Zaten birçok şairi ele aldığımızda çeşitli zamanlarda aşk konusunda, sevgi hissini birçok türünde şiir yazdığını görmekteyiz. Aşk teması vazgeçilmez bir temadır. Afşar Timuçin de bu şairlerin arasında yerini almıştır. O; insanın mutluluğunu, acılarını şiirlerine dokumuştur. "Yağmur Arkası" şiirinde karşılıksız aşkı, "Denizin Beklediği" şiirinde yalnızlığı, "Senin Bildiğin" şiirinde ümidi, "Ağacın İkinci Türküsü" şiirinde insanları anlamayı işlemiştir.

Aşkın insanın doğduğu toprak ve millete duyulan sevginin birbirinden bağımsız olmadığını tasvir etmiştir. Afşar Timuçin'in şiirlerinde çok sık yalnızlık temasıyla karşılaşmaktayız. Lirik kahraman için yalnızlık ruhun içinde bulunduğu durumun göstergesidir.

Moskova'da 1985 yılında yayımlanan "Odnajdı Nepremenno" (Beklenmeyen An) adlı Türk şiir antolojisinde Afşar Timuçin'in şiirleri de Nazım Hikmet, Rıfat Ilgaz, Orhan Veli, Fahri Erdinç, Ali Yüce'nin ve diğer Türk şairlerin şiirleri gibi yer almıştır. (Odnajdı Nepremenno. Stih Sovremennih Turjetskih Poetov: Sbornik. / Per. s turjetskogo R. Fişa. Predisl. E. Vinokurova. – M.: Raduga, 1985.)

Türk şiirinin seçkin şairlerinden Orhan Veli "Çağdaş Türk şiirinin, Türk insanının dünyaya anlattığını," belirtmiştir. Bu cümleyi Türk nesri için de kullanabiliriz. Afşar Timuçin'in nesir eserleri yukarıda zikredilen ibareyi doğrular niteliktedir.

Çağdaş Türk nesri, kendi hümanist ve demokratik gelenekleriyle meşhurdur. Afşar Timuçin hikâyelerinde, romanlarında gerçekleri ele almaktadır. O realist bir yazardır. Onun hayatı iyilik ve kötülüğün, adalet ve haksızlığın, güzellik ve çirkinliğin

mücadelesine şahitlik etmiştir. Afşar Timuçin'in sanatında hayatın felsefî kaynağı tam karakteristik açıdan gösterilmiştir. Rusya'da onun eserlerinin edebî tercümesi iki ülke arasındaki kültürel ilişkileri gösteren önemli bir eser olarak kalacaktır.

Afşar Timuçin, sıradan insanları gündelik hayatı ustalıklı yazmaktadır. Hikâyelerindeki kahramanları üzüntüleriyle sevinçleriyle, istekleriyle çabalarıyla sıradan insanlardır. Yazar büyük hayat tecrübesiyle toplumun farklı ahlaki yönlerini eleştirmektedir. İki yüzlü akrabalar, aile içi geçimsizlik, karşılıksız aşk, memurlar ve sadece kendini düşünen bencil insanları eleştirmektedir.

Afşar Timuçin'in birçok öyküsünde eser birinci şahısla anlatılıyor. Eserlerin dili oldukça zengindir. Nesir eserlerindeki anlatım dili her okurun anlayabileceği seviyededir, sadedir. Eserlerinin kahramanları bulunduğu yöreyle ve tiplerin kişilikleriyle örtüşmektedir. Kısa cümleler kullanmakta, okurlara vermek istediğini kısa ve net bir şekilde sunmaktadır. Eserlerinde deyimleri, atasözlerini ve deyişleri usta bir şekilde kullanmaktadır. Kullandığı atasözleri kendi üslubunu şekillendirmekte, eseri etkili bir biçime büründürmektedir. Bu elbette yazarın sanatsal tasarımı, düşünce dünyasıyla alakalıdır. Afşar Timuçin'in kullandığı imgeler ve mukayeseler hikâyelerindeki anlatım gücünü artırmaktadır.

Onun hikâyelerindeki birçok olay bahar aylarında gerçekleşmektedir. Eserlerindeki kahramanlar da tabiatın oluşumu insan ruhuyla uyum içerisinde ve karşılıklı etkileşim hâlinindedir.

Elbette onun hikâyelerindeki birçok tema, edebiyattaki genel temalardan oluşmaktadır. Ancak onun kendine has yaklaşımları, üslubu onu diğer yazarlardan ayırmaktadır ve Afşar Timuçin'in yazdığı araştırmalar, romanlar, öyküler ve şiirler şüphesiz okurların kalbinde yer alacaktır.

KAYNAKÇA

Kitaplar:

Afşar Timuçin, Denizli Pencere (Öyküler), Ağaoğlu Yayınları, İstanbul, 1981.

Odnajdı Nepremenno. Stihi sovremennih turetskih poetov: Sbornik. / Per. s turetskogo R. Fişa. Predisl. E. Vinokurova. – M.: Raduga, 1985.

Makaleler:

Altınbayeva G. M. Russko-turetskiye literaturniye svyazi v 20 veke i ih izuçeniye v Saratovskom universitete, naučno-metodiçeskiy elektronniy jurnal "Kontsept" - 2012. - №4 (Aprel). - s. 41-45. - URL: <http://e-koncept.ru/2012/1241.htm>.

YENİ DOĞUŞ DERGISİNİN EDEBİ YÖNDEN İNCELENMESİ

Ummahan NERKİZ*

GİRİŞ

19 Şubat 1932'de Cumhuriyet Halk Fırkası'nın bir kültür kurumu olarak ortaya çıkan halkevleri dönemin siyasî, ekonomik ve sosyo-kültürel ihtiyaçlarının bir sonucu olarak faaliyet göstermiştir. "Dil, edebiyat, tarih", "güzel sanatlar", "temsil", "spor", "içtimaî yardım", "halk dersaneleri ve kurslar", "kütüphane ve neşriyat", "köycülük", "müze ve sergi" şubeleri aracılığıyla çalışmalarını yürüten halkevleri, yayımladıkları dergilerle Türk edebiyatının gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Edebiyatın oluşum ve yayılma merkezlerinden biri haline gelen halkevi dergileri, aynı zamanda Türk kültürünü ve edebiyatını yönlendiren önemli otoritelerden biri olmuştur.

Devrin siyasî, edebî ve kültürel özelliklerini yansıtan ve çalışmamızın konusunu oluşturan *Yeni Doğu* dergisi de bir halkevi dergisi olup çıkarıldığı dönemin edebiyat ve kültür hayatına hizmet etmiştir. Zengin bir içeriğe sahip olan *Yeni Doğu* dergisi aynı zamanda yerel bir kültür ve edebiyat dergisi özelliği de taşımaktadır. Bu makalede *Yeni Doğu* dergisinde yayımlanan edebî ve kültürel yazılar değerlendirilerek derginin edebiyat tarihimizdeki yeri üzerinde durulacaktır.

1. *Yeni Doğu* Dergisinin Yayın Bilgileri

1933-1951 yılları arasında Manisa'da 15 halkevi¹ faaliyet göstermiş, bunlardan sadece Manisa Halkevi dergi yayımlamıştır.² 24 Şubat 1933'te açılan Manisa Halkevi, Kütüphane ve Neşriyat Şubesi aracılığıyla *Yeni Doğu* dergisini yayımlamıştır.

Yeni Doğu dergisi, Manisa Halkevi tarafından çıkarılan ilk dergi hüviyetini taşımasının yanı sıra, alfabe değişikliğinden sonra, Türk-Latin harfleriyle Manisa'da yayımlanan ilk süreli yayın olma özelliğini de taşımaktadır³. 1933-1935 yılları arasında faaliyet gösteren dergi, o yıllarda Manisa ilinin günlük gazete ihtiyacından kaynaklanan boşluğu doldurmayı da vazife edinmiştir⁴. "Manisa'da Olup Bitenler"⁵,

* Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi. ummahannerkiz@gmail.com.tr

¹ Halkevleri hakkında detaylı bilgi için bkz. *C.H.F. Halkevleri Talimatnamesi*, Hakimiyet-i Milliye Matbaası, Ankara 1932; *CHP Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942*, Ankara 1943; Zeki Arıkan, "Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi", *Atatürk Yolu*, XI/23 (Mayıs - 1999) s. 261-279; Elif Aktaş, Yavuz Özdemir, "Bütünden Parçaya Halkevleri Şubeleri", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15 (2) (2011), s. 187-204.

² Mustafa Sarı, "Ege Bölgesi Halkevi Dergilerindeki Edebî Ve Kültürel Muhteva Üzerine Bir İnceleme", Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 2002, s. 36; Günver Güneş, Müslime Güneş, "Cumhuriyet Döneminde Manisa'nın Sosyo-Kültürel Yaşamında Halkevi'nin Yeri Ve Önemi", *ÇTTAD*, VI/15 (2007/Güz), s. 58.

³ Nejdet Bilgi, "Yeni Doğu: Manisa Halkevi Dergisi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 49 (Mart 2001), s. 132. (<http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-49/yeni-dogus-manisa-halkevi-dergisi>)

⁴ "Manisa Duyumları", *Yeni Doğu*, Haziran 1935, s. 15-16.

⁵ "Manisa'da Olup Bitenler", *Yeni Doğu*, 1 Birinci Kanun 1933, s. 16; "Manisa'da Olup Bitenler", *Yeni Doğu*, 1 Nisan 1934, s. 15; "Manisa'da Olup Bitenler", *Yeni Doğu*, 1 Mayıs 1934, s. 11-12; "Manisa'da Olup Bitenler", *Yeni Doğu*, 1 Haziran 1934, s. 15.

“Manisa Haberleri”⁶, “Dünya Haberleri”⁷ başlığını taşıyan yazılarda Manisa’dan ve dünyadan çeşitli haberlerle birlikte Manisa Halkevi ile ilgili duyurulara da yer verilmiştir.

29 Ekim 1933’te ilk sayısı yayımlanan *Yeni Doğu* dergisi Cumhuriyet’in 10. yıldönümünde yayın hayatına başlamış, Haziran 1935’te yayın hayatı son bulmuştur. Toplam 17 sayı çıkarılan *Yeni Doğu* dergisi genellikle aylık olarak yayımlanmıştır. Derginin 9. ve 10. (Temmuz-Ağustos 1934) sayıları ile 11. ve 12. (Eylül-Birinci Teşrin 1934) sayıları tek nüsha halinde basılmıştır. Aralık 1934’te yayımlanması gereken 13. Sayı Ocak 1935’te, Mayıs 1935’te yayımlanması gereken 17. sayı ise Haziran 1935’te yayımlanmıştır. Dergi, kapak sayfaları ve sayfa numarası verilmeksizin dergiye eklenen fotoğraflar dışında, 16 sayfadan oluşmaktadır. İstisnaî olarak 9-10 numaralı birleşik sayı toplam 19 sayfa, 11-12 numaralı birleşik sayı toplam 16 sayfa, 13. sayı ise 14 sayfa olarak basılmıştır. Derginin sayfaları 2 sütun halinde dizilmiştir.

19×26 cm ebatında olan derginin kapağında Cumhuriyet Halk Fırkası için kabul edilen altı oklu bayrak⁸, “*Yeni Doğu*” ismi ve Manisa Halkevi Logosu bulunmaktadır. Bu başlık klişesinin hemen altında “*Her Ayın Birinde Çıkar*” ibaresi yer almaktadır. Söz konusu ibare 13. sayıdan itibaren “*Her Ayın İptidasında Çıkar*” şeklinde değiştirilmiştir.

Derginin imtiyaz sahibi Avni Gemicioğlu, Neşriyat Müdürü Rıza Külahtaşoğlu, idare yeri ise Manisa Halkevi’dir. Derginin 7. sayısında yazı işleri için S. Behzat Bey’e⁹ müracaat edilmesi belirtilirken, 15. sayıda Mustafa Dümer’e başvurulması¹⁰ ifade edilmiştir. Son sayıda ise yazıların Halkevi Kütüphane ve Neşriyat Kolu başkanlığına gönderilmesi¹¹ istenilmiştir.

Derginin ilk sayısı İktisat Matbaası’nda, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. sayıları Meşher Matbaası’nda (İzmir), 9-10, 11-12 ve 13. sayıları Ticaret Matbaası’nda (İzmir), 14, 15 ve 16. sayıları Suhulet Matbaası’nda (Manisa) ve 17. sayısı da Kolaylık Basımevi’nde (Manisa) bastırılmıştır. 2. sayıda basımevi belirtilmemiştir.¹² Yıllık abonelik ücreti 120 kuruştur.¹³ Bir nüshası 10 kuruş¹⁴ olan derginin fiyatı, son sayıda 5 kuruşa indirilmiştir.¹⁵

2. *Yeni Doğu* Dergisinin Misyonu

Cumhuriyet Halk Fırkası tarafından onun ana prensipleri esas tutulmak şartıyla kurulan halkevlerinin amacı, halkı inkılâp hizmeti için hazırlamak, Türk milletini medeni milletler seviyesine ulaştırmak ve Türk kültürünü memleket içine yaymaktır.¹⁶ Gençleri “*sokağın, dağınıklığın fikir ve zevk ayrılığından, tereddüdünden*”

⁶ “Manisa Haberleri”, *Yeni Doğu*, Temmuz - Ağustos 1934, s. 18; “Manisa Haberleri”, *Yeni Doğu*, Eylül-Birinci Teşrin 1934, s. 16; Mecmua, “Manisa Haberleri: Kubilay Günü ve Kurçağın Açılışı”, *Yeni Doğu*, İkinci Kanun 1935, s. 13.

⁷ A. G., “Dünya Haberleri”, *Yeni Doğu*, İkinci Kanun 1935, s. 12; A. G., “Dünya Haberleri”, *Yeni Doğu*, Temmuz-Ağustos 1934, s. 17-18.

⁸ Cumhuriyet Halk Fırkası Bayrak Talimatı, http://arsiv.chp.org.tr/?page_id=78 adresinden 13.09.2017, saat 02:46’da alınmıştır.

⁹ “Dikkat”, *Yeni Doğu*, 1 Mayıs 1934, s. 16.

¹⁰ “Dileklerimiz”, *Yeni Doğu*, Mart 1935, s. 16.

¹¹ “Dileğimiz”, *Yeni Doğu*, Haziran 1935, s. 14.

¹² Mustafa Özsarı doktora tezinde *Yeni Doğu* dergisinin 2. sayısının da İzmir İktisat Matbaasında basıldığı bilgisini vermektedir: age. s. 58.

¹³ *Yeni Doğu*, 29 Birinci Teşrin 1933, s. 2.

¹⁴ ***, “Şuna Buna Dair...”, *Yeni Doğu*, 1 Haziran 1934, s. 13.

¹⁵ “Sayın Okurlarımıza”, *Yeni Doğu*, Haziran 1935, s. 16.

¹⁶ “Fevzi Lütfi Bey’in Nutku-3”, *Yeni Doğu*, 1 İkinci Kânun 1934, s. 15.

kurtarmak da halkevlerinin amaçları arasındadır.¹⁷ Atatürk ilke ve inkılâplarını geniş halk kitesine ulaştırmak, devrimlerin kalıcı olması yönünde adımlar atmak, güzel sanatları, millî kültürü ve bilimsel çalışmaları desteklemek, halkı aynı ideal etrafında birleştirmek halkevlerinden beklenen diğer hizmetler arasında yer almaktadır.

Manisa Halkevi'nin yayın organı olan *Yeni Doğu* dergisi, 29 Ekim 1933'te Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun onuncu yıldönümü kutlamaları sırasında yayın hayatına başlamıştır. "*Cumhuriyeti Türkler için yeniden doğuş olarak tanımlayan ve bu tanımı isim olarak kullanan dergi*"¹⁸ Atatürk'ten aldığı ışığı aksettirmeyi görev edinmiştir. Bu bağlamda derginin yayın politikasını doğrudan halkevlerinin kuruluş amaçlarının belirlediği söylenebilir:

*"Yeni Doğu birçok diplomatların 'ölüme mahkum hasta' dedikleri bir memleketi yeniden doğuran, yaratan, yoktan vareden bir deha güneşinden aldığı ışığı, vevleki bir zerre halinde olsun, güzel Manisa ile komşu şehirlere aksettirmeğe çalışacaktır. Bir zerreten bir küre yapan inkılâpçıların himmetile 'Yeni Doğu'un da, evvela soluk ve sönük bir kızılık ile doğarak az zamanda ışığı dünyaya yayılan bir güneş gibi yurdumuzun her köşesini aydınlatacağını ümit ediyoruz. 'Yeni Doğu' her büyük şey gibi Cumhuriyet'in onuncu yıldönümü bayramından doğduğu için bu çok uğurlu gününün ebedi hatırasını her zaman taşıyacaktır."*¹⁹

Yeni Doğu dergisinde yayımlanan eserlerin mahiyetini Manisa Halkevi'nin yürüttüğü faaliyetlerle, dolayısıyla da dönemin siyasî hayatı ile bağlantılı şekilde değerlendirmek gerekir. Diğer halkevleri gibi Manisa Halkevi de Cumhuriyetin tek partili yıllarında, CHF ile yani merkezî otoriteyle organik bağ içinde bulunmuş ve bu bağı hiç kesmemiştir. *Yeni Doğu* dergisi, "inkılâbın dileklerini" ve "Ankara'nın verdiği güzel düşünceleri" yaymayı gaye edinmiştir.²⁰ "*İnkılâpçı fırkamızın Halkevimiz üstüne de açtığı, sanki Güneşi gökyüzünden yere indirmiş olan altı oklu bayrağımızın, sonsuz, yaşatıcı gölgeleri altında bütün varlığımızı gönül ve ülkü birliğile ona bağlayarak çevremizi ışıklandıracağız*"²¹ ifadeleri derginin yüklendiği misyonu açıkça göstermektedir.

Derginin yayın politikası "Yolumuz ve Amacımız" başlıklı yazıda açık bir şekilde ifade edilmiştir. "*Yolumuz belli ki Gazi yolu, inkılâp ve bilgi yoludur*" sözleriyle başlayan yazıda, dergide ancak "*inkılâp ve bilgi yayımına uygun olan yazılara*" yer verileceği uyarısı yer almıştır.²² Dergiye gönderilecek yazılarda bu amacın göz önünde bulundurulması istenilmiştir. "*Ulus yükselmesine yarayan bütün faydalı fikirler*"e sayfalarını açan dergi, "*Türk gençliğinin ulusal duygularını*" halka ulaştırmayı kendisine görev edinmiştir.²³

Fevzi Lütfi Bey'in Manisa Halkevi'nin açılışı dolayısıyla söylediği "*Burada ana hatları inkılabımızın prensipleri içinde olmak şartıyla muhtelif kanaatlar yaşayabilir. (...)*"²⁴ sözleri yeni rejimin, genel olarak Manisa Halkevi'nden özel olarak da *Yeni Doğu* dergisinden beklentilerine işaret etmektedir. Fevzi Lütfi Bey'e göre Manisa Halkevi'nin dil, edebiyat, tarih şubesindeki faaliyetleri büyük edip ve

¹⁷ "Fevzi Lütfi Bey'in Nutku-3", *Yeni Doğu*, 1 İkinci Kânun 1934, s.14.

¹⁸ Nejdet Bilgi, a.g.m, s. 139.

¹⁹ "Önsöz", *Yeni Doğu*, 29 Birinci Teşrin 1933, s. 3.

²⁰ "Halkevi Dil, Tarih, Edebiyat Kolu Başkanı Bay Mustafa Dümer'in Söylevi", *Yeni Doğu*, Mart 1935, s. 8.

²¹ "Yolumuz ve Amacımız" *Yeni Doğu*, İkinci Kânun (Ocak) 1935, s. 1.

²² "Yolumuz ve Amacımız" *Yeni Doğu*, İkinci Kânun (Ocak) 1935, s. 1.

²³ "Sayın Okurlarımıza", *Yeni Doğu*, Haziran 1935, s. 16.

²⁴ "Fevzi Lütfi Bey'in Evimizin Açılma Günü Söyledikleri Nutuk", *Yeni Doğu*, 29 Birinci Teşrin 1933, s. 14.

müverrihlerimizin kalbinden ve beyninden kopup gelen eserlerden ve millî benlikten ilham alarak merkezden muhite doğru gelişecektir.²⁵

3. *Yeni Doğuş Dergisinde Neşredilen Yazıların İçeriği*

Yeni Doğuş dergisinin muhtevasını gözden geçirdiğimizde sayfalarında yer alan yazıları²⁶ şu şekilde tasnif edebiliriz:

1. Dil ve edebiyat yazıları
2. Tarih ve inkılâp yazıları
3. Sosyal yazılar
4. Ekonomik ve finansal yazılar
5. Bilimsel ve teknolojik yazılar
6. Güzel sanatlara dair yazılar
6. Spor yazıları
7. Haberler, ilanlar, çeviriler
8. Manisa Halkevi ve *Yeni Doğuş* dergisi ile ilgili yazılar

3. 1. *Yeni Doğuş Dergisinde Yer Alan Edebî Türler*

Yeni Doğuş dergisinde yer alan “dil ve edebiyat yazıları” genel başlığı altında topladığımız metinler, “şiir”den “hikâye”ye, “nutuk”tan “anı”ya, “mektup”tan “mizahi yazılar”a ve “denemeler”e kadar bir hayli çeşitlilik göstermektedir. Bunlara “edebiyat tarihi, kültür ve dille ilgili yazılar” da dahil edildiğinde derginin “dil ve edebiyat” metinlerinde çeşitlilik artmaktadır.

Yeni Doğuş dergisinde en fazla yer alan edebî tür “şiir”dir. Dergide toplam 46 şiir yer almıştır. A. Osman Ülkü, Avni Nafiz, H. İsmet Sütuna, Halit Nafiz, İshak Korkut, M. Haşim, M. Remzi, M. Yalçın, Mehmet Sırrı, Muammer Kemal, Muzaffer Kemal, N. İlhan Berk, N. İ. Neriman Akgün, Niyazi Hicran, O. Tuğrul, S. Behzat, Turgutlu N. H. *Yeni Doğuş* dergisinde şiirlerine yer verilen şairlerdir. Dergide alıntı yoluyla şiirleri yayımlanan şairler de vardır. Faruk Nafiz Çamlıbel ve Behçet Kemal Çağlar tarafından yazılan, Cemal Reşit Rey tarafından bestelenen “Cumhuriyetin Onuncu Yıldönümü Marşı”, Fazıl Ahmet’e ait olan “Gözümle Gördüm” şiiri ile Cezmi Tahir’e ait olan “Kapım ve Pencere” şiiri bunlara örnektir.

Yeni Doğuş’un sayfalarında yer alan şiirleri tema bakımından aşk şiirleri, gurbet şiirleri, özel günler için yazılmış şiirler, kahramanlık ve vatan sevgisini konu alan şiirler, memleket şiirleri, felsefi-mistik şiirler ve diğerleri olmak üzere 7 gruba ayırabiliriz. Aşk, gurbet ve memleket temalı şiirlerde memleketçi şiirin ve saf şiirin izleri görülürken, özel günler için yazılmış şiirler ile bir kısım kahramanlık ve vatan sevgisini işleyen şiirlerde daha çok fikri ve ideolojik tutum dikkati çekmektedir. Hamasi tarzda ve daha çok da marş formunda karşımıza çıkan bu ikinci grup şiirlerin estetik yönü oldukça zayıftır.

Önemli günler özellikle de millî bayramlar için yazılmış şiirler ile kahramanlık ve vatan sevgisini ele alan şiirlerde Türk tarih tezinin yansımalarını bulmak mümkündür. Onuncu Yıl Marşı’nda yer alan “*Biz ki bütün başlardan üstün olan başlarız / Tarihten önce vardık, tarihten sonra varız*”²⁷ ifadeleri ile S. Behzat’ın “Türklerin Marşı” adlı şiirinde yer alan “*Kahramanlık yaratan ebedi bir milletiz (...) Cihana bilgileri biz öğrettik, yalnız biz (...) Engin denizler gibi sonsuz bir ülkümüz var (...) Biz, ebediyen varız, ebediyen yaşarız*”²⁸ dizeleri örnek olarak verilebilir.

²⁵ “Fevzi Lütfi Bey’in Nutku-3”, *Yeni Doğuş*, 1 İkinci Kânun 1934, s. 14-16.

²⁶ *Yeni Doğuş* bibliyografyası için bkz. Nejdet Bilgi, a.g.m., s. 152-156.

²⁷ “Cumhuriyetin Onuncu Yıldönümü Marşı”, *Yeni Doğuş*, 29 Birinci Teşrin 1933, s. 6.

²⁸ S. Behzat, “Türklerin Marşı”, *Yeni Doğuş*, 1 Birinci Kânun 1933, s. 4.

Geçmişten Günümüze Manisa

II. Yeni şiir akımının önemli temsilcilerinden olan İlhan Berk için ayrı bir parantez açmak gerekir. İlhan Berk'in 9 şiiri, 2 hikâyesi ve Mimar Sinan'ın yıl dönümü münasebetiyle²⁹ yazdığı bir yazısı "N. İlhan", "N. İlhan Berk", "Manisalı N. İlhan" imzalarıyla *Yeni Doğuş*'un sayfalarında yer almıştır.³⁰

İlhan Berk'in ilk şiir kitabı olan "*Güneşi Yakanların Selamı*"³¹ Manisa Halkevi tarafından yayımlanmıştır.³² İlhan Berk'in *Yeni Doğuş* dergisinde yayımlanan "Ses", "İstedğin Gibi Ol", "Düşün", "Bir Mum ve Bir Kandil Rüyası", "Deniz Hasreti" isimli şiirleri, bir takım değişikliklerle, *Güneşi Yakanların Selamı* adlı şiir kitabında yer almıştır. İlhan Berk'in şairliğinin ilk dönem ürünlerini kapsayan bu kitabında Ahmet Haşim ve Nazım Hikmet etkisi³³ ile Yahya Kemal, Necip Fazıl, Cahit Sıtkı, Faruk Nafiz, Ömer Bedrettin ve "Haşim'le iç içe hafif bir Baudelaire esintisi" görmek mümkündür.³⁴ İlhan Berk, bu ilk şiir kitabıyla ilgili olarak *Papirüs* söyleşisinde "Onu dışlamak istiyorum. (...) Yayımlandığı günden beri görmedim o kitabı. Zaten bende de yok" ifadelerini kullanmış "Belki bugün baksam sevdiğim bazı şiirler bulurum o kitapta" demeyi de ihmal etmemiştir.³⁵

Yeni Doğuş'ta şiirden sonra en çok yer verilen ikinci edebî tür hikâyedir. Dergide toplam 17 hikâye yayımlanmıştır. Bunlardan sadece 13 tanesi "hikâye", "küçük hikâye" başlığı taşımaktadır. Ş. A., S. Behzat, S. Asım, Hekim Hakkı Şükrüoğlu, Hayri (Ortamektep), N. İlhan Berk derginin hikâye yazarları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hikâyeciler, şehir ve köy insanının hayatına yönelerek bu büyük kitlenin duyuş ve yaşayış tarzını çıkış noktası olarak almışlardır. Romantik ve platonik aşkın yol açtığı dramaları, yaşadığı olay karşısında bunalıma düşen, kendini toplumdan uzaklaştıran ve yalnızlaşan insanları, basit yanlış anlaşılmalardan yüzünden dağılan aileleri, köy ve şehir insanının günlük yaşamını bu hikâyelerde görmek mümkündür.

Memleket edebiyatının etkisinin görüldüğü bu hikâyelerde köy ve köylü iyimser bir tarzda yansıtılmıştır. Salahattin Asım bir köylü kızı olan Emir Ayşe'yi "el değmemiş tabiatın azami bir şaheser"³⁶ şeklinde nitelendirmiştir. "Çakal Dağı'nın Esrarı"³⁷ ve "Em-cibaşı=Hekimbaşı"³⁸ adlı hikâyelerde ise köylü cehaleti mizahî bir tarzda ele alınmıştır. Hurafelerle mücadele ve halkı çağdaş yaşama özendirme bu hikâyelerin çıkış noktasını oluşturmaktadır. Toplumsal mesaj verme kaygısı taşıyan

²⁹ N. İlhan Berk, "Koca Sinan-Koca Sinan'ın Yıl Dönümü Münasebetiyle", *Yeni Doğuş*, Nisan 1935, s. 15.

³⁰ Asıl adı Emrullah İlhan Birsan olan İlhan Berk, "*N. İlhan Berk*" adıyla ilgili olarak "*N. Nesrin'in karşılamaktadır ve benim ortaokuldaki ilk aşkımdır. Uzun yıllar kullandığım bu adı daha sonraki şiirlerimde yazmaktan vaz geçtim*" cevabını vermiş, ancak Berk'le ilgili soruyu cevapsız bırakmıştır. Salah Birsan ise soyadı yarasından sonra İlhan Berk'in Nurullah Berk'in soyadını kullanmaya başladığını ifade etmiştir. (Akt: Tarık Özcan, *İlhan Berk Hayatı, Şiirleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 1995, s. 1.)

³¹ N. İlhan Berk, *Güneşi Yakanların Selamı*, İzmir 1935.

³² Günver Güneş, Müslime Güneş, "Cumhuriyet Döneminde Manisa'nın Sosyo-Kültürel Yaşamında Halkevi'nin Yeri Ve Önemi", ÇTTAD, VI/15 (2007/Güz), s. 66; *Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, c.1, s. 213; Tarık Özcan, *İlhan Berk Hayatı, Şiirleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 1995, s. 42.

Ancak Salahattin Özpallabıyıklar, "*Bütün kaynaklarda bu kitabın Manisa Halkevi yayını olarak çıktığı yazılıdır; ama kitapta buna ilişkin bir bilgi bulunmaz: Halkevi'nin katkısı daha çok manevi olsa gerektir*" yorumunu yapmıştır: Salahattin Özpallabıyıklar, *A'Dan Z'Ye İlhan Berk*, İstanbul 2003, s. 36-37.

³³ Alâattin Karaca, *İkinci Yeni Poetikası*, Ankara 2013, s. 91-92.

³⁴ Salahattin Özpallabıyıklar, *A'Dan Z'Ye İlhan Berk*, İstanbul 2003, s. 36-37.

³⁵ Salahattin Özpallabıyıklar, age, s. 37.

³⁶ Salahattin Asım, "Emir Ayşe", *Yeni Doğuş*, 1 Şubat 1934, s. 4-5.

³⁷ Hayri (Ortamektep), "Çakal Dağı'nın Esrarı", 1 Nisan 1934, *Yeni Doğuş*, s. 15 - 16.

³⁸ Hekim Hakkı Şükrüoğlu Gündüz, "Em-cibaşı=Hekimbaşı", *Yeni Doğuş*, 1 Mart 1934, s. 6-8.

bu tarz hikâyelerde inkılâplara inanmış, vatandaşlık bilincine sahip bireyler dikkati çekmektedir. “Mezar Bekçileri”³⁹ adlı hikâyede ise, parti adı zikredilmeksizin, çok partili sistem denemesinin yansıması görülmektedir. Dergide yayımlanan hikâyelerde dönemin yaşayan dili kullanılmış, sadece “Em-cibaşı=Hekimbaşı” hikâyesi Öztürkçe kelimelerin kullanımını bakımından diğerlerinden ayrılmıştır.

Toplumu yönlendirme, topluma belli bir düşünce ve ideali aşılama amacını taşıyan nutuk türü de *Yeni Doğu* dergisinin sayfalarında karşımıza çıkmaktadır. “Fevzi Lütfi Bey’in Evimizin Açılma Günü Söyledikleri Nutuk”⁴⁰ başlığını taşıyan nutkunda Fevzi Lütfi, Manisa Halkevi de dâhil olmak üzere 54 yeni halkevinin açılışı vesilesiyle duygu ve düşüncelerini dile getirmektedir. Halkevlerinin inkılâplarla olan bağına vurgu yapan Fevzi Lütfi, Halkevleri talimatnamesini okuyarak halkevleri hakkında bilgiler vermiştir. “Halkevi Başkanı Doktor İzzet Niyazi’nin Söylevi”nde⁴¹ halkevlerinin önemi vurgulanırken; “Halkevi Dil, Tarih, Edebiyat Kolu Başkanı Bay Mustafa Dümer’in Söylevi”nde⁴² yeni tarih anlayışı, dil inkılâbı, edebiyat-kültür ilişkisi, güzel sanatlar, musiki inkılâbı hakkında bilgi verilir ve Manisa Halkevi’nin hizmet ve hedefleri dile getirilir. İzzet Niyazi, İsmet İnönü’den, Mustafa Dümer de Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün nutuklarından örneklerle konuşmalarını zenginleştirmiştir. “Bay Mustafa Er’in Kubilay Okulasındaki Söylevi”⁴³ başlığını taşıyan yazıda ise Cumhuriyet şehitlerinden Mustafa Fehmi Kubilay’a karşı duyulan saygı ifade edilmektedir. Mustafa Er’in bu söylevi diğerlerinden farklı olarak öztürkçe kelimelerle yazılmıştır.

Yeni Doğu dergisinde anı türündeki eserlere de yer verilmiştir. O. Tuğrul “İşgal Hatıraları: Manisa Yanarken”⁴⁴ adlı yazısında, işgal yıllarında geri çekilen düşmanların yaptığı tahripleri, Manisa’nın yakılmasını, dağa sığınan halkın yaşadıklarını ve Türk askerinin şehre girişiyle halkın hissettiklerini anlatmaktadır. Salahattin Âsım’ın “Tahattur”⁴⁵ adlı yazısı da bu türe örnektir.

Yeni Doğu dergisinde mektup türünde eser veren tek yazar Ali Bahadır Dümer’dir⁴⁶. Eğitim amacıyla yurtdışına giden Ali Bahadır, Amerika’ya gerçekleştirdiği seyahat boyunca edindiği izlenimleri, yol arkadaşlarını, yolculuk sırasında uğradığı şehirleri ve Florida hayatı hakkındaki duygu ve düşüncelerini bu mektuplar aracılığıyla paylaşmıştır. Türk inkılâbını benimseyen bir gencin Avrupa ve Amerika’ya bakışını yansıtan bu mektuplar, aynı zamanda Amerikalıların Türk inkılâbına ve Atatürk’e bakışını yansıtmaları bakımından da dikkate değerdir. Ancak Ankara halkevi dergisi olan *Ülkü* mecmuası, Ali Bahadır Dümer’in “Amerika Mektupları” ile Avni Gemicioğlu’nun “Birinci Napolyon’un Mektupları ve Büyük Aşkının Sonu”⁴⁷ başlıklı yazısını ciddi bulmaz ve sert bir şekilde eleştirir:

³⁹ S. Behzat, “Mezar Bekçileri”, *Yeni Doğu*, 1 Nisan 1934, s. 10-15.

⁴⁰ “Fevzi Lütfi Bey’in Evimizin Açılma Günü Söyledikleri Nutuk”, *Yeni Doğu*, 29 Birinci Teşrin 1933, s. 14-16; “Fevzi Lütfi Bey’in Evimizin Açılma Günü Söyledikleri Nutuk-2”, *Yeni Doğu*, 1 Birinci Kanun 1933, s. 15-16; “Lütfi Bey’in Evimizin Açılma Günü Söyledikleri Nutuk-3”, *Yeni Doğu*, 1 İkinci Kânun 1934, s. 14-16; “Lütfi Bey’in Evimizin Açılma Günü Söyledikleri Nutuk-4”, *Yeni Doğu*, 1 Şubat 1934, s. 8-9.

⁴¹ “Manisa Halkevinde Konferans Serisi: Fikirler ve Duygular”, *Yeni Doğu*, Mart 1935, s. 3-5.

⁴² “Halkevi Dil, Tarih, Edebiyat Kolu Başkanı Bay Mustafa Dümer’in Söylevi”, *Yeni Doğu*, Mart 1935, s. 5-10.

⁴³ “Bay Mustafa Er’in Kubilay Okulasındaki Söylevi”, *Yeni Doğu*, İkinci Kanun 1935, s. 13-14.

⁴⁴ O. Tuğrul, “İşgal Hatıraları: Manisa Yanarken”, *Yeni Doğu*, Eylül-1 Birinci Teşrin 1934, s. 11-13.

⁴⁵ Salahattin Âsım, “Tahattur”, *Yeni Doğu*, 1 Birinci Kânun 1933, s. 5.

⁴⁶ Ali Bahadır: İstanbul, “Amerika Mektupları: İlk Duygular”, *Yeni Doğu*, İkinci Kânun 1935, s. 3-4; A. Bahadır [Düm]Er, “Amerika Mektupları: Filorida 2”, *Yeni Doğu*, Şubat 1935, s. 5-8; A. Bahadır Dümer, “Amerika Mektupları (3): Gainesville”, Mart 1935, s. 14-16.

⁴⁷ A. Gemicioğlu, “Birinci Napolyon’un Mektupları ve Büyük Aşkının Sonu”, *Yeni Doğu*, s. 13-15.

Geçmişten Günümüze Manisa

"Kime hitab ettiği ve ne için çıktığını bilemediğim bu mecmuada Amerika mektublarını, Napolyon'un mektublarını ve büyük aşkının sonunu büyük bir isteksizlikle okudum. Manisalı arkadaşlardan okunacak yazı beklemek hakkımızdır. Manisa gibi tarihte ve ziraat hayatında mühim bir yer tutan memleketin çocukları gözlerini Amerika'ya, Fransa'ya değil bir parça kendi kendilerine çevirmiş olsa daha faydalı, daha esaslı yazılar yazabilirler."⁴⁸

Bu iki yazı üzerinden *Yeni Doğuş*'un yayın politikasının eleştiren Ülkü mecmuası, *Yeni Doğuş*'un 6. sayısının tanıtımı dolayısıyla da bir yazı yayımlamıştır. *Bu yazıda*, *Yeni Doğuş*'un mahallî ve ilmî konulara ağırlık vermesinin daha doğru olacağı tavsiyesinde bulunulmuştur.⁴⁹

Dergide, "Gülmek Sıhhattir"⁵⁰ başlığını taşıyan küçük fıkralardan ve özlü sözlerden oluşan mizahi yazılara ve Avni Gemicioğlu'nun denemelerine de yer verilmiştir.

Yeni Doğuş "Asarı Münteşire", "Yeni Bir Eser" başlığı altında yeni yayımlanan ya da yayımlanma aşamasında olan kitaplar hakkında da okuyucularını haberdar etmiştir. S. Behzat Bey'in "Atılanın Düğünü" isimli manzum piyesi⁵¹ ile dergilerde çıkan şiirlerini topladığı "Gece ve Işıklar"⁵² adlı eserinin basıldığı haberi ve N. İlhan'ın "Onun Hikâyesi yahut Yaşayan Ölü"⁵³ adlı bir romanının basılacağı müjdesi derginin sayfaları arasında yer almıştır. Tarama dergilerinin çıkması⁵⁴, Sadullah Erim'in Suhulet Ş. Matbaası'nı açması⁵⁵ ve *Yeni Doğuş*'un bu matbaada basılacağı haberi de yine duyurular arasındadır.

"İtizar"⁵⁶ başlığını taşıyan yazılarda ise dergide eseri neşredilemeyen yazı ve şiir sahiplerinden özür dilenmiştir.

3. 2. *Yeni Doğuş* Dergisinde Yayınlanan Dil, Edebiyat, Kültür ve Sanat Üzerine Düşünce Yazıları

Yeni Doğuş dergisi edebî türlerin yanı sıra dil, edebiyat, kültür ve sanat bağlamında değerlendirebileceğimiz yazılara da sayfalarında yer vermiştir.

Necdet Arif, "Edebiyat Nasıl Olmalı"⁵⁷ adlı yazısında "Yeni edebiyat nasıl olmalı?" sorusunu gündeme getirmiştir. Necdet Arif'e göre, insanlık, heyecanlar, hisler, duygular her geçen gün değişmektedir ve bu değişme karşısında edebiyatın eski heyecanını, eski şekillerini muhafaza etmesi mümkün değildir. Roman, hikâye, şiir ve tiyatrodaki yeni elemanlara, yeni imajlara, yeni görüş ve duyuşlara ihtiyaç vardır. "*Yeni kafaya yeni heyecan, yeni duyguya yeni manzara göstermek lazım*" diyen Necdet Arif yeni bir şekil, heyecan ve manzara tayin edildikten sonra edebiyattan beklenen heyecan ve güzelliğin doğacağını ifade etmiştir. Ona göre "*bu yenilik bir inkılâp ve ihtilalden doğabilir, bu yenilik hislerin, heyecanların, görüş ve duyuşların istihzasından meydana gelebilir; yenilik cemiyetin ıstıraplarından, insan hislerinin maddileşmesinden*

⁴⁸ Ülkü, V/26 (Nisan 1935), s. 157 (Akt: Nejdet Bilgi, agm, s. 138).

⁴⁹ Ülkü, 111/15 (Mayıs 1934), s. 225 (Akt: Nejdet Bilgi, agm, s. 137).

⁵⁰ "Gülmek Sıhhattir", *Yeni Doğuş*, 1 Birinci Kanun 1933, s. 16; G. A., "Gülmek Sıhhattir", *Yeni Doğuş*, 1 Şubat 1934, s. 16; G. A., "Gülmek Sıhhattir", *Yeni Doğuş*, 1 Mayıs 1934, s.12; G. A., "Gülmek Sıhhattir", *Yeni Doğuş*, 1 Haziran 1934, s. 16; "Gülmek Sıhhattir", *Yeni Doğuş*, Temmuz - Ağustos 1934, s. 19; "Gülmek Sıhhattir: Fıkralar", *Yeni Doğuş*, Eylül-Birinci Teşrin 1934, s. 16; G. A., "Gülmek Sıhhattir", *Yeni Doğuş*, İkinci Kanun 1935, s. 12.

⁵¹ "Asarı Münteşire", *Yeni Doğuş*, 1 Mart 1934, s. 14.

⁵² "Yeni Bir Eser", *Yeni Doğuş*, Eylül-1 Birinci Teşrin 1934, s. 8.

⁵³ *Yeni Doğuş*, Şubat 1935, s. 8.

⁵⁴ M. N., "Tarama Dergileri Çıktı", *Yeni Doğuş*, 1 Haziran 1934, s. 6.

⁵⁵ "Manisa'da Yararlı Bir Varlık", *Yeni Doğuş*, Şubat 1935, s. 15.

⁵⁶ "İtizar", *Yeni Doğuş*, 1 Birinci Kânun 1933, s. 16; "İtizar" *Yeni Doğuş*, 1 Nisan 1934, s. 16.

⁵⁷ Necdet Arif, "Edebiyat Nasıl Olmalı", *Yeni Doğuş*, 1 Nisan 1934, s. 5-6.

hız alabilir ve nihayet bu yenilik hiç beklenilmeyen bir hadiseden, bir vakadan kuvvet alabilir ve muhakkak ki bir gün yaratılacaktır. İşte yeni edebiyat nasıl olmalıdır, suali cevabını o zaman bulmuş olacaktır." Necdet Arif'e göre heyecan ve tahassüsleri eksik olan o günün edebiyatı kâfi değildir.

Hasan Erginöl o günlerin en tartışmalı edebiyat konularından olan "Millî Edebiyat"⁵⁸ ele almış ve "millî edebiyat" tabirinin hala anlaşılmadığına dikkati çekmiştir. Erginöl'a göre, edebiyatımız, o günün hâkim olan iki fikrine göre, iki şekil arz etmektedir. Ona göre siyasî ve ekonomik alanda çarpışan iki tez "serbestçilik ve devletçilik" sanata ve onun önemli bir kolu olan edebiyata tesir etmiş, ona yön vermek istemiştir. Bu iki cereyanın Türk edebiyatındaki temsilcilerine de değinen Erginöl, tezli eserlerin kalıcılığının müdafaa ettikleri cereyanların yaşamasına bağlı olduğunu belirtmiştir. Zamanının edebiyat eserleri hakkında "*bunların hemen hepsini zamanın cari cereyanlarının tellalı, tezli edebiyat kategorisine koymak mümkündür*" diyen Erginöl, "Türk millî edebiyatı"nın yaratılmasının "yükselmış bir sosyaya"ya bağlı olduğunu ifade etmiştir.

Yeni Doğuş'ta sinema ve sahne sanatları ile ilgili olarak Necdet Arif'in yazıları dikkati çekmektedir. "Edebiyat Nasıl Olmalı" başlıklı yazısında klasik şeklini muhafaza eden ve hep aynı hisleri terennüm eden tiyatro eserinin münevver bir kitleye istediği, beklediği heyecanı veremediğini ifade eden Necdet Arif, eserlerin orijinal olması gerektiğini vurgulamıştır.⁵⁹ "Sahne ve Ehemmiyetine Dair..."de "*Tiyatronun yorulmuş sınırlar, durgunlaşmış kafalar üzerindeki uyandırıcı tesirleri*"ne dikkati çeken yazar tiyatrodan ideolojik bir fayda sağlanabileceğini ifade etmiştir. Yazar, tiyatroyu "*memleketin ilerlemesi için halka aşılacak istenilen yenilikleri, millî heyecanları büyük bir kolaylıkla tatbika yarayan büyük bir dersane*" olarak nitelendirmiştir.⁶⁰ "Sinemaya Dair"⁶¹ adlı yazısında ise müstehcen sinemanın çocuk terbiyesinde bazı olumsuz etkileri üzerinde durmuştur.

Mustafa Dümer de "Temsil" altbaşlığı açtığı söylevinde⁶², "*Biz de diğer arkadaşlarımız Halkevleri gibi hiç olmazsa Türk varlığını diriltmek, millî savaştaki Türk azmini canlandırmak, Türk'ün gerçekten öğrenmeye layık olan ahlaklarını temsil etmek ve en az yılda beş temsil vermek vazifesi karşısındayız*" diyerek halkevlerinin devrimi yaymak için tiyatroyu bir araç olarak gördüklerine işaret etmiştir.

Yeni Doğuş yazarlarının değindiği konulardan bir diğeri de kültür meselesidir. Kültürü "bir hayat ve bir yaratma meselesi" olarak nitelendiren Necdet Arif, yeni medeniyeti yaratmak için yeni yolların bulunması gerektiğini ifade etmiştir.⁶³ Gazete, kitap ve mecmuaların okunmadığını ve basılan kitapların satılmadığını söyleyen Arif, okumanın kültürü inşa etmedeki rolüne vurgu yapmıştır. Nazmi Baycın ise eskiden kalma duyguların kurduğu kültür ve ahlakın bugünkü insanları yaşatamayacağını ifade etmiş, sosyal hayatta inkılâpçı olmak gerektiğini savunmuştur.⁶⁴

1930'lu yıllarda, Cumhuriyet'in ulusal kimliğinin inşası amacıyla millî dil ve millî tarih anlayışına ağırlık verilmiştir. *Yeni Doğuş* dergisinde yer alan yazılar ve edebî eserlerde millî tezler üzerinde durulmuş, yayımlanan eserlerle millî ruh canlı

⁵⁸ Hasan Erginöl, "Millî Edebiyat", *Yeni Doğuş*, Haziran 1935, s. 8-10.

⁵⁹ Necdet Arif, "Edebiyat Nasıl Olmalı", *Yeni Doğuş*, 1 Nisan 1934, s. 5-6.

⁶⁰ Necdet Arif, "Sahne ve Ehemmiyetine Dair...", *Yeni Doğuş*, Eylül-1 Birinci Teşrin 1934, s. 9.

⁶¹ Necdet Arif, "Sinemaya Dair", *Yeni Doğuş*, 1 Haziran 1934, s. 7.

⁶² "Halkevi Dil, Tarih, Edebiyat Kolu Başkanı Bay Mustafa Dümer'in Söylevi", *Yeni Doğuş*, Mart 1935, s. 5-10.

⁶³ Necdet Arif, "Musahabe: Kültür Meselesi", *Yeni Doğuş*, 1 Mayıs 1934, s. 1-3.

⁶⁴ Nazmi Baycın, "İnkılâp ve Sosyal Yaşayış", *Yeni Doğuş*, Haziran 1935, s. 3-5.

tutulmaya çalışılmıştır. Yabancı unsurların tesiri altında kalan Türk dili ve tarihinin Atatürk'ün rehberliğinde yeniden canlanması *Yeni Doğuş*'ta takdirle karşılanmıştır.⁶⁵

Manisa Halkevi gönderdiği delegelerle Dil Kurultayı'nı takip etmiş ve dil inkılabına dair bir konferans vermiştir.⁶⁶ Manisa Halkevi Dil Ve Edebiyat Kolu Başkanı Mustafa Dümer'in "dil inkılâbı" hakkındaki konferansında⁶⁷ dil inkılâbının ayrıntılı bir tarihçesi yapılmış, alfabe inkılâbı anlatılmış, Arapça ve Farsçanın etkisinde kalan Türk dilinin dil inkılâbıyla attığı adımlar anlatılmıştır. Mustafa Nuri de "Dil İnkılâbı"⁶⁸ adlı yazısıyla dil inkılâbı ve musiki inkılâbı hakkındaki görüşlerini dile getirmiştir.

"Osmanlıca saltanatın dilidir, Öztürkçe Cumhuriyetin dilidir"⁶⁹, "Türk müsün dilini Türkçeleştir"⁷⁰, "Budun birliği, dil birliği ile kurulur"⁷¹ şeklinde sloganlar ile "yazılarda yeni çıkan Türk sözleri kullanılmalıdır"⁷² şeklindeki uyarılar derginin "öztürkçecilik" akımını benimsediğinin somut bir göstergesidir. Ancak bu konuda derginin tam bir istikrar gösterdiği söylenemez. Dergide yaşayan dille yazılan metinler ile öztürkçe kelimelerle yazılan metinlerin aynı sayıda yan yana yer aldığı görülür.

Yeni Doğuş dergisinde Güneş Dil Teorisini⁷³ yansıtan açıklamalar da dikkati çekmektedir. "Dışman bence Türkçedir. Ve Farşlar bunu düşman kılığına sokmuştur. İçmen iç adamı, dost, dışman dış adamı, düşman demektir"⁷⁴ şeklinde hiçbir bilimsel veriye dayanmayan açıklamalar dönemin aydınlarının dil konusunda ne kadar ileri gidebileceklerini göstermesi açısından dikkate değerdir.

Dil konusunda üzerinde durulması gereken diğer bir husus da yazımla ilgili kurallardır. Noktalama işaretlerinde, eklerin ve kelimelerin yazımında belli bir standart yakalanamamıştır. Yapılan bu yanlışlıkların sebebi olarak derginin İzmir'de basılması gösterilse de⁷⁵ Manisa'da basılan nüshalarda da yanlış yazımların ve noktalamaların devam ettiği görülmektedir.

SONUÇ

Manisa'nın toplumsal hayatına önemli katkılar sağlayan *Yeni Doğuş* dergisi, yayımlandığı dönemde Manisa'da çıkarılan tek dergi olması açısından büyük bir önem arz etmektedir. Daha çok edebiyat ve kültür-sanat dergisi hüviyetini taşıyan dergi, yayımladığı edebî türler ve makalelerle Atatürk Dönemi dil, kültür ve edebiyat hayatını yansıtan bir belge niteliği taşımaktadır.

Yeni Doğuş dergisinde yayımlanan edebî ve kültürel yazılarda Cumhuriyet değerlerinin topluma aktarılması, ulusal bilinç düzeyinin yükseltilmesi ve

⁶⁵ "Fevzi Lütfi Bey'in Nutku-3", *Yeni Doğuş*, Nr. 3, 1 İkinci Kânun 1934, s. 14-16.

⁶⁶ "Halkevi Dil, Tarih, Edebiyat Kolu Başkanı Bay Mustafa Dümer'in Söylevi", *Yeni Doğuş*, Mart 1935, s. 5-10.

⁶⁷ "Manisa Halkevinde Konferans Serisi: Fikirler ve Duygular", *Yeni Doğuş*, Şubat 1935, s. 10-13.

⁶⁸ Mustafa Nuri, "Dil İnkılâbı", *Yeni Doğuş*, İkinci Kânun (Ocak) 1935, s. 6-7.

⁶⁹ O. Tuğrul, "İşgal Hatıraları: Manisa Yanarken", *Yeni Doğuş*, Nr. 11-12, Eylül-1 Birinci Teşrin 1934, s.11-13.

⁷⁰ "Manisa Haberleri", *Yeni Doğuş*, Eylül-Birinci Teşrin 1934, s. 16.

⁷¹ S. Behzat, "Musahabe: Köylü ve İstedikleri"⁷¹, *Yeni Doğuş*, Eylül-1 Birinci Teşrin 1934, s. 1-2.

⁷² "Dileklerimiz", *Yeni Doğuş*, Mart 1935, s. 16; "Dileğimiz", *Yeni Doğuş*, Haziran 1935, s. 14.

⁷³ Güneş dil teorisi hakkında detaylı bilgi için bkz. Abdülkadir İnan, *Güneş Dil Teorisi Üzerine Ders Notları*, İstanbul 1936, s. 2-81; Gökhan Yavuz Demir, "Türk Tarih Tezi ile Türk Dil Tezinin Kavşağında Güneş Dil Teorisi", *U.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler*, 9 (2010), s. 385- 369; Özlem Şendeniz, "Erken Cumhuriyet Dönemi Dil Politikaları: Güneş Türk Dil Teorisi'nin Türk Basınında Yansımaları", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 20 (Güz 2014), s. 307-326; Ömer Demircan, "Güneş Teorisi", *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 8 (1998), 119-143.

⁷⁴ Mustafa Er, "Nüfus Sayasası", *Yeni Doğuş*, Şubat 1935, s. 1-3.

⁷⁵ "Halkevi Dil, Tarih, Edebiyat Kolu Başkanı Bay Mustafa Dümer'in Söylevi", *Yeni Doğuş*, Mart 1935, s. 5-10.

Cumhuriyet rejimine bağlı kuşakların yetiştirilmesi hedeflenmiştir. Dergide ideolojik nitelikli yazı ve şiirlerin yanı sıra estetik mahiyette, sanat kaygısı taşıyan eserler de yer almıştır. Böylece dergide bir yandan ideolojinin benimsenmesi sağlanırken bir yandan da halkın edebî ve sanat zevkinin yükseltilmesine hizmet edilmiştir. Genç yetenekleri destekleyen *Yeni Doğu* dergisi, sanatçıların kendilerini yetiştirmeleri ve eserlerini geniş bir kitleye ulaştırabilmeleri için de bir ortam sağlamıştır.

Yeni Doğu'ta yayımlanan dil ve edebiyat metinlerinde millî tezler dayanak noktası olarak alınmış ve bu doğrultuda hareket edilmiştir. Dil inkılabının benimsenmesi, ulusal bir edebiyatın oluşturulması ve millî tarih tezinin geliştirilmesi dergiden beklenen hizmetler arasındadır. Dergide yayımlanan edebiyat, kültür ve güzel sanatlara dair yazılarla dönemin edebiyat ve kültür politikasına ilişkin değerlendirmeler yer almış, sanat önemli bir eğitim ve bilgilendirme aracı olarak görülmüştür.

KAYNAKÇA

- ***, "Şuna Buna Dair...", *Yeni Doğu*, 1 Haziran 1934.
"Manisa Haberleri", *Yeni Doğu*, Temmuz-Ağustos 1934.
"Asarı Münteşire", *Yeni Doğu*, 1 Mart 1934.
"Bay Mustafa Er'in Kubilay Okulasındaki Söylevi", *Yeni Doğu*, İkinci Kanun 1935.
"Cumhuriyetin Onuncu Yıldönümü Marşı", *Yeni Doğu*, 29 Birinci Teşrin, 1933.
"Dikkat", *Yeni Doğu*, 1 Mayıs 1934.
"Dileğimiz", *Yeni Doğu*, Haziran 1935.
"Dileklerimiz", *Yeni Doğu*, Mart 1935.
"Fevzi Lütfi Bey'in Evimizin Açılma Günü Söyledikleri Nutuk-2", *Yeni Doğu*, 1 Birinci Kanun 1933.
"Fevzi Lütfi Bey'in Evimizin Açılma Günü Söyledikleri Nutuk", *Yeni Doğu*, 29 Birinci Teşrin 1933.
"Fevzi Lütfi Bey'in Nutku-3", *Yeni Doğu*, 1 İkinci Kânun 1934.
"Gülmek Sıhhattir: Fıkralar", *Yeni Doğu*, Eylül-Birinci Teşrin 1934.
"Gülmek Sıhhattir", *Yeni Doğu*, 1 Birinci Kanun 1933.
"Gülmek Sıhhattir", *Yeni Doğu*, Temmuz-Ağustos 1934.
"Halkevi Dil, Tarih, Edebiyat Kolu Başkanı Bay Mustafa Dümer'in Söylevi", *Yeni Doğu*, Mart 1935.
"İtizar" *Yeni Doğu*, 1 Nisan 1934.
"İtizar", *Yeni Doğu*, 1 Birinci Kânun 1933.
"Lütfi Bey'in Evimizin Açılma Günü Söyledikleri Nutuk-3", *Yeni Doğu*, 1 İkinci Kânun 1934.
"Lütfi Bey'in Evimizin Açılma Günü Söyledikleri Nutuk-4", *Yeni Doğu*, 1 Şubat 1934.
"Manisa Duyumları", *Yeni Doğu*, Haziran 1935.
"Manisa Haberleri", *Yeni Doğu*, Eylül-Birinci Teşrin 1934.
"Manisa Halkevinde Konferans Serisi: Fikirler ve Duygular", *Yeni Doğu*, Mart 1935.
"Manisa Halkevinde Konferans Serisi: Fikirler ve Duygular", *Yeni Doğu*, Şubat 1935.
"Manisa'da Olup Bitenler", *Yeni Doğu*, 1 Birinci Kanun 1933.
"Manisa'da Olup Bitenler", *Yeni Doğu*, 1 Haziran 1934.
"Manisa'da Olup Bitenler", *Yeni Doğu*, 1 Mayıs 1934.
"Manisa'da Olup Bitenler", *Yeni Doğu*, 1 Nisan 1934.

Geçmişten Günümüze Manisa

- "Manisa'da Yararlı Bir Varlık", *Yeni Doğu*, Şubat 1935.
"Önsöz", *Yeni Doğu*, 29 Birinci Teşrin 1933.
"Sayın Okurlarımıza", *Yeni Doğu*, Haziran 1935.
"Yeni Bir Eser", *Yeni Doğu*, Eylül-1 Birinci Teşrin 1934.
"Yolumuz ve Amacımız" *Yeni Doğu*, İkinci Kânun (Ocak) 1935.
A. Bahadır [Düm]Er, "Amerika Mektupları: Filorida 2", *Yeni Doğu*, Şubat 1935.
A. Bahadır Dümer, "Amerika Mektupları (3): Gainesville", Mart 1935.
A. G., "Dünya Haberleri", *Yeni Doğu*, İkinci Kanun 1935.
A. G., "Dünya Haberleri", *Yeni Doğu*, Temmuz-Ağustos 1934.
A. Gemicioğlu, "Birinci Napolyon'un Mektupları ve Büyük Aşkın Sonu", *Yeni Doğu*.
Abdülkadir İnan, *Güneş Dil Teorisi Üzerine Ders Notları*, İstanbul 1936.
Alâattin Karaca, *İkinci Yeni Poetikası*, Ankara 2013.
Ali Bahadır: İstanbul, "Amerika Mektupları: İlk duygular", *Yeni Doğu*, İkinci Kânun 1935.
C.H.F. Halkevleri Talimatnamesi, Hakimiyet-i Milliye Matbaası, Ankara 1932.
CHP Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942, Ankara, 1943.
Cumhuriyet Halk Fırkası Bayrak Talimatı,
http://arsiv.chp.org.tr/?page_id=78.
Elif Aktaş, Yavuz Özdemir, "Bütünden Parçaya Halkevleri Şubeleri", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 15 (2) (2011).
Fazıl Ahmet, "Gözümle Gördüm" (şiir), *Yeni Doğu*, Mart 1935.
G. A., "Gülmek Sıhhattir", *Yeni Doğu*, 1 Şubat 1934.
G. A., "Gülmek Sıhhattir", *Yeni Doğu*, 1 Haziran 1934.
G. A., "Gülmek Sıhhattir", *Yeni Doğu*, 1 Mayıs 1934.
G. A., "Gülmek Sıhhattir", *Yeni Doğu*, İkinci Kanun 1935.
Gökhan Yavuz Demir, "Türk Tarih Tezi ile Türk Dil Tezinin Kavşağında Güneş Dil Teorisi", *U.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler*, 9 (2010).
Günver Güneş, Müslime Güneş, "Cumhuriyet Döneminde Manisa'nın Sosyo-Kültürel Yaşamında Halkevi'nin Yeri Ve Önemi", ÇTTAD, VI/15 (2007/Güz).
Hasan Erginöl, "Millî Edebiyat", *Yeni Doğu*, Haziran 1935.
Hayri (Ortamektep), "Çakal Dağının Esrarı", 1 Nisan 1934, *Yeni Doğu*.
Hekim Hakkı Şükrüoğlu Gündüz, "Em-cibaşı= Hekimbaşı", *Yeni Doğu*, 1 Mart 1934.
M. N., "Tarama Dergileri Çıktı", *Yeni Doğu*, 1 Haziran 1934.
Mecmua, "Manisa Haberleri: Kubilay Günü ve Kurçağın Açılışı", *Yeni Doğu*, İkinci Kanun 1935.
Mustafa Er, "Nüfus Sayasası", *Yeni Doğu*, Şubat 1935, s. 1-3.
Mustafa Nuri, "Dil İnkılâbı", *Yeni Doğu*, İkinci Kânun (Ocak) 1935.
Mustafa Sarı, "Ege Bölgesi Halkevi Dergilerindeki Edebî Ve Kültürel Muhteva Üzerine Bir İnceleme", Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 2002.
N. İlhan Berk, "Koca Sinan-Koca Sinan'ın Yıl Dönümü Münasebetiyle", *Yeni Doğu*, Nisan 1935.
N. İlhan Berk, *Güneşi Yakanların Selamı*, İzmir 1935.
Nazmi Bayçın, "İnkılâp ve Sosyal Yaşayış", *Yeni Doğu*, Haziran 1935.
Necdet Arif, "Edebiyat Nasıl Olmalı", *Yeni Doğu*, 1 Nisan 1934.
Necdet Arif, "Musahabe: Kültür Meselesi", *Yeni Doğu*, 1 Mayıs 1934.
Necdet Arif, "Sinemaya Dair", *Yeni Doğu*, 1 Haziran 1934.

- Necdet Raif, "Sahne ve Ehemmiyetine Dair...", *Yeni Doğuş*, Eylül-1 Birinci Teşrin 1934.
- Nejdet Bilgi, "Yeni Doğuş: Manisa Halkevi Dergisi", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 49 (Mart 2001).
- O. Tuğrul, "İşgal Hatıraları: Manisa Yanarken", *Yeni Doğuş*, Eylül-1 Birinci Teşrin 1934.
- Ömer Demircan, "Güneş Teorisi", *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 8 (1998).
- Özlem Şendeniz, "Erken Cumhuriyet Dönemi Dil Politikaları: Güneş Türk Dil Teorisi'nin Türk Basınında Yansımaları", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 20 (Güz 2014).
- S. Behzat, "Mezar Bekçileri", *Yeni Doğuş*, 1 Nisan 1934.
- S. Behzat, "Musahabe: Köylü ve İstedikleri", *Yeni Doğuş*, Eylül-1 Birinci Teşrin 1934.
- S. Behzat, "Türklerin Marşı", *Yeni Doğuş*, 1 Birinci Kânun 1933.
- Salahattin Asım, "Emir Ayşe", *Yeni Doğuş*, 1 Şubat 1934.
- Salahattin Âsim, "Tahattur", *Yeni Doğuş*, 1 Birinci Kânun 1933.
- Selahattin Özpallabıyıklar, *A'Dan Z'Ye İlhan Berk*, İstanbul 2003.
- Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, c.1.
- Tarık Özcan, *İlhan Berk Hayatı, Şiirleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 1995.
- Ülkü, 111/15 (Mayıs 1934), s. 225.
- Ülkü, V/26 (Nisan 1935), s. 157.
- Zeki Arıkan, "Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi", Atatürk Yolu, XI / 23 (Mayıs-1999).

MANİSALI BİR HİKAYE YAZARI: AYŞE İLKER

Âbide DOĞAN*

GİRİŞ

Köklü bir tarih ve kültüre sahip olan Manisa, Osmanlı döneminde Şehzade şehri olarak önem kazanmıştır. İmparatorluğu yöneten önemli padişahlar (Fatih, Kanuni, II. Selim vd.) önce Manisa’da yetişmiş; sonradan payitahta gönderilmiştir. Bu sayededir ki Manisa sadece siyaset değil, kültür ve sanat yönünden de gelişmiş; değerli sanatçıların yetiştiği mekân olmuştur.

İhsan Işık’ın hazırladığı *Yazarlar Ansiklopedisi*’ndeki Manisalıları çıkarıp ilçe adı ve yazar soyadlarına göre alfabetik olarak kısa kısa tanıtan Ali Aksakal’ın listesinde Manisa merkez ve on ilçesinden elli dokuz isim yer almaktadır. Şair ve yazar kadrosunda şu isimler dikkati çeker. Afşar Timuçin (Akhisar); Erol Toy, Veysî (Alaşehir), Cezmi Tahir Berktin (Demirci); Hakkı Tarık Us (Gördes), Şair Eşref (Kırkağaç), Sabahat Emir, Evangelinos Misailidis (Kula), İlhan Berk, Fatmagül Berktaş, Yavuz Gökmen, Nihal Yeğınobalı (Manisa-Merkez); Habib Bektaş (Salihli), Yusuf Atılgan (Saruhanlı), Turgut Günay (Soma), Namık Açıkğöz, Efdal Sevinçli (Turgutlu) vd.

Farklı dönem ve türlerde Manisalı sanatçıların kaleminden çıkan eserlerle oluşan birikimden hareketle Manisa’nın Türk kültür ve edebiyatına yetiştirdiği isimlerle bir katkı sağladığını söylemek mümkündür.

Ayşe İlker’in Eğitimi ve Akademik Yaşamı

1960 yılında Manisa’nın Gördes ilçesinde doğan Ayşe İlker, ilk ve ortaokulu Gördes’te tamamlamış, Demirci Öğretmen Lisesi’nden 1977’de mezun olmasının ardından Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi’nin “Türk Dili Kürsüsü”nü kazanmıştır. 1982’de DTCF’yi bitirerek 1983’te Gazi Üniversitesinde Yüksek Lisansa başlayan İlker, aynı üniversitede 1992 yılında Doktora tezini tamamlamıştır.

Akademik faaliyetlerinin yanı sıra Ankara ve İzmir Polis Kolejlerinde Türk Dili ve Edebiyatı öğretmenliği yapan İlker, Dokuz Eylül Üniversitesi’nde 2 yıl Araştırma Görevlisi olarak çalışmasının ardından 1990-1994 yılları arasında Gazi Üniversitesi’nde Öğretim Görevlisi ve Yardımcı Doçent olarak bulunmuş, 1995’te Celal Bayar Üniversitesi’ne geçmiştir. Manisa ağızları üzerine çalışmalar yapan İlker, bu konuda bilimsel bir proje yürütmüş; Ulusal ve uluslararası toplantılarda konuyla ilgili bildiriler sunmuş; Manisa ağızlarının geniş ve ayrıntılı gramerini hazırlamıştır. 2002’de Doçent, 2009’da Profesör olan İlker’in akademik başarılarının yanı sıra yazınsal ve kültürel birikimini aksettirdiği eserleri de mevcuttur. 2011 yılından itibaren Haber Açısı adlı internet sitesinde *Düşünce İklimi* adlı köşesinde kültürel konularda yazılar yazmakta; *Yeni Düşünce* ve *Devlet* dergilerinde de yazılar yayımlamaktadır. Yazar evli ve üç çocuk annesidir.

*Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, abide@hacettepe.edu.tr

Ayşe İlker'in Yazınsal Yaşamı

Lisans yıllarından itibaren *Divan Dergisi*'nin toplantılarına katılan İlker; *Ana, Töre, Divan* ve *Doğuş* dergilerinde "Ayşe İnce" imzasıyla hikâyelerini yayımlamış, 1980 sonrasında *Yeni Düşünce* dergisinin açtığı hikâye yarışmasında "Üçüncü Cadde" adlı hikâyesiyle ikinci olmuş ve 1986'ya kadar yazdığı hikâyelerini Kültür Bakanlığı Gençlik Dizisi içinde "Bir Başka Sevda" adıyla yayımlamıştır. Bu kitap, yazarın Ankara'da öğretmenlik yaptığı yıllarda kaleme aldığı on hikâyeden oluşmaktadır. Konusunu günlük yaşam, çocukluk ve gençlik anılarıyla siyasetten alan bu hikâyeler gençlerin duygu ve düşüncelerini geliştirici ve eğitici niteliktedir. Kültür Bakanlığının bir projesi olarak yurt dışındaki Türk işçilerinin çocuklarına yönelik hazırlanan hikâye dizisinde "Türk Misafirperverliği" (*Turkish Hospitality*) kitabını da yazan İlker'in bu hikâyeleri İngilizce tercümesiyle basılmıştır.

Akademik çalışmaları nedeniyle bir süre hikâye yazmaya ara veren İlker, 1990'lı yılların başından itibaren yeniden hikâye yazmaya başlamış ve yazarın *Kanat* dergisinde "Ayşe İlker" imzalı dört hikâyesi yayımlanmıştır. Daha sonra bilimsel çalışmalarını ve 12 Eylül'ü konu edindiği bazı deneme ve hikâyelerini *Töre, Berceste* ve *Kardeş Kalemler* gibi dergilerde yayımlayan İlker'in yirmi bir hikâyeden oluşan *Eflatun Hüzünler* adlı son kitabı 2016 yılında okuyucusuyla buluşmuştur.

Ayşe İlker'in Hikâyeciliği

Yazın alanında hikâyeci kimliğiyle yer alan İlker, *Türk Misafirperverliği* adlı kitabının dışındaki *Bir Başka Sevda* (1987) ile *Eflatun Hüzünler* (2016) adlı kitaplarında toplam otuz bir hikâyeye yer vermiştir. Bu hikâyelerin konusunu yazarın çocukluk ve gençlik anıları, günlük yaşam ve 12 Eylül oluşturur.

1. Konusunu Anılardan Alan Hikâyeler

İlker'in otuz bir hikâyesinden on ikisi çocukluk ve gençlik dönemine ait anılardan oluşur. Bu hikâyelerde zaman zaman satır aralarına gizlenen kaybedilenin ardından duyulan hüznün kendini belli eder. *Bir Başka Sevda, Bir Demet Kasımpatı, Çiçek ve Umut, Bir Şekerli Bir İspanaklı, Sabahın Büyüsü, Molla Nine, Torbadaki Erikler, Eflatun Hüzünler, Manolyada Asılı Yüreği, O Sokak, Fiilin Hikâyesi, Depremin Kelebeği* ve *Üçüncü Cadde* adlı hikâyeler bu gruba girer.

Bir Başka Sevda, tez çalışması için malzeme toplamak amacıyla eşyle birlikte yola çıkan genç bir araştırmacının Çiçekdağ'a yerleştirilen Türkmenlerle görüşmesini, gerekli bilgi ve belgeye ulaşmasını anlatır. Soydaşlarımızı tanımanın bir başka sevda olduğunun vurgulandığı hikâyede yazarın biyografisiyle örtüşen taraflar vardır.

Bir Demet Kasımpatı'nda Ayşe annesiyle gittiği anneannesinin evinin penceresinden karşıdaki büyük binayı seyreder. Bahçesinde huzursuz görünen genç yaşlı insanlar dikkatini çeker. Öğrendiğine göre orası hapishanedir. Bir gün oradan bir adam onların bahçesine uçan gömlekleri almaya geldiğinde Ayşe onlara bir demet kasımpatı verir. Sonra da suç ve mahpus kelimelerinin anlamlarını öğrenir. Aradan yıllar geçer. Ayşe dostlar kazanır. Ama kimseye kasımpatı veremez.

Çiçek ve Umut da *Bir Demet Kasımpatı* gibi çocukluk anılarına dayanır. Anlatıcı tütün tarlalarında ailece geçirdikleri güzel yaz günlerini anlatırken özellikle dedesi ile tulumbanın başında sabah akşam çiçeklerin açmasını bekledikleri o umut dolu sabahları unutamaz. Yazar bu hikâyesinde çiçek, doğa, anne, baba, kardeş, dede ve nine sevgisini de işlemiştir.

Bir Şekerli Bir İspanaklı adlı hikâyede anlatıcı Ankara'dan memleketine gittiğinde bir Cuma öğle vakti annesinin yaptığı, kendisinin dağıttığı katmer gününü hatırlar. Yazar bu hikâyesiyle yeni nesilde, büyük şehirlerde böyle geleneklerin

Geçmişten Günümüze Manisa

olmadığını, büyük beşeri hislerin kalmadığını, hâlbuki bu tür faaliyetlerin komşuluk ilişkilerini pekiştireceğine dikkat çeker.

Sabahın Büyüsü adlı hikâyede Küçük Mehmet'in tatile gittikleri yerde tanıdığı Hasan ağabeye duyduğu hayranlık anlatılmıştır. Mehmet Hasan'ı rol model olarak seçmiş; büyümlü bir sabahta ona gidip tabiatı izlemiş ve bu tatil anısını unutamamıştır. *Molla Nine*'de anlatıcının çocukluğunda annesiyle kurşun döktürmek için götürüldüğü Otacı kadın ve kurşun dökme işi anlatılırken bu olayın çocuk üzerindeki etkisi ortaya konmuştur.

Torbadaki Erikler ise Ayşe ve çocukluk arkadaşı İbrahim'in geri dönüşler ve iç monologlarla nostaljik bir an yaşamalarını konu edinmiştir. Yazar kapıda elinde bir torba erikle gördüğü İbrahim'in çocukken çok zeki olmasına rağmen okuyamamasının nedenini bilmez. Onun elindeki torbaya ve içindeki eriklere yoğunlaşır. Çünkü onlar hayallere açılan kapıdır.

Kitaba adını veren *Eflatun Hüzünler* anne ve babası ayrılan, annesi Almanya'ya gittiği için yalnız kalan küçük kız Melek ile ona hasret olan annesinin hikâyesiyle ana baba ayrılığı yüzünden babasına hasret kalan çocukların mutsuz ve mağdur olduğuna dikkat çekilmiştir.

Manolya'da Asılı Yüreği adlı hikâyede anlatıcı çocukluk arkadaşı Ahmet'in okul yıllarını ve yaşadıklarını hatırlar. Bir süre sonra kaybettiği Ahmet, onun unuttuğu ölümlerden biri iken, iskele civarında gördüğü manolya ağaçlarının beyaz çiçekleriyle Ahmet'in bakışları arasında ilgi kuran yazar anlatıcı bu hikâyesiyle hüzünlü anılarının kapısını aralar.

Üçüncü Cadde ve *Fiilin Hikâyesi*, Ayşe İlker'in doğrudan kendi üniversite yıllarını anlattığı nostaljik hikâyelerdir. Gazi Üniversitesi'nde doktora yaptığı yıllarda yaşadığı Bahçeli 3. Cadde ile "Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde Fiil" konulu doktora tezini hazırladığı yılların edebi bir türle kalıcılığını daha da arttıran İlker, zaman zaman birçok kişiyi o günlere döndürmektedir. Anlatıcı dört buçuk yılını geçirdiği iğde kokulu 3. Cadde'yi unutamaz. Orada hayat her günkü gibi akışına devam eder. Pencereleri açık bahçeli evleri dolduran iğde kokularını, köşedeki pastaneyi, Bahçeli-Ulus hattında gidip gelen dolmuşları, Hacı dedesi, Cemal amcası, gülsuyu, mevsimleri, gecesi, gündüzü, sabahları, telefon ahizeleri, bir de O...

Fiilin Hikâyesi'nde yazar fiili somutlaştırarak bir hikâye çıkarmıştır. Yazar, fiili bir genç kız gibi hayal eder; kendisini de kızının gelinliğini giydirmiş, duvağını takmış bir anne gibi hisseder. Yazar anlatıcı, bundan sonra sözü kahramana bırakır. Fiillerle uğraşmaya nasıl başladığını, nasıl çalıştığını, onlarla nasıl hemhal olduğunu, günlük hayatında fiillerin nasıl yer ettiğini, nasıl etkilendiğini örneklerle anlatır. Sonra beyaz kâğıtlarını dosyalara koyup teslim eder. Tıpkı kızını teslim ettiği gibi... Üç, beş, on gün bekler. Çağırırlar. Yavrusunu nasıl büyüttüğünü sorarlar. O da fiillerle cevap verir:

"Uyumadım, uyuttum... Yemedim, yedirdim... Gezmedim, gezdirdim... Ağlatmadım, ağladım... Donanmadım, donattım... Sevdim, baktım, büyüttüm... Sizin olsun diye değil' Vermiyorum, vermeyeceğim, veremeyeceğim, ver-e-me-y-eceğ-im... (İlker,2016: 75)"

Ayşe İlker, *Ben Ne Olacağım?* hikâyesindeki gibi *O Sokak*'ta da çalışan kadının evdeki sorumluluklarına dikkat çekerken anılarına yer verir. Haftanın son günü işten eve gelen kadın mutfağa girer. Yemek yapar. Sobayı tutuşturur. Sofrayı kurarken eline aldığı bahar çiçeği desenli tabaklarla maziye bir gezintiye çıkar. Bu ince porselen tabakların annesi tarafından çeyizine nasıl konduğunu hatırlar. Sokaktan geçen bir

eskiciden babasının pantolonuna karşılık altı porselen tabak elinde çocukluğunun geçtiği o sokağı geçirir zihninden. Hatıralar sadece yalnızlığını ve yorgunluğunu alıp götürmez, titreyen elleri yüzünden kırılan porselen tabakları da götürür. Yazar anlatıcı bu durumu şöyle dillendirir:

“Kadının gözlerinden birden yaşlar boşandı. Gözyaşları musluktan akan suya karışıyor, kırık porselenler ve bahar çiçekleri üzgün üzgün kadına bakıyordu.

Kadının içindeki bağırışlar, koşuşmalar su sesinde kayboluyor, o sokak sanki musluktan akıyordu. Dedesi, annesi, tabakların bahar çiçeklerinden boynu bükük bakışlarını uzatıp kırık parçaları atma diye yalvarıyorlardı (İlker, 2016: 64).”

*Deprem'in Kelebeği'*nde ben anlatıcı çocukluğunda yaşadığı bir deprem anını ve sonrasını gözler önüne sererken depremin yararlarından da bahseder. Kelebek gibi çok hassas olan çocuğun gözünden depremin faydaları sıralanırken konuya farklı bir yaklaşım sergilendiği görülür:

“Deprem olmasaydı birbirine küsen komşularımız barışmayacaklar, o burnu havada kibirli komşu teyze de diğer komşularla yakınlaşmamış olacaktı. Hâlbuki deprem herkesi munisleştirmişti. Kapı önlerinde, çadırların diplerinde, duvar kenarlarında ikişerli üçerli kadınlar, erkekler konuşuyor, fikirler ortaya atılıyor, yemeklerinden birbirlerine tattırıyorlardı.

Doğrusu deprem hoşuma gitmişti. Öyle zannedildiği gibi tehlikeli değil, aksine faydalıydı bile! Hem, hiç ölen, evi yıkılan olmamış, ufak tefek duvar çatlama meydana gelmişti. Deprem'in ilk ve kuvvetli tesiri geçtikten sonra yine duvar diplerinde, sokak ortalarında oynamaya başlamıştık. Ama sözlerimizi ve hareketlerimizi depremle ilgiliydi. (...) Deprem biz çocuklara yepyeni ufuklar açmıştı. Hayatımız ve hayallerimiz renklenmişti. İçimiz kaynıyordu. (...) Artık iyiden iyiye depremle bir dostluk başlamıştı aramızda (İlker,2016: 77-78).”

Bu hikâyede çocuk dikkati ve hassasiyeti hâkim olup doğal bir afetin bir çocuk gözünden naif yorumu yapılmış ve bütün olumsuzluklardan olumlu sonuçlar çıkarılabileceği vurgulanmıştır.

2. Konusunu Günlük Yaşamdan Alan Hikâyeler

Ayşe İlker'in konusunu günlük yaşamdan alan hikâyeleri şunlardır: *Tavuk Gibi Ölmek*, *Ömür Törpüsü*, *Ben Ne Olacağım*, *Kleopatra'nın Saçları* ve *Karşıyaka*, *Türkan*, *Allahına Kurban*, *Adım Neydi?*, *İplikler Yumaklar*, *Buzdolabımız Dolu*, *İçimdeki 'Kün Fe Yekûnlar'*, *Bilemiyorum*, *Kimya Fabrikam* ve *Salı- Perşembe*'dir. *Bir Hikâye* ve *Oradaydınız* adlı anlatılar ise hikâyemsi bir anlatıma sahip fakat denemeye yakındır.

Tavuk Gibi Ölmek'te hale alışverişe giden Halil Bey'in kaldırımın kenarında ayakları bağlı, satılmayı bekleyen bir tavukla göz göze gelmesi ve tavuğun ona düşündürdükleri konu edilmiştir. Arkadaşı Celil'in "tavuk ölüsü gibi gitmek" sözünün anlamını düşünen Halil Bey, tavukla karşılaşınca durumu daha iyi anlar. Eve geldiğinde karısı yemekte tavuk pilav olduğunu söyler söylemez oracıkta bayılır. Tavukla insan arasında ilgi kuran Halil Bey, "Can"ın pazar olup alındığı bir memlekette, insanlar tavuk ölüsü gibi gidebilirdi pekâlâ", "Canın pazar olup alındığı

yerde, o da kesekâğıdı olmuştur, eve gidince çöplüğe atılır! (İlker,2016: 25)” sözleriyle düşüncelerini belirtir.

Ömür Törpüsü hikâyesinde emekli Hasan Bey’le karısı Fatma Hanım’ın büyük şehre taşınma heveslerinin dört ay sonra kasabalarına dönme kararıyla sona erdiğini görürüz. Büyük şehrin alışık olmadık sıkıntıları (kalabalık, gürültü, yalnızlık) onlar için ömür törpüsüdür.

Ben Ne Olacağım? hikâyesinde çalışan, aynı zamanda akademik çalışma yapan evli ve çocuklu bir kadının günlük hayatın sıkıntıları gerçekçi, inandırıcı ve samimi bir şekilde dile getirilmiştir. Yazarın tezini hazırladığı yılları anlatan bu hikâye de biyografisiyle örtüşür.

Kleopatra’nın Saçları’nda, zamana karşı hassasiyeti olan yirmi üç yaşındaki genç bir adamın otobüse bineme korkusu, kaygı ve tedirginlikleri çarpıcı örneklerle akıcı bir dille ortaya konmuştur. Tüm gününü iş yerinde geçiren, mesai sonu yaklaştığında otobüse binme korkusu yaşayan genç adam, işlerini bile dakika ile yapar. Örneğin, çay içmesi yirmi dakikasını alır. Odasına iş için gelenlerin konuşmalarına beş dakikadan fazla tahammül edemez. Durakta on dakikadan fazla beklerse bütün zamanını yitirmiş gibi olur. En fazla bir saat devamlı kitap okuyabilir. Ertesi gün otobüse atacağı biletleri yatmadan önce cebine koyar. Akşam otobüse binmeden bir buçuk saat önce düşünmeye başlar. Kleopatra’nın saçları gelir aklına. Dilediği gibi uçar Kleopatra’nın dillere destan, her zaman sağlıklı ve güzel siyah saçlarıyla...

Hikâye boyunca gencin belediye otobüsünde, lokantada, iş yerindeki telaşı, huzursuzluğu ve kaygıları çok akıcı bir şekilde heyecanlı cümlelerle aktarılır:

“Otobüse binmek, bu saatlerde deveyi hendekten atlatmak kadar zor olduğu için, ben de bu işi yapanlar kadar ter dökerim ve zorla binebilmişsem kendimi şanslı kabul ederim. Otobüsün içinde kilometrelerce yol yürümüş gibi olurum. Bir karış, bir karış arkaya ilerlerim. Bu esnada, ceketimin düğmeleri açılmış, saçlarım dağılmış, pantolonumun paçaları kırıışmış olur. Kazara elimde kitap veya dosya varsa onlar da tanınmayacak şekilde kırıışır. İndiğimde zafer kazanmış kahraman kumandan edası vardır üzerimde. Alnımın kırıışıklığı kaybolmuştur, parmaklarım da sakindir. Saat yediye çeyrek vardır. Yorgun argın evimin yolunu tutarım. Yolda gördüğüm hiç kimse beni ilgilendirmez. Bazen çok yakından tanıdığım şahsiyetlerle karşılaştığımda adlarını hatırlayamam. Hiç tanıımıyormuş gibi ölçülü birkaç kelimenin dışına çıkamam ve sonra birden hatırlayıverir, bu bizim falancaydı ya nasıl olur da hatırlayamam diyerek kızarım. (...)

Ertesi gün harcayacağım otobüs biletlerimi ceplerimin birisine koyarım. Kıyafetimi asıp, yatarım. Uykuya dalıncaya kadar o düşünceden bu düşünceye raks ederim. Tam uykuya geçiş anında Kleopatra’nın saçları beynimin bütün hücrelerini kaplayıverir. Onun saçlarına tutunur, tercihli caddelerden otobüsleri çatlatırcasına uçarak geçerim. Kırmızı ışıklar, bekleyen yolcular, otobüslerin şoförleri, lokantadaki garson, müşteriler gıptayla bakarlar. Kimseyi Kleopatra’nın saçlarına yaklaştırmam ve dilediğim gibi uçarım Kleopatra’nın saçlarıyla...” (İlker, 1987: 50-51).

Türkan adlı hikâyede üçüncü çocuğuna hamile olan ve doğumuna on beş gün kalan Türkan'ın hala ev işlerine, temizliğe gitmesi; durumunu kimseye hissettirmeden işini yapması anlatılır.

Trajik bir hikâye olan *Allahına Kurban*'da sahipsiz/ korunmasız bir kadının başından geçenler yer alır. Hikâyeye, bir kadının kocasının kendi hastalığıyla uğraşırken uzun zamandır görmediği oğlunun telefonu ile karısının hasta olduğunu öğrenmesiyle başlar. Bu arada kadının anlatımıyla hayatı özetlenir. Hikâyede kadına yönelik taciz ön plandadır. Kadın, önce satıldığı evde kayın pederinin tacizine uğramış ve adı kötüye çıkmıştır. Oğlunu zarar görmesin diye babaannesine bırakıp gitmiştir. Kadın birden gençliğine ve hatıralarına döner. Henüz on sekiz yaşını tamamlamamış genç bir kızken, komşu kadına dikiş nakış öğrenmeye giderken kadının kocası tarafından rahatsız edilmiş; şehri terke mecbur kalmıştır. Eski arkadaşı bir gün Avclar'a onu ziyarete gittiğinde kadının öldüğünü, oğlu ile erkek kardeşi tarafından cenazesinin kaldırılmakta olduğunu görür.

Yazar birkaç hikâyesinde hasta, hastalık ve hastaneden bahseder. *Adım Neydi?* adlı hikâyeye yetmiş yaşında kalp krizi geçirmekte olan Salih'in, oğlu Murat tarafından karlı bir günde güçlükle hastaneye yetiştirilmesini ve beynine pıhtı atması nedeniyle adını bile unutmamasını konu alır. Vak'ada hastanın hastaneye yetiştirilmesi, teşhis süreci, yolda ve hastanede yaşananlar gerçekçi şekilde yansıtılmıştır.

İplikler ve Yumaklar'da yine hasta ve hastane ile kadına şiddet konusu günlük yaşamdan bir kesit olarak sunulmuştur. Kocasından şiddet gören Hatice'nin baba evine dönmesi ve intihara teşebbüsü sonucu ambulansla hastaneye kaldırılması; kaderin yumağını örmesi anlatılmıştır.

Buzdolabımız Dolu başlıklı hikâyede diğerleri gibi bir kadın dramı, hastalık, hasta ve hastane vardır. Aşkabat'tan Türkiye'ye okumak için gelen bir genç kız komşusuyla konuşurken geçmişine dair olayları yeniden yaşar gibi olur. Onun hikâyesi de terk edilen, çalışmak zorunda kalan güçlü bir kadın olan annesiyle ilgilidir. Babası bir Rus kadına tutulup onları terk ettiğinde annesi hem okuyup hem de çalışarak ailesini geçindirmiş, buzdolabını dolu tutmuştur. Annesiyle gurur duyan genç kız, Aşkabat'tayken kalp hastası olduğunu, Merkez Efendi ziyaretinden dönerken ıslanıp acile kaldırıldığını söyler komşu kadına. 13.30 dersine yetişmek için de oradan ayrılır.

İçimdeki 'Kün Fe Yekûnlar' adlı hikâyede bebeğini iki aylıkken kaybeden kızın annesinin üzüntüsü ve kızın da bu durumu annesine kabullendirmeye çalışması konu edilmiştir.

Bilemiyorum adlı hikâyede, yalnız bir kadının günlük hayatından kesitler verilmiştir. Hikâyeye; öğleye kadarki zaman diliminde bir kadın öğretmenin, önce kuaföre oradan okula, daha sonra ortaokul arkadaşlarıyla görüşmeye gitmesini, alışveriş yapmasını anlatır. Bu, yazarın kadın öğretmenlerle ilgili ilk hikâyesidir. Hikâyede; çalışan, araba kullanan, ev ve okul işlerini ihmal etmeyen, yaşadığı sağlık sorunlarını da kendisi çözmeye çalışan modern ve güçlü bir kadın profili çizilir.

Kimya Fabrikam adlı hikâyede de 'kimya fabrikam' dediği karaciğerini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalan bir kadın öğretmenin psikolojik durumu ayrıntılı biçimde yansıtılmıştır. Fabrikasız da olsa yaşamak isteyen kadının alt üst olan düşüncelerinin arasında en etkileyici kısım çocuklarıyla ilgili duygu ve düşünceleridir:

"Ve ruhumun gözlerinde çocuklarım ağlaşıyor. Yaşlarla gölleniyor içim. Çocuklarım yaşıyor ruhumda. Hüseyin Alp, 'yarın da hasta mısın?'

diyordu dün. Yarın da hasta olmam, okula gitmemem demek. Hasta olmam, okula gitmememden daha iyi onun için. Mehmet Alp, ağabeyinin söylediklerini tekrar ediyor. ‘Yarın da hasta ol! Okula gitme!’ Ben divanın üzerinde yatarken, onlar üstüme çıkacaklar, örtüyü çekecekler, gözlüğümü ille de gözüme takacaklar. Oyuna daldıkları en tatlı anda bile kaçamak gözlerle beni takip edecekler, odada mıyım, divanın üstünde miyim ve belki de yaşıyor muyum? Yaşamayı en çok onlar için istiyorum. Hüseyin Alp’in ilk hikâyelerini ben okumalıyım, Mehmet Alp ezberlediği ilk şiiri bana okumalı. Gülümser’in ilk çok kelimeli cümlesini ben duymalıyım. Onların her cümlesi, her tavrı ve hareketi zihnime öyle yerleşmeli ki onlardan uzakta kalabileceğim günlerde görüntülerini göz bebeklerimde seyredebileyim.

Eşim, annem, babam, arkadaşlarım... Buruk bir bekleyiş içindeler. Çocuklarımı düşünmekten kendimi alıp onlara bakamıyorum” (İlker, 2016: 87-88).

Salı- Perşembe’de ise farklı bir konu işlenir. İki yıl aradan sonra, gülümsemesinden etkilendiği arkadaşının hala ona eskisi gibi davranması, hiç konuşmadan sadece işaret diliyle anlaşmaları; onun gülümsemesini görmek için Salı ve Perşembe günleri okula gitmesi, şakakları ağarınca kadar ona gülümseyeceğini söylemesinin konu edildiği hikâyede yalnızca gülümsemekle iletişim kuran iki gencin durumu romantik bir bakışla anlatılmıştır.

3. Konusunu Siyasetten Alan Hikâyeler

Ayşe İlker, *Töre, Berceste ve Kardeş Kalemler* gibi dergilerde 12 Eylül’ü konu edinen deneme ve hikâyeler de yayımlamıştır. Bunlardan *Karşıyaka* adlı hikâyesi *Bir Başka Sevda* adlı kitabında yer almıştır. Ankara Demetevler’de siyasi bir olaydan dolayı vurulan gencin Karşıyaka morgundan alınışı sırasında yaşananların konu edildiği hikâyede yazar, gözleme dayalı ayrıntılı tahliller yapmış; rüzgârlı ve tipili bir günde beyaz binanın önündeki birkaç saatlik bekleyişi, sekiz buçuk sayfada bir çırpıda anlatıvermişçesine akıcı bir üslupla dile getirmiştir. Hikâyede morg önünde bekleyenlerle içerde işini yapanların ayrı dünyaların insanlarıymış gibi olmalarına da dikkat çekilmiştir.

“Binanın içindekilerle dışındakiler ve dışarıdan gelenler birbirlerinden apayıydılar. Kâtipler, tabutçular, yıkayıcılar kendi aralarında şakalaşıyor, girip çıkıyorlardı. Onların vazifesiydi burası. Burayı seçmişlerdi. Yaptıklarından para kazanıyorlardı. Günde kaç gözü yaşlı, yüreği yanık insan geliyordu. Artık alışmışlardı. Her şey normaldi onlara (İlker, 1987: 41).”

Bu cümleler ekmek parası için burada çalışmak zorunda kalan insanlara karşı yazarın tavrını ortaya koyar. Bu tür hassas yerlerde çalışanların saygıyı da unutmamaları gerektiğini vurgular yazar.

Konuyla ilgili ikinci hikâye, *Eflatun Hüzünler’de* yer alan *Hayatın Başka Baharı Var mı?* adlı hikayedir. 12 Eylül öncesinde 5 Şubat günü yaşananların anlatıldığı hikâyede yakalanma, emniyete götürülme, sorgulanma, işkence gibi bir dönem gençliğinin çok iyi tanıdığı eylemler yer alır. Yazarın Ahmet İnce’ye ithaf ettiği bu hikâyede anlatılanların şahidi olan yazar, hikâyesinde o dönem üniversite gençliği için sıradan sayılan bir günü anlatır. Ülkücü bir erkek ve kız arkadaşı Bahar gündüz vakti öğle veya

ikinci sıraları, Sirkeci’de dolaşırken erkek sivil polislerce yakalanıp emniyete götürülür, ehliyeti gasp edilmiş bir arabada bulunduğu için sorgulanır ve işkence görür. Sonunda serbest bırakılır, memleketine gider ama davalar peşini bırakmaz. Mamak’taki hapishaneye götürülür. Hayatın başka baharları olmayacak mı diye kendi kendine sorar.

Kişiler:

Hikâyelerin şahıs kadrosunu genellikle kadınlar oluşturur. Anı hikâyelerde kendisi, ailesi ve arkadaşları, yani en yakınındaki kişiler yer alır. *Bir Başka Sevda*’da eşiyile beraber çıktıkları Çiçekdağı yolculuğunu, *Çiçek ve Umut*’ta anne, baba kardeş, nine ve dededen oluşan geniş ailesiyle tütün tarlasındaki evde geçirdikleri güzel günleri özlemle hatırlar. Yazarın özyaşamöyküsüne dayalı hikâyelerde genellikle üniversite yıllarına ait anılarda hâkim duygu hüzdür. Özellikle büyük şehirlerde insani hislerin, komşuluk ilişkilerinin, geleneksel değerlerin yaşatılmadığının hüznüdür bu.

Günlük yaşamdan kesitlerin verildiği hikâyelerde geçim sıkıntısı çeken yoksul insanların duyguları, geçmişlerinde yaşadıkları kötü anıları, emeklilerin büyük şehirlerdeki yaşam mücadelesi vb. gerçekçi bir bakışla aksettirilmiştir. *Türkan* adlı hikâyedeki Türkan, *Allahına Kurban*’daki kadın, *İplikler ve Yumaklar*’daki kocasından şiddet gören Hatice, *Salı-Perşembe*’deki konuşma engelli kız, *Ömür Törpüsü*’ndeki Fatma Hanım bu kadınlardan öne çıkanlarıdır. Bu hikâyelerdeki kadınlar işçi, emekçi ve ev kadını kimliğiyle toplumda yer edinirken, *Bilemiyorum* ve *Kimya Fabrikam*’daki kadınlar ise entelektüel yapı içinde değerlendirilen öğretmenlerdir. Hikâyede kadınlar erkeklere oranla sayıca fazladır. İlker’in kadınları, kendine yetebilen, güçlü, çalışan, sorumlulukları bilen kadınlardır. Bazılarının adı bile yoktur ama yaptıklarıyla kendini gösterirler.

Konusunu siyasi olaylardan alan hikâyelerden Karşıyaka’da ağabeyinin cenazesini morg önünde bekleyen liseli kızın trajik hikâyesi, ötekilerden farklıdır. Yazarın içtenlikle anlattığı bu hikâyede kızın ve ağabeyinin arkadaş/lar/ının bekleyişlerinde sessiz çığlık oldukça etkileyici biçimde verilmiştir:

“Kız, ağlamaktan ve bez mendille silmekten kırmızılaşmış, hatta biraz morlaşmış gözlerini önüne eğmiş, bir cevap alır umuduyla öylece bekliyordu. Kirpikleri delikanlınıninkinden daha ıslaktı. Bekleyişimiz bitsin, der gibiydi. Azıcık dahi kuru yeri kalmamış mendilini avucunda tutuyor, buruşturuyor, sıkıyor, dişlerinin arasına götürüyor, sonra tekrar avucunda sıkıyor, kah gözlerine kah yanaklarına sürüyordu. Elinde mendili değil de yüreği vardı. Böyle ıslak, ezilmiş, sıkılmış. Bitab olmuş bu yüreğe, yumuşak bir ses yeniden canlılık verebilirdi. Ama arabaya dayanmış olan bu delikanlı, ona saati bile söyleyememiş, ne zaman gideceklerini öğrenememişti” (İlker, 1987: 38).

Hikâyelerdeki sayıca az olan erkeklerin, dikkat çekenleri emekli Halil Bey, Hasan Bey ile yirmi üç yaşındaki genç bir adamdır. *Tavuk Gibi Ölmek* adlı hikâyesinde halde satılmayı bekleyen bir tavukla göz göze gelen Halil Bey’in duygu ve düşünceleri, *Ömür Törpüsü*’ndeki emekli Hasan Bey’in karısıyla büyük bir hevesle taşındıkları şehirde kalabalık, gürültü ve yalnızlık ve terk duygusu, *Kleopatra’nın Saçları* hikâyesindeki genç adamın korku, kaygı ve tedirginliğin yansıdığı psikolojisi anlatılır. Konusunu siyasi olaylardan alan iki hikâyenin de isimsiz erkek kahramanları dönemini temsil eder. Karşıyaka’daki kızın ağabeyinin arkadaşı ile *Hayatın Başka*

Geçmişten Günümüze Manisa

Baharı Var mı? adlı hikâyede işkence gören erkek, 12 Eylül döneminde zulme uğramış olan erkeklerin temsilcileridir. Emsallerini temsil ettiği adları konmamıştır.

Zaman:

Anı hikâyelerde zaman geri dönüşlerle yazarın çocukluk ve öğrencilik yıllarına uzanır. Örneğin; Çiçek ve Umut ile Bir Demet Kasımpatı adlı hikâyelerde tütün tarlalarında ailece geçirilen güzel yaz günlerinden kesitler verilir. Yazarın üniversite yıllarına ait anıları ise lisansüstü eğitim dönemini kapsar. Üçüncü Cadde hikâyesinde, Bahçelievler üçüncü caddede geçirdiği dört buçuk yılını, *Ben Ne Olacağım?* da doktora tezini hazırlarken yaşadıklarını samimi bir üslupla anlatır.

Gündelik hayattan kesitleri içeren hikâyelerde ise zaman bazen çok belirgindir. Örneğin, *Bilemiyorum* adlı hikâyede bir kadının bir günde yaptığı işler sırasıyla ve ayrıntısıyla verilir. Bazı hikâyelerde zaman belirsizdir. Günün sabaha karşı, öğle, ikindi, akşam vakitleri, Salı, Perşembe, Cuma gibi günleri ile mevsimleri; bazen kara kış, temmuz, ağustos sıcağı, yaz tatili gibi özellikleriyle öne çıkan dilimleriyle kronolojik ilerleyen vak'a geri dönüşlerle genişletilmiştir.

Siyasi konulu hikâyelerde ise zaman daha da belirgindir. *Hayatın Başka Baharı Var mı?* isimli hikâyesinde takvim, 12 Eylül öncesinin 5 Şubat'ını gösterir. *Karşıyaka* adlı hikâyede ise zaman 22 Aralık'tır. Rüzgârlı ve tipili bir günde beyaz binanın önündeki birkaç saatlik bekleyişin anlatıldığı bu hikâyede kronolojik, kozmik ve psikolojik zaman iç içedir:

“- Ağabeyimi daha ne zaman alacağız ağabey?

Kız, onu zorla konuşturmak istiyordu sanki. Bu kaçınıcı aynı soruydu. Bu vakte kadar hep yarım saatin geçmesini beklemişlerdi. Beyaz Bina'ya her gidişlerinde yarım saate kadar işiniz biter diyorlar, her yarım saat bitiyor, işleri bitmiyordu. Beyaz fesli, açık mavi gömlekleli hoca, merdivenlerden iniş ve çıkışlarında ona teminat vermişti. O binaya, oranın havasına ve oradaki insanların yüzlerine uymayan bir aceleciliği vardı hocanın. Salonda, kadın erkek ağlayışları bir uğultu halindeydi. Yakılan gün sakızı ve yıkanan insanların kokusu birbirine karışarak kapıdan girenlerin içlerine de sinsi bir burukluk yerleştiriyordu” (İlker, 1987: 37-38).

Zamanın vurgulandığı en tipik hikâye *Kleopatra'nın Saçları*'dır. Genç adam zamanla yarışırken, adeta kavga eder gibi hırçınlaşır:

“Durakta otobüsü on dakikadan fazla beklersem, bütün zamanımı yitirmiş gibi olurum. On dakikanın bu zamana kadar geçirdiğim bütün dakikalara eşit olduğunu düşünürüm. Bir anda zaman mefhumu da zihnimden siliniverir. O anda doğmuş ve o anda ölecekmiş gibi olurum. Varlığımın, kimler için önemli olduğunu, unutulup unutulmayacağımı düşünürüm gürültüler içinde. Otobüs karşıdan görüldüğünde, düşüncelerim de yeşil ışığa karışıp gider. Ben böyleyken, yüzümün ifadesi değişmiştir. Bir aşağı bir yukarı yürümeye başlamışımıdır. Dünyanın en önemli işini yapan bir kişi tavrı vardır üzerimde. Dudaklarım dişlerimin arasındadır, alnım kırışmıştır, parmaklarım büzülüp açılmaktadır. Bekleyen yolcuların bazıları dikkatle bana bakarlar. Galiba acırlar da. Kim bilir, hasta olduğuma inananlar da

vardır. Bunu onların bakışlarındaki süzücülük ve kılı kırk yarma isteklerinin gözlerine yansımış halinden anlarım” (İlker, 1987: 46-47).

Hikâyelerde soyut zaman kullanılmamıştır. Zamanın insan üzerindeki etkisi örneklere görüldüğü gibi oldukça belirgindir.

Mekân:

Hikâyelerde olaylar; Ankara, İstanbul, İzmir ve yazar anlatıcının çocukluk ve gençliğinin geçtiği kasaba ve Çiçekdağı’nda geçer. Somut mekân tasvirlerinin yer aldığı hikâyelerde mekânın etkisi dikkat çeker. Hikâyelerde ev, apartman, sokak, cadde ve tarla gibi insan hayatında önemli yeri olan dar veya geniş mekânlar kullanılmıştır. İğde kokulu, pencereleri açık evleriyle Başkent’in Üçüncü Caddesi, anlatıcının çocukluğunun geçtiği o sokak, ev, mutfak, hapisane tasvirleri oldukça gerçekçi ve bir o kadar da duygu yüklüdür. Örneğin *Bir Demet Kasımpatı* adlı hikâyedeki hapisane bahçesinin tasviri bir çocuk gözünden şöyle anlatılır:

“Koyu yeşil çam ağaçlarının içinde çok geniş bir duvarla çevrilmiş, kocaman binaydı seyrettiğim nokta. O zaman bu bina bana olduğundan çok daha büyük, azametli bir şekilde görünürdü. Binayı çevreleyen duvarların üstü dört-beş sıra dikenli telle örtülmüştü. Binanın dışı koyu gri büyük taşlardandı. Taşların birleşme yerinde beyaz kireç çizgiler vardı. Bu gri-beyazlık bana hep kaplumbağaları hatırlatırdı. Geniş bahçede dokuz on tane çam ağacı, bunların altında da tahta banklar yer almıştı. Banklarda, o zaman ilçemizde tek olan bankanın adı yazılıydı. Bahçe, çok temiz ve bakımlıydı. Temiz bahçede, bazen iki üç bazen de yedi sekiz kişi birden dolaşır, bir uçtan öbür uca gider gelirlerdi” (İlker, 1987: 8).

Aşağıdaki satırlarda teşhis sanatı yoluyla binanın insan üzerindeki etkisi ortaya konmuştur:

“Seyirlerim esnasında, bina bende, yere yıkılmış kalmış ağır bir deve veya çok kocaman bir kaplumbağa hissi uyandırır. Sanki ağrısı var da yerinden kalkamıyormuş gibi gelirdi. Bahçede dolaşan insanlar da belki onu tedavi etmeye çalışıyorlardı” (İlker, 1987:9).

Yazar, gerçekçi ve bazen de duygusal tasvirleriyle ayrıntılara da yer vererek mekânın insan hayatındaki yerini belirlemiştir. Konuyla ilgili bir başka örnek ise tulumba-insan ilişkisi ile ilgilidir:

“Akşam vakti gökyüzü huzura bürünür, kavak yaprakları nazlı nazlı kımıldar ve biz ayaklarımızı yıkamak için tulumbanın başına inerdik. Yaşlı bir insanın öksürüğü veya hırıltılı soluk alışı gibi çıkardı tulumbanın sesi. Bu ses, bütün tarlayı doldurur, evin büyüğünün verdiği güveni verirdi. Tulumbayı bazen dedeme benzettiğim olurdu, dedem de öksürür, her öksürme sesi onun var olduğunu ispat ederdi” (İlker, 1987:18).

Dil ve Anlatım:

Hikâyelerdeki duygu ve düşüncelerin açık, doğru ve samimi bir biçimde iletilmesinde dilin önemi yadsınamaz. Kendisi Türk dili profesörü olan yazarın dili kullanmadaki beceri ve başarısı hikâyelerinde kendini gösterir. Uzunlu kısali cümlelerle heyecan ve soru cümleleri anlatımdaki akıcılığı sağlar. Vak'anın sunulduğunda yararlanılan diyaloglar da konuşma dilinin tabiliğini yansıtır. Örneğin;

“-Anne, Hasan Ağabey var ya!

-Ee... nolmuş oğlum?

- Hiç!

...

Hasan Ağabey'i ara sıra aşağıdaki camide ezan okuyor.

Bilemiyorum adlı hikâyede ameliyata gidecek olan kadının her şeye “peki, olur” ; “peki, olur” ifadelerini dikkati çekecek kadar kullandığı görülür. Leitmotiv olarak da değerlendirebileceğimiz bu ifadeler, akli ameliyatta olan kadının teslimiyetini yansıtmaması bakımından önemlidir. Ameliyat masasında uyutulmak üzere olan bir insanın hissettikleri de cümlelere şöyle yansıtılmıştır:

“Gözlerine bir ağırlık çökerken zaman salıncağına binmiş, eski zamanlara doğru inmekteydi. Baş aşağı düşüyor ve tutunamıyordu sanki. Tutunmak istiyor, elleriyle salıncağın iplerini kavramak ve durmak istiyordu. Bir an durduğunu zannetti. Durduğu yerde, küt saçlarının eşitlenmesi için gereken üç ay aldığı peynirin tüketilmesini sağlayacak iki ay, yeni ücret formunun doldurulması için gerekli bir ay ve ortaokul arkadaşlarıyla buluşacağı önümüzdeki ay bekliyordu ve günler, haftalar, aylar dile gelip hep bir ağızdan şu cümleyi söylüyorlardı: ‘Seni bekliyoruz, seni bekliyoruz!’

Gözleri iyice ağırlaştığında, kimsenin duyamayacağı kadar cılız ve güçsüz bir sesle “peki olur ama bilemiyorum”, dedi kadın” (İlker, 2016: 85).

Anı hikâyelerde anlatıcı kahraman olduğu için olaylar onun bakış açısıyla verilmiştir. Ben anlatıcının izlenimleridir önemli olan. Onun dışındakilerde ise anlatıcı, yazar olduğundan hâkim bakış açısının varlığından söz edilir.

İlker'in hikâyeleri bir durumun tespitiyle başlayıp geliştirilmiştir. Örneğin; *Türkan* adlı hikâye “gelip gelmeyeceğini bilmiyordu.”, *Molla Nine* “başında bembeyaz bir boladanı olurdu.”, Torbadaki Erikler, kucağında Mehmet Alp vardı.”, *Allah'ına Kurban* “bahar aylarından birinde telefon etti.” cümleleriyle başlar. Hemen bütün hikâyelerin durum hikâyesi olduğu dikkati çeker.

SONUÇ

1980 sonrası Türk hikâyeciliğinde bir kadın dikkati ve hassasiyetini hikâyelerine yansıtan İlker, gerek seçtiği konular gerekse onları işleyişi bakımından dikkate değer bir yazardır. Türk Edebiyatı'nda anı hikâye türünün örneklerini veren kadın yazarlarımız arasında yer alır. Akademik çalışmaları nedeniyle hikâye yazmaya ara vermişse de son yıllarda bir internet sitesinde yazın faaliyetlerini sürdürmektedir. İlk hikâye kitabı *Bir Başka Sevda*'dan *Eflatun Hüzünler* adlı son kitabına kadar konularını çeşitlendirmiş ve hikâyecilikte gelişme kaydetmiştir.

KAYNAKÇA

İlker, Ayşe, *Bir Başka Sevda*, Acar Matbaacılık Tesisleri, İstanbul 1987.
İlker, Ayşe, *Eflatun Hüzünler*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016.

MANİSALI YAZAR BAHADIR YENİŞEHİRLİOĞLU

Asuman GÜRMAN ŞAHİN*

GİRİŞ

Yüzlerce yıllık bir Türk yerleşim bölgesi olan Manisa, özellikle Osmanlı devrinde önemli bir ilim, kültür merkezi halini almış; şehzadeler şehri olmasıyla da kıymetli kişilerin yetişmesine zemin hazırlamıştır. Cumhuriyet Türkiye'sinde de Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Yusuf Atılgan gibi hatırı sayılır şahsiyetleri yetiştirmiştir. Avukat, oyuncu ve son dönem popüler yazarlarından olan Bahadır Yenişehirlioğlu da Manisa'nın güzide şahsiyetlerinden birisidir. Dedesi İzmir'in ilk belediye başkanı olan Yenişehirlioğlu, Manisa'nın Akhisar ilçesinin köklü ailelerindedir. Avukatlık mesleğinin yanı sıra Çin, Fransa, İspanya, İsviçre, İtalya, Almanya, İngiltere, Bosna Hersek, Suudi Arabistan, Suriye gibi dünyanın birçok yerini gezerek, halklar ve toplumlar üzerine araştırmalar yapmıştır. 2013 yılında ise milletvekilliği adaylığında bulunmuştur. Hukukçu ve siyasî kimliğinin dışında 2011'den bu yana yazar vasfıyla da ön plana çıkmaya başlamış; *Beyaz Usta Siyah Çırak*, *Son Hasat*, *Kerime*, *Aşk Çölü*, *Aşk Cephesi*, *Kanaviçe*, *Kara Güneş* ve son olarak da *Tahta At* adlarında sekiz adet roman kaleme almıştır. Aynı zamanda 15 Temmuz kalkışmasını kurmaca dünyada anlatan ilk yazarımızdır.

Bu bildiriyle amacımız, Manisa'nın tanınmış ailelerinden avukat, yazar ve oyuncu Bahadır Yenişehirlioğlu'nun hayatı ve edebî yönünü ortaya koyarak literatüre kazandırmaktır.

Bahadır Yenişehirlioğlu'nun Hayatı ve Edebî Kişiliği

Yazar, 1962 yılında Manisa'nın Akhisar ilçesinde üç kardeşin en küçüğü olarak dünyaya gelmiştir. Akhisar'ın köklü ve tanınmış bir ailesinin mensubudur. Dedesi, İzmir belediyesinin ilk başkanı Yenişehirlizâde Ahmet Efendi¹'dir. Amcası Nahit Yenişehirlioğlu² ise iki dönem Manisa milletvekilliği yapmıştır. "*Çocuklarını Sorbon'da okutmuş iyi bir aileden geliyorum.*"³ diyen yazar, tahsile, okumaya önem veren bir aileye sahiptir. İlk, orta ve lise öğrenimini Akhisar'da almış, 1985'te Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde eğitimini tamamlamıştır. Doğduğu yerde uzunca yıllar avukatlık mesleğini sürdürmüştür. Bu süreçte bir yandan da dünyanın birçok yerini gezme fırsatı bulmuş; Çin, Fransa, İspanya, İsviçre, İtalya, Almanya, İngiltere, Bosna Hersek, Suudi Arabistan, Suriye gibi ve daha birçok ülkede halklar ve toplumlar üzerine araştırmalar yapmıştır. 2013 yılında kendisi de milletvekilliği adaylığında bulunmuştur. Aynı zamanda evli ve iki çocuk babasıdır.

Yenişehirlioğlu, 2011'den bu yana hukukçu ve siyasî kimliğinin dışında yazar vasfıyla da ön plana çıkmaya başlar. Bir söyleşide yazılarını kaleme alma arzusunun baskın gelmesinden ötürü avukatlığı bıraktığını dile getirmiştir:

* Dr. Asuman GÜRMAN ŞAHİN, asumangurman@hotmail.com, Manisa.

¹ <http://www.aydindenge.com.tr/guncel/09/05/2015/1877den-2015e-aydinda-milletvekili-secimleri-2-bolum>.

² https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2_istatistik.

³ [www.youtube-](http://www.youtube.com/watch?v=...) TRT 1'de Bugün adlı programdaki röportajdan alıntılanmıştır.

“Kendimi tamamen yazıya adayabilmek için her şeyden sıyrılmalıyım. Sırf bu yüzden otuz yıllık mesleğim olan avukatlığı bıraktım. Hem ceza avukatlığını sürdürüp, hem yazmak kolay değil. Yazmasaydım infilâk ederdim. Zira yazmak beni rahatlatmış, iyileştirdi.”⁴

Yazarın infilâk etmekten korkmasının altında yatan sebebi ise oldukça trajiktir. İçini saran bu trajedi de onun yazarlık serüveninin başlangıcını oluşturmuştur. Yenişehirlioğlu ve ailesi 12 Eylül 1980 darbesini derin travmatik izlerle atlatmıştır: *“Yenişehirlioğlu'nun lisede okuduğu yıllarda, ağabeyi Cihan üniversiteyi yeni bitirmiştir. Üniversite yıllarında ülkücülerin içinde bulunan Cihan kısa bir süre önce baba ocağına gelmiştir. Aile bireylerinin nadiren bir arada olabildiği günlerden biridir. 12 Eylül ihtilalinin ilk günleridir, bir akşam evin kapısı çalınır.*

Baba bir süre önce felç geçirmiştir ve yatalak durumdadır. Polisler Cihan'ı karakola kadar götürceklerini söylerler. Kimsenin aklına kötü bir şey gelmez. Çünkü Cihan'ın her hangi bir olaya karışmadığı gayet iyi bilinmektedir.

Cihan polislerle gider ve sonra da günlerce kendisinden haber alınamaz. Onun nerde olduğuna dair soruları yetkililer hep cevapsız bırakırlar. Sonunda onun Eskişehir'de emniyetin bir merkezinde olduğu haberi alınır. Eskişehir'e gidildiğinde onu parmaklıkların arkasından ve metrelerce uzaktan görmelerine izin verilir. Görüntü iç paralayıcıdır. Cihan'ın durumu çok kötü görünmektedir.

Cihan'ın mahkemesinin devam ettiği günlerde televizyon haberlerinde onun ismi de idamı istenenler arasında geçer. Felçli baba yatağında sessizce haberleri izlerken gözyaşları döker. Sonunda onca acıya dayanamayıp vefat eder.

Bahadır Bey, babasının vefatını ağabeyinden bir süre gizlemeye karar verir. Zira babasının ölüm haberi, zaten zor şartlar altında ve bin bir endişe ile hapisane hayatı yaşamakta olan Cihan için işlerin daha da zorlaştırılması anlamına gelecektir.

Bahadır Bey ağabeyine babasının ağzından mektuplar yazmaya ve çevredeki şartları onun gözüyle anlatmaya başlar. Babasının yatalak olduğunu bilen ve hapisaneye ziyaretini beklemeyen Cihan için bir teselli vesilesi olur 'babasından' gelen mektuplar. Cihan bu mektuplara cevaplar yazar.

Bir süre sonra ağabeyini ziyarete giden Bahadır Bey, onun, babalarının ölümünden haberdar olduğunu anlar. Bir komşularının hapisanedeki yakınına söylemesiyle haber Cihan'a kadar ulaşmıştır. İki kardeş hapisanede hiç konuşmadan bakışır, ağlaşırlar.

Cihan'ın davası boyunca aile derin acılar yaşar. Mahkemesi altı yılın sonunda beratla sonuçlanır. Ailesi Cihan'ı evlendirir. İki çocuğu olur. Kısa süre bir sonra da bir kamyonun çarpmasıyla vefat eder”⁵.

İlk gençlik yıllarının 12 Eylül darbesinin ailesi üzerindeki sarsıntılarıyla geçirmesini ve bu süre zarfında ağabeyine babası ölmemiş gibi mektuplar yazmasını yazarlığının miladı olarak görür yazar. Zamanında duyduğu öfkeyi, kızırgınlığı ve kızgınlıkları romanları aracılığıyla dindirebildiğini her fırsatta dile getirir.⁶ Ve şunları ekler *“Yazdıklarım beni tedavi ediyor, kırıkları tamamlıyorum, renksiz olanları renklendiriyorum, çatlak olanları koruma altına alıyorum ve yeniden yazıyorum kendimi ve hayatı. Bu yüzden gerçek, bu yüzden sahici, bu yüzden gönle dokunan*

⁴ Özlem Doğan, “Eski Türkiye Bizi Kendimize Yabancılaştırmıştı”, <http://www.milatgazetesi.com/eski-turkiye-bizi-kendimize-yabancilastirmisti-roportaj,122168.html>.

⁵ Özlem Doğan, “Eski Türkiye Bizi Kendimize Yabancılaştırmıştı”, <http://www.milatgazetesi.com/yenisehirlioglu-nun-acili-yazarlik-seruveni-makale-61186>.

⁶ Asuman Gürman Şahin, 07. 04. 2017 tarihli yaptığımız röportajdan.

kitaplar ortaya çıkıyor".⁷ Yazar her ne kadar yaşanan bu hadiseyi yazarlığının nüvesi olarak görse de edebiyata olan ilgisi onu yazmaya sevk eden nedenler arasındadır. Henüz lise yıllarındayken şark klasiklerinden, garp klasiklerine kadar ve Türk edebiyatından pek çok ismin dünyasına dâhil olmuştur. Bu okuma iştahı kendisinde yazma arzusunun tohumlarını atmıştır.⁸ Okuma kültürünü ailesinden aldığı söyleyen yazar, kendini bu anlamda yıllarca besledikten sonra elde ettiği birikimine gezilerinin ve mesleğinin avantajlarını da eklemiştir.

Yazar olmada çok okumanın yanı sıra kendi köklü kültürümüzün, tarihimizin bilinmesinin önemli olduğunu vurgulayan Yenişehirlioğlu, kendini yıllarca besledikten sonra elde ettiği bilgi birikimini nesilden nesile aktarabilmenin, maziyi bütün derinlik ve zenginlikleriyle bugünlere taşıyabilmenin, dünü ve bugünü, yani iki boyutu, geleceğin derinliğini de bu potanın içine katabilmenin en önemli yollarından birinin edebî ürünler olduğuna inanmıştır⁹. Bu yüzden kültürel kodlarımızın bütün muazzamlığını objektif olarak tespit etmeye gayret eden yazar, tarihi bugün ile harmanlayarak evrensel bir bakış açısıyla genç nesle, dolayısıyla geleceğe aktarılmasını çok önemsemektedir. Bu prensipler doğrultusunda eserlerini kaleme alan yazar, edebiyatın ve onun en güçlü türü gördüğü romanın büyük bir etkiye sahip olduğunu düşünmektedir. Kendisiyle yapılan bir konuşmada en genel hatlarıyla yazmasının amacını şu şekilde özetlemektedir:

*"Gelenekten güç ve ilham alarak inşa edilen yeni zaman kesintiye uğrasa da asla yok olmamış. Gelenekle yeni arasındaki bu netameli süreç tam da yeni (algılanan biçimi ile modern) olanın hâkimiyetiyle sonuçlanmak üzereyken, gelenek yeniden iade-i itibar kazanmıştır. Aslında bu doğal bir süreçtir ve asla kendiliğinden bir oluşum olarak algılanmamalıdır. Gelenekle olan ilişkide en önemli mesele ise geleneğin yeniden icat edilmesidir. Modernleşme sürecinin, insanlığı sürüklediği açmazlara karşı sağduyuyu ve kadim kültürümüzü romanlarımda yepyeni bir tavır ile ortaya koyup, sahici ve pür bir şahlanışın ortaya çıkmasına gayret ediyorum. Ben bunu çok önemli buluyorum. Daha çok okunmak ve daha çok cana değmek istiyorum. Bunun içinde durmadan çalışıyorum. Durmak istemiyorum zira durur isem infîlâk edeceğimi biliyorum."*¹⁰

Beyaz Usta Siyah Çırak'ta 12 Eylül 1980 ihtilali; *Kerime*'de ezanın Türkçe okunduğu yıllar; *Aşk Cephesi*'nde Çanakkale Cephesi; *Aşk Çölü*'nde Yemen Cephesi; *Kanaviçe*'de Tehcir meselesi; *Kara Güneş*'te de 15 Temmuz kalkışmasının 40 yıl önce nasıl başladığı ve bugüne nasıl geldiği anlatılarak, romanlarının arka planını önemli tarihler, merkezini ise kalbi kırık, sevdiğinden ayrı kalan aşklar, âşıklar oluşturmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde yazarın dün ile bugün birleştirirken romanlarında aşkın gücünden her zaman yararlandığı görülmektedir. Yazar yaptığı tercihi de şöyle izah etmektedir:

⁷ Buse Ünal, "Amerika'daki Vatandaşlarımız Memleket Meselelerine Vakıflar", <http://www.turkishny.com/interviews/40-interviews/212133-amerikadaki-vatandaslarimiz-memleket-meselelerine-vakiflar>.

⁸ Özlem Doğan, "Yazar, Oyuncu Bahadır Yenişehirlioğlu, Eski Türkiye'de Kendimize Yabancılaşmıştık"-Söyleşi, *Milat Gazetesi*, 18 Eylül 2017, Pazartesi, s.12.

⁹ Asuman Gürman Şahin, 07. 04. 2017 tarihli yaptığımız röportajdan, s.2.

¹⁰ Buse Ünal, "Amerika'daki Vatandaşlarımız Memleket Meselelerine Vakıflar", <http://www.turkishny.com/interviews/40-interviews/212133-amerikadaki-vatandaslarimiz-memleket-meselelerine-vakiflar>.

*“Ben salt tarih değil, tarih perspektifinde insan ruhuna derinlemesine yolculuk yapan metinler yazıyorum. İnsanın keşfine dair ciddi tahliller ve hikâyeler karşınıza çıkıyor romanlarımda. Önemseydiğim tek şey insanın gizemi ve ruh dünyası ve aşkı.”*¹¹

Romanlarındaki aşkın kahramanlarından, genelde sosyal meselelerle çerçevelenmiş, kadınlar, ayrı bir inceleme konusu gerektirecek çeşitlidir. Çünkü her romanda neredeyse farklı bir dünyadan bakan ve farklı serüvenler içinde bulunan kadınla karşılaşmaktadır. *Aşk Cephesi*'nde devletin zorunlu göçü nedeniyle sevdiğinden ayrılan, gurbet psikolojisi gerginliğinde aşk acısı yaşayan kadın, *Kerime*'de muhafazakâr bir sistemde kendi kabuğu içerisinde hapsedilmiş kadın, *Son Hasat*'ta tamamıyla psikolojik rahatsızlığın içerisinde kıvranan kadın ya da *Kara Güneş*'te hain sistem içerisinde kendi isteklerine göre yetiştirilen ve kullanılan kadın görülmektedir.

Romanlarında beşerî aşkın yanında ilahî aşk da vardır. Tasavvufî öğeler, insan-ı kâmil olma yolunda ruhun çilesi gibi meseleler romanlarında öne çıkan diğer konulardır. Kendi şahsında *“yara açan değil, yara saran olma”* düsturunu benimseyen yazarın tasavvufla ruhunu beslerken günümüzde gerçek aşk, muhabbet, sevgi ve kucaklayıcı şefkat gibi yozlaşmaya yüz tutmuş değerlerle bütünleşen hassasiyetleri eserlerinde itina ile işlediği görülmektedir. Elbette ki bunların yanı sıra hüznün, acı, özlem, bekleyiş romanlarında görülen diğer duygulardır. Yazarın hemen her romanında dinî öğelerin, tasavvufî unsurların yer alması onun muhafazakâr yazarlar arasında anılmasına neden olurken, yapılan bir söyleşide bu kutuplaşmayı reddeder.¹² Sadece bir kesme değil, kullandığı kucaklayıcı üslupla da her kesme hitap ettiğini, zaten eserleriyle yalnızca bugüne değil, yüz yıl sonrasına kalmayı arzu ettiğini belirtmektedir.

Tarihî meseleler romanlarının en belirgin konusu olunca romanlarında ‘zaman’ geçmişi işaret etmektedir. Yazar *Beyaz Usta Siyah Çırak*, *Aşk Cephesi*, *Kanaviçe* ya da son romanı *Kara Güneş*'te geriye dönüşlü zamanla romanlarını kurgulamayı tercih etmektedir. Örneğin *Kara Güneş*'te Ebubekir, Züleyha ve Ebubekir karakterlerinden oluşan olay zincirinde zaman bir onların çocukluk ve gençlik dönemlerinde, bir de sıçramalı olarak 15 Temmuz 2016 gecesinin sıcak saatlerinde geçmektedir.

Yukarıda da bahsedildiği gibi Yenişehirlioğlu'nun, yazarlık kriterlerinde önemli unsurlardan biri çok farklı ülkeler ve mekânlar görmesidir. Gördüğü farklı mekânları romanlarına da taşımıştır. Örneğin *Beyaz Usta Siyah Çırak*'ta roman kahramanın gözünden pek çok ülke ile karşılaşmaktadır. *“Işıl ışıl caddeleri, büyümlü havası ve kokusuyla bambaşka bir yer”*¹³ olan Paris bunlardan birisidir. Yazarı, etkileyen ve romanında uzun uzadıya yer verdiği Kudüs de dikkat çeken mekânlardan biridir:

“Gökyüzünde kül rengiyle kızıl toprak rengi sarmaş dolaş olmuş. Aralarına sokulmuş bulutlara aldırmaksızın her yeri kaplamışlar. Maviye geçit vermeye hiç niyetleri yok. Bu toprakların da rahatlığa izin vermeye niyeti yok. Niyetlenenlerin de yaşamaya hakkı yok. (...) Hazreti Süleyman'ın inşa ettiği yer burası. Hani kutsal kitapta ‘Süleyman'ın ölümüne hükmettiğimizde, onun ölümü bastonunu yiyen ağaç kurdundan başka gösteren olmadı. Böylece o yere yıkılınca anlaşıldı.’ diye bahsedilen Hazreti

¹¹ Muhammed Kâmil Yaykan, ‘Bahadır Yenişehirlioğlu ile Sanat ve Edebiyat Üzerine’, <http://www.diyandergisi.com/aile-soylesi/item/1494-bahadir-yenisehirlioglu-ile-sanat-ve-edebiyat-uzerine>.

¹² Asuman Gürman Şahin, 07. 04. 2017 tarihli yaptığımız röportajdan, s. 4.

¹³ Bahadır Yenişehirlioğlu, *Beyaz Usta Siyah Çırak*, Meydan Yayınları, İstanbul 2011, s. 36.

Geçmişten Günümüze Manisa

Süleyman'ın inşa ettiği Beyt-i Makdis. Şimdilerde Mescid-i Aksa'sı."¹⁴ Yazarın Kudüs gibi dinî ve siyasî anlamda büyük önem taşıyan bu mekânı tercih etmesi elbette tesadüfi değildir.

Paris, Kudüs, Mısır, Medine gibi şehirlerin yanı sıra Akhisarlı olmasından ötürü *Son Hasat*, *Aşk Cephesi* ve *Kara Güneş* romanlarında da Akhisar ve civar köylerine yer vermektedir. Özellikle *Son Hasat*'ta Akhisar'ın antik dönemlerindeki geçmişine kadar inmektedir:

*"Herodot'un anlatımına göre tanrı soylarını belirten, onlara isim veren ve efsanelerini anlatan ilk kişiler Homeros ve Hesiodos'muş. Böyle bilinir bilinmez. Anlatılır işte. Mitoloji ile Akhisar'ın ilişkisini anlatırken babam, bu iki evrensel şairin tanımlamalarından yola çıkarak kurguları geçmişti. (...) Bugün, Akhisar yöresinde bulunmuş antik çağ kalıntılarında, heykellerde, sikkelerde, lahit ve mezar taşlarında gördüğümüz tanrı ve tanrıça figürlerinin öyküleri haykırır bütün yaşanmışlıkları. (...) Tarih öncesinin en gerilerinden başlayarak Akhisar'ın içinde bulunduğu Lydia bölgesine Kybele adını vermişler."*¹⁵

Bahadır Yenişehirlioğlu'nun romanlarının üslubuna bakıldığında dikkatleri çeken en önemli özellik okuyucuyu adeta romanın dünyasına kolundan tutup çeken, bireyin iç dünyasına seslenen iddialı girişleri olmasıdır. Örneğin *Beyaz Usta Siyah Çıracak* adlı eseri şu şekilde başlamaktadır:

*"Yok olduğunu zannettiğin zamanlarda evrenin sahibi sana yepyeni fırsatlar verir. Ama sen aynı sen değilsindir. Artık bambaşka bir kişisindir. Kokun farklıdır, tenin farklıdır. Gözlerin aynı gözdür ama gördüklerin farklıdır. Zamanı geldiğinde ağacın yeni meyvelenen dalları misali serüvenine devam edersin. Düşeceğini bildiğin halde buna varım dersin; çünkü ne bir yol ne de bir seçenek vardır artık. Sana verilen fırsatları kullanmışsındır. Hem kaderindir, hem değildir bu. Tercih alanında yalnız bırakılmış ve seçimini yapmışsındır. Bunun için bu tercih bir bakıma senin kaderin olmuş, yazılmış, kayıt altına alınmıştır. Sonuçları sana aittir. Ya katlanırsın bu duruma, yeni bir kişilik ile yeşerirsin, ya da pişman olur yok olur gidersin. Doğru ya, baştan senin kaderin değil gibi görünür, çünkü sana has alanlarda yaptığın tercihlerinin sonucudur. Bilirsin ki sonradan bu artık senin kaderin olmuştur. Bir kader olarak çok önceden kayda geçmiştir. Sen bunu yeni yaşıyor ve gerçekleştiriyor sanırsın."*¹⁶

Tarihin hafızalarda canlı tutulmasında, kadim kültürümüzün yeni nesil üzerinde kodlanmasında Yenişehirlioğlu, romanı çok önemli bir araç olarak görmektedir. Bu nedenle de titizlikle kullandığı akıcı dili ve anlatımdaki hâkimliği de bu amaçladır denilebilir. Romanlarında ele aldığı konularla, kullandığı dil, üslup, tekniklerle yazar Türk edebiyatı içerisinde geleneksel roman yazarları arasına yerleştirilebilir. Zira postmodern anlatılardan oldukça uzak, kurmaca dünyada klasik zaman ve mekânın içerisine oturtulmuş romanlar kaleme almaktadır.

Bahadır Yenişehirlioğlu'nun eserlerine geçmeden önce kısaca bir de son yıllarda ivme kazanan oyunculuk özelliğini ortaya koymak gerekmektedir. Yazar, ilk olarak 2014 yılında TRT 1'de yayınlanan *Yedi Güzel Adam* dizisinde 'İsmail Efendi' isimli sahaf karakteriyle sadece birkaç bölümde oynayarak ekran karşısına geçmiştir. Uzun soluklu oyunculluğu ise *Sevda Kuşun Kanadında* adlı dizide 'Saatçi Hüsnü' rolüyle. Yenişehirlioğlu şu an ise *Payitaht Abdülhamit* dizisinde 'Tahsin Paşa' karakterine hayat vermekte ve halkın yoğun beğenisiyle karşılaşmaktadır. Son olarak da *Direniş Karatay* adlı yeni bir film projesinde yer aldığını açıklamıştır. Ramazan ayı

¹⁴ Bahadır Yenişehirlioğlu, a.g.e., s.54-55.

¹⁵ Bahadır Yenişehirlioğlu, *Son Hasat*, Everest Yayınları, İstanbul 2013, s.3.

¹⁶ Bahadır Yenişehirlioğlu, *Beyaz Usta Siyah Çıracak*, Meydan Yayınları, İstanbul 2011, s.5.

boyunca da *Mesele* adlı bir program sunmuştur. Yenişehirlioğlu hem yazar, hem de 2014'ten sonra yakaladığı oyunculuk kariyeriyle pek çok televizyon programına katılmakta; aynı zamanda da sosyal sorumluluk projelerinde yer almaktadır. Oyunculğunun ve yazarlığının kesiştiği en önemli nokta 'dönem tarihi'dir. Yer aldığı filmlerin hepsi dönem filmlerindeki didaktik rollerdir. Yazdığı romanlar ise geçmiş dönemin önemli hadiselerini işlemektedir. Zaten yazarlığını, kendi tarihimizi ve kültürümüzü gelecek nesillere aktarmak için bir görev olarak görmektedir.

Bahadır Yenişehirlioğlu'nun Eserleri

Edebî kişiliğini kültür, tarih, gelenek, aşk gibi belli dinamikler üzerine oturtan Yenişehirlioğlu, 2011'den bu yana *Beyaz Usta Siyah Çıracak*, *Son Hasat*, *Kerime*, *Aşk Çölü*, *Aşk Cephesi*, *Kanaviçe*, *Kara Güneş* ve son olarak da *Tahta At* adlarında sekiz roman kaleme almıştır. Yazarın romanları tam manasıyla tarihî ya da dönem romanları olmasa da en belirgin ortak özelliği mutlaka arka planda tarihten bahsediyor olmasıdır. Dünü ve bugünü iç içe alarak, sıçramalı bir kurgunun içerisinde, yakın tarihte gerçekleşen önemli olayları çeşitli hikâyelerin dünyasına dâhil edilen romanlar kaleme almıştır.

2011'de yayınlanan ilk romanı *Beyaz Usta Siyah Çıracak*'ta 12 Eylül darbesinin etkileri nedeniyle yorgun, geleceğine hakiki bir yol arayan romanın başkarakteri Sarp'ın bir müridin ardından yaptığı yolculuğu anlatılmaktadır. 12 Eylül darbesi, romanın ana teması değildir. Sadece Sarp karakterinin bilinçaltında yatan yaşadığı psikolojik bir gerilimin çıkış noktasıdır.

Yazar, tasavvufî öğelerle kurulu romanında darbe konusuna yer vererek, aynı zamanda kendi içsel yolculuğunu anlatmaktadır:

*"Buradaki Sarp benim, hapisanede yatan Evren de Cihan ağabeyimdir. 1980 darbesinin en derin izlerini yaşamış bir aile olarak, arayışa çıkma temelinde bu psikolojik sarsıntı vardı"*¹⁷.

Üniversite yıllarında ülkücü camianın içinde olan ağabeyi, ihtilal günlerinde karakola çağırılır. Her hangi bir olaya karışmadığı aile tarafından bilindiği için kimse endişelenmez. Ama günlerce kimse ağabeyinden nerede ya da nasıl olduğuna dair bilgi alamaz. Yetmiş gün sonra Eskişehir'de bir emniyette çok içler acısı bir halde bulunur. İdam istemiyle yargılanır. Tüm bu yaşananlar karşısında yazarın felçli babası dayanamaz ve vefat eder. Annesiyle kendisi ise cezaevi ve mahkeme süreçlerinde epeyce yıpranmıştır. Yazar, aslında darbeyi konu alarak, Mustafa Pehlivanoglu gibi o devirde suçsuz yere yargılanan ağabeyinin ve onunla aynı acıyı yaşayanların hesabını sormak için romanını yazmıştır denilebilir.

Yazarın üzerinde durduğu diğer bir husus zihinleri sağ ve sol görüşlerle belli bir kalıba sokulan gençlerin kandırılması ve ideolojilerinin liderliğini üstlenen kişilerin de uzaktan onların çarpıştırılmasını izlemeleridir. Hatta onları çocukların "*asil katili*" olarak görmektedir.

1980 sonrasında suçsuz yere idamla yargılanan ya da suçsuzluğu ispatlanana dek annelerin, babaların ceza evlerinde ve mahkeme kapılarında neler çektiklerini hatırlatarak; yaşanan psikolojik buhranlara da dikkatleri çekmektedir. Bu cepheden bakıldığında *Beyaz Usta Siyah Çıracak*, belki de Adalet Ağaoğlu'nun *Hayır*'ı, Ahmet Altan'ın *Sudaki İz*'i ya da Orhan Pamuk'un *Sessiz Evi* gibi belli ideolojilere bağlı kalmaksızın¹⁸ yaşananları yansıtan bir roman olmasıyla ortak bir noktada durmaktadır. Zaten yazarın asıl amacı darbelerin bir aileyi ya da aile fertlerinden

¹⁷ Asuman Gürman Şahin, 07. 04. 2017 tarihli yaptığımız röportajdan.

¹⁸ Macit Balık, Türk Romanında 12 Eylül Darbesi, *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 4 /1-II Winter 2009, ss. 2373-2412.

birini ne hale getirebileceğini dile getirerek, bir dönem insanın yaşadığı ama ses çıkaramadığı acıları, kızgınlıkları, öfkeleri anlatmaktadır. Bu bağlamdan bakıldığında yazar, romanın merkezine kendi iç hesaplaşmasını alarak, o dönem ailelerin de adına travma olarak gördüğü darbenin hesabını sorar. O mutlu bir gençlik, huzurlu bir hayat geçiremediği, geçirilmediği ve buna karşılık da darbeciler koruma altına alındığı için kızgındır. Yazar zamanında bağıramadığı, askeri darbeye karşı mücadele veremediği yıllara reddini bir anlamda *Beyaz Usta Siyah Çıracak*'la vermektedir.

Yazarın ikinci eseri *Kerime*'de yine yakın tarihimizdeki önemli bir hadise olan Türkçe ezan okutulması meselesi işlenmektedir. Bilindiği üzere V. ve VI. İnönü Hükümetleri döneminde (1930-1935) 6 Mart 1933 tarihli Diyanet İşleri Bakanlığı il- ilçe müftülüklerine gönderdiği genelge ile bütün ülke çapında Türkçe ezan ve Türkçe kamet uygulamasına başlanılmıştır.¹⁹ Yazar da halk arasında büyük yankı uyandıran bu hadiseyi romanın başkarakteri Kerime üzerinden kurgular. Türkiye'nin 1930'lu dönemlerini, toplum içinde yaşanan gelgitlerin ailelere nasıl yansıdığını anlatan gerçekçi bir romandır. Roman iki temel konuyu işlemektedir: Birincisi 1930'lu yılların toplum üzerinde yarattığı etki, gerilim; ikincisi ise 'Şeriyeye Kâtibi' olarak adlandırılan erozyona uğramış muhafazakâr bir babanın kızları üzerindeki baskısıdır. Aslında roman genelde toplum, özelde ise çekirdek bir ailede din üzerinden yaşanan baskıyı, psikolojik sarsıntıları dile getirmektedir. Yenişehirlioğlu bir röportajında konuyla ilgili şunları dile getirmektedir:

*"Ben bir yandan dönemi verirken aynı zamanda Kerime'nin travmasını anlatmaya çalıştım. Felsefik olarak baskının altını çizmeye çalıştım. Siyasî erkin topluma uyguladığı baskı ile bir babanın kızına uyguladığı baskıyı ve birbirinden tamamen farklı bir siyasî ve dini argümanlar ile bu konuyu irdeledim. Bu farklı kesişme enteresan ve keskin oldu. Aslında gerçeğin ta kendisi ile yüzleşti okuyucu"*²⁰.

Yazar *Kerime* ile bir yandan dönemi eleştirirken, bir yandan da 1932 Anadolu'sunun bir kasabasında baskılardan ötürü sessiz, korkak, acıları, hayalleri, yaraları olan bir genç kızın, Kerime gibilerin, hikâyesini anlatmaktadır. Tek arzusu mutlu olmak ve gerçek aşkının peşinden gitmekken aile ve mahalle baskısından ötürü yaşça çok büyük biriyle evlendirilmesiyle bir ruhun kendi girdabında kayboluşunu dile getirmektedir.

Üçüncü romanı *Son Hasat*'ta da yazar yine yakın tarihimizin çarpıcı olayını romanına konu edinir. Bu kez 1930 yılında gerçekleşen Menemen olayından bahseder. Olay örgüsünün merkezinde değildir. Yazar bu vakayla okuyucusuna bir bakış açısı kazandırarak, vakayı resmi tarihten uzakta yeniden konuşulmasını, tartışılmasını arzular gibidir. Aslında romanda üç nesil şizofren bir ailenin travması ve onların yaşadığı çarpıcı olaylar anlatılmaktadır. Romanın kahramanı Hilal'in rahatsızlığı çıkmaza girince ailesi tarafından tedavi için İstanbul'a gönderilir. Akhisarlı zengin zeytin tüccarı bir babanın kızı olan Hilal'in bu durumu örtbas edilmek istenir. Bunun içinde zorla evlendirilir. İstenmeyen aşkın zulmü böylece okuyucu ile buluşturulur. *Son Hasat*'ta genel olarak kendi seçimlerinden mahrum bırakılmış Hilal ve Alparslan karakterleri üzerinden insanoğlunun güç, itibar, makam, mevki arzusu karşısındaki zaafı sorgulanmaktadır.

Yazarın dördüncü romanı *Aşk Cephesi* yine yakın tarihimizin Çanakkale Cephesi çarpışması gibi çok kıymetli bir vakasından beslenerek ve Yenişehirlioğlu'nun hemen hemen tüm romanlarında önemseyerek yer verdiği aşk

¹⁹ Mahmut GULOĞLU, Tek Partili Cumhuriyet 1931-1938, Kalite Matbaası, Ankara 1974, s. 88.

²⁰ Hatice Kübra, "Bahadır Yenişehirlioğlu Kerime'yi Anlattı", <http://www.internethaber.com/bahadir-yenisehirlioglu-kerimeyi-anlattı-486869h.htm>.

temiyle örülüdür. Romanda iç içe geçmiş iki vaka vardır. Birincisi *Aşk Cephesi*'nin başkışı Selim ve Angela'nın vakası; ikincisi ise Selim'in okuduğu "Kitap" adlı romandaki olaylar zinciridir.

Günümüz zamanında geçen bu birinci vakanın olay örgüsü, Rodos'ta yaşayan Angela'nın Selim'e yazdığı mektupla başlamaktadır. Angela Selim'i hiç tanımaz. O, 1920'li yıllarda Türk topraklarından Rodos'a yerleştirilen Adara'nın torunudur. Adara, ülkeden zorunlu olarak göç edene kadar o zamanın Manisa ilçesine bağlı Akhisar kazasında yaşamaktadır. O yıllarda Rum çetelerinin çıkardıkları iç karışıklıklar sonucunda tüm Rumlar memleketten uzaklaştırılmıştır. Adara da hiçbir zaman dile getiremediği aşkı Kerim'i bırakıp bir daha dönemeyeceği bu topraklardan ayrılmak zorunda kalır. İçindeki aşkı hiçbir zaman sönmeyen Adara, Kerim'e karşılık bulamadığı mektuplar yazmıştır. Anneannesinin aşkını merak eden Angela da bu büyük aşka dair izler bulabilmek için Kerim'in torunu Selim'e mektup göndermiştir.

Selim Türkiye'de yaşayan bir gençtir. İçinde bulunduğu dünya koşullarının ruhunu daraltması yüzünden psikolojik olarak sıkıntılar yaşamaktadır. Angela'dan gelen mektup üzerine, her ne kadar merakını gidermek için bu seyahate çıkmaya karar verdiğini söylese de aslında kendinden ve yaşadıklarından uzaklaşmak, kaçmak istemektedir. Yolculuk için hemen hazırlanan Selim, yanında eserin ikinci vakasını oluşturacak *Kitap* adlı romanını da yanına almıştır.

İlk kez Rodos'a giden Selim, tesadüfen seçtiği otelde Angela ile karşılaşır. Angela bu otelde çalışmaktadır. Bu ilginç karşılaşmadan sonra, kendini tanıtan Angela anneannesine ait mektupları Selim'e verir.

Selim'in elindeki *Kitap* adlı romanın olay örgüsü ise Selim'in bu seyahat süresince zaman bulduğu vakitlerde *Aşk Cephesi*'nin olay zincirine dâhil olmaktadır. Selim'in kitabı okumaya başlamasıyla romanda zaman geriye döner ve 1915 yılında kronolojik olarak devam eder.

Kitap adlı eserin iki başkışısı vardır. Biri Avustralyalı Joe, diğeri ise Akhisarlı Ali'dir.

Joe, Binda adında bir kızı sevmektedir. Ancak Binda onun için neredeyse imkânsız bir aşktır. Çünkü Binda'nın babası Athan, kasabadaki gençlerin kızına ilgi göstermesinden rahatsızlık duyan, kızını herkesten sakınan hastalıklı birisidir. Binda'yla bulunduğu bir gün babasına zarar verir. Bu olanlar karşısında Joe kendinden, her şeyden kaçmak ister. Bu sırada da I. Dünya Savaşı'nda alınan karara göre Almanya'ya savaş ilan eden Büyük Britanya'nın emri gereği Avustralya hükümeti, Britanya'yı korumak için asker alımına başlamıştır. Joe, aşkından ve yaşadıklarından kaçmak için birliğe kaydını yaptırır.

Kitap adlı romanın diğeri başkışısı Ali de memleketinde gitgide artan savaş yüzünden Akhisar'dan Çanakkale'ye askerlik görevini yerine getirmek için gider.

Joe'nun içinde bulunduğu birlik önce Mısır'ın müdafaası için Kahire'ye gider. Ancak bu sırada Joe annesinden aldığı mektupla sarsılır. Annesi Binda ve babasının hayatta olduğunu, her şeyin yoluna gireceğini, gittiği yerlerden bir an evvel geri dönmesi için elinden geleni yapması gerektiğini söyler. Ancak Joe'nun geri dönüşü hiç de kolay değildir. Birliğin geri dönmesi söz konusu değildir. Çünkü alınan kararla Anzak birliği Osmanlı topraklarında bulunan Çanakkale'ye geçmek için hazırlanır. Bir an için aklını kaybedecek gibi olan Joe, sevdiğine, annesine dönmeyi arzular. Ancak savaş, onları hiç bilmedikleri bir memlekette, kendilerinin yabancı oldukları topraklara, üstelik kendi milleti için değil İngilizler için çarpışmaya göndermektedir.

Joe ve Ali Çanakkale Cephesi'nde karşılaşır. Anzaklar Çanakkale'ye çıkartma yaptıkları gün Ali de cepheye yeni gelmiştir. Ali ve Joe çarpışma esnasında karşı

Geçmişten Günümüze Manisa

karşıya gelir. Ve Ali Joe'yu yaralar. Bir süre sonra iki taraf arasında ateşkes ilan edilir. Ali iki cephe arasında kımıldayan düşman askeri Joe'yu görünce arkadaşlarının tüm uyarılarına rağmen, Joe'nun yanına gider. Ona suyundan içirir. Fakat, Joe Ali'nin kollarında ölür. Ve Ali de açılan ateş sonucu şehit düşer.

"*Kayıp Yemen Türküsü, İki Kardeş, Bir Savaş ve Binlerce Aşk*" mottosuyla çıkan yazarın beşinci romanı *Aşk Çölü*'nün kapağı aslında içeriği özetlemektedir. Diğer romanlarında olduğu gibi burada da geçmişin izlerinden bir kadının yüreğindeki tüm acıları, aşkı, bekleyişleri, ümitleri ortaya konmaktadır. Yenişehirlioğlu, binlerce askerin şehit olduğu Yemen Cephesi'nin içerisinde, birbirinden ayrı düşen iki kardeşin hikâyesini Yemen türküsüne ve bugüne bağlamaktadır. Yazar bu romanında da tarihimizdeki hadiselerle ufak dokunuşlarda bulunarak hem hafızaları, hem de yürekleri yoklamaktadır. Hüzün, sevinç, tarih ve ölümsüz sevdalar ile Yenişehirlioğlu günümüzde kaybedilen muhabbeti, şefkati ve merhameti hatırlatmaktadır.

Yenişehirlioğlu, *Kanaviçe* adlı altıncı romanında ise 1915'teki Ermeni tehcirini kurgusuna katar. Geçmiş ve anın yine iç içe ilerlediği romanda, ayrılık getiren tehcirin ıstıraplarını yaşamak zorunda kalan Ani, geride ailesini, çocuklarını, sevdiğini bırakarak göçen, yüreğine ayrılık acısı çöken Aram, bir trafik kazasında tüm ailesini kaybederek yalnızlık, aşk ve merhamet duyguları arasında boğuşan Mert'in trajik hikâyesi anlatılmaktadır.

Yazarın son romanı *Kara Güneş*'te ise tarih değil, tarihe geçecek önemli bir olaydan bahsedilmektedir. *Kara Güneş*'te sıçramalı zamanla hem 15 Temmuz gecesini, hem de darbe girişiminin planlayıcısı olmakla suçlanan örgütlenmenin yaklaşık kırk yıllık çalışmalarını Manisa'nın bir köyünde yaşayan üç arkadaş ve Hasan öğretmen ile kurgular.

Örgütün eğitim ile ilgili yaptığı çalışmaları üzerinden, insanların kandırılışını, sadece Anadolu köylüsünün değil, okumuş ve zenginlerin de kandırılışlarını, kendilerinin sahteliklerini, toplum içinde yapılanışlarını, cemaat evlerini, hizmet abilerini, ablalarını, altın nesil kurma ideallerini, riyakârlıklarını ve kumpaslarını dile getirir.

Yazarın son romanı *Tahta At* ise henüz okuyucuyla buluşturulmamıştır.

SONUÇ

Dinler tarihinden anekdotlar, psikolojik tahliller, tarihin önemli siyasî hadiseleriyle bezeli; okuyucusunu içine alan, kuru ve sığ olmayan eserleriyle edebiyat dünyasına giren yazar, sinema eleştirmenlerince kabul gören oyuncu kimlikleriyle ve daha birçok özellikleriyle Manisa'nın yetiştirdiği kıymetli şahsiyetin kısaca hayatının ve edebî yönünün ortaya konulmaya çalışıldığı bu bildiriyle bir parça Yenişehirlioğlu'nu ilim âlemine tanıtmış olduk. İleride de daha kapsamlı bir çalışmayla literatüre kazandırılmasını temenni ederiz.

KAYNAKÇA

BALIK, Macit, "Türk Romanında 12 Eylül Darbesi", *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 4 /1-II Winter 2009, ss. 2373-2412.

DOĞAN, Özlem, "Eski Türkiye Bizi Kendimize Yabancılaştırmıştı", <http://www.milatgazetesi.com/eski-turkiye-bizi-kendimize-yabancilastirmisti-roportaj.122168.html>.

-----, "Yazar, Oyuncu Bahadır Yenişehirlioğlu, Eski Türkiye'de Kendimize Yabancılaşmıştı"- Söyleşi, *Milat Gazetesi*, 18 Eylül 2017, Pazartesi.

GOLOĞLU, Mahmut, Tek Partili Cumhuriyet 1931-1938, Kalite Matbaası, Ankara 1974.

GÜRMAN ŞAHİN, Asuman, Bahadır Yenişehirlioğlu ile 07. 04. 2017 tarihli yapılan röportaj.

KÜBRA, Hatice, "Bahadır Yenişehirlioğlu Kerime'yi Anlattı", <http://www.internethaber.com/bahadir-yenisehirlioglu-kerimeyi-anlattı-486869h.htm>.

YAYKAN, Muhammed Kâmil, 'Bahadır Yenişehirlioğlu ile Sanat ve Edebiyat Üzerine", <http://www.diyanedergi.com/aile-soylesi/item/1494-bahadir-yenisehirlioglu-ile-sanat-ve-edebiyat-uzerine>.

YENİŞEHİRLİOĞLU, Bahadır, Beyaz Usta Siyah Çıracak, Meydan Yayınları, İstanbul 2011.

-----, Kerime, Everest Yayınları, İstanbul 2011.

-----, Son Hasat, Everest Yayınları, İstanbul 2013.

-----, Aşk Cephesi, Timaş Yayınları, İstanbul 2014.

-----, Aşk Çölü, Timaş Yayınları, İstanbul 2015.

-----, Kanaviçe, Timaş Yayınları, İstanbul 2015.

-----, Kara Güneş, Timaş Yayınları, İstanbul 2016.

-----, Tahta At, Timaş Yayınları, İstanbul 2017.

ÜNAL, Buse, "Amerika'daki Vatandaşlarımız Memleket Meselelerine Vakıflar", <http://www.turkishny.com/interviews/40-interviews/212133-amerikadaki-vatandaslarimiz-memleket-meselelerine-vakiflar>.

<http://www.aydindenge.com.tr/guncel/09/05/2015/1877den-2015e-aydinda-milletvekili-secimleri-2-bolum>.

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2_istatistik.

[www.youtube-](http://www.youtube.com) TRT 1'de Bugün adlı programdaki röportajdan alıntılanmıştır.

MANİSA HALK EDEBİYATININ ÖZELLİKLERİ VE MİTOLOJİK KÖKLERİ FEATURES AND MYTHOLOGICAL ROOTS OF MANISA FOLKLORE

Fidan GASIMOVA*

GİRİŞ

Manisa Türkiyenin kendine özgü tarihi, coğrafyası, folkloru vs. ile seçilen bir ilidir. Buranın tarihi geçmişini, etnografyasını, dilini, edebiyatını öğrenmek için en önemli araç folklor örneklerinin incelenmesidir. Çünkü ait olduğu halk hakkında en eski bilgilere sahip olan halk edebiyatının incelenmesi önemli meseledir. Bazen Manisa folklorunda tarihi-coğrafi gerçeklik sanatsal yaratıcılık geleneği ile yansır. O yüzden de Manisa'dan toplanmış folklor örnekleri bu ilişkiler bazında tetkik edilmelidir.

Önce şunu belirtelim ki, şu anda dünya halklarının folklorunda yer alan çeşitli inançlar, gelenekler, atasözleri, deyimler vb. kökleri mitolojiden geliyor. Çünkü mitolojik metinler önce folklor metinlerine, daha sonra ise yazılı edebiyata transformasiya edilmiştir. Bunun için de herhangi bir halkın folklorunu anlatırken öncelikle mitolojiye, dünya mitolojisine bakmak gerekir. Çünkü mitoloji, kültür tarihinin önemli bir bölümünü oluşturuyor. Nitekim insanlığın kültür tarihinin mitolojik dönemine bakarak, ilkel toplumda insanın dünyayı anlama yöntemleri, onun yaşadığı dönemdeki bakış açısı hakkında detaylı bilgi elde etmiş oluruz. Tabiat kanunlarından habersiz olan ilkel kabileler karşılaştıkları günlük olaylar, hastalıklar, doğal afetler karşısında aciz kalıyorlardı. Bu amaçla da karşılaştıkları zorlukları ortadan kaldırmak için çeşitli yollara başvuruyor, kendilerinin mistik ve fantastik düşüncelerine dayanıyorlardı. Bunun sonucunda ise mitolojik dönem tarihinde önemli yer tutan ilk mitolojik inançların çeşitli formları meydana geliyordu.

İNANIŞLAR

Onu da belirtelim ki, mit kültür tarihinde merkezi fenomenlerden biridir ve insanlık, hayat hakkında genel tasavvur yaratmanın eski yöntemidir. Mit istenilen ideolojinin ilk modelidir. O, edebiyatın, sanatın, dinin, hatta felsefenin ve bilimin de sinkretik beşiğidir.¹ Bu anlamda mitolojik inançlar da manevi kültürün kaynağını oluşturan unsurlardır. Medeniyetlerin kaynağı kültür, kültürlerin kaynağı halk kültürleri ise halk kültürünü oluşturan unsurlardan birisi de halk inançları kültürüdür.² Bunun için de öncelikle inançlara bakalım. Bilindiği gibi mitolojik düşüncenin gelişmesinde ilk inançların totemizm, fetişizm, magiya ve mantika, animizm, şamanizm gibi farklı şekilleri oluşmuştur. Bu mitolojik inançlar da ibtidai insanın dünyayı anlamak yöntemlerini, ilk bakış açısını ifade etmiştir. Bunların izlerine Manisa folklorunda da rastlıyoruz. Nitekim Manisa'da rastlanan evlilik, doğum, ölüm vs. gibi geleneklerde bir takım inanışlar mevcuttur. Bu inançlar ilk

* Doç.Dr., Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Folklor Enstitüsü. gasimovafidan@yahoo.com

¹ Мелетинский Елеазар Моисеевич. *Возникновение и ранние формы словесного искусства* // В кн.: История всемирной литературы. Т.1. Москва, 1983, s. 26.

² Kalafat Yaşar. *Türk dünyası tarih çalışmalarında halk inançlarının önemi*. Milli folklor. Cilt 6, yıl 11, sayı 44, Ankara, 1999, s. 90.

bakışta sadece Türkiye'nin, Azerbaycan'ın, genel olarak bir çok türk devletlerinin birçoğunda rastlanan, bazen aynı, bazen de azcık farklarla kendini gösterdiğinin şahit oluyoruz. Bazen de üzerinde hiç durmadan doğum vakti bunu yapmalıyız, ölüm sırasında bunu yapmalıyız vs. deyip üstünden geçiyoruz. Tabii bu inançlar öncelikle bizim eski kültürümüzden, tarihimizden haber verir. Çünkü onların ciddi şekilde araştırılması eski türk halklarının mitolojisi, ilk bakış açısı hakkında önemli bilgiler elde etmeye olanak sağlayacaktır. Bu nedenle şu anda araştırma kaynağı olarak üstlendiğimiz Manisa yöresi folklorunda önemli yeri olan bu inançların araştırılması da büyük önem taşımaktadır ve halkın eskiden gelen geleneklerinin bariz örneğidir. Nitekim Manisa'da rastladığımız, kökü ta eskilere dayanan inançlardan biri ölüm töreninde gerçekleştiriliyor. Mesela, *Manisada bir takım işaretler ölümün işareti sayılır: Cuma vakti köpek uluması, ev içinde çocuğun ulur gibi ağlaması, bir evin etrafında baykuş ötmesi vs. Ölenin ayakkabıları dış kapıya bırakılır. Bu, evde cenaze bulunduğu ilk işarettir. Gömülme işi bitene kadar evin kapısı kapanmaz. Evdeki tüm aynalar bezle kapatılır veya ters çevrilir. Cenazenin gömülmesinden sonra taziye için gelenlere ikramda bulunulmaz, ayakkabıları çevrilmez, kadınların da baş örtüleri alınmaz. Ölü evini ziyaretten gelenler doğruca kendi evlerine gitmezler. Başka bir yere daha uğrarlar.*³

Öncelikle şunu belirtelim ki, her halkın ölü, cenazeyle ilgili kendi gelenekleri vardır. Bizim yakınımızda olan, bizimle iletişim kuran, ancak çeşitli nedenlerden hayatını kaybeden insanın bizden ayrılması her zaman ağrı, acı ile karşılanıyor. Onun cenaze töreninde ise onu öbür dünyaya uğurlama, kendisinin acısını ifade etmek için ise insan çeşitli yöntemler kullanıyor. Bu üslullardan bazıları yukarıda belirttiğimiz Manisadaki ölümle ilgili törenlerde kendini gösteriyor. Burada bildirdik ki, bir evde yas olunca evdeki tüm aynalar bezle kapatılır veya ters çevrilir. Bu gelenek dünya halklarının bazılarında da rastlanıyor. Örneğin slavlarda bir evde ölü olduğunda bütün aynaların üstü örtülür. Önce şunu da belirtelim ki, mitolojide ayna, pencere diğer dünyaya bakmak yeridir. Bu inancı da önunla izah ediyorlar ki, ayna dualizmi ifade ediyor. Sanılıyordu ki, merhumun ruhu üç gün boyunca vücuduna döne bilir. Eğer o dönen zaman aynada kendini görse tamamen öbür tarafta kalır. Ayrıca böyle bir düşünce de var ki, canlı insan ölünün yanında aynaya baksa o ölünün ruhu onu da kendisi ile götürecektir. Nitekim o da ölecekti.⁴ Bu nedenle de aynanın üzerini örtmek gerekiyordu. Bu geleneğin eski inançlara bağlı olmasına rağmen, hala birçok yerlerde ölünün kırkı çıkana kadar aynaların üstü kapalı kalıyor.

Bu gibi inançlarda mitolojinin izleri aydın şekilde kendini göstermektedir. Örneğin, mitolojik düşüncede kapı ağzı evle dış dünya arasında sembolik sınır gibi özel bir yer tutuyordu. Manisada ölenin ayakkabılarının da dış kapıya bırakılması onun dış dünyaya gitmesi anlamını da veriyor.

Manisada doğumla ilgili inançlarda mitolojinin izleri daha çok kendini gösteriyor. Burada demonoloji tavassurlar üstünlük teşkil etmektedir. Türk halklarının mitolojik tasavvurunda büyük yer tutan al inancı burada da kendini göstermektedir. Türk halkları inancına göre bazen suda, bazen de yeraltı dünyada yaşadığına inanılan bu ruhun yeni doğum yapmış kadına ve çocuğuna kötülük yapmasından korkulur. Bu inanc türk halklarının mitolojik tasavvurunda o kadar geniş yer edinmiştir ki, şimdi de onun varlığına inanılıyor. Mesela, Manisada lohusa

³manisa.com.tr/iys_geleneklergorenekler,sehirID=45,icerik=2436,sayfa=1-geleneklergorenekler-olumle-ilgili-adet-ve-inanislar.html?#detay

⁴http://www.iksinfo.ru/stati/taini-smerti/item/472-zachem-zakryvat-zerkala-kogda-v-dome-umiraet-chelovek.html

ile çocuğuna albasıması için şunlar yapılır: *Kırmızılar giydirilir veya bağlanır. Lohusa ve çocuğun bulunduğu yerde erkek çocuk durur. Lohusa ve çocuğun bulunduğu yere Kur'an, süpürge, soğan, sarmısak ve nazarlık asılır. Bu tedbirler alınmasına rağmen cinler çocuğu değiştirmişse - susuz bırakılan, zayıf düşen çocuğa bazıları cinler değiştirdi demektir - üç yol ağzına, altına çalı çırpı konulup yakılmayan bir kazan kurulur. İçine çocuk konduktan sonra da çöplüğe götürülür. Orada, «Alın çocuğunuzu verin yavrumuzu» diye bağırlır. Eğer çocuk çöplükte ağlarsa, değiştiğine inanılır. Veya Şeyh Osman Dede'ye çarşamba günü gidilerek çocuk oraya bırakılır. Çocuk ağlamaya başladığı zaman bir başkası onu alır ve eve dönülür. Ağlamazsa cumartesi günü tekrar gidilir ve aynı şekilde davranılır. Ağlayınca kadar üç hafta Çarşamba ve cumartesi günü devam edilir. Ağlarsa çocuğun kurtarıldığına inanılır.⁵*

Azerbaycan folklorunda da bununla aynı, benzer inançlara çok rastlanıyor. Halk arasında yeni doğan çocuk güzel olursa onun cin tarafından kendi çirkin yavrusu ile değiştirileceğinden korkulur ve bu konuda hayli hikayeler anlatılıyor. Bunlardan birinde şöyle deniyor: "Kırkklı çocuğu yalnız bırakmazlar. Çünkü cin onu kendi çocuğu ile değiştirir. Cinin değiştirdiği çocuğa cin değişeği diyorlar. Onu mezarlığa götürüb, altı mezar geçip yedincide vücudunun yarısından azını gömmek gerekir. Eğer çocuk ağlasa bil ki, kendi çocuğundur. Eğer ağlamasa, bil ki, cin değiştirdiğidir. Öyleyse gerek bekleyesin ki, cin değişeği ağlasın, cin de dayanamayıp gelip kendi çocuğunu alsın, seninkini de geri versin".⁶

Manisada doğumla ilgili çeşitli inanışlar vardır. Örneğin, kırklama, çocuğa ad koyma, tırnak kesme, altıay kınası, diş buğdayı vs. Bunlardan biri de nazarla ilgilidir. Kökü ibtidai dinlere dayanan nazar etme halk arasında çok yaygın bir inançtır. Öncelikle belirtmek isteriz ki, Türk halklarının çoğunda nazardan korunmak için kullanılan boncuk, dua, muska bu halklarda zamanla mevcut olmuş eski dini inançların da karakteristik çizgilerini taşıyor. Manisada da *çocuğu nazardan korumak için nazarlık takılır. Nazarlık, altın maşallah, mavi boncuk, kurdela, at kestanesi ve mavi bir torbacık içindeki üzerlik tohumlarından meydana gelir. Bu daima omuzunda taşınır. Nazar muskası takılır.*⁷

Henüz daha eskiden var olan inanca göre insan gözleriyle bir çok şeyi etkileyebilir. Ruhların varlığına inanan ibtidai insan bir bakışla kötülük yapa bilir, yaşamın doğuluş, hastalık, ölüm gibi alanlarını kontrol edebilir inancına sahip idi. Bu gün de Manisada devam eden nazar inancı eski dinlerin izlerini kendinde taşıyan bir inanıştır.

MİT ve MASAL

Biliyoruz ki, halk edebiyatı mitolojiden yazılı edebiyata kadar uzun ve karmaşık bir gelişim yolu geçmiştir. Halk edebiyatı özel süjet, motif ve ifadelerle seçilen çeşitli dönemleri geride bırakmıştır. Mit ise kendisinin birçok özelliklerini epos ve masallara ötürmüştür. Masal da giderek kendisinin sihirlilik öğelerini kaybederek yazılı edebiyat örneklerine dönüşüyordu. Eski sözlü edebiyatın çizgileri bu şekilde janrdan-janra geçerek, bizim günümüze kadar ulaşmıştır. Bu anlamda Manisa yöresine ait masallara baktığımızda bunlarda da mitolojik unsurları görebiliriz. Örneğin, Manisa'dan toplanmış "Tilki" masalı. Bu ve diğer masallardaki tilki karakteri mitolojik figür olan triksterle doğrudan akrabalık oluşturur.

⁵Hüseyin Akgül. Manisa folkloru. Manisa Turizm derneği yayını, s. 27. (media.turuz.com/Folklore/2015/363-Folklore_Manisa_Folkloru_Huseyin_Akgul.pdf)

⁶ *Azerbaycan folkloru antologiyası*. Naxçıvan folkloru. Bakı, Sabah, 1994, s. 51.

⁷Hüseyin Akgül. Manisa folkloru. Manisa Turizm derneği yayını, s. 31. (media.turuz.com/Folklore/2015/363-Folklore_Manisa_Folkloru_Huseyin_Akgul.pdf)

Bilindiği gibi, mitolojik karakterler ve onların özellikleri belli bir zamandan sonra asla tam olarak yok olup, kaybolmazlar. Biraz farklı biçimde olsa da, çeşitli folklor metinlerinde, destan ve destan kahramanlarında yaşıyorlar. Trikster de böyle mitolojik karakterdir. Bilimde "trikster" adı verilen bu karakter içinde şeytanlık ve komiklik özelliklerini birleştiriyor. O, sadece medeni kahramanı başarısız şekilde taklit ediyor veya ona engel oluşturmaktadır, ayrıca kendi açlık veya şehvet duygularını tatmin etmek için sinsi ve gülünç taktiklere de el atıyor. Bazı triksterler açgözlülüğe, diğerleri tutkulara sahip oluyor. Örneğin, Pasifik'in kuzeydoğu kıyılarındaki hinduların folklorunda Karga spesifik obur imajı olmakla triksterdir, Su Samuru ise kendi tutkularını karşılamak için hileye başvuruyor. Kendisinin açgözlü dileklerini (veya sadece açlık duygularını) sağlamak amacıyla trikster yalanlara başvurmakla, genel durumun ve mevcut düzenin en ciddi normlarını bile bozuyor.⁸

Trikster karakterinin gelişimi hayvanlar hakkındaki masalarda olan hiyleger obrazına götürüyor. Bu masalardaki trikster mitolojik metinlerdeki faaliyetlerinden biraz farklı şekilde kendini gösterir. Ancak folklor janrlarında triksterin kelekbazlığı kendini koruyor. Bazen öyle oluyor ki, o, kelekbazlıkla birlikte komik yönleri ile de seçilir. Onun açgözlülüğü, obur olması, bazen aptal, akılsız hareketleri gülüş yaratıyor. Genel olarak triksterler hakkında masalarda aldatılmış kurban ve triksterin kendisine yaklaşımda istehza oluşuyor.⁹

G.L.Permyakov belirtiyor ki, masadaki kelekbaz esprili, afacan ve beceriklidir. Aynı zamanda o, folkloristlerin trikster adlandırdıkları en canlı ve sevimli folklor karakterlerinden biridir. Eğlendirici veya ciddi, zalim veya iyiliksever, kederli veya komik oyunlardan ibaret olmayan öykü bulmak zordur. Triksterlik dünya folklorunun ayrılmaz ve hep mevcut olan bölümüdür.¹⁰

Yazar hiyleger karakteri ve onun dönüşümü ile ilgili çeşitli araştırmalar yaparak, bazı halkların rivayetlerinden örnekler getirdi, onları somut obrazlarla karşılaştırma yaptıktan sonra zayıf, fakat akıllı (hiyleger), güçlü, fakat akılsız tarafların davası hakkında birçok öykülerde rastlanan, çeşitli ulusal, coğrafi-sosyal ve diğer somut seçeneklere sahip ortak bir dünya masalı sunuyor.¹¹

O belirtiyor ki, triksterlere çeşitli folklor türlerinde rastlanır - sihirli masalarda, hayvanlar hakkında masalarda, meşet ve novella tipli masalarda, fıkralarda, mit ve efsanelerin çeşitli türlerinde vs.¹²

Bildirdik ki, triksterle ilgili mitler sonraları folklor metinlerindeki hayvanlar hakkında masalara dönüşüyor. Bu masalarda da öyle karakterlere rastlıyoruz ki, onlar kendilerini trikster gibi gösteriyorlar. Yani trikster karakterindeki hırsızlık, aldatma, komiklik, kurnazlık vs. gibi özellikler bu masalardaki karakterlerde de tezahür ediyor. Buradaki trikster özelliğini barındıran karakterler bazen bilinçli, bazen aptal, bazen sinsi, kurnaz veya saf gibi hareket ediyorlar. Yani bir masalda sinsi gibi konuşma yapan kahraman, diğerinde saflık, azbilen özelliklerine sahip oluyor. Bazı masalarda o aldatıyorsa, diğerinde aldanıyor. Bunu açıkça göstermek için bazı masalara göz atalım.

Çoğu zaman masalarda tilki en akıllı ve kurnaz obraz gibi hareket ederek diğer hayvanları aldatmaktadır. Ancak bazen de kendisi aldanır. Örneğin, Manisadan

⁸ Мифы, сказки и легенды индейцев: Северо-западное побережье Северной Америки: Пер. с индейских, англ. и нем. языков. Москва, Восточная литература, 1997, s. 28-36.

⁹ Qasımova Fidan. *Türk mifologiyasında mədəni qəhrəman problemi*. Bakı, Nurlan, 2012, s. 123-137.

¹⁰ Пермяков Григорий Львович. *Основы структурной паремииологии*. Москва, Наука, 1988, s. 58.

¹¹ Пермяков Григорий Львович. *Основы структурной паремииологии*. Москва, Наука, 1988, s. 62.

¹² Пермяков Григорий Львович. *Основы структурной паремииологии*. Москва, Наука, 1988, s. 76

toplanmış “Tilki” masalında Tilkinin kurnazlığı, çokbilmişliğinin şahiti oluyoruz. Bu masalda iyilik ederek onu kurtaran adamı sançmak isteyen yılanı tilki hile ve akıllı ile galip gelir.¹³ “Tilki ile Yengecin ortaklığı” masalında ise tilkinin açgözlüğü ve akılsızlığı tasvir edilmiştir. Bu masalda tilki çeşitli hilelerle yengeci aldatmaya çalışıyor. Ama sonunda kendisi aldanarak gülünç duruma düşüyor.¹⁴ Çoğu masalarda tilki aç olduğu için hileye başvuruyor. Onun bu özelliği başka halkların mitlerindeki esas trikster imajı olan Karganı hatırlatıyor. Karga da mitlerde obur, açgözlü karakter gibi özel yer tutuyor. O da hırsını karşılamak için hileye başvuruyor, tilki de aç karnını doyurmak için onun gibi etrafında olanları, önüne çıkanları hile kullanarak aldatmaktadır. Görüldüğü gibi, Tilki masalarında bazen akıllı, bazen akılsız, bazen zalim, bazen de hayırsever vs. karakterlerde kendini gösteriyor. Masalarda triksterin sinsi, obur, açgözlü karakterlerine sadece tilki değil, birçok başka hayvanlarda da rastlıyoruz. Ancak masalarda trikster karakterinin görevi, işlevi aynen mitlerde olduğu gibi yansıtılmıyor.

Manisa folklorunda mit ve masal ilişkisini farklı obrazlarla da araştırmak mümkündür. Ancak onu ifade edelim ki, çeşitli mitolojik obrazlar daha sonralar folklor metnlerinde yaşamakta devam etmişlerdir.

MANİSA EFSANELERİ

Manisa efsanelerinin de kökü çok eskiye dayanır. Mesela, “Ağlayan kaya”¹⁵ efsanesi kendi içeriği ile dikkat çekmektedir. Bütün variantlarda efsanenin içeriği taşla ilgili mitolojik görüşlere dayanır. İfade edelim ki, Türk halklarında zamanlar mevcut olmuş fetişizm bazı cansız eşyaların, örneğin, mağaralar, taşlar, ağaçlar, özel emek aletleri veya ev eşyalarının doğaüstü özelliklerine inançtır. Fetişizm ayrıca özel seçimle cansızların canlandırılmasında da tezahür ediyor. En eski fetişler doğa tesisleri - alışılmadık şekilli dağlar, taşlar, ağaçlar idi. Fetişizmin hatta yaygın dinlerde de korunmuş izleri dağa, pınara ve diğer doğa tesislerine saygıda tezahür ediyor. Bununla ilgili olarak tanrıların veya onların yerdeki temsilcilerinin mucizeleri, bu yerlerin kökeni hakkında efsaneler yaratılırdı. Manisaya ait bu efsanede ise fetiş gibi taş kendini gösteriyor ve doğaüstü özelliklere sahiptirler. Genel olarak, taş dönme motifi türk halkları efsanelerinde yaygındır. Bazen farklı, olağanüstü görünüme sahip olan taşlar dikkat çekmiş ve onlar hakkında eski mitolojik düşünceyi yansıtan hayli efsane ve rivayetler ortaya çıkmıştır. “Mistik düşünce ile yaşayan ve doğayla ilk bağılılığı az veya çok derecede koruyan insan olağanüstü görüntüsü ile seçilen bu taşı, kayayı farklı gözle görüyor, onu ilahi gücün ortaya çıktığı bir yer timsali bilir. Bu olağanüstü görüntüsü ise geleneksel düşüncenin doğasına uygun olarak bu tesisi de asimmetrikliyi ile seçilen diğer benzer eşya ve objeler gibi öbür alemle bağlıyor”.¹⁶ Bütün bu söylenenlere bir örnek de “Şeyh Uşşaka ilişkin efsane”dir. Burada da taş çevrilme motivi kendini gösteriyor.¹⁷

Bunun yanı sıra “Midasa ilişkin efsane”, “Gydes efsanesi”¹⁸ ve başka efsanelerde tarih ve mitolojinin birleşmesine rastlamaktayız. Mit ve tarih ilişkisini, etkileşimini farklı içerikli mitolojik metinlerden görmek mümkündür. Mitolojik öyküler içerisinde kosmogonik metinler önemli yer tutmaktadır. Bilindiği gibi bu metinlerde insanın, aşiret ve kabilelerin kökeni hakkında konuşuluyor. Bunun kendisi

¹³ Talha Tunç. *Manisa masalları üzerine bir inceleme*. Yüksek lisans tezi. Isparta 2008, s. 144-145.

¹⁴Hüseyin Akgül. Manisa folkloru. Manisa Turizm derneği yayını, s. 125-126. (media.turuz.com/Folklore/2015/363-Folklore_Manisa_Folkloru_Huseyin_Akgul.pdf)

¹⁵ http://manisafx.mekan360.com/iys_efsanelervehikayeler.html

¹⁶ Bëydili Cëlal. *Türk mifoloji sözlüyü*. Bakı, Elm, 2003, s. 90.

¹⁷ <http://www.cerezforum.net/konu/manisa-efsaneleri.89175/>

¹⁸ <http://www.cerezforum.net/konu/manisa-efsaneleri.89175/>

ise sırf tarihle mitin ilişkisini göstermektedir. Eski halkların teşekkül ve gelişim aşamalarını inceleyip öğrenmek için bu ilişkilerin araştırılması önemlidir. Mitolojik düşüncenin etkisi altında mevcut olmuş tarihi kahramanlar mitolojik kahramanların özelliklerini elde ediyorlardı. Bunu aynı mit örneklerinin mensup olduğu halk kendi isteklerine uygun şekilde ediyordu. Artık o kahraman tarihilikten uzaklaşarak mitleşir, mitolojik bilinç, çizgiler taşıyor ve bununla birlikte tarihiliği de kendisinde, kendi adında yaşatıyordu. Bazen de böyle ilişkiler devam ediyor ve mitolojik kahraman folklor karakterine, sonra ise sanat eserlerinin esas kahramanına dönüşüyordu. "Misada ilişkin efsane", "Gydes efsanesi" de içerikleri ile bu söylenenlere güzel bir örnektirler.

MANİSAYA AİT ATASÖZÜ VE DEYİMLER

Manisa halk edebiyatında atasözü ve deyimler kendi özelliğiyle dikkat çekmektedir. Buradan toplanmış atasözü ve deyimlerinde atalarımızdan kalma öğütler, dünya, yaşam hakkında fikirler söylenir, halkın dünyagörüşü, aklı belirtiliyor. Bunlar arasında eski türk kültürünün de izlerine rastlanmaktadır: "Aç tokun yüzüne bakmakla doymaz", "Adamakla mal tükenmez", "Bana benden olur her ne olursa Başım selamet olur dilim durursa", "Besle kargayı oysun gözünü", "Çiftçinin karnını yarımlar, kırk tane "gelecek seneye" çıkmış", "Çirkefe taş atma, üstüne sıçrar", "El eliyle yılan tut", "Karga ile konuş leşe götürsün. Bülbül ile konuş güle götürsün" ve s.¹⁹ Ortak Türk kültürünün ürünleri olan bu atasözleri Azerbaycanda da bazen aynı, bazen de azıcık farklı şekilde kullanılmaktadır. Örneğin,

Manisada:

Aç tokun yüzüne bakmakla doymaz.

Çocuğa iş inan, arkasından kendin git.

Erken karnını doyuran, erken evlenen aldanmaz.

Ulu sözü tutmayan ulur.

Yılanın sevmediği ot, deliğinin ağzında biter.²⁰

Azerbaycanda:

Uşağa buyur, dalınca yüyür.

Ac toxun üzünə baxmaqla doymaz.

Tez duran, tez evlənən peşiman olmaz.

Ulu sözünə baxmayan, ulaya-ulaya qalar.

İlanın zəhləsi yarpızdan gedər, o da bitər yuvasının ağzında.²¹

ÇOCUK OYUNLARI, TEKERLEMELER VE ONLARIN ÖNEMİ

Manisanın zengin folklor örnekleri arasında çocuk folkloru da dikkat çekmektedir. Her bir halkın geleceğini, umutlarını bağladığı çocukların sağlam ruhta büyümesi, mükemmel eğitim alması, vatanına, halkına layık evlat olması onun düzgün terbiyesinden asılıdır. Buna çocuk folkloru da büyük destek sağlar. Çocuk folkloru çocukların arzu ve isteklerini, oyun ve eğlencelerini yansıtır. Bu folklor örneklerine tekerlemeler, masallar, bilmece, ninniler, okşamalar, sanamalar, oyunlar vb. aittir. Bunların her birinin çocukların doğru yönde gelişmesinde büyük rolü vardır. Çocuk oyunlarının da bu gelişimi tam olarak hayata geçirmekte müstesna rolü inkar edilemez. Manisa iline ait çocuk oyunları arasında bunları gösterebiliriz: "Bici bici", "Fıçı çevirme", "Aşık", "Uçurtma", "Çelik-çomak", "Cambilik", "İstop", "Saklambaç", "Top

¹⁹ <http://kulturelbellek.com/manisa-iline-ait-atasozu-ornekleri/>

²⁰ <http://kulturelbellek.com/manisa-iline-ait-atasozu-ornekleri/>

²¹ *Atalar sözü.* Bakı, Yazıcı, 1985

saklambacı, *“Köşe kapmaca”*, *“Körebe”*, *“Yerde ne var?”*, *“Elim kimin üstünde”*, *“Aç kapıyı bezirgan başı”*, *“Beştaş”* vs.²²

Adları çekilen bu oyunlar eskiliği ve çağdaşlığı ile her zaman ilgi odağı olmuştur. Belirtmek isteriz ki, bunlar bir yandan çocuklara estetik zevk verir, diğer yandan onlar serbestliğe öğrenir, pratik harekete geçiyor. Çocuğun entelekti de oyun sırasında gelişir. Ancak oyun öyle olmalıdır ki, bunun aracılığıyla o, dünyayı idrak etsin ve kimlik gibi formalaşa bilsin. Çocuk oyunları sanki onu gelecek hayata hazırlar. Oyun çocuğa kendi kimliğini geliştirmesinde yardımcı olur. Ona kolektifde çalışmak, başka insanların arzu ve isteklerini dikkate almak yeteneği aşılır. Çocuğun beyninde çeşitli çocuk oyunları sırasında ona okulda öğretilen predmetlere ulaşabilmek açısından daha iyi yardımcı olacak ilişkiler oluşur. Ayrıca, oyun çocuğun davranış ve terbiyesinde en etkili yöntemdir.

Manisada sözle oynanan oyunlar arasında tekerlemelerin özel bir yeri vardır. Çünkü tekerlemeler çocuğun konuşmasını geliştiriyor, kusurlu konuşması olanların dilinin iyi hale getirebilmek için önemli araçtır, aynı zamanda hızlı konuşma alışkanlığı aşılama amacıyla da kullanılır. Tekerlemeler benzer ses ve söz kompleksleri oluşturuyor. Örneğin:

²²Hüseyin Akgül. Manisa folkloru. Manisa Turizm derneği yayını. (media.turuz.com/Folklore/2015/363-_Folklore_Manisa_Folkloru_Huseyin_Akgul.pdf) s. 36-40

Komşu komşu
Hu hu
Oğlun geldi mi
Geldi
Ne getirdi
İnci boncuk
Kime kime
Sana bana
Başka kime
Ona buna
Daha kime
Karakediye
Karakedi nerde
Ağaca çıktı
Ağaç nerde
Balta kesti
Balta nerde
Suya düştü
Su nerde
İnek içti
İnek nerde
Dağa kaçtı
Dağ nerde
Yandı bitti kül oldu.

Elim elim öpelek
Yoldan çıkan topalak
Topalağın yarısı
Yedi koyun derisi
Çekme bunu, çek bunu.

Kara kedi geliyor
Tasasından ölüyor
Tasalanma a böcek
Yavruların gelecek.²³

Sonuç olarak söyleye biliriz ki, Manisaya ait çeşitli folklor türlerinin temel özelliği eskiliği ile birlikte, ortak türk kültürü, mitolojisi, dünya görüşünden haber vermesi, tarihi gerçekliklerle ilgili örneklerinin var olmasıdır. Burada da Manisa ve eski türk folkloru, mitolojisi mükayeseli şekilde araştırılmış, bilimsel karşılaştırmalı analizi verilmiştir.

KAYNAKÇA

1. *Atalar sözü*. Bakı, Yazıcı, 1985
2. *Azərbaycan folkloru antologiyası*. Naxçıvan folkloru. Bakı, Sabah, 1994
3. Bəydili Cəlal. *Türk mifoloji sözlüyü*. Bakı, Elm, 2003
4. Kalafat Yaşar. *Türk dünyası tarih çalışmalarında halk inançlarının önemi*. Milli folklor. Cilt 6, yıl 11, sayı 44, Ankara, 1999.

²³Hüseyin Akgül. Manisa folkloru. Manisa Turizm derneği yayını. (media.turuz.com/Folklore/2015/363-_Folklore_Manisa_Folkloru_Huseyin_Akgul.pdf) s. 36-40

Geçmişten Günümüze Manisa

5. Qasımova Fidan. *Türk mifologiyasında mədəni qəhrəman problemi*. Bakı, Nurlan, 2012.
6. Talha Tunç. *Manisa masalları üzerine bir inceleme*. Yüksek lisans tezi. Isparta 2008.
7. Мелетинский Елеазар Моисеевич. *Возникновение и ранние формы словесного искусства* // В кн.: История всемирной литературы. Т.1. Москва, 1983.
8. *Мифы, сказки и легенды индейцев: Северо-западное побережье Северной Америки*: Пер. с индейских, англ. и нем. языков. Москва, Восточная литература, 1997.
9. Пермьяков Григорий Львович. *Основы структурной паремологии*. Москва, Наука, 1988.
10. manisa.com.tr/iys_geleneklergorenekler,sehirID=45,icerik=2436,sayfa=1-geleneklergorenekler-olumle-igili-adet-ve-inanislar.html?#detay - Erişim tarihi 15 haziran, 2017
11. <http://www.iksinfo.ru/stati/taini-smerti/item/472-zachem-zakryvat-zerkala-kogda-v-dome-umiraet-chelovek.html> - Erişim tarihi 15 haziran, 2017
12. Hüseyin Akgül. Manisa folkloru. Manisa Turizm derneği yayını. (media.turuz.com/Folklore/2015/363-Folklore_Manisa_Folkloru_Huseyin_Akgul.pdf) - Erişim tarihi 15 haziran, 2017
13. http://manisafx.mekan360.com/iys_efsanelervehikayeler.html - Erişim tarihi 15 haziran, 2017
14. <http://www.cerezforum.net/konu/manisa-efsaneleri.89175/> - Erişim tarihi 20 haziran, 2017
15. <http://kulturelbellek.com/manisa-iline-ait-atasozu-ornekleri/> - Erişim tarihi 20 haziran, 2017

MANİSA'DA TARİH İÇİNDE GELİŞEN ÂŞIKLIK GELENEĞİ VE BUGÜNKÜ DURUMU

Muzaffer ÇANDIR*

GİRİŞ

Türk edebiyatında âşıklık geleneği 16. yüzyıldan itibaren görülen önemli bir edebi gelişmedir ve geçmiş İslamiyet öncesine kadar uzanır. Ayrıca âşıklık geleneği Türk halk edebiyatının önemli bir kolunu teşkil eder. Konumuzun ayrıntılarına girmeden önce âşıklık geleneğinin tarihçesi hakkında kısa bir bilgi verilmesi uygun olacaktır.

Türkler tarih sahnesine çıktıklarından beri geniş coğrafyalara dağılmış, çok çeşitli kültürlerle etkileşim içinde olmuştur. Bu arada farklı dini öğretileri de kabul etmiş ve yaşadığı bu çeşitli olaylardan etkilenerek zengin bir edebiyat meydana getirmiştir. Âşık Edebiyatı, Âşıklık Geleneği, Âşık Tarzı Türk Edebiyatı gibi çeşitli isimlerle anılan, çoğunlukla Türk Halk Edebiyatının bir kolu olarak kabul gören Âşıklık geleneği de bu kültürün en verimli kollarından biridir.¹

Bilindiği gibi Türklerde şiir geleneği İslamiyet'ten önceki dönemlerde de vardı. Çeşitli isimler altında söylenen bu şiirler bugünkü halk edebiyatımızın şekil ve türlerine benzemektedir. Ozan – baksı geleneği adı altında toplanan bu şiir söyleme anlayışı, bu isimleri taşıyan ve ismine ozan, şaman, kam baksı vb denen ulu ve saygın kişilerin halkı bu şiirlerle etkileme, yönlendirme, nasihat verme, şifa dağıtma, kısaca insanların toplumdaki konumlarını güçlendiren özelliklere sahiptiler. Bu sözlerin örneklerine Divan-ı Lügati't- Türk ve Kutadgu Bilig gibi eserlerde rastlanmaktadır.

İslamiyet'in kabulü ve Anadolu'nun fethi ile birlikte kendini yeni bir coğrafyada yeni bir kültür ve medeniyetin içinde bulan ve varlığını devam ettirmeye başlayan Türk milleti, kültür ve medeniyetinin bu yeni iklimi olan Anadolu'da edebi varlığını da oluşturmuştur. Bu yeni edebi varlığını dönemin sosyal ve siyasi şartları gereği ve Türkistan'dan getirdiği geleneğin etkisiyle Tekke edebiyatı olarak ortaya koymuştur.

Ozan-baksı geleneği İslâmiyet'ten sonra tasavvufî düşünce ve yeni yaşam biçimiyle yerini yeni bir sanatçı tipine bırakmıştır. İslâmiyet öncesi Türk edebiyat geleneğinin bir uzantısı olan Âşık edebiyatı, yeni coğrafyada, yeni kültür ve dinin etkisi ile bir ölçüde değişerek yeniden şekillenerek gelişmiştir². Âşık tipi, Anadolu coğrafyasında, yeni bir kültürde İslâmî öze bağlı olarak oluşmuş, ozan-baksı geleneğinin özellikleri İslâmiyet'ten sonra terk edilmiştir. Âşık Edebiyatı klasik şekli ile 16. yüzyıldan itibaren yaygın bir şekilde yazılı kaynaklara aktarılmış fakat bu edebiyatın ara örnekleri maalesef tespit edilememiştir. 15. yüzyılın ilk yarısında Huruffîlik, Kalenderîlik gibi İran kaynaklı bazı sapkın tarikatlar önce Bektaşî

* Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Halk Bilimi Anabilim Dalı Başkanı

¹ Latife Kaynak, "20. Yüzyıl Âşıklığının Dönüştürücü Unsuru Olarak Feyzi Halıcı ve Âşıklar Bayramı," International Journal of Languages' Education and Teaching UDES 2015, s. 1569.

² Umay Günay, *Türkiye'de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*, Akçağ Yayınları, Ank. 1992, s. 10.

tekkelerine oradan da Yeniçeri ocaklarına girince, zahirî bir tasavvuf rengi altında daha serbest bir görüşle din dışı öğeler şiire girmiştir.

Bektaşî edebiyatında İslâmiyet öncesi inanç sistemlerinin ve edebiyatının kuvvetli izleri görülür. Eski inanç sistemleri, kültürlerinin ayin ve törenlerine ait pratiklerin Anadolu'da yeni bir sentezle İslâmî şekil ve ruha dönüştüğünü görüyoruz. Bu sentez bir yaşam ve değerler bütününe dönüşmüş, tekke ve âşık tarzı halk şiirini etkilemiştir. Bir kısım araştırmacılar bu etkileşimi takip ederek âşık edebiyatının Bektaşî edebiyatından doğduğunu iddia etseler de bu görüşün tek başına doğru kabul edilmesi mümkün değildir.

Dinî-tasavvufi mahiyetteki edebiyat, Anadolu'da XV. yüzyıldan itibaren yerini âşık edebiyatına bırakmıştır. Bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren sosyal ve siyasî sebeplerle yeni bir oluşum içine girerek âşık edebiyatı olarak şekillenmeye başlar. Anadolu'nun Türkleşmesinde ve İslamlaşmasında önemli rol oynayan Kalenderî, Hurufî, Melamî, Haydarî, Cevlâkî ve Bektaşî dervişleri toplum üzerinde etkili olmak için en etkili yol olan şiiri seçmiş ve şiirlerinin içeriğinde inançlarına ve düşüncelerine yer vermişlerdir. Senenin muhtelif zamanlarında yapılan cem ayinlerinde sazlarıyla bu şiirleri terennüm edip, yaptıkları semahlarla bunu daha etkili kılma yoluna gitmişlerdir. Şekillenen bu yeni edebiyatla birlikte, ozanın yerini âşık; kopuzun yerini de karadüzen, bağlama, çöğür, tambura, cura almıştır. Bu âşıklar şiir olarak türkü, varsağı, deyiş, kayabaşı, üçleme, koşma, mani gibi şekilleri kullanmışlardır. İlerleyen zaman içerisinde genel olarak âşık adı altında toplanan şairler, çeşitli özelliklerine göre; âşık, Hak aşığı, halk aşığı, bâdeli âşık, saz şairi, halk şairi, Hak şairi, meydan şairi, kalem şairi, çöğür şairi, ozan, halk ozanı, sazlı ozan" gibi adlarla anılmaya başlanmıştır.³

Yaklaşık dört yüz yıl boyunca, Osmanlı İmparatorluğu'nun hemen her yerinde çeşitli halk tabakaları arasında; saraylardan, asker ocaklarına, kahvehanelerden panayırlara kadar geniş bir bölgeye yayılma imkânı bulan bu gelenek, çok farklı kültür ve geleneklerin bir birleşimi sonucu ortaya çıkmıştır. Farklılıklardan doğan bu ortak gelenek, var olduğu dönemdeki Osmanlı halkının yaşayış, duyuş tarzını, içtimai ve manevi havasını temsil etme özelliğine sahip olmayı başarabilmiştir.⁴

XVI. yüzyıldan itibaren sade Türkçe ile olaylar üzerine destanlar yazılmaya, beşeri aşkı ve sosyal hayatı konu alan şiirler söylenmeye başlar. Divan şairlerinin aksine, saz şairleri büyük yerleşim merkezlerinde, serhat kalelerinde, asker ocaklarında, Anadolu, Rumeli, Suriye, Mısır, hatta Garp Ocakları olarak nitelenen Kuzey Afrika gibi uzak diyarlara kadar gidip sanatlarını icra ettiler. Bu yüzyılın temsilcileri olan âşıkların özgeçmişlerine ait ayrıntılı bilgi olmamakla beraber, şiirlerinin, âşık şiirinin niteliği ve gelişimi hakkında fikir verecek boyutta olduğu söylenebilir. XVII. yüzyılda orduya mensup âşıkların fazla oluşu ve bu dönemde tarihî ve edebî kaynakların artması, âşık edebiyatı tarihi açısından dönemin aydınlanmasında kolaylık sağlamıştır.

Âşık edebiyatının tanımı konusunda öne çıkan araştırmacılarından bazılarının yaptığı tanımlar şöyledir. Mehmet Fuat Köprülü, âşık terimini "Halk arasında, umumiyetle saz şairlerine verilen bir isimdir"⁵ diye tanımlar. Pertev Naili Boratav, âşık terimi ile ilgili "Âşık kelimesinin, genel anlamı yanında dilimizde özel bir anlamı var, son yıllarda bu kelime yerine halk ozanı sözü kullanılır oldu; daha önceleri de saz

³ Doğan Kaya, "Başlangıçtan Günümüze Âşık Edebiyatı", Temmuz Bışkek 2003, s. 5

⁴ Mehmet Fuat Köprülü, *Saz Şairleri I-V*, 3. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004, s. 183

⁵ Köprülü, s. 26.

şairi, halk şairi deyimleri vardı”⁶ olarak bilgi verir. Erman Artun ise âşık terimini “Sazlı, sazsız doğaçlama yoluyla, kalemlerle veya bu özelliklerin birkaçını birden taşıyan ve âşıklık geleneğine bağlı olarak şiir söyleyen halk sanatçısıdır”⁷ olarak açıklamaktadır. Doğan Kaya, “Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü” adlı eserinde âşık terimini “Daha çok kırsal kesimlerde yetişen, şiirlerini saz eşliğinde ve hece vezni ile vücuda getiren, halk hikâyesi tasnif edebilen ve anlatabilen sanatçıya verilen ad”⁸ olarak açıklar. Nurettin Albayrak, “Ansiklopedik Halk Edebiyatı Sözlüğü” adlı eserinde ise âşık terimini “Kendisinin veya başkalarının şiirlerini saz eşliğinde çalıp söyleyen ve halk hikâyeleri anlatan saz şairi”⁹ olarak ifade eder. İbrahim Erşahin, “Halk Kültürü ve Edebiyatı Sözlüğü” adlı eserinde âşık terimini “Bir hazırlığı olmaksızın şiir söyleyen, genellikle saz eşliğinde şiir okuyan veya halk hikâyesi anlatan, bazen de saz çalmaksızın sadece şiir söyleyen-yazan şahıs”¹⁰ olarak tanımlamaktadır.

Âşıklık geleneğinin önemli özelliklerinden birisi, bu geleneğe bağlı olan âşıkların daha çok gezgin âşıklar olmasıdır. Bu bağlamda Anadolu’da gelişen âşık edebiyatı, daha çok Doğu, Orta Anadolu ve Akdeniz bölgelerinde görülmektedir. Buradaki âşıklık kollarından birinde yetişen âşıklar, gezerek bütün Anadolu’yu dolaşmışlar, bu geleneği tüm Anadolu’ya taşımışlardır. Bu gelenek bugün de hala devam etmektedir.

Âşıklık geleneğinin merkezi her ne kadar yukarıda sözü edilen bölgeler olsa da gezgin âşıklar Anadolu’nun her yerinde her zaman kendilerini dinleyen bir meraklı kitle bulmuşlardır. Bugün de Manisa’da bu geleneği yaşatan Kars, Erzurum, Azerbaycan vb. yerlerden göçüp yerleşmiş âşıklar üzerinden bu gelenek Manisa’da yaşatılmış ve yaşatılmaktadır.

Âşık edebiyatından başka Manisa ve çevresinde yoğun olarak gelişen ve varlığını hâlâ bugün de devam ettiren ikinci bir edebi yol da Tasavvuf edebiyatıdır. Başta Mevlevilik olmak üzere Halvetîlik, Rûfâîlik gibi tarikatların faaliyetleri ve bunların tekke ve dergâhlarında söylenen ilahiler Manisa’nın manevi hayatını ayakta tutmuştur.

Manisa, Osmanlı Devleti döneminde Ege bölgesinin önemli kültür ve idari merkezlerinden biridir. Şehzadelerin yetiştirildiği bir sancak olan Manisa, Osmanlı sarayına da birçok padişah ve devlet adamı yetiştirmiştir. Bu derece önemli bir şehir olan Manisa’da âşıkların olmaması mümkün değildir.

Bu yazıda 19. yüzyıldan itibaren Manisa ve çevresinde yaşamış ve âşıklık geleneğini icra etmiş olan âşıkların hayatları ile sanatları ve edebi hayatları anlatılacaktır. Bunlardan ilki **Âşık Mustafa Remzî Efendi**’dir. Âşık Mustafa Remzî, yakın bir dönemde, Manisa’da yaşayan bir âşık şair olmasına rağmen maalesef tanınmayan şairlerimizden biridir. Âşık Mustafa Remzî, mecmuasında verdiği bilgilere göre, 1286/1869’da Kırkağaç’ta doğmuş ve Tokatlı Hacı Ahmed Gedâyî (ö.1899)’den âşıklık geleneğinin gereklerini öğrenerek mahlas almıştır. Bazı yerlerde kahvecilik yaparak Demirci, Soma, Salihli, Turgutlu, Gediz, Bigadiç, Balıkesir, Kastamonu, İzmir, Manisa, Beypazarı, Edincik, Taşköprü, Boyabat, Afyon, Adana gibi yerleri gezmiş, çeşitli âşıklarla görüşerek karşılıklı şiirler ve muamma söylemiştir.

⁶ Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, 3. Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1978, s. 21.

⁷ Erman Artun, *Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı*, 8. Baskı, Karahan Kitabevi, Adana, 2016, s. 1.

⁸ Doğan Kaya, *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Akçağ Yay. Ankara, 2007, s. 65.

⁹ Nurettin Albayrak, *Ansiklopedik Halk Edebiyatı Sözlüğü*, 2. Baskı, Kapı Yayınları, İst. 2010, s. 27.

¹⁰ İbrahim Erşahin, *Halk Kültürü ve Edebiyatı Sözlüğü*, 2. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2011, s. 35.

Saz ve tambur çalan, aynı zamanda güzel sesiyle söylediği bu şiirleri, söylenen kişileri, hangi durumda ve nerede yazıldığını mecmuasına kaydeden kültürlü bir halk ve kalem şairidir. Bir şiirinde elli beş yaşında olduğunu söyleyen (Mecmua, s.773) ve 1344/1925 tarihine kadar kendisi ve yakın çevresi ile ilgili notlar tutan şair muhtemelen bu tarihlerden sonra ölmüştür. Mecmuasında Tarikat-ı Nazenîne, yani Bektaşiliğe bağlı olduğunu söyleyen ancak Kâdirî ve Rûfâîlikle ilgili şiirleri de bulunan Âşık Remzî, içinde Divan şairlerinin de bulunduğu ünlü şairlerden ve çoğunluğu 19. yüzyıl halk şairlerinden gazeller, divanlar, mersiyeler, latife şeklinde mensur sevda yazıları, müfred ve kıt'alar, kalenderîler, müstezatlar, koşma ve semâîler, nefesler, bazı dua ve faideler, destanlar ve "birkaç yüz parça" diye nitelediği divan, koşma, kalenderî, gazel, tahmis, ilahî, destan başlığıyla, kendi şiirlerini kaydetmiştir.¹¹

Âşık Mustafa Remzî'nin Manisa, Kırkağaç, Gelenbe ve Gördes'le ilgili yazdığı şiirler, yukarıda bilgi verdiğimiz mecmuasında bulunmaktadır. Muhteva olarak bu şiirlerden üçünde Manisa, Kırkağaç, Gelenbe ve Gördes övülürken ikisinde Kırkağaç ve Kırkağaç'ılar yerilmektedir. Biz buraya aşığın iki şiirini âşıklığının derecesini anlamak için örnek olarak alıyoruz.

MANİSA ÜZERİNE

Eser bâd-ı sabâ vakt-i seherde
Tebdil eder hevâsına Mağnisa'nın
Bulunmaz emsali heft kişnerde
Nazar kılsan binasına Mağnisa'nın

Bahar vakti çıkıp eylesen seyrân
Gedus nehri eder bir yandan ceryân
Goncalar güşâde bülbüller handân
Doyum olmaz safâsına Mağnisa'nın

Selâtin câmiler hezârân dergâh
Hâkinde medfûndur bunca ehl'ullâh
Remzî çok âşıklar hasbeten li'llâh
Mecbur olur senâsına Mağnisa'nın

KIRKAĞAÇLILAR HAKKINDA

Ehl-i aşka ey dil öteden beri
Herkes itâle-i lisân ederler
Sûret-i zâhirde görüp serseri
Akılda noksandır gümân ederler

Çünkü bu erkânda böyledir âdet
Ehl-i derde etmez kimse riayet
Güzel seven âşıklara nihâyet
Düşürürler dile ilân ederler

Yalnız sen misin Remzî ser-te-ser

¹¹ Kenan Erdoğan, "Âşık Mustafa Remzî, Manisa, Kırkağaç, Gelenbe ve Gördes'le İlgili Şiirleri ve İncelenmesi" *Uluslararası Türk kültür evreninde Alevilik ve Bektaşılık Bildiri kitabı* 2007 cilt 1, s.227-248.

Geçmişten Günümüze Manisa

Selefde geçenler böyle geçtiler
Eğer bize bir mahbûbla görseler
Gulâm-pâre diye bühtân ederler

Âşık Mustafa Remzi'den başka Manisa ve çevresinde yetişmiş bir diğer âşık – şair de Kasabalı Dölekzâde yahut Dölekzâde Mehmet Nûrî olarak bilinen **Mehmet Nûrî Efendi**'dir. 1868'de Akseki'nin Emiraşıklar köyünde doğmuş, küçük yaşlarda babası Mustafa Efendi ile Turgutlu'ya gelmiştir. Adı Mehmet Nuri'dir. Turgutlu'da on yaşlarında iken kendisindeki zekâ ve kabiliyeti fark eden bir redif taburu zabiti, onun talim ve terbiyesi ile meşgul olmuş ve eğitimine katkıda bulunmuştur. Sonraları babasının tuttuğu özel bir öğretmenden ilkökul seviyesinde bir eğitim görmüş, daha ileri bir eğitim görme imkânı bulamamış ve tamamen kendi imkânlarıyla kendini yetiştirmiştir. İzmir Şairleri Antolojisi sahibi Hüseyin Avni Ozan, şairin altı yıl kadar aşar memurluklarında, bir sene kadar da reji kolcubaşılığında bulunduğunu, binicilik ve cirit oyunlarında çok hünerli olduğunu, ancak özellikle son zamanlarında gitgide kendisini kitaplara verip günlerce kimseyle görüşmeyerek bir nevi inzivaya çekildiğini yazar. Şairin Turgutlu dışında İzmir ve Aydın'da da zaman zaman bulunduğu ve geçimini seyyar satıcılıkla kazandığı verilen bilgiler arasındadır. Ozan'a göre bir iş için gittiği Konya'da neşrettiği bir şiirden dolayı tevkif edilmiş, uzun müddet yattığı hapisten onu Bedirhani Hüseyin Kenan Bey kurtarmıştır. Bu olaydan ve zihnini yorarak fazla okumak ve yazmaktan dolayı 1914'te hastalanarak iki sene yaşadktan sonra 1916'da vefat etmiştir.

Ara sıra yazdığı bazı şiirleri Kasabalı Nuri Efendi'ye tashih ettiren ve 900 sayfa civarında bir mecmua tertip ederek halk şiiriyle ilgili bize birçok belge bırakan Âşık Mustafa Remzi'ye göre, şairimiz Turgutlu'da vefat etmiş ve oraya gömülmüştür. Şair hakkında birçok konuda bilgisine başvurduğumuz yeğeni Nedime Hanım da onun Turgutlu'da defnedilmiş olabileceğini söylemektedir.

Şairin en güçlü damarını dini tasavvufi halk edebiyatı konularında yazdığı destan ve mersiye türü oluşturur. Her biri kırk dörtlük civarında altı uzun destanı yanında, onlarca na't ve mersiyesi bunu açıkça göstermektedir. Özellikle Kerbelâ mersiyelerinin onun şiirinde çok önemli bir yeri vardır. Nuri bu yüzden, Kerbelâ Mersiyesi'yle ünlü olan Koniçeli Kazım Paşa'nın mükerrer beytini alarak 12 bentte tazmin etmiştir. Kasabalı Nûrî Efendi'nin Yakup ve Yusuf, Ashab-ı Kehf, Nasihat, Kerbelâ, Eyyüb Nebi, Zekeriya ve Yahya peygamberler hakkında yazdığı uzun destanları vardır.

Kasabalı Nûrî Efendi'nin lirik şiirlerinden bazıları da aşk ve sevdâ konularında yazılanlardır. Şair, divan, koşma, kalenteri gibi çeşitli şekillerde yazdığı bu eserlerinde çoğu zaman sade ve akıcı bir dil kullanır. Genellikle kalem suarası dediğimiz şairlerde olduğu gibi Kasabalı Nûrî Efendi de klasik Türk şiiri tarzında yazdığı manzumelerinde ağır bir dil kullanırken, halk edebiyatı nazım şekilleriyle yazdığı manzumelerinde daha sade ve anlaşılır bir dil kullanmıştır. Buraya aşğın hece vezni ile yazılmış iki şiirini daha iyi tanınması amacıyla alıyoruz.

Haftada bir kazalara giderdik
Polis gelir karşımıza çıkardı
Verir beş on gurus gönülün ederdik
Haksızsın diyeni hapse tıkarı
Âh ne idi o çekilen çileler

Ensemizden kalkmaz idi silleler¹²

Aşağıya aldığımız ayaklı koşma örneği, âşığımızın bu konudaki hünerini göstermesi bakımından önemlidir.

Ey şüh-ı şermende ne sır var sende
Dil zülfüne bende bir hoş sünbülsün
Verd-i baharsın

Can kalmadı tende düşdüm kemende
Sen de bu gülşende bize bülbülsün
Aşka yararsın

Bu kadar istingâ olur mu cânâ
Can dayanmaz buna insâf et bana
Gönlüm küser sana insanlık bu ya
Alırsın bir dua belki solarsın
Bir taze gülsün

Nürî ifâdene nutk-ı sâdene
Bağlı irâdene meftûn bâdene
Uyup dildâdene istifâdene
Deme üftâdene nasıl reculsün
Sonra ararsın¹³

Hayatının büyük bölümü Manisa’da geçmiş ve hâlâ âşıklık faaliyetlerini bu şehirde sürdüren Türkiye’nin önemli âşıklarından biri de **Âşık Feryadî**’dir. Asıl ismi Osman Erten olan Feryadî, 1959 yılında Erzurum ili Pasinler ilçesi eski adıyla Hasnigâr yeni adıyla Soğuksu köyünde dünyaya gelir. Fakir ve sıkıntılı bir çocukluk devresinden ve köydeki evlerinin de yıkılmasından sonra büyük abisinin çalışmak için geldiği Manisa’ya 1970 yılında ailece göç etmişlerdir. Bu göçü Âşık Feryadî şöyle ifade eder.

Tutuldu dengimiz gider kervanlar
Şu bizim illerden sür Refik Baba
Toplanmış komşular ağlar analar
Şu bizim illerden sür Refik Baba

Osman Mehmet çavuş gam ortağımız
Gurbette olur mu civan çağımız
Manisa oldu bizim son durağımız
Orda temel atak sür Refik Baba

Feryadî, âşıklık mesleğine çok küçük yaşta köyünde ninesinden duyduğu türküleri ezberleyerek ve kendi imal ettiği basit sazıyla çalarak başlamıştır. Köyünde yaşadığı dönemlerde düğünlere gelen âşıklardan etkilenen Feryadî, köye gelen Âşık

¹² Kasabalı Nürî, “Bir Köylünün Oğlu İle Hasbihâl” Gencine-i Edeb, s. 483-485.

¹³ Kasabalı Nuri Efendi ile ilgili ayrıntılı bilgi için Prof. Dr. Kenan Erdoğan’ın “Kasabalı Dülekzâde Mehmet Nuri Efendi Ve Bazı Şiirleri” MCBÜ, Sosyal Bilimler Dergisi Cilt:9, Sayı:1, Mart 2011 s. 141-163 deki makalesine bakılabilir. Buradaki bilgiler de ilgili makaleden alınmıştır.

Geçmişten Günümüze Manisa

Ahmet, Âşık Nuri Meramî ve yörenin ünlü âşıklarından rahmetli Âşık Yaşar Reyhanî'yi dinlemiş ve onlardan ders almıştır. Bunların içinde asıl örnek aldığı usta Âşık Reyhanî'dir. Feryadî, bir dönem Âşık Reyhanî ile birlikte dolaşmış, ona çıraklık etmiştir.

Âşıklık geleneğinin tam bir usta çırak ilişkisi içinde geliştiğini, âşıkların söylediği şiirlerini Hak'tan alıp halka ilettiğini ifade eden Âşık Feryadî, içeriği genellikle kahramanlık, sevgi, birlik beraberlik, gurbet ve hasret olan şiirler söylemiştir. Halk hikâyesi de söyleyen aşığın türkü, lebdeğmez, atışma, güzelleme, koçaklama ve taşlama üzerine yazmış olduğu iki yüzden fazla şiirleri vardır.

İlk defa 1975 yılında İzmir'de yapılan âşıklar şölenine katılarak türkü dalında üçüncülük ödülü alan Âşık Feryadî, 1978 yılından beri Konya'da yapılan Türkiye Âşıklar Bayramı'na katılmaktadır. Bundan başka Kars'ta yapılan Çobanoğlu Âşık Şenliği olmak üzere ülke çapında yapılan pek çok etkinliğe katılarak bu geleneğin devamına katkı sağlamaktadır. Halen Manisa Âşıklar ve Ozanlar Derneği Başkanlığı görevini sürdürmektedir. Hayatı ve eserleri üzerine bir yüksek lisans çalışması devam etmektedir. Buraya biri Manisa üzerine yazılmış şiir ile koçaklama ve güzelleme türlerine örnek oluşturacak üç şiirini örnek olması için alıyoruz.

SPİL DAĞIN ETEĞİNDE

Sıra sıra yer evleri
Spil dağın eteğinde
Yatar Saruhan beyleri
Spil dağın eteğinde

Koyun kuzuyla otluyor
Çoluk çocuk ip atlıyor
Ramazan topu patlıyor
Spil dağın eteğinde

Oraya çıkan hava alır
Piknik yapar neşe bulur
Anemon lalesi olur
Spil dağın eteğinde

Ahmet Bedevi yaşamış
Tabiata âşık olmuş
Tarzan olup ün kazanmış
Spil dağın eteğinde

Türlü çiçekler bitişir
Çiğdem sümbüle karışır
Dudu kumrular ötüşür
Spil Dağının eteğinde

Sevgilere maşuk oldum
Cehalete ışık oldum
Feryadiyim âşık oldum
Spil dağın eteğinde

ÇANAKKALE DESTANI

Eli silah tutan cepheye koştı
Vardı Çanakkale geçilmez dedi
Vatan evlatları orda buluştu
Gördü Çanakkale geçilmez dedi

Elleri tetikte düşmanda gözü
Ölen şehit oldu kalanlar gazi
Alevisi, Kürdü, Çerkezi, Lazı
Birdi Çanakkale geçilmez dedi

O nasıl bir cesaret nasıl bir kafa
Koskoca mermiyi getirdi safa
Ya Allah deyip de attı hedefe
Vurdu Çanakkale geçilmez dedi

Allah Allah deyip inletti arşı
Tarihler konuştu kanlı savaşı
Yahya onbaşıyla Seyit onbaşı
Erdi Çanakkale geçilmez dedi

Askeri, komutanı, piyade eri
Yırtık potiniyle meçhul askeri
Gitgide daraldı düşman çemberi
Yardı Çanakkale geçilmez dedi

Ölümü emretti vatan sevdası
Toprak bütünlüğü namus davası
İki yüz elli bin başlık parası
Verdi Çanakkale geçilmez dedi

Osman Feryadî'yim al hürriyeti
Ay yıldızlı bayrak bir Türk devleti
923 Cumhuriyeti
Kurdu Çanakkale Geçilmez dedi

YAR SENSİZ DÜNYAYI İSTEMİYORUM

Ömrümün hayatı gönlümün tahtı
Yar sensiz dünyayı istemiyorum
Beraber yapmıştık yemini ahtı
Yar sensiz dünyayı istemiyorum

Olur olmaz şeyi etme bahane
Seni seven olur deli divane
Sensiz geçen günler zindandır bana
Yar sensiz dünyayı istemiyorum

İnan ki istemem huri gılmanı

Geçmişten Günümüze Manisa

Gözlerim arıyor nazlı cananı
Cellâtların oylasa da fermanı
Yar sensiz dünyayı istemiyorum

Osman Feryadî'yim nasıl susayım
Nasıl darılayım nasıl küseyim
İstersen Kuran'a ver el basayım
Yar sensiz dünyayı istemiyorum

Âşık Feryadî'den başka, Manisa'da yaşayan diğer bir âşık da onun amcasının oğlu **Âşık Ali Cânânî**'dir. O da Feryadî gibi 1958 yılında Erzurum Pasinler ilçesi, Soğuksu Köyünde doğmuş, 1970 yılında akrabalarıyla birlikte Manisa'ya gelmiştir. Kendisi uluslararası bir şirkette on yıl şoför olarak çalışmış, on yıl da oturduğu mahallede muhtarlık yapmıştır. Şu anda oğullarıyla birlikte "Dürümcü Ali" adıyla açılmış Laleli kavşağına bakan bir kebab dükkanı çalıştırmaktadır.

Asıl adı Ali Erten olan Ali Cânânî'dir. 1975'de âşıklığa başlamış, ilk atışmasını, Konya Âşıklar Bayramı'nda büyük ustalarla yapmıştır. 1976'da kendisine ve usta âşıklara ait seçme türkülerden oluşan ilk taş plağını çıkarmış, ondan sonra ailevi nedenlerden dolayı bir süre âşıklığa ara vermiş, âşıklar bayramına gitmemiştir.

Turnam gider isen bizim vatana
Benden vatanıma bir selam götür
Habib baba gazilerde yatana
Benden vatanıma bir selam götür

Otuz yıl gurbette geçirdim bayram
Vatanım burnuma tütüyor inan
Doğuda Horasan güneyde Narman
Benden vatanıma bir selam götür

Ali Cânânîyem bir garip ozan
Vatanım uğruna kurbandır bu can
İlim Erzurum'dur Pasinler kazam
Benden vatanıma bir selam götür

İki yüze yakın şiirleri olan Cânânî'nin hayatı ve eserleri üzerine herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Bir dönem Manisa Âşıklar Derneği Başkanlığı da yapmış olan Ali Cânânî, bu dönemde çeşitli yarışmalara katılmış ve birçok ödül almıştır. Buraya onun bir Manisa güzellemesi, bir koçaklama, bir de normal güzelleme örneği üç şiiri örnek olarak yayınlıyoruz.

TARİF EDEM SİZE BEN MANİSA'YI

Tarif edem size ben Manisa'yı
Nice evliyalar var Manisa'da
Nice sultanların geçmiş emeği
Saruhan Paşa'yı sor Manisa'da

Tarzan'a yurt vermiş dağ yamacını
Çiçeklerden almış dert ilacını

Hafza Sultan yapmış mesir macunu
Ahmet Bedevi'yi gör Manisa'da

Kenarından geçer Gediz ırmağı
Boldur üzüm, zeytin, peyniri, yağı
Nineler şalvarlı başları bağlı
Edep, hayâ, töre var Manisa'da

Ali Cananiyem doğuda doğdum
Rızkımın peşine koştum yoruldu
Çalıştım çırpındım bir yuva kurdum
Yıllardır eylerim kâr Manisa'da

BİR VATANIM BİR BAYRAĞIM BİR CANIM

Üç şeyim var asla kıymet biçilmez
Bir vatanım bir bayrağım bir canım
Her şeyden geçilir ondan geçilmez
Bir vatanım bir bayrağım bir canım

Kalbim vatan vatan diye atıyor
Vatan için canlar şehit yatıyor
Soysuzlara diken olmuş batıyor
Bir vatanım bir bayrağım bir canım

Üçünün değişmez aynıdır özü
Her an yaratana eyler niyazı
Ölene dek Tanrım ayırma bizi
Bir vatanım bir bayrağım bir canım

Ali Cananiyem geldim giderim
Bayrağım gururum vatan mezarım
Bu fani dünyada en büyük varım
Bir vatanım bir bayrağım bir canım

NE FAYDA

Bir vefasız yara gönül bağladım
Zaman doldu vakit geçti ne fayda
Kendi kaderime kendim ağladım
Yüzüm gülmez gözüm yaştı ne fayda

Dünyayı bilirdim boş bir han gibi
Naralar atardım küheylan gibi
Kükürdim boşanmış bir aslan gibi
Gençliğim elimden uçtu ne fayda

Ömür vadisinin yolundan geçtim
Çile tarlasının içine düştüm
Zamanla yarıştım dağla güreştim

Geçmişten Günümüze Manisa

Vücut bir bastona düştü ne fayda

Arzumun peşine hep adım adım
Ne bir vefa gördüm ne faydalandım
Farkında olmadan ihtiyarladım
Ömür günü dağı aştı ne fayda

Dünyaya gelenler geriye döndü
Nefsinin peşine koştu yoruldu
Bunca saydıklarım bir mezar oldu
Canani dünyadan göçtü ne fayda

Manisa'da bir süre yaşamış ve âşıklık faaliyetlerini burada icra etmiş âşıklarımızdan biri de **Âşık Mehmet Ataşoğlu**'dur. 1931 yılında Kars'ın Kağızman ilçesine bağlı Kötek köyünde Kafkaslardan göç etmiş bir ailede dünyaya gelmiştir. Babasının küçük yaşta vefatından dolayı çocukluğu yoksulluk içinde geçmiş, çok istediği halde tahsiline devam edememiştir.

Geçim sıkıntısı ve işsizlik yüzünden on yedi yaşında gurbetle tanışmış, askerden geldikten sonra 1954 yılında Zülfünaz hanımla evlenmiş ve bu evlilikten yedi çocuğu olmuştur. Yirmi beş yaşına geldiğinde şiir söylemeye de başlayan Ataşoğlu, 1994 yılına kadar büyüdüğü bölgede yaşamaya devam etmiştir. 1956 yılında yaşadığı yoksulluğu yazdığı ilk şiirinde şöyle anlatır.

Gördünüz mü bu sene alametleri
Kevene gönderdi koç yiğitleri
Çul palaza hasret etti Kürtleri
Görenler söylesin elli altıyı

Kuraklık yüzünden el aman aman
Piyasada işleyen ot ile saman
Köylü kardeşlerden kesildi güman
Görenler söylesin elli altıyı

1994 yılında çocuklarının ısrarıyla Manisa'ya yerleşmiş, burada hem geçimini temin etmek için çalışmış hem de şiir yazmaya devam etmiştir. Manisa'da yaşarken yapılan çeşitli âşıklık etkinliklerine de katılan Ataşoğlu, birçok ödül ve başarı belgelerine sahiptir.

Hece vezni ile koşmalar, semailer, ağıtlar, maniler, destanlar yazmış, birçok halk hikâyesi kaleme almıştır. Halk şiiri kalıplarından yedili, sekizli, on birli, on beşli ölçüleri sade ve akıcı bir üslup ile kullanmıştır. İlerleyen yaşına rağmen şiir söylemeye devam eden aşığın örnek olması için iki şiirini buraya alıyoruz.

BİR GÜZEL GÖRDÜM

Manisa ilinde bir güzel gördüm
Giyinmiş kuşanmış gezmeye çıkar
Yaklaşıp yanına ismini sordum
Bin bir eda ile insana bakar

Dedim ismin nedir söyledi Şehnaz
Dedim konuşalım seninle biraz
Yanaklar elmadır dudaklar kiraz
Menekşe tutiya gül gibi kokar

Bu ne güzelliştir verilmiş sana
Bıraktın elleri hep yana yana
Yüzünü görenler düşer hayrana
Bir ben değil bütün âlemi yakar

Ataşoğlu över hep güzelleri
Zaten güzellerde ahlak var belli
Nazik terbiyeli çok tatlı dilli
İnsanın gönlüne su gibi akar

ZALİM YÂRİN ELİNDEN

Nice bin dert ile derman aradım
Bir muhannet zalim yârin elinden
Hasret ateşine kavruldum yandım
Bir muhannet zalim yârin elinden

Gönül bahçesinden bar yiyemedim
Ayva devşirip de nar yiyemedim
Çok güzeller gördüm yar diyemedim
Bir muhannet zalim yârin elinden

Ne doğru yar dedi ne uzaklaştı
İçimde kocaman bir yara açtı
Saçlarıma deste deste ak düştü
Bir muhannet zalim yârin elinden

Ataşoğlu der ki tükendim bittim
Sevdanın yolunda yıllardır gittim
En sonunda köyümü de terk ettim
Bir muhannet zalim yârin elinden

Manisa'da yaşamış ve vefat etmiş Erzurumlu âşıklardan biri de **Âşık Ramiz İnce**'dir. 25 Mart 1947 yılında Erzurum'un Pasinler ilçesine bağlı Ağcaşar köyünde doğmuş, işsizlik ve yoksulluk yüzünden genç yaşta gurbete çalışmaya gitmiştir. Ankara şeker fabrikasında çalışırken şiir söylemeye başlamış, arkadaşları arasında âşık diye anılır olmuştur. 1969 yılında evlenmiş, bu evlilikten üç kız, bir erkek çocuğu olmuştur. Memleketinde sazıyla düğünlerde çalıp söylemeye başlayan âşık önce Ceyhanî mahlasını kullanmış, oğlunun ifadesiyle bu mahlasın anlamsızlığını düşünüp ustası Âşık Ahmet tarafından uygun görülen Cemhânî mahlasını almıştır. 1972 yılında ailesiyle birlikte Manisa'ya yerleşen Cemhânî, bir yıl sonra Konya Âşıklar Bayramı'na katılmış, bu camiada tanınmaya başlamıştır. İzmir'de 1975'de yapılan Âşıklar Şöleni'nde madalya alarak usta bir âşık olduğunu kanıtlamıştır.

Geçimini inşaatlarda ustalık yaparak sağlamış, bu arada 1987 - 1991 yıllarında MHP il başkanlığı yapmış, bir defa da milletvekili adayı olmuştur. Zaman

Geçmişten Günümüze Manisa

zaman yurtdışına çalışmaya giden Âşık Cemhânî, sırasıyla Arabistan, Libya, Rusya ve Özbekistan'da inşaat ustalığı yapmıştır. 2008 yılında Manisa'da kalp krizi geçirerek vefat eden aşığın kabri Manisa'dadır. Hayatı ve şiirleri hakkında herhangi bir kitap çalışması yapılmamıştır. Cemhânî'nin yazdığı şiirlerin hemen hepsi hâlâ Manisa'da ikamet eden oğlu Cengiz İnce'dedir. Buraya iki kısa şiirini koyarak aşığın tanınmasına katkı sağlamak istiyoruz.

RAMİZ

Fidan idim çınar oldum dal aştım
Seyyah oldum bu âlemi dolaştım
Son mevsimin ayağına ulaştım
Yaprakların soldu sarardı Ramiz

Ramiz Cemhânîyim işte bir nefes
Anında duyulur duymadığın ses
Tedbirin toparla hesabını kes
Gün akşam oldu da karardı Ramiz

TABIAT

Bizim yaylaların bizim dağların
Envai bin çeşit var çiçekleri
Mart, nisan ayları bahar bayramı
Beyaz şemsiyeli kar çiçekleri

Cemhaniyim yardan duydum endişe
Etim kebab ola yar bağrım pişe
Her bir parmakların birer menekşe
Getir de burama sar çiçekleri

Manisa'da yaşayan âşık şairlerden biri de **Âşık Ali Bulut**'tur. Kendisi 1952 yılında Samsun'un Havza ilçesinde dünyaya gelmiş, gençlik yıllarında babası Fehim Efendi'nin isteğiyle ailece Yeniköy mahallesine taşınmışlardır. Ailesinin aslı Karaman Saltuk Oğullarından olup Balkanlara gönderilmiş, 19. yüz yılda Anadolu'ya göç etmiş bir evladı Fatihandır.

Gençlik yıllarında Âşık Veysel, Davut Sularî, İsmail Daimî, Mahsuni Şerif ve Âşık Ali İzzet'i dinleyerek âşıklığa özenen Ali Bulut, aileden gelen halk kültürü ve Ehli Beyt sevgisinin etkisiyle şiir söylemeye başlamıştır. 1991 yılında evlenmiş ve bu evlilikten iki oğlu olmuştur.

Âşıklığa ve âşıklara çok sevgisi olan Ali Bulut, 23-25 Mayıs 2015 tarihinde Sivas'ta düzenlenen ve 320 şairin katıldığı Âşık Veysel Şiir Yarışması'nda birinci olmuştur. Manisa Şairler ve Ozanlar Derneği üyeliğinin yanında çeşitli televizyonlarda halk şairleri ile birlikte programlarda yer almış, 2017 yılında Manisa CBÜ Rektörlüğü tarafından yapılan Birinci Âşıklar Şöleni'ne bir şiiriyle katılmıştır. Onun ağır başlılığı ve terbiyesi Manisa'daki âşıklık çevreleri tarafından takdir edilen Bulut, halen Yeniköy Mahallesinde çiftçilik yaparak hayatını sürdürmektedir. Buraya şairin birincilik kazandığı şiirini aynen alıyoruz.

DOST HATIRI

Bizim gönüller sultanı
Dostlar seni hatırlıyor
İsmin sardı tüm cihanı

Yeni gençlik duydu merak
Sadık yârin sana durak
Türküleri çığırarak

Dostlar seni hatırlıyor

Herkes muhabbeti tada
Başlasınlar seni yâda
İnan bana beş kıtada
Dostlar seni hatırlıyor

Örneksin yaşlıya gence
Nadide incisin bence
Sen gittin ya gündüz gece
Dostlar seni hatırlıyor

Akıl ermez bu hesaba
Şehir, kaza, köy, kasaba
Sana derim Veysel Baba
Dostlar seni hatırlıyor

Bilemedim bu ne haldir
Gönlümü meşk ile doldur
Dünyada kırk iki yıldır
Dostlar seni hatırlıyor

Senin köşke girmeyenler
Yoluna iz sürmeyenler
Sağlığında görmeyenler
Dostlar sei hatırlıyor

Gönlüme bıraktın sızı
Terk ettin oğulu kızı
Şavkıyor Zühre yıldızı
Dostlar seni hatırlıyor.

Ağa, paşa, reis, vali
Sivas'ta cümle ahali
Bu Samsunlu Bulut Ali
Dostlar seni hatırlıyor

Yine Manisa'da yaşayan ve emeklilik yıllarında şiir ve şairlikle ilgilenen âşıklardan birisi de **Âşık Kurbânî**'dir. Dedeleri aslen Gürcistan'ın Ahıska bölgesinden Kars ili Büyükpergit köyüne, oradan da Ağrı Tutak ilçesi Bayındır köyüne yerleşmişlerdi. 1957 yılında İbrahim Bey ile Kıymet Hanım'ın beş çocuğundan sonuncu olarak dünyaya gelmiş, hayatına memur olarak devam etmiş, emekli olduktan sonra da birçok akrabalarıyla birlikte Manisa Muradiye'ye yerleşmiştir. Burada halen hem hobi olarak çiftçilik yapmakta, hem de şiirlerini yazmaya ve söylemeye devam etmektedir.

Âşıklık geleneğine merhum babasının ve Aydın'da yaşayıp Kalemî mahlasıyla şiirler söyleyen abisinin etkisiyle başlayan Kurbânî'nin güzellemeleri öne çıkmaktadır. Diğer birçok aşığımız gibi şiirleri herhangi bir kitapta toplanmamıştır. Burada onun şairliğinin daha iyi anlaşılması için iki şiirini yayınlıyoruz.

Dostlar seni hatırlıyor

Hayattayken çektin çile
Çileyle erdin menzile
Ozan, şair, popçu bile
Dostlar seni hatırlıyor

Benzerin yok bu cihanda
Aranırsın her mekânda
bu iki kapılı handa
Dostlar seni hatırlıyor

Topraktı yüzüne gülen
Bugün kadir kıymet bilen
Sen gittikten sonra gelen
Dostlar seni hatırlıyor

Sen idin muhabbet salan
Türkülerle gönül alan
Tüm Türkiye, Sivrialan
Dostlar seni hatırlıyor

Sevgin var akta karada
Her renk insan bir arada
Semerkant'ta Buhara'da
Dostlar seni hatırlıyor

Çok yüksektir şahsiyetin
Hem şeref hem haysiyetin
Tutuluyor vasiyetin
Dostlar seni hatırlıyor

GEL DEDİ BANA

Bir güzele gönül verdim bağlandım
Köyün pınarına gel dedi bana
Bir tas su getirdi içtim elinden
Gözyaşım arkandan sel dedi bana

Ben de sana bağlanmışım yar dedi
İnanmazsan aç kalbimi yar dedi
Annemin da ahtı sana var dedi
Mendilim hatıra al dedi bana

Tüm sevgimi sır olarak gizledim
Aramıza hasret girdi özledim
Yıllar geçti içtimden sızladım
Sen de bu hasretle kal dedi bana

Kurbânî bu hasret bana kâr etti
Bir haber yolladı intizar etti
Ölene dek sırrın bana yer etti
Verdiğin ikrarda kal dedi bana

GELSENE

Bana mihnet eden sevgili canan
Ayrıralı yıllar oldu gelsene
Kametim büküldü gençliğim bitti
Saçlarıma aklar düştü gelsene

Yol beklerim beklediğim yol yanar
Ahbap yanar yaren yanar el yanar
Kalem yanar, konuşursam dil yanar
Bahçemdeki güller soldu gelsene

Beni muhannete muhtaç eyleme
Varıp gönlün yâd ellerle eyleme
Sırrımızı kimselere söyleme
Rakiplerim bana güldü gelsene

İkimizin saçına da ak doldu
Doğruyu söyledim itiraz oldu
Aramıza gurbet girdi dağ oldu
Kurbanî sağ iken öldü gelsene

Manisalı olmamakla beraber 2000 yılından beri Manisa'da yaşayan ve âşıklık geleneğinde Konya bölgesinin önemli bir temsilcisi olan **Bekir Sami Özsoy**'u da burada zikretmek gerekir. 1953 yılında Karaman ilinin Ermenek ilçesine bağlı Adiller köyünde doğmuştur. Uzun savaş yılları sonunda maddî yönden güçsüz kalmış olan babası çocuklarını yetiştirmek gayesi ile Alanya, Antalya, İzmir ve Konya illerini gezer durur; sonra Konya iline yerleşir. 1975 yılında devlet memuru da olur. Liseye gittiği sıralarda yazdığı şiirlerini Dr. Mehdi Halıcı'ya gösterir. Halıcı âşığımızı ağabeyi Feyzi

Halıcı ile 1972 yılında tanıştırır. Böylece Türkiye Âşıkler Bayramı'na katılmaya başlar. Bayrama katılan âşıklerin arasında oturur, bayram boyunca ya bir şiir okur ya da sadece âşıkleri dinlemede kalır.

1975 yılında gördüğü bir rüya ile dili çözülür. İlk zamanlar şiirlerinde, babasının cami imamı olması nedeniyle İmamoğlu, daha sonra sırasıyla Seyyahî ve Devrânî mahlaslarını kullanmaya başlar. Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesinden 1981 yılında Prof. Dr. Hasan Eren'in yönetiminde hazırladığı "Konya'lı Altı Halk Şairi" tezi ile mezun olur. 1987 yılında Prof. Dr. Abdurrahman Güzel yönetiminde hazırladığı Silleli Sürürî'nin Hayatı ve Eserleri adlı tez ile yüksek lisansını tamamlamış ve böylece akademik hayata adımını atmıştır. 2000 - 2013 yıllarında Manisa CBÜ. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde çalışmış, sonra emekli olmuştur. Hâlâ Manisa'da yaşamakta ve âşıklık faaliyetlerine devam etmektedir. Sanatı hakkında bir kanaat oluşması amacıyla aşğın iki şiirini buraya aynen alıyoruz.

VUSLAT

Senelerdir karanlıkta gezerdim
Gönül aydınlandı nura kavuştum
Yokluk pazarında kendim üzerdim
Bolluk ülkesinde yara kavuştum.

Önce aşkın mayasıyla yoğruldu
Mevsim geldi harman olup savruldu
Aşkın ocağında yandım kavruldu
Hamları pişiren nara kavuştum

Eşim dostum zaman geçiyor derken
Sonsuzluk ufkunda şafak sökerken
Yanan gönül bir damla su beklerken
Müjdeli bir ilkbahara kavuştum

Kemdim mahvolurken kendi zârıma
Üzüntüden taş basardım bağrıma
Rüyalarda aradığım yârıma
Pir yumağın sara sara kavuştum

Birleştğin gördüm yer ile göğün
Gün ay ve yıldızlar yaptılar düğün
Şahinoğlum yokluğuna erdiğin
Hayal gerçek oldu yâra kavuştum.

ZİMMET

Ta ezelden belî deyip almışım
Bu aşk benim üzerime zimmetli
Aşk denilen bir ummana dalmışım
Hem ahıma hem zarıma zimmetli

Âlem bilsin aşktır ilimim fennim
Aşkım ile doldu taşı bedenim
Aşk bir belde ben ise bedestenim
Hem dükkân hem pazarıma zimmetli

Geçmişten Günümüze Manisa

Aşığım ya yoktur safa sürdüğüm
Aşkım ile en son oldum kördüğüm
Aşktır yaşadığım aşktır gördüğüm
Aşkım benim bedenime zimmetli

Şahinoğlu herkes seni azarlar
Töre keser aşkı kesen hızarlar
Ölürsem taşıma âşık yazarlar
Kefenime mezarıma zimmetli

Manisa'da doğup âşıklık geleneği içinde şiirler söyleyen son şairimiz **de Yetik Ozan** mahlasını kullanan **Turgut Günay**'dır. Kendisi bir dönem **Firkati** mahlası ile de şiirler yazmıştır. 1941 yılında Manisa - Soma'da doğmuş, 1966 yılında Ankara Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirmiş, 1967 yılında Atatürk Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde asistan olarak çalışmaya başlamıştır. 1973 yılında Hacettepe Üniversitesi Türk dili ve Edebiyat Bölümü'ne öğretim görevlisi olarak geçmiştir. Akademik çalışmalarının yanında, Türkiye Radyo Televizyon Kurumu Halk Müziği ve Halkoyunları dairesinde kurum dışı bir görevle yönetim kurulu üyeliğinde de bulunan Yetik Ozan, 1978 yılında yaşamını yitirmiştir.

Görevi süresince; " Türkiye Türkçesi Grameri", "Türk Dili Tarihi", "Türkçe'nin Yapısı", "Eski Türkçe (Uygur, Göktürk, Karahanlı Lehçeleri)", "Anadolu ve Rumeli Ağızları", "İslamiyet Öncesi Türk Edebiyatı", "Bugünkü Türk Lehçeleri", " "Türk Halk Şiirinde Türkler ve Biçimler", " Türk Kültürü" derslerini vermiştir.

Turgut Günay aynı zamanda dil ve folklor alanında çalışmalar yapmış, eserler kaleme almıştır. Yayımlanmış kitapları şunlardır: Atmaca Uçurumu Şiirler, 1973, Halk Şiirinde Atatürk, Saim Sakaoğlu ile birlikte, 1974, Balıkçıl İle Yengeç Kelile Ve Dimne'den Seçilmiş Hikâyeler, 1977, Rize İli Ağızları/İnceleme-Metinler-Sözlük, 1978. Yetik Ozan, yakın zamanda yaşamış bir halk ozanı sıfatıyla karşımıza çıkmaktadır. Şiirleri başta Töre, Türk Edebiyatı ve Hisar olmak üzere dönemin çeşitli dergilerinde yayımlanmıştır. Buraya şairimizin en sevilen birkaç şiirini alarak bu konuyu kapatıyoruz.

AĞUSTOS

Kurşun derelerin sustuğu çağdır;
Susuzluk çağıldar taşlar katında,
Yeşilin kendini astığı çağdır
Uzak çamlar, sürgün kuşlar katında.

Gün yürür; dağ, yazı gölgeye girer,
Öfkeli başaklar dalgaya girer,
Anılar birer tunç tolgaya girer;
Zafer bayraklaşır başlar katında.

Gün döner; gündöndü yere serilir,
Bir saz burgulanır, bir tel gerilir,
Her akşam bir ölü oğul dirilir
Ana gözündeki yaşlar katında.

Ay doğar; bin yıllık bir denk çözülür,
Aynı tasta aynı kına ezilir,
Hala körpe gelin gibi süzülür
Ağustos ölümsüz düşler katında.

SABIR IRMAĞI

Ezgi bayrağını ıtır dağından,
Yurtsuz fırtınalar esti götürdü.
Dostluğa kapısız Kerem bağından
Her giren bir kiraz kesti götürdü.

Kınalı güzlerin birlik toyunu
Bozdu cücelerin aksak oyunu,
Gelin süzülüşlü üzüm suyunu
Al keşişler testi testi götürdü.

Çok sesli çanların sevinç avazı
Çekti kurt dönüşlü yağlardan yazı.
En ulu yangından sağ çıkan sazı
Son sofı omzuna astı götürdü.

Boz gevene karşı çiğdemin cengi
Tuğlaştırdığında kokuyu, rengi
Bir ümmi çobanın yazdığı cöngü
Bilginler bağrına bastı götürdü

Alıç paylaşırken dağlar diz dize
İlk sabırsız yaprak düştü son ize,
Bozkırın sırrını açık denize
En sabırlı ırmak sustu götürdü.”

VEFA GEMİ

Ak yazının kara yeli çözmesin;
Yazmanı yahşica çek başına yar.
Suna sanıp alıcı kuş süzmesin;
Çıkma doruklara tek başına yar.

Salınıp geçerken sen gökçe belden
Düşer devşirdiğim çiçekler elden,
İncenin lâleden, sümbülden, gülden;
Hangisini taksam yük başına yar.

Yetilmez, geçilmez murat gibisin.
Sağın od, solun od; sırat gibisin.
Yediye yetmemiş kır at gibisin
Vefa gemi geçmez dik başına yar.

KERKÜK TÜRKLERİNE

Balam Kerkük, yeller düşmüş bağrına;
Boz baharda tozar tozar gidersin,
Yel neme ne, eller düşmüş bağrına;
Lokmalanır, azar azar gidersin.

Kaderin bir kara çizgide kırgın,
Oban bir karışık dizgide kırgın,
Umudun bir içli ezgide kırgın;
Hoyratlanır uzar uzar gidersin.

Yiğidin yarası can üzerine;
Tasalanma, şandır şan üzerine;
Gün olur kuruyan kan üzerine
Sınırını çizer çizer gidersin.

SONUÇ

Yukarıda ifade edilen bilgilerden de anlaşılacağı gibi Manisa ve çevresinde Âşıklık geleneği sınırlı kalmıştır. Bu konuda adeta bir ocak olan Doğu Anadolu bölgesiyle karşılaştırdığımızda ve geleneğin Orta Asya'dan yayıldığını da göz önünde bulundurursak batıya doğru gidildikçe âşıklık geleneğinin saha anlamında daraldığını ve sadece yerel anlamda varlık gösteren birkaç âşık olduğunu görmekteyiz. Bu geleneği köklü olarak sürdüren Kars, Erzurum, Tokat, Kahramanmaraş, Konya, Gaziantep, Adana vb. illere baktığımızda bu bölgelerde ulusal anlamda topluma mal olmuş birçok âşığın yetiştiğini söyleyebiliriz.

Manisa'da âşıklık geleneğini sürdüren isimlere baktığımızda bunların genellikle Erzurum – Kars çevresinden geldiğini ve bunlar tarafından âşıklık geleneğinin temsil ettiklerini görüyoruz. Son yıllarda belediyeler ve üniversite gibi kamu kuruluşlarımızın yılda iki üç kez de olsa âşık şenlikleri icra etmeleri ile yerel televizyon kanallarının bu âşıklara yer vermeleri bu geleneğin yaşamasına katkı sağlamaktadır. Bu tür faaliyetlerin artmasıyla bu geleneğin Manisa şehrinde artarak devam edeceği muhakkaktır.

KAYNAKÇA

- 1) ALBAYRAK Nurettin, *Ansiklopedik Halk Edebiyatı Sözlüğü*, 2. baskı, Kapı Yayınları, İstanbul 2010.
- 2) ARTUN Erman, *Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı*, 8. baskı, Karahan Kitabevi, Adana 2016
- 3) BABA Mustafa Okan, *Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Heyamola Yayınları, İstanbul 2007.
- 4) BORATAV Pertev Naili, *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, 3. baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1978,
- 5) ÇOBANOĞLU Özkul, *Âşık Tarzı Edebiyat Geleneği ve İstanbul*, 3F Yayınları: İstanbul 2007
- 6) ERDOĞAN Kenan, "Âşık Mustafa Remzî, Manisa, Kırkağaç, Gelenbe ve Gördes'le İlgili Şiirleri ve İncelenmesi" Uluslararası Türk kültür evreninde Alevilik ve Bektaşilik Bildiri kitabı 1.cilt Manisa 2007, ss.227-248.
- 7) _____, "Kasabalı Dülekzâde Mehmed Nuri Efendi Ve Bazı Şiirleri" *MCBÜ, Sosyal Bilimler Dergisi* Cilt:9, Sayı:1, Mart 2011

- 8) _____, – ÇALKA, Mehmet Sait, “Kasabalı Nûrî Efendi ve Destanları”, Manisa Bilgi Şöleni, Manisa 2005.
- 9) ERŞAHİN İbrahim, *Halk Kültürü ve Edebiyatı Sözlüğü*, 2. baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2011.
- 10) GÜNAY Umay, *Türkiye’de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*, Akçağ Yayınları, Ankara 1992.
- 11) HUYUGÜZEL Ömer Faruk, *İzmir Fikir ve Sanat Adamları*, Kültür Bak. Yay. Ankara 2000
- 12) KAYA Doğan, “Başlangıçtan Günümüze Âşık Edebiyatı”, 3-5 Temmuz Bişkek 2003.
- 13) _____, *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Akçağ Yay. Ankara 2007.
- 14) KAYNAK Latife, “20. Yüzyıl Âşıklığının Dönüştürücü Unsuru Olarak Feyzi Halıcı ve Âşıklar Bayramı,” *International Journal of Languages’ Education and Teaching UDES* 2015, s. 1569.
- 15) KÖPRÜLÜ Mehmet Fuat, *Saz Şairleri I-V*, 3. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara 2004.
- 16) OĞUZ M. Öcal, EKİCİ Metin, ÖZKAN Tuba, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yay. Ankara 2010.
- 17) OZAN Hüseyin Avni, *İzmir Şairleri Antolojisi*, İzmir 1934.
- 18) SAKAOĞLU Saim, “Türk Saz Şiiri”, *Türk Dünyası El Kitabı*, C.3, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1998.
- 19) ŞAHİN Salih, *Ozanlık Gelenekleri ve Doğulu Saz Şairleri*, Ankara 1983.
- 20) YARDIMCI Mehmet, 1998, *Başlangıcından Günümüze Halk Şiiri-Âşık Şiiri-Tekke Şiiri*, Ankara, Ürün Yay. Başkent Mat.

MANİSA TÜRKÜLERİNDE KADIN İMAJI

Ümral DEVECİ*

GİRİŞ

Türküler, üretildikleri (yakıldıkları), taşındıkları ve dillendirildikleri yörelerin toplumsal kimliğini ortaya koyan veriler içerirler. Dolayısıyla türkü metinlerinde, o yöre insanlarının kültürel özelliklerini, yaşam biçimlerini, dünyayı nasıl algıladıklarını bulmak mümkündür. Türkü metinlerinden elde edilen dilsel ve kültürel verilerle yöre kültürü ve yöre insanı ile ilgili pek çok şey söylenebilir.

Bu çalışmada Manisa türkü metinlerinde, kadın ve kadın algısı çerçevesinde oluşan imaj dikkate alınmıştır. TRT Repertuarına girmiş yaklaşık 76 Manisa türküsü arasından, örneklem yoluyla rastgele seçilen türküler değerlendirilmiştir. Manisa Türkülerinin 76 ile sınırlı olmadığı muhakkaktır. Çok yönlü ve daha geniş derinlemesine incelenmelere gerek duyulan bu alanda sınırlandırılmış da olsa birkaç söz söylemek dikkat oluşturmak adına önemlidir.

İmaj sözcüğü, TDK sözlüğüne göre; aslı Fransızca kökenli “image” olup dilimize imaj ya da imge olarak aktarılmıştır. İmge kelimesinin açılımı ise aynı sözlükte “1. Zihinde tasarlanan ve gerçekleşmesi özlenen şey, hayal, hülya; 2. Genel görünüş, izlenim, imaj” olarak verilmiştir. Doğan Aksan, **Halk Şiirinin Gücü** adlı kitabında ‘Halk Şiirinde İmge’ başlığı altında birçok dilbilimci ve yazarın, imge (imaj) kavramı ve tanımlaması üzerinde durduğundan söz ederek imgeyi “Kişinin, gözlemlediği, algıladığı nesnelere, olaylar ve nitelikleri kendi zihninin süzgecinden geçirerek oluşturduğu, şiire aktardığı tasarımlar, izlenimler” olarak tanımlamıştır (Aksan 1999: 60).

Bu makalede Manisa türkü metinlerinden elde edilen veriler çerçevesinde, türkülerin yakan ve günümüze taşıyan halkın, kadını nasıl algıladıkları, nasıl betimledikleri, kadınla ilgili izlenimleri, tasarımları -halkın ortak bilincinin yansıması açısından- incelenerek değerlendirilmiştir.

Manisa Türkülerinde Kadın İmajı

Manisa yöresine ait “Ateş attım samana (da) /Bak dumana dumana /Senin zalim ananı/Ben getirdim imana (TRT Rep. Nu. 2440)” dörtlüğüyle başlayan türküde iki kadın tipine gönderme vardır. Türküyü söyleyen erkek, sevilen kadına yaptığı göndermede samana ateş atarak yanması sonucu dumanın nasıl çıktığını görmesini ister. Bu sahne ile erkek, aşkın yakıcılığını, için için yanışı, ateş saman ve duman sözcüklerini kullanarak örtülü olarak aktarmaktadır. Gönderme yapılan ikinci kadın ise bu sevdaya engel olduğu düşünülen ve türküde “zalim” diye nitelendirilerek bu seveda ile ilgili acımasızlığı vurgulanan annedir. Ancak samanı tutuşturan ve onun için için yanmasını sağlayan erkek aynı zamanda anneyi de ikna etmeyi başarmış ve onu imana getirmiştir. Burada “imana getirmek” ifadesi doğruyu bulmak, doğru yola girmek anlamlarında kullanılmıştır. Türkünün ikinci dörtlüğünde ise “Gayfe koydum

* Dr. Öğr. Üyesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi

cezveye (de)/Yârim gitmiş gezmeye/Ta küçükten alıştım/A kız seni görmeye” dizeleriyle birlikte “Gayfe koydum fincana/Selam söylen amcama/Amcam kızını vermezse / Turşu da kursun fincana” dizeleriyle sözü edilen kızın tanıdık bir muhitten olduğu hatta akraba olabileceği vurgusu yapılmaktadır. Geleneklerimiz açısından bakıldığında fincana kahve konması, kızın istenmesi sonucu evlenme akdinin gerçekleştiği, sözün verildiği, işin tamama erdiğinin bir göstergesidir. Ancak bu dizelerde aktarılan durum biraz daha farklıdır. İkinci dörtlüğün ilk dizesinde kahvenin cezveye ateşe sürülmesi ile başlayan ve üçüncü dörtlüğün ilk dizesindeki fincana dökülmesi süreci ile devam eden iki gencin birlikteliği ya da kabullerinin genel geçer geleneğin dışında gerçekleştiği aktarılmaktadır. Öte yandan bu dizelerde annesi ikna edilen kızın babasına bir gözdağı verildiği de görülmektedir. “Selam söyleyin amcama” ifadesi, bu kabulün “amca”nın yani kızın babasının bilgisi dışında gerçekleştiği buna engel olmaya kalktığı takdirde, adının söz konusu gençle anılmasına bağlı olarak kızının evde kalmasına sebep olacağı aktarılmaktadır. Türkünün kavuştağında ise nazlılığı vurgulanan sevgiliden “Gımıldan gımıldan gımıldanı ver/Ah şöyle nazlım da gımıldanıver” dizeleriyle bu sevda uğruna harekete geçmesi beklenmektedir.

Sarı Ayşe’yi anlatan “Ak üzümün salkımı (TRT Rep. Nu.3538)” türküsünde Ayşe’nin fiziksel ve ruhsal betimlemesi yapılırken akıl alıcı güzelliğinin yanı sıra “kızlar yosması (yosma: şen, güzel, baştan çıkarıcı, fettan, şuh)” olarak nitelendirilmesi kadınla ilgili toplum algısının da türkü metnine nasıl yansıdığını göstermektedir. Ak üzümün salkımı/Ayşe de aldı aklımı/bir şeftali vermezsen/Helal etmem hakkımı” dörtlüğüyle akli baştan alan bir güzelliğe sahip Ayşe’den her dörtlüğün sonunda “Sar Ayşem beni” kavuştağıyla pekiştirilen beklentiler dile getirilmektedir. “Ak üzümün salkımı” ifadesi özellikle Ege bölgesi mani dörtlüklerinde karşımıza çıkan kalıp bir ifadedir. Adı geçen kadının güzelliği, ak üzümün beyaz, tatlı oluşu görsel olarak da parlak, canlı ve hareketli oluşu sebebiyle birbirine benzetilir. Dörtlüğün üçüncü ve dördüncü dizesi olan “Bir şeftali vermezsen/Helal etmem hakkımı” dizelerinde ise cinsel odaklı bir çağrışım mevcuttur. Ramazan Gülendamlar, “Modern Türk Şiirinde Meyve İmgesi” adlı makalesinde “Şiirde ve halk arasında (özellikle argoda) cinsellikle ilgili (kadının dudağını veya cinsel organını kastederek) istiare yapıldığında en yaygın kullanılan meyvelerden biri şeftalidir.” (Güendamlar, 2008: 492) demektedir. İkinci dörtlük Yeşil boya yapısı/Ayşe de satar sakızı/Portakala benziyor/Can Ayşe’nin kokusu” dörtlüğünde ise bu kez Ayşe’nin kokusu portakala benzetilir. Portakal da şeftali gibi halk şiirinde ve şiir geleneğimizde çoğu kez rengi biçimi kokusu açısından kadın uzuvlarıyla özellikle de kadın göğsüyle ilişkilendirilir. “Ayşe’nin sakız satması” dizesi ise Ayşe’nin beklentiler karşısındaki tutumuna kapalı bir göndermedir. Son dörtlük Ayşe’nin gelin gittiğini ve annesinin arkasından ağlamaması gerektiğini anlatır. Gelenek çerçevesinde değerlendirdiğimizde evden ayrılan kızın arkasından annesi ve yakınlarının gözyaşı dökmesi, hatta evden ayrılan kızın da ağlaması gerekir. Oysa burada Ayşe’nin anasının ağlamaması, hatta genel geçer yargı ve geleneklere göre bu zapt edilmez delişmen kızının gelin olup gitmesini adeta bir kurtuluş gibi görmesinin gerekliliği “Mor basmadan yazması/Ayşe de kızlar yosması” dizeleriyle aktarılıyor. Mor renk özellikle evlenme çağına gelmiş ya da âşık olan kızların kullandığı renkler olarak türkülere yer almaktadır. Örneğin, Anadolu’nun kimi yörelerinde gelinlerin görüncülerine menekşe renkli, menekşe oyalı yazmalar hediye etmesi görüncenin bir an önce evlenip evden gitmesinin istendiğine işarettir.

Geçmişten Günümüze Manisa

Manisa türküleri içinde 'Ayşe' adına gönderme yapan başka türküler de bulunmaktadır. Örneğin Manisa yöresine ait "Ayşe'nin evinde oyalı sandık (TRT Rep. Nu.2980)", Manisa Demirci yöresine ait "İğdenin iğdesi yok (TRT Rep. Nu.3691)", Manisa Akhisar yöresine ait "Ayşem geliyor Ayşem (TRT Rep. Nu.3454)" gibi.

"Ak üzümün salkımı" türküsüne benzer başka bir türkü de "Ayşem geliyor Ayşem" türküsüdür. "Ayşem geliyor Ayşem/Ekinler arasından/Bana mendil sallıyor/(Güzelim) Motor arabasından" dörtlüğüyle başlayan türkü "Bahçelerde üzüm var/Gız sana bir çift sözüm var/Ben yâre diktirdim/(Güzelim)Ak çiçekli mor şalvar" dörtlüğüyle devam ediyor, dörtlüklerde kız ve erkek arasındaki karşılıklı bir aşkın göstergeleri kızın "mendil sallaması" ile erkeğin sevgilisi için diktirdiği beyaz çiçekli mor şalvardır ki bir önceki türkü dizelerinde karşımıza çıkan mor rengin aşk ve evlenme beklentisi ile ilgisi olduğunu belirtmiştik. Sevgili için mor şalvar diktirilmesi ve bunun bir önceki dizesinde geçen "Gız sana bir çift sözüm var" ifadesi aslında dile gelen bir evlilik teklifi olarak türkünün içinde yerini buluyor. Bu dörtlükleri birbirine bağlayan kavuştağa bakıldığında "Aman geliver haydi gülüver canım/ Gönüm sende deyiver" ile belirtilen istek, son dörtlükte de "Yolunda kül olurum/(Güzelim) Bir öpersen yanaktan" dizeleriyle pekiştiriliyor. Her iki türkü de üzüm, mor yazma ve şalvar eğretilmelerinin kullanılmıştır. Manisa yöresinde üzüm yetiştiriciliğine bağlı olarak şekil, renk, biçim, parlaklık, bereketlilik gibi "üzüm" ile ilgili unsurlar açısından göndermelerin türkülerde ve mani dörtlüklerinde çokça yer bulduğu da görülmektedir.

Soma yöresine ait "Entarisi al basma" türküsünün ilk dörtlüğü erkek söylemlidir ve sevdiği kadına seslenmektedir: "Entarisi al basma/ alıp duvara asma/Sen benimsin ben senin/Her söze kulak asma" bu aynı zamanda üstü kapalı bir evlenme teklifini işaretlemektedir. Türkünün kadın söylemlili ikinci dörtlüğü ise kadınların giyim-kuşamlarının renkleri ve renkle ilgili göndermeleri şu dizelerle örnek olabilir: "Al giydim alsın diye/Mor giydim sarsın diye/İsteyene varmadım/Sevdiğim alsın diye" bu dizelerden de anlaşılacağı üzere diğer türkü metinlerindeki tespitlerimizi doğrular biçimdedir. 'Al/kırmızı' renk evliliği 'mor' renk ise daha çok aşkı ve tutkuyu yansıtmaktadır. Bu türkünün son dörtlüğü çift söylemlidir. Dış bir sesin ya da bilip de bilmezlikten gelen aşığın "Tahta nalın ayakta/Ne gezersin hayatta" sorusuna kızın "Ne gezmeyeyim hayatta/Sevdiğim var konakta" diye cevap vermesi ile kızın tahta nalınla hayat denilen avluda ses çıkararak dolaşması konaktaki aşığının dikkatini çekmeye çalıştığını göstermektedir.

Ayşe adına gönderme yapan bir başka türkü, Demirci yöresine ait "İğdenin iğdesi yok/Dibinin gölgesi yok/Üç beş tane yar sevdim/Birinin faydası yok" dörtlüğüyle karamsar bir tablo çizen, Anadolu'da çok rastlanan özellikle çorak ve susuz yörelerde yetişen iğde ağacının meyvesiz ve gölgesiz oluşunu vurgulayarak karşısına çıkan kızları verimsiz bulunduğu bu ağaçla özdeşleştiren gencin, Ayşe'ye olan tutkusu anlatılmaktadır. Mani dörtlüklerinden oluşmuş bu türkünün ikinci dörtlüğünde ise "nar ve elma" eğretilmeleriyle murat isteği simgelenmiştir: "Elma attım nar diye/Çarşılarda var diye/ Ben askerden geliyom/Ayşem evde var diye", ancak gencin çok da umutlu olmadığı "Ekin ektilim olacak/Bu dert beni alacak/Fidan boylu Ayşecik/Ellere mi kalacak" dörtlüğünden anlaşılıyor. Kaybetme korkusunun yer aldığı bu dörtlükte askerden gelen gencin diktiği ekinlerin büyüyüp, satılıp paraya dönüştükten sonra Ayşe'yi isteyebileceği sezilmektedir. Bu sürecin de genci, Ayşe'nin başkasıyla evlendirilebileceği düşüncesiyle dert sahibi yapmakta olduğu görülüyor.

Ayşe'nin gelin gittiğini anlatılan bir Manisa türküsünde "Ayşe'nin evinde oyalı sandık/Sandığın içinde kırmızı fındık/Ayşe de bize geliyor sandık" dizelerinde "oyalı

sandık”la kızın çeyizi, “kırmızı fındık” eğretilmesiyle de masumiyeti ya da bekâreti simgeleniyor. Baba evinden çıkan kızın kendi evine gelmesini arzulayan birinin “Yanarım yanarım boylarına /Canım kurban olsun yollarına” kavuştağıyla bağlanan ikinci üçlükteki “Ayşe’nin eline yakılmış da gınalar/ Ben nasıl edeyim söyleyin ağalar/ İki de gözüm durmadan ağlar” söylemi murat umulan kızın başka bir eve gelin gittiğini gösteren dramatik bir sahneyi yansıtıyor.

Burada dikkate aldığımız erkek söylemli dört Ayşem türküsünde, farklı kadın profilleri çizilmektedir. “Ak üzümün salkımı” türküsünde, halk arasında “yosma” diye tabir edilen kızın dışa dönük, delişmen, uçarı hallerini bir hafiflik olarak değerlendirerek kendi beklentilerine cevap arayan erkeğin, meyve adlarından yola çıkarak simgesel erotik ifadelerle isteklerini dile getirdiği görülmektedir. “Ayşem geliyor Ayşem” türküsünde kızla erkeğin gönüldeş olduğu, aralarında gizli bir kavilleşmenin söz konusu olduğu aşığa sallanan mendilden anlaşılırken, kız için diktirildiği söylenen “mor şalvarla” da evlilik teklifi edilmekte. “Ayşe’nin evinde oyalı sandık” türküsünde ise kızın masumiyetinin ve bekâretinin “kırmızı fındık” eğretilmesiyle tescillendiği türküde, başkasıyla evlendirilen kızın ardından adeta bir ağıt yakılmaktadır. “İğdenin iğdesi yok” türküsünde ise Ayşe’ye sevdalanan askerden dönmüş gencin, Ayşe’yi istetebilmesi için gerekli parayı bulması gerektiği, bunun için ekin ekip bekleme sürecine girdiği ve Ayşe’yi kaybetme korkusu yaşadığı anlatılırken, Ayşe hakkında sadece “fidan boylu Ayşecik ellere mi kalacak” ibaresi yer almaktadır. Bu türküdeki Ayşe’nin, sadece adı vardır.

Manisa Türkülerinde Ayşe isminin yanı sıra, Hatice, Fadime, Emine, Elif, Cemile, Nadire, Selime, Saniye adlarının da geçtiği görülmektedir. “Kayeserdir yolumuz/Mencilis mi kurdunuz/Yedi benli Nadire’yi/Bana çok mu gördünüz (TRT Rep. Nu.1060)” dörtlüğüyle başlayan bir cinayetin ardından yakılan türkü, ölen kişinin ağzından, ‘yedi benli Nadire’ diye andığı sevgilisine kavuşamayacağı için bir yazıklanma içerir. Türkü metni dikkate alındığında Fındık Mehmet’in ölümünü, ilk iki dörtlükte tekrarlanan “Yedi benli Nadire’yi/Bana çok mu gördünüz” dizeleri bağlamında örtülü bir aşk hikâyesiyle ilişkilendirmek mümkündür. Akhisar yöresine ait Eminem türküsünde (TRT Rep. Nu.3328) ise Emine’nin dengine varmadığını düşünen bir erkeğin onun adına hayıflanmasının yanı sıra, kadersiz diye nitelediği kadına, birlikte kaçma teklifi vardır: “Eminemin hep yolları dikine/güzelmışsin Eminem varmamışsin dengine” dizeleriyle başlayan türkü “Eminemin kapıları asmadan /Gel kaçalım Eminem devriyeler basmadan” dizeleriyle sona erer.

“Buğdayla dolu harman (da) /Ben o oğlana varmam/Babam alacak parayı (da)/Başlık parası olmam” dizeleriyle başlayan Elif’in türküsünde (TRT Rep. Nu.3629) ise bir başkaldırı sezilmekte. Başlık parası karşılığında babası tarafından istemediği bir gence verilmeyi kabul etmeyen Elif, ikinci dörtlükte “Elif orak biçiyor da/Suyu nerden içiyor/Ağustosun sıcağında/Al yazmadan geçiyor” diye betimlenirken ‘al yazmadan vazgeçmek’ ifadesiyle ilk dörtlükteki niyetini gerçekleştirdiği ve bu evliliği kabul etmediği anlaşılmaktadır. Türkünün son dizelerinde ise “Dama çıkma daşa çık/Arpalar gara gılçık/Eğer bana geleceksen de/Hasat sonu yola çık” dizeleriyle sevdiği gençle hasat sonu evlenme niyetini belli etmektedir.

“Ak Üzümün Salkımı(Ayşem)” türküsünde olduğu gibi Hatice adına yakılan bir türküde de çok küçük yaşta gelin edilmiş Hatice’nin haşarılığından diğer bir deyişle çapkınlığından, delişmenliğinden söz edilir (TRT Rep. Nu. 3314)”. “Hatçem gider gara daşa aşağı (aman)/Dolada vermiş mor şalvarı kuşağı/Hatçe gelin çok küçüktür haşarı (aman)” dizelerini takip eden türkünün ikinci bölümünde “Hatçem

gider gara taşın düzüne/İndirivermiş mor şalvarı dizine/Hatçe gelin dönüvermiş izine (aman)" dizeleriyle Hatice'nin evliliğinin ağırlığını taşıyamadığı gibi cinselliği başka yerde Karataş ovasında bir başkasıyla belki türküyü dillendiren erkeklerle yaşadığını şahitleyen dizelerde "Hatçem de kolalı yazmayı oyaladın mı/ Oyalama dedim on parmağı kınalı" kavuştağıyla gelin gitmeyi kabul eden Hatice'ye sitem de mevcuttur.

Değerlendirdiğimiz türküler arasında Fadime adına yakılmış "Esmem Poyrazım Esmem (TRT Rep. Nu.3313)", "Fadimem has bahçenin yolları (TRT Rep. Nu. 4330)", "Selendi'nin dombayları bakar da (TRT Rep. Nu.2523)" dizeleriyle başlayan üç türkü bulunmaktadır. "Esmem poyrazım esmem/Dereden kavak kesme/Onun yâri var diye (Fadimem amman amman)/Benden selamı kesme" dörtlüğüyle başlayan Akhisar türküsünde iki kadın arasında kalmış erkeğin hezeyanı yansımaktadır. İlk iki dizede - bir taşkına zemin hazırlayabilecek kavak kesme işlemine gönderme yapılarak ve poyraz gibi esmemesi dilenerek- asıl vurgulanmak istenen Fadime'nin bir başka kadının varlığı karşısında erkeğe duyduğu öfke ve bu öfke sonucunda da onunla ilişkisini koparması korkusudur. İkinci dörtlükle "Karanfil dallanır mı/İplerden sallanır mı/Kendisi gelen güzel (Fadimem amman amman)/Sevmeden yollanır mı" dizeleriyle "Kendi gelen güzel" vurgusuyla erkeğin, kendini Fadime'ye haklı göstermeye çalışma çabası olduğu görülmektedir. Fadime'nin tepkisini alan ve belki de terk edilen erkeğin son dörtlükteki "Dere gıyı taş ile/Gözüm doldu yaş ile/Ben nereye gideyim (Fadimem amman amman)/Bu sevdalı baş ile" dizeleri, söz konusu durum karşısında ikinci kadın olmayı ve aldatılmayı kabul etmeyen Fadime'nin erkeği terk edişinin erkek üzerinde bıraktığı etkiyi dillendirmektedir. "Fadimem has bahçenin yolları" türkü metni bu türkünün olay bağlamı bir türkü olduğunu gösterse de biz çalışmamız gereği hikâyesinden değil türkü metninin bize söylediklerinden yola çıkarak türküyü değerlendirme yoluna gideceğiz. "(Fadimem de) Fadimem has bahçenin yolları/Açılmış mı kırmızı gonca gülleri/ Bülbül olmuş şakırıyor dilleri" dizeleriyle Fadime'nin yetişkinliğe adım atışı genç kızlığa geçişi, "has bahçenin yollarının açılması" 'kırmızı gonca güllerin açılışı" ve "bülbülün şakırdayışı" imgeleriyle işaretlenmiştir. Yetişkin bir genç kadın olan Fadime'ye kavuşamamak, ikinci bölümde "(Fadimem de) Fadimem has bahçede geziyor/Her bakışı yüreğimi eziyor/Zalim felek bildiğini yazıyor" dizelerinden anlaşılmaktadır. Türkünün "Olmaz olsun ah gidi gama yarası/Yaktı da beni gaşlarının garası" kavuştağı ile türküyü iki farklı açıdan okumak mümkündür. Bu dizeler, Fadime'nin kaşlarının karasının yani güzelliğinin hançer gibi erkeğin yüreğini yaraladığı ve onulmaz aşka düşürdüğü şeklinde okunulabileceği gibi bir olaya bağlı olarak erkeğin kama ile işlenen bir cinayete kurban gitmesi sonucu iki aşığın kavuşamaması biçiminde de okunabilir. Selendi yöresine ait "Selendi'nin dombayları bakar da/Az mı oynadık can Fadimem yollarda" dizeleriyle başlayan, Selendi'nin mandalarının bile şahit olduğu tanışıklığa ve birlikteliğe vurgu yapan türkünün kavuştağında, "Hadindi allı gelin / Babıcı pullu gelin /Yemeni başta gezer / Bilezik kolda gezer" dizeleriyle giyimiyle kuşamıyla resmedilen Fadime'nin gelin giderek kaybedildiği, "Neredesin de can Fadimem bulayım /Göklerdeysen de merdivenler kurayım" dizelerinden anlaşılır. Üç türküde de çeşitli sebeplerle -ilki aldatma ve kıskançlık, ikincisi kadının ilgisizliği ya da cinayet, üçüncüsü ise kızın bir başkasıyla evlenmesi- kavuşulamayan Fadimelerin arkasından yakılan erkek söylemleri yaslar söz konusudur.

"Döşemedir Koca Konak Döşeme" adlı türküde ise kendi derdine yanan kavuşamadığı için uykusuz kaldığını anlatan erkeğin, türkünün "Ko desinler on parmağı kınalı (vay)/güvercin topuklu keklik simalı (vay vay)" kavuştağında

sevgiliyle ilgili izlenimlerini aktarırken “Ko desinler on parmağı” ifadesiyle de kınası yapılmış kızı hala beklediğini aktarmaktadır. Sevimliliğin ve masumiyetin göstergesi gibi kullanılan “güvercin topuklu, keklik simalı” dizesinde ise genç kızın topuklarının güvercine benzetilmesi hem beyaz renkli oluşu hem naifliği hem de ele avuca gelmezliği ile eşleştirilerek kullanılmışken bu benzetmede gizli cinsel imada yer alır. Keklik simalı ifadesiyle de yüzü keklığe benzetilen genç kızın, başkısıyla evlendirilmesi ilgili bir yas dikkati çeker. Türkünün ikinci bendindeki “Uyma dedim (aman aman)/Uydun eller sözüne (aman)” dizeleriyle erkeğin genç kızla daha önceden görüştüğü, bahsi geçen konunun kızın bir başkasını kabulünden önce konuşulduğunu göstermektedir.

Manisa yöresine ait mani dörtlüklerinden oluşmuş, dikkat çeken bir başka türküde (TRT Rep. Nu.3635) yaş kendisinden büyük birine sevdalanmış bir erkeğin ağzından aktarılan “Guyu kazdım diz gibi/Suyu çıktı buz gibi/Yenile bir yar sevdim/Yetmişinde kız gibi” dörtlüğüyle başlar ve “Bahçalarda gök hıyar/boyun boyuma uyar/İkimiz de bir boydan/Ayırmaya kim gıyar” diye devam eder. Türkünün iki dörtlüğünün ilk iki dizeleri örtük cinsel göndermeler içeren ifadelerden oluşmaktadır. Erkeğin kadından yaşça küçük olduğu halde ‘boyun boyuma uyar’, ‘ikimiz de bir boydan’ dizeleriyle her anlamda uyumlu birliktelikleri olduğu erkeğin ağzından vurgulanan türküde “Ayırmaya kim kıyar” dizesiyle dışarıdan bir müdahaleye bağlı gizlenmiş bir korku su yüzüne çıkmaktadır. Benzer ayrılık korkusunu “Kırmızı buğday ayrılmıyor sezinden¹(çeçinden)/Mevlam versin güzelleri gencinden/kim ayrılmış ben ayrılayım eşimden” dizelerinde görmek mümkündür. Bu türkünün “Yürü yürü dilber salma saçın sürünsün/Açıver açıver cepkenini elmas gerdan görünsün” kavuştağında ise sevdalanılan kadın betimlenirken, yürüdükçe salma -yani açık bırakılmış uzun- saçlarının sürünmesinin, cepkeninin açılmış yakasından gerdanının görünmesinin arzulanacağı belirtilmektedir.

“Söğüdün yaprağı narindir narin (TRT Rep. Nu. 1653)” türküsünde ise sevgilisiyle kavuşmaktan umudunu kesmiş içi yanan bir erkeğin ağzından söylenen “Söğüdün yaprağı narindir narin/İçerim yanıyor dışarım serin/Sana yar bulunur ben Allah Kerim” dizeleriyle sevgiliye değil kendisine hayıflanan erkeğin serzenişi yer alır. “Kınalı ayaklar suya değdi mi/Çeşmenin başında aklımı çeldi” dizeleriyle bir önceki türküdeki “güvercin topuk” imgesi bu türküde de “kınalı topuk” imgesine dönüşür ki kınalı topuklar, gelin olmuş kızın göstergesidir. Ayakların ellerin kınalı oluşu kına gecesine dolayısıyla kızın gelin gittiğini işaretlemektedir. Genç bir kızın kınalı topuğunun suya değişmesi ile söğüdün yapraklarının suya değişindeki zarafet ve narinlik eşleştirilir. Aynı türküde, genç kız “Rastık kaşında/On dört yaşında/ Akli başında” diye betimlenir. Kızın görünüşüne yaşına ve duruşuna gönderme yapılan bu dizelerde her ne kadar “on dört yaş” ibaresi kullanılsa da yakın tarihe kadar doğanların nüfusa geç yazdırıldığı dikkate alındığında, bu dizeler halk şiirinde çok kullanılan “ayın on dördü gibi” kalıp ifadesinin bir yansıması olabilir. Ayın kadını temsil ettiği tarım toplumlarında, ayın on dördünün görünüşüyle genç kızların yüzünün beyazlığı ve yuvarlaklığıyla bir ilgi kurulduğu bu imgenin de böylece hayat bulduğu bilinmektedir.

Manisa yöresine ait “Tarhanam kaynıyor gelinim (TRT Rep. Nu.3346)” türküsu çift söylemlili bir türkü olup kaynananın ve gelinin ağzından aktarılan atışmalı bir türküdür. İlk bentte kaynana gelinine seslenir: “Tarhana kaynıyor (gelinim)/Yüreğim oynuyor/El bizi kınıyor(gelinim)/Gel barışalım (a gelin)/Gel konuşalım” bu dizelerden de anlaşılacağı üzere kaynana ve gelin arasında bir

¹ TRT repertuarında ‘sezinden’ sözcüğüyle kaydedilen dizede, sözcüğün aslının ‘çeçinden-karabuğday yığını-’ olması daha anlamlıdır.

Geçmişten Günümüze Manisa

kırgınlık mevcuttur. Kaynana, ev sıcaklığını hatırlatmak adına evde çorbanın kaynadığını, her şeyin eskisi gibi olabileceğini, kendisinin de üzgün olduğunu, üstelik konu komşunun ortaya çıkan bu durumdan dolayı onları kınayacağını söyleyerek geliniyle barışmak istediğini belirtir, barışmak için onu çağırır. Genellikle Anadolu'da gelinlerden beklenen bu tavrın türküde kaynana tarafından gösterilmiş olması dikkat çeker. Kaynanasına 'a kadın' diye seslenen gelinin bir sonraki bentte tarhana kaynana da, kaynananın yüreği oynasa da, eller tarafından kınansalar da, küstüğünü ölse de barışmayacağını dile getirdiği ve kaynanasının isteğini geri çevirdiği görülür. Sonraki bentlerde iki kadının söyleşisi devam eder. Kaynana, sürekli alttan alırken, gelin kararından vazgeçmez. Kaynanasının, sandığını açıp kumaşlar çıkarıp ona giysiler diktireceğini, evini döşeteceğini söylemesine karşın, gelin sandığın da, giysilerin de zaten kendisinin olduğunu evinde kayınbabasına ait olduğu "Sandıklar benim kaynanam/Libaslar da benim/Ev de kaynatamın kaynanam/Küstüm barışmam a kadın/Ölsem konuşmam" dizeleriyle adeta inatlaşarak dile getirir. Kaynanasının son bentte "Akşamlar olmadan gelinim/Mumlarım yanmadan gelinim/Oğlum da gelmeden gelinim/Gel barışalım a gelin/Gel konuşalım" çağrısını da yine benzer dizelerle kabul etmez. Türkünün geneline baktığımızda baskın karakterli bir gelinle, oğlundan ve etraftakilerin kınamasından çekindiği için onunla uzlaşmaya çalışan bir kaynana dikkat çeker.

SONUÇ

Örneklerde görüldüğü üzere Manisa türkülerinin pek çoğunda, kadının toplum tarafından nasıl algılandığı, kabul gördüğü ya da görmediğinin vurgulandığı dizelerde, yörenin kadına bakışı açısından profilini çizmek mümkündür. Türkülerdeki kadın algısında toplumun genel geçer kabulünün, masum genç kız ya da yeni evlenmiş/evlendirilmiş gelin ile görmüş geçirmiş delişmen kadın olarak iki ayrı kategoride değerlendirildiği, bu algının kadınları betimlemek için seçilen sözcüklere de yansıdığı görülmektedir. Yine örnek verilen türkülerden anlaşılacağı üzere yörede kızlar istemedikleri erkeklerle evlenmemek için ayak direyebilmekte ve kendi istedikleri erkeklerle evlenme hakkına sahip çıkabilmektedirler. Öte yandan dizelerde çapkın olduğu vurgulanan genç kızların/kadınların ise bir an önce evlendirilmesinin toplum düzeni açısından doğru kabul edildiği görülmektedir. Erkek söylemlili türkülerin pek çoğunda özellikle seftali, nar, portakal, elma gibi meyve adları kullanılarak simgesel çağrışımlı cinsel göndermelerle kadınların betimlendiği görülmektedir. İncelenen türkü metinlerinde daha çok kadın güzelliğine gönderme vardır, kadının çalışkanlığı, zekâsı, akıllılığı ya da anneliğini vurgulayan dizelere pek rastlanılmamaktadır. Ancak türkü metinlerinde kadınlar daha çok bağda, bahçede, tarlada betimlenmiştir. Manisa türkü metinlerinde kadınlar betimlenirken özellikle boylu poslu oluşları, kibarlıkları, giyim kuşamlarındaki zarafet -mor ya da al şalvar, al entari, ipekli, pullu kıyafetler, pabuçlar, bilezikler, yemeniler-, süslenmeleri -kınalı parmaklar, kınalı beyaz topuklar, sürmeli gözler- aktarılmıştır. Güzellik unsuru olarak benli oluşun da -yedi benli, çift benli- dizelerde vurgulandığı görülmektedir. Manisa türkü metinlerinde ciddi oranda kadın adlarının anıldığı ve türkülerin Ayşe, Fadime, Hatice, Nadire, Selime, Saniye gibi kadın adlarına ithaf edildiği açıktır. Manisa türkülerinde kadının adı vardır.

KAYNAKÇA

Aksan, Doğan, *Halk Şiirimizin Gücü*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1999

Gülendam, Ramazan, "Türk Şiirinde Meyve İmgesi", *Turkish Studies*

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic

Volume 3/5 Fall 2008), <http://turkoloji.cu.edu.tr/>

[ramazan gulendam modern turk siiri meyve imgesi.pdf](http://turkoloji.cu.edu.tr/ramazan_gulendam_modern_turk_siiri_meyve_imgesi.pdf)

Güncel Sözlük, <http://www.tdk.gov.tr> 10.08.2017 tarihinde erişilmiştir.

Manisa Türküleri, <http://www.notaarsivleri.com/turk-halk-muzigi-30.html>,
<http://www.notaarsivleri.com/turk-halk-muzigi-31.html> 10.08.2017 tarihinde
erişilmiştir.

MANİSA YÖRESİ TÜRKÜLERİNDE MADDİ KÜLTÜR UNSURLARI

Şükran OĞUZ*-İsmail OĞUZ**

GİRİŞ

Türk sözlü kültür ürünleri arasında en yaygın olarak bilinen tür türküdür. Türkülerimiz insanımızın yaşam serüvenini söz ve ezgi ile dile getirir, dillendirir. Türkü, halkın ruh halini, derdini, neşesini, zevkini, dünya görüşünü, inancını, karşılaştığı olayları yansıtan; hece ölçüsüyle ve bir veya dört dizeli ana bölümlere çoğu defa bağlantıların getirilmesiyle söylenen; manzum ve ezgili anonim ürünlere verilen isimdir. Türkçe, söylenmiş şiir anlamına gelen “Türkü”nün “Türki” sözünden geldiği görüşü ittifakla kabul edilmiş bir görüştür. Yani, “Türk” kelimesine Arapça “i” ilgi ekinin getirilmesiyle vücut bulmuştur. “Türk’e has” anlamına gelen bu söz halk ağzında “Türkü” şekline dönüşmüştür¹. Türkü demek Türk demektir.

Pertev Naili Boratav türküyü “*Düzenleyicisi bilinmeyen, halkın sözlü geleneğinde oluşup gelişen, çağdan çağa ve yerden yere içeriğinde olsun, biçiminde olsun değişikliklere (zenginleşmelere, bozulmalara, kırılmalara) uğrayabilen ve her zaman bir ezgiyle söylenen şiirler*” olarak tanımlar². Türküler genellikle bir olay sonucunda doğarlar. Önemli bir olay sonucu duygulanma türküyü yaratır. Cahit Öztelli’nin dediği gibi “*Beşikten mezara kadar her türlü günlük yaşantı olayları türkü yakılmasına neden olabilir.*”³.

Sözlü kültür geleneğinin en yaygın ürünlerinden olan türkülerimiz sayesinde insanımız geçmişi ile olan bağını güçlendirerek sürdürür. Türkülerimiz kültürümüzün nesiller boyu aktarılmasını sağlar. Geleneğin korunması ve yaşatılması böylelikle sağlanmış olur.

Kültür, *culture* olarak Latince kökenli bir Fransızca kelime olarak XVIII. yüzyıl ortalarında Voltaire tarafından kullanılmıştır. Voltaire’in buna yüklemek istediği anlam, “*insan zekâsının oluşumu, gelişimi, geliştirilmesi ve yüceltilmesi*”dir⁴.

Kültür bir milletin yaşayış, düşünüş, düşündüklerini ifade ediş tarzına ve karakterine verilen genel bir addır. Her toplumun yaşayış biçimi farklı olduğuna göre kültürleri de çeşitlidir ve kendine has özellikler taşır. Kültür daha çok toplumsal ihtiyaçlara verilen cevaplar olarak ortaya çıkmıştır. Teknoloji, araç, gereç, eşya vb. ürünler kültürün maddi boyutunu; örf, adet, gelenekler, inançlar vb. olgularda manevi boyutunu oluşturmaktadır⁵.

* Öğretim Görevlisi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Eğitim Fakültesi, sukranoguz71@gmail.com

**Dr., Öğretim Görevlisi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Eğitim Fakültesi, ismailoguz70@gmail.com

¹ Doğan Kaya, Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü, Akçağ Yayınları, Ankara, 2010, s. 733.

² Pertev Naili Boratav, Yüz Soruda Türk Halk Edebiyatı, Sunuş: Konur Ertop, K Kitaplığı, İstanbul, 2000, s. 182.

³ Mehmet Yardımcı, Başlangıcından Günümüze Halk Şiiri Âşık Şiiri Tekke Şiiri, Ürün Yayınları, Ankara, 1999, s. 88.

⁴ Tuncer Baykara, Türk Kültürü, IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 12.

⁵ Gülşah Eren, Türkiye’de Yerel ve Küresel Kültür Politikaları: “Kültür Bakanlığı Örneği”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 2008, s. 4.

Bilim adamları kültür kavramını çeşitli şekillerde tanımlamışlardır:⁶

Linton: “Kültür bir toplumun tüm hayat biçimidir”

Sumer-Keller: “Kültür, insanların içinde buldukları hayat şartlarına uyumlarının toplamıdır”

Herskovist: “Kültür, çevremizin insan yapısı olan kısmıdır”

E. B. Taylor “Bilgiyi, imanı, sanatı, ahlakı, hukuku, örf-âdeti ve insanın toplumun bir üyesi olması dolayısıyla kazandığı diğer bütün yetenek ve alışkanlıkları içeren karışmış bir bütün”

C. Wiesler “Bir topluluğun yaşam tarzı”

E. Sapir “Atalardan gelen maddî-manevi değerler toplamı”

A. Young “İnsanın tabiatı ve kendini idare etme yolu ile bizzat meydana getirdiği eser”

R. Thurnwald “Bir toplulukta örf ve âdetlerden, davranış tarzlarından, teşkilat ve tesislerden kurulu ahenkli bütün”

A. K. Kohen “Genel olarak inançlar, değer yargıları, örf ve âdetler, zevkler, kısaca insan tarafından yapılmış ve yaratılmış her şey”

F. A. Wolf “Bir milletin fertlerinin ortaklaşa yer aldığı manevi hayat”

A. Vierkandt “Bir yabancı, bir kabilenin hudutlarını âdet ve yaşayış şekillerinin değişmesi ile kavrar: giyinmenin ve süslenmenin başak bir tarzı, ev eşyalarının ayrılıkları, başka silahlar, yeni şarkılar, danslar vb...Diğer taraftan bütün bunlar aynı kabilenin kültüründe değişmez.”

B. Güvenç'e göre kültür; öğrenilir, tarihidir ve süreklidir, toplumsaldır. Bir kurallar sistemidir, ihtiyaçları karşılayıcıdır, değişir, bütünleştiricidir⁷.

Erol Güngör de kültürün duygular, heyecanlar, inançlar bütünü olduğunu söyler. Manevî olan kültürün, uygulama halinde maddî formlara büründüğünü belirtir. Meselâ, dinî inançlar; cami, namazdaki beden hareketleri dinî kıyafetler vs. şeklinde görünür. Türk kültüründe bu yöndeki anımsamalar oldukça fazladır. Örneğin gelinlik, evliliği, aile kurmayı çağrıştıran bir objedir. Benzer bir şekilde silah da erkekler için gücü, kuvveti çağrıştıran manevi değeri yüksek bir eşyadır⁸.

Kültür, en genel anlamıyla ikiye ayrılır: “Maddi kültür” ve “manevi kültür”. İnançlar, değerler, bilgiler, kurallar, gelenekler, görenekler, davranış biçimleri kültürün manevi bölümüdür. İnsanlığın yarattığı ve ürettiği her türlü madde, araç-gereç, teknik ise maddi kültürü oluşturur⁹.

Bu çalışmada Manisa yöresi türkülerinde maddi kültür unsurlarının tespit edilmesi ve bulguların değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Betimsel düzeydeki çalışmada, tarama yöntemi kullanılarak Manisa yöresine ait TRT repertuarındaki 101 adet sözlü türkü metni incelenmiştir. Türkülerde yer alan maddi kültür unsurları giyim kuşam, günlük hayatta kullanılan araç-gereçler, yiyecek-içecek, tarım ve hayvancılık, çeşitli endüstri ürünleri, müzik aletleri, el sanatları, mimari yapı ve malzemeler başlıklarında toplanmıştır. Her bir başlık tabloya dönüştürülmüş ve türkülerde geçen maddi kültür unsurları adı ve kullanım yaygınlığı verilmiştir. Her

⁶ Tuncer Baykara, a.g.e., s. 15; İbrahim Kafesoğlu, Türk Millî Kültürü, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1989, s. 15-16.

⁷ Tuncer Baykara, a.g.e., s. 15.

⁸ Gülşah Eren, a.g.t., s. 6; Erol Güngör, Kültür Değişmeleri ve Milliyetçilik, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1996.

⁹ Nuray Gümüştekin, “Kültür” Kavramı ve Osmanlı’dan Günümüze Kültürel Yapının İncelenmesi, 38.İCANAS (Uluslar Arası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi) 10-15 Eylül 2007, Ankara / Türkiye Bildiriler: Kültürel Değişim, Gelişim ve Hareketlilik, 1.Cilt, Yayına Hazırlayanlar; Zeki Dilek vd., Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanlığı, Ankara, 2011, s. 319.

Geçmişten Günümüze Manisa

türküde sözcük düzeyinde birden fazla geçen maddi kültür unsuru kullanım yaygınlığı bakımından sadece bir kez sayılmıştır.

Manisa, Batı Anadolu'da Ege bölgesinin tarihi, siyasi, ekonomik ve kültürel unsurlarıyla öne çıkan, dinamik ve canlı, önemli bir şehridir.

Giyim-Kuşam

Giyim insanın bedenini örten giysi, aksesuar, makyaj ve bunları kullanma biçimidir. Giyim kuşam, insanoğlunun kültürel gelişim ve yaşam sürecinde, kökeninde koruma amaçlı olmasına karşın, geniş kültürel işlevler de yüklenmiş bir olgudur. Kültür geleneksel giyim tarzına da yansımış, hiyerarşik yapı, ekonomik durum, toplumsal statü, meslekler ve uğraşı alanları giyim tarzını belirleyici olmuştur. Giyim kuşam, çevresel koşulların, toplumsal ve kişisel değer yargılarının, törelerin, kültürel ve ekonomik koşulların biçimlendirdiği önemli bir kültürel öğedir ve aynı zamanda kültürün taşıyıcısıdır. Maddi kültür unsurları arasında değerlendirilen giyim kuşam, coğrafi koşullar, cinsiyet, yaşam tarzı ve kültür etkisi ile tarih boyu değişime uğramıştır¹⁰.

Tablo 1: Manisa Türkülerinde Giyim Kuşam

Adı	f*	Adı	f	Adı	f
Cepken	2	Kemer	3	Libas	1
Şalvar	6	Yazma	7	Urba	1
Setre Pantolon (Setre Pantol)	1	Yaşmak	1	Basma	4
Pantolon (Pantol)	1	Yemeni	1	Kadife (Gadife)	2
Don	1	Kundura	1	İpek	2
Gömlek	1	Pabuç	5		
Potin	1	Çizme	1		
Yuvalı Potin	1	Fes	1		
Entari	3	Kuşak	1		
Mintan	2	Duvak	1		

TRT Repertuarında bulunan Manisa türkeleri incelendiğinde, Manisa yöresi türkülerinde maddi kültür unsurları, Tablo 1'de yer alan giyim kuşam ile ilgili unsurlar sözcük düzeyinde tespit edilmiştir. Toplam 25 adet maddi kültür unsuru olduğu görülmektedir. Tablo 1'de giysi, giyecek anlamına gelen *libas*, *urba* 1'er kez; giyim kuşam malzemesi olarak kumaş çeşitlerinden *basma* 4, *kadife* ve *ipek* 2'şer kez; dış giyim malzemesi olarak *setre pantolon*, *pantolon*, *gömlek*, *potin*, *yuvalı potin*, *duvak*, *kuşak*, *fes*, *kundura* ve *çizme* 1'er, *mintan* ve *cepken* 2'şer, *entari* ve *kemer* 3'er, *pabuç* 4, *şalvar* 6'şar; iç giyim malzemesi olarak da *don* 1'er; başörtüsü olarak *yaşmak* ve *yemeni* 1'er, *yazma* 7'şer kez geçtiği görülmektedir. Verilerden hareketle hem geleneksel hem de modern giyim tarzının unsurlarını birlikte görmek mümkündür.

Giyim kuşamı bütünleyen unsurlar olarak ise süslenme ve takı kullanımı karşımıza çıkmaktadır. Süslenme, süs ve takı kullanma; ilk çağlarda bir inanca dayalı olarak veya süslenme gereksinimi nedeniyle ortaya çıkmış ve gelenekselleşerek günümüze kadar gelmiştir. Her topluluk kendi örf, adet, görenekleri doğrultusunda yaşadıkları coğrafi çevreden temin edebildikleri doğal malzemelerle tasarladıkları

¹⁰ turkoloji.cu.edu.tr/halkbilim/erman_artun_adana_giyim_kusam_resimli.pdf (Erman Artun, Adana ve Osmanlı Halk Kültüründe Giyim-Kuşam Geleneği, s. 1.); Atilla Erden, Anadolu Giysi Kültürü, Duman Ofset, Ankara, 1998, s. 6; Sabahattin Türkoğlu, Tarih Boyunca Anadolu'da Giyim Kuşam, İstanbul, 2002, s. 22.

* Frekans: Türküde kaç defa geçtiğini belirten sayıdır

takılar geleneklerle de bütünleşip, sembolik anlamlar yüklenerek günümüze ulaşmışlardır¹¹.

Tablo 2: Manisa Türkülerinde Süslenme

Adı	f	Adı	f	Adı	f
Kına	9	Altın	1	Pul	3
Sürme	6	Sarı Lira	2	Tel	2
Rastık	2	Gümüş	2	Sırma	1
Saç Örgüsü	3	Bilezik	2	Püskül	3
Kâkül	1	Elmas	1	Ayna	2
Mendil	1	Küpe	1	Tarak	1
		Saat	2	Taç	1

TRT Repertuarında bulunan Manisa türkeleri incelendiğinde, Manisa yöresi türkülerinde maddi kültür unsurları, Tablo 2’de yer alan süslenme ile ilgili unsurlar sözcük düzeyinde tespit edilmiştir. Toplam 20 adet maddi kültür unsuru olduğu görülmektedir. Tablo 2’de süslenme malzemesi olarak *kına* 9, *sürme* 6, *rastık* 2’şer kez; takı olarak *altın*, *elmas* ve *küpe* 1, *sarı lira*, *gümüş* ve *bilezik* 2, *saat* 2’şer ve diğerleri *saç örgüsü* 3, *kâkül* ve *mendil* 1’er; *pul* ve *püskül* 3, *tel* ve *ayna* 2, *sırma*, *tarak* ve *taç* 1’er kez geçtiği görülmektedir. Süslenme ve takı kullanımında özellikle Türk kadınının doğal süs malzemesi olan ve yaygın olarak kullanılan kına türkü metinlerinde 9 kez geçmektedir. Ayrıca *sürme çekmek* ve *saç örmek* gibi süslenme ile ilgili kullanımlara da rastlanmaktadır.

Günlük Hayatta Kullanılan Araç-Gereçler

Günlük hayatta kullanılan araç-gereçler birer maddi kültür unsuru olarak, Manisa yöresi türkülerinde Tablo 3’teki gibi geçmektedir.

Tablo 3: Manisa Türkülerinde Günlük Hayatta Kullanılan Araç-Gereçler

Adı	f	Adı	f	Adı	f	Adı	f
Cezve	2	Mangal	1	Lamba	2	Konsol	1
Fincan	3	Testi	1	Mum	2	Perde	2
Şişe	2	Kazan	2	Şavk	1	Tül Perde	1
Kap	2	Bakır(Bakraç)	3	Saksı	1	Döşek	3
Kadeh	1	Dibek	1	Yalak	1	Çarşaf	1
Tas	1	Urgan	2	Kürek	1	Yastık	1
		İp	1			Sandık	3

TRT Repertuarında bulunan Manisa türkeleri incelendiğinde, Manisa yöresi türkülerinde maddi kültür unsurları, Tablo 3’te yer alan Günlük Hayatta Kullanılan Araç-Gereçler ile ilgili unsurlar sözcük düzeyinde tespit edilmiştir. Toplam 26 adet maddi kültür unsuru olduğu görülmektedir. Tablo 3’de *döşek*, *sandık*, *fincan* ve *bakır (bakraç)* 3’er, *perde*, *cezve*, *şişe*, *kap*, *kazan*, *lamba*, *mum* ve *organ* 2’şer, *kadeh*, *tas*, *mangal*, *testi* ve *dibek*, *şavk*, *saksı*, *yalak*, *kürek* ve *ip*, *konsol*, *tül perde*, *çarşaf* ve *yastık* 1’er kez geçtiği görülmektedir. Geleneksel ve modern hayat ait araç-gereçlerin birlikte yer alması dikkat çekmektedir.

Yiyecek-İçecek

Yiyecek ve içecekler birer maddi kültür unsuru olarak, Manisa yöresi türkülerinde Tablo 4’teki gibi geçmektedir.

¹¹ turkoloji.cu.edu.tr/halkbilim/erman_artun_adana_giyim_kusam_resimli.pdf (Erman Artun, Adana ve Osmaniye Halk Kültüründe Giyim-Kuşam Geleneği, s. 1.)

Tablo 4: Manisa Türkülerinde Yiyecek-İçecek

Adı	f	Adı	f	Adı	f	Adı	f
Armut	3	Şeftali	2	Bal	3	Darı	1
Kestane	1	Elma	2	Bal Kaymak	1	Arpa	1
Yemiş	1	İncir	1	Kaymak	1	Buğday	3
Üzüm	5	Kiraz	2	Dolma	1	Ekin	2
Fındık	4	Yumurta	1	Düğün Aşı	1	Bakla	2
İğde	4	Kahve	2	Şeker	2	Ayva	2
Erik	1	Sakız	1	Turşu	1	Limon	2
Nar	2	Mastika	1	Keşkek Aşı	1	Hıyar	1
Portakal	2			Tarhana	1	Biber	2

TRT Repertuarında bulunan Manisa türkeleri incelendiğinde, Manisa yöresi türkülerinde maddi kültür unsurları, Tablo 4'de yer alan yiyecek-içecek ile ilgili unsurlar sözcük düzeyinde tespit edilmiştir. Toplam 35 adet maddi kültür unsuru olduğu görülmektedir. Tablo 4'de *üzüm* 5'er, *fındık* ve *iğde* 4'er, *bal*, *buğday*, *armut* 3'er, *ekin*, *bakla*, *ayva*, *limon*, *biber*, *nar*, *portakal*, *şeftali*, *elma*, *kiraz*, *şeker* ve *kahve* 2'şer, *kestane*, *yemiş*, *erik*, *incir*, *hıyar*, *darı*, *arpa*, *bal kaymak*, *kaymak*, *dolma*, *düğün aşı*, *nişadır*, *turşu*, *keşkek aşı*, *tarhana*, *yumurta*, *sakız*, *mastika* 1'er kez geçtiği görülmektedir.

Türkü metinlerinde geçen ürün çeşitliliği Manisa ilindeki verimli arazi varlığını göstermektedir. Üzüm başta olmak üzere kiraz, incir, şeftali, iğde gibi diğer meyvelerin bulunması bu durumun bir göstergesidir. Ayrıca tarhana, keşkek gibi yöresel yemekler türkülerde dikkat çekmektedir.

Tarım ve Hayvancılık

Tarım ve hayvancılık birer maddi kültür unsuru olarak, Manisa yöresi türkülerinde Tablo 5'teki gibi geçmektedir.

Tablo 5: Manisa Türkülerinde Tarım ve Hayvancılık

Adı	f	Adı	f	Adı	f
At	10	Horoz	1	Tarla	2
Deve	1	Manda	1	Bağ	6
Koyun	4	Dombay	3	Bahçe	8
Kuzu	5	Saman	2	Kesik	1
Gem	2	Yayla	3		

TRT Repertuarında bulunan Manisa türkeleri incelendiğinde, Manisa yöresi türkülerinde maddi kültür unsurları, Tablo 5'te yer alan tarım ve hayvancılık ile ilgili unsurlar sözcük düzeyinde tespit edilmiştir. Toplam 14 adet maddi kültür unsuru olduğu görülmektedir. Tablo 5'de *at* 10'ar, *bahçe* 8'er, *bağ* 6'şar, *kuzu* 5'er, *koyun* 4'er, *dombay* ve *yayla* 3'er, *tarla*, *saman* ve *gem* 2'şer, *horoz*, *manda*, *deve* ve *kesik* 1'er kez geçtiği görülmektedir. Ayrıca orak biçmek, oraktan gelmek, tütün ekmek, ekin ekmek, buğday serip kurutmak, harman döğmek, harman gibi tarımsal faaliyetlerin; dombay bağlamak, koyun-kuzu gütmek, koyun sağmak gibi hayvancılık iş ve işlemlerinin yapıldığı anlaşılmaktadır. Tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin yapıldığı yer adları olarak türkü metinlerinde yayla, tarla, bağ, bahçe ve kesik geçmektedir. Manisa ilinin hayvancılık sektöründe ileri ve tarımsal alan bakımından zengin olduğu türkü metinlerine de yansımıştır.

Çeşitli Endüstri Ürünleri

Çeşitli endüstri ürünleri birer maddi kültür unsuru olarak, Manisa yöresi türkülerinde Tablo 6'daki gibi geçmektedir.

Tablo 6: Manisa Türkülerinde Çeşitli Endüstri Ürünleri

Adı	f	Adı	f	Adı	f
Araba	2	Silah	1	Kömür	1
Motor Arabası	1	Martini	2	Mangal Kömürü	1
Tren	1	Tabanca	1	Demirci	3
Saat	1	Mavzer	3	Tunç	1
Mektup	1	Kurşun	3	Vida	1
Damga	1	Kama	3	Sigara	1
		Kelepçe	1	Tabaka	1

TRT Repertuarında bulunan Manisa türkeleri incelendiğinde, Manisa yöresi türkelerinde maddi kültür unsurları, Tablo 6'da yer alan çeşitli endüstri ürünleri ile ilgili unsurlar sözcük düzeyinde tespit edilmiştir. Toplam 20 adet maddi kültür unsuru olduğu görülmektedir. Tablo 6'da *demirci*, *mavzer*, *kurşun* ve *kama* 3'er, *araba* ve *martini* 2'şer, *motor arabası*, *tren*, *saat*, *mektup*, *damga*, *silah*, *tabanca*, *kelepçe*, *kömür*, *mangal kömürü*, *tunç*, *vida*, *sigara* ve *tabaka* 1'er kez geçtiği görülmektedir. Bilimsel ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak hayatımızın içine giren yenilikleri maddi kültür unsurları olarak türkü metinlerinde görmekteyiz.

Müzik Aletleri

Müzik aletleri birer maddi kültür unsuru olarak, Manisa yöresi türkelerinde Tablo 7'deki gibi geçmektedir.

Tablo 7: Manisa Türkülerinde Müzik Aletleri

Adı	f	Adı	f	Adı	f
Saz	1	Divan	1	Zurna	1
Cura	2			Zil	3

TRT Repertuarında bulunan Manisa türkeleri incelendiğinde, Manisa yöresi türkelerinde maddi kültür unsurları, Tablo 7'de yer alan müzik aletleri ile ilgili unsurlar sözcük düzeyinde tespit edilmiştir. Toplam 5 adet maddi kültür unsuru olduğu görülmektedir. Tablo 7'de *zil* 3'er, *cura* 2'şer, *saz*, *divan* ve *zurna* 1'er kez geçtiği görülmektedir. Türk halk müziğinin geleneksel sazı bağlama ve çeşitleri olan cura ve divan türkü metinlerinde de geçmektedir. Zurna ve zil de metinlerde yer almaktadır.

El Sanatları

El sanatları birer maddi kültür unsuru olarak, Manisa yöresi türkelerinde Tablo 8'deki gibi geçmektedir.

Tablo 8: Manisa Türkülerinde El Sanatları

Adı	f	Adı	f	Adı	f
Gergef	1	Oya	1	İplik	2
Gergef İşleme	1	Yazma Oyalama	1	Makara	1
		Kolalı Yazma	1	Heybe	1

TRT Repertuarında bulunan Manisa türkeleri incelendiğinde, Manisa yöresi türkelerinde maddi kültür unsurları, Tablo 8'de yer alan el sanatları ile ilgili unsurlar sözcük düzeyinde tespit edilmiştir. Toplam 8 adet maddi kültür unsuru olduğu görülmektedir. Tablo 8'de gergef, gergef işleme, oya, yazma oyalama, kolalı yazma, makara ve heybe 1'er ve iplik 2'şer kez geçtiği görülmektedir. El sanatlarımızdan nakış işleme ve oyacılık, bölgede ileri düzeyde olan dokumacılığın temel unsuru olan iplik, makara ve bölgenin halı, kilim, seccade gibi dokuma ürünlerinden biri olan heybe türkü metinlerinde maddi kültür unsuru olarak yer almaktadır.

Mimari Yapı ve Malzemeler

Mimari yapı ve malzemeler birer maddi kültür unsuru olarak, Manisa yöresi türkülerinde Tablo 9'daki gibi geçmektedir.

Tablo 9: Manisa Türkülerinde Mimari Yapı ve Malzemeleri

Adı	f	Adı	f	Adı	f
Saray	1	Kum	1	Çarşı	1
Kale	2	Demir	1	Şehir	1
Konak	2	Kireç	2	Meyhane	1
Haney (Hanay)	1	Tahta	1	Karakol	2
Ev	11	Ak Sıva	1	Dergâh	1
Oda	4	Ak Sıvalı Baca	1	Sokak	2
Hayat	1	Boya	2	Yol	20
Saya	1	Taş	5	Şose	1
Dam	2	Duvar	1	Döşeme	1
Avlu	1	Değirmen (Deymen)	3	İskele	1
Merdiven	2	Değirmenin Bendi	1	Hamam	3
Pencere	4	Çeşme Taşı	1	Çeşme	4
Baca	1	Ocak Taşı	1	Çeşme Başı	2
Cam	2	Ocak	2	Kuyu	2
Kapı	3			Kabir	2
Sürgü	3				

TRT Repertuarında bulunan Manisa türkeleri incelendiğinde, Manisa yöresi türkülerinde maddi kültür unsurları, Tablo 9'da yer alan mimari yapı ve malzemeleri ile ilgili unsurlar sözcük düzeyinde tespit edilmiştir. Toplam 45 adet maddi kültür unsuru olduğu görülmektedir. Tablo 9'da *yol* 20'şer, *ev* 11'er, *taş* 5'er, *çeşme*, *oda* ve *pencere* 4'er, *değirmen (deymen)*, *hamam*, *kapı* ve *sürgü* 3'er, *kale*, *konak*, *dam*, *merdiven*, *cam*, *kireç*, *boya*, *ocak*, *çeşme başı*, *kuyu*, *kabir*, *karakol* ve *sokak* 2'şer, *saray*, *hayat*, *haney (hanay)*, *Baca*, *avlu*, *saya*, *kum*, *demir*, *tahta*, *ak sıva*, *ak sıvalı baca*, *duvar*, *değirmenin bendi*, *çeşme taşı*, *ocak taşı*, *şose*, *döşeme*, *iskele*, *çarşı*, *şehir*, *meyhane* ve *dergâh* 1'er kez geçtiği görülmektedir. Türkü metinleri yapı ve yapı malzemesi çeşitliliği, ulaşım ve su kültürü bakımında zengin veriler sunmaktadır. Bu zenginliğin Manisa'nın tarihsel geçmişi ile ilişkili olduğu söylenebilir.

SONUÇ

Sözlü kültür geleneğinin en yaygın ürünlerinden olan türkülerimiz sayesinde insanımız geçmişi ile olan bağını güçlendirerek sürdürür. Türkülerimiz kültürümüzün nesiller boyu aktarılmasını sağlar. Geleneğin korunması ve yaşatılması böylelikle sağlanmış olur.

Kültür, maddi kültür ve manevi kültür olmak üzere ikiye ayrılır. Manevi kültür, inançları, değerleri, gelenek ve görenekleri; maddi kültür ise her türden teknik ve araç-gereçleri kapsar.

Bu çalışmada Manisa yöresi türkülerinde maddi kültür unsurları tespit edilip değerlendirilmeye çalışılmıştır. Betimsel düzeydeki çalışmada, tarama yöntemi kullanılarak Manisa yöresine ait TRT repertuarındaki 101 adet sözlü türkü metni incelenmiştir. Türkülerde yer alan maddi kültür unsurları giyim kuşam, günlük hayatta kullanılan araç-gereçler, yiyecek-içecek, tarım ve hayvancılık, çeşitli endüstri ürünleri, müzik aletleri, el sanatları, mimari yapı ve malzemeler başlıklarında toplanmıştır. Her bir başlık tabloya dönüştürülmüş ve türkülerde geçen maddi kültür unsurları adı ve kullanım yaygınlığı olarak verilmiştir. Her türküde sözcük düzeyinde

birden fazla geçen maddi kültür unsuru kullanım yaygınlığı bakımından sadece bir kez sayılmıştır.

Manisa yöresi türkülerinde günlük hayatta kullanılan araç-gereçler ile ilgili 26 adet maddi kültür unsuru olduğu görülmektedir. Geleneksel ve modern hayat ait araç-gereçlerin birlikte yer alması dikkat çekmektedir.

Manisa yöresi türkülerinde giyim kuşam ile ilgili 25 adet maddi kültür unsuru olduğu görülmektedir. Verilerden hareketle hem geleneksel hem de modern giyim tarzının unsurlarını birlikte görmek mümkündür. Manisa yöresi türkülerinde süslenme ile ilgili 20 adet maddi kültür unsuru olduğu görülmektedir. Süslenme ve takı kullanımında özellikle Türk kadınının doğal süs malzemesi olan ve yaygın olarak kullanılan kına türkü metinlerinde 9 kez geçmektedir. Ayrıca *sürme çekmek* ve *saç örmek* gibi süslenme ile ilgili kullanımlara da rastlanmaktadır.

Manisa yöresi türkülerinde yiyecek-içecek ile ilgili 35 adet maddi kültür unsuru olduğu görülmektedir. Türkü metinlerinde geçen ürün çeşitliliği Manisa ilindeki verimli arazi varlığını göstermektedir. Üzüm başta olmak üzere kiraz, incir, şeftali, iğde gibi diğer meyvelerin bulunması bu durumun bir göstergesidir. Ayrıca tarhana, keşkek gibi yöresel yemekler türkülerde dikkat çekmektedir.

Manisa yöresi türkülerinde tarım ve hayvancılık ile ilgili 14 adet maddi kültür unsuru olduğu görülmektedir. Tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin yapıldığı yer adları olarak türkü metinlerinde yayla, tarla, bağ, bahçe ve kesik geçmektedir. Manisa ilinin hayvancılık sektöründe ileri ve tarımsal alan bakımından zengin olduğu türkü metinlerine de yansımıştır.

Manisa yöresi türkülerinde çeşitli endüstri ürünleri ile ilgili 20 adet maddi kültür unsuru olduğu görülmektedir. Bilimsel ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak hayatımızın içine giren yenilikleri maddi kültür unsurları olarak türkü metinlerinde görmekteyiz.

Manisa yöresi türkülerinde müzik aletleri ile ilgili 5 adet maddi kültür unsuru olduğu görülmektedir. Türk halk müziğinin geleneksel sazı bağlama ve çeşitleri olan cura ve divan türkü metinlerinde de geçmektedir. Zurna ve zil de metinlerde yer almaktadır.

Manisa yöresi türkülerinde el sanatları ile ilgili 8 adet maddi kültür unsuru olduğu görülmektedir. El sanatlarımızdan nakış işleme ve oyaçılık, bölgede ileri düzeyde olan dokumacılığın temel unsuru olan iplik, makara ve bölgenin halı, kilim, seccade gibi dokuma ürünlerinden biri olan heybe türkü metinlerinde maddi kültür unsuru olarak yer almaktadır.

Manisa yöresi türkülerinde mimari yapı ve malzemeleri ile ilgili 45 adet maddi kültür unsuru tespit edilmiştir. Türkü metinleri yapı ve yapı malzemesi çeşitliliği, ulaşım ve su kültürü bakımında zengin veriler sunmaktadır. Bu zenginliğin Manisa'nın tarihsel geçmişi ile ilişkili olduğu söylenebilir.

Manisa, Batı Anadolu'da Ege bölgesinin tarihi, siyasi, ekonomik ve kültürel unsurlarıyla öne çıkan, dinamik ve canlı, önemli bir şehridir.

KAYNAKÇA

Baykara, Tuncer, Türk Kültürü, IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007.

Boratav, Pertev Naili, Yüz Soruda Türk Halk Edebiyatı, Sunuş: Konur Ertop, K Kitaplığı, İstanbul, 2000.

Erden, Atilla, Anadolu Giysi Kültürü, Duman Ofset, Ankara, 1998.

Eren, Gülşah, Türkiye'de Yerel ve Küresel Kültür Politikaları: "Kültür Bakanlığı Örneği", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2008.

Geçmişten Günümüze Manisa

Gümüştekin, Nuray, "Kültür" Kavramı ve Osmanlı'dan Günümüze Kültürel Yapının İncelenmesi, 38.ICANAS (Uluslar Arası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi) 10-15 Eylül 2007, Ankara / Türkiye Bildiriler: Kültürel Değişim, Gelişim ve Hareketlilik, 1.Cilt, Yayına Hazırlayanlar; Zeki Dilek vd., Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanlığı, Ankara, 2011, s. 317-326.

Güngör, Erol, Kültür Değişimleri ve Milliyetçilik, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1966.

Kafesoğlu, İbrahim, Türk Millî Kültürü, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1989.

Kaya, Doğan, Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü, Akçağ Yayınları, Ankara, 2010.

Türkoğlu, Sabahattin, Tarih Boyunca Anadolu'da Giyim Kuşam, İstanbul, 2002.

Yardımcı, Mehmet, Başlangıcından Günümüze Halk Şiiri Âşık Şiiri Tekke Şiiri, Ürün Yayınları, Ankara, 1999.

turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/erman_artun_adana_giyim_kusam_resimli.pdf
f (Erman Artun, Adana ve Osmanlı Halk Kültüründe Giyim-Kuşam Geleneği)

MANİSA VE AZERBAJCAN BÖLGELERİNİN BENZER DOĞA TÖRENLERİ

*Aynur CELİLOVA**

Türk halklarının folklorunda doğa törenleri özel bir konuma sahiptir. Antik çağlarda insanlar, doğanın değişimine bakış açısını adapte ettiler ve uygun ritüelleri hazırladılar. Azerbaycan Türklerinin Eski zamanlardan beri yaşattığı Nevruz bayramı, Hıdır Nebi, Qodu törenleri, Çile törenleri, Güneşbanu oyunu vb. doğa ile ilgili törenler. İklim değiştikçe doğada bir çok değişiklikler meydana geldiğinde, kış yerini yaza verir. İlkbaharda doğa canlanır, tazelenir, güneş donmuş doğaya yeniden ruh verir. İnsanlar bunu özel bir kutlama ile bayram törenleri ile geçirirler. Türk halkının en büyük bayramlarından biri Novruz bayramıdır. Anlamı "yeni gün" olarak adlandırılan bu bayram eski çağlarda Anadolu'da, Manisa'da da geniş kutlanmıştır. Manisalıların Nevruz'da geçirdikleri "Mesir dağıtımı" töreninde Nevruz geleneklerinin izi görülmektedir. Araştırmacıların verdiği bilgiye göre, "Mesir" sözü XI yüzyıl Türk filozofu İbn Sina'nın "Kanun" (Tıp biliminin kanunu) adlı eserinden alınmıştır, zehri def eden macundur. (Akgül, Hüseyin. *Manisa folkloru*, Manisa 1987, s. 147). Bu tören XVI. Yüzyıldan beri Manisa'da yapılmakta. Macun Hindistan cevizi, anason, çörekotu, dar-ı fülül, hardal tohumu, karabiber, karanfil, kimyon, kişniş, limontozu, ravend kökü, safran, sakız, sinameki, tarçın, rezene, haşhaş-haşhaş, udul-kahar, vanilya, zencefil, zerdekök, zulumba ve başka şifalı bitkilerin karışımından hazırlanmış şekerlemedir. Manisalıları Nevruz bayramında bu macundan şeker hazırlayıp cami minaresinden atarak halka paylaşıyorlar. Anadolu'da bu macunun yararlı tatlı olduğuna dair çeşitli inançlar var. Macun Nevruz inançlarıyla ilişkilidir, çünkü macun Nevruz bayramı zamanı yenilir. Örneğin, inanca göre macundan yiyen ergen kız aynı yıl evlenirmiş, çocuğu olmayan kadının çocuğu oluyormuş ve s. (Akgül, Hüseyin. *Manisa folkloru*, Manisa 1987, s. 149).

Folklorcu bilim adamı prof. M.Tahmasib sezon ve törenlerle ilgili makalesinde Nevruz bayramının halkın hayata, doğaya, toprağa, zahmete muhabbetinin tezahürü olduğunu kaydeder (Təhmasib, *Seçilmiş əsərləri*, 2 cildə. I cild. Bakı 2010, s. 115). Azerbaycan'da düzenlenen Nevruz törenlerinde semeni helvası macun gibi hazırlanıp baharatlar katılmakla pişirilir. Fakat buraya çöl bitkileri katılmaz. Semeni helvası da mesir macunu gibi yılda bir kez Nevruz'da yapılır. Semeni pişirme özel bir törenle yapılır. Yani semeni helvasını hazırlamak için semeninin ezilip suyu çıkarılır, evlerden birikmiş un katılır, içerisine kırılmamış badem veya fındık koyulur, gece sabaha kadar dövülür sonra pişirilir. Kadınlar helvanı pişirirken şu türküyü okurlar:

Səməniyə saldım badam,
Ətrafımı aldı adam
Qoymurlar bir barmaq dadam.

Səməni, siranə gəldim.

* Doç.Dr., AMEA Folklor Enstitüsü. celilova1976@mail.ru

Səməni, bezana gəldim,
Qaynadım qazana gəldim.
Uzana-uzana gəldim.

Ərimdən izin alıb
Bəzənə-bəzənə gəldim
Səməni, saxla məni,
İldə göyərdərəm səni.

Səməni Xızır üçündü.
Qaymağı qızım üçündü.
Yazın ilk gününəndə

Dadı damax üçündü (AFA *Naxçıvan folkloru*. I cild. Naxçıvan
2010, s. 104).

Tahmasib semeninin "sem" denilen eski, şifalı tedavili bitkinin adından türediği fikrini ileri sürüyor. Modern deyimle, yasemin dediğimiz bu gül yaz başlananda çıkıyor ve eskiden lokman tıbbında yaygın kullanılmıştır. Kaynaklarda onun kuvvetlendirici, balgam ve zükâma, kadın hastalıklarına karşı kullanılan şifalı bitki olduğu gösterilmiştir (Təhmasib, *Seçilmiş əsərləri*, 2 cildə. I cild. Bakı 2010, s. 90). Halk arasında Nevruz bayramında pişirilən semeni helvasının tüm yıl boyunca hastalıktan, azar-bezardan kurtarması hakkında inançlar vardır. Bayram zamanı halkın "semeni, koru beni" demesinde amaç semeninin kutsallığına, doğal gücüne olan güveni kuvvetlendirmektir.

Azərbaycan'da, Manisa'da ve hemen hemen bütün Türk dünyasında yapılan mərasimlərdən biri Hızır (Hıdırellez) törenləridir. Azərbaycan'da küçük çilənin 12'nci günü yapılan bu tören Hızır Nebi'nin adı ilə bağlıdır. Hızır halk baxış açısında dirilik suyu içip ölümsüzlük qazanan, ele-obaya, aileye, tarla sahalarına hayır, rızık getiren, təsəvvüftə evliya, kutsal ruh daşıyıcısı və islam itikadında isə kutsal şahıs, peyğambərdir. Tahmasib Hızır törenlərinin eski Ata-baba törenlərindən türediğini və Avestaya, Zerdüş inanclarına bağlı olduğunu bildirmişdir (Təhmasib, *Seçilmiş əsərləri*, 2 cildə. I cild. Bakı 2010, s. 38-39). Tahmasib Sovyet ideolojisine kapılarak Hızır İlyas'ın islamla değıl, zerdüşlüğe bağlı olduğunu iddiasını ileri sürüyor. Bu mevzuyu araştıran Türkolog və folklorcu yazarlar, Radlof, Boratav, A.Y. Ocak, İ. Melikoff və diğərleri Hızır törenlərinin İslamla birləşən, fakat islamdan öncəki halk inançlarını da özündə yansıtan doğa töreni olduğunu belirtmişlərdir. Prof. Boratav Hızır törenlərinin islamdan öncəki arapların mitoloji tefekkürünün ürünü olduğunu kayd eder (Boratav, Pertev Naili. *100 soruda türk folkloru*, İstanbul, 1999 s. 222). A. Y. Ocak bu meseleye daha da aydınlık getirerek Hızır İlyasın kökeninin araplarda Cahiliye dönmindən kalma görüntü olduğu fikrini kanıtlıyor. Hızır Eski arap mitolojisində Bitki tanrısının islamileşmiş formüdür. İslam meydana çıkdıktan sonar Hızır simgesi peyğambər görüntüsü ilə birləşmişdir. Hidir'in töreni eşzamanlı olaraq her yerdə tutulmaz. Tatar, Uygur, Azərbaycan Türkleri 12 Şubatda, Anadolu türkləri 5 Mayıs'ta kutlarlar. Hızır töreninin diğər adı Qovutluq (Kavutluk) bayramıdır. Bu bayramda kavut (buğday unu və şərbət qarışımı) yapılır, rozetlərə "s" harfi ilə başlayan 7 tür yiyecek konur, evlərdən pay alınır, karanlık olunca niyet edilir, tabaka un koyup Hızır'ın yolunu bekliyorlar. İnanca göre Hızır'ın atının nalının veya esasının izi onun üzerinde kalır və böylece, o, aileye kutsanmış nimetlər getirir. Çocuklar Hızır törenlərini özel sevinçle karşılar ve okurlar:

Geçmişten Günümüze Manisa

Hıdıra Hıdır diyerlər,
Hıdırın payın verərlər,
Hanım ayağa dursana,
Yük dibine varsana,
Boşqabı doldursana,
Hıdırı yola salsana.
Çatma, çatma, çatmaya,
Çatma yere batmaya,
Hıdırın payın vermiyen,

Gece evinde yatmaya (Təhmasib, *Seçilmiş əsərləri*, 2 cildə. I cild. Bakı 2010, s. 47).

Manisada Hıdır töreni 6 mayıs'da kutlanıyor. Tören suyun kutsallığı ile ilgili olması nedeniyle burada yerel halk, sabah erken Hacet Dede pirinde niyet namazı kıldıktan sonra istek ve dileklerini bir kağıta yazarak Nif nehrine bırakırlar. Burada bir çok ritüeller gerçekleştirilir, bunu azerbaycanlılar Nevruz zamanı performans yapıyorlar.. Gençlerin ateşi yakarak üstünden atlaması, genç kızların fal açması, yeni yıl etkinlikleri, pişmiş yumurta ve şorqoğalını anımsatan "kulir" kurabiyesi sofraya 7 türün koymak gibi gelenekler Manisa Hıdır törenlerini Azerbaycan Nevruz törenlerine yaklaştırıyor (Akgül, Hüseyin. *Manisa folkloru*, Manisa 1987, s. 152).

Folklorik malzemelerden, belli olduğu gibi sonbaharda, meyveler yetişen zamanda bir dizi ritüeller yapılır, buna Manisada bağbozumu şenlikleri adı verilmekte. Anadolu'da birçok yerde ve Azerbaycan'da her yıl kutlanan üzüm, nar, fındık, kiraz, kayısı, göyçe törenleri sezon törenlerine bir örnektir. Nar bayramı, Türkiye'nin Side bölgesinde Beş Konuk köyünde, Azerbaycan'da Göyçay bölgesinde yaygın olarak görülmektedir. Sonbaharda Manisada düzenlenen üzüm törenleri, Azerbaycanın Zakatala ilçesinde yaşayan udilərin eskiden beri dini ayinlerle kutladıkları "üzüm dualanması" törenine çok yakındır.. Manisanın üzüm bayramı 1937 yılından, 22 Ağustosdan başlayarak belirli aralıklarla günümüze kadar yaşamaktadır. Üzüm festivalinde halk üzüm toplar, pekmez bişirir, törene gelenlere dağıtır ve şarkı söyler:

Canını sevenler üzüm yesin,
Həm yesin, həm üzüm türküsü desin
Tanrıyı sevenler doğru söylesin.
Bu üzüm var mıdır başka illerde?
Manisa üzümü destan dillerde.

Her yılın bu günü gülün oynayın.
Bu günü, bağçılar, bayram sayın
Türkümü doğudan batıya yayın,
Ün alsın Manisa adı dillerde.

Dolaşsın üzümün tadı dillerde (Akgül, Hüseyin. *Manisa folkloru*, Manisa 1987, s. 154).

Bu tören söylenebilir bir eğlence. Zakatalada yaşayan etnik halklardan olan udilərdə ilginç ritüeller kayıtlı. Udilərin 2 temel bayramı kutlanıyor. Bunlardan biri

“Kara bayram” (mayin axsibay) söyledikleri Ramazan bayramını hatırlatan ulusal tatildir. İkincisi, “üzüm dualanması” (tulaferepsun) törenidir. Manisa üzüm töreninin aksine olarak, bu töreni üzüm yığılmadığı zamanı yapılıır. Udiler hıristiyan olduğu nedeniyle töreni rahip kontrol yapıyor.. Rahip üzüm, büyüyen, sahada gelip dini ayin yapar, üzümün bereketli olması için dua okurdu.. Dua sonrası üzüm qorasında ekmek yemek mutlaka olmalıydı. Sonra üzümü toplardılar. Bazı magik ritüeller var, orada erkek katılmaz, bazılarında ise tam tersi. Udilərin üzüm törenlərde kadınların katılımı yasaktır, izin verilməz. Törende tüm işler - asma, toplama, sıkıştırma, şarap üretme, şarap küplərini yıkama vb erkekler tarafından gerçekleştirilir (Cavadov, Qəmərşah., Hüseynov, Rafiq. Udilər (tarixi-etnoqrafik tədqiqat). Bakı 1999, s.169). Avcılık törenlərində kadınlara yasak konulduğu gibi, üzüm törenlərində de bu kural geçerlidir. Azərbaycan ve Türkiyə, bölgələr için özgü diğer ritüelleri vardır ve bu pirinç, fındık, kiraz, bağ bozumu törənləri adlarıyla yapılmaktadır. Törenler türk halklarının doğaya, tarıma ilişkisini yansıtan, eski dini inanç, dini görüşleri, doğa güçlerine karşı durmunu ifade eder. İnsan, toprak, emek, iletişim, bu törenlerde ortaya çıkmaktadır. Nerede yaşamış olursa olsun, türk halkları doğaya iyilik, saygı, sevgiylr yanaşmış, toprağında, ailesinde geçim ve saflık olmasına çalışmış, Yüce Yaradana, şükran duygusu ile yaşamıştır. Türk kavmi vatanını sevdiği gibi, vatanın, havasını, suyunu, toprağını, günəşini de sevmiş ve bunu aşık bunu törenlerde yaşatmıştır.

KAYNAKÇA

1. Akgül, Hüseyn. Manisa folkloru, Manisa, 1987
2. Azərbaycan folkloru antologiyası, Naxçıvan folkloru, I cild. Naxçıvan, 2010
3. Boratav, Pertev Naili. 100 soruda türk folkloru, İstanbul, 1999
4. Cavadov, Qəmərşah., Hüseynov, Rafiq. Udilər (tarixi-etnoqrafik tədqiqat). Bakı, Elm, 1999
5. Melikoff, İrene. Uyur idik uyardılar, Alevilik-bektaşilik araştırmaları. İstanbul, 1993
6. Ocak, Ahmet Yaşar. İslam-türk inançlarında Hızır Yahut Hızır İlyas Kültü. Ankara, 1990
7. Təhmasib, Məmmədhüseyn. Seçilmiş əsərləri, 2 cilddə. I cild. Bakı, 2010.

MANİSA GİYİM KUŞAM KÜLTÜRÜNDE DIŞ GİYİM UNSURU OLARAK KIVRAK: GÖLMARMARA ÖRNEĞİ

Kadriye TÜRKAN*

GİRİŞ

Giyim, insanoğlu ile birlikte ortaya çıkan yiyecek ve barınakla birlikte insanın varlığının devamı için gerekli üç temel yaşam ögesinden biridir¹.Giyim veya giysi, Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanan *Türkçe Sözlük*'te; "giymek işi. Giyme biçimi. Giyilen şeylerin tümü, giysi, giyecek" (1988: 553) olarak verilir. A. Lurie giyim veya kıyafet için "kendi dilbilgisi, söz dizimi ve söz dağarcığı olan görsel bir dildir" (Kutlu ve Özmen 2008: 310) demektedir. W. Enninger ise giysiyi "insan vücuduna giyilen parçaların bütününden oluşan takım" (1998: 92) şeklinde tanımlamıştır.

İlk çağlarda daha çok tabiat şartlarından korunma ve doğal çevreye uyum sağlamak üzere kullanılan giysi, sonrasında tabu ile bağlantılı ve onun gereği olarak kullanılmış; zamanla zengin içeriği kültürel bir olguya dönüşerek, insanoğlunun yaşamından önemli bir yer edinmiştir. "Giyim kuşam, ekolojik koşulların, toplumsal ve kişisel değer yargılarının, törelerin, kültürel ve ekonomik koşulların biçimlendirdiği önemli bir kültürel öge aynı zamanda da kültürün hızlı bir taşıyıcısıdır. Bütün toplumlarda giysi ile ilgili değer yargılarının, inançların, törelerin, üretilen obje, renk ve biçimlerin oluşturduğu karmaşık bir yapı vardır. Bu kompleks yapı, toplumların giysi kültürünü oluşturur" (Erden 1998: 6). Günümüzde giyim kültürü, son derece karmaşık bir yapı ihtiva eden, "vücudu dış etkilere karşı koruyan doğal bir gereksinme olduğu kadar, kişisel görünüş, kendine güven, başarı, ruhsal ve sosyal bakımlardan da kişiyi etkileyen önemli faktör"(Kırzioğlu1992:11) haline gelmiştir.

Anadolu dünden bugüne farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmış, farklı kültürlerden etkilenmiş ve onları etkilemiş bir kültür merkezi olarak dünya giyim tarihi açısından önemli yerlerden biri olma özelliği taşımaktadır. Anadolu'nun tarihi ve kültürel yapısı dâhilinde giyim, dinsel ve ideolojik bir gösterge olarak da kullanılmıştır. Nitekim Osmanlı'da yaygın olarak görülen giyim kuşama yön veren yasa ve fermanların fazlalığı giysi boyutunda kültürel çatışma ve resmi boyuttaki uygulamaların toplumsal çerçevede önemli bir yeri olduğunun göstergesidir (Erden 1998:18). Bu minvalde olmak üzere XVII. yüzyılda özellikle yüzyılın ikinci yarısında "yurtdışı ve yurtiçi sebeplerle kışkırtılan taassup yüzünden, kadınların örtünmesi vakit vakit emirnamelerle kayda şarta tabi olurdu" (Sevin 1990: 119). Bu durum Meşrutiyetten sonra değişmiş ve kadınlar üzerindeki baskı da gittikçe azalmıştır.

Bu çerçevede Halkbilimin inceleme alanları arasında yer alan giyim kültürünün, Türk kültüründe önemli bir yeri vardır. Türklerin yaşam biçimleri ile giysi tercihleri paralellik arz etmekte, başlangıçta atlı göçebe kültürüne uygun giyim benimsenmişken yerleşik hayata geçişle birlikte giyim tercihlerinde de ciddi

*Dr. Öğr. Üyesi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, kturkan@mehmetakif.edu.tr

¹ Bkz. (Korkmaz ve Erdoğan 1994).

değişiklikler ortaya çıkmaktadır. Bu dönüşüm Osmanlı'da XVI. yüzyıldan itibaren "ev içi ve sokak giyimi" olarak ayrılmaktadır. Kadınlar bu dönemde ev içinde şalvar, gömlek, uzun kollu hırka ve kaftanlar kullanırken; sokak giysisi olarak ferace, yaşmak ve peçe kullanılmıştır². "Kadınlar sokakta bol bir mantoya benzeyen ferace giyerler, ellerini yenlerinin içine sokarlardı. Yüzlerini ise hotozlarının üstüne tutturdıkları iki parçalı bir tülbentten oluşan ve sadece gözlerini açıkta bırakan bir yaşmakla örterlerdi" (Faroqhi 2005: 125).

Cumhuriyetle birlikte her alanda olduğu gibi giyim kuşam konusunda da yeni düzenlemeler yapılmış; batılı tarzda giyim, bu dönemde Türk giyim kuşam kültürüne girmeye başlamıştır. Atatürk, 25 Aralık 1925'te Kastamonu'dan başlattığı "Şapka İnkılâbı" olarak da adlandırılan "Şapka Kanunu" ile birlikte kıyafet devrimini gerçekleştirerek; peçe, çarşaf, kalpak ve fes giyilmesi yasaklamış, modern giyim biçimleri benimsenmesini ve Türk kadının da çağdaş giyim konusunda önünde yeni ufuklar açılmasını sağlamıştır.

Bugün teknolojik gelişmeler, değişen yaşam şartları her alanda kültür değişmelerine neden olmasının yanısıra, giyim kültürünü de etkilemekte ve değiştirmektedir. "Giysi öncelikle bir toplumsallaşma aracıdır. Gelenek kişinin toplumdaki yerini, cinsiyetini, konumunu belirlemek için çeşitli giysiler giydirir. Ama modern insan için giysi aynı zamanda bireyselleşmenin de aracıdır" (Kutlu ve Özmen 2008: 310).

Bu bağlamda kıvrak; Ege bölgesinin bazı bölümlerinde İzmir Emirâlem, Manisa Süleyman köy, Sırtköy, Sindelli, Erdelli, Evkafteke köyleri, Kırkağaç ve köyleri ile Gölarmara'da günlük dış giyimde bir örtünme aracı olarak kullanılmış ya da kullanılmakta olup son on beş, yirmi yılda Türkiye'de giyim kuşamla ilgili değişimden etkilenmiş bir giyim parçası olarak dikkat çekmektedir.

Çalışmada kıvrakın, Manisa ili Gölarmara ilçesinde kullanımı ile ilgili olarak onu, son kullanan kuşaktan kadınlarla görüşme yoluyla yapılan derlemeler vasıtasıyla geçmişten günümüze gelişi ve kısa süre önce işlevini kaybetmesi, ilçede yaşadığı dönüşüm süreci üzerinde durularak değerlendirilecektir.

Gölarmara'da Kıvrak

Kıvrak, *Derleme Sözlüğü*'nde "yerli dokuması kara bezden yapılmış köylü kadın yeldirmesi, ferace" (1993: 2851) şeklinde yer alır. Ferace³ ise "eskiden Türk kadınlarının giydiği ve yakasının arka kısmı çok kere eteklere kadar uzanan bir çeşit üstlük, manto sokak elbisesidir"(Önder 2003: 460). Tanımlar, kıvrak ile feracenin aynı veya benzer giysinin farklı isimleri olduğunu düşündürmektedir. Ferace ile kıvrak eş anlamlı imiş gibi kullanılsa da aslında birbirinden farklı iki dış giyim parçasıdır. Benzerlik renk ve kısmen şekil itibarıyla olup ferace giyilir, kıvrak ise takılır.

İran'da hijab⁴ adıyla bilinen örtü, 1979 İran İslam devrimiyle birlikte kadınların örtünme biçimlerinden birini temsil etmekte ve kıvrak ile olan benzerliği dikkat çekmektedir. Bu benzerlik, kıvrakın İran yoluyla bize geçmiş olabileceğini de düşündürmektedir. Nitekim kıvrak takmanın amacı, kısaca na-mahremden gizlenmektir.

² Bkz. http://www.theottomans.org/turkce/sanat_kultur/women.asp

³ 16. yüzyıl Osmanlı kadınının sokak kıyafeti olan işlemeli ve renkli "ferace" nin, 21. yüzyılda tarlada çalışırken giyilen siyah giysi haline dönüşmesi ve feracenin yaşadığı bu tarihi değişim ilgi çekicidir (Sarıtaş vd. 2007: 196).

⁴ Bilgi için bkz. (Hamzehei 2014).

Geçmişten Günümüze Manisa

Kıvrak siyah rengi, kadınların dış giyiminin bir unsuru olması sebebiyle çarşaf, ferace çizgisinde ancak onlardan daha pratik bir dış giyim ögesi olarak öne çıkmaktadır. “Kıvrak imamların giydiği cübbeye benzeyen, fakat giyilmeyen, sadece başın üzerine örtülen siyah renkli bir giysi ya da örtüdür. Bu giysinin boş olan kolları iki taraftan omuzlardan aşağı doğru sarkar. Baştan itibaren yere kadar iner, önde düğme veya fermuar gibi kapatan bir şey yoktur” (Evrar ve Satı 2000: 92).

Gölmarmara’da kıvrak kullanımının ne zaman başladığı net olarak tespit edilememekle birlikte, kaynak kişilerin verdikleri bilgilerden yola çıkılarak ilçedeki varlığı seksen, yüz yıl geriye gitmektedir. Kıvraktan önce onun yerine ne tür bir dış giyim ögesi kullanıldığı ya da kullanılıp kullanılmadığı bilinmemektedir.

İlçede gelenek bakımından kıvrak takmaya başlamak, genç kızlığa adım atmanın bir simgesidir. Kıvrığın ilk kez takılmasına yani “kıvrığa girme”ye ilişkin herhangi bir ritüel bulunmamakla birlikte, bu daha çok ebeveynlerin özellikle aile reisinin uyarısı ve annenin kızı için kıvrak edinmesi, ona özel ilk kıvrığın diktirilmesi ile gerçekleşmektedir. Gölmarmara’da kıvrak takma yaşı 13-15 arasındadır. Araştırmada ergenlikte kıvrak takmaya başlayan hanımlar, bundan hiç hoşnut olmadıklarını hatta çevrelerinden ve kıvrak takmayan yaşlılarından utandıklarını, kıvrak ile görünmek istemedikleri ifade etmişlerdir.

İlçe doğumlu olmayanlar, çevre köylerde doğanlar ve ilçe dışından Gölmarmara gelin gelenler ise evlendikten sonra eşlerinden ziyade kayınvalidelerinin isteği doğrultusunda kıvrak takmaya başladıklarını ve çevrede bulunan tüm kadınlar bu dış giyim ögesini kullandıkları için kıvrak takmayı bir ölçüde doğal karşıladıklarını ifade etmektedirler.

Kıvrak, siyah desensiz kumaştan yapılan bir dış giysidir. Kıvrak dikimi de özel beceri gerektirmektedir. Bir terzi hemen her kıyafeti dikebilse dahi kıvrak dikemeyebilir. Kıvraklar tek ya da çift dikiş olarak dikilebilmekte, bazı hanımlar çift dikişli olmasını tercih ederek, kıvrığın çift yönlü kullanım özelliğinden faydalanmaktadırlar.

Kıvrak kumaşı da farklı bir kalite ve cinstedir. Her türlü kumaş kıvrak için uygunluk göstermez. Kendisine kıvrak diktirmek için kumaş almaya giden bir kadının, dükkân sahibine veya pazarcıya “kıvraklık kumaş ver” demesi yeterli olmaktadır. Çift ende üç-dört metre, tek ende terzi açısından daha makbul olan ve en az yedi metre kumaşın gerekli olduğu bu alışverişte alınan kumaşlar, çevrede kıvrak dikebildiği bilinen az sayıdaki terziden birine dikilmek üzere götürülmektedir. Parlak, saten karışımı özellikte olan kıvraklık kumaşların satış yerleri genelde pazarda kumaş satan tezgâhlar ile ilçede bulunan bir iki mağazadır. Kıvrığın boyu da onu takan kadının isteğine bağlı olarak değişmekle birlikte genel kural yerden üç, dört parmak kısa olacak şekilde boyun ayarlanmasıdır.

Rahat kullanımı ile dikkat çeken kıvrığın bu özelliği, kadınların kıvrak takmalarındaki en önemli nedenlerden biri olduğu şeklinde yorumlanabilir. Çünkü kıvrak başlıca geçim kaynağı tarım olan ilçede kadınların yoğun işleri arasında “tak-çık” imkânı sağlamaktadır.

Kadınların büyük bölümü, dini açıdan olduğu doğrudan dile getirilmese de kıvrığın örtünmelerine⁵, dışarıda erkeklerin ilgisini çekmeyecek şekilde vücudu örtmesine istinaden korunma ve sakınma aracı olarak işe yaradığını belirtmektedir. Bu örtünme bir elle yanlardan sarkan kollardan birini çenenin altında tutarak yüzün bir bölümünü örtme, diğer elle öndeki iki parçayı bir araya getirip önü kapatarak yani kıvrığın gereği gibi kullanımı ile mümkündür. Kıvrığı sadece başında tutan, onunla gerektiği gibi örtünmeyen kadınlar, daha çok kendilerinden yaşlı kadınlar tarafından uyarıldıklarını ve ayıplandıklarını ifade etmekte ve boyun eğmektedirler.

Gölmarmara merkez ve çevre köylerde takılan kıvrığın, kadınlar arasında kabul gören tek renginin siyah olduğu tespit edilmiştir. Kadınlar, siyah rengin seçilme nedenini tam olarak bilmemekle birlikte, bu rengin kullanımda büyük rahatlık sağladığını belirtmişlerdir. Kiri ve lekeyi göstermemesi bu rahatlığın temel nedenidir. Bir kısmı ise siyah rengin yaz mevsiminde sıcağı çekmesi sebebiyle bazen sorun yasatabildiğini ifade etmişlerdir.

Kıvrak, kadınların sokağa çıkarken üzerine aldığı bir giysi olduğu için çoğu evde dış kapının yakınındaki bir askıya ya da bir çiviye asılmaktadır. Özellikle komşu gezmelerinde aynı model, aynı renk olmasına rağmen herkesin kendi kıvrığını kolaylıkla tanıyarak bir başkasının kıvrığını almaması için kıvraklara düğme, renkli bez parçaları ve harf işlemek şeklinde işaret konduğu söylenmiştir. Bu tedbir bile zaman zaman kıvrakların karışmalarını engelleyememektedir.

İlçedeki kadınların evlenirken çeyizlerinde kıvrak bulunmaması belki de gelin gittikleri evde böyle bir talebin olmaması şeklinde bir ümit olarak değerlendirilebilir. Sadece bir hanım çeyizinde kıvrak bulunduğunu ifade etmiştir.

Siyah renkte olan kıvrığın rengi attığı yani kırışığında boyandığı, boyama işleminin önceleri palamut kozalakları (pelit) ile daha sonra ise kumaş boyası kullanılarak yapıldığı söylenmiştir.

Kıvrak kullanan bir kadının ortalama olarak iki ya da üç adet kıvrığı bulunmaktadır. Bunlardan birini günlük işlerinde, sokağa çıkarken veya tarlaya giderken kullanmakta, daha yeni olanını ise düğün, şenlik gibi özel günler için saklamaktadır. Kadınlar şehre giderken kıvrak yerine genelde mevsime uygun

⁵ Kadının örtünmesi, mahrem alanı ve gizliliği dile getirdiğinden, İslam toplumları ile Batı arasındaki yaşam alanlarının örgütlenme biçimine ilişkin farklılığı, asimetriyi simgelemektedir. Bu nedenle, Batı'ya yönelişin mihenk taşı, kadının görünürlük kazanması, mahrem alanı terk etmesi olmuştur (Kutlu ve Özmen 2008: 312).

kıyafetler giymeyi tercih etmektedirler. Manto, uzun kot ceketler, uzun gömlekler kıvrak yerine kullanılan kıyafetler arasında yer alır.

Kıvrak kullanan son kuşak hanımlar, yaklaşık on-on beş senelik bir zaman dilimine yayılmış şekilde Gölarmara’da kendileri de dâhil olmak üzere kıvrak takma âdetinin bırakıldığını⁶ belirtmektedirler. Önce birer ikişer birbirinden etkilenerak başlayan hareket, yadırganmış bazen de yaşlı kadınlar tarafından ayıplanmış olsa da devam etmiş. Bir süre kıvrak yerine ne tür bir giysi kullanılacağı konusunda tereddüt de yaşanmıştır. Daha sonra mevsime uygun tipte ceket ve yelekler, kıvrığın yerini alan parçalar olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Kıvrak takan çok az kadının kaldığı, bundan dolayı kıvrak kullananları bir solukta herkesin saydığı ilçede, kıvraklarını atan ya da yaşlı hemcinslerine “o takar” düşüncesiyle veren kadınlar, bugün desenli kumaştan şalvar ya da pantolonlar; üstte yelek, ceket, başta yemeni ya da eşarp, ayakta terlik veya ayakkabılar, elde saplı çantalarla kendilerine kıvraksız yeni bir giyim stili yaratmışlardır.

SONUÇ

Kıvrak, dini mahiyeti olan bir giysiden ziyade mahalli özellikte bir dış giysi olarak Gölarmara’da yaklaşık yüz yıllık bir süre zarfında kadınlar tarafından kesintisiz bir şekilde kullanılmıştır. Kıvrak kullanan son kuşak, aşağı yukarı otuz kırk sene bu giysiyi kullanmış, baba ya da koca evinde aile büyükleri tarafından takması telkin edilmiş veya mecbur bırakılmıştır. Kadınların ergenliğe girer girmez kıvrak takmaya zorlanmaları, kıvraktan hoşnutsuzluğun temel nedenidir. Siyah rengi, tamamen uygun şekilde örtüldüğünde sadece gözleri açıkta bırakan örtünme şekli ile yarattığı izlenim ve güneş ışınlarını çekmesi ondan rahatsızlık duyulmasının diğer sebeplerindendir. İlçede kıvrığın bırakılmasına kadar uzanan süreç yavaş yavaş yaşanmış; tak-çık şeklindeki kolay kullanımına rağmen hiçbir hanımın onu sevmemesi ve kullanmak istememesi, çağın gereği olarak değişen algı, kıvrak takan kadınların kendi kızlarını bu konuda serbest bırakması, önce genç kuşağın kıvrak kullanmamasıyla sonuçlanmıştır. Daha sonra kıvrak takan son kuşak birbirinden etkilenerak, yavaş yavaş kıvraklarını çıkarmaya başlamış, son tahlilde ilçede kıvrak takan kadın sayısı yok denecek kadar azalmış ve dış giyim unsuru olarak kıvrak ve kıvrak takma geleneği de böylece tarihe karışmıştır.

KAYNAK KİŞİLER

Bahtışah Kayan Kosova/Prizren doğumlu, 88 yaşında, ev hanımı, okuma yazma bilmiyor.

Fadime Konca Gölarmara/Taşkuyucak doğumlu, 61 yaşında, ev hanımı, ilkokul mezunu.

Hatice Kiran Gölarmara doğumlu, 73 yaşında, ev hanımı, ortaokul mezunu.

Lütfiye Türkan Gölarmara doğumlu, 66 yaşında, ev hanımı, ilkokul mezunu.

Melahat Saygı Manisa/Muradiye doğumlu, 78 yaşında, ev hanımı, ilkokul mezunu.

Rahime Kaya Makedonya/Kavadar doğumlu, 74 yaşında, ev hanımı, ilkokul terk.

Satı Türkan Gölarmara/ Tiyenli doğumlu, 63 yaşında, ev hanımı, ilkokul mezunu.

⁶ Giyim, kuşam etnokültürel, cinsel, dinsel ve politik sınırları temsil ettiği gibi bu sınırları aşmaya olanak tanır ve kimi insanların kimi kimliklerden kurtulmasının da araçlarından birisidir (Kutlu ve Özmen 2008: 313).

- Tezcan Konca Göl marmara doğumlu, 65 yaşında, ev hanımı, ilkokul mezunu.
- Zeliha Kaya Göl marmara doğumlu, 70 yaşında, ev hanımı, ilkokul terk.
- KAYNAKÇA**
- Enninger, Werner, "Giyim", (Çev. Nebi Özdemir), *Millî Folklor*, S. 39 (1998), s. 92-96.
- Erden, Attila, *Anadoluda Giysi Kültürü*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.
- Evrans, Ümit-M. Selçuk Satı, *Geçmişten Günümüze Kırkağaç*, Meta Basım, İzmir 2000.
- Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2005.
- Hamzehei, Pegah, *Iranian Women's Experience of Mandatory Hijab*, İsveç: Stockholm University 2014, (Master thesis).
- Kırzioğlu, Neriman Görgünay, *Giyim Sanatı ve Kişisel Görünüm*, Ankara 1992.
- Korkmaz, Alemdar- İrfan Erdoğan, *Popüler Kültür ve İletişim*, Ümit Yayıncılık, Ankara 1994.
- Kutlu, Muhtar-Abdurrahim Özmen, "Kimlik(ler) Sembolü Olarak Giyim, Kuşam ve Süslenme", *Halk Kültüründe Giyim-Kuşam ve Süslenme Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2008, s. 309-314.
- Önder, Mehmet, "Ferace", *Türk Dünyası Edebiyat Terimleri ve Kavramları Ansiklopedik Sözlüğü*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2003, s.460-461.
- Sarıtaş, Süheyla-Mehtap Türksoy-Suna Bilen, "Balıkesir ve Çevresinde Geleneksel Kadın Giysisi "Ferace" Hakkında Etnografik Bir Araştırma, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, S. 18 (2007), s. 194-205.
- Sevin, Nurettin, *Onüç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.
- Türkçe Sözlük*, "Giyim Maddesi", Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 553.
- Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* VI. C., "Giysi Maddesi", Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1993, s. 2017.
- Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* VIII. C., "Kıvrak Maddesi", Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1993, s. 2851.

MANİSA'NIN YUNUSEMRE İLÇESİNDEN DERLENEN LAKAPLAR ÜZERİNE BİR İNCELEME

Sagıp ATLI*

GİRİŞ

Bütün canlı ve cansız varlıklar hakkında bilgi edinilmesini sağlayan, duygu, düşünce, olay ve durumları ifade etmeye yarayan unsurların başında isimler gelmektedir. Bir milletin geçmişi, kültür seviyesi ve inanç yapısı gibi hususlarda bilgi vermesi bakımından isimler ayrı bir öneme sahiptir. Ad; "1. Bir kimseyi, bir şeyi anlatmaya, tanımlamaya, açıklamaya, bildirmeye yarayan söz, isim; 2. Herkesçe tanınmış veya işitilmiş olma durumu, ün, nam, şöhrat. 3. Anılacak değer, önem. 4. İsim"¹ şeklinde sözlükte tanımlanmaktadır. Yapılan araştırmalardan da adın çok eskiden beri insanlar için önemli bir kavram olduğu anlaşılmaktadır. Eski Mısırlılarda insanın *ben* ve *ad*'dan meydana geldiği düşüncesinin olduğu ileri sürülmektedir. Birçok toplumda herhangi bir nesne ya da kişinin adını anmak, onun varlığını kabul etmek, onu çağırmak; yerine göre de onu rahatsız etmek demek oluyordu. İslamiyet'te Allah'ın isimleri yerine onun "Rahman, Rahim, Rauf" vb. gibi sıfatlarının anıldığı, Hıristiyanlık ve Budistler arasında da aynı tutuma rastlandığı görülmektedir.²

Adın insan hayatındaki bu öneminde dolayı "ad bilimi", canlıların, nesnelere ve kavramların, kısacası çevremizde gördüğümüz ve algıladığımız her şeyin adıyla ilgilenen bir bilim dalı olarak karşımıza çıkmaktadır.³ Ad bilimin çeşitli alt dalları bulunmakta ve bunlardan birisi de "anthroponymie-anthroponymy" kişi adları bilimidir. Kişi adları öteki özel isimlerin özelliklerini yansıttığı gibi filoloji, dilbilim, kültür tarihi ve halk bilimi çalışmaları açısından da önem taşımaktadır. Bir insana ad verilmesi (göbek adı, ad, soyadı, takma adlar ve sanlar) ile bir ulusun kültürü arasında çok sıkı ilişki bulunmakta ayrıca yukarıda değinildiği gibi adın insan için taşıdığı değere de ışık tutmaktadır.⁴

Ad biliminin inceleme alanlarından birisi de lakaplardır. Lakap; "Bir kimseye, bir aileye kendi adından ayrı olarak sonradan takılan, o kimsenin veya ailenin bir özelliğinden kaynaklanan ad"⁵ olarak tanımlanmaktadır.

Lakabın Türk lehçelerindeki karşılığı Azerbaycan Türkçesinde "lâğâb", Başkurt Türkçesinde "kuşamat, lākāp isim", Kazak Türkçesinde "lakap", Kırgız Türkçesinde "lakap at", Özbek Türkçesinde "lakab", Tatar Türkçesinde "kuşamat, lakap isim", Türkmen Türkçesi "lakam" ve Uygur Türkçesinde "lākām"dır.⁶

Lakaplar, genellikle köy ve kasaba gibi komşuluk ilişkilerinin hâlâ yaşatıldığı, yardımlaşmanın devam ettiği, çeşitli vesilelerle aynı ortamın paylaşıldığı, ortak

*Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Halk Bilimi Ana Bilim Dalı (e-posta: sagipatli@hotmail.com).

¹ Komisyon, *Türkçe Sözlük*, Ankara 2009, s. 17.

² Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil-Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara 2003b, s. 96

³ Saim Sakaoğlu, *Türk Ad Bilimi I Giriş*, Ankara 2001, s. 9.

⁴ Aksan, *age*, 2003c, s. 114.

⁵ Komisyon, *Türkçe Sözlük*, s. 1295.

⁶ Ahmet Bican Ercilasun vd., *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I*, Ankara 1991, s. 534-535.

kullanım alanlarının azlığı ve alternatiflerinin bulunmamasından dolayı sık olarak bir araya gelinmesi gibi ikili ilişkilerin yoğun olarak yaşandığı küçük yerlerde daha fazla verilmektedir. Bunun yanı sıra lakaplar iş ortamlarında, devlet kademelerindeki üst düzey bürokratlar arasında, çeşitli meslek grupları gibi toplumun hemen her alanında kullanılmaktadır.

Lakap araştırmalarında dikkati çeken bir husus unvan ve lakap ilişkisidir. Unvanların özellikle kırsal kesimde ve küçük yerleşim yerlerinde lakap olarak kullanıldığı ya da zamanla işlevini değiştirerek lakaba dönüştüğünü söylemek mümkündür. Sözlükte unvan; “*Bir kimsenin işi, mesleği veya toplum içindeki durumu ile ilgili olarak kullanılan ad, san*”⁷ şeklinde tanımlanır. Unvanlar genellikle resmî ya da özel bir kurum tarafından belirli özellikleri taşımaya hak kazanan (müdür, müsteşar, bakan vb.) ya da yerine getiren (hacı, hafız vb.) kişilere verilir. Bu bağlamda bakıldığında bu ifadeler lakap olmayabilir. Fakat küçük yerlerde, herhangi bir resmî ilişkinin bulunmadığı özellikle köylerde bu tür kullanımlar unvandan ziyade bir lakap işlevini üstlenir. Çünkü köy ve kasaba gibi nüfusun az olduğu yerlerde kişileri birbirinden ayırt edebilmek ve onların daha kolay tanınmasını sağlamak için unvan olarak bilinen ifadelerin zamanla lakaba dönüştüğü görülmektedir. Fakat resmî ya da özel herhangi bir kurum ya da işletmede mecaz anlamda kullanılmıyorsa bu tür ifadeler lakap değildir. Çalışma yaptığımız alanda unvan olarak kabul edilen hacı, hafız ve hoca gibi ifadeler lakap olarak kabul edilmekte ve bizim yaptığımız incelemede de görülmektedir ki bunlar unvandan ziyade artık lakap işlevini üstlenmektedir.

Araştırmacıların bazıları icra edilen meslek isimlerinin kişinin adının başına ya da sonuna eklenmesiyle ortaya çıkan adlandırmaları lakap kabul etmemektedir.⁸ Fakat lakaplar üzerinde yapılan çalışmaların çoğunda bu tür kullanımlar lakap olarak kabul edilip değerlendirilmiştir.⁹ Bu durumla ilgili olarak Şeref Boyraz şu görüşü savunmaktadır: “*Meslek isimleri asıl adın önünde gerçek anlamlarıyla kullanılıyorsa yani ilgili kişi, adı geçen mesleği icra ediyor ve bundan dolayı isminin başına o meslek adı getiriliyorsa bu ve bunlar gibi meslek isimleri lakap değildir.*”¹⁰ Derleme çalışmamızda bu şekildeki ortak kültür tarafından bilinen adlandırmalara çok fazla rastlanmıştır. Fakat kaynak şahıslar tarafından ve yöre halkınca bu tür kullanımlar lakap olarak kabul edilmektedir. Özellikle küçük yerleşim yerlerinde aynı adı taşıyan kişilerin birbirlerinden ayırt edilebilmesi için lakaplar ayrı bir öneme sahiptir. Bundan dolayı sürekli ya da belirli süreliğine de olsa isminin önüne/arkasına yaptığı mesleğin adının getirilmesiyle oluşan kullanımlar, eğer o kişiye ayırt edici özellik kazandırıyor, kişinin toplumun belirli kesimi tarafından bilinmesini ve aynı adı taşıyanlardan ayırt edilmesine imkân tanıyorsa lakaptır. Bu ifadelerin temel olarak

⁷ Komisyon, *Türkçe Sözlük*, s. 2036.

⁸ Şeref Boyraz, “Lakaplar Konusunda Bazı Dikkatler ve Bir Yöre Örneği”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, VII (1998), s. 107-138; Esra Keskinç, “Sultani Lakaplar (veya Devletlü ve Saadetlü Lakaplar)”, *Acta Turcica*, “Kültürümüzde İsim”, VI/1-1, Ocak 2014, s. 2; Adem Öger, “Avanos Yöresinde Lakaplar ve Bir Soyağacı Örneği”, *Avanos Sempozyumu Bildirileri 23-25 Ekim 2014*, Ankara 2014, s. 35-36.

⁹ Bedriye Atsız, “Lâkaplar”, *Tarih ve Toplum Aylık Ansiklopedik Dergi*, 11 (Kasım 1984), s. 27; Burhan Paçacıoğlu, “Yiğit Namıyla Anılır”, *Altıncı Şehir Sivas*, 1/2, Nisan-Haziran 1997, s. 20-22; Şerife Seher Erol Çalışkan, “Türk Folklorunda Lâkap Verme Geleneği: Bartın Örneği”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14/3, 2016, s. 103-126; Ömer Faruk Yıldızkaya, “Emirdağ’da Lakaplar Üzerine Bir İnceleme”, *Acta Turcica*, “Kültürümüzde İsim”, VI/1-1, Ocak 2014, s. 1-16; Murat Ustaoglu, “Kayseri’deki Lakaplar Üzerine”, *Erciyes Aylık Fikir ve Sanat Dergisi*, 9/87, Ocak 1986, s. 30-31; Nevzat Özkan, “Adlandırma Yöntemi Olarak Lakaplar ve Büyükkışla’daki Örnekleri”, *1. Uluslararası Bozok Sempozyumu 05-07 Mayıs 2016 Bildiri Kitabı*, 3, 2016, s. 180-189.

¹⁰ Boyraz, *aqm*, s. 111-112.

sahada nasıl kullanıldığı, ayırt etme ve lakap işlevini üstlenip üstlenmediği kriteri göz önüne alınması gerekir kanaatindeyiz. Ayrıca bu tür saha çalışmalarında elde edilen malzemeyi bağlama göre değerlendirmek gerekmektedir. Aksi durumda bir toplumda/köyde bir kişiye mesleğinden dolayı örneğin “Marangoz Ahmet” şeklinde hitap ediliyor ve bu adlandırma da onu diğer Ahmet isimindeki kişilerden ayırt ediyor, tarif ve tanıtmaya işlevini üstleniyorsa bu ifadeyi ne olarak almak gerekir? Burada “marangoz” ismini icra edilen meslek adını belirtiyor şeklinde açıklayıp kullanıldığı işlev ve bağlamın göz önünde bulundurulmamasının doğru olmayacağı kanaatindeyiz.

Lakaplar konusundaki bir diğer husus ise sülaleye verilen adlandırmaların lakap olarak kabul edilip edilmemesidir. Bu konuda da kriterimiz yine kaynak şahısların bilgileri, sahada nasıl kullanıldığı ve lakap işlevini taşıyıp taşımadığı gibi hususlardır. Sülale lakaplarının büyük bir kısmı ailedeki bir kişinin lakabından ya da adından hareketle ortaya çıkmıştır. Bu konuda Şeref Boyraz şu görüşü savunur: Etnik kökeni, memleketi ve meslekleri bildiren sülale adları ortak kültürün bildiği manaları taşıdığı için lakap değildir. Eğer sülaleye adını veren kişinin bir lakabı var ise ve buradan hareketle sülaleye isimler verilmişse bunlara sülale lakabı demek yine mümkün değildir. Fakat isim, sülaleye teşbih yoluyla verilmişse lakaptır. Çünkü *Kürtgil* ismi o sülaleye Kürt kökenli olduklarından değil, sülalenin bireyleri dikkat çekici biçimde esmer oldukları için verilmiştir. Yani *Kürtgil* ismi “Kürtler çok esmerdir.” bilincini taşıyan grup kültürünün bireyleri tarafından o sülaleye benzetme yoluyla verilmiştir. O halde *Kürtgil* kelimesi, kullanıldığı ortamda bu şekilde değerlendirildiği için sülalenin lakabıdır.¹¹ Fakat normal yaşantı içerisinde kişi/ler, aileleri en kısa yoldan nasıl tanımlamak isterler, onlar için ayırt edici ya da belirgin özellik neyse ona göre lakap verme yoluna gitmektedir. Hiçbir zaman bütün aile bireylerinin taşıdığı ortak bir özelliği ya da buna benzer bir hususu kıstas almak gibi ayrıma gidilmemiştir. Ayrıca aynı ortamda, aynı işlev ve görevde kullanılan ifadeleri farklı adlandırmak ne kadar doğrudur? Bu konuda kullanılan bağlam göz önünde bulundurulmalıdır. Bu sebeple sülale adları da lakap olarak alınması kanaatinizdir.

Lakaplar yazılı ve sözlü kültürde kullanılarak günümüze kadar farklı şekil ve işlevlerde gelmiştir. Lakapların çok eski dönemlerden beri kullanıldığı tarihî kaynaklardan hareketle öğrenilmektedir. Orta Asya eski Türk devletlerinde ad yanında lakap verme geleneği de vardı. Bunlarda özellikle “kara” kelimesinin lakap olarak yaygınlık kazandığı dikkati çeker. Örneğin Karaton, 410’da Hun İmparatorluğu’nun başına geçen hükümdarın asıl adı değil lakabıydı (kara+ton= siyah renkli elbise).¹²

Lakapların peygamber ve sahabilere verildiği de kaynaklardan öğrenilmektedir. Peygamberlere taşıdıkları vasıflardan ve *Kur’an*’da geçen âyetlerden hareketle çeşitli lakaplar verilmiştir. Hz. İsa’ya “Mesih”, “Rûhu’llâh” ve “Kelîmetu’llâh”, Hz. Yûnus’a “Zünnûn”, Hz. Ya’kûb’a “İsrâil”, Hz. İbrâhim’e “Halîlu’llâh” ve Hz. Mûsâ’ya “Kelîmu’llâh” gibi lakaplar verilmiştir. Ayrıca Hz. Muhammed’e ise gençlik çağında dürüstlüğünden ve güvenilirliğinden dolayı kavmi tarafından “el-Emîn” lakabı takılmış ve *Kur’an*’daki birçok âyetin delâletiyle “en-nebiyyü’l-ümmî, hâtemü’n-nebiyyîn, hâtemü’l-enbiyâ, seyyidü’l-mürselîn” gibi lakaplar da verilmiştir. Resûlullah’ın ashabında Hz. Ebû Bekir “el-Atîk, zü’l-Hilâl, Evvâh, es-Sıddîk, Şeyhülislâm”; Hz. Ömer “el-Fârûk” ve Hz. Ebû Bekir ile birlikte “Şeyheyn”; Hz. Osman “Zünnûreyn”; Hz. Ali “Haydar, el-Murtazâ, Esedullâhi’l-gâlib, ebû-Türâb”; Hz. Hamza

¹¹ Boyraz, *agm*, s. 112.

¹² Nebi Bozkurt, “Lakaplar”, *İA*, 27, İstanbul 2003, s. 66

“Esedullâh” ve “Seyyidü’ş-şühedâ”; Hz. Âişe “ümmü’l-Mü’minîn, es-Siddîka/es-Sâdika” gibi bir kısmı Resûl-i Ekrem tarafından verilen lakaplar almışlardır.¹³

Toplumun her kesimine mensup kişilere lakap verilmektedir. Bunlar arasında yukarıda zikredildiği gibi peygamberler ve sahabelerin yanında devlet kademesine mensup padişah, vezir ve sadrazam gibi yöneticiler de vardır. Çeşitli vasıflarına göre Osmanlı Devleti’nin yöneticilerinden Osman Gazi’nin “Fahrüddin, Kara”, Orhan Bey’in “İhtiyârü’ddîn, Seyfü’ddîn”, I. Murad’a “Leysü’l-İslâm, Şihabü’ddîn”, I. Bayezid’a “Celâlü’ddîn, Seyfü’ddîn, Yıldırım”, I. Mehmed’e “Kirişçi”, II. Mehmed’e “Ebû’l-feth (Fatih)”, II. Bayezid’a “Velî”, Sultan Süleyman’a “Kanuni”, II. Selim’e “Sarı Selim”, II. Osman’a “Genç Osman”, IV. Mehmed’e “Avcı”, I. Mustafa ve I. İbrahim’e “Delî”, II. Mustafa’ya “Derviş” gibi lakaplar verilmiştir.¹⁴

Lakapların genellikle köy ve kasaba gibi küçük yerleşim yerlerinde daha fazla verilmesinin yanında lakapların sık kullanıldığı ortamlardan birisi de iş yerleridir. Örneğin Süleyman Demirel Üniversitesi’ne bağlı fakültelerde çalışan idarî personel üzerinde yapılan araştırma sonucunda işyerlerinde en çok kullanılan lakap ve yakıştırmaların “Müdür” ve “Patron” olduğu görülmüştür. İdari personel arasında da en ilginç lakaplar ise “Hükümet” ve “Mikser”dir. Yine örgütlerde en çok kullanılan olumlu ve olumsuz lakap ve yakıştırmalar “Müdür, Patron, Başkan, Hoca, Reis”tir.¹⁵

Sözlü kültürün yanında yazılı kaynaklarda da lakaplar yer almaktadır. Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme* adlı eserinde lakapların önemine işaret ederek bunların kimlere nasıl verildiği hakkında bilgiler sunar. Örnek olarak da baştanbaşa Maverâü’n-nehr’e hâkim olup Horasan, Irak, Harez, Nimruz ve Gazneyn’de hüküm süren Samanî padişahları, yalnız Emir İsmail’in torunlarından Nuh’a tek lakap olarak “Şehinşah” dendiğini, Nuh’un babasına “Mansur”, onun babasına “Emir Hamid”, Nuh’un babası Nasr, Nasr’ın babasına “Emir Reşid” ve tarihlerde ise Emir Mazi Ahmed “Emir Said” ve benzeri lakaplarla anıldığını ifade eder.¹⁶

Osmanlı dönemi biyografik metinlerinde de lakaplara yer verilmiştir. *Şakâ’iku’n Nu’mâniyye Zeyllerinde*; vücudunun büyüklüğünden dolayı “Kaba Receb Efendi”, ayağının yapısından dolayı “Tabanı Yassı Mehmed Paşa”, sesinden dolayı “Hüdhüd Abdulkadir Efendi”, yaptığı işten dolayı “Tulumcu Hüsam” gibi birçok lakap örneği vardır.¹⁷

Lakaplar halk bilgisi ürünlerinin birçoğunda karşımıza çıkmaktadır. Lakap, Emirdağ yöresine ait türkünün bir dörtlüğünde şu şekilde geçmektedir; “*Seyrekbasan derler öz adım Nuri/ Gel otur yanıma Kezi’nin Hayri/ Sevdim sevdim alamadım yâr seni/ Kız doğur oğluma alayım bari*”. Bir ağıt metninde de lakaba rastlanmaktadır: “*Gıldolak demeyin Mehmet deyin/ İşte ben gidiyorum adını goyun/ Gınaman komşular sizler de duyun/ Alınan avlandım ona yanarım.*” Türküdeki “Seyrekbasan” lakabı Nuri adındaki kişiye yürüyüşünden dolayı, ağıttaki “Gıldolak” lakabı ise Mehmet adındaki şahsa başına devamlı keçi kılından örülmüş dolama takması sebebiyle verilmiştir.¹⁸

Geleneğin yaygın olduğu kültürlerde çok defa lakap, ismin yerini almış hatta isimler unutulup üzerlerinde ihtilâf edildiği de olmuştur. İslâm tarihinde bunun

¹³ Bozkurt, *agmad.*, s. 65.

¹⁴ Keskinliç, *agm.*, s. 1-22.

¹⁵ Seyhan Özdemir ve Ramazan Erdem, “Akademik Örgütlerde İdarî Personel Arasında Kullanılan Lakap Üzerine Bir Çalışma”, *V. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi-Bildiriler Kitabı I*, Isparta 2016, s. 194.

¹⁶ Nizamülmülk, *Siyasetname*, çev: Nizamettin Bayburtlugil, İstanbul 2014, s. 172-173.

¹⁷ Ramazan Ekinci, *Uşşâkizâde Hasib’in Zeyl-i Şakâiki (İnceleme-Metin-Dizin)*, Basılmamış Doktora Tezi, Manisa 2014, s. 235, 292, 301, 334.

¹⁸ Yıldızkaya, *agm.*, s. 3-4.

örneklerine sık sık rastlanmaktadır. “Eşec” (el-Abdî “yara izli”), “Ahnef” (b. Kays “çarpık bacaklı”), “A’reç” (topal, aksak), “A’mes” (bulanık gören), “Tâvûs” (b. Keysân “erkek güzeli”), “Sefîne” (gemi, bir seferde çok yük taşıdığı için bu lakap verilmiştir) bunlardan bazılarıdır.¹⁹

Lakaplar üzerine yapılan çalışmaların bazılarında çeşitli tasnifler yapılmış bir kısmında ise tasnif yapılmadan lakaplar alfabetik olarak verilmiştir. Burada, daha önceki çalışmalardaki farklılık arz eden tasniflere değindikten sonra kendi yaptığımız tasnif verilecektir. Asiye Mevhibe Coşar, lakapları “1-Özel Lakaplar (kişilik özelliklerine göre verilen ve kişilerle özdeşleşmiş olan lakaplar), 2-Genel Lakaplar (kişilerin birtakım özelliklerine göre verilen, kalıcı isim özelliği olmayan, bir an için ve uygun düşen durumda herkes için kullanılabilen lakaplar)” olmak üzere iki ana kategoride incelemiştir.²⁰ Nerin Köse, “1-Kişiyeye ait olan lakaplar, 2-Soya ait olan lakaplar” şeklinde²¹, Nevzat Özkan, “1-Kişinin kendinden kaynaklanan lakaplar, 2-Kişinin çevresinden kaynaklanan lakaplar, 3-Mensubiyete dayalı lakaplar, 4-Anlamı unutulmuş lakaplar”²² olmak üzere dört başlıkta tasnif etmiştir. Ömer Akdağ ise “1-Uzun süre ve geniş bir topluluğu ifade eden lakaplar (Kara Tekeliler, Sarı Keçililer vb.). 2-Birinci gruptaki kadar yaygın değil ama mensup olduğu topluluk tarafından kabul edilen lakaplar (Hacı Musalar, Hacı Gaffarlar vb.). 3-Kişiyeye mahsus lakaplar (Sürtük, Dana, Tilki vb.)”²³ şeklinde üç kategoride sınıflandırmıştır.

Kaynak şahısların verdiği bilgiler ve yörede sülale isimlerinin de lakap olarak kabul edilmesinden dolayı derleme sonucunda elde ettiğimiz lakaplar, 1-Kişisel/Ferdî Lakaplar, 2-Sülale Lakapları şeklinde iki ana başlıkta ele alınmıştır. Elde edilen verilerden hareketle bu iki başlık da kendi içerisinde alt başlıklara ayrılarak mevcut malzeme incelenmiştir.

Yapılan bu tasnifin iki ana başlığı lakap çalışmalarının geneline uyarlanabilirken sadece elde edilen malzemeden hareketle alt başlıklarında farklılıklar olabilir. Çünkü her yörenin kendine ait sosyal, kültürel ve ekonomik özellikleri değişkenlik gösterdiği için bunlara bağlı olarak verilen lakaplar da farklılık arz edebilir. Ayrıca elde edilen malzemeye göre Ömer Akdağ’ın çalışmasında olduğu gibi “Uzun süre ve geniş bir topluluğu ifade eden lakaplar”²⁴ şeklinde üçüncü bir ana başlık da konulabilir.

Lakapların işlevleri “1-Medih yolu, 2-Tarif ve tanıtma, 3-Kötüleme ve hafife alma” olmak üzere üç şekilde ele alınmıştır.²⁵ Bunların dışında lakaplar, aynı ailedeki farklı nesiller arasında bağ kurma ve iletişimin belirli ölçüde de olsa devam etmesini sağlama bakımından “nesiller arasında iletişim/bağ kurma” işlevine de sahiptir. Özellikle aile büyüklerinin adının veya lakabının ailedeki bir kişiye ya da sülaleye lakap olarak verilmesiyle o bireyin birkaç neslinin de olsa hatırlanabilir olmasını sağlamaktadır. Bu da nesiller arasında en azından bir bağın yaşamasına katkı sunmaktadır.

¹⁹ Bozkurt, *agmad.*, s. 65.

²⁰ Asiye Mevhibe Coşar, “Trabzon’da Kullanılan Lakaplar Üzerine Bir Derleme/Değerlendirme”, *TDAY-Belleten*, 1 (2003), s. 27-40.

²¹ Nerin Köse, “Marmaris’te Soy-Sülale Adları Üzerine”, *Muğla Kitabı*, İzmir 2004, s. 269.

²² Özkan, *agm.*, s. 180-189.

²³ Ömer Akdağ, “Çeşmelisebil’de Lakaplar ve 1934 Lakap Kanunu”, *Tarih, Kültür, Sanat, Turizm ve Tarım Açısından Uluslararası Sarayönü Sempozyumu (24-26 Ekim 2014 Konya) Bildiri Kitabı*, Konya 2015, s. 729.

²⁴ Akdağ, *agm.*, s. 729.

²⁵ Coşar, *agm.*, s. 27’den *Türk Ansiklopedisi*, Ankara 1975, s. 455-456

P. Trost'a göre kimi adlar (küçük ad, ön ad), onları taşıyan kimselerle ilgili birtakım bilgiler verir (dini, uyruğu, toplum katmanı, yaş katmanı vb.).²⁶ Bu görüş belirli ölçüde lakaplar için de geçerlidir. Lakapların verilmiş şekilleri göz önünde bulundurulursa kişinin fizikî özellikleri, iş ve uğraşı, fiziksel engeli ve askerlik vazifesi gibi birçok konuda o kişi hakkında ön bilgi sahibi olunabilir. Bu da yukarıda değinildiği gibi lakapların tarif ve tanıtmaya işlevini göstermektedir.

Lakap verme/kullanma resmî olarak 26 Kasım 1934 yılında kanunî düzenlemeyle yasaklanmıştır. Düzenlemenin ilk şekli şöyledir; "Efendi, bey, beyefendi, paşa, hanım, hanımefendi ve hazretleri gibi lakap ve unvanlar kaldırılmıştır. Erkek ve kadın vatandaşlar, kanunun karşısında ve resmî belgelerde yalnız adlarıyla anılırlar." Daha sonra bu kanuna "hacı, hoca, hafız, ağa, molla" kelimeleri de eklenmiştir.²⁷ Fakat bu yasağın toplum nazarında çok fazla kabul görmediği elde edilen veriler ve yapılan lakap çalışmalarından anlaşılmaktadır.

1. Manisa'nın Yunusemre İlçesinde Lakaplar

Manisa'nın merkez ilçelerinden biri olan Yunusemre, 06/12/2012 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanan 6360 sayılı 13 ilde büyükşehir ve 26 ilçe kurulması ile ilgili yasayla Manisa ilinin büyükşehir statüsüne alınmasıyla birlikte Manisa merkezinde kurulan iki ilçeden biridir.²⁸

Bu çalışma Manisa'nın merkez ilçesinden birisi olan Yunusemre'ye bağlı on iki mahallede lakaplar üzerine yapılan derleme çalışmasına dayanmaktadır. Konuyla ilgili olarak Sarunasuhlar mahallesi, Şamarlar mahallesi, Ortaköy mahallesi, Beydere mahallesi, Büyük Sümbüller mahallesi, Küçük Sümbüller mahallesi, Türkmen mahallesi, Bağyolu mahallesi, Güzelbahçe mahallesi ve Bostanlar mahallesinde otuz yedi kaynak kişiyle farklı zamanlarda derleme çalışması yapılmıştır.

Derleme çalışması esnasında kaynak şahısların bir kısmı kendi yörelerindeki lakapları ve bunların verilmiş sebeplerini çekinmeden aktarmasının yanında bir kısmıysa başkasının lakabını açıklama noktasında çekinceli davranmıştır. Bundan dolayı bazı mahallelerdeki kaynak kişi sayısı azken bazılarında diğer yerlere göre fazladır. Derlediğimiz lakapların sadece isimlerinde ağız özellikleri muhafaza edilmiştir. Ayrıca bazı yöresel söyleyişler sonucunda anlaşılması zor olan lakapların anlamları parantez içerisinde verilmiştir. Fakat kaynak kişilerin bir kısmı derleme esnasında ağız özelliklerine göre lakapları ifade etmeyip kendileri düzeltme yoluna gittiğinden bütün lakaplarda ağız özellikleri muhafaza edilmemiştir. Çalışma içerisinde verilen lakapların hangi kaynak kişiden alındığı ise açıklamanın sonunda parantez içerisinde "K.K.1" örneğinde olduğu gibi verilmiştir. Verilme şekli aynı olan birden fazla lakap varsa onların kaynak şahıs bilgileri ise açıklamanın sonunda değil lakabın yanındadır. Derleme yaptığımız yerler önceden köy statüsünde olup daha sonra mahalleye dönüştürülmüştür. Bu yerlerde zamanla eğitim ve iş imkânları gibi sebeplerden dolayı şehir merkezine göç artmıştır. Bundan dolayı köylerde genç nüfus azalmış ve lakap verme geleneği de eskisi kadar yaygın olmadığı gözlemlenmiştir. Ayrıca çalışma içerisinde "Pala, Gara Solak, Boş Torba, Pehlivan" gibi bazı lakaplar birden fazla başlığa konulabilmektedir. Fakat bunlar gibi lakapları bize en yakın olan başlığa dâhil etmeyi uygun bulduk.

1.1. Kişisel/Ferdî Lakaplar

Kişiyeye ait olan lakaplar derlenen malzemelerden hareketle yedi başlık altında ele alınarak incelenmiştir.

²⁶ Aksan, *age*, 2003c, s. 95

²⁷ Akdağ, *agm*, s. 730.

²⁸ <http://yunusemre.kaymakamligi.gov.tr/tarihce>: 10.05.2017.

1. Kişinin Belirli Özelliklerine Göre Verilen Lakaplar

Lakapların yaygın olarak verilme şekillerinin başında kişinin belirli özelliklerinin göz önünde bulundurulması gelmektedir. Bu başlık altında tespit edilen lakaplar; iş ve uğraşa, fizikî özelliklere, maddî duruma, karakteristik özelliklere, beceri, bilgi, tecrübe ve yaşa göre verilenler olarak alt başlıklara ayrılmıştır.

- İş ve Uğraşa Göre Verilen Lakaplar

Bir kişinin mesleğine ya da işinin dışında yaptığı uğraşlarına bağlı olarak verilen lakaplar vardır. Derleme sonucunda kişinin fizikî özelliklerine göre verilen lakapların ardından en fazla olanı iş ve uğraşa bağlı olarak verilenlerin olduğu tespit edilmiştir. Bu başlık altındaki lakaplar; yaptığı mesleğin herhangi bir özelliğinden (Yapıcı Osman, Topuk Dayı vb.), önceden yaptığı bir işinden (Ayan Dayı vb.), işlerinin sürekli bozuk olmasından (Çeksened vb.) ve işinin dışındaki uğraşlarından (Pehlivan vb.) dolayı verilmiştir:

Ayan Dayı: Muhtarlık yaptığı için bu lakap verilmiş. (K.K.22)

Çeksened: İşleri sürekli bozuk olduğu için çek ve senedi çok fazla kullandığından bu lakap verilmiş. (K.K.29)

Çorbacı: Köylerde yapılan düğünlerde para karşılığı keşkek kaydattığı için verilmiş. (K.K.15)

Çullu: Eskiden yaylalarda kara çadır dokuduğu için verilmiş. (K.K.19)

Dombeyli: Turgutlu'nun Dombeyli kasabasındaki domates fabrikasına sürekli domates götürdüğü için fabrikanın adı lakap olarak verilmiş. (K.K.20)

Gapdan: Kamyon ve taksi şoförlüğü yaptığı için verilmiş. (K.K.4)

Gayıkcı: Gediz nehrinde para karşılığı kayıkla insanları getirip götürdüğü için bu lakap verilmiş. (K.K.10)

Pehlivan: Normal işinin dışında güreşçilik yaptığı için verilmiş. (K.K.33)

Topuk Dayı: Ağaç yontup kereste işiyle uğraşmış. Bulgur dövmek için tokmak yaparmış. Bundan dolayı bu lakap verilmiş. (K.K.10)

Yapıcı Osman: Taş ustası olduğu için bu lakap verilmiş. (K.K.16)

Zilguyruk: Gediz nehrinin bir tarafına "Zilguyruk" denirmiş. Bu adam da tütün satmak için sürekli burada gezip dolaştığı için bu lakap verilmiş. (K.K.27)

İcra edilen mesleklerin -belirli bir süre de olsa- adlarının, kişilerin isimlerinin önüne ya da arkasına eklenmesiyle ve herhangi bir mecaz anlam yüklenmeden gerçek manalarıyla kullanılmak suretiyle teşekkül eden lakaplar vardır. Bu adlandırmalar bazı araştırmacılar tarafından lakap olarak ele alınmamasına rağmen kaynak kişilerce kabul edilmesi ve yörede de lakap işlevinde kullanılmasından dolayı bu çalışmada lakap olarak alınmıştır:

Bakkal İbrahim: Eskiden bakkal dükkâmı işlettiği için verilmiş. (K.K.9)

Bekci Süleyman: Bekçilik yaptığı için verilmiş. (K.K.22)

Çoban Halil: Hayvancılıkla uğraştığı için bu lakap verilmiş. (K.K.26)

Çobanō: Devamlı çobanlık yaptığı için verilmiş. (K.K.9)

Deveci Kemal: Eskiden develeriyle taşımacılık yaptığı için verilmiş. (K.K.28)

Eğitmen Ali: Latin harfleriyle köyünde ilk öğretmenlik yapan kişi olduğu için ve o dönemde de öğretmen yerine "eğitmen" ifadesi kullanıldığından bu lakap verilmiş. (K.K.19)

Golcu Osman: Eskiden kaçakçıları yakalamak için kolculuk yaptığından verilmiş. (K.K.13)

Molla Halil, Molla Âmed (K.K.13), Molla Hasan, Molla Arif (K.K.17) : Eskiden mollalık yaptığı için bu lakap verilmiş.

Sütcü Âmed: Köylerden süt alıp marketlere sattığı için verilmiş. (K.K.21)

Tavukcu: Eskiden tavuk yetiştirip sattığı için lakap verilmiş. (K.K.36)

Tüfekçi: Tüfek, tabanca imalatı ve tamirciliği yaptığı için bu lakap verilmiş. (K.K.36)

Veysel Onbaşı: Emekli olmadan önce karakol komutanlığı yaptığı için verilmiş. (K.K.35)

Yağcı Ümmed: Yağhanesinde çitlembikten yağ çıkarttığı için verilmiş. (K.K.18)

- **Fizikî Özelliklere Göre Verilen Lakaplar**

Bu başlık altındaki lakaplar kişinin fizikî özelliklerine ve herhangi bir fizikî engeline göre iki ayrı şekilde tasnif edilmiştir. Kişinin fizikî özelliklerine göre verilen lakapların şu kıstaslar göz önüne alınarak verildiği tespit edilmiştir: Kişinin boyunun uzun ya da kısa olmasına (Bacak Ali, Basket vb.), sakalının veya bıyığının şekli, gür/seyrek olmasına ya da hiç çıkmamasına (Goca Bıyık Hasan, Köse Mümin vb.), saçının bir kısmının olmamasına, şekline ya da rengine (Çötür, Gır Hasan vb.), zayıf ya da şişman olmasına (Tombak Aşa, İnce Memed vb.), hem kilosuna hem de boyuna göre (Goca İsmail, Uzun Salim vb.), ten rengine (Karakuş, Sarı Efe vb.), iri yapılı ya da çok güçlü olmasına (Canavar Ali vb.), gözlerinin rengine (Gökmen, Çakır Mamud vb.), bir uzvunun herhangi bir nesneye benzerliğine (Çaydanlık vb.) ve toplumun etnik bir kesimine benzemesine (Kürt Hüsnü vb.) göre verilmektedir. Aşağıda bu başlık altında tespit edilen lakaplar alfabetik sıraya göre verilmiş sebepleriyle birlikte sıralanmıştır:

Bacak Ali, (K.K.35), Pişik (K.K.36), Küçük Memed (K.K.29), Köse (K.K.29) : Boyu kısa olduğu için verilmiş.

Basket: Boyu uzun olduğu için basketbolculara benzetilerek bu lakap verilmiş. (K.K.22)

Canavar Ali: Çok güçlü olduğu için güreşte herkesi yenermiş. Bundan dolayı bu lakap verilmiş. (K.K.12)

Çaydanlık: Kafası çaydanlığa benzetildiği için bu lakap verilmiş. (K.K.33)

Çötür: Saçları çalı gibi sert ve dik olduğu için bu lakap verilmiş. Yörede çalya “çötür” denmektedir. (K.K.22)

Gabak (K.K.22), Kel Hüseyin (K.K.29): Başının üstünde saçı olmadığı için verilmiş.

Gara Ali (K.K.6), Arap Hasan (K.K.29), Karakuş (K.K.33): Esmer olduğu için verilmiş.

Gart Dayı: Yaşına göre sima olarak büyük gösterdiği için bu lakap verilmiş. (K.K.22)

Gır Hasan: Saçları kır olduğu için bu lakap verilmiş. (K.K.22)

Goca Bıyık Hasan: Pala bıyık bıraktığı için verilmiş. (K.K.16)

Goca Osman (K.K.19), Goca İbrām (K.K.34), Uzun Salim (K.K.34), Goca İsmail (K.K.33): İri yarı, büyük cüsseli ve uzun boylu olduğu için verilmiş.

Gök Memed (K.K.11), Gök (K.K.22), Çakır Mamud (K.K.28): Gözleri mavi olduğu için verilmiş.

Gökmen (K.K.10), Yeşil (K.K.22): Gözleri yeşil olduğu için verilmiş.

İnce Memed: Çok zayıf olduğu için bu lakap verilmiş. (K.K.10)

Kör Māmud: Gözleri renkli olduğundan güneşe fazla bakamadığı için bu lakap verilmiş. (K.K.22)

Köse Hasan (K.K.22), Köse Mümin (K.K.34): Sakalı çıkmadığı için bu lakap verilmiş.

Kürt Hüsnü: Sima olarak Kürtlere benzediği için verilmiş. (K.K.29)

Sarı Efe: Sarışın olduğu için bu lakap verilmiş. (K.K.3)

Tombak Aşa: Kilolu olduğu için verilmiş. (K.K.12)

Geçmişten Günümüze Manisa

Tüllü Hasan: Yüzü çok çilli olduğu için “yüzü tüllü gibi” manasında bu lakap verilmiş. (K.K.19)

Kişilerin doğuştan gelen ya da daha sonradan yaşanan bir olay nedeniyle herhangi bir fiziksel engelinin kalması sonucunda ortaya çıkan engele bağlı olarak verilen lakaplar bu başlık altında değerlendirilmiştir. Derlenen lakaplar arasında bir uzvunu kazada ya da hastalık sonucu kaybetmesine (Kör Ali vb.) ve doğuştan gelen herhangi bir engeline (Burunsuz, Topal Hasan vb.) göre verilen lakapların olduğu tespit edilmiştir:

Burunsuz: Doğuştan burnu olmadığı için bu lakap verilmiş. (K.K.11)

Kör Ali: İki gözü de sonradan kör olduğu için bu lakap verilmiş. (K.K.22)

Topal Âmed: Doğuştan bir bacağı aksak olduğu için bu lakap verilmiş. (K.K.11)

Topal Hasan: Doğuştan bir bacağı aksak olduğu için verilmiş. (K.K.29)

Yamuk Boyun: Boynu eğri olduğu için verilmiş. (K.K.33)

- **Maddî Duruma Göre Verilen Lakaplar**

Kırsal kesimlerde maddî durumu iyi olan kişilerin eski dönemlerde şimdiye nazaran çok fazla olmaması, bu kişi ya da kişilerin maddî imkânlarıyla ön plana çıktıkları bilinmektedir. Bu duruma bağlı olarak birtakım lakaplar da ortaya çıkmıştır. Derleme alanımızda bu kategoriye giren lakapların yörede maddî durumu çok iyi olanlara ve hayvan sayısı fazla olan kişilere verildiği görülmektedir:

Arif Ağa: Babası ve kendisi zengin olduğu için verilmiş. (K.K.19)

Gadirâ (Kadir Ağa): Köyün en zengini/ağası olduğu için verilmiş. (K.K.16)

Murat Keya: Yörede çok sayıda koyunu olana zengin olduğu için “keya” denmektedir. Bu kişinin de koyunu çok olduğundan bu lakap verilmiş. (K.K.28)

- **Karakteristik Özelliklere Göre Verilen Lakaplar**

Lakapların büyük bir kısmı kişinin karakteristik özelliklerini oluşturan alışkanlıklarına, tavır ve davranışlarına bağlı olarak verilmektedir. Derlediğimiz lakapların genel olarak kişinin çeşitli alışkanlıklarına (Balık Memed, Harmandallı, Gezer vb.), cesaretine (Cesur vb.), giyim-kuşamına (Fındık Ali, Fişekli vb.), iş yapmadaki tutumuna (Eşkıya Memed vb.), olaylar karşısındaki tepkisine (Mafya, Ceset vb.), kurnaz ve açığöz olmasına (Cin Ali, Çakal Hasan, Şeytan vb.) göre verildiği görülmektedir:

Balık Memed: Çok sık olarak balık tuttuğu için verilmiş. (K.K.10)

Bıçaklı Efe: Yanında sürekli kama taşıdığı için bu lakap verilmiş. (K.K.13)

Boş Torba: Tarlaya giderken yanında sürekli boş torba götürdüğü için bu lakap verilmiş. (K.K.22)

Böcek: Cimri olduğu için “böcek gibi az harcıyor” anlamında bu lakap verilmiş. (K.K.29)

Cavur Ali: Camiye hiç gitmediği için verilmiş. (K.K.19)

Ceset: Sinirlendiği zaman herkese “Cesedini sererim senin” dediği için bu lakap verilmiş. (K.K.2)

Cesur: Kısa boylu olmasına rağmen insanlara karşı sürekli kabadayılık tasladığı için bu lakap verilmiş. (K.K.36)

Cin Ali: Çok uyanık olduğu için “Cin gibi” anlamında bu lakap verilmiş. (K.K.22)

Çakal Hasan (K.K.33), Şeytan (K.K.22): Çok açığözlü ve kurnaz olduğu için verilmiş.

Çeldir Hasan: Güreş tutarken rakibine sürekli çelme taktığı için verilmiş. (K.K.19)

Eşekci: Küçükken sürekli köydeki eşekleri yakalamaya çalıştığı için verilmiş. (K.K.22)

Eşkiya Memed: Gençliğinde başladığı bir işi bitirmeden geri gelmediği için “tuttuğunu koparrır” anlamında bu lakap verilmiş. (K.K.5)

Fındık Ali: Sürekli şık, süslü ve güzel giyindiği için bu lakap verilmiş. (K.K.4)

Fişekli: Giyim kuşamına özen gösterip sürekli temiz ve şık giyindiği için verilmiş. (K.K.22)

Gadir Efe: Gençliğinde köyde sürekli külhanbeyi ve efe gibi gezip konuştuğu için verilmiş. (K.K.16)

Gara Solak: İşlerini hep sol eliyle yaptığı için “Solak” ve esmer olduğundan dolayı da “Gara” lakabı verilmiş. (K.K.18)

Gavur İmam: Dini bilgisi olmasına ve camide gönüllü olarak müezzinlik yapmasına rağmen toplum tarafından hoş karşılanmayan davranış ve alışkanlıkları olduğu için bu lakap verilmiş. (K.K.29)

Gerzek Hamdi: Her konuda gerekli ve gereksiz yere konuşup yorum yaptığı için verilmiş. (K.K.29)

Gezer: Gezmeyi sevdiği için çok sık olarak gezmeye gidermiş. Bundan dolayı bu lakap verilmiş. (K.K.8)

Harmandallı: Çocukluğundan beri sürekli harmandalı oyununu oynadığı için verilmiş. (K.K.22)

Kepekci: Saçlarında sürekli kepek olduğu için verilmiş. (K.K.36)

Mafya: Küçük bir anlaşmazlıkta hemen sinirlendiği ve karşısındakine sert davrandığı için bu lakap verilmiş. (K.K.36)

Patatesçi Memed: Patatesi çok sevdiği ve çok yediği için bu lakap verilmiş. (K.K.9)

Sefil Musa: Çok parası olmasına rağmen cimrilik yapıp harcamaktan çekindiği için bu lakap verilmiş. (K.K.29)

Solak: Sol elini kullandığı için verilmiş. (K.K.22)

Yırtık Ali: Gömleğinin önünü yaz kış sürekli açtığı için bu lakap verilmiş. (K.K.19)

Zeybek: Sürekli zeybek oyunu oynadığı için verilmiş. (K.K.34)

Zurnalı: Koyun güderken sürekli kaval çaldığı için verilmiş. (K.K.22)

- **Beceri, Bilgi, Tecrübe ve Yaşa Göre Verilen Lakaplar**

Bu başlık altında değerlendirilen lakapların kişinin yaşına bağlı olarak (Goca Nuri vb.), bilgi ve tecrübesine (Hâkim vb.), beceri ve kabiliyetine (Âşık Memed vb.) göre verildiği tespit edilmiştir:

Âşık Memed: Eskiden saz çaldığı için bu lakap verilmiş. (K.K.13)

Barajcı: Hemen her olaya çare bulduğu ve her sorunu çözüp engellediği için “Her sorunun önünü kesiyor” anlamında bu lakap verilmiş. (K.K.22)

Goca Nuri: Yaşlı olduğu için bu lakap verilmiş. (K.K.13)

Hacı Gadir, Hacı İlyas (K.K.16), Hacamat (Hacı Ahmet) (K.K.18), Hacı Habib (K.K.20): Hacca gittiği “Hacı” unvanı verilmiş. Fakat bu unvan zamanla işlev değiştirerek lakap özelliği kazanmıştır.

Hâkim: Belirli bir bilgi sahibi olduğu için köylerden kendisine her türlü konuda danışılmaya gelindiğinden “Her şeye karar verebiliyor” anlamında bu lakap verilmiş. (K.K.1)

2. Yaşanmış Bir Olaya Bağlı Olarak Verilen Lakaplar

Lakaplar sadece kişilerin belirli özelliklerinden ya da alışkanlıklarından yola çıkılarak verilmemektedir. Lakapların bir kısmı kişinin başından geçen genellikle ilginç bir olaydan hareketle ya da aynı vakanın birkaç kez tekrar etmesi neticesinde

Geçmişten Günümüze Manisa

verilmektedir. Bu başlık altında derlediğimiz yaşanmış olaylar neticesinde verilen lakaplar sıralanmıştır:

Akkuş: Soyadı “Akkoç” olmasına rağmen bir ortamda soyadını söylerken dili sürçüp “Akkuş” dediği için bu lakap verilmiş. (K.K.33)

Âşık: Gençken berduş gibi salaş ve kendisinden geçmiş vaziyette gezip dolaşmış. Bundan dolayı “Âşık gibi geziyor” anlamında bu lakap verilmiş. (K.K.22)

Aydınlı: Sevdiği kızı kaçırdıktan sonra yakalanıp hapse girer. İlk olarak cezaevine Aydın’a gönderilir. Aydın cezaevinde yattığı için bu lakap verilmiş. (K.K.12)

Deli Ali: Zehirli ilaç tulumbasını çayda yıkadıktan sonra dereye bulaşan zehir atığından dolayı balıklar zehirlenip ölmüştür. Daha sonra yörede bu olay öğrenilmiş ve “Bu deli işi” anlamında bu lakap verilmiş. (K.K.28)

Dört Dakka (Tekke): Çocukken sürekli üst üste üç dört tane tekke giyermiş. Arkadaşları da sürekli “Neden üç dört tekke giyiyorsun?” derlermiş. Bu olaydan sonra bu lakap verilmiş. (K.K.34)

Günsüz: Tam gününü doldurmadan erken doğduğu için verilmiş. (K.K.29)

Hanım: Küçükken annesi sürekli “Hanım” diyerek sevdiği için bu lakap verilmiş. (K.K.12)

Hatce: Adı Tezcan olan kişi, Hatice isimli bir kıza âşık olmuş. Bundan dolayı herkese “Hatice” dediği için bu lakap verilmiş. (K.K.33)

İzmirli: Gençliğinde gezmek için İzmir’e gitmeyi çok istemiş. Fakat her seferinde imkân bulamayıp gidemediği için bu lakap verilmiş. (K.K.26)

Pala: Eskiden her ortamda ve her konuda çok konuşur. Çevresindekiler de sürekli “Palavra atıyorsun” diye söylerlermiş. Bundan dolayı lakabı palavradan hareketle “Pala” kalmış. (K.K.7)

Paşa: Küçükken annesi sürekli “Paşam” diyerek sevdiği için bu lakap verilmiş. (K.K.12)

Tosun: Çocukken annesi “Tosun” diye sevdiği için verilmiş. (K.K.12)

Yalangerinin Osman: Osman, satmak için Menemen’e bir eşek götürmüş. Gencin birisi gelip bu eşeği satın almak istemiş ve eşeğin kaç yaşında olduğunu sormuş. Osman da “Bu eşek dördünü bir basıyor.” demiş. Osman, eşeğinin ihtiyar olduğunu saklamak için bu şekilde söz oyunu yapmış. Yani dört ayağını birden basıyor demek istemiş aslında. Bu şekilde eşeğini sattığı duyulunca ona bu lakap verilmiş. (K.K.19)

3. Mensubiyete Bağlı Olarak Verilen Lakaplar

Bir kişinin mensup olduğu boy, etnik köken, aile, yaşanan ya da daha önceden yaşadığı yer gibi hususiyetleri ifade eden lakaplar bu başlık altında kendi içinde sınıflandırılarak ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Yörede en yaygın olan lakap verme şekillerinden birisi aile büyüklerinin lakabına bağlı olarak verilenidir. Bu şekilde verilenlerin çoğu babasının ya da dedesinin lakabından hareketle ortaya çıkmaktadır. Derlediğimiz lakaplar arasında sadece bir tanesi ailedeki bir bayandan hareketle verilmiştir:

Bıçaklı: Dedesinin lakabı “Bıçaklı Efe” olduğu için kendisine de “Bıçaklı” denmiştir. (K.K.13)

Çakıcının Memed: Dedesine “Çakıcı” dendiği için kendisine de bu lakap verilmiş. (K.K.15)

Çangırı Faik: Dedesinin lakabı “Çangır” olduğu için kendisine de bu lakap verilmiş. (K.K.22)

Çobanın Memed: Dedesinin “Çobanō” lakabından hareketle bu lakap verilmiş. (K.K.9)

Hakimölu: Babasının lakabı “Hakim” olduğu için kendisine de bu lakap verilmiş. (K.K.1)

Maldamadın Yusuf, Maldamadın Gadir: Babalarının lakabı “Maldamad” olduğu için çocuklarına da bu lakap verilmiştir. (K.K.34)

Pehlivanın Yaşar: Babasının lakabı “Pehlivan” olduğundan kendisine de bu lakap verilmiş. (K.K.33)

Tiki: Annesine “Tiki Tiki Münevver” dendiği için annesinin lakabından hareketle bu lakap verilmiş. (K.K.29)

Tosun Aşa: Babasının lakabı “Tosun” olduğu için kendisine de bu lakap verilmiş. (K.K.12)

Zeybeğınolu: Babasının lakabı “Zeybek” olduğu için kendisine de bu lakap verilmiş. (K.K.34)

Kişilerin bağlı olduğu boya ve etnik kökenine göre de lakap verilmektedir. Bu şekilde lakap vermenin derleme sahamızda çok yaygın olmadığı tespit edilmiştir:

Gara Dayı: Köken olarak Arap ve aynı zamanda da çok esmer olduğu için bu lakap verilmiş. (K.K.9)

Lakaplar daha önceden yaşanılan yerlere bağlı olarak da verilmiştir. Bir yerden başka bir yere herhangi bir sebeple göç eden kişilere daha önceden yaşadıkları yere, gelin ya da içgüveyi olmadan önce ikamet ettiği yerleşim birimine bağlı olarak bu tür lakapların verildiği görülmektedir:

Bozalanlı Kasım: Menemen’in Bozalanlı Köyü’nden göç ettiği için bu lakap verilmiş. (K.K.12)

Çangır: Dedeleri Çankırı’dan Manisa’ya göç ettiği için verilmiş. (K.K.25)

Konyalı Hasan: Çanakkale Savaşı yıllarında Konya’dan Manisa’ya göç ettikleri için bu lakap verilmiş. (K.K.17)

Kösen Avea: Kösen Köyü’nden Ortaköy’e göç ettiği ve sürekli Avea marka telefon hattı kullandığı için verilmiş. (K.K.22)

Şamarlı Aşa: Şamarlı Köyü’nden Beydere Köyü’ne gelin olarak geldi için verilmiş. (K.K.12)

4. Askerlik Vazifesine Bağlı Olarak Verilen Lakaplar

Askerî herhangi bir mesleği yapan kişilerin unvanlarının isimlerinin başına ya da sonuna eklenmesiyle ortaya çıkan adlandırmalar lakap değildir. Fakat normal vazifesi olmayıp zorunluluk gereği geçici olarak belirli bir süre herhangi bir görevi yapmak durumunda kalan kişilerin bu vazifelerine bağlı olarak verilen adlandırmaları bağlam gereği lakap olarak kabul ederek çalışmaya dâhil ettik. Bu bakımdan askerlik vazifesini çavuş, onbaşı ve jandarma gibi görevlerle ifa edenlere bunlarla ilgili lakaplar verilmesinin yanında askerliğini yaptığı yerle alakalı da lakap verilmektedir. Tespit ettiğimiz lakapların üçü de rütbeyle ilgilidir:

Ali Onbaşı, Memed Onbaşı (K.K.19): Askerlik vazifesini onbaşı olarak yaptığı için verilmiş.

Hasan Çavuş: Askerde çavuşluk yaptığı için verilmiş. (K.K.22)

5. Bir Başkasının Lakabının/Adının Verilmesiyle Ortaya Çıkan Lakaplar

Lakap verme geleneği içerisinde örneklerine az rastlanan uygulama, bir kişinin lakabının ya da adının bir başkasına lakap olarak verilmesidir. Derlediğimiz lakaplar arasında bu tür lakap verme geleneğinin çok az olduğu görülmektedir. Fakat burada karıştırılmaması gereken ve de kıstas olarak aldığımız nokta, lakabın aile büyüklerinin/başkasının adının ya da lakabının kendi isminin önüne ya da arkasına eklenmesiyle oluşturulması değil, kendi adının dışında tamamen farklı bir lakabın verilmesidir:

Geçmişten Günümüze Manisa

Cambaz: Karakter olarak dayısına benzediği için onun “cambaz” olan lakabı kendisine verilmiş. (K.K.6)

Çavuş: Dedesinin lakabı “Halil Çavuş” olduğu için kendisi de onun lakabıyla anılmaya başlanmıştır. (K.K.32)

Daşdan: Adana’dan ormana kesim yapmaya gelen kişiler arasında “Daşdan” lakaplı esmer birisi varmış. Köydeki adam da hem esmer olduğu hem de bu adama benzediği için onun lakabı kendisine verilmiş. (K.K.12)

Gayıkçı: Babasının lakabı olan “Gayıkçı” oğluna da verilmiştir. (K.K.10)

Gozag (Kozalak): Dedesinin lakabı “Gozag” olduğu için kendisine de bu lakap verilmiş. (K.K.14)

6. Meşhur Kişilere Benzerliği ya da Hayranlığına Bağlı Olarak Verilen Lakaplar

Lakap verme şekillerinden birisi meşhur kişilere benzerlik ya da onlara duyulan hayranlıktır. Siyasetçi, şarkıcı, sinema ve tiyatro sanatçısı gibi halk tarafından tanınan kişilere hem fiziksel olarak hem taklitlerini yaparak hem de tavır ve davranışlarıyla benzeyen ya da bu kişilere hayranlık duyanlara o meşhurla alakalı lakap verme yoluna gidilmektedir. Yunusemre’nin mahallelerinde bu şekilde lakap verme şekli çok yaygın değildir. Alan araştırmasında bu başlığa uygun sekiz farklı lakap tespit edilmiştir. Bunlardan ikisi din adamı, üçü aktör, ikisi siyasetçi ve birisi de futbolcudur:

Cüneyt Arkın: Cüneyt Arkın gibi saçlarını ortadan ayırıp geriye doğru taradığı ve sima olarak da ona benzediği için bu lakap verilmiş. (K.K.25)

Dı İmam: Yaşam tarzı hareketli ve her işini de hızlı yaptığı “The İmam” filmindeki karakterden hareketle bu lakap verilmiş. (K.K.23)

Ecevit (K.K.10), Kılıçdaroğlu (K.K.7): Siyasî görüşünden dolayı bu lakap verilmiştir.

Garani: Adı Veysel olduğu için “Veysel Karanî”ye benzetilerek bu lakap verilmiş. (K.K.22)

Hafız: Hafız İbrahim Çanakaleli adındaki hocaya sesi çok benzediği için bu lakap verilmiş. (K.K.22)

Muhteşem Süleyman: Adı Süleyman olduğu için “Muhteşem Yüzyıl” dizisindeki Süleyman karakterinden hareketle bu lakap verilmiş. (K.K.24)

Pele: Saçları kıvrıkcık ve futbolu çok sevdiği için ünlü futbolcu “Pele”ye benzetilerek bu lakap verilmiş. (K.K.26)

7. Veriliş Sebebi Bilinmeyen Lakaplar

Yörede kullanılan lakaplar arasında, çok fazla olmasa da, veriliş sebepleri bilinmeyenler de mevcuttur. Bu lakapların bir kısmı yaşayan kişilere verilmesinin yanında vefat edenlere ait olanlar da vardır. Kaynak şahıslar arasından “Andık Hasan, Ayan İsmail” lakapları hakkında biraz bilgi verenlerin olmasına rağmen bunların da veriliş sebebi kesin olarak bilinmemektedir. Bu iki lakap hakkındaki kısa açıklamaların dışında veriliş nedeni bilinmeyen lakaplar, herhangi bir açıklama olmaksızın bu başlık altında sıralanmıştır:

Feyizin (Fevzi) Ali (K.K.10), Maldamad (Mevlid Ahmet) (K.K.34), Çakırō (K.K.8), Hacı Ümmet (K.K.11), Muti (K.K.12), Çakıcı İbrām (K.K.12), Gozag (K.K.14), Tireli Memed (K.K.15), Daşlı Yusuf (K.K.19), Çerkez (K.K.21), Bayburtlu (K.K.23), Köse Dayı, Efeli Memed, Efe Hasan (K.K.35), Kırpık, Fındık Ali (K.K.29), Melez Memed (K.K.31), Keler Mustafa (K.K.33).

Andık Hasan: Köye gelen imam tarafından verilmiştir. Fakat neden bu lakabın verildiği bilinmemektedir. “Andık”ın yöredeki anlamı “kurt”tur. (K.K.12)

Ayan İsmail: Asıl adı “Ayhan” olmasına rağmen halk arasında “İsmail” denilmektedir. Bu lakabın neden verildiği ise bilinmemektedir. (K.K.31)

2. Sülale Lakapları

Sülale lakapları, ailedeki bir kişinin adına ve lakabına, ailenin iş ve uğraşına, ailenin soyadına, ailenin farklı mensubiyetlerine ve fertlerinin ortak özelliklerine bağlı olarak tasnif edilip ele alınmıştır. Bu tasnif içerisinde birden fazla başlığa dâhil edilebilecek lakaplar da vardır. Böyle lakapları ise bize en yakın gelen başlığa koyma tasarrufunda bulunduk:

1. Ailedeki Bir Kişinin Lakabına Göre Verilen Sülale Lakapları

Sülale lakaplarının ailenin önde gelen kişilerinin lakaplarından hareketle en yaygın olarak verildiği görülmektedir. Bu şekilde verilen lakapların daha çok ailenin önde gelen, tanınan erkeklerinin lakaplarına bağlı olarak verildiği tespit edilmiştir. Bu başlık altında ele aldığımız lakapların tamamı erkeklerin lakaplarından hareketle verilmiştir:

Ayan Dayılâ: Ailedeki muhtarlık yapan “Ayan Dayı” lakaplı kişiden dolayı bu lakap verilmiş. (K.K.22)

Bıçaklılâ: Ailedeki “Bıçaklı” lakaplı kişiden dolayı verilmiş. (K.K.13)

Çakırō Sülalesi: Ailedeki “Çakırō” lakaplı kişiden dolayı sülaleye bu lakap verilmiş. (K.K.8)

Çerkezlê: Dedelerinin lakabı “Çerkez” olduğu için aileye bu lakap verilmiş. (K.K.21)

Coban Halillê: Ailedeki “Çoban Halil” lakaplı kişiden dolayı bu lakap verilmiş. (K.K.23)

Çolaklâ: Ailede kolu koptuğu için “Çolak” lakabı verilen kişiden dolayı sülale bu isimle anılmıştır. (K.K.31)

Çullu Sülalesi: Ailedeki “Çullu” lakaplı kişiden dolayı verilmiş. (K.K.19)

Fındık Alilê: Dedelerinin lakabı “Fındık Ali” olduğu için aileye de bu lakap verilmiş. (K.K.4)

Gara Alilê: Dedelerine “Gara Ali” dendiği için aileye bu lakap verilmiş. (K.K.6)

Garadayılâ: Ailedeki “Garadayı” lakaplı kişiden dolayı sülaleye bu lakap verilmiş. (K.K.9)

Goca Memed Sülalesi: Dedelerinin baba tarafındaki “Goca Memed” lakaplı kişiden hareketle bu lakap verilmiş. (K.K.16)

Goca Nurilê: Ailedeki “Goca Nuri” lakaplı kişiden dolayı aileye bu lakap verilmiş. (K.K.13)

Gozag Sülalesi: Ailedeki “Gozag” lakaplı kişiden dolayı bu lakap verilmiş. (K.K.14)

Hacamatlâ: Sülaledeki “Hacamat” lakaplı kişiden dolayı aileye bu lakap verilmiş. (K.K.18)

Keyalâ: Ailedeki “Murat Keya” isimli kişiden dolayı bu lakap verilmiş. (K.K.28)

Palalâ: Ailedeki “Pala” lakaplı kişiden dolayı sülaleye bu lakap verilmiş. (K.K.18)

Tüfekcilê: Ailedeki “Tüfekci” lakaplı kişiden hareketle bu lakap verilmiş. (K.K.37)

Yapıcılâ: Ailedeki “Yapıcı Osman” lakaplı kişiden dolayı aileye bu lakap verilmiş. (K.K.16)

Yetimlilê: Ailede yetim büyüyen ve lakabı “Yetimli” olan kişiden dolayı bu lakap verilmiş. (K.K.16)

Zilguyruk Sülalesi: Dedelerinin lakabı “Zilguyruk” olduğu için aileye bu lakap verilmiş. (K.K.27)

2. Ailedeki Bir Kişinin İsmine Göre Verilen Sülale Lakapları

Ailede daha önceden yaşamış ya da hâlâ hayatta olan ve genellikle aile reisi/büyüğü olan kişilerin isimlerine bağlı olarak o sülaleye lakap verilmektedir. Bu başlıktaki sülale lakaplarının anılan isme “+lar/ler” çokluk ekinin getirilmesi (Şabanlâ, Bekirlê vb.) ya da “sülalesi” ifadesinin eklenmesi (Kerimli Sülalesi vb.) oluşturulduğu görülmektedir:

Bekirlê: Dedelerinin adı “Bekir” olduğu için aileye de bu lakap verilmiş. (K.K.32)

Hacı Hasanlâ: Dedelerinin adı “Hasan” olduğu için aileye bu lakap verilmiş. (K.K.23)

Halil Ağalâ: Halil adındaki dedeleri çok zengin olduğu için köylere sürekli yardımda bulunmuş. Bundan dolayı bu lakap verilmiş. (K.K.26)

Kerimli Sülalesi: Dedelerinin anne tarafındaki “Kerim” isimli kişiden dolayı bu lakap verilmiş. (K.K.16)

Şabanlâ: Dedelerinin adı “Şaban”mış. Bu lakap da dedelerinin isminden hareketle geliyor. (K.K.3)

Yakublu Sülalesi: Dedelerinin adı “Yakup” olduğu için sülaleye bu lakap verilmiştir. (K.K.11)

3. İş ve Uğraşa Göre Verilen Sülale Lakapları

Ailenin genelinin ya da bir ferdinin yaptığı iş veya uğraşına bağlı olarak verilen sülale isimleri bu başlık altında ele alınmıştır. Ayrıca sülale adlarının sadece günümüzde yapılan meslek ya da uğraşa göre değil, eskiden yapıp da şimdi icra edilmeyen mesleklere bağlı olarak da verildiği görülmektedir:

Azalô Sülalesi: Ailede azalık yapan bir kişi olduğu için bu lakap verilmiş. (K.K.30)

Kültürlê (Kültürlüler): Cumhuriyetten sonra latin harfleriyle ilk kez öğretmenlik yapan kişilerden birisi bu aileden olduğu için bu lakap verilmiş. (K.K.19)

4. Aile Bireylerinin Ortak Özelliklerine Göre Verilen Sülale Lakapları

Bu başlık altında ele alınan lakapların aile bireylerinin hepsinin içe kapanık ve sosyal ilişkilerinin zayıf olmasına bağlı olarak verildiği tespit edilmiştir:

Garagollâ: Aile fertleri evden çok çıkmadıkları için bu lakap verilmiş. (K.K.22)

5. Soyadına Göre Verilen Sülale Lakapları

Soyadı kanunundan sonra verilmeye başlanan bu başlık altındaki sülale lakaplarının yörede çok fazla bulunmadığı tespit edilmiştir. Bir ailenin kullandığı soyadından hareketle verilen sülale lakabı vardır:

Atıcılâ: Ailenin soyadı “Atıcı” olduğu için “karakol gibi evden hiçbir şey dışarı çıkmıyor” anlamında aileye bu lakap verilmiş. (K.K.13)

6. Mensubiyete Bağlı Olarak Verilen Sülale Lakapları

Bu başlık altındaki sülale lakapları ailenin göç ettiği köy, kasaba ve ilçe gibi yerin ismine (Garaburun Sülalesi vb) ve bağlı oldukları boyun adına (Avşarlâ vb) göre verilmiştir:

Avşarlâ: Dedeleri Salihli'nin Durasılı Köyü'nden göç ettikleri için aileye bu lakap verilmiş. (K.K.23)

Çullu Memed: Çuluk Köyü'nden Bağyolu'na geldiği için bu lakap verilmiş. (K.K.37)

Garaburun Sülalesi: İzmir'in Karaburun ilçesinden Manisa'ya göç ettikleri için verilmiş. (K.K.18)

7. Veriliş Sebebi Bilinmeyen Sülale Lakapları

Derleme sahamızda tespit ettiğimiz kaynak kişiler tarafından kullanılan fakat veriliş sebebi bilinmeyen sülale lakapları da vardır. Genel olarak lakapların veriliş nedenleri bilinmekle birlikte bu başlık altında olanların az olduğu görülmektedir:

Hacı Ümmetlê (K.K.11), Hüseyin Onbaşılâ (K.K.24), Ayrancılâ (K.K.31).

SONUÇ

Manisa'nın Yunusemre ilçesine bağlı on mahallede otuz yedi kaynak kişiyle yapılan alan araştırması sonucunda lakap verme geleneğinin eskisi kadar olmasa da devam ettiği gözlemlenmiştir. Derleme yapılan yerlerin il merkezine yakın olması, eğitim ve iş imkânları gibi sebeplerden dolayı şehre olan göçü zamanla artmıştır. Yöredeki iç göçün en büyük nedeninin eğitim ve iş olanakları olduğu görülmektedir. Özellikle Manisa'nın sanayi bölgesi olması sonucunda iş imkânlarının daha fazlalığı ve on iki yıllık zorunlu eğitim sonucu okullaşmanın kırsal kesimdeki yetersizliği köyden kente olan göçün ana sebepleri arasında gösterilebilir.

Mahalle ve köy gibi yerlerde yaşayanların birbirlerini daha iyi tanımaları, aynı ortamda çok sık bulunmaları, kahvehane ve kafe gibi alternatif farklı mekânların az olması, tarım işlerinde imece usulü gibi yardımlaşmaya dayalı uygulamaların devam etmesi sonucunda samimiyet ve kaynaşmanın fazlalığı, dışarıdan göçün çok nadir olması, yerleşim yerinin nüfusunun fazla olmaması gibi faktörler lakap verme geleneğinin küçük yerlerde özellikle köylerde şehir merkezinden daha yaygın şekilde devam etmesinde ekili olduğu gözlemlenmiştir.

Derleme alanı olarak belirlediğimiz Yunusemre ilçesinin on mahallesinde lakapların hem kişiye hem de sülaleye verildiği elde edilen verilerden anlaşılmaktadır. Bu lakaplardan kişiye özgü lakapların; kişinin belirli özelliklerine (iş ve uğraşa, fizikî özelliklere, maddî duruma, karakteristik özelliklere, beceri, bilgi, tecrübe ve yaşa göre), yaşanmış bir olaya, mensubiyete, askerlik vazifesine, bir başkasının adının/lakabının verilmesine, meşhur kişilere benzerlik ya da hayranlığa göre verilmektedir. Sülale lakaplarının; ailedeki bir kişinin lakabına ya da adına, iş ve uğraşa, aile fertlerinin ortak özelliklerine, soyadına ve mensubiyete bağlı olarak verildiği tespit edilmiştir. Ayrıca her iki başlık altındaki lakaplar arasında veriliş sebebi bilinmeyenler de vardır.

Lakap vermenin sadece erkekler arasında değil bayanlar arasında da var olduğu görülmektedir. Derleme esnasında bayan kaynak kişilerden bilgi alınamamasına rağmen mevcut kaynak şahısların ifadeleri ve elde edilen lakaplar bu görüşü destekler niteliktedir. Fakat erkekler arasında lakap verme daha yaygındır.

Alan çalışmasında farklı başlıklar altında tasnif edilen toplam 217 adet lakap derlenmiştir. Bunlardan kişisel lakaplar arasından en yaygın olanları kişinin fizikî özelliklerine (38), işi ve uğraşına (27), karakteristik özelliklerine (29) ve mensubiyete (18) bağlı olarak verilenler olduğu görülmektedir. Sülale lakapları arasında ise ailedeki bir kişinin lakabına göre verilenler (20) daha yaygındır.

Verilen lakapların temel işlevlerinin methetmek/yüceltmek, küçük düşürmek, tarif etmek ve tanıtmak olduğu görülmektedir. Herhangi bir olay ya da durum karşısında toplum ya da kişi tarafından verilen ve lakabı alanın hoş karşılamadığı küçük düşürücü işlevi olan lakaplar diğerlerine nazaran çok yaygın değildir. Özellikle methetmek/yüceltmek, tarif etmek ve tanıtmak maksadıyla verilen lakapların daha fazla olduğu belirlenmiştir.

Derlenen lakaplar, yöre insanının birbirleriyle sıkı ve samimi ilişkilerinin boyutunu, kişilerin başlarından geçen olaylar ve karşılaştıkları durumlar karşısında gözlem ve değerlendirme kabiliyetlerinin ne kadar zengin olduğunu, lakap verirken

kullanılan ifadelerin kişinin karakter ve mizacıyla uyumunun boyutunu göstermesi açısından ayrıca önem arz eder. Bu durum da yöre halkının yaratıcılık ve mizahî yönlerinin ne kadar iyi olduğunun ayrı bir göstergesidir.

KAYNAKÇA

Akdağ, Ömer, “Çeşmelisebil’de Lakaplar ve 1934 Lakap Kanunu”, *Tarih, Kültür, Sanat, Turizm ve Tarım Açısından Uluslararası Sarayönü Sempozyumu (24-26 Ekim 2014 Konya) Bildiri Kitabı*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları: 8, Konya 2015, s. 725-734.

Aksan, Doğan, *Her Yönüyle Dil-Ana Çizgileriyle Dilbilim*, C. 1-2-3, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

Atsız, Bedriye, “Lâkaplar”, *Tarih ve Toplum Aylık Ansiklopedik Dergi*, 11 (Kasım 1984), s. 26-28.

Bilgi, Necdet vd., *Manisa Kent Rehberi*, Manisa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Manisa 2016.

Boyras, Şeref, “Lakaplar Konusunda Bazı Dikkatler ve Bir Yöre Örneği”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, VII (1998), s. 107-138.

Bozkurt, Nebi, “Lakaplar”, *İA*, 27, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, s. 65-67.

Çoşar, Asiye Mevhibe, “Trabzon’da Kullanılan Lakaplar Üzerine Bir Derleme/Değerlendirme”, *TDAY-Belleten*, 1 (2003), s. 27-40.

Ekinci, Ramazan, *Uşşâkîzâde Hasib’in Zeyl-i Şakâiki (İnceleme-Metin-Dizin)*, Basılmamış Doktora Tezi, Manisa 2014.

Ercilasun, A. Bican vd., *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991.

Erol Çalışkan, Şerife Seher, “Türk Folklorunda Lâkap Verme Geleneği: Bartın Örneği”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14/3, 2016, s. 103-126.

Ersönmez, Mesut, *Demirci’de Sözcükler*, Demirci Belediyesi, Demirci 2011.

Keskinkılıç, Esra, “Sultani Lakaplar (veya Devletlü ve Saadetlü Lakaplar)”, *Acta Turcica*, “Kültürümüzde İsim”, ed: Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun, VI/1-1, Ocak 2014, s. 1-22.

Komasyon, *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2009.

Köse, Nerin, “Marmaris’te Soy-Sülale Adları Üzerine”, *Muğla Kitabı*, hzl: Ali Abbas Çınar, Printer Ofset, İzmir 2004, s. 269-280.

Nizamülmülk, *Siyasetname*, çev: Nizamettin Bayburtluğil, Dergâh Yayınları, İstanbul 2014.

Oğuz, Şükran ve İsmail Oğuz, “Lakap Verme Geleneğinde Manisa İli Demirci İlçesi Örneği”, 38. ICANAS 10-15 Eylül 2007, *Ankara/Türkiye Bildiriler: Edebiyat Bilimi Sorunları ve Çözümleri*, 3. Cilt, AKDTYK Başkanlığı Yayınları, Ankara 2008 s. 1127-1139.

Öger, Adem, “Avanos Yöresinde Lakaplar ve Bir Soyağacı Örneği”, *Avanos Sempozyumu Bildirileri 23-25 Ekim 2014*, Avanos Kaymakamlığı, Ankara 2014, s. 33-46.

Özdemir, Seyhan ve Ramazan Erdem, “Akademik Örgütlerde İdarî Personel Arasında Kullanılan Lakap Üzerine Bir Çalışma”, *V. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi-Bildiriler Kitabı I*, 12-15 Mayıs, Isparta 2016 s. 185-196.

Özkan, Nevzat, “Adlandırma Yöntemi Olarak Lakaplar ve Büyükkışla’daki Örnekleri”, *I. Uluslararası Bozok Sempozyumu 05-07 Mayıs 2016 Bildiri Kitabı*, Cilt: 3, 2016, s. 180-189.

Paçacıoğlu, Burhan, "Yiğit Namıyla Anılır", *Altıncı Şehir Sivas*, 1/2, Nisan-Haziran 1997, s. 20-22.

Sakaoğlu, Saim, *Türk Ad Bilimi I Giriş*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2001.

Türk Ansiklopedisi, Milli Eğitim Yayınları, Ankara 1975, s. 355-356.

Ustaoglu, Murat, "Kayseri'deki Lakaplar Üzerine", *Erciyes Aylık Fikir ve Sanat Dergisi*, 9/87, Ocak 1986, s. 30-31.

Yaldızkaya, Ömer Faruk, "Emirdağ'da Lakaplar Üzerine Bir İnceleme", *Acta Turcica*, "Kültürümüzde İsim", ed: Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun, VI/1-1, Ocak 2014, s. 1-16.

<http://yunusemre.kaymakamligi.gov.tr/tarihce> (10.05.2017)

KAYNAK KİŞİLER²⁹

K.K.1: Hüseyin İnce, 1942, Okur-yazar değil, Çiftçi, Sarunasuhlar Mah.-Yunusemre/Manisa.

K.K.2: İrfan Kaya, 1939, Okur-yazar, Çiftçi, Sarunasuhlar Mah.-Yunusemre/Manisa.

K.K.3: Sabri Arpa, 1942, Okur-yazar değil, Çiftçi, Sarunasuhlar Mah.-Yunusemre/Manisa.

K.K.4: Rafet Kurt, 1957, İlkokul, Çiftçi/Şoför, Sarunasuhlar Mah.-Yunusemre/Manisa.

K.K.5: Mehmet Arpa, 1944, Okur-yazar, Çiftçi, Sarunasuhlar Mah.-Yunusemre/Manisa.

K.K.6: Serkan Duran, 1981, İlkokul, Çiftçi, Sarunasuhlar Mah.-Yunusemre/Manisa.

K.K.7: Kadir Karaçakır, 1964, İlkokul, Kahveci/Çiftçi, Şamar Mah.-Yunusemre/Manisa.

K.K.8: Nazif Karaçadır, 1954, Okur-yazar, Çiftçi, Şamar Mah.-Yunusemre/Manisa.

K.K.9: İbrahim Aşan, 1958, İlkokul, Çiftçi, Şamar Mah.-Yunusemre/Manisa.

K.K.10: İbrahim Şamar, 1954, İlkokul, Çiftçi, Şamar Mah.-Yunusemre/Manisa.

K.K.11: Hüseyin Doğan, 1962, Okur-yazar, Çiftçi, Beydere Mah.-Yunusemre/Manisa.

K.K.12: Özcan Çetinkaya, 1969, İlkokul, İşçi, Beydere Mah.-Yunusemre/Manisa.

K.K.13: Mestan Kılıç, 1943, Okur-yazar, Çiftçi, Küçüksümbüller Mah.-Yunusemre/Manisa.

K.K.14: Hüseyin Yıldırım, 1941, Okur-yazar, Çiftçi, Büyüksümbüller Mah.-Yunusemre/Manisa.

K.K.15: Mehmet Altinkargı, 1938, Okur-yazar değil, Çiftçi, Büyüksümbüller Mah.-Yunusemre/Manisa.

K.K.16: Hasan Delen, 1938, Okur-yazar, Çiftçi, Büyüksümbüller Mah.-Yunusemre/Manisa.

K.K.17: Celal Göker, 1964, İlkokul, Çiftçi, Türkmen Mah.-Yunusemre/Manisa.

K.K.18: Muzaffer Akgün, 1953, İlkokul, Çiftçi, Türkmen Mah.-Yunusemre/Manisa.

K.K.19: Osman Uslu, 1952, Okur-yazar, Çiftçi, Türkmen Mah.-Yunusemre/Manisa.

²⁹ Kaynak kişilerin künyeleri "adı, soyadı, doğum tarihi, eğitim durumu, mesleği ve ikamet adresi" sıralamasıyla verilmiştir. Metin içerisinde ise gönderme yapılan kaynak kişiler "K.K.1" örneğinde olduğu gibi kısaltılarak verilmiştir.

Geçmişten Günümüze Manisa

- K.K.20:** Hasan Uyanık, 1968, İlkokul, Çiftçi, Ortaköy Mah.-Yunusemre/Manisa.
- K.K.21:** Ahmet Çalışkan, 1968, İlkokul, Çiftçi/Nakliyecisi, Ortaköy Mah.-Yunusemre/Manisa.
- K.K.22:** Hasan Yavaş, 1954, İlkokul, Çiftçi, Ortaköy Mah.-Yunusemre/Manisa.
- K.K.23:** Hüseyin Şahin, 1948, İlkokul, İmam, Ortaköy Mah.-Yunusemre/Manisa.
- K.K.24:** Hüseyin Kahraman, 1993, Lise, Memur, Ortaköy Mah.-Yunusemre/Manisa.
- K.K.25:** Necati Yaman, 1959, İlkokul, Çiftçi/Kahvecisi, Ortaköy Mah.-Yunusemre/Manisa.
- K.K.26:** Hüseyin Orta, 1949, İlkokul, Okur-yazar değil, Ortaköy Mah.-Yunusemre/Manisa.
- K.K.27:** Kadir Adar, 1958, Ortaokul, Çiftçi/Emekli, Bağyolu Mah.-Yunusemre/Manisa.
- K.K.28:** Kemal Şendal, 1951, İlkokul, Çiftçi/Emekli, Bağyolu Mah.-Yunusemre/Manisa.
- K.K.29:** Arif Oturak, 1942, Okur-yazar değil, Çiftçi, Bağyolu Mah.-Yunusemre/Manisa.
- K.K.30:** Mustafa Yüye, 1952, İlkokul, Çiftçi, Bostanlar Mah.-Yunusemre/Manisa.
- K.K.31:** Atilla Babayiğit, 1966, İlkokul, Çiftçi, Bostanlar Mah.-Yunusemre/Manisa.
- K.K.32:** Halil Titiz, 1950, İlkokul, Çiftçi, Bostanlar Mah.-Yunusemre/Manisa.
- K.K.33:** Ramazan Keskin, 1965, Ortaokul, Çiftçi, Bostanlar Mah.-Yunusemre/Manisa.
- K.K.34:** Muzaffer Bilgin, 1954, İlkokul, Çiftçi, Şamar Mah.-Yunusemre/Manisa.
- K.K.35:** Ömer Boz, 1953, İlkokul, Çiftçi, Gülbahçe Mah.-Yunusemre/Manisa.
- K.K.36:** İbrahim Güngök, 1950, İlkokul, Emekli, Gülbahçe Mah.-Yunusemre/Manisa.
- K.K.37:** Mehmet Gürcan, 1996, Ortaokul, Kahvecisi, Bağyolu Mah.-Yunusemre/Manisa.

MANİSA-SALİHLİ KAZAKLARININ GELENEKSEL KÜLTÜRLERİNİN YERLİ KÜLTÜRLE İLİŞKİLERİ (DÜĞÜN TÖRENLERİ ÖRNEĞİ) *

Ferah TÜRKER**

Bugün Türkiye’de yaşayan Kazaklar, 1950’li yıllarda iskanlı göçmen olarak kabul edilen Doğu Türkistan Kazaklarıdır. Yönetimle yaşadıkları çeşitli sorunlar nedeniyle göç etmek zorunda kalan Kazakların ilk göç hareketleri 1930’larda başlar ve kabileler halinde 1950’ye kadar devam eder. Doğu Türkistan’ın muhtelif bölgelerinden (Altay, Tarbağatay, Kulca vb.) yola çıkan kabileler, Himalaya dağlarını aşıp Tibet üzerinden Hindistan’a ulaşmayı hedefler. Hindistan’a ulaşıncaya kadar bir yandan Çinlilerle savaşır, Tibetlilerin saldırılarına maruz kalırlar, diğer yandan hastalıklarla, soğukla ve yoklukla mücadele ederler ve çok sayıda kayıp verirler. Kazakların en baştan beri esas niyetleri Hindistan üzerinden Türkiye’ye gelmek olduğu için, onlara diğer ülkelerden gelen tekliflere rağmen 1950’de dönemin büyükelçisi aracılığıyla Türkiye Cumhuriyeti hükümetiyle irtibata geçerler ve resmî başvurularını yaparlar. 13 Mart 1952 yılında, Bakanlar Kurulu Kararıyla Kazakların iskanlı göçmen olarak Türkiye’ye gelmeleri hususunda resmi kararın çıkmasıyla da yaklaşık iki bin Kazak Türkü Türkiye’ye gruplar halinde göçe başlar ve bu göç 1954 yılına kadar devam eder. Göçmenler Türkiye’ye gelince, önce İstanbul’da kamplara yerleştirilirler, bir müddet sonra da Kayseri Develi, Niğde Altay Köyü, Nevşehir Aksaray, Konya İsmil ve Manisa Salihli’ye iskan edilirler.¹

Kazakların en başından beri Türkiye’ye gelmek istemelerindeki esas sebep dinlerini, dillerini ve kültürlerini devam ettirebilme, kısacası kimliklerini koruyabilme arzusu olmuştur. Nitekim, Abdulvahap Kara, yaklaşık 36 ülkede yaşayan Kazaklar içinde, Türkiye Kazaklarının kendilerini en bahtiyar diaspora addettiğini ifade etmiştir.² Ancak Kazakların kimliklerini koruyabilme gayretlerine rağmen, anavatanlarından ayrılmaları, başka bir ülkeyi kendilerine vatan edinmiş olmaları ve burada sahip oldukları sosyo-ekonomik şartlar, teknolojinin hızlı gelişimi vb. sebepler, Kazakların kültürlerinde bazı değişiklikler yaşanmasına sebep olmuştur.

Bildirimizde, Manisa’nın Salihli ilçesinde 1950’li yıllarda iskanlı göçmenler için kurulan ve “Göçmen mahallesi” olarak da bilinen “Kurtuluş Mahallesi”nde ikamet eden Salihli Kazakları esas alınacaktır. Salihli Kazakları tarafından geçmişten günümüze çok önem verilen, kültürlerinin yeni nesillere aktarılması ve devamlılığı gibi çok önemli bir fonksiyona sahip olan düğün merasimleri incelenecek ve yerli kültürle ilişkisi değerlendirilecektir.

* Bu bildiri, “Manisa-Salihli’ye Yerleşen Kazak Türklerinin Geleneksel Kültürü” adlı 15-TDAE-002 numaralı Ege Üniversitesi BAP projesi kapsamında hazırlanmıştır.

**Dr. Öğr. Üyesi, Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Bornova-İzmir, ferahturker@hotmail.com.

¹ Hasan Oraltay, *Hürriyet Uğrunda Doğu Türkistan Kazak Türkleri*, İzmir 1961; Halife Altay, *Anayurttan Anadolu’ya, Kültür Bakanlığı Yayınları*, Ankara 1998; Abdulvahap Kara, “Kazakların Altaylardan Anadolu’ya Uzanan Göçü”, <http://www.abdulvahap-kara.com/karavahap-2/>

² A. Kara, agm.

Evlenme, insan hayatının en önemli geçiş dönemlerinden biridir. Aile birliğinin kurulması, “*kültürün muhafazasında, soyun devamlılığının sağlanmasında ve dolayısıyla toplumun da güç kazanmasında etkin bir role sahip olduğu için toplumlarda önemsenmiştir*.”³. Kazakların Doğu Türkistan’da hayvancılıkla uğraşan konar-göçer bir yaşam sürmeleri de ailenin birliğini ön plana çıkarmış ve “büyük aile” tarzı aile yapısının benimsenmesine yol açmıştır. Ailelerin genişlemesi ve güçlenmesinde, evlenen oğlan çocuklarının ailelerinin yanında oturmasının önemli bir payı olmasının yanı sıra, “*Küyeu jüz jıldık, kuda mın jıldık*” (Damat yüz yıllık, dünür bin yıllık) atasözünde de anlaşılacağı üzere evlilik yoluyla edinilen yeni ailenin varlığı da önemlidir.

Doğu Türkistan Kazakları, aile birliğini önemsemelerinden dolayı çocuklarını genç yaşta evlendirmektedirler. Oğullarının evleneceği kıızı ise henüz çocuk yaşta ailesinden istemekte ve uzun yıllar süren bir sözlülük aşaması görülmektedir. Evlilik sürecinde uygulanan pratiklerin “*(...) yaşamlarını birleştiren gençlerin ve ailelerin birbirlerini yakından tanımalarını sağlamak, akrabaları bir araya getirmek, gençlerin bekârlıktan getirmiş oldukları nazarlardan ve kötü ruhlardan arınmasını sağlamak, geçiş sırasındaki çok tehlikeli ve zararlı güçlerin kötülüklerinden korumak, yeni evin bereketini arttırmak ve huzurunu sağlamak vb.*”⁴ pek çok işleve sahip olmasından dolayı da Kazaklar bu geçiş döneminde kendi inançları doğrultusunda türlü pratikler geliştirmişlerdir.

Kazaklarda, oldukça önemli olan bu geçiş döneminin öncesi, uzun bir zaman dilimine yayıldığından düğün törenleri uygulanan pratikler bakımından oldukça zengindir. Ancak Türkiye Kazakları, büyük göçle anavatanlarından ayrıldıktan sonra, her ne kadar kendi kültürel değerleri çerçevesince geleneklerini devam ettirmeye çalışsalar da, bunlardan bazıları geçmişten bugüne türlü değişikliklere uğramıştır. Bu değişimlerin bir kısmı Türkiye’de sahip oldukları sosyo-ekonomik şartların farklılaşmasından bir kısmı da yeni vatanlarındaki kültürden etkilenmelerinden kaynaklanmaktadır, tabii burada değişen dünyaya ayak uydurma çabasını da gözardı etmemek gerekir. Ancak bazı kültürel değerler vardır ki bunlar, her ne koşulda olursa olsun, değişiklik olması mümkün olmayan kanun hükmündeki uygulamalardır. Baba tarafından yedi göbeğe kadar yakın akraba evliliklerin yapılmaması, aynı boydan olanların evlenmemesi gibi uygulamalar buna örnek gösterilebilir.

Türklerde en eski dönemlerden beri görülmekte olan ve bugün pek çok Türk boyunda halen devam ettirilen egzogaminin⁵, Türkiye Kazakları tarafından devam ettirilmeye çalışılması, beraberinde Kazakistan Kazakları ya da Türklerle evliliklerin önünü açmıştır. Oysa Cihat Özönder tarafından yapılan “*Manisa İli Salihli İlçesi Kurtuluş Mahallesinde Meskun Göçmenlerin Sosyal Bünyeye İntibakları (Ankara-1979)*” adlı doktora tezi sadece bir Kazak erkeğinin 1977’de Bulgar göçmenlerinden bir kız aldığını, Hüseyin Fidan tarafından yapılan “*Sosyal Yapı ve Sosyal Değişme Açısından Salihli Türkistan Göçmenleri (1977-1998)*” adlı araştırma ise bu süre içerisinde dışarıya sadece bir kız verildiğini göstermektedir.⁶ Ancak son yıllarda yerlilerle olan evliliklerde belirgin bir artış söz konusudur. Kazakların sayılarının az olması, egzogaminin getirdiği kısıtlamalar, görücü usulü evliliklerin azalması ve dolayısıyla

³ Ferah Türker-Vildan Koçoğlu Gündoğdu, “Tıva Türklerinde Geçiş Dönemi Ritüelleri: Doğum, Düğün, Ölüm”, *Türkbilgi*, 32, (2016), s. 146.

⁴ F. Türker-V. Koçoğlu Gündoğdu, agm, s. 146.

⁵ A. İnan, “Türk Düğünlerinde Exogamie İzleri”, *Makaleler ve İncelemeler*, TTK Yayınları, Ankara 1987, s. 341-349.

⁶ Hüseyin Fidan, *Sosyal Yapı ve Sosyal Değişme Açısından Salihli Türkistan Göçmenleri (1977-1998)*, Salihli, s. 60.

Geçmişten Günümüze Manisa

gençlerin evlenecekleri kişiyi kendilerinin seçmesi, yerli toplumla kaynaşma, teknolojinin gelişmesi vb. sebepler bu tip evliliklerin yolunu açmıştır. Eskiden yerlilerle olan evliliklere ailelerin onayı olmayacağından dolayı gençler kaçarak evlenme yolunu tercih ederken, artık ailelerin de rıza gösterdiği isteme usulüyle evlilikler gerçekleştirilmektedir. Yerlilerle evlilik, son yıllarda normal kabul edilmeye başlansa da yine de çok tercih sebebi değildir ve aileler bu tip evlilikler için “*Örf âdet işte, vermek istemem.*”, “*Kültür bozulur, bozuluyor da...*”, “*Kazak gibi yaşayamazlar, yemekleri bile farklılaşır.*” gibi ifadeler kullanmakta ve aslında kimliklerini kaybetme endişesi yaşadıkları gözlemlenmektedir.

Kazakların geleneksel aile yapısı içerisindeki evlenme biçimlerinden en yaygın olanı “görücü usulü evlenme”dir. Aileler, atasına, anasına, kocasına saygılı, örf-âdetlerden haberdar ve onu devam ettirebilecek gelin aramaktadırlar. Görücü usulünde ailenin uygun gördüğü ya da oğlanın beğenerek yengesi aracılığıyla ailesine bildirdiği kız, ailesinden istenir. Eskiden kıza hatta oğlana dahi sorulmadan, ailelerin uygun gördüğü kişilerle görücü usulü evlilikler gerçekleştirilirken; zaman içerisinde gençlerin fikirleri sorulmaya başlanmıştır. Günümüze gelindiğinde ise görücü usulü evliliklerin oldukça azaldığı, gençlerin evlenecekleri kişileri kendilerinin seçtiği ve anlaşarak evlenmelerin ön plana çıktığı görülmektedir.

Bir diğer evlenme şekli olan “beşik kertme”, unutulmaya yüz tutmuş uygulamalardandır. “*Küyeu jüz jıldık, kuda mın jıldık*” atasözünden de anlaşılacağı üzere kudalığa, yani ailenin genişlemesi ve güçlenmesine önem verilmesinden dolayı, bildikleri bir aileyle bağları güçlendirebilmek için Doğu Türkistan’dayken uygulanan “beşik kertme”, Türkiye’ye geldikten sonra değişen yaşam tarzı ve değişen dünya dolayısıyla çok fazla uygulama alanı bulamamıştır.

Kazaklar arasında görülen bir diğer eş seçimi şekli ise “berdel”dir. Başlık parası yükümlülüğünü ortadan kaldıran, kızı ve oğlu bulunan iki ailenin “*karşılık olarak hem kızlarını hem de oğullarını birlikte evlendirmeleri*”⁷ şeklinde açıklanabilen bu evlilik biçimi, Doğu Türkistan’da özellikle “kalın” adı verilen başlık parasının ödenmesinde karşılık esası olmasından dolayı tercih edilmiştir. Göç döneminde de evlenmelerin zorlaşmasından dolayı tercih edilmiş; ancak günümüzde uygulanırlığı kalmamıştır.

Kazaklar arasında eskiden örnekleri olsa da günümüzde pek görülmeyen evlilik çeşitlerinden biri de “kız kaçırma”dır. Toplum tarafından hoş karşılanmayan, gerçekleştiği takdirde büyük sorunlara, kırgınlıklara yol açabilen bu uygulama, kızın ailesinin rıza göstermemesi ya da “kalın mal”da yani başlıkta anlaşamama gibi durumlarda gerçekleşir. Günümüzde geleneklerin zayıflamaya başlaması, geçmişten farklı olarak gençlere rızasının olup olmadığının sorulması gibi sebeplerden dolayı bu evlilik biçiminin de son dönemde uygulanırlığı kalmamıştır.

Türklerde en eski dönemlerden beri görülmekte olan⁸ “levirat” tarzı evlilik, Kazaklarda geçmişten günümüze uygulanmaktadır. Buna göre, kocası ölen kadının bir yabancıyla evlenmesinin önüne geçmek için tercihen ölen kişinin kardeşiyle ya da yakın akrabalarından biriyle evlendirilmesi gerekmektedir. Her iki tarafın da rızasının alındığı bu tip evlilik, hala uygulanmakta ve son derece normal karşılanmaktadır. Doğu Türkistan’da dört eşe kadar evliliğe müsaade edilmesinden dolayı, bu evlilik daha kolay ve usullere (dul kadının öncelikli olarak ölen kocasının birinci ya da ikinci derece yakınıyla evlendirilmesi) uygun bir şekilde uygulanmaktayken, Türkiye’de birden fazla eş almanın yasak olması bu tip evliliğin

⁷ Sedat Veyis Örnek, *Türk Halk Bilimi*, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 2000, s. 188.

⁸ A. İnan, age, s. 341.

uygulanabilirliğini zorlaştırmaktadır. Görüldüğü gibi Türkiye’de değişime uğramak zorunda kalan uygulamalardan biri de çok eşlilik olmuştur. Kazakların Türkiye’ye ilk geldikleri dönemlerde çok eşli evlilikler yapılırsa da hem bu uygulamanın yasak olması hem mensubu oldukları yeni toplumun baskısı hem de yeni kültürün etkisiyle kadının diğer eşi kabullenememesinden ötürü kalktığı ifade edilmiştir.

Eş seçiminden sonra düğüne kadar sırayla diğer pratikler uygulanır. Bunlardan ilki “kız isteme” olan “kudalık söylesiv”⁹ (dünürlük söyleşmesi)dir. Eskiden habersiz bir şekilde gitmek mümkün olsa da günümüzde kızın ailesine haber gönderilmekte ya da gençler anlaştığı için önceden kendi ailelerini haberdar etmektedirler. Geleneksel uygulamalarda ise oğlan istediği kızı, yengesi aracılığıyla annesine bildirmekte, uygun görüldüğü takdirde kızın ailesine haber gönderilmektedir. Kazaklarda dünürlük çok önemsendiği için geri çevrilmemeye gayret edilir. Kızın ailesinden olumlu cevap geldiği takdirde kız istemeye hep birlikte gidilmekte ve kızın ailesindeki herkese çeşitli hediyeler götürülmektedir. Eskiden “karğıbay”¹⁰ denilen bu hediyeler, genelde koyun, at, deve gibi bir hayvanken, günümüzde hayat tarzlarının değişmesinden de kaynaklı, kıyafet, kumaş, namazlık, halı, çikolata, şeker vb. götürülmektedir. Kız isteme merasimini, oğlan tarafındaki büyüklerden saygın ve konuşması güzel biri gerçekleştirmekte, kız verildikten sonra ise başına “cayluk” bağlamak, “tenge” adı verilen gümüşten büyük bir süslü kolye ya da başına puhu (ükü) kuşunun tüyünü takmak¹¹ gibi uygulamalar gerçekleştirilmektedir. Günümüzde ise bunların yerini söz yüzüğü almıştır. Böylelikle söz kesilmiş kabul edilir ve dünür olurlar, birbirlerine “kuda”, kadınlarına ise “kudağiy” diye hitap ederler. Kız verildikten sonra koyun kesilip yemekler yenir ve dualar okunur. Böylelikle verilen sözler, kutsanmış olur ve bundan sonra caymak söz konusu değildir.¹²

Kız isteme ve söz kesilmesinden sonra yapılan; ancak Salihli Türkleri arasında uygulanmayan geleneklerden biri “ölütiri toy”dur. Bu toyda, erkek tarafı, kızın ailesine “ölütiri” için koyun, at vb. hayvan götürür ve “ölütiri toy” adı altında bir ziyafet düzenlenir. Damadın bulunmadığı bu toya akrabalar, komşular çağırılır, yemekler yendikten sonra “şaşuv” ya da “çaşu” adı verilen saçı saçılır. Bu toy, erkek tarafının hediyelerle uğurlanmasıyla son bulur.¹³

Kazak araştırmacı Halife Altay, “Anayurttan Anadolu’ya” adlı eserinde bugün uygulanmayan bir başka gelenek olan “üki tağiv” hakkında da bilgi vermektedir: “*Ölütiri merasiminden sonra bir de kız tarafı oğlana ‘üki tağiv’ yani (puhu kuşu tüyü takılması) merasimini yaparlar. Kız tarafından erkekli kadınlı birkaç kişi hediyelerle oğlan tarafına giderler ve oğlanın şapkasına ‘puhu kuşu tüyü’ takarlar.*”¹⁴ Halife Altay, Kazakların inancına göre puhu kuşu tüyünün mutluluk sembolü olduğunu, hem kadınlar hem de erkekler tarafından takılabildiğini belirttikten sonra “üki tağiv” geleneğinin “ölütiri” kadar önemli olmadığını ve genellikle uygulanmadığını belirtir.¹⁵ Salihli Kazaklarında, daha önce de belirttiğimiz gibi, her iki gelenek de uygulanmamaktadır.

⁹ H. Altay, age, s. 154.

¹⁰ H. Altay, age, s. 154.

¹¹ A. İnan, nişanlı kızın saçına tüy takma âdetinin çok eski dönemlere dayandığıyla ilgili şu bilgileri aktarmaktadır: “*Çin kaynaklarının verdikleri bilgilere göre, nişan âdeti Orta Asya uluslarında çok eski devirlerden beri mevcuttu. I-lov boyunun âdetine göre, nişanlı kız saçlarına bir tüy takardı.*”, age, s. 348.

¹² H. Altay, age, s. 154.

¹³ H. Altay, age, s. 156, 159.

¹⁴ H. Altay, age, s. 159.

¹⁵ H. Altay, age, s. 160.

Geçmişten Günümüze Manisa

Kazaklarda geçmişten günümüze uygulanmakta olan, ancak son dönemlerde bazı değişikliklere uğrayan uygulamalardan biri de “kalın” ya da “kalın mal” olarak adlandırılan başlık parasıdır. Eskiden Kazaklar hayvancılıkla uğraştıkları için “kalın mal” olarak hayvan (koyun, at vb.) verilirken, günümüzde para olarak ödenmektedir. Başlık parasının ne kadar olacağı genellikle konuşulmamakta, pazarlık unsuru yapılmamakta, ancak oğlan tarafının verdiği para az görülürse, kızın ailesi miktarı arttırılabilmektedir. Kız tarafına verilen kalın mal, geçmişten beri âdet olduğu üzere, tek seferde değil, kız istemeden düğüne kadar yapılan her uygulamada kısım kısım verilmektedir. Eskiden hayvanla ödendiği için Kazakları çok zorlamayan kalının, günümüz şartlarında maddi bir külfet haline geldiği ve “*kız tarafının bu süreçte yaptıkları masrafları karşılaması*” için verilen bir paraya dönüştüğü belirtilmektedir. “Kalın mal” dışında kızın annesine “süt hakkı” da verilmektedir. Annenin süt hakkı, memlekette “hayvan” ile verilmekte ve hayvanın beyaz olanı tercih edilmekteyken, günümüzde para ile ödenmektedir. Aynı şekilde kızın ninesine de “iliv”¹⁶ adı altında bir ödeme yapılmaktadır.

Kazaklarda düğün merasimi, “kız uzatın toy” ya da “kız uzatkan toy” olarak adlandırılan gelin almayla başlar. Gelini almaya oğlanın ailesi ve bazı akrabaları giderler. Kız evi gelen herkese, kaç yaşında olduğuna bakmaksızın, “kiyit” olarak adlandırılan hediyeler verir (halı, elbiselik kumaş vb); oğlan tarafı da aynı şekilde kız evindeki herkese hediyeler götürür, kızın annesine ve yengesine ise bilezik verilir. Kız evinde koyun kesilir, yemekler yenir ve ardından imam nikahı kıyılır. Daha sonra gelinliğini giymiş ve üstüne kırmızı örtü örtülmüş kız evden çıkarılır ve oğlan evine götürülür. Eskiden “kız uzatın toy”da pehlivan güreşleri yapılmakta, müşe, kökoğlak, kızkuvar gibi oyunlar oynanmakta, “sarı” ya da “car-car merasimi” olarak adlandırılan atışmalar yapılmaktayken¹⁷, bugün bu gelenekler artık uygulanmamaktadır. Ancak kız evindeki uygulamalar arasına son yıllarda yerli kültürün etkisiyle kına gecesinin dahil edildiğini, hatta kına yakılan gelin kızın bindallı giydiğini de ilave edelim.

Evllenme merasiminin en sonuncusu, “kelin tükken toy” ya da “kelin kelgen toyu” olarak adlandırılmaktadır. Oğlan evinde yapılan bu toyun en önemli ritüellerinden biri, günümüzde hala tüm heyecanı ile devam ettirilmekte olan “bet aşar”, yani gelinin yüzünün açılması merasimidir. Oğlan evine gelen gelin, oğlanın akrabaları tarafından karşılanır ve başına bir örtü örtülerek eve alınır.¹⁸ Kırmızı örtüyle yüzü örtülen gelinin iki koluna yengeleri girer ve kız, oğlanın ailesi ve akrabalarıyla tanışır. Bu töreni elinde ucuna mendiller bağlanmış bir asası (eskiden asa yerine kamçı kullanılmaktaydı) ve üzerinde seccade ve havlu olan oğlanın akrabalarından biri yönetir. Elindeki asayı sallayarak öğüt niteliğindeki bet aşar manilerini söyleyen bu kişi, her maninin sonunda oğlanın akrabalarını, en yakından en uzağa kadar takdim eder ve kız da eğilerek selam verir. Takdim edilen akraba da bet aşarı yöneten kişinin üzerindeki seccadeye, akrabalık derecesine göre, belli bir miktar para takar. Bu paralar bet aşarı yöneten kişiye kaldığı için, oğlanın akrabalarındaki gönüllüler arasında kimin olacağına dair tartışmalar yaşanır. Ancak son zamanlarda, düğünü yapan kişinin maddi durumuyla da alakalı olarak, bu iş için profesyonel kişiler de çağrılabilir. “Bet Aşar” uygulaması kızın yüzünün açılmasıyla son bulmakta ve saçı saçılmaktadır.

¹⁶ H. Altay, age, s. 156.

¹⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. H. Altay, age, s. 172-178; H. Oraltay, age, s. 21-22.

¹⁸ H. Altay, age, s. 187; H. Oraltay, age, s. 23.

“Bet aşar” dan sonra, geçmişte uygulanan ancak bugün yapılmayan bazı ritüeller söz konusudur. Bu uygulamaların birinde, kayınbabanın kutsal ocağına saygı için ateşe biraz yağ atılarak gelin oturtulmakta ve “aşık ilikli, döşlü et” getirilerek önce büyükler daha sonra gelinler ve kadınlar tarafından yenilmekteydi. “Önirşe ve biye kısıramas” (kısrağın kısırlaşmama merasimi) adı verilen ve bugün yapılmayan bir başka uygulamayla ilgili H. Altay, şu bilgileri aktarmaktadır: “Bir kaç metre beyaz bez önce uzun uzun şeritler halinde ocağın çevresine serilir, sonra ufak ufak çaput halinde parçalanarak bilâistisna büyük-küçük, erkek kadın demeden herkese dağıtılır bu çaput o kadar ufaktır ki hiçbir işe yaramaz. ne var ki buna rağmen büyük bir önemle kapışırlar. adında da anlaşılacağı gibi, bu çaputtan alanın kısrağı kısırlaşmazmış, güya bol bol döl verirmiş.”¹⁹. Görüldüğü gibi, bu pratiklerin bugün uygulanmaması değişen yaşam şartlarıyla alakalıdır.

Değişime uğrasa da halen devam etmekte olan uygulamalardan biri de düğün öncesi yapılan “cırtıs toyu”dur. Eskiden toydan bir hafta kadar önce misafirlerin toya davet edilmesinden sonra yapılan bu uygulama, günümüzde gelin geldikten sonra oğlan evinde yapılmaktadır. Seccadeye ya da kumaşa para takılarak oğlan evine getirilmekte ve hepsi evin duvarına gerilen bir ipin üzerine asılarak sergilenmektedir. En son bunlar çıkartılarak üzerlerindeki paralar herkesin gözü önünde sayılmakta ve oğlanın babası tarafından namaz kılınarak teslim alındıktan sonra yemekler yenmektedir. Yardımlaşma esasıyla, “oğlan evinin toy için yaptığı masrafları çıkartması için” toplandığı söylenen bu paranın “kalın mal” olarak kız tarafına verildiği de olmaktadır.

Halife Altay’ın “Anayurttan Anadolu’ya” adı eserine baktığımızda, “cırtıs toy”un oldukça değişime uğradığı görülür. Buna göre, cırtıs toyu, “ölütiri toyu”ndan sonra, genellikle yaz veya güz mevsiminde yapılır, koyunlar kesilir, yemekler yenir, müşe, kökoğlak, kızkuvar gibi oyunlar oynanır, güreşler yapılır, kunan yarışları düzenlenir. “Cırtıs” kadınlar tarafından usulüne göre üç gruba ayrılarak heybelere doldurulur (yüzük, gümüş düğme, kumaş vb.) ve bir miktar “kalın mal”la birlikte damada verilir. At üstünde yola çıkan damat, saçı saçılarak uğurlanır. Damat, kız evine geldikten sonra “urun toy” (güveyin ilk gelmesinin ziyafeti) düzenlenir. Yine bunun devamında “kuda tusıv kuyruk bavır asav” (dünürün inmesi, kuyruk ciğer yenmesi), “korcın söğiv” (heybe sökme), “küvey üvge kurgiziv” (güveyin eve getirilmesi), “oyinkade” gibi gelenekler uygulanır, oyunlar oynanır.²⁰ Bugün “cırtıs toy”un uygulanışına baktığımızda, bu geleneğin oldukça sadeleştiği ve değişime uğradığı görülmektedir.

Oğlan evinde yapılan “düğün” için hazırlıklar gelin gelmeden önce başlamaktadır. Düğün yemeği için koyunlar kesilmekte (ancak öncesinde her bir koyun için yaşlı ve hatırı sayılır bir büyüğün duası alınır) ve yardımlaşma usulüyle yemekler hazırlanmaktadır. Yemek, eskiden beri âdet olduğu üzere düğün günü öğlen verilmekte, sofralar kurulmakta ve her sofradaki büyükten dua etmesi istenmektedir. Düğün eğlencesi ise, Doğu Türkistan’dayken yemekten sonra at yarışları yapılarak, kız kuvar, güreş gibi oyunlar oynanarak, ölümler söylenerek yapılmaktayken, günümüzde yerli kültürün de tesiriyle akşam düğün salonlarında yapılmaktadır. Ağırıklı olarak Türk müziklerinin çaldığı bu eğlencede, takı töreni gibi Türk usulü gelenekler de uygulanmaktadır.

Kazaklar arasında düğün sonrasında yapılan uygulamalar da söz konusudur. Bunlardan biri, düğünün ertesi günü gelinin sabah erkenden kalkıp, kahvaltıyı hazır

¹⁹ H. Altay, age, s. 194.

²⁰ Ayrıntılı bilgi için bk. H. Altay, age, s. 160-166.

Geçmişten Günümüze Manisa

etmesi ve yeni anne babasının elini öpmesidir. Böylelikle, “hürmet gören” bir gelin olarak aileye kabul edilir. Ancak günümüzde yeni evlenen çiftin ayrı eve çıkmaya başlamasıyla birlikte bu gelenek de unutulmaya yüz tutmuştur. Düğün sonrası yapılan uygulamalardan bir diğeri, oğlan tarafındaki akrabaların yeni evli çifti yemeğe davet etmesidir. Bu uygulamanın halen devam ettiği görülmektedir.

Görüldüğü gibi Salihli Kazaklarında düğün gelenekleri, bazı değişikliklere uğrasa da hala canlı bir şekilde yaşatılmaya devam etmektedir. Yaşanan bu değişimler her şeyden önce Kazakların değişen hayat şartlarından kaynaklanmaktadır. Anavatanları Doğu Türkistan’da hayvancılıkla uğraşan Kazakların, Türkiye’ye geldikten sonra hayvancılık yapmamaları onların hayatlarının pek çok aşamasında olduğu gibi düğünlerinde de değişikliklerin yaşanmasına neden olmuştur. Örneğin Doğu Türkistan’da kalın malı hayvanlarıyla öderlerken, Türkiye’de para olarak ödemeye başlamışlardır. Bu da hayat şartlarının zorluğundan dolayı oğlan tarafı için maddi bir külfete dönüşmüş ve meblağ kız tarafının toy masraflarını karşılar ölçüye çekilmiştir. Aynı durum toylar için de geçerlidir. Eskiden kız isteme aşamasından oğlan evinde yapılan toya kadar pek çok uygulama söz konusuken ve hepsinde çeşitli merasimler düzenlenirken günümüzde sadece gelin geldikten sonra oğlan evinde toy yapmak suretiyle tasarrufa gidilmiştir. Çünkü Doğu Türkistan’da bu merasimler için kesilen hayvanlar sürülerden temin edilmekteyken, Türkiye’deki hayat tarzları ve ekonomik şartlar göz önüne alındığında bu tip ritüeller ekonomik açıdan çok zorlayıcı olmakta, gençlerin evlenmesini zorlaştırmaktadır.

Kazakların konar-göçer yaşamdan yerleşik yaşama geçmeleri de toylarda bazı değişikliklerin yaşanmasına sebep olmuştur. Örneğin eskiden at yarışları, kız kuvar, kökoğlak gibi at üstünde oynan oyunlar düğünlerin en önemli eğlencesiyken, günümüzde yerleşik yaşamaları ve at besleyememelerinden dolayı bu tip oyunlar artık oynanmamakta; onun yerine yerli kültürün tesiriyle düğün salonlarında müzikli eğlenceler yapılmaktadır. Yine konar-göçer oldukları dönemde, eşyaya kıymet vermeyen bir yaşam sürerlerken, günümüzde yerleşik hayat sürmelerinden ötürü evlerin eşyaları da kızların çeyizleri de çeşitlenmiş ve değişmiştir. Günümüzde gençlerin ayrı eve çıkmaları da evlerinin eşyalarının baştan sona düzülmesini gerektirir olmuştur. Ancak Kazaklar yine de evlerinin bir odalarını Kazak odası olarak düzenleyerek, geleneksel yaşam tarzlarını sürdürmeye gayret etmekte ve kızlarının çeyizlerini de buna göre hazırlamaktadırlar.

Sonuç olarak, Kazakların anavatanlarında sürdürdükleri yaşam tarzını bırakmaları ve yeni vatanlarında sahip oldukları yaşam şartları, kültürlerinde kaçınılmaz değişimler yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Ayrıca baskın kültürün etkisinde kalmaları ve “büyük toplum” a ayak uydurmaya çalışmaları da kültürlerinde değişimlere sebep olmuştur. Ancak Salihli Kazakları her şeye rağmen geleneklerini devam ettirmekte, kültürlerinin muhafazası ve devamlılığı hususunda özen göstermektedirler.

KAYNAKÇA

Altay, Halife, *Anayurttan Anadolu’ya*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara1998.

Fidan, Hüseyin, *Sosyal Yapı ve Sosyal Değişme Açısından Salihli Türkistan Göçmenleri (1977-1998)*, Salihli.

İnan, Abdülkadir, “Türk Düğünlerinde Exogamie İzleri”, *Makaleler ve İncelemeler*, TTK Yay., Ankara.

Kara, Abdulvahap, “Kazakların Altaylardan Anadolu’ya Uzanan Göçü”, (<http://www.abdulvahap.com/karavahap-2/>)

Oraltay, Hasan, *Hürriyet Uğrunda Doğu Türkistan Kazak Türkleri*, İzmir 1961.

Örnek, Sedat Veyis, *Türk Halk Bilimi*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2000.

Temür, Nezir, "Kırgız Folklorunda Ritüelistik Türler", *Gazi Türkiyat*, Bahar 2010, S. 6, s. 297-317.

Türker, Ferah-Vildan Koçoğlu Gündoğdu, "Tıva Türklerinde Geçiş Dönemi Ritüelleri: Doğum, Düğün, Ölüm", *Türkbilig*, 32, (2016), s. 141-154.

Yeşil, Yılmaz, *Türk Dünyasında Geçiş Dönemi Ritüelleri (Doğum-Evlenme-Ölüm Gelenekleri)*, Grafiker Yayınları, Ankara 2014.

SALİHLİ KAZAK TÜRKLERİ: SOSYO-EKONOMİK, LİNGÜİSTİK BİR ANALİZ

Ferhat KARABULUT*-Tuba ARI ÖZDEMİR**

GİRİŞ

Doğu Türkistan'da yaşayan Kazak Türkleri, Çin Devleti tarafından uygulanan yıldırma ve soykırım politikaları nedeniyle ana vatanlarından göç etmek zorunda kalmışlardır. Göç sonunda, 1953 yılından itibaren Türkiye'de Kayseri, Niğde, Aksaray ve Konya'ya yerleşmeye başlamışlardır. Yaşadıkları sosyal çevreden kopan Kazak Türklerinin sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik hayatlarında yeni vatana uyum sağlayabilmek için önemli değişiklikler meydana gelmiştir.

Nüfus, yaşanan mekan, ekonomi, aile yapısı, eğitim, din ve kültürel hayat sosyal yapıyı oluşturan önemli unsurlardır. Bu unsurlarda meydana gelen değişim paralel olarak dilde de kendini hissettirmektedir. Bu bakımdan dilde meydana gelen değişim, hiç kuşkusuz, sebepsiz ve kendiliğinden meydana gelen bir değişim değildir. Bu değişimi tetikleyen birbirine bağlı sebepler vardır. Salihli Kazak Türklerinin dillerinde meydana gelen değişimi tetikleyen olay ise ana vatanlarından göç etmeleridir. Göçten sonra ana vatanlarındaki sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik durumlarında yeni vatanlarına uyum sağlayabilmek için önemli değişimler meydana gelmiştir. Bu değişimler de doğal olarak dile yansımıştır.

Bu çalışmada Salihli'de yaşayan Kazak Türklerinin sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel değişimleri sonucunda dillerinde meydana gelen değişim üzerinde durulacaktır. Göç ile birlikte meydana gelen sosyal, kültürel, ekonomik değişimler incelenecek ve bunların dil üzerindeki etkisi tartışılacaktır. Kısacası bu çalışmada, "Salihli'de yaşayan Kazak Türkleri sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel alanlarda nasıl değişimler yaşadı? Yaşanılan değişimler kullandıkları dili nasıl etkiledi? " gibi sorulara cevaplar aranacaktır.

Salihli'de yaşayan Kazakların dil ve kültürleri hakkında birçok araştırma yapılmıştır. Bu konuda yapılan ilk çalışma Orhan Türkdoğan'ın (1969) "Salihli'de Türkistan Göçmenlerinin Yerleşmeleri" isimli çalışmasıdır. Göçten yaklaşık on yıl sonra yapılan çalışmada, Kazak Türklerinin Salihli'deki ilk yılları ele alınmaktadır. M. Cihat Özönder'in (1979) "Manisa İli, Salihli İlçesi Kurtuluş Mahallesinde meskun Göçmenlerin Sosyal Bünyeye İntibakları" isimli doktora çalışmasında Salihli'ye yerleşen Kazak Türklerinin sosyo-ekonomik yapıları ve sosyal değişmelerinin boyutları üzerinde durulmuştur. Kudret Hünler (1981), Salihli Kazak Türklerinin sosyo-kültürel yapısını inceleyip, folklorik unsurlarını derleyerek dil özelliklerini inceleyen bir yüksek lisans çalışması hazırlamıştır. Hüseyin Fidan tarafından (1999) hazırlanan "Salihli Türkistan Göçmenleri" isimli çalışmada, Salihli'de yaşayan Kazak Türklerinin sosyal yapıları ve sosyal değişimleri önceki yıllarda yapılan çalışmalarla

* Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ferhatkarabulut@yahoo.com.

**Okt., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Rektörlüğe Bağlı Birimler, Türk Dili Bölümü, tuba.ozdemir@cbu.edu.tr.

karşılaştırma yapılarak incelenmiştir. Ertan Gökmen ise (2004) "Doğu Türkistanlıların Türkiye'ye Göçü ve Salihli'ye Yerleşmeleri" isimli çalışmasında, Manisa Köy Hizmetleri İl Müdürlüğü Arşivindeki İskan Şubesine ait 30 no.lu İskan Defterindeki bilgileri toplayarak Salihli'ye yerleşen Kazak Türklerinin göçleri ve nüfus bilgileri hakkında istatistiksel veriler sunmaktadır. Ferhat Karabulut tarafından hazırlanan (2005) "Dil Ölümü Sürecinde Salihli Kazak Türkleri: Anadili Olarak Kazak Türkçesinin Yitimi" isimli çalışmada ise Salihli'de yaşayan Kazak Türklerinin dil durumları dil ölümü açısından ele alınmıştır.

Salihli'de yaşayan Kazak Türklerinin dil durumlarının incelendiği çalışmada, "görüşme" yöntemi kullanılmıştır. Bunun için Kazak Türklerinin Salihli'de ikamet ettikleri Kurtuluş Mahallesi'nde alan araştırması yapılmış, kaynak kişilere görüşme yöntemiyle açık uçlu sorular yöneltilmiş ve elde edilen verilerle değerlendirme yapılmıştır. Görüşme formundaki sorular, Kazak Türklerinin Soyo-kültürel, Sosyo-ekonomik yapılarını ve Kazakça kullanma pratiklerini eş zamanlı tespit etmeyi amaçlayan sorular olmuştur.

Doğu Türkistandan Göç, Salihli'ye Yerleşmeleri ve Kurtuluş Mahallesi

Doğu Türkistan'da yaşayan Kazak Türkleri 18. yüzyıldan itibaren Çin Devletinin ve Çarlık Rusyası'nın işgal ve baskılarına maruz kalmıştır. Doğu Türkistan 1759-1876 yılları arasında I. Mançur-Çin, 1876-1911 yılları arasında II. Mançur-Çin, 1911-1949 yılları arasında Milliyetçi Çin ve 1949'dan sonra Komünist Çin idaresi altında kalmıştır (Alptekin 1990:5). Bu işgallere karşı direnmeler ise kısa süreli olmuştur. Bu sürede Çin'e karşı 1863'de Yakup Han tarafından Doğu Türkistan Devleti kurulmuştur. Kısa süreli olan bu devlet 1876 yılında Çinliler tarafından yıkılmıştır. 1931 yılında Çin zulmüne karşı meydana gelen ayaklanma bütün Doğu Türkistan'a yayılmış ve Çinliler Doğu Türkistan'ın birçok bölgesinden çıkarılmışlardır. Doğu Türkistanlılar Kaşgar'da bağımsızlıklarını ilan ederek 1933 yılında "Şarkî Türkistan İslam Cumhuriyeti" adıyla Hacı Hoca Niyaz'ın cumhurbaşkanı olduğu milli bir devlet kurmuşlardır. Zor durumda kalan Çinliler Ruslardan yardım istemiş ve Rus orduları Doğu Türkistan'a girmişlerdir. Kurulan bu milli devlet, Çin-Rus işbirliği ile yapılan saldırılara dayanamayarak yıkılmıştır. Daha sonra, 7 Kasım 1944'te "Şarkî Türkistan Cumhuriyeti" adıyla yeni bir müstakil milli devlet kurulmuş ve başkanlığına Ali Han Töre getirilmiştir. 29 Mayıs 1947 tarihinde ise Doğu Türkistan eyaletinin başkanlığı Türklere verilmiştir. Mesut Sabri eyalet hükümeti başkanı, İsa Yusuf Alptekin de hükümetin genel sekreteri olmuştur. Bir müddet sonra, 17 Temmuz 1948'de Rus karşıtı politika uyguladığı gerekçesiyle Mesut Sabri ve İsa Yusuf Alptekin hükümetten azledilmiştir. Kasım ayında da Çin komünistleri Pekin'i işgal etmiştir.

1949 sonbaharında İsa Yusuf ve beraberindeki heyet, Kızıl Çin kuvvetlerine karşı direnen generalleri ziyaret ederek mücadele azimlerini artırmaya çalışsalar da Kızıl Çin kuvvetlerinin Doğu Türkistan'a doğru ilerleyişini durduramamışlardır. İsa Yusuf Bey ve arkadaşları uzun müzakereler sonucu güçlerinin Kızıl Çin kuvvetlerine karşı koymak için yeterli olmadığını düşünerek, hicret kararı almışlardır.¹

1949 yılından önce de Doğu Türkistanlıların Hindistan'a ve Pakistan'a üç büyük göç dalgası olmuştur. Bunların ilki, 1934-1936 yıllarında Kaşgar, Yarkent ve Hotan vilayetlerinden Gilgit ve Ladak yoluyla binlerce kişinin katılımıyla gerçekleşmiş ve göçe başlayanların sadece 2000'i Hindistan'a varabilmiştir. 1937 senesinde milli generallerden Mahmut Muhuti ile başlayan göçe de binlerce kişi katılmış bunların ancak 600'ü hür dünyaya ulaşabilmiştir (Musabay ve Turfani 1992: 1236). 1935-1937 yılları arasında yapılan üçüncü göç dalgasına Altay ve Tarbagatay bölgelerinden

¹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bak. (Emet 2002: 723-729). (Yaman, Bolaç ve Esatoğlu 1998: 189).

Geçmişten Günümüze Manisa

20.000 Türkistanlı katılmış ve bu göçmenlerden 6000 kadarı 1940 senesinde Kukunor üzerinden Tibet'e ulaşabilmiştir. Bu kişiler burada, Tibetlilerden iyi muamele görmemişler, hatta onlarla savaşmak mecburiyetinde bile kalmışlardır. Neticede 3067 kişi olarak Hindistan'a ulaşmışlardır. Bu ülkeye ulaşanların bir kısmı da bu ülkenin iklim şartlarına dayanamayıp ölmüşlerdir (Oraltay 1961:46-54).

1949 yılında İsa Yusuf Alptekin ve Mehmet Emin Buğra tarafından yeniden başlatılan göç dalgası Osman Batur, Canımhan Hacı, Elishan Batur, Ali Beg Hakim, ve Hamza Uçar² gibi göç liderleriyle birlikte büyük kayıplar vererek Türkiye'de sonlanmıştır.³ Doğu Türkistan'dan gelen 350 kişilik bir kabile ile Hindistan, Pakistan ve Suudi Arabistan'dan gelen 1500 kişiyle birlikte toplam 1850 Doğu Türkistanlı, Bakanlar Kurulu'nun 13 Mart 1952'de aldığı kararla iskanlı göçmen olarak Türkiye'ye yerleştirilmiştir.

Zorlu yolculuk sonunda Türkiye'ye ulaşabilen Kazak Türkleri ilk olarak Tuzla, Sirkeci ve Zeytinburnu'ndaki misafirhanelerde bir yıla yakın misafir edilmişlerdir. Kazak Türkleri daha sonra Niğde Ulukışla, Altay Köyü'ne 160; Aksaray Sultanhanı'na 60; Kayseri Develi köylerine 75; Kayseri Yahyalı İlçesi'ne 15, Yeşilhisar İlçesi'ne 25; Konya İsmail Köyü'ne 60, Konya Ereğli İlçesi'ne 15 hane olmak üzere yerleştirilmiştir (Gayretullah 1977:84)⁴.

Kayseri'ye yerleştirilen Kazak Türklerinin hemen hepsi daha sonra arazinin elverişli olmayışı ve imkanların kıt oluşu yüzünden İstanbul'a yerleşmiştir. Niğde'nin Ulukışla İlçesi'ne bağlı Altay Köyü ve Aksaray Sultanhanı'na yerleştirilen Kazak Türkleri ata meslekleri olan hayvancılık ve tarımı Türkiye'de ancak bu bölgede geliştirme imkanı bulabilmişlerdir. Konya'nın İsmail Köyü ve Ereğli İlçesi'ne yerleştirilen Kazak Türkleri de tarım halkı olarak yaşamaktadır (Türkdoğan 1969: 7).

Türkiye'ye iskanlı göçmen olarak gelmelerine izin verilen 1850 Doğu Türkistanlıdan toplam 146 hane de Manisa'nın Salihli İlçesi'nin Kurtuluş Mahallesi'ne yerleştirilmiştir.⁵ Günümüzde Salihli İlçesi'nin 25 mahallesinden biri olan Kurtuluş Mahallesi 1952-53'de Bulgaristan'dan gelen Türkler için inşa edilmiş, daha sonra bu mahalle Doğu Türkistan'dan gelen Kazak Türkleri için de mekan olmuştur.

146 aileden 462 kişinin yurda girişleri Ekim 1953 ile Eylül 1955 tarihleri arasındadır. İlçeye yerleştirilen 146 aileden 62 aile 25 ağustos 1954'te; 23 aile 5 Eylül 1954'de; 61 aile de 7 Mart 1956'da ilçeye gelmişlerdir (Gökmen 2004: 99).

² Ali Beg Hakim ve Hamza Uçar çalışmamıza konu olan Salihli'ye yerleşen Kazakların göç liderleridir.

³ Günümüzde Salihli'de göçü yaşayan 4 kişi bulunmaktadır. Bunlardan görüşme yapabildiğimiz 92 yaşındaki Köksegen Eren göç hikayesini şu şekilde anlatmaktadır: 1947 yılında Savan'dan çıkan göç ilk önce Çin ordularından kaçabilmek için 1948-49'da ülkenin içinde tur attı. Çin ordularından kaçabilmek için genelde geceleri göç ettik. 1949'da Taklamakan Çölü'nden geçtik. Lop Gölü'ne ulaştık. Burada da bir buçuk sene kaldık. Lop Gölünden Himalaya Dağı'na tırmandık. Himalaya Dağı'ndan havasızlıktan dolayı, çok şişman ve hastalıklı olanlar geçemedi. Zayıf, atletik yapılı olanlar dağı aşabildi. Burada pek çok kayıp verdik. Oradan Hindistan'ın Ladak Şehri'ne, oradan da Keşmir'e ulaştık. Keşmir'den 1952 yılında Türkiye'ye ulaştık. (Bilgi, 22.07.2017 tarihinde yapılan görüşmeden alınmıştır.)

⁴ Köksegen Eren, Türkiye'de kendilerine uygun olan yerlere yerleştirilme hikayelerini şu şekilde anlatmaktadır: Türkiye'ye ulaştıktan sonra ilk önce Tuzla'ya yerleştik. Buradan sağa sola dağıldık. Hükümet: "Şimdi ne yapacaksınız, nereye gidecektiniz, memleketinizde ne yerdiniz, ne yapardınız?" diye sordu. Ben de "Memleketimde et yerdim, ata binerdim, sulu yerde yaşamayı severdim." deyince Devlet beni Kayseri'nin Yahyalı İlçesi'nin Develi Köyü'ne yerleştirdi. Burada on yıl kaldık. Göç lideri Ali Beg Hakim Salihli'de dericilik işini öğrenince bizi de yanına çağırdı. 1964'te Salihli'ye gelip yerleştik. (Bilgi, 22.07.2017 tarihinde yapılan görüşmeden alınmıştır.)

⁵ 1954-1-56 yılları arasında Salihliye yerleşen Kazaklar ile ilgili bütün kayıtlı bilgiler (Türkiye'ye giriş tarihleri, aile fertleri, hane sayıları, kişi adları, devlet yardımları vb.) Manisa Köy Hizmetleri İl Müdürlüğü Arşivindeki İskan Şubesine ait 30 no.lu İskan Defterinde yer almaktadır. Ayrıca bu defterdeki bilgiler ile ilgili olarak bak. (Gökmen 2004).

Çok zorlu bir göç serüveni yaşayan Kazak Türklerinin pek çoğu Türkiye'ye ulaşmadan açlık, soğuk ve hastalıklar nedeniyle yolda hayatını kaybetmiştir.⁶ Bu yüzden göçü tamamlayıp Salihli'ye ulaşabilen göçmenlerin 45 yaş ve üstünde olanların sayıca az olduğu dikkat çekmektedir. 45 yaş üstünde olanların sayısı 65 olup, bunlar bütün göçmenler içerisinde %13'lük orana sahiptir. 14-45 yaş arasında kişilerin göç edenlere oranı %51 iken çocukların oranı ise %29'dur (Gökmen 2004:102).

146 hane olarak Salihlinin Kurtuluş Mahallesi'ne yerleşen Kazak Türkleri arasında ilerleyen yıllarda özellikle ekonomik nedenlerden dolayı iç ve dış göçler de yaşanmıştır. Mahalle 1963'de Kayseri'den yaklaşık 500 kişilik bir göç alırken çok daha fazlasını vermiştir. İç göçler İstanbul, İzmir gibi büyük şehirlere yaşanmıştır. Özellikle İstanbul Zeytinburnu Türkdoğan'a göre Türkistanlıların iç göç merkezidir (Türkdoğan 1969: 8). Ayrıca Kurtuluş'tan 70'li yıllarda Almanya'ya, 80'li yıllarda da Fransa'ya dış göçler yaşanmıştır. Günümüzde Kurtuluş'ta yaklaşık 100 hane Kazak Türkü yaşamaktayken bu sayı yaz aylarında yurt dışındaki Kazak Türklerinin yaz tatiline gelmeleriyle 200'ü bulmaktadır. Yurt dışında önemli sayıda Kazak Türk'ünün bulunması nedeniyle düğün törenleri gibi özel günler yaz aylarında yapılmaktadır.

Salihli Kazak Türklerinin Sosyo-Ekonomik ve Sosyo-Kültürel Durumlarındaki Değişmeler ve Dile Yansıması

Ana vatanlarından göç edip başka bir toplumun içine girerek yaşamak zorunda kalan Kazak Türklerinin sosyolojik, ekonomik ve kültürel alanlarda yaşadığı değişim doğrudan dillerini de etkilemiştir. Her ne kadar değişim ilk olarak anlayışta, kültürde ve sosyo-ekonomik yapıda olsa da esasen dil de bunlardan bağımsız değildir. Bu nedenle karşılıklı etkileşim içerisinde bir değişimden veya başkalaşmadan bahsedebiliriz. Yani biri değiştiği için diğeri de değişme durumunda kalmıştır. Bu durumda, asıl bakılması gereken ise sonuçtur. Hangi değer daha önce aşınmaya uğramıştır ve sonuçta hangi noktaya varılmıştır? Yaptığımız alan çalışması bize bu konuda ilginç veriler sunmuştur. Bunu çalışmanın değerlendirme kısmında ortaya koyduk. Şimdilik şu tespiti yapmakta fayda vardır: Hayatın normal akışı içerisinde başka bir coğrafyada ve toplumda yaşamak zorunda kalan Kazak Türkleri değişime direnseler bile değişmekten kurtulamamışlardır. Buradan hareketle, sosyo-ekonomik ve kültürel değişmelerin dile nasıl etki ettiğine bakabiliriz.⁷

Sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel alanlarda meydana gelen ilk değişim önce dilde kendini hissettirmektedir. Göçten yaklaşık on yıl sonra Salihlideki Kazak Türkleri hakkında araştırma yapan Türkdoğan, dilde değişimin daha ilk yıllarda

⁶ Örneğin göçe katılan Köksegen Eren'in 13 çocuğu vardır. Fakat göçe katılan 7 çocuğu göç sırasında hastalıktan ölmüştür. Türkiye'de doğan 6 çocuğu yaşamaktadır.

⁷ Dilde meydana gelen değişim aşlında dilin yok olma tehlikesi ile karşı karşıya gelmesidir. Büyük bir topluluğun içine giren bütün küçük toplulukların dili bu tehlike ile karşılaşır. Literatürde, "dil ölümü" veya "tehliledeki diller" olarak adlandırılan bu durum sadece Türkiye'ye göç eden Kazak Türkleri için değil birçok küçük Türk topluluğu için geçerlidir. Tehlikedeki Türk dilleri hakkında birçok çalışma yapılmıştır. Örneğin Ferhat Karabulut, Salihli'de yaşayan Kazak Türklerinin ve Kayseri'de yaşayan Uygur Türklerinin dillerini, dil ölümü bağlamında incelemiştir (Ayrıntılı bilgi için bkz. KARABULUT 2005a, KARABULUT 2005b.). Erdoğan Boz da "Eskişehir'de Meskûn Nogayların Nogay Türkçesini Kullanma Pratikleri" isimli makalesinde Nogayların dil durumunu incelemiştir. Tehlike sadece Türkiye'de değil Orta Asya'da yaşayan Türk topluluklarının dilleri için de geçerlidir. Figen Güner Dilek, Orta Asya'da konuşulan Kumandı Türkçesini ve Altay Türkçesini dil ölümü ve tehlikedeki diller açısından incelemiştir (Ayrıntılı bilgi için bkz. GÜNER DİLEK 2007 ve GÜNER DİLEK 2012.). Ayrıca bu konuda "Tehlikedeki Türk Dilleri" projesi de yapılmıştır. Bu proje kapsamında da Prof. Dr. Süer Eker ve Prof. Dr. Ülkü Çelik Şavk editörlüğünde 2016 yılında 4 ciltlik "Tehlikedeki Türk Dilleri" kitabı yayınlanmıştır.

Geçmişten Günümüze Manisa

başladığını ve Kazak Türklerinin kullandığı dilin saflığını kaybettiğini şu şekilde belirtmektedir:

"Kazaklar, kendi aralarında Kazak Türkçesiyle konuşuyorlar. Anadolu Türkçesine nazaran daha seri ve anlaşılması güç. Dışarıdan aldıkları kızlar da kısa zamanda bu Türkçeyi öğreniyorlar. Bu suretle Kurtuluş'ta Kazak Türkçesi ana dil oluyor. Bilahare sokakta ve okulda Anadolu Türkçesi öğreniliyor. Yalnız, tespit edebildiğimiz ölçüde Kazak Türkçesi on dört yıllık yerleşme döneminden sonra saflığını kaybetmiş durumdadır. Mesela, "konuk" öz Türkçe olmasına rağmen, çevrenin tesiriyle "misafir" diyorlar. Bunun yanında Arapça, Anadolu Türkçesi terimleri, teknik tabirler dillerinde geniş yer bulmaktadır. Bu bakımdan dilde bir akültürasyon süreciyle karşı karşıya bulunuyoruz." (Türkdoğan1969: 24)

Türkdoğan'ın 1969'da yaptığı tespitlerden 30 yıl sonra Fidan'ın 1999 yılında yaptığı çalışmada, Salihli'de yaşayan Kazak Türklerinden ana dili Türkçe olanlar %34.48, Kazakça olanlar %53.44, Türkçe-Kazakça olanlar %5.18, Kazakça-Türkçe olanlar %6.90 olarak tespit edilmiştir. Ayrıca evde Kazakça'nın %8.62, Türkçenin %1.72, Kazakça-Türkçenin %89.66 oranında konuşulduğu belirtilmiştir (Fidan 1999: 137-138). Geçmiş yıllara bakıldığında azalma söz konusu olsa bile, (günümüze kıyaslandığında) Kazakçanın ağırlığından bahsedebiliriz. 1999 yılında evde Kazakça ve Türkçenin %89.66 oranında konuşulması dikkat çekici bir değerdir. Günümüze gelindiğinde ise Kazakçanın ağırlığı tamamen azalmış durumdadır. Genç nesil okullaşmanın etkisi, azınlıkta kalma psikolojisi, alay edilme psikolojisi, üst kültürle bütünleşme çabası gibi nedenlerle ana dilden tamamen uzaklaşmıştır.

Ayrıca yukarıda bahsedildiği gibi yaşanan göçlerin de dil üzerinde etkisi olmuştur. Fakat bu etkinin iki yönü bulunmaktadır. Özellikle Almanya'ya ve Fransa'ya göçenler için baskın dil Almanca veya Fransızca olmuştur. Dolayısıyla yurt dışında yaşayan Kazak Türkleri tamamen farklı dillerle karşılaştıkları için bu durum dillerini daha fazla etkilemiştir. Öte yandan yurt dışında önemli sayıda Kazak Türk'ünün bulunması nedeniyle düğün törenleri gibi özel günler yaz aylarında yapılmaktadır. Bu tür törenlerde gelenek görenekler yaşatılmaya çalışılmaktadır. Bu yüzden gelenek ve göreneklere ait dil de bu özel günlerde daha yoğun şekilde kullanılmaktadır. Dolayısıyla genç nesil de ana dili bu sayede duyma ve kullanma imkanı bulmaktadır.

Alan araştırması sırasında tespit ettiğimiz bilgilere göre, göçten sonraki ikinci kuşak birinci kuşaktaki büyükleriyle konuşurken hem Türkiye Türkçesi'ni hem de Kazakça'yı tercih ederken, üçüncü kuşakta yer alanlar çocuklarıyla tamamen Türkiye Türkçesi ile konuşmaktadır. Üçüncü kuşakta yer alan genç nesil ile birinci kuşakta yer alan yaşlılar birbirleriyle Kazakça konuşmamaktadır. Örneğin araştırma sırasında görüşme yapılan kaynak kişilerden Köksegen Eren, 2007 yılında Doğu Türkistan'a yaptığı ziyaret sırasında torunlarına Kazakçayı öğretebilmek için çeşitli kitaplar getirdiğini, onlara Kazakçayı öğretmeye çalıştığını fakat torunların bu konuda hiç istekli olmadıklarını söylemiştir. Çocuklar ise dil öğrenmeye tamamen pragmatik yaklaşarak "Ne işime yarayacak?" veya "Burası Türkiye!" diyerek Kazakça öğrenme konusunda pek hevesli olmadıklarını göstermişlerdir.⁸

⁸ Salihli Kazak Türkleri Sosyal Dayanışma ve Kültür Derneği başkanı Şükrü Ali Eren, Haziran ayında Astana'da düzenlenen "Dünya Kazaklar 5. Kurultayı"na katılmıştır. Eren, Bu kurultayda çocuklara Kazakçayı öğretebilmek için çocukların ilgisini çekebilecek modern çizgi filmlerin Kazakçaya çevrilmesi gerektiği hakkında öneride bulunmuştur. (Bilgi, 22.07.2017 tarihinde yapılan görüşmeden alınmıştır.)

Ekonomik durum ve seçilen meslekler dilin şekillenmesinde önemli etkenlerden biridir. Kazak Türklerinin göçten önceki meslekleri ve göç sonrasında geçimlerini sağlayabilmek için seçtikleri veya seçmek zorunda kaldıkları meslekleri de dillerini şekillendirmiştir.

Kazak Türklerinin göçten önce büyük çoğunluğunun çiftçilik yaptığı anlaşılmaktadır. Çiftçiliğin yanı sıra esnaf, terzi, kunduracı olanlar da vardır (Gökmen 2004: 104). Kazak Türkleri, Salihli'ye göç ile birlikte ilk yıllarda Demirköprü hidroelektrik tesisinin inşasında, üzüm ve pamuk tarlalarında ve İplik dokuma fabrikasında çalışmışlardır (Türkdoğan 1969: 12-13). Daha sonra dericilik Salihli Kazak Türklerinin ana mesleği haline gelmiş, fakat daha sonra ekonomik nedenlerle dericilik mesleği de yavaş yavaş terk edilmeye başlanmıştır. 1977'de hemen hemen bütün Kazak Türkleri dericilik mesleği ile uğraşırken 1998 yılında Kazak Türklerinin %15'i dericilikle uğraşır hale gelmiştir (Fidan 1999: 49). Günümüzde ise az sayıda aile dericilikle geçimini sağlamaktadır. Günümüzde okullaşmanın etkisi ve dericilik sektöründeki kriz nedeniyle dericilikten uzaklaşmış ve farklı meslek gruplarına yönelim olmuştur. Bu durum aynı zamanda dericilik mesleğinde çırak sorununu da doğurmuştur. Herkes lise ve üniversite okuduğu için dericilikte çırak bulmak da zorlaşmıştır. İlk yıllarda sadece dericilikle uğraşmak dilin korunmasına katkı sağlamıştır. Çünkü atölyelerde birlikte çalışan Kazak Türkleri kapalı bir toplum oldukları için dillerini de koruma imkanı bulmuşlardır. Fakat daha sonra dericiliğin yavaş yavaş terk edilmesi ve farklı mesleklerin seçilmesi dili de etkilemiş ve değişimi hızlandırmıştır.

Meslek seçiminde dericiliğin yavaş yavaş terk edilmesinde ekonomik kaygıların yanı sıra okullaşma da etkili olmuştur. Dilde en büyük değişim nedenlerinden biri de okullaşma oranıdır.

Kazak Türkleri, göçten sonra ilk yıllarda eğitime istenilen değeri ve önemi verememişlerdir. Bunda göçebe olmaları ve yeni bir meslek sahibi olabilmek için çabası etkili olmuştur (Türkdoğan 1969: 21). Yerleşik hayata geçip iktisadi olarak rahatladıktan sonra okullaşma oranı ve buna paralel olarak eğitim seviyesi de artmaya başlamıştır. Günümüzde zorunlu eğitimin de etkisiyle çocuklar neredeyse yüzde yüz oranında orta ve lise eğitime; büyük oranda üniversite eğitimlerine devam etmektedir. Okullaşma oranının yüksek olması dili ve kültürü en çok etkileyen unsurlardan biridir. Çocuklar okulda Kazakça ile ilgili hiç bir eğitim almadıkları için dilden uzaklaşmaktadırlar.

Başta üst kültürün sunduğu okullaşma olmak üzere, ekonomik yapının değişmesi, teknolojik gelişmeler ve son yıllarda sosyal medyanın etkisi ile birlikte Kazak Türklerinin aile yapısında önemli ve kalıcı değişimler meydana gelmiştir. Aile yapısında meydana gelen değişimler de dili doğrudan etkilemiştir. Kazak Türkleri, göçün ilk yıllarında geniş aile olarak yaşarken günümüzde sadece anne baba ve çocuktan oluşan çekirdek aile modelinde yaşamayı tercih etmektedirler. Geniş aile yapısında çocuk dede ve büyük anneden dili öğrenebilirken çekirdek ailede bu pek mümkün olmamaktadır. Göç ile gelen birinci kuşak çocuklarına dili aktarırken Türkiye'de doğan ikinci kuşağın çocuklarına dili büyükleri kadar sağlıklı aktarması mümkün olmamıştır.

Birinci kuşak evde Kazakça konuşurken, ikinci kuşak sadece büyükleriyle konuşurken Kazakçayı tercih etmektedir. Çocuklarıyla konuşurken tamamen Türkiye Türkçesini tercih etmektedir. Dolayısıyla birinci kuşaktaki büyükler üçüncü kuşaktaki çocuklarla Kazakça konuşmamaktadır. Bunun önemli nedenlerinden biri çekirdek aile yapısıdır. Aile içinde anne ve babasıyla Türkiye Türkçesi konuşan çocuk

birinci kuşakla Kazakça konuşmayı tercih etmemektedir. Ailesinde ileri yaşta yani birinci kuşaktan bireyler bulunan ailelerde Kazakça konuşma oranı yüksektir. Dolayısıyla bu ailelerde yetişen çocuklar Kazakçayı diğer çocuklara göre (konuşamaları bile) daha fazla duymakta ve anlamaktadır.⁹

Ayrıca günümüzde, göçün ilk yıllarında etkili olan "cemaat olma" yani birlikte hareket edip birlikte karar verme anlayışından çekirdek aile yapısı ile "bireyselleşme"ye dönmüştür. Bireyselleşme de bir bakıma kapalı olan toplumdan çıkıp tek başına hareket etme anlamına geldiği için dili etkilemektedir.

Dilin korunması, kültürel öğelerin aktarımı ve sürdürülmesinde ve gelecek nesillere aktarılmasını sağlayan önemli unsurlardan biri de evliliğdir. Kazak Türklerinin evlilik konusundaki tavırları dil değişimini yavaşlatan önemli etkenlerdendir. Dışarıdan yapılan evlilikler dil ve kültür değişiminin en önemli tetikleyicisi olarak kabul edilmektedir. Kazak Türklerinin hemen hepsi (bu oran yaşlılarda yüzde yüz iken, orta kuşakta yüzde yüze yakındır) iç evlilikten yanadır.¹⁰ Bunun en önemli nedeni ise dışarıdan yapılan evliliklerin kültür farklılığına neden olacağı düşüncesidir. 1977'de yalnızca 1 Kazak erkeği Bulgar göçmenlerinden kız almıştır. Dışarıya verilen kız sayısı 1998'de birdir (Fidan 1999: 60). Günümüzde (özellikle üçüncü ve dördüncü kuşak arasında); okullaşmanın, dış çevre ile kurulan sosyo-ekonomik ilişkilerin ve farklı mesleklerin seçilmesinin etkisiyle dış evliliklerin sayısında artış gözlenmektedir. İç evliliklerin yapılması evlilik ile ilgili kültürün yaşatılmasına dolayısıyla da dilin yaşatılmasına katkı sağlamaktadır. Ayrıca günümüzde üst kültürden etkilenmenin ve dış evliliklerin sonucu olarak, Kazak geleneğinde var olan unsurların yanı sıra gelenekte yer almayan unsurlar da düğünler de karşımıza çıkmaktadır. Düğünlerde genellikle yerli kültürün adetleriyle Kazak adetlerinin karışık olarak uygulanmaya başlandığı görülmektedir. Böylece düğünlerde Kazak adetleri yaşatılırken, bir yandan da Kazak Türklerinde olmayan adetler de yaşatılmaktadır. Örneğin Kazak geleneklerinde kına gecesi, kına yakma, bindallı giyme gibi gelenekler yokken baskın kültürün etkisiyle günümüzde kına gecesi düzenlenmekte ve kına gecelerinde bindallı giyilmektedir.

Evlilikten başka kültürel faaliyetler, milli günlere verilen önem, gelenek göreneklere olan bağlılık da dildeki değişimi yavaşlatan etkenlerdir.

Dilin ve kültürün korunmasını sağlayan etkenlerden biri de toplumun örgütlenmesi ve milli değerlere sahip çıkmasıdır. Bu bakımdan dilin yaşatılabilmesi için milli törenler, gelenek ve görenekler önemli yer tutar. Kazak Türkleri, göçten sonraki ilk yıllarda kültürel faaliyetlere başlamışlardır. Öncelikle ilk göç önderlerinden Ali Bey Hakim'in evi genel merkez olarak seçilmiş, başkanı Hamza Uçar olan "Salihli Türkistanlılar Kültür ve Dayanışma Derneği" kurulmuştur. Hasan Oraltay'ın idaresi altında "Türkeli", "Komünizmle Savaş" dergileri çıkarılmıştır. Türkeli Dergisi, Türkistan Türklerinin iç ve dış meselelerini incelemektedir. Buna

⁹ Görüşme yaptığımız Köksegen Eren oğlu ve torunlarıyla birlikte geniş aile yapısında yaşamaktadır. Aynı anda görüşme yapabildiğimiz Köksegen Eren, 49 yaşındaki oğlu Şükrü Ali Eren ve 17 yaşındaki torunu Engül Eren'in diyalogları dikkat çekicidir. Köksegen Eren oğlu ile Kazakça konuşmaktadır ve oğlu da ona rahatlıkla cevap verebilmektedir. Engül ile babası konuşurken, tamamen Türkiye Türkçesi kullanılmaktadır. Engül (ve kardeşleri) Kazakça konuşmamaktadır fakat; dedesi ile aynı evde yaşadığı için çekirdek ailede yaşayan çocuklardan farklı olarak Kazakça'yı kullanmasa bile dedesinden ve ninesinden duyabilmektedir.

¹⁰ Görüşme yaptığımız Şükrü Ali Eren herkesin istediği kişiyle evlenme konusunda özgür olduğunu fakat kendi çocuklarının dış evlilik yapmalarını istemediğini belirtmiştir. Bunun nedeni ise dışarıdan yapılan evliliklerin kültürel uyumsuzluk nedeniyle bitebileceğini düşünmesidir. (Bilgi, 22.07.2017 tarihinde yapılan görüşmeden alınmıştır.)

paralel olarak müstakil kitap ve broşürler de yayınlanmıştır. Bunların miktarı 1965 yılına kadar dördü bulmaktadır (Türkdoğan 1969: 20). Kültür ve dayanışma dernekleri o yıllardan itibaren çeşitli nedenlerle kapanıp tekrar açılmıştır. Günümüzde ise 2005 yılında kurulan "Salihli Kazak Türkleri Sosyal Dayanışma ve Kültür Derneği" adı ile faaliyet gösteren bir dernek bulunmaktadır. Dernek başkanı Şükrü Ali Eren'dir. Dernek, Salihli'deki Kazak Türklerinin dünya ile bağlantısını da kuvvetlendirecek faaliyetler yürütmektedir. Örneğin, dernek başkanı Şükrü Ali Eren, Haziran ayında Astana'da düzenlenen "Dünya Kazaklar 5. Kurultayı"na katılmıştır.¹¹ Ayrıca dernek tarafından 2-3 Eylül 2017 tarihlerinde Salihli'de "Abay Kunanbayulu Futbol Turnuvası" düzenlenmiş ve bu turnuvaya Türkiye'nin çeşitli yerlerinde yaşayan Kazakların kurdukları futbol takımları katılmıştır.

Kazak Türkleri milli günlere ve milli törenlere özellikle önem vermeye devam ederler. Nevruz, düğünler, cenaze törenleri gibi özel günlerde bilhassa yaşlılar milli kıyafetleri giymeye, milli yemekleri yapmaya ve gelenekleri sürdürmeye devam etmeye çalışmaktadırlar. Kazak Türkü gençler ve çocuklar her ne kadar üst kültüre daha yakın olsa da bu sayede Kazak kimliklerini unutmamaktadırlar. Çünkü bu tür törenlerde törene ait özel kelimeleri (örneğin "cırtıs toy", "çılavuş"), atasözleri, deyimleri, şarkıları duymaktadırlar.

Türkdoğan, 1969 yılında yaptığı araştırmada yaşlı erkeklerin Türkistan'dan getirdikleri giyim tarzını koruduklarını kadınların da geleneksel vasfı kısmen muhafaza ettiklerini belirtmektedir. Gençlerde ise eski Türkistan kıyafetlerinin bütün özelliğini kaybettiğini belirtmektedir (Türkdoğan 1969: 25). Günümüzde ise giyim tarzı tamamen değişmiştir. Sadece yaşlılar, düğünlerde veya özel günlerde geleneksel kıyafetleri giymektedir. Bunda yaşanan yerin iklim şartları da etkili olmuştur. Salihli Türkistan'a göre çok sıcak olduğu için giyim tarzlarını yaşadıkları iklimin şartlarına göre düzenlemişlerdir.

Kıyafet seçiminde olduğu gibi yemek konusunda da iklim şartları etkilidir. Kazak Türkleri göçten önce Türkistan'da genellikle et yemekleri yerlerken, o yemekler Salihlide ağır gelmektedir. Geleneksel olan *bes parmak*, *Türkistan pilavı*, *mantı*, *bavursak*, *kurut*, *sütlü çay*, *kımız* gibi yemekler ve içecekler yapılmaya devam edilmektedir. Dolayısıyla yemek kültürü ile birlikte bu kültüre ait kelimelerin de yaşatıldığı görülmektedir. Öte yandan Kazak Türkleri için geleneksel olan at eti eskisi kadar tüketilmemektedir.¹²

Dinsel hayat toplumun geneline bakıldığında Kazak Türklerinde daha kuvvetli görülmektedir. Türkdoğan da dinsel hayatın yaşlılarda özellikle kadınlarda son derece kuvvetli olduğunu söylemektedir (Türkdoğan 1969: 23). Örneğin, Ramazan Ayı'nda "ervah" adı verilen toplanma ve ölmüşlerin ruhuna Kur'an hatimi yapma adetleri devam etmektedir. Bunun dışında çocuklar yaz tatilinde camiye Kur'an kursuna gitmeye devam etmektedir.

Son yıllarda dünyadaki bütün dilleri ve kültürleri etkileyen en önemli unsur teknolojidir. Özellikle internet kullanımının yaygınlaşması bütün dillerin, kültürlerin dünyaya açılması ve ortaklaşması anlamına gelmektedir. Göçün ilk yıllarında kitle iletişim araçlarının henüz gelişmemiş olması nedeniyle dil ve kültür üzerinde

¹¹ Şükrü Ali Eren bu kurultay sayesinde dünyanın çeşitli yerlerinde yaşayan soydaşlarını gördüğünü ve yapılan toplantılarda fikir alışverişlerinde bulduklarını belirtmiştir. (Bilgi,22.07.2017tarihinde yapılan görüşmeden alınmıştır.)

¹² Görüşme yaptığımız kaynak kişiler, yaşadıkları toplumda at eti yenilmediği için at eti yemeklerinin farklı karşılandığını söylemişlerdir. Örneğin 17 yaşındaki Erengül Eren, arkadaşlarının at eti yiyip yemediğini sorduklarında, bu soruyu geçiştirdiğini, duymamış gibi yapıp cevap vermediğini söylemiştir. (Bilgi, 22.07.2017 tarihinde yapılan görüşmeden alınmıştır.)

teknolojinin yıpratıcı etkisinden bahsetmek zordur. Fakat ilerleyen yıllarda ilk olarak radyonun (1970'ler) ve özellikle 1980'lerden sonra televizyonun evlere girmesiyle anadilde önemli değişimler başlamıştır. Son yıllarda internet kullanımının artması ve sosyal medyanın hemen her alanda aktif olarak kullanılması Kazak Türkleri için de geçerlidir. Örneğin Salihlide yaşayan Kazak Türklerine ait derneğin "Salihli Kazak Türkleri Sosyal Dayanışma ve Kültür Derneği" isimli bir sosyal medya hesabı vardır. Ayrıca "Salihli Kazak Türkleri Derneği", "Salihli Kazak Gençliği", "Salihli Kazak Spor" gibi sosyal medya sayfaları ve grupları vardır. Dernek başkanı Şükrü Ali Eren de kişisel sayfasından Salihli Kazak Türkleri ile ilgili paylaşımlar yapmaktadır. Bu sayfalarda genellikle yapılan etkinlikler, düşünler, toplantılar hakkında paylaşımlar yapılmaktadır.¹³ Sosyal medya sayfalarındaki temel iletişim dili Türkiye Türkçesidir. Fakat bu sayfalarda zaman zaman Kazakça paylaşımlar da yapılmaktadır. Özellikle düşünler veya geleneksel faaliyetlere dair paylaşımlarda Türkiye Türkçesi'nin yanında Kazakça'nın kullanılmaya çalışıldığı görülmektedir. Gençlerin sosyal medyayı daha fazla kullandığı düşünülürse dili unutmamaları için bu tür paylaşımlar önemlidir. Ayrıca teknoloji sayesinde başka şehirlerde hatta ülkelerde yaşayan Kazaklarla iletişim de artmıştır. Örneğin Şükrü Ali Eren göçe katılmayıp Türkistan'da kalan akrabaları ile telefon ve internet aracılığıyla sık sık haberleştiklerini, bağlarının kopmadığını belirtmiştir.¹⁴ Bu da dilin korunması bakımından önemli bir gelişmedir.

SONUÇ

Bu çalışma neticesinde, Salihli Kazak Türklerinin, yeni vatanlarına uyum sağlamayabilmek için büyük ve önemli değişimler gösterdiği tespit edilmiştir. Sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik hayatlarında meydana gelen değişimler kullandıkları dilde de değişimi kaçınılmaz kılmıştır.

Türkiye'ye gelen birinci kuşağın, Doğu Türkistan'dan getirdiği dili hâlâ çok iyi bilip kullanabildiği görülmüştür. Bu kuşak ana dili seviyesinde düşünülürken çift dilli sayılmamıştır. Türkiye'de doğan ikinci kuşak değişimin başladığı kuşak olarak tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu kuşak birinci kuşak ile üçüncü kuşak arasında köprü görevi görmektedir. Bu kuşak çift dillidir ve her iki dili de iyi bilmektedir. Üçüncü ve sonraki kuşaklar ise birinci kuşaktan tamamen farklı olarak, ana dilindeki değişimi tamamlamış olarak görülmektedir. Bu kuşak bu nedenle çift dilli sayılmamıştır. Kuşkusuz başka bir kültürün içine yerleşen her kültür değişmek ve dönüşmek durumundadır. Özellikle ekonomik ve sosyal yapı bu değişimi hızlandırıcı etken olarak karşımıza çıkar. Bu durum aynı dilin lehçelerini konuşan toplumlar için ise daha hızlı ve kökten olur. İşte Salihli'de yaşayan Kazak Türklerinde de durum böyle karşımıza çıkmıştır. Sosyo-ekonomik ve kültürel dış etkenlere bir de dilde, kültürde benzerlik eklenince; değişim üçüncü kuşakta neredeyse tamamlanmış olarak karşımıza çıkmıştır.

Dilde meydana gelen bu değişimin hızını etkileyen şu önemli faktörler de karşımıza çıkmıştır. Çocukları ve genç kuşağı tümüyle kapsayan okullaşma oranı, meslek seçimlerinde kaynaştırıcı unsurların (Türkiye Türkleri ile beraber çalışmak gibi) oynadığı roller, aile yapılarında (özellikle üçüncü kuşaktan sonra) meydana gelen değişimler dillerindeki değişimi hızlandırmıştır. Buna karşın, dış evliliklere

¹³ Şükrü Ali Eren bu sayfaların dilin unutulmaması için çok iyi olduğunu, ilk başlarda bu sayfalarda her gün bir tane Kazak atasözü paylaştığını fakat daha sonra yanlış anlaşılmalara yaşandığı için bundan vazgeçtiğini söylemiştir. (Bilgi, 22.07.2017 tarihinde yapılan görüşmeden alınmıştır.)

¹⁴ Şükrü Ali Eren, Doğu Türkistan'da yaşayan akrabalarıyla yaptıkları görüşmelerde Kazakça konuştuklarını; fakat çocuklarının Kazakça bilmediği için gelecek kuşakta akrabalarıyla iletişimin kopmasından kaygı duyduklarını belirtmiştir. (Bilgi, 22.07.2017 tarihinde yapılan görüşmeden alınmıştır.)

(özellikle birinci ve ikinci kuşakta hatta üçüncü kuşakta) pek sıcak bakılmamış olması, gelenek ve göreneklere hayati önemde görmeleri ve içe kapanık bir toplum olma arzusu başlangıçta az da olsa değişimi yavaşlatmıştır. Teknolojiden faydalanma ise; (özellikle bugünkü sosyal medya kullanımı) bir taraftan dış dünya ile bağlantıyı arttırarak sosyal değişimi ve dil değişimini hızlandırmış; diğer taraftan sunduğu imkânlarla öz kültürün ve anadilinin yeniden öğrenilmesine ve yaşatılmasına katkı sağlayarak değişimi bir ölçüde yavaşlatmış gözükmektedir.

KAYNAKÇA

ALPTEKİN, Erkin , *Doğu Türkistan'dan Hicretimizin 40.Yılı*, Erciyes Dergisi, Doğu Türkistan Yay., Kayseri 1990.

BOZ, Erdoğan, "Eskişehir'de Meskûn Nogayların Nogay Türkçesini Kullanma Pratikleri", *Türk Dünyası Dergisi*, S.42, Ss.17-26, 2016.

EKER, Süer ve ÇELİK ŞAVK Ülkü (Edt.), *Tehlikedeki Türk Dilleri (4 Cilt)*, Uluslararası Türk Akademisi, Ankara-Astana 2016.

EMET, Erkin, "Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C.18, s.723-729.

FİDAN, Hüseyin, *Salihli Türkistan Göçmenleri*, Salihli Tic. ve San. Odası yayını, Salihli 1999.

GÖKMEN, Ertan, Doğu Türkistanlıların Türkiye'ye Göçü ve Salihli'ye Yerleşmeleri, Türkiye Sosyal araştırmalar Dergisi, S.2-3., Ss. 96-114., 2004.

GÜNER DİLEK, Figen, Tehlikedeki Diller ve Dil Ölümü Açısından Altay Türkçesi ve Ağızları, *Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı* (9-15 Nisan 2006 Çeşme-İzmir), Bildiri Kitabı-II (Editörler: Prof. Dr. Fikret Türkmen, Prof. Dr. Gürer Gülsevin), Ss.707-715, 2007.

GÜNER DİLEK, Figen, Diller Nasıl Tehlike Sürecine Girer? Kumandı Türkçesinden Tespitler, *Dilleri ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Türk Toplulukları konulu*

4. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu, Ss.271-276, 2012.

HÜNLER, Kudret, *Salihli Kazak Ağızı*, Basılmamış Yüksek Lisan Tezi, Ankara 1981.

KARABULUT, Ferhat, Dil Ölümü Sürecinde Salihli Kazak Türkleri: Anadili Olarak Kazak Türkçesinin Yitimi, *Manisa Şehri Bilgi Şöleni Bildirileri*, Manisa 2005a.

KARABULUT, Ferhat, "Dil Ölümü Bağlamında Kayseri'de Yaşayan Uygur Türk Toplumu", *Bilig*, S.35, Ss.17-47, 2005b.

MUSABAY, İ- TURFANI, P, "Doğu Türkistan", *Türk Dünyası El Kitabı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1992. ss. 1217- 1250.

ORALTAY, Hasan, *Hürriyet Uğrunda Türkistan Kazak Türkleri*, İstiklal Matbaası, İzmir 1961.

ÖZÖNDER, M. Cihat, *Doğu Türkistanlıların Türkiye'ye göçü ve Salihli'ye Yerleşmeleri*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1979.

TÜRKDOĞAN, Orhan, *Salihli'de Türkistan Göçmenlerinin Yerleşmeleri*, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum 1969.

YAMAN, Ertuğrul; BOLAÇ, Kemal; ESATOĞLU, Ahsen, *Türkiye'deki Türk Dünyası*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 1998.

SALİHLİ KAZAK TÜRKLERİNİN ATASÖZLERİ ÜZERİNE MORFO-SEMANTİK BİR ANALİZ

Ferhat KARABULUT*-Betül AYDOĞAN**

GİRİŞ

Çin hâkimiyetindeki Doğu Türkistan'da yaşayan Kazak Türkleri, Çin'in zulmü, baskısı ve yıldırma politikaları sonucu milli kimliklerini yitirme tehlikesiyle karşı karşıya kalınca ana yurtlarından ayrılmak zorunda kalmışlardır. Hem hayatlarını hem de kültürlerini devam ettirebilmek için dönemin bağımsız tek Türk devleti olan Türkiye'ye göçmüşlerdir. 1953 yılında Türkiye'ye gelen Kazak Türkleri Konya, Niğde, Aksaray, Kayseri, İstanbul ve Manisa'ya yerleşmişlerdir.¹ Manisa'ya gelen kabile Manisa'nın Salihli ilçesi Kurtuluş Mahallesi'ne yerleştirilmişlerdir.

Türkiye'ye yerleşen Kazak Türkleri; öz kimliklerini ve değer yargılarını korumak, gelecek kuşaklara aktarıp onların devamlılığını sağlamak için Doğu ve Batı Türkistan'daki Kazak Türkleriyle bağlarını hep taze tutmak istemişlerdir. Ancak Batı Türkistan'ın Sovyet Rusya, Doğu Türkistan'ın da Çin yönetiminde olması, onların Türkistan'daki kardeşleriyle bağlantı kurmalarına engel teşkil etmiştir. Çünkü çok önemli bir ham madde kaynağı olan Türkistan'ı kaybetmemek isteyen Çin ve Rusya'nın bu bölge üzerinde uyguladıkları insanlık dışı politikalar Türk asıllı milletlerin iletişim kurmasına imkân bırakmıyordu. Bu sebepten Orta Asya'daki Kazak Türkleriyle irtibata geçemeyen Türkiye'deki Kazak Türkleri; inanış, gelenek ve görenek gibi kültürel değerlerini korumak, genç nesillere aktararak bu değerlerin devamını sağlama gayreti içine girmişlerdir. Kültürel değerleri aktarmak için kullandıkları en önemli araçlardan biri kuşkusuz atasözleri olmuştur.

Atasözleri, içinde doğduğu toplumun yüzyıllar boyunca edindiği tecrübelerle dayanan, ne zaman ve nasıl ortaya çıktığı bilinmeyen, o toplumun folklorik unsurlarını yansıtan, onların tarihi ve genel ahlak kuralları hakkında bugüne ışık tutan kalıp, özlü sözlerdir. Atasözü, *Türkçe Sözlük*'te "Uzun deneme ve söylemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş, öğüt verici nitelikte söz" olarak tanımlanmıştır.² Atasözleri ve deyimler üzerine önemli çalışmalar yapan Ömer Asım Aksoy, "Atasözleri Sözlüğü" adlı titizlikle hazırladığı eserinde atasözlerini şu şekilde tanımlar:

*"Atalarımızın, uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştıran ve kalıplaşmış biçimleri bulunan kamuca benimsenmiş öz sözler."*³

* Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ferhatkarabulut@yahoo.com.

** Arş. Gör., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, betulaydogan@windowslive.com.

¹ Hasan Oraltay, *Kazak Türkleri*, İstanbul 1976, s.98.

² *Türkçe Sözlük*, Ankara 1969, s.57.

³ Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri Sözlüğü 1*, İstanbul 1993, s.37.

Konuya dilbilimci gözüyle yaklaşan Doğan Aksan'ın tanımı da “...çoğunlukla bir tümce biçiminde oluşarak bir yargı anlatan, kimi zaman ölçü ve uyakla, söyleyiş açısından daha etkili olmaya yönelen sözler”⁴ şeklindedir.

Kazak Türkçesinde atasözü “mağal-mätel” terimiyle karşılanmaktadır. İkisi de atasözü anlamına gelen sözcüklerden oluşmuş bu terimi oluşturan sözcükler arasında nüans vardır. “mağal”da verilen mesaj sebep-sonuç ilişkisi içinde verilirken “mätel”de sebep verilmemektedir. Sentaks açısından karşılaştırıldığında ise “mağal”, sıralı ya da bağlı cümle yapısındaiken “mätel” basit cümle yapısındadır⁵. Ayrıca Kazak Türkçesinde atasözü, sadece “mağal” ya da “naqıl”⁶ sözcükleriyle de karşılanmaktadır. Salihli’de yaşayan Kazak Türkleri, “atasözü” için “mağal-mätel” terimini kullanmaktadır.

Bugüne kadar Türkiye’de Kazak atasözleriyle ilgili bazı çalışmalar yapılmıştır. Zeyneş İsmail ve Muhittin Gümüş’ün *Türkçe Açıklamalı Kazak Atasözleri*⁷, Uğur Gürsu’nun *Kazak Atasözleri*⁸ bu çalışmalar arasındadır. Ayrıca Özkul Çobanoğlu’nun *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*⁹, Türk lehçelerindeki atasözlerini mukayeseli olarak ele alan önemli bir çalışmadır.

Çalışmada; atasözlerinin kültürel değerleri koruyup bunları geleceğe taşımanın en önemli yollarından biri olduğu düşüncesinden hareket ederek Salihli Kazak Türklerinin bireysel, toplumsal ve ahlaki değerlerini ortaya koymak, onların kültürel değerlerini, hayat anlayışlarını ve dünyaya bakışlarını atasözleri temelinde tanıtmak ve halkın ürettiği bu sözlü zenginliklerin yazılı olarak ortaya konması amaçlanmaktadır. Türkiye’deki Kazak Türklerinin öz kültürleriyle bağlarını devam ettirmelerini sağlamak için bir yol gösterici olma amacı da vardır. Ayrıca Doğu Türkistan’dan göç eden Türkiye’deki Kazak Türkleri ile Kazakistan Kazak Türkleri arasındaki anlayış benzerliklerinin tespit edilmesi için daha kapsamlı incelemelere kaynaklık edecek bir ön çalışma niteliğindedir.

Atasözleri; Salihli Kazak Türklerinin dünya görüşleri, toplumsal olayları yorumlama biçimi, yaşam tarzları ve geçmişleri hakkında bilgi vermesi açısından oldukça mühim bir yere sahiptir. Atasözlerinin toplumu gözlemleyerek uzun tecrübeler sonucu ortaya çıkan yargılar olması, bireyin toplumda yer edinebilmesi için başvuracağı kaynaklardır. Toplumun doğrularının, misafirperverliklerinin, vatan sevgisinin, yönetim tarzının kısacası her alandaki toplum düzenin aktarımıdır. Bu nedenle de atasözlerinin konularının işlenmesi önem arz eder. Ancak biçimsel ve yapısal özellikleri de göz ardı edilmemelidir. Çünkü yargıların en etkili bir şekilde aktarılması için atasözleri bazı biçimsel normlar çerçevesinde oluşturulmuştur. Bu nedenle bazı biçimsel özelliklere de kısaca değinilmiştir. Verilen mesajın daha doğru şekilde anlamlandırılabilmesi için anlambirim çözümlemesinde cümleyi yöneten fiillerin çekimlerine dikkat çekmek istenilmiştir. Ancak asıl üzerinde durulan konu, atasözlerinden yola çıkılarak Salihli Kazak Türklerinin toplumsal, ahlaki değerlerinin ortaya konulup onların daha iyi tanınabilmesi meselesidir. Ayrıca atasözlerindeki söz varlığı belirlenerek hem sözcük türlerine hem de sözcüklerin anlamlarına göre bir sınıflama yapılmıştır.

⁴ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim)*, Ankara 2015, s.38.

⁵ Uğur Gürsu, *Kazak Atasözleri*, Ankara 2017, s. 20-21.

⁶ Şükrü Elçin, *Halk Edebiyatına Giriş*, Ankara 2004, s. 625.

⁷ Zeyneş İsmail ve Muhittin Gümüş, *Kazak Atasözleri*, Ankara 1995.

⁸ Uğur Gürsu, *Kazak Atasözleri*, Ankara 2017.

⁹ Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri Sözlüğü*, İstanbul 1993.

Bu çalışmada, Manisa Salihli ilçesinde yaşayan Kazak Türklerinin atasözleri analiz edilmiştir. İncelememize esas olan atasözleri; Mayıs 2017’de, Manisa’nın Salihli ilçesinin Kurtuluş Mahallesi’nde yaşayan ve Salihli Kazak Türkleri Sosyal Dayanışma ve Kültür Derneği başkanlığını yürüten Ali Şükrü Eren’den derlenmiştir. Milli kültürün muhafazası ve devamı için önemli çalışmaları ve gayretleri olan Eren, atasözlerine büyük önem verdiklerini beyan etmiştir. Bu amaçla büyüklerinden duyduğu atasözlerini büyük bir hassasiyetle derlediğini ve muhafaza ettiğini belirtmiş ve derleme çalışmalarına devam ettiğini söylemiştir. Kuşkusuz bizim burada değerlendirmeye tabii tuttuğumuz atasözlerinden başka atasözleri de mevcuttur, ancak morfo-semantik analiz için elimizdeki atasözlerinin yeterli veriyi sunduğunu da rahatlıkla söyleyebiliriz.

Atasözlerindeki bazı sözcüklerde, bugün Kazak Türkçesi’ne ait kimi fonetik özellikler görülmemiştir. Çalışma fonetik özelliklere dayanmadığı için bu farklılıklardan bahsedilmemiştir. Sadece bu sözcüklerin standart Kazak Türkçesindeki biçimi sözcüğün yanında parantez içinde yazılmıştır. Ayrıca derlenen tüm atasözlerine yer verilmemiştir. Örnek teşkil etmesi açısından her alt başlığa, maddeye, kurala bir ya da iki atasözü eklenmiş; benzer özellikteki atasözlerine yer verilmemiştir.

Analiz ettiğimiz atasözlerinin ata kültürün tecrübe ve birikiminden doğmuş olduğunu yaptığımız çalışma ile gördük, ancak bazı atasözlerinin Türkiye Türklerinin atasözleri ile benzerlik gösterdiğini de tespit ettik. Benzerliğin nedenlerinden birisi kuşkusuz ortak Türk kültürünün ürünü olmasıdır. Bir diğer neden ise Türkiye’de geçen elli yılı aşkın zaman diliminde meydana gelen etkileşim olsa gerektir. Böyle bir benzerliğin ya da bulaşmanın olması pek tabiidir. Ancak bu durumun bulaşma mı yoksa benzerlik mi olduğunun tespit edilmesi karşılaştırmalı, detaylı incelemelerle mümkündür. Bu sebeple bu sınırlılığı en aza indirmek için Kazakistan Kazak Türklerinin atasözlerini de gözden geçirdik.

Salihli Kazak Türklerinin Atasözlerinde Semantik İnceleme

Semantik, iletişimi sağlayan tüm araçların anlamlandırılmasıyla ilgilenen oldukça geniş bir alanı kapsayan bilim dalıdır ve bu da onun sınırlarının tam olarak çizilememesine neden olmuştur. Burada atasözlerini semantik açıdan incelerken sözcükleri bağlam içinde değerlendirerek cümlenin yansıttığı konuyu belirledik ve Salihli Kazak Türklerinin atasözlerinde şu konuları, temaları, değerleri tespit ettik:

1. Kişilik Özelliklerini Yansıtan Atasözleri¹⁰

Derlenen atasözlerinin %26’sı bu kategoriye aittir. Yapılan sınıflandırmada en fazla kişisel özelliklerin yansıtıldığı atasözlerinin olduğunu görmekteyiz. Atasözlerinde kişilik özellikleri pek çok yönden aktarıldığı için bu kategori alt başlıklar halinde değerlendirilmiştir. Böylece her kişilik özelliği için bir çıkarımda bulunma olanağı elde edilmiştir.

Salihli Kazak Türklerinden derlediğimiz atasözlerinde kişilik özellikleri olumlu ve olumsuz yargılarla değerlendirilmiştir. Kişinin toplumda kabul görmesi, olumlu yargılarla ifade edilen kişilik özelliklerinin ne kadarını taşımasına bağlıdır. Toplumsal dışlanmaya maruz kalmak istemeyen birey de toplumun atalarının belirlediği ölçütler çerçevesinde “iyi, doğru” vasıfları taşımak için özen gösterir.

Toplumdaki bireylerin kişilik özellikleri hakkında bilgi veren atasözleri ve bu kategoriye ait alt başlıkları incelediğimizde en çok iyilik-kötülük ve cömertlik-cimrilik kavramalarının üzerinde durulduğunu görmekteyiz.

¹⁰ Bu kategorideki yorumları yaparken İhsan Kurt’un “*Türk Atasözlerine Psikolojik Bir Yaklaşım*” adlı eserinden yararlanılmıştır. İhsan Kurt, *Türk Atasözlerine Psikolojik Bir Yaklaşım*, Ankara 1991.

Atasözlerinin çoğunda iyi-kötü zıtlığından yararlanılmıştır. İyilik ve iyi insan övülerek yüceltilmiş; kötü insan ise onun değer bilmezliği ve insanları kandırması gibi özellikleri belirtilerek kınanmıştır. “**Jaksındı asır, jamandı jasır:** İyiyi abart, kötüyü gizle.” ve “**Sıyr sıypağandı bilmeydi, jaman sıylağandı bilmeydi:** Sığır okşandığını bilmez; kötü insan saygı gördüğünü bilmez.” örneklerindeki gibi.

“**Bergen alğandın kilti:** Veren almanın anahtarındır.” gibi birçok atasözleriyle insanlara yardım edene Allah’ın daha çok vereceği ifade edilir. Ayrıca Salihli Kazak Türkleri “**Bermegendi berip uyalt:** Vermeyeni vererek utandır.” diyerek olumsuz bir davranış olan cimriliğe cömertlikle karşılık verilmesi, bu erdemin ona öğretilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Söz konusu atasözünü sadece cimri-cömert ilişkisinde değerlendirmek yanlış olur. Toplum normlarına uymayan özellikleri taşıyan kişilere karşı sergilemeleri gereken tavır ve bu tavrın onlara olumlu bir sıfat kazandıracak olması anlatılmak istenmektedir.

Türkiye Türkçesinde de karşılığı bulunan “**İt itti jumsaydı, İt kuyrunu (kuyrığın)¹¹ jumsaydı:** İt ite iş buyurur, it de kuyruğuna iş buyurur.” sözüyle köpeğe benzetilen tembel insanların kendi görevlerini başkalarına yaptırmaları kınanmıştır.

İnsana ait doğal duygular, insanın davranışlarına yön vermektedir. Öfkenin de olumsuz bir duygu olarak adlandırılması onun davranışa sözel ya da fiziksel şiddet olarak yansımasyndandır. “**Daw izdegen jigiten İt artıq:** Kavga arayan adamdan it üstündür.” sözünde öfkesini davranışına yansıtan biri, köpek metaforuyla beraber toplum zihnine aktarılmıştır. Öfkenin işlendiği atasözlerinde, öfkenin olumlu duygu ve özellikleri ortadan kaldıran güçlü bir duygu olduğu ve bundan kaçınılması gerektiği mesajı verilmektedir. Kötülenen bir başka duygu da inattır. “**Tawdan tas kulasa etekdegin ala getedi (ketedi):** Dağdan taş düşse etektekini alıp getirir.” sözüyle bu duygunun tıpkı öfke gibi insanı mantıksal düşünmeden alıkoyduğu desteklenmektedir.

“**Jaman atqa jan bitse muynuna torsuq baylatmaz, akılsızğa mal bitse jakınına koñşu kondurmaz:** Kötü at yelesenirse boynuna kap bağlatmaz, akılsız adam zenginleşirse yanına komşu kondurmaz.” diyerek akılsız insana “kötü insan” anlamı yüklenmiştir.

Toplumda kabul görmeyen bir başka davranış olan kendini beğenmişliği ifade eden “**Özüñdü özüñ (öziñdi öziñ) jaksı degenben (degenmen) jaksı bolmaysın, seni birew jaksı dese jaksı bolasın:** Kendi kendine güzel demekle güzel olmazsın, herkes güzel derse güzel olursun.” atasözünde ve bu kavramın işlendiği diğer atasözlerinde, övünmektense övülmenin makbul olduğu anlatılır. Kendini beğenmişlik yerilmiştir; fakat bu kişinin kendi potansiyel gücünün farkında olmaması demek değildir. “**Elin bilmegen älek boladı, küysüz (küysiz) külük (kölik) jügürmes (jügirmes):** Gücünü bilmeyenin çabası boşunadır, bakımsız binek hayvanı koşmaz.” sözünde belirtildiği gibi.

Salihli Kazak Türkleri, “**Asıqpağan arbamen koyanğa jetedi:** Acele etmeyen kişi arabayla tavşana yetişir.” diyerek işlerin aceleye getirilmemesi yönünde öğütlerde bulunurlar. Türkiye Türkçesinde de aceleciliğe karşı tutumun bu şekilde olduğunu benzer atasözlerinden anlıyoruz: *Acele işe şeytan karışır.*’da, *Acele giden, ecele gider.*’de olduğu gibi.

Bir işin nihayete ermesinde acele etmeyi onaylamayan Salihli Kazak Türkleri, “**Bolmaydın isge qatı bol. (qattı bol):** Olmayan işe sert ol.” şeklinde ifade

¹¹ Çalışmada parantez içinde verilen Kazak Türkçesine ait sözcükler, solundaki sözcüğün bugünkü standart Kazak Türkçesindeki şeklidir.

ettikleri atasözleriyle bir işi başarıma konusunda ısrarcı davranmak gerektiğini belirtmişlerdir.

Tembellik, öfkeli olma, kendini beğenmişlik, acelecilik, nankörlük, bildiğini okuma gibi kişilik özelliklerinin kötü insanın tasvirinde kullanılan nitelikler olduğu gayet açıktır. Bu tür tutum ve davranışları göz önünde bulunduran toplum, kötü insanı iyiden ayırmıştır. Derlediğimiz atasözlerinde iyi insanın da kişilik özelliklerini sıralamak mümkündür. İyi insana da sabırlı, namuslu, tecrübeli, hoşgörülü olma gibi nitelikler atfetmişlerdir. **“Sabırdın túbü (tübi) sar altın:** Sabrın sonu sarı altındır.” ile sabretmenin sonucunda mükafatın olduğu; **“Awzı küygen sorpanı ürdep (ürlep) işedi:** Ağzı yanan çorbayı üfleyerek içer.” ile tecrübelerin kişiyi hataları tekrarlamaktan uzak tuttuğu; **“Bilmegendi keşbesen (keşirmeseñ) bilgeniñ kıyası?:** Bilmeyeni affetmesen bildiğin nedir?” ile hoşgörünün ve affedici olmanın erdemlilik olduğu dile getirilmiş ve olumlu tutumlar olarak kabul görmüştür.

Salihli Kazak Türklerinin atasözlerinde işlenen kişilik özelliklerinin evrensel değerlerden farklı olmadığı görülmektedir. İyi insan-kötü insan özelliklerini bu atasözlerinden yola çıkarak sıralamak mümkündür.

2. Toplumsal Statü

Derlediğimiz atasözlerinin %10 toplumsal statü hakkında bilgi vermektedir. Kişinin toplumsal statüsünü maddi durumu, eğitim düzeyi, medeni durumu, işi gibi dayanaklar belirler. Toplumsal statüyle ilgili atasözlerini incelediğimizde büyük çoğunluğunun zenginlik-fakirlik üzerine oluşturulduğunu görmekteyiz. Bu sonuç, tüm dünyada olduğu gibi Kazak Türklerinde de maddi durumun kişinin toplum içindeki yerini belirleyen en önemli dayanaklardan biri olduğunu vurgulamaktadır.

Salihli Kazak Türkleri atasözlerinde zenginler ve zenginlik eleştirel gözle ele alınmıştır. Buldukları konumun toplumu onlardan soyutlayıcı yanları olsa da bazı durumlar zengin olmayanları onlara yaklaştırır.

Zengin sahip olduğu her şeyi tek başına kullanmaz, sahip olduğu olanaklardan ona yakın olan insanlar da nasibini alır. **“Bardan tamadı, baldan jugadı:** Vardan damlar, baldan buluşur.”

Zenginler topluma örnek teşkil edecek bir sınıfa oluşturmaktadır. Özellikle kendi çabalarıyla servet sahibi olan ve bu serveti koruyan insanların başarısı diğer insanları düşündürmeli ve onlar gibi çalışmaya sevk etmelidir: **“Joğarğını görüp (körip) pikir et, tömengini görüp şükür (şükir) et:** Yukarıdakini görüp düşün, aşağıdakini görüp şükür et.”

İnsan beşer, kuldur şaşar. Ancak zenginin fakirlere göre daha çok şaşırma hakkı vardır diyebiliriz. **“Bermesede bay jaqsı, jemesede may jaqsı:** Veremese de zengin iyi, yemediğinde de yağ iyi.” diyerek zenginlerin sahip oldukları imtiyazı doğrulamaktadırlar.

Sonradan zenginleşen akılsız (kötü) insan; kibirli, insanlara tepeden bakan, görgüsüz biri olarak karşımıza çıkar: **“Jaman atқа jan bitse muynuna torsuқ baylatmaz, aқılsızға mal bitse jaқınına koñsu kondurmaz:** Kötü at yeleneirse boynuna kap bağlatmaz, akılsız adam zenginleşirse yanına komşu kondurmaz.”

Toplumun zenginlere verdiği saygınlık, güç ve istediklerine rahat erişebilme olanağı; onları ayrıcalıklı bir sınıf haline getirmiş ve ayrıcalıklı sınıfa dahil olmayanlardan kendilerini soyutlamalarına neden olmuştur. Bu nedenle ellerindeki maddi gücü kaybetmeden zengin olmayanların nasıl bir mücadele içinde olduklarını anlayamazlar: **“Bay balası atan jıgılmay jer tanımaydı:** Zengin çocuğu deveden düşmeden yeri tanımaz.”

Zengin-fakir arasındaki fark, Kazak Türklerinin atasözlerine çarpıcı bir şekilde işlenmiştir. Zengin, emir verici bir pozisyondayken ve ondan güçsüzler üzerinde nasıl bir hakimiyet kuracağını tasarlarken fakir parasızlıktan doğan sıkıntılarla mücadele etmektedir: **“Bardın isi ferman ben (men) johtun (johtık) isi derman ben (men):** Varlıklı kişinin işi ferman ile, fakir kişinin işi derman iledir.”

Kazak Türklerinin ataları, **“Bay bir burandıq (borandıq), batır bir oqluq:** Zengin bir kar fırtınasıyla, kahraman bir okla her şeyini yitirebilir.¹²” sözüyle zengin tüm maddi varlığının yok olmasının mümkün olduğunu ve bu durumu göz önünde bulundurarak takındıkları tavırlara dikkat etmeleri gerektiği konusunda onları uyarır. **“Güvenme varlığa, düşersin darlığa.”** da olduğu gibi.

Zenginler, atasözlerine çoğunlukla kibirli, ukala, halden anlamayan insanlar olarak yansımıştır. Fakirlerin içinde buldukları vahametli durumu **“Aş atasın tanımaydı:** Aç atasını tanımaz.”, **“Aş kişi urışkaq, awruw kisi tırışkaq:** Aç kişi kavgacı, hasta kişi sinirlidir.” gibi sözlerle ifade etmişlerdir.

İncelediğimiz atasözlerinde Kazak Türkleri, zengini olumsuz bir bakış açısıyla değerlendirmektedir. Ancak bunu topluma ait bir değerlendirme olarak kabul etmek doğru olmaz. Çünkü bu çıkarımlar dünyanın her yerinde geçerli olabilecek mahiyettedir.

Bireyin toplumdaki statüsünü belirleyen bir başka etken de cinsiyettir. Sadece “kadın olmak”, dünyadaki diğer toplumlarda olduğu gibi Kazak Türklerinde de “öteki” olmak için yeterli bir durumdur.

“Balanı jastan katındı bastan üyret: Çocuğu küçükken kadına en baştan öğret.” atasözünde **“öğret-”** fiili **“eğit-, terbiye et-”** manasında kullanılmıştır. Kazak Türklerinin erkek egemen bir toplum olduklarını görmekteyiz. Atasözü bize yetişkin bir birey olan kadının tıpkı bir çocuk gibi eğitilmesi gerektiğini düşündürmektedir. Bu eğitimin tecrübe ve bilgi sahibi bir insan tarafından değil de kadından tek farkı cinsiyeti olan bir erkek tarafından yapılacak olması cinsiyetçi bir ayrımın yapıldığını açıkça gösterir.

Söz konusu atasözünün **“Balanı jastan kelindi bastan terbiële”**¹³ şeklini Kazakistan’daki çalışmalardan yola çıkılarak hazırlanmış **“Kazak Atasözleri”** adlı eserde görmekteyiz. Bu atasözünde de bir gelinin yani bir kadının çocukla aynı konumda değerlendirilerek eğitilmesi gerektiğini görmekteyiz. Ancak burada eğitici, bir aile büyüğü (erkek ya da kadın) ya da bir koca olabilir. Ama kadın, her iki varyantta da **“belli bir işte yeteri kadar deneyimi ve yeteneği olmayan kimse”**¹⁴ anlamında da kullanılan çocuk sözcüğü ile aynı cümlede kullanılarak kadın ve çocuk sözcüğü aarsında benzerlik ilgisi oluşturulmuştur. Çocuk için terbiye edilmek olağan bir durumdur ve onu değersiz kılmaz; ancak kadının terbiye edilmesi kadının toplumda erkeğe kıyasla statü bakımından daha alt seviyede bulunduğunu gösterir.

Atasözlerinin genelini incelediğimizde erkek cinsiyeti için bu tarz ifadelerin yer almadığını görmekteyiz. Benzer deneyime sahip erkek-kadın cinsleri arasında kadını daha aşağıda gören bir ideolojinin hâkim olduğu aşikardır.

¹² Uğur Gürsu, *Kazak Atasözleri*, Ankara 2017, s. 489. (Türkiye Türkçesine aktarımı bu kaynaktan alınmıştır.)

¹³ Uğur Gürsu, *Kazak Atasözleri*, Ankara 2017, s.1142.

¹⁴http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.59cfed0bc2b052.91866015 (Erişim Tarihi: 27.07.2017).

3. İnsan İlişkileri

Aile

Salihli Kazak Türklerinin bugünkü aile yapısını anlamak için tarihsel durumunu değerlendirmek gerekir. Tarihsel durumu ortaya koyabilmenin en güzel yollarından biri atalardan bugüne kalan sözlerdir.

Çalışmamızda ele aldığımız atasözlerinin yaklaşık %7'si Salihli Kazak Türklerinin evlilik, aile kurumuna verdiği değer ve aile üyeleri hakkında bilgi vermektedir. Aile kurumu içinde eşlerin ve çocukların rolleri açıktır.

Türk kültüründe aile özel bir yere sahiptir. Yeni nesiller yetiştirecek olan aile, toplumun devamını sağlamada sorumludur. Evin düzenini sağlamakta, yaşlılara ve çocuklara bakmakta asıl yükümlü olan kadın eşlerdir. Kadının bu tür işleri layıkıyla yapması ona toplumsal saygınlık da kazandırıyor. Bu nedenlerle erkeğin kendine eş seçiminde dikkat etmesi gerektiğine şu atasözünde rastlıyoruz:

“Jaman katın algandın jawı üyünde (üyünde), şeşen katın algandın dawı üyünde (üyünde): Kötü kadın aldığında düşman evinde, hatip kadının alanın kavgası evinde.”

Ayrıca erkek karısıyla ilgilenmeli. Onu bir köle gibi baskı altında tutması kadının kişiliğine zarar verir:

“Jibekti tutalmağan jün kıladı, katındı gün (kün) kıladı: İpeği tutamayan yün yapar, kadına (bakamayan) köle yapar.”

Erkeğin kadın seçimiyle ilgili atasözlerine rastlanılmasına rağmen derlediklerimiz arasında kadının kendisine eş seçimiyle ilgili atasözlerine rastlanılmamaktadır. Anadolu'da Türkler, “Anasına bak, kızını al; kenarına bak, bezini al.” ya da “Pekmezi küpten, kadını kökten al.”; Salihli Kazak Türkleri de benzer bir şekilde “**Ata dankımen kız ötedi, mata dankımen böz ötedi:** Kız babasının şanıyla seçilir, bez kumaşın şanıyla seçilir.” diyerek seçeceği kadının ailesi de (özellikle babası) eş seçiminde bir kriter olarak belirlenmiştir.

Çalışmamızda yer alan atasözleri tümüyle incelendiğinde evlilikte kadın; seçilen, beğenilmesi gereken kişiye erkek de iyi-kötü kadın diye bir ayırım yapan, kadını toplumun normları çerçevesinde değerlendirerek seçen bireydir. Kadın seçilen, erkek seçen konumdadır. Evlilik konusunda toplumun ataerkil yapısı kuvvetle hissedilmektedir.

Bir ailenin çocuk sahibi olması, ailenin mutluluğunu arttıran en büyük etkenlerdendir. Aile içinde çocukların cinsiyetlerine göre konumları farklıdır. Erkek çocuk soyun devamını sağlayacağı için kıymetlidir: “**Ul tuwğanğa gün (kün) tuwar:** Oğlu doğana gün doğar.”

“İyi evlat babayı vezir, kötü evlat rezil eder.” der atalarımız. Evlat aileye itibar kazandırabilirken, itibarını yerle yeksan da edebilir. Kazak atasözünde bu durum, evlatlar arasında cinsiyet ayırımına gidilerek erkek evlat üzerinden şöyle ifade edilmiştir: “**Atadan jaksı ul tuwsa esiktegi basındı törge süyreydi, jamandan tuwsa tördegi basındı esike süyreydi:** Babadan iyi oğul olsa kapıdaki başını evin başköşesine götürür, kötü oğul olsa başköşedeki başını eşiğe götürür.”¹⁵

“**Ağayındıñ¹⁶ azarı bolsa da bezeri bolmaydı:** Kardeşin eziyeti olsa da ondan bıkılmaz.” ifadesiyle kardeşlerin birbirine kuvvetle bağlı olduklarını görürüz. Ataerkil

¹⁵ Uğur Gürsu, *Kazak Atasözleri*, Ankara 2017, s.309. (Türkiye Türkçesine aktarımı bu kaynaktan alınmıştır.)

¹⁶ Kazak Türkçesinde ilgi hali eki +Dİñ'dir. Ancak “n” fonemiyle biten sözcüklere eklendiğinde ilerleyici ses benzeşmesine uğrar ve “+nİñ” olur. *ağayın+dıñ >ağayınıñ* olması gerekirken burada ses değişimine

toplum yapısının izleri kardeş ilişkisinde de görülür. Ağabeyin kardeşi koruyup kollayıcı olması, ağabeye saygı duyulması gerektiğinden bahsedilirken ablayla ilgili bu tarz ifadelere rastlamamaktayız:

“Ağası bardıñ jağası bar: Ağabeyi olanın koruyucusu vardır.”¹⁷

“Öz ağasın ağalay almağan el ağasın jağalaymaydı (jağalay almaydı): Kendi ağabeyini ağabey yerine koymayan başkasının ağabeyine yaklaşamaz.”¹⁸

Akrabalık

Kazak Türklerinde akrabalık ilişkilerinde bacanakların iyi anlaşması *“Eki ayaktıda baja tatuw, tört ayaktıda bota tatuw: İki ayaklılarda bacanaklar iyi geçinir, dört ayaklılarda yavrular iyi geçinir.”* gibi bazı atasözlerine konu olmuştur.

Dost ve Düşman

Dostluk bağı; her millet, her kültür için samimi ve değerli bir ilişkidir. Bu bağ, tüm toplumlarda olduğu gibi Kazak Türklerinin atasözlerinde de işlenmiştir.

Dosta gerektiğinde maddi ve manevi olarak yardım edilmelidir; ancak kimse kendisinden daha fazla dostunu düşünmemelidir. Kendi ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra, yardımını yapmalıdır. Kazak Türkleri *“Önce can sonra canan.”* için *“Paydanı basıña et, basıñdan asa dosuña (dosıña) et: Kazancı kendine al, kendinden kalanı dostuna ver.”* demektedirler.

Düşman konusunda tavırları serttir. Düşmana merhamet gösterilmemelidir. Terk edilmelidir. Ama dosttan vazgeçmek olmaz, dostluk bağını koparmak hayırlı bir iş değildir. Yani *“Jaw ayağan jaralı kaladı, dost ayırğan bok jeydi, tön ayırğan may jeydi: Düşmana acıyan yaralı kalır, dost ayıran bok yer, tön ayıran yağ yer.”* Temenni dostluğun bitmemesi yönündedir; ancak dostluk ilişkisi de bitebilir. Bittiğinde de *“Eski dost, düşman olur.”* Türkiye Türkleri gerçek dostun, düşman olabileceğine inanmak istemez. Ama Kazak Türkleri, dostluğun ebedi olmayabileceğini, bittiğinde de eski dostun kişiye zarar verebileceğine inanır. Bunun için de *“Ayrılar tamır eldi (erdiñ) artkı qasın suraydı: Ayrılan dost, erin arkasındaki düşmanı sorar.”* derler.

Misafir

“Türk ulusal karakteri bir anlamda ve büyük ölçüde yiğitlik kavramına denk bir şekilde konukseverlik kavramıyla şekillenmiş ve Türkler bu özellikleriyle dünya çapında bir üne kavuşmuş durumdadır.”¹⁹ Misafire edilen hürmeti *“Özü toymağandın sarqıtın içbe (işpe): Kendin doymadan sarkıtı²⁰ içme.”* ifadesinde görebiliriz.

Gelen misafirin iyi niyetli olması ev sahibi için hayırlıdır. Çünkü *“Kutu (kutti) kónsa koy egiz tabadı, kıtsuz (kıtsız) kónsa koydu kashır şabadı: Uğurlu konuk gelirse koyun ikiz kuzular, uğursuz konuk gelirse koyuna kurt girer.”²¹*

Misafir ağırlamanın bir adabı olduğu gibi misafir olmanın da adabı vardır. Misafir, konuk olacağı eve eli boş gitmemelidir: *“Jaksı körgen dostuna (dosıña) kelgen kisi bos gelmez (kelmes).”* “Sevdiği dostunu görmeye gelen boş gelmez.”

uğramadan *ağayındıñ* olarak kullanıldığını görmekteyiz. Türkiye Türkçesinde bu benzeşmenin olmaması Salihli Kazak Türklerinin zamanla bu benzeşmeyi kullanmamalarına sebep olmuş olabilir.

¹⁷ Uğur Gürsu, *Kazak Atasözleri*, Ankara 2017, s.509. (Türkiye Türkçesine aktarımı bu kaynaktan alınmıştır.)

¹⁸ Zeyneş İsmail ve Muhittin Gümüş, *Kazak Atasözleri*, Ankara 1995, s. 265. (Türkiye Türkçesine aktarımı bu kaynaktan alınmıştır.)

¹⁹ Özkul Çobanoğlu, *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*, Ankara 2004, s. 30-31.

²⁰ **sarkıt:** 1 misafirden arta kalan yiyecek 2.misafirlige veya düğüne giden kişilerin, kendilerine verilen yemeğin fazlasını evlerine getirip başkalarına ikram etmeleri (қоч, 2012, s.550).

²¹ Zeyneş İsmail ve Muhittin Gümüş, *Kazak atasözleri*, Ankara 1995, s.368. (Türkiye Türkçesine aktarımı bu kaynaktan alınmıştır.)

4. Din ve İnanış

İnsanın inanmaya ihtiyacı vardır ve din, bu temel ihtiyacı karşılayan bir kurumdur. “İnsanı kökeni, kim ve ne olduğu, nereden geldiği ve nereye gideceği, ne olacağı her zaman ilgilendirmiştir. İnsanlık tarihinin ilk zamanlarında bunların cevabını mitolojiler vermeye çalışmıştır. Ancak asıl bunların cevapları, dinî inançlardadır.”²² Dini inançlar, insanların bir düşünceye, yaratıcıya ya da herhangi bir varlığa bağlanma; itimat etme ihtiyacını karşılamıştır.

Türkler tarih boyunca çeşitli itikat ve inancın etkisi altında kalmıştır. İbrahim Kafesoğlu, Türklerin eski dinlerinde Gök Tanrı’ya, atalar kültürüne ve tabiat kuvvetlerine inandıklarını ifade etmiştir. Bunların yanında Budizme, Maniheizme, Hristiyanlığa, Museviliğe mensup Türk toplulukları da vardır.²³

Orta Asya’dan derlenen Kazak Türklerinin atasözlerinde Gök Tanrı inancının izlerine sıkça rastlamak mümkündür. “**Bir kудayğa asi bolma, juldızdarğa karşı bolma:** Tek tanrıya asi olma, yıldızlara karşı olma.”²⁴ gibi daha pek çok atasözü örnek verilebilir. Salihli’den derlediklerimizde ise bu inançla ilgili örneklerin çok fazla olmadığını görüyoruz. Salihli Kazak Türklerinin atasözlerinde din ve inanışla ilgili İslamî unsurların ağır bastığını çalışmamızdaki atasözlerinden hareketle söyleyebiliriz. Bunun nedeni Anadolu’ya göç etmeden önce, Çin egemenliği altında yaşadıkları dönemde İslamiyeti özgür bir şekilde yaşayamamaları olabilir.²⁵ Yine bu sebepten Orta Asya’dan derlenen Kazak Türklerinin atasözlerinde din ve dine ait unsurlar hakkında olumsuz düşünceler, alaycı ifadeler yer alabilirken Salihli Kazak Türkleri atasözlerinde bu tarz düşüncelere, ifadelere rastlamadık. Kazakistan’dan derlenen atasözlerinden “**Tay jamanı jorğa, adam jamanı molda:** Tayın kötüsü rahvan, insanın kötüsü molladır.”²⁶, “**Osı kудay kayda? Moldanıñ köñili mayda: Künde satadı kудaydı, may bolmasa şayğa:** Şu tanrı nerede? Mollanın akli fikri yağdadır: Her gün tanrıyı satar, yağa olmasa bile çaya”²⁷ buna örnek verilebilir.

Salihli Kazak Türklerinin atasözlerini incelediğimizde onların ve onların atalarının inançları ile ilgili pek çok atasözü yer almaktadır. Bunlar dini inançların ön planda olduğu ifadelerdir. Dini inançlarla ilgili atasözlerine genel olarak baktığımızda İslam inancının işlendiğini, atasözlerinde Türklerin eski inançlarına ait unsurlar bulunsa da bunların çok fazla olmadığı görülmektedir. Oysa Kazakistan’dan derlenen atasözlerinde şamanizme ait öğelerin sıkça yer aldığı Gürsu tarafından tespit edilmiştir.²⁸

Salihli Kazak Türklerinin İslam diniyle ilgili atasözleri; Allah’a iman etme, Allah’tan gelene razı olma, Allah’ın kötülükleri cezalandıracağına inanma, kadere inanma gibi dini duyguları kuvvetlendirici etkiye sahiptir. Salihli Kazak Türklerinin İslam dinine bağlılıklarını gösteren, İslam dinini yücelten atasözleri şunlardır:

“**İman akılğa toktaydı, jıyğan katıña toktaydı:** İman akıllı olanda olur, tasarruf yapan kadında bolluk olur.”

²² Tuncer Baykara, *Türk Kültür Tarihine Bakışlar*, Ankara 2001, s.191.

²³ Türklerin eski dininin ne olduğu konusunda araştırmacılar arasında bazı görüş ayrılıkları vardır. Türklerin eski dini olarak totemciliği ve şamanizmi kabul eden araştırmacılara karşın Kafesoğlu Gök Tanrı inancını kabul etmiştir. (bkz. İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 1998, s.297-316.)

²⁴ Uğur Gürsu, *Kazak Atasözleri*, Ankara 2017, s.39.

²⁵ Çin’de 1945’te iktidarı ele geçiren komünistler, başa geçmeden önce ülkedeki tüm milletlere özgürlük, adalet, eşit hak tanımayı vadetmelerine rağmen bu vaatlerini yerine getirmemişler; Doğu Türkistan’daki Müslüman Türklere soykırım uygulamışlar, İslam dininin izlerini silmek için her türlü girişimde bulunmuşlardır (bkz. Hasan Oraltay, *Kazak Türkleri*, İstanbul 1976.).

²⁶ Uğur Gürsu, *Kazak Atasözleri*, Ankara 2017, s.46.

²⁷ Uğur Gürsu, *Kazak Atasözleri*, Ankara 2017, s.47.

²⁸ Uğur Gürsu, *Kazak Atasözleri*, Ankara 2017, s. 34-49.

Allah'a inanmayan kötüdür ve bu kişiye güvenilmez:

"Käpirmen dost bolsañ baltañ belinde bolsun: Kâfirle dost olursan baltan belinde olsun."

"ALLAH dan qorqbağandan (qorqpağannan) qorq: Allah'tan korkmayandan kork."

Kötülük yapanlar, Allah tarafından cezalandırılır:

"Azgaña ALLAH bar, son (som) temirge balğa bar: Azgınlık yapana Allah var, som demire çekiç var."

"Kisidegi nârsenin kilti aspanda, askımğa keldi bir tosqaña: Derdi veren Allah, dermanını da verir.", **"Ağatın qan tamırda turmaz (turmas):** Akacak kan damarda durmaz" ve **"ALLAH jaqan şarıqtı adam ürdep öşürmez (öşirmes):** Allah'ın yaktığı çırağı adam üfleyerek söndürmez." gibi kalıp ifadelerle kader inancı, atasözlerine yerleştirilmiştir.

Bugün İslam dininde batıl olarak kabul edilen; bir nesnenin, bir kişinin ya da doğaya ait herhangi bir durumun, olayın, unsurun bolluk-bereket ya da uğur getirdiği inancının anlatıldığı atasözlerinde; eski Türk inançlarının izleri görülebilir.

"Qutu (quttı) qonsa qoy egiz tabadı, qutsuz (qutsız) qonsa qoydu qasqır şabadı: Uğurlu konuk gelirse koyun ikiz kuzular, uğursuz konuk gelirse koyuna kurt girer.²⁹"

"Jağmur jawsa şöpdüñ (şöpdñ) ırsı, jaqsı tuwsa köptüñ (köptñ) ırsı: Yağmur yağsa otun bereketi, iyi insan doğsa halkın bereketi."

5. Ekonomi ve İş

Atasözlerinde ekonomik hayata dair bilgiler bulunabilmektedir. Derlediğimiz atasözlerinin yaklaşık %17'si ekonomi ve iş konusunu işlemektedir. Bu atasözlerini incelediğimizde Salihli Kazak Türklerinin geçmişteki birikim, tasarruf, geçim sağlama ve borç hususundaki tecrübelerinin aktarıldığı görülmektedir. Bunlardan en çok çalışma ve borç hakkındaki tecrübeler dile getirilerek uyarılarda bulunulmuştur.

Çalışıp para kazanmak kolay değildir ve insan çalıştığı kadar para kazanır; bu sebepten gençken, güç yerindeyken çalışmak gerekmektedir:

"Almaqtñ salmağı bar: Almanın zorluğu vardır."

"Qattı jerge qaq turadı, qayrat jerge³⁰ (qayrattı erge) mal turadı: Sert toprakta su birikintisi olur, çalışan erde mal olur." *Nerede hareket orada bereket.*

"Jas waqıta beynet ber, kerteygende (qartayğanda) devlet ber: Gençlikte zorluk var, yaşlılıkta zenginlik var."

Ticaretin insanı borca sürüklediği, kişinin durumu ne olursa olsun borçtan kaçamayacağı, bu borcun da onu fazlasıyla yıpratacağı şeklindeki ata tecrübeleri Salihli Kazak Türklerinin kulağına küpe edilmiştir:

"Jarwanın tübü geniş sawdagördüñ tübü boruş: Çiftçiliğin sonu bolluk, ticaretin sonu borçtur."

"Jarlımın degenge borşun (borışñ) qoymaydı, jangızbın (jalğızbın) degenge acal (ajal) qoymaydı: Fakirim demekle borçtan, yalnızım demekle ecelden kurtulamazsın."

²⁹ Zeyneş İsmail ve Muhittin Gümüş, *Kazak atasözleri*, Ankara 1995, s.368. (Türkiye Türkçesine aktarımı bu kaynaktan alınmıştır.)

³⁰Burada sözcük, *jerge* "yere" olarak geçmektedir. Ancak bağlam içinde değerlendirildiğinde ve atasözünün Kazakistan'da kullanım şekline bakıldığında sözcüğün *jerge* değil de *erge* "ere" olduğunu anlaşılmaktadır.

“Şerli ölmeydi borşlu öledi: Dertli ölmez, borçlu ölür.” *Borçlunun döşeği ateşten olur.*³¹

Tanıdıktan borç istemek ise oldukça sakıncalıdır; çünkü o borç daha sonra fazlasıyla ödenir. Anadoludaki *“Akrabayla ye, iç; alışveriş yapma.”* sözüne karşılık **“Tamırdan tüye sura kırgandan biye beredi:** Ahbaptan deve isteyen kaleyi beye verir.” sözüyle bu konuda ikazda bulunmuşlardır.

Borçlu duruma düşmemek isteyenlere ise, Anadolu’da kullanılan *“Ayağını yorganına göre uzat.”* atasözüne benzer olan **“Körpendi boyğa göre jamıl:** Yorganı ayağına göre ört.” sözüyle tavsiyede bulunmuşlardır.

Aile hayatının Kazak Türklerinde önemli bir yer tuttuğunu, insan ilişkilerinin işlendiği atasözleri bahsinde görmüştük. Ancak maddi açıdan daha rahat geçinmek isteyenlere **“Tek jürseñ tok jüresiñ:** Tek yürürsen tok yürürsün.” sözüyle yol göstermektedirler.

Alışverişte de *“Ucuz etin yahnisi yavan olur.”* sözünü desteklercesine **“Arzandın (Arzannıñ) jiligi tatımaydı, ne alsanda tañdap al:** Ucuz incığın tadı olmaz, ne alırsan al seçip al.” demektedirler.

6. Eğitim

Felsefe Terimleri Sözlüğü’nde eğitim; “1. (Geniş anlamda) İnsanın yeteneklerinin, özellikle ahlak yetilerinin geliştirilmesi için ona yön ve biçim verilmesi; bu yolda yapılan bilinçli ya da bilinçsiz etkilerin tümü. 2. (Dar anlamda) İnsan gelişiminin düzenli, bilinçli olarak yönetilişi ve etkilenişi.”³² olarak tanımlanmaktadır.

Bu başlık altındaki atasözlerinde Salihli Kazak Türklerinin belirli bir eğitim görüşü olduğunu ortaya çıkarmak zor değildir. Çünkü tespit edilen eğitim konulu atasözlerinin hemen hemen hepsi anlamca birbirini destekler niteliktedir.

Derlediğimiz atasözleri bize eğitim ve bilginin insanı olgunlaştırdığı, eğitimi ve bilgili olmanın değerli olduğu düşüncesini hissettirmektedir. İnsanın yaş alması onun olgunlaşmasını sağlamadığı; bilgi ve görgüsünü arttırmasıyla olgunlaştığı düşüncesi **“Otuzunda (Otuzıñda) orda buzalmağan kırkıñda kılıç jabalmaydı:** Otuzunda düşmana baskın yapmayan, kırkında kılıç tutamaz.” atasözünde dikkat çekmektedir.

Bir insanı eğitmede, terbiye etmede başarıya ulaşabilmek için eğitimin belirli bir çağda olması gerektiği ve eğitim için en uygun çağın çocukluk çağı olduğu, **“Ağas jasda iyiler:** Ağaç yaşken eğilir.” atasözünde işaret edilmektedir. Yukarıda toplumsal statü bakımından değerlendirdiğimiz **“Balanı jastan katındı bastan üyret:** Çocuğu küçükken kadına en baştan öğret.” ifadesinde istendik davranışların kazandırılmasına erken zamanda başlanması gerektiği vurgulanmaktadır. Çocuğun ve kadının en baştan terbiye edilmesinin, eğitilmesinin önemli olduğu; yoksa daha sonraki zamanlarda terbiye edilmesinin oldukça güç bir hal alacağı düşüncesi nesilden nesile devam ettirilmiştir. Kadın eğitimi hakkında iletilenleri bilimsel bir perspektiften değerlendirmek mümkün değildir. Ancak çocuk eğitimini en erken dönemlerden itibaren başlanması gerektiğini bilimsel bilgilerle desteklemek mümkündür.³³

Eğitim ve terbiyenin edinileceği ilk kurum ailedir. İnsanın aileden edindiği bilgileri hayatına yansıttığı görüşü **“Kus uyvadan (uyada) ne görse (körse) sonu**

³¹Uğur Gürsu, *Kazak Atasözleri*, Ankara 2017, s.756. (Türkiye Türkçesine aktarımı bu kaynaktan alınmıştır.)

³²Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1975, s.63.

³³İhsan Kurt, *Türk Atasözlerine Psikolojik Bir Yaklaşım*, Ankara 1991, s.22-25.

(sonı) aladı, jaksıdan şerepet jamandan kesepet: Kuş yuvada ne görse onu yakalar, iyiden şeref, kötüden kabalık..." atasözüyle desteklenmektedir. Bilgiye ulaşmanın bir başka yolu olarak da "**Köre-köre kösem boladı, söyley söyley şeşen boladı:** Göre göre lider olunur, konuşa konuşa hatip olunur." atasözünde ifade edildiği gibi tecrübelerdir.

7. Vatan

Bazı atasözlerinde Salihli Kazak Türklerinin vatana bağlılıkları, birlik-beraberlik hususlarındaki düşünceleri dile getirilmektedir. Bazen ana yurtlarını, bazen de ana yurtlarından farklı olarak iş bulup para kazandıkları yeri vatan olarak kabul etmişlerdir. "**Bülbülü altın kafese koymuşlar, 'Ah vatanım!' demiş.**" teki gibi "**Kisi elinde sultan bolğança, öz eliñde ultan bol:** Başkasının yurdunda sultan olana kadar, kendi yurdunda kösele ol." ifadesiyle ana yurdun vazgeçilemez olduğu belirtilmiştir. Ancak bu düşünceyi yadsıyan "**İt toyğan jerine, er tuwğan jerine otan deydi:** İt doğduğu yere, er doğduğu yere vatan der." atasözü de bulunmaktadır. Gürsu'nun çalışmasında yer alan Kazakistan'dan derlenen atasözlerinde de Anadolu sahasında kullanılan atasözlerinde de birbirine tamamen zıt bu iki düşünceyle karşılaşmak mümkündür.

Birbiriyle tutarsız olan bu iki atasözünden şöyle bir sonuç çıkarılabilir: "**Kisi elinde sultan bolğança, öz eliñde ultan bol:** Başkasının yurdunda sultan olana kadar, kendi yurdunda kösele ol." veya "**Herkimdin özu mekeni Mısır seheri (Érkimniñ öz jeri Mısır şaharı):** Herkesin kendi yurdu Mısır ülkesi gibidir.³⁴" gibi vatan sevgisi, vatana bağlılığı anlatan atasözlerinin doğuşu; siyasi, ekonomik gibi bazı nedenlerle vatanın değiştirilebileceği mesajını veren atasözlerinden daha eski olabilir. Türklerin ana yurtları üzerinde oynanan çeşitli oyunlar, onların yaşam haklarına müdahale etme boyutuna ulaştığında Türkler başka coğrafyalara göç etmişlerdir.

"**Kazak Hanlığı'nın siyasi yapılanması, boyların ittifakının ve jüzlerin birlikte hareket etmesine bağlıydı. Boylar arası çekişmelerin, jüzlerin başındaki hanların hakimiyet mücadelelerinin zedeleyebileceği bu birliğin pek sağlam görünmediği açıktır. Böylesi bir ortamda toplumsal birliğin ve beraberliğin önemi atasözlerinde kuvvetli biçimde vurgulanmaktadır.**"³⁵

"**Ayrılğan tozadı, qosılğan ozadı:** Ayrılan dağılır, birleşen ilerler."

"**Köp qorqutadı (qorqıtadı) deren (tereñ) batıradı:** Kalabalık korkutur, derinlik insanı batırır." Birlikten kuvvet doğar.

"**Kemideginin (kemedegeniñ) tilegi bir:** (Aynı) gemidekilerin dileği aynıdır."

Bu atasözleriyle halkın güncünün ve toplumun devamı için halkın dayanışma içinde yaşaması, bölünmemesi önerilmektedir.

Salihli Kazak Türklerinin Atasözlerinde Morfolojik İnceleme

Cümlelerin anlamı biçimden bağımsız değildir. Cümlelerin anlamının tam olarak ortaya konulması için morfemlerin de incelenmesi gerekmektedir. Morfem; yalın bir sözcük ve ek olabilir.³⁶

Zaman, Kip, Kişi Bakımından

Türkçede çekimli bir fiil, konuşan açısından³⁷ fiilin yapıldığı zamanı, fiilin gerçekleşip gerçekleşmediğini, konuşanın duygularını ve fiili gerçekleştiren şahsı

³⁴ Uğur Gürsu, *Kazak Atasözleri*, Ankara 2017, s.455. (Türkiye Türkçesine aktarımı bu kaynaktan alınmıştır.)

³⁵ Uğur Gürsu, *Kazak Atasözleri*, Ankara 2017, s. 30.

³⁶ Süer Eker, *Çağdaş Türk Dili*, Ankara 2016, s. 255.

³⁷ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim)*, Ankara 2015, s.99.

içinde barındırır. Yani bir çekimli fiille konuşanın bahsettiği hareket ya da oluş hakkında önemli bazı bilgileri de edinmiş oluruz. Bu da çekimli fiilin cümle içindeki değerini arttırır. Çalışmamızda sadece fiildeki morfeplerde zaman, kip ve kişi değerini inceledik. Cümledeki diğer yapılarıdaki zaman, kip, kişi anlamları bu çalışmanın kapsamında değildir. Ayrıca fiilin zamanını, kipini tespit ederken morfemin mensup olduğu zaman kategorisinden değil bağlamdaki anlamdan hareket ettik. Çünkü zaman ifade eden çekim eki, sadece belirli bir zamanı değil değişik zaman ve kip anlamlarını da üstlenebilir.³⁸

Çalışmamıza dahil ettiğimiz Salihli Kazak Türklerinin atasözlerinde kullanılan çekimli fiillerin yaklaşık %70 geniş zamanı ifade etmektedir. %30'u da emir, istek gibi kiplikleri taşımaktadır. Bu fiillerin %70'i gerçekleşirken %30'u gerçekleşmemiştir. Fiilleri gerçekleştirmiş, gerçekleştiren ya da gerçekleştirecek kişilere baktığımızda diğer Türk topluluklarının atasözlerinde olduğu gibi fiillerin genelde 3. tekil kişiyle çekimlendiğini görmekteyiz. Ancak emir, istek kipliklerinde çoğunlukla 2. tekil kişiyle çekimlenmiş fiiller vardır. Bunlarda konuşanın direkt muhatabını harekete geçirmek gayesinin olduğu anlaşılmaktadır. "Biz" anlamına yani 1. çoğul kişiye ise sadece bir fiilde rastladık, bu fiil de geniş bir zamanı ifade etmektedir.

Geçmişte, şu anda, gelecekte sınırları belli olmayan geniş bir zamanı ifade eden atasözlerinin fiilleri "-Ar", "-r" veya "-A", "-y" morfepleriyle çekimlenmiştir. Geniş bir zamanı ifade eden, nokta bir zamanı değil de tüm zamanlarda ya da belirli zaman dilimindeki sürerliliği anlatan atasözlerinin belirlediğimiz bazı işlevleri şunlardır:

- Bir olayın, bir durumun sonucu; her zaman, her yerde geçerli olacağı belirtilir: **Aş atasın tanımaydı.** "Aç atasını tanımaz."
- Konuşucu tavsiyede, ihtarda bulunur: **Asıkpağan arbamen koyanğa jetedi.**³⁹ "Acele etmeyen kişi arabayla tavşana yetişir." **Jaksı körge dostuna (dosiña) kelgen kisi bos gelmez (kelmes).** "Sevdiği dostunu görmeye gelen boş gelmez."
- Tecrübelerle dayanarak öngörülebilir durumları belirtir: **Ayrılğan tozadı, qosılğan ozadı.** "Ayrılan dağılır, birleşen ilerler." **Qutu (quttı) qonsa qoy egiz tabadı, qutsuz (qutsız) qonsa qoydu qasqır şabadı.** "Uğurlu konuk gelirse koyun ikiz kuzular, uğursuz konuk gelirse koyuna kurt girer."
- Bir şeyin, bir kişinin özelliği belirtilir: **Jük awırın nar köteredi, qaza awırın er köteredi.** "Yükün ağırlığını nar deve taşır, ölümün ağırlığını yiğit taşır."
- Bir durumun, olayın gerçekleşeceği soru yoluyla anlatılır: **Atadan bala tuwmazba, ata jolun (jolin) quwmazba?** "Atadan çocuk doğmaz mı, ata yolunu tutmaz mı?"
- Gelecekte bir noktadan itibaren olacak olanları belirtir: **Otuzunda (Otiziñda) orda buzalmağan kırkıñda qılış jabalmaydı.** "Otuzunda düşmana baskın yapmayan, kırkında kılıç tutmaz."
- Konuşucunun bulunduğu zamandaki sürerliliği, alışkanlığı, tutumu belirtir: **Alwan, alwan jüyrük (jüyrık) bar, äline qaray jügeredi (jügiredi).** "Türlü türlü yürük at var, durumuna bakarak koşar."
- Konuşucunun belirttiği süre dahilinde olayın, durumun gerçekleşeceği bildirilir. Belirtilen süreden önce ya da sonra olay, durum gerçekleşmeyecektir: **Agas jasda iyiler.** "Ağaç yaşken eğilir."

³⁸ Doğan Aksan, *Anlambilim (Anlambilim Konuları ve Türkçe Anlambilimi)*, İstanbul 2016, s.230.

³⁹ Buradaki "-di" eki geçmiş zamanı anlatmaz. Kazak Türkçesinde "-A" morfemiyle çekimlenmiş fiile gelerek 3. kişi anlamı kazandırmaktadır.

Çalışmamızdaki atasözlerinde geniş zamanı ifade eden fiillerin çoğunluğu 3. tekil kişiyle çekimlenmiş, çok azı 2. tekil kişiyle çekimlenmiştir. Buradan atasözlerinde geniş zamanla çekimlenen fiillerde konuşurun muhatabına aktarmak istediği düşünceyi bilinmeyen bir kişi aracılığıyla aktardığı sonucunu çıkarabiliriz. Böylece konuşurun muhatabı, bilinmeyen kişi üzerindeki etkiyi görecek, bunu örnekseyip özümseyecektir.

Atasözlerinde gelecekte, daha çok yakın bir gelecekte yapılması istenen pek çok durum, iş; 2. tekil kişi için fiilin morfemsiz yani yalın şekli, 3. kişi için de fiilin -sIn/-sUn çekimiyle belirtilmiştir. Atasözlerinde bu çekimlerle fiil; bu eklerin temel işlevi olan emirden ziyade istek, tavsiye, öğüt verme gibi durumları ifade etmiştir. Atasözlerinde bu durumlar 2. teklik kişide yoğunlaşmıştır. Çünkü isteğin, tavsiyenin, öğüdün direkt dinleyiciye hitaben söylenmesi dinleyiciyi harekete geçirmede daha etkili olacaktır. Bu nedenle bu şeklin güçlü bir istek, tavsiye, öğüt bildirdiğini söyleyebiliriz. Bunlara örnek olarak şu atasözlerini verebiliriz:

Bermegendi berip uyalt. "Vermeyeni vererek utandır."

Zaman sağan uymas sen zamanğa uy. "Zaman sana uymazsa sen zamana uy."

Paydanı basaña et, basañdan asa dosuña (dosıña) et. "Kazancı kendine al, kendinden kalanı dostuna ver."

Jaksındı asır, jamandı jasır. "İyi abart, kötüyü gizle"

Fiilin -sIn/-sUn ile çekimde "bir işin olmasını bekleme, kabullenme" görülmektedir⁴⁰:

Awız kıysık bolsa da baydñ ulu (ulu) söylesin. "Ağız çarpık olsa da zengin oğlu konuşsun."

Özellikle "bol-" fiili -sIn/-sUn ile çekimlendiğinde bu işlev daha belirgindir⁴¹:

Dostun da dusmanın da er bolsun. "Dostun yiğit olması kadar düşmanın da yiğit olması önemlidir."

Kâpirmen dost bolsañ baltañ beliñde bolsun. "Kâfirle dost olursan baltan belinde olsun."

Söz Varlığı Tabloları

Aşağıdaki tablolarda Salihli Kazak atasözlerinde geçen sözcükler türlerine ve konularına göre tasnif edilmiştir:

Tablo 1

ATASÖZLERİNDE KULLANILAN ADLAR				
CANLILARLA İLGİLİ ADLAR			EŞYAYLA İLGİLİ ADLAR	ANATOMİYLE İLGİLİ ADLAR
HAYVANLA İLGİLİ ADLAR	İNSANLA İLGİLİ ADLAR			
it "köpek"	adam "insan"	joldas "yoldaş"	balğa "çekiç"	awız "ağız"
sıyr "sığır"	ağa "ağabey"	qalım(ğalım) "alim"	balta "balta"	ayak "ayak"
qoy "koyun"	ağayın "kardeş"	qası "düşman"	etek "etek"	bel "bel"

⁴⁰ Doğan Aksan, *Anlambilim (Anlambilim Konuları ve Türkçe Anlambilimi)*, İstanbul 2016, s.243.

⁴¹ Doğan Aksan, *Anlambilim (Anlambilim Konuları ve Türkçe Anlambilimi)*, İstanbul 2016, s.243.

Geçmişten Günümüze Manisa

kaşķır "kurt"	ata "ata"	ķatın "kadın"	jasaw "ķeyiz"	et "et, ten"
nar "deve"	bala "ķocuk"	ķonak "konuk"	jibek "ipek"	jilik (jilinşik) "incik"
ķoşķar "koķ"	başķı "idareci"	kösem "lider"	jün "yün"	körpen "ayak"
ķozu "kuzu"	batır "kahraman"	käpir "kafir"	kemi "gemi"	köz "göz"
jüyrük (jürik) "hızlı at"	biy "bey"	ösekşi "dedikoducu"	ķılış "ķılıķ"	ķulaķ "kulak"
at "at"	dost "dost"	sultan "sultan"	kilti "anahtar"	ķuyuk (ķuyruk) "ķuyruk"
tülki "tilki"	duşman (duşpan) "düşman"	şarwa "ķiftçi"	kiygiz "keķe"	muyun (moyın) "boyun"
tazı "tazı"	eringen "tembel"	şerli "dertli"	mal "mal, eşya"	süyek "kemik"
bota "deve "yavrusu"	gün (küñ) "köle"	tamır "dost"	mata "kumaş"	tamır "damar"
ķuş "kuş"	jarlı "fakir"	tırışķak "sinirli"	närse "eşya"	tis "diş"
ķarga "karga"	jat "düşman"	törkün (törkin) "akraba"	şarıķ "ķarık"	tumsuk (tumsık) "burun"
atan "deve"	jaw "düşman"	ul "oķul"	torsuk "kap"	
tüye "deve"	jehil "cahil"	urışķak "kavgacı"	ultan "kösele"	
	jeyevşilik (jayavşılık) "yaya"	uru (urı) "hırsız"		
	jigit "yiķit"			
	joķtun (joķtık) "fakir"			

ATASÖZLERİNDE KULLANILAN ADLAR				
TABIATLA İLGİLİ ADLAR	YİYECEKLE İLGİLİ ADLAR	DİĞER ADLAR		
aķaş "aķaķ"	bal "bal"	egiz "ikiz"	dereñ (tereñ) "derin"	körk "güzel"
aspan "gök"	may "yaķ"	eki "iki"	derman	ķulaķ "kulak"

jağmur "yağmur"	meyve	otuz	devlet "zenginlik"	ķun "kan parası"
jal "yel"	sorpa "çorba"	awul "köy"	duğa "dua"	ķuttı "uğurlu"
japraq (japıraq) "yaprak"	şerepet "şerbet"	ķorgan "kale"	el "yurt"	kädir "kıymet"
jer "yer"		otan "vatan"	es "us, akıl"	mal "mal, eşya"
ķaķ "su birikintisi"		uyva (uya) "yuva"	ferman "ferman"	minez "huy"
ot "ateş"		üy "ev"	göñül (köñül) "gönül"	murat "dilek"
şöp "ot"		acal (ajal) "ecel"	ırıs "zenginlik"	payda "kazanç"
tas "taş"		aķıl "akıl"	iman "iman"	sabır "sabır"
buwra "erkek deve"		aldı "ön"	is "iş"	saķal "sakal"
		altın "altın"	iye "sahip"	sawdagör "ticaret"
		artıķ "üstün"	jağa "yaka, kıyı"	suluw "güzel"
		aş "aç"	jaķsı "iyi"	taza "temiz"
		aşuw "öfke"	jaman "kötü"	tezek
		awır "ağır"	jan "can"	tırısķaķ "sinirli"
		azar "eziyet"	jangızbın (jalğızbın) "yalnız"	tilek "dilek"
		azar "eziyet"	jaralı "yaralı"	tömengi "aşağı"
		bäle "bela"	jas "yaş"	tüp "son"
		bar "var"	jomart "cömert"	tälim "eğitim"
		bardıķ (barlıķ) "varlık"	jük "yük"	urısķaķ "kavgacı"
		bardın "varlıklı"	jüye "düzen"	uyat "utanç"
		bereket "bereket"	ķatı	uyat ar "ar namus"
		beynet "zorluk"	ķayrat "güç"	uyķu (uyķı) "uyku"
		bilim "bilim"	kem "eksik"	ümit
		borş (borış) "borç"	keñ "geniş, iyi, cömert"	zaman

Geçmişten Günümüze Manisa

		daw "kavga"	kıysık "çarpık"	äle "çaba"
		dayak (tayak) "dayak"	köp "çok"	

Tablo 2

ATASÖZLERİNDE KULLANILAN SIFATLAR VE FİLLER			
SIFATLAR	FİLLER		
alwan, alwan jüyrük (jüyrük) "türlü türlü hızlı at"	ağala- "ağabey ağabey diye tekrarla-, saygı göster-"	jet- "er-, yetiş-"	sur- "sor-"
aş kisi "aç kişi"	al- "al-, tut-, yakala-"	jığ- "yık-, devir-"	şaba- "saldır-"
awruw kisi "hasta kişi"	as- "as-, aş-"	jıla- "ağla-"	şayna- "çiğne-"
eki el "iki halk"	asır- "abart-"	juğ- "bulaş-"	tab- "bul-"
eki taw "iki dağ"	bas- "bas-"	jumsa- "görevlendir-"	tam- "damla-"
jaqsı ul "iyi oğul"	batır- "batır-"	jügür- (jügür-) "koş-"	tanı- "tanı-"
jas waqıt "gençlik"	baylat- "zenginleş-"	kaç-	tiye- "doldur-"
qattı jer "sert toprak"	bil- "bil-"	qal-	tokta- "dur-, izah et-"
qayrat jer (qayratlı er) "güçlü er"	bildir- "bildir-"	kañıra- "sahipsiz kal-"	toz- "dağıl-"
kızıl til "kızıl dil"	bol- "ol-"	kes- "kes-"	tuw- "doğ-"
küysüz külük (küysüz kölik) "bakımsız binek hayvan"	büldür- (büldür-) "mahvet-"	keş- "affet-"	uy- "uy-"
sar altın "sarı altın"	degiz- "dedirttir-"	qon- "kon-"	uza-
son (som) temir "som demir"	esti- "işit-"	kör- "gör-"	üstüne bas-
şeşen qatın "hatip kadın"	get- (ket-) "git-"	köter- "taşı-"	üyret- "öğret-"
temir toqmaq "demir tokmak"	iç- (iş-) "iç-"	qutul- (qutıl-) "kurtul-"	
tiri atan "diri atan"	iyil- "eğil-"	maqtan- "övün-"	
	jağala- (yaklaş-)	öl- "öl-"	
	jamil- (uzat-)	öşür- "söndür-"	
	jasır- (sakla-)	öt-"geç-"	
	jat- "yat-"	qor- "koru-"	
	jaw- "yağ-"	sakta- "sakla-"	
	je- "ye-"	sıyla- "saygı göster-"	

Tabloları incelediğimizde en çok adların, sonra fiillerin, sonra da sıfatların kullanıldığını görmekteyiz. Salihli Kazak Türkleri atasözlerinde zamir ve zarf türlerine az rastlanmıştır. Bu türdeki sözcüklerin sadece birkaç örneğinin olması nedeniyle de bu türler, tabloya dahil edilmemiştir. Ayrıca zamir ve zarfların az sayıda

kullanılması atasözlerinde kişilerin, fiillerin ve sıfatların yerinin, zamanının, miktarının ön plana çıkarılmak istenmediğinin göstergesi olabilir.

Tablo 1’de yer alan adların hangi alanlara ait olduğunun tespit edilmesi, Salihli Kazak Türklerinin yaşam tarzları ve geçim kaynakları hakkında bizi pek çok bilgiye ulaştırabilir. Ayrıca atasözlerinin geçmişi hakkında ipucu verebilir. Hayvan adlarını incelediğimizde *tüye* “devenin”nin bazı özelliklerine göre *nar*, *bota*, *atan*⁴², *buwra* gibi adları aldığını görmekteyiz. Oysa Anadolu sahasındaki atasözlerinde deve için bu kadar çeşitli adlar kullanılmamaktadır. Kazak Türklerinin deveyi özelliklerine göre adlandırması onların hayatında devenin önemli bir yere sahip olduğunu düşündürmektedir. Hasan Oraltay’ın kitabında da Kazak Türklerinin deveyi yük taşıma vasıtası olarak sıklıkla kullandıklarını görmekteyiz.⁴³

Yine aynı tabloda *kozu* "kuzu", *koşkar* "koç", *koy* "koyun"; *at* ve *jüyrık* "hızlı koşan at" gibi sözcüklerin yer alması da onların günlük hayatlarında bu hayvanlardan sıkça faydalandıklarını göstermektedir.

Eşya adlarında incelediğimizde *kılış* "kılıç"ı ve *balta*⁴⁴ "balta"yı silah olarak kullandıkları; *kiygiz* "keçe", *jibek* "ipek", *jün* "yün" gibi kumaş çeşitlerini kullandıkları anlaşılmaktadır.

Yukarıdaki tablolardan yola çıkılarak sözcükler üzerinden daha pek çok çıkarım yapmak mümkündür. Sözcüklerin kullanım sıklığını da tespit edip onların yaşam tarzlarına ve günlük alışkanlıklarına dair saptamalar yapılabilir. Bunun ayrı bir çalışmanın konusu olabilecek boyutta olduğunu düşündüğümüz için yorumlarımızı birkaç örnekle sınırlı tuttuk.

SONUÇ

Salih Kazak Türklerinden derlenen ve morfo semantik bir bağlamda ele alınan atasözlerinin başta Türkiye Türkleri olmak üzere diğer toplumların atasözleri ile değerler ve taşıdıkları mesajlar açısından örtüştüğü görülmüştür. Hayata tutunabilmek ve milli kimliğin devamı için atasözlerinin önemini kavramış olan Kazak Türkleri, bu anlamda oldukça tutucu davranmışlardır. Salihli’ye yerleştikten sonra öncelikli olarak gündelik hayatın sıkıntılarını çekmiş olan aile büyükleri sözlerini ve konuşmalarını mümkün olduğu kadar atasözleri ile süslemeye ve desteklemeye çalışmışlardır. Bunu hem bugünkü genç kuşakla konuşmalarından anlıyoruz hem de yaklaşık altmış yıldır alt kültür olarak yaşamalarına rağmen atasözlerini ve diğer öz değerlerini korumalarından anlıyoruz.

Çalışmamız sonucunda vardığımız önemli sonuçlardan biri de atasözlerinin kapsam alanları ile ilgili olmuştur. Hayatın hemen her alanını kapsayıcı bir semantik içerikle karşımıza çıkan atasözleri, kimlik inşası için kullanılmaya devam etmiştir. Başta iyi insan olmanın önemi olmak üzere, insan eğitimini ve milli değerlerin muhafaza edilmesini önceleyen atasözleri çoğunluğu oluşturmuştur. Cömert, çalışkan, akıllı, özgüven sahibi, sabırlı, tecrübeli, affedici olan insanlar iyi olarak nitelendirilmiştir. Hayatın idamesi için, çalışmanın, dürüstlüğün ve planlı yaşamının önemini vurgulayan atasözleri de önemli bir yekûn oluşturmuştur. Geçimin çiftçilik yoluyla sağlanması, ticaretten uzak durulması gerektiği de vurgulanmıştır.

Sonuçta hemen her toplumda olduğu gibi Salihli Kazak Türkleri de atasözlerini bir koruyucu ve milli kimlik inşası aracı olarak görmüşlerdir. Diğer

⁴² Divanü Lûgat-it-Türk’te *Atan yüki aş bolsa açka az körünür*. “İğdiş edilmemiş devenin yükü yemek olsa aç kimseye az görünür.” (Besim Atalay, *Divanü Lûgat-it-Türk*, cilt I, Ankara 2006, s.75.)

⁴³ Hasan Oraltay, *Kazak Türkleri*, İstanbul 1976.

⁴⁴ Baltanın bir silah olarak kullanıldığı *Käpirmen dost bolsañ baltañ belinde bolsun*. “Kâfirle dost olursan baltan belinde olsun.” atasözünden anlaşılmaktadır.

Geçmişten Günümüze Manisa

toplumlardan ayrılan taraf ise çoğu atasözlerin özlemi çekilen ana yurttan izler taşıması ve bazı atasözlerin ise yerli Türklerin atasözleri ile zaman zaman karışmasıdır. Benzerlikler karışma sonucunda sonradan oluşmuş olabilir; ancak büyük ihtimalle ortak geçmişin birer sağlam ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim yaptığımız karşılaştırmalar sonucunda Doğu Türkistan menşeli Salihli Kazak Türklerinin atasözleri ile Kazakistan menşeli Kazakların atasözlerinin morfo-semantic olarak büyük oranda aynı olduğu görülmüştür. Bu benzerlik diğer Türk toplulukları için de geçerlidir.

KAYNAKÇA

- Adalı, Oya, *Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler*, Papatya yay., İstanbul 2004.
- Akarsu, Bedia, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu yay., Ankara 1975.
- Aksan, Doğan, *Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim)*, Türk Dil Kurumu yay., Ankara 2015.
- Aksan, Doğan, *Anlambilim (Anlambilim Konuları ve Türkçe Anlambilimi)*, Bilgi yay. İstanbul 2016.
- Aksoy, Ömer Asım, *Atasözleri Sözlüğü 1*, İnkılap Kitabevi yay., İstanbul 1993.
- Atalay, Besim, *Divanü Lûgat-it-Türk*, cilt I, Türk Dil Kurumu yay., Ankara 2006.
- Baykara, Tuncer, *Türk Kültür Tarihine Bakışlar*, Atatürk Kültür Merkezi yay., Ankara 2001.
- Çobanoğlu, Özkul, *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı yay., Ankara 2004.
- Elçin, Şükrü, *Halk Edebiyatına Giriş*, Akçağ yay., Ankara 2004.
- Eker, Süer, *Çağdaş Türk Dili*, Grafiker yay., Ankara 2016.
- Gürsu, Uğur, *Kazak Atasözleri*, Türk Dil Kurumu yay., Ankara 2017.
- İsmail, Zeyneş ve Gümüş, Muhittin, *Kazak atasözleri*, Engin Yayınları, Ankara 1995.
- коч, кенан; байниязов, айабек ве башкапан, веңб, казакша-түрікше сөздік, алматы 2012.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1998, s.297-316.
- Kurt, İhsan, *Türk Atasözlerine Psikolojik Bir Yaklaşım*, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1991.
- Oraltay, Hasan, *Kazak Türkleri*, Türk Kültür yay., İstanbul 1976.
- Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu yay., sayı:293, Ankara 1969.
- http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.59cfed0bc2b052.91866015 (Erişim Tarihi: 27.07.2017).

MANİSA SARIGÖL AĞZINDAKİ SÜREKLİLİK TASVİR FİİLLERİNİN TARİHİ VE ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİYLE MUKAYESESİ

Yasin KARADENİZ*

Anadolu ağızları tarihî gelişim seyri açısından Oğuzcanın son halkasını oluşturmaktadır. Anadolu ağızları, yazı dilinin direkt etkisinden uzak olmakla birlikte dilin zamanla geçirdiği değişimleri de göstermektedir. Bununla birlikte, Oğuzcanın Eski Anadolu Türkçesi vasıtasıyla Eski Türkçeden gelen bazı özellikleri, ufak ses değişimleri ile Anadolu ağızlarında korunmaktadır.¹ Oğuzcanın Eski Türkçeden gelen ve günümüzde de yaşamaya devam eden özelliklerden bir tanesi de tasvir fiilleridir.

Tasvir fiilleri, birleşik fiillerin “asıl fiil + zarf fiil eki + yardımcı fiil” şeklinde oluşan çeşididir. Zarf-fiil kuruluşundaki asıl fiilin yardımcı fiille bağlanması sonucunda oluşan bu yapılarda asıl anlam, zarf-fiilin bulunduğu asıl fiildedir. Yardımcı fiil, önündeki yapıya kendi anlamına yakın veya tamamen farklı şekilde katkıda bulunarak asıl fiilin gösterdiği hareketi farklı şekillerde tasvir eder. Tasvir fiilleri için bazı Türkologlar farklı terimler kullanmışlardır: Zeynep Korkmaz², Tahsin Banguoğlu³, Haydar Ediskun⁴, Ahmet Topaloğlu⁵ tasvir fiili; Muharrem Ergin⁶, Ahmet B. Ercilasun⁷, birleşik fiil terimini; Jean Deny⁸ katmerli fiil; Vecihe Hatiboğlu⁹ ulaçlı birleşik fiil; Fuat Bozkurt¹⁰ birleşik eylem terimini kullanmıştır. Araştırmacıların hemfikir olamadığı bir diğer husus, zarf-fiil ekini almış esas fiil ve üzerine gelen yardımcı fiilin oluşturduğu birleşik yapının mı yoksa sadece zarf-fiil ekinde sonra gelen yardımcı fiilin adının mı tasvir fiili olduğudur. Bununla birlikte Banguoğlu Türkiye Türkçesindeki tasvir fiillerini dört grupta toplayıp yeterlik fiilleri, ivedilik fiilleri, süreklilik fiilleri, yaklaşık fiilleri başlığı altında incelemiştir¹¹. Zeynep Korkmaz ise tasvir fiillerini yeterlilik, tezlik, süreklilik, yaklaşma ve uzaklaşma fiilleri adı altında beş grupta toplamıştır¹². Tasvir fiilleri başlığı altında gösterilen süreklilik fiillerinde yardımcı fiiller, süreklilik bildiren tasvir fiillerine anlamlarıyla değil çekim unsuru olarak katkıda bulunur¹³.

Türkiye Türkçesinde süreklilik tasvir fiilleri esas fiilin üzerine *-A, -I, -Ip* zarf-fiil ekleri ve *kal-, dur-, gel-, gör-, koy-* gibi yardımcı fiillerinin eklenmesiyle oluşmaktadır. Süreklilik tasvir fiilleri yardımcı fiillerin esas fiile kattıkları anlama göre oluş ve kılışın

* Arş. Gör., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, elmek: ykaradeniz57@gmail.com

¹ Zeynep Korkmaz, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar IV*, Ankara, 2015, s. 343-345.

² Zeynep Korkmaz, *Grameri Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 2008, s. 51.

³ Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, Ankara, 2007, s. 488.

⁴ Haydar Ediskun, *Türk Dilbilgisi*, İstanbul, 1985, s. 228.

⁵ Ahmet Topaloğlu, *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1989, s. 140.

⁶ Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul, 2013, s. 386.

⁷ Ahmet B. Ercilasun, *Kutadgu Bilig Grameri-Fiil*, Ankara, 2014, s. 113-116.

⁸ Jean Deny, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul, 2009, s. 437-445.

⁹ Vecihe Hatiboğlu, *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 1969, s. 84.

¹⁰ Fuat Bozkurt, *Türkiye Türkçesi*, İstanbul, 1995, s. 367.

¹¹ Tahsin Banguoğlu, *age*, s. 488.

¹² Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri*, Ankara, 2014, s. 708-725.

¹³ Muharrem Ergin, *age*, 387.

belli bir zaman diliminde yapıldığını, bir zamandan beri yapılageldiğini veya durum bildiren fiillerde ise belirli bir durumda hareketsiz devam ettiğini anlatan fiillerdir¹⁴.

Bu çalışmada incelemesi yapılacak olan Sarıgöl ve yöresi ağızları üzerine ilk çalışma, Zeynep Korkmaz'ın Güney-Batı Anadolu Ağızları üzerine ses bilgisi adlı doktora çalışmasında yer almaktadır. Korkmaz'ın çalışmasını yaptığı yıllarda Sarıgöl'ün, Alaşehir'e bağlı bir nahiye olduğu görülmektedir. Bir diğer çalışma ise İmdat Demir'in Sarıgöl ve çevresinden derlemeleri neticesinde 2012 yılında bitirmiş olduğu Sarıgöl ve yöresi ağızlarını konu alan doktora çalışmasıdır. Biz de çalışmamızda yaptığımız derlemelerle birlikte bu çalışmalardan faydalanmış bulunmaktayız. Sarıgöl, konumu itibariyle Leyla Karahan'ın Batı grubu ağızlarının I. alt grubunda değerlendirdiği Manisa ilinin bir ilçesidir. Ayrıca Sarıgöl, bu I. alt grupta yer alan Aydın, Denizli, Uşak ile sınır komşusudur¹⁵.

Sarıgöl ağzında tespit edilmiş olan süreklilik tasvir fiilleri, *-(y)A*, *-(y)l*, *-lp* zarf-fiil eklerinden uygun olanını almış esas fiile *go-*, *gel-*, *gal-*, *git-*, *dur-*, *bat-* yardımcı fiillerin getirilmesiyle oluşmaktadır. Bu yapılarda yardımcı fiilin esas fiile kattığı anlama göre oluş ve kılışın belirli bir zamandan beri yapılagelme, belirli bir sürede yapıladurma veya belirli bir durumda kalma durumu bulunmaktadır:

Ödan bibasından izin^μal-ıyō geliyō. (Çanakçı Köyü, 424).

Sabāle kaçıvēridi yaırım onu elinle gömuş gibi nērdēyse bul-**u gelidi** (Afşar Köyü, 437).

Yastıya bilen bi abdās^μal-ı gelidi (Afşar Köyü, 437).

Bi kupa çay işTi mi elinle gömuş gibi geçileri bul-**u gelidi** yaırım (Afşar Köyü, 437).

Öğlennē bitirdilē geldilē (Sığırtmaçlı Köyü, 453).

Bi dayı 'çapıleyiP sulan-ıpduru dezem (Sığırtmaçlı Köyü, 455).

Ġeniş ġeniş ġari bay bay **ēd-iPdurulā** (Yukarıköy, 497).

Hinci çocuN^μuñmayā allah 'yarıley-iPduru (Yukarıköy, 497).

Nēniler aħa **ġurul-uPduru** ... (Bahadırlar Köyü, 502).

Dışarı çit^ıñ mı **duġoyyōlā alġoyyōlā** (Bahadırlar Köyü, 506).

O sarıvırdın ġari al-ı **ġelidik** biz (Kahramanlar Köyü, 551).

Bi de ba'Tım bizim ġayınıñ damı **iniP batıyi** (Özpinar Köyü, 681).

Ġo(y)- Yardımcı Fiili İle:

Süreklilik tasvir fiillerinde Eski Türkçede *kod-* şeklinde kullanılan (*nomla-p kod-* "vazedip durmak") ve Eski Anadolu Türkçesinde *ko(y)-* şeklinde kullanılan bu yardımcı fiil, yazı dilimizde unutulmuştur¹⁶. Ancak, bugün Anadolu ağızlarında çeşitli ses değişiklikleri ile birleşik yapılarda süreklilik işlevinde yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Sarıgöl ağzında da genellikle *-A* zarf-fiil eki almış esas fiilden sonra süreklilik tasvir fiili oluşumunda yardımcı fiil *go-* şeklinde kullanılmaktadır:

Varıyon ben siziñ paraları ġörüyoñ mu adlıyanıñ āzına **dizeġomuřlā** (40/154).

'Çavdar 'çualınıñ içine 'ġataġomuřun (34/20).

Gel- Yardımcı Fiili İle:

Bu yardımcı fiil, Türkiye Türkçesi yazı dilinde yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. *Gel-* yardımcı fiili ile yapılan süreklilik tasvir fiilleri, esas fiildeki iş ve kılışın alışılmış şekilde olageldiğini bildirmektedir. *-(y)A* ya da *-lp* zarf-fiil ekiyle

¹⁴ Zeynep Korkmaz, 2014, s. 201; Tahsin Banguoğlu, age, s. 491; Muharrem Ergin, age, s. 387.

¹⁵ Leyla Karahan, *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, Ankara, 2011, s. 116.

¹⁶ A. Von Gabain, *Eski Türkçesinin Grameri*, Ankara, 2003, s. 90-91.

kullanılmaktadır. Ama Sarıgöl ağzında daha çok *-Ip* ekinden sonra *gel-* yardımcı fiilli şekli kullanılmaktadır:

Kêşgê biz dèymanđı yârdır-**ıP geliyoz** (Karacaali Köyü, 616).

Hinci âlâm çekirdeksizlê **vâ dalıp geliyô** hurdan uş çuval dôt çuval (46/90-91).

Uzun âmat dedemiñ yanına **çıkageliyô** (38/77).

Ana nêmediyon dè '**çıkageldi** (47/51).

Gal- Yardımcı Fiili İle:

Edebî dilimizde *kal-*, Anadolu ağızlarında ise *genellikle gal-* şeklinde kullanılan bu yardımcı fiil ile oluşan süreklilik tasvir fiili, esas fiildeki işin sabit bir şekilde sürdüğünü anlatmaktadır:

DoacaKıulmuş eşşeK gibi kaykıl-**ıP-ğalıyon** (48/76).

Git- Yardımcı Fiili İle:

Zeynep Korkmaz'ın uzaklaşma tasvir fiilleri içerisinde kabul ettiği git-yardımcı fiilini Günay Karaağaç ve Leyla Karahan süreklilik tasvir fiili kategorisinde göstermektedir¹⁷. Sarıgöl ağzında da bazı örneklerde süreklilik tasvir fiili oluşumunda yer almaktadır:

İşTi öle geçin-**ıP gideriz** (Baharlar Köyü, 580).

Zıyanıñ sâbı sür-**üP-gidiyo** (Kızılçukur Köyü, 623).

Aynı 'gızağ kimisi gızaN^oıla çekerdi o 'gızaN^oıla bi dayı oluyôdu mēmet sürül-**üp gidiyôdu** (Mehmet Kacar, Kahramanlar Köyü, 551)

Sabâle ŞahınpenişTe inek yüğürT-**dü gitdi** (Kahramanlar Köyü, 551).

Dur- Yardımcı Fiili İle:

Dur- yardımcı fiili *otur-* fiilinin *-Ip* zarf-fiil eki ile birlikte biçimsel olarak değişmesiyle birlikte kullanıma girmiş şeklidir. Bu değişim için bazı Türkologlar “gramerleşme”, “dibilgiselleşme” terimini kullanmaktadır (Demirci 2008: 132; Demirel 2015: 823). *dur-* yardımcı fiili ile yapılan süreklilik tasvir fiillerinde yardımcı fiil, esas fiile *-A*, *-U*, *-Ip* zarf-fiilleri ile bağlanmaktadır. Bu birleşik yapılar, eylemin yaşandığı zamanda devam ettiğini ya da başka bir eylemle birlikte devam ettiğini ifade eder. Bu yapılar genellikle durum bildiren fiillere gelmektedir:

Çalışbıldıñ mi fendini bildiñ mi yavrım otur-**up durmadıñ** mı geni azzil gımıldadıñ mı yicesin (Karacaali Köyü, 620).

'Çakal hindi burdu dur-**uPduru** de mi (Kızılçukur Köyü, 623).

Oturuyoduk anâ **otür-üPdürüdük** (Bahadırlar Köyü, 503).

Süreklilik tasvir fiilinin geçmiş zaman çekimi, esas fiile zarf-fiil eki yerine *(e)di* geçmiş zaman ekinin getirilmesiyle yapılmaktadır:

Bi ğat eski keyiP dışá çıkmadı dişi ğalek **içedi durdu** (Bahadırlar Köyü, 506).

Bat- Yardımcı Fiili İle:

Türkiye Türkçesi yazı dilinde kullanılmayan *bat-* yardımcı fiili esas fiile süreklilik anlamı katmaktadır. Bu konuda Ahmet Caferoğlu, Muğla yöresi ağzındaki *-Ip batır* yapısındaki *bat-* fiilinin Türk lehçelerinin bir kısmında şimdiki zamanda kullanılan *yat-* yardımcı fiili olduğunu ve *-ip* zarf-fiilindeki p'nin etkisiyle *bat-* şeklini aldığını dile getirmiştir¹⁸. Zeynep Korkmaz da Caferoğlu'nun bu görüşünü destekleyerek *bat-* < *yat-* gelişimi kabul etmiştir¹⁹. Ahmet B. Ercilasun ise *bat-* < *yat-*

¹⁷ Zeynep Korkmaz, age, s. 724-725; Leyla Karahan, *Türkçede Söz Dizimi*, Ankara, 2006, s. 77; Günay Karaağaç, *Türkçenin Söz Dizimi*, İstanbul, 2012, s. 194.

¹⁸ Ahmet Caferoğlu, “Muğla Ağızı”, *TDAY Belleten*, (1988), s.109.

¹⁹ Zeynep Korkmaz, 1994, s. 92.

şeklindeki gelişimin pek de mümkün olmadığı görüşündedir²⁰. Nurettin Demir *-ip yatır > iP Patır > -ibatır* şeklinde gelişmiş olabileceğini söylemiş, bu şekilde oluşmuş *-p yat-* yapısındaki süreklilik ifade eden tasvir fiilinden ortaya çıkmış şimdiki zaman eklerinin başta Güneybatı Anadolu ağızları olmak üzere birçok Anadolu ağzında kullanıldığını belirtmiştir²¹. (Demir 2000: 206). Ali Akar'a göre de tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinin birçoğunda şimdiki zaman, tasvirî fiillerle yapılmaktadır. Bu kullanımın bir örneği olan *-ip batır* süreklilik tasvir fiili, şimdiki zaman görevinde Muğla yöresi ağızlarında yaygın bir şekilde kullanılmaktadır²². Bizce de Sarıgöl ağzında kullanılan *bat-* yardımcı fiili, *-p* zarf-fiilinin etkisiyle *yat-* fiilinin *bat-* şeklini almış hâli olmalıdır. Çünkü *y > b* ünsüzü değişimi Türkçede pek örneğine rastlanan bir durum değildir. Ancak *yörü-* fiilinde bu değişimin bir örneği Güneybatı Anadolu ağızlarında görülmektedir:

Nesi onnar hôle yollanmış o **gaçıPbören** de felen yere varen de ore gizleniğoyen demiş (Beyharmanı Köyü, 601). Bu değişimin bir örneği de Meral Çiloğlu'nun Aydın ağzından verdiği örnekte mevcuttur:

Ğarı ğarı yanıp-börüz ağak sönüp-börüz²³.

Sarıgöl ağzında ise *bat-* yardımcı fiilinin süreklilik tasvir fiili yapısında *-Ipbatır*, *-Ipbatırın* şeklinde kullanıldığı tespit edilmiştir:

Ölcemiş gësiñ biyü hâleleşem dey-**iPbatır** [dersin] (Günyaka Köyü, 611).

Hunu ba'sağ ya 'bömyü bölü bi şey dutumey-**iPbatırın** ben bunnan (Karacaali Köyü, 613).

Kimi aygaznan pi'nik **édibatı** kimi yımırta ğaynatmış gelmiş (Alemşahlı Köyü, 446).

Böcek ebreşim **çıkarıPbatılâ** dedim onnâ 'ipeK oluyô dedim ben (Yukarıköy, 492).

İnek **saNıPbatırқан** bi duTdu saçımдан (Şeyhdavutlar Köyü, 531).

Sarıgöl merkez ve ilçeye bağlı köylerde yapılan derleme çalışmaları incelenerek karşılaşılan süreklilik tasvir fiilleri tablo hâline getirilmiştir. Tabloda *ğö(y)-*, *gel-*, *ğal-*, *git-*, *dur-*, *bat-* yardımcı fiillerinin kullanımı derlemelerde saptanmışsa "+", eğer saptanmamışsa "-" işareti ile gösterilmiştir:

KÖY	-(y)I/U ğö(y)-	-A gel-	(I)p gel-	(I)p ğal-	ıyô gel-	(I)p git-	-A, - I, -U dur-	(I)p dur-	-(e)di dur-	(I)p bat-
Çavuşlar	+	-	+	-	-	-	-	-	-	-
Bağlıca	+	-	+	-	-	-	+	-	-	-
Çimentepe (Çöpköy)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Çanakçı	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-
Afşar	-	+	-	-	-	-	-	+	-	-
Alemşahlı	-	-	-	-	-	-	+	-	-	+
Sığırtmaçlı	-	+	-	-	-	-	-	+	-	-
Tırazlar	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-

²⁰ Ahmet B. Ercilasun, *Türk Lehçeleri Grameri*, Ankara, 2007, s. 377.

²¹ Nurettin Demir, "Güney Batı Anadolu Ağızlarında Kullanılan Şimdiki Zaman Eki -ik gelir" Dilbilim Araştırmaları Dergisi 7 / Temmuz, 2015, s. 136-148.

²² Ali Akar, *Muğla Ağızları*, Muğla, 2004, s. 56.

²³ Meral Çiloğlu, *Anadolu ve Rumeli Ağızlarında Tasvirî Fiiller*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2008, s. 61.

Geçmişten Günümüze Manisa

Emcelli	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Sarıgöl	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Yeşiltepe (Yalınayak)	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Yukarıköy	-	-	-	-	-	-	+	+	-	+
Doğuşlar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Bahadırlar	+	-	-	-	-	-	-	+	+	-
Güneydam lar	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Yeniköy	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-
Şeyhdavut lar (Demirciler Mah.)	+	+	-	-	-	+	-	-	-	+
Şeyhdavut lar	+	+	-	+	-	+	-	-	-	-
Kahraman lar	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-
Kahraman lar (Hacıbekir ler Mah.)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
Baharlar	-	-	-	-	-	+	+	-	-	-
Dadağlı	+	-	+	-	-	-	-	-	-	-
Dindarlı	-	+	-	+	-	-	-	-	-	-
Dindarlı (Urufiler Mah.)	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Beyharması	+	-	-	-	-	+	-	-	-	-
Günyaka	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
Karacaali	+	-	+	-	-	-	-	+	-	-
Kızılçukur	-	+	-	-	-	+	-	+	-	+
Ahmetağa	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Bereketli	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Selimiye	+	-	-	-	-	+	-	-	-	-
Ziyanlar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Özpınar (Cabertara r)										

Köktürkçe döneminde *-A tur-*, *-p yür-*, *-U kal-*, *U/A kel-* yapıları eylemin devam ettiğini, *-u yor-* yapısı eylemin uzun bir süredir devam ettiğini, *-u tart-* yapısı eylemin aşamalı olduğunu, *-u tutu-* yapısı ise eylemin kesintisiz olduğunu anlatmaktadır. *yatu kal-* “uzun süre yatmak” (KT K 9, T); *udu kel-* “ardı sıra gelmek” (MÇ D 2); *ud-u yori-* “uzun süre izlemek” (MÇ D 4)²⁴ *alta-yu tur-* “aldatıp durmak”; *qud-u tart-* “yavaş yavaş

²⁴ Talat Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri*, İstanbul, 2003, s. 100.

mahvolmak”; *küy-ü tut-* “devamlı korumak”; *yat-ıp yür-* “yatıp durmak”²⁵. Bunun yanı sıra *al-*, *bir-*, *bar-*, *ıd-*, *kör-* yardımcı fiilleriyle de süreklilik tasvir fiilleri yapılmaktadır²⁶.

Eski Uygur Türkçesi döneminde *-A tur-*, *-A kal-*, *-A kel-*, *-U tut-*, *-a yori-* yardımcı fiilleriyle yapılan tasvir fiilleri, eylemde sürekliliği ifade etmektedir: Ol üç tigitler xua çeçek tüş yimiş idigeli atları ilig begke ötünüp ayıt-**ıp kıaltılar**. “O üç prens çiçek e yemiş toplamak için babaları hükümdara devamlı olarak ricada bulundular.”; Örtünü **yal-a yoriyurlar**. “Alev alev yanarak yürümeye devam ederler.”²⁷.

Karahanlı Türkçesinde süreklilik tasvir fiili *-A tur-*; *-A,-U kel-*; *-A,-U bar-* yapılarıyla yapılmaktadır: *art-a bar-* “artmaya devam etmek” (KB-5915); *kit-e bar-* “gitmeye devam etmek”; *kal-u kel-* “hâlâ kalmakta olan” (KB-269); *sök-e tur-* “diz üstü oturmak” (DLT-III, 230-19); *bağ-a tur-* “baka durmak” (DLT-I, 73-10)²⁸.

Harezm Türkçesi döneminde *tur-*, *kal-*, *yörü-* yardımcı fiilleri ile süreklilik yapılmaktadır. Bunun örneği Mukaddimetü'l-Edeb'de şu şekildedir: Vilâyet çekini sakla-**yu turdular** “Vilayetin sınırını muhafaza ededurdular”²⁹, Yapusundı yapuşunķu nerseleringe sakla-**yu yörüdi** anı “Eline yapışan (bulaşan) şeyleri gizleyeme çalışadurdu”³⁰. Günümüzde Batı Anadolu ağızlarında süreklilik tasvir fiillerinde yaygın olarak kullanılan *-Ip durur* yapısı öğrenilen geçmiş zaman için ilk defa Harezm Türkçesi döneminde kullanılmıştır³¹.

Eski Anadolu Türkçesi döneminde süreklilik fiillerinde kullanılan yardımcı fiillerin sayısının arttığı görülmektedir: *-A dur-/tur-*, *-A gel-*, *-U var-*, *-A bak-*, *-U sür-*, *-A yori-*, *-A gör-*. Eski Anadolu Türkçesi döneminde sayısı artan süreklilik fiil yapıları Osmanlı Türkçesi döneminde kullanılmış ve günümüzde Türkiye Türkçesi'nde de kullanılmaktadır. Eski Anadolu Türkçesi döneminde süreklilik ifadesi için kullanılan *koy-ko-* yardımcı fiili, Sarıgöl ağzında ses değişikliği ile *ğo-* şeklinde kullanılmaktadır:

Variyon ben sizin paraları görüyoñ mu adlıyanıñ azına **dizeğomuşlâ** (40/154),

Kıpçak Türkçesinde süreklilik fiilleri *-A*, *-U*, *-Ip* zarf-fiil eki esas fiile *tur-* “durmak” ve *kal-* “kalmak” yardımcı fiilinden anlamca uygun olanının getirilmesiyle yapılmaktadır: *kil-e turur* “gele durur”; *bir-e turur* “vere durur”³².

Çağatay Türkçesinde süreklilik *-A kél-*, *-A kal-*, *-A tur-*, *al-*, *bir-*, *yürü-*, *yiber-*, *sal-*, *yavuş-* yardımcı fiilleri ile yapılmaktadır.

Bu vilayetler qadimdin Türkke **bol-a kélgendür** “Bu vilayetler, eskiden beri Türklere ait olagelmiştir.”

Cihan Hüsrevleri **bağ-a kıaldı** yüzüne “Cihan padişahları, yüzüne bakakaldılar.”

Méni tirig **dut-a durğan** hayâlıdur “Beni sürekli diri tutup duran (onun) hayalidir”³³.

Tarihî Türk lehçelerinde *kal-*, *kel-*, *tur-*, *dur-*, *yür-*, *bar-*, *var-*, *ko-*, *kod-*, *yori-* yardımcı fiillerinin süreklilik tasvir fiili yapımında kullanıldığı görülmektedir. Bu yardımcı fiillerden *tur-*, *kal-*, *kel-* Köktürkçeden Çağatay Türkçesine kadar bütün

²⁵ A. Von Gabain, age, s. 90-91.

²⁶ Ali Tan, *Kırgız Türkçesinde Tasvir Fiilleri*, Ankara, 2010, s. 26.

²⁷ Kemal Eraslan, *Eski Uygur Türkçesi Grameri*, Ankara, 2012, s. 439-448.

²⁸ Necmettin Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, Ankara, 2013, s. 181.

²⁹ Nuri Yüce, *Mukaddimetü'l-Edeb*, Ankara, 2014, s. 54.

³⁰ Nuri Yüce, age, s. 47.

³¹ Janos Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, İstanbul, 2012, s. 140.

³² Galip Güner, *Kıpçak Türkçesi Grameri*, İstanbul, 2013, s. 316-317.

³³ Janos Eckmann, age, s. 115-116.

Tarihî Türk lehçelerinde süreklilik tasvir fiillerinde kullanılmıştır. Bu yardımcı fiiller, bugün Sarıgöl ağzında da süreklilik tasvir fiili yapımında kullanılmaktadır. Köktürkçe döneminde süreklilik tasvir fiili yapımında kullanılan *ko-*, *kod-* yardımcı fiili, Eski Anadolu Türkçesi döneminde *koy-*, *ko-* şeklinde kullanılmış, Osmanlı Türkçesi döneminde de bu şekilde kullanılmaya devam etmiştir ve günümüzde Anadolu ağızlarında da kullanılmaktadır³⁴. Bunun bir örneği Sarıgöl ağzında ufak ses değişikliği ile yaşamaya devam etmektedir. Sarıgöl ağzında tespit edilen *-A goy-* süreklilik yapısı, Denizli ağzında *dur-u go-* şeklinde kullanılmaktadır³⁵. Batı Anadolu ağızlarında görülen *-ıp dur-/durur* yapısı Sarıgöl ağzında da süreklilik ifadesi için yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. Ancak bu yapı Tarihi ve Çağdaş Türk lehçelerinde geçmiş zamanı ifade etmek için de kullanılmıştır³⁶.

İlk örnekleri Köktürkçe döneminde görülen ve sonraki yüzyıllarda Eski Anadolu Türkçesi, Kıpçak Türkçesi ve Çağatay Türkçesi döneminde de *karşılaşılan -A tur-* süreklilik tasvir yapısının Sarıgöl ağzında tasvir fiillerinde sürekliliğin ifadesi için kullanıldığı görülmektedir. *-Ip turur/durur* yapısının ise süreklilik ifadesinde Karahanlı Türkçesi döneminden itibaren kullanıldığı görülmektedir. Bu yapı Batı Anadolu ağızlarında olduğu gibi Sarıgöl ağzında da süreklilik tasvirinde yaygın olarak kullanılmaya devam etmektedir. Türkiye Türkçesi yazı dilinde işlerliğini kaybeden bu yapı, Anadolu ağızlarında yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. *-Ip durur* yapısı Doğu Anadolu ağızlarında geçmiş zamanı ifade ederken, Batı Anadolu ağızlarında ise şimdiki zamanı ifade etmekte kullanılmaktadır. Bu yapının geçmiş zamanı mı yoksa şimdiki zamanı mı ifade ettiği konusuna Janos Eckmann da dikkat çekmiştir. Eckmann, Çağatayca'da *-A durur* yapısının şimdiki zaman, *-Ip durur* yapısının ise az olmakla birlikte geçmiş zaman için kullanıldığını belirtmiştir³⁷.

Süreklilik tasvir fiillerinin Tarihî Türk lehçelerinde kullanım şekilleri ve bu yapıların Sarıgöl ağzındaki durumu ifade edildikten sonra Çağdaş Türk lehçelerinde hangi yardımcı fiillerin süreklilik tasvir fiillerinde kullanıldığını anlatabiliriz.

Çağdaş Türk Lehçelerinden Türkmen Türkçesinde süreklilik tasvir fiili *-Xp, -p* zarf fiil eki almış ana fiile *dur-*, *otur-*, *yat-*, *yör-* yardımcı fiillerinin şimdiki ya da geniş zaman biçimlerinde hece yutumuna uğramış şekilleri olan *duur*, *otur*, *yatur*, *yöör'*ün getirilmesiyle meydana gelmektedir:

Uçup duurlar "Uçup dururlar"; *çaa y içip oturun* "çay içip duruyorum"; *ooylanıp yatur* "düşünüp duruyor"³⁸.

Özbek Türkçesinde tasvir fiilleri şeklindeki birleşik yapılar geniş bir kullanım alanına sahiptir. Bu yapılar içerisinde süreklilik ifade eden tasvir fiilleri *-(i)b* zarf-fiil eki almış bir esas fiile *bâr-*, *kel-*, *otir-*, *tur-*, *yât-*, *yür-* yardımcı fiillerinden uygun olanın getirilmesiyle karşımıza çıkmaktadır³⁹.

-(i)b bâr- yardımcı fiili ile yapılan süreklilik yapısı bir iş veya oluşun azar azar, aşamalı olarak oluştuğunu ifade eder: *Änä qayergä barsä uni ergäştir-ib bârardı.* "Anne nereye gitse onu da yanında götürürdü."⁴⁰

-(i)b kel- yardımcı fiili ile yapılan süreklilik yapısı, eylemin belli bir süredir devam ettiğini gösterir: *bugüngäçä yetib keldi* "bugüne kadar ulaştı."

³⁴ Tahsin Bagoğlu, age, 492.

³⁵ Meral Çiloğlu, age, 62.

³⁶ Ali İhsan Yapıcı, *Aydın ve Yöresi Ağızları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Muğla, 2013, s. 2807-2815.

³⁷ Janos Eckmann, age, 139-141.

³⁸ Mehmet Kara, *Türkmen Türkçesi Grameri*, Ankara, 2005, s. 166.

³⁹ Mustafa Volkan Coşkun, *Özbek Türkçesi Grameri*, Ankara, 2014, s. 159.

⁴⁰ Mustafa Volkan Coşkun, age, s. 159.

-(i)b otir- yardımcı fiili ile yapılan süreklilik yapısı işin yavaş bir şekilde belli bir süre devam ettiğini ifade eder ve genellikle Türkiye Türkçesinde şimdiki zamanla ifade edilir: İçkâridâ xâtini yığlâb otirârdi. “İçeride hatunu ağlayıp duruyordu.”⁴¹.

-(i)b tur- yardımcı fiili ile yapılan süreklilik tasvir fiili devam etmekte olan bir iş veya oluşu ifade eder ve Türkiye Türkçesine -mAktA şeklinde aktarılır: Men körin turibmân. “Ben görmekteyim.”

-(i)b yât- yapısı ise işin uzun bir sürede yapıldığını ifade eder: Sizni kütib yâtibdi. “Sizi bekleyip duruyor.”

-(i)b yür- yardımcı fiili ile yapılan süreklilik yapısında ise eylem genellikle hareket halinde iken alışılmış bir işten bahsedilmektedir: Hâli hâm köçâ süpürüb yürâdi. “Şimdi de sokağı süpürüp duruyor.”⁴².

Yeni Uygur Türkçesinde süreklilik fiilleri ana fiile eklenen -p zarf fiil eki ile oltur-/ tur-/ yat-/ yür- yardımcı fiilinin birleşmesinden meydana gelmektedir. Bu birleşme esnasında bazı ses hadiseleri oluşmaktadır: okuvat- (okup yat-) “okuyup durmak”; sekrep turup “sıçrayadurup”⁴³.

Kazak Türkçesinde süreklilik -p jat-, -A jat-/ -p tur-, -A tur-, -A bar-, -A ber-, -y kel- -A qal- yapısıyla kullanılmaktadır: estil-ip tur- “dinlenip durmak”; jaw-ıp tur-; jat-a qal-; jaz-a ber-; bayanda-y kel. Biletin kisimsip aytqan sözderi turpayı yekendği körinip tur. “Bildigi, beğenerek söylediği sözlerin kaba olduğu belli oluyor” (Karaca 2011: 36). Kazak Türkçesinde -p tur- yapısı şimdiki zamanı ifade etmek için de kullanılmaktadır: qarap tur “bakıyor”⁴⁴.

Erikkenson, oyıma kelgenin jazıp ermek et-**ip jadırmin**. “Boşluktan aklıma ne gelse onu yazıp uğraş ediniyorum.”⁴⁵.

Kuzey Sibirya grubu Türk lehçelerinden Yakut (Saha) Türkçesinde tasvir fiillerinde hareketin sürekliliği -A (-II) tur- yapısıyla yapılmaktadır: süüre tur- “koşa durmak”, kepsii tur- “anlatmayı sürdürmek”; Bu süge tulla turar. “Bu balta sapından sürekli çıkar.” -A (-II) sırt- yapısı meydana gelen olayın süresini belirttiği gibi iş ve oluşun sürekliliğini de ifade etmektedir: körö sırt- “sürekli bakmak”, Sanı sılıciam. “Ben her zaman düşüneceğim.” -A (-II) tös- yapısı ise hareketin ansızın meydana geldiğini belirttiği gibi bitmemiş bir hareketi de ifade etmektedir: ahı tös- “biraz yemek yemek”, oloro tös- “biraz oturmak, hemen oturmak”⁴⁶.

Güney Sibirya grubu Türk lehçelerinden Hakas Türkçesinde -A,-Ip zarf-fiili ile odır-, tur-, çör- fiilleri yapılan tasvir fiillerinde süreklilik ifade edilmektedir: idip tur- “yapıp durmak”⁴⁷.

Tuva Türkçesinde -Ip tur-, çit- olur- çor- yardımcı fiilleriyle yapılan tasvir fiilleri süreklilik ifade etmektedir: Sogujıp turar cañdu boltır. “Böylece dövüşüp duruyorlar.”⁴⁸

Çuvaş Türkçesinde fiil+sA + vırt- “yatmak”, lart- “oturttmak”, purñ- “yaşamak”, pır- “gitmek, varmak”, şüre- “yürümek”, tır- “durmak” yardımcı fiillerinden uygun olanın getirilmesiyle süreklilik ifade eden tasvir fiili yapılmaktadır:

41 Mustafa Volkan Coşkun, age, s. 164.

42 Mustafa Volkan Coşkun, age, s. 167.

43 Rıdvan Öztürk, *Yeni Uygur Türkçesi Grameri*, Ankara, 2015, s. 136.

44 Nergis Biray vd., *Çağdaş Kazak Türkçesi*, İstanbul, 2015, s. 105.

45 Nergis Biray vd., age, s. 163.

46 Fatih Kirişçioğlu, “Saha Türkçesi Tasvir Fiiller Üzerine”, *Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu*, Ankara, 2008, s. 10-12.

47 Ahmet B. Ercilasun, 2007, s. 1121.

48 Emine Gürsoy Naskali, *Altay Destanı Maaday*, Ankara, 1999, s. 247.

Geçmişten Günümüze Manisa

Epî vîl kilesse vişî kun kîtse vırtrîm “Ben, o gelecek diye üç gün bekleyedurdum.”⁴⁹.

Kırım-Tatar Türkçesinde *fiil + yardımcı fiil* yapısıyla oluşan birleşik fiillerin fazla oluşu dikkat çekmektedir. Bu birleşik yapılardan esas fiile *-p yat-*, *-A/-p tor-*, *-p utır-*, *-p kal-*, *kür-*, *tor-*, *töş-*, *kil-*, *mataş-*, *bar-*, yardımcı fiilin eklenmesiyle teşekkül eden süreklilik yapısı yaygındır⁵⁰.

Sin nişle-**p yatasıñ** elé şeherde? “Sen şehirde ne yapaduruyorsun.”

Barısı da üz uylarına birélép, kinet tını-**p kaldılar**. “Hepsi de düşüncelere dalıp aniden susup kaldılar.”⁵¹.

Kırgız Türkçesinde *bar-*, *kel-*, *cat-*, *cür-*, *oltur-*, *tur-*, *kal-*, *kel-*, *tüş-* süreklilik tasvir fiillerinin yapımında kullanılan başlıca yardımcı fiillerdir⁵²:

Beybaştıktın akırı camandıkka alparattı. “İtaatsizliğin sonu kötülüğe götürüyordu.”

Men sanga nasaat aytıp oturbayım. “Ben sana nasihat edip duramam.”

Dağı az cata tüşöyünçü. “Biraz daha yatadurayım.”⁵³.

Sarıgöl ağzında sürekliliğin ifadesinde kullanılan *-A gel-*, *Ip gel-*, *Ip gal-* yardımcı fiillerinin Karluk grubu lehçelerinden Özbek Türkçesinde, Kıpçak grubu lehçelerinden ise Kazak, Kırgız ve Tatar Türkçesinde kullanıldığı; Güney ve Kuzey Sibiry grubu lehçelerinde kullanılmadığı görülmektedir. Süreklilik tasvir yapıları, tarihî lehçelerde olduğu gibi çağdaş Türk lehçelerinde de zaman kiplerinde kullanılmaktadır. Mesela, Sarıgöl ağzında kullanılan *-Ip tur-* yapısı Oğuz grubundan Türkmen Türkçesinde; Karluk grubundan Yeni Uygur Türkçesinde; Kıpçak grubundan Kırgız, Kazak, Tatar, Nogay Türkçelerinde; Kuzey Sibiry grubundan Yakut (Saha) Türkçesi'nde; Güney Sibiry grubundan ise Altay Türkçesi, Hakas ve Tuva Türkçesi'nde şimdiki zaman kipinde ortak olarak kullanılmaktadır. Sarıgöl ağzında şimdiki zaman görevinde kullanılan *-Ip dur-* süreklilik tasvir fiili yapısı, Alaşehir ağzında da şimdiki zaman çekiminde kullanılmaktadır⁵⁴. Bununla birlikte bu yapı, tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinin bazılarında olduğu gibi Aydın ağzında da geçmiş zaman kipinde kullanılmaktadır⁵⁵. Karluk ve Kıpçak grubu Türk lehçelerinde süreklilik tasvir fiillerinde *-Ip yat-*, *jat-*, *cat-* yardımcı fiilleri yaygın biçimde kullanılmaktadır. Bu yapı Anadolu ağızlarında *-ip yat-*, *-ip bat-*, *-ip batır* şeklinde kullanılmaktadır. *-ip batır* süreklilik tasvir fiili yapısının incelemesi yapılan Sarıgöl'ün Günyaka, Karacaali, Alemşahlı, Yukarıköy, Şeyhdavutlar, Kahramanlar, Kızılçukur, Özpınar köylerinde de kullanıldığı tespit edilmiştir. Aynı zamanda *-ip batı-/batır* tasvir fiili yapısı, biçimsel değişimle Sarıgöl'de şimdiki zaman görevinde de kullanılmaktadır. Yine bu yapı İzmir-Gölcükler, Kütahya-Tavşanlı-Alayunt, Niğde-Bor, Aydın-Nazilli ve Manisa-Alaşehir'de de süreklilik tasvirinde kullanılmaktadır⁵⁶.

SONUÇ

Sarıgöl ağzında süreklilik ifadesinde kullanılan *-A gal-/Ip gal-*, *-A gel-/Ip gel-* yapısının Köktürkçe, Eski Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi döneminden günümüze kadar geldiği görülmektedir. Sarıgöl ağzında süreklilik tasvir

⁴⁹ Feyzi Ersoy, *Çuvaş Türkçesi Grameri*, Ankara, 2017, s. 382-383.

⁵⁰ Ahmet B. Ecilasun, age, s. 722-723; Caner Kerimoğlu, *Türkiye Türkçesi ve Tatar Türkçesinin Karşılaştırmalı Söz Dizimi*, Ankara, 2014, s. 129.

⁵¹ Caner Kerimoğlu, age, s. 130.

⁵² Ali Tan, age, s. 35.

⁵³ Ali Tan, age, s. 49.

⁵⁴ Sevda Eratalay, *Alaşehir ve Yöresi Ağızları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van, 2007, s. 75.

⁵⁵ Ali İhsan Yapıcı, age, s. 216.

⁵⁶ *Derleme Sözlüğü*, Ankara, 2009, s. 570-574.

fiili için kullanılan *-Ip dur-* yapısının ilk örnekleri Karahanlı Türkçesi, *-A/-U tur-* yapısının ise ilk örnekleri Köktürkçe döneminde görülmektedir. Sarıgöl ağzında süreklilik tasvir fiillerinde kullanılan *gal-*, *gel-* yardımcı fiillerinin Oğuz grubu Türk lehçeleriyle ortak olduğu; Karluk grubundan Özbek Türkçesinde; Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Kazak, Kırgız ve Kırım-Tatar Türkçelerinde kullanıldığı; Güney ve Kuzey Sibirya grubunda ise kullanılmadığı görülmektedir. Kuzey Sibirya'ya ilave olarak Güney Sibirya, Kıpçak, Oğuz ve Karluk grubu Türk lehçelerinde süreklilik tasvir fiilinde kullanılan *yat-*, *jat-*, *cat-*, *çat-* yardımcı fiilinin Sarıgöl ağzında *y-* > *b-* değişimiyle birlikte *-Ip bat-* /*batır* şeklinde kullanıldığı düşünülmektedir. Yapılan incelemede Sarıgöl ağzında *-Ip dur-*, *-Ip joy-* yardımcı fiilleriyle oluşan süreklilik tasvir fiillerinin kullanım sıklığı açısından öne çıktığı görülmektedir. Sarıgöl ağzında *-Ip dur-* yapısı, şimdiki zamanı ifade etmek için de kullanılmaktadır. *-Ip tur-* yapısı tarihî Türk lehçelerinden Eski Anadolu Türkçesi, Harezmi Türkçesi ve Kıpçak Türkçesinde geçmiş zaman için kullanılmıştır. Harezmi Türkçesinde *-A tur-* yapısı da şimdiki zaman için kullanılmıştır. Çağdaş Türk lehçelerinden Azerbaycan, Türkmen, Nogay, Karaçay-Malkar, Kırgız, Yeni Uygur Türkçeleri ile Güney Sibirya lehçelerinde geçmiş zaman; Kazak Türkçesi ve Türkmen Türkçesinde şimdiki zamanı ifade etmektedir. Yakut (Saha) Türkçesi ve Çuvaşça da bu yapı bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Akar, Ali, *Muğla Ağızları*, Muğla Üniversitesi Yayınları, Muğla, 2004.
- Banguoğlu, Tahsin, *Türkçenin Grameri*, TDK Yayınları, Ankara, 2007.
- Biray, Nergis vd., *Çağdaş Kazak Türkçesi Ses-Şekil-Cümle Bilgisi Metinler*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2015.
- Bozkurt, Fuat, *Türkiye Türkçesi*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995.
- Caferoğlu, Ahmet, "Muğla Ağızı", *TDAY Belleten*, TDK Yayınları, (1988), s. 107-130.
- Coşkun, Mustafa Volkan, *Özbek Türkçesi Grameri*, TDK Yayınları, Ankara, 2014.
- Çiloğlu, Meral, *Anadolu ve Rumeli Ağızlarında Tasvirî Fiiller*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2008.
- Demirci, Kerim, "Dilbilgiselleşme Üzerine Bir İnceleme", *bilig*, S. 45 Bahar (2008), s. 131-146.
- Demirel, Ezgi, "Gramerleşme Süreçleri Bakımından Nevâdirü's-Şebâb'da Tasvirî Fiiller", *Turkish Studies*, S. 10/8 Bahar (2015), s. 819-834,
- Deny, Jean, *Türk Dil Bilgisi*, Çev. Ali Ulvi Elöve, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2012.
- DS= *Derleme Sözlüğü*, I-VI (Birleştirilmiş Tıpkı Basım), TDK Yayınları, Ankara, 2009.
- Eckmann, Janos, *Çağatayca El Kitabı*, Çev. Günay Karaağaç, Kesit Yayınları, İstanbul, 2012.
- Ediskun, Haydar, *Türk Dilbilgisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985.
- Eraslan, Kemal, *Eski Uygur Türkçesi Grameri*, TDK Yayınları, Ankara, 2012.
- Eratalay, Sevda, *Alaşehir ve Yöresi Ağızları*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2007.
- Ercilasun, Ahmet B., *Kutadgu Bilig Grameri-Fiil*, 2. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara, 2014.
- Ercilasun, Ahmet B., *Türk Lehçeleri Grameri*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2007.

Geçmişten Günümüze Manisa

- Ergin, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Basım Yayım Tanıtım, İstanbul, 2013.
- Ersoy, Feyzi, *Çuvaş Türkçesi Grameri*, TDK Yayınları, Ankara, 2017.
- Gabain, A. Von, *Eski Türkçenin Grameri*, Çev. Mehmet Akalın, TDK Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 2003.
- Güner, Galip, *Kıpçak Türkçesi Grameri*, Kesit Yayınları, İstanbul, 2013.
- Hacıeminoğlu, Necmettin, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, TDK Yayınları, Ankara, 2013.
- Hatiboğlu, Vecihe, *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara, 1969.
- Kara, Mehmet, *Türkmen Türkçesi Grameri*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2005.
- Karaağaç, Günay, *Türkçenin Söz Dizimi*, Kesit Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2012.
- Karaca, Oktay Selim, *Kazak Türkçesinde Fiil İstemleri*, Kesit Yayınları, İstanbul, 2011.
- Karahan, Leylâ, *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, TDK Yayınları, Ankara, 2011.
- Karahan, Leyla, *Türkçede Söz Dizimi*, Akçağ Yayınları, 10. Baskı, Ankara, 2006.
- Kerimoğlu, Caner, *Türkiye Türkçesi ve Tatar Türkçesinin Karşılaştırmalı Söz Dizimi*, TDK Yayınları, Ankara, 2014.
- Kirişçioglu, Fatih, "Saha Türkçesindeki Tasvir Fiiller Üzerine" *Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara, 2008.
- Korkmaz, Zeynep, *Güney-Batı Anadolu Ağızları, -Ses Bilgisi (Fonetik)*, 2. Baskı, TDK Yayınları, Ankara, 1994.
- Kokmaz, Zeynep, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2008.
- Korkmaz, Zeynep, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar IV*, TDK Yayınları, Ankara, 2015.
- Korkmaz, Zeynep, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, TDK Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 2014.
- Naskali, Emine Gürsoy, *Altay Destanı Maaday*, Yapı Kredi Yayınları, Ankara, 1999.
- Öztürk, Rıdvan, *Yeni Uygur Türkçesi Grameri*, TDK Yayınları, Ankara, 2015.
- Tan, Ali, *Kırgız Türkçesinde Tasvir Fiilleri*, TDK Yayınları, Ankara, 2010.
- Tekin, Talat, *Orhon Türkçesi Grameri*, Sanat Kitabevi, İstanbul, 2003.
- Topaloğlu, Ahmet, *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1989.
- Yapıcı, Ali İhsan, *Aydın ve Yöresi Ağızları (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Muğla 2013.
- Yüce, Nuri, *Mukaddimetü'l-Edeb*, TDK Yayınları, Ankara, 2014.

MANİSA'DA YERLEŞİK SANCAKLI YÖRÜKLERİ AĞZI ÜZERİNE NOTLAR

Serpil ERSÖZ*

Bugün İzmir ve Manisa'da kendilerini Sancaklı Yörüğü olarak adlandıran büyük bir grup vardır. Hatta yerleşik oldukları köylere "Sancaklı" adını dahi vermişlerdir. "Sancaklı" adlandırması grup üyeleri tarafından açık ve net bir şekilde "Osmanlı Sancağının emanet edileceği/edildiği halk" olduklarından kazanılmış bir adlandırma olarak izah edilmektedir. Kendilerini sadece Sancaklı Yörüğü olarak tanımlayan bu halk, kimliğini herhangi bir üst gruba bağla(ya)mamaktadır. Fakat muhakkak ki aslında bilinen bir yörük grubunun bir alt üyesidirler. Ancak bu konuda tatmin edici bir araştırmaya rastlanmamıştır. Grup üyelerinin çok azı zaman zaman tereddütlü bir şekilde "çok keçi beslediğimizden bize Tekeli/Keçili yörüğü de derler" bilgisini vermektedir. Ancak bu bilgiden kendileri de emin değildirler. Sancaklı Yörükleri ve Oğuz boyu arasındaki bağlantı, tarihçilerin araştırmasına muhtaç bir mesele olarak belirmektedir.

Sancaklı yörükleri ile ilgili tarihi veriler çok kısıtlıdır. İbrahim Gökçen, Saruhan'daki Yörük ve Türkmenleri ele aldığı kitabında, Sancaklı aşiretinin oturduğu yerleri "Karaoğlanlı, Çobanisa, İğdecik, Bozköy (Palamut), Nif (Kemalpaşa) civarı" olarak gösterir (Gökçen 1946: 94). Cevdet Türkay (1979: 646) ise Sancaklı yörüklerinin yerleşme yerleri olarak "Akşehir, Saruhan, Tarsus, Adana, Sis, İçel ve Karahisar-ı Şarkî Sancakları, Ordu Kazası (Karahisar-ı Sarki Sancağı)"nı gösterir.¹ Orhan Sakin (2006: 403)'de ise diğerlerinden farklı olarak, madde başı "Sancaklılar (Bıçakçı) yörük cemaati" şeklinde geçtiğinden "Sancaklılar" ile arasındaki bağlantı belirsizdir.

Sancaklı Yörükleri bugün asıl olarak İzmir ve Manisa illerinde yaşamaktadır. İzmir'de Karşıyaka ilçesine bağlı Sancaklı ve Yamanlar köylerinde (Ersöz 2009); Bornova ilçesine bağlı Karaçam, Beşyol, Çamiçi, Eğridere, Laka köylerinde (Ersöz 2009); Kemalpaşa ilçesine bağlı Ansızca, Kızılca, Ören, Ulucak (Sürgevil 1999: 232), Çambel, (Özer 2006), Akalan, Damlacık, Kuyucak, Sütçüler ve Yenmiş (Deniz 1999: 131) köylerinde yaşamaktadırlar. Manisa'da ise Gürle (Uluçay 1940:125), Karaoğlanlı (Deniz 1999: 131), Çobanisa (Gökçen 1946: 94), Sancaklıçeşmebaşı (Özer 2006: 87), Sancaklıkayadibi, Sancaklıuzunçınar (Özer 2006: 79), Sancaklıbozköy (Gökçen 1946:94) ve Sancaklığdecik (Gökçen 1946: 94) köylerinde yaşadıkları belirtilir.

Fakat biz Manisa'da yaptığımız derlemelerde, Çobanisa ve Karaoğlanlı köylerindeki Sancaklı yerleşiminin zayıfladığını; buna karşın sıralanan köylerin yanı sıra Akgedik köyünde bir Sancaklı yerleşiminden bahsetmek gerektiğini gördük. Akgedik köyü çok yakın bir zamanda kurulmuş karma yapıya sahip bir köydür.

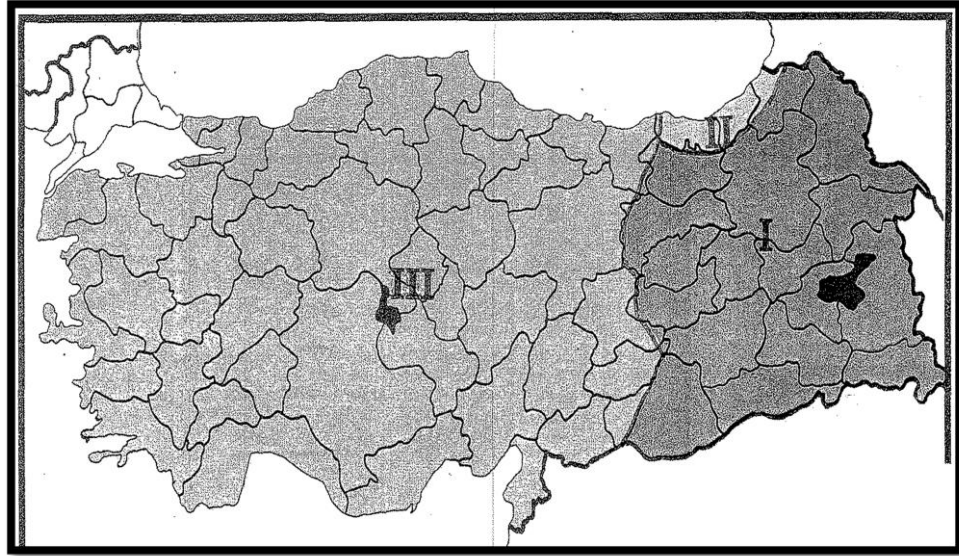
* Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, serpilersoz@yahoo.com

¹ Cevdet Türkay'ın verdiği "Ordu Kazası" bilgisi, derlemelerde edindiğimiz bilgilerle paralellik taşımaktadır. Gürle (Manisa) köyündeki bir grup Sancaklı yörüğü, kendilerinin birkaç kuşak önce Giresun'dan geldiklerini ifade etmişlerdir.

Belirtilen diğer köylerde ise Sancaklı yerleşimi oldukça yoğun bir şekilde devam etmektedir.

Bildiri, kendilerini Sancaklı Yörüşü olarak tanımlayanların ağız özellikleri ile ilgilidir. Fakat burada bu gurubun bütün ağız özelliklerinden değil, yalnızca bu ağız karakterize eden belirgin fonetik ve morfolojik özelliklerden bahsedilecektir. Bunun için öncelikle Sancaklı yörüklerinin yaşadığı Manisa ilinin ağız özellikleri bakımından Türkiye ağızları arasındaki yerine bakmak gerekecektir.

Manisa ağızı (ve dolayısıyla Sancaklı ağızı), Leyla Karahan tarafından yapılan tasnife göre Batı Grubu Ağızları arasında yer almaktadır. Manisa ağızı batı grubu ağızları arasında Afyon, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bilecik, Burdur, Çanakkale, Denizli, Eskişehir, Isparta, İzmir, Kütahya, Muğla, Uşak ve Nallıhan (Ankara) ağızları ile aynı alt grupta sıralanır (Karahan 1996: 116).

Bu alt ağız grubunun özelliklerini Karahan (1996: 150) şöyle sıralamıştır:

1. "ä" ünlüsü bu grubun karakteristik sesidir (*älli*).
2. "c,ç,ş,y" ünsüzlerinin sebep olduğu kalınlık-incelik uyumsuzluğu bir tarafa bırakılırsa, bu ağızlarda ünlü uyumları kuvvetlidir.
3. Dudak ünsüzleri yanında bulunan ilk hece dışındaki ünlüler düzdür. (*çamır*)
4. Ünlü yuvarlaklaşması yoktur.
5. Geniş orta hece ünlüsü sık sık düşer (*burla*)
6. "o" zamiri, genellikle dar ünlüdür (*una*)

Geçmişten Günümüze Manisa

7. *h* ve *g* ünsüzleri, bu ağızlarda duyulmaz.
8. “*y,l*” ünsüzlerinin düşmesi, belirli bazı kelimelerde hece kaynaşmasına sebep olmuştur (*giden*).
9. “*r*” düşmesi ve *r*’li hecelerde hece düşmesi hadisesi yaygındır.
10. Zamir kökenli teklik 1. şahıs ve bildirme ekleri genellikle “-in/-in”, çokluk 1. şahıs eki de “-ız/iz”dir (*gelirin, geliriz*).
11. Bu grupta “-yorur/-yuru (-yörü)/-yor/-yo” şimdiki zaman ekleri kullanılır (*geliyoru, geliyo*).
12. Teklik 1. şahıs emir eki “-ayın/-eyin”, bu ağızlarda aynen veya büzülmüş olarak korunur (*geleyin, gelēn*).
13. Bu ağızlarda, aslı ünlü uzunluklarını koruyan kelimelerin sayısı diğer ağızlara göre daha fazladır. “*gōr-, yāz-...*”
14. Belirli bazı kelimelerin başında *h* türemesi (*hōlā, hordan...*)

Ses Bilgisi Üzerine Notlar

Yukarıda Batı Grubu ağızlarının 1. alt ağız grubuna ait olan ses ve şekil bilgisi özellikleri sıralanmıştır. Görüldüğü üzere bu listenin 7. maddesi “*h ve g ünsüzleri, bu ağızlarda duyulmaz.*” şeklindedir. Fakat Sancaklı yörükleri ağızında *h* sesine rastlanmıştır. Bu özelliği ile Sancaklı ağızının bir ağız adacığı oluşturduğu söylenebilir.

- *seksen yaşındañınna önceler ğonuşuylardı*
- *bir_aláy doñuz var didim. bu bi k^hañış k^hañdı!*
- *yoñarda kirezlig vardı*
- *ğızım, esgiden, ne bilem her şeye önem veriydiñ, her şeye malsınıydiñ, her şeyi alalım diydiñ, ğazanamiydiñ, çalışalım diydiñ, çoluñ çocuumuz var diydiñ, ani böyle direniydiñ her şeye.*

Şekil Bilgisi Üzerine Notlar

Bu bölümde ise yukarıdaki listeden hareketle şekil bilgisi üzerindeki farklılıklar irdedecektir.

Yukarıdaki listeye göre göre birinci alt grupta şimdiki zaman eki olarak “-yorur/-yuru (-yörü)/-yor/-yo” kullanılmaktadır. Sancaklı ağızında kullanılan şimdiki zaman ekleri ise şunlardır:

- -(I)yor/-(I)yo
- -(I)y(I)

Sancaklı ağızındaki “-(I)yor/-(I)yo” ekleri, standart varyant ya da bölge ağızının baskın etkisiyle açıklanabilir. -(I)y(I) eki ise Sancaklı ağızının karakteristik şimdiki zaman eki olarak kendini gösterir. Şehirle iletişimi daha çok olan Gürle ve Akgedik gibi köylerde bu karakteristik ek yerine genellikle -(I)yor/-(I)yo eklerinin kullanıldığı dikkat çeker. Ancak daha içine kapanık ve şehirle iletişimi az olan Sancaklıkayadibi, Sancaklıuzunçınar, Sancaklığdecik, Sancaklıbozköy gibi köylerde ise şimdiki zaman için sıklıkla -(I)y(I) ekinin kullanıldığı görülmüştür.

- *bende iki dene eşeg var, birine bu biniyi birine ben biniyim.*
- *asla yabancı soğmúylardın. öyle bir yörüğü, birbirⁱne böyle bālydı. kilit gibiydi. asla kimseyi soğmúylardı, istemiylardı. ğovúylardı. göçse gelse bile istemiylardı.*
- *burdan servis gelmiy buralara.*
- *o yüsden_indi seslenmiyeler.*
- *māmele deniliyi o zaman*
- *bōle baқыı hiç kendini bile görmiyi.*

Karahan tarafından verilen yukarıdaki Batı Grubu Ağızlarının 1. alt grubuna ait ağız özelliklerinin dışında, Sancaklı ağızının kendine has başka özellikleri de vardır:

Lieratürde Sancaklı Yörüklerinin standart Türkçeden ayrılan ve kendilerine özgü olan ağız özelliği olarak kişi adları üzerine getirilen +CA ve +CIK eklerinin pejoratif anlamlarıyla kullanılması gösterilmektedir. Burada, söz konusu eklerin Sancaklı ağızındaki kullanımına geçmeden önce standart Türkçedeki özelliklerine bakmakta fayda görüyoruz.

Standart Türkçede +CA ve +CIK ekleri, cins adlar üzerine gelerek eklendiği kelimelere yeni anlamlar katan ya da yeni kelimeler teşkil eden birer yapım ekidir. Türkçedeki +CA eki üzerine en geniş çalışmayı Zeynep Korkmaz yapmıştır. Korkmaz, bir isim hal eki olarak +ça'nın 1. Eşitlik, 2. Mukayese, 3.Sınırlama görevlerinde kullanıldığını tespit etmiştir. Bundan başka yapım eki olarak kullanılmasını da hem art zamanlı hem de eş zamanlı olarak detaylı olarak incelemiştir (Korkmaz 1995). Oldukça detaylı ve kapsamlı olarak hazırlanan bu çalışmada +CA ve +CIK eklerinin Sancaklı yörük ağızındaki işlevine benzer bir kullanıma rastlanmamaktadır.

Muharrem Ergin ise +CA ekini aslında bir çekim eki olarak görmekte ve zamanla fonksiyon değiştirerek bir yapım eki olarak kullanıldığını bahsetmektedir (Ergin 1993: 158). Eklendiği isimlere *gibi, göre, ile, kadar, birlikte* anlamlarını kattığını belirten Ergin, yapım eki olarak kullanıldığında ise Türkçe, Özbekçe gibi dil isimleri ile karaca ve alaca gibi klişeleşmiş birkaç örnekte görüldüğünü belirtir. Ergin aynı eserde +CIK eki ile ilgili olarak ise *isimlerden küçültme ve sevgi ifade eden isimler yapar* dedikten sonra ekin eklenme biçimlerine ve tarihsel gelişimine değinir. +CIK eki ile ilgili olarak verilen *ufacık, yumuşacık, şuracık, kimsecik, tosuncuk, körpecik, yavrucuk* gibi örnekler, ekin genellikle vurgulama veya fiziksel anlamda küçüklük göstermesi ile ilgilidir yahut da küçültme fonksiyonunun sevgi fonksiyonuna karıştığı örneklerdir (Ergin 1993:155). +CIK ekinin Sancaklı yörükleri ağızında rastlanan *anlamda bir küçültme* fonksiyonuna burada da değinilmemiştir.

Tahsin Banguoğlu +CA ekini; -ce adları, -ce zarfları başlıklarında incelemiştir. -ce adları kısmında akça (para), gökçe (güvercin), kızılca (buğday), bolca, delice, boğmaca, alaca gibi pek çok adın yapımında kullanıldığını, bundan başka Sapanca, Darıca gibi yer adı yapımında sıkça bu eke başvurulduğunu belirtir (Banguoğlu 2000: 159). Banguoğlu ayrıca, *bahçe<bağ-çe, kelepçe<kûlep-çe, kemençe, tarihçe, divançe* gibi örneklerdeki küçültme fonksiyonu taşıyan -çe'nin ise Farsçadan alıntı olduğu notunu da düşmüştür. -ce zarfları başlığında ise *erkekçe, kanunca, dostça, çocukça* gibi geçici zarflarla birlikte bunca, iyice, böylece, usulca, nice gibi kalıcı zarflar da oluşturduğundan bahseder (Banguoğlu 2000: 160). Banguoğlunun yaptığı bu açıklamalar arasında +CA ekinin pejoratif manada kullanımından bahsedilmediği görülür. +CIK eki ile ilgili verdiği bilgiler arasında da bu ekin anlamca olumsuz isimler yaptığı hususunda herhangi bir bilgi yoktur (Banguoğlu 2000: 164).

Görüldüğü üzere standart Türkçede kişi adları üzerine getirilen +CA ve +CIK eklerinin anlamca olumsuz isimler yaptığına dair herhangi bir kayıt yoktur.

Sancaklı yörükleri ağızı üzerine var olan biricik makalede, +CA ve +CIK eklerinin yazı dili ve Türkçenin diğer ağızlarından oldukça farklı bir işlev ve anlam için kullanıldığı bildirilmektedir. Bu bakımdan Sancaklı yörükleri ağızındaki bu kullanımın literatürde özel bir yeri vardır. "Sancaklı ağızındaki +CA eki, kişi isimlerine getirilerek, bu kişiler hakkındaki olumsuz duyguların yansıtıldığı yeni özel isimler yapmaktadır" (Ersöz 2009: 942). Örneğin Sancaklılar tarafından "Aysece" dendiği zaman "sevilmeyen/kızılan Ayşe"nin kastedildiği belirtilir. Ersöz (2009) bu ekin özelliklerini özetle "1. Olumsuz duyguların ifade edildiği özel isimler yapar, 2. Genellikle bayanlar tarafından kullanılır, 3. +CA ekli kişi ismi, bu ismin taşıyıcısı ile aynı ortamda iken söylenmez, 3. İzmir'deki Sancaklı Yörüklerinin belirgin ağız

özelliğidir” şeklinde tespit etmiştir. Aynı makalede Manisa’da da Sancaklı yörükleri yerleşimleri olduğundan bahsedilmekte, ancak +CA ekinin buralardaki kullanımı ile ilgili herhangi bir bilgi verilmemektedir.

İşte bu sebeple Manisa’daki Sancaklı ağzının durumu merak konusu olmuş ve araştırma ihtiyacı doğmuştur.

İzmir’deki Sancaklı Yörükleri ağzı üzerine yaptığımız derleme, derlemeci kimliği ile değil “yakın akraba” kimliğiyle gerçekleştirildiği için, söz konusu ekler doğal ortamında yapılan sohbetlerde tesadüfen farkedilerek kaydedildi. Bu bir derlemeci için bulunmaz bir fırsattır. Fakat aynı doğal ortam Manisa’da yapılan derlemelerde yakalanamadı. Bu yüzden konu ile ilgili derlemeler doğrudan bu eklerle ilgili bilgilerin kaynak kişilere sorulması yoluyla yapıldı. İzmir Sancaklıları ağzındaki +CA ve +CIK eklerinin tespit edilen kullanım özellikleri (Ersöz 2009) kaynak kişilere yöneltildi ve cevapları beklendi:

1. +CA ve +CIK ekleri, eklendiği kişi ismine olumsuz bir anlam katar. Başka bir ifadeyle, seilmeyen, kızılan ya da önemsenmeyen kişi isimleri yapar.
2. Sancaklı Yörükleri ağzında +CA veya +CIK ekli kişi ismi, bu ismin taşıyıcısı ile aynı ortamda iken söylenmez. Ancak onun غيابında konuşurken kullanılır.
3. +CA ekli kişi isimleri yalnızca kadınlar tarafından kullanılır.
4. +CA veya +CIK ekli isimler lakap da yapar. Bu durumda ekler, pejoratif anlamda kullanılmaz.

Bu sorular karşısında kaynak kişilerin pek çoğu “daha önce böyle bir şeyi hiç duymadıkları”nı belirttiler. Sayıca daha az kaynak kişinin refleks olarak verdiği ilk tepki ise “gülmek” oldu. Sorularımıza gülerken tepki veren kaynak kişiler, gayri ihtiyari +CA ekinin pejoratif kullanımından haberdar olduklarını bildirmiş bulundular. Böyle kişiler bizim için hedef kişilerdi ve bu yüzden onlara konuyla ilgili daha ayrıntılı bilgiler soruldu. Fakat alınan cevaplarda bu detaylı sorular net bir şekilde yanıtlanamadı. Sonuç olarak, +CA ekinin pejoratif anlamıyla artık çok canlı bir şekilde yörede yaşamadığı sonucuna varıldı. Konuyla ilgili örneklerden bir kısmı aşağıdadır:

- **/// (+CA’lı kullanıyorlar mı?)** şimdi o yok artık, yeni nesilde yok.
///
▪ **(Eminece diye bir kullanım köyde devam ediyor mu?)** şimdikinne demiyi. /// yaşlılar varsa kullanır. /// /-(**Başka bir konuşmacı**) şimdi de vardı burda da, seksen yaşında hınna önceler konuşuylardı yani, bis çucu hıkana konuşuylardı, / fadmaca diye konuşuylardı ya. -/
▪ **(+cA eki üzerine)** onlarda var_ama bağ cē. hala vardı bizim, öldü şimdi o, onlarda var biraz. yaşlılarda var. o hadçe abla vardı ya, o “sultanca gızmasın diye seslenmiyoz gāri diyodu. / var. halahığım, benim eşimin halası vardı. o da bayā vardı hani yetmişe yakındı o da. onlarda var.
▪ **(+CA’yı soruyorum, ama kaynak kişi önce «burada öyle şey yok» diyor. Hemen arkasından ise geçmiş hatıralarından bahseden başka bir kaynak kişi farkında olmadan bu eki kullanıyor.)**

gelin almaya giddid_o teslim_ablanın şeyine, o hağgıcanın. biz de ufaıs taa o vahid. giddiydig. gidēkene ben bakınıkına yolda galmışım, bi bağdım gelin_almacilā gidiyi. anā dēdi, çocuh burda galcağ yalım dēdi. gız, gızım, gidiyeler gelin_almacılar, sen de goşsana arqalarından didi. pabişları çıkarıvırdım_ayaāmdan, goş. hemen vardım gayrı onnarın yanına yahınnaşınca pabişları keydim_ayāma, ayakqabları. / **(Kimin kızını almaya gidiyordunuz? Hakkı’nın kızını mı?)** hağgı_peye. hağgı efenin hanımı diylā, eşi.-/ hē. eşine. o ordan geldi. bozköyden.

• **(+CA eki hakkında)** bu eklemeyi hiç sevmem, çünkü ben_onu anamdan bóbamdan_örlenmişimdir. // Áğab tağma oğ kadar kötü bişey ki. /**(Böyle bir şey duydun mu? Hatçeçe diye bir kullanım var mı?)** duydum da, bağ haticeyse hatice dicen ona. / há bāzen duydum_onu, niye biliyin mı? hadcecē, fadimecē derler, çambelde çoğ var. há fadimecē, hadcecē, / aynı ismini ğullanıyo ama ek ekliyi ona. / sevdiinden değıl. o yüreinin şeyinden heralda yalım, onnarın kendilerinin, hani yüreinin şeyinden heralda ğonuşmasından. / bağ çambelde var_o. / bizde yoğ yoğ. a'a burda cēli eklemeli yoğ.

Pek çok konuşur bu ekin başka köylerde olduğunu; ancak kendi köylerinde olmadığını özellikle belirtmektedir. Bu durum muhtemelen ekin kullanımının «dedikodu» ile bağdaştırılmasından kaynaklanmaktadır.

Derleme yaptığımız bölgelerde +CIK ekinin yalnızca lakap yapma özelliğinin devam ettiği tespit edildi. Ancak bu lakaplarda herhangi bir pejoratif anlam yoktur. Öyle ki kaynak kişilerden bazıları kendi adının +CIK'lı bir lakap şeklinde kullanıldığı belirtti ve açıkça “bunda kötü bir şey yok ki” açıklamasında bulundu.

SONUÇ

Manisa'daki Sancaklı ağızında ħ sesinin görülmesi dikkat çekicidir. Bu durum, Sancaklı ağızının, bulunduğu ağız bölgesi içerisinde bir adacık oluşturduğunu göstermektedir. Bu durum şimdiki zaman ekinin tercihinde *(-I)yI* de görülmektedir.

Yapılan bu araştırmayla İzmir ve Manisa'da yaşayan Sancaklı yörüklerinin +CA ekini pejoratif manada kullanma konusunda birbirleriyle benzeştikleri görülmüştür. Türkçenin ağızları içerisinde şimdilik tespit edilebildiği kadarıyla +CA ekini olumsuz manasıyla kullanan biricik grubun Sancaklı Yörükleri oldukları kesin bir şekilde tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

BANGUOĞLU Tahsin, Türkçenin Grameri, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

DENİZ Bekir, “Kemalpaşa (İzmir) Civarında Yaşayan Sancaklı Yörüklerinde Dokuma, Nif (Kemalpaşa) Kazasında Aşiretlerin İskanı (1845)”, Kemalpaşa Kültür ve Çevre Sempozyumu 3-5 Haziran 1999, s. 131-148, İzmir 1999.

ERGİN Muharrem, Edebiyat ve Eğitim Fakültelerinin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümleri İçin Türk Dil Bilgisi, Bayrak Yayınları, 21. Baskı, İstanbul 1993.

ERSÖZ Serpil, “Sancaklı Yörükleri Ağızında Bir Ayrıntı: +CA ve +CIK”, Turkish Studies, Volume 4/3, Spring 2009.

GÖKÇEN İbrahim, 16. ve 17. Asır Sicillerine Göre Saruhan'da Yörük ve Türkmenler, Marifet Basımevi, İstanbul 1946.

KARAHAN Leyla. *Anadolu Ağızlarını Sınıflandırılması*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1996.

KORKMAZ Zeynep, “Türk Dilinde +ça Eki ve Bu Ek İle Yapılan İsim Teşkilleri Üzerine Bir Deneme”, Türk Dili Üzerine Araştırmalar, Cilt: 1, s. 12-84, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1995.

KORKMAZ Zeynep, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

ÖZER Metin, Sancaklı Yörükleri, Umay Yayınları, İzmir 2006.

SAKİN Orhan. *Anadolu'da Türkmenler ve Yörükler*. Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2006.

SÜRGEVİL Sabri, “Nif (Kemalpaşa) Kazasında Aşiretlerin İskanı (1845)”, Kemalpaşa Kültür ve Çevre Sempozyumu 3-5 Haziran 1999, s. 231-289, İzmir 1999.

Geçmişten Günümüze Manisa

TÜRKAY Cevdet, Başbakanlık Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak Aşiret ve Cemaâtlar, Tercüman Kaynak Eserler Serisi, İstanbul 1979.

ULUÇAY M. Çağatay, Saruhanoğulları ve Eserlerine Dair Vesikalar, Cilt 1, Manisa Halkevi Yayınları, İstanbul 1940.

FATİH DİVANINDAKİ BİTKİ ADLARININ KÜLTÜREL KAVRAMLAŞTIRMA AÇISINDAN İNCELENMESİ

Asu ERSOY*

GİRİŞ

Fatih Sultan Mehmet 30 Mart 1431 yılında Edirne’de doğmuş olup 1481 yılında Hünkar Çayırı, Gebze’de vefat etmiştir. Bu devirde İstanbul’un fethedildiği, orta çağın kapanıp yeniçağın açıldığı, Bizans İmparatorluğu’nun yıkıldığı ve birçok siyasi ve askeri başarıların elde edildiği tarih boyunca bilinir. Bununla birlikte Fatih Sultan Mehmet şairlik yönüyle de tanınır. Osmanlı Devleti’nin yedinci padişahı olan Sultan II. Mehmet, Avni mahlasıyla kaleme aldığı şiirlerini Divan adlı eserinde toplamıştır. Divan sahibi ilk Osmanlı padişahıdır. Avni Divanı’nın aslı bugüne kadar ele geçmemiş olup eser içinde 92 şiir vardır. Muhammed Nur Doğan tarafından nesre çevirilen ve Fatih Kütüphanesi 305 numarada kayıtlı Ali Emiri Efendi’nin bulunduğu yazmaya dayalı eser çalışma konusu olarak seçilmiştir.

Fatih Divanı’ndaki bitki adlarının kültürel kavramlaştırma örnekleri üzerinde durmadan önce incelemede esas aldığımız yaklaşım üzerinde kısaca durmak istiyoruz.

Dolaylı anlatımlar: 1. hedef kavram ve kaynak kavram ilişkileri içerisinde bir varlığın aynı varlık sahasında yer alan unsurlar / varlıklar vasıtasıyla yeniden kavramlaştırılması, yani metonimi olarak da adlandırılan ad aktarması: örneğin *beştepe konuştu* gibi bir ifade de esas anlatılmak istenen ve hedef kavram olan cumhurbaşkanının kaynak kavram olan BEŞTEPE üzerinden cumhurbaşkanlığı makamının bulunduğu YER ilgisiyle yine CUMHURBAŞKANINI kasdetmek üzere kullanılması gibi; 2. bir diğeri de bir varlığın farklı varlık sahasına ait varlıklar aracılığıyla yeniden kavramlaştırılması, yani metafor/deyim aktarması olarak tanımlanan kavramlaştırma türüdür. Örnek vermek gerekirse *hayat engebeli bir yoldur* ifadesinde hedef kavram olan HAYATIN kaynak kavram olarak kullanılan YOL varlığı ve onun ENGEBE niteliği üzerinden yeniden kavramlaştırılması gibi.

Bir varlığın doğrudan anlatılması yerine dolaylı olarak bir başka varlık aracılığıyla ifade edilerek tanımlanması, dinleyiciye sunulması aslında esas anlatılmak istenen o varlığın, yani hedef kavramın, kaynak kavramın taşıdığı bir takım özellikleri üzerinden ayrıntılaştırılarak, o özelliklerin birinin veya bir kısmının öne çıkarılarak verilmek istenmesi vb. amaçlarını taşır. Bu kavramlaştırmalar ait olduğu kültürün tarihi ve toplumsal birikimini ve bakış açısını da yansıttığından aynı zamanda birer kültürel kavramlaştırma olarak da kabul edilirler. Bu yüzden bu incelemede Fatih Divanı’nda karşımıza çıkan tespit edebildiğimiz bitki adları ve onların dolaylı anlatımlarını kültürel kavramlaştırmalar olarak adlandırmayı uygun bulduk.

* Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: asuersoy@hotmail.com

Sultan II. Mehmet'in şiirlerinde kullandığı bitki adları çub, nahl, nihâl, sanavber, serv, şimşad'dan müteşekkil ağaç isimleri ile çemen, gül, fülful, hâr, gelincik, nergis, sünbül, yasemen ve gül çiçeğinin yerine kullanılan verd, gonca, nesteren, berg (gül yaprağı), evrâk (güllerin yaprakları)'tan müteşekkil çiçek isimleri halinde karşımıza çıkmaktadır. Bunların şiirlerde kullanımı şairin üsluba dayalı tercihi yanında şüphesiz 15 ve 16. yüzyıl Osmanlı toplumunun veya bir kesiminin kültürel birikimlerini yansıtmaları bakımından da önemlidir. Bu unsurlara kavramlaştırma açısından yaklaşıldığında

Örneğin;

İnceleme

(1) Hâl-i anber-bâruñ ile mûy-i pür-çînler ki var

Rişte-i çûb üzre bitmiş ikd-i fülful şâh şâh (7/2)

(Yanağındaki) amber kokulu benlerin ile, (yüzüne dökülmüş) kıvrım kıvrım saçların tıpkı ince dallar üzerinde bitmiş karabiber salkımlarıdır.

Beyitinde fülful ve çub dolaylı anlatımları üzerinden sevgilinin yanağındaki ben ile sevgilinin saçının anlatıldığını;

bir diğer deyişle hedef kavramlar olan ben ve saç'ın fülful ve çub kaynak kavramları vasıtasıyla kavramlaştırılmak üzere dolaylı olarak okuyucuya/ dinleyiciye sunulduğunu görürüz.

Burada bu tür bir kavramlaştırma yoluyla yapılmak istenen şey sevgilinin saç ve ben'inin bu iki varlık yani fülful ve çub varlıklarının taşıdığı ve/veya bunlara bağlı ŞEKİL/GÖRÜNÜŞ/RENK/KOKU vs. aracılığıyla birlikte vurgulanarak, ayrıntılaştırılarak anlatılmak, dinleyiciye sunulmak istenmesidir.

Bu dolaylı anlatımları/kavramlaştırmaları biraz daha detaylandırırsak : saç için beyitte Farsçada ince dal anlamına gelen çub kelimesinin kullanılmasını sevgilinin saçının incelik niteliğinin öne çıkarılmak suretiyle ve bu inceliğe atıfla vurgulanarak anlatılmak istendiğini, saçın dinleyiciye bu vurguyla ve özellik eşliğinde, sunulmak, anlatılmak istendiğini söyleyebiliriz.

Sevgilinin yanağındaki ben için de fülful'ün (karabiber) kullanılmasını ise RENK vurgusu yanında KOKUSU ve (belki aslında ince dallar üzerinde dizili biten karabiber tohumlarına da atıfla) ŞEKİL ve DURUŞ özelliklerinin öne çıkarılarak anlatılmak istenmesi şeklinde yorumlayabiliriz

Böylelikle bu dolaylı kullanımlarda, kavramlaştırmaya esas tutulan kaynak, yani model unsur olarak kullanılan kavram ile hedef alınan kavramlar arasındaki eşleştirmelerin de en yalın şekliyle

Kaynak kavram >>>>>>>> Hedef kavram

fülful çiçeği >>>>>>>> ben

Renk, koku (yanakta) duruş ilgisile

Kaynak kavram >>>>>>>> Hedef kavram:

çub ağacı >>>>>>>> saç

İncelik niteliği ilgisile kullanılmış olduğunu söylemek mümkündür.

Bir başka örnek olarak

(2) Bâğa servini hırâmân itse ol ruhsârı gül

Na'ra-ı bülbülle gülşen sahnına gavgâ düşer (13/5)

(O, yanakları gül gül olan sevgili servi boyu ile bağda salna salna yürümeye başlasa, (yanağının gülüne âşık olan) bülbüllerin çılgınca naraları yüzünden, gül bahçesinin ortasında kargaşa çıkar.)

Bülbül'ün dolaylı bir anlatımla/kavramlaştırmayla yer aldığı ve SES ÇIKARMA/KONUŞMA biçimi ilgisine vurgu yapılarak aşıkların hallerinin anlatıldığı

Geçmişten Günümüze Manisa

bu beyitte ise çiçek adlarından gül'ün beyitte RENK/KIRMIZILIK ilgisiyle ve sevgilinin yanağının görünüşünün de işte bu RENK VURGUSUYLA anlatılmak istenmesi üzerine yeniden kavramlaştırmada kullanıldığını; serv ağacının ise sevgilinin BOY VE İNCELİK NİTELİĞİ ile birlikte YÜRÜYÜŞ TARZININ öne çıkarılması, ayrıntılı olarak vurgulanmak istenmesi maksadıyla geometrik ŞEKİL VE HAREKET ilgisiyle kullanıldığını görmekteyiz.

Bu kavramlaştırmada da unsurlar arasındaki ilişkiyi yine en yalın biçimiyle

Kaynak kavram >>>>>>>> Hedef kavram

Gül >>>>>>>> yanak

Renk ilgisi

Kaynak kavram >>>>>>>> Hedef kavram:

Serv >>>>>>>> vücut

Boy, incelik ve yürüyüş tarzı ilgisi şeklinde gösterebiliriz

(3) Göz diküp nergis yola şimşâd durmuş muntazır

Seyr-i bâğa gûyiyâ ol gözleri şehîlâ gelür (17/4)

Nergis, gözünü yollara dikmiş; şimşir ağacı ise emre hazır bekliyor... Galiba o şehîlâ gözlü (güzel) sevgili, bağ seyrine gelmekte.

Beyitinde ise nergis çiçeği gerçekte sevgilinin geleceği yollara gözünü dikmiş, onu hasretle bekleyen İNSAN/AŞIK gibi düşünülmüş olup divan şiirinde de şekil olarak göze benzetilen nergisin böylece İNSAN/AŞIK yerine insan vücudunun bir uzvu olan GÖZÜ ifade etmek maksadıyla bütün-parça ilgisiyle kullanıldığı anlaşılır.

Bir diğer ifadeyle, beyitte NERGİS'in, (/GÖZ'ün) AŞIK'ı dolaylı anlatım yoluyla yeniden kavramlaştırmak üzere bütün (insan = aşık) yerine parça'nın (nergis = göz'ün) kullanımı halinde karşımıza çıktığını görürüz.

Ad aktarması yoluyla gerçekleştirilen bu kavramlaştırmada şüphesiz AŞIK'ın bir insan uzvu olan GÖZ varlığıyla yeniden tanımlanarak dinleyiciye verilmek/anlatılmak istenmesinin altında bu uzuvla gerçekleştirilen GÖRMEK fiiline ve bu fiil sonucu ortaya çıkan veya çıkacak duygulara atıf yapmak, bunlar üzerinden AŞIK'ı anlatmak amacı bulunur.

Şairin, AŞIK'ın kendisinden çok onun HASRET DUYGUSU'nu öne çıkarmak istemesinin söz konusu olduğu bu kavramlaştırmada AŞIK (İNSAN) kavramı, HASRET DUYGUSU'nun ÇOKLUĞU/YOĞUNLUĞU üzerinden ifade edilerek ve bu hal ile vurgulanarak anlatılmıştır.

Şair tarafından AŞIK'ın hasret duygusunun öne çıkarılmak istenmesi dolayısıyla nergisin kullanılmasında aslında klasik edebiyat geleneğince ve o kültürel anlayış çerçevesinde şairin böyle bir kavramlaştırma tercihinin yöneldiğini yahut sevk edildiğini söylemek de mümkündür.

Yukarıdaki kavramlaştırmalarda varlıklar arasındaki ilişkinin de

Kaynak kavram >>>>>>>> Hedef kavram

nergis >>>>>>> göz uzvu aracılığıyla insan ve duygusu

Bütün - parça ilgisi şeklinde oluştuğunu gösterebiliriz.

(4) Gül yüzün üzre ki düşmüş ca'd-ı kâkül şâh şâh

Zinet itmiş bâğ-ı hüsnün tâze sümbül şâh şâh (7/1)

Güzelliğinin bahçesini dal dal taze sümbüller süslemişçesine, kâkülünün kıvrımları bölük bölük gül yüzünün üzerine düşmüş.

Bu beyitte de Gül ve sümbül'ün, dolaylı anlatım aracılığıyla sevgilinin yanağının kırmızılığı ve saçın kakül halinde yüzde duruşunu anlatmak üzere kullanıldığı görülür. Yani beyitte dinleyiciye esas anlatılmak istenen hedef kavramlar olan yanak kırmızılığı ile saçın yüzde duruş şeklinin, yine dinleyicinin dikkatini

çekmek, yanağın kırmızılık ve saçın duruş şeklini öne çıkarmak üzere gül ve sümbül kaynak kavramlarının taşıdıkları, sezdirdikleri özellikleri üzerinden verilmek istenmesi amacıyla dolaylı yoldan kavramlaştırılarak kullanıldığı görülür.

Bir başka ifadeyle ve daha kısaca beyitte geçen gül kelimesi RENK /KIRMIZILIK ilgisiyle sevgilinin yanağının renginin ön plana çıkarılması, sümbül kelimesi ise TAZELİK VE ŞEKİL ilgisiyle yanakta kakülün duruşunu vurgulamak maksadıyla kullanılmıştır.

Beyitte kullanılan kavram ile hedef alınan kavramlar arasındaki eşleştirmeler ise şu şekildedir:

Kaynak kavram >>>>>>>> Hedef kavram

Gül >>>>>>>> yanak

Renk ilgisi

Kaynak kavram >>>>>>>> Hedef kavram:

Sümbül >>>>>>>> saçın yüzdeki duruşu

Tazelik ve duruş ilgisi ile oluşmuştur.

(5) Eger bülbül gibi her niçe feryâd ü figân itsem

Nasîbüm hâr-ı mihnetdür benüm ol gül 'izârumdan (10/3)

Bülbül gibi ne kadar feryat figan edersem edeyim; sevgilimin gül yanağından alacağım nasip, ancak mihnet ve eziyet dikenidir .

Bülbülün dolaylı anlatımıyla/kavramlaştırılmasıyla İNSAN/AŞIK ilgisine vurgu yapılarak aşıkların feryat figan etme durumlarının izah edildiği bu beyitte

Gül'ün RENK/KIRMIZILIK ilgisiyle yanağının görünüşünü kavramlaştırdığını, ancak onun beyitte yalnızca bu özelliğiyle değil, gül varlığında bir UNSUR/UZVUNUN bir parçası olarak bulunan diken (anlamındaki hâr) aracılığı ile de EZİYET ETME/KEDER, SIKINTI VERME özelliğinin vurgulanmasıyla birlikte kullanıldığını görürüz. Beyitte diken kelimesinin mihnet ile kullanılması ise, gerçek hayatta gül sapındaki dikenlerin güle dokunmak, koklamak veya onu yerinden almak isteyenlere vereceği fiziki eziyet, sıkıntı ve acı kavramlarından uzaklaştırıp, duyulacak bu eziyet, sıkıntı ve acı kavramlarının psikolojik muhtevaya taşınmak, bu yönünün vurgulanmak istenmesi dolayısıyladır.

Kavramlaştırma da karşımıza çıkan unsurlar arasındaki ilişkiyi kısaca

Kaynak kavram >>>>>>>> Hedef kavram

Gül >>>>>>>> yanak kırmızılığı

Renk ilgisi

Kaynak kavram >>>>>>>> Hedef kavram:

Hâr >>>>>>>> diken

Eziyet çekme, keder ilgisi şeklinde gösterebiliriz.

(6) 'Avnîyâ yüzüne sûret gözünüñ yaşı virür

Kurî bâğa şerefi lâle-i nû'mân eyler (16/7)

Ey Avnî/ (lale) Gelincik çiçeklerinin kupkuru bahçelere güzellik ve şeref kattığı gibi, gözlerinden akan (kanlı) yaşlarda senin yüzüne suret vermektedir

Divan şiirinde aşığın gözyaşları lâleye benzetilir. Şairlerin beyitlerinde bahsettiği lale ise dağlarda yetişen gelincik lalesidir.

Yabani bir çiçek olan, kırmızı renkleriyle tanınan, ilk baharda çayırlarda küme küme yayılan ve böylece çayırlara bu yayılışı ve kırmızılığıyla güzel bir görüntü katan, ancak çabuk solan (lale/)gelincik'in, beyitte dolaylı anlatım yoluyla aşığın gözlerinden akan kanlı yaşlara benzetilerek kullanıldığını söylememiz mümkündür.

Bu benzetme aşığın gözünden akan yaşın yüze renk ve canlılık vermesi, sevgili için ağlamanın bir şeref addedilmesiyle birlikte; Gelincik'in de kuru bir bağda

Geçmişten Günümüze Manisa

yayılsının yayıldığı, bulunduğu yere renk ve canlılık vermesi, o yere revaç katması, o yeri tercih edilen yer durumuna getirmesiyle şerefli vasfını edindirmesinin eş tutulmasıyla gerçekleştirilir.

Böylelikle gelincik çiçeğinin dönem ve Türk kültürü içerisindeki yeri, yani bulunduğu yere güzellik, canlılık katma, revaç getirme işlevi özelliği yanında KIRMIZI rengi dolayısıyla da öne çıkartılarak kullanıldığı ve bu özellikleri üzerinden de başka varlıkları -beyitte kan varlığını ve revaç, teveccüh getiren ve böylece şeref katan varlığı (bu artık her ne olursa elbette)- karşılamak üzere kavramlaştırmada kullanıldığı anlaşılır.

Kavramlaştırmalar arası ilişkiler ise

Kaynak kavram >>>>>>>> Hedef kavram:

Gelincik çiçeği >>>>>>>> kanlı gözyaşları

Renk, revaç getiren varlık ve hareket (gelinciğin çayırda yayılışının gözden akan yaşın yanakta akışı ve yayılışıyla denkeleştirilmesi) ilgileri şeklinde gösterilebilir.

SONUÇ

Fatih Divanı'nda karşılaştığımız bu kullanımları yani bitki adlarıyla yapılan bu kavramlaştırmaları şöyle toparlayıp özetleyebiliriz.

Bu bitki unsurlarından 1 kez kullanılanlardan çub incelik niteliği, lâle-i nû'mân renk/şekil/hareket, fülül renk/koku/(yanakta)duruş, nahl, nihâl, sanavber, şimşad serviye benzeyen ağaç olduğu için 17 kez kullanılan servinin kullanıldığı gibi boy, incelik ve yürüyüş tarzı, salınma hareketi ilgisiyle kavramlaştırılmıştır.

Birden fazla örneği olan gül (35) sıklıkla renk ve kısmen zarar verici (dikeni vasıtasıyla) ilgisiyle güzelliğe atıfta, hâr (2) eziyet çekme/keder, sümbül (3) saçın yüzdeki duruşu, nergis (3) parça-bütün ilgisiyle kavramlaştırılmış halde karşımıza çıkar.

Ayrıca 1 kez kullanılan yasemen ve çemen bitki/çiçek unsurları ise buldukları beyitte temel anlamıyla kullanılmıştır. Fatih Divanı'nda toplam 92 şiir bulunur ve bu şiirlerde de 70 kez bitki unsurunun kullanıldığı görülür.

KAYNAKÇA

AKSAN, Doğan (2006). *Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*, Ankara:Engin Yayıncılık.

AKSAN, Doğan (2000). *Her Yönüyle Dil- Ana Çizgileriyle Dilbilim* (Üç Cilt Birlikte 3. Baskı). Ankara: TDK Yayınları

AKSAN, Doğan (1978). *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi*, Ankara: Erol Ofset Matbaacılık.

BİLGEGİL, Kaya (1989). *Edebiyat Bilgi ve Teorileri, Belâgat*, İstanbul: Enderun Kitabevi Yayınları.

DOĞAN, Muhammed Nur (2006). *Fatih Divanı ve Şerhi*, İstanbul: .Sistem Yayıncılık

ERDEM, Melek (2003). *Türkmen Türkçesinde Metaforlar*. Tengrim Türklük Bilgisi Araştırmaları Dizisi: 6, Ankara: KÖKSAV Yayınları.

ERDEM, Melek (2004). *Mağrubi'nin Şiirlerinde Metonimi*, Modern Türklük Araştırmaları Dergisi

LAKOFF, George ve JOHNSON, Mark (2010). *Metaforlar, Hayat, Anlam ve Dil*, (Çev. Gökhan Yavuz Demir), İstanbul: .Paradigma Yayıncılık.

KARABEYOĞLU, Adnan Rüştü (2015). *Savlar ve Kültürel Kavramlaştırma*, İstanbul: Kesit Yayınları

- ONAY, Ahmet Talat (1996). *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, İstanbul: MEB Yayınları
- PALA, İskender (2004). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- SARAÇ Yekta (2007). *Klâsik Edebiyat Bilgisi, Belâgat*, İstanbul: 3F Yayınları.

KLÂSİK EDEBİYATA YANSIYAN YÖNÜYLE MANİSA

Bilal ELBİR*-Esra YILMAZ**

GİRİŞ

Şehirler bir edebiyatın şekillenmesinde önemli işlev görürler. Osmanlı'da klâsik Türk edebiyatının kültürel olarak başkenti İstanbul'dur. İstanbul, en büyük hâmi olan padişâhın yaşadığı şehir olmanın yanında devrin önemli sanatkârlarının yaşadığı ve yaşamak istediği bir mekandır. Osmanlı'da saray etrafında sanatçıların toplanması geleneği, ilk olarak Çelebi Sultan Mehmet ve Sultan II. Murad devirlerinde Edirne'de görülür. II. Mehmed'in İstanbul'u fethetmesiyle birlikte saltanat merkezi İstanbul'a taşınmıştır.

Manisa, Yıldırım Bayezid döneminde Saruhanoğulları Beyliği'nden alındıktan sonra sancak haline getirilmiş ve vali tayini yapılmıştır. Manisa'da Sultan II. Murad'ın oğulları, Alaeddin, Mehmed; Bayezid'in oğulları Şehzâde Mahmud, Şehzâde Korkut; II. Süleyman (Kanûnî) ve oğulları Şehzade Mustafa, Şehzade Mehmed ve Selim; Şehzade Murad (III), Şehzade Mehmed (III) sancağa çıkararak valilik görevi yapmışlardır. Şehzadelerin sancağa çıkması dolayısıyla Manisa şehrine birçok medrese, cami ve imâret yapılarak şehir imar edilmiştir.¹

XV ve XVI. yüzyıllarda şehzadelerin sancağa çıkmaları Manisa'yı olumlu olarak etkilemiştir. Manisa'ya şehzade sancağı olması dolayısıyla birçok medrese, külliye yaptırılmıştır. Kanûnî Sultan Süleyman'ın annesi Hafsa Sultan tarafından yaptırılan Sultaniye külliyesi bu noktada güzel bir örnek teşkil eder.

Manisa, XVII. yüzyılda şehzadelerin sancağa çıkma usulünün kaldırılması, Celâlî isyanları, liman kenti İzmir'in yükselişi gibi sebepler dolayısıyla sıkıntılar yaşamaya başlar. Şehrin nüfusu artmasına rağmen kapasite yetersizliği dolayısıyla önemli zorluklar yaşanır. Saruhan Beyliği döneminden itibaren Manisa kültürel faaliyetlerin yoğunlaştığı bir şehir özelliği taşır. Şehzade Korkut Manisa'dayken şöhretini duyduğu ilim ve sanat adamlarını Manisa'ya davet etmiştir. Osmanlı tarihçisi Âlî Mustafa Efendi, coğrafyacı ve seyyah Âşık Mehmed bir dönem Manisa'da kalmıştır. Derûnî Çelebi, Şuhûdî, Serîrî, Câmî ve Birrî gibi şairler Manisa'da yetişmiştir. Şehzadelerin sancağa çıkma usulleri kaldırılınca şehir kültürel hareketliliğini kaybetse de oluşan kültür ve sanat geleneği devam etmiştir.²

Sancak görevine çıkan şehzadeler görev yaptığı yerleri başkentten küçük bir kopyası haline getirmek için gayret sarf etmişlerdir. Her şehzade bir hâmi olarak sanatçıları koruyup kollamış edebî bir muhit oluşturmuştur. Osmanlı'nın kültür ve sanat coğrafyasını ortaya koyması açısından önemli olan çalışmada Mustafa İsen 27 tezkireyi incelemiş Manisa'nın 20 şairle 14. sırada yer aldığını tespit etmiştir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, elektronik posta: bilal.elbir@cbu.edu.tr

**Yüksek Lisans Öğrencisi, Manisa CBU, Sosyal Bilimler Enstitüsü elektronik posta: esrayilmaz1405@gmail.com

¹ İpekten, Haluk, Divan Edebiyatında Edebî Muhitler, MEB Yayınları, Ankara, 1996, s.181.

² Emecen, Feridun, Tarihin İçinde Manisa, Manisa Belediyesi Kültür Yayınları, Manisa, 2007, s.11-12.

Manisa'nın 14. sıradaki konumunun şehzade sancağı olmasına bağlı olduğunu belirten İsen, sanatçıların yüzyıl olarak şehirlere dağılım durumları hakkında bilgi verir. Tezkirelere göre Manisalı 20 sanatçının 7'si XVI. yüzyılda yer almıştır.³

Evliyâ Çelebi Türk ve dünya edebiyatı için önemli olan Seyâhatnâmesi'nin IX. cildinde Manisa'yı detaylı olarak ele almıştır. Manisa'nın sosyal ve kültürel ortamından bahsederken XVII. yüzyılda 17 dîvân sahibi şair bulunduğunu belirtir. Manisa halkını mirkelâm ve maarif erbabı olarak nitelendiren Evliyâ Çelebi, Lali Çelebi ve Nîmî adlı dîvân şairleri hakkında biraz daha açıklayıcı bilgiler vermiştir. Evliyâ Çelebi'nin verdiği bilgilerin dönemin biyografi ve tarih kaynaklarıyla teyidinin yapılması Manisa'nın tarihine ışık tutacaktır.

"Halkı gayet pâk, temiz ve zarif olduklarından çarşı pazarı her an hizmetçileri temizleyip sulayıp serinletirler, herkes dükkânlarında tozsuz topraksız alışveriş ederler. Ve gül, sümbül, zerrin, reyhan, erguvan, zambak ve katmerli gül mevsiminde çini bardaklar ile bütün dükkânları bu yazılan çiçekler süsleyip yoldan geçen adamların dimağı kokulanır.

Her çarşı yolları içi çınar, salkımsöğüt, kavak ve asma ağaçları ile bezenmiş sokaklardır ki koyah gölgeliklerdir.

Suyu ve havasının hoşluğundan mahbûb ve mahbûbesi boldur. Gerçi Etrak diyarıdır ama eski taht merkezi ve büyük şehir olduğundan halkı gayet söz anlar; mirkelâm, maarif erbabı şairleri çoktur.

Evvelâ Ânî, Vanî, Kânî, Âbî, Zülâlî, Lâlî, La'lî, Lâkî ve Vâlî adlı şairleri fasih ve beliğ, düzgün ifadeli divan sahibi kimselerdir.

Lâlî Çelebi daha önce şirin söz söyleyen, fasih konuşmada kanat çırpın ve hoş sözle fazıl kimse imiş. Sonra ağır hastalığına yakalanıp Allah'ın hikmeti diline tutukluk gelince Lâlî mahlasını alır. Daha önce Le'âlî imiş. Hâlâ dilsizdir, kimse ile konuşmaya mecali yoktur. Ama cevher kalemini ele alıp kalemi ucundan tashihsiz nice beyt, kaside ve tarihler eder kim Hassan ve İmrülkays gibi tasavvufâne inci taneleri yazar. Hâlâ bir toplanmış divanı vardır, hüsniyat ve hicivleri de beğenilir. Nîmî Çelebi de Lâlî Çelebi'ye ayaktaştır.

Nîmî mahlasını almasının aslı felçli olmasıdır. Belinden aşağı ayaklarına kadar felçli olup ayakta duramadığından Nîmî mahlasını kullanır. Lâlî ile Nîmî birbirleriyle ayaktaş olmaları o yöndendir. Ama gerçekten ikisi de fazıl ve kâmil ustalardır. Gerçi bu Nîmî felçlidir, ama Cenâb-ı Bârî buna bir dil açıklığı vermiş ki bununla akranı şairler değil belki başka âlimler de ilim konuşmaları ve tartışmaları yapamazlar. Zira Aristo akıllı bir çelebidir. Ama gece gündüz halkı yerip hakaret edip kuduz it gibi dalamadadır. Ama her hicvi Nef'î'nin Sihâm-ı Kaza'sına denktir.

Müftü Mahmud Efendi de zamanın fazıllarından ve âlimlerinden iyi şair ve zamanın yegânesi çelebidir. Musiki ilminde çok usta olup kavlı edvar üzere tahriratında sihir edip dinleyenin deveran etmesi mukarrerdir. Kısacası bu şehirde 17 divan sahibi şair vardır".⁴

XVIII. Yüzyılda Manisa'da Mevlevîhâne etrafında oluşan kültür ve sanat muhiti dikkat çekicidir. Lütfi Efendi, Beterî ve Ahmet Fevzî bu yüzyılda Manisa'da yetişmiş olan önemli sanatçılardandır. Manisa Mevlevî geleneği içerisinde önemli bir yere sahip olan Birrî Mehmet Dede dîvân sahibi bir sanatçıdır. Sünbülzade Vehbî,

³ İsen, Mustafa, Ötelerden Bir Ses, Divan Edebiyatı ve Balkanlar Üzerine Makaleler, Akçağ Yayınları, Ankara, 1997,s.70-72.

⁴ Karaman, Seyit Ali, Evliya Çelebi Seyahatnamesi 9. Kitap 1. Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011, s.87.

Manisa'ya kadılık görevi dolayısıyla gelerek şehrin kültürel, sanatsal atmosferine katkı yapmıştır.⁵

XIX. yüzyıl klâsik edebiyat geleneğinin zayıflayarak etkisini yitirdiği bir yüzyıldır. Tanzimat Fermanı'yla birlikte Batı'ya yönelişin başlamasının etkileri Manisa'ya da yansır. Bu dönemde klâsik edebiyat geleneğine ilgi azalmaya başlasa da Manisa'da Tevhide Hanım, Ahmet Vehbi Efendi, Fehmi Bey ve Hocazâde Alim Efendi gibi sairler yetişmiştir.

Sosyal ve kültürel yapısı, yetiştirdiği şahsiyetleri ile önemli merkezlerden biri olan Manisa'nın klasik şiirimize yansıyan birçok yönleri bulunmaktadır. Çalışmamızda Manisa'yı değişik yönleriyle konu edinen sanatçıların (Seyyid Vehbi, Sümbülzâde Vehbi, Câmî, Ulvî, Nâbî, Birrî, Tevhide Hanım) yazdığı eserler irdelenecektir. Şairler, yazmış olduğu değişik eserlerinde Manisa'nın coğrafi, sosyal, kültürel, ekonomik ve dînî-tasavvufî yönlerini yansıtmışlardır.

A. Manisa'da tabiat

"Manisa şehri bir dağın eteğinde kurulmuş ve zamanla önündeki geniş ovaya doğru uzamıştır. Esasen şehir kuruluş itibarıyla Manisa Dağı'nın yamaçlarında, eski kalenin bulunduğu mevkide iken zamanla bilhassa Türk hâkimiyeti devresinde nüfusun artması ve bunun tabii neticesi olarak dini ve sair sosyal müesseselerin inşasıyla, ovaya doğru tabii bir genişleme göstermiştir."⁶ Bu değişen, büyüyen coğrafya siyasi, sosyal, kültürel pek çok özelliği yanı sıra tabii güzellikleriyle de pek çok insanın hafızalarında yer etmiştir.

Manisa'nın doğasına, iklimine, mevsimlerine, yetişen meyvelerine kadar pek çok unsur Manisa'yı ele alan şairler tarafından işlenmiştir. Sümbülzade Vehbi ve Seyyid Vehbi Manisa'da kadılık görevinde bulunmuş iki şairdir. İki şair de şehre duydukları hayranlık neticesiyle duygularını dile getirmiş; Seyyid Vehbî'nin Manisa için yazdığı gazelini Sümbülzade Vehbî tahmis etmiştir. Her iki sanatçı Manisa sevgisini eserlerine yansıtmışlardır. Sümbülzade Vehbî Manisa ovasını klâsik edebiyatın aşk mesnevilerinin kahramanlarından olan Mecnun'un aşk özlemiyle kendini attığı çöle ilişkilendirerek duygularını dile getirmiştir.

Meyl idüp hüsn-i dil-ârâsına Mağnisâ'nun
Oldum üftâde temennâsına Mağnisâ'nun
Kays olursam nola sahrasına Mağnisâ'nun
Dil virüp bir saçı leylâsına Mağnisâ'nun
Düşdi gönlüm yine sevdâsına Mağnisâ'nun⁷

Manisa, temiz toprağıyla, lezzetli meyveleriyle de tabii güzelliklerin merkezin konumundadır. Sümbülzâde Vehbî tahmisinde Manisa'nın meyvelerinin cana şifa veren özelliğini ve lale bahçelerinin güzelliklerini dile getirmiştir.

⁵ Erkul, Rasih, XVII. ve XVIII. Yüzyıllar Osmanlı Edebiyat Coğrafyasında Manisa, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C:11, S:3, Manisa, 2013,s.302-303.

⁶ Bayır Önder, XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Manisa'nın Sosyal ve İktisadi Durumu, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2001, s.20-21.

⁷ Yenikale, Ahmet, Sümbülzade Vehbî Dîvânı, 2012, s.293.

Hâk-i pâkinde nihândur niçe hâsiyyet-i hâs
Mivesi zâ'ikâ-i câna virür lezzet-i hâs
Gündüzün lale-sitânında görüp işret-i hâs
Bu ne ni'metdür olur her gice bir sohbet-i hâs
Hiç toyulmaz hele burasına Mağnisâ'nun⁸

Tevhide Hanım Manisalı bir kadın dîvân şairi olup XIX. Yüzyıl Manisa'sının birçok yönlerini eserlerinde yansıtmıştır. Destân-ı Mağnisa adlı manzumesinde Tevhide Hanım 19. yüzyıl Manisa'sının doğal güzelliklerini akıcı ve sade bir üslupla dile getirir. Bir başka husus ise şiirde İzmir-Turgutlu demir yolundan bahsedilmiş olmasıdır. İzmir- Turgutlu demir yolu hattı 1866 yılında açılmıştır.⁹ Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk demir yolu hattı olan İzmir-Aydın-Turgutlu hattının tarihi önemi büyüktür. Klasik şiirimizde de yer alması oldukça dikkat çekicidir.

Bahar vakti gelir bülbül sadası
Vardır erenlerin anda du'âsı
Kışın kar ile dolar dağı ovası
Akar boz bulanık seli Mağnisa'nın

Tevhide sözünde hilâfın yokdur
Tatlıdır kavunu karpuzu çokdur
Karına kaymağına hiç sözüm yoktur
Namdadır yağ ile balı Mağnisa'nın

Beldemizin üstü dağ önü mesire
Gel bunca evliyalara ziyaret eyle
Şimdi çimendiferdir yolu Mağnisa'nın
Har gelince cümle çıkarlar seyre¹⁰

Birrî, kış kasidesinde Manisa'da çok sert geçen bir kıştan bahseder. Şair, yazmış olduğu 40 beyitlik şitâiyyesinde Gediz nehrinin donması olayına tarih düşürmüştür (1112/1701).

Bir zaman-ı hurrem olup lâle-ruhan-ı gül-şen
Hoş sürerler idi zerrin kadehiyle demler

Şimdi gül lale bize nâr-ı dil ü dâğ-ı derûn
Sünbüle oldu bedel dûd-ı kebûd-ı micmer

Dahı bir vakte kadar belde-i Mağnisa'da
Böyle serdi-i hava görmedi hiç nev'i beşer

⁸ Yenikale, Ahmet, a.g.e., s.293.

⁹ Uzuntepe Gülçin, Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Demiryolu: İzmir-Aydın-Kasaba (Turgutlu) (1856-1897), Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2001. s.ii.

¹⁰ Pehlivan, Gürol v.d., Osmanlı Taşrasında Kadın, Şair, Mevlevî Olmak Tevhîde Hanım ve Dîvânı, Manisa Belediyesi Kültür Yayınları, 2007, s.189-190.

Geçmişten Günümüze Manisa

Birrî bu bu şiddet-i sermâda dinildi târîh
Ser-be-ser hem-çü Tuna tondı Gedus oldu memerr¹¹

Şehrengizler Divan edebiyatında bir şehri ve o şehrin güzelliklerini anlatan eserlerdir. Manisa ile ilgili yazılan ilk şehrengiz Cami'nin Manisa şehrengizidir. Beş mısradan oluşan bendlerle yazılmış ikinci şehrengiz olma özelliğini taşıyan Cami'nin şehrengizinde Magnisa başlıklı bölümde şair bahar zamanı Manisa'yı tasvir eder.

Fasl-ı güldür toldı şâdiden zamân ile zemîn
Bâğ-ı Mağnisa oluptur ravza-i huld-ı berîn
Toptoludur her taraf vildân u gılmân hûr-ı 'in
Seyr ider her gûşesinde nâz ile her nâzenin
Ser fedâdur her birinün yolına canlar nisâr¹²

Manisa ile ilgili yazılmış bir diğer şehrengiz Ulvi'ye aittir. Bu eser 964/1556'da kaleme alınmış olup Ulvî Dîvânı nüshası içinde yer almaktadır. Manisa'nın kainat içerisinde benzerinin bulunmadığı, önünde güzel bir ovanın olduğu ve şehirde birçok mesire alanı olduğu dile getirilmiştir. Ulvî, Manisa'yı överken İstanbul'un denizi, Edirne'nin Tunca nehri, Bursa'nın kaplıcaları olduğunu dile getirmiş ve Manisa'nın da havuzlarıyla öne çıktığını vurgulamıştır.

Öninde görünür bir hûb sahrâ
Zemîni yemyeşil itmiş ser-â-pâ
...
Didigüm kâinat içinde kıt'a
Bulınmaz şehir-i Ma'nisa'ya hem-tâ
...
Sitanbûl'a şeref virdi çü deryâ
Girer deryâyâ anda niçe ra'nâ

Edirne şehrinün de ancak ey yâr
Hemân göze görünüt Tuncası var

Egerçi Bursa'nun vardur safâsı
Bir iki yirde olmuş kaplucasu

Velîkin şerhr-i Ma'nisâ'yı yer yer
Müzeyyen kıldı niçe havz u hoş-ter
...
O şehrin içinde vardur çok mesîre
Velî olmaz cenârına nazîre¹³

¹¹ Erkul, Rasih, Manisalı Birrî Mehmed Dede Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Dîvânı, Manisa Valiliği Yayınları, 2000, s.188-191.

¹² Tıgılı, Fatih, Klâsik Türk Edebiyatında Şehrengizler ve Câmî'nin Manisa Şehrengizi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, S.39, 2008, s.237.

¹³ Çetin, İsmail, Derzi-zâde Ulvî, Hayatı Edebî Şahsiyeti ve Dîvânı'nın Tenkitli Metni, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 1993, s. 578-580.

Nâbî, Manisa'ya bir bahar mevsiminde yaptığı ziyaretten oldukça etkilenerek Mağnisa redifli kasidesini yazmıştır. Lale bahçeleri şehrin simgesidir ve pek tabii bu güzellik şiirlere de konu olmuştur. Lale bahçelerinin ve lale yetiştiriciliğinin şiirlere konu olması dönem özellikleri açısından dikkat çekicidir.

Memâlik-i Anadolu'da misli nâdirdür
'Ale'l-husûs ki ol lâlezâr-ı Mağnisâ

O lâlezâr ki yoğdur naziri 'âlemde
Hak eylemiş anı hâss-ı diyâr-ı Mağnisâ

Görüp letâfetin ol lalezâr-ı dil-keşinün
Sipîhr-i şebnemin eyler nisâr-ı Mağnisâ¹⁴

B. Sosyal, Kültürel, Ekonomik Ortam

Türkler kuruluş ve yükselme devirlerinde ilerlemenin, gelişmenin bir göstergesi olarak Manisa şehrine birçok cami, medrese, türbe, kütüphane kazandırmıştır. Bu çok değerli yapılar bugün de şehrin her köşesinde varlıklarını sürdürmektedir. Manisa'da Fatih, III. Murad, Kânûnî Sultan Süleyman ve birçok şehzâdenin bıraktıkları eserleri görmek mümkündür.

Sosyal ve Kültürel Yapı

Osmanlı İmparatorluğu içerisinde Manisa, sosyo-kültürel anlamda zengin birikimi olan şehirlerdendir. Manisa'nın canlı, çok renkli hayatı şairlerin şiirlerine de konu olmuş, toplumun yaşayışı, adetleri, gelenek ve göreneklere şairlerin gözünden dizelere dökülmüştür. İmparatorluğun en önemli padişahlarından olan Fatih de Manisa'da yetişmiştir. Kendisini ve daha sonra gelecek olan şehzadeleri yetiştirmek üzere devrin önemli hocaları, alimleri burada bulunmuş, bu durum Manisa'nın kültürel anlamda gelişmesine imkan sağlamıştır.

Tevhide Hanım, şiirinde yaşadığı dönem Manisa'sının ortamını aşağıdaki dizelerde dile getirmiştir

Takrîr edem dinle nedir hâli Mağnisa'nın
Söyleyim bak nedir ahvâli Mağnisa'nın
Düğünde bayramda atlas hâre giyerler
Bozulmaz yeşili alı Mağnisa'nın¹⁵

Kültürümüzün izleri aşağıdaki dizelerde açıkça görülmektedir. Öyle ki, çeşitli sebeplerle bir yerden bir yere gidenler ya handa konaklar ya da hanelere misafir olmuşlardır. Camiler ise hem kulluk vazifesinin yerine getirildiği mekanlar olup aynı zamanda toplumsal birlikteliği sağlayan yapılar olarak kültürümüzde önemli bir yere sahiptir. Kanuni Sultan Süleyman tarafından yaptırılan ve Manisa'nın en eski camilerinden olan çifte minareli Sultan Camisi de aynı amaçlara hizmet etmiş, tarihin önemli yapılarından.

¹⁴ Bilkan, Ali Fuat, Nâbî Dîvânı I, MEB Yayınları, İstanbul, 1997, s.146.

¹⁵ Pehlivan, Gürol, v.d., a.g.e., s.188.

Geçmişten Günümüze Manisa

Etraf köyden şehirlerden gelirler
Handa hanelerde misafir olurlar
Sultan Cami'sine sâf sâf dururlar
Altın kemerlidir beli Mağnisa'nın¹⁶

Mesir macunu ve mesir şenlikleri Manisa'ya has olan kültürel bir etkinliktir. Bu hadisenin ortaya çıkışı ile ilgili çeşitli rivayetler vardır. "En meşhur olan rivayete göre; Hafsa Sultan Manisa'da Kanuni'nin yanında bulunurken bir gün hastalanır. Doktorlar bir türlü hastalığını teşhis ve tedavi edemezler. Bunun üzerine mesele Hafsa Sultan Külliyesi'nin zaviye ve imaretinden sorumlu Merkez Muslihiddin Efendi'ye intikal ettirilir." İşte bu Merkez Efendi bir doktor olmamasına rağmen belki de tıbbi meselelere olan ilgisi, ilmi birikimi ve hayat tecrübesiyle bir macun hazırlar ve şifa olur temennisiyle Hafsa Sultan'a gönderir. Hafsa Sultan gönderilen macunu yiyerek şifa bulunca bu macunun halka da dağıtılması için emir verir."¹⁷ Bu kutlu olay o tarihten itibaren gelenek haline gelir ve her yıl bayram havasında şenliklerle kutlanır.

Sultan nevruz günü mesir saçarlar
Cem olup cümle halk avuç açarlar
Mollalar imâretten çorba içerler
Her şehre ulaşır eli Mağnisa'nın¹⁸

Ekonomik Yapı

Manisa şehrinde ekonomik hayat devletin kuruluş ve yükselme devirlerindeki refahına paralel bir durum sergilemiştir. Şehzadeler kenti olması hasebiyle buraya gösterilen ilgi yanında konum itibarıyla de ticaret yollarının üzerinde olması Manisa'daki ticari faaliyetlere katkı sağlamıştır.

Cümle eknaf çar köşeden gelenler
Her birisi bir işe memur olanlar
Kazanıp karında bereket bulanlar
Gitmez gözünden hayali Mağnisa'nın¹⁹

C. Din ve Tasavvuf

Kültürümüzü yansıtan unsurların başında ibadet meclisleri olan camiler ve bu anlayış çerçevesinde oluşturulan çeşitli yapılar gelmektedir. Manisa bu anlamda oldukça zengin bir şehirdir. Devlet adamlarının yaptırdığı camiler, dini kurumlar yanında şehirde Saruhanoğulları zamanından kalma bir Mevlevihane bulunmaktadır. Manisa'nın dîni hayatının zenginliği Birr'i'nin eserine yansımıştır.

Hamdu li'llah kavm-i Mağnisa'nın oldı hâliyâ
Gündüzi 'iyd-i se'id ü gicesi Kadr ü Berat²⁰

¹⁶ Pehlivan, Gürol, v.d., a.g.e., s.189.

¹⁷ Manisa Valiliği, Manisalı Padişahlar, Yeni Yol Matbaası, Manisa, 1999, s.130.

¹⁸ Pehlivan, Gürol, v.d., a.g.e., s.189.

¹⁹ Pehlivan, Gürol, v.d., a.g.e., s.190.

²⁰ Erkul, Rasih, a.g.e., s.185.

Manisa'nın evliyası, mescidi, camisi, medresesi ve hafızının çok olduğunu dile getiren Tevhide Hanım, en eski tarihli mabedi Ulu Cami'deki çanlı saati ve gördüğü işlevi aktarır.

Mağnisa'nın içinde evliyası çok
Mescidi cāmisi medresesi çok
Hâfızı mütedâ müderrisi çok
Okur bülbül gibi dili Mağnisa'nın

...
Ulu Cami'nin vurur çanlı saati
Herkes vaktini bilir bulur rahatı
Tüccarların budur daim âdeti
Elden ele gezer malı Mağnisa'nın²¹

C. Manisa'yla İlgili Şiirlerde Adı Geçen Önemli Şahsiyetler

Osmanlı imparatorluğunun önemli padişahlarının ve devlet adamlarının yetiştiği, şehzadelerin sancağa çıktığı bir şehir olarak Manisa çeşitli zamanlarda pek çok önemli isimlere ev sahipliği yapan bir şehirdir. Şehrin siyasî, kültürel, edebî ve dînî hayatında etkisi olan şahıslar özellikle Manisa odaklı şiirlerde zikredilmişlerdir.

Asıl adı Mehmed olan ve Manisa'da yetişen şair Birrî çağında yaşadığı beş padişaktan sadece Sultan III. Ahmed için kaside yazmıştır. Kaside bir zafernâme niteliği taşımaktadır ve kendisini Manisa'nın dikenli bahçelerinde inleyen bir bülbül olarak nitelendirmiştir.

Di ki hâristân-ı Magnisa'da gülşenden ba'îd
Bülbül-i nâlende Birrî-i zâif ü nâ-tüvân²²

Birrî, Manisa'da zamanın devlet adamı Arif Efendi, Nasuh Paşa, Mehmed Paşa, kadı Hatvânî-zâde, Mevlevihane şeyhlerinden Mehmed Lütfi Efendi için de bir kaside yazmıştır. Manisa kadısı Necip Efendi ile ilgili de kaside yazan şair onun gelişiyile haksızlıkların önüne geçildiğini ve refah ortamının tesis edildiğini belirtir.

Necib Efendi ki şimdi anun zamanında
Fezâ-yı mâ'delet oldu kaza'yı Mağnisa²³

Tevhide Hanım Dîvânı'nda Manisa'nın manevî dinamiklerinden olan Karaca Ahmed Sultan, Saruhan Baba, Haki Baba ve Kırtık Sultan isimleri zikredilir.

Çölünde Karaca Ahmed Sultan hazırken
Üstünde Saruhan Baba nazırken
Sağda Haki Baba solda Kırtık Sultan vezirken
Deftere kayd olmaz vebali Mağnisa'nın²⁴

²¹ Pehlivan, Gürol, v.d., a.g.e., s.188-189.

²² Erkul, Rasih, a.g.e., s.191.

²³ Erkul, Rasih, a.g.e.,s.200.

²⁴ Pehlivan, Gürol, v.d., s.190.

SONUÇ

Herhangi bir devirde doğmuş belirli bir yerde büyümüş ve bir toplumun parçası olan sanatçılar o devrin kendine has dokusunu ele alır ve her sanatçının bunu dile getiriş şekli farklıdır. Kimi sanatçılar kendini yaşadığı çağın aktarıcısı olarak görür; ondan çağın siyasi, sosyal, kültürel havası öğrenilebilir. Kimi sanatçılar şiirlerinde bir duyusu dile getirir. Yaşadığı coğrafyayı o coğrafyadaki gördüğü etkilendiği her türlü güzellikleri estetik bir havayla dizelere döker. Öyle ki bilinen bir şehre tekrar büyük bir dikkat ve idrakte tekrar ve yeniden bakma inceliğini öğretir. Bu çalışma Manisa'nın tarihi, sosyal, kültürel ortamının eserlere yansımaları ortaya koymaya çalışmıştır.

Manisa şehzadelerin sancağa çıkma usulüyle birlikte klâsik edebiyat geleneğinin etkilerinin görüldüğü, kültür ve edebiyat muhiti haline gelen bir şehirdir. Osmanlı padişahının hamilik geleneği çerçevesinde İstanbul'da yaptığının küçük bir örneğini şehzadeler Manisa'da yapmışlardır. Bazı şehzadelerin kültür ve sanata ciddi anlamda önem vermeleri dönemlerinin kültürel atmosferini etkilemiştir.

Manisa, sanatçıların eserlerine birçok yönüyle yansımıştır. Klâsik edebiyat geleneği çerçevesinde yazılan şehrengizlerde şehrin fiziksel ve kültürel özelliklerinin yansıtılması bilinen bir özelliktir. Ulvî'nin Manisa şehrengizinde Manisa'nın fiziksel ve kültürel birçok özelliği, dönemin güzelleri aktarılmıştır.

Sanatçıların eserlerinde yaşadığı dönemlerde şahit oldukları birçok doğa olayının yansımalarını ve toplumsal değişimleri görmek mümkündür. Birrî, Manisa'da yaşanan sert bir kışı ve Gediz'in donması olayını yazmış olduğu kasidesinde işlemiştir. XIX. Yüzyıl klâsik edebiyat sanatçılarından Tevhide Hanım "Destân-ı Magnisa" adlı eserinde Manisa'ya trenin gelişinin oluşturduğu etkilere değinmiştir.

Manisa'yı merkeze alarak şiir yazan sanatçılar eserlerinde dönemlerindeki önemli din adamı, edebiyatçı, idarecilerin de isimleri geçmiştir. Manisa'yla ilgili yazılan şiirlere edebiyat ve hayat ilişkisinin bir yansıması olarak bakılabilir.

KAYNAKÇA

Bayır, Önder, XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Manisa'nın Sosyal ve İktisadi Durumu, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2001.

Beyzadeoğlu, Süreyya, Manisa'da Kadılık Yapan İki Şair: İki Vehbi'nin İki Şiiri, İlmi Araştırmalar, sayı:22, 2006.

Bilkan, Ali Fuat, Nâbî Dîvânı I, MEB Yayınları, İstanbul, 1997.

Çetin, İsmail, Derzi-zâde Ulvî, Hayatı Edebî Şahsiyeti ve Dîvânı'nın Tenkitli Metni, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 1993.

Emecen, Feridun, Tarihin İçinde Manisa, Manisa Belediyesi Kültür Yayınları, Manisa, 2007.

Erkul, Rasih, Manisalı Birri Mehmed Dede Hayatı, Eserleri, Edebi Şahsiyeti ve Divanı, Manisa Valiliği Yayınları, Manisa, 2000.

Erkul, Rasih, XVII. ve XVIII. Yüzyıllar Osmanlı Edebiyat Coğrafyasında Manisa, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C: 11, S: 3, Manisa, 2013.

İpekten, Haluk, Divan Edebiyatında Edebî Muhitler, MEB Yayınları, Ankara, 1996.

İsen, Mustafa, Ötelerden Bir Ses, Divan Edebiyatı ve Balkanlar Üzerine Makaleler, Akçağ Yayınları, Ankara, 1997.

Karaman, Seyit Ali, Evliya Çelebi Seyahatnamesi 9. Kitap 1. Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011.

- Manisa Valiliği*, Manisalı Padişahlar, Yenirol Matbaası, Manisa, 1999.
- Pehlivan, Gürol, v.d., Osmanlı Taşrasında Kadın, Şair, Mevlevî Olmak Tevhîde Hanım ve Dîvânı, Manisa Belediyesi Kültür Yayınları, Manisa, 2007.
- Tığlı, Fatih, Klasik Türk Edebiyatında Şehrengizler ve Câmî'î'nin Manisa Şehrengizi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, S:39, İstanbul, 2008.
- Uzuntepe, Gülçin, Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Demiryolu: İzmir-Aydın-Kasaba (Turgutlu) (1856-1897), Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2001.
- Yenikale, Ahmet, Sünbül-zâde Vehbî Dîvânı, 2012.
<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10651,sunbul-zade-vehbipdf.pdf>.

